

PATRIMONIUL CULTURAL DE IERI – IMPLICAȚII ÎN DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII DE MÂINE

YESTERDAY'S CULTURAL HERITAGE – IMPLICATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF TOMORROW'S SOCIETY

Sediul Academiei de Științe a Moldovei în zori de zi (august 2024, foto Liliana Condraticova)

Arcul geodezic Struve, satul Rudi, rn Soroca, obiect din patrimoniul mondial UNESCO (august 2024, foto Liliana Condraticova)

Starea Palatului Oamenilor de Științe din or. Odesa, Ucraina, după bombardamentul Rusiei din 23 august 2023 (foto Iury Pismak)

Palatul cu Fabrica de vin a prințului Wittgenstein, or. Camenca (martie 2024, foto Liliana Condraticova)

**Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, redactor-șef dr. habil. Nicoleta VORNICU)
Volumul 8, Iași-Chișinău-Lvov, 19-20 septembrie 2024
Editor dr. hab. Liliana CONDRATICOVA**

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” / „Yesterday’s cultural heritage – contribution to the development of tomorrow’s sustainable society” (ediția a X-a), Chișinău-Iași-Lviv, 19-20 septembrie 2024. Conferință științifică internațională consacrată Zilelor Europene ale Patrimoniului Cultural, Chișinău, 19-20 septembrie 2024.

Organizatori: Academia de Științe a Moldovei; Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași; Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Lviv et al.

Volumul 8 „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” (editor Liliana Condraticova) este un supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” din Iași (editor-șef, profesor, dr. habil. Nicoleta Vornicu). Volumul include programul conferinței științifice din 19-20 septembrie 2024 și contribuțiile autorilor. Articolele suplimentului revistei științifice au fost supuse recenzării și recomandate pentru tipar în ședința comitetului științific și organizatoric al conferinței din 12 septembrie 2024.

Comitetul științific și organizatoric: dr. hab. Liliana Condraticova (AȘM), profesor, dr. habil. Nicoleta Vornicu (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași), mem. cor. Svetlana Cojocar (AȘM), mem. cor. Ion Hadârcă (AȘM), acad. Eva Gudumac (AȘM), dr. hab. Aliona Grati (USM), dr. Natalia Procop (AȘM, UPS „Ion Creangă”), dr. Marius-Adrian Nicoară (Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Buzău), dr. Larisa Sadovei (UPS „Ion Creangă”), dr. Marina Miron (USM), dr. Ludmila Cojocar (MNIM), dr. Diana Dementieva (USM), dr. Liliana Rotaru (USM), dr. Viorel Miron (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova), dr. Cristina Bibire (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași), dr. Maria Geba (Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași), dr. hab. Halyna Ivashkiv, dr. hab. Olena Fedorciuk, dr. Romana Motyl (Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Lviv), dr. Mirela Fernanda Zaltariov (Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași), dr. Alina Fedohleb (USMF „Nicolae Testemițanu”), Livia Ermurache (MNIM), dr. hab. Rodica Ciobanu (USM), dr. Ekaterina Cojuhari (IPC), dr. Liliana Platon (UTM), dr. Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Institutul de Arheologie, Filiala Academiei Române, Iași), dr. Tudor Braniște (AȘM), Inga Vasilachi (AȘM), Svetlana Micu (AȘM), Boris Ghencea (AȘM).

Editor și redactor științific: Liliana Condraticova

Design, concept, copertă, procesare imagini: Liliana Condraticova

Descrierea Camerei Naționale a Cărții

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”. Iași-Chișinău: 2024, volumul 8. Editor Liliana Condraticova. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), 626 p. Bibliografie în subsol.

ISSN 2558-894X

© 2024, Liliana Condraticova & autorii

Invitație la dialog

**Conferința științifică internațională
„PATRIMONIUL CULTURAL DE IERI –
IMPLICAȚII ÎN DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII DE MÂINE”
19-20 septembrie 2024, ediția a X-a
desfășurată în contextul Zilelor europene ale patrimoniului cultural**

**The International Scientific Conference on 19-20 September, 2024
“CULTURAL HERITAGE OF YESTERDAY – IMPLICATIONS IN THE
DEVELOPMENT OF TOMORROW’S SOCIETY”,
10th edition
held in the context of the European Cultural Heritage Days**

Organizatori și parteneri / Organizers and partners: Academia de Științe a Moldovei; Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice T.A.B.O.R. (Iași, România); Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România); Universitatea Liberă din Berlin, Germania; Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina (Lviv); Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova; Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale; Școala Doctorală Științe ale Educației, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”; Muzeul Național de Istorie a Moldovei; Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași; Institutul Național de Cercetare în Medicină și Sănătate al Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Chișinău; Facultatea de Istorie și Filosofie a USM; Biblioteca Națională a Republicii Moldova ș.a.

Academy of Sciences of Moldova; T.A.B.O.R. Metropolitan Center for Scientific Research (Iasi, Romania); European Institute for Multidisciplinary Research (Buzau, Romania); Freie Universität Berlin, Germany; Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv); Doctoral School of Humanities and Education, State University of Moldova; Information Society Development Institute; The National Museum of History of Moldova; Doctoral School of Educational Sciences, “Ion Creangă” State Pedagogical University; “Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi; National Research Institute in Medicine and Health of the “Nicolae Testemițanu” State University of Medicine and Pharmacy, Chisinau; Faculty of History and Philosophy of USM; National Library of the Republic of Moldova et al.

**19 SEPTEMBRIE 2024, Ora 10.00, Sala Azurie a AȘM
DESCHIDERA CONFERINȚEI**

ȘEDINȚA PLENARĂ

Mesaje de salut din partea organizatorilor

Moderator dr. hab. Liliana CONDRATICOVA

Comunicări în plen

Dr. hab. în studiul artelor, dr. hab. în istorie Liliana CONDRATICOVA (Academia de Științe a Moldovei), *Sala de lectură a Academiei de Științe a Moldovei: începuturi și perspective / The reading room of the Academy of Sciences of Moldova: beginnings and perspectives*

Dr. habil., profesor Nicoleta VORNICU (Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R., Iași, România), *Studiul tehnologic al materialelor constitutive din catapetesma de la Biserica Sf. Nicolae din Roznov / The technological study of the constituent materials of the iconostasis from the Church of St. Nicholas in Roznov*

Dr. în istorie Marina MIRON (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova), *Între prezența și dispariția textilelor tradiționale bulgare din s. Stoianovca, Republica Moldova – proiect de cercetare, implementat cu suportul financiar al programului de cunoștințe materiale pe cale de dispariție (EMKP) / Between the presence and disappearance of traditional Bulgarian textiles from the village of Stoianovca, Republic of Moldova – research project, implemented with the financial support of the Endangered Material Knowledge Program (EMKP)*

Prezentarea volumelor 7-8 „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” (Iași-Chișinău, 2024), editor dr. hab. Liliana CONDRATICOVA, supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” din Iași (editor-șef, profesor, dr. habil. Nicoleta VORNICU). **Vol. 7 prezintă dr. Liliana ROTARU** (Universitatea de Stat din Moldova) și **vol. 8. prezintă dr. Viorel MIRON** (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova)

12.00: Galeria de Artă a AȘM. Vernisarea Expoziției „Retrospectiva costumului nupțial în fotografii”, Sala Aurie a AȘM (19 septembrie – 30 septembrie 2024), **curator Marina CERCAȘIN**, Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău

14.00: Sala Azurie a AȘM.

WORKSHOP: „Promovarea imaginii orașelor din Republica Moldova: propunere de model”

Moderator: dr. în studiul artelor Natalia PROCOP, secretar științific al Secției de științe sociale, economice, umansitice și arte a AȘM

Participanți:

Mem. cor. al AȘM, dr. hab. în studiul artelor Mariana ȘLAPAC, membru al Secției de științe sociale, economice, umansitice și arte a AȘM

Mem. cor. al AȘM Ion HADÂRCĂ, vicepreședinte al AȘM, Conducător al Secției de științe sociale, economice, umansitice și arte a AȘM

Dr. hab. în filologie Aliona GRATI, membru al Secției de științe sociale, economice, umansitice și arte a AȘM

Dr. în istorie Ludmila D. COJOCARU, membru al Secției de științe sociale, economice, umansitice și arte a AȘM

Dr. în filologie Rodica GOTCA, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. în istorie Marina MIRON, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. în filologie Diana DEMENTIEVA, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. în filologie Elisaveta IOVU-MACARI, Universitatea de Stat din Moldova

20 septembrie, ora 09.00: activitate pe secțiuni științifice, ateliere de lucru.

STIMAȚI PARTICIPANȚI,

Cu deosebită plăcere salut desfășurarea celei de-a X-a ediții a Conferinței Științifice Internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”, un eveniment de o importanță majoră pentru promovarea și valorificarea patrimoniului cultural european. În contextul Zilelor europene ale patrimoniului cultural, această conferință aduce în prim-plan nu doar trecutul nostru comun, ci și responsabilitatea noastră colectivă pentru protejarea și transmiterea acestor valori generațiilor viitoare.

Colaborarea între experți din Chișinău, Iași și Lvov subliniază forța unității europene în domeniul culturii și al inovării. Implicarea diferitelor regiuni reflectă diversitatea și bogăția patrimoniului cultural, demonstrând, totodată, importanța parteneriatelor internaționale pentru un viitor sustenabil.

Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală (AGEPI) susține cu tărie astfel de inițiative care promovează cercetarea, dialogul interdisciplinar și schimbul de bune practici. Patrimoniul cultural, în toate formele sale, reprezintă o sursă inepuizabilă de inspirație și dezvoltare, atât pe plan economic, cât și social, contribuind la inovare și creativitate.

Este remarcabil modul în care patrimoniul cultural poate influența progresul economic prin industrii creative și antreprenariat. Înregistrarea și protecția proprietății intelectuale în acest context devine un instrument indispensabil pentru a asigura păstrarea autentică și valorificarea durabilă a acestor resurse unice.

Consider că acest eveniment oferă o platformă valoroasă de discuții și schimburi de idei care vor contribui la o mai bună înțelegere a modului în care trecutul ne poate ghida în construcția unui viitor bazat pe respect pentru diversitatea culturală și pe inovație.

Vă urez mult succes în activitățile conferinței și vă felicit pentru angajamentul de a conserva și valorifica moștenirea culturală pentru dezvoltarea societății de mâine.

**Cu deosebit respect,
Eugeniu RUSU**

Director general Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală (AGEPI)

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”

Conferință științifică internațională

Ediția a X-a

**Chișinău-Iași-Lviv
19-20 septembrie 2024**

SECȚIUNILE
PATRIMONIUL ETNOLOGIC:
DE LA NECUNOAȘTERE LA VALORIZARE CULTURALĂ
Ethnological heritage: from ignorance to cultural valorization

Народне декоративно-ужиткове мистецтво: проблеми дослідження, репрезентації та обліку автентичних артефактів / *Arta populară decora-tivă aplicată: probleme de cercetare, reprezentare și valorificare a artefactelor autentice / Folk decorative and applied art: problems of research, repre-sentation and accounting of authentic artifacts, se desfășoară la Chișinău și Lviv (Ucraina)*

**MODERATORI: dr. Marina MIRON (Institutul de Istorie, USM),
dr. hab. Olena FEDORCHUK și dr. Romana MOTYLI (Institutul de Etnologie
al Academiei Naționale de Științe din Ucraina), dr. Katerina COJUHAR
(Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii)**

Dr. hab. Alina FELEA (Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova), *Mied, șerbet, ceai. Din istoricul consumului de băuturi în Țara Moldovei (sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea) / Honey, sherbet, tea. From the history of beverage consumption in Moldova (17th century – early 19th century)*

Dr. Valentin ARAPU (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii; Centrul de Istorie și Civilizație Europeană Filiala Academiei Române, Iași), *Îngrijirea și întreținerea fântânilor: între tradiție și reguli sanitare (aspecte istorice, medicale, bisericesti și etnoculturale) / Care and maintenance of water wells: between traditioan and sanitary rukes (historical, medical, and ethnocultural aspects)*

Vlada COLESNICOVA, Ludmila MALAHOV, Alexandru COLESNICOV, Olesea CAFTANATOV, mem. cor. al AȘM Svetlana COJOCARU (Institutul de Matematică și Informatică „V. Andrunachievici”, USM), *Digitizarea textelor folclorice moldovenești în baza platformei HeDy / Digitizarea textelor folclorice moldovenești în baza platformei HeDy*

Alina TOCARCIUC (Universitatea Tehnică a Moldovei), *Tradițiile și inovațiile în arta textilă prin prisma cercetărilor istoricilor și etnologilor / Traditions and innovations in textil art through the prism of historian and ethnologist research*

Dr. Natalia GRĂDINARU (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii), *Studiu asupra obiceiurilor de familie practicate în casa mare: Analiză Antropologică și Culturală / Study on Family Customs Practiced in the casa mare: An Anthropological and Cultural Analysis*

Elena PINTILEI (Biblioteca Națională a Republicii Moldova), *Transformările culturale din Basarabia de Sud: între politica de rusificare și conviețuirea multi-etnică după anexarea de la 1812 până la sfârșitul secolului al XIX-lea / Cultural Transformations in South Bessarabia: between the policy of russification and multi-ethnic coexistence after the annexation from 1812 to the end of the 19th century*

Dr. Sergiu SUVAC (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii), *Locuința și gospodăria tradițională reflectată în manualele de istorie din Republica Mol-*

dova (ciclul gimnazial) / Traditional housing and household reflected in history textbooks from the Republic of Moldova (secondary school)

Drd. Ana ISCHIMJI (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), **dr. hab. Liliana CONDRATICOVA** (Academia de Științe a Moldovei), ***Meșteșugurile de prelucrare a pieilor și blănurilor în Chișinăul interbelic / Leather and fur processing crafts in interwar Chisinau***

Marina CERCAȘIN (Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău), ***Ansamblul vestimentar nupțial din Basarabia și RSS Moldovenească ca obiect al cercetărilor științifice / The wedding assemble from Bessarabia and the Moldova SSR as an object of scientific research***

Ecaterina PIHUROV (Institutul Patrimoniului Cultural), ***Cercetarea etnografică de teren a locuinței tradiționale moldovenești din spațiul Pruto-Nistrean: trecut și prezent / The ethnographic field research of the traditional Moldovan dwelling from Pruto-Dnestrian space: past and present***

Drd. Ana ISCHIMJI (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), ***Meșteșugurile tradiționale de prelucrare a pieilor și blănurilor ajunse în atenția cercetătorilor / The traditional crafts of processing skins and furs have come to the attention of researchers***

Др. Віктор КОЖУХАР (Інститут культурної спадщини Міністерства культури), ***Елементи внутрішнього убранства української хати в краєзнавчому музеї с. Білявинці Бричанського р-ну Республіки Молдова / Elements of the interior decoration of the Ukrainian house in the local history museum of the village. White people of the Brychan district of the Republic of Moldova***

Др. Катерина КОЖУХАР (Інститут культурної спадщини Міністерства культури), ***Святкова і ритуальна їжа с. Васілеуци Ришканського р-ну Республіки Молдова / Festive and ritual food from Vasileutsi, Ryshkan District, Republic of Moldova***

Dr. hab. Olena FEDORCHUK (The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine), ***Національна символіка у композиціях українських котильонів першої половини XX століття / National symbolism in the compositions of Ukrainian cotillions of the first half of the XX century***

Кандидат мистецтвознавства Романа МОТИЛЬ / Romana MOTYL (Lviv Polytechnic National University; Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine), ***Традиції виготовлення неполив'яної кераміки в Україні (на прикладі гончарного осередку села Гавареччина) / Traditions of production of unglazed ceramics in Ukraine (on the example of the pottery centre of Havarechchyna village)***

Др. мистецтвознавства Галина ІВАШКІВ (The Folk Art Department at the Ethnology Institute of the Ukrainian Academy of Sciences), ***Керамічні предмети з антропоморфними формами в інтер'єрі приміщень / Earthenware Items with Anthropomorphic Shapes in the Interior***

Кандидат наук Катерина ЦУРКАН (кафедра художнього текстилю ЛНАМ), ***Комп'ютерна графіка як засіб проектування мистецьких творів / Computer graphics as a means of designing works of art***

Др. Віктор КОЖУХАР (Інститут культурної спадщини Міністерства культури),
Др. Катерина КОЖУХАР (Інститут культурної спадщини Міністерства культури),
Постать митрополита Петра Могили в соціокультурному просторі Республіки Молдова / The figure of Metropolitan Peter Mohyla in the socio-cultural space Republic of Moldova

SECȚIUNEA
PROBLEME DE LINGVISTICĂ ȘI LITERATURĂ.
PROVOCĂRI ACTUALE /
Problems of linguistics and literature. Current challenges
Desfășurată la Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova

Panel I. Probleme de lingvistică

Moderator: dr. Diana DEMENTIEVA, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. hab., prof. univ. Iraida CONDREA (Universitatea de Stat din Moldova), *Manipulare prin transgresarea normei literare / Manipulation by Transgressing the Literary Norm*

Dr., conf. univ. Elena VARZARI (USM), *Semantica și pragmatica ergonimelor în peisajul lingvistic urban / Semantics and Pragmatics of Ergonyms in the Urban Linguistic Landscape*

Dr. Ana FERAFONTOV (USM), *Erori gramaticale în limbajul publicității stradale / Grammatical Errors in the Language of Street Advertising*

Dr. Ecaterina BRĂGUȚĂ (USM), *Clasa „nomina agentis” în textul religios: aspecte semantice și funcționale / The “Nomina Agentis” Class in Religious Text: Semantic and Functional Aspects*

Dr. Mihaela ENI (USM), *Funcția pragmatică a mijloacelor de actualizare a temei și reimei în prelegerea academică / The Pragmatic Function of the Means of Actualizing Theme and Rheme in the Academic Lecture*

Drd. Ala DAVID (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Analiza actelor de limbaj în discursul pandemiei COVID-19 / Speech Acts Analysis in COVID-19 Pandemic Discourse*

Drd. Stella GRAMA (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *The Power of Persuasive Strategies in Managing the Pandemic Crisis / Forța strategiilor de persuasiune în gestionarea crizei pandemice*

Panel II. Probleme de literatură

Moderator: dr. Diana DEMENTIEVA, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. hab., prof. univ. Aliona GRATI (Universitatea de Stat din Moldova), *Imaginea trecutului în romanul românesc / The Image of the Past in the Romanian Novel*

Dr., conf. univ. Carmen Beatrice DUȚU (Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București, România), *Critica literară feministă. Provocări actuale / Feminist Literary Criticism. Current Challenges*

Dr., prof. univ. Carmen-Maria BOLOCAN (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România), *Aspazia Oțel Petrescu – om de litere și model de mărturisitor în temnițele comuniste / Aspazia Oțel Petrescu – Literate and Model of Confession in the Communist Prisons*

Dr., conf. univ. Natalia STRĂJESCU (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău), *Emilia Apostoae și nostalgia incorigibilă după comunism / Emilia Apostoae and Incredible Nostalgia for Communism*

Drd., lector universitar Marta SEVERIN (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM; Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați), *Poezia modernistă a lui Gheorghe Grigurcu: interferențe și influențe / Gheorghe Grigurcu's Modernist Poetry: Interferences and Influences*

Drd. Ancuța-Maria SMĂDU (Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, România), *Proza scurtă a Gabrielei Adameșteanu – exercițiul de rescriere / Gabriela Adameșteanu's Short Prose – the Exercise of Rewriting*

Dr. Elisaveta IOVU-MACARI (Liceul Teoretic „Mihai Eminescu”, or. Strășeni; USM), *Dincolo de cuvinte: sentimentul iubirii în operele lui Andrei Ciurunga / Beyond Words: the Feeling of Love in the Works of Andrei Ciurunga*

Drd. Eugenia-Daniela LUPAȘCU (Universitatea Dunărea de Jos din Galați, România), *Entre deux «crises». Analyse discursive du phénomène migratoire de 2015 / Between Two “Crises”. A Discursive Analysis of the 2015 Migration Phenomenon*

Drd. Daniela MOLDOVAN (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Adrian Păunescu – personalitate polivalentă / Adrian Păunescu – A Versatile Personality*

Drd. Eugenia CIUMAȘU (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Imaginea femeii în scrierile epistolare ale lui Leonid Dimov / The Image of Woman in the Epistolary Writings of Leonid Dimov*

Dr. Rodica GOTCA (USM), *Literatura interbelică din Basarabia în noul context politic / Interwar literature from Bessarabia in the new political context*

Drd. Ana Maria RUSNAC (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Bancul politic ca formă literară de rezistență față de regimul comunist / Political Anecdote as a Literary Form of Resistance to the Communist Regime*

Drd. Daniela GALAȚANU (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *Vasile Coroban – teme și direcțiile studiului literar / Vasile Coroban – Themes and Directions of the Literary Study*

Dr. Diana DEMENTIEVA (USM), *„Biserica neagră” de A.E. Baconsky – o alegorie a societății dictatoriale / „The Black Church” by A.E. Baconsky – an allegory of a dictatorial society*

Drd. Irina LUPAȘCO (Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM), *O privire critică asupra istoriei literaturii române postbelice și a literaturii române contemporane prin prisma noilor criterii metodologici de alcătuire / A Critical Look at the History of Post-War Romanian Literature and Contemporary Romanian Literature Through the New Methodological Criteria of Composition*

SECȚIUNEA

PROMOVAREA PATRIMONIULUI PRIN TURISM: OPORTUNITĂȚI ȘI PERSPECTIVE

Promoting heritage through tourism: opportunities and perspectives

Moderator dr. Viorel MIRON, Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova;
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Dr. hab. Nicolae PLATON (Academia de Studii Economice din Moldova), **drd. Elena CABAC** (Academia de Studii Economice din Moldova), **drd. Felicia ZAPOROJAN** (Academia de Studii Economice din Moldova), *Impactul patrimoniului turistic la conceperea și formarea ofertei turistice a țării / The impact of tourist heritage in shaping and developing a nation's tourism offer*

Dr. Viorel GHEORGHE (CIOR, CRIFST-DIT) *Monumentele istorice din Buzău și integrarea lor în turismul de masă la începutul anilor 1970 / Historical monuments in Buzău and their integration into mass tourism in the early 1970s*

Юрій ПИСЬМАК (Engineering Academy of Ukraine, Ukrainian Association of cultural and historical monuments), *Історичний центр одеси – об'єкт всесвітньої спадщини ЮНЕСКО / The historic centre of Odesa – UNESCO World Heritage Site*

Dr. Viorel MIRON (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova; Universitatea Liberă Internațională din Moldova), **dr. Marina MIRON** (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova), *Premize pentru dezvoltarea organizațiilor de management al destinațiilor în zonele turistice transriverane la Nistru în Republica Moldova / The premises for the development of Destination Management Organizations in cross-river tourism areas along the Nistru river in the Republic of Moldova*

Dr. Alla CEASTINA (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii), *Из истории живописной Наславчи – самой северной точки Молдовы / From the history of picturesque Naslavcha as the northernmost point of Moldova*

Dr. Alexandru NISTIRIUC (Universitatea Tehnică a Moldovei), **dr. Aurica CHIR-SANOVA** (Universitatea Tehnică a Moldovei), *Rolul animației turistice în promovarea patrimoniului cultural din cadrul structurilor cu funcțiuni de cazare și de servire a mesei / The role of tourist animation in the promotion of cultural heritage within structures with accommodation and catering functions*

Dr. Aurelia TRIFAN (Institutul Patrimoniului Cultural al Ministerului Culturii), *Caracteristici distinctive ale cramelor din Republica Moldova încadrate în circuitul turistic / Distinctive characteristics of the wineries of the Republic of Moldova included in the tourist network*

Drd. Elena COJOCARI (Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală; Universitatea „Valahia” din Târgoviște), *Turismul accesibil în Republica Moldova: provocări, oportunități și strategii pentru integrarea turiștilor cu dizabilități / Accessible tourism in the Republic of Moldova: challenges, opportunities, and strategies for integrating tourists with disabilities*

Dr. Alexandru NISTIRIUC (Universitatea Tehnică a Moldovei), *Biblioteca – promotor al patrimoniului și turismului local în rândul generației tinere / Library – promoter of local heritage and tourism among the younger generation*

Dr. Viorel MIRON (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova; Universitatea Liberă Internațională din Moldova), **dr. Marina MIRON** (Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova), *Toponimia locală ca sursă pentru crearea de trasee turistice tematice. Studiu de caz: satul Vorniceni, raionul Strășeni / The local toponymy as a source for creating thematic tourist routes. Case study: Vorniceni village, Strășeni district*

SECȚIUNEA

TRADIȚIE ȘI EVOLUȚII ÎN ȘTIINȚA JURIDICĂ NAȚIONALĂ / *Tradition and developments in national legal science*

Moderatori: acad. Ion GUCEAC, Universitatea de Stat din Moldova;
dr. hab., prof. univ. Elena ARAMĂ, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. Karoly BENKE (Curtea Constituțională a României), *Deciziile interpretative ale Curții Constituționale a României și impactul lor asupra cadrului normative / The interpretative decisions of the Constitutional Court and their impact on the normative framework*

Acad., Dr. hab. Ion GUCEAC (USM), *Aspirații de modelare eclectică a echității sociale și a statului social în spațiul constituțional / Aspirations of eclectic modeling of social equity and the social state in the constitutional space*

Dr. hab. Elena ARAMĂ (USM), *Elemente de reflecție asupra conceptului de justiție predictivă (previzibilă) / Elements of reflection on the concept of predictive (predictable) justice*

Dr. hab. Rodica CIOBANU (USM), *Derivate ale convergenței criză – securitate / Derivatives of the crisis-security convergence*

Dr. Ianuș ERHAN (USM), *Conotații istorice, sociologice și juridice asupra ordinii și securității publice / Historical, sociological and legal connotations on public order and security*

Dr. Rodica NICHITA (USM), *Executarea ordinului sau dispoziției superiorului – cauză ce înlătură răspunderea contravențională / The execution of the superior's order or directive – a cause that exempts from contraventional liability*

Dr. Oleg PANTEA (USM), *Evoluția diacronică a reglementării răspunderii pentru contravenții / The diachronic evolution of the regulation of responsibility for contraventions*

Dr. Lilia CHIRTOACĂ (USM), *Unele aspecte privind prezumția nevinovăției în jurisprudența CtEDO / Some aspects related to the presumption of innocence in ECtHR jurisprudence*

Dr. Mariana ROȘCA (Universitatea Transilvania, Brasov; USM), *Artificial intelligence and workplace security: legal implications and human rights concerns / Inteligența artificială și securitatea locului de muncă: implicații juridice și preocupările legate de drepturile omului*

Dr. Oxana CHISARI-LUNGU (USM), *Dezvoltarea constituționalismului interbelic prin prisma Constituției României din 1923 / The development of interwar constitutionalism through the lens of the 1923 Romanian Constitution*

Dr. Natalia CRECIUN (USM), *Cultura justiției centrate pe om: viziune globală, aplicare locală / The culture of human-centred justice: global vision, local application*

Drd. Doina CUCIURC (USM), *Activitatea legislativă a Parlamentului ca izvor de inspirație pentru știința juridică. Argumente pro și contra / Parliament's legislative activity as a source of inspiration for legal science. Pros and cons*

Drd. Olga BACIU (USM), *Motivarea agenților publici între etică și ilegalitate: o analiză a practicilor controversate / Motivating public agents: navigating the thin line between ethics and illegality*

Drd. Constantin BUSUIOC (USM), *Activitatea organizațiilor neguvernamentale în contextul integrării europene a Republicii Moldova / The activity of non-governmental organizations in the context of european integration of the Republic Of Moldova*

Dr. hab., prof. univ. Valeriu CUȘNIR (USM), *Politica penală a Republicii Moldova privind protecția valorilor culturale / The criminal policy of the Republic of Moldova regarding the protection of cultural values*

Drd. Dinu MÎTCU (Universitatea de Studii Politice și Economice „Constantin Stere”), *Infracțiunea de ecocid în Codul penal al Republicii Moldova / The offense of ecocide in the Criminal Code of the Republic of Moldova*

SECȚIUNEA

ȘTIINȚELE EXACTE ȘI INGINEREȘTI ÎN SERVICIUL PATRIMONIULUI CULTURAL / Exact Sciences and Engineering in the service of cultural heritage

Moderator: dr. Mirela-Fernanda ZALTARIOV,
Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași

Dr. Ana JELEAPOV (Institute of Ecology and Geography, Moldova State University), *Water protection areas and riparian buffers within the Camenca and Cubolta river basins / Zone de protecție a apei și tamponare ripariale din Camenca și Cubolta*

Scientific Researcher II, PhD in chemistry Andreea Irina BARZIC („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi), *Studii reologice privind obținerea de acoperiri polimere uniforme cu potential aplicativ in domeniul patrimoniului cultural / Rheological studies regarding the obtaining of uniform polymer coatings with applicable potential in the area of cultural heritage*

Scientific Researcher, PhD in chemistry Raluca Marinica ALBU („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi), *Influența acțiunii plasmei asupra aderenței la interfața polimer/metal / The influence of the plasma action on the adhesion at the polymer/metal interface*

Scientific researcher, PhD in chemistry Iuliana STOICA („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry of Romanian Academy, Physical Chemistry of Polymers Department, Atomic Force Microscopy Laboratory), *Study of the morphological surface changes induced by high-frequency cold plasma treatment on heritage photographs / Studiul modificărilor morfologice de suprafață induse de tratamentul cu plasmă rece de înaltă frecvență pe fotografii de patrimoniu*

Scientific Researcher, PhD Simona Luminita NICA („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi), *Electrical properties of metalized thermostable polymers films / Proprietățile electrice ale filmelor metalizate de polimeri termostabili*

Scientific Researcher, PhD in chemistry Andrei-Victor OANCEA („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi), **Scientific Researcher III, PhD in chemistry Mihaela OLARU** („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi), **Scientific Researcher III, PhD in chemistry Laura URSU** („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi), **PhD George BODI** (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Iasi), *Protective efficiency and structural modifications of polymers in accelerated ageing conditions / Eficiența protecției și modificările structurale ale polimerilor în condiții de îmbătrânire accelerată*

Scientific researcher III, PhD in chemistry Mirela-Fernanda ZALTARIOV („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi, Romania), **Master Student Diana ROTARU** („Al.I. Cuza” University, Faculty of Chemistry, Iasi, Romania), **Scientific researcher II, PhD in chemistry Daniela FILIP** („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi, Romania), **Scientific researcher, PhD in chemistry Mihaela BĂLAN-PORCĂRAȘU** („Petru Poni” Institute of Macromolecular Chemistry, Iasi, Romania), *Antimicrobial deep eutectic solvents – a green route in cultural heritage conservation / Solvenți eutectici antimicrobieni – o rută verde în conservarea patrimoniului cultural*

SECȚIUNEA

SĂNĂTATE: CONDIȚIE PRIMORDIALĂ A DEZVOLTĂRII DURABILE A SOCIETĂȚII /

Health: a fundamental condition for the sustainable development of society

Moderator dr. Alina FERDOHLEB

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

Dr. Ecaterina PAVLOVSCHI (Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab., prof. univ. Olga TAGADIUC** (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Perspective asupra impactului hiperglicemiei asupra căilor metabolice asociate cu retinopatia diabetică: o revizuire a literaturii de specialitate / Insights on hyperglycemia's impact on the metabolic pathways associated with diabetic retinopathy: a literature review*

Dr. Sergiu CÎRLAN (USMF „Nicolae Testemițanu”; Marele Stat Major al Armatei Naționale), **colonel medic Andrei MARFIN** (Centrul consultativ-diagnostic al Ministerului Apărării), **dr. Anatolie BULGAC** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Vasile DUMITRAȘ** (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Sprijin medical autorităților civile în situații de criză / Medical support to civil authorities in crisis situations*

Drd. Mihaela BUMBU (USMF „Nicolae Testemițanu”), **drd. Carolina TVERDOHLEB** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Cătălina CROITORU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Sănătatea și educația pentru sănătate într-un climat în schimbare / Health and health education in a changing climate*

Drd. Victoria BOLOGAN (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Rolul factorilor modificabili în osteoporoză / The role of modifiable factors in osteoporosis*

Drd. Maria CURTEANU (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Importanța apei potabile într-o societate în dezvoltare / The importance of drinking water in a developing society*

Drd. Ana VÎLCOVA (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Stresul la locul de muncă / Workplace stress*

Ana-Maria ZAVTONI (USMF „Nicolae Testemițanu”), **Cristina DUMITRAȘ** (Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București), **Mihai MUNTEANU** (Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București), **dr. Elena CIOBANU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Impactul dispozitivelor electronice asupra calității somnului în rândul tinerilor / The impact of electronic devices on the quality of sleep among young people*

Asist. univ. Nicolae PUȘCAȘ (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Perfecționarea bazelor metodologice pentru sistemele de control microbiologic al calității medicamentelor / Improving the methodological bases for the microbiological control systems of drugs quality*

Drd. Livia ȚAPU (USMF „Nicolae Testemițanu”; Agenția Națională pentru Sănătate Publică), *Aspectele studiilor de evaluare a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor privind rezistența la antimicrobiene / Aspects of studies assessing knowledge, attitudes and practices regarding*

Student Laura LOZAN (USMF „Nicolae Testemițanu”), **student Ariana LUCA** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Carolina LOZAN-TÎRȘU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), *Sensibilitatea sa antibiotică a tulpinilor de Klebsiella Pneumoniae Izoale din diverse biosubstrate clinice / Antibiotic sensitivity of klebsiella pneumoniae strains isolated from various clinical biosubstrates*

Drd. Livia ȚAPU (USMF „Nicolae Testemițanu”; Agenția Națională pentru Sănătate Publică), **drd. Svetlana COLAC** (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), **drd. Maria ANTON** (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), **drd. Marina LUPU** (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), **dr. hab. Olga BURDUNIUC** (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), **dr. hab. Victoria BUCOV** (Agenția Națională pentru Sănătate Publică), *Unele aspecte de utilizare a tehnologiilor metagenomice: diagnosticul infecțiilor și supravegherea rezistenței la antimicrobiene / Some aspects of using metagenomic technologies: infection diagnosis and antimicrobial resistance surveillance*

Oana-Simina IACONI (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Alina FERDOHLEB** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Elena CIOBANU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Cătălina CROITORU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab. Greta BĂLAN** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **drd. Livia ȚAPU** (USMF „Nicolae Testemițanu”; Agenția Națională pentru Sănătate Publică), **prof. univ. Larisa SPINEI** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab. Mihail TODIRAȘ** (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Etapele evaluării a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor populației generale privind rezistența la antimicrobiene în țările cu venituri mici și medii din Europa / Steps to assessment of population knowledge, attitudes and practices on antimicrobial resistance in Low- And Middle-Income Countries In Europe***

Dr. Mariana CERNIȚANU (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Alina FERDOHLEB** (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Patients opinions about the placebo / nocebo effect in the doctor – patient therapeutic relationship / Opinia pacienților despre efectul placebo / nocebo în relația terapeutică medic-pacient***

Dr. Elena STEPICO (USMF „Nicolae Testemițanu”), **master Maria DULGHER** (Policlinica Stomatologică Republicană), **asist. univ. Olga BĂLTEANU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Alina FERDOHLEB** (USMF „Nicolae Testemițanu”), **Maria PATRANAC** (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Factorii socio-economici asociați riscului și incidenței cariei dentare / Socio-economic factors associated with the risk and incidence of dental caries***

Drd. Ivan CUCU (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab. Alexandru FERDOHLEB** (USMF „Nicolae Testemițanu”; IMSP Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga”), **dr. hab., prof. univ. Adrian HOTINEANU** (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Sindromul Mirizzi: sinteza narativă / Mirizzi Syndrome: narrative synthesis***

Student Teofana BIBIRE (Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. Popa”, Iași), ***Studiu privind impactul folosirii dispozitivelor electromagnetice asupra dezvoltării antepreșcolarelor (1-3 ani) / Study on the impact of the use of electromagnetic devices on the development of pre-school children (1-3 years)***

Drd. Lucia GALBEN (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. hab. Greta BĂLAN** (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Rolul bacteriofagilor în reducerea morbidității cauzate de microorganisme rezistente / The role of bacteriophages in reducing morbidity caused by resistant microorganisms***

Drd. Vasilii GALBEN (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Infecțiile de situs chirurgical cauzate de microorganisme rezistente / Surgical site infections caused by resistant microorganisms***

Dr. Nina GLOBALA (USMF „Nicolae Testemițanu”), **dr. Ludmila GOMA** (USMF „Nicolae Testemițanu”), ***Schimbarea culturală în managementul instituției medicale / Cultural change in the management of the medical institution***

Secțiunea științifică
Patrimoniul etnologic:
de la necunoaștere la valorizare culturală
Ethnological heritage:
from ignorance to cultural valorization

„REFLECȚIE”

Colecția de grup, realizată de studenții anului II și III a Programului de studii Design vestimentar Industrial, a Facultății de Design din cadrul Universității Tehnice a Moldovei, reprezintă o reamintire despre tradiții, despre adevăratele valori ale portului și textilelor tradiționale, create cu profund sentiment de admirație față de vechile valori ale poporului de pe ambele maluri ale Prutului.

Coordonator: Alina TOCARCIUC

**ÎNGRIJIREA ȘI ÎNTREȚINEREA FÂNTÂNILOR: ÎNTRE TRADIȚIE
ȘI REGULI SANITARE (ASPECTE ISTORICE, MEDICALE,
BISERICEȘTI ȘI ETNOCULTURALE)**
*Care and maintenance of water wells: between tradition and sanitary rules
(historical, medical, and ethnocultural aspects)*

CZU: 725.948.004.5

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754322>

Valentin ARAPU

Doctor în istorie

Institutul Patrimoniului Cultural

Centrul de Istorie și Civilizație Europeană Filiala Academiei Române, Iași

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1103-9758>

E-mail: valarapu@gmail.com

Summary. In Romanian folk traditions, the digging, building and maintenance of a water well were strictly regulated by prescriptions and customs to be respected by the entire rural community. An important role in keeping water wells in good condition was played by the Orthodox Church, which was involved in sanitary activities aimed at maintaining the good quality of drinking water and preventing the proliferation of diseases caused by contaminated drinking water. The location and construction of a water well was carried out according to certain technical and time requirements. Nowadays, good practices of well maintenance and development are promoted and applied at the local level, the most relevant example being provided by the mayor of Vorniceni village (Strășeni r.) Vasile Tofan, who since 2015 organizes the annual contest entitled *The most well landscaped public water well*.

Key words: water well, care, maintenance, tradition, water, good practices.

Când sacă apa, se cunoaște prețul fântânii (proverb popular)¹

Argument. Viața omului, starea lui de sănătate depinde în mare parte de calitatea apei potabile, astfel o apă de calitate favorizează vitalitatea organismului uman. Respectiv, când apa este poluată ea generează pericole eminente pentru sănătate, cauzând apariția unui șir de boli care afectează diferite sisteme ale organismului uman. În tradițiile populare românești care vizau săparea, zidirea și întreținerea unei fântâni erau stipulate și respectate cu strictețe un șir de reguli menirea cărora era menținerea într-o stare bună și foarte bună a surselor de apă potabilă, în special a fântânilor. Tradițiile populare în domeniu erau fortificate prin implicarea preoților în procesul de curățare și sfințire ritualică a fântânilor cu ocazia unor sărbători religioase. La fel de benefice erau și practicile medicinei populare în remediile căreia deseori figurează apa pură, apa curată, apa neîncepută. În credințele populare actul zidirii unei fântâni era marcat de puritate, de curățenie, astfel, fântânarul care urma să sape fântâna era oblicat din timp să respecte curățenia trupească și cea sufletească. Actualmente, pe fundalul dispariției treptate a acestor tradiții, se amplifică criza apei potabile. De exemplu, în anul 2010 în municipiul Chișinău apa din fântâni nu corespundea deloc indicatorilor

¹ Ion Cuceu, *Dicționarul proverbelor românești, 7777 texte din „Dicționarul tezaur al paremiologiei românești”*, București-Chișinău: Litera Internațional, 2006, p. 138.

sanitaro-chimici, iar în localitățile din suburbii – „Cricova, Trușeni, Vatra, Ciorescu, Ghidighici, Durlești, Băcioi, Bubuieci și Colonița toate probele prelevate au arătat că apa nu este potabilă”². Situația este la fel de alarmantă în toate orașele și satele din Republica Moldova, mai ales pe fundalul secetei din ultimii ani, a agriculturii intensive cu aplicarea chimicelor, a lipsei unor sisteme centralizate de apeduct și de canalizație, a defrișărilor masive de păduri, a lipsei unor strategii și politici viabile la nivelul autorităților publice centrale și locale.

Contaminare și curățare. În perioadele de crize epidemiologice apăreau multiple conecpte conspiraționiste în care erau căutați și identificați vinovații care au provocat molimele. În timpul Ciumei Negre (1347–1353) în centrul unor astfel de percepții conspiraționiste s-au pomenit fântânile, apa căroră, chipurile, a fost otrăvită de evrei și leproși cu germenele ciumei. Această teorie a fost susținută doar „în baza unor mărturii obținute prin tortură”³. În consecință a început prigoana evreilor în majoritatea țărilor europene afectate de molimă, în Elveția evreii fiind „arși de vii, tăiați cu topoarele bucăți, uciși în chinuri ca să spue cum fac de aduc ciuma”⁴.

În spațiul românesc practicile tradiționale de curățare a fântânilor au fost complementate cu un șir de prescrieri cu putere de lege. În *Pravila bisericească (Pravila de la Govora)* (1640) este prevăzută curățarea și sterilizarea fântânilor și puțurilor în cazurile când în ele au căzut animale sau păsări. Astfel, dacă în puțul sau fântâna în care nu curgea apă a căzut un animal (*gadină*) oarecare, trebuia de scos trei vedre de apă din puț sau fântână și apa se putea de băut cu condiția „de se va afla în ziua de întâi acel dobitoc mort, ori gadină”⁵. Respectiv, dacă *gadina* se afla în apă de două zile, până la ziua a treia trebuiau scoase 9 vedre de apă, se stropea totul cu agheasmă și apoi apa se putea de băut. „Iară de va petrece zile multe și va putezi într-însul, să verse dintr-însul 40 de vedre de apă”, apoi să vină „preotul cu preoția lui”, să aprindă trei lumânări împrejurul puțului sau fântâniei „și să cădească și să citească molitva”, să sfințească, astfel apa „de va cura afară, nimica nu ne vatămă unile ca acelea”⁶.

Localizarea fântâniei. În anul 1924 profesorul de la Universitatea din Iași și membru al Academiei Române, I. Simionescu a editat o serie de sfaturi pentru gospodari în care s-a referit la rolul fântânilor în gospodăria țărănească. Autorul constata că în anumite zone geografice fântânile nu se află atât de aproape de casă, fiind astfel dificilă aprovizionarea cu apă „pentru trebuințele casei”. Pe când în alte părți, unde apa este „aproape de suprafața pământului fiecare gospodar are nu câte o fântână în curte, ci câte două-trei”⁷.

² Valentina Iarvoici, Apa în alimentație, obiceiuri și tradiții, in: Akademos, 2010, nr. 4 (19), p. 139.

³ Cristina Vidrițiu, Ciurma profilul unei recurențe istorice supusă unui transplant artistic, in: Hermeneutica bibliothecaria. Antologie Philobiblon, (V), Editori: Carmen Crișan, István Király, Cristina Popa și Raluca Trifu, Cluj: Editura Argonaut – Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, 2011, p. 502.

⁴ G. Vasiliu, Epidemii istorice, in: Vatra. Foaie ilustrată pentru familie, 1894, Anul I, nr. 14, p. 440; G. Vasiliu, Epidemii istorice (Urmare), in: Foaia diecesană. Organ al Eparhiei gr. or. rom. a Caransebeșului, 1894, Anul IX, nr. 41, 9/21 octombrie, p. 5.

⁵ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc (1382–1775)*, vol. I, Călărași-Ialomița: Tipografia „Moderna”, 1935, p. 238.

⁶ Pravila bisericească numită Ce mică. Tipărită în anul 1640 la Mănăstirea Govora (După ediția din 1884 publicată de Academia Română), in: Ioan M. Bujoreanu, Colecțiune de legiuirile României vechi și cele noi care s-au promulgat de la 1 ianuarie 1975 și până la finele anului 1885, vol. III, București: Tipografia Academiei Române, 1885, pp. 99-100.

⁷ I. Simionescu, *Folosințe nesocotite în gospodărie (Cunoștințe folositoare, Sfaturi pentru gospodari, Seria B)*, No. 32, București: Editura „Cartea Românească” S.A., 1924, p. 5.

Alegerea locului unde urma a fi săpată și zidită fântâna necesita respectarea unor reguli constituite de veacuri. În ograda țărănească urma de identificat cel mai prielnic loc, adică cel mai uscat și înălțat loc, aflat la depărtare de gunoi și de gropile de gunoi⁸. De asemenea, privata, sau veceul, trebuia „așezată departe de fântână ca să nu pătrundă murdăria și să otrăvească apa”⁹. La fel, în scopuri sanitare fântâna nu trebuia construită în apropiere de cimitir, regula respectivă păstrându-se până în zilele noastre. Importantă era și perioada când trebuia săpată fântâna, cele mai indicate fiind intervalele temporale de secetă maximă, adică la mijlocul verii sau la mijlocul iernii „când asemenea e secetă”¹⁰.

Calitatea apei. Calitatea apei din fântâni ia preocupat în permanență pe oameni. În anul 1925 Ioan-Pop Câmpeanu a publicat o culegere de sfaturi practice privind eradicarea dușmanilor omului, prin dușmani fiind percepute microorganismele și practicile nocive vieții umane. Printre dușmanii omului autorul evidențiază limbricii, apariția cărora poate fi evitată dacă oamenii nu vor bea „apă murdară, din bălți, ori fântâni în care se scurge murdărie de apă” și nu vor spăla nici legumele cu astfel de apă. Evitarea contaminării cu paraziții respectivi poate fi realizată doar prin consumul de apă curată din fântâni acoperite „sau apă de izvor”. Când apa nu este curată ea trebuie neapărat fiartă și băută după ce se răcește¹¹.

Apa murdară din bălți reprezintă un mediu prielnic pentru înmulțirea unor insecte purtătoare de boli cu transmisie la oameni. De exemplu, *țânțarul anofel (bățan)*, este purtătorul *frigurilor de baltă* sau a malariei. Omul infectat cu frigul de baltă „simțește frig în tot corpul”, „îl scutură”, are febră, dureri de cap, transpirație. Pentru a curma răspândirea bolii, Ioan-Pop Câmpeanu propunea secarea tuturor bălților, a apelor stătătoare care „adevărate cuiburi de pricinuitori de boale”, astfel, „țânțarul anofel nu va mai avea unde să-și pună ouăle și se va prăpădi”¹². În cazurile când balta nu poate fi secată în ea urmează de turnat petrol, petrolul întinzându-se pe suprafața apei ar împiedica „larvele de țânțar să vină să-și iee aier”, înădușindu-se și murind. Dar, larve ale țânțarului anofel puteau fi și în fântâni, astfel, în fântânile respective urmează de aruncat „praf de crisantemă” care omoară larvele de țânțar¹³. Conform unor credințe populare fântânile se curăteau cu hrean, la fel oamenii considerau că sarea sfințește fântânile¹⁴.

Icoana la fântână. Corina Mihăescu a analizat un șir de practici care urmau procesiunii de înmormântare în satele din Oltenia, în special punerea unor cruci la fântâni, astfel sfințirea crucii însemna și sfințirea fântânii¹⁵. În satul Moi (com. Fărcășești, jud. Gorj) o fată căsătorită la Petroșani a „făcut fântâna asta cu icoană”. Fântâna era în părăsire și fata a cumpărat tuburile și tot ce era necesar iar după terminarea lucrărilor „a adus aici unsprezece preoți și au sfințit-o la cramul [hramul – n.n.] bisericii din sat”¹⁶.

⁸ Ioan Pop-Reteganul, *Casa țaranului român. Sfaturi*, Sibiu: Editura „Asociațiunii”, Sibiu, 1927, p. 26.

⁹ V. Gomoiu, *Biserica și medicina*, Brăila: Tipografia „Presa” Brăila, 1940, p. 132.

¹⁰ Ioan Pop-Reteganul, *Op. cit.*, p. 26, 30.

¹¹ Ioan-Pop Câmpeanu, *Dușmanii omului (Vrăjmașii sănătății și-ai averii)*. *Sfaturi practice*, (Biblioteca Poporală a „Asociațiunii”, Anul XV, nr. 131, Noiembrie 1925), Sibiu: Editura Asociațiunii, 1925, p. 7.

¹² *Ibidem*, p. 10.

¹³ *Ibidem*, p. 11.

¹⁴ Corina Mihăescu, *Etnografia morții. Cruceritul în Oltenia*, in: *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu, Serie nouă, tomul 32, 2021*, p. 133.

¹⁵ *Ibidem*, p. 125.

¹⁶ *Ibidem*.

O lucrare similară am întâlnit în apropiere de Mănăstirea Petru Vodă. În cale spre sfântul locaş, pe partea stângă a drumului, la umbra unor copaci viguroşi, este amenajat un izvor cu apă cristalină, izvorul este împrejmuit cu un gard de lemn pe care sunt fixate trei icoane cu chipul Mântuitorului în centru (vezi: foto 1). Astfel, pe lângă faptul că acest izvor amenajat este pus în slujba drumeţilor, a călătorilor, fiind o lucrare plăcută lui Dumnezeu, mai există şi o componentă educaţională de o sensibilitate aparte pentru toţi cei care-şi potolesc setea şi anume, de a păstra curăţenia, de a păstra puritatea locului şi a sursei de apă cristalină, rece şi bună, o apă sfinţită prin rânduielile, faptele bune şi mesajele cu profundă încărcătură duhovnicească a măicuţelor şi călugărilor de la Mănăstirea Petru Vodă. Acelaşi mesaj de păstrare a purităţii, a curăţeniei în preajma sursei de apă este proliferat în mod tradiţional în majoritatea satelor basarabene prin instalarea unor răstigniri (crucifixe, troiţe) lângă fântâni, tradiţia respectivă fiind vie, de exemplu, în mai multe localităţi, implicit în: s. Vorniceni, r-nul Străşeni (vezi: foto 2), s. Băneşti, r-nul Teleneşti (vezi: foto 3), s. Scăieni, r-nul Donduşeni (vezi: foto 4).

Foto 1. Izvor îngărdit în apropiere de Mănăstirea Petru Vodă. În partea centrală a îngărdirii sunt fixate trei icoane cu chipul Mântuitorului în centru (s. Petru Vodă, com. Poiana Teiului, jud. Neamţ, România, 23.10.2023).

Foto 2. Fântână cu răstignire (s. Vorniceni, r-nul Străşeni, 12.04.2024).

Omida Strigei. În practicile vrăjitoreşti este menţionată omida Strigei care provoacă oamenilor boala numită *fapt*. Omida Strigei este destul de mare, este de culoarea verde-gălbui cu perişori pe ea, constă din 4-11 inele, fiecare inel având o dungă de culoare albastră. În popor aceste omizi împesărite erau numite *gândăcei* care se hrănesc cu frunzele *porumbărilor*. În Muntenia, în special în împrejurimile Curţii de Argeş, credeau că vrăjitoarea lua argintul viu de pe corpul omizilor respective şi-l duceau la persoanele „sorocite sau destinate de vrăjitoare”, vărsându-l în „vadra (cofa) cu apă sau în fântâna” de unde era scoasă apa de băut. Respectiv, persoana al cărui nume era vrăjit, scotea şi bea apa, îmbolnăvindu-se de această maladie numită *fapt*. Oamenii distingeau două forme ale acestei boli: 1) *Faptul extern* era provocat de duşmanii aruncau în faţa omului hârburi sau „nişte bulendre pline de tot felul de necurăţeniei”, astfel cine călca pe ele se îmbolnăvea, chinându-se foarte tare (pe corpul bolnavului apăreau pete roşii care se transformau în bube dureroase). În Bucovina pentru a se vindeca bolnavul urma să meargă la o moară de apă şi „să se scalde în stropii şi spumele ce sar de pe roţile morii şi să se spele între degete câte de trei ori”. În lipsa unei mori de apă bolnavul urma să se scalde într-o apă curgătoare şi pentru ca tratamentul să fie

Foto 3. Fântână cu răstignire (s. Bănești, r-nul Telenești, 06.01.2024).

Foto 4. Fântână cu răstignire (s. Scăieni, r-nul Dondușeni, 05.05.2024).

eficient să rostească cuvintele unui descântec special: „Duminică dimineată m-am sculat, / La fântâna lui Iordan am alergat, / Sfântă apă în mână am luat / Și frumos pe obraz m-am spălat (...)”¹⁷; 2) *Faptul intern* era cauzat de un fel de vietate, de omidă care apărea „în stomacul omului din argintul cel viu ce l-a adus omida-fapt și pe care omul respectiv l-a băut pe neștiute și pe nevrute”. Dacă cineva vria să se răzbune pe o persoană, atunci aduna *gânieți* ai gândăceilor sau omizilor, plasându-i în băutura sau mâncarea vrăjmașului său și din „acești *gânieți* se nasc în pântecul omului *Fapții*”. Aceste omizi atacau ficatul și măruntaiele omului, iar dacă nu era aplicat tratamentul necesar, bolnavul murea. Boala se vindeca cu *Buruiana faptului*, numită *Faptnic* sau *Roibie*, planta respectivă fiind fiartă în apă, iar fieritura se dădea de băut omului bolnav. Ambele forme ale bolii erau supuse și terapiei magice prin practicarea unor descântece speciale¹⁸.

„**Ancheta sanitară**”. În anul 1940 V. Gomoiu descria efectele benefice ale botezului „zilei de întâiu” a fiecărei luni, acțiune care prin sine reprezenta „un admirabil prilej de anchetă sanitară, nebanuită de credincioși”. Autorul constata că acest obicei era aproape dispărut, dar ar fi bine ca el să se „reîntroneze”. Preotul ar putea astfel să meargă cu botezul prin toate ungherele casei, să verifice dacă a fost dată ascultare sfaturilor sale, implicit să afle de unde aduc sau procură apa și dacă o păstrează într-un vas acoperit. Același preot nu v-a ocoli nici fântâna sub cuvântul „botezului”, slujbă care se face „când cade vreun animal într’înșă”. Împreună cu medicul preotul va insista ca sătenii să facă „sleirea”, adică curățirea fântânii, sterilizarea ei periodică cu var nestins sau cu permanganat de potasiu. La fel de necesară este împrejmuirea fântânii și „instalarea ciuturi (cu apă sau cumpănă). Urmează a fi stârpit și un obicei periculos răspândit în nordul Moldovei când sătenii „se folosesc de orice vas din casă, coborându-l în fântână, cu ajutorul unei frânghii”, sau spurcă

¹⁷ Simion Florian Marian, *Descântece populare române*, Suceava: Tipografia lui Eckhardt în Cernăuți, 1886, p. 121.

¹⁸ Idem, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. Studiu folkloristic*, Edițiunea Academiei Române, București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, pp. 272-273.

Foto 5. Concursul Cea mai amenajată fântână / Cișmea publică, ediția 2023 (s. Vorniceni, r-nul Strășeni, 12.04.2024).

fântâna „coborând într-înșă căldarea sau găleata care șeade prin casă”¹⁹. Periculoasă este și practica când omul bea apă din aceeași ciură cu animalele²⁰.

Bune practici. În satul Vorniceni, raionul Strășeni, începând cu anul 2015, este organizat concursul anual cu genericul *Cea mai amenajată fântână / Cișmea publică* (vezi: foto 5). Inițiativa îi aparține în totalitate primarului localității, dlui Vasile Tofan²¹ (vezi: foto 6). Această acțiune face parte din bunele practici promovate în localitate, astfel în fiecare an, de hramul satului, în ziua când sunt prăznuiți Sfinții Petru și Pavel (12 iulie), sunt distinși cu diplome trei gospodari care dau dovadă de cele mai îngrijite și amenajate fântâni. Concursul a devenit deja unul tradițional și în perspectivă ar merita să fie preluat și de alte localități în care implementarea lui ar contribui, cu certitudine, la păstrarea, îngrijirea și amenajarea fântânilor și cișmelelor. Inițiativa primarului Vasile Tofan este bazată atât pe propria experiență de viață în ceea ce privește săparea, zidirea și întreținerea unei fântâni, cât și pe bunele practici promovate în domeniu la nivel local, regional, național și european.

Concluzii. Îngrijirea și întreținerea fântânilor ia preocupat pe oameni din cele mai vechi timpuri, regulile în domeniu fiind impuse de tradiții în corespundere cu normele sanitare.

¹⁹ V. Gomoiu, *op. cit.* p. 114-115, 137.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

²¹ Vasile Tofan, născut la 17 iulie 1962, în s. Vorniceni, r-nul Strășeni: „Sunt de baștină, sunt Vasile a lui Borea, a lui Feghia, a lui Colea, a lui Ion Tănasă Casian, de la Vorniceni toți, din talpă. Sunt profesor de limbă engleză, am lucrat 23 de ani în învățământ, după aceea am venit în administrație publică, din 2007, sunt în al 17-lea an de exercitare a funcției publice”. Interviu realizat de Valentin Arapu în data de 12.04.2024 în s. Vorniceni, r-nul Strășeni (Vezi: Anexa 1).

Foto 6. Vasile Tofan, primar al satului Vorniceni, r-nul Strășeni (12.04.2024).

În tradițiile populare românești săparea, zidirea și întreținerea unei fântâni erau strict reglementate de prescripții și obiceiuri care urmau a fi respectate de toată comunitatea rurală. Un rol important în menținerea fântânilor în stare bună îi revenea Bisericii Ortodoxe, instituție care se implica în activitățile sanitare menite să întrețină calitatea bună a apei și să nu admită proliferarea bolilor cauzate de contaminarea apei potabile. Localizarea și construcția unei fântâni era efectuată după anumite cerințe tehnice și temporale. Important este faptul că în această activitate erau implicați oamenii simpli, autoritățile laice și eclesiastice. Apa potabilă era și este un bun public, vital pentru existența și viața oamenilor, astfel menținerea tradițiilor în domeniu, deși este afectată de modernizare, reprezintă un reper definitoriu al obiceiurilor de săpare, de zidire și de întreținere a unei fântâni. Actualmente, bunele practici de întreținere și amenajare a fântânilor sunt promovate și aplicate la nivel local, cel mai relevant exemplu fiind cel oferit de către primarul satului Vorniceni (r-nul Strășeni) Vasile Tofan care din anul 2015 organizează concursul anual cu genericul *Cea mai amenajată fântână publică / Cișmea publică*.

Anexa 1. La hramul localității oamenii își amenajează fântânile publice, este deja o tradiție foarte frumoasă (Interviu cu Vasile Tofan, primarul s. Vorniceni)

Fântâna din ogradă: „În ograda bunelor, a părinților era fântână, locuiesc în casa moștenită de la părinți și fântâna este și acum în ogradă, e o fântână cu piatră, e veche, cred că a fost construită la începutul secolului XX. În copilăria mea erau meșteri fântânari în sat, din păcate nu mai țin minte să fie cineva în viață. Toți erau țărani, lucrau în agricultură, chiar și în același sovhoz, dar pe lângă asta se mai pricepeau și la făcut fântâni. La noi tradiția era la fântâni să fie făcute ghizdele din lemn, din piatră la noi nu se făceau (vezi: foto 7). Acum cumpărăm inele de acestea din beton. Mai sunt fântâni cu ghizdele”.

Foto 7. Fântână cu ghizd de lemn (s. Vorniceni, r-nul Strășeni, 12.04.2024).

Curățirea fântânii: „Fântânile se curățau, de regulă, la sărbătoarea de Rusalii, în prima jumătate a verii. Participau *măhălenii*, adică erau mai multe fântâni în *măhală* și în aceeași zi le curățau pe rând. De dimineață la cineva, aveam și fântâni în ogradă, private, dar erau și fântâni publice. Se adunau *măhălenii* și pe rând le curățeau pe toate. Sau, dacă nu reușeau, fântânile nu se curățeau în fiecare an, putea fi peste un an. În genere fântânile erau curate, înaintașii noștri au avut întotdeauna grijă ca să le întrețină în curățenie și apa să fie curată. Curățeau fântâna cu o căldare mare, chiar și cu una obișnuită, cineva scotea cu căldarea apa. La urmă când aproape nu mai era apă, cineva cobora în fântână și strângea în căldare nisipul, mărul, murdăria care se depunea pe fundul fântânii, scotea tot de acolo. De tot echipa era compusă din 4-5 oameni, făceau lucrul pe rând”.

Rolul femeilor: „Femeile nu erau admise, mai mult din tradițiile religioase, atunci când se sapă o fântână nouă, femeia nu are dreptul să privească un timp oarecare în fântână. De regulă, ele făceau plăcinte și aduceau celor care curățeau fântâna plăcinte calde, mâncare, turnau câte un pahar de vin. Așa se obișnuia la noi. Pe final se dădeau pomeni, un șervet, un prosop, numaidecât cană, lumânare, ceapă verde numaidecât, se dădea de pomană la Rusalii. Mai era o tradiție să dea vin cu pelin”.

Asigurarea cu apă: „În sat sunt peste două sute de fântâni publice, care sunt în curțile oamenilor nu le ducem contul. În ultimul timp oamenii își sapă în curțile lor fântâni, chiar ieri am fost la o persoană care și-a săpat ieri fântână. Fântânile sunt folosite în mare măsură, în ultimul timp, mai mult la udat, la irigat, deoarece calitatea apei fântânilor din intravilan nu totdeauna corespunde normelor sanitar-igienice. Este bine că avem acum apeduct în localitate, cu regularitate sunt executate lucrările de curățare a apei. Apa cu regularitate este verificată de Centrul de Sănătate Strășeni care permit de a fi utilizată la grădiniță, la școală și în alte instituții. Avem fântâni arteziene, dar apa din ele nu este potabilă, e calcinată, așa-zis *burcută*. Noi suntem nevoiți să ne alimentăm cu apă din izvoarele extravilanului localității, avem izvoare destul de bune, puternice. Anul trecut am mai construit câteva izvoare pentru apeductul localității, am asigurat vreo 80 de metri cubi de apă pe zi. Acum avem un proiect în derulare, adică este lansată procedura de achiziții publice pentru a repara două izvoare existente și de a mai construi încă două care la fel vor mări debitul de apă ca să fie suficient pentru populație”.

Concursul anual: „Idea concursului *Cea mai amenajată fântână* am lansat-o în 2015, la primul meu mandat de primar, ulterior am mai avut două mandate de vice-primar. În 2015 mi-a venit această idee, nu este vorba doar de concursul *Cea mai amenajată fântână*, este vorba și de concursul *Cea mai îngrijită (amenajată) mahala*, *Cel mai amenajat agent economic din localitate*, *Cea mai amenajată răstignire* la hramul localității. Aceste patru nominalizări sunt și de regulă este bine că oamenii se străduie să intre în concursul ăsta.

La hramul localității oamenii își amenajează fântânile publice, este deja o tradiție foarte frumoasă. Hramul localității este la 12 iulie, de Sfinții Petru și Pavel. În afară de aceasta multe fântâni publice au fost amenajate cu implicarea primăriei, cu susținerea financiară a primăriei. În foarte multe cazuri primăria cumpără colacul ăsta al fântânii, contribuie și cu surse financiare pentru procurarea cimentului, nisipului, altor materiale necesare pentru amenajare. Dar, clar că numai decît este și contribuția oamenilor, e vorba de muncă, de materiale.

În fiecare an câștigătorilor le facem o diplomă, sume de bani nu oferim deoarece oamenii contribuie și ei, diploma o încadrăm într-o ramă, o *plăculiță* pe care-i scris *Cea mai amenajată fântână*, la hramul satului, de exemplu, anul 2020, 2021 și așa mai departe. Premiile primele trei cele mai amenajate fântâni. Nu cunosc dacă inițiativa mea a fost preluată și în alte localități, nu este nimic mai bun decît faptul cînd un trecător trece și își potolește setea la o sursă cu apă curată”.

Tradiții: „În Vorniceni, la înmormântări se păstrează tradițiile cu fântânile, cînd decedatul este dus spre cimitir, de la casa lui pînă la biserică și de la biserică pînă la cimitir numai decît la fiecare fântână preotul se oprește, se opresc toți acei care participă la funeralii, și totodată la fântâniță se dau acolo niște bani, niște bănuți la copii. Ce ține de nunți, cînd mergea mirele cu mireasa numai decît se scotea o căldare de apă de la fântână și era vărsată în fața lor. Și mirele trebuia să le mulțumească”.

Cazuri triste: „Din păcate țin minte și cazuri mai triste, de suicid legat de fântâni. A fost așa o sinucidere, am auzit și eu din sat că iată la cutare un tată al unor copii, care era de seama mea, de vîrsta mea, a făcut această ispravă. Și o vecină de a mea, era bătrîna, avea în jur de 80 de ani și la fel a procedat, din păcate în modul ăsta...”.

* Acest articol a fost elaborat în cadrul programului de cercetare: „Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene” / 170101.

**TRADIȚIILE ȘI INOVAȚIILE ÎN ARTA TEXTILĂ PRIN PRISMA
CERCETĂRILOR ISTORICILOR ȘI ETNOLOGILOR**
*Traditions and innovations in textil art through the prism
of historian and ethnologist research*

CZU: 745.52(091)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754666>

Alina TOCARCIUC

Lector, Universitatea Tehnică a Moldovei

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1379-8651>

E-mail: alinatocarciuc13@gmail.com

Summary. In order to valorize traditional textiles and identify them in the ethnocultural context as a component of the national heritage of the Republic of Moldova, the art of textiles, the importance of traditional pieces and the evolution of innovations need to be researched multidisciplinary, approaching from several aspects: historical, ethnological, geographical, sociological, artistic, ecological, technological. The innovations implemented at the current stage in the field of textile art, coexisting with centuries-old traditions, give added value to the textiles repertory by us in national and regional museums, private collections and during field documentation. In this article we have proposed to examine the evolution of textile art as part of the cultural heritage through the lens of previous research and the sources available at this stage of study.

Key words: textile art, Bessarabia, Moldavian SSR, textiles, fashion design, traditions, innovations, heritage.

Cronologic, am stabilit câteva etape convenționale de dezvoltare a artei textile din spațiul actual al Republicii Moldova, determinate de perpetuarea tradițiilor și implementarea noilor realizări tehnologice, a inovațiilor în acest domeniu al artizanatului:

1) Începutul secolului al XX-lea se remarcă prin dezvoltarea firească a artei textile din Basarabia, producerea casnică a materiei prime (în, cânepă, lână, mătase), a textilelor, dezvoltarea atelierelor mănăstirești de producere a covoarelor și veșmintelor bisericesti, acumularea și promovarea tradițiilor și formarea artei textile autentice basarabene. Industrializarea proceselor tehnologice, apariția coloranților chimici, producerea țesăturilor la nivel industrial, reducerea oieritului, a terenurilor cultivate de dud pentru creșterea viermilor de mătase au fost printre factorii principal care au redus din importanța artei textile autentice și opțiunea pentru piese produse industrial;

2) în perioada interbelică are loc afirmarea și efortul de a renaște, a restabili industria casnică, producerea materiei prime și a țesăturilor tradiționale de calitate, apariția căminelelor culturale, afirmarea șezătorilor și a artei țesutului mai ales în mediul rural. Promovarea covorului tradițional de lână, precum și a cămășii cu altiță, brodată cu mâna, au fost printre cauze primordiale de susținere a arte textile din Basarabia interbelică;

3) în RSS Moldovenească (1945–1991) textilele le revenea un loc aparte mai ales în ideea necesității de a îndestula populația cu articole vestimentare necesare, cu piese pentru decorul interior al caselor și edificiilor publice. Această perioadă poate fi împărțită în câteva etape distincte, legate de implicarea plasticienilor la elaborarea unor schițe de covoare uzu-

ale sau tematice pe care le propuneau artelurilor/fabricilor specializate. Formarea Secției de Artă Aplicată în cadrul Uniunii Pictorilor din Moldova, în primăvara 1950, a avut un impact deosebit asupra dezvoltării artei textile la capitolul conlucrarea artiștilor profesioniști pentru crearea noilor modele de textile. În primele decenii postbelice artiștii plastici care colaborau cu întreprinderile de stat, se axau pe producerea în serie a bunurilor de larg consum necesare pentru restabilirea economiei moldovenești, fiind o perioadă cea mai apropiată de țesutul tradițional. În 1954, au loc primele achiziții de covoare industriale pentru colecția MNEIN. După 1960 artelurile, atelierele au fost restructurate pentru a se forma fabrici mari de producere a textilelor, covoarelor, atestate la Strășeni, Chișinău, Ungheni, Ceadâr-Lunga, Tiraspol. În 1967, în baza mai multor arteluri de producere, a fost formată întreprinderea de producere care avea să devină un nume important în arta textilă din RSSM, asociația „Artizana”¹.

Anii 1971–1991 în RSSM țin de centralizarea sistemului industrial de producere a textilelor, precum și promovarea unor valori inovatoare din partea artiștilor plastici care colaborau cu sectorul de stat, din care considerente anul 1971 poate fi numit un an de cotitură în arta textilelor din RSSM. Cele cinci fabrici de covoare (din Chișinău, Orhei, Căușeni, Comrat și Ceadâr-Lunga) au fost integrate în Asociația Meșteșugurilor Populare Artistice, care după 1981 a fost denumită „Artizana”. După cum menționează dr. Varvara Buzilă, fiecare fabrică de covoare avea câte o secție de confecționat covoare manual, în care se țesea la războaie tradiționale, și una de covoare industriale, în care se țesea cu ajutorul războaielor automate și semiautomate². În 1975 fabricile aveau statut de întreprinderi pentru confecționarea obiectelor de artă populară tradițională, fapt ce a contribuit la creșterea textilelor produse manual, statut pierdut la începutul anului 1988 împreună cu unele facilități fiscale. În anul 1978 a fost fondată prima întreprindere de producere a covoarelor din Republica Moldova „Floare”³, după care s-a reorganizat și a devenit SA „Floare-Carpet”. În anul 1979 a fost format Atelierul de Creație care avea drept obiectiv crearea unui desen nou, precum și elaborarea desenului tehnic – o schiță desenată cu periuța și vopsele, pe o hârtie de canava, unde fiecare pătrat reprezenta un nod de fire. Elaborarea unui desen, în funcție de complexitate, stil și dimensiuni, putea dura până la 6 luni. La etapa de formare, Atelierul de Creație număra 1-2 pictori și 3-4 modelieri, care în funcție de realizări puteau fi promovați la postul de pictor. De-a lungul anilor au fost create o mulțime de colecții și peste 600 de modele individuale de covor. La zece ani după deschiderea companiei, în 1988, Departamentul de pictori a creat și lansat Brandul „Floare-Carpet”. În anul 1980 a fost fondată fabrica „Covoare Ungheni”, modernizată după procesul de privatizare din 1998⁴ și ajunsă actualmente unul din liderii europeni în producerea și comercializarea covoarelor. Criza economică a anilor 1980–1990, inclusiv și din domeniul industriei covoarelor, a fost provocată la nivel de stat de favorizarea covoarelor persane, pufoase, produse industrial, în serie, în detrimentul celor tradiționale, din care considerente fabricile din componența asociației „Artizana” au afectate, refuzând ca finalitate la producerea textilelor tradiționale.

4) după 1991, criza economică și perioada de tranziție au adâncit și mai mult problemele din domeniul artei textile din Republica Moldova. Ministerul Industriei Locale a trecut la autofinanțare cele cinci fabrici de covoare din Chișinău, Comrat, Ceadâr-Lunga, Orhei, Căușeni și le-a transferat din componența Asociației Meșteșugurilor Populare Artistice „Ar-

¹ Arhiva Asociației Meșteșugurilor Artistice Populare „Artizana”.

² Varvara Buzilă, Covoarele produse în sistemul industrial, in: Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, vol. 3(16), 2002, pp. 49-66.

³ [online] <https://floare-carpet.md/rom/despre-noi-1> (consultat 19.08.2022)

⁴ [online] <https://covoare.md/about-us> (consultat 19.08.2022).

tizana” în componența asociației de producere „Floare”. În anul 1993, în procesul de privatizare, fabricile vizate au ieșit din componența asociației „Floare”, activând pe cont propriu. Unitățile producătoare de covoare pufoase au fost reorganizate în S.A. „Floare-Carpet”⁵, devenită în Republica Moldova lider în producerea covoarelor din lână. Ca finalitate, Fabrica de Covoare din Orhei și Fabrica de Covoare din Căușeni au falimentat. Fabrica de Covoare din Ceadâr-Lunga și Fabrica de Covoare din Comrat și-au redus substanțial volumul de producție⁶. Fabrica de covoare de la Ungheni își desfășoară din plin activitatea la ziua de azi, orientându-se spre consumatorul european și propunând articole ecologice, concurând în mai multe aspecte cu S.A. „Floare Carpet”. Asociația „Artizana” și-a optimizat activitatea, concentrându-și preocupările la crearea noilor branduri vestimentare și oprind producerea de covoare în care a excelat la timpul său.

În conformitate cu aceste etape de dezvoltare a artei textile în Basarabia, RSSM, Republica Moldova, de-a lungul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, au fost examinate multidisciplinar mai multe aspecte privind tradițiile și inovațiile în domeniul artei textile. Studiind literatura de specialitate cu privire la apariția și evoluția diverselor centre de producere a textilelor în spațiul actual al Republicii Moldova, am ajuns la concluzia că în anumite perioade cercetătorii au abordat problema simbolismului țesutului ca îndeletnicire artistică, semnificația tipurilor de piese care și-au găsit o largă răspândire la înfrumusețarea locuinței și a omului, au descris anumite piese atestate în colecțiile muzeale naționale sau locale, au reflectat aspecte ce țin de centrele de confecționare a covoarelor și altor produse textile fabricate în cadrul mănăstirilor din spațiul actual al Republicii Moldova⁷.

În istoriografia românească au fost consemnate mai multe publicații cu cel mai diferit caracter, autorii oglindind subiectul covoarelor, scoarțelor, prosoapelor, broderiilor în diferite limite cronologice și zone etnografice: Muntenia, Bucovina, Maramureș, Moldova ș.a. Constatăm însă că, în pofida multitudinii de lucrări publicate în care este abordat domeniul artei

⁵ Arhiva Asociației Meșteșugurilor Artistice Populare „Artizana”.

⁶ Varvara Buzilă, Covoarele produse în sistemul industrial, pp. 49-66.

⁷ Д. Гоберман, *Ковры Молдавии*, Кишинев: Картя молдовененяскэ. 1960. 138 p.; N. Kalașnikova, E. Postolachi, *Covorul moldovenesc = Молдавский ковер = Le tapis moldave*, Chișinău: Timpul, 1985. 40 p.; E. Постолаки, Молдавское народное ткачество. Кишинев: Штиинца, 1987. 250 p.; *Covorul moldovenesc = Молдавский ковер = Moldavian carpet* / aut.-alcăt.: Valentin Zelenciuc, Elena Postolachi. Chișinău: Timpul, 1990. 132 p.; M. Marco, Particularitățile covoarelor populare de pe teritoriul de confluență etnică din raionul Camenca, in: Buletin Științific, Ediția 3, Chișinău, 1990, pp. 153-163; V. Buzilă, Covoarele produse în sistemul industrial, in: Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, 2005, vol. 3 (16), pp. 49-65; V. Buzilă, Covoarele în contextul patrimoniului cultural al Republicii Moldova, in: Akademos, 2009, nr. 1 (12), pp. 104-109; Postolachi, E. Covorul moldovenesc în dificultate, in: Akademos, 2011, nr. 4 (23), pp. 113-119; L. Condraticova, Valoarea istorico-artistică a veșmintelor bisericești, in: Akademos, nr. 4 (27), 2012, pp. 165-169; V. Buzilă, *Covoare basarabene. Din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Republica Moldova / Bessarabian carpets. The National Museum of Ethnography and Natural History of the Republic of Moldova*. București: Editura Institutului Cultural Român, 2013. 252 p.; V. Buzilă, Dimensiunile axiologice naționale și mondiale ale scoarței basarabene, in: Akademos, 2014, nr. 3 (34), pp. 164-172; Gh. Mardare, *Arta covoarelor vechi românești basarabene. Magia mesajului simbolic*. Chișinău: Cartier, 2016. 334 p.; L. Condraticova, A. Tocarciuc, Simbolismul, tipologia și uzualitatea țesăturilor lucrate în centrele de artizanat din Moldova. Studiu preliminar, in: Știința în Nordul Republicii Moldova: realizări, probleme, perspective. Conferință națională cu participare internațională, 2019, ediția a 3-a, Bălți, s.n., 2019, pp. 398-402.

textilelor, subiectul tradițiilor și inovațiilor este reflectat sporadic, fiind trecut cu vederea de specialiștii în domeniu. Din aceste motive, cercetarea inițiată de noi este axată pe analiza publicațiilor în care direct sau tangențial sunt exprimate anumite opinii și prezentate date valoroase despre arta textilelor și, mai ales, despre tradițiile și inovațiile în acest compartiment semnificativ al artei populare. În acest context, au fost supuse examinării monografii, articole în culegeri și materiale ale conferințelor pentru a se elabora o viziune panoramică cu privire la evoluția tradițiilor și inovațiilor artei textile redată prin prisma istoriografică.

Am conturat câteva etape de cercetare, condiționate de aspectele socio-economice, politice, ideologice și culturale, după cum urmează: 1) publicațiile apărute de la începutul secolului al XX-lea până în anul 1917; 2) publicațiile perioadei interbelice; 3) istoriografia sovietică și 4) publicațiile apărute după proclamarea independenței Republicii Moldova în anul 1991.

De-a lungul timpului, valoarea scoarțelor românești a fost elogiată de mari personalități ale culturii românești – N. Iorga⁸, L. Blaga⁹, G. Oprescu¹⁰. Luând în considerare faptul că în cultura din spațiul românesc arta populară deține un loc aparte, fiind reflectarea identității unui popor prin valoroasele sale covoare, scoarțe, cergi, prosoape, broderii etc., am apreciat atenția cercetătorilor din domeniul istoriei, etnologiei, antropologiei față de apariția și dezvoltarea meșteșugurilor artistice de confecționare a textilelor, evoluția industriei casnice de confecționare a textilelor, a pieselor vestimentare, pieselor de interior, celor ceremoniale cu o deosebită semnificație în societate și în destinul omului, care pășește prin cele mai importante etape ale vieții sale (nașterea și botezul, cununia, moartea) *prin* și împreună cu diferite piese textile.

Pentru cercetarea noastră sunt valoroase lucrările în care autorii meditează asupra unor aspecte precum materiile prime și natura pieselor textile; categoriile de piese, semnificația și tipologia lor, de unde rezultă ponderea textilelor în viața cotidiană și în ceremonial; simbolismul motivelor ornamentale, spectrul de culori, forme ale decorului în funcție de zona etnografică și iscusința meșteritelor; apariția și dezvoltarea centrelor de artizanat, activitatea meșterilor populari și, nu în ultimul rând, locul și rolul artei textilelor în patrimoniul cultural al țării, în educația tinerilor, în renașterea frumosului meșteșug de țesere a covoarelor, a broderiei artistice. Aceste informații sunt foarte importante pentru a putea examina în complex, descrie tradițiile în arta textilă, precum și pentru a stabili inovațiile specifice artei textile implementate la etapa actuală.

Covoarele, cergile, scoarțele, broderiile și alte articole ale artei textile au ajuns în atenția istoricilor și etnografilor ca piese ale culturii materiale, documentate în timpul expedițiilor pe teren. În lucrarea sa cu referire la a doua jumătate a secolului al XIX-lea A. Afanasi-Ciujbinski a subliniat rolul textilelor în interiorul caselor țărănești: „la pereții casei se întind laițe, acoperite neapărat cu covoare... Covoare atârnă pe pereți. Deasupra așternuturilor, pe care se află un clit de perne cu fețe brodate... La sobă pe toate muchiile sunt covorașe. Eu nu vorbesc de casa unui țăran înstărit, în care el singur nici nu trăiește, dar o ține pentru oaspeți. Acolo nimic nu se vede de după covoare”¹¹.

⁸ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*. București, 1906, pp. 243-244.

⁹ L. Blaga, *Scoarțele basarabene*, in: *Sud-Est*, Nr. 3, 1991, pp. 12-13.

¹⁰ G. Oprescu, *Arta țărănească la români*. București, 1922. 73 p.

¹¹ A. Афанасьев-Чужбинский, *Поездка в Южную Россию*. Ч. 1-2, 1861–1863. Partea a doua, *Очерки Днестра*. Санкт-Петербург: Издательство А.Ф. Базунов, 1863, p. 272.

La început de secol XX lucrarea ilustrată cu desenele lui Vladimir Arbuzov despre covoarele basarabene a fost o adevărată revelație¹². Volumul a fost editat în Odesa, autorul punând bazele faimei acestui domeniu al artei populare, iar mostrele incluse în album au devenit o valoroasă sursă de cercetare pentru specialiștii în domeniu, precum și de inspirație pentru meșterii care aleg covoare la etapa actuală, întrucât, în opinia lui Ion Bălțeanu, președintele Uniunii meșterilor populari din Republica Moldova, artizanatul renaște la hotarul secolelor XX–XXI¹³.

O altă lucrare cu o substanțială pondere pentru teza de față a fost publicată de T. Remmer în anul 1912, prezentând un album de ornamente ale covoarelor moldovenești¹⁴, devenit cu timpul o valoroasă sursă de inspirație pentru artizani.

În seria lucrărilor de la început de secol XX un loc aparte revine studiului elaborat de T. Pamfile și M. Lupescu despre cromatica poporului român, care are un impact deosebit în determinarea, examinarea și descrierea pieselor textile, luând în calcul cromatica utilizată în diferite zone etnografice populate de români¹⁵.

Perioada interbelică a fost mult mai deschisă pentru apariția în Basarabia a unor lucrări consacrate textilelor confecționate de meșterii artizani localnici și artei populare, fiind examinate lucrările semnate de F. Cîrlig¹⁶; studiile privind vopsitul cu buruieni practicat în satul Nișcani¹⁷, faima covoarelor moldovenești prezentate la expoziția mondială de la Paris¹⁸. Atenția față de textile se datorează în mare parte interesului autorităților pentru renașterea industriei casnice, readucerea covorului în atenția cercetătorilor și a consumatorilor, a producătorilor, restabilirea costumului tradițional popular cu renumitele broderii artistice. Aceste meșteșuguri, de regulă, erau practicate în cadrul șezătorilor care au fost restabilite în Basarabia interbelică, odată cu creșterea rolului Căminelor culturale, ale expozițiilor de artă populară.

Au urmat lucrările semnate de G. Oprescu despre arta țărănească¹⁹, un adevărat manual de studiere a artei populare, care ne ajută, chiar și la un secol distanță de la apariția cărții, să înțelegem acest domeniu de activitate umană și să încadrăm arta textilă alături de ceramică, arta lemnului, a pietrei și a metalului în tezaurul culturii românești, precum și în conceptul de artă populară dezvoltat în studiul său de proporții de A. Dima²⁰.

Țesutul covoarelor a fost abordat în studiul său de Alexandrina Gheorghiu²¹, iar peste 5 ani este editat un studiu în care sunt reflectate diferite cusături populare românești²².

¹² *Ковры Бессарабии* / рис. В. Арбузова. Вып. 1. Одесса: Типография и Хромофотография Е.И. Фесенко, 1902.

¹³ Artizanatul – o șansă de a supraviețui, in: Țarina, 1993, 21 aug., p. 3.

¹⁴ Т. Реммерь, *Альбом узоров молдавских ковров*. Кишинев, 1912.

¹⁵ T. Pamfile, M. Lupescu, *Cromatică poporului român*. București: Librăriile SOCEC &, 1914. 248 p.

¹⁶ F. Cîrlig, *Parada artei poporane moldovenești*, in: Moldova socialistă. 1936, 24 iun.

¹⁷ M. Ieniștea, *Vopsitul cu buruieni la Nișcani*. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1937. 10 p.

¹⁸ П. Сытник, Молдавские ковры на Всемирную выставку в Париже, in: Красная Бессарабия. 1936. Nr. 11, p. 11.

¹⁹ G. Oprescu, *Arta țărănească la români*. București: Cultura Națională, 1922. 74 p.

²⁰ A. Dima, *Conceptul de artă populară*. București: Minerva, 1939. 240 p.

²¹ A. Gheorghiu, *Țesutul Covoarelor*. București, 1932. 97 p. [online] <https://ru.scribd.com/doc/258595033/Tesutul-Covoarelor-Alexandrina-Gheorghiu-Bucuresti-1932> (consultat 12.12.2022).

²² *Florile Raiului. Cusături populare românești originale din anul 1937*. 50 p. [online] <https://ru.scribd.com/doc/158158810/Florile-Raiului-Cusaturi-Populare-Romanesti-Originale-Din->

În publicațiile din perioada interbelică, comparativ cu cele de la hotarul secolelor XIX–XX, au fost reflectate rolul și ponderea artei populare, implicit, al artei textile din spațiul românesc. Autorii și-au concentrat atenția asupra unor aspecte cu o deosebită semnificație și care vor sta, după 1991, la baza renașterii și readucerii în Republica Moldova vechiului covor basarabean și a țesăturilor autentice.

În perioada sovietică atenția acordată covorului și altor piese ale artei textile a fost impunătoare, având în vedere tendința politizată a guvernării sovietice de a demonstra existența unei „națiuni moldovenești” care purta un „costum național moldovenesc” etc. Covorul, scoarța, păretarii ș.a. textile autentice au fost „mânuite” de ideologii sovietici pentru a prezenta ca „adevăruri” falsurile istorice, care sunt combătute la etapa actuală de istoriografia românească.

Printre lucrările axate nemijlocit asupra pieselor de artă textilă un loc aparte revine celor în care autorii au fost concentrați pe descrierea meșteșugurilor populare, a covorului moldovenesc, ornamentelor folosite în decorul covorului moldovenesc și al broderiei artistice. În context, un esențial suport teoretic a fost oferit de lucrările semnate de D. Goberman, care vine cu o serie de ornamente și modele de covoare vechi, utilizate cu succes de artizani la etapa actuală în creația sa, în formă stilizată. Autorul relatează despre succesul covorului moldovenesc, dar și integrarea lui în ambianța caselor de locuit, a designului de interior al edificiilor cu destinație administrativă, culturală și socială²³. Ca urmare a documentelor pe teren, am stabilit pagini întregi din cărțile semnate de D. Goberman în atelierile meșterilor populari din localitățile din nordul Basarabiei, meșterițele contemporane folosind modelele din cărți pentru a transpune în covoare noi. Vorbim, într-o oarecare măsură, despre influența și importanța tradițiilor în arta textilă, care peste ani de zile se implementează în acest domeniu sub formă de stilizare a motivelor, folosind diverse inovații din arta contemporană a textilelor.

În anii 1945–1991 mai mulți cercetători s-au concentrat asupra prezentării artei decorative aplicate și a meșteșugurilor populare din RSS Moldovenească, dintre care vom remarca contribuțiile unor asemenea autori ca D. Golțov²⁴, V. Teslenco²⁵, V. Zelenciuc, M. Livșiț și I. Hâncu²⁶, Gh. Mardare²⁷.

Este bine de luat aminte că asupra artei țesutului din perioada secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a reflectat foarte mult la timpul său de etnologul Elena Postolachi, specialist notoriu în domeniu, care a elaborat monografii și o serie de articole axate pe

---

Anul-1937 (consultat 12.12.2022).

²³ Д. Goberман, Искусство ковроделия в Молдавской ССР, in: Советская этнография, 1959, № 3, pp. 57-72; Д. Goberман, *Молдавские ковры*. Кишинев: Картя Молдовенеаскэ, 1959. 35 репрод.; Д. Goberман, *Ковры Молдавии*. Кишинев: Картя молдовенеаскэ, 1960. 138 р.; Д. Goberман, Народный молдавский ковер в современной квартире, in: Декоративное искусство СССР, 1962, nr. 11, pp. 39-42.

²⁴ D. Goltov, Parametrii artizanului popular, in: Cultura, 1975, 17 mai, p. 13.

²⁵ В. Тесленко, *Народные художественные промыслы Молдавии*. Кишинев, Изд-во: Картя Молдовенеаскэ, 1978.

²⁶ В. Зеленчук, М. Лившиц, И. Хынку, *Народное декоративное искусство Молдавии*. Кишинев: Картя молдовенеаскэ, 1968. 130 р.; М. Лившиц, *Декоративно прикладное искусство Молдавии*. Кишинев: Штиинца, 1980. 100 р.

²⁷ Gh. Mardare, Ce înseamnă șănătău, in: Orizontul, 1968, nr. 11, p. 54; Idem, Îmblânzirea firului moștenitor de comori. In: Literatura și arta, 1982, 2 dec., p. 7; Idem, Un portret al goblenului contemporan moldovenesc, in: Literatura și arta, 1984, 6 dec., p. 6; Idem, „Elementul corupt” ori catarsitul (?) în covorul vechi moldovenesc, in: Nistru, 1987, Nr. 6, pp. 148-152.

problema țesutului, a covorului moldovenesc ca piesă de patrimoniu, o adevărată piesă de rezistență în cultura românească²⁸. Totodată, ea a venit și cu anumite schițe pentru broderii și costume populare, care urmau a fi ulterior implementate în producere la nivel de stat.

Subiectul covorului ca un adevărat „obiect de artă”, după cum a menționat artistul plastic Elena Bontea²⁹, a fost oglindit atât în monografii, cât și în articole științifice și cele de popularizare a științei, elaborate de plasticienii și criticii de artă, etnologii și muzeografi Elena Bontea³⁰, A. Donos³¹, A. Ciocanu³², V. Zelenciuc³³ și Elena Postolachi³⁴, care afirmase că cultura populară este piatra de fundament în definirea etnicității³⁵, Zina Șofransky³⁶, Maria Marco³⁷, Varvara Buzilă³⁸, care a readus în vizorul muzeografilor frumusețea vechilor covoare moldovenești și a motivelor ornamentale autentice³⁹. Un loc aparte revine studiilor ce se axează pe istoria covoarelor și metodele de confecționare⁴⁰, procedee și modalități de confecționare a materiei prime, a textilelor ca bază pentru confecționarea ulterioară a vestimentației⁴¹, vopsitul lânii⁴², ustensilele de lucru și metodele de țesere⁴³, industria casnică a țesutului la moldoveni⁴⁴. Silvia Șărănuță în lucrările sale urmărește contribuția artei populare tradiționale în țesutul covoarelor contemporane moldovenești⁴⁵. Aparte vom sublinia ponderea cercetărilor Sectorului de Etnografie și Studiul Artelor, organizat în anul 1961 în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe din RSSM, ulterior Secția de etnografie și de studiere a artelor a Academiei de Științe a RSS Moldovenească, condusă de dr. hab. V.

²⁸ Е. Постолаки, *Молдавское народное ткачество (XIX – начало XX в.)*. Кишинев: Штиинца, 1987. 208 p.

²⁹ Elena Bontea, Covorul – obiect de artă, in: *Cultura Moldovei*. 1962, 2 dec., p. 4.

³⁰ *Ibidem.*.

³¹ A. Donos, Covorul moldovenesc, in: *Cultura*, 1966, 22 sept., p. 10.

³² A. Ciocanu, Covorul moldovenesc, in: *Moldova*, 1967, nr. 11, pp. 16-20.

³³ V. Zelenciuc, Moștenire scumpă, in: *Cultura*, 1966, 9 apr., p. 12.

³⁴ N. Kalașnikova, E. Postolachi, *Covorul moldovenesc = Молдавский ковер = Le tapis moldave*. Chișinău: Timpul, 1985. 40 p.; E. Postolachi, L. Rotaru, *La izvorul artei populare*. Chișinău: Lumina, 1988. 64 p.; *Covorul moldovenesc / alcăt. V. Zelenciuc, E. Postolachi*. Chișinău: Timpul, 1990. 132 p.

³⁵ Elena Postolachi-Iarvoi, Covoarele moldovenești – perle din zestrea etnică, astăzi țin calea spre dispariție, in: *Akademios*, nr. 1(12), februarie 2009, pp. 101-103.

³⁶ Z. Șofransky, *Covoare moldovenești*. Chișinău: Timpul, 1990. 13 il.

³⁷ M. Marco, Particularitățile covoarelor populare de pe teritoriul de confluență etnică din raionul Camenca, in: *Buletin științific. Ediția 3*. Chișinău, 1990, pp. 153-163.

³⁸ V. Buzilă, Imaginea culturilor cerealiere pe covoarele moldovenești din secolele XVIII–XX, in: *Buletin științific. Ediția 3*. Chișinău, 1990, pp. 136-154.

³⁹ V. Buzilă, În lumea semnelor străbune. in: *Moldova*, 1988, nr. 2, pp. 30-31; Eadem, Pomul veșniciei tinereții, in: *Moldova*, 1988, nr. 4, p. 16.

⁴⁰ I. Gheorghită, Sinteza gustului artistic, in: *Cultura*, 1968, 7 dec., p. 13; S. Boboc, Din istoria confecționării covoarelor moldovenești, in: *Viața satului*, 1969, 15 mai, p. 4.

⁴¹ Е. Станчу, Старинное сукноделие молдован, in: *Советская этнография*, 1972, nr. 1, pp. 119-121.

⁴² Е. Постолаки, Из истории крашения пряжи у молдован (XIX – нач. XX в), in: *Известия АН МССР. Сер. обществ. Наук*, 1979, nr. 3, pp. 72-78.

⁴³ Е. Постолаки, Орудия народного ткачества у молдлан в XIX – нач. XX в., in: *Известия АН МССР. Сер. общ. Наук*, 1981, Nr. 3, pp. 57-64.

⁴⁴ Г. Кожолянко, Исследование домашнего ткачества молдован, in: *Народное творчество и этнография*, 1988, nr. 3, pp. 81-82.

⁴⁵ Silvia Șărănuță, Covorul moldovenesc, in: *Calendar de masă 1968*, Chișinău, 1967, p. 154.

Zelenciuc, în care etnologii cercetători au elaborat noi modele de covoare⁴⁶. După 1998, a fost formată Secția de studiere a meșteșugurilor populare artistice.

Despre ornamentele populare identificate pe vechile țesături aflate în custodia muzeelor naționale relatează etnologul și muzeograful Silvia Șărănuță⁴⁷, care alături de A. Graur și alți cercetători a elucidat problema prosopului cu o multitudine de funcții, mai ales în ceremonialul de naștere, de nuntă și de moarte, care are o deosebită semnificație în cultura și obiceiurile poporului român⁴⁸. Este bine de subliniat că majoritatea acestor publicații din perioada sovietică precizează contribuția artei populare tradiționale, prin noile schimbări și inovații, aduse în țesutul covoarelor contemporane moldovenești.

Totodată, examinând publicațiile din perioada sovietică cu referire la arta textilă sesizăm tendințiozitatea acestora, autorii fundamentând inclusiv prin lucrările despre arta populară, arta tradițională, costum, covor, motive ornamentale etc. servind politicului perioadei sovietice.

După cum am menționat, la început de secol XX în Basarabia aflată atunci în componența Imperiului țarist, au fost realizate mai multe expediții ale etnografilor ruși. Ca rezultat, în muzeele din Moscova și Sankt-Petersburg au ajuns un număr semnificativ de piese textile și costume tradiționale, sărăcind considerabil colecțiile muzeelor basarabene și tezaurul ce ne aparține⁴⁹. Despre colecțiile de piese moldovenești aflate în gestiunea muzeelor din spațiul ex-sovietic a scris etnologul Olga Luchianet⁵⁰, datele fiind completate peste mai mulți ani de lucrările semnate de etnologul Natalia Kalașnikova⁵¹.

În România, între 1945 și 1989, au fost elaborate o serie de lucrări în care au fost detaliate mai multe aspecte privind arta populară, astfel ca cercetările etnologilor și criticilor de artă precum B. Zderciuc⁵², Șt. Olteanu⁵³, B. Slătineanu⁵⁴, A. Dima⁵⁵, O. Bușneag⁵⁶, P. Petrescu și G. Stoica⁵⁷, oferă suportul necesar pentru înțelegerea și valorificarea artei populare și a artei decorative din România.

⁴⁶ A. Olvinschi, *Lucrând la modele de covoare*, in: Chișinău. Gaz. de seară, 1975, 1 oct., p. 3.

⁴⁷ Silvia Șărănuță, *Ornamente populare moldovenești = Молдавский народный орнамент = Les ornements populaires moldaves*. Chișinău: Timpul, 1984. 143 p.

⁴⁸ Silvia Șărănuță, *Prosoape populare moldovenești*. Chișinău: Timpul, 1969. 30 il.; A. Graur, *Prosoapele de nuntă din satul Mileștii Mici*, in: Buletin științific. Ediția 3. Chișinău, 1990, p. 163-191.

⁴⁹ L. Condricova, T. Bujorean, M. Cercașin, A. Tocarciuc, E. Pintilei, *Expedițiile etnografice și importanța lor în dezvoltarea artizanatului din RSS Moldovenească*, in: *Akademios*. 2020, nr. 2(57), pp. 144-154.

⁵⁰ О. Лукианец, Н. Калашникова, *Молдавские коллекции в собраниях Государственного Музея Этнографии народов СССР*. Кишинев: Штиинца, 1990. 125 p.

⁵¹ Н. Калашникова, *Культурное наследие молдаван в собрании Российского этнографического музея*, in: *Материалы международной научной конференции «Пруто-Днестровский регион. Диалог культур» посвященной 650-летию молдавской государственности и 300-летию со дня рождения Антиоха Кантемира*, Санкт-Петербург, 2010, pp. 140-143.

⁵² B. Zderciuc, *Arta populară în România*. București: Meridiane, 1964. 173 p.

⁵³ Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969. 460 p.

⁵⁴ B. Slătineanu, *Studii de artă populară*. București: Minerva, 1972. 412 p.

⁵⁵ A. Dima, *Arta populară și relațiile ei*. București: Minerva, 1971. 335 p.

⁵⁶ O. Bușneag, *Arta decorativă românească*. București: Meridiane, 1976. 128 p.

⁵⁷ P. Petrescu, G. Stoica, *Arta populară românească*. București: Meridiane, 1981. 146 p.

Studiile elaborate despre ornamentica artei populare și motivele decorative celebre semnate de T. Bănățeanu și M. Focșa⁵⁸, T. Bănățeanu⁵⁹, P. Petrescu⁶⁰, D. Comșa⁶¹, ne-au acordat suportul teoretic necesar la realizarea tezei de față. În contextul acestei teze, cercetările efectuate la timpul său de N. Dunăre⁶², S. Russu⁶³, Silvia Ciubotaru și I.H. Ciubotaru⁶⁴, F.S. Meyer⁶⁵ sunt foarte prețioase, oferind oportunități de descifrare și analiză a motivelor ornamentale folosite în spațiul românesc, interferența și împrumutul cultural în domeniul decorării textilelor.

Nemijlocit asupra subiectului scoarțelor, covoarelor, prosoapelor, broderiilor ca piese ale artei textile și manifestări ale artei populare și-au concentrat atenția asemenea cercetători români ca S.N. Cascanian și I. Zaharia, care au venit cu îndrumări practice pentru confecționarea covoarelor din noduri⁶⁶; P. Petrescu cu H. Stahl discută detaliat despre scoarțele românești⁶⁷, broderiile în arta populară românească au fost abordate de P. Petrescu⁶⁸, Elena Stănescu-Bătrânescu⁶⁹, Gh. Nistoroiaia a abordat tema ștergarelor populare⁷⁰, iar M. Marinescu⁷¹ și M. Focșa⁷² s-au axat asupra detalierii complexe a țesăturilor populare. Aparte sunt examinate publicațiile concentrate pe descrierea pieselor textile folosite în interioarele românești semnate de Georgeta Stoica, Aurelia Doagă⁷³, care sunt foarte valoroase la etapa actuală în ideea renașterii, reconstituirii caselor țărănești în contextul dezvoltării și promovării turismului în mediul rural, care a luat o deosebită amploare atât în Republica Moldova, cât și în România.

⁵⁸ T. Bănățeanu, M. Focșa, *Ornament dans l'art populaire roumain*. Bucarest: Meridiane, 1963. 50 p.

⁵⁹ T. Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*. Suceava: Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă a județului Suceava, 1975. 501 p.

⁶⁰ P. Petrescu, *Motive decorative celebre*. București: Meridiane, 1971. 147 p.

⁶¹ D. Comșa, *Din ornamentica română*. Album de broderii și țesături românești (40 planșe color cu 284 modele). Sibiu: Transilvania, 1976. 16 p.

⁶² N. Dunăre, *Ornamentica tradițională comparată*. București: Meridiane, 1979. 159 p.

⁶³ S. Russu, *Ornament și simbol: Covoare și broderii orientale*. București, 1985. 30 p.

⁶⁴ S. Ciubotaru, I.H. Ciubotaru, *Ornamente populare tradiționale din Moldova*. Iași, 1988. 377 p.

⁶⁵ F. S. Meyer, *Ornamentica: o gramatică a formelor decorative*. Vol I. București: Meridiane, 1988. 395 p.; Idem. *Ornamentica: o gramatică a formelor decorative*. Vol II. București: Meridiane, 1988. 389 p.

⁶⁶ S.N. Cascanian, I. Zaharia, *Covoare manuale din noduri: Îndrumări practice*. București: Tehnică, 1965. 238 p.

⁶⁷ P. Petrescu, H. Stahl, *Scoarțe românești*. București: Meridiane, 1966. 32 p.

⁶⁸ P. Petrescu, *Broderii pe piele în arta populară românească*. București: Meridiane, 1968. 39 p.; 50 il.

⁶⁹ Elena Stănescu-Bătrânescu, *Broderia românească aplicată*. Cusături Populare Românești. Arta grafică, 1977. 82 p.

⁷⁰ Gh. Nistoroiaia, *Ștergare populare*. București: Arta grafică, 1975.

⁷¹ M. Marinescu, *Arta populară românească. Țesături decorative*. Cluj-Napoca: Dacia, 1975. 128 p.

⁷² M. Focșa, *Țesăturile în arta populară românească*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, 234 p.; M. Focșa, *Scoarțele românești din colecția Muzeului de artă populară al R.S. România*. București, 1970.

⁷³ G. Stoica, *Interiorul locuinței țărănești*. București: Meridiane. 1973. 58 p.; G. Stoica, A. Doagă, *Interioare românești. Țesături și cusături decorative*. București: Editura Albatros, 1977. 160 p.

Odată cu procesul de renaștere națională și proclamarea independenței Republicii Moldova în anul 1991, interesul față de arta populară autentică, față de covorul tradițional, costumul popular, piesele ceremoniale folosite în diferite rituri de trecere a omului a devenit evident. Cercetătorii din diferite domenii s-au concentrat pe identificarea acestor piese, repertorierea și tipologizarea lor, descrierea și muzeificarea, precum și valorificarea prin patrimonializare. Mai mulți autori precum Gh. Mardare⁷⁴, Georgeta Fondos⁷⁵, A. Codan⁷⁶, Ana Simac⁷⁷, C. Spînu⁷⁸, A. Negură⁷⁹, Varvara Buzilă⁸⁰, Elena Postolachi⁸¹, Gh. Postică⁸², Liliana

---

⁷⁴ Gh. Mardare, Manifestări ierarhice ale imaginarii în decorul covoarelor vechi românești din Basarabia, in: *Arta-94*, Chișinău, 1994, pp. 43-51; Gh. Mardare, *Arta covoarelor vechi românești basarabene* / coord. Vitalie Coroban. Chișinău: Cartier, 2016. 336 p.

⁷⁵ G. Fondos, Aspecte comparative în evoluția tapiseriei din Republica Moldova, in: *Arta 98*, Chișinău, 1999.

⁷⁶ A. Codan, Contemplarea multicolorului, in: *Moldova și lumea*, 1992, nr. 1, pp. 16-17.

⁷⁷ A. Simac, Tradiții populare în tapiseria contemporană din Republica Moldova, in: *Arta-1997*, Chișinău, 1994, pp. 175-182; Eadem, *Tapiseria contemporană din Republica Moldova: (Evoluția tapiseriei contemporane din Republica Moldova în anii 1960–2000)*. Chișinău: Știința, 2001. 160 p; Eadem, Un portret al tapiseriei contemporane din Republica Moldova, in: *Arta*, Chișinău: Epigraf, 2001; Eadem, Evoluția școlii naționale de tapiserie din Chișinău, in: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*. Editor Liliana Condaticova. Iași–Chișinău, 27-28 septembrie 2022. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), vol. IV, pp. 38-52.

⁷⁸ C. Spînu, Opțiuni novatoare în artele decorative din Republica Moldova. Anii 1991–2000, in: *Arta 2019*, nr. 1(AV), pp. 100-109; Idem, Artele decorative în perioada postbelică: puncte de referință, in: *Akados*. 2019, nr. 1(52), pp. 127-135; Idem, *Arta Decorativă din RSS Moldovenească*. Chișinău: Epigraf, 2018, 560 p.; Idem, Tapiseria artistică din Republica Moldova. Anii 2001–2010, in: *Arta*, Seria Arte Vizuale, Serie nouă, Vol. XXIX, nr. 1, Chișinău, 2020, pp. 60-60.

⁷⁹ A. Negură, Tradițiile tapiseriei în Moldova, in: *Moldova*, 1986, Nr. 9, p. 35; Гоблен-метафора сотканная шерстяной нитью. In: *Днестровский маяк (Резина)*, 1987, 27 iunie, p. 4.

⁸⁰ V. Buzilă, Covoarele produse în sistemul industrial, in: *Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*, 2005, vol. 3 (16), pp. 49-65; Eadem, Covoarele în contextul patrimoniului cultural al Republicii Moldova, in: *Akados*, 2009, nr. 1 (12), pp. 104-109; Eadem, *Covoare basarabene. Din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Republica Moldova / Bessarabian carpets. The National Museum of Ethnography and Natural History of the Republic of Moldova*. București: Editura Institutului Cultural Român, 2013. 252 p.; Eadem, Dimensiunile axiologice naționale și mondiale ale scoarței basarabene, in: *Akados*, 2014, nr 3 (34), pp. 164-172.

⁸¹ E. Postolachi, Mărturii despre covoare ca parte componentă a culturii etnice, in: *Revista de Etnografie*, 2005, nr. 1, pp. 40-56; Eadem, Mărturii despre tradiție și inovație în arta populară a satului moldovenesc în prima jumătate a secolului XX, in: *Revista de Etnografie*, 2005, nr. 1, pp. 4-14; Eadem, Covorul moldovenesc în dificultate. In *Akados*, 2011, nr. 4 (23), pp. 113-119; Eadem, Țesăturile în ritualul de înmormântare. Funcții și mesaje simbolice, in: *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, 2011, vol. XI, pp. 271-293; Eadem, Covorul moldovenesc, in: *Terra Moldaviae*, 1993, nr. 1, pp. 88-89.

⁸² Gheorghe Postică, Producerea fibrelor și țesăturilor, in: *Analele Științifice ale Universității Libere Internaționale din Moldova: Seria Istorie*, 2000, Vol. 1, pp. 31-32.

Condraticova⁸³, Natalia Procop⁸⁴ ș.a., au consemnat în cercetările sale parcursul tapiseriei artistice în care cel mai mult au fost transpuse inovațiile; au reflectat asupra covorului popular, al scoarței basarabene, care au devenit piese de rezistență a culturii și spiritualității poporului român, promotori ai identității naționale, ambasadori ai culturii Republicii Moldova prezentate la numeroase expoziții naționale și internaționale.

Motivele ornamentale, deși aparent descrise minuțios de etnologii români, au fost examinate cu referire la spațiul basarabean de V. Zelenciuc și Maria Bâtcă⁸⁵, Ludmila Moisei⁸⁶ ș.a. Etnologul Zina Șofranksy și chimistul V. Șofranksy au realizat cercetări în domeniul paletei cromatice, vopsitul cu pigmenți naturali, abordând subiectul cromaticii tradiționale românești⁸⁷.

Textilele au devenit, într-adevăr, un veritabil fenomen al culturii, după cum le apreciasse la timpul său etnologul Elena Postolachi⁸⁸, mai mulți etnologi exprimându-și opinia asupra diversității pieselor textile. Astfel, Zina Șofranksy⁸⁹, Maria Ciocanu⁹⁰ au abordat problema ștergarelor moldovenești și a fețelor de masă, propunând o clasificare cuprinzătoare a acestora, realizată în baza mostrelor păstrate în custodia MNEIN⁹¹. Subiectul croșetei și al

⁸³ L. Condraticova, Broderia din Moldova medievală – istorie și valoare artistică, in: *Arta* 2010, pp. 34-45; Eadem, Valoarea istorico-artistică a covoarelor mănăstirești, in: *Akadememos*, 2012, nr. 4 (27), pp. 165-169.

⁸⁴ N. Procop, *Arta textilă din fondurile Muzeului Național de Artă al Moldovei*, in: *Arta* 2013, nr. 1(AV), p. 124-130; Eadem, Prezența motivelor populare în baticul din Moldova, in: *Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare*. Ed. 11, 29-31 octombrie 2019, Chișinău, 2019, p. 133; N. Procop, V. Negru, L. Sîrbu, M. Cercașin, *Terminologie vestimentară. Dicționar ilustrat roman-englez*. Chișinău: Gunivas, 2019. 144 p.; N. Procop, Tendințele evoluției artelor plastic din Republica Moldova, in: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*. Ed. 4, 28-29 septembrie 2021, Chișinău. Iași – Chișinău, pp. 91-100.

⁸⁵ V. Zelenciuc, M. Bâtcă, *Universul lumii țărănești, înscris într-un romb*, in: *Revista de Etnologie*, 2001, nr. 1, pp. 5-14.

⁸⁶ L. Moisei, Ornamentica tradițională: aspecte etnografice, in: *Revista de Etnologie și Culturologie*, 2010, vol. VII, pp. 100-105; Eadem, Continuitatea poporului român în lumina interferențelor ornamenticii tradiționale, in: *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brâiloiu”*, 2014, pp. 185-193; Eadem, Funcțiile și dimensiunile ornamenticii ca parte integrantă a artei populare, in: *Patrimoniul cultural național și universal: dialog istoric. In onorăm Valeria Cozma. Materialele Conferinței Științifice*, Chișinău: Pontos, 2014, pp. 220-226; Eadem, Motive folclorice în ornamentica tradițională, in: *Folclor și postfolclor în contemporaneitate. Materialele Conferinței Internaționale*, 11-12 decembrie 2014. Chișinău: „Grafema Libris”, 2015, pp. 150-157.

⁸⁷ Z. Șofranksy, *Paleta culorilor populare*. București: Editura Etnologică, 2006. 161 p.; Z. Șofranksy, V. Șofranksy, *Cromatica tradițională românească. Terminologia, modalitățile de dobândire și funcționalitate a coloranților naturali în spațiul carpato-danubiano-pontic*. București: Editura Etnologică, 2012. 454 p.

⁸⁸ E. Postolachi-Iarovoi, O revenire la autenticitate, in: *Femeia Moldovei*, 1995, Nr. 9, pp. 4-5; E. Postolachi-Iarovoi, Textilele – fenomen de cultură, in: *Femeia Moldovei*, 1996, Nr. 1, p. 14; E. Postolachi-Iarovoi, Textilele – fenomen de cultură și istorie, in: *Revista de etnologie*, 2001, nr 3, pp. 101-109; E. Postolachi, Meșteșugurile populare, factor de menținere a continuității și imaginii etnice, in: *Akadememos*, 2010, Nr. 1(16), pp. 114-116.

⁸⁹ Z. Șofranksy, *Ștergarul tradițional moldovenesc*. București/Chișinău: Semne, 2002. 236 p.

⁹⁰ M. Ciocanu, *Ștergare moldovenești (sf. sec. XIX – înc. sec. XX): Colecțiile muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală*. Chișinău: Lyceum, 2003. 96 p.

⁹¹ M. Ciocanu, Clasificarea și evoluția fețelor de masă moldovenești (în baza patrimoniului MNE-IM), in: *Colecții muzeale: descoperiri și redescoperiri*. Chișinău, 2009, pp. 24-31.

horboțelilor la fel a intrat în vizorul etnologilor și muzeografilor, dar și a meșterilor care practică artizanatul artistic⁹². Este bine de menționat că în mai multe publicații științifice și de popularizare a științei a fost apreciat înalt contribuția Elenei Postolachi în dezvoltarea și promovarea patrimoniului moștenit, implicit a pieselor textile. Dr. Elena Postolachi a fost cea care a reușit să obțină, în anul 1991, constituirea Secției de Cercetare a Meșteșugurilor Populare Artistice în cadrul Secției de Etnografie și Folclor a Academiei de Științe a Moldovei, secție pe care a condus-o timp de 15 ani⁹³, transferată în 2006 la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Utilizarea textilelor ca model de promovare a culturii tradiționale, includerea în rutele turistice a devenit subiectul de cercetare teoretico-aplicativă a lui Viorel Miron și Marina Miron⁹⁴.

Problema artizanatului în Republica Moldova, activitatea meșterilor populari, a uniunilor de creație meșteșugărească a fost pe larg dezbătută mai ales în lucrările elaborate de Ion Bălțeanu⁹⁵, care a fost ani buni Președintele Uniunii meșterilor populari⁹⁶.

O bibliografie extinsă a publicațiilor despre meșteșugurile populare tradiționale moldovenești din colecțiile BNRM a fost elaborată de colaboratorii bibliotecii în anul 2017⁹⁷. Iar dr. Natalia Procop cu echipa proiectului de tineri cercetători au elaborat un dicționar de terminologie ilustrat român-englez cu referire la piesele vestimentare și cele textile⁹⁸.

După cum am menționat anterior, cel mai expresiv inovațiile în domeniul artei textile se întrevăd în tapiseria artistică, care a împrumutat tehnici și tehnologii de lucru din țesutul tradițional, simboluri populare, artiștii plastici venind cu propunerile sale fie la nivelul tehnicilor de autor, fie la capitolul subiectelor tratate pentru opere de unicat sau piese produse în serie la fabricile specializate. Atenția cercetătorilor a fost concentrată asupra tapiseriei artistice, care a preluat tehnicile și materiile prime de lucru din arta populară a covoarelor, fiind publicate o serie de articole atât despre tapiseria artistică în general, cât și creația unor tapiseri, artiști plastici de performanță care s-au inspirat din arta populară și au introdus propriile inovații, tehnicile de autor pentru a dezvolta și promova tapiseria ridicată de ei la rang de artă, care a devenit cu timpul un brand bine cunoscut și înalt apreciat în țară și dincolo de hotarele ei.

⁹² P. Secieru-Harbusaru, M. Melega, *Mit, Ritual, Tradiție în Arta Croșetării și Broderiei din Basarabia*. Chișinău: Cadran, 2009. 92 p.

⁹³ M. Revenco, Elena Postolachi – protectoarea etnografiei naționale, in: *Făclia*, 2002, 16 mart., p. 1; V. Buzilă, Vocație de etnolog. Doctor, conferențiar universitar Elena Postolachi la 70 de ani, in: *Akademos*, 2012, nr. 1(24), pp. 166-167; D. Nicoglo, Elena Postolachi (1942–2012), in: *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2022, nr. 31, pp. 145-147.

⁹⁴ Marina Miron, Viorel Miron, Cercetarea textilelor tradiționale și valorificarea acestora în calitate de potențial turistic important. Cazul satelor bulgărești din Republica Moldova, in: Conferința Științifică Internațională „Tradiții. Tehnologii. Simboluri”, Universitatea Tehnică a Moldovei, Ediția 1-a, 25-26 mai 2023. Chișinău, 2023, pp. 102-115.

⁹⁵ I. Bălțeanu, Țesutul decorativ în creația meșterilor populari, in: *Revistă de Etnografie: serie nouă*, 2006, nr. 5, pp. 72-78.

⁹⁶ I. Bălțeanu, Uniunea Meșterilor Populari – cutezanță și optimism, in: *Literatura și arta*, 1995, 23 noiemb., p. 6; Idem, „Așteptăm să pierdem totul ca să ne deșteptăm”, in: *Moldova suverană*, 2000, 23 mai, p. 6; Idem, Dezvoltarea meșteșugurilor populare în Republica Moldova la etapa actuală, in: *Revista de etnografie*, 2005, nr. 1, pp. 57-59.

⁹⁷ *Meșteșuguri populare tradiționale moldovenești* (Din colecțiile Bibliotecii Naționale): Bibliografie de recomandare; alcăt.: Svetlana Miron; dir. gen.: Elena Pintilei, Chișinău: Biblioteca Națională a Republicii Moldova, 2017.

⁹⁸ N. Procop, V. Negru, L. Sîrbu, M. Cercașin, *Terminologie vestimentară*, 144 p.

Arta textilă din fondurile MNAM⁹⁹, Școala de tapiserie din Chișinău¹⁰⁰, precum și creația multidimensională a tapiserilor moldoveni Andrei Negură¹⁰¹, Maria Saka-Răcilă¹⁰², Silvia Vrînceanu, Elena Rotaru¹⁰³, Carmela Golovina¹⁰⁴, Ludmila Șevenco, Ludmila Goloseeva, Maria Coțofan, Ecaterina Ajder¹⁰⁵, Vasile Grama, Ala Uvarova¹⁰⁶, Olimpiada Arbuz, Ala Lupu-Leancă, au fost consemnate în publicațiile cercetătorilor din domeniul artelor decorative din Republica Moldova, care au studiat tradiția țeserii covoarelor și au venit cu propriile inovații, aducând adesea un mixaj armonios între tradiție și schimbare inovativă și ducând faima covorului moldovenesc departe de frontierele republicii noastre. „Grație talentului lor, a spiritului decorativ autentic, a simțului culorii înăscut, în presa de specialitate internațională s-a încetățenit sintagma de școala de tapiserie moldovenească”¹⁰⁷.

Printre criticii de artă și specialiștii în domeniu care au studiat tapiseria artistică vom remarca publicațiile elaborate de Constantin Spînu¹⁰⁸, Ana Simac¹⁰⁹, Eleonora Barbas¹¹⁰,

---

⁹⁹ N. Procop, Arta textilă din fondurile Muzeului Național de Artă al Moldovei, in: Arta. 2013, nr. 1(AV), pp. 124-130.

¹⁰⁰ A. Simac, Școala de tapiserie din Chișinău [online] https://www.youtube.com/watch?v=HDMmfUx0s5E&ab_channel=Chi%C8%99in%C4%83uprinMorileTimpului (consultat 23.10.2022).

¹⁰¹ A. Bulat, Andrei Negură. Cheia gramaticii pentru artele plastice, in: Limba română, nr. 11-12, anul XVIII, 2008, pp. 94-96; C. Spînu, Etape și opțiuni artistice în opera plasticianului Andrei Negură, in: Limba Română, 2021, nr. 2(262), pp. 316-320; L. Condraticova, T. Bujorean, M. Cercașin, A. Tocarciuc, E. Pintilei, Expedițiile etnografice și importanța lor în dezvoltarea artizanatului din RSS Moldovenească, in: Akademos, nr. 2, 2020, pp. 144-154; L. Condraticova, Andrei Negură și transpunerea emoțiilor în culoare, in: Akademos, nr. 3, 2022, pp. 141-146.

¹⁰² C. Prut, Maria Saka-Răcilă, in: Calea rădăcită, o privire asupra artei populare românești, București, 1971, p. 76; I. Diviza, Portret în cadrul „Ferestrei spre Univers”, in: Capitala, 2001, 14 febr., p. 5.

¹⁰³ Lucia Purice, Vlad Zbârciog, Întoarcere către esențele artei populare, in: A patra dimensiune. Chișinău, 1991, pp. 51-65; Валерия Суручану, Всегда открытые окна, in: Независимая Молдова, 1997, 19 august., p. 3; Eugen Gheorghîță, O tapiserie voievodală, in: Literatura și arta, 2011, 12 mai, p. 8.

¹⁰⁴ C. Spînu, Repere și inovații artistice în tapiseria Carmelei Golovina, in: Studii Culturale, dedicat Zilelor Europene ale Patrimoniului. Ediția a III-a, 28 septembrie 2021, Chișinău. Chișinău: 2021, pp. 110-120.

¹⁰⁵ Eleonora Brigalda, Creația Ecaterinei Ajder: tradiție și modernitate, in: Limba Română, nr. 7-8, anul XXI, 2011, pp. 144-147; C. Spînu, Convergențe identitare în tapiseria și pictura Ecaterinei Ajder, in: Akademos, nr. 2, 2021, pp. 154-160.

¹⁰⁶ N. Procop, Alla Uvarova (1969–2012, Chișinău, in: Arta, 2014, nr. 1, pp. 189-190.

¹⁰⁷ Arta decorativa națională [online] <https://www.mnam.md/arta-decorativa-nationala?lang=ro> (consultat 10.11.2022).

¹⁰⁸ C. Spînu, Evoluția imaginii artistice în tapiseria Silviei Vrînceanu, in: Muzeul Național de Artă a Moldovei. Conferința științifică anuală. Culegere de comunicări, edițiile 2013–2014. Chișinău: Bons Offices, 2014, p. 54.

¹⁰⁹ A. Simac, Creația Mariei Saka Răcilă în contextul tapiseriei naționale, in: Arta'98, Chișinău, 1998, pp. 42-45; Eadem, Tradiții populare în tapiseria contemporană din Republica Moldova, in: Arta 97, Chișinău, 1997, pp. 175-182: 4 reprod.; Eadem, Dialogul între tradiție și modern în creația Mariei Saka-Răcilă, in: Akademos, 2012, nr. 2 (24), pp. 142-147.

¹¹⁰ E. Brigalda, Creația Ecaterinei Ajder: tradiție și modernitate, in: Limba Română, nr. 7-8, anul XXI, 2011, pp. 144-147.

Natalia Procop¹¹¹, ș.a., fundamentate pe materiale de arhivă, discuții cu artiștii plastici și vizite de documentare în atelierele creatorilor, examinarea cataloagelor expoziționale și analiza lucrărilor prezentate în cadrul expozițiilor tematice, personale sau de grup. Observăm că artiștii plastici care au lucrat tapiserie artistică sunt înzestrați cu un deosebit simț elevat al frumosului, au la bază o temeinică pregătire profesională la școlile de artă din Chișinău, dar mai ales la Lvov (Ucraina)¹¹², fapt ce le oferă toate oportunitățile de a-și materializa concepțiile estetice, parcurgând de-a lungul creației sale mai multe etape distincte condiționate de aspecte plastice și evolutive ale artei naționale. De asemenea, pe durata elaborării acestui demers investigațional, de subsemnata au fost realizate mai multe publicații care au avut ca scop să pună în evidență textilele tradiționale din Republica Moldova, precum și inovațiile în arta textilă, consemnate mai ales în cadrul activității didactice și de cercetare, de educare a tinerilor în spiritul respectului pentru tradiție, autenticitate, valoare conferite de vechile textile, adesea reconstruite și actualizate grație inovațiilor.

În România, după 1989, văd lumina tiparului mai multe lucrări despre meșteșugurile artistice¹¹³, diferite manifestări ale artei populare¹¹⁴, covoare¹¹⁵ și scoarțe românești¹¹⁶, forme, culori și motive ornamentale regăsite pe piesele textile aflate între tradiție și inovație¹¹⁷, precum și tehnici de lucru utilizate în confecționarea pieselor textile¹¹⁸. Un loc aparte, mai ales pentru spațiul Republicii Moldova, are utilizarea terminologiei corecte în domeniu, din care considerente publicațiile la acest subiect sunt foarte utile¹¹⁹.

În concluzie vom menționa că analiza situației în domeniul artei textile a constatat prezența în istoriografia românească a numeroaselor monografii, studii, culegeri și articole, autorii cărora abordează în alte coordonate temporale și geografice subiectul textilelor, tipologia și simbolismul lor, pe când problema tradiției *versus* inovațiile în arta textilelor din spațiul actual al Republicii Moldova de-a lungul secolului al XX-lea și început de secol XXI a fost pusă în discuție tangențial, fapt ce face actuală și importantă cercetarea întreprinsă de noi.

---

¹¹¹ N. Procop, *Arta textilă din fondurile Muzeului Național de Artă al Moldovei*, in: *Arta*. 2013, nr. 1(AV), pp. 124-130.

¹¹² N. Procop, *Moldovan plastic artists in the field of textile art schooled in Lviv national academy of arts*, in: *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 39. 2019, pp. 140-147.

¹¹³ M. Mihalcu, *Fața nevăzută a formei și culorii*. Enciclopedia îndeletnicirilor tehnico-artistice populare vechi de la A la Z. București: Tehnica, 1996. 304 p

¹¹⁴ G. Stoica, P. Petrescu, *Dicționar de artă populară*. București: Editura Enciclopedică, 1997. 520 p.

¹¹⁵ G. Stoica, *Covoare românești de patrimoniu*. Editura Alcor Edimpex S.R.L., București, 2009.

¹¹⁶ *De la fibră la covor*. Coord: Stoica G., Postolachi E. București: Editura Fundației Culturale Române, 1998. 224 p.; G. Stoica, *Scoarțele moldovenești. Între popular și artizanal*, in: *Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*, Vol. 13 (26), pp. 23-33.

¹¹⁷ M. Popescu, *Dicționar de artă. Forme, tehnici, stiluri artistice*. București: Meridiane, 1998. 221 p.; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*. Iași: Polirom, 1999. 1071 p.

¹¹⁸ Maria Chitan, *Cusături Populare din Moldova*. București: Editura Tehnică, 1981. 134 p.

¹¹⁹ Angelica Preda, *Terminologia textilă*. Teză de doctorat, Universitatea din Craiova, 2021 [online], https://www.ucv.ro/pdf/invatamant/educatie/programe_doctorat/teze_doctorat/programa-te_2021/preda/rezumat_ro.pdf (consultat 19.10.2022).

LOCUIŢA ŞI GOSPODĂRIA TRADIȚIONALĂ REFLECTATĂ ÎN MANUALELE DE ISTORIE DIN REPUBLICA MOLDOVA (CICLUL GIMNAZIAL)
Traditional housing and household reflected in history textbooks from the Republic of Moldova (secondary school)

CZU: 371.67:[94(=135.1):728.1(1-22)]
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754660>

Sergiu SUVAC

Doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8662-7450>

E-mail: suvacsuvac6@gmail.com

Summary. History textbooks are among the most important teaching aids, which form students' historical and patriotic consciousness, as well as the ability to promote and value traditional cultural heritage. We support the history textbook concept, which inserts, where possible, information and illustrative material that reflects traditional culture. We believe that the presence in school history textbooks of materials related to the home and the traditional household from various ethnographic areas can offer students opportunities to compare the characteristics of the habitat. It is good to educate the young generation, namely students, in promoting the elements of cultural heritage through various possible means, including in history classes and through textbooks.

Key words: housing, household, textbooks, cultural heritage, traditions, habitat.

Manualele de istorie sunt printre cele mai importante mijloace didactice, care formează conștiința istorică și patriotică a elevilor, precum și deprinderea de a promova și valorifica patrimoniul cultural tradițional. Susținem conceptul de manual de istorie, care inserează, acolo unde este posibil, informații și materiale ilustrative, ce reflectă cultura tradițională. Considerăm că prezența în manualele școlare de istorie a materialelor ce țin de locuința și gospodăria tradițională din diverse zone etnografice, poate oferi elevilor oportunități de comparare a caracteristicilor habitatului. Este bine să educăm tânăra generație anume elevii în promovarea elementelor de patrimoniu cultural prin diverse mijloace posibile inclusiv la orele de istorie¹ și prin manuale. Cercetarea locuinței și gospodăriei tradiționale devine o temă importantă în spectrul cultural al neamului deoarece demonstrează o parte din valorile, trăirile și viața înaintașilor noștri. Elevii ar putea observa vechimea unor elemente ale locuinței și gospodăriei, încorporate de tradiție, care sunt valorificate și în prezent, cum ar fi: orientarea casei de locuit cu fața spre est (răsărit) sau spre sud (amiază), acoperișul în formă de piramidă, coloanele, ornamentarea marginilor sau intrărilor (ramele geamurilor, ușilor, capătul coșului de fum / hogoagului, gura hornului, ușa propriu-zisă) etc. Este important, de asemenea, ca elevii să sesizeze aspectele comune ale locuinței și gospodăriei cu proprietari din diferite tagme sociale, precum și din diferite timpuri, inclusiv din contemporanietate, relevând mentalitatea / concepția / spiritualitatea comună, cu specific etnic, ce le generează. Sesizarea diferențelor va releva doar diferențe de ordin material, dimensional, tehnologic.

¹ Sergiu Suvac, Studierea patrimoniului cultural local în cadrul orelor de istorie (ciclul gimnazial), în: Valorificarea patrimoniului etnocultural în cercetare și educație, conferință științifică internațională, Chișinău, 2020, p. 70.

Trebuie să menționăm că în ultimul timp tot mai frecvent este valorificată experiența tradiției în domeniul respectiv².

Analizând manualele pentru ciclul gimnazial din Republica Moldova, remarcăm anumite referințe ale tematicii locuinței și gospodăriei tradiționale. În „Istoria universală. Preistorie și civilizații ale antichității”, manual pentru clasa a V-a, ediția 1999, autori: Pavel Cerbușcă, Gheorghe Gonța, Valentina Haheu, Nina Petrovski, la tema 5 „Uneltele și ocupațiile oamenilor” autorii oferă o imagine a unei locuințe în preistorie cât și o descriere textuală a acesteia: *Primele locuințe erau grotle. Pentru ca să se apere de frig, omul construiește locuințe simple din crengi și oase de mamut, iar mai apoi colibe și bordeie din lut sau din blănuri de animale*³. La această temă elevii sunt puși în situația de a da sfaturi oamenilor viitorului privitor la locuințe. La tema 8 „Sinteză. De la piatră la metal” elevii descoperă două desene ale unor așezări în care sunt comparate tipologia și construcția locuințelor în diverse perioade istorice. Destul de reușit este prezentată și imaginea unei locuințe etrusce, la pagina 84 în cadrul temei 27 „Natura și populația Italiei”, lucru ce permite elevilor să compare locuința în diverse arealuri geografice.

Manualul de istorie, Epoca străveche și antică. Manual pentru clasa a V-a, Editura Lumina 2000, propune elevilor la tema 3 „Agricultorii și păstori primitivi” două imagini, una în care sunt locuințe lacustre (imagine contemporană) și alta cu reconstrucția unui sat neolitic. Considerăm important acest aspect în vederea comparației tehnicilor de construcție a localităților din diverse zone geografice. Totodată, elevilor le este expusă o locuință construită din oase de mamut (reconstrucție) din spațiul românesc, ceea ce denotă anumite obiceiuri și ritualuri legate de aceasta (construcția locuinței, moartea unui membru ce a trăit în această locuință). Etapizat, autorii, reflectă și textual tematica locuinței. La tema 4 „De la epoca pietrei la epoca metalelor. Civilizația Cucuteni întâlnim: „locuințele, în majoritatea lor, erau zidite la suprafața solului, deși se mai întâlnesc și bordeie. Casele se construiau dintr-o carcasă de lemn, pereții erau împlețiți din nuiiele și unși cu lut din ambele părți. În unele din „satele-orășele” au fost descoperite ruine de locuințe cu două etaje”⁴. Această descriere este însoțită și de o imagine reconstruită a unei case cu două niveluri. Considerăm foarte util acest material la tema noastră de cercetare, fiind că li se oferă posibilitatea elevilor, de a observa și astăzi, prin unele zone etnografice, o asemenea tehnică de construcție a caselor. Mai întâlnim în acest manual la pagina 200 o imagine a unei locuințe a geto-dacilor liberi (reconstrucție), care aprofundează și mai tare elevii în cercetarea unei tematici legate de locuința tradițională. Aici elevii pot observa diferențele dintre locuințele oamenilor din civilizația Cucuteni și apoi a dacilor liberi.

În anul 2005 vede lumina tiparului manualul experimental de Istorie al autorilor Popovici. În acest manual întâlnim la capitolul „Orientul Antic: mediul geografic și modul de viață” un subiect dedicat modului de viață în Orientul Antic. Asistăm aici la o descriere a locuințelor: *diferențierea socială se resimte și în specificul locuințelor. Oamenii din popor aveau locuințe modeste, construite din chirpici de pământ cu paie, cu acoperișul din frunze*

² Sergiu Suvac, Importanța reflectării elementelor de locuință și gospodărie tradițională în manualele de istorie, in: Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare”, conferință științifică internațională, Ediția a XV-a. Programul și rezumatele comunicărilor, 30–31 mai 2023, Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural, 2023, p. 77.

³ Pavel Cerbușcă, Gheorghe Gonța, Valentina Haheu, Nina Petrovski, *Istoria universală. Preistorie și civilizații ale antichității*, manual pentru clasa a V-a, Chișinău: Știința, 1999, p. 19.

⁴ Ion Niculiță, Vladimir Potlog, Tudor Arnăuț, *Istorie. Epoca străveche și antică*, manual pentru clasa a V-a, partea I și II, Chișinău: Editura Lumina, 2000, p. 156.

de palmier și foarte puțin mobilier în interior. Casele celor înstăriți erau luxoase și confortabile, împodobite cu mobilier din lemn prețios, covoare, vase din sticlă multicoloră⁵. Se prezintă și schema unei locuințe egiptene, la care se adaugă o enumerare a camerilor: strada/intrarea, dormitorul, altarul, camera de odihnă, 2 beciuri, camera femeilor, scara terasei, bucătărie. Elevilor li se propune un exercițiu de reflecție de a face anumite deosebiri dintre o locuință egipteană și locuința familiei lor. Acest lucru demonstrează că tematica locuinței tradiționale este în atenția autorilor. Sub acest aspect este redat și esența locuinței romane la pagina 100: *locuințele celor bogați erau luxoase, înfrumusețate cu picturi murale, mozaic, mobilă din lemn prețios ornată cu bronz, încrustată cu fildeș*⁶. Mai mult chiar, elevii au însărcinarea de a compara structura locuinței romane cu cea a vechilor egipteni și propria locuință. Aici aceștia au posibilitate să analizeze un spectru mai larg al elementelor locuinței egiptene, romane și cu cele în care locuiesc ei. Nu întâlnim însă și elemente din locuința geto-dacilor ceea ce considerăm un punct slab al interpretării acestui subiect în manual.

Evidențiem aici și manualul de istorie editat în 2011, autori: Gheorghe Gonța, Pavel Parasca, Pavel Cerbușcă, Valentina Haheu, Nina Petrovski, din care elevii au studiat până în anul 2023 din el. Autorii încep descrierea unei locuințe din preistorie la pagina 19, în cadrul temei dedicate uneltelor și ocupațiilor oamenilor. Aceștia evidențiază la subiectul locuința și îmbrăcămintea următoarele: *primele locuințe construite simplu, din crengi și oase de mamut, iar mai apoi- colibe și bordeie din lut sau din blănuri de animale*⁷. La pagina 24 întâlnim aceeași sinteză: De la piatră la metal, cu exact aceleași imagini ale unor locuințe din paleolitic și respectiv neolitic, preluate din manualul de Istorie Universală ediția 1999, pagina 24. Deasemenea constatăm aceeași imagine cu locuințe etrusce la subiectul dedicat naturii și populației peninsulei italiice. În compartimentul dedicat istoriei românilor la tema „Relațiile geto-dacilor cu populațiile vecine” găsim imaginea unei locuințe celtice (reconstrucție) fără o descriere, pagina 147. Asistăm, însă, la prezentarea unor locuințe: casă a unui nobil dac și respectiv o casă contemporană, în cadrul temei 14 „Cultura în perioada clasică a dacilor”. Aici elevii sunt îndemnați să găsească asemănări și deosebiri între imagini.

Începând cu anul de studii 2023–2024, elevii clasei a V-a din școlile din Republica Moldova studiază după un manual nou, diferit de cele anterioare. Manualul este conceput din subiecte reflectate conform programei școlare. Acestea conțin mai multe componente ale fiecărei teme prezentate: vocabular, rubrici: timpul istoric, documentar, dialog istoric, conexiunea cu prezentul, textul de bază și laborator istoric care deasemenea vine cu rubrici precum spațiul istoric, important de reținut și sarcini aplicative⁸. Acest manual întrunește tematicile care abordează subiectul locuinței și gospodăriei tradiționale prin imagini din diverse regiuni ale globului, din perioade istorice și popoare distincte. Diversitatea cromatică în figurile prezente reflectă multe comportamente, mod de trai, locuințe, artă, credințe, cultură, construcții și ne ajută să percepem acest subiect în moduri diverse făcând trimitere la totalitatea culturilor, popoarelor care sunt descrise în manuale, fiecare cu componentele sale distincte. Elevilor le sunt prezentate anumite similitudini și diferențe dintre habitatul unor culturi și civilizații pentru a putea înțelege diversitatea dar și unitatea acestor elemente

⁵ Corneliu Popovici, Angela Popovici, *Istorie. Manual experimental pentru clasa a V-a*, Chișinău: Editura Lumina, 2005, pp. 42-43.

⁶ *Ibidem*, p. 100.

⁷ Gheorghe Gonța, Pavel Parasca, Pavel Cerbușcă, Valentina Haheu, Nina Petrovski, *Istoria Universală. Istoria Românilor. Manual pentru clasa a V-a*, Chișinău: Știința, 2011, p. 19.

⁸ Alina Felea, Adrian Dolghi, Cristina Gherasim, Ala Revenco-Bîrladeanu, *Manual pentru clasa a V-a*, Chișinău: Blitz Poligraf, 2023.

de patrimoniu cultural. În cadrul temei 2: Ocupațiile omului în Preistorie, întâlnim la pagina 16 rubrica „Cunoștințe captivante” dedicată locuinței. Autorii scriu: *La început, oamenii preistorici, fiind nomazi, dormeau pe pământ, așternându-și frunze sau crengi, iar de ploaie se adăposteau sub coroanele copacilor. Cea mai veche locuință a omului preistoric a fost peștera, care era uscată și caldă, iar pentru a se proteja de animale, el folosea crengile, iar mai apoi focul. Mai târziu, omul a construit colibe din ramuri și/sau oase de mamut, pe care le acoperea cu piei și blănuri de animale. În Neolitic, omul a învățat să construiască și case din nuiiele unse cu lut⁹. Totodată în cadrul sarcinilor de la laboratorul istoric al temei, elevii sunt rugați să facă diferența dintre tipul de locuință în paleolitic și cel din neolitic, sarcină însoțită de imaginea unei machete a unei colibe din Preistorie. Foarte reușit este descrisă și locuința unor popoare din Orientul Antic: În Egipt, țaranii, păstorii, pescarii locuiau în colibe din papirus sau în case din cărămidă crudă. Palatul regal și casele celor înstăriți erau din cărămidă crudă, mai rar din lemn, cu două niveluri. Existau clădiri administrative, bucătării, hambare, locuințe pentru sclavi. Mobilierul era simplu, alcătuit din scaune, paturi, mese și lăzi pentru depozitarea veselei și a hainelor. În Mesopotamia, casele erau dreptunghiulare, iar partea principală o constituia curtea interioară, în jurul căreia se aranjau încăperile de locuit. Palatele regale și casele marilor demnitari reprezentau adevărate capodopere de arhitectură, împodobite cu picturi murale în diferite culori. Majoritatea construcțiilor din Mesopotamia au fost zidite din cărămidă crudă și doar foarte rar din piatră, care nu se găsea în regiune. Locuințele din China aveau acoperișul trainic – simbol al protecției (la cei înstăriți – din olane, la oamenii de rând – din rogojini unse cu lut). Mobilierul era simplu, din bambus. În India, casele celor înstăriți aveau câteva niveluri, terasă și grădină, cu camere separate, decorate pentru femei. Oamenii simpli locuiau în case din cărămidă sau trestie, cu o cameră și cu mobilier simplu¹⁰. Important lucru este și faptul că autorii pun anumite sarcini elevilor și anume să identifice materialele utilizate în construcția caselor diverselor civilizații din orient. Se oferă aici și imagini ale unor case chineze s-au egiptene, pagina 37, iar elevii sunt rugați să ofere detalii despre aspect și caracteristici. Autorii manualului, pe parcurs oferă și alte imagini ale unor case precum la pagina 48, o casă chineză, la pagina 151 o casă din spațiul românesc. Ce ține de locuința geto-dacilor, în cadrul subiectului „Modul de viață și religia geto-dacilor” se oferă detalii exacte însoțite de imagini: *Locuințele erau construite direct pe sol, dar în zonele de câmpie se întâlneau și bordeie, și semibordeie. Ele puteau fi cu plan patrulater, rotund, oval sau poligonal. Cele cu plan patrulater aveau pereții din lemn ridicați pe o bază de piatră. Pereții erau constituiți din stâlpi de lemn uniți între ei cu împletitură de nuiiele lipită cu lut, iar din sec. I î.H. pereții erau din lut armat cu lemn. Acoperișul era din șindrilă. În zona Sarmizegetusei se întâlneau și locuințe din piatră, cu etaj, iar comunicarea între parter și etaj se făcea printr-o scară interioară. Fiecare locuință avea amenajată o vatră pentru foc sau un cămin¹¹. Anume în așa mod de prezentare, elevii percep foarte bine modul de construcție, aranjare și organizare a locuinței mai ales că să prezintă și o imagine a unui model de locuință. Copiii sunt îndemnați să compare locuința geto-dacă cu cele din unele sate actuale și ulterior să construiască o machetă a unei astfel de case¹² pentru a observa similitudini și diferențe, așa cum menționam și noi la început. Considerăm acest manual unul foarte reușit în ceea ce**

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 35-36.

¹¹ *Ibidem*, p. 103.

¹² *Ibidem*, p. 105.

privește tema cercetată de noi mai ales că autorii oferă un spectru larg de caracteristici ale locuințelor diferitelor civilizații.

Primul manual de clasa a VI-a pe care îl vom analiza în perspectiva tematicii locuinței și gospodăriei tradiționale este *Istoria universală. Istoria românilor. Manual pentru clasa a VI-a, Chișinău, 2001*¹³. Fiindcă acest manual din ediția 2001 a fost reeditat în 2011, o să cercetăm doar prima variantă cu scopul de a nu ne repeta constatările. Manualul la tema 2 „Vechii germani. Marea migrație a triburilor germane” oferă o imagine de ansamblu a unei așezări sătești la vechii germani (reconstruire) care îi pune pe elevi în situația de a analiza aspectele configuratorii ale locuinței tradiționale a vechilor germani precum: planul caselor, pereții, așezarea una față de alta, acoperișuri, culoarea pereților, uși, ferestre, etc. Un alt aspect important în acest manual l-am întâlnit la tema „Societatea medievală în secolele IX–XI. Fărmițarea politică”. În cadrul compartimentului dedicat nobililor și țăranii, ca seniori și vasali, autorii fac o comparație a caselor țăărănești: *care erau construite din lemn sau chirpici și acoperite cu paie sau stuf* și respectiv cele ale nobililor *ca castele din piatră cu mobilier scump*¹⁴. În privința locuinței tradiționale din spațiul românesc, manualul oferă numai o schiță a unei case din orașul Baia (reconstituire) asupra căreia elevii ar trebui să mediteze la aspectul construcției, materiei prime și formei acesteia.

Manualul de istorie integrată de clasa a VI-a, apărut în anul 2006, reflectă tematica locuinței tradiționale prin anumite imagini. La subiectul dedicat culturii populației din spațiul carpato-dunărean în secolele IX–XIII, autorii oferă o imagine cu câteva schițe reconstituite ale locuințelor din așezarea de la Hansca (secolele X–XII). În baza acestei imagini elevii sunt îndemnați să descrie locuințele acestei culturi. Întâlnim în acest manual la pagina 126, aceeași imagine a casei din orașul Baia, doar că această figură este de dimensiuni mai mari comparativ cu cea din manualul ediției 2001. Autorii vin să-și descrie textual locuințele micilor târguri din spațiul românesc: *locuitorii trăiau în case din bârne unse cu lut și date cu var, cu acoperișurile din paie, stuf sau trestie. Unele locuințe erau puțin avansate în pământ, deoarece astfel iarna păstrau căldura, iar vara răcoarea. Casele din piatră aparțineau boierilor*¹⁵. Elevii cu ușurință fac comparație asupra detaliilor locuințelor diverselor pătri sociale, dar preluarea unor imagini din alte manuale reflectă calitatea acestora.

Manualul de clasa a VI-a care se întrebuițează în școli începând cu anul de studii 2023–2024 este editat de către autorii: Adrian Dolghi, Alina Felea, Viorel Bolduma în 2023¹⁶. Tematica locuinței și gospodăriei este atinsă în cadrul subiectului „Viața cotidiană în Evul Mediu”. Aici autorii descriu locuința: *Doar elitele aveau case mari, cu mai multe camere. Regii, împărații și marii aristocrați locuiau în palate și castele. Castelele medievale erau nu doar locuință, dar și adăpost în Evul Mediu. Interiorul era dotat cu mobilier scump, se foloseau țesături și covoare costisitoare. Locuința oamenilor de rând era destul de modestă, în funcție de regiune putea fi construită din lemn sau piatră. Se întâlneau bordeie și semibordeie. Dimensiunea medie a locuinței era adesea de până la 20 de metri pătrați. Casele aveau una-două camere cu un mobilier destul de simplu, constituit din pat,*

¹³ Demir Dragnev, Gheorghe Gonța, Pavel Cocârlă, Emil Dragnev, *Istoria universală. Istoria românilor. Manual pentru clasa a VI-a, Chișinău: Știința, 2001.*

¹⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁵ Corneliu Popovici, Angela Popovici, *Istorie. Manual pentru clasa a VI-a, Chișinău: Editura Lumina, 2006*, p. 126.

¹⁶ Adrian Dolghi, Alina Felea, Viorel Bolduma, *Istoria românilor și universală: Manual pentru clasa a VI-a, Chișinău: Blitz Poligraf, 2023.*

*masă cu scaune și dulap pentru veselă*¹⁷. Observăm diferențele date de autori pentru casele oamenilor bogați și cei de rând. Totodată textul este însoțit și de o imagine a unor case dintr-un oraș din Evul mediu francez. Pentru a face trimitere și la locuința din spațiul românesc autorii, în cadrul rubricii „Laborator istoric” de la pagina 125 prezintă la sarcina de „Creativitate/cercetare” o imagine a unei case românești însoțită de două sarcini: „Împreună cu colegul de bancă, cercetează și analizează diferite surse ce prezintă exteriorul și interiorul casei tradiționale românești și realizați o prezentare Power Point cu titlul *Casa românească – sufletul țaranului*. Prezența comunicarea în clasă”¹⁸.

Un manual de istorie, care se întrebuițează în școli a fost editat în 2002¹⁹ și reeditat în 2011²⁰. Autorii acestuia încep prezentarea subiectelor cu „Europa la începutul epocii moderne”. Aici, la pagina 10 aceștia oferă o imagine de ansamblu al unei gospodării țărănești, tabloul *Munca țăranilor*, tablou din secolul al XVII-lea de S. Bernstein. Elevii cu ușurință ar putea descifra unele detalii concludente despre viața și cultura oamenilor la începutul epocii moderne. Ca o completare a acesteia, se prezintă o altă imagine care reflectă o gospodărie țărănească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, din spațiul românesc, pagina 175. Aici elevii au șansa să determine similitudini și diferențe dintre gospodăriile țărănești occidentale la începutul epocii moderne și cele românești din secolul XIX. Deasemenea această imagine ajută în comparația tematicii locuinței cu perioada contemporană prin model și caracteristici.

În manualul de istorie pentru clasa a VII-a, ediția 2006 întâlnim cele mai multe referințe foto la tematica cercetată de noi. În cadrul subiectului „Politica socială a țarismului rus în Moldova dintre Prut și Nistru și în teritoriul moldovenesc de pe malul stâng al Nistrului (1813–1850)” depistăm imaginea destul de clară a unei case tradiționale de la începutul secolului al XIX-lea. Autorii afirmă că reprezintă o casă moldovenească, fără a face alte delimitări etnografice. Ca o continuare a studierii tematicii date, manualul ne oferă și o imagine în alb-negru a unei căsuțe țărănești fără hogeac, din anii 80 ai secolului al XVIII-lea. Nu depistăm anumite sarcini acordate elevilor asupra acestei figuri, însă descoperim la pagina 66 o altă imagine a unei case din Bugeac la mijlocul secolului al XIX-lea și reconstruită în secolul al XX-lea. În acest sens considerăm important acest aspect fiindcă elevii cu ușurință ar reuși să stabilească trăsăturile distincte între locuințele din nordul, centrul și sudul Moldovei, din secolul al XIX-lea. Importante reflecții asupra tematicii locuinței și gospodăriei tradiționale, sunt acordate și în cadrul capitolului III „America în anii 1640–1850. La prezentarea temei dedicate războiului de independență a coloniilor engleze, autorii prezintă pe o jumătate de pagină, imaginea și descrierea unei așezări construite de coloniștii europeni în teritoriul american. Aici determinăm că casele erau construite din lemn luat din pădurile învecinate, iar acoperișurile erau fie din lemn, fie din stuf. Utilitatea acestei figuri denotă interesul copiilor față de locuință în diverse medii geografice. Un alt element de noutate în manualele de istorie, vizavi de tema noastră o reprezintă imaginile cu mobilier din prima jumătate a secolului al XIX-lea, *stilul empir și stilul de mobilier Biedermeier, apărut în Germania și Austria (1815–1860), care se caracterizează prin soliditate, simplitate și forme*

¹⁷ *Ibidem*, p. 123.

¹⁸ *Ibidem*, p.125.

¹⁹ Demir Dragnev, Constantin Drachenberg, Igor Ojog, *Istoria universală. Istoria românilor. Epoca modernă. Partea I*, manual pentru clasa a VII-a, Chișinău: Editura Știința, 2002.

²⁰ Demir Dragnev, Constantin Drachenberg, Igor Ojog, *Istoria universală. Istoria românilor. Epoca modernă. Partea I*, manual pentru clasa a VII-a, Chișinău: Editura Știința, 2011.

armonioase. Prin intermediul lui, arta pătrunde în viața cotidiană²¹. Elevilor li se propune să compare stilurile și să identifice elementele comune și distinctive dintre aceste stiluri.

Istoria clasei a VIII-a se prezintă în două manuale separate, unul de istorie universală și altul de istorie a românilor. Acestea au apărut în 2002 – manualul de istorie universală și în 2003 cel de istorie a românilor²², ambele reeditate în 2011²³. Tema noastră de cercetare nu este reflectată în cadrul subiectelor din aceste manuale. Deasemenea nu se găsesc trimiteri la temă nici în manualul de istorie integrat pentru clasa a VIII-a care a fost editat în 2006²⁴.

În anul 2009 apare manualul de Istorie. Epoca Modernă, pentru clasa a VIII-a, autori: Ion Varta, Igor Șarov, Igor Ojog și Cătălin Turliuc²⁵. Chiar dacă nu s-a întrebuițat în școli, acesta rămâne un manual alternativ, disponibil de a fi utilizat la anumite subiecte istorice ca material didactic s-au auxiliar. Este împărțit în două, prima parte a manualului până la pagina 116 subiectele sunt dedicate istoriei românilor iar a doua parte istoriei universale. Tematica locuinței și gospodăriei tradiționale este reflectată de către autori în anumite momente. Prima mențiune este una tangențială și anume în cadrul temei 3 „Reformele burgheze din Basarabia și Transnistria anilor 60–70 ai secolului al XIX-lea”, pagina 16, autorii oferă o imagine a unor țărani basarabeni în drum spre iarmaroc. Pe fundal însă se observă o casă, gardul, anumite acareturi și o grădină ceea ce se poate de deslușit că este o gospodărie țărănească din acea perioadă. Calitatea acesteia, dar și a tuturor figurilor din manual este alb-negru, ceea ce vine greu elevilor să observe exact cum era cromatica acestor elemente de habitat. Această imagine se mai repetă odată și în cadrul sintezei de la pagina 33, însă este de o mărime mai mică și însoțită de un alt comentariu: *1853–1856, Basarabia zona apropiată operațiilor militare din timpul Războiului Crimeei*²⁶. În același context în cadrul temei dedicate evoluției social-economice a Basarabiei și Transnistriei, autorii oferă o imagine a unei gospodării țărănești din Basarabia, cu toate componentele acesteia. Această imagine am mai întâlnit-o în manualul de clasa a VII-a, ediția 2011. Exact ca în cazul primei imagini, o întâlnim și pe aceasta încă odată în cadrul lecției de sinteză la final de unitate de învățare, pagina 61. Descrieri, caracteristici sau alte detalii dedicate temei noastre de cercetare nu întâlnim în acest manual.

În anul 2004 au apărut manualele de istorie universală și a românilor pentru clasa a IX-a. Fiind manuale separate, în cel de istorie universală²⁷ nu întâlnim referințe despre tema

²¹ Eugeniu Certan, Ion Moiseev, Maria Veverița, *Istorie. Manual pentru clasa a VII-a*, Chișinău: Editura Univers Pedagogic, 2006, p. 167.

²² Constantin Drachenberg, Eugeniu Certan, Valeria Cozma, Pavel Cerbușcă, *Istoria universală. Epoca Modernă, Partea a II-a (1850–1918)*, Manual pentru clasa a VIII-a, Chișinău: Prut Internațional, 2002; Nicolae Chicuș, Eugenia Danu, Demir Dagnev, Ion Negrei, *Istoria românilor. Epoca Modernă, Partea a II-a (1850–1918)*, Manual pentru clasa a VIII-a, Chișinău: Prut Internațional, 2003.

²³ Constantin Drachenberg, Eugeniu Certan, Valeria Cozma, Pavel Cerbușcă, *Istoria universală. Epoca Modernă, Partea a II-a (1850–1918)*, Manual pentru clasa a VIII-a, Chișinău: Prut Internațional, 2011; Nicolae Chicuș, Eugenia Danu, Demir Dagnev, Ion Negrei, *Istoria românilor. Epoca Modernă, Partea a II-a (1850–1918)*, Manual pentru clasa a VIII-a, Chișinău: Prut Internațional, 2011.

²⁴ Petru Boico, Valentina Cincilei, Maria Veverița, *Istorie. Manual pentru clasa a VIII-a*, Chișinău: Editura Univers Pedagogic, 2006.

²⁵ Ion Varta, Igor Șarov, Igor Ojog, Cătălin Turliuc, *Istorie. Epoca modernă. Manual pentru clasa a VIII-a*, Chișinău: Cartdidact, 2009.

²⁶ *Ibidem*, p.33.

²⁷ Anatol Petrencu, Maia Dobzeu, *Istoria universală. Epoca contemporană*, material didactic pentru clasa a IX-a, Chișinău: Editura Știința, 2004.

noastră de cercetare fiindcă autorii abordează subiecte ale spațiului universal și mai puțin național, respectiv, întâlnim anumite concepte relevante tematicii noastre în manualul de istorie a românilor. La prezentarea primei teme dedicate României întregite, autorii redau imaginea unei case țărănești din Vrancea, zonă etnografică distinctă. Textul de însoțire a imaginii ne face o reușită comparație a locuinței date cu altele din zone diverse: *fiecare sat avea un număr de case frumoase, construite cu gust de meșteri locali. În unele zone- ca exemplu în Transilvania și Bucovina – pereții erau vopsiți în culori vii (verde, galben, roz) și aveau desene reprezentând flori sau animale, iar la acoperiș se făceau diverse înflorituri*²⁸. Ulterior la tema 17 „Transformări social-economice în Moldova sovietică (1948–1964)” ne este prezentată și o casă țărănească din raionul Orhei însă noi credem că după structura elementelor gospodărești este o casă din zona de nord a Moldovei, mai ale că alăturat găsim un peisaj natural care este comentat ca fiind din partea de nord a țării, iar noi considerăm că aici este o confuzie mecanică casa tradițională este din zona nordică iar peisajul din centrul țării. Este important să descoperim în manuale cât mai multe aspecte din zone etnografice diferite pentru a stimula cercetarea patrimoniului cultural pentru comparație și analiză.

Ca o evoluție a modului de viață în societatea industrială autorii manualului de istorie integrată, ediția 2006, ne prezintă o casă țărănească în Basarabia din perioada interbelică comparată cu o casă de locuit din New York din anii 1930. Respectiv, ei fac trimitere la procesul de urbanizare a societății occidentale și americane comparativ cu modelul tradițional persistent în spațiul românesc în perioada dintre cele două războaie mondiale. Deasemenea întâlnim și o casă de locuit construită în anii 80 ai secolului trecut, adică după cel de-al Doilea Război Mondial, în satul Mereni, raionul Anenii Noi²⁹. Elevii observă diferențele apărute în construcția locuințelor într-o perioadă de timp relativ scurtă, de cca 50 ani. Nu în ultimul rând specificăm lipsa de materiale dedicate gospodăriei tradiționale în manualul de clasa a IX-a, ediția 2013³⁰ din care elevii studiază în școli până în 2023. Începând cu anul de studii 2023–2024, în școli sunt difuzate manuale noi și clasei a IX-a. Autorii acestui manual de istorie pentru clasa a IX-a sunt Adrian Dolghi și Alina Felea. În cadrul subiectului „Cultura și știința în perioada interbelică” întâlnim o abordare nouă a arhitecturii caselor. Autorii afirmă despre modernismul care a pătruns viața cotidiană inclusiv în domeniul construcției caselor: *arhitectura modernă datorează funcționalismului: noi tipuri de case (galerie, tip coridor, case cu apartamente cu două etaje), acoperișuri plate, apartamente economice cu echipamente încorporate, amenajări interioare raționale (pereți despărțitori mobili, izolare fonică etc.)*³¹. Observăm aici noile modele de locuință și materialele din care erau construite astfel pentru a asigura economie, raționament și funcționalitate. Alte prezentări indirecte ale tematicii cercetate de noi sunt date la tema dedicate consecințelor celui de-al doilea război mondial, paginile 119-122, prin prisma unor case ruinate din București și din Viena distruse în urma bombardamentelor. Alte referințe asupra locuinței și gospodăriei tradiționale, în acest manual nu întâlnim.

²⁸ Boris Vizer, Tatiana Nagnibeda-Tverdohleb, *Istoria românilor. Epoca contemporană*, material didactic pentru clasa a IX-a, Chișinău: Știința, 2004, p. 9.

²⁹ Sergiu Nazaria, Alexandru Roman, Mihai Sprânceană, Ludmila Barbus, Sergiu Albu-Machedon, Anton Dumbravă, *Istorie. Epoca Contemporană. Manual pentru clasa a IX-a*, Chișinău: Editura Cartea Moldovei, 2006, p. 114.

³⁰ Igor Șarov, Igor Cașu, Maia Dobzeu, Pavel Cerbușcă, *Istoria românilor și universală. Manual pentru clasa a IX-a*, Chișinău: Editura Cartdidact, 2013.

³¹ Adrian Dolghi, Alina Felea, *Istoria românilor și universală: manual pentru clasa a 9-a*, Chișinău: Univers Educațional, 2023, p. 75.

În concluzie stabilim că prezentarea locuinței și a gospodăriei țărănești în manualele de istorie ar asigura o înțelegere mai bună a culturii materiale moștenite. Elevii ar putea observa și ulterior aplica în practică anumite concepte de construcție în concordanță cu specificul zonei etnografice din care fac parte. Devine din ce în ce mai actual și necesar promovarea patrimoniului cultural în societatea în care trăim, marcată de schimbările galopante, iar acest lucru trebuie educat încă din copilărie, prin intermediul școlii și al manualelor de istorie.

**ANSAMBLUL VESTIMENTAR NUPTIAL DIN BASARABIA
ȘI RSS MOLDOVENEASCĂ CA OBIECT AL CERCETĂRILOR ȘTIINȚIFICE**
*The wedding assemble from Bassarabia and the Moldova SSR
as an object of scientific research*

CZU: [391+392.5](478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754534>

Marina CERCAȘIN

Muzeul de Istorie a Orașului Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2676-5689>

E-mail: marinacerkashina@gmail.com

Summary. The wedding costume represents a complex subject of research, considering the need to describe, repertory, preserve and valorize the pieces as an integral part of the country's cultural heritage. The pieces of the wedding costume have a special weight as actors of the entire wedding ceremony held in the urban and rural environment. The wedding costume has become a means of non-verbal communication, of visual translation of precious information related to material and spiritual culture, as well as the social-economic status of the owners in a certain society. The need to approach the study of the Moldovan wedding costume is argued by the insufficiency of specialized literature that presents this complex subject, as well as by the need to systematize the existing information at this stage of study.

Key words: clothing, wedding dress, heritage, Bessarabia, Moldavian SSR, ethnology, traditions, historiographical study.

Pentru sistematizarea informațiilor documentate, este necesară abordarea unui anumit algoritm de cercetare a costumului nupțial. Studiind literatura de specialitate ce ține preponderent de istoria costumului popular, am optat pentru tipologizarea și descrierea costumului nupțial, având în vedere aspecte de gen (costum de mireasă, costum de mire) în vestimentație, acoperăminte pentru cap și podoabe. Ne-am propus să examinăm costumul nupțial, urmărind evoluția sa în Basarabia și RSS Moldovenească¹.

Tradițiile, obiceiurile, portul popular și folclorul sunt principalele valori care definesc un popor, făcându-l unic și consolidat în timp. Importanța cunoașterii valorilor identitare este fundamentală pentru înțelegerea și consacrarea locului habitual, mai mulți cercetători laxându-se pe studiul diverselor probleme din domeniul tradițiilor de nuntă², ceremonialului și mai puțin asupra costumului de nuntă, locul și rolul lui în cultura tradițională.

¹ Marina Cerașin, Costumul nupțial ca subiect de cercetare, in: Patrimoniul de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine. Conferință științifică internațională, Chișinău, 11-12 februarie 2021. Iași-Chișinău, p. 25.

² Elena Basso-Stănescu, *Nunta între ritual și spectacol*. Cluj-Napoca: MEGA, 2013; Elena Basso-Stănescu, *Mireasă și mire între sacru și profan*. Cluj-Napoca: MEGA, 2013; Elena Basso-Stănescu, *Scenografia spațiului ceremonial*. Cluj-Napoca: MEGA, 2013; Elena Șișcanu, *Nunta ca rit de trecere*. Studiul de caz: nunta cehilor din Moldova, in: Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei. Volumul 11 (24), pp. 79-96; Adriana Angela Vlad, *Ritua-lurile de naștere, nuntă și înmormântare în satele de pe Valea Izei*. Maramureș, Cluj-Napoca, 2013; Anuța Pop, *Ritua-lurile de familie în Maramureș*. *Rezumat al tezei de doctorat*, Cluj-Napoca, 2014.

Dintre toate elementele ce pot caracteriza un anumit loc, într-o anumită perioadă de timp, vestimentației îi poate fi atribuit un rol deosebit. Veșmintele au capacitatea de a modela imaginea vizuală a omului. Din cele mai vechi timpuri costumele au fost un mijloc de a crea imaginea corespunzătoare viziunilor despre frumos pe care oamenii și le-au conturat singuri. În acest context, vestimentația nu este altceva decât reflecția interiorului ființei umane – a trăirilor sufletești, a caracterului, a prejudecăților, a libertăților și a restricțiilor lăuntrice. Astfel, *ritul*, *tradiția* și *simbolismul* sunt noțiuni corespondente și determinante, care au influențat constituirea imaginii omului și respectiv, constituirea ansamblului vestimentar inclusiv cel de nuntă. Ritualul nunții întotdeauna a rămas sacru și canonic în parcursul vieții omului, de care acesta a știut să se bucure indiferent de circumstanțe.

Constatăm că subiectul abordat pentru păstrarea tradițiilor și promovarea patrimoniului cultural, importanța aspectelor istorice, etnologice, antropologice, artistice cu privire la ansamblul vestimentar nupțial și evoluția lui în Basarabia și RSS Moldovenească este unul foarte actual. Însă examinarea literaturii de specialitate la capitolul vestimentația de nuntă în această perioadă cronologică denotă lipsa cercetărilor aprofundate și a publicațiilor la tema vizată, mai multe aspecte legate de ceremonialul nupțial fiind tratate în alte limite temporale și geografice.

Cronologic, am împărțit publicațiile supuse analizei în câteva perioade distincte: a) literatura cu caracter statistic și descriptiv din prima jumătate a secolului al XX-lea; b) publicațiile din perioada sovietică; c) literatura apărută după proclamarea independenței Republicii Moldova. Fiecare perioadă istorică își are specificul său în materie de prezentare și reflecție a evenimentelor prin prisma publicațiilor și presa vremii, asta în pofida faptului că aparent costumele de nuntă sunt apolitice, comparative cu costumele tradiționale populare, arta plastică, sculptura etc.

Examinarea publicațiilor cu cel mai diferit caracter pune în evidență faptul că majoritatea cercetătorilor și scriitorilor vremii s-au axat pe descrierea ceremonialului nupțial, fenomenului nunții sau a credințelor și superstițiilor legate de căsătorie.

Taina căsătoriei era legată de o serie de credințe populare, mai rar atașate de rochia de mireasă. La sfârșit de secol XIX, G.S. Ioneanu a reușit să le concentreze într-un volum aparte³. Printre primele lucrări axate pe ceremonialul nupțial în spațiul românesc vom remarca volumul semnat de S.F. Marian, care a realizat la finele secolului al XIX-lea un studiu istorico-etnografic comparativ despre nunta la români⁴.

Lui Artur Gorovei, ca unul dintre cei mai valoroși folcloriști români, îi aparțin lucrări concentrate pe datini și obiceiuri, rituri de trecere, ceremoniale ale nașterii și nunții, care s-au păstrat cu precădere în mediul rural⁵. Date relevante despre viața cotidiană, tradițiile și sărbătorile românilor le aflăm din lucrarea semnată de Ion Nistor⁶.

³ *Mica colecțiune de superstițiile poporului român*, adunate de G.S. Ioneanu, Buzău: Editura Librăriei Modernă A. Davidescu, 1888, 90 p. [online]. <https://ru.scribd.com/document/338443157/1888-George-S-Ioneanu-Mica-colectiune-de-superstitiile-poporului-roman-pdf#> (consultat 17.09.2021).

⁴ S.F. Marian, *Nunta la români: st. istorico-comparativ etnografic*. București: Saeculum, 2000. 576 p.

⁵ Artur Gorovei, *Datinile noastre la naștere și la nuntă*. București: Paideia, 2002. 149 p.; Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*. 1915. Colecția MiTHOS, Editura Saeculum, 2012. 512 p.

⁶ Ion Nistor, *Românii și Rutenii din Bucovina: studiu istoric și statistic*. București, 1915. 210 p.

Despre costumele naționale din Basarabia întregită a scris G.T. Niculescu-Varone⁷, iar în Petre Ștefănuță s-a axat pe problema introducerii costumului național în Basarabia în perioada interbelică⁸, fiind urmat de Gh. Madan care a exprimat de asemenea subiecte din viața cotidiană, tradiții, obiceiuri⁹. Pentru studiul perioadei interbelice au fost uzuale anuaarele Chișinăului și ale Basarabiei, care au furnizat informații relevante cu privire la ateliere și meșteri care prestau servicii de realizare a rochiilor de mireasă și a accesoriilor necesare, mai ales în cazul costumelor urbane¹⁰.

În perioada sovietică costumele populare au suferit modificări substanțiale, una din cauzele principale fiind „crearea noii identități moldovenești”, care corespunzător trebuia să aibă și costumele sale naționale. Casele de Modă din Chișinău, prin modelierii acestor instituții, îndeplineau comenzile de stat în vederea formării unui model stilizat de costum național, unul sintetic, artificial¹¹. Mai multe instituții de profil erau specializate în confecționarea costumelor naționale stilizate pentru a se crea o imagine a moldovenilor dincolo de hotarele RSSM, pe întreg spațiul sovietic¹². „Costumul național moldovenesc” era popularizat în format de spectacol de ideologii vremii. Ansamblurile naționale care ne-au purtat faima în lume prin talentul lor, au utilizat pentru spectacole costume scenice în stil național. De exemplu, astfel de costume s-au păstrat în colecția ansamblului de dansuri populare „JOC”, inclusiv costum de nuntă stilizat și adaptat pentru spectacol¹³. Precizăm aici că este o diferențiere fundamentală între conceptele de costum scenic și cel uzual, fiind incorect de a asocia imaginea artistică a costumului scenic cu costumele autentice. Publicațiile etnologice ale perioadei sovietice se axează preponderent asupra interpretării costumului popular moldovenesc, cel modern adaptat, implementat conform zonelor geografice – nord, sud, centru și regiunile din stânga Nistrului, în conformitate cu conceptul etnologului sovietic V. Zelenciuc¹⁴. În perioada sovietică, purtarea la nuntă a costumului popular nu era o practică

⁷ G.T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale din România întregită*. București: Editura Ziarului Universul, 1937; G.T. Niculescu-Varone, *Portul național românesc*, vol. I-II, București, 1933–1934.

⁸ P.V. Ștefănuță, Introducerea costumului național în Basarabia, in: *Viața Basarabiei*, an. II, nr. 206, 26 iulie, 1933.

⁹ Gh. V. Madan, *Scrieri*. Volumul 2. Chișinău: Știința, 405 p.

¹⁰ *Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924*. Chișinău: Ed. „Ș. Șapoșnik”, 1924; *Anuarul Chișinăului pe anul 1940*/ alcăt.: Al. Terziman și I. Kalughin, Chișinău: Editura „Arpid”, 1940.

¹¹ Tatiana Bujorean, Producerea pieselor vestimentare în Chișinăul postbelic, in: *Dialogica*, 2020, nr. 3, pp. 113-118.

¹² Liliana Condraticova, Tatiana Bujorean, Confecționarea costumelor naționale și a accesoriilor pentru Festivalul Mondial de Tineret (Moscova, 1957) în cadrul atelierului „Promhudojnik” din Chișinău, in: *Arta*, 2019, nr. 1(AV), pp. 155-162.

¹³ Marina Cerașin, Costumul nupțial și sursele sale de cercetare, in: *Akados*, 2020, nr. 4(59), pp. 130-136.

¹⁴ В.С. Зеленчук, Очерки молдавской обрядности XIX – нач. XX век. Chișinău: Cartea moldovenească, 1959; *Portul național moldovenesc*. Sub red. Zevina A., Livșiț M. Chișinău: Cartea moldovenească, 1960. 29 p.; Zelenciuc, V.; Dimitriu, M. *Costumul național moldovenesc*. Chișinău: Timpul, 1975. 61 p.; *Молдавский национальный костюм* = Moldavian National Costume / авт. текст и сост.: V. Zelenciuc. Chișinău: Timpul, 1984. 143 p.; *Молдавский сценический костюм* = Costumul scenic moldovenesc: Левобережный р-ны СССР: [album] / авт.-сост.: V. Zelenciuc; худож.: Е. Евдокимова; Chișinău: Timpul, 1985, 49 p.; *Costumul scenic moldovenesc (raioanele de nord ale RSSM)*. Chișinău: Timpul, 1985; *Costumul scenic moldovenesc (raioanele de sud ale RSSM)*. Chișinău: Timpul, 1990; V. Zelenciuc, N. Kalașnikova, *Vestimentația populației orașenești din Mol-*

comună, mai curând manifestări cu tentă conceptual-artistică în scop de promovare a imaginii costumului național moldovenesc.

În România, costumele populare și podoabele populare românești, din perspectiva utilizării în calitate de costum de nuntă, au fost examinate de Emilia Pavel¹⁵, Georgeta Stoica¹⁶, termenii din domeniu fiind amplu reflectați de Z. Mihail¹⁷.

După 1991 și proclamarea independenței Republicii Moldova, unul dintre primele articole consacrat în exclusivitate costumului de nuntă a fost semnat de reputatul etnolog Elena Postolachi¹⁸, pentru care „cercetarea artei populare, a meșteșugurilor artistice este o problemă de mare importanță pentru știința etnografică din țara noastră”¹⁹. La timpul său, M. Datcu a oglindit obiceiurile de nuntă basarabene²⁰. Nu au trecut cercetătorii cu vederea, deși foarte vag și sporadic, folclorul, tradițiile și datinile familiale. În acest context, studiile teoretice și cele de teren realizate de A. Hâncu²¹ și V. Zelenciuc, N. Băieșu²², S. Ghimpu ș.a.²³ au servit ca bază teoretică și interpretativă la elaborarea acestei lucrări.

Subiectul riturilor de trecere, cu accentul pe aspectul ce ne interesează nunta – în calitate sa de rit de trecere într-o nouă etapă a ciclului vieții, a fost pe larg abordat de mai mulți cercetători²⁴. Un loc aparte revine cercetărilor antropologului Arnold Van Gennep, care a prezentat formula sintetică a riturilor de trecere în cercetările sale teoretice. Lucrările lui Arnold Van Gennep au devenit adevărate manuale pentru cercetarea etnografică, mai ales a riturilor de trecere²⁵.

În contextul studierii literaturii de specialitate, se cuvine să apreciem studiile axate pe muzica nupțială, semnate de Svetlana Badrajan²⁶, precum și confluențele româno-ucrainene

---

dova sec. XV–XIX. Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Chișinău: Știința, 1993. 126 p.

¹⁵ Emilia Pavel, *Portul popular moldovenesc*. Iași: Junimea, 1976. 208 p.

¹⁶ G. Stoica, *Podoabe populare românești*. București: Editura Meridiane, 1976; Georgeta Stoica, Paul Petrescu, *Dicționar de Artă Populară*. București: Editura Enciclopedică, 1997

¹⁷ Z. Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*. București: Editura Academiei Române, 1978. 251 p.

¹⁸ Elena Postolachi, Costumul de nuntă, in: *Femeia Moldovei*, 1994, nr. 1, p. 19; Eadem, Batista de nuntă în zestrea neamului, in: *Femeia Moldovei*, 1990, Nr 8, pp. 16-17; Eadem, Prosopul de nuntă: din zestrea neamului, in: *Femeia Moldovei*, 1991, Nr 6, pp. 16-17; Eadem, Concursul „Costumul de nuntă”: din zestrea neamului, in: *Femeia Moldovei*, 1992, Nr 7, pp. 20-21; Eadem, Concursul „Costumul de nuntă”: din zestrea neamului, in: *Femeia Moldovei*, 1995, Nr 9, pp. 20-21.

¹⁹ Valentina Ursu, Etnografia și școala în viziunea Elenei Postolachi, in: *Studii culturale: Zilele Europene ale Patrimoniului*, Ed. 5, 26 septembrie 2023, Chișinău, Ediția 5, p. 54.

²⁰ M. Datcu, Obiceiuri de nuntă basarabene, in: *Datini*, 1994, nr. 3-4, 43 p.

²¹ A.S. Hâncu, V.S. Zelenciuc, *Folclorul obiceiurilor de familie*. Chișinău: Știința, 1979. 310 p.

²² N. Băieșu, *Folclorul ritualic și viața*. Chișinău: Știința, 1981. 106 p.

²³ S. Ghimpu, *Nunta și alte obiceiuri moldovenești*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1990. 120 p.

²⁴ Victoria Braga, Structura ritului de trecere, in: *Limba Română*, Nr. 9-10, anul XIV, 2004.

²⁵ Arnold Van Gennep, *Les rites de passage / Riturile de trecere*. Trad. în rom. Iași: POLIROM, 200 p.

²⁶ Svetlana Badrajan, *Muzica în ceremonialul nupțial din Basarabia*. Cântecul miresei. Chișinău: Epigraf, 2002. 236 p.

în folclorul de nuntă²⁷. Pâinea ca aliment sacru a fost reflectată de Varvara Buzilă²⁸, care a abordat foarte complex costumul popular în studiile sale și peste mulți ani a realizat un studiu teoretic consistent axat pe costumul popular din Republica Moldova²⁹; tradiția nunții a fost reflectată de etnologii Maria Ciocanu³⁰, Elena Șișcanu³¹, Iulia Paliț-Palade³², Maria Bâtcă³³; accesoriile de nuntă au fost reflectate de Liliana Condraticova³⁴, acordându-se un interes special problemei repertoriului și patrimonializării acestor obiecte³⁵. O serie de publicații despre ceremonia nunții la moldoveni, implicit nunta în Siberia, castitatea miresei, tradițiile nupțiale, sunt reprezentate de Ludmila D. Cojocar³⁶. Astfel, au fost examinate tradițiile și obiceiurile de nuntă din diferite sate și orașe basarabene, cercetătorii plasând accentul pe tradiții și datini și mult mai rar, ocazional, abordând și subiectul costumului de nuntă.

În contextul promovării costumului tradițional în calitate de costum de nuntă, vom pune în evidență lucrările elaborate de Tatiana Bujorean, care a analizat evoluția structurii

²⁷ O. Gaivas, Confluente româno-ucrainene în folclorul de nuntă din nordul Republicii Moldova, în *Metaliteratura*, anul XII, nr. 5-6 (31), 2012, pp. 107-118; В. Степанов, Свадебная обрядность жителей села Мусаит, în: *Вестник Славянского университета: науч.-метод. журн.*, 2006, nr. 12, pp. 66-85.

²⁸ Varvara Buzilă, *Pâinea: aliment și simbol: experiența sacrului*. Chișinău: Știința, 1999. 373 p.; V. Buzilă, *Pâinea, aliment și simbol. Experiența sacrului*. București: Editura Gastroart, 2019. 352 p.

²⁹ Varvara Buzilă, *Costumul popular din Republica Moldova*. Ghid practic. Chișinău, 2011. 170 p.

³⁰ Maria Ciocanu, Tradiția nunții în satele din raionul Rezina, în: *Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*. Ser. nouă. Etnografie și Muzeologie. 2010, nr. 13, pp. 73-85; Eadem, *Cartea etnografului*. Colecții muzeale, obiceiuri și tradiții populare. Chișinău: Cartdidact, 2019. 528 p.

³¹ Elena Șișcanu, Nunta ca rit de trecere. Studiul de caz: nunta cehilor din Moldova, în: *Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*. Volumul 11 (24), pp. 79-96 [online] https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Nunta%20ca%20rit%20de%20trece-re.%20studiu%20de%20caz%20Nunta%20Cehilor%20din%20Moldova.pdf (consultat 17.10.2020).

³² Iulia Paliț-Palade, *Portul popular din Republica Moldova*. Chișinău: Grafema Libris, 2003. 39 p.

³³ Maria Bâtcă, *Costumul popular românesc*. București: Editura Centrului Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2016. 239 p.

³⁴ Liliana Condraticova, *Arta bijuteriilor din Moldova*. Iași: Lumen, 2010. 286 p.; Eadem, *Arta metalelor din Basarabia*. Chișinău, 2017. 384 p.; Eadem, *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijuteriilor și meșterilor de artă decorativă*. Iași: Doxologia, 2021. 320 p.; Eadem, *Ateliere de croitorie și bijuterie în Basarabia interbelică: influențe est- și vest-europene*, în: *Arta și tradiția în Europa, Studii de specialitate, Festival internațional, Ediția a VI-a, Iași: Casa Corpului Didactic Spiru Haret*”, pp. 149-154.

³⁵ „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”, 2019–2023, vol. I-V, Chișinău-Iași-Lvov, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Patrimoniul_ieri_vol.%2BIV_Condraticova_site_2022_0.pdf; https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Patrimoniul_cultural_ieri_ed.%2B4_28-29.09.2021_Condraticova.pdf; https://www.moldova-independenta.md/sites/default/files/2023-03/Program%26tezele%20comunicarilor_conferinta%20femeile%20in%20cercetare_2023_site.pdf

³⁶ Ludmila D. Cojocar, Tradiția de nuntă în comunitățile de basarabeni deportați în Siberia și Kazahstan, în: *Akademos*, 2018, nr. 2, pp. 132-139; Eadem, Obiceiuri și moravuri privind castitatea miresei în comunitatea tradițională din Basarabia, în: *Revista de etnologie și culturologie*, 2019, nr. XV, pp. 57-66; Eadem, Tradiția în contexte istorice de liminalitate. Nunta basarabenilor deportați în documente și mărturii de istorie orală (II), în: *Dialogica*. An II, nr. 2, 2020. Chișinău: Tipografia Centrală, 2020, pp. 56-68; Eadem, *Nășia la românii din Basarabia: între autoritatea tradiției și avatarurile modernizării*, în: C. Băloșu, N. Mihai (editori), *Cultura populară la români. Context istoric și specific cultural*, Cluj: Presa Universitară Clujeană, 2014, pp. 215-236.

ansamblului vestimentar popular, inclusiv evoluția modei în perioada interbelică³⁷. Cercetările despre costumul popular și utilizarea în cadrul ceremonialului nupțial, mai ales a cămășii cu altiță, costumul de nuntă din satele Podoima și Podoimița, rn. Camenca au fost elaborate de etnologii Varvara Buzilă³⁸, Maria Ciocanu³⁹, Silvia Șaranuță⁴⁰, iar Natalia Grădinaru s-a aplecat asupra problemei ceremonialului nupțial în satele din valea Prutului de Jos⁴¹. Piesele ceremoniale de nuntă, cum ar fi prosopul nașilor, batista miresei ș.a., de asemenea și-au găsit reflectare în mai multe studii de specialitate⁴². Aparte vom menționa nunțile desfășurate în mediul rural sovietic și obiceiurile legate de rochia de mireasă, care au devenit subiect de studiu pentru istoricul Lidia Prisac⁴³.

Costumul popular din Bucovina a fost examinat detaliat de etnologul din Cernăuți Gh. Kojoleanko⁴⁴; vestimentația ucrainenilor stabiliți în Republica Moldova, inclusiv și aspectele legate de costumul de nuntă, și-au găsit oglindire în studiile elaborate de Ekaterina și Victor Cojuhari⁴⁵.

³⁷ Tatiana Bujorean, Evoluția vestimentației citadine din Basarabia în primele patru decenii ale secolului al XX-lea, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ed. 4, 28-29 septembrie 2021, Chișinău. Iași – Chișinău: 2021, Ediția 4, pp. 235-242; Eadem, Portul popular în Basarabia la 1918: mărturii documentare, in: 100 de ani de la Unirea Basarabiei cu România. Rolul și contribuția lui Alexandru Marghiloman. Buzău: Mad Linotype, 2018, pp. 117-129.

³⁸ Varvara Buzilă, Complexitate și adaptabilitate în costumul de Podoima-Podoimița, Transnistria, in: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Serie nouă. Fascicula Etnografie și Muzeologie, vol. 25(38), Chișinău, 2016, pp. 97-115.

³⁹ Maria Ciocanu, Elemente de port popular reflectate în creația orală, in: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Serie nouă. Fascicula Etnografie și Muzeologie, vol. 7(20), Chișinău, 2007, pp. 66-87; Maria Ciocanu (coautor). Portul popular în raionul Camenca, in: Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, vol. II, pp. 483-488.

⁴⁰ Silvia Șărănuță. *Cultura materială și spirituală a românilor din Basarabia (sec. XIX-XX). Schițe și studii etnografice*. Chișinău, 2019

⁴¹ Natalia Grădinaru, Ceremonialul nupțial în satele din valea Prutului de Jos: funcționalitate și inovații, in: Valorificarea patrimoniului etnocultural: al Republicii Moldova în cercetare și educație, 15 noiembrie 2018, Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural, 2018, Ediția 3, p. 27.

⁴² Alina Tocarciuc, Tipologia și specificul textilelor tradiționale ceremoniale, in: Tezaur – salvarea patrimoniului, salvarea identității: Buzău 1650 de ani. Buzău, 21-22 iulie 2022. Buzău: Alpha MDN 2022, pp. 207-214; Eadem, Typology and specificity of traditional ceremonial textiles, in: Conservation and restoration of cultural heritage, Lucrările științifice de la cea XXII-a ediție a Simpozionului Internațional „Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural / Conservation and restoration of cultural heritage”, Iași 22-23 septembrie 2021, Iași: Doxologia, 2021, vol. XXII, pp. 241-258.

⁴³ Lidia Prisac, Nunțile studenției anilor 1980 în RSS Moldovenească, in: Student, profesor și cercetător în anii 1980–1990: drumul spre regăsire și libertate [online] https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/110-126_0.pdf (consultat 17.10.2020); Eadem, „...Frumoase-s nunțile-n colhoz...” sau despre mariaj în mediul rural sovietic (1960–1980), in: După 25 de ani. Evaluări și reevaluări istoriografice privind comunismul /Cosmin Budeanca, Florentin Olteanu (coord.), Iași, Polirom, 2017, pp. 181-200.

⁴⁴ Я.І. Кожоляноко, *Буковинський традиційний одяг/ Traditional Dress of Bukovina*. Чернівці-Саскатун, 1994. 262 p.

⁴⁵ Ekaterina Kожухарь, Виктор Кожухарь, Всемирный день украинской вышиванки в Республике Молдова, in: Portul popular – expresie a istoriei și culturii neamului, Ed. 2, 23-24 iunie 2022. Chișinău: Notograf Prim, 2022, Ediția 2, pp. 71-72; Виктор Кожухарь, Народный костюм украинцев Молдовы в работах исследователей XIX– начала XXI в. in: Portul popular – expresie

În context, studiile detaliate ale istoricului Valentina Ursu sunt de un real folos în procesul elaborării tezei de față, domnia sa punând lumină pe politicile statului sovietic în domeniul subminării, distorsionării culturii tradiționale, întrucât viața culturală din ținut, „a reprezentat ținta unor acțiuni fără precedent de denigrare a vechilor forme de exprimare culturală și impunerea noilor modele de viață”⁴⁶. Un compartiment aparte a rezervat vestimentației în cercetarea realizată despre orașul Chișinău istoric Lucia Sava⁴⁷. Rolul culturalizării, implicat al asociațiilor culturale, prestața șezătorilor în cadrul cărora se confecționau piese ale costumului popular, utilizate adesea în perioada interbelică în calitate de costum de nuntă, mai ales în mediul rural, au fost reflectate de istoricul Larisa Noroc⁴⁸.

Studii teoretice de amploare despre vestimentație, modă, costum, precum și obiceiuri de nuntă, care sunt foarte valoroase pentru cercetarea noastră, au fost oferite de lucrările semnate de Adrian-Silvan Ionescu⁴⁹, Adina Nanu⁵⁰, Joan Nann⁵¹ ș.a. teoreticieni ai modei.

Despre viața cotidiană în România interbelică aflăm din studiile istoricului Ioan Scurtu⁵². În România, subiectul nunții și a componentelor sale a fost reflectat ceva mai larg, fiind semnate studii de I. Evseev⁵³, C. Noica⁵⁴, C. Călărășu⁵⁵, volumul colectiv despre sărbătorile și obiceiurile din Moldova⁵⁶, Silvia Ciubotaru⁵⁷, Adriana Angela Vlad⁵⁸, Elena Basso-Stănescu⁵⁹ ș.a. În același context vom aduce în atenția cercetătorilor volumul semnat de Mihaela Grigorean consacrat împletitului miresei din Țara Oașului, o ediție bilingvă, bogat ilustrată, care reflectă plinar multitudinea de împletituri ale miresele în cea mai specială și

---

a istoriei și culturii neamului, 22 iunie 2021. Chișinău: Notograf Prim, 2021, Ediția 1, p. 47; Виктор Кожухарь, Историография исследования традиционной одежды украинцев Молдовы, in: Știință, educație, cultură, 15 februarie 2020, Universitatea de Stat din Comrat, 2020, Vol. 4, pp. 392-398.

⁴⁶ Valentina Ursu, Acțiunile autorităților din Moldova sovietică privind cultura tradițională (anii '40 ai sec. XX), in: Revista de Etnologie și Culturologie, 2022, nr. 31, pp. 84-91.

⁴⁷ Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)*. Chișinău: Pontos, 2010, pp. 135-152. 318 p.

⁴⁸ Larisa Noroc, *Cultura Basarabiei în perioada interbelică (1918–1940)*. Chișinău: UPS „Ion Creangă”, 2009. 192 p.

⁴⁹ Adrian-Silvan Ionescu, *Moda și societatea urbană*. București: PAIDEIA, 2006. 628 p.

⁵⁰ Adina Nanu, *Artă. Stil. Costum*. Noi Media Print, 2007. 306 p.

⁵¹ Joan Nann, *Istoria costumului 1200–2000*. Moscova, 2005. 345 p.

⁵² Ioan Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*. București: Editura Rao. 2001. 280 p.

⁵³ I. Evseev, *Simbolica nunții românești*. București, 1993. 198 p.

⁵⁴ C. Noica, *Nunta la români*. Antologie din poezia ceremonialului de nuntă. București: 1997. 282 p.

⁵⁵ C. Călărășu, *Obiceiuri românești de nuntă*. București: Editura Universității, 1999. 284 p.

⁵⁶ *Sărbători și obiceiuri*. Moldova. București: Editura Enciclopedică, 2004. Vol. IV.

⁵⁷ Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nupțiale din Moldova*. Iași: Editura Univ. „Alexandru Ioan Cuza”, 2009. 782 p.

⁵⁸ Adriana Angela Vlad, *Ritualurile de naștere, nuntă și înmormântare în satele de pe Valea Izei, Maramureș*. Teză de doctorat. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 2013, <https://teze.doctorat.ubbcluj.ro/doctorat/teza/fisier/875> (consultat 17.03.2020).

⁵⁹ Elena Basso-Stănescu, *Nunta între ritual și spectacol*. Teză de doctorat. Universitatea de Artă și Design din Cluj Napoca, 2011, pp. 12-15; Elena Basso-Stănescu, *Nunta, între ritual și spectacol*, 2013, Cluj-Napoca: Editura MEGA, 202 p.; Elena Basso-Stănescu, *Mireasă și mire între sacru și profan. Partituri complexe în ceremonialul și ritualul nunții*, in Journal: REVART, nr. 22, 2015, Editura Eurostampa, pp. 31-39.

importantă zi a nunții⁶⁰. Astfel, împletitul miresei este un obicei, care are o rânduială și un sens profund în ceremonialul nupțial, într-o etapă fundamentală în destinul omului.

Cu certitudine, studiul ansamblului vestimentar de nuntă a pus accent pe necesitatea repertoriei, clasificării, conservării, promovării, adică a patrimonializării acestor piese. În această ordine de idei, ne-au fost de folos studiile axate pe patrimoniul, salvarea și valorificarea lui, semnate de V. Cavruc și Gh. Postică⁶¹, Elena Ploșniță⁶², Marina Miron și Diana Nicoglo⁶³, iar în România subiectul este pe larg abordat de profesorul Ioan Opriș⁶⁴, Andreea Lazea⁶⁵.

În contextul unui gol informațional în istoriografia națională, a fost argumentată atenția noastră acordată ansamblului vestimentar de nuntă⁶⁶. În pofida faptului că au fost elaborate mai multe studii consacrate, acestea au fost axate prioritar pe fenomenul nunții în spațiul românesc și tradițiile de nuntă din Basarabia/RSSM, umbrind examinarea costumului nupțial din punct de vedere istoric, antropologic, artistic. Publicațiile accesibile la etapa actuală de studiu, axate nemijlocit pe vestimentația de nuntă sunt infime, fiind iminentă scoaterea din conul de umbră a costumului de nuntă. Un aspect valoros în studiul nostru s-a referit la algoritmul de cercetare a costumului nupțial, fiind studiată literatura de specialitate ce ține preponderent de istoricul costumului popular. Majoritatea autorilor au optat pentru clasificarea tipologică și descrierea costumului nupțial raportate la gen, informațiile prezentate fiind sumare.

---

⁶⁰ Mihaela Grigorean, *Un periplu al Frumuseții în Țara Oașului. Împletitul miresei*. Cluj-Napoca: Ecou Transilvan, 2018. 220 p.

⁶¹ V. Cavruc, Gh. Postică, Salvarea patrimoniului cultural în Republica Moldova, in: Akademos. Chișinău, 2010, nr. 2 (17), pp. 38-43.

⁶² Elena Ploșniță, Muzeu. *Muzeificarea patrimoniului cultural imobil*. Chișinău: Biblioteca „Tyragetia” XXXIV, 2021.

⁶³ Marina Miron, Diana Nicoglo, Patrimoniu și patrimonializare: experiența țărilor europene și a Republicii Moldova, in: Akademos. 2019, nr. 2(53), pp. 154-160.

⁶⁴ Ioan Opriș, *Collectionism, Muzeologizare, Patrimonializare*. 2013, Oscar Print. 292 p.

⁶⁵ Andreea Lazea, *Pentru o antropologie a patrimoniului și patrimonializări: perspective asupra monumentelor istorice în România*. Iași: LUMEN, 2012. 300 p. [online], https://edituralumen.ro/wp-content/uploads/2020/08/Lazea-Andreea-Pentru-o-antropologie_Extras-din-volum.pdf (consultat 12.05.2020).

⁶⁶ Marina Cercașin, Ceremonialul și ritualul nunții pe teritoriul Moldovei în secolul al XX-lea, in: Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural / Conservation and restoration of cultural heritage. Editor Nicoleta Vornicu. Iași: Doxologia, 2022, pp. 175-198; Eadem, Piesa vestimentară fundamentală din costumul nupțial – rochia albă de mireasă, in: Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători. Ediția 6, Vol. 2, 15 iunie 2017, Chișinău. Chișinău: Universitatea Academiei de Științe a Moldovei, 2017, pp. 22-25; Liliana Condraticova, Marina Cercașin, Locul și rolul accesoriilor în sistemul vestimentar nupțial, in: Arta. 2019, Vol. XXVIII, nr. 1, 146-150; Liliana Condraticova, Marina Cercașin, Ceremonialul nupțial: accesorii laice și de cult religios, in: Dialogica. 2020, nr. 1, pp. 69-75; Marina Cercașin, Costumul nupțial și sursele sale de cercetare, in: Akademos. 2020, nr. 4(59), pp. 130-136; Eadem, Fotografia ca sursă de studiere a costumului nupțial, in: Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători. Ediția 7, Vol. 2, 15 iunie 2018, Chișinău: Tipogr. „Biotehdesign”, 2018, pp. 31-33.

MEȘTEȘUGURILE DE PRELUCRARE A PIEILOR ȘI BLĂNURILOR ÎN CHIȘINĂUL INTERBELIC *Leather and fur processing crafts in interwar Chisinau*

CZU: [675+745.53](498.7)(091)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754568>

Ana ISCHIMJI

Doctorand, Școala doctorală științe umaniste și ale educației

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0036-1139>

E-mail: anaischimji29@gmail.com

Liliana CONDRATICOVA

Dr. hab. în studiul artelor, dr. hab. în istorie

Academia de Științe a Moldovei

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8735-3364>

E-mail: condraticova.asm@gmail.com

Summary. Leather and fur processing crafts constitute an essential field of household activity, evidence of the practice of these occupations in the Romanian space are numerous work tools, which allowed the processing of hides. The presence of leather fragments and tools confirms the existence in different historical periods of craftsmen who processed leather and furs, mastered leather tanning techniques and other work processes, made different pieces from these raw materials. In this article, we set out to remove the activity of artisans in interwar Chisinau from the shadows. Based on several sources, we have identified artisans in Chisinau who worked leather and fur articles, thus contributing to the development and promotion of the city.

Key words: crafts, skin, fur, artistic processing of skins and furs, the interwar period, Chișinău

Meșteșugurile de prelucrare a pieilor și blănurilor constituie un domeniu esențial al activității casnice, mărturie a practicării acestor îndeletniciri în spațiul românesc stau numeroase unelte de lucru, care permiteau prelucrarea pieilor. Prezența fragmentelor de piele, a uneltelor de confirmă existența în diferite perioade istorice a meșterilor care prelucrau pielea și blănurile, stăpâneau tehnicile de tăbăcire a pielii și alte procedee de lucru, confecționau diferite piese din aceste materii prime. Ne-am propus în articolul de față să scoatem din conul de umbră activitatea artizanilor în Chișinăul interbelic. În baza mai multor surse am identificat la Chișinău meșteri care lucrau articole din piele și blănuri, contribuind în așa fel la dezvoltarea și promovarea orașului.

Conform documentelor, în Chișinăul interbelic, erau meșteri care lucrau articole din piele: Becher și Co de pe str. Vlăhuță 6; doi meșteri lucrau pe str. Regele Carol I: M. Cogan (str. Regele Carol I nr. 48) și Malamud M. (str. Regele Carol I nr. 54), „Elbe” de pe str. 27 martie nr. 52; Frenchel R lucra pe str. Regele Ferdinand nr. 67, Hromoi Ș – pe str. Broșteanu nr. 56. Și pe str. Ștefan cel Mare erau două ateliere: Laschi, Creimer și Leizerovici în casa nr. 107 și Rozenblat D. – în casa nr. 123¹. În Chișinău erau și meșteri care prelucrau pielea

¹ *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*. Chișinău: Arpid, 1940, p. 29.

Publicitatea blănăriei lui M. Entin și D. Moloșter; B. Beloțercovschi; B.M. Șpetner.
După: *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*, pp. 46, 55.

ca materie primă: G. Canter-Canteț de pe str. Broșteanu nr. 53, A. Fechete avea atelier pe str. Alexandru cel Bun nr. 96, iar M. Popovici ave atelier pe str. M. Kogălniceanu nr. 46².

De asemenea, am atestat la Chișinău blănării, unde lucrau artizani care confecționau piese vestimentare de calitate, folosind pieile și blănurile. Doi blănari aveau sediul pe str. Ștefan cel Mare – A. Roitman avea atelier la colț cu str. Badoglio, iar I. Urman se afla pe str. Ștefan cel Mare nr. 108. Pe str. Regele Carol I nr. 34 lucra B. Beloțercovschi, pe str. Mihai Viteazul nr. 41 avea atelier Dreišner, pe str. Regina Maria nr. 56 activa A. Fainblit, pe str. Broșteanu nr. 49 – V. Grinfeld și-a deschis atelier, iar pe str. Sf. Vineri nr. 11 avea atelier V. Viner³.

Cu referire la blănăria ce aparținea lui B. Beloțercovschi, menționăm că respectiva se regăsește și în Anuarul orașului Chișinău și pentru anul 1924, subliniind activitatea acesteia de-a lungul deceniilor, fiind fondată în anul 1897⁴. Aflăm din spoturile publicitare că atelierul avea în sortiment piese de blănuri deja confecționate, după prețurile convenabile. Iar comenzile pentru piese se executau prompt, blănarii realizând atât articole noi, cât și oferind servicii de reparație, vopsire, reînnoire a articolelor din blănuri⁵. O altă blănărie veche din Chișinău, ce funcționa începând cu anul 1869, aparținea în anul 1924 lui B.M. Șpetner și

² *Ibidem*, p. 62.

³ *Ibidem*, p. 29.

⁴ *Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924*. Ch.: Ed. „Ș. Șapoșnik”, 1924, p. 16.

⁵ *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*. Chișinău, aprilie, 1940, p. 55.

Mare asortiment de: POȘETE DE DAME, SERVIETE,
 FORTOFELURI, PORTMONEURI, ALBUME,
 MAPE JUBILIARE și diferite alte
 articole de piele găsiți în
 permanența la Fabrica de
 articole de piele

„Wiener Werkstatt“
D. Morgulis
 str. Regina Maria 42, colț Alexandru cel Bun

Raion special pentru
 CORDOANE DE DAME și MĂNUȘI
 DE PIFLE, pentru DOAMNE și DOMNI. Vopsi-
 rea fabricatelor de piele în toate culorile
 PREȚURI DE FABRICĂ

Leib Apotechr
 Inmatr. Cam. Com. Nr. 1274-931
Blănărie, lână și diferite piel crude
 Chișinău, str. Gen. Broștescu 51
 Te egrame „L o b a“ Tel. 10-23

Magazin de blănuri
„Blănăria Americană“
U. FIH
 str. 27 Martie (Haralambie), 65 Chișinău

Mare asortiment de di-
 ferite blănuri
 Atelierul special pentru
 primirea diferitelor co-
 menzi sub supravegherea
 patronului

Publicitatea atelierelor, magazinului și fabricilor de blănărie din Chișinău anul 1940:

Fabrica de articole de piele „Wiener Werkstatt”.

Blănăria lui Leib Apotecar.

Magazinul de blănuri „Blănăria Americană” U. FIH.

După: *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*, p. 45.

se afla pe str. Alexandru cel Bun, în Casele Primăriei⁶. Magazinul și atelierul lui A. Fainblit de pe str. Regina Maria nr. 56, mai jos de str. Alexandru cel Bun, primea diferite comenzi pentru blănuri, la prețuri convenabile, având un bogat sortiment de blănuri lucrate în atelierul lui A. Fainblit⁷. Prelucrarea blănurilor era bine reprezentată la Chișinău, serviciile fiind prestate de asemenea ateliere precum cel al lui S. Cușnir de pe str. Griviței nt. 2 și R. Cușnir de pe str. Drăgălina nr. 40, precum și H. Strașun care avea atelier pe str. Universității nr. 20⁸.

De altfel, în Chișinăul anului 1940 certificăm și un Sindicat al crescătorilor de oi caracul, care era amplasat pe str. I.C. Brătianu nr. 66, care avea ca misiune dezvoltarea creșterii intensive și raționale a ovinelor de rasă pură caracul, subliniindu-se necesitatea certificatului de origine a blănurilor, utilizate ulterior pentru confecționarea articolelor de blană⁹.

Un alt magazin de blănuri „Blănăria americană U. FIH” era amplasat pe str. 27 martie (fosta Haralampie) din Chișinău. Deopotrivă cu un sortiment mare de piese gata finite, atelierul propunea servicii de confecționare a pieselor din blănuri, subliniind că acestea urmau să fie executate sub „supravegherea patronului”¹⁰. Această blănărie era activă la Chișinău și în anul 1924, când a fost editat *Anuarul Orașului Chișinău* și al județelor din Basarabia pe anul respectiv¹¹.

Un alt atelier de blănărie și pălărie era funcțional în Chișinău, pe str. Alexandru cel Bun nr. 65. Patronul atelierul George Lefterescu anunța în spotul publicitar că sunt confecționa

⁶ *Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924*, p. 25.

⁷ *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*. Chișinău: Arpid, 1940, p. 93.

⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁹ *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*, p. 116.

¹⁰ *Ibidem*, p. 55.

¹¹ *Anuarul Orașului Chișinău și al județelor din Basarabia și cu Calendarul pe anul 1924*, p. 29.

articole din blănuri aduse de client sau din contul atelierului „sub conducerea lui personală”, ceea ce denotă o bună cunoaștere a necesităților clientelei și atenția grijulie acordată acesteia¹².

Publicitatea din paginile revistelor și ziarelor din prima jumătate a secolului XX confirmă prestanța meșterilor care lucrau pieile și blănurile. Astfel, în Chișinău, pe str. Generalul Broșteanu nr. 51, își avea atelier blănarul Leib Apotechr¹³. Atelierul fusese amplasat pe una din străzile de bază ale orașului, materiile prime cu care lucrează blănarul fiind lâna, pieile crude. O altă blănărie era poziționată pe str. Alexandru cel Bun nr. 100, aici activând meșterii M. Entin și D. Moloster¹⁴.

Nemijlocit comercializarea articolelor finisate din blănuri era realizată în magazine de blănuri specializate, în anul 1940 la Chișinău fiind identificate 10 asemenea blănării, majoritatea fiind amplasate pe diferite adrese de pe str. Alexandru cel Bun¹⁵.

În Chișinău am identificat și meșteri hămurari și curelari: patru ateliere ale meșterilor care confecționau curele și hamuri erau amplasate pe str. Șmidt, aici profesând meșterii N. Cleaver, M. Erlih, F. Mesterman și D. Onițcanschi. Pe str. Badoglio nr. 40 își avea atelierul meșterul P. Grosu¹⁶.

Confecționarea încălțămintei era realizată la Chișinău de 27 de meșteri specialiști în domeniu, marea majoritate dintre care evrei, deși își fac apariție și români (Beșleaga, Cojocar ș.a.), ucraineni sau ruși. Similar meșterilor ce lucrau pielea și blănurile, cei care confecționau încălțămintă din piele și alte materii prime își întrețineau atelierele pe străzile principale ale Chișinăului – Ștefan cel Mare, Regele Carol I, Badoglio, Alexandru Cel Bun, Eminescu ș.a.¹⁷

Tăbăcirea pieilor era realizată la Chișinău în atelierul „Calul” al lui F. Averbuh de pe str. Blanduziei nr. 24; atelierul „Triumf” al lui L. și M. Apotecher plasat pe Bariera Tighinei, tot aici aflându-se tăbăcăria lui L. Cuciuc, iar V. Bunis își avea atelierul de tăbăcărie pe str. Tăbăcăria veche¹⁸. Încă 36 de pielării au fost identificate la Chișinău în baza anunțurilor publicitare publicate în anuarul orașului¹⁹.

Grație spoturilor publicitare aflăm despre cea mai veche vopsitorie de piele și blănuri din Chișinău, fondată încă în 1897 și care în 1940 era condusă de M. Strașun. Aici exista o secție de blănuri, de prelucrare a lor și ceea ce este importat „vopsirea blănurilor din Basarabia”²⁰, fapt ce confirmă prezența și prelucrarea pieilor de origine din crescătoriile de ovine din Basarabia.

Grație anualelor orașului Chișinău am identificat și anumite fabrici de articole de piele, cum ar fi „Wiener Werkstatt”, condusă de D. Morgulis și poziționată pe str. Regina Maria nr. 42 colț cu str. Alexandru cel Bun²¹. Spotul publicitar pune în evidență sortimentul articolelor din piele – portmonee, poșete, serviete, cordoane, mănuși. De asemenea, articolele

¹² *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*, p. 56.

¹³ *Ibidem*, p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 46.

¹⁵ *Ibidem*, p. 78.

¹⁶ *Anuarul Orașului Chișinău pe anul 1940*, p. 31.

¹⁷ *Ibidem*, p. 32.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

¹⁹ *Ibidem*, p. 88.

²⁰ *Ibidem*, p. 92.

²¹ *Ibidem*, p. 45.

puteau fi vopsite în diferite culori la solicitarea clientului, iar prețurile confecțiilor din piele erau cele de fabrică, fără adausuri comerciale. În așa fel, am atestat la Chișinău una dintre primele fabrici care avea ca scop confecționarea diferitor articole din piele, ținând cont și de solicitările clientelei rafinate.

Constatăm, în baza anuarelor Chișinăului pe anul 1924 și, respectiv, 1940, ca în cazul meșterilor care lucrau articole din piele și blănuri, concentrația atelierelor și a artizanilor pe străzile principale ale urbei, ceea ce este rațional pentru desfacerea mărfii, comoditatea clienților, publicitatea activității. Totodată, analiza numelor meșteșugarilor ne aduce la concluzia ca marea majoritate a acestora erau evrei, practicând confecționarea pieselor vestimentare din blănuri și articole din piele. De altfel, listele croitorilor de dame și pentru bărbați, ale bijutierilor din această perioadă atestă ponderea indiscutabilă a meșterilor evrei în Chișinău²².

Examinarea informațiilor accesibile cu referire la activitatea meșterilor care prelucrau pieile și blănurile în Basarabia interbelică ne conduce spre concluzia că în aceasta perioadă artizanii din domeniul prelucrării pieilor au avut o deosebită pondere în arta populară, numărul celor care prelucrau pieile, confecționau articole vestimentare și le comercializau în atelierelor și saloanele sale, este substanțial de mare, satisfăcând necesitățile atât populației de rând, cât și cele ale elitei rafinate. În așa fel, în Chișinău existau toate circumstanțele pentru dezvoltarea meseriilor artistice, care a fost suprimată în cel de-al doilea război mondial și în perioada sovietică, când nu mai sunt solicitate cojoacele și bondițele tradiționale, mai multe piese ce făceau parte din vestimentația populară au fost înlocuite de articole produse industrial, multiplicare în serie, fiind lipsite de individualitate, fapt ce a avut un impact negativ asupra dezvoltării meseriei de prelucrare a pieilor și blănurilor, substituirea tradițiilor, dar și descurajarea practicării acestei meserii.

---

²² *Ibidem*, pp. 30-31.

**ПОСТАТЬ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА МОГИЛИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ
ПРОСТОРИ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА**
*The figure of Metropolitan Peter Mohyla in the socio-cultural space
Republic of Moldova*

UDC: 262.12(092):281.9(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754609>

Віктор КОЖУХАР

Доктор історії, конференціар, провідний науковий співробітник

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7863-8608>

E-mail: vcojuhari60@gmail.com

Катерина КОЖУХАР

Доктор педагогіки, конференціар, старший науковий співробітник

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3122-7588>

E-mail: katerinacojuhari@gmail.com

Summary. The article by Viktor and Kateryna Kozhuhar is dedicated to the outstanding figure of Metropolitan Peter Mohyla in the socio-cultural space of the Republic of Moldova. The authors emphasize his contribution to the establishment of Orthodoxy and spirituality in Ukraine and Moldova, his cultural and educational activities. Petro Mohyla, a descendant of the Moldavian princely family, had close ties with Moldova, contributed to the development of book printing, in particular in Wallachia and Moldova, supported the creation of the Slavic-Greek-Latin Academy in Iasi. Its cultural heritage is preserved even in modern Moldova. The image of Peter Mohyla is reflected in monuments, in the artistic heritage of members of the Charitable Fund of Artists and Folk Craftsmen of Ukrainian Origin «Renaissance», in educational and cultural initiatives, such as assigning the name of the metropolitan to public organizations and educational institutions, etc.

Key words: Metropolitan Petro Mohyla, Moldova, Ukraine, commemoration.

Постать «великого і славного мужа» Петра Могили, просвітителя, реформатора, поборника і захисника православної віри, славного сина молдовського й українського народів і досі викликає захоплення й інтерес у молдовських та українських наукових колах. С.В. Семчинський у ґрунтовній статті про митрополита П. Могилу підкреслив: «... слід схилитися перед величчю цього сина Молдови, котрий присвятив усього себе Україні, яку називав «отчизною милою», «отчизною коханою».¹ Але, наголосимо, і зв'язок з Молдовою, де він народився, прожив перші роки життя, куди не раз повертався, П. Могила ніколи не переривав. Міцний фундамент для цього заклав його славний могилянський рід. Батько Петра Могили, Симеон Могила, господар Валаський (1600–1602 рр. з п'ятимісячною перервою 1601 р.), господар Молдови у 1606–1607 рр. та дядько по батькові – Ієремія, господар Молдови у 1596–1606 рр., обидва сини Іоана Мовіле – великого логофета Князівства Молдавського, збудували в Південній Буковині православний монастир Сучевиця, відомий своїми унікальними внутрішніми й зовнішніми зелено-червоними фресками. Вони сприяли завершенню

¹ http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/11/blog-post_25.html

будівництва так званої Волоської православної церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Львові. Двоюрідна сестра Петра Могили Регіна, дочка Ієремії, увійшла в історію як засновниця трьох православних монастирів у Лівобережній Україні – Густинського (під Прилуками), Мгарського (під Лубнами) і Ладинсько-Підгірського (на р. Удаї).

Сам Петро, нащадок Симеона, був одним із претендентів на господарський престол. Відомий в історії факт звернення короля польського Сигізмунда III Ваза до турецького великого візира 15 жовтня 1622 р. з пропозицією призначити господарем Молдови Петра Могили. Однак він обрав інший шлях – шлях боротьби і ствердження в Україні православ'я, високої духовності, розбудови освіти. Через 9 років, звертаючись до рідного брата Мойсея, державника, який на той час уже був господарем Молдови, П. Могила напише: «не токмо в політичеських упражнятися, но і духовних обучатися, не токмо мирським присидіти, но і божественних пектися».²

Того ж, 1631 р. П. Могила освятив збудовану львівським братством церкву, у чому, як ми вже згадали, велику допомогу надали його батько Симеон і дядько Ієремія Мовіли. У цій самій Волоській церкві відбулося і висвячення нового митрополита П. Могили, обраного у Варшаві делегатами селекційного сейму від православних і одразу ж таки, 10 листопада 1632 року, затвердженого королем Владиславом IV.

Усім добре відомий факт про допомогу П. Могили налагодити книгодрукування не лише в Києві та Україні, а й за її межами, зокрема в Валахії і Молдові. За його безпосередньої підтримки господарю Матвію Бассарабу було налагоджене видання книг слов'янською і румунською мовами у Валаському князівстві, а згодом і в Молдавському князівстві, коли до тодішньої його столиці Ясс П. Могила надіслав друкарню разом з майстрами).

Молдовський митрополит Варлаам, у миру Василе Моцок (1590–1657), здійснюючи у 1628 р. дипломатичну місію до Москви із завданням господаря Мирона Борновського, мав у Києві зустріч з Петром Могилою, на той час архимандритом Києво-Печерської лаври, і ґрунтовно ознайомився з друкарнею лаври, її обладнанням та організацією роботи. За твердженням румунських дослідників, на той час уже велися перемовини щодо заснування друкарні в Яссах зі Львівським братством, де книгодрукування було налагоджено ще від 1590 р. Однак, як відомо, 1628 р. ця друкарня згоріла, і, як довів М. А. Мохов, посилаючись на архівні джерела, на її відбудову пожертви надійшли з Молдови – значну суму відправив тодішній господар Мірон Барновський.³ Друкарня ж при Києво-Печерській лаврі була значно потужніша, до того ж вона вже мала досвід заснування друкарні в Валахії, в Кимпулузі. Тому господар Мірон Барновський звертається з проханням до П. Могили, який, не зволікаючи, відправляє до столиці Молдови професора Києво-Могилянської колегії Софронія Почаського, стараннями якого в 1641 р. в Яській монастирі Трьох Святителів була обладнана перша молдовська друкарня.

Джерелом свідчень про надану митрополитом П. Могилою допомогу М.А. Мохов вважає першодрук Яської друкарні, один примірник якого зберігається в бібліотеці Інституту історії Академії наук Молдови. У передмові до видання засвідчено звернення молдовського господаря до митрополита і сказано, що він «... з великою охотою надіслав друкарню з усім необхідним обладнанням». Йдеться про книгу «Казаніє», чи «Картя де инвещетуре» («Повчальна книга») Варлаама. Це було вагоме (понад 1000

² http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/11/blog-post_25.html

³ Н.А. Мохов, *Дружба ковалась веками (Молдавско-руско-украинские связи с древнейших времен до начала XIX в.)*. Кишинев: Штиинца, 1980, с. 156.

сторінок) і розкішне для свого часу видання. До речі, 17 з 55 гравюр до книги за спеціальним замовленням виготовив український гравер Ілля із типографії Києво-Печерської Лаври.⁴ Загалом, у Яській друкарні було видано 8 книг, Найбільш відомими є дві – згадане «Казаніє» Варлаама та перше молдовське зведення законів та уложень В. Лупу 1646 р.

На перших порах у молдовських і валаських друкарнях працювали українські майстри, головним чином львівські друкарі: Іван Глибкович, «друкар рус» Іван Кунотович, Андрій Скольський, Андрій Пенеський, «майстер художества печатного» друкарні Києво-Печерської лаври Тимофій Вербицький, Василь Ставницький та інші. Саме вони і навчали друкарській справі молдован. Залишилися імена цих учнів. Наприклад, у Кунотовича Івана навчалися Прока Станчович, Тудор і Лупу Думитровичі. Прекметно, що і папір для друку молдовські друкарні отримували від Львівського братства.

Зазначимо, що безперервними і систематичними, з великою кількістю примірників були надходження церковних книг із України в Молдову, у першу чергу зі Львова та Києва. Особливо значними були надходження із друкарні Ставропігійського братства. Так, наприклад, Львівський «Євангеліон» був поширений у Молдові у виданнях Михайла Слізки 1636 і 1637 років, а також у випусках 1644 та інших років. Київський «Літургіон» 1629, 1637, 1639 та подальших років.

Дослідники, зокрема Олекса Романець, відзначають, що окремі львівські і київські видання готувалися спеціально для Молдови, про що засвідчують відповідні передмови і посвяти. Наприклад, частина примірників київського «Триодіону» 1631 року відкривалася гербом молдовського господарського роду Могил та епіграмою майстра української геральдичної поезії Тарасія Земки. Київська ж «Вибрана Тріодь» того ж року розпочиналася передмовою-посвятою молдовському господарю Мойсею Могилі. А частина книг львівського «Октоїха» 1630 року була присвячена Мойсею Могилі та Мирону Барновському.

Був і зворотній процес. Як довели дослідники, при підготовці окремих видань українські друкарі зверталися по допомогу до молдован. Зокрема, у «Передмові до читача» уже згаданого львівського «Октоїха» сказано, що при підготовці книги до друку у процесі ретельної її редакційної зв'язки з аналогічними текстами з-поміж інших джерел користувалися і сербсько-болгарським рукописом із молдовського монастиря Нямц, які надіслав Мирон Барновський.⁵

Цікаво, що українські книги вирізнялися своїм майстерним оформленням. Потрапивши до Молдови і Валахії, вони, бувало, відтворювалися друкарським способом, наприклад, «Анфологіон» 1632 року уже згаданого нами львівського друкаря Івана Кунотовича був відтворений ним же через 11 років у 1643, коли Кунотович працював у Кимпулузькій друкарні. Схожа історія сталася і зі львівським «Літургіоном» 1637 року, передрукованим у друкарні монастиря Дялу у 1646 році.

Не можемо не згадати загальновідомий факт підтримки Петром Могилою створення слов'яно-греко-латинської академії в Яссах в 1640 році. Митрополит сприяв, щоб туди послали чотирьох київських викладачів.

Ще один цікавий факт із біографії митрополита П. Могили. Професор Сімчинський С. писав: «На той час Петро Могила був відомим у християнському світі як бо-

⁴ Ibidem, с. 157.

⁵ *Славянские книги кирилловской печати 15–18 вв.* Киев: Издательство АН УССР, 1958, сс. 47-48.

гослов і автор «Православного ісповідання віри». Текст цього монументального трактату, написаного ним спільно з Ісайєю Трофимовичем-Козловським, обговорювався і дістав схвалення на соборах у Києві (1640) і в Яссах (1642), а тоді його затвердили чотири патріархи східної церкви – константинопольський, александрійський, антіохійський та ерусалимський, а також дев'ять єпископів. Він витримав десятки видань багатьма мовами світу, в тому числі давньоукраїнською, латинською, грецькою, англійською, німецькою, польською, російською, румунською, угорською...».⁶

Востаннє у Молдові Петро Могила побував у лютому 1645 р. Віголошена ним на весіллі старшої дочки господаря Василя Лупула, на чие запрошення він і прибув на батьківщину, стала зразком церковної риторики на тему шлюбу. Згодом вона вийшла друком у Києві.

У Республіці Молдова свято шанують пам'ять великого сина молдовського й українського народів. У Кишиневі діє Українська громада ім. Петра Могили, яку заснував і беззмінно очолює доктор історії Віктор Кожухар. Основними напрямками роботи громади, згідно статуту, є розвиток української культури, освіти, науки, зміцнення міжкультурного діалогу українського і молдовського народів. У столиці функціонує Теоретичний ліцей ім. П. Могили з вивченням української мови і літератури, а також історії і культури українського народу (Фото № 1. Голова Української громади ім. П. Могили В. Кожухар вітає учнів Теоретичного ліцею ім. П. Могили з початком навчального року).

На розі проспекту Штефана чел Маре (Великого і святого) та вулиці П. Могили 22 грудня 1996 р. установлено пам'ятник святому Петру Могилі. Скульптура вражає своєю монументальністю: великий митрополит стоїть на постаменті перед аркою – своєрідним символом майбутнього, не відриваючи пильного погляду від біблії, яку

⁶ http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/11/blog-post_25.html

тримає в руках. Автор монументу – столичний архітектор Ю. Халупняк, автори скульптури Б. Дубровін та Г. Дубровін, скульптори-виконавці В. Ніта і В. Суляк (Фото № 2. Пам'ятник П. Могилі в Кишиневі).

Ще один пам'ятник – погруддя Петру Могилі установлений у містечку Атаки Окницького р-ну перед Храмом Святого архангела Михаїла (фото 3. Бюст митрополиту П. Могилі в м. Атаки Окницького р-у).

У с. Думбрава Страшенського р-ну функціонує церква святого ієрарха П. Мовіле.

Художники і народні майстри українського походження, члени Благодійного фонду «Відродження», неодноразово зверталися до величної постаті П. Могилі. Багатим на презентації був 1996 рік, коли відзначали 400 років від дня народження митрополита. Тоді засновник фонду Євген Осередчук створив лінорит 37×47 «Митрополит Петро Могила» (фото 4). Того ж року живописець Михайло Тихончук явив світові полотно 140×120 під однойменною назвою (фото 5). Капустенко Наталія виготовила гобелен 90×70 (фото 6).

В Інституті культурної спадщини, який маємо честь представляти, функціонує сектор «Етнологія українців», який упродовж шести років проводить Міжнародні наукові читання пам'яті академіка академії наук Молдови та академіка Академії Вищої школи України К. Ф. Поповича. Приємно відзначити, що і тема спадщини П. Могилі також була предметом розгляду на конференції⁷.

⁷ Див.: В. Денисюк, «Шлюбные» требы и чины в свете фразеологии (на материале «Гребника» Петра Могилы), in: Relațiile etnoculturale moldo-ucrainene. Simpozionul științific in-

На ТелеРадіо Молдови запит українського населення Республіки Молдова на задоволення мовних і культурних потреб рідною мовою успішно виконують радіожурнал «Renaștere-Відродження» та телепрограма «Світанок». 20 листопада 2020 року виповнилося 30 років з того дня, коли позивні радіожурналу «Renaștere-Відродження» вперше прозвучали в ефірі Радіо Молдови. Упродовж більше 30 років поспіль, щочетверга, о 20:10, в програмах радіожурналу українською мовою звучать нариси, інтерв'ю, сюжети про життя українців Молдови, їхню глибоко вкорінену в сиву глибіню століть історію; про унікальну культурну спадщину, розмаїття самобутніх звичаїв і обрядів – архаїчних відголосів і реліктів попередніх епох та віддзеркалень українсько-молдовських взаємин і, звісно, життєвого подвигу святого митрополита Київського, Галицького і всія Руси Петра Могили.

---

ternațional: In memoriam Constantin Popovici = Міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича. „Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки”: Culegere de articole științifice / aut.-ed.: Cojuhari V., Cojuhari E.; col. red.: Bedonka-Kugal T. [et al.]. / Vol. 2: Probleme actuale de istorie, limbă și cultură a ucrainenilor din Republica Moldova = Актуальні питання історії, мови та культури українців Республіки Молдова. Chișinău: Elan Poligraf, 2016, cc. 239-247.

Осередчук Е.П. Метрополит Петро Могила. 1996. Лінорит.

Тихончук М.Г. Метрополит Петро Могила. 1996. Полотно, темпера.

Капустенко Н.О. Метрополит Петро Могила. 1996. Гобелен.

* Acest articol a fost elaborat în cadrul programului de cercetare: „Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene” / 170101.

**НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА У КОМПОЗИЦІЯХ
УКРАЇНСЬКИХ КОТИЛЬОНІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**
*National symbolism in the compositions of Ukrainian cotillions
of the first half of the XX century*

UDC: 929.6:[391.7:746.5](477)''19''

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754546>

Олена ФЕДОРЧУК / Olena FEDORCHUK

Доктор історичних наук, Інститут народознавства Національної академії наук України / dr. hab. in history, The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-3566>, Scopus Author ID: 57216853528
E-mail: olena-fedorchuk@ukr.net

Summary. The article is devoted to the beaded cotillion – a popular component of Ukrainian folk costumes of Eastern Galicia and Bukovyna in the first half of the 20th century. A significant portion of the compositional repertoire of this decoration consisted of national symbols that were endorsed by the governments of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic. Ukrainian society became more united around the concept of state independence as a result of the widespread use of national symbols in folk art.

The research's primary sources consisted of visual and verbal information about the bead cotillion collected during ethnographic expeditions while working in state museums, as well as received from academic colleagues and private collectors. The use of cotillions with tinctures (heraldic colors), heraldic figures, and coats of arms of the Ukrainian state was established. In particular, many compositions contained a combination of elements of blue and yellow (gold) colors located next to each other. The trident and the crowned lion leaning on a rock, key elements of the coats of arms of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic, became favorite motifs of Ukrainian cotillions.

A significant place in the article is devoted to the analysis of the variability of compositional solutions of nationally labelled jewellery. The article's analytical information and visuals can contribute to the understanding and revival of cotillion as an outstanding ethno-artistic phenomenon of Ukrainians.

Key words: Ukraine, folk art, bead cotillion, national symbols, coat of arms, flag.

Котильон з бісеру – прикраса у формі видовженого прямокутника з дашком угорі. Верхівка прикраси має виплетену з ниток петельку або металевий карабінчик, за які її можна чіпати до гудзика або прорізу на кишеньці сорочки, маринарки чи кептаря, або ж до вушка кишенькового годинника. Нижня частина є переважно рівною, рідше – роздвоєною, зазвичай викінченою підвісками. На Гуцульщині зустрічалися котильони круглої форми¹. Також відомі котильони без кріплень; їх фіксували шпилькою або пришивали до одягу і носили не знімаючи².

¹ М.П. Сахро, Прикраси з бісеру. *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. Відп. ред. Ю.Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1987, с. 442.

² О. Федорчук, Бісерний котильон як актуальний артефакт української культури: генеза й особливості побутування, in: *Народознавчі зошити*. 2024, № 3 (177), с. 619. DOI <https://doi.org/10.15407/>.

Котильон з бісеру з'явився на початку ХХ ст. і активно побутував до середини цього століття на теренах Східної Галичини та Буковини. Таку прикрасу зазвичай виконувала дівчина у подарунок хлопцеві. Власноруч виконаний котильон вручався під час Великодніх забав перед танцем, що називався «котильон» («котильоновий вальс»), право запрошувати на який належало дівчині. Власне, танець «котильон» починався з дарування однойменної прикраси. Побутував також звичай дарувати котильон парубкові, що іде до війська. Парубки, зокрема й військовики, носили котильон на грудях (найчастіше) або поясі. Відомі випадки використання котильона як дівочої нагрудної або нашійної оздобы³.

На бісерних котильонах зустрічалася геометрична, фігоморфна, орнітоморфна й, навіть, антропоморфна орнаментика. Але найбільше поширення отримала дуже актуальна упродовж першої половини ХХ ст. національна символіка, утверджена урядами Української народної республіки (далі – УНР) та Західно-Української народної республіки (далі – ЗУНР).

Композиції з національною символікою – добре відомий мистецький тренд першої половини ХХ ст., котрий яскраво проявив себе у широкодоступних видах народної творчості, зокрема у вишивці і ткацтві⁴. Особливо часто українська символіка доповнювала композиції, які розміщували на компонентах народної ноші, що належать до відомих маркерів ідентичності, зокрема й національної. Серед таких компонентів були прикраси з бісеру.

Аналіз масиву українських народних бісерних прикрас першої половини ХХ ст. дозволяє впевнено констатувати, що найбільшого розповсюдження національна символіка отримала в композиціях котильонів.

Особливо широко виконавці котильонів практикували уведення в колорит своїх творів тинктур – синього та жовтого кольорів, уведення яких в модерну добу як українських символів датують 1848 р. і пов'язують з українським національним відродженням в Галичині (синьо-жовте знамено над Львівською Ратушею)⁵. У 1918 р. ці кольори стали кольорами державного прапора УНР та ЗУНР.

Спаровані елементи та мотиви синього (блакитного) й жовтого (золотого) кольорів можна розшукати в композиційному полі котильону і/або на його підвісках, де їх розташовували у будь-якому порядку: синій – зверху, а жовтий – знизу, або навпаки (Іл. 1).

Цікаво, що у композиціях з тинктурами зустрічаються ініціали, виконані латиницею. Вживання літер не української абетки після 1921 р. (втрата Україною державності), правдоподібно, мало на меті відвернути сторонню увагу від національно маркованого змісту композицій. Серед таких пам'яток – котильон з латинськими літерами, який належав українському парубку зі с. Підвисоке Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. На сріблястому тлі прикраси двічі по вертикалі повторюється мотив восьмипелюсткової розети, кожна з пелюсток якої забарвлена по-різному: у блакитний, жовтий, зелений, червоний або білий кольори. У забарвлені пелюсток розети на кожній з розет (загалом двічі) вжито парування блакитного й жовтого ко-

³ Там само, с. 625-626. DOI <https://doi.org/10.15407/>.

⁴ *Нетлінні. Українські державні символи у народній вишивці та ткацтві*: Альбом / упоряд., авт. вст. ст. Леся Воронюк, Володимир Щибря. Київ: Центр фольклору Та Етнографії Інституту Філології Київського Національного Університету Імені Тараса Шевченка; ГО «Всесвітній День Вишиванки»; «Р.К. Майстер-Принт», 2023, 360 с., іл.

⁵ А. Гречило, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 2015, Вип. 26, с. 100.

Ил. 1. Котильон з тинктурами (жовто-синя смуга угорі композиції та на підвісках прикраси). 1918 р., Північна Буковина. Приватна колекція Івана Снігура. Фото Олени Федорчук

Ил. 2. Котильон з тинктурами (елементи мотиву розети). Перша половина ХХ ст., с. Підвисоке Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Власність Бегар Марії Василівни. Фото Олени Федорчук

льорів. Можна припустити, що на втрачених (можливо навмисно обтятих) підвісках прикраси також були тинктури (Іл. 2).

У верхній частині котильона уміщена літера «М», по центру (між розетами) – ще три літери: «Р», «К», «R». На жаль, теперішня власниця прикраси не знає що означають літери, вписані у композицію котильона. За її словами, прикраса належала Стефаню Федору Григоровичу (~1915–1944)⁶. Попри те, що значення літер невідоме, маємо доказ того, що етнічний українець носив котильон з написом (абревіатура) не українською, імовірно, польською мовою, яка у міжвоєнний період на українських землях у складі Польської республіки отримала державний статус.

Наступну групу бісерних прикрас з національною символікою становлять котильони з гербовими фігурами⁷ – ключовими елементами гербів Галицької України (1849), УНР (1918) та ЗУНР (1918) – спертим на скелю коронованим левом та тризубом. Обидва символи мають дуже давнє, від часів Русі-України, походження.

Тризуб належав до особистісно-родових знаків князів династії Рюриковичів, тому в літературі зустрічається також під назвою «знак Рюриковичів» (двозубці, тризубці та похідні від них форми). Найдавнішими знаками Рюриковичів вважаються двозуб на печатці Святослава Ігоровича (~938–972) та тризуб на золотих та срібних монетах Володимира (Святославовича) Великого (~960–1015)⁸.

Тобто тризуб вперше з'явився як особистісно-родовий знак Володимира Великого⁹. Що саме символізував цей знак (стилізоване зображення атакуючого сокола, якоря-хреста; лука зі стрілою, рунічне письмо, слово чи ціле речення) та як називався у часи Русі-України через відсутність письмових згадок ученим невідомо. У середині XIII ст. «знаки Рюриковичів» повністю зникли.

Через багато століть, 1 березня 1918 р., відроджений з історичної спадщини українців особистий знак князя Володимира Великого став гербом УНР. Тризуб з'явився на українських грошах, марках, печатках державних установ; у швидкому часі він також посів чільне місце у композиціях творів практично усіх видів візуального мистецтва.

Зокрема тризуб стали зображати на котильонах. Часто котильон із таким зображенням називали «тризубом»¹⁰. У с. Сокирчин Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл. респондентка пригадала: сільські дівчата «в руках плели» на нитці «трізуб» – бісерну прикрасу прямокутної форми розміром як пів сірникової коробки. На прикрасі було зображення тризуба. «Викінчувалася прикраса різноколірними підвісочками і довкола обпліталася синьо-жовтими дрібними пацьорками. Дівчата дару-

⁶ Записано 24 липня 2015 р. від Бегар Марії Василівни (1960 р. н.) у с. Підвисоке Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

⁷ Гербові фігури – фігури, які в гербах зображали на щиті. У композиціях творів народного мистецтва їх використовували як національні символи й могли зображати окремо, без атрибутивних елементів герба.

⁸ Тризуб. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Тризуб> (дата звернення: 12.08.2024)

⁹ С.В. Белецкий, Древнейшая геральдика Руси, in: Повесть временных лет. Санкт-Петербург: Вита Нова, 2012, с. 457.

¹⁰ Записано 28 серпня 2006 р. від Стасишин Стефанії Іванівни (1927 р. н.) та Оліярник Христини Олексіївни (1932 р. н.) у с. Баранчиці Самбірського р-ну Львівської обл.; Записано 30 серпня 2006 р. від Коваля Тимофія Григоровича (1925 р. н.) у с. Вербівці Самбірського р-ну Львівської обл.; Записано 6 липня 2014 р. від Бойцян Анастасії Яківни (1936 р. н.) у с. Сокирчин Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

вали «тризуб» хто кому хтів. Хто може хлопцеві своєму...»¹¹. Такі порівняно маленькі бісерні «тризуби» до 1944 р. носили у цьому селі пришитими на нагрудній кишенці білого «лейбичка» (кептар). Місцеві мешканці пам'ятають, що окупаційні німецькі війська не переслідували селян за українську символіку. Більше того, у роки німецької окупації у селі був зведений та освячений місцевим священиком пам'ятник у вигляді хреста, увінчаного тризубом. Але «як зайшли москалі, то вже не було так. Кара Божа вже тоді була...»¹². З цієї ж причини у цьому селі збереглися лише спогади про бісерний «тризуб», самі ж артефакти щезли.

Проте у колекції Українського національного музею в Чикаго є тканин на 18 нитках, котильон, що міг бути аналогічним тому, що побутував у с. Сокирчин. Розміри прикраси маленькі, а композиція лаконічна – жовтий тризуб на синьому тлі.

Так само на українських котильонах можна розшукати композиції з левами, які не є частиною герба. Для прикладу, обернені назустріч короновані леви становлять центральний мотив котильону з приватної колекції Ольги Колодій (Іл. 3).

Лев – віддавна знаний у світі символ влади, сили, хоробрості і великодушності. Золотий лев на лазуровому¹³ тлі здиблений, або крокуючий, або спертий на скелю – відомий під назвами: «руський лев», «український лев», «галицький лев». У XIII ст. лева за тотемного охоронця та символ могутності своєї влади обрав руський князь Лев Данилович (бл. 1228 – бл. 1301). Найдавніші зображення лева збереглися з початку XIV ст. на печатках правителів Руського королівства – Юрія I Львовича (1252–1308), Лева II Юрійовича (XIII ст. – 1323), Юрія II Болеслава Тройденевича (1298/1314–1340)¹⁴.

У 1848 р. під час Весни народів Головною руською радою зображений на синьому полі золотий лев, що спинається на скелю (як наслідування герба Руського королівства), був запропонований як регіональний (Галицька Україна) і український національний символ. У 1914 р. зображення спертого на скелю коронованого лева стало емблемою Українських січових стрільців (1914–1918). Вже у 1918 р. золотий лев на синьому тлі став гербом ЗУНР.

Як засвідчують світлини з котильоном та самі котильони, композиції яких включають ініціали або ім'я власника (дозволяє визначити лице прикраси), силует лева в короні міг бути повернутий як у правий, так і в лівий бік.

На жаль, серед респондентів зовсім небагато тих, хто спостерігав побутування прикрас з левом. Ще менше тих, хто обізнаний щодо історії та символіки такої речі. Так, одна з моїх респонденток – мешканка с. Ільці Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. зберегла пам'ять про бачену в дитинстві (1940–1950-ті) бісерну підвіску (назву не запам'ятала) із дивним для неї зображенням, яку одружений «вуйцьо» носив на кожусі з правого боку грудей. Жінці запам'яталися навіть деякі деталі: на бісерній прикрасі був малюнок лева в короні; корона була «низька і рівна зверху»¹⁵. Водночас

¹¹ Записано 6 липня 2014 р. від Бойцан (дівоче – Бойчук) Анастасії Яківни (1936 р. н.) у с. Сокирчин Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.

¹² Там само.

¹³ Лазур – тинктура у геральдиці. Належить до класу геральдичних емалей. У кольоровій графіці позначається синім кольором. Виражає ідею цього кольору, а не його відтінок. Символізує бездоганність, красу, славу, вірність, щирість, велич, могутність. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Лазур_\(геральдика\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Лазур_(геральдика)) (дата звернення: 12.08.2024).

¹⁴ Руський лев. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Руський_лев (дата звернення: 12.08.2024).

¹⁵ Записано 26 серпня 2013 р. від Дрислюк Параски Василівни, 1941 р. н., у с. Ільці Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

Іл. 3. Котильон з гербовими фігурами коронованих левів. 1935 р., Східна Галичина. Приватна колекція Ольги Колодій. Фото надане колекціонеркою

Іл. 4. Котильон зі «старим французьким» щитом і тризубом. Початок XX ст., Східна Галичина. Фото надане Степаном Пахолко

респондентка не знала, що означав малюнок лева у короні. Однаково достовірно це міг бути як символ Галичини, так і герб ЗУНР, якщо лев розміщувався на щиті.

Котильони з гербами становлять окрему групу бісерних прикрас українців з національною символікою. Їхні композиції вирізняються наявністю щита (символ захисту, слави та перемоги). За спостереженням геральдиста Володимира Панченка, щит (як основний елемент герба) відомий з часів особистої та родової символіки лицарства доби хрестових походів¹⁶. За довгі століття геральдичної традиції розвиток отримали різні його форми: старий французький, новий французький, овальний, ромбічний, квадратний, італійський, саксонський, англійський, німецький, польський, іспанський, португальський¹⁷.

¹⁶ В. О. Панченко, *Гербовник міст України*. Київ-Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1996, с. 4.

¹⁷ Геральдичний щит. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Геральдичний_щит (дата звернення:

Серед вартих уваги – пам’ятка, яку оприлюднив Степан Пахолко у статті «Котильон – відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916–1950 років»¹⁸. Звертають на себе увагу вичеканені обриси жовтого тризуба, розміщеного на синьому «старому французькому» щиті. В обрисах тризуба виразно прочитується слово-гасло «Воля». Угорі (над щитом) зображені схрещені між собою два синьо-жовті прапори, а над ними літери «Х» та «Ж» (можливо ініціали власника). У нижній частині композиції міститься напис «УНР». А на багатобарвних підвісках котильона прозирає синьо-жовта смуга (Іл. 4).

По-своєму оригінальним є котильон з колекції Музею українського мистецтва в Канаді, філія Онтаріо (Ukrainian Museum of Canada, Ontario Branch). Центром композиції є жовтий тризуб, розміщений на синьому «ромбічному» щиті. Композицію збагачує мереживо з дрібних різнобарвних хрещатих елементів, укладених рядочками довкола щита з тризубом (Іл. 5).

Несподіване композиційне рішення має ще один котильон з колекції цього ж музею. Тризуб уміщено на щит у формі голови лева. Колорит прикраси, як і її графічне вирішення, є дуже лаконічним. Майстриня використала лише дві барви – блакитну (вигоріла до сірого кольору) та бронзову (як аналог золотої). Завдяки тому, що поряд зі світлою блакитною було використано темну бронзову барву, вдалося створити контраст кольорових тонів, що є дієвим прийомом композиційної виразності. Ще один композиційний прийом – контраст форм тонкої бронзової лінії-обрису щита та більш масивних площин бронзового тризуба й розміщених на підвісках блакитного й бронзового трикутників, що вписуючись у прямокутні обриси підвісок символізують полотнище трикутно-клинового прапора. Завдяки таким художнім прийомам авторці композиції вдалося лаконічно та виразно поєднати відразу три символи українськості: золотого лева, золотий тризуб і синьо-жовтий прапор (Іл. 6).

Не менш варіативну групу становлять композиції з гербом ЗУНР як спадкоємцем державного герба Руського королівства¹⁹ та регіонального герба Галицької України. Серед цієї групи, як і у всіх попередніх випадках, теж нема жодного повтору. Відзначаю, що у композиціях котильонів з гербом ЗУНР переважно фігурує так званий «польський щит», прямо над яким поміщена корона – атрибут державного герба.

Як відомо, в геральдиці існує декілька типів корон, кожна з яких має свою іконографію²⁰. На українських котильонах домінує зображення найбільш схоже на так звану «князівську» корону. В основі її традиційного зображення має бути золотий обруч, прикрашений коштовним камінням. Верх обруча мають вивершувати листові зубці, що оповивають пурпуровий ковпак. Ковпак повинна увінчувати синя держава (зображення хреста на кулі – символ Христа, що править світом)²¹.

12.08.2024).

¹⁸ С. Пахолко, О. Мартин, Котильон – відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916–1950 років, in: Нумізматика і фалеристика: довідково-інформаційний журнал. 2006, № 4, с. 24, іл. 7.

¹⁹ У збірці Українського національного музею в Чикаго є котильон зі спертим на скелю коронованим левом, в нижній частині якого міститься напис «Герб Руси».

²⁰ Геральдична корона. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Геральдична_корона (дата звернення: 12.08.2024).

²¹ Князівська корона. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Князівська_корона (дата звернення: 12.08.2024).

Іл. 5. Котильон з «ромбічним» щитом і тризубом. Перша половина XX ст., Східна Галичина. Український музей Канади, філія Онтарію, пожертва від Марії Гузди, УМС ОВ № 982.013.12. Фото надане Тамарою Іваночко

Іл. 6. Котильон зі щитом у формі голови лева і тризубом. Перша половина XX ст., Східна Галичина. Український музей Канади, філія Онтарію, УМС ОВ № 954.011.8. Пожертва від Анастасії Чумак. Фото надане Тамарою Іваночко

На українських котильонах (через обмежені можливості техніки ткання бісером) зображення «князівської» корони дуже стилізоване. Рідко коли на короні можна розгледіти щось схоже на декорований коштовним камінням обруч. Так само рідко коли елементи «князівської» корони виконані в традиційних кольорах. Проте характер «князівської» корони легко угадується в її загальних абрисах.

Серед артефактів з гербом ЗУНР – котильон, що нині експонується у залі краєзнавчого музею у м. Бучач Тернопільської обл. Підпис під експонатом повідомляє, що бісерна прикраса у 1930-х рр. була емблемою фестин українців у Бучачі²². Ця інформація переконливо підтверджує, що герб ЗУНР й після зникнення української держави продовжував слугувати галичанам за знак українськості (Іл. 7).

Композиційну варіативність котильонів з гербом ЗУНР демонструє артефакт з приватної збірки Дмитра Курика, опублікований Ольгою Фединчук²³. На невеликій прикрасі уміло скомпоновані: щит, «руський лев», «князівська» корона (Іл. 8).

Мистецьки привабливими є й інші котильони з мотивом спертого на скелю лева в короні. Щораз інші композиційні рішення таких прикрас переконують у винахідливості й талановитості майстринь з власними художнім баченням (Іл. 9).

Хочу також згадати про котильони, у композиціях яких замість корони зображали тризуб, що своїми формами більше або менше нагадував корону. Один з таких котильонів з тризубом і левом у короні понад сто років тому належав вояку Української Галицької Армії (фронтowa частина збройних сил ЗУНР) Стефану Антонішину з м. Тернопіль. Сьогодні це успадкована через три покоління сімейна реліквія родини Григорів. Артефакт цікавий тим, що контури уміщеного уверху композиції тризуба нагадують обриси корони з державою (синій хрест без кулі) (Іл. 10).

Ще однією вартою уваги пам'яткою є котильон, світлиною якого поділився зі мною фалерист Степан Пахолко. Цей котильон належав вояку Української повстанської армії. Виконавиця котильона уміло поєднала гербову фігуру тризуба та герб ЗУНР (Іл. 11).

Тризуб замість корони фігурує також у композиції більш давнішого котильона, котрий у 1910–1920-х рр. носив учасник Першої світової війни Василь Вакалюк²⁴. У нижній частині прикраси навіть уміщено ім'я власника «Василь». Артефакт зберігається у Музеї с. Іллінці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Отже, у результаті аналізу візуальної та вербальної інформації було встановлено побутування котильонів з тинктурами, гербовими фігурами та гербами української державності.

Зокрема було виявлено котильони, у композиціях яких вживалися лише тинктури. Синій (блакитний) та жовтий кольори розташовували в парі. Це були елементи мотивів та смуги, що обрамляли загальну композицію прикраси і/або ж розміщувалися на її підвісках.

²² О. Федорчук, *Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців (на матеріалах західних областей України)*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021, с. 179.

²³ О.Б. Фединчук, Шийно-нагрудні чоловічі та жіночі бісерні прикраси Північної Буковини, in: *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018, вип. 35, с. 139.

²⁴ О. Федорчук, Бісерний котильон як актуальний артефакт української культури: генеза й особливості побутування, in: *Народознавчі зошити*. 2024, № 3 (177), с. 624, іл. 10. DOI <https://doi.org/10.15407/>.

Іл. 7. Котильон з гербом ЗУНР («польський» щит, «руський» лев, «князівська» корона). 1930-ві рр., Бучач Тернопільської обл. Бучацький краєзнавчий музей, експозиція. Фото Олени Федорчук

Іл. 8. Котильон з гербом ЗУНР. Перша половина XX ст., м. Вашківці (тепер Вижницького р-ну Чернівецької обл.) Приватна власність Дмитра Курика. Фото надане Ольгою Фединчук

Побутували також котильони з гербовими фігурами – ключовими елементами гербів УНР та ЗУНР, якими у 1918 р. стали тризуб (знак Володимира Великого) та спертий на скелю коронований лев (знак Льва Даниловича).

Дуже популярними були котильони з гербами, у яких гербова фігура, згідно усіх правил геральдики, зображувалася на щиті. Серед збережених найбільшу частку складають котильони з гербом ЗУНР.

Аналіз дат, уміщених у композиціях деяких котильонів, як також інформація отримана від респондентів, дозволяють зробити важливий висновок: національно мар-

ковані котильони на західних теренах України побутували до середини ХХ ст., допоки не встановився тоталітарний радянський режим.

Проаналізовані у статті, як і багато інших народних творів, стали результатом творчої рефлексії на реалії національно-визвольних змагань першої половини ХХ століття. Ці твори переконливо демонструють велику мрію українців про національну незалежність та побудову власної держави.

ковані котильони на західних теренах України побутували до середини ХХ ст., допоки не встановився тоталітарний радянський режим.

Проаналізовані у статті, як і багато інших народних творів, стали результатом творчої рефлексії на реалії національно-визвольних змагань першої половини ХХ століття. Ці твори переконливо демонструють велику мрію українців про національну незалежність та побудову власної держави.

Іл. 11. Котильон з гербом ЗУНР. 1940-ві рр., Східна Галичина. Фото надане Степаном Пахолко

**ТРАДИЦІЇ ВИГОТОВЛЕННЯ НЕПОЛИВ'ЯНОЇ КЕРАМІКИ В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ГОНЧАРНОГО ОСЕРЕДКУ СЕЛА ГАВАРЕЧЧИНА)**
*Traditions of production of unglazed ceramics in Ukraine
(on the example of the pottery centre of Havarechchyna village)*

UDC: 738.8.002.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754643>

Романа МОТИЛЬ / Romana MOTYL

Кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник відділу народного мистецтва Інституту народознавства Національної академії наук України; доцент кафедри візуального дизайну і мистецтва Національного університету «Львівська політехніка» / PhD in Art History, Senior Researcher at the Department of Folk Art, Institute of Folk Studies, National Academy of Sciences of Ukraine; Associate Professor at the Department of Visual Design and Art, «Lviv Polytechnic» National University.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6936-0328>E-mail: romana_motyl@ukr.net

Summary. The article highlights the process and main stages of non-glazed ceramics production in Ukraine: selection, processing, preparation of raw materials, moulding of products on a potter's wheel, drying, surface treatment (polishing, decorating), and firing. Each of them has a significant impact on the aesthetic appearance and artistic qualities of the products.

It has been established that the quality of ceramics, its colour, strength, and water resistance depend on the physical and chemical properties and composition of clay. It is confirmed that in Ukraine, as elsewhere in Europe, black ceramics were made from clay with a high content of iron compounds.

Particular attention is paid to the firing process. It is found that up to a certain point, the firing processes of terracotta (red) and smoked (black) ceramics are identical. It is emphasized that the main role in creating a characteristic black shard in smoked ceramics is played by a special restorative firing technology, when an oxygen-free environment is created in the crucible by tightly closing all the holes; all stages of firing and the design of kilns are consistently considered. The main factors that affect the quality and aesthetic appearance of ceramics are identified: clay composition, firing temperature and duration, fuel quality, kiln condition, etc.

Key words: Ceramics, traditions, technology, artistic features, potter, decor, firing.

Особливості виготовлення кераміки у Гавареччині сягають глибини кількох століть, місцеві майстри дбайливо зберігали і передавали від покоління до покоління таємниці унікальної технології випалювання, що забезпечувала насичений чорний колір черепка і покращені функціональні властивості виробів.

Основними етапами технології виготовлення кераміки в Гавареччині є відбір, переробка, підготовка сировини; формування; сушіння; обробка поверхні (гладження, орнаментування тощо); випал. Кожен з цих етапів значною мірою впливає на естетичний вигляд та художні особливості виробів, що зробило гаварецьку кераміку добре відомою не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Гончарне виробництво гаварецькі гончарі розпочинали з видобування глини, а це надзвичайно важливий і відповідальний процес, адже від фізико-хімічних властивостей і складу глини залежить якість виробів, їх колір, міцність, водонепроникність.

Відомо, що чорного забарвлення у димлених гончарних виробах добиваються завдяки спеціальній (відновлювальній) технології випалу, незалежно від того, якою була глина: сірою, жовтою чи червоною. Однак трапляються випадки, коли горщики, випалені за однією і тією ж технологією, відрізняються по кольору (тону), – отже, не лише специфіка випалу, а й мінеральний склад глини, наявність у ній різних домішок має вплив на забарвлення готової продукції¹.

Тому в Гавареччині, як і по всій Україні, чорну кераміку виготовляли з глини із великим вмістом залізних сполук. Залізо в процесі випалу вступає у взаємодію із залишком кисню, утворюючи окис заліза червонуватого відтінку. А після відновлювального випалу (коли немає доступу повітря) цей окис заліза під дією вуглекислого газу надає виробам сірого або чорного кольору.

Необхідний тип глини (із вмістом заліза) брали із спеціальних ям(глинищ), інколи її добували з глибини 10-20 метрів. Копали глину раз чи два на рік, переважно восени або ранньою зимою, в літню пору гончарі були зайняті польовими роботами. Транспортували сирий матеріал додому мішками, возами, саньми.

Приготування глини до гончарного виробництва залежить від її сорту. Відрізняють «масну» і «пісну» типи глин. «Масна» глина має в собі мало піску, тому вона дуже пластична, а структура стінок посуду з цього матеріалу щільна і водонепроникна, проте такі вироби більше тріскають при випалі. Тому до надто «масної» глини додають опріснюючі домішки у вигляді дрібного піску. «Пісна» ж глина має великий вміст піску. Вона менш пластична, і стінки посуду, виготовленого з неї, більш шершаві і пористі, але ці вироби стійкіші при випалі. Гончарям доводиться змішувати різні сорти глин, щоб добитися необхідних якостей матеріалу. У Гавареччині змішують місцеву «пісну» глину («намул»), що містить пісок, із привозною з сіл Лиховиці й Ушни «масною» глиною, багатою на окис заліза. Обидві маси ретельно перемішують і вироби виходять міцнішими та не бояться води.

Гаварецькі гончарі використовують спосіб вивітрювання («літування») глини, який полягає в тому, що видобуту весною глину тримають у «грядках» ціле літо. Під впливом сонця вона тріскається і з неї випаровується вся вода. Гончарську глину, що має в своєму складі які-небудь домішки, відмулюють. Для цього її складають у дерев'яний ящик, заливають водою і розмішують, після чого проціджують через сито і заливають у так звану дерев'яну «скриню». Усі тверді домішки залишаються на ситі². Підготовану глину кладуть у лъох або в яму, щоб не засихала. Там вона лежить до часу формування посуду. Після літування або відмулювання глину піддають ще ручній переробці. Очищену масу поливають водою і місять вручну чи босими ногами. Коли глина стає м'якою і тягучою, з неї роблять валик, який ріжуть на частинки, розмір котрих залежить від величини майбутніх виробів. Іноді гончарі просто плескають грудки кулястої або конічної форми.

Гаварецькі гончарі від XVIII ст. і до сьогодні працюють на ножному гончарному крузі, на якому виточують свої вироби. Робота на гончарному крузі – це до долі секун-

¹ Р. Мотиль, *Українська димлена кераміка XIX – початку XXI ст. Історія. Типологія. Художні особливості*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011, с. 66.

² К.І. Матейко, *Народна кераміка західних областей української РСР XIX – XX ст.* К.: 1959, с. 28.

ди відпрацьований стереотип послідовної зміни рухів і найлегших натисків пальців. Цю науку майстри опановують роками, часто з дитинства.

Сформований виріб зрізують із круга дротом. Досвідченому майстрові на виготовлення однієї посудини вистачає декількох хвилин, залежно від величини виробу. Фігурний посуд для напоїв у вигляді тварин, птахів та людей моделюють з окремих, виготовлених на гончарному крузі, деталей, з'єднуючи їх між собою.

Дитячі іграшки виробляють вручну. Для пробивання отвору в глиняних свистунцях гончарі застосовують звичайні цвяхи або маленькі дерев'яні кілочки, заокруглені на одному кінці, а на другому – загострені.

Процес сушіння – дуже відповідальний етап у виготовленні керамічної продукції. Він відбувається поступово й обережно: спершу сирі вироби підсушують у приміщенні на підлозі, а потім переносять їх у більш теплу температуру, складаючи на спеціальні дерев'яні полиці. Великі посудини сушать у дворі, на осонні, але не більше 20 хв., після чого заносять їх у приміщення. Для нормального висихання гончарних виробів необхідно слідкувати, щоб не було протягів і довготривалого попадання прямих сонячних променів, інакше посуд може деформуватися або потріскати.

Фото 1. Підсушування виробів перед випалом у майстерні Володимира Гарбузинського. С. Гавареччина, серпень 2024 р.

Наступний етап після підсихання виробів у виготовленні гаварецької кераміки – декорування. Одним із найдавніших і найпоширеніших способів нанесення декору на поверхню димленого посуду є лискувння (лощення, гладження, полірування), тобто загладжування майже сухого виробу кісткою, черепком, кварцовим камінчиком чи галькою. Раніше лискування проводилося не стільки з декоративною, як з практичною метою, – майстри помітили, що, заглажуючи посуд, можна зменшити його пористість. Тому досить часто лискуванню піддавали саме нижню частину виробу. Після випалу проглажені місця набували металевого блиску і на чорному матовому черепку виглядали дуже ефектно. Згодом гончарі стали використовувати цей засіб обробки поверхні як оригінальний метод декорування кераміки.

Для нанесення візерунків у Гавареччині найчастіше використовують заокруглений кварцовий камінець (лощило), який є надзвичайно простим інструментом і видобувається в цьому ж родовищі, що й глина, але має певну особливість: він відшліфовується вручну в процесі багаторічної роботи і через це дуже цінується гончарями. Тому вважали, що камінчик стає досконалим зняряддям лише після 20 років користування. Його зазвичай передавали від батька до сина.

Фото 2. Помічник гончавря Андрій Вергілов за лискуванням глечика. С. Гавареччина, серпень 2024 р.

Перед початком лискування гончарні вироби протирають ганчіркою, змоченою у воді. Адже при зволоженні та натиранні поверхні невипаленого посуду на ній утворюється глиняний пил, який змішується з водою і потрапляє в пори та ямки глини. Цим самим збільшується щільність і водонепроникність черепка. В той же час механічний вплив на стінки посудини лощиком сприяє розміщенню кристалів глини згідно з формою виробу, що також робить черепок більш щільним та міцним³. Окрім того, по вологій поверхні камінець рухається набагато вільніше, ніж по сухій. За один день майстер здебільшого декорує приблизно від 20 до 30 глиняних предметів. Камінець він тримає у правій руці, наче шматочок крейди, а посудина міститься на колінах. Коли рисунок на одній частині виробу завершено, гончар повертає посудину. Після випалу візерунок підсилюється металевим полиском.

Лискування є основним, але не єдиним засобом декорування гаварецької кераміки. Майстри з Гавареччини також наносили візерунки гострим інструментом (загостреним прутом, кісткою, гребенем, нігтем) на сиру поверхню посуду. Цей спосіб оздоблення кераміки називається ритуванням (гравіруванням). Він був особливо характерним для виробів XIX ст., але використовується поруч з іншими видами декорування і на виробах нашого часу.

Також відома гаварецьким гончарям техніка штампування (витискання, «кілкування»). Орнамент наносять на вологу поверхню виробів штампиком-кілочком або зубчастим коліщатком. Цей спосіб оздоблення проіснував до початку XX ст., але зараз майстри його вже майже не використовують.

Порівняно пізно, у XIX ст., проникла в українську димлену кераміку техніка наліплювання рельєфного орнаменту. Можливо, в Україні вона була запозичена, як і в інших країнах Європи, з фаянсового виробництва у XVIII–XIX ст. Ліпні рельєфні візерунки у вигляді хвилястих ліній, гілок з листям і квіток виконуються вручну по ледь підсохлому, але вологому черепку з податливої глини. Необхідно працювати швидко і слідкувати, щоб черепок не пересох, інакше всі наліпні елементи повідпадають. Цей спосіб декорування гончарних виробів у Гавареччині зустрічається зрідка. Так, наприклад, ліпним орнаментом прикрашали свої димлені твори лише окремі майстри – Дмитро та Євген Вислинські й Степан Гарбузинський⁴.

У технології виготовлення димленої кераміки найважливішим є етап випалювання, адже саме після нього вироби набувають сірого чи чорного забарвлення, ефектно проявляється декор, фактура черепка і силует форми.

Значну роль у цій технології відіграє конструкція горнів. Гончарні горни – двокамерні теплотехнічні споруди, верхня камера називається випалювальна або посудна в яку вкладаються глиняні вироби для випалювання, а нижня – топкова для розпалювання вогню⁵. Типовий для Гавареччини горн – це споруда, що до половини міститься в землі і складається з великої основної (3–3,5 м³) та допоміжної частин.

Основна частина гаварецьких горнів має подовгасту конструкцію. Вони будувалися в середньому на 100 одиниць посуду. Фундаментом служить каміння, а за-

³Архів МНАПЛ ім. Климентія Шептицького – РС-46, с. 18.

⁴ Р. Мотиль, *Українська димлена кераміка XIX – початку XXI ст. Історія. Типологія. Художні особливості*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011, с. 77.

⁵ В. Троцька, З історії дослідження випалювальних споруд XIX–XX століття в гончарних осередках Західної України, in: *Етнічна історія народів Європи*. К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 2013. № 40, с. 61.

вершується горн напівсферичним склепінням, викладеним із спеціально виточених горщиків із витягнутим тілом (без вушок) і з широкою шийкою. Така форма дзбанків дозволяє утворювати по ширині горна необхідну сферичну дугу. Ряди горщиків, розміщені один за одним, укладають своерідну стелю. Зверху щілини між ними засипають землю, зсередини весь горн обмазують глиною і випалюють.

Друга частина горна допоміжна (підсобна) і споруджується з полін та дощок. Вона розміщена поза основною частиною і використовується для зберігання дров та підтримки вогню під час випалювання.

Внизу основна і допоміжна частини горна з'єднуються між собою невеликим отвором, через який за допомогою спеціальних палиць просовують метрові поліна. Майстри укладають свою продукцію для випалу таким чином, що між стінкою і нижнім ярусом горщиків (по обидві сторони горна) утворюється тунель, по якому і просуваються дрова. Простіші, менш цінні вироби ставлять у нижній частині горна, оскільки полум'я там більш інтенсивне і горщики не випалюються так добре, як ті, що в інших частинах теплотехнічної споруди. Менші посудини зазвичай згруповують у верхньому ярусі печі, або ж розкладають поміж великими. Вироби розміщують так, щоб вони найменше торкалися один одного, інакше місця дотику вийдуть плямистими після випалювання.

Такі горни були відомі вже з першої пол. I тисячоліття. Отже, українські гончарі користуються горнами такого типу вже майже дві тисячі років⁶.

Фото 3. Топкова камера горна Івана Луковського. С. Гавареччина, серпень 2024 р.

Фото 4. Гончар Іван Луковський підсушує дрова перед випалом. С. Гавареччина, серпень 2024 р.

⁶ Р. Мотиль, *Українська димлена кераміка XIX – початку XXI ст. Історія. Типологія. Художні особливості*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011, с. 81.

Перед випалом заготовлені заздалегідь липові, грабові чи букові дрова підсушують у цьому ж горні. Після такої «термічної» обробки сухі поліна хоч і обвуглюються з вигляду, але зберігають у собі жар. Завдяки цьому під час випалу у горні забезпечується необхідна температура і сухе повітря при мінімальній затраті палива.

Коли горн заповнений продукцією, вхід у нього замурують камінням і землею пластом 50–60 см. Лише зверху залишають невеликий отвір для спостереження за процесом випалювання.

Найчастіше основний період випалу проводять уночі, коли легше наглядати за його ходом, за червоним свіченням виробів. Велике значення має режим нагрівання горна – від цього в кінцевому результаті залежить якість виробів. Спочатку розпалюється невеликий вогонь, згодом розпалювання поступово збільшується, поки внутрішня частина печі і горщики не розжаряться.

Необхідно дотримуватися сталої температури по всьому горну – таким чином забезпечується однакове спікання і випал усіх посудин. Гаварецькі гончарі не знають, яка температура в їхніх печах, вони орієнтуються лише по кількості та якості дров, по інтенсивності виходу диму з горна та по кольору розпеченого черепка. Якщо горщики вже червоні і крізь передні ряди проглядаються силуети виробів, що стоять за ними, а з верхнього отвору загорівся вогонь, – отже необхідної температури випалу досягнуто. У цей час у печі приблизно 800–900°C.

Процес цього випалу може бути також придатним для випалювання теракотової кераміки, а описану далі технологію випалу застосовують виключно для виготовлення димлених виробів.

Спочатку майстер щільно закриває «віконце спостереження» битими горщиками і крихкою землею, з паливного отвору допоміжної частини печі проштовхує у горн останні поліна або інше паливо, що дає багато диму (дерен, солом), і цей отвір також засипає землею. Усі тріщини і щілини в горні замазують багном, вимішаним з попелом або сухим порошком.

Випал продовжується на меншому жарі (приблизно 700°C) у герметично закритій печі, щоб створити нестачу кисню, а отже – відновлювальне середовище, необхідне для задимлення виробів. На цьому етапі дуже важливо, щоб гази, які виникають при згоранні палива, не виділялися з горна. Завдяки щільному закриттю отворів і щілин у горні немає доступу і виходу повітря, внаслідок чого дим і обвуглене паливо зачорнюють горщики.

У горні відбувається реакція утворення окису вуглецю (CO) з чадного газу, як продукту згорання палива в умовах нестачі кисню. Вона супроводжується вивільненням чистого вуглецю. При випалі димленої кераміки цьому процесу сприяє те, що двоокис заліза (FeO₂), який міститься в глині, перетворюється в закис (Fe₂O₃) і віддає свій кисень. Внаслідок цих хімічних перетворень на поверхню виробів осідає чистий вуглець, надаючи їм характерного металевого полиску⁷.

Розкрити секрет технології виробництва димленої кераміки намагалися багато вчених. Дослідження проводились у сфері природничих наук, вивчалися фізичні та хімічні процеси, що відбуваються під час випалу. На цю тему у 1980 р. на Керамічному Симпозіумі, що проходив в угорському місті Надьсебі, читав лекції Ендреш

⁷ Н. Боренько, Чорна кераміка Львівщини, in: Архів МНАПЛ ім. Климентія Шептицького. 1981. РС, с. 9.

Вернер⁸. Технологічними аспектами виготовлення димленої кераміки у різних країнах займалися дослідники: Е.-Б. Сайлес (Мексика), А. Стінсберг (Данія), Е. Плічкова (Словаччина), В. Шефлер (Чехія), Б. Флореску (Румунія), Р. Рейнфус (Польща), Д. Зеленін, О. Поверін (Росія) та інші.

Вони досліджували хімічні особливості глини, типи печей і утворення кольору димленої кераміки. Георгій Дума (Угорщина)⁹ визначив реакцію виділення вуглецю при випалі:

Фото 5. Горно Івана Луковського. С. Гавареччина, серпень 2024 р.

⁸ W. Wersin, W. Мyller-Grah, *Das elementare Ornament und seine Gesetzlichkeit/Wolfgang von Wersin, Walter Мyller-Grah. Ravensburg, 1953. 100 z.*

⁹ G. Duma, *The Development of Colour on Unglazed Black Pottery with Coal Dust Added. Ерiтоаныаg 12. 1962, p. 45.*

Виділення вуглецю має найкращий вплив на виробу, виготовлені з глини з великим вмістом заліза, бо саме воно (залізо) відіграє роль каталізатора у цій реакції. Чим більше заліза у складі глини, тим чорніший посуд, адже за незначної його кількості черепок вийде сріблясто-попелястим.

Колір димленої кераміки визначає і температура випалу. За високої температури (вище 700°C) вуглецю виділяється дуже мало і забарвлення виробів набуде срібного блиску або свинцевого відтінку. Тож чим вища температура при випалі, тим ніжнішим і світлішим вийде тон черепка. Інколи нижні яруси виробів отримують зовсім чорний колір після випалу, а верхні, де температура завжди вища, набувають сріблястих відтінків.

Після задимлення відрізняються по кольору внутрішня і зовнішня поверхні стінок посуду. Тарелі, миски, баньки, чаші, пічні сковорідки здебільшого мають однакову поверхню, чого не спостерігається у вузькогорлих пляшкоподібних виробках. Вуглець, що виділяється під час відновлювального випалу, має сильніший вплив на зовнішню сторону вузькогорлих посудин, адже всередину його потрапляє значно менше. Тому, як правило, зовнішня поверхня задимлених виробів стає насиченішою, тимчасом як внутрішня є дещо світліша по тону.

Фаза задимлення кераміки триває приблизно 2-3 год., а весь процес випалу загалом, залежно від розміру горна і якості палива, 8–12 годин. При цьому використовується 1-3 м³ дров. Процес випалу димленої кераміки супроводжується виділенням великої кількості диму, тому його проводять, здебільшого, на відкритому повітрі.

Розмуровують горн лише тоді, коли виробу вже майже охололи, бо якщо відкрити його раніше, черепок окислиться і втратить чорний колір, виробу стануть червоно-цеглистими чи вкриються плямами (окисляться).

При випалі на сотню одиниць посуду зазвичай припадає до 20 штук браку. У брак іде «перепал», «недопал», а також деформовані чи потріскані виробу.

Такої технології випалу димленого посуду як у Гавареччині дотримувалися не тільки на теренах України, а й у деяких регіонах Польщі, Білорусі, Литви, Чехії, Словаччини. Хоча в інших країнах застосовують певні локальні традиції у методах випалювання¹⁰.

Ознайомившись з процесом і етапами виготовлення димленої кераміки в Гавареччині, можна зробити висновок, що гончарі у своїй роботі застосовують технологію понад тисячолітньої давності, яка дійшла до наших днів майже без змін. Гаварецькі гончарі дотримуються традиційної техніки випалювання, більшість з них перейняли її або у батьків-дідів гончарів, або вчилися у старшого покоління майстрів. Народні умільці пильно слідкують за дотриманням прийомів вироблення посуду на гончарному крузі, а це забезпечує велику стійкість форм гончарних виробів, що міняються дуже поволі, значно повільніше, ніж оздоблення, у якого теж є свої «канони», проте не такі суворі.

Особливо слід наголосити на тому, що основну роль у створенні характерного чорного черепка в димленій кераміці відіграє спеціальна відновлювальна технологія випалу, коли у горні, шляхом щільного закриття усіх отворів, створюється безкиснев

¹⁰ Р. Мотиль, Особливості випалу димленої кераміки в кінці ХХ – на початку ХХ ст. В Україні, Польщі, Литві, Білорусі: порівняльний аспект, in: Народознавчі зошити. Львів: Інститут народознавства НАН України. 2023. №4, с. 1058.

середовище. Ця техніка випалювання є типовою для українського гончарства і проходить у таких самих горнах, що й тисячі років тому¹¹.

У минулому дослідники вважали, що димлений посуд роблять з такого ж матеріалу, як і будь-яку іншу кераміку, та тепер науково доведено: на колір виробів впливає і мінеральний склад глини (наявність у ній домішок заліза). Адже залізо у процесі випалу вступає у взаємодію із залишком кисню, утворюючи окис заліза. Він зокрема сприяє виділенню чистого вуглецю з газів, які виходять під час згорання палива.

На поверхню виробів осідає чистий вуглець, надаючи їм характерного металевого полиску. Деякі гончарі не знають, у чому полягає суть реакції і помилково називають цей процес «обкурюванням».

Залежно від складу глини та місцевих особливостей випалювання колір черепка варіює від насиченого чорного тону до світло-сірих відтінків. На якість і естетичний вигляд димленої кераміки також мають вплив такі фактори, як температура і тривалість випалу, ґатунок палива і стан горна, бо випалювання – найвідповідальніший період у праці гончаря. Невдалий випал дає багато браку, а іноді може звести нанівець усю попередню роботу.

Внаслідок відновлювального режиму випалювання у горні виходить дуже легкий, дзвінкий, міцний, щільний («густий») і водонепроникний черепок з красивим сріблястим полиском, що характерно лише для димленої кераміки. У народі димлені горщики називають ще й «добрими», оскільки під час випалу згорають різні непотрібні домішки у глині і вироби стають придатнішими для приготування та зберігання їжі¹².

Проте, зберігаючи давні традиції виробництва, майстри не завжди чітко дотримуються віками виробленої технології, а це призводить до негативних наслідків. Так, наприклад, в наш час поступово зникає обов'язкове раніше вивітрювання, вилежування і вимочування глини, що надавало їй більшої пластичності, а продукції – міцності. Тому сучасні димлені вироби ХХІ ст. мають дещо грубший, важчий і більш пористий черепок, ніж, скажімо, посуд до другої пол. ХІХ – початку ХХ століття.

А як відомо, справжня димлена кераміка, крім її мистецької естетичної вартості, має дуже корисні природні властивості. Димлені вироби, виготовлені без жодних небажаних домішок, неполив'яний пористий черепок, вкритий вуглецем, нейтралізує усі шкідливі речовини. Страви, зготовані у димленому посуді, надзвичайно смачні.

Традиційна димлена кераміка не потребує поливи, тому має переваги над поливальною керамікою – вона економічно вигідніша. По-перше, не треба витрачатися на поливу, вартість якої становить левову частку ціни керамічної продукції. По-друге, димлена кераміка не потребує другого випалу, а отже вдвічі зменшується кількість дров і час випалу, збільшується міцність черепка. І по-третє, в процесі відновлювального випалу збільшується усадка випаленого черепка, що в свою чергу призводить до підвищення його водонепроникності (порівняно із випалом в окислювальному середовищі).

Тому надважливо у виробництві димленої кераміки дотримуватися традиційної, випробуваної часом і поколіннями, технології.

¹¹ Р. Мотиль, *Українська димлена кераміка ХІХ – початку ХХІ ст.*, с. 89.

¹² Jozsef Szabadfalvi, *Hungarian Black Pottery*. Budapest: Corvina, 1987, p. 60.

**КЕРАМІЧНІ ПРЕДМЕТИ З АНТРОПОМОРФНИМИ
ФОРМАМИ В ІНТЕР'ЄРІ ПРИМІЩЕНЬ**
Earthenware Items with Anthropomorphic Shapes in the Interior

UDC: 738.8.027

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754599>

Галина ІВАШКІВ

Докторка мистецтвознавства, провідна наукова співробітниця Інституту народознавства НАН України / a Doctor in art criticism, a leading researcher at the Folk Art Department at the Ethnology Institute of the Ukrainian Academy of Sciences

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2359-6735>

E-mail: halynaivashkiv@ukr.net

Summary. Ukrainian anthropomorphic earthenware items or vessels in the shape of a person are not only unique samples of decorative and applied arts, but also an important source of studying people's everyday life. Throughout the 19th-20th cc. anthropomorphic shapes were a topical issue in the creative life of many potters: those items were terracotta, smoked, painted or glazed. The division of these works into groups determined their function, i.e. there were lighting appliances, crockery, interior items etc. Images of a person can be seen among sculpted toys and pipes. Every item is characterized by a different degree of generalization, namely the anthropomorphic shape is either stylized or realistic, given in its full size or as a fragment. The given article analyzes the 19th-20th cc. earthenware, found in the interior, in particular lighting appliances (candlesticks), vases, hanging flower pots, ashtrays, earthenware money boxes, and earthenware pencil boxes.

Ukrainian potters made candlesticks with anthropomorphic silhouettes for one, two or three candles, mainly similar to wooden ones. In some items “the plastic language” prevailed, whereas the others were made on the potter's wheel and painted. The construction was based on the image of a woman (Pistyn), a man (Berezhany), a potter (Komarne) etc. The anthropomorphic candlesticks were often moulded in closed-type vessels (round pots, pumpkin-shaped vessels or pots). Among two-candle candlesticks we can also see a human image, for instance a man in full size (Zhornyshche). The schemes of candlesticks could even sometimes represent a whole scene (Kosiv).

Stylized and realistic features are typical of figure-shaped vases and hanging flower pots. For instance, we can single out woman-shaped vases by a renowned artist Yakiv Hnizdovskyi, born in Ternopil region. In the “plastic” compositions of hanging flower pots one could mainly see an image of a well-built old man (Kosiv). In the second half of the 20th c. in Kosiv people often used ashtrays which were decorated with vegetative ornaments. There is a rare sample of an ashtray in the shape of a girl with long hair (Kryshchyntsi). The shape of a round pot is the basis for another earthenware money box with anthropomorphic features (Mykolayiv). Potters displayed their creativity in other interior items, like earthenware pencil boxes in the shape of a young girl etc.

Key words: earthenware items, interior, anthropomorphic features, candlesticks, vases, flower pots, ashtrays, earthenware money boxes, earthenware pencil boxes.

Українська антропоморфна кераміка чи посудини у вигляді людини, які сягають часів енеоліту, є не лише унікальними зразками декоративно-ужиткового мистецтва, а й важливим джерелом у вивченні народного побуту. Упродовж ХІХ–ХХ ст. антропоморфні вироби були важливою темою у творчості багатьох гончарів: їх виготов-

ляли теракотовими, димленими, мальованими чи вкривали поливами. Актуальність теми спричинена передусім відсутністю скрупульозного мистецтвознавчого аналізу керамічних предметів, які стосуються інтер'єру приміщення, зокрема освітлювальних приладів (свічників), ваз, кашпо, попільниць, скарбонток та ємностей для олівців.

До освітлювальних приладів, виготовлених з глини, належать каганці, свічники, трійці, лампи тощо. У конструкціях глиняних свічників лійки могли міститися здебільшого на головах чоловіків або жінок, інколи – їхніх раменах або в руках. Ще в античні часи поширеними були свічники в образі богині Деметри, яка як богиня живої природи, родючості, хліборобства і шлюбу була однією з головних у грецькій міфології. Закономірно, що образ Деметри привертав увагу багатьох відомих художників та скульпторів.

Українські гончарі XIX–XX ст. часто виготовляли свічники з антропоморфними силуетами на одну, дві або три свічки. Очевидно, майстри формували свої вироби за зразками дерев'яних свічників XVIII–XIX століття. Предмети були з рисами чоловіка (інколи у військовій формі) або жінки (з чаркою в руці, в яку встромлялася свічка) у повен зріст, поширені в Середньому Придніпров'ї та Поділлі, рідше на інших територіях України¹. За ознаками форми подібні керамічні предмети можна поділити на дві основні підгрупи:

- 1) домінування “пластичної мови”;
- 2) формування на гончарному крузі у поєднанні з розписом.

До першої підгрупи належить свічник в образі жінки у повен ріст з дещо піднятою головою, розкішною довгою сукнею з багатьма рельєфними складками та посудиною в руках, в яку можна вставити свічку (друга половина XIX ст., Пістинь; ЕМК). Виразність обличчя, кучеряве волосся та підкреслена граційність фігури доповнені тонким розписом геометричного характеру (вертикальні смуги, кривульки, крапки) у типовій для глиняних виробів Прикарпаття тріаді кольорів – зеленого, брунатного і жовтого (Іл. 1).

Свічник. Друга половина XIX ст.
Пістинь Івано-Франківської обл.
А. Місьонг. Гончар-свічник. 1877
р. Комарне Львівської обл.

¹ О. Чарновський, *Українська народна скульптура*. Львів: Вид-во при Львівському державному університеті “Вища школа”, 1976, сс. 18-19.

Рідкісною є композиційна схема свічника з фігурою майстра, який працює за гончарним кругом (Антон Місьонг, Комарне, 1877 р.; НМК). У цій постаті (видимою є лише верхня частина) відтворено образ молодого хлопця з капелюхом та плечовим одягом з великими гудзиками. Умовний виріб на крузі водночас є лійкою для свічника, а контраст зеленого й цеглястого кольорів на білому тлі посилює динаміку. Автор цього виробу був учасником Крайової Рільничо-Промислової виставки у Львові 1877 р., про що зазначено в її каталозі² (Іл. 2).

У другій половині ХХ ст. у структурі деяких антропоморфних свічників бачимо й гротескні нотки. Так, у постаті усміхненого чоловіка з реалістично відтвореною головою – виразні брови, очі, ніс, вуса, борода, інші елементи портрета подано схематично, відчутною є гра трубчастих компонентів різного діаметра, зокрема у руках-колах та дугоподібних ногах (Степан Дяків, Бережани, 1989 р.; ТОКМ). У загальному цеглястому забарвленні невеликий акцент відведено розпису брунатного кольору – для увиразнення рельєфних рис обличчя та розетки як елементу декору (Іл. 3).

С. Дяків. Свічник. 1989 р. Бережани Тернопільської обл.

Свічник. 1972 р. Угорщина.

Основою антропоморфності деяких свічників могло бути лише зображення голови людини. Так, свічник угорських гончарів 1972 р. у композиційній структурі має три основні складові: тарілку-підставку внизу, горнятко з пластичними рисами голови чоловіка (ніс, очі, тонкі вуса) і тарілковий виступ із лійкою на завершенні. Плавність переходу з однієї форми в іншу “узгоджено” з декоративними елементами, зокрема “пальцевими” виїмками на краях підставки і “капелюхом”. На цілісність

² *Katalog Krajowej wystawy Rolniczej i Przemysłowej we Lwowie 1877 r.* Lwów, 1877, s. 183.

вдалого пластичного рішення впливає й темно-зелена полива по всій поверхні виробу (Угорщина, 1972 р., ЗМНАП). (Іл. 4)

У другій підгрупі основною формою для творення антропоморфних свічників є посудини закритого типу, які у різних історико-етнографічних регіонах називають баньками (тиквами) – це вироби грушоподібної форми з довгою шийкою та опуклим корпусом. Такі предмети використовували здебільшого для тримання свяченої води, олії, нафти або перенесення холодної води в поле. Антропоморфний силует людської голови міг міститися на шийці посудини із малою лійкою вгорі (Миколаїв). Цікаво, що коли це була голова чоловіка, то його капелюх міг слугувати тарілковим виступом (для збирання топленого воску).

В композиційній схемі двосвічника (свічника на дві свічки) є фігура чоловіка, одяг якого прикрашено рядом рельєфних кульок (“гудзиків”), а на раменах – лійки для свічок (Олександр Ганжа, Жорнище, 1990 р.; МХП). Оскільки предмет виконано у теракоті, основна увага зосереджена на пластиці. Окрім освітлювальної функції, цей посуд використовували й для напоїв – на це вказує пустотіла форма, отвір на голові та ручка ззаду (Іл. 5).

О. Ганжа. Двосвічник. 1990 р. Жорнище Вінницької обл.

А. Джуранюк. Трисвічник. 1989 р. Косів Івано-Франківської обл.

Дволикий образ людини з виразно окресленою головою (рельєфні очі, ніс, рот, вуса), обрамленою грубим колом та стилізованою нижньою частиною конусоподібної форми з заокругленими ручками, які одночасно слугують і руками, є в основі трисвічника (себто свічника на три свічки) роботи того ж автора. Такий антропоморфний образ є втіленням фантазії гончаря – вгорі завершено лійкою і тарілковим виступом, а доповнено півфігурами чортів з лійками для свічок. Ощадливий декор із подвійних

рельєфних розеток та глиняних кульок, піднятих або опущених донизу вусів, довгим носом та невеликими закрутами-хвостами, що, як і роги чортів, підтримують тарілку для центральної свічки, лише посилюють ритмічність композиційного укладу та загадковість предмета.

Пластика трисвічника інколи може відтворювати й цілу сюжетну сценку – зображення діда (у центрі), який двома руками обіймає своїх онуків (А. Джуранюк, Косів, 1989 р.; НМІУ). Основними складовими цієї композиційної структури є один великий і два менші глечики, а капелюхи зображених служать тарілковими виступами та лійками. Окрім тонкого моделювання форм, важливу місію тут виконує техніка мальовки – розпис жовтого і зеленого кольорів з мотивами геометричного та рослинного типу на брунатному тлі, а рельєфний акцент застосовано лише у зображенні дідового волосся (Іл. 6).

М. Тарасенко. Трисвічник. 1970-ті рр. Дибинці Київської обл.

Я. Гніздовський. Ваза. 1990-ті рр. Нью-Йорк (США).

Родина з чотирьох осіб є в основі сюжету ще одного свічника – центральною тут є фігура жінки, лик якої відтворено на шийці посудини-тикви (М. Тарасенко, Дибинці, 1970-ті рр.; НМНАПУ). Розповідний характер композиції полягає в тому, що до постаті матері додано голови інших членів сім'ї – чоловіка з вусами та двох дітей – хлопчика і дівчинки. Авторіві вдалося тонко передати риси обличчя та внутрішній стан зображених, а лійки для свічок він помістив на головах не чотирьох, а трьох осіб. Окрім яскравих пластичних характеристик вагомим у декорі є довільні ангобові мазки (Іл. 7).

На антропоморфність ще одного свічника вказує розпис його шийки – це служить головою чоловіка, тулуб якого має вигляд кулястого потовщення. Руки-дуги чоловіка зігнуті у боках, а тарілковий виступ з лійкою є його капелюхом (Валентина Джуранюк, 1990-ті рр., Косів; приватна збірка).

У пластичному вирішенні свічників інколи трапляється образ ангела, який був особливо поширений у живописі та скульптурі епохи бароко у багатьох країнах світу. В Україні ангелів та херувимів зображали на рельєфних кахлях вже у XVI ст., рідше – сюжетних композиціях на площинах мальованих кахель та посуду XIX – початку XX століття. У другій половині XX ст. ця тема розвивалася у скульптурі та інших галузях мистецтва. Тонко модельована пластика ангела, який стоїть на невеликій підставці, передає м'якість образу малого хлопчика з хвилястим волоссям, а прикрашені рельєфом крила надають певної легкості та величі. В обох руках ангел тримає лійки для свічок, а домінування скрупульозної пластичної мови підкреслено монохромністю композиції – світло-брунатною поливою (О. Луцишин, Крищинці, 1980-ті рр.; МГМЛ ВОХМ, експозиція).

Серед предметів інтер'єру з антропоморфними формами траплялися й вази (ємності для зрізаних квітів), які, як правило, ставили на стіл, та кашпо, зазвичай, для живих квітів, а тому до них насипали ґрунт та прикріплювали до стіни або віконної рами. Звертаємо увагу на дві оригінальні теракотові вази у вигляді постатей жінок – одна з виразними пластичними характеристиками обличчя та грудей, друга – з теракотовим позначенням вказаних форм (УМуНІ). Автором ваз, виготовлених 1953 р., є відомий американський художник українського походження, графік, кераміст і мистецтвознавець Яків Гніздовський (1915–1985) (Іл. 8).

Окрім традиційних округлих чи овальних форм, у XX ст. з'являлися й фігурні кашпо. Як і в інших антропоморфних виробках, тут наявні стилізаційні та реалістичні риси. Так, у мальованих композиціях кашпо гончарів Косова переважав образ старого кремезного чоловіка, точніше, його пластична пів постать, яка потім плавно перейшла у контейнер для квітів. Варіативність таких конструкцій полягала у тлі виробів (білий або брунатний), рисах обличчя зображеного чоловіка, одязі, формі капелюха, а також розписі (Василь Аронець, Косів, 1967 р.; НМНМГП). В основі декору – поєднання геометрично-рослинного орнаменту з типовою для кераміки Прикарпаття тріадою кольорів (Іл. 9).

У більш реалістичній манері подано пластичний образ іншого чоловіка, який обома руками тримає посудини для квітів. Постать у гуцульському традиційному вбранні зображено у повен ріст, чоловік усміхнений, а кептар зі складками надає композиції певної динаміки (В. Аронець, Косів, 1973 р.; НМНМГП).

У другій половині XX ст. зразками для виготовлення попільниць (ємностей для окурків та попелу) часто були тодішні фабричні фаянсові вироби. Із глиняних попільниць можна виокремити два типи: настільні та настінні. Такі предмети не завжди наділялися виразністю композиційної схеми. В основі структури одного з виробів сидячі фігури двох грайливих хлопчиків, які, судячи з одягу і взуття (капелюх, кептар, постолі), походять з Прикарпаття. Взввшись за руки, хлопці створили прямокутну площину для окурків та попелу (М. Анденюк, Косів, 1967 р., ІФОКМ). Мальований виріб декоровано рослинним орнаментом у традиційній гамі та вкрито безколірною поливою.

Рідкісним варіантом схеми настінної попільнички є фігура дівчини з довгим волоссям (бачимо її півпостать), фартух якої водночас слугує ємністю для окурків. На експресивність пластичного моделювання поряд із ліпленням і застосування інших

В. Аронець. Кашпо. 1967 р. Косів Івано-Франківської обл.

О. Луцишин. Попільничка. 1990-ті. Крищинці Вінницької обл.

способів декорування впливає, зокрема крайкування, ажур та суцільне поливання (О. Луцишин, Крищинці, 1980-ті рр., МГМЛ ВОХМ) (Іл. 10).

У контексті теми антропоморфності глиняних виробів оригінальною вважаємо скарбонку “Лихвар”, основу якої складає форма баньки (Іван Винявський, Миколаїв, 1932 р., МЕХП). На шийці посудини бачимо вишукане пластичне зображення голови чоловіка з бородою та капелюхом із широкими берегами. У декорі виробу, вкритого брунатною поливою, поєднано типові для гончарного осередку мотиви – “гірлянда”, звивисті гілочки й крапчасті розетки білого кольору, що підкреслюють його упізнаваність серед подібних предметів. У 1970-х рр. гончар створював аналогічні за тематикою скарбонки. Вироби дещо менші (16 x 10 см) та скромно декоровані – такий же зелений капелюх та цеглясте тло, а на середині корпусу ряд мотивів “сосонок” (1977 р. цю скарбонку закупили до МЕХП у самого майстра) (Іл. 11).

Подібні скарбонки з антропоморфними силуетами після 1945 р. виготовляли й у Сербії, зокрема в гончарному осередку Ораховац. Тонко модельована голова чоловіка водночас є шийкою посудини, а проріз для монет зроблено позаду постаті³. На емоційність сприйняття образу впливає чітке відокремлення голови від корпусу посудини за допомогою довгої шиї зображеного, монохромність поливи та вкраплення малих білих мазків в акцентах рельєфного обличчя.

Куля, в яку “вростає” півпостать гуцула-сопілкаря з капелюхом на голові та кептарі – така основна композиційна зав’язка ще однієї скарбонки (Павлина Цвілик, Ко-

³ Р. Томух, *Гричарство у Србиїуо*. Београд: Етнографски музеј у Београду, 1983. Рys. 1855.

І. Винявський. Скарбонка. 1977 р.
Миколаїв Львівської обл.

сів, 1959 р.; ІФОКМ). Предмет повністю вкрито декоративними звивистими гілками з розетками та листками. Серед виробів майстрині трапляються конструкції з подібною кулею та фігурою гуцулки у повен зріст.

Рідкісними є димлені скарбонки з антропоморфними рисами – гончар з Погвіздова (Польща; 1960 р.) Францішек Кот зобразив голову чоловіка у гротескній стилістиці, що виражено нахилом капелюха, а тулуб з гладженими смугами і “гудзиками”⁴.

Фігура жінки у дзвоноподібній спідниці, з-під якої виступає її взуття, доповнена іншими атрибутами – мискою та кухлем, які тримає в руках, та капелюхом на голові, є в основі скарбонки (мумакі) з Пуканця (Словаччина)⁵. Вираженнями цієї композиції розпису є мотиви горизонтальних та вертикальних смуг.

Свою творчу фантазію гончарі виявляли і у виготовленні інших предметів інтер'єру, зокрема ємностей для олівців. Назва “Гуцулка” досить промовиста – бачимо фігуру дівчини, в основі якої форма циліндра із чітким виділенням голови, тулуба та рук, зігнутих “у боки”. Надто стримана пластика гармоніює з розписом геометричного

⁴ E. Fryś-Pietraszko, *Wystawa i muzeum regionalne w Łańcutcie*. Polska sztuka ludowa. 1963. № 3/4. II. 5.

⁵ A. Polonec, M. Turzova, *Pukanská keramika*. Zbierky Narodopisného odbory slovenského narodného múzea v Martine. Bratislava: Osveta, 1962. Obr. 39.

характеру, елементи якого на хустці, кептарі, сорочці та запасці. Типова кольорова гама доповнена вкрапленнями синього (Михайло Скарецький, Косів, 1967 р.; ІФОКМ).

Отож, при аналізі художніх особливостей предметів з антропоморфними силуетами ХІХ–ХХ ст. в інтер'єрі приміщень особлива увага зверталась на їхнє функціональне призначення, форму та декор. Численні приклади таких керамічних виробів авторка виявила в українських та зарубіжних музеях, приватних збірках, а також мистецтвознавчій літературі. Відтак, введено у науковий обіг значний масив пам'яток, які дотепер дослідники не аналізували або згадували побіжно. Із керамічних виробів акцентовано на свічниках на одну, дві і три свічки, вазах, кашпо, скарбонках, попільницях і ємностях для олівців, виготовлених у різних історико-етнографічних регіонах. Автори намагалися виразно розкрити кожен образ, наділяючи індивідуальною пластичною мовою, засобами розпису та колористичним наповненням. Серед образів люди різного віку, серйозні або наївні, з нотками гумору, проте з рисами доброти, особливо у складних сюжетних композиціях.

У мистецтвознавчому аналізі кераміки українських майстрів проводилися паралелі з подібними предметами з Польщі, Словаччини, Сербії, Угорщини, Чехії тощо.

Умовні скорочення

ЕМК – Етнографічний музей Кракова (Польща)

ЗМНАП – Закарпатський музей народної архітектури та побуту

ІФОКМ – Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей

МГМЛ ВОХМ – Музей гончарного мистецтва Луцишина Вінницького обласного художнього музею

МЕХП – Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України

НМІУ – Національний музей історії України

НМК – Національний музей Кракова (Польща)

НМНАПУ – Національний музей народної архітектури та побуту України

НМНМГП – Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття

ТОКМ – Тернопільський обласний краєзнавчий музей

УМуН-Й – Український музей у Нью-Йорку (США)

**MEȘTEȘUGURILE TRADIȚIONALE DE PRELUCRARE A PIEILOR
ȘI BLĂNURILOR AJUNSE ÎN ATENȚIA CERCETĂTORILOR**
*The traditional crafts of processing skins and furs have come
to the attention of researchers*

CZU: [675+745.53].001.5

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754581>

Ana ISCHIMJI

Doctorand, Școala doctorală științe umaniste și ale educației,

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0036-1139>

E-mail: anaischimji29@gmail.com

Summary. In this paper, we aimed to examine and systematize the theoretical and historiographical data regarding the traditional crafts of leather and fur processing, the multi-disciplinary nature of the research and the ethno-historical and artistic aspects, as well as the documentary sources that were used to create this investigative approach.

Key words: the activity of craftsmen, art, tradition, promotion of values.

Interesul etnologilor, istoricilor și specialiștilor în domeniul studiului artelor pentru meșteșugurile artistice de prelucrare a pieilor și blănurilor, pentru tradițiile și conceptele moderne ale acestor îndeletniciri, a fost reflectat în mai multe publicații cu caracter general și particular, accentuându-se în paginile lucrărilor asemenea aspecte precum creșterea oilor și pregătirea materiei prime necesare, dezvoltarea și afirmarea meșteșugului de prelucrare a pieilor și blănurilor, activitatea artizanilor și confecționarea diverselor piese vestimentare, piese de harnașament, suvenire etc.

Publicațiile examinate de noi au fost prezentate cronologic în două perioade istorice:

a) Publicațiile apărute în perioada sovietică (1944–1991) privind îndeletnicirile de prelucrare a pieilor și blănurilor și confecționarea pieselor;

b) Lucrările publicate după 1991, fiind constatată reevaluarea unor concepte și afirmații inclusiv cu referire la locul și rolul artizanatului în dezvoltarea durabilă a societății, promovarea tradițiilor autentice, valorificarea științifică a pieselor de patrimoniu.

Organizarea meșteșugarilor în asociații, bresle, corporații este una din cele mai complexe probleme, care a suscit interesul mai multor istorici, în acest context fiind relevante studiile elaborate la timpul său de N. Iorga¹, E. Pavlescu², Șt. Pascu³, Șt. Olteanu și C.

---

¹ N. Iorga, Catastihul breslei blănarilor din Botoșani, în: *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, s. II, t. XXXIV (1911–1912), București, 1911–1912, pp. 4-5; N. Iorga, *Istoria industriilor la români*. București: Publicație pentru Societatea națională de credit industrial, 1927, 226 p.; N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români publicate pentru Societatea Națională de Credit Industrial*. București, 1926, 142 p.

² E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*. București: Fundația Regele Carol I, 1939, 638 p.

³ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*. București: Academiei Române, 1954, 380 p.

Șerban⁴, ș.a., precum și de istoricii din Chișinău P. Cocârlă⁵, V. Tomuleț⁶, I. Chirtoacă⁷ ș.a., care au examinat în detalii activitatea meșteșugarilor din spațiul românesc, organizarea lor în frății, bresle, corporative, fenomenele social-economice și artistice privind dezvoltarea meseriilor și îndeletnicirilor casnice. Astfel, în opinia lui E. Pavlescu, organizarea meșteșugarilor în diferite asociații are la bază inclusiv evenimente de natură religioasă de la sfârșitul secolului al XVI-lea⁸. Iar la începutul secolului al XVII-lea începe tranziția de la frății către bresle ca forme de organizare a meșteșugarilor din spațiul românesc, în secolul al XVIII-lea fiind atestate statutele de breaslă, cele mai timpurii aparținând breslei măcelarilor și breslei blănarilor, fapt ce denotă interesul pentru produsele meșteșugarilor. Astfel, breslele meșteșugărești reprezentau pe producători și pe distribuitori ai produselor lucrate de meseriași, inclusiv cei care lucrau pieile și blănurile⁹. Vom aminti cu această ocazie că primul statut de breaslă este cel al breslei blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagerilor și cojocarilor din Roman, reînnoit în anul 1724. În Roman, în anul 1641, E. Pavlescu afirmă că exista o breaslă unică, alcătuită din blănari, croitori, bărbieri, abageri și cojocari¹⁰. De asemenea, la Iași blănarii și cojocarii din 1754 formau o singură breaslă; iar statutul breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava este cunoscut din 1673. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea la Iași erau bresle de cizmari, ciubotari, curelari, blănari, croitori, sucmanari, care au unit meseriași ce lucrau pieile și blănurile.

În pofida importanței breslelor meșteșugărești și impactul lor în viața social-economică, culturală și religioasă, în paginile demersului nostru științific nu vom insista asupra problemei breslelor meșteșugărești, examinată în detalii în istoriografia românească, scopul nostru fiind realizarea unei retrospective lapidare privind dezvoltarea meseriilor până la mijlocul secolului al XX-lea pentru a forma fundamentul de înțelegere a dezvoltării artizanatului, prelucrării pieilor și blănurilor, confecționarea articolelor vestimentare și de harnașament în RSS Moldovenească și Republica Moldova.

⁴ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*. București: Editura Academiei R.S.R., 1969, 460 p.

⁵ П. Кокырлэ, Ремесленные цехи городов Молдавии и некоторых стран Европы в эпоху феодализма, in: *Молдавский феодализм: общее и особенное*. Кишинев: Штиинца, 1991, pp. 234-262.

⁶ V. Tomuleț, Basarabia la 1828: procese demografice, structuri sociale și confesiuni religioase. (Descrișă într-un memoriu prezentat instituțiilor imperiale ruse) (Partea I), in: „Latinitate, Romanitate”, Românitare, Ed. 5, 5-6 noiembrie 2021, Chișinău. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2022, Ediția 5, pp. 266-294; V. Tomuleț, *Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812–1868)*. Studii / V. Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Catedra Istorie Universală. Ch.: Cartdidact, Chișinău: Tipogr. „Balacron” SRL, 2012, 610 p.; V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Chișinău, 2011, Vol. I-III; V. Tomuleț, M. Iliuț, *Costumul național moldovenesc pentru femei din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea (componentele principale)*, in: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socioumanistice”. Vol. III. Chișinău, 2003, pp. 469-476; V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituții, Regulamente, Termeni)*. Chișinău, ediția a II-a, 2014, 420 p.

⁷ I. Chirtoacă, Din istoria ocupațiilor economice în Țara Moldovei, in: *Tyragetia*, XI, Chișinău, 2002, pp. 83-92.

⁸ E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 25.

⁹ *Ibidem*, p. 92.

¹⁰ *Ibidem*, p. 96.

Despre dezvoltarea meșteșugurilor în Basarabia și activitatea meseriașilor, implicit cei care prelucrau pieile și blănurile, putem discuta examinând datele Recensământului populației din anul 1897, istoricul Dinu Poștarencu examinând structura profesională conform Recensământului din 1897¹¹, precum și culegerea despre Chișinău editată în anul 1912¹².

Cercetarea gradului de investigare a problemei a reliefat faptul că problema dezvoltării artizanatului în domeniul prelucrării pieilor și blănurilor și-a găsit reflectare în mai multe studii, autorii cărora și-au concentrat eforturile pentru a pune în evidență dezvoltarea meșteșugurilor în general, mai ales în evul mediu, evoluția breslelor meșteșugărești¹³, cromatica și ornamentarea obiectelor de artă populară din spațiul românesc¹⁴, precum și tradițiile meșteșugului de prelucrare a pieilor și blănurilor, în particular.

În anii 1960–1980, în RSSM subiectul artizanatului în domeniul prelucrării pieilor și blănurilor a fost abordat în cataloagele expoziționale ce vizează arta decorativă populară¹⁵ sau expoziția de modele propuse pentru a fi produse în serie¹⁶, studii de sinteză despre meșteșugurile casnice¹⁷ și de autori precum: Ada Zevin și M. Livșiț care au discutat în lucrările sale despre portul popular, inclusiv cojoacele și bondițele îndrăgite¹⁸, V. Zelenciuc, M. Livșiț și I. Hîncu, care au abordat subiectul artei populare¹⁹, M. Dimitriu și V. Zelenciuc, care au adus un plus valoare în examinarea costumului popular²⁰, completați de lucrarea semnată de V. Zelenciuc și N. Kalașnikova²¹; M. Golțov care a scris despre meșteșugurile

¹¹ D. Poștarencu, Structura profesională a populației Basarabiei conform Recensământului din 1897, in: Tyragetia, nr. XIV, Chișinău, 2005, pp. 190-197.

¹² Юбилейный сборник города Кишинева. 1812–1912. Кишинев: Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914, 206 p.

¹³ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*. București, 1969, 460 p.

¹⁴ T. Pamfile, M. Lupescu, *Cromatica poporului român*. București, 1914; S. Marian, T. Pamfile, M. Lupescu, *Cromatica poporului român*. București: Saeculum I. O., 2002, 367 p.

¹⁵ *Республиканская выставка народного творчества (1959 год)*: Каталог. Кишинев: Картя Молдовенеаскэ, 1961, 40 p; 30 il.

¹⁶ *Expoziția republicană de modele noi ale obiectelor de artă decorativă aplicată pentru producerea lor în serie și a creațiilor meșterilor populari din RSS Moldovenească: Catalog*. Chișinău: Timpul, 1976; *Expoziția republicană de creații ale industriei meșteșugărești populare de artă decorativă aplicată: Catalog*. Chișinău: Timpul, 1980, p. 48.

¹⁷ S. Boboc, Grija pentru arta populară, in: „Viața satului”, 1969, 30 ianuarie, p. 4; *Народные художественные промыслы Советской Молдавии*. Кишинев: Тимпул, 1978, p. 20.; Să ne adunăm comorile: [colectarea comorilor culturale moldovenești: costume naționale, covoare, fotografii, documente vechi, obiecte de gospodărie], in: *Cultura Moldovei*, 1963, 10 martie, p. 3; *Arta populară – exponent al timpului: [dezvoltarea artei populare în Moldova]*, in: *Moldova socialistă*, 1968, 27 ianuarie, p. 1.

¹⁸ Ada Zevin, M. Livșiț, *Portul național moldovenesc*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1960. 29 p.

¹⁹ В. Зеленчук, М. Лившиц, И. Хынку, *Народное декоративное искусство Молдавии*. Кишинев: Картя молдовенеаскэ, 1968, 130 p.

²⁰ V. Zelenciuc, *Costumul național moldovenesc*. Chișinău: Timpul, 1975, 61 p.

²¹ V. Zelenciuc, N. Kalașnikova, *Vestimentația populației orășenești din Moldova (secolele XV–XIX)*. Chișinău: Știința, 1993, 128 p.

artistice în Moldova²², S. Nucă²³, V.V. Teslenko, care a pus în evidență îndeletnicirile populare²⁴, fiind urmat de studiile despre arta decorativă aplicată elaborate de criticul de artă M. Livșiț²⁵, Silvia Șaranuță, care a examinat în detalii ornamentele specifice artei populare²⁶ ș.a.

Contribuții substanțiale a adus istoricul A. Furtună, care a studiat creșterea oilor la moldoveni, aducând astfel informații inedite despre materia primă și îndeletnicirile casnice cu referire la prelucrarea pieilor și blănurilor, confecționarea cojoacelor, bundițelor²⁷ ș.a.

Cercetător de temeinică formație, istoricul Nicolae Iorga, a abordat în lucrările sale subiectul breslelor blănarilor²⁸, accentuând faptul că o breaslă se deosebește „numai atunci când se ivește concurența între cei ce exercită aceeași ocupație”²⁹.

Valoros pentru cercetarea noastră este studiul de proporții elaborat de Ștefan Pascu despre meșteșugurile din Transilvania³⁰. Printre cercetătorii români de peste Prut vom menționa publicațiile semnate de P. Petrescu despre broderiile pe piele sau motivele decorative³¹; de P. Stahl, despre arta populară românească³²; I. Vlăduțiu, care s-a axat pe etnografia românească³³; Tangred Bănățeanu, care a descris în detalii arta populară din spațiul etnografic bucovinean³⁴; Emilia Pavel care a abordat subiectul portului popular moldovenesc³⁵. Valer Butură a realizat un amplu studiu privind cultura materială a poporului român, descriind și meșteșugul cojocăritului în spațiul românesc³⁶. La rândul său, P. Petrescu și Stoica Georgeta s-au axat pe arta populară românească³⁷, realizând și un dicționar de specialitate foarte util cercetătorilor³⁸. Subiectul artei populare, al meșteșugurilor artistice inclusiv prelucrarea pieilor și blănurilor, au fost reflectate de S. Pîrău³⁹ și C. Prut⁴⁰. Pentru studiul nostru sunt relevan-

²² D. Goltov, *Parametrii artizanului popular: [meșteșugurile artistice în Moldova]*, in: *Cultura*, 1976, 26 iunie, p. 14; 31 iulie, p. 14; V. Teslenko, *Народные художественные промыслы Молдавии*, Кишинев: Изд-во: Картя Култура, 1975, 17 мая, p. 13.

²³ S. Nucă, *Bogăția artei noastre populare*, in: *Cultura*, 1976, 26 iunie, p. 14; 31 iulie, p. 14.

²⁴ V. Teslenko, *Народные художественные промыслы Молдавии*. Кишинев, 1978, 95 p.

²⁵ M. Livșiț, Note despre evoluția artei decorative aplicate moldovenești, in: „Literatura și arta”, 1982, 7 ianuarie, p. 7; M. Лившиц, *Декоративно-прикладное искусство Молдавии / Отдел этнографии и искусствоведения АН МССР*. Кишинев: Штиинца, 1980, 100 p.

²⁶ S. Șaranuță, *Ornamente populare moldovenești = Молдавский народный орнамент = Les ornements populaires moldaves*. Chișinău: Timpul, 1984. 61 p.

²⁷ A. Фуртунэ, *Овцеводство у молдаван в XIX - начале XX в. (Ист.-этногр. аспект)*. Штиинца, 1989, 97 p.

²⁸ N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani*. București, 1911, pp. 27-28.

²⁹ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*. București, 1927, 240 p.

³⁰ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania din secolul al XVI-lea*. București: Academiei Republicii Populare Române, 1954, 380 p.

³¹ P. Petrescu, *Broderii pe piele în arta populară românească*. București: Meridiane, 1968, 40 p.; P. Petrescu, *Motive decorative celebre*. București: Meridiane, 1971, 148 p.

³² P. Stahl, *Folclorul și arta populară românească*. București: Meridiane, 1968, 52 p.

³³ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*. București: Științifică, 1973, 506 p.

³⁴ T. Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*. Suceava: Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975, pp. 39-56.

³⁵ E. Pavel, *Portul popular moldovenesc*. Iași: Junimea, 1976, 207 p.

³⁶ V. Butură, *Etnografia poporului român: Cultura materială*. Cluj-Napoca: Dacia, 1978, 463 p.

³⁷ P. Petrescu, G. Stoica, *Arta populară românească*. București: Editura Meridiane, 1981, 147 p.

³⁸ G. Stoica, P. Petrescu, *Dicționar de artă populară*. București: Enciclopedică, 1997, 520 p.

³⁹ S. Pîrău, *Interdependențe în arta populară românească*. București: Meridiane, 1989, 53 p.

⁴⁰ C. Prut, *Calea rătăcită: O privire asupra artei populare românești*. București: Meridiane, 1991, 159 p.

te studiile de caz, cercetările separate a unor zone etnografice din spațiul românesc cum ar fi zona etnografică Rădăuți⁴¹, Iași⁴², Buzău⁴³, Troțuș⁴⁴, Sibiu⁴⁵, Vrancea⁴⁶, Suceava⁴⁷, Arad⁴⁸ ș.a.

Un loc aparte în dezvoltarea artizanatului revine cojocăritului, o meserie bine cunoscută și afirmată în spațiul românesc odată cu creșterea oilor, cererea în cojoace care îndeplineau funcții atât estetice, de înfrumusețare, cât și utilitare, apotropaice, de protecție a omului pe timp rece, dar și de subliniere a statutului social-economic al posesorului în societate.

Cojocăritul a fost pe larg dezvoltat în prima jumătate a secolului XX, în localitățile din Basarabia activând meșteri specializați care prelucrau materia prima necesară, confecționau cojoace diferențiate după anumite criterii și destinate pentru bărbați, doamne, copii, folosite atât în portul cotidian cât și în cadrul sărbătorilor de familie, ceremoniale⁴⁹. În RSS Moldovenească această îndeletnicire a devenit preocuparea meșteșugarilor care lucrau în gospodăriile casnice individuale, arteluri, ateliere, precum și a puținilor artiști plastici care au avut tentația de a prelucra pielea pentru a realiza lucrările sale. Despre artistul Vera Petrovski, în această ordine de idei, relatează Larisa Turea⁵⁰.

După 1991, odată cu creșterea interesului față de tradiție, patrimoniu⁵¹, identitate, mai mulți cercetători și-au concentrat eforturile pentru a prezenta dezvoltarea îndeletnicirilor casnice în general, dar și asupra prezentării artei populare ca sursă a arte naționale⁵². Merită toată atenția lucrările specialistului în domeniu, dr. Elena Postolachi, care a lăsat un impact deosebit în promovarea patrimoniului cultural și dezvoltarea meșteșugurilor și pentru care meșteșugurile populare au fost un factor de menținere a continuității și imaginii etnice⁵³.

⁴¹ M. Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*. București: Sport-Turism, 1979, p. 59.

⁴² C. Cihodaru, G. Platon, *Istoria orașului Iași*. Iași: Junimea, 1980, vol. I, 672 p.

⁴³ O. Horsia, *Zona etnografică Buzău*. București: Sport-Turism, 1981, p. 36.

⁴⁴ D. Ichim, *Zona etnografică Troțuș*. București: Sport-Turism, 1983, p. 64.

⁴⁵ *Mărginenii Sibiului: Civilizație și cultură populară românească*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 267.

⁴⁶ T. Bănățeanu, Georgeta Stoica, *Zona etnografică Vrancea*. București: Sport-Turism, 1988, p. 47.

⁴⁷ *Suceava. File de istorie: documente privitoare la istoria orașului, 1388–1918*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1989, Vol. 1, 860 p.

⁴⁸ E. Colța, *Meșteșuguri tradiționale din județul Arad: sumănăritul și cojocăritul*, in: Studii și Comunicări de Etnologie. Tomul 25, 2011, pp. 87-95.

⁴⁹ В. Тесленко, *Народные художественные промыслы Молдавии*, 55 p.

⁵⁰ Larisa Turea, *Mai departe de calul Traian: [despre meșterul în arta pielăritului, Vera Petrovski]*, in: Moldova. 1979, nr. 6, pp. 36-37.

⁵¹ T. Stăvilă, C. Ciobanu, T. Diaconescu, *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova / Le patrimoine culturel de la République de Moldova*. Chișinău: ARC, 1999, 274 p.

⁵² L. Cemortan, Unele aspecte privind orientarea cercetărilor în domeniul artelor naționale, in: *Arta-92. Studii, cercetări și documente*. Chișinău, 1992, pp. 14-20.

⁵³ E. Постолаки Состояние и проблемы развития современных художественных промыслов Молдавской ССР, in: Всесоюзная сессия по итогам полевых этнографических исследований 1982–1983 годов: тезисы докладов, Ч.2, Черновцы, 1984, pp. 357-359; E.A. Postolachi, L. Rotaru, V. La izvorul artei populare. Chișinău: Lumina, 1988, 64 p.; E. Postolachi-Iarovoii, Meșteșugurile populare – originalitatea etnică a unui popor, in: Moldova suverană, 2002, 25 iulie, p. 4; E. Postolachi, Meșteșugurile populare, factor de menținere a continuității și imaginii etnice, in: Akademos, 2010, nr. 1(16), pp. 114-116.

Nemijlocit despre creșterea oilor, prelucrarea pieilor ș.a., s-a aplecat în studiul de sinteză istoric Gh. Postică⁵⁴, care a realizat un amplu studiu privind evoluția meșteșugurilor⁵⁵. De asemenea, materialele publicate în paginile revistei „Femeia Moldovei”⁵⁶ ne-au fost de un real folos la elaborarea articolului de față.

Totodată, alți cercetători s-au axat pe prezentarea unor portrete de creație ale artizanilor vremii, reflectând despre soarta meșteșugarilor⁵⁷, inclusiv din diferite zone⁵⁸ sau asupra activității meșterilor Marina Gherbanovschi⁵⁹, Constantin Cojan⁶⁰ ș.a.

Merită toată atenția catalogul meșteșugurilor practicate în arealul parcului Orhei⁶¹, urmată ulterior de cataloage și repertorii similare axate pe identificarea meșteșugurilor și artizanilor din alte zone ale Republicii Moldova, inclusiv din sudul țării⁶².

Aparte vom consemna activitatea asociației „ARTIZANA”⁶³ și primele expoziții, care deopotrivă cu confecționarea articolelor meșteșugărești, realizase o serie de expediții etnografice în localitățile moldovenești pentru a colecta materiale, fotografii, obiecte vechi⁶⁴.

Indiscutabil, activitatea Uniunii Meșterilor Populari necesită a fi examinată într-un studiu separat, pentru demersul nostru fiind importante datele cu referire la activitatea artizanilor care lucrau pielea și confecționau diferite piese decorative⁶⁵. Menționăm că în mai multe publicații și note critice se abordă problema viitorului artizanatului, locul și rolul meseriilor artistice, ponderea tradițiilor în dezvoltarea artizanatului și implementarea inovațiilor, a modernității în confecționarea cojoacelor, bondițelor⁶⁶. Aparte vom menționa importanta

⁵⁴ Gh. Postică, *Prelucrarea pieilor*, in: *Analele Științifice ale Universității Libere Internaționale din Moldova: Seria Istorie*, 2000, vol. 1, p. 31; *Meșteșuguri populare tradiționale moldovenești: (Din colecțiile Bibliotecii Naționale): Bibliografie de recomandare*. Chișinău: Biblioteca Națională a Republicii Moldova, 2017, pp. 24-34.

⁵⁵ Gh. Postică, *Meșteșugurile din spațiul nistrean în perioada medievală timpurie (sec. V–XIII)*, in: *Analele științifice, ULIM*, 2000, vol. I, pp. 23-34.

⁵⁶ Cojoace și cojoccele, in: *Femeia Moldovei*, 1992, nr. 9-12, pp. 112-113.

⁵⁷ C. Macovei, *Soarta meșterului popular în republică*, in: *Femeia Moldovei*, 1991, Nr. 4, p. 17.

⁵⁸ S. Șaranuță, *Aspecte ale meșteșugurilor artistice țărănești din Ținutul Soroca (sec. XIX–XX)*, in: *Buletin științific: Serie nouă Vol. 1(14)*, Chișinău, 2004, pp. 147-152.

⁵⁹ V. Dunaeva, *Fiecare meșter are taina sa: [portretul de creație al meșterului Marina Gherbanovschi (lucrări din piele)]*, in: *Curierul de seară*, 1993, 18 martie, p. 3; *Вечерний Кишинев*, 1993, 18 martie, p. 3.

⁶⁰ N. Hadârcă, *Cojocăritul care face minuni din pielicica oilor: [despre Constantin Cojan, unul dintre puținii meșteșugari care mai cos căciuli de cârlan și bondițe]*, in: *Adevărul (Moldova)*, 2011, 29 decembrie, p. 5.

⁶¹ *Catalogul meșteșugurilor practicate în arealul Parcului Național „Orhei” = Catalogue of handicrafts produced in the „Orhei” National Park region*. Chișinău, 2013, 64 p.

⁶² *Raport etnografic „Starea meșteșugurilor tradiționale în Regiunea de Dezvoltare Sud a Republicii Moldova și județele Vaslui și Galați, România”* [online]. Chișinău, 2021, 82 p. Disponibil: http://www.adrsud.md/public/files/Raport_etnografic_RD_SUD_RO_final_28.04.21.pdf. (consultat 20.04.2023).

⁶³ *Artizanat: Asociația industriei de arte populare*. Chișinău, 1983.

⁶⁴ *Artizana-94: [prima ediție a expoziției internaționale a lucrărilor meșterilor populari, întreprinderilor cu profil de artizanat]*, in: *Moldova suverană*, 1994, 23 aprilie, p. 3.

⁶⁵ I. Bălțeanu, *Uniunea Meșterilor Populari – cutezanță și optimism*, in: *Literatura și arta*, 1995, 23 noiembrie, p. 6; I. Bălțeanu, *Meșterii populari nu sunt doar creatori ai frumosului, ci și exponenți ai micului business*, in: *Capitala*, 2005, 24 decembrie, p. 5; I. Bălțeanu, *Dezvoltarea meșteșugurilor populare în Republica Moldova la etapa actuală*, in: *Revista de etnografie*, 2005, Nr. 1, pp. 57-59.

⁶⁶ D. Ciobanu, *Artizanatul – o șansă de a supraviețui: [dialog cu I. Bălțeanu, președintele Uniunii*

artizanatului în promovarea turismului pe plan național și internațional, aceste aspecte regăsindu-se în lucrările cercetătorilor contemporani⁶⁷.

Cu referire la contribuția comunității științifice în promovarea meșteșugurilor artistice și ale adevăratelor tradiții vom consemna activitatea Sectorului de Etnografie din cadrul Institutului Studiul Artelor al Academiei de Științe a Moldovei, Secția de meșteșuguri a Muzeului de Arheologie și Etnografie a AȘM, transferată ulterior la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, iar după 2006 – secția Etnologie a Institutului Patrimoniului Cultural din Chișinău. De-a lungul activității sale, aceste instituții organizează diferite manifestări științifice și simpozioane ale meșterilor populari din Republica Moldova cu valoare aplicativă⁶⁸, cercetătorii punând accent pe rolul și locul meșteșugurilor în spațiul românesc în scopul păstrării și revenirii la valorile meșteșugurilor tradiționale⁶⁹. Aici se regăsesc și publicațiile recente despre meșteșugurile din Basarabia și meșteșugarii care au activat în diferite perioade, inclusiv cel care au lucrat pieile și blănurile, sunt semnate de Valentina Chirtoagă care a abordat subiectul meșteșugarilor din coloniile germane⁷⁰, Iulii Palihovici care discută despre meșteșugarii evrei⁷¹, continuând subiectul abordat la timpul său de V. Anikin⁷². Liliana Condraticova⁷³, V. Bulgac au abordat subiectul breslelor meșteșugărești

---

meșterilor populari din RM] / a cons., in: Țarina, 1993, 21 august, p. 3; I. Bălțeanu, „Așteptăm să pierdem totul ca să ne deșteptăm”: [interviu cu Ion Bălțeanu, Președintele Uniunii Meșterilor Populari din Moldova] / cons. Mocanu, M., in: Moldova suverană, 2000, 23 mai, p. 6.

⁶⁷ S. Neniță, Meșteșugurile populare – un business turistic profitabil, in: Dezvoltarea: Săptămânal pentru oamenii de afaceri, 2005, 1 iulie, p. 8; M. Dobzeu, Meșteșugurile populare – arta continuității, in: Realități culturale, 2014, Nr. 11, p. 14; V. Miron, M. Miron, Turismul ca modalitate eficientă de salvagardare a patrimoniului cultural, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ed. 6, 27-28 septembrie 2022, Chișinău. Iași – Chișinău: 2022, Ediția 6, pp. 17-29; M. Miron, V. Miron, Meșteșugurile tradiționale din Regiunea Sud a Republicii Moldova: valorificare turistică pentru păstrarea tradițiilor, in: Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare, Ed. 13, 27-28 mai 2021, Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural. 2021, Ediția 13, p. 97.

⁶⁸ S. Chilimar, Cu concursul științei renaște impetuos meșteșugurile, in: Moldova suverană, 2005, 24 august, p. 2.

⁶⁹ Ю. Бэлан, Народные ценности и мастера: [la o „masă rotundă” la Acad. de Științe a Moldovei], in: Голос народа, 2000, 17 martie, p. 5; E Potlog, Binele și frumosul pot fi cultivate: [activitatea Inst. de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe din Moldova și a Uniunii Meșterilor Populari în scopul păstrării și revenirii la valorile meșteșugurilor tradiționale], in: Moldova Suverană, 2002, 22 octombrie, p. 4.

⁷⁰ V. Chirtoagă, Considerații privind activitatea meșteșugărească și industrială în coloniile germane din Basarabia în sec. XIX – înc. sec. XX, in: Revista de Etnologie și Culturologie, 2006, nr. 1, pp. 138-140.

⁷¹ I. Palihovici, Ocupațiile, meseriile și meșteșugurile evreilor din Basarabia în datele statistice ale recensământului Imperiului Rus din 1897, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ed. 5, 22 februarie 2022, Chișinău. Iași – Chișinău: 2022, Ediția 5, p. 83.

⁷² В. Аникин, Ремесленники-евреи Бессарабии в XIX веке, in: Проблемы истории и права евреев Молдовы. Chișinău: Elan Inc, 2011, p. 43-55.

⁷³ L. Condraticova, Evoluția breslelor, atelierelor și a statutului bijutierilor (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea, in: ARTA. Seria arte vizuale, Chișinău, 2015, Vol. XXIV, nr. 1, pp. 46-54

din Moldova⁷⁴, Ivan Duminica a reflectat despre artizanatul din coloniile bulgare⁷⁵, iar Valeriu Harabara a abordat subiectul inclusiv a meșteșugarilor în comunitățile grecești din Basarabia⁷⁶. Despre viața cotidiană și respectiv, meșteșugurile profesate de orășeni, a discutat în studiul său istoric Lucia Sava⁷⁷.

Vom consemna, pentru cercetătorii din dreapta Prutului, lucrările apărute după 1989 și semnate de R.O. Maier, care a abordat subiectul meșteșugurilor în spațiul românesc⁷⁸, D. Dumitru Iacob, care în cercetările sale trece în lista de avere și diferit piese vestimentare din piele și blănuri, cojoace, bondițe, care specificau statutul purtătorului⁷⁹, ș.a.

În așa fel, examinarea gradului de cercetare a problemei evoluției meșteșugurilor de prelucrare a pieilor și blănurilor în RSS Moldovenească și Republica Moldova, ne conduce spre concluzia că deși subiectul meșteșugurilor a fost abordat în mai multe studii teoretice din istoriografia românească, totuși, tradițiile din domeniul prelucrării pieilor, activitatea meșterilor în acest domeniu, confecționarea articolelor vestimentare și de harnașament, inovațiile în acest domeniu documentate la etapa actuală, nu au constituit subiectul unui amplu studiu, fapt ce ne permite să ne concentrăm eforturile pentru a pune în evidență aspectele ce țin de tradițiile și inovațiile în prelucrarea pieilor și blănurilor în RSS Moldovenească și Republica Moldova.

---

⁷⁴ V. Bulgac, Organizarea meșteșugurilor din Moldova în bresle și frății în secolele XV–XVIII, in: Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (Serie Nouă), 2006, nr. 5(18), pp. 181-200.

⁷⁵ Ivan Duminica, *Coloniile bulgarilor în Basarabia (1774–1856)*. Red. șt. I. Gumenâi, N. Cervencov. Chișinău: Lexon-Prim, 2017. 384 p.

⁷⁶ V. Harabara, *Comunitatea greacă din Basarabia în anii 1812–1829*: tz. de doct. în istorie. Chișinău, 2023. 196 p.

⁷⁷ Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)*. Chișinău: Pontos, 2010, 320 p.

⁷⁸ R.O. Maier, *Meșteșuguri țărănești tradiționale în spațiul românesc*. București: Etnologică, 2009, 198 p.

⁷⁹ D. Iacob, D. Avere, *prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*. Iași: Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015. 797 p.

**CERCETAREA ETNOGRAFICĂ DE TEREN A LOCUINȚEI
TRADIȚIONALE MOLDOVENEȘTI DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN:
TRECUT ȘI PREZENT**

*The ethnographic field research of the traditional Moldovan dwelling from
Pruto-Dnestrrian space: past and present*

CZU: 001.891:398.34(=135.1)(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754652>

Ecaterina PIHUROV

Cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5465-5245>

E-mail: ecaterinaoprea92@gmail.com

Summary. The Moldovan way of life and obviously their traditional dwelling have been objects of observation for travelers from Medieval and Modern Periods. However, a more scientific approach to the description of Moldovan dwelling from Pruto-Dnestrrian space began after its annexation to the Russian Empire (1812). There was a necessity of collecting data about the newly-conquered territory. So, Bessarabia has become a subject of study for different scientists. They used the methods of observation, description, interview. Later on, in the Interwar Period, the research was done by the scientists from the Romanian Social Institute, the Chisinau regional, who have studied villages using the monographic method. In soviet times the field research was more organized, the houses' descriptions were done detailed, by certain criteria. The Digital Ethnographic Archive contains all dossiers. In our displacements in two villages of Moldova we have used the methods of observation, description, interview and photo/video/audio registration.

Key words: ethnographic field research, method, Moldovan traditional dwelling, Pruto-Dnestrrian space, past and present.

În acest articol propunem să analizăm, nemijlocit, cercetarea etnografică de teren a locuinței tradiționale moldovenești ca *metodă*, pentru a observa aspectele ce îi interesau pe cercetătorii epocii, a remarca diferența în abordări din perioada aflării Basarabiei în componența Imperiului Țarist (1812–1917) până în prezent.

Ținem să concretizăm că limităm cercetarea spațiului Pruto-Nistrean doar la actualul teritoriu al Republicii Moldova.

Vom analiza și compara următoarele etape în cercetarea de teren a locuinței tradiționale moldovenești:

- perioada țaristă (însemnări de călătorie, descrieri ale Basarabiei);
- perioada interbelică (activitatea Institutului Social Român, regionala Chișinău);
- perioada RSSM (rapoartele expedițiilor etnografice de teren, realizate de către etnologii de la AȘ a RSSM, studenții de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin” și de la Facultatea de Istorie și Pedagogie a UPS „I. Creangă”);
- perioada actuală (propriile expediții în țară în scopul documentării de teren privind subiectul locuința tradițională a moldovenilor).

Spațiul Pruto-Nistrean, ca parte a Țării Moldovei, a fost inițial obiectul observațiilor călătorilor străini care vizitau țările române cu scop diplomatic. Curiozitatea specifică orică-

rui străin aflat în călătorie într-o altă țară a generat notițe de călătorie cu informații prețioase privind modul de viață al populației băștinașe, inclusiv despre locuința țăranilor moldoveni. Aceste observații reprezintă o cercetare etnografică incipientă, folosind metoda observației și cea descriptivă. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, conducerea imperială a necesitat informații detaliate despre acest teritoriu nou-dobândit. Pe lângă ofițeri însărcinați cu colectarea datelor de teren, erau trimiși savanți etnografi. În perioada interbelică Basarabia era o provincie a României Mari. Cercetările de teren erau efectuate sub egida Institutului Social Român, regionala Chișinău. Aceste cercetări purtau denumirea de cercetări monografice. Perioada sovietică a generat cercetări etnografice fundamentale, multiaspectuale, dar mai ales formarea etnologilor/etnografilor în instituțiile superioare din republică, care realizau practica etnografică în teren și colectau informații. Vom observa asemănările și deosebiri cu propriile expediții din 2024 în satele Neculăieuca (rn Orhei) și Biliceni Vechi (rn Sângerei).

Perioada țaristă

Savantul, criticul literar, filosoful și etnograful rus N.I. Nadejdin a călătorit în Basarabia în 1839. Următoarele linii de subiect se evidențiază în descrierea locuinței moldovenilor: *aspect* – casa unsă cu lut și acoperită cu stuf a moldoveanului se remarcă prin curățenie și ordine; *dimensiuni* – spațiul este redus, dar e folosit doar noaptea, în rest moldoveanul își desfășoară treburile casnice afară; *obiecte de interior* – principalele obiecte de interior sunt patul familial și sunducul, unde se păstrează lucrurile cele mai de preț; în casa unde este o față de măritat pe sunduc sunt clădite multe covoare; este remarcată prezența scaunelor, a lavițelor; *decor* – poporul preferă decorul pestriț și liniile¹.

A. Zașciuk, căpitan în armata imperială, membru al Societății de Istorie și Antichități din Odesa și al Societății Imperiale de Agricultură a Sudului Rusiei, precum și membru al Societății Geografice Imperiale Ruse a publicat materialele statistice și geografice ale regiunii Basarabia, adunate de ofițerii Statului Major General. Un capitol din lucrare este dedicat vieții cotidiene a moldovenilor, inclusiv locuinței. Iată care sunt reperele, dacă le-am ordona după criteriile de descriere: *dimensiuni și aspect* – casa nu este mare, este văruită; este curată; *materiale de construcție* – construită din ceamur sau vălătuci; în construcție se folosește chirpici din balebă și puțin lemn; *metoda de construcție* – parii sunt bătuți în pământ, apoi se face împletitura din nuiele, iar împletitura este unsă cu ceamur; este descrisă claca organizată pentru construcția casei; *deosebiri regionale* – materialele folosite în zonele împădurite și cu puține păduri (construcțiile din ceamur sunt specifice pentru zonele împădurite, în zonele cu puține păduri casele sunt construite din vălătuci); *interior, exterior* – în exteriorul casei se remarcă prezența prispei; planul casei (tindă, una sau două camere și cămară – folosită în perioada rece); casa mare (prezența icoanelor, sunducului, busuiocului, lăicerilor, lavițelor, covoarelor, masei); *acareturi* – este remarcată prezența căsoaiei pentru păstrarea uneltelor, sâsâiacul, grajdul, poiata².

Observăm că față de descrierea locuinței moldovenilor făcută de N.I. Nadejdin, descrierea lui A. Zașciuk este mult mai complexă, cuprinzând mențiuni despre materialele de construcție, deosebiri regionale în folosirea materialelor, descrierea acareturilor, precum și desfășurarea clăcii în construcția caselor.

¹ Николай И. Надеждин, *Прогулка по Бессарабии*, 1840. [online] <https://proza.ru/2015/09/07/826> (consultat 22.06.2024).

² Александр Защук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Бессарабская область, Санкт-Петербург, 1862, pp. 457-458.

Următorul călător este A. Afanasiev-Ciujbinski. Al doilea volum al călătoriei sale în sudul Rusiei (*Очерки Днестра*) a fost publicat în 1863. Călătorul descrie locuința moldovenilor din Otaci, unde prima dată a întâlnit populația băștinașă de moldoveni. Dacă ar fi să identificăm reperele acestei descrieri ele vor fi următoarele: *aspect* – interiorul și exteriorul se remarcă prin curățenie impecabilă; *interior* – în lungul pereților stau lavițe, acoperite cu covoare; masa este acoperită cu față de masă; covoarele atârnă pe pereți deasupra patului, pe care stă un munte de perne cu față de pernă brodată, precum și haine de sărbătoare; pe cuptor stau covorașe. Aceasta este descrierea locuinței țăranului sărac. În locuința țăranului înstărit: *interior* – peste tot absolut sunt covoare, el nici nu trăiește în casă, ea e destinată pentru oaspeți, este un dulap pentru veselă, picturi și mănunchiuri de ierburi uscate. Moldovencile gătesc în tindă unde sunt cuptoarele, de aceea în casă nu găsești urme de mâncare, care cel mai mult murdărește locuința țăranului; *aspect* – moldovencile des ung cu lut pereții casei din afară, imediat ce aceștia se murdăresc se văruiesc pereții. Casa e mai curată ca la maloruși, unsă mai des, precum și înăuntru este extrem de curat. La țăranii răzeși covoarele sunt mai bogate³.

Aici observăm descrierea sub aspect comparativ a casei țăranilor săraci și a casei țăranilor înstăriți. Locuința moldovenilor este prezentată în comparație cu cea a malorușilor.

V.L. Dedlov a descris în 1895 casele din satul Slobozia: *dimensiuni* – 2 sajani în lungime (aprox. 4 m – E.P.), 1,5 sajani în lățime (aprox. 3 m – E.P.); *aspect* – seamănă cu ciuperci; pereții sunt de un alb impecabil, iar acoperișul din paie este ca o căciulă mare; în mijloc este ușa, în dreapta și stânga câte o fereastră; ușa și ferestrele sunt vopsite, iar culorile demonstrează gustul bun al țăranului moldovean – albastru sau cafeniu-roșietic; pe acoperiș adesea cocostârcii (leleca) își fac cuib; *interiorul* – de o curățenie impecabilă; podeaua, pereții și podul sunt unse cu lut; podul și pereții sunt văruți; *planul casei și obiectele de interior* – în tindă este vatra în formă de un cămin mare, spre deosebire de maloruși la care în tindă se află cuptorul. Din tindă la stânga este o cameră de locuit cu puține obiecte, la dreapta este camera de oaspeți ce demonstrează un lux: lavițe, covoare pufoase, prosoape, icoane din hârtie, vizavi de ferestre stă un pat mare cu multe perne, ștergare, prosoape, ierburi uscate atârinate de grinzi. Autorul descrierii mai remarcă primitivitatea decorului, nicio linie dreaptă nici în construcție, nici în țesături și subliniază că „mâna moldoveanului nu a mers departe de ciocul cocostârcului”, adică nu e foarte iscusită⁴.

Ultimul cercetător pe care-l menționăm este academicianul L.S. Berg, care a scris în 1918 o monografie despre Basarabia. Autorul s-a născut la Bender în 1876, cariera științifică și-a desfășurat-o la Moscova și Sankt-Petersburg. Despre locuința moldovenilor se bazează pe datele prezentate de A. Zașciuk. Se acordă atenție materialului din care moldovencile confecționează covoarele: lâna, covoarele sunt netede (calitate înaltă), culorile folosite – negru, galben, zmeuriu, uneori verde. Pentru culoarea roșie se folosește coșenila, pentru roz – florile de nalbă. Autorul descrie acareturile din gospodăria țăranilor înstăriți: pivniță, stână, poiată pentru vaci, grajd, ambar, aria sau fâțare, sâsâiac, coștereața găinilor⁵.

³ Александр Афанасьев-Чужбинский. *Поездка в Южную Россию*. Часть 2. Очерки Днестра. Санкт-Петербург: Издание книгопродавца А.Ф. Базунова, 1863, pp. 272-273.

⁴ Владимир Дедлов, *Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пейзажи*, С. Петербург: М.М. Ледерле и К, 1895, pp. 133-135.

⁵ Лев С. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство*. Петроград: Огни, 1918, pp. 92-94.

Foto 1. Casă din satul Neculăieuca, raionul Orhei. Anul construcției 1900. Foto din Arhiva personală a Ecaterinei Pihurov, deplasarea din 7-8 mai 2024.

Perioada interbelică

Cercetătorii din cadrul Institutului Social Român, regionala Chișinău au studiat locuința din satul Nișcani, județul Lăpușna (1937–1938).

Pavel Guja a cercetat gospodăriile din Nișcani prin comparația gospodăriilor mazililor cu cele ale țăranilor. A folosit pe larg metoda comparativă. Astfel, în gospodăria mazililor gardul e înalt din nuiele groase, poarta frumoasă, în ogradă sunt multe acareturi, este ordine, casa mazălului are multe camere, iar în gospodăria țăranului gardul adesea lipsește, casa e mică, acoperită cu paie sau stuf. Bucătăriile de vară și căsoaiele sunt specifice doar țăranilor, mazilii trăiesc și gătesc doar în casă⁶.

Colegul său, Petre Ștefănuță a cercetat obiceiurile și credințele de la Nișcani privind locuința. Subliniază *materialele de construcție* – nuiele, lut și piatră; *motivația alegerii locului pentru casă* – să nu fie ponor, se face cu fața la amiază să fie lumină în casă, în apropierea unei fântâni sau izvor; de asemenea, se alege un loc curat din alt punct de vedere: se cercetează dacă nu s-a întâmplat vreun omor, dacă nu ies duhuri necurate. În acest caz se cheamă preotul pentru a sfinți locul. Autorul descrie gospodăria unui mazil, cu porți și garduri înalte, ferită de drum în fundul curții. În cercetare s-a folosit pe larg metoda interviului, iar la întrebarea de ce se face gard înalt, mazilul Vasile Mărzac a răspuns că dacă stă femeia la fereastră și trece cineva pe alături se sustrage de la treburile casnice sau din motiv că animalele / păsările pot fi deocheate de trecători. Întemeierea gospodăriei începe cu sfințirea locului de casă. În cele patru colțuri se pune câte o piatră și o lumânare aprinsă, sub piatra de temelie se obișnuiește de a pune bani de argint. După ce se ridică căpriorii sau pereții la casele de chirpici se face o cruce de lemn, după ce se termină acoperișul, crucea se lipește în zid. Meșterilor li se acordă o atenție deosebită, li se oferă daruri, mâncare bună și vin. Sobarii cei mai mulți sunt ruși de naționalitate. Sfințirea casei se face duminica. Apărarea casei de duhuri, de intemperii se face prin apel la religie – aprinderea candelii, slujbe⁷.

⁶ Pavel Guja, Natura și omul la Nișcani (observări antropogeografice), in: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia. Tomul I. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1937, pp. 43-48.

⁷ Petre Ștefănuță, Obiceiuri și credințe de la Nișcani în legătură cu locuința, in: Sociologie românească, anul III, 1938, nr. 7-9, pp. 366-369.

Foto 2. Casă din satul Biliceni Vechi, raionul Sângerei. În prezent este nelocuită. Foto din Arhiva comună de materiale fotografice ale Ninei Ivanova și Ecaterina Pihurov, deplasarea din 18 iunie 2024.

Locuința din satul Copanca, jud. Tighina (1938) a fost cercetată în privința materialelor de construcție și a tranziției de la locuința din furci și nuiele la locuința de pământ, din motivul diminuării pădurilor. Tranziția spre locuința de pământ a fost determinată de poziția geografică a satului în zona Nistrului de Jos, în apropierea stepei Bugeacului, lipsită de păduri⁸.

Satul Popeștii de sus din județul Soroca a fost analizat multiaspectual în 1939. Iată ce însemnări sunt despre locuință. Metodele de cercetare sunt observația și descrierea. Remarcăm următoarele repere în descriere: *aspect* – au case frumoase (câte 3-4 camere), dar locuiesc într-o singură cameră; sătenii se întrec în a construi case frumoase (strică casele vechi destul de bune pentru a construi altele noi); *mod de viață* – familia trăiește într-o singură cameră și iarnă și vară, pentru că doar ea este încălzită. Celelalte camere sunt fără sobă, sătenii păstrează zestrea în ele, sunt ținute pentru hramuri. Din cauza că locuiesc într-o singură cameră sunt frecvente cazurile de tuberculoză; *date statistice* – din 1500 de camere doar 500 sunt locuite, restul 1000 sunt decorative. Recomandarea autorului: autoritățile trebuie să convingă locuitorii să-și facă sobe și în celelalte camere pentru a diminua numărul cazurilor de tuberculoză⁹.

Deci, parte a metodei monografice folosită în cadrul ISR privind cercetarea locuinței sunt observația, descrierea, interviul. Se deosebește de perioada anterioară prin atenția acordată obiceiurilor privind construcția casei, observarea unor procese de transformare a locuințelor, recomandări elaborate de autori.

Perioada RSSM

Este caracterizată prin studii fundamentale etnografice. Studiul lui M.Ia. Salmanovici se bazează pe materialele cercetărilor de teren colectate în expediția Institutului de Etno-

⁸ Gheorghe I. Năstase, Locuința din satul Copanca (Evoluție, materiale, tipuri și adaptare la mediul fizic și uman), in: Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României: Regionala Chișinău. Tomul II, Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1938, pp. 179-190.

⁹ Însemnări dintr-o campanie monografică. Satul Popeștii de Sus, jud. Soroca, in: Viața Basarabiei, 1939, nr. 1, pp. 39-44.

grafie Academiei de Științe a URSS din 1945 în raioanele Slobozia, Tiraspol, Dubăsari, Orhei, Chișinău. Subiectele analizate: *tehnica de construcție și materialele*. Principalele materiale sunt lutul și pământul. Procesul de construcție este prezentat detaliat. Conform chestionării locuitorilor casele cu acoperiș din paie nu se mai construiesc, au fost uitate de locuitori, nici autorul nu le-a văzut. Tehnica și materialele de construcție sunt asemănătoare cu ale ucrainenilor, unele asemănări sunt și cu bielorușii, bulgarii. În afară de lumea slavă similitudini sunt și cu locuințele bașchirilor, cerchezilor și tadjicilor montani. Este prezentat *planul casei* – tricameral, expus detaliat pentru casa din satul Caragaș din raionul Slobozia, unde într-o gospodărie este atât casa veche, cât și cea nouă; în satul Molovatoe din raionul Dubăsari s-a cercetat o casă din piatră; în satul Peresecina (raionul Criuleni) – casa lui E.G. Popa, mai veche de 200 ani. Se încearcă trasarea unor deosebiri între locuințele din dreapta și stânga Nistrului, deși foarte neînsemnate. O atenție este acordată *funcției încăperilor și interiorului*: cea mai locuită încăpere este camera, unde se află soba cu lejanca, iar după perețe este locul de dormit (patul și patul de fier-crivat), covoarele; sunt prezente laițele, masa, sunducul, icoanele. Funcția *casei mari* s-a modificat – războiul a determinat transformarea casei mari într-o încăpere de depozitare a grânelor; este descrisă gospodăria, precum și istoria evoluției locuinței moldovenești¹⁰.

Peste câteva zeci de ani observăm cum s-au desfășurat expedițiile studenților și colaboratorilor Institutului de Etnografie și Artă a AȘ a RSSM. Dosarele expedițiilor se conțin în Arhiva Etnografică Digitală.

În 1970 Secția de Etnografie și Artă a Academiei de Știință din RSSM a elaborat un chestionar cu privire la studierea locuinței populare moldovenești, ce cuprindea următoarele repere: tipurile de locuințe în secolele XIX–XX, locuințele monolite și de nuiele, fețuirea și tencuirea pereților, dezvoltarea verticală a locuințelor, tavanul, construcția acoperișului, forma acoperișurilor, înălțimea acoperișurilor, proporțiile dintre înălțimea acoperișului și a pereților, materiale folosite pentru acoperirea caselor, felul cum e acoperită casa cu paie și stuf, planul casei de locuit, planificarea interioară a camerei de locuit, cuptorul/soba, tipuri de gospodării, plasarea casei de locuit față de drum, înfrumusețarea casei de locuit, prezența pridvorului/colidorului, tipurile de garduri și porți, fățarea în încăperea pentru uscat (loznița), tipuri de hambare, denumirile locale ale locuințelor în diferite perioade ale timpului cercetat, denumirile locale ale hambarelor și altor acareturi, denumirile locale ale fățării și altor locuri prevăzute pentru lucrări agricole, folosirea tradițiilor populare în construcția contemporană de locuințe. Toate trebuie să fie prezentate pentru mijlocul sec. XIX–începutul XX, pentru anii '50–'60 ai sec. XX¹¹.

Studenții facultăților de profil din RSSM desfășurau practica etnografică în satele republicii, conform acestor criterii, dacă sarcina lor era să descrie locuința. De aceste criterii țineau cont și cercetătorii Academiei de Științe a RSSM, când desfășurau expediții. Dosarele au fost digitalizate, se conțin în Arhiva Etnografică Digitală¹².

¹⁰ Михаил Я. Салманович, Жилище коренного населения Молдавской ССР, in: Советская этнография, 1947, №. 4, pp. 209-233.

¹¹ АЕІРС, 1970. Chestionar cu privire la studierea locuinței populare moldovenești [online] <https://arhivaetnografica.ich.md/sites/default/files/28.%20AEIPC%201970%20Chestionar%20cu%20privire%20la%20studierea%20locuintei%20populare.%20Sectia%20Etnografie%20si%20Arta%20AS%20RSSM.%20digit..pdf> (consultat 12.07.2024).

¹² Arhiva Etnografică Digitală [online] <https://arhivaetnografica.ich.md/dosare-pentru-casa-de-locuit> (consultat 02.07.2024).

Astfel, V. Pasat, student al Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin” (în prezent – USM) în 1976 a făcut practica în satul Văsieni, raionul Kutuzov (în prezent Ialoveni). Bazându-se pe 3 informatori, studentul a obținut informații despre evoluția locuinței din secolul XIX până în anii '70 ai secolului XX – de la casa din furci de nuiele și lut până la casa din lampaci. Planul casei este tricameral, dar se mai întâlneau la acel moment și locuințe bicamerale¹³.

Locuința din satul Nimereuca raionul Camenca a fost descrisă în 1985 de studenta aceeași universități, Otilia Dandara. S-au folosit metodele observării, a interviului. Astfel s-a obținut informația că în a doua jumătate a secolului XIX era specifică casa din împletituri de nuiele, fără temelie. Este descris procesul de construcție, răspândirea locuinței cu două camere: tinda și cămara. *Acareturi* – lângă casă se afla bordeiul, unde se aflau produsele alimentare, poețica pentru păsări, ocolul pentru vite. Este desenat planul casei. *Evoluția materialelor de construcție* – mai târziu casele se făceau din chirpici pe fundament de piatră. Este descris obiceiul de a pune la temelie o candelă aprinsă, ce arde atât timp cât se lucrează (exact ca în observațiile lui Petre Ștefănuță), precum și grâu, undelemn și bani. Unii gospodari construiau căsoaie cu o încăpere pentru locuit și o încăpere pentru vite, păsări, dar e specifică pentru ucraineni. *Evoluția planului* – pentru anii '20-'30 ai secolului XX e caracteristică locuința cu 3 camere. Se construiau șoproane pentru vite, podnavesuri, iar din anii '50 se construiește un coridor numit bașcă, cuptorul de copt se face în bucătăria de vară. Este menționată prezența echipei de constructori și obiceiul de a face clacă la chirpici, la uns, la tot. Lista de informatori este impunătoare – 19 persoane¹⁴.

Locuința din satul Cioburciu, raionul Slobozia a fost descrisă de studenta Podoleanu V. în 1986. Lista de informatori cuprinde 13 persoane. După aceeași schemă are loc descrierea locuinței: evoluția materialelor, descrierea aspectului exterior, interior, planul locuinței, este remarcată prezența icoanelor în cămară și casa mare. În tindă se face focul în cuptor, iar plita se află în cămară; acareturi – poiata pentru păsări, o căsoaie, folosită vara; câteva obiceiuri legate de construcția casei¹⁵.

Perioada actuală

Efectuând deplasări în 2024 (sub egida Institutului Patrimoniului Cultural) în două sate din republică – s. Neculăieuca din raionul Orhei (mai 2024) și s. Bilicenii Vechi, raionul Sângerei (iunie 2024, împreună cu colega Nina Ivanova, IPC) ne-am condus de experiența epocilor trecute în colectarea materialului de teren. Am folosit metodele: observația, descrierea, interviul semi-structurat, înregistrarea foto/video/audio. Chestionarul a fost elaborat de noi. În primul sat am obținut informații despre o casă din anul 1900, care a fost supusă modernizării. Informatoarea este stăpâna casei, în vârstă de 75 de ani. E necesar să observăm elementul vechi, tradițional, care a rezistat în timp. Casei i-au fost schimbate geamurile, ușile. În casa mare s-au păstrat lăicerele, podeaua de lut. Icoane nu sunt. Sofca a fost

¹³ AEIPC, caiet nr. 1. V. Pasat. 1976. Expediție etnografică. Locuința [online] <https://arhivaetnografica.ich.md/sites/default/files/58.%20AEIPC%201976%20caiet%20nr.%201%20expeditia%20etnografica%20Pasat%20V.%20Locuinta.%20digit..pdf> (consultat 20.07.2024).

¹⁴ AEIPC, Practica etnografică, caiet nr. 48, Otilia Dandara, 1985. [online] <https://arhivaetnografica.ich.md/sites/default/files/7.%20AEIPC%201985%20caiet%20nr.%2048.%20Dandara%20O.%20Arhitectura%20traditionala.%20digit..pdf> (consultat 30.06.2024).

¹⁵ AEIPC, zilnic practica etnografică, V. Podoleanu, 1986. [online] <https://arhivaetnografica.ich.md/sites/default/files/16.%20AEIPC%201986%20zilnic%20practica%20etnografica%20Podoleanu%20V.%20Arhitectura%20traditionala.%20digit..pdf> (consultat 24.06.2024).

găsită în fligheli (un fel de a doua tindă). Pe coloane și verandă s-au păstrat ornamentele inițiale, precum și culorile albastru deschis și cafeniu-roșietic, specifice pentru arhitectura populară a moldovenilor.

În satul Biliceniei Vechi, am găsit mai multe locuințe vechi, precum și mai mulți informatori ce au răspuns la întrebările noastre, detaliat ne-au povestit procesul de construcție, pregătirea lampacilor, organizarea clăcilor, evoluția materialelor de construcție. Am folosit aceleași metode. Se remarcă transformarea casei mari în încăpere de depozitare a diferitor obiecte.

Concluzii

Locuința tradițională a moldovenilor din spațiul Pruto-Nistrean a fost, inițial, obiectul observațiilor călătorilor străini, apoi a devenit un obiect necesar de a fi descris de oamenii de știință din Imperiul Rus, odată cu anexarea Basarabiei (ei foloseau metoda observării, descrierii, interviului). În perioada interbelică, locuința moldovenilor a fost cercetată în câteva aspecte (materiale folosite, diferența între locuințele țăranilor de diferite categorii sociale, obiceiuri legate de construcție). În perioada sovietică arhitectura populară era supusă unor cercetări de teren complexe, detaliate, prin elaborarea chestionarului în 1970 de către Institutul de Etnografie și Artă al AȘ a RSSM. Locuința tradițională era studiată de studenții facultăților de Istorie din republică. În perioada actuală propriile cercetări ale locuinței tradiționale a moldovenilor, desfășurate în satele Neculăieuca (r. Orhei) și satul Biliceniei Vechi (r. Sângerei) au arătat că locuințele vechi încă se mai păstrează, dar au fost mult supuse modernizării. Comparativ cu perioadele anterioare, ca metodă de colectare a datelor s-a adăugat înregistrarea video/audio, precum și fotografică mai calitativă. Menționăm și că chestionarul din 1970 ne poate fi de folos în sistematizarea informației obținute.

* Acest articol a fost elaborat în cadrul programului de cercetare: „Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene” / 170101.

КОМП'ЮТЕРНА ГРАФІКА ЯК ЗАСІБ ПРОЕКТУВАННЯ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ

Computer graphics as a means of designing works of art

UDC: [004.92:745.52]:378(477)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754675>

Катерина ЦУРКАН

К. і. н., кафедра художнього текстилю ЛНАМ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3964-0844>

E-mail: ctsurkan@gmail.com

Summary. The purpose of the investigation is to find out the practical application of computer graphics in the creation of artistic works in the field of artistic textiles (based on the educational process of the Department of Artistic Textiles of the Lviv National Academy of Arts). The question is relevant, as it relates to the modern educational process, analyzed work with graphic editors Adobe Photoshop and Adobe Illustrator.

The object is the educational process of the Department of the Lviv National Academy of Arts, and the subject is the use of computer graphics tools in course and diploma design. During the research, methods of observation and analysis were applied.

Метою розвідки є з'ясування практичного застосування комп'ютерної графіки при створенні художніх творів у галузі художнього текстилю (на основі навчального процесу кафедри художнього текстилю ЛНАМ). Питання є *актуальним*, оскільки сто-сується сучасного навчального процесу, проаналізована робота з графічними редакто-рами Adobe Photoshop і Adobe Illustrator.

Об'єктом є навчальний процес кафедри художнього текстилю ЛНАМ, а *предме-том* – застосування засобів комп'ютерної графіки у курсовому та дипломному проєк-туванні. В ході дослідження були застосовані методи спостереження та аналізу.

Дисципліна «Комп'ютерне проєктування» ведеться на кафедрі художнього тек-стилю ЛНАМ з 2006 року. Навчальна програма була укладена таким чином, щоб роз-ширити творчий діапазон технік художника текстилю. Автором першої навчальної програми була Бурак С.Я.,¹ яка заклала в основу власний технічний досвід роботи з графічними редакторами Adobe Photoshop та Adobe Illustrator, творчий досвід ху-дожника текстилю (випускниця кафедри художнього текстилю ЛНАМ 1984 року), знайомила студентів з методикою Е. Рудера щодо побудови типографічних компози-цій. Нині курс виконує завдання: підготовка студентів до застосування цих графічних редакторів у проєктуванні текстильних творів; виконання технічних процесів при створенні декоративних тканин (як-от рапортних композицій, – виконуються шляхом роботи з графічним редактором Adobe Illustrator).

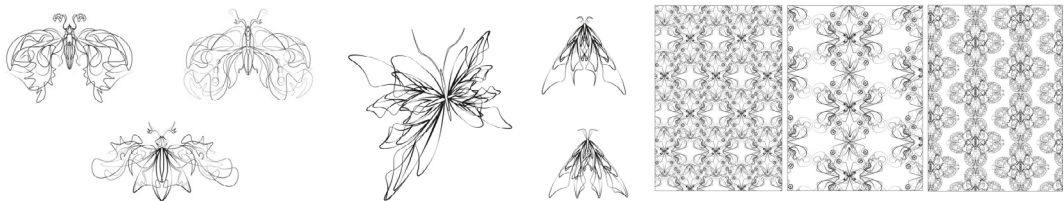
¹ С.Я. Бурак, Комп'ютерне проєктування у програмах Adobe Photoshop та Adobe Illustrator. Навчальний посібник. Львів: ЛНАМ, 2014. 94 с., іл.; К.С. Цуркан, *Сучасний український професійний текстиль: нові засоби образотворення*. Zaporizhzhia Historical Review. 2021. № 57, с. 381.

У процесі знайомства з дисципліною студенти опановують базові техніки в роботі з графічним редактором Adobe Photoshop (I-II курс, викл. Кусько К.С.); базові техніки у Adobe Illustrator та комбіновані техніки між двома графічними редакторами (III-IV курс, викл. Цуркан К.С.). До технік, які нині вивчають студенти належать: тонова та кольорова корекція зображень, робота з фотозображенням, шарами, опрацювання контурів, створення орнаментальних та купонних тканин, робота з масками та ефектами на I-II курсах. На III та IV курсах проводиться знайомство та набуття навичок створення векторної графічної форми, векторизація фото (робота з групою інструментів «Перо» та трасування); оперування кольоровими палітрами; робота з варіаціями сітки; створення комбінованих композицій із застосуванням сітки та текстури; опрацювання ручної графіки, варіації роботи з ефектами та стилями; підготовка до друку на папері та тканині.

Робота з шарами є базовою при формуванні цифрових композицій. Особливо це стосується графічного редактора Adobe Photoshop. Застосовуючи фотокорекцію, режими накладання, шар-маски, шар-залівки та змінюючи порядок шарів між собою можна створити художні цифрові композиції. Використання фотозображень суттєво полегшує їх створення, відтак виконуючи прості завдання студенти готують тематичний фотоматеріал (фото портрету, природи тощо). Робота з галереєю фільтрів дозволяє застосовувати імітацію акварелі, аплікації, пастелі, вітражу, аерографу тощо. Ця імітація досить приблизна і звичайно, не може замінити фізичні художні роботи у цих техніках, однак, додає часом несподівані візуальні ефекти до цифрових робіт.

Можливості Adobe Illustrator досить широкі, базові функції розширюються завдяки скриптам (файлам-сценаріям), які за потреби можна додавати в програму. Функції, які несуть ці скрипти мають вузьке призначення для пришвидшення роботи повторюваних задач, наприклад, поворот монтажною області з її вмістом, створення градієнтів із суцільної заливки, експортування виділених об'єктів в окремі файли, трансформування декількох об'єктів одночасно, об'єднання відкритих контурів тощо.

На III курсі вивчається ручне та автоматичне трасування зображень. Ручне виконується шляхом виконання контурного векторного об'єкту згідно знайденого ескізу. Пошук пластичної форми на початковому етапі знайомства з векторним редактором є важливим, оскільки колір і градієнт у Adobe Illustrator працює лише з формою. Наступним етапом є створення рапортних композицій на основі знайдених варіантів форми. Рапортні композиції виконуються з різним ступенем наповненості фону (від простих до складних орнаментальних співвідношень) [Лл. 1-6]. При проектуванні орнаментальних тканин, у курсових роботах студенти застосовують інструментарій Adobe Illustrator, та вказану техніку, зокрема, при підготовці до друку на ситах (III курс, викл. Попова А. В.) [Лл. 7-11].

Ілюстрації 1-3. Роботи студ. III курсу Телекі К. Фрагмент студентської презентації з дисципліни «Комп'ютерне проектування» (викл. Цуркан К. С.). Публікується вперше.

Іл. 4. Роботи студ. III курсу Колодія В. Фрагмент студентської презентації з дисципліни «Комп'ютерне проектування» (викл. Цуркан К. С.). Публікується вперше.

Іл. 5-6. Роботи студ. III курсу Валько О. Фрагмент студентської презентації з дисципліни «Комп'ютерне проектування» (викл. Цуркан К. С.). Публікується вперше.

Техніка автоматичного трасування застосовується для векторизації растрової фотографії. Базовим завданням цієї техніки є трасування портрету. Для цього студенти беруть свої фото і опрацьовують шляхом трасування, зміни кольору, застосуванням контуру тощо [Іл. 12-13]. Ця ж техніка надалі застосовується при виконанні комплексних завдань: текстури, композиції з сіткою, тощо. Сітка в Adobe Illustrator є двох видів: прямокутна і полярна. Вивчають обидві, однак доречно зазначити, що прямокутну сітку зручно застосовувати при створенні проектів для печворку. Печворк є основним завданням з дисципліни «Проектування художнього текстилю» на IV курсі, відтак опанування композицій з сіткою мають пряме практичне значення для навчального процесу.

Основними техніками, які опановуються на IV курсі є створення власних пензликів та ефектів у композиціях, зокрема, для декорування одягу. Завдяки цим технікам та їх комбінуванню з іншими значно розширюються можливості для пошуку композицій. Векторні пензлики мають широкі можливості та додатково ще розширюються завдяки підключенню графічного планшету. Корисні при проектуванні тканин, декоруванні об'єктів тощо. Ефекти у Adobe Illustrator поділяються на дві групи: растрові і

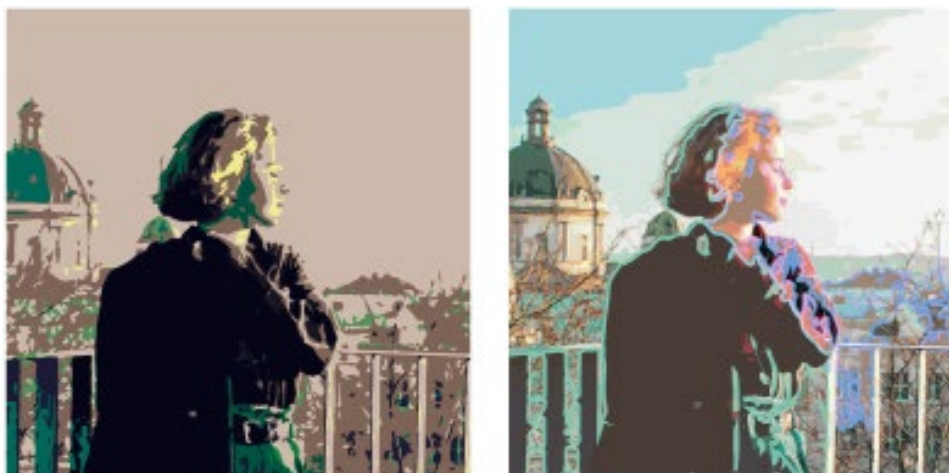
Ил. 7-11. Навчальний процес на кафедрі художньо-го текстилю ЛНАМ. Студенти під час виконання орнаментальних тканин (III курс, ст. викл. Попова А.В.). Фото, опубліковані на сторінці кафедри у мережі Facebook (<https://www.facebook.com/textile.lnam>).

Іл. 12. Роботи студ. III курсу Мороховської О. та Валько О. Фрагмент студентської презентації з дисципліни «Комп'ютерне проектування» (викл. Цуркан К.С.). Публікується вперше.

Іл. 13. Роботи студ. III курсу Поради Т. Фрагмент студентської презентації з дисципліни «Комп'ютерне проектування» (викл. Цуркан К.С.). Публікується вперше.

векторні. Векторні охоплюють різні види деформації і трансформації, обробки контурів, растрування, стилізацію, фільтри SVG тощо. Растрові ефекти охоплюють фільтри Adobe Photoshop, специфіка яких подана вище. Ці дві групи ефектів, при залученні техніки трасування та рапортів дозволяють створити досить складні декоративні композиції. Такі та інші комбінації технік вивчаються при виконанні завдань з «Комп'ютерного проектування» на старших курсах ОР «Бакалавр».

Комп'ютерні техніки є гарним доповненням для текстильних технік. Так, останнім завданням ОР «Бакалавр» є експериментальне. Студенти вільно, за власним вибором комбінують текстильні і комп'ютерні техніки, створюючи міні-панно, або об'ємні композиції. Серед них – декоративні міні-подушки з друком та вишивкою; вибіркою; панно з вишивкою по сітці; в'язані об'ємні композиції, комбіновані з друком; подушки з плетеними стрічками тощо [Іл. 14].

Іл. 14. Експериментальне завдання. Декоративна подушка. Добріна А. Дисципліна «Комп'ютерне проектування» (викл. Цуркан К.С.).

При проектуванні та виконанні в матеріалі дипломних робіт студенти обирають засоби графічних редакторів, як форму творчого вираження та можливість для експериментів. Так, Колодій В. в якості дипломної роботи створив серію друкованих футболіків «Secretum Bestia» (2023 р., ОР «Бакалавр», керівник Пшеничний Д.Я.), де застосував поєднання ручної графіки та векторної форми. Випускниця Кіцила Л. застосувала векторні рапорти в дипломній роботі «Ранішні роси» (2024 р., ОР «Бакалавр», керівник Попова А.В.) [Іл. 15-16]. Дипломниця Душка Л. скомбінувала декілька технік Adobe Illustrator при виконанні текстильного панно «Тільки діти знають, чого вони хочуть» (2024 р., ОР «Бакалавр», керівник Цуркан К.С.) [Іл. 17-18].

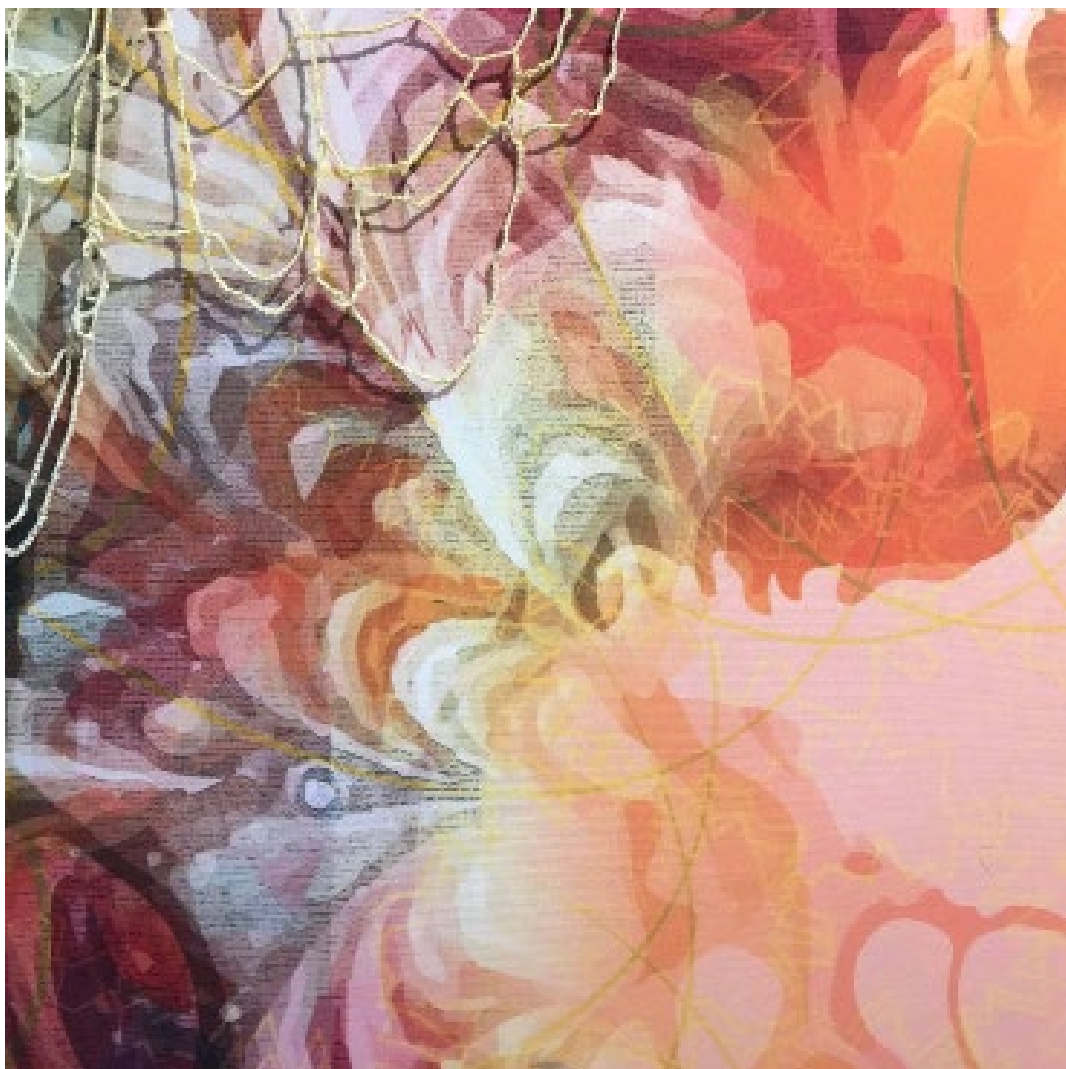
Висновки: комп'ютерна графіка є корисним допоміжним засобом при розробці мистецьких проєктів; може виступати основним засобом згідно задуму художника; навчальна програма дисципліни «Комп'ютерне проектування» дає достатньо знань та навичок для виконання основних мистецьких задач у художньому текстилі; навчальна програма може бути розширена, оскільки студенти мають зацікавлення щодо застосування засобів комп'ютерної графіки у курсових та дипломних проєктах.

Іл. 15-16. Кіцила Л. Захист ОР «Бакалавр» 21 червня 2024 р. (керівник Попова А. В.)

Іл. 17-18. Душка Л. Захист ОР
«Бакалавр» 21 червня 2024 р.
(керівник Цуркан К.С.)

**ÎNTRE PREZENȚA ȘI DISPARIȚIA TEXTILELOR TRADIȚIONALE
BULGARE DIN S. STOIANOVCA, REPUBLICA MOLDOVA – PROIECT
DE CERCETARE, IMPLEMENTAT CU SUPTUL FINANCIAR AL PROGRA-
MULUI DE CUNOȘTIȚE MATERIALE PE CALE DE DISPARIȚIE (EMKP)
*Between the presence and disappearance of traditional Bulgarian textiles from the
village of Stoianovca, Republic of Moldova – research project, implemented with the
financial support of the Endangered Material Knowledge Program (EMKP)***

CZU: 745.52(=163.2)(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754627>

Marina MIRON

Doctor în istorie, cercetător științific principal al proiectului

Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9855-8461>

E-mail: marinamiron09.72@gmail.com

Summary. The Endangered Material Knowledge Program (EMKP) is an initiative led by the British Museum. Since 2018, with financial support from the ARCADIA Fund, the British Museum has established the EMKP, which has been extended to cover the period from 2021 to 2028. EMKP grants are awarded to projects aiming to document how things are made, their backgrounds and specific cultural knowledge, as well as their traditions and practices. The research project “Between Presence and Disappearance of Traditional Bulgarian Textiles from Stoianovca, Republic of Moldova” was submitted for funding at the beginning of 2022 and was selected for funding in May 2022. It is currently the only project in Europe being implemented with support from this program. The Department of Africa, Oceania, and the Americas at the British Museum administer the program. The scientific documentation activities of the textile-making process in domestic conditions among Bulgarians in the Republic of Moldova, carried out under this project, directly contribute to completing the subject dedicated to traditional textile making in communities of various ethnicities in the country. It helps to gain a deeper understanding of the tradition of former Transdanubian settlers preserved in a different cultural environment, and the original method of processing local resources maintained for over 200 years.

Key words: British Museum, Endangered Material Knowledge Program, research project, scientific documentation activities, the textile-making process, Bulgarians from Republic of Moldova

Ce este EMKP?

Programul de cunoștințe materiale pe cale de dispariție (EMKP) este o inițiativă fără precedent condusă de British Museum. Acesta își propune să atragă atenția, să cerceteze și să păstreze meșteșugurile, deprinderile, practicile și cunoștințele lumii materiale – înțelegerea resurselor, abilităților, tehnologiilor și valorilor sociale necesare pentru a crea și menține lumea materială din jurul nostru, care sunt în pericol de dispariție.

În opinia echipei de implementare a programului „modalitățile tradiționale de a face lucruri, de la îmbrăcăminte și unelte, la bijuterii și case, sunt puse în pericol. În această lume precară, diversitatea cunoștințelor materiale – înțelegerea modului de a crea și a face obiecte și a valorilor sociale necesare pentru a menține lumea materială din jurul nostru – se pierde

într-un ritm alarmant, pe măsură ce bunurile produse în masă și tehnologiile industriale se subsumează. sau înlocuirea practicilor locale. Schimbările aduse mediului și pierderea habitatului prin industrializare, defrișări, însușirea terenurilor indigene și alți factori pun în pericol ecologiile locale și sustenabilitatea materiilor prime. Între timp, urbanizarea pe scară largă și depopularea rurală amenință formele de învățare, ucenicie și transfer de cunoștințe practice îndelung”.¹

În 2018, pentru a ajuta la păstrarea unora dintre aceste cunoștințe, Muzeul Britanic, cu sprijin generos din partea Fondului ARCADIA – un fond caritabil al lui Lisbet Rausing și Peter Baldwin – a înființat Programul de cunoaștere a materialelor pe cale de dispariție sau EMKP pe scurt. Mai târziu EMKP a primit un grant generos de la ARCADIA, care a permis prelungirea proiectului pentru încă șapte ani (2021–2028).

Scopul EMKP este de a face rezultatele acestor proiecte disponibile pe perpetuitate pentru consultarea comunităților și a cercetătorilor, precum și de a face posibil ca oricine are acces la internet să exploreze diversitatea globală a meșteșugurilor și practicilor. Multe proiecte vor ajuta, de asemenea, la însuflețirea colecțiilor muzeelor din întreaga lume, impregnând obiectele statice cu credințe, semnificații și moștenire, demonstrând modul în care sunt realizate și utilizate în circumstanțele de zi cu zi. Mai multe despre proiectele trecute, prezente și viitoare pot fi citite pe site-ul web dedicat EMKP, precum și consultate sursele colectate de cercetători.

Ce oferă totuși EMKP?

Așadar, EMKP acordă granturi proiectelor care urmăresc să documenteze modul în care sunt realizate lucrurile, fundalul și cunoștințele lor specifice culturale, precum și tradițiile și practicile lor. Promovează utilizarea tehnicilor durabile de înregistrare digitală în cercetarea etnografică și, ca parte a programului, a fost creat un depozit online în care înregistrările audio și video, fotografiile, modelele 3D și alte date vor fi făcute accesibile public pentru ca oamenii să le utilizeze și să le studieze.²

Programul de cunoștințe materiale pe cale de dispariție (EMKP) sprijină deținătorii de cunoștințe, practicienii și oamenii de știință cu granturi pentru a efectua noi cercetări asupra cunoștințelor materiale amenințate în mod critic la nivel global, în special în zonele puțin studiate și unde oportunitățile locale de finanțare sunt limitate. EMKP ajută, de asemenea, să conecteze comunitățile sursă cu obiectele muzeului gestionate în întreaga lume și oferă acces la cunoștințele lor materiale într-un depozit digital dedicat conservării acestora.³

Proiectul de cercetare „Între prezența și dispariția textilelor tradiționale bulgare din Stoianovca, Republica Moldova” a fost depus pentru solicitarea finanțării la începutul anului 2022, selectat spre finanțare în luna mai 2022 fiind la moment unicul proiect din Europa în implementare susținut de acest program. Programul este implementat de Departamentul Africa, Oceania și ambele Americi al Muzeului Britanic. Beneficiarilor de proiecte (18 proiecte selectate din runda anului 2022) a fost oferită o instruire de 7 zile (11-17 septembrie 2022) de către British Museum chiar în cadrul laboratoarelor și sălilor de studii ai muzeului.

Cum a apărut ideea proiectului?

Aici ținem să menționăm că bulgarii sunt cunoscuți prin întreagă lume pentru covoarele lor, iar covoarele din or. Ciprovi sunt incluse din 2014 în **Lista patrimoniului imaterial**

¹ <https://www.britishmuseum.org/our-work/departments/africa-oceania-and-americas/endangered-material-knowledge-programme> (consultat 10.08.2024)

² <https://www.britishmuseum.org/blog/it-disappears-recording-endangered-practices-skills-and-knowledge> (consultat 15.08.2024)

³ <https://www.emkp.org/programme/> (consultat 16.08.2024)

protejat de UNESCO. Însă bulgarii din Republica Moldova riscă să-și piardă sistemul de cunoștințe și tehnicile de țesut practicate activ în gospodăriile casnice încă în anii 80 ai sec. XX, când obiectele confecționate de femei (chilimi, cerghi, iorgani, peșchiri) devineau parte a zestrei fiicilor sale. În același timp avea loc implicarea fetelor în procesul de țesut și transmitere pe cale naturală a sistemului de cunoștințe dedicate acestei activități casnice de la o generație spre altă. Totodată ținem să menționăm că de la întemeierea satului (1902) până în anii 1980 în fiecare gospodărie femeile anual puneau stativile pentru a țese covoare, covorașe, stofe din ață de lână produsă în condiții casnice pentru plapume, saltele etc. Aceste obiecte textile deveneau parte a zestrei pentru fiicele lor. În același timp avea loc implicarea fetelor în procesul de țesut și transmitere pe cale naturală a sistemului de cunoștințe dedicate acestei activități casnice de la o generație spre altă⁴.

Dezvoltarea procesului migrațional la începutul sec. XXI și introducerea noilor modalități de amenajare a interiorului locuințelor a adus treptat spre excluderea din acestea obiectelor țesute în condiții casnice. La moment avem în sat în uzul cotidian obiecte țesute, avem încă persoane care cunosc cum se face acest lucru, dar nimeni deja activ nu practică țesutul și nu formează aceste abilități la generația tină.

Care au fost obiectivele și finalitățile proiectului?

Proiectul este împărțit în două faze distincte de implementare: în perioada 09 ianuarie 2023 – 8 ianuarie 2024 s-a realizat documentarea sistemului de cunoștințe și tehnici tradiționale de țesut ale etnicilor bulgari din Republica Moldova, în special locuitorilor satului Stoianovca, raionul Cantemir; 9 ianuarie – 7 noiembrie 2024 procesarea materialelor colectate în timpul de documentare.

Obiectivele proiectului implementat în s. Stoianovca țin de:

1. Păstrarea cunoștințelor despre tehnicile tradiționale textile la bulgarii din Republica Moldova prin restabilirea și documentarea întregului proces prin înregistrări digitale;
2. Implicarea comunității locale în procesul de restabilire a tehnicilor de producție textilă și de reproducere a sistemului relevant de cunoștințe;
3. Implicarea tinerii generații în colaborarea cu meșterițele în vârstă pentru a transmite mai departe abilități intergeneraționale și a asigura un echilibru adecvat de gen în timpul interacțiunii;
4. Conservarea potențialului cultural material al comunității satului Stoianovca prin intermediul metodelor moderne de cercetare și tehnicilor avansate de înregistrare;
5. Diseminarea și promovarea rezultatelor proiectului pe scară largă prin mass-media și social media, utilizarea acestora la creșterea potențialului turistic valorificat în localitate;
6. Creare premizelor pentru valorificarea tehnicilor a țesutului autentic specific etnicilor bulgari din Republica Moldova și punerea bazelor pentru crearea unui Centru de conservare și valorificare a potențialului material local etnografic.

Activitățile implementate în proiect se referă la documentarea sistemului de cunoștințe și abilități referitor la întregul ciclu – de la obținerea și pregătirea materiei prime – lână și ațelor produse din ea, vopsitul acestora până la țesutul covoarelor (chilimi) cu respectarea tehnicilor tradiționale.

---

⁴ Marina Miorn, Viorel Miron, Cercetarea textilelor tradiționale și valorificarea acestora în calitate de potențial turistic important. Cazul satelor bulgărești din Republica Moldova, in: Tradiții. Tehnologii. Simboluri: Materialele conferinței, Ediția 1-a, 25-26 mai 2023/. coordonator de ediție: dr. Cazac Viorica, Chișinău: [S.n.], 2023 pp. 106-107.

Ce s-a realizat în timpul implementării proiectului?

Sistemul de cunoștințe și tehnicile de țesut sunt suficient de complexe și au necesitat o abordare structurată în procesul de documentare cu realizarea mai multor etape, care țineau chiar de diferite perioade de timp:

- Înainte documentării sistemului de cunoștințe și tehnici prin foto- și video înregistrări am realizat cercetări pe două dimensiuni. În colecțiile muzeelor din or. Tvardița și Taraclia, s. Corten (r-nul Taraclia) am analizat patrimoniul format din obiecte textile precum covoare, țoluri, lăicere, prosoape țesute, iorgane, saltele etc. pentru a observa tendințele în coloristica, ornamentica, evoluția tipologiilor textilelor tradiționale în localitățile bulgărești de-a lungul sec. XX. În paralel am lucrat cu purtătorii de cunoștințe și obiecte țesute în satul Stoianovca, realizând interviuri detalizate cu 15 doamne, cu vârstă cuprinsă între 60 și 92 de ani. Interviuri scurte pe subiectul proiectului nostru au fost realizate cu încă 30 de locuitori ai s. Stoianovca.

- Informațiile obținute în urma realizării discuțiilor detaliate cu locuitorii satului ne-au ajutat în *structurarea procesului de documentare a cunoștințelor*, pe care l-am divizat în câteva etape:

1. Documentare de cunoștințe și abilități referitor la *obținerea și pregătirea materiei prime*: tunsul oilor, spălatul lânii, pieptănatul lânii, curățatul lânii.

2. Documentarea cunoștințelor și abilităților referitor la procesele ce țin de *transformarea materiei primă* – lână, în material necesar pentru țesutul în condiții casnice: torsul lânii și obținerea aței de lână, vopsitul lânii.

3. Documentarea cunoștințelor și abilităților referitor la *tehnicile de montare stativilor, pregătirea urzelei și întinderea natrei*.

4. Documentarea cunoștințelor și abilităților referitor la țesutul tipului de covor selectat pentru reproducere în cadrul proiectului.

- Din discuțiile cu respondentele noastre am surprins nivelul de utilizare a textilelor confecționate în condiții casnice și evoluția folosirii acestora în interioarele casei moderne a generației tinere din satul Stoianovca.

Implicarea comunității locale în procesul de restabilire a tehnicilor de producție textilă și de reproducere a sistemului relevant de cunoștințe a fost realizată pe mai multe dimensiuni. Un grup format din cca 10 doamne a fost implicat propriul zis în procesul de documentare. Activitățile au trezit doar emoții pozitive, deoarece „s-a întors roata vremii și am ajuns în tinerețea noastră” – au fost mărturiile doamnelor implicate în activități de reabilitare a covorului tradițional al etnicilor bulgari.

Implicarea tinerii generații în colaborarea cu doamnele în vârstă pentru a transmite mai departe abilități intergeneraționale a fost realizată prin concursul organizat de echipa de proiect în parteneriat cu gimnaziul „Ivan Vazov” și Casa de Cultură din s. Stoianovca. Copiii au fost invitați să participe în *concursul de desene și eseuri* cu genericul „Covorul bunicii mele”. Pentru concursul de desene s-a propus tema „Covorul bunicii mele este cel mai frumos din lume – vino sa-l vezi!” și pentru concursul de eseuri „Covorul bunicii mele – un element important al moștenirii culturale bulgare”. Concursanții din trei categorii de vârstă (7-10 ani, 11-14 ani și 15-18 ani) au prezentat 28 de desene și 6 eseuri dedicate tematicilor propuse. Înainte de sărbătoarea Sf. Nicolae din 18 decembrie 2023 15 copii, autori ai lucrărilor câștigătoare în ambele categorii de concurs – desen și eseu, s-au bucurat de cadouri și diplome de gradul I-III, absolut toți concurenții au primit *Diplome de participare*. Dar cel mai important, că conținutul lucrărilor a permis celor maturi să înțeleagă că doar

Covor tradițional bulgăresc țesut în anii 1970, se află în casa veche de 100 de ani ai familie Caradjov, s. Stoianovca

prin comunicare cu urmașii noștri vom putea păstra valorile noastre culturale, dar și revitalizeza interesul față de activitățile de altă dată. Datorită concursului copiii din s. Stoianovca, purtând discuții cu bunicile sale, au reușit să descopere fenomenul țesăturilor tradiționale și frumusețea acestora.

Interviu cu Caradjova Nadejda, proprietara casei vechi de 100 de ani a familiei Caradjov, s. Stoianovca

Pe întreg parcursul de implementare a proiectului conservarea potențialului cultural material al comunității satului Stoianovca s-a realizat prin intermediul metodelor moderne de cercetare și tehnicilor avansate de înregistrare, ce a permis echipei proiectului acumulare de vast material de teren, care acum se află la etapa de procesare. Materialul foto, audio, video obținut în timpul cercetărilor de teren servește și va servi pentru redactare de articole

Interviu cu Putareva Maria, locuitoarea s. Stoianovca

științifice, montarea unui film documentar dedicat subiectului tradițiilor țesutului în comunitatea bulgarilor din Republica Moldova etc.

Documentarea procesării materiei prime: curățarea lânii, s. Stoianovca, iulie 2023

Parcurgerea întregului proces de țesut din ațe de lână a unui covor tradițional din s. Stoianovca a permis implicarea cot la cot cu doamnele cu vârstă de peste 70 de ani a unor femei mai tinere. Acestea muncesc acum pentru crearea cu suportul proiectului dat unui *Centru de conservare și valorificare a potențialului material local etnografic* în s. Stoianovca. Centrul va continua lucrul privind reabilitarea tradițiilor textile de altă dată, folosind echipamentul și materia primă procurate în cadrul proiectului.

Materialele colectate și structurate după cerințe reguroase a Programului și Muzeului Britanic vor fi oferite Muzeului Britanic din Londra, Marea Britanie, Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău, vor fi puse la dispoziția Casei de Cultură din s. Stoianovca pentru ca fiecare locuitor al satului să cunoască tradițiile proprii comunității. La fel pot servi drept studiu de caz în cadrul cursurilor universitare cu specializare în etnografie sau pentru studenții de la specialitate de tapiserie a Academiei de Teatru, Muzică și

Artă Plastică din Chișinău. Ulterior, materialele obținute în procesul de documentare vor fi utilizate la elaborarea monografiei dedicate aspectelor istorico-etnografice a s. Stoianovca.

Documentarea procesării materiei prime: spălătul lânii, s. Stoianovca, iulie 2023

Rezultatele proiectului pe parcursul perioadei de implementare sunt diseminate și promovate la scară largă prin intermediul rețelelor de socializare precum pagina pe Facebook „Stoianovca – istoria și oameni”⁵, emisiuni radio (pe undele „ECO FM”, „Vocea Basarabiei”), articole în mass-media (ziarul „Gazeta de Sud”).

Documentarea procesării materiei prime: torsul lânii, s. Stoianovca, iulie 2023

⁵ <https://www.facebook.com/groups/418398869216474>

Documentarea procesului de țesere: instalarea natrii, s. Stoianovca, iulie 2023

În opinia noastră, această activitate de documentare științifică a procesului de confecționare a textilelor în condiții casnice la bulgarii din Republica Moldova contribuie direct la completarea subiectului dedicat confecției textilelor tradiționale în comunitățile diferitor etnii din țară. Ajută la cunoaștere mai profundă a tradiției foștilor coloniști transdunăbieni conservate într-un mediu cultural diferit, modului original de prelucrare a resurselor locale păstrat de-a lungul mai bine de 200 ani.

Țeserea covorului, lucrează Ecaterina Cevdar și Olga Bezvoleva, s. Stoianovca, octombrie 2023

Echipa de implementare a procesului de documentare a tehnicilor tradiționale bulgărești de țesut în s. Stoianovca cu covorul finalizat, 5 noiembrie 2023

Elevii gimnaziului „Ivan Vazov”, s. Stoianovca, participanți la concursul „Covorul bunicii mele”

Cum poți deveni beneficiar al Programului?

Ca să beneficiezi de suportul financiar al programului trebuie de urmărit site-ul oficial al EMKP, să deții o idee, care poate rezona cu obiectivele Programului și să contribuie la completarea depozitariului Programului. Cercetătorul principal (cel care depune aplicația) trebuie să dețină titlul științific potrivit. Cunoașterea limbii engleze, abilități de utilizare a tehnologiilor informaționale de către cercetătorul principal sunt condiții importante în procesul de selecție a proiectelor de către echipa Programului.

Atelier „Tehnici de restaurare a țesăturilor tradiționale”, organizat în cadrul proiectului în s. Stoianovca, octombrie 2023

Atelier „Vopsitul lânii cu colaranți naturali”, organizat în cadrul proiectului în s. Stoianovca, octombrie 2023

ȘERBET, MIED, CEAI. DIN ISTORIA CONSUMULUI BĂUTURII ÎN ȚARA MOLDOVEI (SEC. AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA)
Sherbet, mead, tea. From the history of drinking in Principality of Moldova (the 17th century – beginning of the 19th century)

CZU: 641.87(091)(498.7)''16/18''
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754552>

Alina FELEA

Dr. hab., conf. cerc. Institutul de Istorie, USM
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7449-0001>
E-mail: afelea44@gmail.com

Motto:

*Dați-mi un soare, nu-mi pasă cât de fierbinte, și șerbet,
nu-mi pasă cât de rece, și cerurile îmi vor fi la fel de apropiate
ca ale persanilor voștri
Byron, 1813*

Summary. Knowledge of the food habits of the population of Principality of Moldova, including the elites, provides a series of information necessary to create a more complete representation of daily life, inherited traditions and customs, food culture of the community, etc. Through this research, we aim to fill the historiographic gap, dealing with an important topic in the history of food - the consumption of non-alcoholic and low-alcoholic beverages in the diet of the population of Principality of Moldova in the 17th century – beginning of the 19th century, presenting only a few of them: sherbet, mead and tea, also showing the ingredients used for their preparation, the manner of serving them, especially at the Royal Court, explaining the origin of the names, as well as presenting the people responsible for serving them.

Key words: Principality of Moldova, daily life, food culture of the community, sherbet, mead, tea.

Cunoașterea obiceiurilor alimentare ale populației din Țara Moldovei, inclusiv a elitelor, oferă o serie de informații necesare pentru a crea o imagine mai completă despre viața cotidiană, tradițiile și obiceiurile moștenite, cultura alimentară a comunității etc. Prin această cercetare ne propunem să suplinim golul istoriografic, tratând un subiect important din istoria alimentației – consumul de băuturi nealcoolice și slab alcoolice în regimul alimentar al populației Țării Moldovei în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, prezentând doar câteva din ele: șerbetul, miedul și ceaiul, arătând totodată ingredientele folosite pentru prepararea lor, maniera de servire a lor, în special la Curtea Domnească, explicarea provenienței denumirilor, precum și prezentarea persoanelor responsabile de servirea lor.

O imagine completă asupra subiectului cercetat obținem în urma confruntării mai multor tipuri de surse: izvoarele narrative, care prezintă ceremonialul Curții domnești din Iași, relatări ale călătorilor străini, acte economice – catastifurile de cheltuieli ale mânăstirilor și boierilor etc., documente de vânzare-cumpărare etc., publicate în remarcabile și cunoscute colecții de documente.

În afară de vin și rachiu în consumul cotidian al locuitorilor din Țara Moldovei în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea erau și alte băuturi alcoolice, slab alcoolice și nealcoolice: bere, mied, bragă, cidru, compot, ceai, șerbet, cafea¹, ultimile două în mare parte doar de elite.

Călătorii străini aflați în trecere prin Țara Moldovei, în diferite împrejurări, susțineau că boierii obișnuiau să bea în timpul verii *șerbetul*, „un fel de limonadă cu diferite esenții și mirodenii”. Etimologic, cuvântul *șerbét* provine de la termenul arab *shariba* (a bea), din care au derivat o serie de băuturi tradiționale islamice (*sharbah*, în limba arabă – băătură, a evoluat în șerbet). Șerbetul este o băătură dulce răcită, principalele ingrediente fiind fructele sau petalele de flori, zahărul, apa și zeama de lămâie. În Imperiul Otoman șerbetul din plante se prepara din flori, cum ar fi trandafiri, crini, violete, iasomie, narcise, mignonette, măslin sălbatic și nuferi². Turcii preparau șerbet și din rodii sau portocale. Șerbetul se bea după masă, și doar uneori în timpul mesei. Este o băătură care la turci se servea la ceremoniile de căsătorie (gül șerbeti – șerbet de trandafir) sau la nașterea copiilor (logusa șerbeti).

Abundența de fructe întâlnite în Țara Moldovei permitea să se prepare șerbet din pere, gutui, mere, vișine, căpșune, struguri, iar șerbeturile din plante se preparau din petale de trandafir, roșcove și aromă de odogaci.

Ingredientele folosite pentru prepararea șerbetului au fost descrise în special de călătorii străini. Astfel Johann Wendel Bardili, secretarul prințului Maximilian Emanuel de Württemberg, apoi secretar al generalului J.A. Meyerfeld, în contextul relatării despre populația musulmană din Bender la 1709, constata că șerbetul este un amestec de zeamă de lămâie, „zahăr ambră și «bisem»”. Adam, secretar al soliei contelui Iosif Podolski, fiind la Hotin în 1759 relatează că la sfârșitul mesei „ni s-a adus șerbet de struguri, pe care l-am băut dintr-o singură sorbitură ca rachiu”³. Baronul Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen, ofițer de cavalerie în Armata Rusă, fiind în Moldova prin 1790–1791 relatează că „șerbetul se face fie din fructe, fie din flori”⁴.

Modul de preparare a șerbetului a fost descris de Bardili, care susține că șerbetul este de mai multe feluri: „Totuși acesta la ei nu se prepară într-un singur fel, fiindcă au și unul mai slab și unul mai bun. Are o consistență aproape ca și dulceața de trandafir, și deoarece este destul de legat, se păstrează foarte bine în cutii. Când șerbetul se pregătește pentru băătură, se ia din pastă ca o lingură plină, se toarnă deasupra apă, se amestecă bine și apoi se bea, dar numai de sete și nu de plăcere. Pentru răcirea șerbetului ei se folosesc de zăpadă și de gheață, cu care își răcoresc toate băuturile”⁵. Baronul Francois de Tott, fiind în Țările Române în 1767, menționează că șerbetul „este făcut din pastă de fructe cu zahăr, topite apoi în apă și care sunt atât de parfumate, încât abia poți să guști această băătură, astfel că

¹ A se vedea A. Felea, Cafea, cafegii, felegene și zarfuri în Țara Moldovei (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), în: Cercetări istorice, (serie nouă), vol.35, 2016, pp. 163-186.

² D. Beceanu, Opțiunea nealcoolică și slab alcoolică privind producția și consumul băuturilor într-o perspectivă istorică, în: Al XXII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară a României, Deva, 24-26 august 2006, Deva, 2006, pp. 70-71.

³ *Călători străini despre Țările Române* (în continuare CSTȚR), vol. 9, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M.M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1997, p. 412.

⁴ CSTȚR, vol. 10-II, îngrijit de M. Holban, M.M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2001, p. 877.

⁵ CSTȚR, vol.8, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M.M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 269.

pocalul odată umplut ajunge pentru vizitele dintr-o săptămână întregă⁶. Von Campenhauzen povestea că fructele sau florile pentru șerbet erau „tăiate și ținute în sirop clocotit până ce totul devine o pastă groasă, se dizolvă apoi în apă, obținându-se o băutură câtuși de puțin neplăcută⁷. Johan Christian von Struve, sol rus, fiind în 1793 prin Țara Moldovei și Țara Românească menționa că „șerbetul se pregătește din zeamă de lămâie cu apă, adăugând puțin ulei de trandafir și zahăr, iar pentru a-l păstra rece și proaspăt, se pune la gheață sau i se adăuga ghiiață⁸.”

Eticheta servirii șerbetului, la fel a fost descrisă de călători. În februarie – martie 1700 Rafael Leszczynski, în trecere spre Poartă, a relatat că după masa de 8 ore de la Curtea domnului Țării Moldovei Antioh Cantemir, a fost invitat în odaia domnului. Domnului și solului le-a fost servit, pe lângă cafele și rachiuri, șerbet⁹: „S-au adus apoi (întai mie și apoi domnului) cafele, limonade [sorbet], rachiuri, apă parfumată pentru maini¹⁰ Eticheta servirii șerbetului este remarcată și de Francois de Tott, care spune că oferirea șerbetului era urmată de „stropirea cu apă de trandafir și cu parfum de aboes¹¹.”

Tratația cu șerbet și cafea, dar și faptul că este un obicei preluat de la turci, a fost semnalată și de monahii ruși în trecere prin Țara Moldovei „după discuție m-a tratat cu cafea și șerbet după obiceiul turcesc¹². Tradiția orientală de servire a șerbetului este subliniată și de Adam Neale, care subliniază că li s-au oferit „cafele, ciubuce, șerbet și zaharicale după datina orientală¹³.”

Slujitorul Curții Domnești, responsabil de dulceturi și de șerbet la curtea domnilor fanarioți, se numea șerbecciu, denumire preluată, la fel ca și altele, din turcă, întâlnit și ca șerbieciu și șărbehciu. În 1764 șerbecciul împreună cu emacul¹⁴ au primit 15 lei leafă pe lună (pe lunile mai-iulie – 45 de lei și pe august-septembrie – 30 de lei)¹⁵. În 1774 șerbecciul cel mare, Alexandru, primește 4 lei leafa pe lună, iar „Dumitrachi, emac șirbicciu” – 3 lei¹⁶. Deja în anul următor este amintit Gheorghe șerbecciu, care primește 8 lei pe lună, împreună cu emeclicul¹⁷, care constituia 3 lei¹⁸. Probabil în 1776 este menționat același Gheorghe, însă care deja era „vel șărbehciu”, și a primit câte 10 lei leafă pentru mai, iunie, iulie, dintre care 6 lei leafa, iar 4 emiclic(ul), pe lângă el activa Scarlat emac șerbecciului, care a primit 6 lei, dintre care 3 leafa și „3 emiclic(u)”¹⁹. În martie-iulie 1786 șerbecciu era un oarecare Necoli, probabil Nicula menționat pentru august – octombrie 1786²⁰.

⁶ *CSȚR*, vol. 9, p. 608.

⁷ *CSȚR*, vol. 10-II, p. 877.

⁸ *CSȚR*, vol. 10-II, p. 1129

⁹ *CSȚR*, vol. 8, p. 178.

¹⁰ *Călători poloni în Țările Române*, publ. de P. Panaitescu, București, 1930, p. 116.

¹¹ *CSȚR*, vol. 9, p. 608.

¹² *CSȚR*, vol. 9, p. 141.

¹³ *CSȚR*, seria nouă, vol. 1, (1801–1821). Volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, P. Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2004, p. 176.

¹⁴ Emac – din l. turcă *yamac*, ucenic, ajutor.

¹⁵ *Sămile visteriei Țării Moldovei*, publ. de Ioan Caproșu, vol. 1, 1763–1784, Iași, 2010 (în continuare *Sămile* 1), p. 268.

¹⁶ *Ibidem*, p. 393.

¹⁷ Emiclic – din l. turcă *yemekli*, rația de hrană zilnică ce se dădea servitorilor.

¹⁸ *Sămile*, I, p. 447.

¹⁹ *Ibidem*, p. 550, p. 551.

²⁰ *Sămile*, II, p. 211.

Cheltuielile pentru *șerbeturi și dulcețuri* de la Curtea Domnească în sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea sunt enumerate în *Sămile Vistieriei țării*, înserate la capitolul Șerbeccerie, uneori fiind prezentate separat, alteori împreună cu cheltuielile de la Cafigeria sau Cupărie²¹. În iunie 1764 s-au cheltuit 15 lei pentru „dulciț(i), șărbet, anthoniro i odagaci”²². În martie 1786, Necoli șerbecciu a cheltuit pentru „dulceți de musafiri” 20 lei, în mai – 10 lei, în iunie – 20 lei, în iulie – 20 lei, iar în perioada august-octombrie 1786 la acest capitol s-au dat câte 20 de lei pentru fiecare lună²³. În 1792, cheltuielile sunt menționate pentru Șerbeccerie, pe lunile septembrie-decembrie cheltuindu-se câte 20 lei, dar nu se face diferența pentru dulcetuți²⁴. În 1796, la fel sunt prezentate sumele totale cheltuite la capitolul Șerbeccerie, acestea constituind pentru ianuarie, împreună cu decembrie a anului trecut, 108 lei, pentru februarie – 156 de lei, pentru martie – 107 lei²⁵, în iulie-august – 83 de lei, în noiembrie-decembrie – 122 de lei, iar pentru decembrie 1796 – februarie 1797 – 144 de lei, martie-aprilie 1797 – 100 de lei, mai-iunie 1797 – 72 de lei, pe următoarele 3 luni – 157 de lei, pe septembrie – 87 de lei, pe octombrie – 66 de lei, pe noiembrie – 98 de lei și 47 de lei în decembrie²⁶. În ianuarie 1798 șerbecciu-bașa a primit 60 de lei²⁷. Sumele cheltuite erau destul de impunătoare, ceea ce confirmă că servirea dulceturilor alături de șerbet era parte a ceremonialului de curte.

O altă băutură consumată în Moldova în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea era miedul, denumirea căreia provine de la ingredientul principal utilizat la prepararea ei. Despre miedul consumat relatează în 1652 călătorul englez Robert Bargrave, care vorbește despre o bere foarte bună și un mied minunat, spunând că nu cunoscuse până atunci gustul acestor băuturi²⁸, iar Elvia Celebi scrie că băuturile sunt demne de laudă²⁹. Paul de Alep spune că în timpul postului nu se bea vin de loc, cu excepția zilelor de sâmbătă și duminică³⁰, însă „Nouă domnul ne-a rânduit în zilele de joi și vineri ale postului și în această săptămână de post bere și mied”³¹.

Rafael Leszczynski în 1700 povestește că i s-au adus în dar colaci cu mied³², iar în Botoșani puteai găsi „miedul cel mai minunat putea fi găsit pe un preț de nimic”³³. Erasmus Heinrich Weismantel a spus că în Moldova era mied din belșug, ca și alte băuturi: „vin, mied și rachiu le-am băut pe toate unul după altul și toate împreună”³⁴. Despre calitatea miedului relatează și Martin Grunewerg: „Se mai prepară aici un delicios mied tare, care nu e fiert, ci doar ars”³⁵.

²¹ *Ibidem*, p. 267, p. 370 etc.

²² *Sămile*, I, p. 384.

²³ *Sămile*, II, p. 211.

²⁴ *Sămile*, II, p. 267.

²⁵ *Ibidem*, p. 412

²⁶ *Ibidem*, p. 455, 471, 492, 514.

²⁷ *Ibidem*, p. 514.

²⁸ *CSȚR*, vol. V, București, 1973, p. 485.

²⁹ *CSȚR*, vol. VI, partea I, îngrijit de M.M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, partea II, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 485.

³⁰ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*. Ediție și traducere adnotată de Ioana Feodorov, București-Brăila, 2014, p. 198.

³¹ *Ibidem*, p. 199.

³² *CSȚR*, vol. 8, p. 160.

³³ *Ibidem*, p. 180.

³⁴ *Ibidem*, pp. 316, 320

³⁵ *CSȚR, Supliment I*, întocmit de Șt. Andreescu (coord.), M. Coman, A. Ciocâltan, I. Cazan, N.

Ingredientele necesare și modul de preparare a miedului a fost relatat de sulgerul Carp la 13 martie 1727: „Miere cu vișine să fie v.g.(sic.) – 1 pud.

Apă (pentru fermentație mai de durată) – 5 puduri.

(pentru fermentație rapidă) – 4 puduri.

Cantitatea de miere să fie diluată în apă caldă și strecurată prin sită.

După aceasta se fierbe (în primul se pune hamei – 6 funduri) după ce nu va rămânea deloc spumă, ca fierura să scadă de 4 degete. După colectarea spumei în timpul fierberii, iarăși de strecurat și turnat în butoi, încât acesta să nu fie plin. Din acest conținut să fie luată o căldare și într-un vas aparte să fie răcită, încât să suporte mâna, de pus în acel amestec 2 bucăți de drojdie de cea mai bună calitate și de învelit foarte bine, ca să nu răzbată mirosul. Ținut la cald până când acel mied se va răci (adică 24 de ore). Apoi, această melasă să fie turnată în butoi, pe acesta astupându-l ermetic, pus la cald și ținut trei zile și trei nopți, învelindu-l foarte bine. Apoi bătându-i un capac foarte strâns, să fie uns de-asupra cu lut, dus în beci și cel puțin 2 săptămâni să nu fie atins, apoi să fie băut de sănătate³⁶.

Miedul se păstra în pivnițe. La 12 iunie 1677 un oarecare Iamandi, negustor din Iași s-a plâns la domnie pe un Neculai, feciorul lui Ștefan din Vlădiceni, precum „hiindu la Iamandi cu simbrie, l-au pus la o pivniță cu băutură să vândă med și vin³⁷. Miedul era ținut în poloboace³⁸. Miedul era și comercializat. La 1 ianuarie 1741 a fost dată împuternicire marelui cămănar pentru perceperea camenei în Iași, subliniindu-se „în Iași, să fie volnic cu carte domnii mele a strânge și a lua camănană după la cârciume mari și mici, câte 2 bani de vadra de vin și de mied³⁹.

Dacă ne referim la ceai, preparat din frunze de ceai, remarcăm că acesta a pătruns pe două filiere: otomană și rusă. În descrierea șederii prințului rus Potemkin solii au observat că „se serveau diferite feluri de ceai⁴⁰. Ceaiul putea fi oferit drept cadou. Panaghiotis Kodrikas menționează faptul precum consilierul de curte Lebedev a oferit domnului Moldovei printre alte cadouri „zece funți de ceai și zece de rubarbă⁴¹. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea vesela pentru ceai a fost enumerată în lista foilor de zestre.

În concluzie, o imagine completă asupra subiectului alimentației populației din Țara Moldovei se poate forma coraborând informațiile documentelor, expunerile călătorilor străini, sursele lingvistice cu cercetările istoriografice, care pe lângă menționarea și constatarea faptului descriu alimentele și băuturile prezente pe masa locuitorilor Țării Moldovei, iar în unele cazuri și modul de preparare.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului științific 010402 „Cultura și politica în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (USM, 2024–2027).

Pienaru, O. Cristea, T. Cojocaru, București, 2011, p. 84.

³⁶ A. Eșanu, V. Eșanu, *Dimitrie Cantemir văzut de aproapele său. Zilnicul lui Ivan Ilinski*. Chișinău, 2023.

³⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II. Acte interne (1661–1690), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 431.

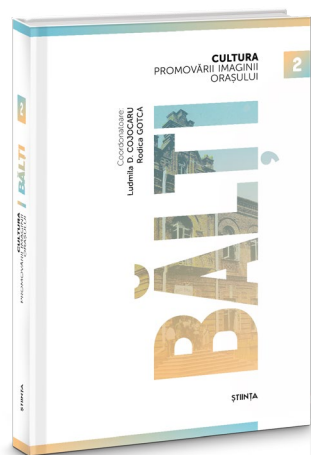
³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VIII. Acte interne (1781–1790), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2006, p. 261.

³⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol.V. Acte interne (1741–1755), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2001, p. 2.

⁴⁰ *CSȚR*, vol. 10-II, p. 971.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1139.

Secțiunea
Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale
Problems of linguistics and literature. Current challenges

IMAGINEA TRECUTULUI ÎN ROMANUL ROMÂNESC *The image of the past in the Romanian novel*

CZU: 821.135.1.09

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754780>

Aliona GRATI

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar, cercetător științific principal
Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4289-2054>

E-mail: alionagrati@gmail.com

Summary. The communication poses the problem of the representation of the past in the Romanian novel from both banks of the Prut, which appeared over a period of approximately 70 years: starting from the 60s of the last century and until the end of the second decade after 2000. The questions which it tries to answer are: what are the limits of the freedom that artistic literature/artistic fiction can allow itself in the representation of the past? Does the writer bear ethical responsibility for the image of the past he creates?

Key words: literature, novel, image of the past, memory, artistic language.

Am ales să trecem în revistă câteva modele de reprezentare a trecutului în romanul românesc apărut pe un segment de aproximativ 70 de ani: începând cu anii '60 ai secolului trecut și până la încheierea celui de-al doilea deceniu de după 2000, cu scopul de a pune în discuție gradul de libertate a ficțiunii în privința interpretării trecutului și responsabilitatea etică a scriitorului atunci când creează o imagine a trecutului.

Se știe că funcția istoriei ca știință este să reconstituie cât mai fidel imaginea trecutului, să evoce faptele în conformitate cu realitatea obiectivă, pornind de la surse probate documentar. Prin comparație, literatura artistică/beletristică, chiar și atunci când are ca subiect trecutul, poate face din el un obiect secundar, punând accentul pe arta narațiunii/evocării. În mod special, conceptul modern de literatură presupune că funcția de bază a literaturii este arta cuvântului, aspectul estetic: prioritar este *cum* se spune, nu *ce* se spune. Prin urmare, în literatura artistică modernă și în cea postmodernă, care a accentuat funcția estetică și culturală a limbajului, trecutul contează doar ca temă într-o poveste/narațiune, iar scriitorul poate aluneca, fără să afecteze materia artei, în iluzie. Dimpotrivă, când își concepe narațiunea istorică, un istoric încearcă să fugă de iluzii, născociri, povești și alte prestidigitații verbale, numindu-le *minciună/ mit/ legendă*.

În perioadele de dictatură și control asupra reprezentării trecutului lucrurile se complică sub aspect etic. Când trecutul este instrumentat în favoarea unei ideologii care privează de libertatea cuvântului, se impune întrebarea dacă intelectualul, în genere, scriitorul, în special, care trebuie să servească omului și umanității, are credit atunci când ancorează în iluzia artei în exclusivitate. După 1944, literatura română de pe ambele părți ale Prutului se afla în astfel de condiții mai mult decât complicate. Ceea ce s-a întâmplat cu romanul istoric în perioada stalinistă nu merită un spațiu aparte în acest articol, întrucât s-a scris mult despre minciunile colportate de romancierii de atunci, atât cei talentați, cât și cei mediocri, aflați sub tăișul sau în poalele dictaturii.

I. Dreptul ficțiunii literare la interpretarea trecutului

Primele semne de revenire a literaturii la funcțiile sale s-au produs, se știe, după moartea lui Stalin, dar scriitorii nu au primit mână liberă în tratarea trecutului. În lucrarea sa *Trecutul ca poveste. Urme, mistificări și rescrieri în literatură*¹, cercetătoarea Catrinel Popa (doctor și lector la Facultatea de Litere din București) oferă câteva versiuni de reprezentare literară a trecutului național care au concurat în spațiul literaturii române, începând cu anii 60 ai secolului trecut și până astăzi. Așadar, avem câteva ilustrări edificatoare ale felurilor în care romanul românesc a scris despre trecutul istoric în perioada dictaturii ceaușiste, în anii dinaintea revoluției din decembrie și după 2000. Bineînțeles, într-un fel s-a scris despre trecutul istoric în timpul comunismului și cu totul altfel este reprezentat acesta de către scriitorii postmoderniști, modalitățile, poetica și procedeele literare fiind puse în chestiune de fiecare capitol. Încercăm să includem în analiza dată și literatura de limbă română din RSSM și Republica Moldova.

Epoca parabolilor. Cercetătoarea alege, deloc întâmplător, să-și înceapă analiza cu romanele scrise în anii '60, ani (în care au murit Stalin și Gheorghiu-Dej, iar Ceaușescu s-a instalat în fruntea Partidului Comunist Român) în care s-a creat iluzia unui „dezgheț” ideologic și cultural. Ca reflex al discuțiilor pe marginea prozei, desfășurate în toate țările din tabăra socialistă (impulsul pornind întotdeauna de la Kremlin) în această perioadă, și în România s-a dat start unei „restaurări a literaturii realist-socialiste”, prin posibilitatea unei reorientări „de pe mesajul ideologic spre convenția narativă”². Scriitorii susținuți de Putere, ca Mihai Novicov de pildă, încep să introducă în discuțiile publice reflecții despre faptul că romancierii ar trebui să fie mai atenți la „epic”, la „formă”, să aibă o „viziune artistică”, să-și cultive „măiestria artistică”. Erau acceptate chiar și „inovațiile literare”, inadmisibile, considerate „burgheze” până odinioară. Se sugera romancierilor să se debaraseze de referentul imediat, de reportaj de pildă, și să acorde atenție aspectelor general-umane, cum sunt „procesele de conștiință” de pildă. În acest scop, la București s-a deschis, după modelul de la Moscova, o Școală de literatură, unde se învăța, sub gestiunea partidului comunist, măiestrie literară.

Oboșiți de subiectele schematice despre activiștii comuniști, scriitorii au purces cu bucurie la valorizarea zonelor permise. Una dintre puținele teme la care cenzura închidea ochii vigilenți era critica abuzurilor din în epoca dejismului stalinist a anilor 50, iar romanele care au valorizat această temă au intrat în circulație cu numele de „romanul obsedantului deceniu”, după o expresie a lui Marin Preda din romanul *Cel mai iubit dintre pământeni*. Și pentru că nu se putea critica deschis și clar sistemul în esență, scriitorii au putut cultiva din plin ambiguitatea, aluziile, personajele ciudate, bizare, istoria veche, parabola, alegoricul, reflecțiile metafizice. Această literatură va fi numită și *literatură de evaziune*, generând în timpul de față interpretări și evaluări contradictorii. Unii cercetători vorbesc despre conformism, critică cu „voie de la poliție”, alții despre o „rezistență prin cultură”, „autonomie a esteticului”.

În cazul romanului de inspirație istorică, presiunea asupra literaturii s-a intensificat odată cu virajul ambițios al secretarului general al PCR, N. Ceaușescu către naționalism-comunism. Se încurajau, bineînțeles de către Putere, manipulările, falsul, mistificările și punerea în evidență a unui profil identitar-colectiv în concordanță cu obiectivele propagandistice ale partidului (de văzut, de pildă, discuțiile despre fenomenul *protocronismului* stimulat de directivele partidului din această perioadă). Însă aceste falsuri nu sunt luate în

¹ Catrinel Popa, *Trecutul ca poveste. Urme, mistificări și rescrieri în literatură*. București: Pro Universitaria, 2021.

² Marian Popa, *Discuții despre proză*, in: *Istoria literaturii române de azi pe mâine*. 23 august 1944 – 22 decembrie 1989. Vol. II. București: Fundația „Luceafărul”, 2001, p. 661.

considerare de către Catrinel Popa, ea fiind interesată exclusiv de literatura „de calitate”, inclusiv pentru că și-a propus o „rezistență prin cultură” la comandamentele ideologice ale timpului. Este vorba de acea literatură de după 1965, care și-a camuflat mesajul sub o formă artistică, a recurs la subterfugiile „dublei codificări”, la faimoasele „șopârle” sau strategii esopice pentru a comunica, ferit de cenzură, cu cititorii săi. Noua politică literară a criticii sociale indirecte a dat în epocă romane de rafinament stilistic, adesea „ostentativ stilistic” și a permis editarea unor autori talentați neacceptați de regim până în acel moment.

Ce exigențe trebuia să satisfacă un roman cu subiect istoric sub regimul comunist poststalinist? În primul rând, autorul era nevoit să-și asigure toate condițiile unei *izolări atopice*³ a subiectului românesc de realitatea imediată. În cazul romanului istoric, scriitorii își plasau acțiunea într-o epocă „revolută”, foarte frecvent în timpul domniilor fanariote sau într-o zonă geografică îndepărtată de România. În condițiile unor referințe îndepărtate de prezentul imediat, se putea plâsmui personaje despotice și tirani malefici, pe care autorii îi puteau dezaproba, critica fără a avea frica cenzurii. În al doilea rând, trebuia să se utilizeze un întreg set de instrumente și procedee de ambiguitate, de creare a unor situații paralele, amintite, visate etc., de conturare a unor personaje fără contur: ciudate, bizare etc. Strategiile realismului magic propuse de romanul latino-american, gen Marquez au fost frecventate cu predilecție în epocă.

Cultivarea ambiguității moderniste a provocat, în toată literatură orientată spre Moscova, un fenomen contradictoriu. Pe de o parte, scriitorii talentați au creat romane foarte bine scrise după etaloanele artei, limbajul oblic ajutându-i să treacă hopul cenzurii și să accedă spre publicare în tiraje mari, iar pe de altă parte, precauțiile au dat naștere unei literaturi strănii care a generat și interpretări la fel de strănii. „Dacă textul scăpa de această corectură, putea să iasă în lume – în lumea comunistă. Dacă era ceva periculos în text, nu scăpa, să fiți convinși. Scăpau doar micile «șopârle» (...) O «șopârlă» era o aluzie la politica oficială sau la situația proastă din țară, pe care nu o puteai face decât foarte discret, foarte disimulat, ca să ți se permită să publici textul. O «șopârlă» trebuia să fie micuță, slăbuță, pierdută în peisaj. Dacă era ceva mare, nu mai era șopârlă – era critică pe față și atunci cartea nu mai apărea. Dar unele lucruri nu erau chiar «șopârle», ci lucruri lăsate special, pentru a mima libertatea de exprimare. Ca o leasă în care e plimbat un câine. Uneori mărimea șopârlei era lungimea lesei, cât o lăsa Securitatea”⁴.

În acest sens, romanul *Principele* (1969) lui Eugen Barbu a reprezentat un standard. Personajul principal al romanului a fost înzestrat cu toate metehnele unui despot oriental și, în același timp, cu o seducătoare minte acută, un perfect gust estetic. Se considera atunci (și se mai comentează acum) că sub discursul parabolic și mitico-metafizic, indiscutabil, atractiv estetic, scriitorul a plasat un mesaj polemic cu Puterea dictatorială, mesaj politic până la urmă pe care și-l putea permite doar cineva ca Eugen Barbu, în acel moment foarte susținut de cercurile de la vârful ierarhiei comuniste, pe care o reprezenta în calitate de șef la revista „Lucefărul”. Acest roman a fost văzut ca o cutie cu „fund dublu”, în care primul nivel vizibil, decorat cu scene și personaje exotice din trecutul fanariot, maschează referința

³ „Izolare anatomică”, adică fără clare indicii temporale și geografice, în terminologia lui Marian Popa, *Op. cit.*, p. 665.

⁴ Cristian Pătrășconiu, *Interviu cu Germina Nagîț: Scriitorii și delatările la Securitate, Putere a cincea*, 31 martie 2020, [online] https://putereaacincea.ro/germina-nagat-scriitorii-si-delatariile-la-securitate/?fbclid=IwAR3R_Zvrjnd6rJmMdXQ1R60skxeqybrjuLB5Tp81b3KPukxtOYzppkkEgBQ (consultat 10.07.2024)

la un al nivel, ascuns și polemic. Aluziile la abuzurile unei puteri discreționare și paranoice au atras admirația față de autor, care a fost considerat în epocă un curajos. Grație limbajului literar rafinat, romanul a ocupat și mai ocupă încă un rol central în istoriile literaturii române, scrise de adepții „autonomiei estetice” a literaturii.

De partea stângă a Prutului, către sfârșitul anilor '60, apar câteva romane de reprezentare a „proceselor de conștiință”, câteva romane parabolice, care dovedesc mai mult sau mai puțin „curaj” în aluzii la puterea totalitară: *Severograd* al lui Nicolae Costenco, *Podurile* (1966) de Ion Constantin Ciobanu, *Povara bunătății noastre* (1961–1967) de Ion Druță, *Povestea cu cucoșul roșu* (1966) de Vasile Vasilache, *Zbor frânt* (1966), *Singur în fața dragostei* (1966) de Aureliu Busuioc, *Acasă* (1976), *Ignat și Ana* (1979) și *Viața și moartea nefericitului Filimon* (apărut cu 18 ani mai târziu, din câteva motive, unele de suprafață, când nu se putea cultiva nefericirea unuia trăind în URSS, și altele, de subterană, cu elemente de certă disidență: critica creării „omului nou”) de Vladimir Beșleagă. În categoria analizată de noi, a romanului istoric, stau doar două lucrări, situate totuși la o oarecare distanță temporală de model: *Biserica Albă* (1975–1981) a lui Ion Druță și *Cumplita vreme* (1985–2017) de Vladimir Beșleagă. Nu e dificil să înțelegem că, în mare, acestea două romane respectă poetica lui Eugen Barbu.

Biserica Albă, romanul lui Ion Druță, are un subiect care trimite în istoria națională de după 1812. Nu încapă îndoială, limbajul „lirico-epic”, dulce-moldovenesc, rafinamentul descrierilor portretelor și trăirilor personajelor, la rândul lor ciudate, nuanțate în comparație cu personajele șablonarde ale literaturii realist-socialiste, au plăcut cititorului cultivat estetic. Scriitorul nu avea nici curajul și nici protectoratul lui Eugen Barbu, de aceea a fost nevoit să întrețină mitul despre generoasa și ocrotitoarea împărăteasă Ecaterina și despre bravul eliberator Potemkin. Întrebarea este dacă literatura – frumoasă – a scriitorului editat în mii de exemplare nu a impus cititorilor imaginea unui trecut cu valori naționale false, favorabile altui popor.

Romanul lui Vladimir Beșleagă *Cumplita vreme* este oarecum diferit, inclusiv din pricina că a fost editat pe părți: prima carte, *Sânge pe zăpadă*, fiind editată în 1985, a doua, *Cumplita vreme*, în 1990; în întregime, în 2017. Totuși, la momentul apariției, subiectul era clar situat în epoca domniei lui Constantin Cantemir, reprezentând un context istoric, reținut de memoria noastră datorită mai cu seamă subitului incident cu urmări dramatice, inclusiv în plan simbolic: executarea fără judecată a eruditului cronicar și om politic Miron Costin la porunca pripită a domnitorului Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie Cantemir. Acțiunea are loc în Moldova medievală, la sfârșitul secolului al XVII-lea, când Principatul Moldovei se află în pragul unei inevitabile catastrofe din cauza dependenței economice și politice față de Poarta Otomană. Domnitor de origine modestă și ales la o vârstă înaintată de boieri tocmai din aceste motive care îl făceau slab în fața lor, Constantin Cantemir își stoarce supușii de ultima vlagă pentru a aduna birul îndatorat Porții. Aceasta îi oferă în schimb o oarecare garanție că nu va fi înghițit de adversarii săi poloni cu pretenții teritoriale în Moldova, dar și că își va asigura succesiunea prin feciorii săi Antioh și Dumitrașco. Nemulțumiți de faptul că sunt mult prea săraciți, atât boierii îndepărtați de curte, cât și țărani îi creează mari bătaii de cap. Situația îl determină să verse mult sânge de haiduci și boieri nesupuși, provocând tot mai multă supărare și tensiune în teritoriile pe care le mai domnea încă. Acesta este prețul plătit de bătrânul tată pentru condițiile în care se formează Dimitrie Cantemir, beizadeaua cu înclinații pentru carte, nimerind prielnic în anturajul bibliotecilor de la Țarigrad, și care avea să devină una dintre cele mai scilipitoare personalități ale culturii noastre. Așa-dar,

romanul este focalizat pe analiza psihologică a nesăbuitei fapte a bătrânului domnitor necărturur împotriva uneia dintre cele mai luminate minți din cultura noastră. La o adică, se poate întrevăde în felul în care a fost reprezentat domnitorul analfabet – crud cu intelectualul – o critica la adresa regimului. În mod cert, strategia a dat curs liber tuturor registrelor de critică socială încurajată de epocă.

Seducția textualismului. Interesant este că nu aspectul polemic-disident (astăzi, fără credibilitate, considerat „cu voie de la poliție”, de vreme ce Eugen Barbu era cine era) a asigurat vitalitatea romanului *Principele*, ci partea formală: stilul și poetica, discursul parodic și mitico-metafizic, uzitând din plin figuri estetico-literare. Aventura scriiturii este apreciată, preluată și performată de prozatorii care s-au afirmat către sfârșitul dictaturii ceaușiste. Exemplele date de Catrinel Popa sunt Ștefan Agopian în *Tache de catifea* (1981), *Tobit* (1983) și *Manualul întâmplărilor* (1984), Silviu Angelescu în *Calpuzanii* sau Ioan Groșan în *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* (1988–1990). Perioada istorică reprezentată de aceste romane este situată în același spațiu levantin, este privită de aceștia prin filtrul burlesc-parodic. Scriitorii vizați recurg la numeroase strategiile esopice (procedeele *manuscrisului găsit*, arhaisme menite să mențină atmosfera epocii evocate, ambiguitățile) creând viziunea artistică de farsă și bufonerie asupra trecutului. Posibilitățile camuflării mesajului la acești autori se multiplică în așa măsură, încât se poate vorbi de o strategie a „multiplelor codificări” realizată tehnic prin: jonglările cu artificii verbale, travestiul lexical, deghizamentul intertextual etc. La aceste strategii narative se adaugă experimente mai performante, apărute ca rezultat al fascinației față de *structuralismul* formal și *textualismul* de sorginte franceză (teoreticienii Tel Quel, Noul Roman Francez) și americană, precum piruetele autoreferențiale, jocurile inter- și metatextuale, metaficțiunea istoriografică. Împreună, procedeele au creat un teren prielnic de manifestare a unei luxuriante imaginații lingvistice și a măiestriei stilistice.

Odată cu apariția romanului Ioan Groșan *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* se profilează deja un *discurs epic cu dublu efect*: pe de o parte, se propune o radiografiere a mentalităților predilecte în spațiul autohton (parte destul de camuflată) și, pe de altă parte, are loc o rescriere parodică, uzitând de multiple tehnici și strategii narative, a prozei noastre istorice, adică avem o *metaficțiune istoriografică*⁵. Atenția cititorului este mereu abătută de la referințele istorice în favoarea artificiilor verbale, iar discursul polifonic este „capabil să neutralizeze frontiera dintre istorie și memoria literaturii și să integreze diversele ipostaze ale realului și ale experienței livrești”⁶. În acest scop, autorul a pus în funcțiune un angrenaj de procedee brevetate de postmoderniștii de peste ocean ca: pastașa, parodia, manipularea a intertextului și a aluziei culturale, perspectivele false, obiectele imposibile, transgresările de granițe între diverse regimuri ontologice, *looping*-urile narative, lumea pe dos etc.

Cum privesc și mai ales cum reprezintă trecutul aceste romane? Pentru a răspunde, recurgem la limbaj simplu: trecutul (îndepărtat, situat la distanța câtorva generații) nu poate fi recuperat decât prin rescrierea altor texte. Iar în momentul rescrierii intervine cultura și componentele ei inclusiv imaginare (mituri, legende, percepții etc.) care alcătuiesc apănajul scriitorului. Valorificându-le (prim mimetism), artistul se ridică la un nivel superior al *sintezelor*, al *simbolului*, al *metaforei* și, mai ales când e vorba de proză, al *poveștii*. Sub influența Noului Roman Francez, autorii de romane cu subiect istoric înclină balanța

⁵ Epopeea postmodernistă *Levantul* de Mircea Cărtărescu ilustrează strălucit *metaficțiunea istoriografică*, miza constituind rescrierea istoriei poeziei românești. Spectacolul erudiției și fanteziei asociative se dovedește coplesitor.

⁶ Catrinel Popa, *Op. cit.*, pp. 34-43.

spre formalizarea ficțiunii și a narațiunii istorice, corespunzătoare unei poetici a autoreprezentării, rezultatul fiind al simulacrelor literare. Maeștri ai simulacrelor literare, înțelese ca „mimetism superior” al culturii (apelul la mit, simbol, text), sunt considerați scriitorii Ștefan Bănulescu, autorul romanului *Cartea de la Metopolis* (1977) și Paul Georgescu cu *Vara baroc* (1980) și *Solstițiul tulburat* (1982). Limbajul ambilor pendulează în permanență între istorie și mit, între amintire și invenție, între nostalgia unui „Bizanț atemporal” și presentimentul sfârșitului iminent. Reperele istorice și geografice devin surse de confuzie la Ștefan Bănulescu (Metopolis nu există nicăieri pe harta vechiului Bizanț), apetența pentru fabulație, amestecul dintre memoria individuală și cea colectivă ce se pierde în mit și legendă devin mize literare și existențiale. La acești scriitori, urmele trecutului, destinele individuale, biografiile personajelor stau sub semnul dublului/multiplului, luând aspectul „unei succesiuni de roluri contradictorii”. Rescrierea trecutului este la ei nu doar o metodă literară ingenioasă, ci și o „cale de înțelegere a resorturilor mai adânci ale răului colectiv care ne bântuie de secole”⁷.

În partea stângă a Prutului, un prim roman istoric care recurge la procedeele textualiste, ale metaficțiunii istoriografice este *Schimbarea din strajă* (1997) al lui Vitalie Ciobanu. Trecutul este filtrat printr-o multitudine de alte texte, în așa măsură încât reprezentare artistică ne apare ca ruptă de realitate, trecută într-un plan artificial, al simulacrelor. Mai interesant în sensul memoriei supuse textelor (culturale, ideologice) ulterioare ni se arată experimentul literar al lui Aureliu Busuioc în romanul său *Hronicul Găinarilor* (2006). Acest roman parodiază reprezentările mincinoase ale trecutului Basarabiei de la 1812 încoace, atât din istoriografie, cât și din literatura artistică. Orice locuitor dintre Nistru și Prut, mai ales cei născuți în perioada sovietică, a făcut cunoștință cu poveștile măsluite „științific” și „artistic” privind această perioadă. Romanul lui Aureliu Busuioc este un gest de revoltă împotriva acestei întreprinderi diabolice, dar și a celor precedente, revoltă transpusă într-o farsă literară ce contrabalansează cu mijloace artistice o enormă farsă a istoriei și a interpretării acesteia.

În primul rând, *Hronicul Găinarilor* are toate atributele și clișeele unei istoriografii naționale, doar că evenimentele sociale, politice și familiale descrise, în care indivizii unei națiuni ar trebui să se regăsească pentru a-și cunoaște specificitatea în raport cu alții și care ar trebui să le confere garanția unei perenități, ies anapoda, fără alură eroică. Prezentarea panoramică a istoriei ca șir de evenimente continue ducând, potrivit comuniștilor, spre viitorul luminos, sucombă într-o prezentare simultană, pe mai multe paliere și în mai multe registre stilistice, după principiul poliecranului. Vocația educativ-patriotică și moralizatoare, inerentă oricărei producții istoriografice, este deturnată printr-o „parodie a stilului patriotard al moldovenismului primitiv, iar exemplele ce ar trebui să illustreze rolul de *magistra vitae* a istoriei sunt groțești. Pentru cunoscători nu constituie o dificultate a întrezări în *Hronicul Găinarilor* paralele surprinzătoare și mai ales notele polemice cu romanul *Biserica Albă* a lui Ion Druță.

Revenind la studiul semnat de Catrinel Popa, accentuăm faptul că cercetătoarea își clădește un întreg eșafodaj teoretic în dorința de a legitima dreptul literaturii artistice (înțeleasă ca literatură de ficțiune) la interpretarea trecutului. În epoca științelor pozitive, trecutul părea să devină apanajul istoricilor în exclusivitate. Este adevărat, în raport cu trecutul, literatura poate contribui dintr-o *zonă a secundarului*, dar la fel de necontestat este faptul că acest unghi poate deschide perspective nebănuite asupra trecutului. De vreme ce, gândește Catrinel Popa, „Trecutul devine poveste pe măsură ce ne îndepărtăm de el”, iar

⁷ Catrinel Popa, *Op. cit.*, p. 86.

memoria umană capătă forma nu doar în studiul istoriei, ci și în discursurile unde imaginarul este hotărâtor, cum este literatura artistică sau beletristica, viziunea pozitivistă nu mai poate fi considerată literă de lege. Literatura artistică nu poate fi lipsită de dreptul de a-și comunica partea ei de adevăr, de experiență istorică. Atât istoricul, cât și scriitorul își au propriul cuvânt în dialogul despre trecut: primul dispunând de repere factuale și referențiale mai ferme, al doilea lărgind sfera reflecției prin introducerea în ecuație a hărților invizibile ale imaginarului și simbolicului. Citatul lui Michel Pastoureau din *O istorie simbolică a Evului Mediu*, reprodus de Catrinel Popa, poate fi un argument convingător în favoarea literaturii: „Eu, care de treizeci de ani îmi petrec mai multe ore pe zi frecventând documentele medievale, știu bine că această frontieră este permeabilă, că lucrările savante țin și ele de literatura de evaziune și că „adevăratul” Ev Mediu nu e de căutat nici în documentele de arhivă, nici în mărturiile arheologice și mai puțin în cărțile istoricilor profesioniști, ci în operele câtorva artiști care au șlefuit imaginarul nostru într-o manieră inalterabilă”⁸.

Pentru a analiza felurile de raportare la trecut, cercetătoarea apelează la conceptele studiului *memoriei locale* puse în circulație de istoricul Pierre Nora⁹, cât și la eșafodajul teoretic privind arta narativă. În toate cazurile, sensurile pe care autoarea le pune în noțiuni ca *istorie*¹⁰, *mistificări*, *rescrieri*, *simulacre literare* sunt diferite de cele din abordările istoricilor, fiind considerate ca definind însăși rațiunea Artei. Demersul cercetătoarei are ca precedent un șir de studii din ultimii cincizeci de ani, care au dislocat frontierele, considerate până nu demult de netraversat, între istorie/discurs istoriografic și ficțiune/discurs literar, precum *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth Century Europe* (1973) și *The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory* (1987) de Hayden White; *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction* (1988) de Linda Hutcheon; *The Clothing of Clio: A Study of the Representation of History in Nineteenth Century Britain and France* (1984) de Stephen Bann; *Imperfect Histories: The Elusive Past and the Legacy of Romantic Historicism* (2001) de Ann Rigney; *Un secol al memoriei. Literatură și conștiință comunitară în epoca romantică* (2016) de Doris Mironescu; *Trecutul ca text: idei, tendințe, controverse* (2017) de Andi Mihalache și mai ales *Metaficțiuni: falsuri, farse, apocrife, pastișe, parodii*,

⁸ Catrinel Popa, *Op. cit.*, p. 138.

⁹ Conceptul *memorie locale* este preluat de la Pierre Nora (*Les lieux de mémoire*, Paris: Gallimard, 1984), care înseamnă reprezentarea mentală a trecutului. Pierre Nora distinge o tripartiție a raportărilor la trecut: „perspectiva premodernității, când «mediile memoriei susțin tradiții și ritualuri care dau comunităților de memorie locale o stabilitate a așezării în timp»; cea a modernității când «relațiile dintre oameni și trecutul lor sunt reconstituite prin simulări de primul grad ale memoriei naturale»; în fine stadiul postmodernității în care vechile tradiții formalizate în moduri complexe în epoca modernă suferă metamorfoze succesive, ajungând în cele din urmă simulări de al doilea grad al memoriei naturale. Din acest motiv, istoricul vorbește despre «o memorie care ne bântuie și care de fapt nici nu ne mai aparține, oscilând între desacralizarea rapidă și sacralizarea provizoriu recâștigată»”, după Catrinel Popa, *Op. cit.*, pp. 13-14.

¹⁰ În naratologia modernă (R. Barthes, *Introducere în analiza structurală a povestirii*, Genette, *Figuri III* și de Grupul μ, *Retorică generală*, noțiunea de *istorie* apare împreună cu cea de *discurs*. Istoria (fabula, subiectul) este stratul evenimentelor povestite, reale (povestire factuală) sau ficționale (povestire de ficțiune). Istoria desemnează „conținutul” narativ, succesiunea de evenimente care cuprind un univers coerent de personaje și acțiuni, plasate într-un anumit loc și timp. Discursul (istorisirea, enunțarea) înseamnă procesul de mediere prin care se comunică conținutul narativ, actul narativ (*recit*, după Genette) cu implicarea instanțelor comunicării narative (naratorul și naratarul) și a tehnicilor folosite pentru redarea evenimentelor. Vezi și Aliona Grati, *1001 de concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar*. Chișinău: Arc, 2018, p. 249.

pseudonime și alte mistificații în literatură (2016) de Mircea Angheliescu. Prin urmare, nu avem rezerve că ficțiunea literară (povestea ca formă a memoriei naturale de gradul al doilea) își ocupă rolul său în interpretarea adevărilor trecutului.

II. S-a mințit prin înșelăciune și prin omisiune

Întrebarea care își cere răspunsul atunci când discutăm despre reprezentările trecutului în literatura din perioadele dictatoriale este care ar fi limita invențiilor lingvistice, până unde poate merge minciuna, falsul, decorația artistică? În această parte a studiului vom trece în revistă opiniile principalului adversar al literaturii *de evaziune* apărută în plină dictatură comunistă – Paul Goma. De altfel, scriitorul și-a găsit parteneri de dialog pe această temă: pe Alexandr Soljenițin, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, ultimi doi fiind teoreticienii unei exigențe față de literatura română în comunism, numită de ei *est-etica*.

Scriitorului opozant consideră că în literatura română sub comunism *s-a mințit prin înșelăciune și prin omisiune*, nu prin ficțiune. Reproșul principal al la adresa unei astfel de literaturi constă în inadmisibilitatea cosmetizărilor cu simulacre literar-estetice a crimelor pe care le-au comis unii membri ai Partidului Comunist și agenți ai Securității împotriva a mii de cetățeni bătuți, torturați, violați, trimiși în Gulag și la Canal.

În viziunea lui Paul Goma, un scriitor este în primul rând un martor al timpului său, el trebuie să înregistreze onest ceea ce vede mai bine decât alții, ceea ce înțelege mai bine decât alții în reprezentări artistice sintetice grăitoare. Ca scriitor, el alege să scrie, începând chiar din perioada stalinistă, „altfel”, refuzând romanul care inventează istoria pentru a o pune în slujba prezentului. Mai ales, nu accepta transformarea literaturii în discurs duplicitar, în scopul asigurării carierei și obținerii, de la Putere, a privilegiilor sociale. În ceaușism, cea „mai fără de primejdii proză era cea care nu spunea nimic despre nimic, nicicând, niciunde. (...) au scris și au publicat nestingheriți proza lor «neutrală», «apolitică». Abhorând realitatea (cea crudă și nedreaptă), își confecționaseră o pararealitate ce convenea de minune partidului nostru drag și politicii sale culturale”. Condiția *sine qua non* a acestui tip de ficțiune era: trecerea la persoana a treia: „De la adăpostul neangajantei, obiectivei, nepolitice Persoane A Treia, puteai face câte o aluzie (ba chiar trei – două de sacrificiu, lăsate cenzurii), câte o șopârlă, trei (aceeași proporție)” (citatele, acesta și celelalte, sunt reperate din cartea sa *Altina*¹¹).

În cuvântarea sa la ceremonia de înmânare a Premiului Nobel, Aleksandr Soljenițin declară că, în viziunea lui, funcția artei este să lupte cu minciuna: „Chiar și un simplu pas al unei simple persoane curajoase: de a nu participa la minciună, de a nu sprijini acțiunile false! Poate că *aceasta* va veni în lume, poate chiar va domina lumea – dar nu prin mine. Scriitorii și artiștii pot mai mult: pot învinge minciunile! În lupta împotriva minciunii, arta câștigă întotdeauna, învinge întotdeauna! – vizibil, de necombătut pentru toată lumea! O minciună poate rezista multor lucruri din lume, dar nu și artei” (tr.n.)¹². În acord cu scriitorul rus și completându-l, Paul Goma considera că funcțiile artei literare, a cuvântului sunt puțin altele decât, de pildă, ale muzicii, ale cărei rațiuni nu țin, în mod hotărâtor, de transmiterea unui mesaj. În cazul cuvântului scris, al prozei, „nu poate fi vorba de mai-bună, de mai-puțin-bună – ci de altceva, de altfel. De mai liberă, de pildă. Este adevărat: starea de neli-

¹¹ Paul Goma, *Altina. Grădina scufundată. Roman public*. Editura autorului, 1997.

¹² Александр Солженицын, Нобелевская лекция по литературе, [online] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://imwerden.de/pdf/solzhenitsyn_nobelevka.pdf (consultat 10.07.2024)

bertate îl obligă pe om la inventivitate, la găsierea unor soluții indirecte. Pe scriitor cenzura l-a împins la căutarea și găsierea unor modalități ocolinde de a scrie ce avea de spus”.

Fenomenul scrisului „ocolitor” era specific întregului lagăr socialist. Supuși aceleiași cenzuri feroce, scriitorii din URSS, din Bulgaria, din RDG ajunseseră la mari rafinamente stilistice, la uluitoare invenții lingvistice. Dar nu limbajul este pus la tapet de către Paul Goma, ci deficiențele morale ale scriitorului care se autocenzurează. Cu săgețile sale ironic-amare, Paul Goma descrie profilul duplicitarului care supune arta literară friicii personale: „... te străduiești să fabrici cât mai multă ceață – dar nu prea multă: cât să poată fi întrevăzute contururile – dai nume de personaje persoanelor, dregi realitatea, iar când ți se pare că te interpelează, că de-a dreptul te trage la răspundere – te așterni pe inventat”. Din aceste constatări reiese un silogism bolnav: „Numai sub cenzură înflorește literatura!”

Efectele minciunii întreținute îndelungat afectează atât calitatea scriitorului, cât și a literaturii pe timp lung: „Când o viață întreagă ai practicat codificarea, incifrarea, șopărlizarea, aluzificarea, viveversarea – în fine: poetizarea prozei, fatal, nu mai poți învăța să gândești corect, să scrii normal, drept, direct, acum la bătrânețe (...) Orice-ai face, oricât te-ai strădui să inventezi, ai să cazi tot pe fapte, pe oameni, pe stări existente, întâlните aieva, într-un moment sau altul. Bine-bine, va spune un ficționar, dar în fiecare ficțiune există un grăunte de adevăr, de real, de întâmplat... Sigur-sigur: un grăunte. Însă când o viață de om (la romancier începând cam după 20 ani de exersare a meseriei) ai practicat metoda separării realității de ficțiune – ca să intri în rândurile lumii – doar n-o să te apuci să dezamăgești realitatea comunistă!; când te-ai obișnuit să prefaci fiecare fapt real (grăuntele cu pricina) în fapt-artistic, transpus, ca în muzică, în cu totul o altă tonalitate – nu atât a „ficțiunii”, cât a încuviințatului (de sus), ca gândibil, ca scriibil, ca publicabil – ajungi să nu mai percepi realitatea ca realitate, ci, în continuare, ca materie-primă pentru confecționarea publicabilului”.

Condițiile de la care pornește literatura sunt deconspirarea și eludarea minciunii care atentează la principiile morale și umane ale ei. Arta prozatorului, potrivit lui Paul Goma, nu este invenția, „ficționarea este o operațiune de exagerare a realității și nu de inventare a ei”. Faptele trecutului trebuie *accentuate cu mijloace literare* în zonele care pot servi de învățătură umanității. Literatura implică „Cei șapte ani – de memorie – de-acasă”. Romanele lui, de la cele reprezentând universul concentraționar din România comunistă la cele autobiografice, respectă acest credo.

III. Ficțiunea neo-istorică de după anul 2000. În capitolul patru, Catrinel Popa ne conduce pe o potecă mai nouă a romanului de inspirație istorică, numit în spațiul anglo-saxon *neo-historical fiction*. Diana Adamek cu *Dulcea poveste a tristului elefant*, Octavian Soviany cu *Viața lui Kostas Venetis* și Doina Ruști cu *Manuscrisul fanariot* sunt scriitorii reprezentativi pentru literatura română recentă. Întrebările autoarei sunt: ce îi motivează pe scriitorii din zilele noastre să se întoarcă în timp, să și-l apropie simbolic, să găsească acolo răspunsuri la problemele prezentului?

Romanele acestor autori nu mai au finalitate subversivă și limbaj codificat, ci explorează declarat procedee caracteristice basmului sau producțiilor *fantasy*, literaturii de călătorii sau de aventuri. Ele cultivă amestecul de miraculos și verosimil, melanjul de invenție și de relatare factuală, aglomerarea de aspecte bizare, macabre, insolite, bufoneriile: totul pentru a face din trecut un *spectacol atractiv*, în măsură să uimească, să încante sau să înspăimânte cititorul de azi. Succesul la public al acestor spectacole spumoase este o probă în plus la ipoteza că omul are nevoie de lumi unde poate să evadeze.

În viziunea altui cercetător, Doris Mironescu, ficțiunea istorică a comis după 2000 o «cotitură» dinspre *experimentalismul asupra limbajului către problemele de natură etică*. Ca dovadă a revenirii la problemele de natură etică în reprezentările trecutului, venim cu un argument din literatura de partea stângă a Prutului – romanul de ficțiune istorică a lui Nicolae Spătaru *Măștile lui Brejnev* (2020). Romanul trimite la istoria recentă, începutul anilor '80, mai exact în anul morții lui Brejnev. Microuniversul fictiv al satului Sinihău (un sat aleatoriu din sud-vestul Uniunii Sovietice), unde se desfășoară acțiunea din roman, devine o oglindă care reflectă starea de spirit a locuitorilor din fosta Uniune Sovietică atunci când s-au trezit neașteptat fără liderul singurului partid existent. Autorul transformă confuzia colectivă într-un pretext pentru crearea unui carnaval de teme specifice mașinii de propagare a regimului totalitar, pe care le invalidează prin ridicol și bufonerie, precum teama de un eventual război bacteriologic sau atomic pe care Occidentul l-ar putea declanșa împotriva URSS, sau că viața se va termina cu moartea liderului unic etc. Lui Nicolae Spătaru îi reușește excelent reprezentarea unei situații grotești din viața unei comunități de oameni modelați de o lungă experimentare ideologică operată asupra lor. Dansul morbid al măștilor de gaze ce învie și subordonează oamenii – care și-au pierdut spiritul critic și demnitatea umană – este o pildă anti-utopică, o expresie literară a influenței nocive a ideologiei comuniste asupra fiziologiei umane. În fine, autoreferențialitatea este clar diminuată în acest roman (în același timp, în subsidiar se simte influența literaturii fantastice a lui Gogol sau Bulgakov), accentul fiind plasat pe consecințele morale pe care le poate avea existența omului într-un asemenea context excesiv politizat și ideologizat, cu urmări care se simt până acum.

Așadar, literatura artistică, înțeleasă ca literatură de ficțiune, are dreptul, ca și istoria, la interpretarea trecutului și poate fi utilă și poate provoca plăceri estetice cititorilor cu condiția că acestea respectă condiția etică de a nu prezenta o istorie falsă (în sensul direct al dicționarului) care să aibă efecte negative asupra memoriei.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului științific 010402 „Cultura și politica în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (USM, 2024–2027).

MANIPULARE PRIN TRANSGRESAREA NORMEI LITERARE *Manipulation by Transgressing the Literary Norm*

CZU: [808:32]:316.477.2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754751>

Iraida CONDREA

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6660-526X>

E-mail: iraida.condrea@gmail.com

Summary. The current political discourse, especially the one promoted on social networks, is characterized by various informal aspects, including the use of colloquial-familiar language, regional/substandard forms of expression and other elements specific to populist communication. Samples of non-standard expression used in the cycle of posts entitled «The President replies» are examined, such as slang, pronunciation in a regional manner, the use of russianisms, slang elements, transgression of personal names. This language is intended to give credibility to the idea that there is a 'Moldovan language' which is different from Romanian.

Key words: political discourse, transgression of the norm, familiar language, regionalisms, russianisms, slang, manipulation.

În epoca contemporană, discursul politic este un element al comunicării, care penetrează toate sferile și domeniile importante ale vieții – economie, cultură, învățământ etc., antrenând păturile cele mai largi ale societății. Tematica politică este pe larg mediatizată și, în diferite perioade, în special, în campaniile electorale, în timpul derulării diverselor acțiuni cu caracter politic, mass-media acordă un spațiu prioritar acestui tip de discurs, iar „limbajul politic” devine un obiect privilegiat de cercetare, deoarece „într-o mare măsură, politica este o activitate lingvistică, de comunicare, manifestată prin dialog și urmărind persuasiunea”¹.

Autorii/emițătorii discursurilor politice pot fi împărțiți în două categorii mari: 1) actori politici implicați direct în instanțele puterii politice – parlamentari, membri/șefi de partid, reprezentanți ai puterii afiliați politic și numiți/aleși pe criterii politice (miniștri, conducători de diferit rang, persoane cu puteri decizionale) etc.; 2) reprezentanți ai societății civile și ai organelor de presă – ziariști, analiști politici, producători mass-media; membri ai ONG-urilor, persoane din mediul academic ș.a. Actorii politici de prim rang, cei care sunt totdeauna în vizorul publicului și al presei, își propagă ideile prin diverse forme de discurs, care au menirea de a convinge și de a atrage eventuali susținători/alegători/părtași.

Există forme de discurs mai rigide, cum ar fi declarațiile oficiale, rapoartele pe o anumită temă, deciziile, comunicatele și informațiile pentru presă ș.a., care se încadrează în stilul oficial-administrativ și, din punctul de vedere al exprimării, se înscriu în normele limbajului standard, respectând rigorile acestuia la nivel lexico-gramatical, ortografic sau/și ortoepic, în cazul comunicării orale.

Acestea sunt texte minuțios elaborate, structurate și multe dintre ele poartă un caracter de document oficial, care poate și trebuie să fie perceput și decodificat univoc de către toți

¹ Rodica Zafiu, *Limba și politică*. București: Editura Universității din București, 2007, p. 11.

receptorii. Anume pentru ca mesajul să fie înțeles de toată lumea la fel, se face uz de resurse de exprimare specifice limbajului standard, cum ar fi numărul mare de neologisme actuale și termeni uzuali, lipsa lexicului substandard (regionalisme, cuvinte și expresii populare și alte forme ale oralității), reducerea până la excluderea totală a figurilor de exprimare metaforică, abordarea corectă/oficială a numelor proprii etc.

Or, formele de limbaj se schimbă, capătă un caracter cu totul specific, atunci când autorul urmărește să manipuleze auditoriul, să-i inducă idei care să-l „ghideze” în luarea anumitor decizii, favorabile actorului politic respectiv. În concepția lui Van Dijk, „manipularea este un fenomen social, mai ales pentru că implică interacțiune și abuz de putere între grupuri și actori sociali; un fenomen cognitiv, pentru că manipularea implică întotdeauna manipularea minții participanților și un fenomen discursiv-semiotic, deoarece manipularea este exercitată prin text, discuții și mesaje vizuale”², astfel că discursul oral are cele mai ample posibilități de influențare a auditoriului. Cu anumite scopuri și, mai ales, ca procedeu de manipulare, în discursul politic apar forme de limbaj substandard, cum ar fi termeni de argou, cuvinte cu sens peiorativ, elemente de limbaj trivial nonliterar, „agresarea numelui” prin forme neconvenționale ș.a.m.d. Asemenea procedee de exprimare au devenit în ultimul timp foarte frecvente în limbajul politicianilor, mai ales atunci când aceștia se adresează nemijlocit și direct maselor largi, oamenilor „simpli”. Rodica Zafiu consideră că „Reapare un discurs așa, de mahala, naționalist, cu simplificări, cu acuzații, cu termeni catastrofici. E calea simplă, calea comodă a unor oameni care poate nu au avut suficiente modele și suficientă educație”³.

În afară de aceste aspecte, cvaziprezente în spațiul politic din orice țară⁴, în discursul politic din Republica Moldova se pot depista și o serie de elemente care vin să acrediteze ideea unei „limbi moldovenești”, diferită de cea română, idee mult vehiculată ca pretins suport al „statalității moldovenești”. În multe cazuri, „limba moldovenească” este considerată ca **limba statului nostru** (conform articolului 13 din Constituția Republicii Moldova), iar limba română este prezentată ca limba altui stat – România. Noi, fiind un stat diferit, avem deci și „o altă limbă...”

Oricât de evident ar fi faptul că se vorbește aceeași limbă, o parte a elitei politice nu acceptă aceste evidențe. În special pentru cei din partidul socialiștilor, a vorbi despre limba română și a numi/a pronunța sintagma „limba română”, este un adevărat supliciu.

Această poziție are rădăcini mai vechi, încă din perioada totalitaristă, și este susținută de nostalgia după vremurile trecute, dar și de o mare parte a populației rusofone.

În general, percepția despre limba care se vorbește în Republica Moldova are mai multe particularități (fațete) și este reprezentată de grupuri diferite ca vârstă și ca nivel de educație, lucru pe deplin explicabil din punct de vedere sociolingvistic. Cei care au făcut școala după

² Teun A. Van Dijk, Discourse and manipulation <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2006-Discourse-and-manipulation.pdf>. A se vedea și: Ion Guțu, Particularitățile strategiilor manipulative în discursul politic american, in: „Noi tendințe în predarea limbajelor de specialitate în contextul racordării învățământului la cerințele pieții muncii”, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2022, Ediția 5, pp. 236-249.

³ Cea mai cunoscută lingvistă din România analizează discursul politicianilor. „E calea simplă a unor oameni care poate nu au avut suficientă educație”. Interviu cu Rodica Zafiu. 6 iunie 2024, <https://hot-news.ro/video-cea-mai-cunoscuta-lingvistica-din-romnia-analizeaza-discursul-politicienilor-e-calea-simpla-a-unor-oameni-care-poate-nu-au-avut-suficienta-educatie-915485#lx598fw5zz6oymcqk6k>

⁴ Gina Necula, Discursul politic actual – între stilul solemn și cel familiar-argotic, in: Communication and Argumentation in the Public Sphere, 1(2), pp. 255-262, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-71651>

89, care au și studii de specialitate făcute în limba română, și care au diverse calificări și folosesc limba română în activitățile de zi cu zi, *mai ales în forma scrisă*, nu au îndoieli în privința denumirii limbii pe care o folosesc, nici nostalgii legate de limba „moldovenească”.

Și trebuie să menționăm că există deja o generație de cetățeni tineri, cu abilități profesionale excelente, care lucrează/activează utilizând doar limba română la nivel profesional – medici, profesori, ingineri, economiști, juriști, cei din domeniul IT, ziariști, artiști ș.a. Este de remarcat că toți aceștia cunosc bine și *variantea moldovenească de vorbire, adică cea orală* la care pot trece instantaneu – cu pronunția respectivă (*ghini, crenji, moșneji, șădi, amuș, oleacă* ș.a.m.d.), dar și cu anumite împrumuturi, calchieri și șabloane colocviale din limba rusă (*davai, paka, necătând* ș.a.). Ca orice formă de exprimare orală, această formă de limbaj colocvial-familiar se deosebește atât prin punerea în acțiune a multor mijloace nonverbale (intonație, accent, mimică, gesturi, privire etc.), cât și prin utilizarea unor „mărci stilistice care presupun reacții afective, atitudinale: *elementele argotice, de jargon, regionalismele, diminutivele, augmentativele, frazeologismele, peiorativele, elementele vulgare, familiare, invectivele, onomatopeele* etc. Caracteristicile enumerate se referă, de fapt, la stilul colocvial-familiar, și nu la cel colocvial neutru, care este mai aproape de limbajul standard. Anume aceste elemente colocvial-familiale creează straturile expresiv-stilistice ale oralității”⁵.

Or, trecerea de la un registru de exprimare la altul – de la cel literar/profesional – la unul colocvial/neîngrijit nu este pe puterile oricărui vorbitor. Cele mai multe dificultăți le întâmpină persoanele cu o educație mai modestă, pentru care cititul/scrișul sunt niște probleme insurmontabile. Anume această parte a electoratului poate fi mai ușor manipulată prin exprimarea „pe înțelesul oamenilor simpli”, la care recurg anumiți politicieni, care utilizează un discurs populist. Definiția clasică a populismului se construiește în jurul a două repere – „poporul” și „elita” – aflate în opoziție și are ca ax centrală ideea că politica ar trebui să fie o expresie a voinței poporului. Politicienii exploatează de multe ori ideea împărtășită de anumite pături sociale precum că oamenii simpli ar conduce țara mai bine decât aleșii, iar cei de la conducere nu țin cont de ceea ce spune/vrea poporul. În cadrul unor sondaje și analize, s-au făcut anumite constatări despre categoriile de public, care manifestă mai constant interesul față de discursul populist și, în fond, acestor categorii se adresează politicienii, când vorbesc „pentru poporul simplu” sau „pe înțelesul oamenilor”.

„Ce fel de public are constant atitudini populiste?

- Publicul cu educație primară;
- Publicul activ cu studii medii sau primare (muncitori, activi, cu loc de muncă, dar din zone manuale);
- Publicul care consideră că direcția țării este greșită;
- Publicul care se auto-definește ca având venituri mici, insuficiente;
- Publicul din mediul rural;
- Publicul care consideră că românii se definesc mai mult prin ortodoxie, decât prin apartenența la UE, la latinitate;
- Publicul non-votant și votanții AUR – o categorie care respinge taberele politice clasice;
- Publicul care consideră că lupta anti-corupție este o prioritate majoră;
- Publicul care nu se informează din surse multiple”⁶.

⁵ Viorica Molea, Delimitări ale oralității în limba română actuală, in: Limba Română, 2019, nr. 1(251), p. 99.

⁶ Dan Sultănescu; Bogdan Teodorescu; Dana C. Sultănescu, Atitudini și discursuri populiste în România. Dinamici în 2019–2021 și posibile explicații ale impactului AUR, <https://revistapolis.ro>.

Anume pentru un asemenea public, unii politicieni din Republica Moldova își „ajustează” discursul, presărându-l copios cu tot felul de „basarabenisme”, cu expresii de limbaj suburban, utilizate constant și înțelese doar de categoriile de public, menționate mai sus. Or, recurgerea la o exprimare „de mahala” în spațiul public este un gest periculos, iar amatorii de a vorbi prea „popular”, sfidând normele literare, ar putea să se aleagă, în loc de beneficii, cu critici și dezaprobare totală.

Astfel, este de menționat că parlamentarii, liderii de opinie din diverse partide, comentarii politici, jurnaliștii, reprezentanții ONG-urilor ș.a. dau dovadă de o exprimare corectă în limba română și doar accidental în vorbirea lor se mai pot strecura anumite scăpări/erori de exprimare. Această situație se datorează în mare parte faptului că mass-media, societatea civilă nu tolerează mutilarea limbii române și cei care nu respectă normele de exprimare sunt dur taxați de oponenți. În felul acesta, chiar și cei mai înverșunați adversari ai limbii române s-au văzut nevoiți să-și cizeleze și să-și perfecționeze limbajul.

În perioadele de activitate electorală, cei mai importanți actori politici apar cu regularitate în spațiul public – la diverse întruniri, evenimente, ședințe, reflectate de televiziuni și expuse pe rețelele de socializare. Aceștia sunt președintele țării, prim-ministrul, miniștri, deputați, politicieni, care, în luările lor de cuvânt încearcă să fie cât mai convingători, folosind în acest scop cele mai diverse mijloace cu care își „ornează” discursul – comparații, metafore, întrebări retorice, citate, proverbe ș.a.m.d., respectând totuși normele limbii române literare. În acest sens, „prezintă interes analiza discursului politic din punctul de vedere al limbajului folosit, în funcție de condițiile sociale de comunicare și de intențiile persuasive formulate explicit, dar mai ales, implicit de către actorii politici. În planul studierii modalităților de utilizare a limbajului în sfera politicului se conturează o nouă disciplină, apărută la intersecția lingvisticii cu politologia, și anume *lingvistica politică*, făcându-se distincție față de *politica lingvistică* – domeniu care se referă la legislația lingvistică și la politicile statului promovate în vederea amenajării lingvistice și a funcționării limbilor”⁷.

Deloc de neglijat sunt discursurile în care autorii își etalează apartenența la partida moldoveniștilor, afirmând cu insistență că ei sunt moldoveni și vorbesc „limba moldovenească”, „limba poporului”, „limba țării”, ca să fie înțeleși „de toată lumea”. Aceștia utilizează un limbaj plin de elemente substandard, vorbind, în opinia lor, „pe înțelesul maselor”, adică pe înțelesul celor mai puțin instruiți, mai puțin informați și care așa și nu au obținut, după 89, suficiente dexterități de utilizare a unei limbi corecte.

Această situație este folosită cu abilitate de unii politicieni. Un asemenea discurs bazat pe neglijarea totală a regulilor limbii române literare este promovat, în primul rând, de șeful statului (fostul președinte) Igor Dodon. Cunoscut ca un susținător aprig al denumirii de „limbă moldovenească”, acesta, într-un ciclu de conferințe/luări de cuvânt, postate pe rețelele de socializare cu titlul „Președintele răspunde”, utilizează acest procedeu de vorbire neliterară, presărată cu toate tipurile de elemente ale oralității și cu tot soiul de „basarabenisme”, rusisme, calchieri și alte erori de exprimare pentru a căror înlăturare depun eforturi mari școala, scriitorii, intelectualii, societatea civilă, presa.

Or, în pofida opiniei generale că într-o societate civilizată oamenii trebuie să comunice într-o limbă îngrijită, (chiar președintele însuși afirma că trebuie ca „limba mamei, limba natală, limba poporului nostru să fie cultivată, prețuită și studiată cu dragoste și pietate”),

ro/434-dsultanescu-2/

⁷ Irina Condrea, Aspecte ale discursului politic în campania electorală, in: „Filologia modernă: realizări și perspective în context european: Limbă, limbaj, vorbire (In memoriam acad. Silviu Berejan și acad. Grigore Vieru)”, Chișinău: Institutul de Filologie, 2010, Ediția 3, p 159.

discursurile din ciclul de emisiuni „Președintele răspunde”, din păcate, scot în evidență cele mai supărătoare forme de exprimare neliterară din spațiul basarabean.

LA NIVEL DE PRONUNȚIE

- *Forme regionale moldovenești de pronunție*, sunt utilizate permanent în discursul președintelui, de ex.: unu-i *șinul* (finul) lui Plahotniic, altul *fași bulbuși di la...* (face bulbuci de la) *Teli-Aviv* (Tel-Aviv), vreo patru-*șinși-șase* (cinci) conserve fac *bulbuși* prin parlament *și* (și) urlă pe-acolo parcă-s *tăieț* (tăiați). *I-o* (i-a) dat asigurări că o să mai cumpere 2-3 deputați. *Și, și-o făcut?* (și ce a făcut?); *O dat-o* (a dat-o) cu oiștea-n gard; văd că *o-ntrat* (a intrat) deja în limbajul jurnaliștilor și nu *numa* (și nu numai) a jurnaliștilor, și a *politOlojilor* (și a politologilor), analiștilor; *și iactă-i-s toț și unu* (și iată-i toți și unul). (postarea din 07.07.20); pseudopatrioții *iște*a (aceștia) care *sî bat cu pumnu-n chept*” (se bat cu pumnul în piept), (11.09.20); „încearcă să strângă *olecuțacă* (un pic)”. „Cibotari iese și spune că Candu acolo *nică* (nimic) nu hotărăște” (03.07.20).

- *Sincopa* este frecventă în rostirea basarabenilor, aceasta fiind dispariția unei vocale sau a unui grup de vocale neaccentuate între două consoane ale unui cuvânt. În exprimarea președintelui sunt multe exemple de o asemenea pronunție: *prșdnti* (președinte); „Andrei Năstase s-o dus *nuș-și* (nu știu ce) în România); în fiecare zi *s-duși* (se duce) la procuratură; „Ba deputații bat cu *cioarili pin uș* la parlament... (bat cu picioarele prin uși); *ictă-is* (corect: iată-i); *măc-acasă* (corect: mă duc acasă) etc.

Este important de menționat că asemenea derapaje fonetice sunt posibile și „eficiente” doar în exprimarea orală, în vorbirea curentă și, practic, nu apar în textele scrise, deoarece forma scrisă a limbii este mult mai codificată și mai supusă unor rigori formale, decât vorbirea.

LEXICUL ESTE ASPECTUL CEL MAI RELEVANT al discursului președintelui. Acesta se caracterizează prin utilizarea masivă a câtorva grupuri specifice de lexeme, între care se evidențiază următoarele:

- **RUSISMELE** sunt cele care marchează foarte puternic discursul președintelui și acestea sunt de mai multe categorii, de ex.:

- *insertii de sintagme sau fraze întregi*, care formează un melanj lingvistic mai greu de înțeles pentru unii, de ex.: *Serioja Sîrbu* suna la colegii mei, dădea mâinile sus „*Sdaiomsea v plen!*” (adică „ne predăm”); „*Ia k vam ne lezu, i vî v našu semiiu, politiceskuiu, ne lezite*” (eu nu mă amestec în treburile voastre, nici voi nu vă amestecați în familia noastră politică). La întrebarea despre Găgăuzia și un eventual proiect de federalizare: *Опять песня про старого бычка* (iarăși vechiul refren). Care federalizare? (17.07.20); „Asta-i *bomba zamedlennogo deistvija* (bombă cu efect întârziat) care au pus-o deputații din acel parlament” (11.09.20); „Asta-i *puti v nikuda* (un drum ce nu duce nicăieri) eu de câte ori încerc să vă spun”; „Și vedeț *na kavo zamahnulsia...* (pe cine vrea să acosteze). *Na Pompeo și na Gosdep Soedinionnih Ștatov* (pe Pompeo și pe Departamentul de Stat al SUA)... „Eu înțăleg că *amerikanskii sud samîi gumannâi sud v mire* (judecata americană este cea mai umană din lume)”); „Vreț sî loviț sub centură, credeț că „*protiv loma net priioma? Protiv loma net priioma acramea drugogo loma... A drugoi lom esti...* (nu se găsește vreo soluție împotriva bâtei... este doar altă bătă); „Este o vorbă la moldoveni: lomati ne stroiti, uma ne treba” (e mai ușor să distrugi decât să construiești. Pentru asta multă minte nu trebuie) (11.12.20).

O serie de cuvinte preluate din lexicul rusesc comun, sunt folosite de mulți vorbitori basarabeni și devenite indispensabile în mediul oamenilor mai puțin instruiți: *kuliok, pu-ciok, pavarot, pozor, ciomadan* ș.a., fiind utilizate frecvent și de președinte. „Despre cum-

părarea deputaților și care-i atitudinea mea în calitate de președinte al Republicii Moldova? Eu cred că asta-i *pozor*: – (rușine); „altu îmblă *cu palășile* (corturile) pin Moldova”; „O să sară diferiți experți, că de schimbat Constituția nu se poate... *Da de cumpărat deputați „cu pucioku”* (puciok – legătură (de verdețuri – pătrunjel ș.a.) se poate?”; „Nu-ți trebuie să vorbești cu alegătorii, să-i convingi... Nu-ți trebuie! Ai *un ciomadan* de bani (ciomadan – valiză); „Andrei Năstase vrea să fie *nacealnik* nuș-și urgent (nacealnic – șef); „iarăși umblați *cu culioașili?*” (kulioc – pungă de plastic) (2.06.20); „Se suie în rutieră ca în *banca cei de șprote* (cutie de pește conservat)”; „Când autoritățile încearcă să strângă olecuțacă *gaica* (să strângă șurubul); „Altfel se simt ca *țarioșii*. (regi mici, locali)”.

- ELEMENTE DE ARGOU. Recurgerea la argou este o strategie destul de răspândită în comunicarea pe rețelele de socializare, folosite intens și de actorii politici „Mulți politicieni au preferat această latură a vocabularului pentru privilegiile pe care le oferă și anume: abordabilitate, crearea unui simțământ de familiaritate și complicitate cu publicul, expresivitate și crearea de surprize lexicale. Excesul de oralitate duce, de cele mai multe ori, la vulgaritate și creează tendința de a nu adapta stilul la temă, utilizând un limbaj coțcăresc”⁸. Limbajul suburban al basarabenilor este împânzit de elemente de argou (argoul fiind caracteristic pentru comunicarea „de gașcă”, nonformală în orice limbă), or specificul argoului basarabean constă în faptul că acesta se bazează pe argoul rusesc, din care preia cuvinte și expresii rusești deja „consacrate”, din lexicul interlopilor⁹, și acestea nu lipsesc nici din discursul președintelui: „Se pare că cineva încearcă să-i ție *crâșa* (protecție) geopolitică lui Plahotniuc, eu sper că asta nu-s americanii, care i-au acordat sau încă nu azil politic, el încă la dâșii îi *la sohranenie* (la păstrare)” (24.07.20); „Cibotari spune că el îi *pațanu* (băiatul) cu care trebuie negociat” (03.07.20); „Nu poate să aibă loc federalizarea Republicii Moldova, scoteț *strașilka* (horor) asta”: „Ăștia cu claxonarea la poartă, aceia cu *namordnice* (mășți) de este roșii” (24.07.20).

„Pentru ce face Plahotniuc toate *dvijăniile* (manevrele) estea?”; „Și în genere, stimați bărbați de pe dreapta, a venit o doamnă cu o inițiativă... Voi, ca niște gentilomi, ce-ați făcut? Ați trimis-o mai departe. Nu este *po pațanski*, (nu e demn de un băiat de treabă), *ne po mujski* (nu e bărbătește); „Eu m-am înțeles cu Maia, m-am înțeles cu ambasadorii, tăt a să șie *ciotko* (foarte clar, bine)”; Șî unii *lapșaua* (macaroanele) *pe urechi* (minciuna) o prinesc”. În argoul moldovenesc circulă expresia „a pune macaroane pe urechi”, tradusă mot-a-mot din rusă și care are sensul de „a minți, a spune verzi și uscate”.

- CALCHIERI din limba rusă, care sunt deja depășite și majoritatea celor care vorbesc în public nu le mai folosesc: „Pe dâșii îi interesează *să ridice tema* (din rus. поднять вопрос – să pună problema)”; „el a *hotărât o problemă*... (din rus. решил вопрос – a rezolvat problema)”; „ieri am deblocat parlamentul și *am primit aceste legi* (din rus. приняли законы – am adoptat aceste legi)”; „sunt *careva* activități, *careva* probleme în activități (din rus. какие-то проблемы – anumite probleme)” (10.07.20).

- EXPRESII de mahala – „*se joacă acolo de-a țara-n bunghi, padavki se joacă, șaste* (dame)”; „eu de câte ori încerc să vă spun... *da voi cu capu-n ușă, cu capu-n părete tot daț... Văi, odihniți-vă...;* „Voi chiar *sînteți chicaț din pod*”; „Până nu o *primesc înapoi în bot* nu înțeleg” (13.11.2020).

⁸ Gina Necula, Discursul politic actual – între stilul solemn și cel familiar-argotic, in: Communication and Argumentation in the Public Sphere, 1(2), pp. 255-262, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-71651>

⁹ Iraida Condrea, Argoul basarabean în stradă și în presă, in: Limba Română, 2007, nr. 1-3(139-141), pp. 33-39.

- TRANSGRESAREA NUMELUI are loc cu scopul de a ironiza sau chiar de a ofensa: „*Serioja Sîrbu* suna la colegii mei” – *Serioja* este forma scurtă/familiară a prenumelui și nu se utilizează în comunicarea oficială. „Eu m-am înțeles *cu Maia...*” – o familiaritate ironică, obținută prin utilizarea doar a numelui mic. „În parlament, coaliția *Candu-Sandu-Plaha-Șor*, ictă-i-i”; *Vladimir Nicolaevici* – adresare pur rusească, ce nu se utilizează în limba română standard actuală, nici chiar în Republica Moldova. „*Ion, ce-i cu tine? Noi suntem moldoveni!*” – este reacția lui Igor Dodon la afirmațiile primarului de Chișinău Ion Ceban, care a postat un mesaj pe canalul său de telegram, în care menționează că municipiul Chișinău este al doilea oraș ca mărime a populației din zona românească (9.12.20).

Aceste forme de exprimare, menționate mai sus, de fapt, încifrează mesajul și îl fac inaccessibil pentru cei care nu cunosc bine limba rusă, sau nu sunt la curent cu limbajul colocvial-familiar și cu argoul basarabean de sorginte rusească. Pe *Portalul media-azi.md*, la 14 august 2020 jurnalista Tatiana Corai publica un material intitulat „Postările de pe Facebook, surse de știri: între comoditate, interes public și probleme etice”, în care se referea la acest mod de a vorbi al unor persoane publice: „De ce politicienii își permit un limbaj suburban pe rețelele de socializare? (Sigur, nu generalizăm, există și excepții). Să zicem, pentru că aici limbajul slang este la el acasă și nimeni nu te penalizează pentru asta. Sau pentru că în luptele politice, cred unii, toate metodele sunt bune, doar să aducă voturi!”

Discursul politic actual are o miză enormă, aceasta este obținerea puterii prin care poate fi dominată societatea și accesul la pârgھیile-cheie – economice, financiare, geopolitice, strategice ș.a.m.d. Manipularea a devenit o strategie de bază, care se realizează prin diverse mijloace, inclusiv cele lingvistice. Noam Chomsky, în renumitele sale „10 strategii de manipulare” include și câteva care dezorientează (și „debilizează”) masele, inoculându-le pseudoadevăruri și falsuri evidente¹⁰.

În Republica Moldova, o parte dintre politicienii exploatează intens anume mitul fals al „limbii moldovenești”, diferite de limba română (chiar dacă nu declară direct acest lucru) și utilizează în spațiul public, la emisiunile TV, pe rețelele de socializare etc., un limbaj hibrid, cu toate sechelele generate de „bilingvismul armonios” rus-român din perioada sovietică, demonstrând în felul acesta că ei sunt moldoveni, sunt cu poporul moldovenesc, care vorbește moldovenește. Or, a vorbi „moldovenește”, în accepția generală din Basarabia, înseamnă a vorbi într-o manieră locală neliterară, când nu se respectă normele de bază ale limbii române standard – ortoepice, lexicale, morfosintactice, stilistice.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului științific 010402 „Cultura și politica în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (USM, 2024–2027).

¹⁰ Noam Chomsky – 10 strategies of manipulation” by the media, <https://www.demenzemedicinagenerale.net/pdf/14-10-strategies-of-manipulation.pdf>

VASILE VOICULESCU, MĂRTURISITOR AUTENTIC ÎN PROZA SCURTĂ

Vasile Voiculescu, Authentic Confessor in Short Stories

CZU: 821.135.1.09:2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754718>**Carmen-Maria BOLOCAN**

Doctor în filologie, profesor universitar
 Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”
 Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
 E-mail: bolocancarmenmaria@yahoo.ro

Summary. Vasile Voiculescu was, is and will remain an emblematic personality for Romanian culture and spirituality and beyond. Always having a dignified, modest and withdrawn attitude, sometimes perhaps too modest, the “hesychast poet” left us as a legacy a complex, inexhaustible work with countless facets. It is a work from which, if you dare to share, you will transform yourself, more precisely, your soul will undergo a transformation. The entire prose of V. Voiculescu seems to be organized in a unitary system of searches and answers to a single question: Can man overcome his own condition and become another through the awakening of his soul? Can he see God? What does it mean to see God and how can we reach this improved spiritual state?

The prose writer Voiculescu will try to answer all these questions in his writings that outline his short prose. We mention only a few titles: “Bad Lake”; “Shepherd”; “Cursed cow”; “Among the wolves”.

In this segment of his creation – as in all his work – the poet and prose writer Voiculescu shows, in a clear, surprising, subtle way, that God can never be separated from our being, from the inner world of man.

Key words: poet, writer, short prose, confessional, authentic.

Introducere

Medic, poet, prozator, dramaturg român și membru titular al Academiei Române, Vasile Voiculescu se naște la 27 noiembrie 1884 în acest loc aparte, binecuvântat și încărcat de istorie – comuna Pârscov, din județul Buzău. Universul copilăriei sale a fost „ghinda” din care se va dezvolta „stejarul” Voiculescu, cel atât de bine înfapt în glia strămoșească cu tot ce înseamnă ea: credință, tradiții, patriotism. Pârscovul din munții Buzăului a fost spațiul de basm în care Voiculescu descoperă bucuria și minunea existenței unei lumi puternic înrădăcinate în credințele și datinile străvechi. Așa cum însuși scriitorul a mărturisit, locul nașterii sale avea să îi marcheze pe vecie viața și evoluția: „Sunt născut la țară, ceea ce socotesc că e cel mai mare noroc din viața mea. Părinții mei, oameni simpli... trăiau... o viață autentic rurală, ritmată de anotimpuri, poruncită de natură, înseilată de datini și străvechi obiceiuri. Ceea ce cred că a ajutat la întărirea unui temperament cu care m-am născut și care n-a fost prea contrariat de împrejurări a fost traiul de la țară, din prima copilărie: datinile care se împloteau pe cununa anului și pe care le așteptam și le practicam ca pe niște mari și de preț spectacole. Toate acestea mi-au fost un fond, o comoară de unde am cheltuit și din care am trăit după ce am plecat de acasă, de la șase ani, în școli, printre streini”¹.

¹ Vasile Voiculescu, *Gânduri albe*, București: Editura Cartea Românească, 1986, p. XLVIII.

Atât figura omului Vasile Voiculescu, cât și viața și opera sa rămân destul de puțin cunoscute în adevărata lor profunzime, căci, așa cum a rostit fiul său spiritual, Dinu Pillat, „pe acest om nu l-a cunoscut nimeni”². A scrie despre Vasile Voiculescu și a vorbi despre opera sa voluminoasă și diversă ca stil și ca genuri literare, este destul de dificil, căci este, pe de o parte, greu să pătrunzi în tainele personalității sale extrem de discrete, iar, pe de altă parte, e greu să cuprinzi întreaga sa operă. Mai ușor, în schimb, este a-l simți pe omul și scriitorul Voiculescu, căci citindu-i mai ales poeziile, sonetele, dar și unele scrieri în proză, pare că intrăm, fără să ne dăm seama, într-o stare de contemplare profundă. O contemplare asupra condiției umane, asupra acestei lumi ce ne este înfățișată ca o creație desăvârșită a lui Dumnezeu, în care necazurile și deznădejile ne sunt trepte către Divinitate.

Voiculescu, mărturisitor în proza scurtă

Întreaga proză a lui Vasile Voiculescu pare a fi organizată într-un sistem unitar de căutări și răspunsuri la o singură întrebare: Poate omul să își depășească propira condiție și să devină altul prin curățarea sufletului său? Poate el să ajungă sa vadă lucrurile dincolo de firea omenească, să-L vadă pe Dumnezeu? Și dacă da, ce înseamna a-L vedea pe Dumnezeu și prin ce căi se poate dobândi această vedere?

Toate povestirile sale sunt scrise între 1947–1957, apărând postum, prima dată în 1966, în două volume îngrijite de Vladimir Streinu, apoi, cu un sumar îmbogățit, în colecția „Biblioteca pentru toți” a editurii Minerva, în 1972. În 1991 apare și o selecție de povestiri cu substrat biblic, în volmul îngrijit de Nicolae Florescu, denumit *Toiagul minunilor*, la editura Jurnalul literar. Voiculescu explorează prin povestirile sale, toate căile cunoscute și posibile prin care omul caută să-și depășească limitele, ilustrând, totodată și prețul pe care acesta îl plătește în schimbul așa zisei înnoiri ale sale, căpătând noi puteri sau schimbând cursul firesc a ceea ce părea (pre)destinat, atunci când alege căi mai mult sau mai puțin ortodoxe. La fel ca volumele de poezie, proza scurtă pare scrisă sub forma unor trepte duhovnicești pe care omul trebuie să le parcurgă. Autorul începe prin a-l prezenta pe om ca fiind singur, ignorat de cei din jur, incapabil să comunice, fiind judecat greșit, neînțeles și neînțelețitor, la rândul lui. Textele care se încadrează în această categorie sunt cele precum, *Fata din Java*, *Proba*, *Farsa*, *Taina gorunului*, *Behaviorism* sau *Capul de zimbru*. Pe următoarea treaptă se încadrează textele în care universul este înfățișat sub forma unei energii pe care, dacă știi să o activeze, omul poate pătrunde în tainele naturii cu care poate comunica și pe care o poate dirija sau schimba. În acest cadru, magia, spiritismul sau vrăjitoria reprezintă pentru om cheia de activare a „duhului care ținea lumea”³ și prin care omul poate comunica și cu apele, plantele, animalele sau păsările sau poate influența comportamentul celor din jur. Povestirile: *Lacul rău*, *Ciobănilă*, *Vaca blestemată*, *În mijlocul lupilor* sau *Lipitoarea*, ilustrează lumea arhaică a unor sate în care puterea era deținută de un vraci, șaman sau vrăjitor și pentru care ceilalți oameni deveneau fie ajutoare, fie pacienți, fie victime. Pe o teraptă mai sus omul caută să lucreze la propriul sine, pentru a activa în el puteri nebănuite, aflate în stare latentă, cu scopul de a se integra în fluxul universal și de a deveni nelimitat. Se începe prin a se acționa cu modificări fizice care să genereze modificări spirituale, precum în *Demiurgul*, apoi cu mimarea unui anumit tip de comportament și personalitate, prin crearea unui sine fals care în cele din urmă să se contopească cu cel adevărat, generând o transformare totală a persoanei, ca în textele *Căprioara din vis*, sau *Schimnicul*. Magia și

² Roxana Sorescu, 2016, Emisiunea Realitatea Spirituala, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=a156M3dwdcc> (consultat 30 aprilie 2022).

³ V. Voiculescu, *Zahei Orbul*, București: Editura BBC, 2010, p. 244.

vrăjitoria sunt prezentate ca fiind mijloace la care se poate apela într-o ultimă instanță pentru a facilita transformarea, însă se situează la granița dintre bine și rău, astfel încât balanța se păstrează echilibrată prin credința religioasă. Ultima treaptă este cea în care omul încearcă să comunice cu Dumnezeu, nuanțele ilustrate în proză fiind foarte numeroase. Rugăciunea interioară rămâne cheia urcușului spiritual prin care, fiind angajată întreaga ființă, se poate atinge starea de transformare, de *metanoia* și prin care omul se unește cu Dumnezeu și pe care Voiculescu o înfățișează, în mod figurat, în povestiri precum, *Pescarul Amin* sau în mod mai direct, așa cum procedează în romanul *Zahei orbul*.

Proza, mai ales cea scurtă, pare că-l dezvăluie pe autor într-o altfel de lumină. Volumele de proză organizate într-un soi de culegeri de texte cuprind, de la poeme în proză, precum, *Buna Vestire* sau *Lupta cu ingerul*, povestiri scurte de inspirație creștină și cu iz de parabolă, precum, *Toiagul minunilor*, *Mântuirea smochinului*, *Bunavestire*, *Copacul lui Iuda*, *Adevărul*, *Demonicul din Gadara*, povestiri și nuvele fantastice precum *Loștrița*, *Pescarul Amin*, sau *Ultimul Berevoi*, piese de teatru. Spre deosebire de poezie, unde poetul își exprimă cele mai tainice și mai profunde trăiri ale sale, proza ne arată o altă față a personalității sale, o față, am putea spune, mai lumească. Dacă prin poezia sa aproape ca o rugăciune neconținută, autorul pare să se sfințească, prin proză, el se apropie mai mult de teluric, devoalează mai degrabă partea sa pământeană. Cu excepția câtorva poeme în proză, toate povestirile au fost scrise între 1946–1957 și tipărite după moartea sa, în 1966. În poezie versurile par să izvorască direct din colțurile cele mai tainice ale ființei sale, fără a fi alcătuite intenționat într-un anume fel, exprimând, într-un mod pur și simplu, modul său de a simți, de a trăi și de a se raporta la Dumnezeu care este omniprezent în toata rânduiala ființei sale. În proză, Voiculescu pare mult mai preocupat de tehnicile narative, de crearea unor anumite tipologii de personaje sau de urmărirea unui anume fir narativ. Unele povestiri, precum *Chef la mănăstire* sau *Schimnicul*, par adevărate parodii referitoare la desfășurarea vieții monahale și pare greu de crezut că au același autor cu al minunatelor *Sonete*. Este adevărat că, la fel ca în poezie, păstrează aceeași logică ascunsă a lucrurilor cu care ne-a obișnuit și aceeași contemplație profundă asupra naturii umane și asupra întregului cosmos, dar temele abordate par să ne dezvăluie, cel puțin la o primă vedere, un „altfel” de Voiculescu. Autorul adună teme legate de tot felul de credințe și mitologii sau elemente folclorice și le valorifică într-o serie de povestiri, majoritatea fantastice, în care exploatează misterul, straniul, vrăjitoria, ritualurile păgâne sau ezoterice. Totuși, așa cum pe Creangă nu îl putem citi fără să avem un minimum de cunoștințe despre Moldova, despre Humulești și despre lumea satului din acea vreme, tot așa, și proza lui Voiculescu trebuie înțeleasă în contextul locului în care s-a născut scriitorul și al spațiului din care și-a cules temele și motivele povestirilor sale. Născut în Pârscovul Munteniei, Voiculescu a intrat în contact cu nenumărate basme, zicători, povești, eresuri, dar și cu diferite datini și credințe populare sau obiceiuri străbune ce se întipăresc în structura spirituală a oricărui copil născut în lumea satului, bogată în folclor și tradiții strămoșești. În această lume a satului guvernată de cele mai multe ori de credința în Dumnezeu amestecată cu credința în superstiții, legende și unele forțe mistice care fac legătura între pământ și cer, legile rațiunii par să nu aibă valoare, existența structurându-se după alte rânduiele și legi care vor constitui fundamentul copilului și mai târziu al adultului. Avem, drept mărturie, cuvintele unuia dintre fiii săi: „Ciudat: într-o vreme în care modernizarea și mai ales mecanicismul pătrundea cu destul de mare rezeziune în viața oamenilor, pe Valea Buzăului încă mai existau vrăjitori, solomonari, vraci și doftoroaie. (...) Mentalități depășite

de vreme mențineau într-o anumită măsură și gustul pentru legendă, pentru întâmplările de dincolo de fire, frizând adesea fantasticul”⁴.

Surpriza vine cu atât mai mult cu cât Vasile Voiculescu a rămas în conștiința colectivă ca un ortodox adevărat, atât prin viața pe care a dus-o, cât și prin opera sa. O explicație destul de amănunțită găsim la părintele Anania care l-a cunoscut pe Vasile Voiculescu și care aduce lumină în ceea ce privește proza lui Voiculescu și atitudinea sa care pare total diferită în majoritatea poezierilor sale: „Ceva mai târziu a trebuit să înțeleg ca atitudinea sa se sprijinea nu numai pe respectul față de libertatea scriitorului, ci și pe aderența sa organică la întreaga spiritualitate a poporului român, a cărui creștinism original făcând casă bună cu moștenirea geto-dacă și elină, nu a alungat din palma mortului bănuțul destinat lui Charon, nici din drumul său *podurile* de pânză menite să-i ușureze trecerea Styxului, le-a îngăduit descântătoarelor să amestece numele Precistei în incantațiile magice, nu a deschis tribunale pentru zodieri și solomonari, și a fost bucuros timp de 2000 ani ca în *Sâmbăta Moșilor* cireșele să fie împărțite în vasul de lut ce se pogoară din neam în neam, din datina îndepărtaților noștri strămoși”⁵.

Din aceste povestiri culese și învățate de-a lungul timpului, de pe vremea când doctorul fără de arginți străbătea satele României în lung și în lat cu gândul de a aduce alinare și țăranului simplu, care fie nu cunoștea carte, fie nu își permitea leacuri cumpărate ori medici, s-au născut cele mai valoroase povestiri ale lui Voiculescu, printre care nu putem să nu amintim *Loștrița*, *În mijlocul lupilor*, *Sezon mort*, *Ultimul Berevoi*, *Schimnicul* sau *Pescarul Amin*. Am enumerat doar câteva dintre ele, însă toate povestirile sale cu iz de basm sau legendă evocă „substratul magic al spiritualității noastre arhaice, precum și dramatismul impactului acesteia cu formele moderne de cultură și civilizație”. Totuși, crescut în acest mediu în care tradițiile creștine existau în paralel cu cele păgâne, fundamentală în conturarea personalității sale rămâne experiența religioasă oferită, într-o primă etapă, de mama sa: „Primul contact l-am avut cu literatura religioasă, mai ales viețile sfinților, pe care ni le citea mama. Le împrumutam întotdeauna de la biserica din sat. Apoi dădacele noastre din curte care ne povesteau basme. O dată a venit la curte un om necunoscut, spunea că-l cheamă Niculae și că ar vrea să-l angajeze slugă; l-am primit și câțiva ani cât a stat la noi, m-a învățat basme, ghicitori, snoave și alte năzdrăvăanii. [...] Mama știa multă carte. Am ascultat tot de la ea, povestea lui Robinson Crusoe și o traducere românească, *Morală Babei Lisa*, care îmi plăcea enorm”⁶.

Iată că în simțirile copilului Voiculescu apare încă de la o vârstă fragedă o anumită tensiune pe care o descrie el însuși ca fiind o tensiune a existenței într-o lume duală în care el simte golul lăsat de ceva anume, nu știe nici el ce. Un fel de paradis pierdut pe care îl va căuta întreaga sa viață și care va vibra permanent în întreaga sa ființă, un dor nestăvilat care va apărea sub diferite forme în poeziile sale, dar și în unele dintre povestirile sale cu iz profund religios: „Cât mă pot descoperi eu însumi înapoi, aproape dincolo de orizontul amintirii, mă văd copilăș stând singur într-o poiană cu flori sălbatice, la marginea unei gârle...Nu e nici o poezie, nici o poză... E adevărul. Sunt singur, în fundul grădinii noastre de câteva pogoane care mi se părea atunci uriașă. Stau pe mal și mă uit în zare. Și simt și acum fericirea acelei singurătăți copilărești plină de o mare, de o nespusă, aș zice de o mistică siguranță, atunci, că va veni... Mă simțeam, mă credeam predestinat. Mi se spunea că m-am născut cu căița pe

⁴ Lili Helga Gergely, *Arhaicul în poezia și proza lui Vasile Voiculescu*, Iași: Lumen, 2006, p. 26.

⁵ Valeriu Anania, *Din spumele mării*, București: Editura Dacia Literară, 1991, p. 186.

⁶ V. Anania, *Din spumele mării*, p. 186.

cap, că voi avea noroc... Mama mă adora, surorile mă iubeau, pentru toți eram ca o minune. Eram un copil de cel mult trei ani, stam copăcel între flori de în sălbatic, cu un cer albastru deasupra, cu un șir de munți albaștri în fund, visam cu ochii deschiși la soartă și eram fericit de așteptare. Ce așteptam? Îngeri, pe Dumnezeu și pe Sfântul Petru, pe Sfânta Duminică din basmele cu care mi-era capul împuiat? Era, desigur, în acel copilăș cărlionțat o copie, ceva împrumutat și de la Făt-Frumos din poveste, aur, arme, cai, tîrâmuri de dincolo. Dar era de atunci în mine o siguranță că are să mi se izbăvească un vis pe care nu-l formulam și nu l-am formulat niciodată. Cred că n-am să pierd nici în clipa morții acest sentiment clar și mistic despre care nu mă pot înșela, sentimentul unui copil fericit pe un mal cu flori, sub un cer albastru, într-o tainică grădină, așteptând ceva încă și mai minunat⁷.

Această confesiune a scriitorului ne lămurește că, pe de o parte, în structura sa umană se infiltrasă încă din frageda copilărie o predilecție pentru mister, fantastic, frumos și mistic și că, pe de altă parte, el simțea, intuia încă de mic copil prezența seminței de dumnezeire din ființa umană și chemarea pe care Dumnezeu o face fiecăruia dintre noi. Nu a putut niciodată să explice în cuvinte acea chemare și acea prezență sacră pe care le-a resimțit permanent în viața sa, dar opera lui stă mărturie a faptului că nu s-a oprit niciodată din a căuta răspunsul și din a-L căuta pe Dumnezeu și apropierea față de El. Așadar, fomarea „micului Dile”⁸ s-a clădit totuși pe fundamentul credinței ortodoxe care, deși de-a lungul timpului, va suferi unele influențe și modelări, prin prisma lecturilor și a formării sale de intelectual, de medic și de scriitor, va rămâne baza de neclintit pentru personalitatea sa modestă și retrasă, pentru actele sale de caritate, de bunătate, de sacrificiu pentru aproapele său, pentru atitudinea sa de medic fără de arginți, pentru „munca sa de misionar și apostol al culturii la sate”⁹, pentru motivele poetice prezente în poeziile sale, dar și pentru temele alese în anumite povestiri, precum, *Ciorba de bolovan*, *Lobocoagularea prefrontală*, *Mântuirea Smochinului*, *Lupta cu îngerul* și multe altele care fac parte, în special, din volumul *Toiagul minunilor*. Acestea ne dezvăluie aceleași tensiuni interioare ale autorului, pe care le descoperim și în poezie, același dor pentru „ceva încă și mai minunat”¹⁰. Astăzi, când opera sa este cunoscută aproape în întregime, nu mai există nici o îndoială că Voiculescu a fost și rămâne un scriitor al profunzimilor duhovnicești, un căutător neînfricat al adâncimilor sufletului omenesc.

În povestirile sale de inspirație creștină obișnuiește să reia o parabolă sau un episod biblic și să le aprofundeze înțelesul. Esența povestirilor sale, majoritatea scrise în duh creștin, este organizată în volumul *Toiagul minunilor*, configurat imediat după al doilea război mondial, când scriitorul a cunoscut cea mai mare efervescență narativă din cariera sa. Valențele contemplative ale textului liric cedează locul, acum, poemelor în proză de inspirație biblică, parabolelor epice sau povestirilor cu sursă mitologică. Așa cum am mai precizat, proza înregistrează, uneori, o distanță șocantă față de delicatețea și sensibilitatea cu care ne-a obișnuit în textele lirice. Uneori există o distanță foarte mare și între textele în proză care, deși sunt adunate în același volum și sub egida aceluiași concept epic, pot fi foarte diferite unele de altele¹¹. Povestirile din *Toiagul minunilor*, asupra cărora vom arunca o privire mai amănunțită datorită substratului duhovnicesc pe care le au în comun, abordează uneori, în mod epic, alteori prin mijloace specifice lirismului, diferite motive biblice sau parabole

⁷ V. Voiculescu, Confesiunile unui scriitor și medic, in: *Gânduri albe*, p. 453.

⁸ L.H. Gergely, *Arhaicul în poezia și proza...*, p. 26.

⁹ L.H. Gergely, *Arhaicul în poezia și proza...*, p. 26.

¹⁰ V. Voiculescu, Confesiunile unui scriitor și medic, p. 453.

¹¹ L.H. Gergely, *Arhaicul în poezia și proza...*, p. 56.

evangelice din care autorul extrage semnificațiile simbolice și le adaugă, de multe ori, o viziune filosofică, modernă. Povestiri precum, *Demoniacul din Gadara*, *Adevărul*, *Perna de Puf*, *Lobocagularea prefrontală* ori *Sacul cu cartofi (În pragul minunilor)* se concentrează „asupra sugestiilor mitului creștin și se dezvoltă în marginea descoperirii unor ficțiuni și simboluri arhetipale, capabile să structureze din interior o profundă meditație asupra condiției umane”¹². *Narațiunea de tip eseu* ce poartă și numele volumului – *Toiagul minunilor* – pare să ofere cheia înțelegerii volumului de povestiri din perspectiva intenției cu care autorul a scris povestirile. *Narațiunea* se construiește în jurul „meditației elegiace”¹³ a lui Moise care e denumit „omul bății cu toiagul”¹⁴ care fusese pedepsit să nu intre pe „pământul făgăduinței”¹⁵ și să moară pentru că „nu vorbise, lovise”¹⁶, neînlesnind „venirea vremii spiritului facut cuvânt”¹⁷. Autorul invocă legea liberului arbitru, explicând faptul că toiagul ar fi trebuit să fie, de fapt, „ulucul pe care se descarcă gândul zămislior”¹⁸ care era menit să „nu lovească, ci să cheme lumea slobodă sub el”¹⁹. Un țel superior trebuie să mâne conștiința omului, căci fără acesta „gândul omului oricât de mare, e singur și gol”²⁰, fără să poată revela miracole. Pentru Voiculescu revelația este de sorginte divină și se poate înfăptui doar prin intermediul lui Dumnezeu, fiind diferită de minunea pe care și un vrăjitor poate sau cel puțin pare să poată înfăptui. În interpretarea autorului, Moise din parabola biblică trădează intenția divină prin incapacitatea sa de a crede în puterea cuvântului, astfel că toiagul său capătă mai mult valențe magice, decât revelatoare, subliniind faptul că omul, fără a urma întru totul calea lui Dumnezeu, nu este capabil să ducă nimic la bun sfârșit²¹.

Atracția lui Voiculescu pentru mistic și mister îl face să se îndrepte către anumite episoade biblice care par enigmatice pentru înțelegerea limitată a omului, așa cum se întâmplă în *Lupta cu îngerul*, *Copacul lui Iuda*, *Ciorba de bolovan*, *Toiagul minunilor*; *Bunavestire* sau *Adevărul*, transformându-le în „file de apocrif”, așa cum denumește chiar el unul din subtitlurile unei povestiri din volumul *Toiagul minunilor*. Fiecare dintre povestirile de acest tip pornește de la un episod biblic. Autorul fie oferă propriile interpretări, fie merge pe căi inedite, care conduc spre o contemplare mai profundă a subiectului, scoțând la iveală noi semnificații profunde ale subiectelor alese. Spre exemplu, în *Mântuirea smochinului*, care este printre cele mai complexe povestiri cu iz creștin scrise de Voiculescu, autorul rescrie întâmplarea biblică relatată în *Evangelhie* (Matei 21, 9-20 și Marcu 11, 13-14; 20-21), înfățișând un dialog imaginar pe care apostolul Ioan l-ar fi avut cu doi scriitori greci, sofiști. În fapt, doar cadrul geografic al insulei coincide, căci autorul realizează un fel de povestire în povestire și reia întâmplarea smochinului blestemat, adăugând o serie de elemente ce nu se regăsesc în textul Scripturii. Pentru aceasta el recurge la motivul biblic al „gâlcevei filosofale”²², transformând întreaga narațiune într-un „divan al înțeleptului cu lumea”²³. Voi-

¹² L.H. Gergely, *Arhaicul în poezia și proza...*, p. 56.

¹³ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, București: Editura Jurnalul Literar, 1991, p. 56.

¹⁴ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 56.

¹⁵ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 56.

¹⁶ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 56.

¹⁷ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 56.

¹⁸ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 56.

¹⁹ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 57.

²⁰ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 56.

²¹ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 28.

²² V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 28.

²³ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 29.

culescu imaginează un dialog între Hristos și copac, prin care Hristos ar cere ceva în schimb și îl îndeamnă pe stăpân să taie pomul ce începuse să putrezească, pentru a găsi în trunchiul său binecunoscuta ulcă plină cu galbeni de aur, pe care o întâlnim în basme și povestiri. Autorul face o paralelă între copacul neroditor care își încleștează rădăcina pentru a ascunde „aurul sterp”²⁴, adică nefolositor, căci „strângătorii de averi vor fi osândiți mai rău decât vărsătorii de sânge”²⁵. Semnificația dată de Voiculescu este și mai profundă, căci prin convertirea poetului Aristobul la creștinism, blestemul smochinului sterp este anulat întru totul, autorul sugerând că parabola poate fi interpretată doar prin virtutea finalului care este unul câștigător. Transformarea miraculoasă prin care înțeleptul simbolizat prin smochin se susține blestemului prin convertirea sa la creștinism sugerează că Domnul poate răscumpăra pe oricine se pocăiește și alege calea cea dreaptă. Împletirea elementelor clasice de basm cu cele biblice reprezintă un stil aparte în proza lui Voiculescu, arătând, pe de o parte, profunda înțelegere a Scripturii și pe de altă parte, talentul său scriitoricesc, desăvârșit.

Un alt episod biblic reinterpretat de Voiculescu este ilustrat și în povestirea *Lupta cu îngerul*, care pornește de la Geneza 32, 24-32. Potrivit părintelui Bartolomeu Anania, avem de-a face cu un „pasaj devenit celebru, nu numai prin aura sa de mister, ci și prin implicațiile teologice. În literatura patristică (Origen, Fericitul Ieronim, Sf. Ioan Hrisostom), lupta lui Iacob cu Dumnezeu este un simbol al luptei duhovnicești și al puterii pe care o poate avea rugăciunea stăruitoare. Într-un plan duhovnicesc mai adânc, Dumnezeu acceptă bucuros să fie *constrâns* de stăruința și lupta omului care vrea să facă din El un prizonier, așa cum Iacob L-a *silit* să-i dea binecuvântarea”²⁶, așa cum și Voiculescu scrie în unele din versurile sale: „Oho, Te-am prins, Doamne, nu mai scapi, / Te țin prizonier... / Bine, zâmbi El, ține-Mă o clipă: / Ah, gemui, pier... / O clipă inima mi se făcuse cer” (*Prizonierul*). Autorul recrează detaliile spațiului cosmic în care are loc lupta, întruchipând, printr-un joc de limbaj deosebit, lupta duhovnicească a fiecărui om. El zugrăvește polaritatea omului și ambivalența luptelor pe care le duce, luptând uneori „cu îngerul”²⁷, alteori „împreună cu îngerul”²⁸, „fără vrăjmășie...prinzându-se într-o horă”²⁹. Urmând firul patristic, lupta aceasta duhovnicească este de fapt o inițiere pe calea isihiei, de aceea se și duce cu îngerul, căci acesta nu este manifestarea deplină a lui Dumnezeu ce urmează să definitiveze traseul omului, săvârșind „deplin transfuzia divinității”³⁰. La fel ca și în alte povestiri din același volum, Voiculescu dă dovadă de aceeași aproape obsesivă grijă de a explicita ceea ce este inexplicabil, de a argumenta ceea ce în Scriptură pare a fi relatat foarte succint, de a pune lumină în ceea ce este nevăzut și de a găsi un fir logic în orice concept mitic.

O altă povestire care reia episoadele biblice ale liniștirii furtunii pe mare și a vindecării demonizatului din ținutul Gherghesenilor, este cea a *Demoniacului din Gadara*, cu subtitlul, *File dintr-un apocrif*, bazată pe relatările din *Evangheliile lui Marcu și Luca*. Motivul luptei este prezent și aici, unde confruntarea cu demoniacul se realizează printr-o luptă aprigă cu natura dezlănțuită, căci o furtună năpraznică agitase până la o formă demonică apele

²⁴ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 32.

²⁵ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 39.

²⁶ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, revizuită, redactată și comentată de Bartolomeu Anania, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2001, nota de la Geneza, 32, 24.

²⁷ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 20.

²⁸ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 20.

²⁹ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 21.

³⁰ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 22.

Ghenizaretului. Iisus înfăptuiește minunea și arată ucenicilor că omul poate stăpâni natura cu puterea minții, atunci când își înfruntă, mai întâi, propria furtună a gândurilor. Autorul adaugă bienecunoscuta notă personală, atât în ce privește reperatele cadrului natural pe care le detaliază pentru a oferi veridicitate povestirii, cât și în ceea ce privește amănuntele legate de întâmplările în sine. El prezintă faptele și din perspectiva trăirilor umane ale Mântuitorului care pare prins între dorința de a propovădui și sentimentul respingerii Lui de către oameni. Voiculescu Îi atribuie anumite cuvinte și replici care, de fapt, sunt vocea autorului. Prin aceasta dorește să pună în evidență drama Acestuia care se vede nevoit să plece din ținutul celor de neam cu El pe care îi hrănise cu „pâine și cuvinte”³¹ și să predice în Gadara, ținutul păgânilor. Un lucru similar se întâmplă și în povestirea *Ciorba de bolovan* în care Voiculescu vorbește despre figura Mântuitorului care, ajuns a doua oară pe pământ, în mijlocul oamenilor săraci și plini de suferințe și nevoi, nu mai este recunoscut de nimeni. Această povestire este una dintre capodoperele narative ale autorului, vocea sa, în calitate de narator fiind foarte prezentă în povestire, lasând să se vadă toate trăirile sale, toată tristețea, durerea, jalea pe care acesta le resimte pentru bieții oameni rătăciți, înrăiți și atât de îndepărtați de Dumnezeu, oameni care au uitat chipul Mântuitorului într-atât încât nu pot să-L recunoască nici măcar la vederea Lui în carne și oase, oameni care sunt chemați să se salveze și care Îl refuză chiar pe Hristos. La final, naratorul și autorul devin unul. Voiculescu precizează la sfârșitul povestirii că textul nu este scris de el, ci că i-a fost inspirat în vis. *Ciorba de bolovan* este, de fapt, taina trăirii în comuniune cu aproapele și cu Dumnezeu, a solidarității omenirii în fața necazurilor vieții. La fel ca și în realitatea evanghelică, minunea se săvârșește doar pentru cel care crede, adică doar pentru Ilina, femeia săracă și urgisită care este singura ce asociază „praznicul flămânzilor”³² cu nunta din Cana, singura care își reamintește chipul Mântuitorului și care se reîntoarce în sânul Bicericii, adică „acasă”. Dând dovadă de acea modestie cu care ne-a obișnuit, Voiculescu mărturisește, din nou, credința sa și dezvăluie că nu se simte în stare să îi găsească un final potrivit, căci el, din umila sa poziție de om, nu poate să scrie ceva pe măsura unui text insuflat de Divinitate, rămânând nemângâiat că a „pierdut singura încheiere, cea descoperită, nu cea închisă”³³.

Lobocogularea prefrontala este o altă povestire, tulburător de actuală pentru zilele noastre și pentru timpurile pe care le trăim, o povestire care, pe vremuri, era considerată literatură științifico-fantastică, dar care acum poate fi privită aproape ca o scriere profetică. O povestire de dimensiuni relativ reduse în care Voiculescu, aflat în plin regim comunist, perfect conștient de faptul că era urmărit și că îl păștea închisoarea, are curajul să ironizeze și să sfideze absurditatea regimului totalitar, subliniind cu o desăvârșită ironie și, totodată, tristețe, supunerea oarbă a oamenilor la condițiile impuse de un regim menit să aplatizeze orice formă de simțire și de gândire pentru a îndobitoci în masă și fără chip de scăpare, toți oamenii de pe planetă. El prezintă o oglindă a lumii în care trăia, un regim politic instituit de oameni proști și mici la suflet, stăpâniți doar de propriile orgolii și care aveau ca interes controlul total asupra fiecărui om de pe pământ, într-atât încât se ajunsese la anularea oricărei funcții cerebrale corezpunzătoare emoțiilor, trăirilor, dorințelor sau sentimentelor. Autorul înfățișează o situație tipică din care Dumnezeu poate să scoată ceva bun și din cel mai mare rău. Având creierul modificat de o mașinărie ce se folosea în mod obligatoriu încă de la naștere, oamenii încep să gândească, într-un final, cu inima, atât la figurat, cât și la propriu.

³¹ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 65.

³² V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 83.

³³ V. Voiculescu, *Toiagul Minunilor*, p. 91.

În timp ce creierul lor era aplatizat și privat de funcțiile normale, inima începuse să dezvolte funcții atribuite activității cerebrale.

Inima este cea care îi salvează, ea fiind lăcașul sfânt al lui Dumnezeu din care nici un om de știință și nici un regim politic nu Îl poate înlătura. În chip minunat și tainic, inima învinge tehnologia diabolică a oamenilor și devine în mod organic, atât creier, cât și inimă. Ce minune mai mare s-ar fi putut săvârși pentru ca oamenii să creadă din nou? De ce minune mai mare să fi fost nevoie ca să îi smintească pe conducătorii din fruntea regimului totalitar învinși în dorința lor oarbă de a stârpi sufletul omului pentru a-l transforma într-o mașinărie bună doar de muncă? Voiculescu arată, într-un mod atât de surprinzător și totodată subtil și clar, că Dumnezeu nu poate fi separat niciodată de ființa noastră, oricât de evolute ar fi intervențiile tehnologice asupra omului și oricât de mare ar fi opresiunea la care acesta este supus. Minunea salvării omenirii prin preluarea de către alte organe a funcțiilor psihice nu este altceva decât forma parabolică de mărturisire a credinței creștine care dă omului puterea de a rezista oricărei forme de constrângere fizică și oricărei dictaturi ideatice. Oricât de înaintată ar fi știința, până la punctul de a modifica fizic ființa umană, nimeni nu se poate atinge de lumea interioară a omului, acolo unde trăiește duhul lui Dumnezeu care păstrează inviolabil spațiul simțirii spirituale.

Concluzii

Atât versurile sale, cât și proza sa, cu precădere câteva dintre textele mai scurte cu iz de parabolă biblică sau profetică, dar și romanul *Zahei orbul*, mărturisesc frământarea necontenită a inimii sale care arde de dorul Creatorului, care se mistuie în pocăința pentru păcate ori care este pârjolită de durerea pentru semenii lui, pentru orbirea oamenilor din vremurile sale și pentru cumplitele drame din perioada comunistă. *Inima* rămâne motivul central al operei lui Vasile Voiculescu, atât în versuri, cât și în proză. Multe din povestirile sale par a nu avea nici o legătură cu ortodoxia, abordând unele subiecte care se află la polul total opus, precum magia sau vrăjitoria. Totuși, ceea ce face Voiculescu este, de fapt, o integrare a omului arhaic în spațiul ortodoxiei. Orice alte credințe în forțele naturii, în vrăji sau descântece străbune pălesc în fața lui Dumnezeu, Voiculescu prezentând sentimentul de credință în Dumnezeu ca fiind singurul fundament ce conferă omului adevărata umanitate, adevărata superioritate față de restul întregii creații. Acest sentiment se împlinește doar prin venirea lui Iisus Hristos, Mântuitorul lumii, idee pe care o regăsim în mai multe dintre povestirile sale scurte, dar și în romanul *Zahei Orbul*. Voiculescu prezintă în chip alegoric, în mai multe dintre textele sale în proză, ceea ce se întâmplă când omul se îndepărtează de Dumnezeu, ajungând să nu mai recunoască deloc chipul Mântuitorului – ca în povestirea *Ciorba de bolovan* – dar și ce se întâmplă când omul își păstrează acea brumă de credință și de nădejde în mântuire ce îi poate transfigura întreaga existență – ca în *Lobocoagularea prefrontală* sau ca în romanul *Zahei orbul*.

Asimilând atât în proză, cât și în poezie, cultura poporului român cu toate miturile, legendele, superstițiile și credințele sale, Vasile Voiculescu reintegrează omul arhaic în spațiul credinței și al speranței de mântuire care vine prin Hristos, singurul ce poate deschide calea spre eternitate, spre împăcarea cu sine și cu lumea.

EMILIA APOSTOAE ȘI NOSTALGIA INCORIGIBILĂ DUPĂ COMUNISM *Emilia Apostoae and Incredible Nostalgia for Communism*

CZU: 821.135.1.09:321.64

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754810>

Natalia STRĂJESCU

Doctor în filologie

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9832-2531>

E-mail: strajescu.natalia@gmail.com

Summary. The novel *Sînt o babă comunistă* by Dan Lungu highlights the author's postmodern worldview. The situations and dissensions presented in an accentuated note of authenticity are told from the subjective perspective of the character-narrator, the diegetic thread having as subject the transformations in the post-Ceausescu Romanian society. The protagonist of the work experiences a deep identity crisis and finds that she is unable to adapt to the new societal changes, being dependent, ideologically, on the communist regime.

Key words: transformation, regime, society, post-communism, identity crisis.

Una dintre cărțile reprezentative pentru care scriitorul Dan Lungu a fost receptat și apreciat de către publicul cititor este romanul *Sînt o babă comunistă*, scris din perspectiva unui personaj feminin. Această creație face trimitere la parcursul istoric al României, având ca teme nostalgia după perioada dictatorială, disputa dintre generații. Conținând mult umor și scene hazlii, scriitura prezintă, în manieră satirică și ironică pe alocuri, aspecte destul de relevante din societatea românească postcomunistă. Acțiunea se desfășoară după zece ani de la căderea dictaturii lui Ceaușescu, în preajma alegerilor.

Romanul *Sînt o babă comunistă*, publicat la editura Polirom în 2007, reliefează viziunea postmodernă despre lume a autorului. Situațiile și disensiunile prezentate într-o notă accentuată de autenticitate sunt relatate din perspectiva subiectivă a personajului-narator, firul diegetic având ca subiect transformările din societatea românească postceaușistă, concepțiile conservatoare ale Emiliei Apostoae, care sunt în total dezacord cu cele ale fiicei sale, Alice, „care este de fapt conștiința autorului.”¹ Titlul romanului confirmă afirmația protagonistei, care trăiește o profundă criză identitară și constată că este incapabilă să se adapteze noilor schimbări societale, fiind dependentă, sub raport ideologic, de regimul comunist, perioadă în care consideră că „a trăit cel mai bine.” Astfel, aici este vizată incompatibilitatea dintre două mentalități, dintre două generații cu aspirații și viziuni radical opuse. Într-un interviu, fiind întrebat de unde pornește subiectul acestei partituri literare, Dan Lungu răspunde sugestiv: „Totul a pornit de la sesizarea unui paradox care m-a intrigat: cum se poate ca mulți, chiar foarte mulți oameni care au trăit într-un regim totalitar, inuman, fără să se fi bucurat de privilegiu și favoruri, acum să fie capabili de nostalgie? Prin intermediul unei bătrâne, care,

---

¹ Ioan Stoleru. Dan Lungu, despre nostalgia paradoxală a românilor după comunism, in: Suplimentul de cultură, nr. 390 din 09 martie 2013. [online] Dan Lungu, despre nostalgia paradoxala a romanilor dupa comunism – Suplimentul de cultură (suplimentuldecultura.ro) (consultat 19.07.2024).

la persoana întâi, își relatează propria viață, încerc să demonstrez mecanismele nostalgiei și să dezleg enigma psihologică.”²

Astfel, discursul epic înregistrează condiția ființei umane în tranziție: de la perioada comunistă, dictatorială, la cea capitalistă, democratică, iar Emilia Apostoae devine un personaj real, credibil și plauzibil în conjunctura ideologică actuală. „Romanul are o structură necomplicată: este confesiunea, de la diferite vârste, a eroinei. Faptul că autorul a optat pentru persoana I nu este indiferent de intențiile sale: s-a plasat în acest mod «de partea cealaltă» a baricadei ideologice; a căutat, altfel spus, să pătrundă, cu instrumentele ficțiunii, în lumea nostalgiilor după comunism și să deslușească mecanismul afectiv de acolo.”³

Structural, romanul cuprinde 29 de capitole, în care alternează prezentul cu trecutul. În lucrare se întretes perfect trei planuri narrative. Primul prezintă copilăria la sat a Emiliiei, strădania acesteia de a ajunge la oraș, escapadele la tanti Lucreția și nenea Andrei. Al doilea plan surprinde perioada comunistă în care Emilia a fost muncitoare într-o fabrică de construcții metalice, iar al treilea evidențiază nostalgia și incapacitatea de adaptare pe care o resimte eroina în raport cu lumea contemporană. Astfel, cititorii (re)trăiesc, alături de protagonistă, aceste paliere temporale, iar ceea ce reușește să o aducă la realitate este discuția telefonică cu fiica sa, Alice, emigrată în Canada, fiind încurajată „să nu voteze cu foștii comuniști.”⁴ În roman, Alice obține un statut definitoriu și mult mai profund: de a verifica nostalgia după comunism a mamei sale, de a o face să renunțe la percepțiile ideologice de odinioară, dar, totodată, și de a tempera această criză identitară, încercând să o convingă să-și dea votul pentru democrația țării, alegând liberalii. Discuția la telefon, cu fiica sa, despre viitorul scrutin electoral accentuează „atașamentul pentru valorile unui timp revolut și îi pune în evidență condiția de nostalgică incorrigibilă după fostul regim.”⁵ Dezacordurile ideologice și viziunile diferite despre viață se relevă a fi incompatibile în dialogul mamă-fică:

„– ...Dacă ar fi după mine, eu și mâine aș vrea să se întoarcă comunismul.

– Vai, mamă, eu ziceam că te faci, dar tu ești mai comunistă decât credeam!

– Uite că mi-am dat arama pe față. Sînt o babă comunistă, dacă nu știai. Asta sînt.

– Și dacă duminică ar candida Ceaușescu, l-ai vota?

– La asta nu m-am gândit. Dar, dacă ar candida fostul meu șef, pe el l-aș alege președinte.

Știa să aducă comenzi... Știa să se poarte cu oamenii... Avea grijă de fiecare... Așa cum a condus o echipă, ar putea conduce și-o țară.

– Bun, am înțeles... Dar ce a făcut așa teribil pentru tine comunismul, măi, mamă, de nu vrei să-l lași din brațe? În afară de minciună, teroare, cozi, frică... altceva a mai făcut?

– Eu vorbesc de viața mea, Alice, nu de a altora. În primul rînd, pe mine comunismul m-a făcut orășeancă.

– Dacă nu...

– Stai să termin. Dacă nu se făceau fabrici, drumuri, apartamente... dar fabrici în special... noi, două, Emilia și Alice, la ora asta, călcăm tezic de ne ieșeau ochii, undeva într-un sat ascuns de gloduri.”⁶ Emilia a fost una dintre puținele persoane avantajate de acest regim,

² Bogdan Crețu, Ascensiunea și declinul omului nou, in: Observator cultural, nr. 363 din 15.03.2007. [online] <https://www.observatorcultural.ro/articol/ascensiunea-si-declinul-omului-nou-2/> (consultat 19.07.2024).

³ Bogdan Crețu, Anatomia unui succes, in: Dan Lungu. Sînt o babă comunistă. Iași: Polirom, 2022, p. 8.

⁴ Dan Lungu, *Sînt o babă comunistă*. Iași: Polirom, 2022, p. 73.

⁵ Galina Anițoi, *Personaje în tunelul tranziției*. Chișinău: Unu, 2022, p. 43.

⁶ Dan Lungu, *Op. cit.*, pp. 75-76.

comunismul i-a dat apartament și butelie, de aceea nu are niciun motiv să regrete. Ea se pretează a fi mai comunistă decât a crezut-o fiică-sa. „Îi e greu să accepte că regimul comunist a fost chiar un fiasco, o epocă de oroare generalizată, așa cum tot aude.”⁷ Din punct de vedere psihologic, ambele personaje feminine își dezvoltă independența, determinarea și curajul. Emilia poate fi încadrată în tipologia personajului conservator, păstrător al mentalității și al principiilor comuniste, în timp ce Alice este adepta progresului, a schimbării, susținătoare a lumii noi, capitaliste. „Dincolo de faptul că personajele lui Dan Lungu întrunesc caracteristici ale unei tipologii umane cu mentalitate și comportament «comuniste», acestea sunt simpatice și memorabile. Savoarea lor vine din umorul, hazul și maniera specifică prin care le prezintă autorul.”⁸

De la începutul romanului o cunoaștem, prin viziunea mamei, pe Alice, fiica Emiliei, fata cu nume de prințesă, care a obținut diplomă de inginer, pentru că așa a dorit mama sa. Nici nu a reușit să se angajeze tânăra specialistă, că a căzut regimul, iar fabrica la care lucra „baba comunistă” a ajuns niște ruine. Fiind descurcăreață și având o minte luminată, „într-o bună zi, Alice s-a urcat în avion și a plecat în Canada. Cică ăștia, canadienii, caută oameni deștepți cu disperare. Nu că ei ar fi mai prostuți, dar cică au un hîrdău de țară și-s doar o mîină de oameni. (...) Adună minți luminate de pe toate continentele și le dau casă, masă și slujbă.”⁹ Strămutarea lui Alice în alt stat o doare pe Emilia, pentru că era unicul ei copil și își pusese mari speranțe vizavi de viitorul ei aici, în țară și uneori i se părea că fiica sa uitase de părinți. Dar nu o acuză, fiindcă tot așa făcuse și ea când plecase „din gaura aia de sat” natal. Stabilită peste ocean, adaptându-se ușor vieții de acolo, Alice își sună părinții să le spună că vrea să se mărite cu un canadian, Alain, și că revine în România ca să-l prezinte. Respectiv, vestea stârnește mare forfotă în casa Emiliei și a lui Țucu: „Dumnezeule, ce șmotru am făcut în casă! Puteai culege mac de pe jos. Am cumpărat perdele noi. Am pus oale la fiert pe toate ochiurile. Săltau capacele ca în vremurile bune. Borș de pasăre, sarmale și friptură de purcel. Prăjituri și plăcinte. M-a ajutat și o vecină. Așa, pentru Alice. Unde mai pui că nu mai văzuse un canadian în viața ei și nu voia să rateze ocazia. Țucu, bărbată-miu, a vărut tot palierul, să nu creadă canadianul că a nimerit într-o peșteră.”¹⁰

Întâlnirea cu viitorul ginere a fost una memorabilă. În primul rând, Emiliei i s-a luat o piatră de pe inimă când a văzut că ginerică nu e negru, că avea ambele urechi, că s-a salutat politicos în limba română cu un „bună ziua” cu accent, că îi adora fiica, iar „una peste alta, impresia despre Alain a fost pozitivă. Era foarte tandru cu ea. O alinta din priviri și îi făcea toate mofturile. Se purta cu ea de parcă era o prințesă. Nu degeaba i-am pus eu numele ăsta, Alice.”¹¹ În al doilea rând, Emilia și Țucu erau binedispuși de felul cum arăta fiica lor: „Alice era proaspătă ca o florică și toată numai zâmbet. Avea fălcuțe. Se vedea că o duce bine. Și era îmbrăcată ca lumea, cu o rochie ușoară de in, iar în picioare purta o pereche de sandale drăguțe. Nu că mă laud, dar la gust mă moștenește.”¹² Emilia radia de fericire, văzându-și

⁷ Bogdan Crețu, Anatomia unui succes, in: Dan Lungu. Sînt o babă comunistă. Iași: Polirom, 2022, p. 13.

⁸ Galina Anițoi, Paradoxurile tranziției. Personajele lui Dan Lungu, Iulian Ciocan și Dumitru Crudu între nostalgie și schimbare, in: Philologia, LXIII, mai-august 2021, pp. 54-53.

⁹ Dan Lungu. *Op. cit.*, p. 18.

¹⁰ Dan Lungu. *Op. cit.*, p. 20.

¹¹ Idem, p. 44.

¹² Idem, p. 45.

fata realizată. „Disensiunea dintre ea și fiica stabilită în Canada marchează, de fapt, ruptura dintre două lumi diferite, dintre două mentalități divergente și ireconciliabile.”¹³

Revenind la protagonista romanului, la primul plan al narațiunii, menționăm că Emilia a copilărit într-un sat ca toate celelalte din România, din perioada ceaușistă, un sat în care toți oamenii „fac vara tezig.” Trezitul în zori era o normă pentru ea, nu însă și pentru sora ei. Emilia prezintă un întreg ritual de pregătire și facere a tezigului. Mai întâi trebuia cărată apă, multă apă, de la fântână, apoi tot bălegarul adunat de peste an trebuia înmuiat, călcat cu paie, ca în final să fie tipărit în forme. Munca aceasta o obosește, îi displace, iar atunci când tatăl său o trimite la fântână, Emilia își pune găleata pe cap și strigă cât o țin puterile „Vreau la oraaaș!” Acest strigăt cu ecou al ai ei devine un leitmotiv al capitolelor care au ca plan temporal copilăria Emiliei, accentuându-i suferința morală din cauza originii sale.

Trăind în greutățile vieții de la țară, vrea să se smulgă din acest spațiu închis și să evadeze la oraș, să trăiască în mediul urban asemenea mătușii Lucreția, modelul Emiliei în a deveni orășeancă, care e telefonistă și umblă mereu coafată, rujată și parfumată. Iar vizitele pe care i le face uneori și timpul odihnitor pe care îl petrece în apartamentul mătușii sale îi întăresc această convingere: „Sînt la oraș. Sînt la oraaaș! La tanti Lucreția și la nenea Andrei. Ei dimineața pleacă la serviciu și rămîn singură în toată casa. Dimineața, e casa mea.”¹⁴ Din acest moment, ridicarea barierelor și stabilirea planului de a se face orășeancă devine scopul primordial al Emiliei. Aici viața decurge altfel, e mai ușoară și după dânsa, orășenii au mulți bani. Deosebiriile dintre sat și oraș sunt sesizate cu ușurință de ea: „Ce diferență este între baia lor și closetul nostru din grădină! La noi, printre scîndurele bate vîntul. Iarna pătrunde și zăpada. Spăl toți pantofii și apoi îi dau cu cremă. Ce de pantofi are nenea Andrei! Ce de sandale are tanti Lucreția. Au dat o grămadă de bani pe ele. La oraș oamenii au mulți bani. La noi, la țară, sînt așa de puțini, că mama îi înnoadă în batistă. Mama poartă gumari și tata opinci. Bani sînt scumpi, spune mereu mama.”¹⁵ Ajunsă la vârsta de 17 ani, cu cele zece clase terminate, într-o zi se urcă în autobuz și se duce la oraș ca să-și continue studiile, pentru că nu era „proasta satului.” Era destul de hotărâtă și determinată: „Nu am bani să mă întrețin singură la liceu, dar voi face o școală profesională. Așa cum s-au descurcat atâția prăpădiți, o voi face și eu, mă încurajez. Voi scăpa la banii mei și la viața mea.”¹⁶ Cu ajutorul nemijlocit al mătușii Lucreția, care, cu glasul ei de profesoară a aranjat totul pe cale telefonică, Emilia este înscrisă la școala profesională, la confecții metalice.

Al doilea plan al romanului o are în epicentrul său pe Emilia muncitoare într-o fabrică de construcții metalice. După absolvire, este angajată la întreprindere. Locuiește la cămin, împreună cu colegile de serviciu. Este mulțumită că are banii proprii. Ba chiar o aduce și pe Sanda, sora sa, în oraș, ca să i-l prezinte, s-o ducă la cinema, să-i arate trenul. Emilia se simte mândră de toate micile realizări ale sale. Lucra în atelierul care producea pentru export și aducea valută. Confeționa tot felul de produse din metal, la comandă, câștiga bine și lua dublu față de ceilalți. „Față de ce roboteală am tras pînă acum, aici e floare la ureche, iar salarliul e dublu.”¹⁷ Însușește repede regulile jocului, căci „chiar din prima zi, șefu mi-a zis:

¹³ Bogdan Crețu, Anatomia unui succes, in: Dan Lungu. Sînt o babă comunistă. Iași: Polirom, 2022, p. 11.

¹⁴ Dan Lungu. *Op. cit.*, p. 56.

¹⁵ Dan Lungu. *Op. cit.*, p. 57.

¹⁶ Idem, p. 128.

¹⁷ Idem, p. 35.

– Cine are ciocu' mic o duce ca-n rai cu mine, cine nu, zboară c-un șut în fund. Nimic din ce facem noi nu trebuie să transpire dincolo de pereții ăștia...¹⁸ După ce se pune pe picioare, Emilia reușește să-și închirieze o garsonieră. Tot la fabrică își va întâlni viitorul soț, pe Constantin Apostoae, lăcătuș mecanic, pe care-l va dezmierda Țucu, întemeind, ulterior, o familie. Greu s-a dat la măritat Emilia. „Îmi plăcea de el, că era elegant pentru vremea aceea, era îngrijit și mirosea a parfum, avea simțul umorului și vorbea despre filmele de la cinema, dar avea o singură hibă: era de la țară. Eu voiam un orașean. Unul care nu umblase în viața lui desculț.”¹⁹

Așadar, Țucu venea de la țară, locuia aproape de oraș, la douăzeci de kilometri, autobuze erau din oră în oră, iar atunci când fabrica este desființată, decide să se mute la casa părintească. A fost un moment dificil, s-au hărțuit unul pe altul vreo două luni. Emilia era gata să manânce numai covrigi numai să rămână în oraș, nu putea accepta ideea să se întoarcă în spațiul închis al satului: „Să mă fi întors atunci la țară ar fi fost ca și cum aș fi trăit degeaba. Ajungeam de unde plecasem. Ca și cum aș fi fugit degeaba cândva de acasă, ca și cum m-aș fi întors, după mulți ani, cu coada între picioare. Numai la gândul ăsta și se trezea în mine furia de când eram copilă, teama de a nu fi taxată ca proasta satului.”²⁰ Barierele au fost depășite, iar până la urmă Emilia a înțeles că nu-i vina lui Țucu că s-a născut la țară. La puțin timp au făcut și nuntă. Ambițioasă și energică, Emilia este propria făuritoare a destinului său. A ajuns acolo unde și-a dorit: să devină orașeancă, să trăiască în apartament. Nu a așteptat favoruri, nu a acceptat recompense fără a munci. Viitorul i-a dat dreptate. „După școala profesională, am făcut liceul seral, cu toate că eram mulțumită de cât câștigam. Eram teribil de ambițioasă. M-am pregătit să dau la facultate. Asta, după ce m-am măritat. Voiam să fac o secție de subingineri, la fără frecvență. Am învățat vreo două luni pentru admitere, dar la vestea că sînt însărcinată, am lăsat-o baltă. A venit Alice și am pus în cui toate ambițiile legate de școală. I le-am pus ei în ghiozdan.”²¹

Ultimul plan narativ al romanului evidențiază nostalgia și incapacitatea de adaptare pe care o resimte eroina în raport cu lumea contemporană. Nostalgia după comunism este datorată, în mare parte, locului de muncă pe care l-a avut până la revoluție. Când regimul cade, visele Emiliei despre existență se năruie. „Doamne, ce bine am dus-o pe timpul comunismului! (...) Am avut tot ce mi-am dorit. (...) Beam numai cafea naturală și ness... Pe atunci erau o raritate, dar la mine nu era o problemă. (...) Dar ce n-am avut!?”²² Nu au dus lipsă de nimic, s-au descurcat permanent cu aprovizionarea, datorită pilelor pe care le avea au călătorit mult prin țară. Constatăm că se face remarcat „simptomul unei crize economice, dar mai ales al unei derute identitare, de nu chiar al unei traume.”²³

Ajunsă la bătrânețe, Emilia trăiește din frumoasele amintiri, care reprezintă propriul său univers, trecutul constituie pentru ea o evaziune din prezentul dureros, în care unica alinare este faptul că trăiește la oraș. „Pentru Emilia Apostoae trecutul este întruchiparea unei rușini greu de șters, un reper de care nu face decât să se îndepărteze.”²⁴ Iar criza de

¹⁸ Idem, p. 35.

¹⁹ Idem, p. 49.

²⁰ Dan Lungu. *Op. cit.*, p. 49.

²¹ Idem, p. 228.

²² Idem, pp. 98-99.

²³ Bogdan Crețu. Anatomia unui succes, în: Dan Lungu. Sînt o babă comunistă, p. 6.

²⁴ Bogdan Crețu, Ascensiunea și declinul omului nou, în: Observator cultural, nr. 363 din 15.03.2007. [online] <https://www.observatorcultural.ro/articol/ascensiunea-si-declinul-omului-nou-2/> (consultat 19.07.2024).

identitate devine tot mai pronunțată prin subiectivitatea vocii narative, când ajunge să facă o recapitulare a vieții sale din perioada comunistă: „Simțeam cum trecutul meu începe să se schimbe. În joc intraseră piese noi, care nu se potriveau deloc, care mă obligau să iau jocul de la capăt. Alte amintiri îmi veneau în minte. Gesturi și sentimente pe care le uitasem. Aceleași locuri, aceiași oameni, același timp, dar alte întâmplări.”²⁵

Vexată de faptul că persoanele din jurul său nu o înțeleg și nu-i acceptă regretele, Emilia decide să stea acasă în ziua alegerilor. Drama protagonistei e susținută de faptul că este inadaptabilă acestui prezent postrevoluționar, care promovează alte valori și convicțiuni decât cele cu care ea rezonază. „Viața unei «babe comuniste» din nordul Bucovinei poate deveni un best-seller, când e rulată de un prozator inteligent și înzestrat.”²⁶ Astfel, scriitorul Dan Lungu reușește să surprindă în romanul său, din perspectivă ironică, nostalgia unei generații, prezentând într-o viziune postmodernă societatea românească postcomunistă.

---

²⁵ Dan Lungu, *Op. cit.*, pp. 249-250.

²⁶ Daniel Cristea-Enache, Răpirea de Serai. Sînt o babă comunistă de Dan Lungu, în: Atelier LiterNet din 17.03.2008. [online] Atelier LiterNet / Daniel Cristea-Enache: Răpirea din Serai - Sunt o babă comunistă! de Dan Lungu (consultat 19.07.2024).

**METAMORFOZELE SCRITORULUI ȘI OMULUI A.E. BACONSKY
ÎN REGIMUL TOTALITAR DIN ROMANIA**
*Metamorphoses of the Writer and Man A.E. Baconsky in the Totalitarian Regime
in Romania*

CZU: 821.135.1.09:321.64(498)
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754762>

Diana DEMENTIEVA

Doctor în filologie, cercetător științific superior
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2348-9094>
E-mail: dementieva23diana@gmail.com

Summary. The article explores Baconsky's personal and artistic transformations in the context of the totalitarian regime, analyzing the impact of the repressive policy on his literary creation and personal life. It is known that a strong metamorphic character individualizes the creation of the writer of Bessarabian origin A.E. Baconsky. Determined by his evolving relationship with the ideology of the Communist Party, the variations in his creative work reflect a persistent dilemma.

During his high school years, he took refuge with his family in Oltenia. While he was still a student at the University of Cluj, he became a sympathizer of the Communist Party and actively published in left-wing newspapers.

In the second stage of his creation, A.E. Baconsky recognizes his own metamorphosis and announces it publicly in 1956. Through his speech, the writer discussed a question of main interest for the value and evolution of poetry in Romanian literature. With the publication of "The Memory Flux" (1957), his poetry is already the result of a process of exteriorization and meditation. From now on, the ideological stamp becomes increasingly difficult to perceive, especially in the prose volume "The Equinox of Fools and Other Stories" (1967), which represents the attainment of full artistic consciousness.

Key words: A.E. Baconsky, communist regime, political ideology, engaged literature, Bessarabia, Romania.

În urma Conferinței de la Yalta din 1945, cu acordul Marilor Puteri Occidentale, România a intrat oficial sub influența Uniunii Sovietice. Drept urmare, în vederea formării unui „Om Nou”, regimul comunist condus de Gheorghiu-Dej și ulterior de Nicolae Ceaușescu, a instaurat un sistem totalitar caracterizat prin cenzură severă, represiune politică și control rigid al vieții culturale. Această perioadă a fost marcată de o purificare ideologică care a afectat profund scriitorii și artiștii, forțându-i să se conformeze doctrinei oficiale sau să sufere consecințe grave. S-a impus modelul unei poezii sociale și ideologice, impregnată de un optimism exuberant, cultivat artificial. În perioada postbelică, scopul literaturii realist-socialiste era promovarea mesajului ideologic, care trebuia transmis clar, într-un mod accesibil și eliberat de orice elaborare formală și minuțioasă, considerată de sorginte burgheză. O ușoară relaxare, din punct de vedere politic, a peisajului literar se atestă doar între anii 1965 și 1971, răstimp în care oamenii trăiesc de fapt iluzia libertății.¹

¹ Ovidiu Ivancu, Literatura română în timpul comunismului, [prelegere online, consultat 30.08.2024], link: <https://www.youtube.com/watch?v=Ts5uaTss2-c>

Fără îndoială că perioadă tumultuoasă de după cel de-Al Doilea Război Mondial, marcată de contraste și răsturnări valorice, s-a înscris iremediabil în profilurile celor care au traversat-o. Reprezentanții acelor vremuri au devenit purtători ai unor însemne derutante, printre mulți alții se numără și A(natol) E(milian) Baconsky, un important protagonist al schimbărilor dramatice din perioada postbelică. În continuare ne propunem să explorăm transformările personale și artistice ale scriitorului de origine basarabeană în contextul regimului totalitar din România, analizând impactul politicii represive asupra creației sale literare, dar și asupra vieții personale.

De remarcat faptul că profilul poetului A.E. Baconsky a fost influențat întâi de toate de tulburările politice desfășurate în Basarabia. Nenumăratele strămutări din copilărie și adolescență l-au tot împiedicat să se afirme, fapt ce îl va determina mai târziu să facă anumite compromisuri. „Desele transferuri ale tatălui de la o parohie la alta, din anii următori, culminând cu refugiul ulterior cedării Basarabiei, după război, își vor fi pus de asemenea amprenta asupra viitorului poet, ispitit pe parcursul întregii sale creații de tema romantică a neașezării.”²

A.E. Baconsky s-a născut la 16 iunie 1925 în comuna Cofa, la sud de orașelul Hotin. A fost fiul lui Eftimie Baconsky, preot ortodox bucovinean. După obiceiul rusesc, de la prenumele tatălui poetul preia inițiala „E” din numele său. Atât el, cât și fratele Leon Baconsky, moștenesc înclinația către literatură de la mama lor Liuba Baconsky, care era învățătoare. Prima strămutare a familiei Baconsky are loc la numai trei ani după nașterea lui Anatol, în comuna Drepcăuți, unde viitorul scriitor va urma cursurile școlii primare, din 1931 până în 1935. În vara lui 1935 este înscris la gimnaziul din târgul Lipcani, iar în 1936 devine elev la Liceul „Alec Russo” din Chișinău până în 1940. Aici îl cunoaște pe profesorul de limbă română Ion Negrescu, care-l motivează să se înscrie la cenaclul elevilor. Din nefericire, din cauza invaziei sovietice din același an, este nevoit să revină la Lipcani pentru a-și continua studiile. Foarte curând, declanșarea războiului determină o altă perturbare. Abia peste un an, în 1941, Baconsky revine la Chișinău, la același liceu. Continuă să participe la cenaclul literar din cadrul societății literare „Alec Russo”. În clasa a șaptea de liceu debutează literar cu poezia *Liniște* în revista „Mugurel”. Versurile sale de debut – „[...] Liniște-n noapte/ liniște-n suflet/ totul solemn/ stă-n nemișcare/ inima-mi pare de lemn”³ – anticipează o perioadă de totală *neliniște*. Primele sale încercări literare au fost curmate chiar în toamna anului 1943 de un eveniment cu impact semnificativ – cedarea Basarabiei! De data aceasta familia Baconsky se refugiază în România. Anume aici, la liceul „Al. Lahovary” din Râmnicu Vâlcea (Oltenia), în vara anului 1945, Anatol își va susține examenul de bacalaureat. Până a se înscrie la Facultatea de Drept de la Universitatea din Cluj-Napoca, din cauza numeroaselor problemele materiale, lucrează în calitate de muncitor necalificat la o întreprindere textilă.

În cartea sa intitulată simbolic „Fiul risipitor”, A.E. Baconsky evocă acești ani plini de instabilitate, în care fără încetare i-au fost spulberate tentativele artistice:

*Am crescut printre ruini mohorâte în anii de război,
de incendii nocturne ai hazardului, surâzând inocent
am trecut într-o noapte hotarele jocului,
și trenă întâielor vise de tânăr le-a fost
umbra ruinelor.*

² Magda Wächter, *A.E. Baconsky: scriitorul și măștile*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2007, p. 10.

³ A.E. Baconsky, *Liniște*, in: „Mugurel”, nr. 1, septembrie 1943.

*Nu mi-a pierit din memorie
trista paradă-a clădirilor nalte și oarbe
cărora luna le da uneori enigmatice nimburi de fosfor;
păsări cu cap de opal și tâlhari furișaji
ne-au privit din orbitele lor – și eu treceam
fluerând, fără să știu că voi duce de-a pururi
în suflet imaginea lor răsturnată⁴*

A.E. Baconsky este cunoscut pentru contribuția sa la dezvoltarea literaturii române în calitate de poet, prozator, publicist, eseist, traducător și critic literar. Totodată, este considerat una dintre cele mai controversate figuri ale literaturii române, deoarece, fiind încă student, recurge la niște concesii și scrie la comanda partidului comunist. În funcție de evoluția relației sale cu ideologia politică, criticii literari identifică trei etape distincte în activitatea sa de creație. De pildă, Crina Bud le delimitează cronologic în felul următor: 1950–1956, 1957–1967 și 1967–1977.⁵

Între anii 1950 și 1956 creația scriitorului se caracterizează prin obediență față de regimul comunist. În această perioadă publică activ poeme, eseuri și traduceri în ziarele de stânga. Colaborează mai ales cu publicațiile care apar în Transilvania: „Lupta Ardealului”, „Provincia”, „Democratul”, „Tribuna Nouă”, „Flacăra”, „Contemporanul”.

Poeziile scrise la începutul activității sale literare pot avea doar valoare de document. În prima etapă, Baconsky nu crea poezia, ci o fabrica. Versurile scrise după metoda realismului-socialist demască faptul că poetul versifică absent lozinci, fără a se implica în actul scrisului. Nu se simte angajat în ceea ce afirmă, ci folosește imperturbabil clișeele de gândire recomandate de partidul comunist. Până și Aurel Martin îi reproșează această trăsătură a scrișului: „Fugind de formalism și ancorând în expresia clară, neintuind trăsăturile particulare ale sentimentului uman, Baconsky ne-a dat deseori versuri plate, care ancorează în rime și în lozinci ce-și pierd astfel autenticitatea. Imaginele clare de astă dată, ajung lipsite de seva poetică necesară, se consumă în generalități uzate, în clișee convenționale, în vorbe umflate.”⁶

Cu toate acestea, datorită textelor supuse comenzii politice, Baconsky se bucură de susținere din partea partidului. La nici 25 de ani este numit secretar de redacție la recent-înființatul lunar de cultură „Almanahul literar” din Cluj și începe să colaboreze la oficiosul P.C.R. „Scânteia”. Deja în 1952, la numai doi ani distanță, ocupă funcția de redactor-șef, anume sub conducerea sa „Almanahul literar” preia numele „Steaua”. În același an debutează cu volumul „Poezii” la Uniunea Scriitorilor din Republica Populară Română (R.P.R.). Versurile din acest prim volum, dar și cele care vor urma până în 1956 („Copii din valea Arieșului”, 1951; „Cântece de zi și noapte”, 1954; „Două poeme”, 1956), sacrifică lirismul în favoarea proletcultismului. Publicistica și notele de călătorie la fel comportă obediență față de regimul oficial.

Inițial, poetul adoptă doar tematica realismului socialist, fără a renunța în totalitate la sentimentalism, ca de exemplu în poezia *Lumina roșie*:

⁴ Poezia *Serpentină* din volumul „Fiul risipitor”, în: A.E. Baconsky, „Scrieri I – Poezii”, ediție îngrijită, note, cronologie și bibliografie de Pavel Țugui, studiu introductiv de Mircea Martin, București: editura Cartea Românească, 1990, p. 255.

⁵ Crina Bud, A.E. Baconsky, în: „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1–4, București, 2014, pp. 129–137.

⁶ Aurel Martin, *Poezia lui Anatol Baconsky*, în: „Almanahul literar”, nr. 5, mai 1951, p. 98.

*În curând seara avea să vină, așteptată ca o poveste cu triumful lui Făt-Frumos
avea să vină seara uciderii ultimului balaur.*

*– Atunci, prietene, mi s-a părut că și-n ochii tăi
licărea lumina roșie a triumfului
și arborii se agitau
ca-n preajma unei primăveri timpurii
și eu m-am gândit atunci că și inima mea roșie
bate ca-n anii îndepărtatei copilării⁷.*

Apoi, urmând nenumăratele exemple din publicistica vremii, se conformează în totalitate metodei de creație realist-socialiste, precum în *Cântec de sărbătoare*:

*Foaie verde foi și-o floare
Mâine-i mare sărbătoare: Eu cânt steaua din Kremlin
Și marele Stalin
Să jucăm și să cântăm
Lui Stalin slavă să-i dăm
Că el drumul ne arată
Către viață-mbelșugată.
Către zile fericite
Pe ogoarele unite [...]”⁸*

Uneori Baconsky tergiversează scopul ideologic al poeziilor sale. Amânarea sau diluarea efectului proletcultist se realizează prin intermediul versurilor descriptive de început și/sau de încheiere, de exemplu în poezia *În ospeție*:

*Se trezește satul – glasuri se aud,
Se înhamă caii la căruțe joase.
A plouat aseară și văzduhu-i ud,
Vântul poartă-n frunze foșnet de mătase.
Dimineață. Rouă. Soarele bătrân
Peste sat se lasă dăruind viață.
Doar, arare, umbre sure mai rămân
Și, pe-alocuri, pete alburii de ceață.
Vara-i pe sfârșite; parc-auzi mocnind
Ploile de toamnă reci și-ndelungate
Și din ramuri parcă vezi cum își desprind
Jocul lor tomnatic, frunzele uscate⁹.*

Chiar și în primele versuri ale „celui mai bun poem al său”¹⁰, *Balada despre Barta Iosif și ortacii săi*, Baconsky încearcă să țină poezia pe teren estetic:

*Jiule cu ape spumegate,
Străjuit de arbori seculari,
Tu te duci spre țărături depărtate.
Eu rămân aici printre stejari.*

⁷ A.E. Baconsky, *Lumina roșie*, in: „Lupta Ardealului”, nr. 727, 31 decembrie 1948, p. 9.

⁸ *Idem*, *Cântec de sărbătoare*, in: „Lupta Ardealului”, nr. 985, 6 noiembrie, 1949, p. 7.

⁹ *Idem*, *În ospeție*, in: „Contemporanul”, nr. 204, septembrie, 1949.

¹⁰ Aurel Martin, Loc. cit.

*Dar un cântec am să-ți dau să-l duci
Și să-l porți cu unda ta bătrână
Ori pe unde-ntârzii la răscruci,
Ori pe unde apa ta te mână.*

Criticii vremii l-au apreciat mai ales pentru această baladă, în care se împletesc toate însemnele poeziei socialiste: caracterul narativ și accesibilitatea versurilor, activismul politic, optimismul ș.a.:

*Primul șut. Începe munca plină.
Nepătrunse neguri se deschis;
Lângă Barta, coboară în mină,
Vine secretarul de Partid.
Cu căldură mâna-i strânge tare
Și-n cuvinte simple i-a vorbit:
– Dragul meu, începi un lucru mare
Către care mult ai năzuit.
Vei hrăni furnale și uzine;
Lucrul tău să urce, ca un zbor,
Căci Partidu-i veșnic lângă tine,
Veșnic îți va sta în ajutor [...]*¹¹

Foarte curând însă, în 1956, printr-un discurs ținut în cadrul primului Congres al scriitorilor din R.P.R., Baconsky va renega deschis toată poezia angajată din prima perioadă a activității sale: „Despre anecdota versificată nu e nevoie să mai vorbesc, specia e suficient de cunoscută și de odioasă. Din această categorie fac parte și *Balada despre Barta* și cea despre lăptari și alte câteva penibile eșecuri ale începuturilor mele întru realism. Le recunosc cu mâhnire și jenă și le reneg.”¹²

Așadar, a doua etapă a creației sale a fost anticipată de această luare de cuvânt. De acum încolo, sub pretextul că scrie poezie de notație, se va elibera de rolul său de propagandist. Poeziile din volumele apărute între 1957 și 1967 demonstrează că autorul și-a completat în timp educația estetică, mai ales datorită călătoriilor în străinătate. Descoperirile pe care le face peste hotare îl vor transforma treptat într-un cosmopolit și adept al modernității.

A.E. Baconsky consimte prezența unei turnuri irevocabile. Ajuns el însuși la clarificări interioare, își recunoaște propria metamorfoză și se întrebă: „Care sînt însă limitele realismului în lirică, unde sfârșește realismul și începe banalitatea sau dimpotrivă elucubrația?”¹³ Prin discursul său, precaut din punctul de vedere al unui cititor de azi, dar destul de îndrăzneț în acea perioadă, a pus în discuție o problemă de interes principal pentru valoarea și evoluția poeziei în literatura română: „Dacă într-o direcție este destul de ușor să-ți dai seama când încetează realismul și începe aberația, ilogismul, absurditatea – în cealaltă direcție e mai dificil să stabilești frontierele. Există, după părerea mea, o permanentă primejdie, mai cu seamă pentru poezie, de a degenera sub false auspicii realiste, în versificare pedestră a faptului cotidian, luat în totalitatea lui.”¹⁴ Exemplificând în baza versurilor lui Dan Deșliu și

¹¹ Fragment din poemul *Balada despre Barta Iosif și ortacii săi*.

¹² A.E. Baconsky, *Cuvânt la Congresul scriitorilor*, în: A.E. Baconsky, „Colocviul critic”, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 210.

¹³ *Ibidem*, p. 209.

¹⁴ *Ibidem*

ale lui Eugen Jebeleanu, criticul Baconsky argumentează că poezia nu trebuie să fie proză versificată și necesită a fi scrisă într-un limbaj poetic modern.¹⁵

Treptat, începând cu 1957, poetul se va plasa într-o poziție de avangardă. Versurile sale rezultă deja dintr-un proces de interiorizare și meditație. Ceea ce urmează nu mai seamănă cu ceea ce s-a renegat. În volumele „Dincolo de iarnă” (1957), „Fluxul memoriei” (1957), „Versuri” (1961), „Imn către zorii de zi” (1962), „Fiul risipitor” (1964) se observă strădania poetului de a promova un program modernist și de a se elibera de marxism-leninismul romanțat, de *kitsch*-ul rezultat din combinarea forțată dintre poetica secolului XIX și ideologia oficială. Manifestând îngrijorare față de pericolul anacronismului mijloacelor de expresie, în încheierea discursului său din 1956, poetul își exprimă îndoiala cu privire la faptul că astăzi se mai poate scrie utilizând limbajul lui Văcărescu sau al lui Bolintineanu: „Se poate scrie astăzi oare ca la '48? Pot coexista diligența și avionul cu reacție? Personal, nu cred. Realitatea contemporană cere mijloace de expresie corespunzătoare.”¹⁶

Pentru început, în volumul „Dincolo de iarnă”, cu scopul de a restitui esența lirică a versurilor sale, recurge la o specie clasică – pastelul, ca de exemplu *Salcâmii*:

*O, drumuri lungi, șerpuite prin iarbă...
Mai trăiți, salcîmi, ori ați fost tăiați
Cândva-ntr-o irană cu zăpezi și viscol?
Frați, ai mei, frați?
Poate dintre toți numai eu
Am rămas să port veșnic florile voastre
Scuturându-le, scuturându-le
Albe, sub ceruri albastre*¹⁷.

Pastelurile lui Baconsky nu sunt însă veritabile pasteluri, ne asigură cercetătoarea Magda Wächter: „Peisajul este la A.E. Baconsky un prilej de meditație și confesiune; contemplația, reflecția iau locul descripției, iar percepția este spiritualizată, aservită impresiei.”¹⁸ Poemul *Rutina*, pe care Mircea Martin îl consideră semnificativ pentru această etapă a liricii lui Baconsky, a stârnit controverse în presa vremii pentru felul în care insinuează cititorului falsa utopie a realității:

*Frunza-n arbori freamătă arar.
Nimeni nu te-ascultă niciodată,
Dragostea o cauți în zadar;
Fetele la geamuri nu s-arată.
Stelele s-au stins. Nu le-ai văzut?
Pentru tine nu vor mai apărea;
Pasărea măiastră a trecut
Pe orbita ei înșelătoare*¹⁹.

¹⁵ *Ibidem*, p. 210.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 210-211.

¹⁷ Poezia *Salcâmii*, in: A.E. Baconsky, *Versuri*, cuvânt înainte de Mihail Petroveanu, Editura Tineretului, 1964, pp. 30-31.

¹⁸ Magda Wächter, *Op. cit.*, p. 148.

¹⁹ Poemul *Rutina*, in: A.E. Baconsky, „Scrieri I – Poezii”, București: editura Cartea Românească, 1990, p. 22.

Al doilea volum publicat în 1957, „Fluxul memoriei”, criticat în contemporaneitatea poetului pentru exces de modernism și ruperea de realitate, este considerat prima carte scrisă cu adevărat în stil baconskian. În acest volum poetul face primele încercări de a (re)orienta lirica spre metafizică. Versurile sale, de pildă ca în poemul *Trecerea lină*, se îndreaptă „către oficializarea relației (nepermise până atunci) cu fundamentele filosofice și mitico-simbolice ale lumii”²⁰:

*Îmi pare câteodată c-am mai privit acești
Munți străbătuți de ape, de viscole și fiare –
Cândva în tremurarea frumoaselor povești
Trecui pe-aici în urma tăcutelor mioare.
[...]
Tac lângă piscuri. Soarele-n amurg,
Crezând că-s brad sau carpen, pe creștet mă sărută –
Mă uit în jos și caut prin apele ce curg,
Privirea mea de-atunci, necunoscută²¹.*

În 1959, în urma mai multor confruntări cu organele regionale Cluj, Baconsky este eliberat din funcție și se mută la București, unde nu va mai deține nicio funcție și va trăi doar din scris până la sfârșitul vieții. Aici colaborează la cele mai importante publicații precum „Gazeta literară” și „Secolul XX”, a cărei conducere ar fi trebuit să o preia la venirea sa în capitală.

În perioada așa-numitului „dezgheț” (1965–1971), lirica lui Baconsky se schimbă substanțial. „Fiul risipitor” (1964) ilustrează trecerea la un nou gen de lirism. Cu acest volum se încheie vârsta lirică a poetului, susține Ion Pop. „*Fiul risipitor*, cea mai elegiacă și mai frumoasă carte a lui A.E. Baconsky, este expresia desăvârșirii unei etape artistice, dar și a unei crize a autorului ajuns la hotarul dintre două vârste estetice.”²² Deja în volumul „Cadavre în vid” (1969) se atestă metamorfoză propriu-zisă a liricii sale. Poezia se distinge prin caracterul funebru și transfigurarea unei realități apocaliptice. Mircea Martin crede că acest volum – „momentul de vârf al lirismului baconskian”²³ – marchează depășirea unei crize a identității prin care a trecut scriitorul. Pornind de la poemul care intitulează ciclul *Autoportret în timp*, autorul prezintă o retrospectivă a căutării de sine:

*Am semănat cu pădurea, cu moara de vânt, cu tăcutele,
negrele, necunoscutele cruci de la margini de drumuri,
cu umbrele cailor noaptea pe-nalte coline moldave
am semănat – și cu chipul ciudaților zei
îngropați în nisip lângă mare. Cât e de-atunci?
Trebuie să fi trecut multe ploii, multe viscole, trebuie
să fi pierit multe ziduri și oști, să fi căzut multe lanțuri,
să fi ars, să se fi risipit, să se fi dus dracului multe imperii*

²⁰ Diana Câmpan, *Gâtul de lebădă – utopiile răsturnate și confesiunile mascate ale lui A.E. Baconsky*, Cluj-Napoca: Dacia, 2003, p. 149.

²¹ Poezia *Trecerea lină*, in: A.E. Baconsky, *Versuri*, Editura Tineretului, 1964, p. 105.

²² Magda Wächter, *Op. cit.*, p. 221.

²³ Mircea Martin, „*Extatica trecere*” a poetului, in: A.E. Baconsky, „*Scrieri I – Poezii*”, București: Cartea Românească, 1990, p. LXX.

ca să-ncep a semăna în sfârșit cu mine²⁴

Apogeul celei de-a treia etape coincide cu debutul în proză. Pecetea ideologică devine tot mai greu de sesizat în volumul „Echinouxul nebunilor și alte povestiri” (1967), ce reprezintă atingerea deplinei conștiințe artistice. Criticul ieșean Bogdan Crețu susține că anul 1967 a fost momentul capital din creația scriitorului, marcând o evoluție onorabilă, dar, mai ales renunțarea la slujirea intereselor propagandistice ale partidului comunist.

Călătoriile în străinătate și vasta activitate de traducător continuă să îi accentueze non-conformismul, dar nu devine niciodată un opozant deschis al partidului. Relația cu partidul se înrăutățește și mai mult după ce publică în revista vest-berlineză „Kontinent” (1975) romanul *Biserica neagră*, fiindcă cenzura din România nu i-a permis să-l publice. Ulterior, textul romanului a fost difuzat de către postul de radio „Europa liberă”. *Biserica neagră* este o alegorie a societății dictatoriale. Un roman parabolic care prezintă modul de viață dintr-un sistem totalitar. Sistemul este reprezentat printr-un oraș fără nume, în care *Cerșetorii* au acaparat puterea și au trecut la persecutarea elitei, slujindu-se de o poliție demonică.

Însemnările de călătorie ale lui A.E. Baconsky reflectă și ele aceeași evoluție a scriitorului: de la realismul-socialist la retorica existențialistă. Baconsky a vizitat multe orașe din occident: Viena, Salzburg, Paris, Milano, Roma, Veneția, Frankfurt, Stockholm, Köln, Hamburg, München – toate sunt reflectate sub forma unor ghiduri turistice în „Remember. Fals jurnal de călătorie”, publicat postum în 1977. Volumul „Corabia lui Sebastian” (1978, postum), prin structura sa, este la fel un jurnal al șederii autorului la Berlin, fiind scris în versuri și în proză (poeme și anti-poeme). În general, creația sa reflectă o profundă cunoaștere a literaturii europene și un spirit critic care se împotriva convențiilor și normelor literare ale vremii.

În viziunea scriitoarei Magda Wächter, metamorfozele poetului sunt de fapt niște măști²⁵, unele conformiste, altele de revenire la sine. În această succesiune de ipostaze, poetul este într-o continuă căutare a *Eu*-lui sau poate că într-o continuă căutare a mijloacelor (sigure) de afirmare și manifestare. Baconsky, rupt de atâtea ori din universul său poetic, a căutat mereu să se afirme, să demonstreze, să concureze. Dumitru Micu și-l amintește astfel: „Starea lui cea mai tipică de spirit era însă un inepuizabil elan al activității competitive. [...] Spre nedumerirea mea, Baconsky părea că scrie – chiar și poezie – nu sub impulsuri interioare inefabile, ci din dorința de afirmare prin umilirea altora. Constant, el pune tot ce înfăptuia și tot ce conținea almanahul nostru în opoziție cu literatura altor reviste.”²⁶ Anume prin acest spirit de contradicție, nonconformism și elitism etalat Baconsky și-a manifestat revolta împotriva contextului cultural, argumentează Magda Wächter.²⁷

Însuși Baconsky consideră necesar să-și compenseze erorile de deviație din tinerețea sa „confuză, nu o dată tragică, nu o dată donquijotescă – dar poate reabilitată prin patima timpului”²⁸. „Cred, în general, [zice scriitorul] că datele care contează pentru marele public al cititorului de poezie se deduc în mod inevitabil din însăși poezia poetului despre care e vorba; acelea sunt, în ultimă instanță, datele care pot avea o semnificație deosebită, această

²⁴ Poemul *Autoportret în timp*, in: A.E. Baconsky, „Scrieri I – Poezii”, București: Cartea Românească, 1990, p. 341.

²⁵ Magda Wächter, *Op. cit.*

²⁶ Dumitru Micu, *Timpuri zbuciumate. Reconstituiri subiective*, București: Editura Vestala, 2001, p. 113.

²⁷ Magda Wächter, *Op. cit.*, p. 23.

²⁸ Pavel Țugui, *Schiță dintr-o oglindă*, in: „Steaua”, nr. 12, dec. 1979, p. 10,16, *apud* M. Wächter, *Op. cit.*, p. 14.

biografie literară este de fapt cea care constituie singura identitate pentru omul de artă.”²⁹ Neîndoielnic, poetul căută să-și anuleze atât poezia angajată din prima perioadă a creației sale, cât și „biografia reală”. Și-ar dori ca cititorii să-l cunoască din „biografia sa ideală”³⁰, adică Poezia.

Și totuși, biografia „ideală” este inseparabilă de aceea reală. Desigur, Baconsky nu poate fi interpretat decât prin raportare la contextul istoric, dar nu trebuie identificat cu acesta. „Personajul prezent în viața și în opera lui A.E. Baconsky este în primul rând artistul, conștient de superioritatea condiției sale, omul neasemănării, al cărui centru existențial este însăși opera sa.”³¹ Nu pot fi negate scrierile sale inovatoare și angajamentul său intelectual.

Metamorfoza scriitorului și omului A.E. Baconsky nu a fost una neprevăzută, „poetul s-a manifestat de la bun început ca o personalitate puternică, a cărui obiective majore erau impersonale” (Mircea Martin). În contextul regimului totalitar, a fost nevoit să navigheze între menținerea unei voci literare proprii și conformarea cu cerințele regimului. A suferit nu doar din punct de vedere artistic, dar și personal, fiind supus unor presiuni constante pentru a se alinia ideologic.

A.E. Baconsky – numit „poetul cu papillon”, „poetul cel de catifea” (Negoiță Irimie), „cavaler al utopiilor” (Octavian Paler), „aristocrat al spiritului” (Paul Emmanuel), de o ținută și eleganță vestimentară celebră în epocă – nu putea deveni adept al proletcultismului, decât prin compromis sau poate chiar constrângeri severe.

Moartea lui A.E. Baconsky a fost subită, la fel de neprevăzută ca și strămutările din copilărie și adolescență. Poetul moare în circumstanțe teribile: în vizită, în timpul cutremurului din 4 martie 1977. În ultima perioadă a vieții a deținut rubrici de succes la „Contemporanul”, „Magazin” și un foileton la un săptămânal german. Deci, forța sa creatoare, curmată aspru ca și altădată, prevestea încă transformări prețioase. Ultimele versuri, scrise chiar în ziua tragicului eveniment, impresionează nu doar prin faptul că sunt profetice, dar și pentru că ilustrează exemplar conturul propriului destin, asumat cu o demnitate sfidătoare: „Adu-ți aminte de cei ce îngroapă pe atâția alții/ sfârșind prin a fi îngropați și învață/ să disprețuiești moartea...”.

În fine, A.E. Baconsky reprezintă un exemplu emblematic al efectelor devastatoare ale unui regim totalitar asupra unei figuri culturale importante. Metamorfoza sa, atât ca scriitor, cât și ca individ, reflectă complexitatea și contradicțiile perioadei postbelice din Basarabia și România. Regimul totalitar a modelat și, în multe cazuri, a limitat expresia artistică și libertatea personală, demonstrând impactul profund al politicii asupra culturii și vieții individuale. Studiul vieții și lucrărilor lui Baconsky oferă o perspectivă valoroasă asupra modului în care regimurile represive pot influența și transforma creativitatea și identitatea personală.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului științific 010402 „Cultura și politica în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (USM, 2024–2027).

²⁹ Într-un interviu oferit lui George Ivașcu, *A.E. Baconsky*, volumul „Confruntări literare”, III, București: Editura Eminescu, 1988, pp. 262-263.

³⁰ Magda Wächter, *Op. cit.*, pp. 8-9.

³¹ *Ibidem*, p. 8.

LITERATURA INTERBELICĂ DIN BASARABIA ÎN NOUL CONTEXT POLITIC

Interwar literature from Bessarabia in the new political context

CZU: 821.135.1.09"1918/1940"(498.7):321.64

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754775>

Rodica GOTCA

Doctor în filologie, cercetător științific,

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4556-7647>

E-mail: gotcarodica@gmail.com

Summary. In this article, is presented the interwar Bessarabian literature, whose existence was marked by the political changes between the union with Romania, in 1918, and the Soviet occupation, in 1940. Interwar Bessarabia gave birth to a literature that bears the mark of different forms of reactions to the existing political regime, different attempts to preserve the local spirit in relation to that of Greater Romania. The interwar literature from Bessarabia tried to preserve its local specificity and, at the same time, to integrate into the Romanian culture. As sporadic forms of synchronizing with the interwar Romanian cultural phenomenon, in Bessarabian literature, the trend of „exiting provincialism”, radicalized by some writers to the point of „denying one’s own identity” is noticed. In addition to these directions, the „generationist” movement is also manifested, the struggle between „autochthonists and Westernists”, between „traditionalists and modernists”, the alienation from the period of the formation of RASSM. Bessarabian writers from the interwar period studied are: Ion Buzdugan, Alexandru Robot, Pan Halippa, Vladimir Cavarnali, Teodor Nencev, Vasile Luțcan, Andrei Ciurunga, Eugeniu Coșeriu, Magda Isanos, Olga Vrabie, Liuba Dimitriu, Lotis Dolënga et al. and a series of literary magazines such as: „Viața Basarabiei”, „Bugeacul”, „Poetul”, „Itinerar” etc. a.

Key words: interwar literature, romanian literature, Bessarabia, the union with Romania, cultural regionalism, „generationalism”.

Literatura și regimurile politice au reprezentat întotdeauna două câmpuri de influență care s-au atras ori respins cu o neînchipuită forță, căci ambele au la temelie cugetul și simțămintele unei națiuni, unui stat, unei lumi. Astfel, aceste două mari puteri s-au aflat, de-a lungul istoriei, atât în alianță, cât și în opoziție, care s-a realizat în același timp, în interiorul aceluiași popor, așa încât să reflecte dezbaterile politice și sociale, să influențeze opinia publică și, nu în ultimul rând, să direcționeze cursul evenimentelor politice.

În articolul dat, vor fi prezentate tendințele literaturii basarabene interbelice, marcate de schimbările politice situate între unirea cu România, în 1918, și ocupația sovietică, în 1940. Aceste două evenimente au marcat atât direcția politică a țării, cât și activitatea scriitorilor și literatura în sine. România interbelică a asigurat Basarabiei o perioadă de tihnă de la in-vazia țaristă, i-a oferit ocazia integrării în națiunea din care descinde și a „demarat procese de modernizare a economiei, a vieții politice, a societății în ansamblu. (...) În perioada interbelică, basarabenii au beneficiat de un regim democratic (cu cunoscutele-i carențe), bazat pe Constituție și legi, au folosit avantajele reformei agrare și libertățile orășenești. Procesul de modernizare a economiei, infrastructurii, vieții sociale etc. a fost pe alocuri rapid, în alte cazuri – lent sau chiar cu crize. Totuși a fost un progres incontestabil, care, spre nefericirea

basarabenilor (a românilor în ansamblu), a fost întrerupt de invazia sovietică, înfăptuită la 28 iunie 1940”¹.

Literatura scrisă în perioada petrecută în componența României Mari se diferențiază categoric de cea apărută în RASSM, deoarece polemicele interioare se transformă în mișcare de opoziție și tendință de păstrare a spiritului național. Basarabia interbelică a dat naștere unei literaturi ce poartă urma diferitor forme de reacții la regimul politic existent, diferitor încercări de a păstra spiritul local în raport cu cel al Marii României (perceput ca un reper de raliere, dar și ca un spațiu vast în care se poate pierde specificul autohton).

Totuși, deși în Basarabia literații au trăit o evidentă confruntare între ei înșiși, aceștia au găsit modalități creative de a-și exprima ideile, iar opera lor rămâne un testament al rezistenței culturale și naționale (în spirit local/regional), „un organon al propriei noastre autocunoașteri, un instrument indispensabil pentru edificarea universului nostru uman”, cum spune Ernst Cassirer despre istorie și poezie².

Literatura interbelică din Basarabia a încercat să își păstreze specificul local și, concomitent, să se integreze în cultura românească, națională, ceea ce, în mod surprinzător, s-a soldat cu o izolare „în tăcerea propriului său cerc, emblemă prin excelență a mioriticului”. „Naționalitatea românească a continuat să trăiască în țărâtime, unde, tradiția moștenită de veacuri, se păstra cu toată agerimea și cu toată persistența”, fiind un colac de salvare într-o perioadă de dublă interpretare a schimbărilor produse de la Marea Unire³. Spiritul autohton basarabean s-a etalat în literatura acelei perioade printr-un „regionalism cultural” și „un provincialism păgubitor”, care au formulat acest cerc închis al frământării⁴.

Astfel, literatura basarabeană nu va fi, precum cea occidentală, una contemplativă, în care se reflectă bucuria existenței, cunoașterii și orice altă bucurie mărunță. Literații acestei perioade au abordat teme pământești, căci „pământul este, pentru românul basarabean, matricea vieții și morții, cosmosul sub formă de „materie unică”, de realitate palpabilă, de ultimă rațiune. Nici un alt adevăr nu e mai puternic decât acela că el vine „din” pământ și că el pleacă „în” pământ și că face parte dintr-o ordine supremă, dintr-un tot”. Această idee a funcționat, pentru scriitorii interbelici basarabeni, ca un *axis mundi*, pe care s-a constituit regionalismul cultural și mișcarea „generaționistă”, ce reprezintă două profiluri ale acestei perioade⁵.

În studiul „Literatura basarabeană din anii '20–'30. Ideea sincronizării”, Alexandru Burlacu observă o lipsă fatală a discernământului și gustului artistic în scrierea istoriei literare din Basarabia interbelică, fapt ce a dus la crearea unor goluri semnificative, ce au fost umplute de nume irelevante (unele nereprezentând interbelicul, chiar). Cercetătorul descrie literatura acestei perioade ca pe un conglomerat de autori și texte ce se încadrează în categorii și ideologii diferite, chiar opuse, precum „regionalismul literar”, reprezentat de Nicolai Costenco, care scria: „Pentru a fi stăpâni la noi acasă; pentru a da puțință spiritului local, basarabean, să triumfe cu toată originalitatea și specificul care îl delimitează în speță, fără a-l rupe cum cred mulți neofiți tricolori, a la D. Iov, din sânul familiei latine, românești; pentru a da posibilitate să se formeze un curent de idei sănătoase, în ozonul cărora să se purifice sufletele viitorilor scriitori basarabeni; pentru a cimenta toată suflarea basarabeană în

¹ Anatol Petrencu, *Basarabeni în cadrul României întregite*, in: *Limba Română*, 2018, nr. 1-2(243-244), pp. 240-248.

² Ernst Cassirer, *Eseu despre om*. București: Humanitas, 1944, p. 285.

³ Alexandru Boldur, *Basarabia românească*. Bacău: Vicovia, 2014, pp. 114-115.

⁴ Mihai Cimpoi, *Istoria literaturii române din Basarabia*. București-Chișinău: Litera Internațional, 2004, p. 31.

⁵ *Ibidem*, p. 34.

jurul unui ideal comun; pentru a ne trezi din somnul blajin, asiatic, ce ne copleșește; pentru a ne pune în rând cu lumea civilizată; pentru a avea odată în fața ochilor icoana progresului și nu spectrul mizeriei – Societatea scriitorilor basarabeni trebuie să ia ființă și va exista!”⁶.

Discursurile de acest fel sunt rezultatul raportării literaturii basarabene față de literatura română, care a trezit atât dorința de sincronizare, cât și dorința de autoconservare (mizând pe o păstrare a identității regionale – considerată, de unii cercetători, un retard cultural). Ultima fiind fundamentul „autohtonismului”, manifestat prin „exaltarea regionalistă a etnicului (ce) devine condiția supremă a ideologilor basarabeni”, care înaintază, drept o condiție a operei literare – „afirmarea caracterului local”⁷.

Pe lângă această direcție, se manifestă și mișcarea „generaționistă”, lupta dintre „autohtoniști și occidentalști”, dintre „tradiționaliști și moderniști”, polemică acutizată în special în poezie, ai cărei exponenți sunt I. Buzdugan și Al. Robot. Foarte puținele publicații rămase, după formarea RASSM, îngreunează cercetarea literaturii acelei perioade pentru a defini clar trăsăturile acestor opoziții ideologice. În acest sens se exprimă și Călina Trifan, într-o cronică literară, care observă că abia de câțiva ani „au apărut mai multe volume de istorie literară care încearcă să acopere vastele pete (albe-negre) din ciuntita noastră, până de odinioară, moștenire literară. Critica și istoria literară au înlesnit mult accesul atât la patrimoniul literaturii clasice, cât și la valorile literaturii române contemporane. Astfel că după ce s-a recunoscut, chiar și cu jumătate de gură (la nivel oficial), că literatura basarabeană a fost și este un segment al celei românești, greu va fi să dovedești, în special tinerei generații, existența așa-numitei literaturi (culturi) moldovenești”⁸. Asta ar însemna că abia după mai bine de jumătate de secol literatura basarabeană încearcă activ o reanimare a trecutului și o restabilire fidelă a celor întâmplate, inclusiv și a celor scrise în perioada interbelică.

Evident că restabilirea se face în baza celor scrise de martorii oculari, scriitorii interbelici basarabeni au fost cei care au trăit cele scrise. Larisa Noroc, cercetând cultura Basarabiei din perioada anilor 1918–1940, menționează, despre aceștia că: „fiind martori ai evenimentelor asupra cărora au influențat, ei au reușit să rămână, în același timp, și observatori obiectivi, să înregistreze cu scrupulozitate fapte, idei, declarații, voci de presă etc. (...) Printre problemele prioritare ale acestor cercetători se numără studierea evenimentelor revoluționare ale anilor 1917–1918, analiza actului Unirii, argumentarea necesității de emancipare națională și de edificare a învățământului național. Cu regret, procesul artistic este mai puțin reflectat în lucrările amintite”. Cercetătoarea menționează, mai jos, că despre arta interbelică basarabeană se constata că este în stagnare; această concluzie se datorează fie faptului că oamenii de artă nu erau atât de activi în această perioadă, fie faptului că activitatea lor s-a pierdut în cadrul intensei deznaționalizări promovate de sovieticii instaurați ulterior⁹. Este cunoscut faptul că pe lângă eliminarea activă a reminiscențelor perioadei interbelice din cadrul României Mari, regimul sovietic, a venit și cu o serie de acte normative ce aveau drept scop să direcționeze în albia necesară cursul artelor din spațiul basarabean (fapt ce a desființat cu succes și așa puținele scrieri interbelice). În RASSM, în perioada anilor 1924–1940, fundamentul literaturii era scrisoarea Comitetului Central al Partidu-

⁶ Alexandru Burlacu, *Literatura basarabeană din anii '20–'30. Ideea sincronizării*, in: Metaliteratura, 2001, nr. 1, pp. 134-135.

⁷ *Ibidem*, p. 136.

⁸ Călina Trifan, *Variațiuni pe o temă*, in: „Contrafort”: 4-5 (90-91), aprilie-mai. [online] <https://www.contrafort.md/old/2002/90-91/323.html> (consultat 04.07.2024).

⁹ Larisa Noroc, *Cultura Basarabiei 1918–1940. Repere istoriografice*, in: „Enciclopedia. Revistă de Istorie a Științei și Studii Enciclopedice”, nr. 1-2 (6-7), AȘM, 2014, p. 26.

lui Comunist din Rusia „Despre proletculturi” (1 decembrie 1920), rezoluția aceleiași comitet „Despre politica partidului în domeniul literaturii artistice” (18 iunie 1925), hotărârea „Despre restructurarea organizațiilor literare și artistice” (23 aprilie 1932), hotărârea Comitetului regional din Moldova al Partidului Comunist bolșevic din Ucraina „Despre starea de lucruri în organizația scriitorilor din Moldova” (9 august 1932), susținute de privirea neadormită a „ochiului al treilea”, de ziarul „Plugarul roșu” (1924) și de Organizația Scriitorilor Sovietici din Moldova „Răsăritul” (1928). Acestea aveau drept scop consolidarea societății literare prin susținerea ideilor bolșevice și dezvoltarea unei literaturi „sovietice moldovenești”. Este știut că aceste strategii au dat roade, astfel că au apărut, în scurt timp, alte publicații/organizații care încurajau autorii-susținătorii regimului sovietic să publice: revista „Moldova literară” (1928) și Editura de Stat a Moldovei (~1930), care acceptau texte exclusiv despre Lenin, Războiul civil, Octombrie, societatea socialistă înfloritoare, omul nou, muncitorii basarabeni în lupta pentru reunirea cu Patria Sovietică etc. Literatura angajată de atunci, care era reprezentată de volume precum cele semnate de Constantin Coșăraș, Mihai Andriescu, Dumitru Milev, Teodor Malai, Nichita Marcov ș.a. nu au ajuns astăzi să fie parte integrantă a patrimoniului literar român/basarabean, din simplu motiv că temele impuse de ideologia sovietică nu mai sunt actuale, iar lucrările în sine nu reprezintă o valoare literară. Mult mai târziu, literatura basarabeană s-a animat puțin, adunând scriitori care au contribuit la resuscitarea spiritului național, chiar și dacă foarte discret, dând o speranță vagă la supraviețuire literaturii și înscriind în istorie nume în mare parte uitate azi¹⁰.

Formarea literaturii interbelice basarabene, în anii RASSM s-a desfășurat sub semnul înstrăinării de rădăcini, într-un regim sufletesc paradoxal, după cum observă și Mihai Cimpoi: „îmbinând tipul *naiv*, corespunzător unui *homo naturalis* (sau *homo folcloricus* în plan artistic), cu tipul paroxistic al exilatului care se află mereu într-o situație-limită, la ultimul hotar al stării poetice”. La care se adaugă și cel de-al treilea tip: „*homo naturaliter christianus*, care se impune odată cu poezia mesianică a lui Alexie Mateevici, se configurează pregnant în poezia de inspirație religioasă a lui Ion Buzdugan, Pan Halippa, Magda Isanos în anii 30–40 ai secolului al XX-lea”¹¹.

Autorii menționați de M. Cimpoi, sunt cei ce și-au condamnat opera la „o succesiune de reînvieri ce survin în urma unor crucificări pe Golgota suferinței continue”, fiind aruncați mereu la „ultimul hotar al existenței”¹². Astfel s-a scris literatura basarabeană, care „este întru totul asemenea Bibliotecii din Alexandria: cum ai putea să investighezi și să valorifici întregul ei fond de cărți, manuscrise, publicații, mărturisiri epistolare când o parte bună din ele au fost arse, nimicite, cenzurate, arestate, bombardate, ascunse în tainițe, dosite după alte cărți sau predate securității spre a fi *lichidate*, puse sub sechestru sau mutate la *Cărți rare* (În România comunistă goana după basarabeni fugiți din Basarabia era însoțită de goana după cărțile autorilor basarabeni)”¹³.

Așa cum în Basarabia era goana după literatura română, interzisă atunci, aflată sub „*interdicția sau tăcerea asupra întregii generații de scriitori români interbelici* – L. Blaga, I. Barbu, T. Arghezi, C. Petrescu, Liviu Rebreanu, H.P. Bengescu, M. Eliade”; aceasta fiind descoperită abia spre sfârșitul secolului XX, când a fost posibilă „recuperarea și asumarea acestor scriitori”¹⁴. După cum observăm, literatura interbelică basarabeană este un subiect dificil de

¹⁰ <https://moldovenii.md/md/section/178> (consultat 09.12.2023).

¹¹ Mihai Cimpoi, *Istoria literaturii române din Basarabia*, p. 35.

¹² *Ibidem*, p. 37.

¹³ *Ibidem*, p. 39.

¹⁴ Terezia Filip, *Literatura română a Basarabiei postbelice prin grila analitică și conceptuală a*

abordat și astăzi, căci, deși regimurile politice s-au schimbat și limitele ideologice au dispărut, cu ele au dispărut și operele, în absența cărora este foarte dificil să te pronunți. Totuși, aceste goluri sunt sporadice, căci ne bucurăm de reminiscențele rezistenței naționale și unității culturale identificate în operele ce au supraviețuit și au ajuns până astăzi. Marcată de lupta cu sine și cu cei din jur, literatura interbelică basarabeană este una „a rezistenței și de rezistență”¹⁵.

Uneori, această rezistență era echivalentă unei crize de creștere (dacă vorbim de mișcarea „generaționistă”), care „a făcut multă vâlvă în Basarabia, dar, prin fronda teribilistă sau prin exaltarea mistică, prin violenta contestare a tuturor valorilor trecutului (...), ea demonstrează, nu rareori, și o insuficiență acută a adevăratei spiritualități”¹⁶. Noua generație tinde spre o sincronizare cu modernismul, soldată cu „dedublarea și multiplicarea” eului poetic, cu crearea unei formule noi autohtone, încercând să depășească spiritul provincial¹⁷.

Printre aceste încercări, ca forme sporadice ale sincronizării cu fenomenul cultural românesc interbelic, în literatura basarabeană este sesizată tendința de „ieșire din provincialism”, radicalizată de unii scriitori până la „renegarea propriei identități”. Alina Ciobanu-Tofan, menționează că „în mediul cultural basarabean opoziția tradiționaliștilor a fost susținută și de adepții regionalismului cultural, care proclamau *spiritus loci* drept axă a lumii și universului”. În cadrul României Mari, literatura basarabeană a simțit nevoia de a se autoafirma, fie că din cauza unei constante înstrăinări, fie din cauza unui sentiment artificializat al apărării identității naționale de influența din exterior, dar era evidentă o reticență față de sincronizarea cu literatura română interbelică. Astfel, ideologia regionalismului cultural basarabean este sprijinită de etalarea unui *spiritus loci*, care devine „piatra de temelie și rațiunea animatoare” a literaturii acelei perioade. De asemenea, „viața literară din Basarabia interbelică a fost marcată de interferența modelatoare a celor două mituri coabitante ale civilizației moderne: mitul Provinciei și mitul Centrului. Diferențierea, prin modul de raportare la criteriile și ierarhiile valorice naționale și universale, a punctelor de vedere asumate a declanșat în mediile culturale reacții polemice, confruntări intermitente sau de durată între tradiționaliști și moderniști, *protocroniști* și *sincroniști*, manifestându-se însă în toată amploarea prin ideologia și estetica regionalismului cultural”¹⁸.

Ana Bantoș, în studiul „Regăsirea de sine în literatura basarabeană: flux și reflux”, își propune să realizeze o „viziune panoramică asupra literaturii române contemporane din spațiul dintre Prut și Nistru”, în care prezintă perioada interbelică ca pe unul dintre cele mai importante momente: „În perioada interbelică, literatura română din Basarabia evoluează sub semnul necesității sincronizării cu procesele literare din întreg spațiul literar românesc, însă nu va fi scutită de fenomene locale. Efervescența creatoare este susținută de multiple publicații periodice cu caracter literar, între care: *Viața Basarabiei* (1932–1944), *Pagini basarabene* (mai-iunie 1931), *Itinerar* (1938–1940), *Cuvânt moldovenesc* (1926–1940; 1941–1944), *Bugeacul* (1935–1940)”. Cercetătoarea precizează că în aceste publicații au apărut autorii basarabeni pe care abia după 1989 îi vom cunoaște și valorifica în studii literare ori pune în valoare în culegerile ce reflectă perioada interbelică¹⁹.

Anei Bantoș, în „Limba Română”, Nr. 2, anul XXXI, 2021.

¹⁵ Mihai Cimpoi, *Istoria literaturii române din Basarabia*, 2004, p. 49.

¹⁶ Alexandru Burlacu, *Literatura basarabeană din anii '20-'30. Ideea sincronizării*, p. 142.

¹⁷ *Ibidem*, p. 159.

¹⁸ Alina Ciobanu-Tofan, *Spiritus loci sau afirmarea alterității în literatura română din Basarabia*, în: *Metaliteratură*, 2002, nr. 5, pp. 171-176.

¹⁹ Ana Bantoș, *Regăsirea de sine în literatura basarabeană: flux și reflux (I)*, în „Limba Română”, Nr. 1, anul XXX, 2020.

Printre aceștia se numără:

Ion Buzdugan (poet și publicist, cunoscut pentru poeziile sale patriotice și pentru implicarea sa în mișcarea de eliberare națională. În poeziile sale, a fost nevoit să adopte un ton mai moderat și să evite criticile directe la adresa regimului. I. Buzdugan a fost un susținător fervent al unirii Basarabiei cu România și a folosit poezia ca mijloc de propagandă naționalistă. De exemplu, în volumul „Cântece de vitejie”, el glorifică eroii naționali și lupta pentru libertate, iar poezia „Basarabia” reflectă dorința de libertate și unitate națională, dar într-un mod subtil pentru a evita cenzura, scriitorul folosește imagini ale naturii și simboluri naționale pentru a exprima sentimentele de patriotism. „Patosul muncii este redat în opera lui Ion Buzdugan:

«Am pornit în zori de zi, cu plugul,
Să trag brazda mea în primăvară;
Plugule, te-implânt adânc și ară,
Să reverse pe ogor belșugul.» (*Semănătorul*)²⁰,

Alexandru Robot (poet și prozator, a cărui operă reflectă o tensiune constantă între dorința de a exprima adevărul și necesitatea de a se conforma normelor impuse de regim. Al. Robot a fost influențat de curentele literare moderniste și a adus în literatura basarabeană teme noi și o abordare inovatoare. În poeziile sale, precum cele din volumul „Apocalips terestru”, el explorează teme existențiale și sociale. „Dragostea nețărnută față de meleagurile natale răzbate din versurile lui Alexandru Robot:

«Provincie bogată în toamne și podgorii,
Când sălciile-ngroapă hotarul mort la Prut,
Și-n apa zării-și scaldă aripile cocorii,
Cu luntrile-aminirii alunec prin trecut.
Prin neguri destrămate vâd turle verzi ca brazii,
Și turme risipite în iarba din pășuni.
Lumina nouă șterge vechi urme de invazii,
Iar graiul tânăr crește din oase de străbuni.
Hotarul de la Nistru cu apele păgâne
Își murmură povestea de jertfe și victorii,
Iar stepele se culcă sub aur viu de grâne,
Provincie bogată în toamne și-n podgorii». (*Basarabia*)²¹,

Pan Halippa (publicist, jurnalist și om politic, unul dintre cei mai înflăcărați luptători pentru unirea Basarabiei cu România. A realizat o serie de studii istorice și literare, în care și-a expus viziunea asupra regimului, precum „Calvarul românilor basarabeni și bucovineni. Documente” și „Flori de pârlăoagă”. „Plină de semnificații adânci e și poezia lui Pan-teleimon Halippa înserată în paginile revistei:

«Nu, nu! Să nu mă vreți altfel...
Mai bine să rămân posac...
Așa doar e și el...
Poporul meu sărac!...
Posac și adâncit în gând,
Eu cercetez un drum,
Și cred că în curând
Va curge viața și altcum!...

²⁰ Ludmila Balțatu, *Aportul literaturii basarabene din perioada interbelică în tezaurul general al culturii naționale*, in: „Analele Științifice ale Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul, Vol. VI, 2010, pp. 13-16.

²¹ *Ibidem*, p. 13.

Dar pân-atuci de ce aş fi
 Glumeţ, sau vesel, sau limbut-
 Durerea, pân-a se toci,
 Abia doar geme, ca un surdo-mut!» (*Durere- tăcere*).²²⁾,

Vladimir Cavarnali (poet, a cărui stil a fost asemănat de critica literară cu cel al lui Esenin, dar care s-a dovedit a fi mult mai pământesc și mai contemporan/actual, în volume precum „Răsadul verde al inimii stelele de sus îl plouă”),

Teodor Nencev (un alt poet influențat de lirica lui Esenin, care a publicat activ în paginile revistei „Viața Basarabiei” și a militat pentru eliberarea națională, fiind fondatorul revistei „Bugeacul”. O deosebită atenție autorul acestei cărți acordă personalității lui Teodor Nencev care, de altfel, a și adunat în jurul său un grup de tineri literați, dornici de a-și pune umărul la propășirea culturii românești.²³⁾,

Vasile Luțcan (alt colaborator activ la presa vremii, care alături de fratele său Antonie Luțcan, trec prin vâltoarea regimului politic și al celor două Războaie Mondiale, publicând volume dedicate destinului dramatic al Basarabiei),

Andrei Ciurunga (un alt deținut politic, poet și memorialist, care a publicat sub acest pseudonim, cât și sub cel de Robert Cahuleanu, numele real fiind Robert Eisenbraun, ce debutează la 11 ani cu o poezie marcată de dorința de unificare națională – „Unirea Principatelor Românești”, apoi tipărește clandestin volumul anticomunist „Poeme de dincoace”),

Eugeniu Coșeriu (lingvist, filolog, filosof și om de cultură ce a militat și a acționat concret în dezvoltarea lingvisticii și a susținut mediul științific românesc, deși se contrazicea cu regimul comunist, fapt ce nu s-a lăsat fără urmări, deoarece opera sa științifică nu s-a bucurat de publicații în limba română, precum în italiana, spaniola, germana și franceza, care erau mult mai deschise atât studiilor lingvistice, cât și personalității sale directe și neangajate politic. „Colaborator al revistei «Viața Basarabiei» a fost și savantul cu renume mondial Eugen Coșeriu. În numărul 2 din anul 1940 al acestei ediții periodice apare poezia cu un profund conținut filosofic a lui Eugen Coșeriu intitulată *Mimoza*:

«Liniște. Pasărea Phoenix a trecut prin solitudini.
 Moment mic. Moment bun. Șerpi de cer.
 Arse câmpii au vibrat în latitudini:
 Pasărea tremură în izvoare și-n eter.
 Filozoful blând murise topit în poeme;
 Cineva i-a fript ochii- ca un mag, ca un zeu;
 Filozoful blând a albit stelar în gene.
 Liniștea, pasărea, azurul, zmeul sau eu?»²⁴ ș.a.

În categoria literaților din Basarabia interbelică, face parte și Emilian Bucov, Andrei Lupan, George Meniuc, Bogdan Istru, Nicolae Costenco, Liviu Deleanu, Petru Haneș, Ștefan Ciobanu, Nicolae Smochină ș.a.²⁵ Este important de menționat faptul că literatura feminină din Basarabia interbelică reprezenta, la fel, o forță, pe care trebuie să o luăm în considerație. Aliona Grati, în „Privirea Euridicei. Lirica feminină din Basarabia. Anii '20–'30”, realizează o cercetare prin intermediul cărei pune în lumină creația poetelor din acest spațiu cultural „supus de atâtea ori dezintegrării și înstrăinării forțate de matricea originară

²² *Ibidem*, p. 14.

²³ *Ibidem*, p. 15.

²⁴ *Ibidem*, p. 14.

²⁵ <https://moldovenii.md/md/section/178> (consultat 09.12.2023).

și de valorile spirituale europene”²⁶. Cercetătoarea apreciază „temeritatea cu care s-au afirmat poetele din perioada interbelică”, considerând demnă de interes „formula și ideologia sămănătoristă, dominantă în conștiința basarabenilor la începutul secolului”²⁷.

Un loc aparte în literatura basarabească interbelică feminină îl ocupă scriitoarea Magda Isanos, apreciată de exegeți ca „o pasionată a *luminii și a dragostei de oameni*”, cucerind cititorul prin *profunzimea sensibilității și înălțimea idealurilor ei umaniste*. Tânăra a fost considerată drept una *dintre cele mai înzestrate vlăstare*, care a adus cu sine *o creație autentică și originală*, apariția ei fiind asemuită cu *un dar de preț și semnificativ în același timp, ținând seama de calitatea artistică, de profunzimea și noblețea umanistă a mesajului cuprins în versurile mereu tinerei autoare*.²⁸

În studiul introductiv la „Scrieri. Magda Isanos”, apărut în 2016, la Editura *Știința*, în Colecția „Moștenire”, Aliona Grati realizează o profundă cercetare a operei Magdei Isanos, în care menționează că „autoarea se opunea romantismului de direcție personală și își arată solidaritatea cu promotorii unei noi sensibilități poetice.”²⁹ De asemenea, este specificat faptul că „poeta a publicat în timpul vieții sau a pregătit pentru tipar acele texte care exprimă cu intensitate maximă concepțiile sale despre viață și poezie. Volumul ei antum „Poezii” (1943) lasă impresia unei voințe de construcție migăloasă. Niciun poem nu este plasat la întâmplare. Cartea pornește cu o *ars poetica*, poemul *Pomii cei tineri*, și se încheie cu un *Epilog*. Penultimul – *Poemul femeii care iubea primăvara* – poate fi receptat ca o *ars poetica*. Mai mult decât atât, Magda Isanos și-a edificat volumul pe o structură de itinerar inițiativ, de cunoaștere, fapt ce probează o autentică modernitate artistică.”³⁰

O altă poetă basarabească din perioada interbelică este Olga Vrabie, a cărei apariție este numită „florală”, „poezia ei mizează pe marile posibilități ale fanteziei, demonstrând predilecții pentru imaginarul scilpitor. Finețea gustului și harul nuanțării prin cuvânt se relevă prin câteva poezii de o rară delicatețe”.³¹

La fel, impresionantă și cu un destin curmat de tânăr, este Liuba Dimitriu, a cărei poezie este „una de tranziție de la epigonii eminescieni la poetica, sensibilitatea și mentalitatea modernistă. O poezie a locurilor comune cu toată recuzita simbolistă”³². Cu părere de rău, în urma poetei a rămas doar un singur volum – „Crinii Basarabiei” – publicat postum. Acesta cuprinde poeziile scrise într-o perioadă de boală, peregrinări, încercări de recuperare pe la diferite mănăstiri. „Structural eclectică, poezia Liubei Dimitriu este una de tranziție de la exercițiul unor epigoni eminescieni la poeticitatea și sensibilitatea modernistilor”.³³

Despre Lotis Dolenga se spunea că este „Elena Farago basarabească”, iar poezia ei este apreciată de critica literară ca fiind una „de o bogată ornamentație, cu vaste panouri decorative. Exotismele, neologismele (eufonice), denumirile de pietre prețioase, pe care le folosește din abundență, sunt un fel de bibelouri ale poeziei, împrumutate din mediul urban,

²⁶ Aliona Grati, *Privirea Euridicei. Lirica feminină din Basarabia. Anii '20–'30*. Institutul de Filologie al AȘM. Ch.: 2007, p. 4.

²⁷ *Ibidem*, p. 32.

²⁸ *Ibidem*, p. 39.

²⁹ *Scrieri /Magda Isanos*; ediție, st. introd., repere biografice, note și comentarii, referințe bibliografice de Aliona Grati; Ch.: I.E.P. *Știința*, 2016 (Combinatul Poligr.), p. 9.

³⁰ *Ibidem*, p. 11.

³¹ Aliona Grati, *Privirea Euridicei. Lirica feminină din Basarabia. Anii '20–'30*, p. 35.

³² *Ibidem*, p. 35.

³³ *Ibidem*, p. 151.

scoase de pe harta țărilor și istoriilor îndepărtate, din patrimoniul mitologic oriental, sau din „cuferele bunicilor literari”³⁴.

Lista ar putea continua cu Elena Alistar, Ecaterina Cavarnali, Tatiana Gălușcă, Veronica Russo, Elvira Oaza, Elena Vasiliu-Hasnaș, Elena Dobroșinski-Malai, Olga Crușevan-Florescu, Corina Constantinescu, Ecaterina Cerchez, Claudia Ilarie ș. a., care, alături de scriitorii basarabeni interbelici, au întregit imaginea unei literaturi autohtone scrise și de femei.

Literatura din perioada interbelică era susținută și de o serie de reviste literare, care au promovat nume notorii și de real talent, precum: „Viața Basarabiei”, „Cuget moldovenesc”, „Bugeacul”, „Generația nouă”, „Pagini basarabene”, „Poetul”, „Itinerar” ș.a., dintre aceste publicații „capul de serie al revistelor din anii 30 și steaua călăuzitoare a culturii românești din această perioadă fecundă a fost „Viața Basarabiei”, al cărei profil croit după cel al „Vieții românești” cu adăugarea unui orgolios aer provincial. Ea a fost, după cum s-a anunțat programatic, „plămâni spirituali” ai Basarabiei”³⁵. L. Balțatu afirmă, în studiul său „Aportul literaturii basarabene din perioada interbelică în tezaurul general al culturii naționale”, că „unul dintre rolurile principale în promovarea creației literare pe meleagurile basarabene i-a revenit revistei chișinăuene «Viața Basarabiei», (...) inaugurată în urma unui proces îndelungat de determinare a unor atitudini ideologice și aspirații colective care se precizau mereu, în funcție de circumstanțele sociale și de evoluția conștiinței artistice naționale. Colaboratorii revistei au depus maximum eforturi pentru a susține spiritul autohton, specificul național”³⁶.

I. Ciocanu consideră revista „o tribună literară de mare importanță în procesul afirmării unor scriitori tineri, care aveau să constituie curând faima literaturii române din Basarabia”³⁷.

Astfel, revista „Viața Basarabiei” este o piesă de rezistență a patrimoniului nostru, a spiritului autohton, centrul mișcării naționale și un spațiu propice afirmării tinerelor talente. Este evident faptul că, precum celelalte publicații ale vremii, revista a fost nevoită să adere ori să aleagă o anumită ideologie politică pe care o va susține. Avându-l în frunte pe omul de cultură și politică, Pan Halippa, revista a declarat cu fermitate (mai ales în ultimii ani de existență) opoziția sa față de ideologia sovietică/ stalinistă. Aceasta fiind o „manta de vreme rea” pentru scriitorii interbelici din Basarabia³⁸. O manta care i-a făcut invizibili uneori, așa încât astăzi să nu-i mai cunoaștem. Mircea V. Ciobanu spunea, într-un articol intitulat „Literați basarabeni”, că scriitorul autohton „este o pasăre ciudată”, care poate fi văzută „doar pe alocuri”, că „el are o istorie, dar de fapt nu o are”. Idei ce-l determină pe autor să conchidă că scriitorii basarabeni „nici nu există, dar nu în sensul negativ al lipsei de importanță, ci în cel misterios, al unui tip imperceptibil, indefinibil”³⁹. Atât de imperceptibil, încât a ajuns în cealaltă extremă – a anonimatului, din care noi, cei de azi, avem obligația morală de a-l scoate.

* Articolul este elaborat în cadrul subprogramului științific 010402 „Cultura și politica în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (USM, 2024–2027).

³⁴ *Ibidem*, p. 166.

³⁵ Mihai Cîmpoi, *Istoria literaturii române din Basarabia*, 2004, p. 144.

³⁶ Ludmila Balțatu, *Aportul literaturii basarabene din perioada interbelică*, p. 13.

³⁷ Ion Ciocanu, *Fascinația începuturilor („Viața Basarabiei” - 75)*. In: „Metaliteratură”, 2007, nr. 3-4(16), p. 107.

³⁸ <https://moldovenii.md/md/section/178> (consultat 09.12.2023).

³⁹ Mircea V. Ciobanu, *Literați basarabeni (I) // Ruperea rândurilor*, in: „Art Ploshadka”, 16 decembrie 2011. [online] <https://artploshadka.wordpress.com/2011/12/16/ziar-jurnal-md-literati-basarabeni-1-ruperea-randurilor/> (consultat 22.05.2024).

**ASPAZIA OȚEL PETRESCU – OM DE LITERE ȘI MODEL
DE MĂRTURISITOR ÎN TEMNIȚELE COMUNISTE**
Aspazia Oțel Petrescu – Literate and Model of Confession in the Communist Prisons

CZU: 821.135.1.09(092):272(498)
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754730>

Carmen-Maria BOLOCAN

Doctor în filologie, profesor universitar
Facultatea de Teologie Ortodoxă Dumitru Stăniloae
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
E-mail: bolocancarmenmaria@yahoo.ro

Summary. Our study wishes to emphasize a side from the life and activity of the literate Aspazia Oțel Petrescu, namely the confession of the Orthodox ancestral faith in the communist prison. The communist prison was a calling to assume sufferance and sacrifice, for it literally “gave birth to martyrs”. Prayer and poetry were the two coordinates of the martyrs and confessors and gave them the strength to hold on. Mrs. Aspazia Petrescu was gifted with the gift of writing, and prayer, one may say undoubtedly that she discovered it in the cold prison of the communist regime. Aspazia the confessor is a model of sacrifice, of its assumption, a model of humble love according to the words of our Savior Jesus Christ: “For none of us lives for ourselves alone, and none of us dies for ourselves alone. If we live, we live for the Lord; and if we die, we die for the Lord. So, whether we live or die, we belong to the Lord. For this very reason, Christ died and returned to life so that he might be the Lord of both the dead and the living” (Romans 14:7-9).

Key words: literate, model, confessor, prison, communism.

Introducere

Despre suferințele prin care a trecut Biserica și cei din temnițe în perioada comunistă s-au scris foarte multe lucrări după anul 1989, însă, din păcate această literatură memorialistică este prea puțin cunoscută, având un punct de interes foarte scăzut. Martorii ororilor descriu aceeași realitate, dar exprimată diferit, fiecare după cum a simțit acele momente greu de descris. Operele lor descriu torturi, chinuri și persecuții greu de imaginat care au trecut, reprezentând istoria ultimei jumătăți de secol, o istorie grea de înțeles și de cunoscut datorită actelor false, a memoriilor distruse sau care nici nu au cunoscut hârtia.

Majoritatea lucrărilor ce îi vizează pe mărturisitorii temnițelor comuniste fac referire, în general, la preoții și bărbații care au suferit în odioasele temnițe. Nu este de neglijat nici numărul mărturisitoarelor, acesta fiind unul considerabil.

I. Temnițele comuniste – locuri de jertfă

Cuvintele Mântuitorului: „Dar cel ce va răbda până la sfârșit, acela se va mântui” (Matei 24, 13) s-au aplicat în temnițele comuniste din România. Regimul ateu i-a prigonit, fără nicio urmă de compasiune și părere de rău, pe cei care credeau în Dumnezeu și mărturiseau acest lucru.

Această prigoană, fără îndoială, a depășit multe alte prigoane din istoria Bisericii. De ce? Pentru că s-a dorit ștergerea chipului și a asemănării lui Dumnezeu din om. Mulți iu-

bitori de Dumnezeu și de patrie au fost siliți să ia drumul munților, dar majoritatea acestor persoane iubitoare de Dumnezeu au ajuns în întunericul temnițelor. Însuși Eugen Țurcanu, cel mai feroce reeducator și torționar, nu-i suporta pe cei ce își mărturiseau credința, spunând: „Vreau să vă atrag însă atenția că cei mai periculoși dintre voi, bandiților, ați rămas cei care mărturisiți credința voastră în Dumnezeu”¹.

Tinerii care au fost închiși au primit cu seninătate calvarul închisorii convinși că aceasta le este crucea pe care trebuie să o ducă. Cruce datorată iubirii de Dumnezeu în timpurile când Dumnezeu trebuia să dispară și să se ridice evoluționismul darwinist. Nicolae Popa opina că: „cei care am luptat împotriva comunismului, nu eram îmbătați de alcool, ci eram cuprinși de dragostea de neam, de țară, de dreptate, de adevăr, de libertate și mai ales de dorința de a ne apăra biserica și credința în Dumnezeu”².

Absurditatea regimului comunist a atins forme aberante, pe care nicio minte strălucită nu ar fi putut să își imagineze. Avem ca exemplu cazul lui Mihai Buracu, care a primit doi ani de temniță pentru că a făcut o colectă, imediat după absolvirea liceului, împreună cu colegii lui pentru a o ajuta pe profesoara de limba română, care a rămas pe drumuri în urma arestării soțului. Fapta a fost încadrată ca uneltire împotriva ordinii sociale³.

Regimul comunist, prin uneltele sale, temnițele și lagărele, a înghițit și ucis tot ce era mai pur, mai frumos, mai sfânt, prin metode demonice. Metode care până la regimul comunist erau imaginate doar în străfundul iadului. Aceste torturi depășesc cu mult torturile inchizitorilor, dar și ceea ce Dante descrie în opera sa „Infernul”. Bineînțeles că nu micșorăm suferința oamenilor ce au trecut prin mâinile inchizitorilor.

Analizând manifestările regimului comunist în Europa Estică putem spune că în România organizarea sistemului temnicer era foarte bine pus la punct. Mai putem spune, fără îndoială, că România a fost țara cu cei mai mulți deținuți politici.

În anul 1949 la nivelul administrativ național al penitenciarelor s-a făcut o împărțire, care să ajute la ținerea evidenței tipului de deținut. Închisorile au fost organizate astfel:

- la Aiud au fost repartizați intelectualii;
- la Gherla au fost repartizați muncitorii și țărani;
- la Pitești au fost repartizați studenții;
- la Târgșor au fost repartizați elevii;
- la Mislea au fost repartizate femeile;
- Jilava a fost închisoare de tranzit, adică înainte de a ajunge la Pitești trebuia să treci obligatoriu prin această închisoare;
- Târgul Ocna și Văcărești erau închisori-spital, pentru bolnavii de tuberculoză;
- Suceava, Galați, Râmnicul Sărat etc., erau la dispoziția Securității, având un scop bine precis⁴.

Teroarea regimului a început etapizat, prima dată ținând spre liderii politici de la acea vreme. Un exemplu relevant este cazul Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc, care a fost arestat la data de 14 iulie 1947, murind ulterior la 5 februarie 1953 în închisoarea de la Sighet.

¹ Dumitru Bordeianu, *Mărturisiri din mlaștina disperării*, ediția a II-a. București: Scara, 2017, p. 267.

² Neculai Popa, *Coborârea la iad*. Botoșani: Axa, 2009, p. 5.

³ Mihai Buracu, *Tăblițele de săpun de la Itșetip*, ediția a IV-a. Pitești: Manuscris, 2019, pp. 16-17.

⁴ D. Bordeianu, *Mărturisiri din mlaștina disperării*, pp. 106-107.

Imediat după liderii politici au fost vizați intelectualii vremii, care, de multe ori, erau un ghimpe în costa regimului, deoarece puteau înțelege și chiar „profeți” viitoarele mișcări ale partidului.

Regimul, în acțiunile sale, a aplicat acerb lozinca „cine nu e cu noi, este împotriva noastră!”, ajungând astfel la o epurare greu de vizualizat la acea vreme. Epurarea viza esența societății, și anume profesori, elevi, studenți, funcționari etc.⁵

Valul cel mai mare de arestări s-a petrecut în noaptea dintre 14-15 mai 1948. Prima regiune vizată a fost Moldova, deoarece Iașul se afla în fruntea mișcărilor cu caracter naționalist. De menționat că bazele Mișcării Legionare s-au pus în centru universitar ieșean, pe când Zelea Codreanu era student.

Studenții arestați din Moldova erau duși la penitenciarul Suceava. În opera memorialistică a lui Dumitru Bordeianu, „Mărturisiri din mlaștina disperării”, autorul descrie topografic închisoarea: „O caracteristică a celulelor și a camerelor, de la subsol la etajul doi, era că aveau dușumele de scânduri. Închisoarea a fost construită de austrieci, cât timp stăpâniseră Bucovina, de la 1775 la 1918, și aici erau închiși românii care-și cereau dreptul la libertate. Întreg subsolul era prevăzut numai cu celule. Începând cu parterul și terminând cu etajul doi, de o parte a coridorului erau celule, iar de cealaltă parte camere, variind între 5/10 metri și 10/10 metri. Mobilierul celulei sau camerei era foarte sumar: un prici cu o rogojină în loc de saltea, tineta pentru necesități fiziologice, și ulciorul cu apă de băut. Ferestrele celulelor aveau dimensiuni în jur de 40/40 cm., iar ale camerelor mari 1,5/1 m. Toate geamurile erau prevăzute cu drugi groși de fier. În afară de cele enumerate mai sus, nu exista nimic, nici măcar cuire pentru a agăța o haină”⁶.

II. Aspecte sintetice privind viața și formarea doamnei Aspazia Oțel Petrescu

Doamna Aspazia Oțel Petrescu vede lumina zilei pe data de 9 decembrie 1923, într-o zi de iarnă când „natura era înveșmântată în albul zăpezii și în tăcerea profundă caracteristică zilelor de iarnă, când doar clopotele bisericii sunau clar în văzduhul încrămenit”⁷, în satul Ostrița din jurul Cernăuților, în familia învățătorilor Ioan și Maria Oțel. Familia Oțel este binecuvântată cu trei copii: Aspazia, primul copil al familiei, Anatolie și Ariadna care trece la Domnul la vârsta de 8 luni⁸.

Anii copilăriei au reprezentat pentru tânăra Aspazia o perioadă a bucuriei și o perioadă a cunoașterii, o perioadă plină de fericire și de amintiri de neuitat: „După ce luam masa, plecam la hoinărit prin toate cotloanele satului, nimic nu rămânea necercetat. Tata ne arăta tot ce era mai frumos și mai interesant de văzut”⁹. În cadrul familiei, cei doi copii rămași în viață s-au bucurat și de o educație religioasă puternică și autentică, sădită de părinții lor prin participarea cu regularitate la slujbele bisericii: „Duminica, tata ne ducea la biserică cu regularitate și ascultam, alături de el, la dreapta și la stânga lui, toată Liturghia de la primul până la ultimul cuvânt”¹⁰.

⁵ Maria Ioniță, *Închisoarea politică – mijloc strategic esențial al regimului comunist pentru lichidarea societății civile*, în: *Analele Sighet*, vol. I. Fundația Academică Civică, 1995, p. 121.

⁶ D. Bordeianu, *Mărturisiri din mlaștina disperării*, p. 54.

⁷ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*. Petru Vodă: Fundația Justinian Pârvu, 2019, p. 454.

⁸ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 454.

⁹ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*. Petru Vodă: Fundația Justin Pârvu, 2018, p. 8.

¹⁰ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 455.

Tânăra Aspazia urmează cursurile școlii primare din satul Ghizdița, iar liceul îl va începe la Bălți, dar va fi nevoită să se retragă după un trimestru din motive de sănătate, dar va continua în perioada 1936–1940 la Liceul ortodox de fete Elena Doamna din Cernăuți¹¹.

O tânără dedicată, cu suflet curat și cu aplecare spre literatură, tânăra Aspazia se va remarca de pe băncile școlii, aceste calități reliefându-se prin scrierile sale: „Eram în clasa a III-a, când liceul m-a trimis la concursul Tinerimii Române pentru limba și literatura română. L-am câștigat și am avut șansa unei premieri cu totul ieșită din comun: o excursie în Țara moșilor. Ne aflam în punctul cel mai fascinant al excursiei noastre când a avut loc o întâmplare. Pe Detunata, îngenunchiați sub coloanele de bazalt, circa cinci sute de premianți și două sute de însoțitori am intonat Tatăl nostru. Răsunau văile în ecouri repetate. Rugăciunea Domnească trezise somnul munților cărunți”¹².

Anul 1940 a reprezentat un an de cumpănă și de tristă amintire pentru românii din Basarabia și nordul Bucovinei, fiind considerat un an dramatic din istoria poporului nostru. Pe lângă schimbările politice și geografice prin care trece țara noastră, destinele multor familii sunt schimbate radical, printre acestea fiind și familia învățătorilor Ioan și Maria Oțel. Înfrângerea suferită de armata română în Crimeea în anul 1943, va determina Statul major să depună toate eforturile pentru evacuarea românilor de peste Prut. Cursurile Liceului „Elena Doamna” din Cernăuți sunt suspendate, iar elevii din anul terminal nu reușesc să susțină examenul de absolvire, printre aceștia fiind și Aspazia Oțel care va susține examenul de bacalaureat în vara anului 1944, la Orăștie¹³.

După cum am menționat anterior, printre familiile refugiate se numără și familia Oțel, aceștia stabilindu-se în cătunul Șugag-Bârsana de pe Valea Frumoasei a râului Sebeș, locuind într-o camera modestă a școlii din sat, al cărei director devenise Ioan Oțel, tatăl Aspaziei Oțel¹⁴.

Tot în anul 1944 cei doi copii ai familiei Oțel, Aspazia și Anatolie, pășesc într-o nouă etapă a vieții lor, în etapa studenției. Anatolie devine student al Facultății de Politehnică din Timișoara, iar Aspazia, studentă la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj¹⁵.

Perioada studenției nu a fost una ușoară pentru Aspazia, ci a fost una plină de lipsuri materiale fiind nevoită să lucreze ca și croitoreasă la o familie din Cernăuți, dar și o perioadă a incertitudinilor, a fricii, trăind cu teama că poate fi deportată oricând în Siberia: „Nu ne-a fost ușor să ne încadrăm în viața de universitară. Fiind refugiate din teritoriul ocupat de sovietici, eram mereu căutate de comisia Aliată de control pentru aplicarea articolului 5 din armistițiu. cu o singură trăsătură de condei, numai pentru faptul că te-ai născut acolo, te puteai trezi în Siberia. Au fost naivi care au crezut că vor ajunge la casele lor și s-au anunțat de bună voie pentru repatriere chiar de la frontiere au luat drumurile spre ghețurile eterne”¹⁶.

Istoria ne dovedește că în etapele critice ale poporului nostru, mai ales în etapele de criză spirituală, Dumnezeu alege și rânduește oameni minunați, oameni iscusiți și credincioși care să revigoreze viața spirituală a poporului român. Așa se întâmplă și în anul 1948 când Frăția Ortodoxă Studențească Română (F.O.R.S.) prinde un suflu nou și o dinamică aparte. Fiind o persoană cultă, dar și cu o educație religioasă aparte, tânăra Aspazia se alătură Frăției Ortodoxe Române Studențești, despre care avea să spună mai târziu că reprezintă:

¹¹ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 455.

¹² Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviu*, p. 9.

¹³ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviu*, p. 9.

¹⁴ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 456.

¹⁵ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 456.

¹⁶ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviu*, p. 9.

„o bornă de hotar între o lume care se prăbușea și o alta care începea să se construiască din ruine. A fost o generație 1948 care a suprasaturat temnițele comuniste, o generație care prin suferințe inimaginabile a încercat să pună stavilă celor mai crude și celor mai sângeroase hoarde din cele care s-au tot năpustit peste biata noastră țară”¹⁷.

Neavând o studenție ușoară, după cum anterior am menționat, Aspazia nu își pierde interesul pentru studiu, nu se lasă doborâtă de toate greutățile ivite, ci încearcă să vadă în tot ce era bun o binecuvântare de la Dumnezeu. O problemă fundamentală a studențimii din acea vreme, era lipsa locurilor de cazare. Exista doar un singur cămin pentru fete, iar prioritate aveau studentele de la facultățile ce aveau prezența obligatorie. Astfel, studentele ce nu erau condiționate de prezență pentru susținerea examenelor trebuiau să se descurce singure în privința cazării. Aplecându-se asupra acestei probleme, preoții ortodocși, dar și cei din biserica unită cu Roma (Greco-catolicii), au apelat la bunătatea credincioșilor și le-a cerut acestora să primească sub acoperișul caselor lor studentele fără cazare. Aspazia se întâlnește cu inginerul Mircea Gavrilă și cu copiii acestuia, care venind de la slujbă, consideră întâlnirea cu Aspazia un semn divin și hotărăște să o primească pe aceasta în casa familiei sale: „Vagabondând pe străzile Clujului, absolut deabusolată, m-am pomenit față în față cu inginerul Mircea Gavrilă, cu cei doi copii mai marișori de mână; veneau de la biserica lor unită. Tocmai comentau apelul și copiii ar fi dorit să mă aducă pe mine în casa lor. Ne cunoșteam de la Șugag, unde ei erau veniți în bejenie de la Cluj, noi de la Cernăuți, au considerat întâlnirea noastră providențială și m-au luat în casa lor”¹⁸.

După cum am mai afirmat, viața de studentă a Aspaziei nu a fost una ușoară, cu multe lipsuri materiale, incertitudini la tot pasul, dar cu toate acestea nu și-a pierdut dorința de cunoaștere și nu și-a neglijat talentul primit de la Dumnezeu. Astfel, înzestrată cu un talent literar cu totul aparte, dar și cu o înclinație mistică a sufletului deosebită, debutează în lumea literară cu o conferință ținută în cadrul Frăției Ortodoxe, intitulată „Iisus în poezia română”¹⁹, astfel devenind una din cele mai apreciate studente ale poetului și filosofului Lucian Blaga, iar după unii chiar cea mai apreciată studentă a marelui poet, lucru pe care nu l-a recunoscut niciodată din smerenia ce o caracteriza: „În deschiderea anului am prezentat și eu o lucrare din specialitatea mea: «Iisus în poezia lirică românească». A trebuit s-o țin în două ședințe. Fără să fie atotcuprinzătoare, lucrarea era destul de vastă. La a doua ședință a venit foarte multă lume. M-a bucurat foarte mult interesul pentru tema tratată. Am fost flatată de invitația Preasfințitului Nicolae Colan la reședința episcopală, dar cel mai ales dar, au fost cele două prietenii pe care mi le-a dăruit bunul Iisus: părintele Ioan (pe atunci Silviu Iovan) și maica Teodosia (pe atunci Zorica Lațcu) care tocmai publicase volumul de poezii «Osana Lumii» cu care încheiasem lucrarea mea”²⁰.

Aspazia Oțel și-a iubit patria și neamul, credința în care a fost botezată și crescută, dar și tot ce a însemnat frumosul creștin din spațiul Bisericii lui Hristos, căruia și-a dăruit întreaga viață. Astfel, refăcându-se legăturile legionare, Organizația Fraților de Cruce, Aspazia se alătură acestora, care se doreau un zid de apărare împotriva regimului comunist ateu, ce avea să dezlănțuie în țara noastră o cutremurătoare dictatură: „Se refăceau și legăturile legionare. Tinerii legionari participau la toate acțiunile care vegheau la păstrarea valorilor morale și naționale și descurajau infiltrarea marxism-leninismului în viața universitară”²¹.

¹⁷ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*, p.10.

¹⁸ Aspazia Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, ediția a II-a. București: Platytera, 2008, pp. 25-26.

¹⁹ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 456.

²⁰ A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, p. 39.

²¹ A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, p. 27.

Se formase un grup dinamic de studenți, împărțit pe grupe și organizau mai multe activități culturale și creștine: „Grupul nostru era format din elemente de activitate mai veche, dar erau și elemente noi, cele mai multe din teritoriile ocupate:

- Alexandrina (Dina) T. – ardeleană, orfană de ambii părinți, o mare putere de dăruire, înclinație deosebită pentru Litere;
- Iulia C. – basarabeană, frumusețe energică, inteligență remarcabilă, spirit critic, realist;
- Teodora (Dori) L. – ardeleană, înclinație spre științele exacte, sensibilitate deosebită, interiorizare și timiditate;
- Aspazia (Pazi) O. – subsemnata;
- Maria (maricica) L. – bucovineană, frumusețe remarcabilă, ochi deosebit de expresivi, talent dramatic, un fel aparte, confuz, în exprimare;
- Veronica O. – micuță, cu un ascuns complex datorită taliei foarte scunde, o remarcabilă voce în alto, înclinație spre filosofie;
- Ana (Anișoara) H. – bănățeană, frumoasă tare, afectuoasă, sociabilă, multă putere de dăruire;
- Serafima (Sima) R. – basarabeană, frumoasă, blondă cu ochi verzi, inteligență înclinată spre pozitivism, caracter ferm;
- Anastasia (Sica) M. – basarabeană, frumoasă, brunetă cu ochii verzi, migdalați, sensibilă, eleganță plină de distincție;
- Nina M. – cea mai frumoasă din grup, o perfecțiune fizică, fire tăcută, retrasă, nevoie de afecțiune;
- Angela-Elena T. – moldoveană, blondă, un păr bogat, cu totul ieșit din comun, o adevărată splendoare, ochi albaștri, o remarcabilă soprană;
- Lucia (Lucica) T. – frumusețe moldovenească, spirit practic, va nega cu vehemență, mai târziu, implicarea ei în acest grup;
- Ecaterina (Tuța) C. – ardeleană, singura care ne-a lăsat un puternic semn de întrebare”²².

Aspazia împreună cu grupul său preferau mai mult Frăția Ortodoxă Română Studențească, deoarece această organizație le ajuta mai mult la edificarea intelectuală și sufletească: „Noi, fetele legionare, am fost atrase mai mult de F.O.R.S. (Frăția Ortodoxă Română Studențească). Aveam fete și în corul religios al Universității care cânta la biserica ortodoxă a părintelui Florea Mureșan și în ansamblul de dansuri naționale, dar mai regulat veneam la ședințele F.O.R.S.-ului. Se țineau în fiecare sâmbătă după masă, pe parcursul anului universitar. Se prezentau creații literare originale, nuvele, schițe, eseuri, poezii, exegeze, se ridicau și se dezbăteau probleme de teologie, de filosofie și etică. Profesori de teologie ne veneau în ajutor, uneori venea și Preasfințitul Episcop Nicolae Colan, un prelat de înaltă cultură”²³.

Cu o credință autentică dobândită din fragedă pruncie și cu o preocupare permanentă de curățire lăuntrică a sufletului, Aspazia este în căutarea unui duhovnic iscusit care să-i răspundă frământărilor sufletești și să o povățuiască pe calea mântuirii. Dumnezeu îi ascultă rugăciunile și îi va răspunde prin intermediul prietenei sale de suflet, poeta Zorica Lațcu, viitoarea monahie Teodosia Lațcu. Zorica Lațcu, o apropiată și ucenică de câțiva ani a părintelui Arsenie Boca, o îndrumă pe Aspazia spre epitrahilul părintelui, ajungând împreună

²² A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, p. 28.

²³ A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, pp. 38-39.

la mănăstirea Sâmbăta de Sus. Aici, părintele Arsenie Boca îi acordă o grijă deosebită, în scurtul, dar prețiosul timp petrecut împreună: „În acest interval de timp mi-am rezolvat și problemele legate de îngrijirea sufletului. Prin intermediul Zoricăi am ajuns la Sâmbăta, la părintele Arsenie. Bunul părinte m-a luat în duhovnicie și m-a absolvit de poverile păcatelor. Avea grijă Domnul să intru în gheena comunistă cu sufletul îngrijit și împăcat cu cerul. Am petrecut la Sâmbăta Floriile, toată Săptămâna Patimilor și prima zi a Sfințelor Paști. A fost ultimul Paște petrecut în libertate, înainte de arestare și a fost divin. Prin grija părintelui Arsenie, aici totul era dominat de sacru”²⁴.

Părintele Arsenie cu multă delicatețe sufletească îi înfățișează suferința grea ce avea să o îndure și despre care ea nu știa nimic. După cum mărturisește doamna Aspazia, în clipa în care o vedea, văzându-i sufletul curat și timid, îi zicea: „De ce ești tu, așa speriată? Nu așa ai vrut să mă cunoști? Nu sunt acela? Și sunt hotărât să te ajut să rupi zăpădul cel întunecat și să vii pe calea Domnului. Ești bine primită. De ce te sperii?”²⁵.

După cum am menționat anterior, timpul petrecut cu părintele Arsenie Boca la mănăstirea Sâmbăta de Sus a fost scurt, dar cuprinzător. A fost suficient ca Aspazia să înțeleagă cine este părintele Arsenie Boca, astfel, peste ani, spunea despre el: „Părintele Arsenie Boca era numai lumină. Când cădeau privirile Părintelui Arsenie Boca pe tine simțeai, știai, nu știi de unde știai, nu știi cum simțeai, dar erai sigur că te privește Lumina”²⁶. Ca duhovnic, părintele Arsenie cu siguranță i-a adresat multe cuvinte, multe povețe, dar un cuvânt o va însoți întreaga viață: „Îți dau un cuvânt pentru toată viața tași-ți dau un sfat. Cuvântul pe care ți-l dau pentru ascultare este următorul: «cine caută să scadă la crucea lui, mai mult își adaugă»”²⁷. Pe moment poate nu a înțeles ce a vrut să-i transmită părintele, dar cu timpul a înțeles faptul că Dumnezeu dăruiește fiecărui om o cruce de dus, dar mărimea acesteia este în funcție de puterea fiecăruia.

La ultima spovedanie, părintele Arsenie face din nou un gest ce va anticipa suferința prin care urma să treacă doamna Aspazia. Părintele Arsenie o va binecuvânta, cu voce tare, de mai multe ori, mai exact de 14 ori, număr nu întâmplător, acesta fiind și numărul anilor pe care Aspazia o să-i petreacă în temnițele comuniste: „Privea undeva departe și de fiecare dată îmi dădea o binecuvântare pe care eu să o aud, pentru că spunea cu vocea: «Dumnezeu să-ți ajute, copilă!» Și părintele Antonie mi-a spus: Ai să treci prin atâtea încercări, câte binecuvântări ți-a dat Părintele!”²⁸, iar cele spuse de părintele Arsenie se vor împlini, urmând 14 ani de temniță pentru Aspazia.

Copilăria Aspaziei a fost una fericită, după cum însăși mărturisea, dar și plină de încercări și neajunsuri: o familie îndoliată de moartea unui copil, nevoită să-și părăsească caminul și averea, nevoia de a o lua de la capăt, zile pline de incertitudine și de teama unei deportări. Cu toate acestea, doamna Aspazia nu s-a îndepărtat de pe „cale”. Și-a urmat studiile, formându-se astfel intelectual, dar cel mai important este faptul că s-a „format” duhovnicește, și-a păstrat credința sădită de părinți nealterată, ba chiar a sporit-o, jefindu-se pentru țară și pentru Hristos.

²⁴ A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, p. 53.

²⁵ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*, p. 11.

²⁶ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*, p. 12.

²⁷ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*, p. 12.

²⁸ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*, p. 12.

III. Aspazia Oțel Petrescu – mărturisire și demnitate

Odată cu plecarea de la Cluj, începe pentru Aspazia drumul către Golgota pătimirii, iar prima oprire va fi la Mislea, o veche vatră monahală care în anul 1924 a fost desființată și transformată într-o închisoare destinată deținuților politici sau de drept comun. „Biserița de la Mislea avea să ne fie inimă de lumină în iadul de jale ce ne aștepta. Izvor de credință și speranță, ea ne-a strâns în jurul ei cu o îmbrățișare inefabilă. Duhul celor patru secole de rugăciuni ce s-au rostit la ceasurile de laudă, ne-a dat tărie și alinare. Avea să fie transformată sub ochii noștri în magazie de confecții – acesta era prețul ca să nu fie demolată – dar și așa, aura ei ocrotitoare nu ne-a părăsit. Orice suflet, oricât de slab, venea la zidurile ei ca la un zid al plângerii și din duhovnicia ei creșteau dăruirea și iubirea. Da, iubirea într-un loc unde ura și barbaria își făceau din ce în ce mai mult loc”²⁹.

La Mislea, tinerele deținute așteptau zi de zi mâncarea prost gătită, zeamă de fasole, căci nu poate fi numită ciorbă, terciul de dimineață și arpacașul de seară, cu speranță ca o să le astâmpăre foamea năpraznică. Frigul și condițiile inumane și-au lăsat amprenta în corpurile firave ale studentelor deținute: „Pătura, de cele mai multe ori uzată, cu aspect de strecurătoare, era total insuficientă pe timp rece. [...] La frigul care ne pătrundea în oase, fiecare foiță de ceapă conta. De fapt, ne număram anii de detenție în ierni, deși și verile aveau cortegiul lor de suplicii, mai ales când erau toride. Dar odată ce iarna trecea, anul se considera depășit, atât de cumplită era teroarea frigului”³⁰.

În închisoarea Mislea, Aspazia împreună cu colegile sale încep să-L descopere pe Dumnezeu prin rugăciune și prin cântare de slavă adusă Domnului. Duhul rugăciunii prezent în istorica vatră monahală încă era prezent, deținutele încă simțeau mireasma rugăciunii monahiilor ce până în anul 1924 au adus drept jertfă cerului și Pământului lacrimile lor de umilință, așa cum Aspazia cu colegile sale îi mulțumeau lui Dumnezeu prin limbajul lacrimilor pentru micile favoruri sau pentru puținele clipe de liniște de care aveau parte în închisoare: „Aveam la noi o cântăcă de rugăciuni din care am învățat pe dinafară rugăciuni. Niciodată nu am să fiu capabilă să exprim în ce fel Domnul, în măreția Sa, ne acordă favorurile pe care I le cerem aproape cu impertinență. Singurul grai în care pot exprima uluila mea recunoștință este graiul lacrimii, acea lacrimă limpede, rotundă și mare cât toată întinderea sufletului meu”³¹.

În dimineața unei zile de primăvară, o parte dintre deținutele închisorii Mislea, printre care și Aspazia, sunt scoase din celule și pornesc pe un nou drum necunoscut. Sunt urcate într-o dubă fără geamuri și fără scaune și pornesc la drum, dar fără a ști destinația. Ajung la penitenciarul din Dumbrăveni, care le va găzdui pentru o scurtă perioadă de timp, când într-o noapte sunt urcate din nou în duba fără geamuri și scaune și sunt duse la Miercurea-Ciuc.

Pentru Aspazia, anii petrecuți la Miercurea-Ciuc vor fi presărați cu multe încercări și izolatoare. Și aici, ca și în celelalte temnițe, Aspazia îngemănează durerea și singurătatea cu rugăciunea: „Doamne, eu știu că undeva, în miezul ei, și temnița aceasta are o inimă [...]. În seara acesta m-a durut tare rău sufletul; m-am gândit la rănilor ce Ți le-am pricinuit eu Ție. Iată, singură printre șobolani și libărici”³².

Deprizând tainele croitoriei din studenție, dar și din închisoarea Mislea, Aspazia începe să lucreze la o rochiță brodată pentru una din gardiențele mai miloase din închisoare.

²⁹ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviu*, pp. 15-16.

³⁰ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 460.

³¹ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviu*, p. 17.

³² A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, p. 290.

Conducerea penitenciarului află și Aspazia este aruncată în pivnița închisorii unde șobolanii și vietățile ce se aflau acolo mișunau fără frică. În această pivniță, cuprinsă de teamă și frică, Aspazia trece printr-o experiență cu totul inedită. Strigând la Dumnezeu cu toată puterea și cu tot sufletul său, vede o lumină de nedescris, lumină pe care Sfinții Părinți o numesc Lumina necreată: „M-a cuprins o spaimă de moarte. Frica m-a paralizat cu totul. Nu mai simțeam nici frig, nici durerea pricinuită de cătușe, simțeam de pe acum turma de șobolani urcată pe mine. Și într-un moment de exasperare, m-am pomenit strigând cu o voce străină, stranie, strangulată de spaimă: Doamne! Nu mă lăsa! Și în clipa următoare, mi s-a întâmplat ceva nemaipomenit, nemaitrăit, maisperat. Hruba. Lucranele, treptele, jivinele, totul a dispărut. În jurul meu era numai alb. Un alb nelimitat, scânteietor, un alb ca de zăpadă proaspătă sub un soare strălucitor. Eram eu și totuși nu-mi percepeam existența. Ieșisem parcă din timp și din spațiu, nu știam, de fapt, ce eram și unde eram. Eram o vibrație intensă, aproape de nesuportat. Simțeam o încredere nețărnută în ceva nespus de binefăcător; în ceva binecuvântat și totuși mistuitor ca un rug fără arsură”³³. Această experiență a Luminii divine necreate, de care mărturisitoarea Aspazia s-a învrednicit precum sfinții de odinioară, va avea să o călăuzească până la sfârșitul vieții sale.

Într-o zi toridă de iulie din anul 1962, Aspazia este pusă în mult așteptata libertate după patrusprezece ani de demniță grea.

După eliberare, oprind trenul la Timișoara pentru câteva ceasuri, Aspazia caută o biserică, intră în aceasta și îl roagă pe preot să îi mulțumească lui Dumnezeu pentru eliberare și să le dăruiască însănătoșire și izbăvire celor rămași³⁴.

Între pereții îmbibați în lacrimi și rugăciuni, Aspazia va duce până la final crucea suferinței, în boli, bătăi și umilințe în freamăt lung de rugi fierbinți: „M-am gândit de multe ori cum a fost posibil să supraviețuim calvarului. Închise în spații strâmte, supuse unui regim de exterminare, fiind obligate să ne cunoaștem până la saturație toate limitele, noi, totuși nu ne-am sfâșiat între noi și nu ne-am pierdut mințile pentru că am descoperit puterea dragostei și am luptat să ne însușim treptele dragostei”³⁵.

Întorcându-se în viața de familie, în municipiul Roman din județul Neamț, aceasta se căsătorește, în anul 1964, cu Ilie Alexandru Petrescu și se jertfește creșterii celor doi copii pe care acesta îi avea din prima căsătorie, dar și îngrijirii mamei sale pensionare timp de nouăsprezece ani.

În ultimii ani de viață, când boala a răpus-o, cu sufletul îngrijit de părintele Constantin Catană, duhovnicul ei și slujitor la mănăstirea Văratec, iar cu trupul îngrijit de maicile de la mănăstirea Paltin (Petru Vodă, Județul Neamț), dar și de maicile de la mănăstirea Diaconești (Județul Bacău), sufletul său mult încercat, dar pur, își va lua zborul spre Domnul la data de 23 ianuarie 2018.

În loc de concluzii

În casa modestă din municipiul Roman, va ieși la lumină cartea de memorii „Strigat-am către Tine Doamne...”, o carte apărută în anul 2007 și reeditată în anul 2015 cu titlul „Doamne, strigat-am!”. Această carte surprinde strigătul doamnei Aspazia Oțel Petrescu către Dumnezeu, în momentul pogorării sale la iadul temniței, dar și în momentul deschiderii sale către dragostea lui Dumnezeu. Cartea menționată surprinde evenimentele cele mai tragice

³³ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Aspazia Oțel Petrescu. Interviuuri*, p. 21.

³⁴ A. Oțel Petrescu, *Doamne, strigat-am!*, p. 376.

³⁵ Mănăstirea Paltin Petru-Vodă (ed.), *Sfinții închisorilor*, p. 465.

din viața Doamnei Aspazia Oțel Petrescu, chinurile prin care a trecut, dar și ceilalți mărturisitori din perioada regimului de tristă amintire.

O altă carte ce îi poartă semnătura este „Adusu-mi-am aminte”, o carte ce apare în anul 2016 și surprinde, din nou, evenimentele tragice prin care a trecut, dar și alte evenimente fericite, fiind „bagajul” de amintiri al doamnei Aspazia Oțel Petrescu.

În decursul timpului, mai cu seamă după revoluția din anul 1989, doamna Aspazia a mărturisit, cu timp și fără timp, credința ortodoxă, dar și pe mărturisorii acesteia din epoca de tristă amintire. Astfel, a ținut mai multe cuvântări la diverse ocazii, dintre care amintim:

- Cuvânt de reculegere la înmormântarea Mariei Leșanu;
- Cuvânt rostit la lansarea cărții *Prin poarta cea strâmtă*;
- Cuvânt rostit la sfințirea crucii înălțate la Gherla;
- Cuvânt rostit la lansarea cărții *Amintiri de la Gherla*;
- Cuvânt rostit la lansarea cărții *Lumini pe crucea mea din bezne*;
- Cuvânt de reculegere la înmormântarea Nanei Sofica;
- Cuvânt de reculegere la înmormântarea Părintelui Constantin Voicescu;
- Cuvânt de reculegere la Înmormântarea Getei Gheorghiu;
- Cuvânt rostit la sfințirea crucii de la Miercurea-Ciuc;
- Cuvânt rostit la sfințirea crucii de pe mormântul martirilor de la Dealul Mărului;
- *Speranțe, speranțe*;
- Cuvânt de reculegere pentru fratele Leandru;
- *N-am știut că l-am văzut pentru ultima dată*.

Pe lângă cuvântările rostite, alături de părintele Justin Pârnu, care i-a fost sprijinitor și povățuitor în anii bătrâneților sale, cu o splendidă înțelepciune, a muștrat și demascat derapajele pretensei democrații, dovedind o pătrunzătoare și ageră vedere a realităților de azi.

Fiind înzestrată cu talantul scierii, doamna Aspazia Oțel Petrescu nu ne-a lăsat o operă bogată din punct de vedere numeric, dar ne-a lăsat o opera inestimabilă din punct de vedere spiritual. Când îi citești memoriile nu ai cum să nu te apuce fiorul, parcă re trăiești cele pe care le citești, parcă simți teama celor care au pățimit, dar și credința lor puternică și neclintită.

**PROZA SCURTĂ A GABRIELEI ADAMEȘTEANU –
EXERCITIUL DE RESCRIERE**
Gabriela Adameșteanu's short prose – the exercise of rewriting

CZU: 821.135.1.09(092)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754804>

Ancuța-Maria SMADU (PAVEL)

Doctorand, „Universitatea Dunărea de Jos”, Facultatea de Litere, Galați

E-mail: smadu.ancuta@yahoo.com

Summary. This article proposes a brief presentation of the short prose of the author Gabriela Adameșteanu in which she illustrates a feminine vision of literature captured from different angles, professional environments and work relationships in Bucharest in the ,70s. The two volumes of short prose contain in filigram all the elements that characterize the entire work of the writer. Even if they are short stories and stories with their own autonomy, they can be read as reduced scenes from the novel, because they deal with topics and themes that identify with the reality of the time, which is why they can be considered as virtualizing literature. This peculiarity that the texts in short prose have in common, so that, most of the time, the characters migrate from one text to another, receiving the same name or not. The author has the ability to construct dramatic paintings specific to her literature because she understands differently the role of the subject's moments, namely the plot and the climax, specific to the postmodernist period.

Key words: short prose, women's literature, reality of the time, women's literature

Autoarea Gabriela Adameșteanu a început să publice după anii 1970, proza acesteia fiind recunoscută de modul în care reflectă realitatea. Ce se observă cu ușurință la autoare este realitatea devenită foarte poroasă și anume o realitate mărunțită, care oscilează în interiorul căreia apar personaje „inconsistente”. Înainte de debutul editorial, la cei 33 de ani, cu romanul *Drumul egal al fiecărei zile*, autoarea avea o altă creație începută, anume *Provizorat*. Fragmente din acest roman au tot apărut în reviste precum *Vatra bunăoară* și „confesiunile de atelier” ce au fost publicate în *Cele două Români*, în *Argumentul* la ediția a doua, extinsă a volumului *Dăruiește-ți o zi de vacanță*.

Nuvelele publicate de Gabriela Adameșteanu prezintă puține amprente ale literaturii feminine, prozele „surprind, din diferite unghiuri, aceleași umanitate, aceleași medii profesionale și relații de serviciu din Bucureștiul anilor 70, aceleași personaje în derivă”¹. Nuvela tratează tema necomunicării în cuplu, între colegii de serviciu, ba chiar și între generații din cauza fenomenului expatrierii, dar și cele care vizează categoriile sociale și profesionale diferite. În centrul atenției, de această dată va sta un personaj masculin, numit Cristian Pătrașcu, absolvent al Facultății de Chimie, funcționar al unui institut, înzestrat cu abilități literare și care ilustrează „o rezistență în felul său la o tipologie a rezistenței minimale la uniformizare”².

Cele două volume de proza scurtă, *Vară primăvară*, publicat inițial în anul 1979 și *Vară*

¹ Paul Cernat, *Rezistența la timp. Gabriela Adameșteanu între proza scurtă și roman în Opere II -Gara de est, Întâlnirea de Gabriela Adameșteanu*, Iași: Editura Polirom, 2008, p. 21.

² Idem, p. 25.

primăvară, în 1989, reunite, mai întâi în volumul *Opere II*, în 2008 și apoi în ultima variantă, în volumul *Vară-primăvară*, conțin în filigram toate elementele care caracterizează întreaga operă a scriitoarei. Chiar dacă sunt nuvele și povestiri cu autonomie proprie, ele pot fi citite ca scene reduse de roman, deoarece tratează subiecte și teme care se identifică cu realitatea vremii, de aceea ele pot fi considerate drept literatura virtualizantă. Această particularitate pe care o au în comun textele din proza scurtă, astfel că, de cele mai multe ori personajele migrează dintr-un text în altul, primind sau nu același nume. Autoarea are capacitatea de a construi tablouri dramatice specifice literaturii sale pentru că înțelege diferit rolul momentelor subiectului, anume intriga și punctul culminant, specifice perioadei postmoderniste.

În scrierile din volumul *Vară-primăvară* (1989), dar mai precis în *Întâlnirea, Scurtă internare, Dum comun, Dăruiește-ți o zi de vacanță* autoarea experimentează puneri în pagină de tip poetic ce sunt suprapuse unor compoziții de tip dramaturgic, chiar dacă, aparent, tehnicile narative nu sunt folosite „în sine”. Personajele nu vor apărea ca niște fantoșe sau ca niște ființe de hârtie, ci ca oameni vii în carne și oase, aflate la vârsta bătrâneții. Toate nuvelele sunt construite în jurul unor nuclee de tensiune ce irump la un moment dat în timpul narațiunii și care amprentează fiecare nivel de interpretare al textului, făcându-l pe cititor să reia lectura pentru o mai bună înțelegere a mesajului.

Calitatea acestei literaturi stă în rezerva și modestia autoarei care, mai orgolioasă, reține prin atenția privirii, demonstrând un talent excepțional al profesionalismului literar. Considerat drept un roman caleidoscopic, acesta reconstituie, după mulți ani, o lume care este datată nostalgic doar prin gesturile, obiectele și întâmplările de atunci.

În acest volum, impresia nu e de supradimensionare epica, ci de comprimare introspectivă, chiar dacă Gabriela Adameșteanu folosește cu predilecție analiza indirectă, mascată de dialog (monolog), oralitate, diversificarea vocilor narative, incizii brutale, nemiloase în realitatea imediată. De asta data însă, autoarea nu provoacă realul, ci se lasă mai degrabă provocată. Cu alte cuvinte, știe să aștepte: experiența scrisului e simultană cu experiența trăită, impresionând mai ales prin forța de acumulare în timp.

Chiar dacă nu sunt scrise toate în cheie realistă, povestirile conservă o anumită linie de puritate și naturalețe epică, fără a lăsa impresia unor simple exerciții de scriitură pentru un viitor roman. Dimpotrivă, autoarea prefera, de astă dată, realul în doze mai mici, de o discreție desăvârșită. Miza adevărată a prozelor din volum este investigația de profunzime a interiorității cotidianului, impregnat de o undă persistentă de tragism, tratat într-un registru epic al ambiguității – cu mai multă atmosferă, omisiuni sugestive, străfulgerări lirice, fragmente de discurs mental (de fapt, mostre de limbaj interiorizat).

De unde acea revărsare intensă, deși bine pusă în surdină, a tensiunii eului asupra faptelor, din care rămâne numai dâra lor afectivă. O stare acută de neliniște dă proporții lucrurilor mărunte, însă nu spațiul interior se dilată, ci spaima. Personajele locuiesc în interiorul unei lumi compuse din senzații, trăiri și stări contradictorii, iar vocea auctorială, abia sesizabilă, este ca acea Casandra din povestirea intitulată *Întâlnirea*.

Sunt suflete captive, constrânse nu atât de împrejurări, cât de faptul ca mereu trebuie să se închidă în ele înseși, în inacțiune, din neputința de a replica, de a spune măcar tot ce gândesc, par total inhibate în fața inevitabilului vieții, care amenință de peste tot și de nicăieri. Numai gândul că s-ar putea întâmpla ceva neplăcut e suficient să exercite peste măsură imaginația, cum se întâmplă cu eroina din *Vară-primăvară*. În aceste condiții, trăirea imaginativă, cu anticipație, și mai cu seama vorbirea liberă (de convenția de sintaxa) întrec cu mult acțiunea propriu-zisă.

În proza scurtă a Gabrielei Adameșteanu, bătrânețea nu mai are nimic nobil, fiind privită într-o manieră realistă, ba mai mult de atât, tragică. Tanti Milica, varianta matură a Vicăi, este prezentată ca fiind o femeie proaspăt văduvă care pune într-o dilemă toată familia, deoarece, are probleme de sănătate, fiind obeză, astfel devine pentru rude o preocupare continuă. Grijă lor era ca bătrâna să nu rămână imobilizată. „Cum o vor îngriji, în condițiile în care sora ei moare penibil în spital, iar atmosfera de azil ajunge să caracterizeze, tot mai mult, însăși realitatea cotidiană, apăsătoare, fără ieșire. Degradarea sănătății mătușii, tot mai amenințătoare, e surprinsă într-un crescendo ce dublează degradarea generală a vieții zilnice”³. Perspectiva nepoatei Romanița surprinde degradarea fizică și morală a femeii într-un mod crunt. „Nu îi este deloc milă de ea de tanti Milica, așa cum stă, cu rochia bleumarin cu buline albe, udă, transpirată. Să vrei să o ocrotești, să te cerți din cauza asta cu sora, cu cumnatul tău și ea să umble cu viclenii! Ea să fie în stare să bată de la un capăt la celălalt orașul și, în plus, să nu aibă nimic! Să stea liniștită, cu picioarele desfăcute de căldură, să-și facă vânt cu cartonul, să transpire, să se uite la patul în care se zăresc ochii încercănați și părul alb, călțos și să n-aibă nimic! – și pare așa extinde asupra vieții de familie și a individului în general”⁴.

Astfel cele două surori, Lia și Romanița, sunt preocupate de propriile probleme și nu arată niciun fel de compasiune pentru mama lor aflată pe patul de moarte sau pentru tanti Milica pe care se gândesc să o interneze la azil, în cazul în care s-ar îmbolnăvi riscând să devină o povară pentru ele. Această degradare se manifestă la toate nivelurile, afectând pe mama Liei și a Romaniței, o bătrână muribundă, își privește cu invidie sora mai vârstnică de pe patul de spital, gândindu-se că Milica e cea care ar fi trebuit să moară și nu ea, Romanița are o relație cu un bărbat egoist, plictisit, vag amabil și absent, care sfârșește prin a o părăsi, Matei, băiatul Romaniței, este lăsat de izbeliște și își petrece cea mai mare parte a timpului în fașa blocului, la fel ca mai toți copiii epocii comuniste, iar cele două bătrâne mor la scurtă vreme, una după cealaltă, spre ușurarea Liei ocupată cu sarcina și a Romaniței, ocupă cu divorțul și copilul.

Titlul volumului de nuvele, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, prezintă oarecum decizia protagonistului de a evada din monotonia vieții cotidiene, prin acordarea, pur și simplu, a unei zile de vacanță, fără să ceară permisiunea cuiva.

Reconstruirea întâmplărilor din viața personajului se realizează prin tehnica retrospectivei, astfel, încă din primele pagini aflăm despre personaj că este căsătorit de foarte tânăr, mai precis, de pe vremea când era student, în ciuda rezervelor pe care le avea referitor la mariajul prea timpuriu și conviețuirea cu femeia pe care o iubește. Vița de familie, ipostaza de soț și tată este cea care ajunge să îl schimbe, să-l responsabilizeze și să îl priveze de libertate de care colegii lui, căsătoriți mai târziu sau celibatari se bucurau din plin: „Fără să fi avut vremea să-și dea seama cum e într-adevăr, invidiasse, ani la rând, viața burlacului tip. El se însurase foarte devreme, la sfârșitul celui de-al doilea an de facultate. Își amintea foarte bine dimineța când, punându-și mapa pe bancă, îi zăriseră vergheta, cum se repezeau cu țipete ascuțite, cum se îngrămădiseră în jurul lui, împingându-se care mai de care, să îl sărute. Dar lui nu îi scăpase mica rezervă din ochii lui, privirea prea atentă, dezamăgită și strânsă. Iată unul care le scăpase deja, pe el nu se mai putea conta, nu cumva toți băieții lumii aveau să

³ Paul Cernea, *Rezistența la timp. Gabriela Adameșteanu între proza scurtă și roman în Opere II, Gara de Est, Întâlnirea* de Gabriela Adameșteanu, pp. 30-31.

⁴ Gabriela Adameșteanu, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, București: editura Paralela 45, 2002, p. 20.

facă la fel, să se însoare repede, prea repede cu niște străine?... Era de drept mulțumit, fericit s-ar putea chiar spune că, de această noutate neașteptată, să trăiești zi de zi cu o femeie”⁵.

La un moment dat, odată cu trecerea anilor, personajul este surprins de criza vârstei de mijloc, astfel că viața de familie și preocupările zilnice îl împiedică să își termine teza de doctorat, cât și la divorț. Ulterior începe să experimenteze avantajele libertății printr-o serie de aventuri amoroase fără niciun orizont, ba mai mult, comparându-se un coleg, Romașcanu, va intra și în dizgrațiile colegilor fiind ușor marginalizat profesional, ajuns la o vârstă critică atunci când singurul lucru pe care îl poate face este să își ea de la sine putere o zi de vacanță.

Această ipostază auctorială îl înfățișează pe protagonist ca pe un individ de o fragilitate psihică, cu o istorie în spate, care devine supărătoare atunci când o reactualizează prin amintiri, prin plonjări, din cauza trecutului unei căsnicii eșuate din cauza comunicării precare, tensionate și inconștiente dintre cei doi parteneri de cuplu. În plus, există și perspectiva soției, una violentă și crudă, care îi produce protagonistului o stare de neliniște ce îl duce în situații paradoxale. Pe tot parcursul nuvelei, personajul se raportează continuu atât la o viață veche, cât și la una nouă. Nuvela poate fi rezumată pe scurt ca o intruziune în sufletul unui funcționar public, Cristian Pătrașcu, considerat personaj „retrogradat”⁶ atât din punct de vedere profesional, cât și social. Opera se axează pe profilul acestui om „care este sensibil, închis în gesturi și mișcări și care nu răspund atunci când șeful său îl strigă pe nume. Zilele neîmplinite ale bărbatului sunt uneori morbid de terifiante.

Noua viață de burlac, pe care și-a dorit-o pentru a putea lucra în liniște este dominată de semnele vieții vechi. Toate conflictele cu fosta soție îl slăbesc și mai mult acum, când și-ar fi dorit să aibă o atitudine nouă cu care să triumfe în viață, însă mintea îi derulează într-una semnele nereușitei și neputinței, le vede pretutindeni, le atrage. Detaliile zilnice le exagerează, devenind un creier copleșit de boala gândurilor, mai ales atunci când se compară cu alții, în special cu Romașcanu, un burlac de succes. Are momente când reușește să își proiecteze succesul într-o stare de tihnă care l-ar putea ajuta mult pentru a reuși să-și ducă la bun sfârșit proiectele începute. Găsește o bucurie în aceste stări de singurătate, deși e consecința ratării ca soț și ca tată: „nu se auzea nimic, decât șueratul apei care izbea faianța și toată ființa lui încă se mai mira- nimic, nici uși trântite, nici tropotul copilului, nici strigătele nevastei, nici bombănelile bătrânului. Asta era reușita lui deocamdată asta, singura întregă, categorică, numai asta, dar și ea putea fi ceva, un semn al vieții noi, îndelung așteptate, care stătea sa-nceapă. Fără să fi avut vremea să-și fi dat seama cum e într-adevăr, invidiase, ani la rând, viața burlacului tip”⁷. Starea de liniște și de neliniște este atent supravegheată de personaj.

Conștientizează mereu momentele când starea de spirit i se schimbă și, de multe ori, simte că este un personaj pe scena unui spectacol mediocru, de care este cât se poate conștient. Percepe lumea exterioară ca fiind compusă numai din flash-uri și răsfrângeri ale unor gânduri despre cum este cu adevărat afară. Rememorarea căsniciei pare să fie redată tot prin flash-uri contradictorii, idee susținută și de Daniel Cristea Enache „un examen de o luciditate dureroasă cu inventarierea și detalierea tuturor eșecurilor trecute, prezente și viitoare. Ratarea pe mai multe planuri. În profesie, fiindcă protagonistul decade din funcțiile și

⁵ Idem, p. 24

⁶ http://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/feminismul-romanesc-sivalul-sauhttps://www.researchgate.net/publication/26408086_Feminismul_casi_ideologie_Feminism_asant_Ideology (consultat 15.08.2024).

⁷ Gabriela Adameșteanu, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, București: editura Paralela 45, 2002, p. 56.

posturile inițial deținute, iar decăderea lui este la fel de vizibilă pentru ceilalți cum i-a fost, anterior, ascensiunea”⁸.

Viața în comunism se deduce din întreg parcursul nuvelei asociată vieții private, cât celei sociale, nereprezentând nicio miză pentru el. Miza reală a celor trei se relevă din lectura întregii opere a Gabrielei Adameșteanu, fiindcă autoarea nu lasă nimic la voia întâmplării, având capacitatea de a-și controla foarte bine toate personajele, oricât de neînsemnate ar părea la prima vedere. Momentele de rememorare a perioadei petrecute în instituție sunt construite printr-o tendință de înnegurare a unui trecut bun în sine. Turbulențele mentale și imposibilitatea de a-și ține în frâu tot ceea ce simte și felul de a gândi alternează cu stările paradoxale de liniște care îl fac să se cufunde și mai tare în sentimentul ratării, chiar dacă în realitate nu ar exista totuși foarte multe semne care să îi poată confirma patima autodistructivă. Pentru rezolvarea unei situații este necesară adoptarea diferită a felului de a gândi față de acelea care l-au condus spre acele rezultate nesatisfăcătoare. Prin acțiunile sale, ale amânării continue la lucrul în vederea terminării tezei de doctorat se simte presat de propria neputință de a acționa, preferă să abandoneze, intrând într-o stare de paralizie mentală: „Ar trebui să mă apuc de lucru, asta ar trebui- se îndeamnă cu lehamite, singur. De luni de zile îi zăcea pe masă un teanc cu extrase, note, calcule, și primele pagini din teza lui – preambulul. Ar trebui să mă apuc chiar dacă nu am chef, își zise. Dar nu făcu nicio mișcare, rămase pe loc, în dreptul ferestrei, cu pumnii încleștați pe calorifer, cu ochii privind neatent afară”⁹.

Această delăsare amintită trădează o indiferență la umilire, dar poate fi percepută și ca fiind o formă de supraviețuire psihică. Adoarme cu veioza aprinsă, doar pentru a vedea în vis o realitate mai luminoasă: „Camera este prea luminoasă, husele fotoliilor sunt albe, dulapul de lemn deschis la culoare. Cum poți trăi în atâta lumină?”¹⁰. Îi reapar în minte imaginile de la facultate când vând un coleg de-al său era tot timpul preferat de către profesori, acest lucru frustrându-l și mai tare în vis: „Totdeauna a vorbit fluent- ușor prețios, dar foarte frumos, era făcut să fie universitar, mă gândesc, ce păcat că profesorul nu s-a bătut pentru el, ce păcat că l-a acceptat atât de ușor pe Arcan și nu a mai încercat după aceea să îl ia la catedră”¹¹.

În această lume a senzațiilor onirice, totul sta sun semnului bolii, al neputinței, al încremerii, chiar dacă unele cadre se succed cu rapiditate. Protagonistul nu poate să scoată niciun sunet, nu se poate explica, nu poate să rostească nimic, căci se află într-o agitație de nedescris: „Nu știu de ce nu sunt în stare să îmi decleștez gura. Încerc să le explic, mă forțez cât pot, dau din mâini, din coșul pieptului îmi ies sunete indistincte, gesticulez, mă apăr, dar ele parcă nici nu mă văd”¹². Treptat stările degradante ale protagonistului ating apogeul, începând din ce în ce mai mult să se simtă neîubit de cei care și-ar fi sorit să îl iubească, simțind iubire doar din partea celor de care nu îi pasă. Începe să simtă lipsa oamenilor din jur, dar conștientizează faptul că nimeni nu este de neînlocuit. El care se crezuse indispensabil la locul de muncă, dintr-o dată se simte în afara legilor obișnuite de viață.

Nenumăratele încercări din mintea sa de a face ordine cu vocile care îl necăjesc nu fac decât să îl adâncească și mai tare în această stare. De cele mai multe ori, gândurile sunt marcate prin dialog „Nu există om care să nu poate fi înlocuit, ține minte.... de ce nu m-au scos pe mine, dar ce nu înțeleg e cum de s-au legat și de mine?”¹³, lucru care oferă senzația

⁸ Cristea Daniel Enache, *Literatura de azi, Dialoguri de pe net*, Iași: Editura Polirom, 2013, p. 70.

⁹ Gabriela Adameșteanu, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, p. 78.

¹⁰ Idem, p. 80.

¹¹ Idem, p. 81.

¹² Idem, p. 87.

¹³ Gabriela Adameșteanu, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, p. 89.

de autenticitate unor aspecte de realitate ce pot fi cel mult, probabile. Autoare nu dorește să imprime o dimensiune morală a personajului său, ci un anumit psihologism, cu ajutorul căruia să se vadă un tip uman dependent de mediu și de propriile iluzii. Lupta cu sinele și deziluziile continue țin de sfera normalului, nefiind nimic patologic decât dacă am accepta că o lume este concepută într-o societate aliniată. Controlul auctorial nu ascunde viața personală a protagonistului, care este imprezvizibilă de cele mai multe ori. Prin urmărirea firului vieții acestuia se poate înțelege că imprezvizibilitatea este principala caracteristică. Uitarea de sine devine principalul sentiment și găsește în cei care în înconjoară vina căci îl terorizează cu prezența. Prin acceptare, el reușește să trăiască „iată că se poate trăi și așa, iată că s-a obișnuit să se gândească la el însuși ca la un om prost privit, ca la un om cu dosar prost, ca la omul altei perioade, E nemaipomenit cum te liniștește felul ăsta de a gândi, cum își înlătură orice ambiție vană, când știi că orice ai încerca mu are să-ți iasă”¹⁴.

În lumea Gabrielei Adameșteanu, oamenii sunt sclavii rutinei și ai obișnuinței. Dominați de automatism, acești oameni duc vieți banale și sunt incapabili să iasă din tiparele fade ale existenței. Scriitoarele își împing personajele într-o lume insidioasă, malefică, puțin halucinantă. El plasează personajele într-o realitate aproape terifiantă, explorându-și latura vulnerabilă: lumea fobiilor, artificiile de boală (o teamă accentuată care poate fi citită în cheie ipohondră), a rezervei, a ezitării și a depravării.: „Prin Bucureștiul lui, tata mă plimbase toată seara, oarbă, surdă, năucă, fără memorie, fericită – un pelerin ajuns la Locurile Sfinte, incapabil să le descrie, fiindcă este incapabil să despartă ceea ce vede de ceea ce a imaginat. Unele imagini aveau să-mi rămână zăvorâte decenii la rând în pivnița subconștientului. Mirosul unei scări de bloc interbelic, cu treptele late, îngustându-se pe măsură ce urci și o placă de lemn netedă, lucioasă, la capătul balustradei, pe care te poți sprijini, îmi trezea o amintire confuză. Acolo descoperisem, plină de emoția noutății, prototipul locuinței elegante din Capitală, la doi pași de Piața Romană, inima mondenă a Bucureștiului”¹⁵.

---

¹⁴ Gabriela Adameșteanu, *Dăruiește-ți o zi de vacanță*, p. 30.

¹⁵ Gabriela Adameșteanu, *Vara-primăvară*, p. 81.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND FENOMENUL SUBIECTIVITĂȚII. DISENSIUNI. APECIATIVUL

Some considerations on the phenomenon of Subjectivity. Disensions. Appreciative

CZU: 811.135.1'23:159.942

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754693>

Victoria BARCARU

Doctorand, Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9470-871X>

E-mail: victoriabarcaru4@gmail.com

Summary. The subjectivity, a universal philosophical concept broadly discussed in various fields, on the one hand, conceptually is related to human consciousness, and on the other hand, the speaking subject as a source of evaluation is related to ontic realities. The material investigated in the present approach outlines a double posture of the individual: of the *homo loquens* and, at the same time, of the *homo sentiens*, who speaks, judges and feels, simultaneously manifesting his own position towards a certain situation. We mention, in this sense, the psycho-physiological area of emotions within human activity, able to impose its rational activity, especially in the appreciation of circumstances.

The conceptual ambiguity of the above discussed phenomenon continues to generate various interpretations and polemics among scientists, with repercussions in the sphere of language-speech or language-thought, which are considered the driving forces of human activity.

Key words: subjective, conscience, rational, appreciative, emotional, perception, real objectives.

Componentă indispensabilă din cadrul conștiinței umane, subiectivitatea reprezintă, sub aspect ontologic, latura ideală a realităților înconjurătoare. Deși în literatura de specialitate nu s-a găsit încă o explicație acceptată în unanimitate, termenul în cauză subînțelege, de regulă, interpretarea ambiguă a materialului faptic, reliefând pregnant conturul antropocentric al fenomenului.

În plan lingvistic, în unele idiomuri se observă tendința spre diferențierea unor concepte din perspectiva obiectiv-subiectiv. O dovadă semnificativă, în acest sens, ar fi binomul verbelor Ser (a fi) vs Estar (cu sens de a fi) din spaniolă: în timp ce primul se referă la o caracteristică constantă, celălalt indică o însușire variabilă. A se compara: **es** una chica, (aceasta) **este** o fată); **es** ruso (**este** rus), **es** rubio (**este** blond), dar: está casado (este căsătorit), está contento (este mulțumit), está aburrido (este plictisit) etc. Contextual, unele adjective își schimbă semnificația, total sau partial, în funcție de utilizarea copulei *a fi*: Maria **es** guapa (Maria este frumoasă), Maria está guapa (Maria este dichisită= îmbrăcată frumos), Mario **es** enfermo (**este** invalid) vs Mario está enfermo (este bolnav (temporar)) etc. Cu alte cuvinte, limba spaniolă distinge particularitățile imutabile de cele modificate conform circumstanțelor sau propriei voințe; în schimb, sintagme precum: **Ser** feliz / infeliz (**a fi** fericit/ nefericit), deși marchează o caracteristică de moment, trecătoare, dezvăluie o realitate constantă din viața indivizilor, prin urmare, face trimitere la tabloul obiectiv al ima-

ginarului lumii, în pofida semnificației profund emotive care, prin excelență, se înglobează în dimensiunea subiectivului.

Cele relatate sugerează necesitatea de a elucidă semnificația conceptului *realitate obiectivă*, interpretat controversat în sfera academică. Bunăoară, savantul rus D. Zimin pune la îndoială corespondența dintre lumea obiectivă și interpretarea adecvată a lumii ontice: astfel, în accepțiunea științifică tradițională electronul este văzut atât ca particula, cât și prin asociere cu proprietățile undulatorii de propagare în spațiu, în funcție de propria viziune a celui ce analizează faptele: «...нас всегда учили, что мир объективен. Но, скажем, электрон – он меняется в зависимости от того, как на него смотреть. Или он частица, или он волна. Тогда возникает вопрос: а понятие «объективная реальность», оно вообще существует? Или же мир зависит от того, кто и как его наблюдает?»¹. Marele cărturar Sf. Luca din Crimeea relevă tendința de a vedea lucrurile dintr-un punct de vedere pur personal și nu așa cum sunt în realitate: «Вообще, мы не видим предметы, как они есть, а усматриваем их согласно личному углу зрения, из которого их наблюдаем»². În termenii lui Husserl, „distingem lumea pe care o cercetează fizica, lumea noastră, lumea obiectelor, obiectivităților, și lumea mea, nu lumea felului în care văd (simt eu lucrurile)”³.

Cu referire la perceperea diferită a lumii, DSL definește subiectul vorbitor în calitate de figură centrală, deopotrivă cu atributele de manifestare ale acestuia – atitudinea sau afectivitatea: „(subiectivitatea (nota noastră)) se referă la prezența, marcată prin indici lingvistici speciali, a locutorului în enunț. (...) în sens restrâns, se referă numai la acei indici care introduc în enunț sentimentele și atitudinea subiectului vorbitor cu privire la conținutul enunțului. În această accepție, se disting două tipuri de subiectivitate: a) afectivitatea*, ca manifestare în enunț a sentimentelor locutorului (...); b) modalitatea*, ca manifestare în enunț a atitudinii, a evaluării, a aprecierii subiective realizate de locutor⁴. Privită ca atitudine sau reacție la stimuli externi, modalitatea are un suport atât rațional cât și irațional, subconștient. Semnalăm, în această ordine de idei, creația controversatului poet german Friedrich Hölderlin, numit de către Martin Heidegger „poetul poezilor”, potrivit căruia manifestarea pur subiectivă, prin excelență, se datorează ritmului detașat de rațiune. Spre exemplu, textul ce urmează reprezintă un descântec împotriva sirenelor-creaturi mitice și, în plan lingvistic, nu denotă nicio particularitate gramatical-semantică sau sintactică: «Ау, Ау / шиксАрдА КАВДА! // шивДА, вноЗА, / митТА, миноГАм, /// окуТОМИ / нуффАН, зидИМА»⁵. În cele reproduse supra așa-zisul conținut semantic se exteriorizează printr-un fon ritmic, fără vreo trăsătură gramatical-semantică sau sintactică, iar integritatea conceptuală se redobândește prin forța perlocutivă declanșată.

În astfel de cazuri, ar fi valabilă, în opinia noastră, ideea metacodului universal - componenta de bază a gândirii, iar „sistemul de semne din cadrul metacodului universal se distinge prin caracterul senzorial al percepției realității în conștiința umană, „în timp ce semnele din rețeaua asociativă reprezintă astfel de amprente ontice precum limbajul unor

¹ Аруд. Т. Краснова, *Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики)*. СПб.: Ed.СПбГУЭФ, 2002. 189 p.

² Святитель Лука, Войно-Ясенецкий, [online]. Disponibil pe internet pe adresa: https://azbyka.ru/otechnik/Luka_Vojno-Jasenetskij/. (consultat 12.09.2021).

³ A. Cozmescu, Obiectivitate ca intersubiectivitate și adevărul – consens, (consultat 20.04.2020) Disponibil <https://www.academia.edu/4764913/>.

⁴ Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu; Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*. București: Ed. Nemira, 2001, p. 357

⁵ Р. Якобсон, *Язык и бессознательное*. Москва: «ГНОЗИС» 1996, p. 99.

scheme conceptuale, perceptivă, impulsuri motorii” etc.⁶ Putem vorbi aici despre o *reactie semantică*, fundamentată pe asocierea dintre stimul și starea psiho-fiziologică: termenul aparține cercetătorului polonez Alfred Korzybski și presupune așa-numita semnificație fonetică, care, la rândul său, face trimitere la semnificația conceptuală⁷.

E de nețâgăduit, în acest sens, contribuția semnificativă a fenomenologiei, care disociază subiectivitatea în zona conștiinței, pe de o parte, și ceea ce aparține lucrurilor, forma care apare și forma însăși. Lumea obiectivă semnifică, după părerea filosofului Hegel, existența în afara noastră, sesizabilă la nivel de percepție. Astfel, structura conceptuală a limbii exteriorizează mecanismul cognitiv în procesul percepției, dar și a *apercepției* realităților inconjurătoare, care, la rândul lor, sunt condiționate de anumiți factori de ordin psiho-fiziologic. Savantul A.F. Losev relevă dependența gândirii umane de sistemul perceptiv, apt a influența modul de a vedea sau a simți lucrurile «Человек имеет физическое тело. И потому обычное его мышление – не чистое, но в той или другой мере текучее, то есть окрашенное телом и ощущениями.»⁸. Cele expuse sugerează ideea că orice semnificație din cadrul unui enunț este supusă subiectivizării în procesul vorbirii. Celebrul savant rus Amosov atenționează asupra caracterului vulnerabil al rațiunii, dominat preponderent de valurile psiho-emotive, influențate de sistemul nervos: «Если сказать просто, то наш разум управляет внешним миром и нашим телом, а самим разумом управляют чувства, возникающие вследствие возбуждения нервных центров в мозге... Получается, что разум совсем не так разумен, как мы привыкли думать. Все зависит от смены чувств!»⁹.

Lingvistica cognitivă analizează domeniul afectiv din perspectivă multiaspectuală – cea a evaluării, activității și a forței sale intensificatoare (“activity” and “potency” (Osgood, May, & Miron, 1975)); cele din urmă au servit drept temei pentru realizarea modelului conceptual emotiv PAD (pleasure arousal dominance theory), care presupun, de asemenea, tendința spre stăpânire sau control – “sometimes renamed pleasure or positivity, arousal or activation, and control or dominance”¹⁰.

Lingvistul H. Frei vorbește despre judecata apreciativă, pe care o raportează la grupul de mijloace modale cu dominantă afectivă. Caracterul apreciativ al emoțiilor consemnează și cercetătorii Hal, Michael, Barbara P. Belnap, în a căror viziune ansamblul de emoții cuprind atât sentimente, cât și judecata apreciativă (convingeri, valori, aprecieri, raționamente) etc.¹¹.

Filosoful rus N.I. Grot definește emoțiile drept un proces de cumulare a percepției subiective și a actului volitiv în intenția subiectivă de a realiza o acțiune provocată de o anumită starea emotivă. Potrivit savantului, anume emoțiile și actul volitiv constituie elementele de bază ale conștiinței umane, detașate de restul lumii¹². Valoarea afectivă a fenomenului în discuție relevă și DEX-ul limbii române, conform căruia *emoția* presupune o „reacție afectivă complexă...însotită de tulburări fiziologice care oglindește atitudinea individului față

⁶ И.Н. Кавинкина, *Психоллингвистика*. Гродно, 2009, 284 p,

⁷ Hal, Michael, L with Barbara P. Belnap. *MSW The Sourcebook of magic. A Comprehensive Guide to NLP Change Patterns*. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008 (С: Лучшие психотехнологии мира). Traducere Комаров С., Миронов Н., p. 98.

⁸ А.Ф. Лосев, *Философия имени*, [online] Disponibil https://www.phantastike.com/philosophy/filosofia_imeni/html/?page=93. (consultat 10.01.2023), p. 61.

⁹ Apud. Т. Краснова, *ibid*, p. 8.

¹⁰ [online] <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-5884.2010.00456.x> (consultat 10.01.2023); Russell, op. cit., 1989, pp. 300-301.

¹¹ Apud. Hal, Michael, L with Barbara P. Belnap, *Op. cit.*

¹² [online] <https://new.runivers.ru/philosophy/lib/authors/author64028/> (consultat 20.01.2023).

de realitate.” O astfel de reacție ar fi, explicit sau implicit, replica emoțională, raportată la noțiunea de apreciativ în calitate de component al sistemului modal exprimat în vorbire”¹³. Cercetătoarea Krasnova disociază aprecierea după tipul de însemnătate pentru individ: gno-seologică și axiologică, ambele tipuri presupunând realizarea practică prin intermediul impulsurilor volitive ale subiectului cu scopul realizării unor determinate acțiuni [ibidem]. În literatura de specialitate din ultimul timp se conturează ideea unei valori polisubiective a evaluării, întrucât aceasta constituie o trăsătură pertinentă atât ca reacție, cât și ca stimul: „Оценка, по ее мнению, в той же мере относится к области реакций, как и к области стимулов»¹⁴. Cele relatate scot în relief particularitatea distinctivă a evaluării – reacția, reprezentând un factor definitoriu al acesteia. Savanta Arutiunova atrage atenția asupra importanței mecanismelor perceptive în activitatea cognitivă, întrucât ciclul cognitiv decurge de la percepție la cogniție, în timp ce emoțiile, în principiu, au la bază un substrat cognitiv, fundamentate pe fapte mai mult sau mai puțin cunoscute [idem]. Aproximarea modurilor de percepție și cognitive se explică prin faptul că percepția are la bază replica emoțională, în timp ce exteriorizarea semantică a emotivelor preconizează, de regulă, utilizarea unor lexeme perceptivă, îndeosebi a celor ce descriu o reacție gustativă sau chiar anumite patimi : îi place (să servească) vinuri alese, vs îi place (să bea peste măsură), it. „peccati di gola” (patima băutului) = (a gâtului). Conceptualizarea unor noțiuni de ordin axiologic (bine/rău) se realizează printr-o „colaborare” temeinică cu latura umană materială, *a cenușii*: „plăceri trupești” „плотские удовольствия”, it. „piaceri del corpo”, sp. „placeres del cuerpo” etc.

Cele comentate supra conduc la ideea că lexemele apreciative, în dubla ipostază de activitate sau potențialitate, sunt apte a descrie, dar și a impune comportamentul ulterior al indivizilor. Remarcăm forța perlocutivă a categoriei descrise – aprecierea celor întâmplare din partea subiectului-vorbitor poate servi drept imbold pentru anumite acțiuni, în funcție de caracterul pozitiv sau negativ al acesteia, apt a declanșa un efect *trigger*, ceea ce observăm în exemplul: „Să trăiești întru mulți ani, măria-ta! să stăpânești țara în pace și milostivul Dumnezeu să te întărească în gândul ce ai pus de a nu mai strica pre boieri și a bântui norodul... N-apucă să sfârșească, căci buzduganul armașului, lovind-l drept în frunte, îl doborî la pământ”¹⁵. Deși în enunțul susmenționat, aparent, nu se face referire la marca favorabil/nefavorabil, sintagmele subliniate scot la iveală, într-o o formă atenuată, obiecția care invocă dezacordul cu politica autoritară, ceea ce echivalează cu o valoare apreciativă negativă din partea subalternilor (= noi, supușii loiali, nu acceptăm acțiunile Măriei-Sale, care „strică și bântuie norodul! = nu te simpatizăm, suntem contrari voinței tale!).

Materialul investigat în prezentul demers ne permite să consemnăm un alt factor de interacțiune socială, și anume: dimensiunea intersubiectivă. Prin transpunere, termenul menționat implică un alt fenomen important – *empatia*. Grație „formei de intuire a realității prin identificare” [DEX online] cu proprii semeni, aceasta definește componentă umană indispensabilă pe axa de valori, pe de o parte; pe de altă parte, natura afectiv-perceptivă dezvăluie anumite trăsături latente ale indivizilor, uneori prea departe de statutul obiectiv al unor norme morale. Iată un exemplu peremptoriu: „Întru vederea grozavei priveliști, ea slobozi un țipet strașnic și leșină. – Femeia tot femeie, zise Lăpușneanul zâmbind; în loc să se bucure, ea se sperie.”¹⁶. Măcelul sângeros descris în situația reală în raport cu reacția indiferentă a tiranului impresionează printr-o disonanță emotivă (= inumană), sub orice nivel,

¹³ Apud. T. Krasnova, *Op. cit.*

¹⁴ Н.Д. Арутюнова, *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт.* М., 1988

¹⁵ C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*, p. 36.

¹⁶ Idem. p. 37.

reliefând pregnant capacitatea de identificare afectivă a indivizilor în calitate de marcator solid din cadrul binomului obiectiv/subiectiv. Putem afirma, astfel, că „rețeaua de relații asociative, diferită de la un individ la altul, nu e, în definitiv, altceva decât un fragment din ansamblul nostru de concepte prin intermediul căruia reflectăm realitatea”¹⁷.

În concluzie, ținem să menționăm că prezența însăși a subiectului vorbitor face trimitere la aspectul subiectiv al conținutului, întrucât atitudinea sau opinia proprie condiționează, parțial sau integral, realiile prestabilite (obiective). E de specificat aici interpretarea ambiguă a materialului faptic, care deseori depinde de factori de ordin intern, precum sistemul psiho-emoțional sau perceptiv, fapt ce generează variate controverse sau disensiuni în elucidarea veridică a fenomenului.

Noul model de existență, axat, prin excelență, pe corpul uman ca element central în paradigma culturală va duce, iminent, la ruperea spiritului de realiile ontice prin trecerea de la verbalizare la chipuri, de la sacru la profan cu un final scontat soldat cu triumful cremenului asupra carbonului (SiO₂ – element de bază din componența aparatelor electronice vs C – carbon – după oxigen, al doilea element de bază din compoziția corpului uman).

---

¹⁷ Vasile Bahnaru, Conceptul de câmp semantic în lexicologia modernă (cu referire specială la studiile lui Eugen Coșeriu), in: „Lucrările Colocviului internațional „Eugeniu Coseriu – 90 de ani de la naștere”, București: Editura Academiei Române, pp. 95-103.

IMAGINEA FEMEII ÎN SCRIERILE EPISTOLARE ALE LUI LEONID DIMOV

The image of woman in the epistolary writings of Leonid Dimov

CZU: 821.135.1.09-6(092)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754743>**Eugenia CIUMAȘU**

Doctorand, Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0693-8740>E-mail: eugeniaciumas64@gmail.com

Summary. Leonid Dimov, one of the representatives of the oniric group, offers in his epistolary texts a dream image of the woman. The present article aims to present the way in which the imagination articulates around the image of the woman, to discover the nuclei through which human relations were constituted at that time, subject to an extreme, quite brutal censorship, constituted by the political regime. The beloved woman becomes a pretext for a confession and at the same time a healing of his soul from a deep suffering.

Dimov is less a creator of epistolary texts because of the intimate nature of his writings, but a poet who can only play with the things, words and beings that are available to him. Like the king's buffoon, he tries to turn anguish in the face of existence into an endless game. He is not one of the poets who write metaphysical poetry, but he loves to play in order to distract attention, to situate himself in dreamlike reality, and his attitude towards the beloved becomes a kind of pretext for practicing his style.

Key words: image, woman, dream, epistolary, speech.

Textele epistolare ale lui Leonid Dimov au apărut în volum în 2003, într-o ediție critică și cu o prefață de Corin Braga sub titlul „Scrisori de dragoste (1943–1954)”.

Leonid Dimov este unul dintre fondatorii grupului oniric, alături de Dumitru Țepeneag, iar scrisul sau epistolar devine dependent de această mișcare din cea de a doua jumătate a secolului XX. Oniriștii români se desprind de teoria froidiană a viselor în căutarea unui ferment al imaginației suficient de puternic încât să poată resuscita literatura română din strâmtoarea unei perioade întunecate a realismului socialist; Din acest punct de vedere, imaginea de vis, propusă de cei care s-au autointitulat „Grupul de vis”, este analizată ca o realitate analogă realității concrete. Visul este analizat prin referirea la realitate pentru că nu este vorba de visul nopții, ca fenomen biologic, care poate fi psihanalizat, ci de o realitate care este visată. Literatura lor aparține așadar, realității și are visul drept criteriu de structură: „Obiectul literaturii visului nu este visul, sau mai bine spus nu este exclusiv visul, ci întreaga realitate a cărei vis este o parte detul de importantă”¹.

Textul epistolar conține un gen de discurs care este variabil în funcție de reprezentările colective ale epocii, devenind un câmp de luptă pentru ideile sociale și politice, pentru observarea moravurilor vremii și chiar a relațiilor interumane. Scrisoarea devine așadar, un fel de text subiectiv care mărturisește convingerile cele mai intime, cele mai apropiate de structura gândirii și sufletul scriitorului.

¹ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Onirismul estetic*, București: Editura Curtea Veche, 2007, p. 314.

Prezența explicită a destinatarului, nu ca în operele literare care se adresează publicului larg, ar putea fi considerată un fel de obstacol în calea spontanității necesare tărâmului intimității.

În textele lui Dimov este subliniat în mod explicit destinatarul, femeia iubită, Lucia. Peste tot, situația materială devine motiv de suferință: „Și aopi eu nu fac niciun rol în viața socială. Nu ți-aș putea făuri o situație demnă de iubirea ce o am pentru tine”.² După cum s-a putut vedea, condiția socială umilă a scriitorului se referă la amărăciunea dragostei pe care o are față de Lucia. Discursul este sincer, o încercare de a curăța mizeriile societății și starea lui familială. Urmărind biografia lui Dimov vedem resimțită profund absența tatălui său și o rușine față de originea lui după familia evreiască a tatălui său. Acestea sunt cele două fire roșii care sunt detectabile peste tot în textele studiate. Motivul stării lui precare revine în scrisorile sale către Lucia: „Sunt prea sărac pentru tine. Și sunt foarte nefericit că acest lucru a fost observat de toți. Mi-ai spus că ai tăi mă consideră ca pe un coate-goale, nevrednic de a se ridica până la tine. Mi-ai spus că tu însuși n-ai ce prețui la mine, de vreme ce nici măcar un metru de stofă nu sunt în stare să îți cumpăr”.³

Tânărul Dimov simte o decadentă printre lucrurile reale ale vieții, pentru că dincolo de dragostea lui pentru Lucia, socialul devine elementul care constrânge și stabilește scara în societate.

Adresarea este simplă în câteva scrisori, dar apoi cuvintele sunt înfășurate într-un fel de metaforă onirică. Gestul este calculat și contează pe efectul pe care cuvintele îl pot produce în sufletul femeii. Este foarte interesant de văzut cum se poate crea un portret al unei femei din scrisorile pe care iubitul ei i le trimite. Într-un text nedat, Dimov mărturisește: „Mi-era dragă dragostea noastră și am ucis-o fără milă. Tu ai sugrumat-o cu frânghia umedă a aurului și eu i-an vârat până în prăsele pumnalul de oțel al voluptății”.⁴ Cele două slăbiciuni a două ființe sunt prezentate deschis: banii și plăcerea. Este deci un ton dur, care lasă impresia de obiectivitate, dar care devine doar o formă de a acuza și de a sublinia diferența între cele două ființe umane. Discursul este foarte ascuțit și ironic uneori, mai ales când vorbește despre sentimentele care se intersectează cu problemele materiale: „La un ultim punct trebuie să-ți mărturisesc că m-a mâhnit tare credința ta că rândurile ce mi le-ai scris ar putea fi prilej de ironie pentru mine”.⁵

Realitatea și imaginarul devin două reprezentări ale discursului epistolar. În aceste texte preferința pentru utilizarea imaginilor onirice este frecventă. Ele izvorăsc dintr-un haos și sunt surprinse chiar în momentul coagulării apoi dezlănțuite în lumea viselor ca un ștreang. Variația și traiectoria acestui ștreang sunt determinate de de un creator, adecvat unei legislații constituite în clipa care precede actul de creație. Dar nu e o clipă de inspirație, de automatism, ci de cea mai mare luciditate, un fel de aureolă totală, justificată prin însuși sensul său în operă: „Și e nespus de dureros pentru mine să știu că nu pot să te abat cu nimic din drumul tău noroios și fără țință. Pentru că ești burgheză, Lucia”... sau „Stăruie în natura ta un iz de delicatețe, de naivitate, de nemărginită noblețe. Uneori acest parfum aristocratic emană din tine. De cele mai multe ori însă este înăbușit de mirosul puternic de pământul destelenit al burgheziei din tine”.⁶ El descoperă această aplecare spre material care nu corespunde lumii sale de vis.

² Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 104.

³ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 203.

⁴ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 207.

⁵ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 119.

⁶ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 226.

Textele epistolare devin astfel parte ale creației onirice. „Aceasta nu este o copie servilă, nu este filmarea unui vis (am fi în fața unui naturalism invers), dar din contra, investigarea imaginii reale prin această forță reactivă specifică visului, pentru a fi utilizată ca instrument de investigație până în momentul înființării – conform unei legislații de bună voie a autorului, într-un grup sintagmatic destinat să genereze în realitate o stare de vis pentru cititor. În sfârșit este un motiv suficient, dar care nu va fi diferit de alte maniere de a crea, care dorește delectarea sau influențarea cititorului.

Imaginea femeii iubite este construită de asemenea din fragmente de vise, din piese care se referă la imaginația poetică a vremurilor de mai tâtziu, care oferă o viziune modernă a textului. „Și în mijlocul lor, icoana chipului tău surâdea sprintar, ca o chemare. Am întins brațele și am mers înainte. Dar fugeai de mine, chemându-mă cu gesturi furișe. Te-am urmat fără răgaz, picioarele tale albe suiau trepte trandafirii, pe care le loveau sfios pașii mei întârziati”⁷. Acestea sunt fragmente de vis care se referă la construcția lumilor obiectelor realității. Legătura cu realitatea este cu atât mai activă cu cât scrisul epistolar include un grad foarte ridicat de concordanță cu realul și raportul acestuia cu scriitorul. Fragmentele de text care sunt relatate în textele epistolare descriu o lume care amestecă imaginea fabricată cu imaginea model. „În mijloc, mohorât, strălucind când arămiu, când roșu, un clopot mare stătea gata să rădă. (...) Zgomote înăbușite de abia ajung până la mine, câinii latră a jale și nu știu cum am îndrăznit să îți spun că nu te mai iubesc când simt că te iubesc mai tare ca oricând.”⁸

Actul de a crea imaginea de vis este o genază lucidă a textului. Creatorul nu este inspirat, căzut în transă, dominat de automatism, ci perfect lucid, el transferă mecanismul visului în text intim. Ceea ce este important este investigarea imaginii reale prin forța visului, pentru că așa realitatea poate lăsa să scape obiectele care sunt integrate în ea, ca în acest fragment de text: „Și asemeni tuturor acestor imagini, de multe ori se zămislea în colțul gurii tale un surâs. Și ca surâsul acela nimic nu mi se părea mai tainic. Și ca surâsul acela nimic nu mi se părea mai frumos. Și chiar după ce murea pe fața ta, el tot mai stăruia în inima mea, ca un crin pictat pe vitralii albastre, ca un colț de rai, în noianuri de tundră”⁹

Amestecul zâmbetului iubit cu elementele arhitecturale ale unei structuri de catedrală, care se referă la originea nobilă a femeii, creează o pictură de vis supusă legilor sufletului. Trebuie de subliniat, urmând ideile lui Dimov din *Preambul*, că oniricul „Nu este un mod de a scăpa de realitate, ci dimpotrivă, o posibilitate de o invada, de a pătrunde în scheletul ei, acolo unde lumea sensibilă este înlocuită cu ipostaza anterioară, puternică.”¹⁰ Mișcarea nu este exterioară ca în cazul scriitorilor romantici. Este o întoarcere spre esența lucrurilor, spre lucru în sine. Universul real este sursa care determină transformarea lui în serii din ce în ce mai îndepărtate de aparențe, de imagini onirice „Lucia, încă mi-e dragă să îți rostesc numele. Dar numele nu mai e al tău. E numai numele unei fantome care nu trăiește decât în vis. Și visurile sunt atât de stranii. Și lumea e atât de multicoloră că parcă îmi pare bine că am ajuns să te iubesc uneori în vis”¹¹

Obiectele există prin ele însele, deoarece cele mai importante sunt „autocrearea, automorfismul intercomunicarea, conexiunea și trombul oniric”¹². Fenomenele și obiectele devin elemente componente ale unei alte lumi, care nu este succesivă, ci simultană. Ele se nasc

⁷ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 108.

⁸ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 109.

⁹ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 110.

¹⁰ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 120.

¹¹ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 207.

¹² Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 221.

una pe alta într-un proces continuu care se repetă urmând fazele visului lucid. Poetul, chiar dacă încearcă desfătarea demiurgică prin puterea aparentă de a crea și recrea universuri, el este distrus precum Pygmalion de propria sa creație. El este sfârâmat de comunicarea pe care o stabilește cu realitatea, de transferul de energie inconștientă.

Descendențele literare care vor fi mărturisite mai târziu apar și în acest spațiu al scrierii epistolare „Mi-ai spus o dată că eu nu pot fi rus, deoarece nu iubesc ca un rus (...) Mi-e greu să-ți scriu asemenea lucruri, dar dacă ție nu ți le-oi spune, aș plezni, fără îndoială”¹³. Urmând o idee a lui Dostoievski, pentru Dimov eternitatea este ca baia unui țăran. Eternitatea în sine este o globalitate, care nu înțelege ființa umană, care nu-i dă deccât nostalgia absolutului, dorința de a visa. Pentru el eternitatea este lipsită de cele mai înalte dimensiuni, este o groapă pentru care nu merită osteneala de a-și târî existența. Provocarea artei onirismului este de a renunța la jonglarea cu marile teorii filosofice și de a ne întoarce în spațiul familiar al existenței.

Este evident că în textele analizate femeia se constituie în raport cu creația și sensibilitatea poetică a lui Leonid Dimov: „Și vreau să -ți dezvălui în cuvinte meșteșugite tainele ce le port în suflet, ci mă mângâi că voi putea odată să-mi razim de sânul tău capul chinuit de vise ciudate și să-ți spun toată durerea acestor vise pe care și tu le cunoști poate, dar nu le-ai lămurit, sunt sigur, niciodată.”¹⁴. Nevoia de mărturisire apare din încrederea în femeia iubită, din certitudinea că va putea împărtăși idei și sentimente. Observăm, însă, o incompatibilitate între gândurile femeii și cuvintele poetului. Ea nu va cunoaște niciodată secretele tânărului, pentru că este muza lui și idealul lui: „Lucia, te plângeai odată că nu mi-ai inspirat nici o poezie. Lucru neadevărat și pe care îl dezmint acum. Îți voi încredința, în fiecare zi, câte una dintr-un ciclu de 12 poezii intitulat sugestiv? – Ore trecute”¹⁵.

Trăsăturile femeii sunt detectabile doar prin atitudinea eului epistolar. El încearcă să urmărească detaliile unei femei pe care dragostea lui o face ideală. Este vorba de o luciditate care lovește în același timp cu sentimentul: „Cu conștiința limpede și cu inima purificată de durere, nu mă sfiesc să îți spun că tu mi-ai apărut, de la cea dintâi privire adâncită, ca un simbol de existență și ca un sens al morții”¹⁶. Imaginile romantismului preced imaginile de vis definite de Țepeneag pentru că: „imaginile poetice (nu are importanță dacă ele apar în versuri sau în proză), imaginile închipuite sau visate sunt pentru romantici mai reale decât imaginile reale”¹⁷. Dar onirismul pe care îl teoretizează este „esteic, categorie în care visul nu mai este un mijloc artistic de moralizare sau o sursă de revelație metafizică, sau o metodă științifică de refulare prin artă, dar un criteriu, un termen limită de comparație sau, după cum spunea Dimov, o sugestie de legislație pentru o artă independentă, dar analogică cu realitatea.”¹⁸. Deci onirismul estetic propune ca manieră de creație o artă independentă care ar fi altă realitate. Cel mai important este că visul este o „construcție logică”¹⁹ nu un hazard, pentru că ea se realizează supunându-se legilor create de artistul însuși. Pentru a justifica această manieră de creație și alegerea visului ca și criteriu esențial, criticul român Laurențiu Ulici afirmă că „cuvântul artistic caută maniera într-un cuvânt empiric de vis”²⁰.

¹³ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 112.

¹⁴ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 118.

¹⁵ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 113.

¹⁶ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 116.

¹⁷ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 74.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 117.

²⁰ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 120.

Imaginea onirică determină o autoanaliză conștientă de nelimitarea spațiului și a timpului și mai multor libertăți oferite de lumea visului. Deci, legătura pe care o putem stabili între onirismul român, romantism și suprarealismul european poate fi analizat din perspectiva visului ca liant între toate trei, dar de asemenea și ca model de structurare a realului și la fel ca și criteriu pe care îl reprezintă, modelul: „Noi nu visăm, noi producem vise”. Dar precum pentru Starobinski, „ imaginea se impune dintr-un fel de spontanietate, autonomie, iluminată de o lumină pe care nu o putem refuza”.²¹

Într-o altă scrisoare el scrie: „Mi-e teamă că nu vom putea ajunge la ținuturile pe care le-am visat.”²² Pentru onirici „la început a fost visul”, precum mărturisea Dimov. Pentru ei visul este modelul legislativ de organizare a imaginilor. Visul, chiar dacă nu ajută la descoperirea sensurilor fundamentale, el adaugă magie și intercomunicare faptelor reale. Creația onirică presupune o invenție, o manieră de a esențializa imaginile. Structura imaginilor obținute din inconștient și din realitate este realizată conform modelului visului. La fel ca Amphion, Leonid Dimov este obsedat de a construi „crengi, hârtii, vopsli”, într-un spațiu restrâns: „odaia mea este un ou adânc” (*Pe malul Styxului*).

Copomentele visului oniricilor reprezintă un amalgam de elemente: combinația visului romantic, fascinația de a crea o realitate nouă, structura împrumutată de la Valéry și simulanietatea lui André Breton, textul scriindu-se pe măsură ce este citit. Prin vis, lumea se transformă brusc, se interiorizează sub ochii noștri, ea devine vis. Și acet vis exclude diviziunile impuse de exterior, căci individualul nu se regăsește în structura mascată a eului empiric, ci fără mască, esențial. Dorința oniricilor a fost să facă o poezie care să rezolve criza de limbaj. Deaceia ei au fost tentați să definească o imagine onirică care se formează pornind de la realitate, dar care nu utilizează decât obiectele din lumea reală, deoarece ele sunt transpuse în lumea de vis. Eul epistolar oniric caută „în vise structura și mecanismul pentru a la transfera în mod analogic în poezie, utilizând materialul imaginilor oferite de realitate.”²³

La fel ca poezia, scrierile epistolare sunt direct legate de vis și, la un moment dat, de delir grație căruia ele scapă de metafizică, deoarece adevărul oniric este strâns legat de secretul fiecărui individ pentru a-l putea reduce la câteva categorii sau legi. Imaginea onirică concepută de grupul onirist nu seamănă niciodată cu realitatea cotidiană, chiar dacă împrumută din ea obiectele. „Visul ne furnizează atât imagini cât și legile care le structurează. Noi nu putem utiliza doar materialul imaginilor, ignorând structura; și aceasta pentru o vagă speranță de autenticitate”²⁴. Și în textul epistolar, autenticitatea se regăsește în sentimente: „între sufletele noastre stă zăplazul neîmplinirilor și al îndoielii, pe care nu mă îndoiesc că timpul îl va face să putezească, dacă vreo furtună nu-l va dărâma cumva la pământ”²⁵.

La fel ca în poezii, scrierile epistolare ale lui Leonid Dimov vorbesc despre forța vizuală a cuvintelor, urmând legile visului. Într-un interviu Dimov afirma: „Eu m-am considerat mereu un pictor ratat. Fiind poet eu scriam uneori urmând picturi”²⁶, punând astfel creația sa sub semnul picturalității. Vom analiza punctele de convergență ale picturii suprarealiste și poeziile-picturi create de Dimov. Oniricii apreciau picturile suprarealiste, pentru că pe lângă imaginile pe care le creează, ele păstrează cel mai important element: structura. Formula

²¹ Jean Starobinski, *Portrait de l'artiste saltimbanque*, Paris, Gallimard, 2004, p. 34.

²² Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 197.

²³ Prefață de Dumitru Țepeneag pentru traducerea lui Albert Beguin, *Sufletul romantic și visul*, București: Editura Univers, 1970, p. 10.

²⁴ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, pp. 267-268.

²⁵ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 119.

²⁶ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 307.

lui Horațiu „Ut pictura poesis!”, este adoptată de grupul oniric, care recunoaște în ea individualitatea. Țepeneag se întreabă: „Unde este dicteul automat la Magritte, la Chirico? Chiar Dali, care miza cel mai mult pe incongruență, este obligat de a alege, de a decide plastic, de a organiza spațiul picturii conform legilor combinate ale visului și ale picturii.”²⁷ Oniricii promovau structura, parte estetică a actului creației. Iată un fragment dintr-o scrisoare în versuri alcătuită pe principiul viziunii estetice:

„Și m-am dăruit altei ființe.
 Cu părul castaniu nu gri.
 Cu ochii căprui nu gri.
 Cu nasul cărn nu drept.
 Cu trup armonios și drept totodată
 Cu șolduri voluptuoase și zvelte totodată.
 Iar această ființă avea sufletul făurit astfel:
 Chinuit de doruri ascunse.
 Doritor de iubire curată și sfântă, în același timp
 Înclinat spre cele mai murdare legături de dragoste.
 Făurar de vise frumoase și dragi, și în același timp
 Trăitor de relații hidoase și pătate de noroi.
 Mândru de puterea farmecelor tale, și în același timp
 Umil în fața vrerilor neînduplecate ale sângelui.
 Chinuit de răul pe care îl face altora, și în același timp
 Gustând cu o plăcere scârnavă în a scormoni cu cuțitul în răni încă deschise.”²⁸

Este vorba de o serie de antonime care trimit la structura duală a eului epistolar, dar care găsește corespondentul său în dualitatea ființei iubite. Lucia, ea însăși nu este decât un amestec de bine și rău, de lumină și întuneric. Construind o lume de vise, el creează o realitate proprie, dar care conține semnele acestei realități primare.

Putem observa decepția tânărului înaintea frivolității iubitei: „În loc să găsesc o min-te care să vadă adâncimea iubirii mele, am găsit un fel de mașină de ceasornic ce califică această iubire drept un joc de copii nebunatici.”²⁹ Profunzimea sentimentelor tânărului se izbește de materialitatea gândurilor femeii. Ea seamănă cu un mecanism neeligibil al unul orologiu care îndepărtează toate compozițiile ludice: „respect pentru marele și eternul feminin care zace în Domnia-ta Lucia, și pe care numai eu am știut să-l văd și să-l iubesc, și pe care numai eu îl voi vedea fie și numai în vis, și-l voi iubi întotdeauna, pentru acest mare și etern feminin eu ți-am dezvăluit toate secretele și ți-am promis că voi veni asemeni unui Mesia – nu râde – pentru a te scoate din mocirla în care fără doar și poate ai să cazi fie că vei ajunge jucăria gustului parvenit al vreunor aristocrați, fie că vei ajunge bucătăreasa, concubina, mama copiilor vreunui burghez pântecos și împutit”³⁰. Sufletul tânărului îndrăgostit devine un fel de instrument de răzbunare împotriva posibilelor ciocniri cu lumea. Viziunile trimit la un posibil eșec al purității feminine în mizeriile vieții alături de materialitate. Ră-sunsul este dur și foarte sincer: „Îmi vorbeai de o fecioară sfântă, care m-ar iubi în taină, dar știi prea bine că sunt prea complicat pentru a fi iubit de o asemenea imbecilă Margaretă”³¹. Este vorba desigur de o referință la opera lui Goethe, *Faust*; mereu ca simbol al dragostei

²⁷ Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, *Op. cit.*, p. 322.

²⁸ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 122.

²⁹ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 123.

³⁰ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 124.

³¹ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 125.

care ar putea salva sufletul omenesc. În viziunea lui Dimov, dragostea implică ființele care au aceeași structură spirituală „complicată”.

În această ultimă parte al articolului de față va fi vorba despre descoperirea unei reprezentări a femeii complicate care conține de asemenea răul și binele, delicatețea și puterea. Dragostea este completă în momentul când dragostea îl face mai bun: „prea mi-a intrat în suflet omenescul din sufletul tău. Prea mi-a intrat în sânge frumusețea trupului tău,”³². Acest amalgam de concret și de abstract, de sentiment și de carnație, de dragoste pentru corpul și sufletul femeii sunt coordonatele de ansamblu ale scrierilor epistolare. Abundența imaginilor onirice constituite în jurul inimii care cuprinde lumi ce se împletesc și unde limitele obiectelor se șterg. Identificăm fragmente, spațiile devin coerente, suprafețele evoluează de pe orizontală pe verticală: „... ce mult aș vrea să-ți pot face rău. Să te desfac în bucățele și apoi să te creez din nou.”³³. Dacă poetul oniric desface lumea pentru a o reconstrui apoi după propria sa dorință, eul epistolar desface femeia într-un proces ludic pentru a o crea din nou pentru sine. Această forță de creație, reprezentare aproape demiurgică devine uneori delicată: „Aș vrea să-ți scriu ceva firav și delicat ca un dans indian sau ca surâsul unui idiot când se află în fața unui om care-l copleșește”³⁴. Această superioritate a dragostei vis-a-vis de raționalitate realizează un discurs fin, încărcat de sentimentalismul unui tânăr care resimte prima dragoste printr-o forță intensă.

Dar structura orizontului dimovian se ordonează pe percepția spațiului, a conștiinței intime a unui timp, altul decât cel real și a intersubiectivității. Dinamica se schimbă: din exterior brusc trece spre interior, eul epistolar regăsindu-se într-un spațiu în miniatură care constituie spațiul lucrurilor. Pentru el simbilismul în ascensiune e pierdut și rămâne doar imaginea de zbor, sentimentul diafanului în ceea ce putem numi, utilizând termenul lui E. Fink, „de-prezentare”³⁵, timpul real fiind eliminat și în locul său rămâne o formă ce cuprinde toate situațiile posibile: „Lumea? Mâzgăleală de dadaist. Eu? Ceva mai puțin decât tine. Tu? Încă nu te pot cuprinde în cuvinte. Mi-e nespuse de greu să te reduc la hotarele gândului. Tu ești în întregime imagine. Și eu nu sunt obișnuit să vorbesc în imagini. Dacă aș putea picta! Dar totul nu e decât o sarbădă nădejde. Pictura este și ea lipsită de multe, ca de pildă mișcarea”³⁶.

Mai puțin creator de texte epistolare din cauza încărcăturii intime a scrierilor, dar Poet, Dimov nu poate decât să se joace cu lucrurile, cu cuvintele și cu ființele care sunt în disponibilitatea sa. Asemenea bufonului regelui, el încearcă să transforme angoasle în fața existenței într-un joc fără sfârșit. El nu face parte din poezii care scriu poezie metafizică, dar el iubește să se joace pentru a distra atenția, pentru a se situa în realitatea onirică și atitudinea sa față de ființa iubită devine un fel de pretext pentru a-și exersa stilul.

³² Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 125.

³³ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 128.

³⁴ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 148.

³⁵ Eugen Fink, *De la phénoménologie*, Paris: Edition de Minuit, 1976, p. 38.

³⁶ Leonid Dimov, *Op. cit.*, p. 246.

VASILE COROBAN – TEMELE ȘI DIRECȚIILE STUDIULUI LITERAR *Vasile Coroban – Themes and Directions of the Literary Study*

CZU: 821.135.1.09(092):001.891

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754768>

Daniela GALAȚANU

Doctorand, Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației
Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9445-6805>

E-mail: danagalatanu27@gmail.com

Summary. The article examines Vasile Coroban's contributions as a theorist to the evolution of literary criticism in the Moldavian SSR. In the first part, the themes, directions, and methods of the researcher are analyzed in the main literary theory studies collected in the work „Scrieri alese”. Coroban offers a broad range of definitions, functions, and classifications from both national and global literature. Literary concepts and phenomena are explained through references, analogies, comparisons, and explorations in literary history. The second part of the article puts forward another strong argument for appreciating the theorist's activity by exploring the monograph „Romanul moldovenesc contemporan”. Coroban's literary theory studies remain relevant today, leaving a formative impact on his disciples, who highly value his contributions. His precision and distinct research methodology, establish him as a model theorist in the literary criticism of the Moldavian SSR.

Key words: Vasile Coroban, theorist, literary study, literary theory, literary criticism.

După 23 august 1944, în Basarabia anexată la URSS, studiul literaturii se conectează la ideologia regimului stalinist. Aceasta împânzește toate sferile existenței cetățenilor noii republici unionale, al căror spirit național românesc este suprimat brutal. În acest context social-politic, își desfășoară activitatea literară personalități ca George Meniuc, Emilian Bucov, Andrei Lupan ș.a., nevoite să-și revizuiască mai mult sau mai puțin vechile principii în scriere.

Unul dintre cei mai importanți oameni ai literelor, Vasile Coroban (1910–1984), începe să se afirme ca eseist, lector, teoretician, istoric literar și de critic literar prin anii '60 – '70. Mai târziu se va spune că a fost acea rază din „cuibul naționaliștilor” de la Uniunea Scriitorilor care mai pătrunde printre gratiile cenzurii. Într-un articol din ziarul „Moldova Socialistă”, Anatol Gavrilov îl numește: „spărgător al tăcerii filozofice păstrate de mulți din noi cu o gravă solemnitate”¹. Premisele profesionalismului său se încheagă în cunoașterea vastă a literaturii clasice universale, naționale, dar și a celei de dincolo de Nistru. Această pregătire în sincronie și diacronie îi întinde un teren relativ suficient nu doar pentru a propune propriile definiții ale conceptelor și fenomenelor literare, ci și a îndrăzni compararea cu noțiunile conceptualizate de alții.

Studiile lui Vasile Coroban sunt întotdeauna precedate de inițierea în fondul teoretic al temei, creând impresia asistării în auditoriu, unde lectorul de la tribună înaintea tot felul de analogii pentru o mai bună claritate a noțiunii prezentate: „urmăreau introducerea acestuia

---

¹ Anatol Gavrilov, Personalitatea în critică: [Vasile Coroban], in: Moldova Socialistă, 1990, nr. 110 (17428), p. 4

(citorului) în temă și demonstrarea întregului eșafodaj ideatic al problemei în cauză”². În acest sens, Veronica Bâtca vede în scrierile lui Vasile Coroban o „luptă pentru a cultiva gustul artistic al societății basarabene a anilor ’60–’70 și a suscita gândirea critică a acelor ani”³.

Scrierile lui Vasile Coroban dezvăluie ipostazele sale de critic și istoric al literaturii, dar la baza acestor roluri se află un teoretician meticolos. Anatol Gavrilov observa că Vasile Coroban, în acest mod, „demonstrează elocvent cât de mult câștigă aspectul teoretico-literar când este concretizat prin exemple revelatorii din istoria literaturii moldovenești, unionale și universale, cititorului oferindu-i-se nu un schelet teoretic confecționat din noțiuni abstracte, ci fenomenul artistic însuși în carne și oase, tratarea teoretică fiind realizată într-un stil sugestiv și antrenant”⁴.

Evitând temele solicitate, ca gloria adusă umanismului socialist în literatură și defavorizarea capitalismului, „certat cu autoritățile culturale, dar, uneori, făcându-le jocul”⁵, experiența lui Vasile Coroban în cercetarea literaturii universale îi oferă dreptul de a stabili anumite principii de organizare a operei literare. Acesta oferă judecăți de valoare despre ce trebuie și ce nu trebuie să existe în structura unei creații, propune definiții, clasificări, funcții etc. În acest scop, observațiile cercetătorului se răsfrâng asupra lucrărilor de o valoare mai mult sau mai puțin autentică în literatura universală. Cu alte cuvinte, Vasile Coroban include în spectrul de comparații până și opere cărora le atribuie aprecieri de literatură trivială, dar a căror importanță o vede anume în necesitatea de a cunoaște cum nu trebuie să fie compoziția, fondul sau subiectul operei literare.

Ceea ce ne propunem în continuare este examinarea amănunțită a activității de teoretician al literaturii, desfășurată de Vasile Coroban în contextul social-politic din RSS Moldovenească. Pornind de la principalele studii de teorie, vom încerca să descriem modalitățile de lucru ale cercetătorului Coroban în teoretizarea problemelor din literatură: ce metode și procedee practice; cum definește conceptele literare și cum explică fenomenele literare; cât de bine își argumentează clasificările și funcțiile propuse; ce fel de distincții și asemănări stabilește între noțiunile apropiate plasate sub microscop. În scopul realizării acestor observații se iau drept referință cărțile „Romanul moldovenesc contemporan” (1974) și „Scrieri alese” (1983).

În „Scrieri alese”, studiul teoriei literaturii se ramifică în subcapitole revelatoare: opera artistică și procesul literar; imaginea artistică și funcțiile acesteia; fondul și forma; tema, subiectul, motivul și compoziția; limba și stilul operei literare. Vasile Coroban definește, în prima parte a capitolului, noțiuni de „literatură națională”, „literatură universală” și „literatură trivială”, pe care o numește „infraliteratură”. Conform teoreticianului, literatura națională este compusă dintr-o totalitate de opere literare care reflectă realitatea socială și istorică dintr-o perspectivă concretă. Pe parcurs, Coroban coboară pe firul interpretării teoretice spre structură, clasificări, funcții și valori reprezentative, fiind explicit până la măduva problemei vizate. Sunt definite genurile și speciile literare, care, consideră autorul, apar din „necesitatea de a zugrăvi diverse aspecte ale realității într-o formă unică”⁶. Autorul conside-

² Mihai Cimpoi, Modelul critic Vasile Coroban, in: „Studii. Articole. Eseuri”, Chișinău: Știința, 2018, pp. 4-8.

³ Veronica Bîtca, Vasile Coroban: un aspect al activității investigatoare, in: „Viața satului”, 1990, n. 7(5620), p. 12.

⁴ Anatol Gavrilov, Personalitatea în critică: [Vasile Coroban], p. 4.

⁵ Lungu, Eugen, Spații și oglinzi, in: „Vasile Coroban: un arbitru într-o lume a arbitrarului”, Chișinău: Știința, 2010, pp. 122-124.

⁶ Vasile Coroban, *Scrieri alese*, Chișinău: Literatura artistică, 1983, p. 325.

ră că operă artistică implică o dimensiune umană și ideologică, iar acestea devin mai „clare numai în lumină istorică”⁷.

În subcapitolul despre opera artistică, Vasile Coroban se referă, pe lângă creație, și la individualitatea scriitorului: „sensibilitatea și puterea de invenție sunt factori de prim-ordin în literatură și procesul de creație”⁸, iar „opera literară, individuală și irepetabilă are întotdeauna rădăcinile înfipite în realitatea care a generat-o”⁹. De asemenea, teoreticianul consideră că creațiile îndepărtate prea mult de realitate și intrate în categoria fantasmelor și a misticismului nu cunosc judecăți de valoare pozitive din partea criticului, cu aluzie la existența acestora în lumea literară capitalistă.

Alternând spre analiza scheletului operei literare, Vasile Coroban evidențiază iminența *imaginii artistice* într-o creație. Teoreticianul face apeluri frecvente la variate științe ca fizica, biologia, matematica, pentru a clarifica noțiunile și fenomenele din literatură prin intermediul analogiilor. Printr-o astfel de interpretare, Coroban demonstrează interdisciplinaritatea teoriei literaturii, a cărei legi funcționează asemănător celor din biologie, matematică etc.

Bunăoară, imaginea artistică, care corespunde limbajului artistic, este comparată cu imaginea obiectului din fizică, interpretată într-un limbaj logic. Aici Coroban aduce un exemplu de la teoreticianul rus V. Vinogradov despre sensul *precis, denotativ* al imaginii fizice și latura polivalentă a imaginii artistice. Un exemplu concret este ales din biologie: *vulpea* este doar un mamifer, iar în literatură mai poate avea și conotația *omului viclean*.

O observație interesantă a teoreticianului la aspectul interdisciplinarității, reieșită din cunoașterea istoriei literare, este mențiunea despre progresul tehnico-științific care aduce în lirica modernă o varietate de termeni noi pentru formularea imaginilor artistice.

Coroban analizează o mulțime de subtilități ale limbajului artistic. Acesta delimitează limbajul popular de cel artistic, care este comun, obștesc. Cercetătorul dezvăluie originile unor expresii folclorice arhicunoscute, precum *foaie verde și înaintează opinii care cu certitudine trezesc curiozitatea conașionalilor*. Teoreticianul își demască pasiunea pentru culegerea creațiilor folclorice, iar despre preocupările etnologice ale profesorului Coroban vorbește chiar fostul său student Grigore Botezatu într-un articol: „un folclorist prin vocație”¹⁰. Forța sa de persuasiune apasă pe argumente revelatoare despre faptul că nu există formulări mai puternice să exprime emoțiile de *dor și durere de neam* decât expresiile din versurile folclorului național, rod al literaturii orale.

În aceeași secțiune despre imaginea artistică din „Scrieri alese”, teoreticianul plasează la baza acestei *imaginii* (lat. *asemănare*), analogia: „scrisul literar expresiv este guvernat de legea analogiei”¹¹. Coroban încearcă să descrie procesul de făurire a unei analogii și ce calități trebuie să posede creatorii unei imagini artistice, pe care îi numește „genii artistici înzestrați cu inteligență și imaginație”¹². Teoreticianul identifică o anumită orânduire în inspirație: experiența vieții, cărțile și propriile observații ale potențialului om de creație. Arta scrisului, în viziunea sa, este *subiectivă* sau *obiectivă*.

Atât în studiile de critică literară, cât și în cele axate pe anumite probleme teoretice, precum „Scrieri alese”, se observă preferința lui Vasile Coroban pentru citare. Această tră-

⁷ *Ibidem*, p. 326.

⁸ *Ibidem*, p. 327.

⁹ *Ibidem*, p. 328.

¹⁰ Grigore Botezatu, Preocupări etnologice, in: „Vasile Coroban: un arbitru într-o lume a arbitrarului”, Chișinău: Știința, 2010, p. 110.

¹¹ Vasile Coroban, *Scrieri alese*, Chișinău: Literatura artistică, 1983, p. 333.

¹² *Ibidem*, p. 337.

sătură a metodei sale de lucru este una definitorie și utilă, întrucât referințele la savanții de prestigiu consolidează bine perspectivele lui Vasile Coroban în scrierile sale de teorie literară, fie că rezonează sau nu în anumite tangențe cu aceștia. Ion Ciocanu apreciază folosirea frecventă a citatelor la Coroban, deoarece acestea reprezintă: „adevărate instrumente de aprofundare a problemei în discuție, de ameliorare a stării de lucruri în domeniul gândirii noastre estetice”¹³. Cu referințe la ideile lui Cehov, Rousseau sau Diderot, Vasile Coroban înșiră în „Scrieri alese” propriile gânduri despre cum este un geniu și care sunt criteriile de evaluare a unui talent artistic. Cu o ascunsă ironie, sau, cel mai probabil, impus de cenzură, uneori citările sau exemplificările la care apelează aparțin celor care îl considerau dușman. Trimiterea la metaforele despre *bucuria muncii* în poezia lui Emilian Bucov este un exemplu vădit în acest sens.

Vasile Coroban rezumă în lucrarea „Scrieri alese” conexiunea geniului artistic cu realitatea care îl inspiră la creație, prin stabilirea a trei legi ale imaginației: „facultatea de asociere a fenomenelor; gândirea contrastantă (*reall/fantastic*) și forța puternică de receptare și generalizare”¹⁴. Respectarea acestor principii transformă banalitatea cotidiană în artă, consideră teoreticianul.

Cercetătorului nu-i scapă nici anexele ce vin să decoreze opera literară: proverbele, citatele, locuțiunile, laolaltă cu imaginile artistice, sunt arme pe care savantul nostru le compară cu adevărate „ornamente stilistice”¹⁵. Acesta le atribuie funcția de a adăuga operei un „suflu al vieții”¹⁶, de a colora stilul și a sublinia originalitatea unei creații. Savantul propune o scurtă clasificare a figurilor de stil: retorice, gramaticale și de gândire.

În continuare, teoreticianul alege să se oprească la două figuri importante din tipologia imaginilor artistice: *metafora* și *simbolul*. Coroban se dovedește a fi explicit în enumerarea și exemplificarea funcțiilor acestora. Cercetătorul descrie *metafora* (*exprimarea metaforică*) drept „transfigurarea sensului”, pe care o vede „ambiguă, de neînchipuit, de neconceput”¹⁷. Acesta îi atribuie următoarele funcții: să exprime sentimente profunde și de nedescris prin vocabularul ordinar al limbii; să sensibilizeze și să exteriorizeze stări sufletești; să apropie lucruri practic incomparabile sau chiar opuse în semnificație.

Vasile Coroban aduce la cunoștință toate particularitățile definitorii pentru a recunoaște și a înțelege o metaforă printre celelalte expresii stilistice, o dibăcie care se cere precedată de o bună pregătire teoretică și un simț al limitelor în stilistică.

Acesta dezvăluie toate tipurile de expresii vecine sau termeni de hotar care pot fi confundați cu metafora originală: *oximoronul*, *metonimia*, *litota*, *alegoria*, *comparația*, *simbolul*. Este explicată și *metafora sinestezică*, care se ocupă cu alăturarea senzațiilor (ex. „miros negru”). Se ajunge și la expresiile de eufemizare a unor tabu-uri legate de forțe necurate (ex. „ucigă-l toaca”).

Prin prisma matematicii, cercetătorul alcătuiește formula ideală din care rezultă o operă literară: „creația = natura + x (valoare figurativă cognitiv-estetică)”¹⁸. Prin această ecuație, creația depășește realitatea prin puterea imaginației x, pe când imitația pură a naturii ar fi scăderea acestui aspect, o reproducere fără fapte lingvistice de valoare. Momentele care

¹³ Ion Ciocanu, Vasile Coroban sau rămânerea în arenă, in: „Vasile Coroban: un arbitru într-o lume a arbitrarului”, Chișinău: Știința, 2010, p. 55.

¹⁴ Vasile Coroban, *Scrieri alese*, Chișinău: Literatura artistică, 1983, p. 337.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 384.

¹⁷ *Ibidem*, p. 340.

¹⁸ *Ibidem*, p. 252.

fac parte din faptul lingvistic al unei opere sunt, conform savantului: momentul lingvistic (selecție de cuvinte, fraze), momentul psihologic (de a emoționa) și momentul social (de a împărtăși idei). De fapt, Vasile Coroban încearcă să convingă că opera transfigurează realitatea, plasând-o în plan superior.

Pe lângă analogiile cu pătrundere în alte discipline, un alt aspect metodic la Coroban pentru clarificarea teoriei este contrastul: știința/arta, *literatura reală* /*literatura fantastică*. Bunăoară, o gamă întreagă de opoziții îi vin în ajutor pentru a explica constituirea metaforei, care, accentuează Coroban: „unește într-o imagine unitară lumea realului și imaginarului, într-un tablou unic cunoscutul și necunoscutul, sensibilul și nesensibilul, abstractul și concretul, realitatea istorică și lumea fantasmelor”¹⁹.

Teoreticianul consideră că funcția *simbolului*, la rândul său, este de „a face perceptibile, sesizabile anumite idei, sentimente, relații omenești prin lucruri”²⁰. Simbolul este ramificat în *convențional* și *poetic*, cu toate explicațiile de rigoare.

Vasile Coroban face o paranteză printre aceste idei și clarifică rolul *cuvântului* propriu-zis: sensul cuvântului este denotativ, monosemantic, finit în sensuri; distincția dintre acesta și expresiile stilistice se evidențiază prin infinitatea sensurilor a celor din urmă, care sunt polivalente și pot desemna mai multe cuvinte concrete. Se observă faptul că în orice definiție sau funcție este Vasile Coroban optimizează explicațiile și nu se simte abundența interpretărilor sau referințelor, care nu ar cunoaște capăt și nici comprehensiune.

Teoreticianul înaintează o recomandare importantă: necesitatea de reîmprospătare continuă a imaginilor artistice pentru evitarea spulberării în uitare, misiune alocată sie și colegilor săi de breaslă. Lipsa acestor *ornamente stilistice* ar pune capăt beletristicii, consideră savantul, transformând-o în simplă improvizație sau născocire trivială nedemnă de încredere.

Alt aspect descris de Vasile Coroban referitor la structura operei literare îl constituie *fondul și forma*. Acesta evidențiază fondul drept conținutul care se exprimă în forma structurală a unui text. Coroban insistă asupra condiționării reciproce, a interdependenței acestora: „fiecare fond e un adevăr care își caută prin autor forma cea mai potrivită de exprimare – această eternă cântare a unității perfecte dintre gând și cuvânt”²¹.

Teoreticianul dovedește și aici o intuiție rafinată în alegerea celor mai potrivite exemple. Enumerând procedeele importante în procesul de căutare a armoniei fondului și formei – dislocarea, aritmia, inversiunea, sonoritatea ritmică, acesta oferă exemple de la Dante Alighieri, Mihai Eminescu, Andrei Lupan, descoperind de fiecare dată rolul estetic, umoristic sau de accentuare a unor idei. În „Scrieri alese” sunt exemplificate și creații mai puțin cunoscute ca valoare, dar acestea sunt binevenite pentru amplificarea contrastului în scopul clarificării distincției dintre valoare și non-valoare.

Cercetătorul Coroban definește și descrie mitul literar, în care vede un adevărat izvor nesecat de valoare literară. Teoreticianul remarcă simbolismul acestuia în exprimarea năzuințelor umane, destinele pământești fiind întrepătrunse de forțe cosmice și sociale. Glorificarea mitului vine în opoziție cu lipsa de toleranță a teoreticianului față de non-valoarea misticismului cu idei morbide, întâlnite, după Coroban, în literatura lumii capitaliste. Acesta acuză scriitorii occidentali pentru ignorarea formei sau sărăcia fondului, întrucât aceștia nu se inspiră totalmente din realitatea socială. Literatura fictivă este disprețuită din aceste considerente de Vasile Coroban, fiind considerată superficială în abordarea vieții poporu-

¹⁹ *Ibidem*, p. 345.

²⁰ *Ibidem*, p. 350.

²¹ *Ibidem*, p. 354.

lui și lipsită de realism. Curiozitatea de cercetător îl determină să pătrundă în premisele sociale, istorice sau politice care condiționează ignorarea formei sau a fondului, înaintând simpla impresie că astfel de scriitori sunt limitați în cunoașterea lumii înconjurătoare. O altă categorie de scriitori pe care nu îi tolerează Vasile Coroban sunt cei fără simțul umorului, menționând în unul dintre studiile sale: „Un scriitor care nu e în stare să imagineze și situații comice e, ca regulă, plat.”²²

Coroban nu lasă într-o parte nici momentele de dezechilibru dintre fond și formă în literatura națională: „La Eminescu prevalează fondul”²³. Cercetătorul este de părerea că un geniu pornește de la materie și viață, pentru a le da o formă convenită: „fondul operei literare îl constituie universul uman și universul material; (...) opera literară ia naștere mai întâi nu din cuvinte, din imagini poetice, ci din plinătatea sentimentelor și gândurilor”²⁴.

Tema operei reprezintă, după Coroban, „gândurile definatorii și călăuzitoare ce stau la temelia operei artistice”²⁵. Cercetătorul consideră că tema este exterioară operei, până nu trece prin filtrul actului de creație, iar materia primă exterioară care servește pentru șlefuirea unei teme literare sunt natura, istoria și realitatea socială. În clasificarea propusă de Coroban, temele pot fi moștenite prin tradiție (psihologice, istorice, morale, filozofice); pot fi rupte din realitatea contemporană cu o evadare mai profundă sau mai superficială în lumea fabulosului și a sentimentului; pot fi rod al imaginației în urma unei experiențe personale.

Unitatea tematică a operei se realizează prin *unitatea de acțiune* din realitate, care, după teoretician, este mai selectivă decât tema. La fel exterior operei, *subiectul*, consideră savantul, vine uneori să salveze opera. Momentele subiectului enumerate de Coroban sunt: expoziția, nodul și deznodământul. Cercetătorul explică și diferența dintre tempourile și tipurile de acțiune în variația creațiilor: tragedia este domoale, comedia este dinamică; subiectul literaturii clasice este o acțiune logică, iar subiectul literaturii fabuloase este o acțiune neordinară prin disimularea realității.

După ce relatează despre *temă* și *subiect*, Vasile Coroban face referire la cea de-a treia axă în schema de construire a operei literare – *compoziția* (afabulația). Funcția compoziției este strâns legată de elementele anterioare, care au anticipat intenționat orânduirea la cercetător: „racordarea formei la fond, a elementelor expresive la conținutul tematic”²⁶. Structura compozițională și forma pentru fondul de idei sunt puternic influențate de concepția despre lume și intuiția creatorului. De asemenea, conform teoreticianului, compoziția reprezintă o transformare artistică prin care se realizează tipizarea situațiilor și a personajelor. Categoriile de compoziții pe care le propune Coroban sunt cele cu fond comic/satiric (cu elemente expresive realiste) și cele cu fond dramatic/epic/tragic, care au un stil grav și sublim. Respectiv, cele trei stiluri literare pe care le stabilește sunt stilul sublim (grav), temperat și simplu.

Cu referință la *motivul literar*, savantul îl remarcă prin idei definatorii precum „o mică unitate tematică ce cuprinde o întregă temă, susceptibilă de a fi dezvoltată”; „substanța temei și forța ei generală”; „situație umană plină de semnificații”²⁷.

²² Idem, *Studii, eseuri, recenzii*, Chișinău: Știința, 2018, p. 187.

²³ Idem, *Scrieri alese*, Chișinău: Literatura artistică, 1983, p. 358.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 368.

²⁶ *Ibidem*, p. 373.

²⁷ *Ibidem*, p. 378.

Vasile Coroban descrie și tipologia personajelor dintr-o operă literară, structurile psihologice complexe, precum și evoluția acestora în istoria literaturii. Teoreticianul acordă atenție procedeuului artistic de tipizare a personajului, a situației și a împrejurărilor.

Autorul lucrării „Scrieri alese” nu omite nici micile *detalii* propriu-zise ale textului literar, care au funcția de persuasiune și emoționare a destinatarilor. Importanța detaliilor, consideră Coroban, vine de mână cu stringența debarasării de tot ce ar fi în plus, pentru a evita încărcarea abundentă a scrierii.

În ultimul subcapitol al lucrării, Vasile Coroban se ocupă de *stilistică*: „știința expresiei sau analiza critică a unor modalități de exprimare ce poartă sigiliul individual”²⁸. Clasificarea propusă de autor la acest aspect dezvăluie stilul *operei literare*, stilul *scriitorului* și stilul *școlii literare*.

Coroban definește *stilul*: „atitudinea față de felul cum sunt înțelese cuvintele de diferite pături sociale; (...) raportul expresiei literare cu gândirea, a cuvântului cu ideea”²⁹. Cercetătorul încearcă să remarce proprietatea creației literare de a degaja o atmosferă de afectivitate, care poate fi înțeleasă numai prin „analiză de ansamblu a fondului și formei literare, a structurii ei estetice”³⁰.

Asemenea reflecții teoretice din compartimentul despre opera literară nu pot fi absente nici din studiul de căpătâi al cercetătorului Vasile Coroban – „Romanul moldovenesc contemporan”³¹. Publicat pentru prima dată în 1974 și actualizat nouă ani mai târziu în prima parte a lucrării „Scrieri alese”, această lucrare cuprinde în complexitatea sa atât aspectele teoretice, istorice și critice ale romanului moldovenesc contemporan, cât și ale întregii proze universale. În această ordine de idei, se poate interveni cu o remarcă de la Anatol Gavrilov (despre studiul lui Vasile Coroban), care consideră că acolo unde se face incursiune în istoria literaturii, acolo unde se analizează metodic o lucrare – nu se poate evita teoria ca fundament al argumentelor ce vor succeda. În introducerea „Romanului moldovenesc contemporan” Vasile Coroban promite o lucrare de descriere a umanismului artistic socialist în literatura sovietică moldovenească. Autorul nu uită să defavorizeze literatura capitalistă, care are multe opere dedicate „cercurilor izolate” de cititori, pe când literatura sovietică este deschisă pentru întregi națiuni. Pe parcurs, valoarea studiului depășește această poziție inițială.

Vasile Coroban observă că majoritatea romanelor au formă de cronică, istoricismul fiind o trăsătură de bază. După ce determină originile romanului modern, autorul purcede la descrierea romanului ca fenomen estetic – un întreg capitol de incursiune în teoria prozei. Trecând la planul național, și anume situația prozei moldovenești contemporane, acesta caracterizează tradițiile ce alcătuiesc proza autohtonă. Consecutiv, teoreticianul se aprofundează în structură – eroii, situațiile și conflictele; limba și stilul prozei; compoziția, detaliul și dialogul.

Printre contribuțiile teoretice ale lui Vasile Coroban prin această lucrare, se remarcă definirea romanului, a epicului, enumerarea și descrierea formelor narrative, a problemei genurilor literare. Cercetătorul Vasile Coroban apreciază și definițiile teoreticienilor și criticilor literari preocupați de roman ca fenomen estetic: H. de Balzac, Alecu Russo, Gheorghe Ibrăileanu, George Călinescu. În prima parte a studiului, autorul inițiază teoretizarea prozei în literatura universală, cu o predispoziție pentru referințe la romanul „Don Quijote de la

²⁸ *Ibidem*, p. 379.

²⁹ *Ibidem*, p. 384.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Idem*, *Romanul moldovenesc contemporan*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1969, 380 p.

Mancha” de Miguel de Cervantes, lucrare ce semnaleză tranziția spre realism. Începând cu al treilea subcapitol, Vasile Coroban se concentrează pe literatura națională, cu exemple de la scriitori precum Eminescu, Alecsandri, dar mai ales Ion Druță, care face parte din contemporaneitatea sa. Aceste incursiuni în istoria literaturii naționale și universale reprezintă încă un obicei al activității de cercetare care conturează metoda critică a savantului Coroban.

Autorul remarcă faptul că „Romanul moldovenesc contemporan” semnaleză un grad de realizare artistică foarte proaspăt la acea vreme, cu doar două decenii în spate. Lucrarea este rodul experienței realismului socialist, dar, menționează Coroban, moștenește folclorul și tradiția prozei clasice și a letopisețelor.

Așadar, dimensiunea istorico-literară a acestei lucrări este completată de cea teoretico-literară. Sergiu Pavlicenco menționează observațiile sale în acest sens pentru revista *Philologia*: „apelând la lucrările lui M. Bahtin, la cele ale unor teoreticieni sovietici ai romanului (V. Kojinov, M. Kuznețov ș.a.), dar și la multe altele ale unor cercetători străini (René Etiemble, Horst Baader, Rita Schober, Fritz Martini, Vido Hempel, Walter Pabst, Käte Hamburger, André Bonnard, Geneviève Delattre, Giulio Nassi ș.a.), ale căror lucrări au fost consultate în original și despre care aproape nimeni dintre contemporanii lui Vasile Coroban nu cunoștea nimic”³².

În concluzie, Vasile Coroban reprezintă un model de teoretician pentru critica literară din RSS Moldovenească. În primul rând, cercetătorul analizează complexitatea operei literare, oferind o gamă largă de explicații și exemplificări cu referințe la problemele literaturii universale și naționale. Stilul de abordare a lui Vasile Coroban este marcat de o examinare amănunțită a creației, cu un accent pe contextul istoric și social. Munca acestuia se caracterizează, în viziunea lui Mihai Cimpoi, printr-o „aspirație spre analiza metodică, cu bisturiul ce despică deodată, într-un loc anume, esența”³³.

Într-al doilea rând, au fost evidențiate mai multe metode și procedee de analiză la teoreticianul Vasile Coroban: citarea, analogia, plasarea în contrast pentru analiza comparativă și incursiunea în istoria literaturii pentru analiza evolutivă a conceptelor. Acest aspect este confirmat și de observația lui Eugen Lungu: „V. Coroban avea metodă. Când scria, să zicem, despre nuvelă („Originile nuvelei”), o lua *ab ovo*, suprapunând, colaționând, comparând epoci, literaturi, scriitori, clasici și contemporani.”³⁴ Însuși Coroban vorbește despre importanța de a se conduce de o metodă sau alta, de exemplu: „criteriul comparației, la rândul său, implică o cunoaștere adâncă a istoriei literaturii”³⁵. Aceste moduri de cercetare sunt indici ai profesionalismului, intuiției, erudiției și a judecăților de valoare care definesc un model de teoretician.

Aproape patru decenii de muncă asiduă sub presiune politică și simultaneitatea contribuției în patru domenii: teoria literaturii, istoria literaturii moldovenești contemporane și a literaturii universale, critica cronicarilor naționali și a clasicilor, sunt cele mai definitorii argumente pentru monumentalitatea acestei personalități în critica literară din RSS Moldovenească.

---

³² Sergiu Pavlicenco, Vasile Coroban și literatura universală, în: „*Philologia*”, nr. 248 (1-2), 2010, p. 115.

³³ Mihai Cimpoi, Ex ipso fonte bibere!, în: „Vasile Coroban: un arbitru într-o lume a arbitrarului”, Chișinău: Știința, 2010, p. 21.

³⁴ Eugen Lungu, *Câtă literatură, atâta critică*, p. 63.

³⁵ Vasile Coroban, *Studii și articole de critică literară*, p. 184.

ADRIAN PĂUNESCU – PERSONALITATE POLIVALENTĂ *Adrian Păunescu – a Versatile Personality*

CZU: 821.135.1.09(092)+[070.1:32]
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754784>

Daniela MOLDOVAN

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației
Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1525-4363>

E-mail: dana.moldovan.r@gmail.com

Summary. The article deals with the literary, journalistic and political contribution of Adrian Păunescu. Our approach is structured in five chapters and constitutes a presentation of the poet's literary and publicistic life and activity, as well as his social and political involvement in the Romanian landscape. The article attempts to demarcate the poetic creation in the context of two great political periods, shaped in the poet's literary direction according to the moment of ideological change and the acquisition of freedom of speech, with the Revolution of December 1989. The development of poetic creation is examined in terms of the political influences of the communist regime, censorship and freedom of expression. We devote a separate chapter to the period when Adrian Păunescu founded the "Cenacle Flacăra", a young and unconventional cultural movement. We will bring some information about the poet's activity on the political scene in relation to the existing political regime.

Key words. Adrian Păunescu, poet, cenacle, censorship, journalist, politics, regime.

Poet, prozator, publicist, critic literar, textier, traducător, redactor, politician¹ Adrian Păunescu s-a remarcat în contextul timpului său și a ajuns o voce cunoscută, având atât admiratori, cât și detractori. Sub influența regimului comunist, scrierile lui s-au situat la limita dintre libertate artistică și constrângere politică. După anul 1990, în condițiile liberalizării, a fost pe deopotrivă de manifest și prolific, implicându-se în viața culturală și politică a noii României.

Repere biografice

Originar din Basarabia, născut în satul Copăceni, în județul Bălți, în ziua de 20 iulie 1943, la vârsta de doar doi ani, se refugiază, împreună cu familia, în România, țară ce îi va deveni casă și sursă de inspirație. Basarabia rămâne, însă, un tărâm cu totul special. Într-un documentar realizat de AGERPRES, în noiembrie 2015, se menționează ceea ce Păunescu obișnuia să spună adesea: „nu aveam un an când m-a luat mama în brațe, m-a trecut Prutul și m-a pierdut într-un tren cu soldați români înfrânți”². Nutrind o profundă dragoste pentru aceste pământuri, se identifică cu țara, cum însuși declara, „pentru că sunt al munților

---

¹ Aurel Sasu, *Dicționarul biografic al literaturii române DBLR. M-Z*, București: Editura Paralela 45, 2006, p. 319.

² Marina Bădulescu, Anca Pande, Horia Plugaru, Ionela Gavril: In memoriam Adrian Păunescu – cinci ani de la moartea poetului și omului politic. [online]. <https://www.agerpres.ro/flux-documentare/2015/11/05/documentar-in-memori-am-adrian-paunescu-cinci-ani-de-la-moartea-poetului-si-omului-politic-07-38-36> (consultat 26.07.2024).

Carpați (...) mă apucă o sfârșeală pe la piept și nu mai am tihnă până nu se stinge ziua, de tot, cu lutul pe sate și morminte, pe cerul de piatră, cu Doljuri, Bihoruri și Moldove ce se numesc România”³.

Cea mai mare parte a copilăriei o petrece în județul Dolj, la Bârca, alături de bunicii paterni și de părinții săi. Despre tatăl său, de profesie învățător, avea să declare după ani în Jurnalul Național: „spre deosebire de foarte mulți, tatăl meu a crezut fanatic în idealul său, o lume liberă de socialism, o lume pluripartită, o societate de drept”⁴. Urmează cursurile Colegiului Național I din Craiova, iar din 1960 ale Școlii Centrale din București. Își amână cu trei ani înscrierea la facultate, ca urmare a condamnării la închisoare a tatălui său, acuzat de regimul totalitar de „activități comuniste”. Urmează cursurile Facultății de Limba și Literatura Română a Universității din București, între anii 1963 și 1968, unde își ia licența în filologie. Studiază în Statele Unite ale Americii, fiind bursier pentru un an, la Universitatea din Iowa (1970–1971). Obține doctoratul în literatură la Institutul de Istorie și Teorie literară „George Călinescu” din București, în 2006 și devine membru al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Între anii 1969 și 1977 a fost căsătorit cu poeta Constanța Buzea, rodul căsătoriei fiind doi copii, Ioana și Andrei, iar în 1990 s-a recăsătorit cu Carmen Antal, cu care a avut o fiică, Ana Maria.

A încetat din viață la 5 noiembrie 2010, la Spitalul Floreasca din București, în urma unor grave probleme cardiace, renale, hepatice și respiratorii, fiind înmormântat cu onoruri militare, în prezența a mii de oameni, la Cimitirul Bellu, pe Aleea Scriitorilor.

Activitatea literară

Adrian Păunescu a debutat în presă cu o poezie în revista „Luceafărul”, la 1 mai 1960, iar debutul editorial a avut loc în 1965, cu volumul de poezii *Ultrasentimente*, publicând apoi zeci de cărți, cele mai multe de poezie, dar și proză, publicistică, memorialistică, interviuri, critică literară.

Lansarea lui Păunescu în poezia românească s-a realizat într-o perioadă pe care Marin Sorescu, tânăr poet la acea vreme, o cataloga drept „entuziastă”⁵.

Putem încadra creația poetică păunesciană în trei perioade.

Perioada de început (1965 și 1971) cuprinde primele trei volume de poezii, caracterizate de un „patos retoric și o vitalitate neîmblânzită”, cum consideră Anneli Ute Gabanyi în recenta ei carte despre Ceaușescu și scriitorii „epocii de aur”⁶. Ne referim aici la volumul de debut, urmat de volumele *Mieii primi* (1966) și *Fântâna somnambulă* (1968). Această etapă pare a fi una promițătoare, având ca și caracteristică un stil propriu, înălțător, grandios, care cere impetuos un public larg și loial.

Caracterizate prin modernism și printr-un amestec de genuri literare, poeziile aparținând

³ Adrian Păunescu, *Lumea ca lume*, București: Editura Scrisul Românesc, 1973, pp. 23-24.

⁴ Adrian Păunescu, *Viața lui Adrian Păunescu, povestită de Adrian Păunescu*. [online] <https://jurnalul.ro/special-jurnalul/viata-lui-adrian-paunescu-povestita-de-adrian-paunescu-561250.html> (consultat 26.07.2024)

⁵ Marin Sorescu, Omenirea întreagă este Iona, dacă-mi permite..., Interviu acordat lui Adrian Păunescu, in: „România literară”, 1969, n. 36

⁶ Anneli Ute Gabanyi, *Ceaușescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real*. Traducere din limba engleză de Elena Buscă. Traducere din limba germană de Andreea Scrumeda, București: Editura Litera, 2023, p. 216.

acestei perioade s-au impus prin originalitate, sinceritate și prin prezența unui amalgam de genuri literare. În acest sens, Eugen Simion spunea despre spiritul lui Păunescu că este unul „al contrastelor, unire de sublim și grotesc, de tragedie și farsă”⁷. Deși limbajul artistic abundă în termeni cotidiani, el „este semnificativ” și „dezvoltă la maximum, prin sensuri și simboluri, posibilitățile semnificative ale limbii”⁸. Poetul privește omul și viața din perspectivă profundă, filozofică, iar cu cele patru elemente primordiale, *pământ, apă, aer și foc*, îmbinate, asigură contopirea cu universul.

Cea de-a doua perioadă a creației este încununată de o viziune nouă, „caracterizată de un subconștient colectiv și un ton grav”⁹, cuprinzând 14 volume de poezii publicate între anii 1971–1989.

Cu implicarea și vocalitatea sa specifică, poetul abordează problematici fundamentale ale epocii în care trăiește. În ordinea apariției, volumele de poezii din această perioadă sunt: *Viața de excepții* (1971), *Istoria unei secunde* (1971), *Repetabila povară* (1974), *Pământul deocamdată* (1976), *Poezii de până azi* (1978), *Manifest pentru sănătatea pământului* (1980), *Lubiți-vă pe tunuri* (1981), *Rezervația de zimbri* (1982), *Totuși iubirea* (1983), *Manifest pentru mileniul trei, vol. 1* (1984), *Manifest pentru mileniul trei, vol. 2* (1986), *Locuri comune* (1986), *Viața mea e un roman* (1987) și *Într-adevăr* (1988).

Poezia lui Adrian Păunescu din această perioadă a fost evaluată în mod diferit de critica literară. De la elogii la critică dură, poezia păunesciană a fost iubită de cititori sau a incomodat. Unul dintre criticii duri se dovedește a fi Nicolae Manolescu, ce atacă interferențele stilului gazetăresc, limbajul poeziei „supărător de neglijent lingvistic” Alăturările de termeni nu sunt cele mai potrivite iar lirica devine o „versificație greoaie, incorectă”. Debitul verbal este de nestăvilnit, iar poetul lasă grăbit versul să curgă într-o oralitate și familiaritate debordantă, ignorând convenții absolut necesare¹⁰. În viziunea aceluiași critic, Păunescu și-a creat un stil literar propriu, inconfundabil, în care Păunescu–poetul este adesea dominat de Păunescu–jurnalistic. Din perspectivă artistică, în *Pământul deocamdată*, de pildă, se atinge cel mai jos nivel în care publicistul l-a coborât pe poet: „Trist e vulturele cu ochii scoși./ În bernă șade pliscul lui de piatră/ Parc-ar cotcodăci și parcă latră/ Întors în întuneric la cocoși”. Totuși, în cazul poeziilor despre țărani din același volum, poezia transmite vibrații generoase : „Să fii țăran și să nu-ți fie bine./ Ceva inexplicabil când te doare./ Să n-ai atâția bani în buzunare./ Cu-o boală mult mai scumpă decât tine./ Si din întreaga lume cu rușine/ Să afli că țărâna e ușoară. / Că după o istorie amară,/ Nimeni, bolnav, pe gratis nu se ține./ Să fii țăran, să vii în capitală,/ Să-ți mai alini a morții tale teamă,/ Să nu te bage nici portarul seamă (...)”. Păunescu își dovedește capacitatea de a reda realitatea prin propriul filtru, cu originalitate, scriind poezii admirabile, care trec neobservate tocmai datorită faptului că sunt camuflete de versuri chinuite, într-un simplism acaparator cauzat nu de limitele vocabularului ori de imaginația liric săracă, ci de „un fel de barbarie care amenință expresivitatea minimă”, consideră Nicolae Manolescu¹¹.

În opinia lui Cornel Moraru, volumul *Poezii de până azi* (1978), constituie „cartea conștiinței de poet a lui Adrian Păunescu. Retrospectiva (...) oferă un spectacol incitant de

⁷ Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, vol. 3, Chișinău: Editura Biblioteca Școlarăului, 2002, p. 222.

⁸ Eugen Barbu, *O istorie polemică și antologică a literaturii române de la origini până în prezent. Poezia română contemporană*, București: Editura Eminescu, 1975, p. 275.

⁹ Alma-Ioana Mateiu: „O viziune asupra poeziei lui Păunescu”. [online] <http://meridiancritic.usv.ro/uploads/MC%202022/SI-41/II.04.%20Mateiu%20Alma-Ioana.pdf> (consultat 20.07.2024)

¹⁰ Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică*, București: Editura Aula, 2001, p. 296.

¹¹ Idem, p. 297.

cuvinte, emulații și idei”. Moraru consideră că poemele sale provoacă „dispute aprinse, de la contestare, până la exaltare”¹². Despre același volum de poezii, Fănuș Neagu menționa, remarcând caracterul contrastant al poetului, că „Păunescu e răsfățat și impulsiv” și că în „pornirile lui impetuoase (...) poate atinge și sublimul și năruirea”¹³.

În ce privește limbajul poeziei, Gheorghe Tomozei consideră că, în volumul *Manifest pentru sănătatea pământului* (1980), Păunescu s-a „eliberat de leștul lexical cu care-și umfla nacela poemelor” și apreciază „esența unei gândiri frapant revoluționare”¹⁴, gândire care prevestește următoarea etapă.

A treia perioadă a creației lui Păunescu însumează două decenii de poezie, între anii 1989-2010, cuprinzând 33 de volume. Este perioada maturității din toate punctele de vedere, în care vasta experiență își spune cuvântul iar pe de altă parte, lipsa cenzurii îl fac pe autor să scrie „într-un amestec inform, fără omogenitate vizibilă”¹⁵.

Primul volum, *Sunt un om liber*, scris în această perioadă, a fost retras de pe piață, imediat după ce a apărut, scris inițial în 1989 și republicat în 1990. Au urmat *Poezii cenzurate* (1990), publicat în două ediții, trilogia formată din volumele *Româniada* (1993–1994), *Bieții lampagii* (1993–1994) și *Noaptea mării beții* (1993–1994), întrunite sub egida *Trilogia cărunță*, apoi *Front fără învingători* (1995), *Infracțiunea de a fi* (1996), *Tragedia națională* (1997), *Deromânizarea României* (1998), *Cartea Cărților de Poezie* (1999), o integrală a poeziilor publicate în perioada 1965–1999, completate cu un capitol de versuri inedite, poetul oferind variantele reale ale poeziilor, publicate inițial în variantă cenzurată. Volumul de poezii *Meserie mizerabilă, sufletul* (2000) este deschizător de mileniu, urmat de o suită impresionantă de volume, după cum urmează: *Nemuritor la zidul morții* (2001), *Până la capăt* (2002), *Liber să sufăr* (2003), *Din doi în doi* (2003), *Eminamente* (2003), *Cartea Cărților de Poezie, ed. a II-a* (2003), *Logica avalanșei* (2005), *Antiprimăvara* (2005), *Muguri pe ruguri* (2005), *Ninsoarea de adio* (2005), *Încă viu* (2005), *Un om pe niște scări* (2006), *De mamă și de foaie verde* (2006), *Copaci fără pădure* (2006), *Lehamite* (2006), *Doamne, ocrotește-te pe români!* (2006), *Suntem pe mâna unor nebuni* (2006), *Vagabonzi pe plaiul mioritic* (2007), *Rugă pentru părinți* (2007), *Libertatea de unică folosință* (2007), *Încă viu* (2009), *Ultima noapte pe Atlantida* (2010).

Cele trei perioade ale creației lui Adrian Păunescu diferă nu doar ca întindere, ci și sub aspectul numărului de volume publicate. Ele prezintă și aspecte comune, dintre care amintim stilul, tonalitatea și tematica, două supra-teme fiind *politica* și *iubirea*, cea din urmă apărând în diverse ipostaze: *iubirea împlinită sau neîmplinită*, *iubirea imposibilă*, *iubirea de cuplu*, *iubirea părintească*, *iubirea pentru țară*, *limbă sau prieteni*, *iubirea pentru Dumnezeu*. Conform lui Nicolae Manolescu, în „Adrian Păunescu, și omul și poetul trăiesc din gestul spectaculos, ostentativ și incomod”¹⁶. Efectul deranjant al scrierilor lui Păunescu este subliniat și de Eugen Simion, conform căruia voința poetului este „să incite spiritele (...)”. Unii îl admiră cu fanatism, alții îl contestă cu același fanatism”¹⁷. Eugen Barbu îi creionează lui Adrian Păunescu un portret al contrastelor: „este copilăros, intolerant și mândru de sine.

¹² Cornel Moraru, *Semnele realului*, București: Editura Eminescu, 1981, p. 112.

¹³ Fănuș Neagu, *Cartea cu prieteni*, București: Editura Sport-Turism, 1979, pp. 78-79.

¹⁴ Adrian Păunescu, *Manifest pentru mileniul trei. Vol. II. Referințe critice*, București: Editura Eminescu, 1986, p. 718.

¹⁵ Alma-Ioana Mateiu: O viziune asupra poeziei lui Păunescu. [online] <http://meridiancritic.usv.ro/uploads/MC%202022/SI-41/II.04.%20Mateiu%20Alma-Ioana.pdf> (consultat 20.07.2024)

¹⁶ Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică*, București: Editura Aula, 2001, p. 295.

¹⁷ Eugen Simion, *Scriitori români de azi, I*, București: Editura Cartea Românească, 1978, p. 266.

Are gingășii și cruzimi, o limbă spurcată și tandreți nebănuite (...) este într-adevăr Poetul¹⁸.

Luând în considerare unicitatea creației poetului, George Călinescu afirma că ceea ce se schimbă în receptarea unei opere este „interpretarea ei în funcție de mentalitatea, de orizontul de așteptare ale epocii care o receptează”¹⁹. Eugen Barbu, citat de Nicolae Manolescu îl caracterizează franc „totul mă supără la acest poet în afară de poezia lui”²⁰. Nicolae Manolescu îl privește ca pe un egocentric, în căutarea celei mai avantajoase posturi, în care „eul să țâșnească hipertrofic”²¹, dar îi recunoaște valoarea, considerând că talentul poetului nu poate fi imitat, în pofida faptului că poeziile lui sunt „zgomotoase, retorice, orale”²².

Ca prozator, Adrian Păunescu a scris literatură pentru copii, interviuri (*Sub semnul întrebării*, 1971), publicistică (*Lumea ca lume*, 1973, scrisă la îndemnul unei figuri marcante a timpurilor, Octavian Paler), proză fantastică (*Cărțile poștale ale morții*, 1970), studii de critică literară (*Poezia patriotică în luptă cu homuncului*, 2009).

Activitatea la Cenaclul Flacăra

Se cuvine să tratăm într-un capitol separat implicațiile sociale ale Cenaclului *Flacăra*, „creuzetul în care s-a definit mișcarea folk din România”²³.

Cenaclul s-a născut ca răspuns la directivele partidului cu privire la muzica ușoară – considerată mijloc de propagandă și de îndoctrinare – cu o ideologie care susținea în 1971 cântecele patriotice și revoluționare. În acest sens, în pregătirea Congresului Educației Politice și Culturii Socialiste s-au făcut presiuni asupra compozitorilor și textierilor să creeze cântece potrivite ideologiei politice. Unul dintre grupurile care au răspuns a fost constituit din interpreți amatori, în special cântăreți tineri de muzică folk, actori, poeți, studenți, încurajați de scriitorii ca Adrian Păunescu și Eugen Barbu, care au facilitat accesul cântăreților la o audiență largă.

Pe data de 17 septembrie 1973, Păunescu a organizat ceea ce este cunoscut sub numele Cenaclul *Flacăra*, la ale cărui întâlniri „se recita poezie bună și se cântau cântece pe teme care meritau atenție”²⁴ de un grup de amatori care și-a câștigat repede popularitatea, prin adoptarea stilului și a instrumentelor folosite în muzica modernă occidentală. Așa a luat naștere Cenaclul *Flacăra*, care a declanșat o adevărată mișcare culturală populară, cu efecte asemănătoare unui Woodstock autohton, ce a dobândit puterea de a aduna mii de oameni, în manifestări ample. Adrian Păunescu a reușit să aducă la unison inimile a peste 6 milioane de spectatori, timp de 12 ani, în „1615 evenimente, întâmplări de muzică și poezie”, consemnate în cronicile vremii, după cum declara în 2018 fiul său, Andrei Păunescu, într-un interviu în periodicul LEGAL POINT²⁵.

Primul cenaclu susținut într-un cadru larg a avut loc în 5 mai 1978, pe fostul Stadion „Republicii”, din București, în fața unui public de 30000 de oameni.

¹⁸ Eugen Barbu, *O istorie polemică și antologică a literaturii române de la origini ...*, p. 26.

¹⁹ Elvira Sorohan, *Introducere în istoria literaturii române. Ediția a II-a*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1998, p. 6.

²⁰ Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică*, București: Editura Aula, 2001, p. 295.

²¹ Idem, p. 296.

²² *Ibidem*

²³ Daniela Caraman-Fotea, „ristian Nicolau, *Dicționar rock, pop, folk*, București: Editura Humanitas, 1999, p. 87.

²⁴ Anneli Ute Gabany, *Ceaușescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real*, p. 472.

²⁵ *Interviu cu Andrei Păunescu*, în LEGAL POINT, 2018, n. 1, p.84.

Cenaclul *Flacăra* a devenit un fenomen cultural, social și politic și a constituit cadrul ideal care a oferit unor debutanți șansa de a se face cunoscuți, în fața a mii de oameni. Era locul în care îndârjirea, dar și optimismul se regăseau în poezii compuse pe loc de Păunescu. Prin intermediul muzicii, acesta promovează poezia de calitate, scrisă de Eminescu, Blaga, Macedonski, dar și de contemporani, precum Marin Sorescu ori Nichita Stănescu. Cenaclul se adresa maselor largi, înfometate de frumos, de informație, de inedit, pentru a avea capacitatea de a rezista „asuprii politice și mizeriei fizice și morale” din timpul regimului comunist²⁶. Talentele sale sunt multiple. Conform lui Eugen Barbu, Adrian Păunescu „recită ca un actor” și „cântă ca un cântăreț folk”²⁷. Devenise un soi de ritual ca la întâlnirile cenaclului Păunescu să recite cu înflăcărare un poem de preamărire adresat președintelui țării. Speculând puterea de manipulare a publicului și profitând de atenția celor care îi sorbeau cuvintele, Păunescu promovează cultul lui Ceaușescu, pe care îl prezintă drept un erou al redeşptării naționale, născând semne de întrebare asupra relației de natură ambiguă cu familia Ceaușescu, oscilând între scrierea de poezii închinată familiei preaslăvite și criticile publice.

Existau de ceva vreme speculații privind faptul că spectacolele cenaclului, care promovau libertatea, cultura și gândirea fără constrângeri, incomodau autoritățile, devenind deranjante, contrare cenzurii și limitelor impuse de conducerea comunistă. Activitatea cenaclului este oprită de regim, în 16 iunie 1985, ca urmare a unor incidente petrecute²⁸ în timpul unei manifestări a cenaclului pe Stadionul Petrolul, din Ploiești, activitatea acestuia fiind interzisă până în 1990²⁹. După 1990, spectacolele au fost reluat oficial, timp de 20 de ani, în care au avut loc peste 1000 de manifestări, sub denumirea „Remember Cenaclul *Flacăra*”, conform declarațiilor fiului lui Păunescu, Andrei, care menține viu și în prezent spiritul cenaclului, ducând mai departe „mesajul de dragoste de țară, de dragoste de părinți (...), problema socială, poeziile, cântecele”³⁰.

Începând cu 26 ianuarie 2000, cenaclul își găsește loc în grila de programe a postului de televiziune Tele 7 abc, în cadrul căruia Păunescu își dă întâlnire cu telespectatorii, în seriile de duminică.

Activitatea jurnalistică

Concomitent cu activitatea în plan literar, în anii '70, Adrian Păunescu s-a impus ca o figură însemnată în arealul mass-mediei din România. Ca jurnalist și om de televiziune, a realizat o serie de interviuri interesante cu figuri importante din viața culturală și politică, promovând libertatea de expresie.

În perioada 1968–1971, conducerea de partid a făcut scriitorilor și artiștilor o serie de concesii tactice, printre care și transformarea celui mai important săptămânal literar, „Gazeta literară”, „într-o portavoce a liberalilor, precum și redenumirea în «România literară»”³¹, numărându-se printre primii redactori, prin interviurile sale cu scriitorii din toate generațiile,

²⁶ Anneli Ute Gabany, *Ceaușescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real*, p. 16.

²⁷ Eugen Barbu, *O istorie polemică și antologică a literaturii române de la origini...*, p. 126.

²⁸ În urma unei furtuni puternice, pe stadion a fost sistat curentul electric, fapt ce a generat o busculadă a participanților, soldată, se pare, pe lângă răniți, și cu victime omenești, incident despre care autoritățile comuniste ale vremii nu au oferit detalii, iar cenaclul a fost interzis.

²⁹ „Fragment de istorie: 50 de ani de la înființarea Cenaclului Flacăra (17 septembrie). [online] <https://www.agerpres.ro/documentare/2023/09/17/fragment-de-istorie-50-de-ani-de-la-infiintarea-cenaclului-flacara-17-septembrie--1169895> (consultat 23.07.2024)

³⁰ *Interviu cu Andrei Păunescu*, in: LEGAL POINT, 2018, n.1, p. 84.

³¹ Anneli Ute Gabany, *Ceaușescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real*, p. 217.

Adrian Păunescu a conferit revistei un caracter de document veritabil al politicii culturale și a inițiat un proces de reabilitare în domeniul literaturii, oferind oportunitatea de a se exprima scriitorilor din noua generație, ca Ioan Alexandru, Fănuș Neagu, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, dar și autorilor din timpul proletcultismului, ca Nina Cassian sau Dan Deșliu, precum și reprezentanților „scurtei perioade a dezghețului hrușciovian de după 1953, ca Titus Popovici și Eugen Barbu”³². Păunescu a creat, astfel, un acces spre dialog, cu sprijinul grupării jurnaliștilor și a scriitorilor liberali din jurul publicației „România literară”. În prefața volumului *Sub semnul întrebării*, care cuprindea interviurile sale, apărută în toamna anului 1971, în urma unui conflict cu cenzura, Păunescu scria: „Eu am deschis ușa fiecărui partener de discuție, pentru a-i da speranța că poate să vorbească. Pentru că eu așa gândesc: acum se pot spune mai multe în România.”³³.

În perioada de dinainte de anul 1990 Adrian Păunescu a colaborat cu majoritatea ziarelor și publicațiilor însemnate ale vremii („Luceafărul”, „România Liberă”, „Scânteia Tineretului”, „România literară”), iar după Revoluția din 1989, moment istoric ce a marcat liberalizarea presei, a fost colaborator al unor reînnoite sau nou-apărute gazete („Libertatea”, „Jurnalul Național”, „Românul”, „Pro Sport”, „Gazeta Sporturilor” ș.a.).

De asemenea, colaborează cu Televiziunea Română în perioada 1977–1981, ca realizator de emisiuni culturale și participă, în calitate de invitat, după 1992, la emisiuni cu tematică politică sau culturală la diferite posturi de televiziune și la radio. În martie 1998 a fost realizator al Duplexului București-Chișinău și, timp de mai bine de un an, din martie 1998 până în aprilie 1999, este gazda unei emisiuni culturale săptămânale („Schimbul de noapte – Pariul pe insomnie”), la postul de televiziune Antena 1. Alte emisiuni TV care îi poartă semnătura sunt „O șansă pentru fiecare”, în 12 ediții, „O noapte cu Păunescu” și „Meciul Meciurilor-Fotbal Club Antena 1.

De-a lungul impresionantei sale cariere, i-au fost înmânate premii și distincții pentru poezie și activitate jurnalistică, dintre care amintim: Premiul Uniunii Scriitorilor din România (1968-1971), Ordinul Crucea Germaniei (1973), Meritul Cultural – clasa a doua (1979), Premiul Academiei Române (1983), Premiul pentru literatură, decernat de *Revista de Literatură și Artă* de la Chișinău (1994), Premiul pentru poezie al Centrului Internațional Ecumenic și al Băncii Religiiilor (1995)³⁴.

Activitatea politică

Carierea politică lui Adrian Păunescu se încadrează în două mari perioade. Debutează în timpul regimului comunist și continuă după 1992. La doar 23 de ani, în 1966, devine secretar al organizației UTC de la Uniunea Scriitorilor din România. Doi ani mai târziu, se înscrie în Partidul Comunist Român (în aceeași ședință cu Paul Goma)³⁵.

După revoluție se înscrie în Partidul Socialist al Muncii, al cărui prim-vicepreședinte devine în 1995, al cărui președinte executiv devine. Din această poziție își depune candi-

³² Idem, p. 218.

³³ Adrian Păunescu, *Sub semnul întrebării*, București: Editura Cartea Românească, 1971, p. 4.

³⁴ Marina Bădulescu, Anca Pandeia, Horia Plugaru, Ionela Gavril: In memoriam Adrian Păunescu – cinci ani de la moartea poetului și omului politic, [online] <https://www.agerpres.ro/flux-documentare/2015/11/05/documentar-in-memoriu-adrian-paunescu-cinci-ani-de-la-moartea-poetului-si-omului-politic-07-38-36> (consultat 16.07.2024).

³⁵ Anneli Ute Gabany, *Ceașescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real*, Traducere din limba engleză de Elena Buscă. Traducere din limba germană de Andreea Scrumeda. București: Editura Litera, 2023, p. 217.

datura la alegerile prezidențiale din 1996, situându-se pe locul 9 din 16 candidați. Doi ani mai târziu demisionează din toate funcțiile deținute în partid, dar revine pe scena politică și câștigă un mandat de senator de Dolj (1992–1996). Păunescu devine vocal în afara granițelor geografice ale țării, în spațiul european, reprezentând România la Consiliul Europei (1993–1996). La distanță de un mandat, conform informațiilor furnizate de site-ul oficial al Camerei Deputaților³⁶, sub egida Partidului Democrației Sociale din România și apoi a Partidului Social Democrat este ales din nou senator de Dolj, în legislatura 2000–2004. Obține un nou mandat de senator în legislatura 2004–2008, de această dată reprezentând județul Hunedoara pe listele Uniunii Naționale PSD+PUR. Indiferent de culoarea partidului la care a aderat, Adrian Păunescu s-a implicat activ și în viața politică, însumând în total în cele trei mandate de senator 1685 de luări de cuvânt și o serie de propuneri legislative, dintre care trei au fost promulgate ca legi. La alegerile parlamentare din noiembrie 2008 candidează fără succes pentru un nou mandat de senator de Hunedoara. Ca senator, a luptat pentru drepturile și unitatea românilor, susținând românii din județele din centrul țării, Covasna, Harghita și Mureș și a întreprins nenumărate demersuri, reprezentând interesele oamenilor de cultură.

Gheorghe Funar, fost senator PRM în legislatura 2004–2008, în articolul de rămas bun din ediția online a gazetei „Ziua de Constanța”, din noiembrie 2010³⁷, redă un episod petrecut în 25 octombrie 2006, în timpul unei ședințe din Senatul României, privind autonomia teritorială a Ardealului, un subiect controversat și actual. Senatorii Adrian Păunescu și Corneliu Vadim Tudor, cu sprijinul colegilor parlamentari ai Partidului România Mare, ai Partidului Social Democrat și cei ai Partidului Conservator, au respins în Senatul României proiectul de lege privind Statutul minorităților naționale, elaborat de U.D.M.R., referitor la realizarea autonomiei teritoriale a Ardealului, Senatul acceptând amendamentul ce viza eliminarea din lege a capitolului privind autonomia culturală. Momentul a fost unul memorabil, senatorii U.D.M.R. părăsind sala, singurii care au votat pentru fiind doar senatorii Partidului Democrat și ai Partidului Național Liberal. Este doar un exemplu concret în articolul de față privind dârzenia cu care politicianul Păunescu s-a opus dezbinării neamului românesc. A militat cu determinare pentru români, Adrian Năstase, în timpul când a fost prim-ministru, declarând în acest sens, că nu e deloc ușor cu parlamentarul bard: „Îl găsesc în lecturile mele, în discuții, în dispute, în cultură, în politică. Îl găsesc (...) la Deva, la Brad, la Mizil. Îl regăsesc la Țebea. Îl regăsesc la el acasă sau la prieteni comuni. De fiecare dată, arzând ca o flacără, consumându-se pentru o cauză, iubind și suferind”³⁸.

Concluzii

Exponent al vieții intelectuale românești, Adrian Păunescu a reprezentat o voce puternică în peisajul cultural, jurnalistic și politic din România.

Moștenirea literară a lui Adrian Păunescu este complexă și vastă, reflectând nu doar talentul poetic, ci și impactul său cultural și social asupra României. Păunescu a fost un maestru al cuvântului, capabil să abordeze teme variate, de la dragoste și natură la patriotism și filozofie, ceea ce conferă operelor sale o relevanță universală și atemporală.

³⁶ www.cdep.ro (consultat 26.07.2024)

³⁷ Gheorghe Funar, „În parlament, cu senatorul Adrian Păunescu”. [online] <https://www.ziuaconstanta.ro/informatii/parlamentul-romaniei-comunicate/48470-305064.html> (consultat 26.07.2024)

³⁸ Laura Oană, „Dreptul la rană. 12 ani fără Adrian Păunescu”. [online]. Disponibil pe internet la adresa: <https://www.replicahd.ro/?s=dreptul+la+rana> (consultat 26.07.2024)

Pe lângă opera poetică, Păunescu s-a remarcat prin activitatea sa ca animator cultural și jurnalist. Cenaclul *Flacăra*, pe care l-a fondat și coordonat, a devenit o adevărată instituție culturală, adresată maselor largi, ce a oferit platforma pentru promovarea tinerelor talente și crearea unui spațiu de libertate artistică într-o perioadă de cenzură politică. Activitatea politică de după 1989 îl definește drept un luptător persuasiv pentru drepturile românilor.

Moștenirea jurnalistică a lui Păunescu, ce cuprinde numeroase articole și eseuri, reflectă angajamentul său față de problemele sociale și politice ale României, precum și dorința de a contribui la transformarea societății. Apreciat de criticii literari, iubit de masele populare sau deopotrivă controversat pentru conexiunile cu regimul comunist și poeziile dedicate lui Nicolae Ceaușescu, Adrian Păunescu rămâne o figură reprezentativă a literaturii și culturii române din a doua jumătate a secolului XX.

**POEZIA MODERNISTĂ A LUI GHEORGHE GRIGURCU:
INTERFERENȚE ȘI INFLUENȚE**
Gheorghe Grigurcu's Modernist Poetry: Interferences and Influences

CZU: 821.135.1.02.09-1(092)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754798>

Marta SEVERIN

Doctorand, Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației,

Universitatea de Stat din Moldova

Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, Facultatea Transfrontalieră

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8578-9359>

E-mail: martaseverin5@gmail.com

Summary. Based on the traits identified, Gheorghe Grigurcu's poetry is modernist. In this paper, aside from establishing his modernist writing, we work towards identifying influences from symbolism, surrealism, expressionism, photographic realism and Japanese haiku in the poet's lyrical creation. The introspective character, doubled by psychological and cognitive valences, places the lyrical writing within the modernist formula. Gheorghe Grigurcu, through an intellectualized and incipitalized language, stimulates the initiated reader to discover the „vital node of his thought”. The profound sensibility, the tension of the inner feelings marked by the social state of the time, the opaqueness of language, the ironic look at the past, the rebellion against reality, the exploration of unconscious zones and the cutting out of the landscapes of nature that reflect the state of the poet's soul are just some of the aspects that, placed under the sign of aesthetics, mark Gheorghe Grigurcu's personal vision of the world. The poetic universe of Grigurcu contours a reflexive, subjective lyricism, juxtaposed by ontological nuances highlighting, thus, the I-world relationship in an original formula.

Key words: Gheorghe Grigurcu, modernism, symbolism, surrealism, expressionism, Japanese haiku.

Introducere

Istoria literară situează modernismul la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX. Potrivit lui Matei Călinescu, „dacă în literatură există ceva ce poate fi numit modernism, este vorba, desigur, de o puternică dorință de originalitate personală. (...) Modernismul este căutarea modernității”.¹ Asocierea termenului *modern* cu *actual* sau *contemporan* a generat o serie de polemici. Doar când conceptul „**modern**” a încetat a mai fi sinonim cu **contemporan**, el a putut îndeplini funcțiile semantice de bază ale termenului modernism”, afirmă Matei Călinescu.² Dualitatea manifestului moderniştilor, așa cum o reliefează Ransom, citat de același Călinescu, viza, pe de o parte, principiul „onestității temei” și „acurateții expresiei”, renegând orice urmă a „pietății” tradiționalului, iar pe de altă parte, se dorea „elasticitate” pentru versurile lor, principiu aplicat în promovarea versului liber care „a făcut istorie”.³

¹ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, post-modernism, Ediția a II-a, revăzută și adăugită*, Iași: Editura Polirom, 2005, pp. 81, 85.

² Idem, p. 92.

³ Idem, pp. 89, 116.

Încadrare în canonul modernist

Pornind de la afirmația poetului Octavian Doclin despre Gheorghe Grigurcu că este „cel mai modern liric român”, alăturând-o celei propuse de Ion Pop care-l definește pe poet ca „voce singulară, de prim rang, a liricii noastre moderne” menționându-l, de asemenea, pe Ștefan Aug. Doinaș care consideră că Grigurcu este „unul dintre poeții care indică zona experiențelor moderne pe care le încearcă astăzi lirismul românesc”, vom confrunta opera lirică a acestuia cu peisajul poetic modernist. Sensibilitatea profundă și particulară transpare în opera creatorilor moderniști, astfel că aceștia „nu zugrăvesc numai sentimentele; ei descriu lumea exterioară și analizează totul”.⁴ Dubla ipostază literară a lui Gheorghe Grigurcu – de poet și critic literar – îl poziționează în rândul celor despre care Matei Călinescu susține că „poeții moderni sunt pentru ei înșiși cei mai severi critici”⁵. Creația sa poetică înglobează elementele „simbolismului predominant” al acestui curent care-l prezintă ca teoretician pe Baudelaire. Nuanțele „modernității estetice”, care, în timp, s-a metamorfozat în „estetica imaginației”, potențează rolul imaginației compensatorii.⁶

Făcând referire la renumitele *flori ale răului* create de Baudelaire, Gheorghe Grigurcu își afirmă opinia asupra artei poetice moderne, precum și legătura dintre aceasta și personalitatea sa: „tipul interiorizat prinde gustul urâtului, diformului, repugnatului, aidoma celor ce se năvălesc la droguri, amestecându-le ca pe incitante ingrediente în compoziția frumosului artistic. Așa-numitul «urât frumos» al artei moderne ce este altceva decât un indiciu al extinderii unei viziuni legate de criza omului interiorizat? Un exploziv care nimicește canonul frumuseții consacrate!”⁷ Confesiunea poetului, conturând laturile psihologică și cognitivă care se impun ca parte integrantă a modernismului, se înscrie în formula modernistă propusă de Adrian Marino: „Modernul se definește prin reflexivitate și autoanaliză. El descoperă, transmite și impune spiritului literar primatul introspecției și al problematizării. Sub semnul ideii de „modern” se produce una din cele mai importante mutații ale conceptului de literatură, care se transformă tot mai mult într-o meditație asupra propriei sale condiții și posibilități de existență”.⁸

Creația lirică a moderniștilor se caracterizează prin absconsitate și ermetism, poezia adresându-se intelectului și receptorilor avizați. George Călinescu precizează că „o poezie nu e făcută să fie înțeleasă de toată lumea”,⁹ ci doar de cititorii inițiați. Însuși poetul Grigurcu mărturisește: „N-aș putea împărtăși concepția unei arte ce se deschide tuturor semenilor noștri în egală măsură. Receptarea operelor sale e condiționată de existența unor antene care nu pot fi unanime, a unor dispoziții, stări care nu pot fi permanente. Ceea ce ne place nouă sub unghiul creației poate foarte bine să nu placă altora și, fapt de neocolit, nu avem totdeauna starea de spirit, concentrarea, comprehensiunea potrivite relației cu operele de artă”.¹⁰ Limbajul intelectualizat și încifrat îl definește pe Gheorghe Grigurcu ca un poet ermetic asemenea lui Paul Valéry despre care Călinescu menționează că este „ermetic, întâi fiindcă vorbește intelectului, al doilea fiindcă se gândește la două ordine de lucruri deodată”.¹¹ În acest context, creația lirică modernistă cere să se găsească „nodul vital al gândirii” poe-

⁴ Idem, p. 165.

⁵ Idem, p. 90.

⁶ Idem, p. 64.

⁷ Dora Pavel, *O provocare adresată destinului*, Satu Mare: Editura Pleiade, 2009, p.2 07.

⁸ Adrian Marino, *Dintr-un dicționar de idei literare*, București: Editura Eminescu, 1973, p. 194.

⁹ George Călinescu, *Universul poeziei*, București: Editura Minerva, 1971, p. 35.

¹⁰ Dora Pavel, *Op. cit.*, p. 104.

¹¹ George Călinescu, *Op. cit.*, p. 66.

tului pentru a devoala limbajul criptic care, pe de altă parte, are rolul de a suscita interesul lectorului. Tocmai acest caracter abscons conferă originalitate scriiturii lui Grigurcu, „căci atunci când ascunzi pari a spune ceva mai adânc decât atunci când spui totul. A spune totul înseamnă a fi discursiv și discursivitatea este retorică. Toți poeții moderni au vestejit retoricul”, glosează Călinescu.¹²

Poezia lui Grigurcu „comunică ceva din ordinea lăuntrică a spiritului poetului”¹³, potențând „cuvântul nuanțat” folosit de poet, generând o „poezie care proclamă limbajul unei suferințe gravitând în sinea sa”.¹⁴ Versurile poemului *Scriptor* (2022) se prezintă semnificative în susținerea acestei idei: „O blană strălucitoare dar/ înăuntru nicio vietate/ o lumină orbitoare/ dar înăuntru pustiu/ o rană din care se scurge/ sângele cald al unui om/ ce n-a existat vreodată”. Opresiunile timpului care l-au avut ca protagonist pe Gheorghe Grigurcu au intensificat sentimentele de inadaptabilitate și marginalizare generând angoase existențiale exacerbate de „momentele cu semnul minus, când treci prin tortura dizgrației. Când tu însuși nu te mai accepți”,¹⁵ se confesează poetul, precizând de asemenea, că „nu doar creația proprie îmi apărea ca un miraj intangibil, ci și viața ca normalitate. Imaginile ei mijeau la orizontul unor lecturi din cărțile puse la index, al amintirilor depanate ocazional de adulții care au prins «vremurile bune». Nu aveam a face cu un impact viață-artă, ci cu unul extrem de dureros, înăuntru vieții. Viața își opunea sieși dificultăți ce păreau insurmontabile”.¹⁶

Prin teoria sa, Baudelaire, recunoscut ca „primul modernist”¹⁷, consideră fundamentale următoarele valențe ce se regăsesc și în versurile poetului Grigurcu: „spaima, impasul, prăbușirea în fața idealității râvnite ardent, dar care se sustrage în gol. Vorbește despre obsesia de a-și asuma acest destin. Obsesie și destin sunt două dintre cuvintele sale cheie. Un altul e concentrare și alături de el, centralizarea eului”.¹⁸

Tot Baudelaire face referire la stilul matematic de scris al moderniștilor. Însăși metafora se înscrie fără rezerve în rigorile „matematicii exacte”.¹⁹ Poezia modernistă nu are legătură cu inima, susține E. Poe, iar Hugo Friedrich glosează că „după cum poemul s-a distanțat de inimă, se distanțează și forma de conținut”. Grigurcu în versurile poemului **E dură poezia asta** reflectă fidel această opinie: E dură poezia asta n-are a face cu sufletul/ poliloghia ei spiritoasă privirea măloasă...”. Modernismul ipostaziază o poezie a „metamorfozei”, valorificând o „interioritate neutră în loc de sentiment, fantezie în loc de realitate, fragmente de lume în loc de unitate a lumii, amestecul celor eterogene (felurit, diferit), haos, fascinare prin obscuritate și magie a limbajului, dar și operare rece, corelată prin analogie cu matematica, înstrăinând cele familiare”²⁰, adaugă Hugo Friedrich.

Obscuritatea limbajului se constituie una din dominantele liricii lui Grigurcu: „Vizibilul care se hrănește/ din invizibil astfel cum/ o căpușă se umple de sânge”. (**Vizibilul**) Imaginarul poetic reliefează opacitatea sensului ipostaziindu-l pe poet în magicianul vocabulelor. De altfel, și magia limbajului ocupă un loc predilect în lirismul moderniștilor. În sfera

¹² Idem, p. 89.

¹³ Idem, p. 91.

¹⁴ Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne de la mijlocul secolului al 19-lea până la mijlocul secolului al 20-lea*, București: Editura pentru Literatură Universală, 1969, p. 15.

¹⁵ Dora Pavel, *Op. cit.*, p. 239.

¹⁶ Idem, p. 235.

¹⁷ Hugo Friedrich, *Op. cit.*, p. 31.

¹⁸ Idem, p. 34.

¹⁹ Idem, p. 38.

²⁰ Idem, p. 25.

magiei, Novalis, citat de Hugo Friedrich, consideră că „orice cuvânt e o incantație!” Astfel, în creația lirică a lui Gheorghe Grigurcu sunt zugrăvite imagini ale naturii (toamna, vântul, primăvara, ploaia, copacii, ninsoarea, fluturii, soarele, văzduhul, norii, florile, marea, plaja etc.), care ilustrează un mănuior înăscut al cuvintelor: „Pestrițe cuvinte sfidând mâniile cosmice/ se-adună precum insectele vociferând/ în conclave fără a spune nimic/ viețuiesc în micile localități subterestre/ și uneori ți se urcă pe braț pe obraz”. (**Pestrițe cuvinte**)

Hugo Friedrich precizează că lirica modernistă este străbătută, de asemenea, de o nuanță de *dramatism agresiv*. Acesta se evidențiază prin „teme sau motive, mai curând opuse decât coordonate” operând o „distanțare între semn și semnificat, determinând și raportul dintre poem și cititor, producând un efect de șoc a cărui victimă este cititorul”.²¹ Conștiința șocului receptat de către cititor este transpusă în primele versuri din poemul **Ce ușor ți se pare**: „Ce ușor ți se pare cum poți/ lungi ori scurta poemul acesta elastic...”

Influențe și interferențe

Raportată și la viziunile mai multor scriitori, creația lirică a lui Gheorghe Grigurcu relevă interferențele ce se regăsesc în poezia sa. Ștefan Aug. Doinaș, pe lângă profilul de poet modernist, îl definește pe Grigurcu drept „poet de autentică vibrație și ținută intelectuală, Gheorghe Grigurcu și-a găsit formula lirică proprie în peisajul poeziei noastre, absorbind atât de personal unele **influențe**, încât acestea nu mai pot fi indicate fără riscul asocierilor gratuite”. Traian Ștef susține că „Gheorghe Grigurcu are câte ceva și din expresionismul lui Blaga, și din obscuritatea simbolistilor și a modernilor, și din coarda bacoviană, și din ochiul unor poeți contemporani francezi privind lucrurile”.²²

Un articol recent scris de Viorel Mureșan extinde enumerarea lui Ștefan Aug. Doinaș, adăugând că „unui observator de finețea și rafinamentul critic al lui N. Steinhardt nu-i poate scăpa apropierea descrierilor din poezia lui Grigurcu de pictura suprarealistă a lui René Magritte. Metoda e cea a realismului fotografic, în virtutea căreia, obiectele sunt integrate în câte un ansamblu straniu. (...) Nu numai prin fragmentarismul său, dar și prin felul cum pune în valoare rolul tăcerilor... (Grigurcu) era un precursor al postmodernismului ce va să fie. (...) Revizuirea cu ironie și candoare a trecutului poate însemna și întoarcerea spre suprarealism, care, așa cum s-a sugerat, face parte din ereditatea poetică a lui Gheorghe Grigurcu”.²³ Nuanțele franceze, expresioniste, simboliste, bacoviene, realist-fotografice, suprarealiste, postmoderniste, japoneze și nu numai înscriu poezia lui Grigurcu într-o configurație aparte ce reverberează sub semnul esteticului.

Gheorghe Grigurcu oferă cititorului un lirism baudelaireian în care vorbește despre ceea ce este frumos în „forme metrice și în vibrația limbajului. Frumusețea trebuie să fie bizară. Estetica urâtului este pusă în evidență. Diformul produce surpriza...”.²⁴ *Transfigurarea urâtului* se prezintă ca o reacție divergentă față de valorile tradiționale. Poemele moderniste îl plasează pe cititor în afara sferei realului, proiectând o estetică a normelor, a geometriei, în final, a fascinării. Poemul **Cu brațele pline** oferă versuri elocvente în acest sens: „Cu brațele pline de frunze aspre cum spinii/ de flori arogante cum pietrele/ de parfurmuri furioase cum strigătele/ propovăduiești nonviolența/ până-n seară când buchetele se

²¹ Idem, p. 12.

²² Traian Ștef, Recenzia la vol. *Un trandafir învață matematica*, in: România Literară, 2004, An.37 (Nr.41) 20-26 oct., p. 4.

²³ Viorel Mureșan, Gheorghe Grigurcu: o poetică a fragmentului, in: Littera Nova, 2023, 28 iulie, p. 6/14.

²⁴ Hugo Friedrich, *Op. cit.*, p. 41.

veștejesc/ devin argumente-n favoarea ta”. Categoria încântătoare a esteticului se profilează prin termenii „frunze”, „flori”, „parfumuri”, „buchete”; aceștia, într-o relație antagonistă, alăturați unor termeni din categoria non-esteticului precum „spini”, „arogață”, „pietre”, „veștejesc” etc., plăsmuiesc drama tristeții metafizice a omului care tinde spre o eliberare de constrângerea realului. După cum am afirmat mai sus, poezia modernistilor șochează. Cititorul poemelor lui Grigurcu va fi „șocat” lecturând unele versuri precum: „Un cal aprig/ ca o rochie roșie./ Câmpul îți topește inima/ îți smulge/ sprâncenele./ Te lasă singur în furtuna galopului/ te-nconună cu splendida-i dantură verde”. (**Câmp și cal**)

În studiul său, Hugo Friedrich se îndreaptă, de asemenea, spre dominantele liricii lui Rimbaud. Dacă la început poezia acestuia era marcată de influențele lui Charles Baudelaire, puțin mai târziu se remarcă originalitatea proprie. Admirația lui Gheorghe Grigurcu pentru Arthur Rimbaud se întrezărește în crearea unui poem cu același nume: „Atingând poezia poeziei/ a tăcut./ Înainte de-a se desăvârși pe sine,/ sfidând canoanele,/ atunci când alții/ s-au desăvârșit într-însul./ Mânz pur ce-a părăsit/ de bună voie priile,/ galopând pe fundul oceanului”. (**Rimbaud**) Răpus la o vârstă timpurie de o boală necruțătoare, Rimbaud reușește să creeze *poezia poeziei* în care poetul Grigurcu își găsește „desăvârșirea” propriei ființe. Lirica lui Grigurcu este pătrunsă de simțul conștiinței de sine aflat în interdependență cu sentimentul resemnării în fața unei realități copleșitoare. Lirica lui Rimbaud bifează două etape: o poezie „accesibilă” remarcată până la jumătatea anului 1871 și o poezie „obscură” până în anul 1873. În a doua parte a creației sale se identifică o poezie impregnată de „o emoție clocotitoare”, deviza scrierilor sale nefiind decât cea de a „dezorienta” cititorul.²⁵ Atât Rimbaud, cât și Gheorghe Grigurcu sunt, încă din copilărie, dotați cu o sete pantagruelică față de cărți, fapt ce marchează „neîmplinirea” într-o lume ruinată care le stă împotriva. Tocmai această singurătată în fața unei resemnări impuse proiectează o temă indispensabilă poetului modernist. Hugo Friedrich mai adaugă că „realitatea distrusă e semnul haotic al insuficienței realului ca atare, ca și al inaccesibilității necunoscutului. O putem numi dialectica modernității”.²⁶

Îndepărtarea de sfera realului mai este surprinsă și la Mallarmé, influența căruia se regăsește în versurile lui Gheorghe Grigurcu prin limbajul insolit și forța pe care o evocă cuvântul, mai presus de ideea în sine. Friedrich subliniază că în poezia lui Mallarmé se identifică „forțele impulsionale ale limbajului și echivalarea poeziei cu reflecția asupra poeziei”.²⁷

Pătruns de aceeași convingere, Grigurcu consideră că poezia nu va trece peste definiția lui Valéry: „Poezia este încercarea de a reprezenta, prin intermediul limbajului articulat, acele lucruri sau acel lucru pe care încearcă, în mod obscur, să le exprime strigătele, lacrimile, suspinele...”²⁸ Reflecția asupra poeziei este creionată în poemul **Ars Poetica**, dar și în poeme precum **Simple vorbe** în care domină aceeași apetență meditativă: „Simple vorbe să rostești simple vorbe/ cu care s-acoperi vederea/ pleoape vorbite/ și să rămâi așa în puterea lor/ vorbe care au teribila/ putere-a imaginii dispărute” sau **Vântul ca o lună nouă**: „Vântul ca o lună nouă/ distinge obscuritatea gândurilor noastre/ ca niște mobile neșterse de praf”, precum și în poemul **Gândurile**: „Direcția gândurilor care nu duc nicăieri/ care se rotesc se evită se-mpleticesc și nici măcar atât/ limpezi și joase ușoare și-nduișător de groase/ cum sunete de contrabas”.

²⁵ Idem, p. 59.

²⁶ Idem, p. 77.

²⁷ Idem, p. 98.

²⁸ Dora Pavel, *Op. cit.*, p. 234.

Gheorghe Grigurcu definește constantele creației sale: facerea poeziei (*Ars Poetica* redenumită în limbajul propriu prin poemele intitulate *Semn de carte*), neîmplinirea/izolarea (vizând aspecte legate de singurătatea proprie modernștilor sau „criza omului interiorizat”), inadptabilitatea (definită de poet ca „Drama, teribila dramă a eului care rămâne umbra sa terestră de care nu se poate despărți”) și senectutea (dezarmarea în fața timpului care apropie eul liric de moarte)²⁹. Grigurcu, la fel ca Mallarmé și Rimbaud își „împinge opera până la punctul unde ea se suspendă prin sine, mai mult chiar, punctul în care indică sfârșitul poeziei ca atare” transpunând această „tendință adânc înrădăcinată a modernității” în versurile din **Oprește poemul**: „Oprește poemul acesta exact în locul în care-a-nceput/ ca și cum nu i-ar ajunge respirația nici pentru a se recunoaște/ fii ca și poemul o simplă privire asupra unui lucru/ care nu-și mai amintește nimic/ sau o lăuntrică măsură o simplitate/ cum durerea ce n-ar mai dori să dizerteze/ adoptă chipul poemului (uneori încordat crunt/ numai fălci și-așteptare în solitudinea lui deplină)/ fii ferm aidoma nesfârșitei lui nesiguranțe”.

Elemente ale curentelor moderniste

I. Negoitescu identifică în poezia lui Grigurcu nuanțele **metafizicii**: „sentințe de o rară pregnanță metafizică (...) în stilul gnomic”. Reflexivul Grigurcu, creionându-se ca „aservit, la rândul-mi, fără încetare efortului scriptic, acceptând în cuprinsul acestuia un miez metafizic...”³⁰ își recunoaște aplecarea spre filosofie transpunând în versuri retorice concepțiile proprii. Poemele **Filosofie** și **Ireal și real**, din ultimul volum publicat, ilustrează gândirea poetului care încearcă să-și clarifice noțiunile ce vizează realitatea în care se găsește, „ființarea” și rolul ei în această lume, precum și propria viziune asupra lumii: „Unelte atât de fragile încât/ nu sunt de folos nimănui/ rindele care subțiază văzduhul/ măhuri care mătură umbrele râncede/ ciocane care bat în lumină/ și noi unde rămânem?/ în aceeași iarbă cum un scris mărunț/ întrebându-ne «Care e folosul folosului»”; de asemenea, „Ireal cum tot ceea ce rodește geme se ghemuiește/ se strânge se dezvelește icnește/ se grăbește se-nșurubează pornește/ real cum tot ceea ce tace visează ezită meditează/ are dubii amână și-aduce aminte/ până la urmă stă-n loc”.

Filonul **expresionist** este incontestabil în lirica lui Grigurcu. După cum afirmă și Lidia Carmen Pircă, „Spațiul cultural basarabean, supus de atâtea ori dezintegrării și înstrăinării forțate de matricea originală, a fost leagănul unor poeți a căror lirică s-a circumscris între socialul de ieri și socialul de azi, o lirică fundamentată pe senzual, pe un complex de alegorii, generate de o conștiință psihologică. Această lirică, deși se naște sub semnul romantismului târziu și dobândește ecouri simboliste, este predominant expresionistă”.³¹ Revolta împotriva realității și tensiunea emoțională lăuntrică plasează poezia lui Gheorghe Grigurcu sub semnul lirismului blagian. De altfel, însuși poetul afirmă admirația incomensurabilă față de Lucian Blaga, precum și influențele identificate în lirica sa în prima decadă a creației. Realitatea subiectivă, distorsionată intenționat pentru a sublinia dimensiunea conștiinței, este proiectată în versurile poemului **Expresionism**: „Pâine de ceară pe masă o pustiire acoperă/ ca o palmă paharul cu vin/ de-afară speranța/ se holbează la geam curioasă/ o lacrimă întârziată/ urâtă cum un gândac/ preface-obrazul într-o operă de artă”. Tensiunea interioară

²⁹ Idem, pp. 207-210.

³⁰ Idem, p. 78.

³¹ Lidia Carmen Pircă, *Magda Isanos – Lecturi stilistice*, Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2013, p. 7.

se subînțelege din *lacrimile* care denotă expresia eului prins în „transcenderea imanentului în absolut, prin exacerbarea nietzscheeană a eului creator”.³²

În primul volum (1968), influențele expresionismului sunt accentuate prin conturarea dimensiunii interiorității care trăiește „teama” aflat în imposibilitatea reintegrării în lumea reală: „Ascunsă-i încă umbra, ascunsă-i încă bine,/ aceea care m-a căutat/ și a vrut să mă cumpere...”. (**Teamă**, 1968) „Nu pot reînălța speranța prăbușită-n/ adâncurile apei...” (**Nu pot**) „E mare oboseala vinului nocturn/ ascuns sub mese ca să nu se vadă/ cum transpiră cu lumină.../ E mare oboseala lui – / precum a zilei”. (**E mare oboseala**) „Vom face totul să fie bine. Vom trece/ prin stârvurile groazei rădăcina durerii”. (**Asanarea unui câmp de luptă**) „Întunericul hotărî să se nască./ El ocoli semințele dornice de-mperechere,/ corbii semănați ce vor să germineze/ și-nchise flăcările-n propriul lor miez/ ce nu luminează”. (**Întunericul**) Printre ultimele poeme ale primului volum identificăm intensificarea zbuciumul lăuntric impactat în versurile: „O, moarte, dezrobire prea-nceată/ în diminețile mele încă tânjind/ după dragoste! Adesea mă simt o relicvă/ a unei glorii creându-și/ din nevăzut o nouă viață umilă...” (**Imn vieții**)

Simbolismul bacovian se regăsește în opera lui Grigurcu cu o pregnanță spectaculoasă. Prin „obiectele transparente care sunt simbolurile”,³³ eul liric își creionează trăirile tumultuoase generate încă din copilăria suferindă producând „o fractură gravă a ființei sufletești, ca și cum i s-ar fi rupt coloana vertebrală”³⁴. Valențele psihologice sunt, astfel, reprezentative în lirica poetului care „se contrage în simboluri”. Un poem edificator al acestei trăsături simboliste este **Ninge și plouă**: „Ninge: aripa Îngerului miroase a săpun/ sângele închegat *bacovian* e totuși o formă de inteligență/ copacul desfrunzit cască din toată inima/ un copil umblă cum un vierme prin carnea vinului/ plouă: Soarele palid înfrigorat vârat ca o mână în mânăcă/ feroviarilor poartă-n sacoșele lor slinoase un zgomot somptuos/ genunchii femeilor tinere se clatină aidoma ginului ieftin/ din pahare/ în gură ți se topește aidoma unei prăjituri/ cenotaful din piața centrală a Târgului”. Versurile de mai sus emană incapacitatea poetului de a se adapta la o lume care se contractă. Postura însinguratului accentuează o trăsătură a modernismului. Friedrich stabilește că termenii negativi prezenți în versuri nu fac decât să determine o dimensiune ontologică. „La ce bun a transpune un fapt al naturii în aproape dispariția sa fremetătoare prin jocul cuvântului; decât pentru că din el emană, nestânjenită de o rechemare apropiată sau concretă, noțiunea pură”³⁵.

Asociind pictura suprarealistă cu **realismul fotografic**, Viorel Mureșan oferă un imbold în identificarea acestor valențe în poezia lui Gheorghe Grigurcu. Acest tip de realism, denumit și *hiperrealism* sau *foto-realism*, desemnează un curent artistic care reproduce cu minuțiozitate fragmente din realitate. Acest decupaj se realizează sub confluența stărilor de spirit și expresivității poetului. Imaginația spectaculară, aflată în congruență cu reproducerea realității în manieră fotografică, sporesc rafinamentul și grația imaginativă a creației lirice. Poemele **Iată rozele gălbejite**: „Iată rozele gălbejite/ dar totodată receptacule de forță coaste/ fragile și încăpățânate ale unui piept plin de avânt/ arcuri de prospețime/ în timp ce-alături se vestejește muntele” sau **Tg. Mureș**: „Acum că verdele rulează ca un autoturism cu viteză mică/ pe străzile-nsorite și-l privim ne privește.../ pe când de pulpele tale nebronzate/

³² Idem, pp. 7-8.

³³ Dora Pavel, *Op. cit.*, p. 92.

³⁴ Idem, p. 209.

³⁵ Hugo Friedrich, *Op. cit.*, pp. 133-134.

se prind blitzurile fotografiilor cum fântâri” ilustrează perfecțiunea fotorealismului integrat în versurile poetului modernist.

Spontaneitatea imaginației poetului Grigurcu care se armonizează cu explorarea zonelor subconștientului și visului evidențiază influențele **suprarealismului**. Daniel Dimitriu constată că „ceea ce s-a considerat suprarealism în textul poetic nu este în fond altceva decât ipostaza unei realități care, metamorfozată prin filtrul receptării, nu mai are un corespondent în limbajul curent”. Pe de altă parte, Viorel Mureșan subliniază că ceea ce conferă caracter suprarealist în poezia lui Grigurcu este „revizuirea cu ironie și candoare a trecutului”, aspect ce-l determină pe Grigurcu să se „întoarcă spre suprarealism”.³⁶ Deslușirea celor două opinii are loc în poemul intitulat **Suprarealism**: „Poezia se face scriind iar nu descriind/ așa încât să nu te miri/ dacă o pară miaună/ o casă mănâncă/ iar o pisică se coace/ Poezia se face scriind iar nu descriind/ ceea ce oricum nu există”. Cititorul poemelor remarcă sensibilitatea poetică ce se întrezărește în zona reveriei. Poemele cu titlu omonim **Visul** sunt elocvente în acest sens: „Visul: o fantomă/ care-ți deretică viața/ și pe neașteptate dispare”; „Și te-a cuprins visul/ pe când erai treaz/ și n-ai mai cutezat a adormi”.

Nicolae Bosbiciu consemnează faptul că Gheorghe Grigurcu „cochetează cu structuri lirice apropiate de **haiku-ul japonez**”³⁷. Aceeași predispoziție o afirmă și Lucian Alecsa care constată tensiunile lăuntrice „disciplinate de-o altă lumină” ceea ce „lasă impresia unor haiku-uri”. Imaginile foarte bine conturate ajung să surprindă „o puternică și sugestivă încărcătură sufletească”. De regulă, haiku-urile japoneze pledează pentru ilustrarea unui anotimp, însă, se regăsesc și motive precum florile, insectele, natura etc. Scriitorul care s-a remarcat în haiku-uri este Matsuo Bashō. Acesta a promovat haiku-ul ca cea mai populară formă a genului liric din Japonia.

Gheorghe Grigurcu își afirmă aplecarea spre trăsăturile acestei forme lirice într-un poem din ultimul volum *Imagini așternute pe coala văzduhului*, 2022, titlu ce cuprinde chiar numele creatorului japonez: „«Bolnav la drum/ în vis străbat încă/ landa pustie»/ bolnav precum drumul/ drum precum visul/ în landa ticsită de melancolie entuziaste/ precum un stadion de fotbal”. (**Parafrază la Matsuo Bashō**) Chiar dacă iese din schema măsurii versurilor (17 silabe împărțite în 3 versuri pe măsura – 5-7-5), poetul Grigurcu oferă libertate imaginației atât sieși, cât și cititorului – care este liber să interpreteze conținutul după propria dorință și în funcție de propria experiență. Aspectul definitoriu al haiku-urilor este exprimarea ideii ample în cuvinte numărate, scriitura lui Grigurcu valorificând deplin acest principiu. Poemul **Japoneză** ilustrează o partitură bogată în conținut, orientându-i cititorului privirea către spațiul naturii care se contopește cu ființa lirică: „Să-mi încondeiez sprâncenele să-mi spăl părul/ cu cerul aromat al amiezii ce-mi dă ocol/ să mă fardez să-mi aplic pe obraji/ peisajul presat al frumoaselor dealuri din preajmă/ să-mi sporesc farmecul trupului confundându-l/ cu-o umbrelă colorată cu-o păpădie”. În poezia lui Gheorghe Grigurcu se remarcă preocuparea pentru anotimpurile de tranziție – toamna și primăvara, subliniindu-se detaliile specifice în conturarea unui temperament zbuciumat: „Îngălbenite meleaguri dureroase/ aidoma hârtiei pe care scrii/ vânt răgușit aidoma gâtlejului unui om bătrân/ grija și masca ei de ploaie nesfârșită/ un chibrit freat de luciul apei/ spre-a se aprinde” (**Autumnală**).

³⁶ Viorel Mureșan, articol citat, p.7/14.

³⁷ Nicolae Bosbiciu, Gheorghe Grigurcu – sub zodia metaforei, in: Mișcarea Literară, 2006, An. 5, nr. 2, p. 8.

Resemnarea forțată în fața timpului este evocată în poemul **Și nici toamna**: „Și nici toamna nu s-a oprit/ nici ziua nici ora nici clipa/ toate se luptă să-și urmeze/ adâncul proscris/ în podul palmei tale”. Alături de acest *haiku modernist*, menționăm cel de-al doilea anotimp care desemnează încărcătura sufletească, punând accentul pe concepte concrete din natură, confirmând încă o dată spusele lui Alex. Ștefănescu despre poetul Grigurcu că „nu face poezie din cuvinte, ci din datele obținute în urma observării peisajului natural și moral”³⁸: „Cum se zbate nesăbuita **primăvară**/ cum se-ncurcă și se descurcă-n/ plasa mătăsoasă-a ochiului/ aidoma unei insecte/ alături Forma așteaptă răbdătoare” (**Cum se zbate**).

În concluzie, se poate afirma că poezia lui Gheorghe Grigurcu se înscrie în curentul modernist prin obscuritatea limbajului și prin valorificarea unei poezii a „metamorfozei”, reflectând trăsături complexe și distinctive ale viziunii simboliste, expresioniste, realist-fotografice și ale haiku-ului japonez. Aceste caracteristici subliniază competența poetului de a surprinde sensibilitatea profundă și reflexivitatea prin imagini poetice luxuriante juxtapuse, ipostaziind o formulă proprie și originală a viziunii asupra lumii.

---

³⁸ Gheorghe Grigurcu, *O sută și una de poezii*, București: Editura Academiei Române, 2021, p. 124.

**COGNITIVE DIMENSION OF THE INTERCULTURAL SOMATIC SYMBOL
(BASED ON FRENCH, ENGLISH, ITALIAN AND ROMANIAN LANGUAGES)**

*Dimensiunea cognitivă a simbolului somatic intercultural
(bazat pe limbile franceză, engleză, italiană și română)*

UDC: 81'1:165

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754685>

Magdalena BANTEA

Doctor of Philology, Moldova State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7458-8957>

E-mail: magdalenabantea@gmail.com

Summary. Contemporary linguistics coincides with the science that approaches the object of study from a cognitive perspective, a fact that generates the conceptual reconsideration of linguistic notions through different fields of knowledge and determines interest among researchers and scholars with cognitive predilection.

The necessity for this study is motivated by the interest in knowing the semantic-functional specificity of the intercultural somatic symbol, as well as the complex nature of the symbolic phenomenon that involves a multidimensional exegesis being the center of scientific interests common to different disciplines like psychology, philosophy, sociolinguistics, ethnolinguistics, pragmasemantics.

The topicality of this investigation is set by the need to identify, distinguish and clarify the cognitive dimension of the somatic symbol, that influences its valence and weight including an analytical study, in which interact: structural framework, situational segment, disciplinary shape, functional aspect, componential configuration, cultural dimension, intercultural segment, cognitive-pragmatic subdivision, and intensity frame of the somatic symbol.

Key words: cognitive dimension, somatic symbol, pragmatic perspectives, contrastive analysis, semantic-functional aspects, sociocultural imagery.

Introduction

The structuralist paradigm, which dominated a good part of the 20th century (in which philosophy was approached in the light of positivism, psychology – through the prism of behaviorism, sociology was marked by functionalism, and linguistics was studied through functional semantics), became at a given moment exhaustive, a fact that generated its transformation into the anthropocentric paradigm. This led to the reconsideration of certain linguistic phenomena and concepts from a cognitive, sociolinguistic, ethnolinguistic and intercultural perspectives, towards the creation of new spaces for the valorization of information in a pragmatic and constructivist manner.

The research methodology applied in this article is based on the cognitive method that studies the processes of mental organization of identification, assimilation, storage and externalization of information through the prism of cognitive linguistics oriented to coding and transformation of information from a conceptual-pragmatic perspective, in order to identify the semantic-functional aspects of the somatic symbol in the cultural and intercultural framework. Semasiological method reflects numerous segments of knowledge through the prism of semiotic composition of the somatic symbol; and onomasiological one, iden-

tifies the symbolic concept through its expression. The cognitive framework of the somatic symbol highlights the interdisciplinary, intercultural and intertextual interference, as well as the psycholinguistic influence of the symbolic expression on the receiver, in order to establish a connection, with the help of imagination and interest through the constituent elements, in which the conceptual metaphor represents the basic element, that favors the decoding of the symbolic meaning. The contrastive analysis of semantic-functional aspects of the symbol in the cognitive, semiotic and sociolinguistic spaces, offers the possibility to appreciate the value of the symbol in interdisciplinarity. The comparative analysis of the symbol in intercultural space allows etymological appreciation and its inclusion in science.

Somatic symbology, being tangent to several sciences such as: sociolinguistics, ethnolinguistics, semiopragmatics, stylistics, hermeneutics, poetics, philosophy, psychology has a dynamic character and is not exempt from transformation and expansion due to diachronic changes that take place in historical cultural, intercultural and social contexts. In this context was initiated contrastive-comparative study of the somatic symbol through the prism of constitutive elements.

The research of visible and invisible mental processes that are externalized both verbally and non-verbally, voluntarily or involuntarily, reflected by semantic-functional aspects of somatic symbols, represents the primary goal of the somatic symbology.

Elucidating ambiguities and clarifying symbolic connotations through the prism of semantic-functional aspects, from sociolinguistic and cognitive-pragmatic perspectives, expands spectrum of visions, enriches the sphere of knowledge and allows the creation of clear, well-defined, structured, categorized concepts on the somatic symbol, which alleviate the rigors set by dictionaries and expand the field of knowledge.

Thought and Language

The pioneer of cognitive linguistics L. Talmy mentions: "Cognitivism indicates that cultural patterns exist, first of all, due to the cognitive organization of each of the individuals who together form society"¹. Therefore, any cultural model is subordinated to the collective sociocultural vision, through the lens of the individual faculty of judgment to: identify, delimit, assimilate, store and express information; in other words, the cultural pattern has continuity due to individual cognitive functions and capacities to identify, appreciate and promote certain patterns, symbols and values towards a pragmatic functioning. This type of thinking, so-called cognitive-pragmatic, is shaped by society, culture, education, goals, needs, which favor the development of the individual in society, the expansion and revaluation of his spectrum of values through certain sociocultural, disciplinary codes and segments of knowledge.

"Cognitive models are used from referential or metonymic reasoning"² emphasizes the American cognitive linguist G. Lakoff. In this context, we can liken cognitive models to symbolic ones, which are formed by virtue of a referential and pragmatic correspondence. It is appropriate to mention the scientific contribution brought by scholars G. Lakoff and M. Johnson, who contributed to the study of the human conceptual system, through the prism of metaphorical structures, in which they reflected the cognitive, associative-semantic, pragmatic and sociocultural approaches. In this context, we agree with the scholars' statement: "Conceptual metaphor is generated both by personal human experience and by cultured or

¹ L. Talmy, *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 2 Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2000. 494 p.

² G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. 614 p.

acquired one”³. We conclude that the nature of the human conceptual system is central to the cognitive sciences. Any concept is based on a metaphorical reference that highlights certain pragmatic aspects, which can create a symbol by convention or by reflection. Conceptual metaphor is one of the most used figures in our century. This brings together an abstracted, wide-ranging semantic plurality, from a cognitive perspective, it represents one of the most important levers of the somatic symbol, a fact that arouses heightened interest among contemporary researchers. Consequently, the appreciation of the semantic-functional aspects of the somatic symbol is related to the conceptual metaphor created through the sociocultural imagery and the associative-semantic components.

In this context is important the study of the contemporary philologist A. Gherasim, regarding the conceptual metaphor, in which she mentions that the contemporary linguistic attitude is adopted based on certain textual standards of recognition, through the prism of accessibility and referential acceptability: ”The established conceptual schemes transgress the boundaries between languages, updating themselves, especially, at the level of lexicalized metaphors, which reveal their metaphorical origins only upon careful analysis, thus, we are justified to consider them the universals of metaphorization”⁴. Therefore, metaphorical conceptual schemes can be equated with symbolic conceptual schemes that go through transformations, lexicalizations and reactualizations via sociocultural and intercultural imagery.

The Cognitive Dimension of The Interdisciplinary Symbol

”The notion of symbol penetrates cognitive thinking”⁵, mentions the cognitivist A. Newell. Consequently, the human cognitive system is considered as an information processing system, which is stored following certain processes of typed constructs, which later become symbols. Thus, the operations of decoding and, subsequently, encoding information, through parameters acquired via experience, constitute the process of symbolization. So, the method of discrimination, identification, interpretation, transformation and codification of information is subordinated to assimilated standards (philosophy, psychology, linguistics, sociolinguistics, literature, art), that configure the symbol according to the intentional axis of values. We conclude that cognition represents a symbolic value system, while thinking denotes symbolic management according to value standards.

Researcher P. Bertolotti states that ”the symbolic dimension is necessary in the process of interpretation”⁶. So the process of adaptation and integration of the symbol is favored by the attitude of symbolic interpretation. Consequently, cognitive thinking represents a tool for collecting phenomenological data, which through a pragmatic attitude resizes and transfigures them into a possible symbolic dimension, via cognitive linguistics, which deals with the transformation of informative landmarks from different dimensions into symbolic concepts.

”The symbolic concept comes not only from a sign, image, representation, but also from individual or collective behavioral acts of society”⁷ mentions C. Cardia. Therefore,

³ G. Lakoff, M. Jonson, The Metaphorical Structure of The Human Conceptual System, in: Cognitive Science, 1980, no. 4, pp. 195-208.

⁴ A. Gherasim, Metafore conceptuale derivate din termeni anatomici, in: Limba Română (Chişinău), anul XXIV, 2014, nr. 4, pp. 161-166.

⁵ Newell, A. Physical Symbol Systems, in: Cognitive Science, 1980, no. 4, p. 135-183.

⁶ P. Bertolotti, *Mito e simbolo: gli strumenti della psicologia analitica*. Bari: Edizione Dedalo, 1986. 256 p.

⁷ Cardia, C. Stato, Chiese e pluralismo confessionale, in: Rivista telematica (Milano), 2012, nr. 23, 31 p.

the symbol represents a product of the individual through the prism of society, which is transfigured into expression with the help of cognitive linguistics. The individual influenced by society conforms to the adopted symbolic conventions, but he also creates his own symbolic universe, acquired on the basis of previous experiences.

It is appropriate to mention the properties of the symbolic system indicated by the researcher S. Harnad, who states that it is "(1) a set of arbitrary physical constituents that (2) is manipulated on the basis of certain explicit rules, [...] (3) semantically interpretable"⁸. According to this study, the symbol represents an arbitrary entity that becomes conventionally-symbolic, via certain characteristics, which are revealed at the time of the semantic-interpretive analysis. We conclude that the symbolization mechanism goes through an intentional-cognitive transformation and a reevaluation of the received data, in order to make the symbolic expression more efficient.

According to the cognitive researcher J. Piaget "language depends on the acquisitions made at the level of sensorimotor intelligence"⁹. Thus, the logician equates the semiotic and symbolic functions, giving them the following properties: 1) the possibility of integration with assimilation schemes specific to the sensorimotor level (symbolic schemes can be combined into a purely active logic); 2) imitation (conceived as an intentional and appropriate repetition of the behavior of objects, by means of bodily movements); 3) internalized imitation (which generates inner images and mental representations); 4) evocative play and delayed imitation (repetition of schemes in the absence of the corresponding object). We conclude that language is acquired, according to the Aristotelian model, through semiotic function and the symbol appropriates linguistic-operational quality that contributes to the expansion and consolidation of language, through certain schematic sensorimotor associations and externalized or internalized imitations.

The semiotician D. Chandler states that "The convention of codes represents a social dimension in semiotics. Codes are not simply conventions of communication but rather procedural systems of related conventions which operate in certain domains"¹⁰. Thus, the code represents a set of familiar practices for users who operate within social life and society, but also depends on the existence of so-called meaningful systems. By studying cultural practices, semioticians treat as signs-symbols any objects or actions that possess meaning for the members of a certain cultural group, seeking to identify the rules or conventions of certain codes that underpin the production of symbolic meanings within the cultural and intercultural framework. "Understanding and interpreting such codes, their relationships and the contexts in which they are appropriate, is part of what it means to be a member of a particular culture, community or science"¹¹. For example, the operational symbol P, in different disciplines, will be identified differently: a) from a linguistic perspective: capital letter interpreted differently in the Latin and Cyrillic alphabets; b) from a mathematical perspective: perimeter; c) from a chemical perspective: phosphorus; d) from an administrative perspective: parking. Speaking of gestural symbology, we also identify numerous differences, both at an interdisciplinary level (in underwater sports, crossed hands at the level of the chest symbolize [-discomfort], while the same gesture, in cultic religion symbology,

⁸ S. Harnad, The symbol grounding problem, in: *Physica D* 42, North-Holland, 1990, pp. 335-346.

⁹ J. Piaget, N. Chomsky, *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării*. București: Editura Politică, 1988. 632 p.

¹⁰ Chandler, D. *Semiotics. The Basics*. New York: Routledge, 2007. 326 p.

¹¹ Idem

symbolizes the [+sign of the cross], which Christians adopt at communion), and at an intercultural level (eye contact is welcome in European cultures during a communication, while Asian cultures avoid looking at each other during a conversation). These facts motivates us to consider the cognitive approach an effective and innovative one.

On a conceptual level, the symbol of the human body represents: [+existence], [+continuity], [+universality] and [+individuality]. From a disciplinary point of view, this symbol acquires differentiated meanings and functions depending on the studied domains. For example, for art and literature, the human body can symbolize [+creation], [+/-beauty], [+/-character] and [-/+spirit]. For medicine, psychology, philosophy, the human body serves as the basis of [+continuity], [+fertility], [+perpetuity] and [+transformation]. For linguistics, sociology and pragmatics, this symbol encompasses: [+unity], [+individuality], [+universality] and [+society]. We conclude that the disciplinary spectrum changes the value image of the same symbol through sociocultural priorities. The same phenomenon is also identified within the syntagmatic somatic symbol, which is distinct through the prism of references. For example: the naked body can have enantiosemic meaning and can symbolize: [+innocence], [+genuineness], [+purity] or [+depravity] and [-/+seduction]; the covered body can symbolize: [+protection], [+appearance] or [-/+mystery]. So, we notice that any symbol included in the cultural area, acquires referential qualities related to sociocultural imagery that it determines.

Researcher C. Fuchs distinguishes three large groups of receivers, regarding the way of receiving messages: "1. the human receiver, who perceives a linguistic message; 2. the linguist receiver or language specialist, who tries to predict and describe various possible ambiguities; 3. machine receiver or automatic understanding program, implemented in a computer"¹². As we can see, the decoding of ambiguities, depending on the receiver, is different, the highest level of rigidity being identified at the electronic apparatus, which stands in antithesis to the quasi-absolute flexibility of the specialist receiver. "Every human being or electronic creation possesses certain filters to appreciate and frame the received information"¹³. We should evidence that appreciation filters are formed over the years due to: a) genes transmitted through the genealogical tree; b) family education; c) personal education, formed through individual studies; d) educational instructions received within specialized structures; e) mass media; f) interpersonal relationships. All these types of education create the culture of the individual that "expresses itself through a system of values, which society elaborates and stores in various forms, constituting a permanent reserve for man and offers at every moment an image that influences him"¹⁴ claims the researcher M. Ionescu. So, the receiver that possesses a medium or maximum degree of receptivity manages to frame a concept in a more precise and accurate way; extension of the context, generally diminishes the degree of ambiguity of the notion.

We conclude that symbology represents a multidisciplinary, multiaspectual, plurifunctional and plurivalent science, its perpetuation being reflected by many cultures, generations, religions, genres, social levels, disciplines to which it conforms.

¹² C. Fuchs, *Les ambiguïtés du français*. Paris: Ophrys, 1996. 183 p.

¹³ Idem

¹⁴ M. Ionescu, *Educație pentru știință și cultură*, in: *Revista de pedagogie* (București). Anul XXXX, 1991, nr. 6, pp. 7-11.

Table 1 Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Head* (p. 7)

Phraseological Units	Semantic Aspects	Functional Aspects
[-,-,-] <i>Tête en l'air, étourdi, distrait, incapable de se concentrer pendant une longue période</i> (Fr.)	[-distraction], [-inattention] [-inability]	1) State of mind denoting a deviation from reality (Engl., It.); 2) state of emotional affect denoting a shortcoming (Fr., It., Ro.)
[-,+] <i>Have your head in the clouds, to be thinking about something that is not connected with what you are doing; to have ideas, plans, etc. that are not realistic</i> (Engl.)	[-deviation], [+directed thinking]	
[-,+] <i>Avere la testa fra le nuvole, essere svagati, distratti, fuori della realtà quotidiana, come presi da tutt'altri pensieri</i> (It.)	[-distraction], [+directed thinking]	
[-,-] <i>A fi cu capul în nori, a fi distrat, neatent</i> (Ro.)	[-distraction], [-inattention]	

Table 2 Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Face* (p. 8)

Phraseological Units	Semantic Aspects	Functional Aspects
[-,-,-] <i>Se couvrir, se voiler la face, manifester de la honte, de l'horreur, etre offusqué</i> (Fr.)	[-shame], [-horror], [-offence]	State of emotional affect
[-,-] <i>Blow up in somebody's face, if a plan, etc. blows up in your face, it goes wrong in a way that causes you damage, embarrassment</i> (Engl.)	[-embarrassment], [-shame]	
[-] <i>Fare una faccia, fare una brutta figura</i> (It.)	[-embarrassment]	
[-,-] <i>A schimba (sau a face) fețe (-fețe), a-și schimba fizionomia sau culoarea obrazului (de jenă, rușine etc.)</i> (Ro.)	[-embarrassment], [-shame]	

Table 3 Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Eye* (p. 8)

Phraseological Units	Semantic Aspects	Functional Aspects
[+,+,+] <i>Faire les doux yeux, les yeux doux à quelqu'un, regarder tendrement, amoureuxment, chercher à séduire</i> (Fr.)	[+seduction], [+tenderness], [+desire]	State of mind expressed through actions
[+] <i>Bat your eyes/eye lashes, to open and close your eyes quickly, in a way that is supposed to be attractive</i> (Engl.)	[+attraction]	
[+,+] <i>Far gli occhi dolci a qualcuno, dimostrarli amore</i> (It.)	[+passion], [+love]	
[+] <i>A face ochi dulci/clipi. A seduce</i> (Ro.)	[+seduction]	

Table 4 Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Nose* (p.8)

Phraseological Units	Semantic Aspects	Functional Aspects
1. [-,-] <i>Mettre, fourrer le (son) nez dans quelque chose, s'en occuper, le plus souvent indiscretement.</i> 2. [+] <i>Avoir le nez sur qqch., (être tout près)</i> (Fr.)	1. [-curiosity], [-indiscretion] 2. [+increased interest]	State of mind through the lens of depreciatory or appreciative actions
1. [-,-] <i>Poke/stick your nose into something, (informal) try to become involved in something that does not concern you.</i> 2. [+] <i>Have your nose in something (informal), to be reading something and giving it all your attention</i> (Engl.)		
1. [-,-] <i>Ficcare, mettere il naso nei fatti altrui, immischiarsi</i> (It.)		
1. [-] <i>A-și băga nasul unde nu-i fierbe oala.</i> 2. [+] <i>A sta cu nasul în ceva</i> (Ro.)		

The Cognitive-pragmatic Framework of The Somatic Symbol

The phenomenon of ambiguity and plurivalence is accentuated in symbology. Ambiguity may arise due to differential codes of message reception, and to multiple factors that influence cognitive, affective, and psychomotor memory across cultures, generations, social categories, genders, and education.

The linguist I. Barbuța mentions: "The investigation of the communication process, in the case of the pragmatic approach to language, is done not only by relating the utterance to the designated event, but also from the perspective of values derived from the act of communication itself, especially from the goal pursued by the speaker in the given communicative situation"¹⁵. Therefore, the conventionality of the structuralist symbol revalues its priorities by appropriating a cognitive approach in which interdisciplinarity, interculturality and intertextuality are decisive factors in the reorganization of symbology and in the mechanism of formulating meanings and functions of the somatic symbol.

Psychological researchers with a cognitivist bias, H. Werner and B. Kaplan, argue that "symbols can be formed and used in the cognitive construction of the human world, because they are entities that constitute the function of representation. We use the symbol in two senses: a) to highlight a fusion or indissolubility of form and meaning; b) in designating a pattern or a configuration in an environment (sounds, lines, body movements, etc.), this being taken as content"¹⁶. In our case, the somatic symbol actively contributes to the process of memorizing and storing information through the prism of the representation it carries. Moreover, it highlights the connection of the signified with the signifier by means of some important perceptible characteristics, which are stored in the human cognitive construction and can assimilate a new model distinction, called somatic symbol.

¹⁵ I. Bărbuța, Factorii extralingvistici și nivelurile de codificare a informației în structura enunțului, in: Buletin de Lingvistică, Chișinău, 2013, nr.14, pp. 60-67.

¹⁶ H. Werner, B. Kaplan, *Symbol Formation*. New York: Psychology Press, Taylor and Francis Group, 2014. 517 p.

”The perceptual symbol is not like a physical image”¹⁷ notes cognitivist L.W. Barsalou. Consequently, we understand that the somatic symbol represents an abstract record in the cognitive memory, which has been grasped by human perception by means of certain somatic constitutive elements. In this context, the psychologist L.W. Barsalou comes to specify certain functional characteristics of the abstract symbolic perceptual system: 1. ”The abstract perceptual symbol composes a dynamic representation”¹⁸. As it is stored in cognitive memory, it acts as a model for several dimensions, often deviates from the original constitutive structure, and adapts to perceptual needs. 2. ”The perceptual symbol is a non-holistic component representation”¹⁹. 3. ”The perceptual symbol assimilates a typed interpretation”²⁰. So, the somatic perceptual symbol is interpreted by the speaker in the light of constructs typified by experience and stored in working memory. Thus, we deduce that the perceptual somatic symbol is related to several constituent elements, which, structured by experience and by necessity, become a symbolic entity.

In this context, we join the view of the researcher J. S. DeLoache, who claims that ”The symbol is intentional”²¹. We understand that the somatic symbol intentionally represents something, by means of some somatic characteristics. The human intention to represent one entity, through the lens of another, is conclusive in establishing a symbolic relationship. A symbol arises from the need to represent a typed image structured from several constituent elements. The somatic perceptual symbol is plurivalent and requires the organization of several cognitive components to be used.

We conclude that somatic symbols functioning with concept status appropriate an individual set of functions, which give them a multifunctional, dense, compact, multidimensional and largely universalized structure. So, the somatic symbol rated at the conceptual level assimilates numerous distinctions and functions, related to the meaningful semantic characteristics and to its external factors (structural framework, situational segment, cultural segment, intercultural framework, cognitive-pragmatic framework), which direct the notional integration, thus assigning it a multifunctional symbolic framing.

Cognitive Approach of The Intercultural Somatic Symbol In Phraselolgical Units

Somatic phraseological symbology has ”numerous specific features that highlight and present importance for humanity in everyday life, each culture possessing different distinctive features that provide uniqueness and originality to the expression, through the prism of somatic symbols”²². Therefore, communication with the help of somatic phraseological symbolism is subordinated to certain norms, predefined by sociocultural imagery and conventionalized over time. The individual and original character of each somatic phraseologi-

¹⁷ L. Barsalou, Perceptual symbol system, in: Behavioral and Brain Science. Cambridge University Press: 1999, no. 22, pp. 577-660.

¹⁸ L. Barsalou, Abstraction in perceptual symbol systems, in: The Royal Society, 2003, no. 358, pp. 1177-1187.

¹⁹ L. Barsalou, Perceptual symbol system, in: Behavioral and Brain Science. Cambridge University Press: 1999, no. 22, pp. 577-660.

²⁰ L. Barsalou, Abstraction in perceptual symbol systems, in: The Royal Society, 2003, no. 358, pp. 1177-1187.

²¹ J.S. DeLoache, Becoming symbol-minded, in: TRENDS in cognitive sciences. Vol. 8, 2004, no. 2, pp. 66-70.

²² M. Bantea, Rolul simbolului somatic frazeologic în exprimarea emoției prin prisma semioticii gestuale, in: Studia Universitatis Moldaviae. 2019, nr. 10 (130) Seria „Științe Umanistice”, pp. 8-13.

cal expression gives the interlocutor interpretive ambiguity, increased level of difficulty in cultural and intercultural interpretation. These facts motivated us to study in depth a contrastive-comparative study of semantic-functional aspects of the verbal and gestural somatic symbol within somatic phraseological units based on four languages (French, English, Italian, Romanian) extracted from *Dictionnaire de la langue française*²³, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*²⁴, *Vocabolario della lingua italiana*²⁵, *Dicționar Explicativ al Limbii Române*²⁶, in order to understand better intertextual interference of cognitive aspects, similarities and differences of the intercultural somatic symbol.

In the Table 1, Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Head*, we can mention structural similarity of the English, Italian and Romanian cultures, considering the concept *clouds*, through the prism of [-cloudiness], [-uncertainty], [-unclarity] and [-imprecision], as an impediment to concentration while French imagery expresses inattention through the expression *head in the air*, the deictic location *air* implying [+existence] through the process of air breathing. We also note the conceptual similarity of the Romance people who attribute derogatory meaning to the expression *head in the clouds*; the English and Italian cultures assimilate the same expression with a constructive but deflected or directed cognitive-pragmatic view. Thus, we conclude that: 1) the French view appropriates a different form of phraseological expression from other cultures, through the deictic localization *air*, with specification of the time denoting [inability to concentrate during a long period]; 2) the English and Italian representational processes appear more accentuated than other cultures, from a cognitive-pragmatic point of view, through verbal expressions: *to be thinking about* (Engl.), or *presi da tutt'altri pensieri* [caught up in completely different thoughts] (It.). So: a) structural similarity does not necessarily denote conceptual resemblance; b) belonging to the same group of languages does not always denote conceptual or structural affinities.

In the Table 2, Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Face*, we highlight the diversity of sociocultural imagery discussed distinctly via the variety of gestural expressions through the prism of verbs. The somatic symbol face, in the case of French, is expressed in an abstract way by action verbs *to cover* (reflexive), *to veil* (reflexive), *to manifest*, which involve changing the face through 3 different semes: [-shame], [-horror] and [-offense], denoting increased ambiguity. In the English cultural imagery, the somatic symbol *face* appears in a more intense, but clear manner, being implied the verb *to burst out*, thus expressing ambiguity with double weight: [-damage] and [-embarrassment]. Italian culture concentrates symbolization through the verb *to make* [to make a face], [to make an ugly face] with abstracted implication. Romanian culture highlights the state of shame by using the verb *to change* by involving a hyperonym or hyponym to particularize the seriousness. So here, structural plurality is distinguished by quasi-conceptual resemblance.

In the Table 3, Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Eye*, we observe a similar structural affinity of expressions distinguished by conceptual diversity between cultures under discussion. Romance sociocultural imagery intensifies the emotional status with the help of the adjective *sweet*. English culture explains the action of opening and closing

²³ A. Rey, Le Robert Micro, *Dictionnaire de la langue française*. Paris: 27, rue de la Glacière, 1995. 1376 p.

²⁴ A. S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Seventh Edition. Oxford: University Press, 2010. 1715 p.

²⁵ N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Edizione Mondolibri. 2005. 1248 p.

²⁶ *Dicționar Explicativ al Limbii Române*. Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, Academia Română: Univers Enciclopedic, 2018.

the eyes, which implies the phenomenon of attraction, intensifying with the adverbial qualifier *quickly*. There are conceptual distinctions: a) French and Italian cultures interpret this phenomenon implicitly: [+to look tenderly, lovingly] (Fr.), [+to demonstrate love] (It.); b) English and Romanian cultures manifest this state of mind explicitly mediated by gesture, the action of blinking.

In the Table 4, Semantic-functional Values of The Somatic Symbol *Nose*, all four languages, in this context, are similar both structurally and conceptually. It should be noted that the expressions: 1) [-] to poke one's nose into something *and* 2) [+] to have your nose in something, are in antithesis due to the accompanying verbs. Therefore, within the phraseological composition the accompanying verb creates the meaning.

We find that circumstances in which somatic concepts are involved are defining for the appreciation of the symbolic meaning, moreover, the sociolinguistic imagery has the last word. We observe that each culture or people appropriates an individual symbolism created according to language, traditions, art, science, religion, etc. All these categories of somatic symbols refer to two types of realities: a) concrete and b) abstract, imposed by culture, society and mentality. The complex contextual-stylistic load of phraseology requires a vast knowledge of cultures that includes: the parimic thesaurus, the mentality, the social priorities, the cultural codes, the social imagery and the linguistic diversity.

The contrastive-comparative analysis of the somatic symbols integrated in phraseological units of French, English, Italian and Romanian languages demonstrated that, in most cases, they carry connotative weight, assimilate the meaning of phraseology, appropriate a relatively universalized character, conform to several interpretation filters that often do not possess a faithful equivalent at the intercultural level, because they adapt to sociocultural imagery. The phraseological unit bears the imprint of sociocultural imagery of any culture, is equated with the conceptual metaphor and represents increased difficulty in interpretation and identification of the somatic symbol because the meaning of the phraseological combination appropriates a unitary character and, therefore, differs from the meaning of constituent elements of the phraseological unit analyzed individually. So, phraseological symbolic interpretations face a high level of difficulty, due to the diversity of sociocultural imagery that prioritizes, abstracts and emphasizes certain characteristics particularly. Therefore, any somatic symbol within the textual framework assimilates meaningful cultural distinctions of reference. Linguistic, cognitive, pragmasemantic and symbolic diversities are expressed with the help of conceptual metaphors accompanied by various intensifiers that finally create the somatic archetype or symbol.

Conclusion

We conclude that the cognitive-pragmatic perspective represents an innovative and modern approach to language functioning, that through the prism of sociolinguistics and ethnolinguistics, reflects sociocultural, disciplinary codes and cultic beliefs and appreciates the semantic-functional weight of the symbol in different circumstances. Plurivalence is emphasized in somatic symbology, equivocation can arise due to sociolinguistic diversity, which influences the cognitive-pragmatic approach through the prism of cultural codes, generations, social categories, genders and education. Therefore, a qualified translator also studies the source and target sociocultural imagery, reflected in phraseological expressions, thus carrying out the decoding and, respectively, encoding of the information in order to obtain a suitable equivalent. The interpreter must know a series of codes that are useful in

the process of interpretation, translation and narration of the source text, to an intelligible and auspicious decoding.

The cognitive-pragmatic intercultural approaches are the basis of the semantic-functional analysis of the somatic symbol, which interweaves cognitive, pragmasemantic and functional linguistics, in order to constitute the somatic symbol as a plurisemantic, multi-functional and multidimensional concept, with archetypal status.

CLASA *NOMINA AGENTIS* ÎN TEXTUL RELIGIOS: ASPECTE SEMANTICE ȘI FUNCȚIONALE

The nomina agentis class in religious text: semantic and functional aspects

CZU: 811.135.1'367.622.15:22.04

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754736>

Ecaterina BRĂGUȚĂ

Doctor în filologie, Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu” al USM

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9213-1819>

E-mail: ecaterina.braguta@sti.usm.md

Summary. The *nomina agentis* class has a rich representation in the architecture of the religious text. In fact, this is also a fundamental lexical segment in every idiom, including Romanian. Having suffixation as the pattern of formation, the lexical units that name the author of an action can be obtained by attaching suffixes to a verbal or substantive base. In this work, we analyzed, in particular, agent nouns formed from a verbal radical, the study being part of a more extensive research on verbal nominalizations in the Romanian language.

We aimed to illustrate the semantic and functional peculiarities in a specialized textual framework. In this sense, we turned our attention to the hymnographic religious text, represented in our study by akathists – hymns of proportions, made up of 24 stanzas, belonging to the Orthodox Christian cult. The article illustrates the semantic spectrum expressed by the *nomina agentis* class and their polyfunctionality within the religious text.

Key words: agent name, deverbal nouns, religious text, akathist, suffixation.

Introducere. Realizând o cercetare mai amplă¹ asupra fenomenului de nominalizare verbală în limba română, am scos în evidență tiparele dominante ce asigură traseul unui radical dinspre clasa verbului spre cea a numelui, primul loc revenindu-i sufixării. Două sufixe generează masa principală de substantive deverbale: a) sufixul de infinitive lung -re, atașabil oricărui verb românesc, inclusiv a fi, a avea, b) sufixul de agent -tor, care oferă un număr generos de derivate sistemului lexical al limbii române. Întrucât susbtantivele deverbale cu forma de infinitiv lung (de ex.: mângâiere, viețuire, zidire) și-au găsit reflectare într-un studiu anterior², în prezenta lucrare vom aborda clasa substantivelor *nomina agentis*, reperabile în textul religios.

Cercetarea substantivelor deverbale (a numelor obținute de la un radical verbal prin derivare progresivă, derivare regresivă, compunere, conversiune), inclusiv a numelor de agent, a devenit o pistă tentantă pentru lingviști odată ce orientarea antropocentrică a câștigat teren, astfel încât „omul a fost apreciat figura centrală a limbajului, atât ca persoană vorbitoare, cât și ca personaj principal al lumii despre care vorbește”³, fiindu-i proprie capacitatea

¹ E. Brăguță, *Substantivele deverbale în acatistele românești: valori semantice și funcționale*. Chișinău: Taicom, 2023, 301 p.

² E. Brăguță, Valori conotative ale infinitivului lung în textul acatistelor, in: *Limba română actuală: Normă și diversitate stilistică*, Ed. 1, 11 mai 2018, Chișinău. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2018, pp. 197-203.

³ З. Ахматьянова, Существительные *Nomina agentis* в современном русском языке, 2000.

de a reflecta lingvistic același lucru, apelând la variate mijloace de exprimare, în acord cu intențiile sale de comunicare, nivelul său de cunoaștere a limbii, perspectiva proprie.

Cu toate că rolul de agent este foarte des menționat, discuțiile în privința definirii exacte a termenului dat încă rămân deschise. În Dicționarul de Științe ale Limbii, termenul este explicat ca „actant (caz sau rol) care desemnează pe inițiatorul voluntar al acțiunii exprimate prin verb, caracterizându-se prin [+Animat], [+Control]; se deosebește de forța și de instrument, care, de asemenea, pot interveni și declanșa o acțiune, dar involuntar, fără a o controla”⁴. Totuși, în lingvistica franceză, identificăm opinii, potrivit cărora proprietățile [+Animat], [+Control] nu sunt indispensabile: „vom considera aici că rolul de agent implică cel puțin pe cel de efectuator (adică element care produce energia necesară desfășurării unui proces) și că în cazul canonic, agentul este animat și intenționat, fără ca aceste două proprietăți să fie necesare”⁵. În acest caz, R. Huyge realizează distincția dintre agent și instrument, specificând că instrumentele reprezintă entități utilizate în mod fundamental de alte entități pentru a efectua acțiuni. Fără a recurge la o aprofundare în această polemică, vom analiza acele substantive care se înscriu în categoria nume de agent, excerptate din textul religios.

Metodologie. În vederea realizării scopului stabilit, din ansamblul generos de texte religioase, ne-am oprit alegerea la textul imnografic, care, în virtutea particularităților sale compoziționale, oferă un teren propice funcționării, respectiv cercetării, substantivelor deverbale, din care fac parte și numele de agent. Drept suport textual am utilizat 59 de acatiste⁶, dintre cele mai cunoscute, de unde au fost extrase toate substantivele nume de agent. Ca urmare a acestui proces, a fost realizat un inventar constând din 196 de unități lexicale. De remarcat faptul, că din punct de vedere structural, toate exemplele reprezintă nominalizări ale verbului, formate prin intermediul atașării de sufixe. Ulterior am recurs la analiza semantică a lexemelor inventariate și la identificarea aspectelor de funcționalitate în interiorul textului religios. Rezultatele cercetării sunt prezentate *infra*.

Numele de agent în limba română: particularități structurale

Clasa numelui de agent face parte din lexicul de bază al oricărei limbi. În limba română, substantivul care indică autorul unei acțiuni se poate forma prin concursul mai multor sufixe, a căror productivitate variază, dintre care vom enumera: -ar (gestionar), -aș (făptaș), -eș (cântăreș, citeș), -(a)giu (țambalagi), -ist (fotbalist), -tor (apărător, scriitor), -er (oier). În cazul textului religios, pe care l-am analizat noi, predomină exemplele obținute prin atașarea sufixului -tor, compatibil cu baze verbale. Din cele 196 de exemple extrase, doar două sunt rezultatul derivării cu alte sufixe: -aș (ucigaș), -eș (cântăreș).

Formarea substantivelor de la o bază verbală cu sufixul de agent -tor

Un număr considerabil de substantive deverbale se pot forma atașând sufixul -tor. Sub aspect semantic, lexemul nou-format poate desemna un nume de agent sau un nume de instrument. În cazul corpusului nostru, derivatele în -tor se încadrează în categoria „nomina agentis”. În plan diacronic, constată, că formarea numelui de agent în limba latină se realiza

[online], <https://www.dissercat.com/content/sushchestvitelnye-nomina-agentis-v-sovremennom-russkom-yazyke> (consultat 10.08.2024)

⁴ Dicționar de științe ale limbii. București: Ed. Științifică, 1997. Angela Bidu-Vrâncianu ș.a., 574 p.

⁵ R. Huyge, M. Wauquier, Une étude distributionnelle des noms d'agent en -ant, -eur, -ien, -ier et -iste, in: Verbum XLIII, 2021, no 1, pp. 13-40. [online] https://www.atilf.fr/wp-content/uploads/publications/verbum/XLIII/atilf_Verbum_XLIII_01_Huyge_Wauquier.pdf (consultat 10.08.2024)

⁶ Acatist – gr. *Καθίστος* (akathistos), care vine de la *καθίζω* (kathizo, „a sta jos”). Imn religios ortodox în cinstea lui Dumnezeu, a Fecioarei Maria și a altor sfinți, care se cântă stând în picioare.

cu ajutorul a trei sufixe, primele două fiind foarte productive, iar cel de-al treilea mai puțin productiv: a) -tor/sor, -trix; b) -ārius, -āria; c) -(i)ō, -(i)ōnis. Cu toate că între sufixul -tor de origine latină și -tor românesc există o echivalență de natură semantică, lingviștii nu abordează fenomenul ca fiind moștenire a limbii latine. Potrivit explicațiilor oferite de Al. Graur, este vorba, mai degrabă, de evoluția sufixului latinesc feminin -toria și a sufixului -torem, care au dat în română -toare. Prin urmare, sufixul -tor românesc este format pe teren autohton, pentru a realiza diferențierea formelor de feminin – masculin⁷.

În limba română, numele de agent se poate forma și cu ajutorul altor sufixe atașabile unei baze substantivale (-ar; -giu; -ist), verbale (-tor), substantivale/verbale (-aș). Din inventarul de lexeme selectat de noi, substantivele deverbale formate cu sufixul -tor, având semnificația nume de agent, constituie 22,24 % sau 194 de unități din 872. Prin studii statistice, s-a constatat că textele bisericești redactate în latină au apelat la un număr foarte mare de creații lexicale în -tor. De exemplu, în opera lui Tertulian se atestă 198 de asemenea lexeme, dintre care 81 nu au mai avut întrebuințare după el, la Hieronymus au fost identificate 46, unde 33 sunt creații proprii, iar în lucrările lui Augustin lista conține 94 de substantive formate cu sufixul -tor⁸.

Preferința autorilor de texte religioase pentru substantivele derivate cu acest sufix este demonstrată și de ponderea lor în acatistele pe care le-am cercetat, unde ocupă circa ¼ din numărul total de substantive deverbale identificate în textele analizate de noi (*de ex.*: *ascultător, biruitor, călăuzitor, izbăvitor, mântuitor, pătimitor, Născătoare, stăpânitor, tălmăcitor ș.a.*). (Pentru a consulta lista integrală, vezi *Anexa 5*). În inventarul nostru, am identificat doar două nume de agent formate cu ajutorul altor sufixe: -aș (*ucigaș*), -ăreț (*cântăreț*).

Inventar lexical și număr de recurențe

După cum am punctat mai sus, din totalul lexemelor nume de agent, cu excepția a două exemple, toate sunt rezultatul derivării cu sufixul -tor.

Lista întocmită de noi conține unități lexicale atât în varianta de masculin, cât și la feminin: *acoperitor/oare, aducător/oare, adunătoare, ajutător/oare, alergător, alinător/oare, alungător, apărător/oare, aprinzător, arătător, ascultător/oare, asupritor, auzitor, bărfitor, biruitor/oare, botezător, călător, călăuzitor/oare, călcător, căutător, cântător, cârmuitor/oare, cercetător, cerșetor, cheazășuitor/oare, chivernisitor/oare, cinstitor, cioplitor, cititor, clevetitor, conducător/oare, creator, cuceritor, cugetător, cunoscător, cuvântător/oare, dăruitor/oare, dătător/oare, defăimătoare, deschizător/oare, descuietor, deșteptător, dezlegător/oare, dezrădăcinător/oare, doritor, doveditoare, făcător/oare, feritoare, folositor/oare, glăsuitor, gonitor/oare, grăitor, guvernator, hrănitor/oare, hulitor, ispitor, iubitor/oare, izbăvitor/oare, izbânditoare, izgonitor/oare, izvorător/oare, îmbelșugătoare, împăciuator, împărțitoare, împlinitor, împodobitor/oare, împrumutător, începător/oare, închinător/oare, îndemnător/oare, îndestulător/oare, îndreptător/oare, îndrumător/oare, îndurător/oare, înfrumusețător, îngrijitor/oare, însoțitoare, înșelător, întăritor/oare, întemeietor/oare, întrebător, întunecător, învățător/oare, înveselitor, învingător/oare, înzestrătoare, jertfitor, judecător, lămuritor, laudător, lecuitor/oare, legiuitor, liturghisitor, locuitor/oare, lucrător/oare, luminător/oare, luptător/oare, mărturisitor/oare, mângâietor/oare, mântuitor/oare, mijlocitor/oare, miluitor, moștenitor/oare, mulțumitoare, muritor, muștrător/oare, născător/oare, năvălitor, neșuțător, nevoitor/oare, nimicitoare, oblăduitoare, ocrotitor/oare, osânditoare,*

⁷ Apud: Dana Dinu, *Derivate substantive latinești. Nomina agentis*, in: *Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică*, XXX (1-2). Craiova: Ed. Universitaria, 2008, p. 17.

⁸ *Ibidem*.

ostenitor, otrăvitoare, părtinitor, păstrător/oare, pătimitor/oare, păzitor/oare, petrecător, pierzător/oare, plângătoare, pomenitoare, postitor, povăţuitor/oare, predicator, pricinitor/oare, prigonitor/oare, primitor/oare, privighetor/oare, privitor, propovăduitor/oare, protec-toare, puitor, purcezátor, purtător/oare, răbdător/oare, răpitor, răscumpărător, războitor, răzbunătoare, râvnitor/oare, risipitor/oare, rugător/oare, ruşinator, sădător, săgetător, scâl-dătoare, secerător, semănător, sfărâmător, sfătuitor/oare, sfinţitor, slobozitor/oare, slujitor/oare, solitoare, sporitoare, sprijinitor/oare, stăpânitor/oare, stătătoare, stărpitoare, stingă-toare, strângător, stricător, surpător/oare, tăietor, tăinuitor, talmăcitor, tămăduitor/oare, tâl-cuitor, traducător, trăitor, trâmbeţător, trecător, ţiitor, ţinător, ucigător, următor/oare, urzitor, văditoare, văzător/oare, vânător, vânturător, vânzător, veghetoare, versuitor, veselitoare, vestitor/oare, vieţuitor/oare, vindecător/oare, vorbitor/oare, Ziditor/oare.

Este necesar a menţiona şi faptul că numărul de recurenţe a exemplelor enumerate supra oscilează de la 1 până la 175, printre cele care se atestă într-un număr mai mare sunt: *Născătoare* (175), *mântuitor/oare* (148), *Făcător/oare* (117), *apărător/oare* (87), *lu-minător/oare* (65), *mijlocitor/oare* (65), *dătător/toare* (63), *păzitor/oare* (62), *învăţător/oare* (60), *slujitor/oare* (57), *povăţuitor/oare* (52), *izbăvitor/oare* (47), *Ziditor/oare* (42), *iubitor/oare* (39), *mângâietor/oare* (39), *ascultător/oare* (37), *folositor/oare* (36), *Înainte-mergăto-rul* (35), *Judecător/oare* (33), *hrănitor/toare* (25), *propovăduitor/oare* (31), *izvorător/oare* (24), *îndreptător/oare* (23), *ocrotitor/oare* (23), *sprijinitor/oare* (21), *lucrător/oare* (20) ş.a.

Particularităţi semantice ale clasei *nomina agentis*

Masa principală a substantivelor deverbale o constituie substantivele abstracte: nume de acţiune, nume de stare, noţiuni temporale. Spre deosebire de acestea, clasa numelor de agent se înscriu în categoria celor cu sens concret. Ele sunt substantive care răspund opoziţiei numărabil – nonnumărabil, în principal, însă de aici se vor exclude substantivele unice în felul lor, de exemplu: *Născătoare*, *Creatorul*, *Judecătorul*, *Mântuitorul*, *Ziditorul*.

Cea mai mare parte a numelor de agent reperate de noi sunt substantive comune, dar se remarcă tendinţa unora dintre ele de a migra în categoria celor proprii. Este cazul unităţilor lexicale care sunt utilizate pentru denominarea divinităţii, făcând apel la trăsăturile sale acţionale (*Atotştiutorul*, *Izbăvitorul*, *Răscumpărătorul* etc.), numele atribuit Fecioarei Ma-ria – *Născătoare de Dumnezeu*, dar şi unor sfinţi: *Înaintemergătorul*, *Botezătorul* (pentru Sf. Pr. Ioan), *Izvorătorul de mir* (pentru Sf. Mc. Dimitrie), devenind astfel hagionime. Traseul lor dinspre clasa numelor comune spre clasa celor proprii a însemnat parcurgerea câtorva etape: determinare – definire – identificare – simbol.

În ceea ce priveşte specializarea semantică a clasei *nomina agentis* în textul religios, menţionăm potenţa acesteia de a reda un vocabular specializat, circumscris acestui tip de text. În primul rând, ele generează o serie de unităţi care fac parte din lexicul hagionimic⁹: teonime (nume ale divinităţii) şi hagioantropone (nume de sfinţi).

Din lista teonimelor, putem exemplifica cu termeni care denumesc cele trei persoane ale Sfintei Treimi: Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt:

Atotştiutorul „*Atotştiutorule, Doamne, Cel ce cunoşti mulţimile stelelor şi la toate le-ai dat nume, Tu singur ştii pe nume pe toţi cei ce bine Ţi-au plăcut Ţie*”

Creatorul „*Creatorul îngerilor te-a ales pe tine...*”;

⁹ Hagionim – din gr. ἅγιος (ágios „sfânt”) + ὄνομα (onima „nume”). „Nume de sfânt”. Prin exten-sie, unii autori consideră că hagionimul este o îmbinare de cuvinte menite să desemneze persoane sau obiecte asupra cărora, conform tradiţiei creştine, a coborât (sau s-a răsfrânt) harul (graţia) divin(ă) sau care au fost sfinţite prin puterea acordată bisericii de a oficia actele de cult (canonizare, rânduiala sfinţirii).

Izbăvitorul „*Bucură-te, Ceea ce ai născut pe Izbăvitorul care în dar curăță fărădelegile noastre*”;

Învățătorul „*Cu puterea dumnezeirii Tale ai arătat dinainte lepădarea cea de trei ori a ucenicului Tău. Dar el, deși s-a lepădat de Tine cu jurământ, după aceea, când Te-a văzut în casa Arhiereului pe Tine, Domnul și Învățătorul lui, a plâns cu amar*”

Judecător „*Iisuse, Judecătorul celor vii și al celor morți*”;

Mângâietor „*Vino, Mângâietorule, Duhule Sfinte și te sălașluiește întru noi!*”;

Mântuitor „*Iisuse, Mântuitorule, întărește-ne în ispite*”

Răscumpărătorul „*Răscumpărătorul cel făgăduit*”;

Ziditorul „*că prin tine ne-am învățat a închina Ziditorului în Treime*”.

Din categoria hagioantroponimelor fac parte exemplele de mai jos:

Botezătorul „*Se luminează credincioșii de a ta vedere, laudându-te cu cântări prea mărite, căci ca un rai frumos dumnezeiesc și stăpânesc, Botezătorule sfinte, înmiresmezi, sfînșind pe cei ce te laudă pe tine cu fierbințeală și-ți cântă așa*”; **Izvorător ~ de mir** (loc. adj.) „*Bucură-te, purtător al numelui Marelui Mucenic Dimitrie; // Bucură-te, următor al râvnii sfinte a Izvorătorului de mir*”; **Înaintemergătorul** „*Apostolii te-au preamărit, soborul ierarhilor și al cuviosilor și ceata sfințelor femei te-au laudat, Înaintemergătorul și cu Teologul s-au închinat*”.

De asemenea, numele de agent, reperate de noi, exprimă termeni specifici cultului ortodox, denumind cetele de sfinți și anumite titluri acordate de biserică:

începător m. ~ul vieții de obște: „*O, începătorule al vieții de obște a monahilor și luminătorule al lumii, Teodosie, risipește întunecimea patimilor noastre cu solirile tale fierbinți către Dumnezeu și răsari lumina înțelegerii celor ce strigă: Aliluia!*”; **mărturisitor**: „*Bucurați-vă, bunilor mărturisitori și râvnitori ai adevărului*”; **ocrotitor, ocrotitoare**: „*Bucură-te, a mănăstirii Cușelăuca ocrotitoare*”; „*Bucură-Te, cea plină de dar Născătoare de Dumnezeu Fecioară, Lauda Hârbovățului și a Moldovei Ocrotitoare*”; **postitor**: „*Bucură-te, postitorule cel adăvărat*”; **propovăduitor**: „*Bucură-te, sfinte apostole Simone, propovăduitorul veșniciei*”; **răbdător de chinuri = purtător de chinuri = pătimitor = mucenic**: „*Râvnind ai râvnit pentru dreapta credință a lui Hristos, pe care o aveai pururea în inima ta, răbdătorule de chinuri*”; „*pățimitorule al lui Hristos*”; „*purtătorule de chinuri*”.

Funcționalitatea clasei nomina agentis în textul religios imnografic

Deverbalele din clasa nomina agentis înregistrează o frecvență sporită în textul religios cantabil. Ele se află într-o relație de concurență cu structurile sintactice mai extinse, de exemplu: cel ce dăruiești *mângâiere* vs *mângâietor*, ceea ce veselești vs *veselitoare*, *cela ce păvățuiești* vs *povățuitor* etc. Astfel uzul lor este dictat de mai multe raționamente. Întâi de toate este vorba de economia verbală și comprimarea sensurilor. Totodată, de aici derivă o altă funcție importantă pentru textul imnografic, aceea de a imprima ritmicitate, respectiv melodicitate, atât de necesare unui imn, care urmează a fi cântat „*Bucură-te, buna mea sfătuitoare; // Bucură-te, preablândă îndreptătoare; // Bucură-te, sufletească veselitoare; // Bucură-te, grabnic ajutătoare*”.

O particularitate inerentă nominalizărilor deverbale ține de capacitatea acestora de a nu actualiza toți actanții acțiunii (cum s-ar pretinde într-o structură verbală), fără pierderi semnificative. Astfel, hairicismul poate conține doar invocarea prin nume de agent: „*Bucură-te, povățuitoare; // Bucură-te, îndreptătoare; Bucură-te, vindecătorule; // Bucură-te, folositorule; //...// Bucură-te, ajutătorule*”. Recuperarea rolului de Pacient ține de conținutul rugăciunii și, evident, se are în vedere [a creștinilor/ a noastră/ a mea], în funcție de

cine performează actul rugăciunii. În această situație, subliniem capacitatea de condensare a informației și de reducere a extensiunii frazei, despre care am amintit anterior.

Referindu-ne la polifuncționalitatea substantivelor nume de agent în cadrul textului religios, trebuie să evidențiem și aportul lor la conturarea dimensiunii estetice a imnului – acatist. Aceste unități lexicale apar în sistemul figurativ, generând epitete, metafore, imagini de o plasticitate impresionantă, menite să faciliteze comunicarea între cele două dimensiuni umană și divină. Deseori, numele de agent, care funcționează ca o metaforă, substituind numele entității invocate (Dumnezeu, Născătoarea sau un sfânt), este însoțit de un determinativ adjectival: „*Bucură-te, ocrotitoare neobosită// Bucură-te, apărătoare neînfruntată*” sau substantival în cazul genitiv: „*Bucură-te, apărătoarea bătrânilor// ... // Bucură-te, muștrătoarea rătăcirii; Bucură-te, îndreptătorul credinței; Bucură-te, dătătoarea tihnei*”.

Sunt proprii textului innografic și structurile cu nume de agent care solicită un genitiv analitic, implicând prepoziția *de*:

Acest model înregistrează o frecvență sporită în arhitectura textului innografic, fiind reperabil, în special, în blocul de hairetisme, unde are funcția de creionare portretul acțional al sfântului invocat: „*Bucură-te, risipitoare de grindină; // Bucură-te, aducătoare de ploi mănoase// ... Bucură-te, aducătoare de bunătați*”; „*Bucură-te, izvorătoare de miere și lapte*”; „*Bucură-te, gonitoare de năluciri; // Bucură-te, risipitoare de eresuri*”.

Trăsăturile figurative se conturează mai proeminent când câteva versete-hairetisme, care conțin nume de agent, sunt subsumate unei metafore generale, deduse din context. De exemplu, în Acatistele Sfinților Mari Mucenici Dimitrie și Gheorghe sunt utilizate substantivele deverbale: *săditor, semănător, tăietor, dezrădăcinător*, ce se înscriu în câmpul semantic al agriculturii. Prin asociere cu lexemele impropriei acțiunilor desemnate de numele de agent, se obține un mesaj conotat metaforic: „*Bucură-te, săditorule al creștinătății; // Bucură-te, dezrădăcinătorule al păgânătății*”; „*Bucură-te, semănătorul copacilor dreptei credințe; // Bucură-te, tăietorul neghinelor înșelăciunii; // Bucură-te, tăietorul rădăcinilor credinței păgâne*”; „*plugar al cinstirii de Dumnezeu te-ai arătat după numire; iar necinstirii dezrădăcinător, toată înșelăciunea idolilor din rădăcină smulgându-o*”. În ansamblu, se conturează metafora agriculturii, a lucrătorului căruia i-a fost încredințată grădina lui Hristos (*creștinătatea – copacii dreptei credințe*).

Numele de agent mai sunt implicate și în formarea unor epitete sinestezice, expresii asimilate perfect de textul innografic, obținute după modelul *determinativ referitor la temperatură + nume de agent*, de exemplu: *fierbinte mângâietoare, fierbinte apărător, caldă rugătoare, cald binevestitor*. În aceste cazuri, determinativul *fierbinte* funcționează ca un superlativ absolut: *Bucură-te, fierbinte mângâietoare a prigonizilor; te laudăm pe tine și te binecuvântăm din suflet, ca pe un fierbinte apărător al lumii*.

Este esențial să înțelegem că în textul innografic, pe lângă figurile semantice, un rol semnificativ, le revine și figurilor sintactice, investite cu funcție mnemonică. Or, veacuri la rând, cartea fiind un lux, rămânând inaccesibilă, era imperios necesar a furniza texte ușor de memorizat pentru comunitatea de creștini. În acest sens, s-a recurs adeseori la figurile sintactice. Una dintre acestea fiind paralelismul (sinonimic sau antitetic). Am amintit de această tehnică utilizată de autorii de imnuri ortodoxe, pentru că ea face apel la clasa nomina agentis. A se vedea *infra* exemple de paralelism sinonimic (a) și paralelism antitetic (b) cu antrenarea numelor de agent:

a) „*Bucură-te, mângâierea celor scârbiți;/ Bucură-te, alinarea celor necăjiți*”. Uneori, un anumit segment din ambele versete este identic: „*Bucură-te, ceea ce ai născut pe Îndreptătorul celor răătăciți; // Bucură-te, ceea ce ai născut pe Mântuitorul celor robiți*”.

b) Funcția primordială a acestuia este de a contura două lumi antagoniste *creștinătatea – păgânătatea*: „*Bucură-te, surpătoarea capiștilor idolești; // Bucură-te, închinătoarea icoanelor creștinești*”; „*Bucură-te, sădătorul al creștinătății; // Bucură-te, dezrădăcinătoarea al păgânătății*”; „*Bucură-te, semănătorul copacilor dreptei credințe; // ... // Bucură-te, tăietorul rădăcinilor credinței păgâne*”; lumea materială și imaterială: „*Bucură-te, îndreptarea oamenilor; // Bucură-te, căderea demonilor*”.

Concluzii

Clasa *nomina agentis* ocupă un segment important din lexicul limbii române. Deși există o serie de sufixe specializate în formarea substantivelor care să exprime pe autorul unei acțiuni, cel mai productiv sufix în limba română este -tor. Fapt probat pe material extras din textul religios. În baza textelor imnografice, putem conchide că în cadrul textual religios, numele de agent sunt definite de o serie de particularități de ordin semantic și funcțional. În ceea ce privește latura semantică, semnalăm că ele reprezintă nume cu sens concret, având trăsătura [+Animat], răspund opoziției numărabil – nonnumărabil, cu excepția substantivelor unice în felul lor.

Exemplele selectate de noi evidențiază potența lor de a reda un lexic specializat, propriu textului religios, denumind teonime, hagioantroponime, termeni specifici cultului ortodox. Frecvența numelor de agent în arhitectura textului imnografic este dictată de polifuncționalitatea lor: asigură comprimarea sensurilor, conferă ritmicitate, melodicitate, susțin sistemul figurative al imnurilor analizate, dar și facilitează memorizarea textelor de către ascultători/cititori.

* Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

INTELECTUALITATEA DIN BASARABIA INTERBELICĂ *The intellectual Elite of Bessarabia in the Interwar Period*

CZU: 316.343.652(498.7)''1918-1940''
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754759>

Ecaterina CORNEA

Doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, USM

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9508-0786>

E-mail: catalina.cornea@gmail.com

Summary. Bessarabia is a cursed land that has produced valuable individuals, constantly seeking its identity while being a pawn between great empires. Often overshadowed by Romanian intellectuals, Bessarabian writers strove to make their mark, despite the deep-rooted Russian influence. After over a century of separation from the Motherland, Bessarabian intellectuals had the mission to promote Romanian culture and awaken national consciousness. Bessarabia was seen as the least Romanian province, and its literature was considered provincial. One of the prominent figures of interwar Bessarabia was Sergiu Matei Nica. His articles present a portrait of the Bessarabian intellectuals, with their aspirations and flaws. Our objective is to provide an overview of the intellectual elite in Bessarabia, based on the articles of Sergiu Matei Nica.

Key words: Bessarabia, the Interwar Period, Sergiu Matei Nica, Bessarabian Intellectuals, Provincialism.

Basarabia e o gură de rai, dar care a suferit de prea multe trădări și răni. Totuși, pe acest mic pământ s-au născut oameni de seamă. Aceștia au contribuit la păstrarea spiritului românesc și la cultivarea culturii. În perioada interbelică, basarabenii erau în umbra intelectualilor din România, totuși aceștia încercau să-și facă un loc sub soare. Influența rusă și-a lăsat amprentele în toate straturile societății deoarece mai mult de 100 de ani, Basarabia a fost despărțită de Patria Mamă. Menirea intelectualilor era să promoveze cultura românească, să trezească spiritul național, să smulgă conștiința colectivă din ghearele influenței ruse. Intelectualii sunt o parte intrinsecă a unei societăți, contribuind la educarea și salvarea acesteia. România Mare avea nevoie de o elită unificată, care să pună umărul la construirea statului modern. Basarabia, considerată cea mai puțin românească provincie, în primii ani după Marea Unire avea un drum anevoios de parcurs pentru edificarea propriei culturi. Limba română era apreciată drept limba „prostimii” și a țăranilor. Intelectualii basarabeni aveau cea mai dificilă misiune, să se rupă de lanțurile culturii ruse. Basarabenii erau timizi, privirea lor nu se îndrepta către Occident.

Literatura din Basarabia era văzută ca una provincială peste Prut. Provincialismul literaturii basarabene nu trebuie interpretat ca un defect, ci ca o amprentă a istoriei. Una dintre personalitățile marcante ale Basarabiei interbelice este Sergiu Matei Nica. Am studiat publicistica prolificului scriitor Sergiu Matei Nica, unul dintre cei mai importanți intelectuali ai Basarabiei, pentru a sintetiza din articolele acestuia radiografia intelectualității basarabene, cu aspirațiile și viciile acesteia. De asemenea, am examinat contextul social-istoric, influența colosală pe care a avut-o asupra culturii, pentru a înțelege mai bine drama intelec-

tualilor basarabeni, originea provincialismului de care erau acuzați și dificultățile pe care trebuiau să le înfrunte.

În perioada interbelică, cultura românească a atins apogeul cultural. Însă, în Basarabia, eliberarea de sub jugul rusesc nu a însemnat progres. Basarabienii aveau propriul lor război, luptau pentru a-și păstra identitatea. Terenul era presărat cu orgolii proprii și căutarea identității literare. Când vorbim despre perioada interbelică, ne referim, în mare parte, la viața culturală din București. Alte regiuni ale României au fost eclipsate.

Profesorul Onisfor Ghibu observă în *Prolegomena* că în „Basarabia, Românii nu li s-a permis întrebuintarea limbii lor nici în școală, nici în biserică și în vreun alt ram al vieții publice. Urmarea a fost că poporul a rămas în întuneric adânc; Ia țară domnesc foarte triste stări, atât din punct de vedere intelectual cât și din punct de vedere material.”¹ Totuși, marele profesor român admiră aportul pe care l-au avut basarabienii în cultura românească și dorința acestora de progresul pe care l-au realizat: „Se poate însă naște întrebarea: oare moldovenii n-au fost în așa de mare măsură stricați de cultura străină, încât să nu se mai poată întoarce la cultura lor națională și nu i-a prostit aceea cu totul? Răspunsul la această întrebare ni-l dă frumosul șir de mari scriitori moldoveni, începând cu C. Stamati, Al. Donici, L. Sârbu, Al. Russo, B.P. Hasdeu și D. Moruzzi, care sunt o podoabă a literaturii întregului popor românesc și care dovedesc că Românii din Basarabia sunt dintr-un aluat foarte bun, din care pot să iasă oameni de cea mai înaltă valoare. Și răspunsul ni-l dă și minunata înflorire pe care a luat-o Basarabia de un an încoace; de când de pe mâini i-au căzut lanțurile robiei. Într-un singur an, Basarabia a făcut pe tărâmul cultural național mai mult decât într-un veac întreg. Moldovenii, folosindu-se de școala și biserica națională, sunt în stare să ajungă la o treaptă de înaltă cultură și ei vor și ajunge. Această cultură le va da vieții un preț mai înalt și va îmbogăți viața neamului întreg și a omenirii întregi.”²

În cadrul României Mari, Basarabia avea ocazia să se hrănească cu cultura occidentală. Totuși, lanțurile imperialismului rusesc au lăsat urme adânci. Contextul social-istoric influențează arta. Basarabienii erau timizi, privirea lor nu se îndrepta către Occident. Mihai Cimpoi accentuează destinul tragic al acestei bucăți de pământ: „În Basarabia, bate puternic, ca un torent stihinic al istoriei ce terorizează continuu, însuși *vântul pierzaniei*. Gurile negre ale Neantului se cască la orice pas, în oricare dintre momentele timpului neîndurător”³.

Literatura din Basarabia era văzută ca una provincială peste Prut. Alexandru Burlacu observă că pentru revista *Gândirea*: „Basarabia și basarabeii înseamnă un romanism nepus la punct, pentru că provincial de la Nistru e singura care înaintează foarte greu și încet în românizarea culturală. Explicația ar sta în formația neromânească a intelectualității de aici”⁴.

Provincialismul literaturii basarabene nu trebuie interpretat ca un defect, ci ca o amprentă a istoriei. Revistele *Cuget clar*, *Însemnări ieșene*, *Viața românească*, *Adevărul literar și artistic*, de asemenea, critică scriitorii basarabeni, acuzându-i de provincialism. Vom insera un fragment din *Adevărul literar și artistic* care înfățișează concepția asupra mediului intelectual, în special cel literar, a celor de peste Prut: „Câțiva tineri basarabeni, după ce au scos o revistișoară intitulată pretențios *Poetul*, socotind că misiunea din paginile

¹ Onisfor Ghibu, *Prolegomena la o educație românească*, București: Editura „Cultura Românească”, 1941, p. 93.

² *Ibidem*, p. 258.

³ Mihai Cimpoi, *Istoria literaturii române din Basarabia*, Chișinău: Editura Litera Internațional, 2004, p. 33.

⁴ Alexandru Burlacu, *Mișcarea generaționistă în Basarabia interbelică*, in: *Identitățile Chișinăului, oraș interbelic*, ediția a V-a, Chișinău, 2020, pp. 6.

acelei publicații le e terminată, și-au botezat-o Itinerar și au pornit iar la drum. Tinerii se consideră noua generație, noua Basarabie și afirmă – fără modestie – că și-au verificat talentele printr-o autocritică necruțătoare. Odată verificarea și autocritica făcute, dumnealor explorează marele necunoscut al temperamentului răsăritean, urcă până la capodoperă prin despicarea sufletului autohton până la cele mai mărunte tendoane (sic), se declară singuri: avem poeți mulți, îngrozitor de mulți, care trăiesc cu ei, în plimbările dionisiace prin sarabanda sateliților solari mirosul unui pământ fără prihană și naiv unde păcatul e un dar... Și declarația se încheie cu amenințarea că din provincia aceasta va răsări cea mai autentică și mai înaltă poezie românească. Atunci să bată clopotele și inimile să se prosterneze. Totdeauna tinerii care au făcut versuri au încredere nelimitată în faptele lor. Dar de la această încredere, lăudabilă desigur, până la impertinența celor care se târăsc în plimbări dionisiace prin sarabanda sateliților solari e exact distanța dintre oamenii sănătoși la minte (și cei) aiuriți în drum spre casa de nebuni”.⁵

Observăm că basarabienii sunt dur criticați, nu sunt ajutați să zboare după ce o sută de ani s-au târât. Intelectualii din România au eșuat în ceea ce privește unificarea pe plan cultural. Basarabia rămânea o rană deschisă. Într-o Românie Mare, Basarabia era fiica care de abia învăța să pășească pe drumul libertății și a progresului. În viziunea criticului basarabean Mihai Cimpoi, literatura dintre Nistru și Prut „este o literatură română, etalând totuși un anumit regionalism cultural în care a întrezărit o notă proprie și – în legătură cu aceasta – un provincialism păgubitor”⁶. Mihai Cimpoi susține teoria filosofului Lucian Blaga că spațiul geografic influențează spiritul. Occidentalii își construiau bisericile catolice astfel ca să tindă să atingă cerul, ca să fie mai aproape de Dumnezeu, de cunoaștere, iar românii își construiau casele în pământ, iar bisericile mici. Sufletul românesc are eternul dor de absolut și o legătură sacră cu pământul.

Sergiu Matei Nica face parte din mișcarea generaționistă de la mijlocul anilor '30 ai secolului XX, care și-a propus să reabiliteze prestigiul literar al provinciei Basarabia și să ofere o personalitate nouă și deosebită spiritualității basarabene. Formarea Societății Scriitorilor din Basarabia, la 1940, al cărui secretar general este ales Sergiu Matei Nica, consemnează coagularea unei forțe dinamice spirituale, formarea unei instituții vii și constructive care impune literatura analitică și propulsivă a tinerei generații.

Articolele publicate de Sergiu Matei Nica sunt o oglindă a societății basarabene și ne vor ajuta să înțelegem care era starea generației de intelectuali și aspirațiile acesteia în perioada interbelică.

Apărut în decembrie 1937, studiul *SOCIETATEA SCRITORILOR BASARABENI* [I] înfățișează panoramic mediul intelectual din Basarabia. Sergiu Matei Nica scoate în evidență dezbaterile cu privire la crearea unei societăți a scriitorilor. Din cauza „ambițiilor anumitor fosile și servilismul unor protagoniști ai titlurilor de noblețe”, proiectul nu a fost realizat. Reprezentanții tinerei generații s-au împărțit în două tabere, unii susțineau că e prea devreme, alții erau de părere că o astfel de societate ar reabilita prestigiul literar al Basarabiei, „ai căreia înaintași i-au lăsat o prea săracă moștenire literară și că ar reuși să înfăptuiască gândul acesta printr-o concentrare și unire a tuturor talentelor basarabene și în preajma unei concepții de artă adecvată spiritului basarabean și pusă în slujba intereselor mari ale româ-

⁵ Alexandru Burlacu, *Mișcarea generaționistă în Basarabia interbelică*, pp. 69.

⁶ Mihai Cimpoi, *Istoria literaturii române din Basarabia*, p. 31.

nismului de pretutindeni”⁷. Însă visul tinerilor a fost distrus de Gheorghe Iorgu, deputat în Sfatul Țării, care a creat o societate literară ai căror membri erau toți din Sfatul Țării.

Generația tânără își dorea ca Societatea Scriitorilor Basarabeni să fie formată din oameni care scriu, o societate care să creeze și să concureze cu grupurile din capitala României Mari. O societate nu trebuie să fie întemeiată pentru a oferi prestigiu câtorva oameni, ci scopul ei trebuie să fie de a oferi prestigiu țării.

Vom rezuma ideile lui Sergiu Matei Nica privind Societatea Scriitorilor Basarabeni:

- Societate Scriitorilor Basarabeni „trebuie să fie întemeiată pe baze strict profesionale, adică membrii lor să-și aibă demnitatea lor de scriitor bine conturată, iar societatea să le rezolve după posibilități toate durerile profesiunii lor scriitoricești.” Gazetarii sunt excluși din această societate deoarece aceștia au asociațiile lor proprii.

- Pe lângă talentul scriitoricesc, membrii „trebuie să fie o forță dinamică spirituală, care să egaleze, dacă nu chiar să întrecă, manifestările literare ale celorlalte provincii”, să lase o moștenire culturală generațiilor următoare.

- Societatea Scriitorilor are o obligație față de cultura românească și față de neam. De asemenea, aceștia ar trebui să valorifice literatura rusă: „Să transpună în românește marea literatură rusească, batjocorită cu nerușinare până astăzi de niște traducători afaceriști și analfabeți, ceea ce ar atrage de la sine – numai pentru cei care s-ar apuca să traducă – o desăvârșită cunoaștere a ambelor limbi”.

- Societatea va avea o editură care va fi responsabilă de publicarea operelor scriitorilor: „Care să prezinte tuturora, cu mult simț critic și cu binecuvântată precauție, roadele fecunde ale literaților basarabeni”.

- O astfel de societate va evolua doar dacă va accepta tineri, a căror forță, creativitate, pasiune și ambiție vor edifica cultura basarabească⁸.

De asemenea, scriitorul face distincția dintre generația celor tineri și a celor bătrâni. Pe cei maturi îi acuză că și-au epuizat talentul, sunt pasivi, „suferă de o cadaverică lipsă de însuflețire; sunt de o pasivitate și de o diplomație revoltătoare și numai un singur lucru au din abundență – parale”⁹. Însă cei tineri au demnitate, dorința de a crea, forță spirituală. Nu au bani. Nica îi acuză pe cei bătrâni că pun accentul pe profit și îmbogățire. Din acest motiv, misiunea de a înființa societatea scriitorilor e a tinerilor, a generației care o dorință arzătoare de a crea și odată cu ei „va crește întreaga și delicata, și mândra noastră Basarabie”¹⁰.

Dacă Generația 27 și-a propus să concureze cu cultura occidentală, cei din Basarabia voiau să ridice cultura basarabească la nivelul celei din România. Jugul țarist a îngenucheat aspirațiile intelectuale. Generația lui Sergiu Matei Nica trebuia să realizeze unirea pe plan cultural.

În articolul *SOCIETATEA SCRITORILOR DIN BASARABIA [III]*, publicat pe 21 ianuarie 1938, vom observa dorința lui Sergiu Matei Nica de a participa la renașterea culturală a Basarabiei. Fiind parte a României Mari, provincia dintre Nistru și Prut trebuia să se integreze cultural. Din acest motiv, Nica propune ca membrii societății să fie „foarte puținii cu incontestabile perspective de afirmație literară și fără niciun semn de sterilă răsufflare.”¹¹

⁷ Sergiu Matei Nica, *Scrieri. Publicistică*. Jurnal, vol. II, Chișinău: Editura Știința, 2021, pp. 10-11.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12.

¹¹ *Ibidem*, p. 13.

În perioada ocupării Basarabiei, obligația de a scrie românește prevala. În secolul al XIX-lea, Ion Heliade-Rădulescu îndemna băieții să scrie pentru a edifica literatura românească. Acest lucru era valabil și pentru Basarabia până la Marea Unire.

„Pe atunci împrejurările băteau în masă și porunceau ca toți cei care știau românește să scrie și nu se căuta calitatea scrisului, ci faptul eroic că se întreținea o scrisoare românească sub un regim autoritar și străin”.

Totuși societatea basarabeană trebuie să conștientizeze că exercițiul de a scrie devenea o misiune. După atâția ani de ocupație străină, cultura avea șansa să se metamorfozeze: „E nevoie nu de cirezi întregi de smochine scriitoare, ci de brazi voinici care să împingă slova inspirației basarabene pe culmea frumuseților românești celor mai de seamă”¹².

Așadar, scrisul trebuie să se supună esteticului, să renunțe la hainele politice. Scriitorul trebuie să uite de orgolii proprii. Vom observa că Sergiu Matei Nica își pune speranța în cei tineri. Entuziasmul și pasiunea acestora va reprezenta un colac de salvare. „Pentru acest motiv, toată puterea ei de creație, tot viforul ei cu care va zdruncina conștiința cleioasă și lacomă a semenilor îmbătați de politică, toată dârzenia ei cu care-și va înfige priponul credințelor în țelina unor inimi lătărețe și peste măsură de pasive, trebuie să pornească și să se entuziasmeze din ochii visători ai tineretului”¹³. În caz contrar, Societatea Scriitorilor e un demers inutil.

Articolele lui Sergiu Matei Nica sunt o radiografie a intelectualității basarabene, prezentându-ne aspirațiile și viciile acesteia. Vom analiza publicistica acestuia și vom schița imaginea intelectualilor basarabeni. Vom observa că ei nu vor avea mentori care să îi susțină, nu vor fi încurajați să creeze. În Basarabia, generația Unirii avea prioritate.

În articolul *O CERINȚĂ A GENERAȚIEI TINERE: NE TREBUIE O EDITURĂ IN CHIȘINĂU!*, acesta accentuează că mișcarea culturală se află în impas deoarece „tinerii zmei ai condeielor, fără stimulente de ordin moral și fără un braț de sprijin bănesc, se prăbușesc învinși de veșnica pomanagie basarabeană”¹⁴.

Nica face o retrospectivă destul de sumbră privind cultura. Puține volume de poezie și proză nu corespund aspirațiilor estetice, puținele reviste, cu colaboratori anonimi, nu educă și nu provoacă dezbateri care să inoveze și să trezească din somnul de moarte culturală, „încă nu ne pot forța să credem c-avem un iureș cultural energic, care ar putea să spargă măcar pentru un moment balalaica neobosită a materialismului, înlocuind-o cu clapa zbu-ciumată a spiritualității tainice și clocotitoare”¹⁵.

În viziunea lui Nica, generația matură suferă de oboseală, cauzată de greutățile vieții. Tinerii, cei care pot salva viața culturală a Basarabiei, nu sunt ajutați, aceștia „...mor ca niște stele în bezna văgăunelor basarabene, pentru durerea cu care-și strivesc strugurii nopților nedormite.”¹⁶ Înființarea unei edituri nu va ajuta doar tinerii, ci și cultura basarabeană. Intelectualul îi îndeamnă pe sfătuliști, care nu mai contribuie cultural, pe „toți beneficiarii anumitor favoruri, pe care, bineînțeles, le-au meritat, dar care totuși nu-i obligă să lăncezească, să-și dezlege comorile și să arunce un pumn de galbeni în folosul urmașilor ce se zvârcolesc și luptă cu dorul îmbrățișărilor spiritului și cu oroarea față de gheara bancnotelor chinuitoare.”¹⁷.

¹² *Ibidem*, p. 14.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 14-15.

¹⁶ *Ibidem*, p. 15.

¹⁷ *Ibidem*.

Sergiu Matei Nica răspunde la fireasca întrebare: „De ce scriitorii basarabeni erau timizi, acceptând să fie în umbra celor de la București?” Răspunsul e simplu. Ocupația ru-sească a pus un zid între frați, a înrobit spiritul românesc.

În articolul *TEODOR VICOL, DURERI ȘI NĂDEJDE*, accentuează că scriitorii basarabeni se simțeau rușinați, căci graiul lor era „smuls din gura plugarului asudat și înnegrit de vântejuri și inspirată din moliciunea dulceagă și blândă a firii basarabeianului”. În fața franțuzismelor bucureștene, graiul basarabeian părea a fi incompatibil cu arta scriitoricească. Totuși Nica constată că specificul regional, experiențele autentice pot fi transpuse cultural. Literatura basarabeiană trebuie să fie unică și să reflecte „multele, chinurile, blajinele, dar și frumoasele noastre adânciri de gânduri și de slovă, culese cu migală și pricepere din inima moldovenismului strămoșesc”¹⁸. Rănila, lacrimile tristețile acestui pământ trebuie valorificate artistic. Literatura basarabeiană nu trebuie să fie o copie a celei occidentale, ci o oglindă a spiritului zbuciumat, a spiritului luptător, care nu s-a lăsat învins după 100 de ani de ocupație. Basarabia avea din ce plămădi propria literatură. I-a lipsit curajul și altruismul: „Basarabia literară n-are dreptul să împrumute. Mai întâi pentru că pe cerul ei scânteiază atâtea stele încă necercetate și pe pământul veșnic setos al crezământului ei dormitează atâți boboci de floare ce așteaptă mistica suflare care să le deschidă ochii spre lumină și, în al doilea rând, pentru că Basarabia e unică în suspinele ei, pe care nu pot să le înțeleagă străinii, iar neînțelegându-le, le pervertesc și le omoară”¹⁹.

În articolul *NOUA BASARABIE LITERARĂ*, Nica constată că o literatură basarabeiană propriu-zisă nu există. Scriitorii au preferat să scrie ode patriotice, poeme revoluționare și memorii emoționante. Arta literară a cedat locul subiectivismului și nevoii de a povesti. Frații de peste Prut au reușit să prefacă experiențele proprii în artă. Însă scriitorii basarabeni au preferat calitatea de cronicari. Misiunea etică a avut prioritate. „Evenimentele politice și sociale, ai căror martori și părtași activi au fost toți acești înaintași, cu care se cuvine să ne fălim, s-au succedat prea sonor și prea obsedant, ca să nu-și atragă asupra lor toate preocupările literare, toate reveriile și tentațiile inimilor dăruite, ca să nu-și centralizeze orice despletire de neastâmpăr creator.”²⁰ Astfel de literatură nu poate fi universală și independentă. Ea e doar o filă din cartea de istorie, pierzându-și caracterul estetic. O literatură de calitate transcende timpul și depășește granițele sociale. Scriitorul care și-a lăsat amprenta în cultura basarabeiană este Constantin Stere: „A fost cel dintâi care, în iureșul celor opt romane ale *Revoluției*, a împins cu largă competență năvodul scrupulos al estetismului basarabeian până-n frontoanele cele mai impozante și cele mai din adâncuri ale artei, prin pagini de unic lirism.”²¹

Nica constată că noua generație de scriitori e formată din spirite vulcanice și sincere. „Ei și-au verificat talentele printr-o autocritică necruțătoare, și-au cultivat cu migăloasă prospețime toate zvâcnirile lirice și au ținut de datoria lor să nu se depărteze de peisagiul și psihologia natală, cărora le-au arborat fanionul călătoriilor ancestrale.”²²

Idealul politic a fost îndeplinit, cu prețul renunțării la artă. Misiunea tinerilor era de a reveni la principiile estetice. Idealul căpătase un caracter cultural. Basarabia trebuia să aibă o voce literară: „Avem astăzi talente care explorează marele necunoscut al temperamentului răsăritean, avem condeie care urcă până la capodoperă prin desplicarea sufletului autohton

¹⁸ *Ibidem*, p. 17.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 18.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 19.

pană la cele mai mărunte tendoane, avem poeți [mulți, îngrozitor de mulți], care târăsc cu ei în plimbările dionisiace prin sarabanda sateliților solari mirosna unui pământ fără prihană și naiv, unde păcatul e un dar, unde durerile nu se strigă, nu se aruncă în lume ca niște lucruri fără preț, ci se trăiesc”²³.

În articolul *LITERATURA NOASTRĂ DE DUPĂ RETRAGERE*, publicat în 1941, Nica îi acuză pe scriitorii basarabeni că nu au depășit hotarele timpului și că au preferat să scrie banal, „ucigându-și dulcile dureri în ditirambi uscați pentru provincia pierdută sau fragmentându-și fluxul tulburător al marilor sentimente”. Scrisul era mai degrabă o alinare a sufletului zbuciumat, fără pretenții estetice.

Sergiu Matei Nica le reproșează mânduitorilor condeielor că au scris foarte puțin despre Basarabia și că au scris prost. „Tot ceea ce s-a scris, s-a scris ocazional și nu natural (în acest din urmă caz poate nici nu s-ar fi scris), trădând o inexplicabilă tărăgănare a faptelor și consumând emoțiile pe ascuns în adânc.”

Chiar dacă e o literatură superficială, a fost tolerată, însă nu a ajuns la nivelul celei de peste Prut. „Noi credem că literatura noastră trebuie să-și capete un drept de existență proprie, un pivot personal de rezistență, un timbru original de dăinuire și acestea toate nu ni le poate da nimeni, ele depind numai de noi și urmează a fi numai ale noastre. Să existe o poezie basarabească, tot așa cum există una bucovinească, cum există una ardeleană. Asemenea diferențiere nu desparte, ci întregeste”. Literatura basarabească trebuie să fie una autentică, care preface în artă trăirile și preocupările acestui tărâm.

O altă problemă pe care o identifică Nica e starea scriitorilor basarabeni. Aceștia s-au complăcut în starea de tăcere. Însă această stare a fost una premergătoare unei explozii de talent și energie. De asemenea, scriitorii basarabeni au o reticență față de modernism, „fiind subjugăți prea inconștient clasicismului rituos și riguros, fără să vadă alături goana după formule și complexitatea manifestărilor spirituale ale modernismului viu și nou, care pune probleme, ridică teme de o însemnătate ce întrece gloria cotidiană și care frământă omul până în subsolurile conștiinței lui.”²⁴ Literatura basarabească evită subiectele mari, preferând să se refugieze pe un tărâm cunoscut.

În articolul *SUPERSTIȚII POLITICE BASARABENE*, publicat la 31.10.1968, Nica se întreabă: „De ce în cei 22 de ani de după Unirea din 1918 și până în întunecatul 1940, dreptul la cuvânt l-a avut numai o anumită generație și totul s-a învărtit în jurul aceluia Sfat al Țării, care pecetluse soarta oamenilor de la Nistru și Răut alături de soarta României?”²⁵ Ar fi aceasta cauza inexistenței unei literaturi basarabene? Am observat că Nica promova încurajarea și susținerea tinerilor, văzând în aceștia potențialul literar. Acest potențial însă a fost curmat de orgolii și mândrie. Misiunea generației interbelice era de a universaliza literatura, de a demonstra că România are o cultură occidentală, demnă de a fi apreciată. Basarabia trebuia să urmeze calea bătătorită de frații de peste Prut. Avea un drum anevoios în față, însă avea prea multe piedici.

„A fost suficientă blândețea lui Baltaga, viclenia lui Anton Crihan, lirica feminină (?) a lui Ion Buzdugan, pictura lui Pescaru, vocea Lidiei Lipkovski și poezia Olgăi Crușevan, ca să se înscrie în istoria Basarabiei edificiul eroic al culturii basarabene? A putut Petre Foti (?) să ni-l înlocuiască pe Creangă și Gh. Madan pe Mihail Sadoveanu? De ce într-un sfert de veac n-a apărut o carte care să desferece porți și să deschidă altare, atunci când „sfituliștii”

²³ *Ibidem*, p. 19.

²⁴ *Ibidem*, p. 44.

²⁵ *Ibidem*, p. 135.

își numărau bonificațiile, rotunjindu-și patrimoniul adunat în numele și pe spinarea Basarabiei? De ce elementele tinere apărute în urma „personalităților sfătuliste” nu s-au putut afirma decât numai ca „purtători de trenă”? De ce generația tânără s-a împărțit în două, unii care s-au stabilit dincoace de Prut după război și alții care au rămas lipiți de duzii între care s-au născut? Cine a procedat mai bine, Neculai Costenco, George Meniuc, Mihai Curicheru, Vasile Chicu, Leonid Luican, Bogdan Istru și alții, care luptă acum pentru alfabet latin și cultură predominant românească pe meleaguri înstrăinate, sau Vasile Țepordei, Vasile Luțcan, Sergiu Roșca, Nicolae Coban, Robert Cahuleanu, Sergiu Matei Nica, Dominte Timonu, Octav Sargețiu, Vladimir Cavarnali, Ion Serebreanu, C.A. Munteanu, Tatiana Gălușcă, Simion Vărzaru, Victor Spanu și mulți alții, care și-au părăsit mormintele părinților, aciundu-se la poalele Carpaților sub pulpana unei mame vitrege, ea însăși răvășită de viscole și furtuni năprasnice? Cine a dat dovadă de mai multă conștiință națională, ei care au rămas sau noi care am fugit? Zeci de întrebări la care va trebui într-o zi să dăm răspuns?”²⁶

Nica susținea că literatura basarabeană trebuie să fie profund basarabeană. În viziunea lui, moldovenii de peste Prut au „un specific sufletesc și o construcție spirituală care nu se potrivește nici pe departe cu cea a fraților munteni și olteni, în mâna cărora se află acum cârma literaturii române.”²⁷ Basarabienii nu s-au putut acomoda în marea familie românească, rămânând ceea ce sunt.

---

²⁶ *Ibidem*, p. 136.

²⁷ *Ibidem*, p. 139.

BANCUL POLITIC CA FORMĂ LITERARĂ DE REZISTENȚĂ FAȚĂ DE REGIMUL COMUNIST

The political joke as a literary form of resistance against the communist regime

CZU: 82-36: [329.15:323.282]

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754791>

Ana Maria RUSNAC

Doctoranda Școlii Doctorale Științe Umaniste și ale Educației,
Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3315-5795>,

E-mail: rusnacanamaria2@gmail.com

Summary. This article evaluates the role of political jokes as a literary form of resistance and dissent against the 20th-century communist regime, highlighting how they served as subversive tools against oppressive propaganda. It examines how political jokes subversively revealed the harsh realities and absurdities of life under the communist regime, while Soviet propaganda attempted to present an idealized image of communist society. Based on illustrative examples, such as a propaganda letter from the Propaganda and Agitation Section of the Central Committee of the Communist Party of Moldova (CC of CPM) and several political jokes drawn from the works of Russian authors, we will analyze the literary and rhetorical devices through which these jokes revealed the tensions and contradictions within Soviet society. The aim is to demonstrate how political jokes functioned as a means of resistance against the communist regime, emphasizing their role in uncovering hidden truths and critiquing oppressive propaganda.

Key words: Political joke, literary form of resistance, socialist realism, irony

Bancul politic a reprezentat o formă subtilă și ingenioasă de rezistență față de regimul comunist, devenind un instrument puternic de contestare a autorităților opresive. Într-un secol marcat de dictatura și regimul sovietic de ocupație, cum a fost secolul XX, aceste anecdote nu erau doar mijloace de divertisment literar (sau paraliterar), ci și manifestări ale opoziției față de o realitate dureroasă și restrictivă.

Conducerea comunistă vine în paralel cu o imagine a statului, clișeizată doctrinar și cu o propagandă puternică și persistentă. Propaganda comunistă lucra asupra ideii unei societăți care nu cunoaște eșecul și stagnarea. În cadrul *Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei* (CC al PCM) activa o secție printre multe altele și anume *secția Propagandă și Agitație*. Această secție avea misiunea de a demonstra lumii întregi că societatea comunistă era cu adevărat desăvârșită și productivă pe plan politic, economic, militar. Aparatul propagandistic făcea tot posibilul și imposibilul, adică eforturi imense pentru a escamota realitatea prin intermediul aparențelor unei lumi ideale.

Realismul socialist era caracterizat prin glorificarea muncitorilor, a partidului și a ideologiei comuniste. În acest context, orice formă de artă și literatură trebuia să sprijine și să promoveze valorile socialismului. Literatura a fost un instrument important în îndoctrinarea omului sovietic, începând cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și până la destrămarea Uniunii Sovietice. De asemenea, literatura oficială și cea neoficială cuprindea tot ce se întâmpla în stat. Comprehensivitatea unei creații literare se producea doar într-un con-

text social-politic¹. Bancul politic a fost forma literară sau paraliterară în care s-a reflectat poziția societății față de regim și propaganda comunistă.

În anul 1945 și în anii imediat următori sfârșitului celui de-al Doilea Război Mondial, în RSS Moldovenească se ducea o propagandă menită să insuflă mândria omului sovietic pentru marii luptători împotriva dușmanului „fascist” și să venereze Armata Roșie, condusă de comandantul suprem, mareșalul Uniunii Sovietice, tovarășul Stalin.

În dosarul 116 al secției propagandei și agitației a CC din RSS Moldovenească, care se găsește la Arhiva organizațiilor social-politice a Republicii Moldova, este o scrisoare adresată „norodului moldovenesc”, în care se vorbește despre eroismul poporului sovietic în lupta cu dușmanul „fascist”: „Al treilea an norodul sovietic duce lupta eroică cu dușmanul mârșav al omenirii – fașismul german pentru cinstea și neatârarea patriei noastre”². Tot în această scrisoare i se aduc laude Armatei Roșii și tovarășului Stalin „Glorioasa Armată Roșie sub conducerea comandantului suprem, mareșalului Uniunii Sovietice tovarășul STALIN, a obținut biruințe istorice foarte mari. Dușmanul se izgonește de pe teritoriul sovietic ocupat vremelnice”³. Aceste fraze, menționate mai sus, sunt evident propagandistice, fiind concepute pentru a sublinia superioritatea și victoria Armatei Roșii sub conducerea lui Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Sintagmele precum „Glorioasa Armată Roșie” și „biruințe istorice foarte mari” sunt folosite pentru a sublinia realizările remarcabile și eroismul militar sovietic. Din punct de vedere stilistic, fraza este solemnă și grandilocventă, folosind adjective puternice și îmbinări de cuvinte fastuoase pentru a transmite o imagine de forță și demnitate. Utilizarea adjectivelor precum „glorioasă”, „suprem”, „istorice”, „foarte mari” și a titlului onorific de mareșal al Uniunii Sovietice contribuie la crearea unei atmosfere de solemnitate și venerație. Numele lui Stalin, a fost scris cu litera majuscule în întregime, pentru a sublinia figura măreață a acestui personaj politic sovietic.

În scrisoarea adresată poporului sovietic (norodului sovietic), apar și alte fraze în care se reflectă eroismul și rolul imens pe care l-a avut Armata Roșie în eliberarea pământului „sovietic moldovenesc” de către așa numiții dușmani ai Basarabiei (naziștii-români): „Eroica Armată Roșie curăță pas cu pas pământul natal sovietic al Moldovei de mârșavii cotropitori germano-români. Steagurile roșii biruitoare deamu fâlfâie asupra orașelor și satelor mult chinutei Moldovei”⁴. Acest citat reflectă glorificarea Armatei Roșii, element important în manipularea maselor folosit de către propaganda sovietică. Utilizarea adjectivelor precum „eroic” și „sovietic” construiește o imagine care pune pe pedestal Uniunea Sovietică, evidențiind meritele sale enorme și statutul de eliberatoare. Sintagma „steagurile roșii biruitoare” are o semnificație simbolică puternică, reprezentând victoria asupra inamicului și speranța pentru un viitor liber și luminos. Tot în acest citat se subliniază rolul armatei sovietice ca salvatoare și eliberatoare, luptând împotriva „cotropitorilor germano-români” într-un context clar de conflict ideologic și național. Ideea de eliberare și de întoarcere a „pământului natal” la stăpânirea sovietică este centrală în această expunere. Această scrisoare transmite mesaje politice și ideologice într-un mod puternic și mobilizator. Este un instrument propagandistic utilizat pentru glorificarea militarismului și a patriotismului într-un context literar-istoric (socio-politic) specific din RSS Moldovenească.

¹ Oxana Popa, *Sociocritica: obiectul de studiu, concepte, școli și cercetători reprezentativi*, in: *Philologia*, 2017, p. 58.

² ANA, DFASP, Fond 51, inv. Nr. 3, U.p. Nr. 243, f. 2

³ Ibidem

⁴ ANA, DFASP, Fond 51, inv. Nr. 3, U.p. Nr. 243, f. 2

Regimul comunist a realizat planuri demențiale axate pe dogmele realismului socialist, norme care contraziceau valorile spirituale, morale și naționale ale intelectualilor formați în perioada interbelică. Se dorea crearea unor noi intelectuali cu conștiința șifonată/măcinată, lipsiți de moralitate, plini de ură de clasă. De asemenea, în perioada comunismului s-a format o cohortă de scriitori și artiști obedienți, supuși regimului. Propaganda acerbă a folosit metode și tehnici necunoscute până atunci, care au sfidat principiile și normele oricărei morale. Aceste acțiuni ale reprezentanților sistemului socialist au dus la apariția unui fenomen anormal/neobișnuit și anume existența a două literaturi în cadrul aceleași literaturi: una oficială, cenzurată și alta neoficială, care nu corespundea preceptelor socialiste⁵. Deceniile de represalii staliniste au fost perioade în care literatura de rezistență a dat forme alternative la literatura oficială din RSS Moldovenească și întreaga Uniune Sovietică: samizdatul, bancul politic și alte creații folclorice.

În anii de represiune, exterminare și înrobire a populației, au existat intelectuali și literați care și-au asumat vădit disidența față de regimul comunist în lucrările lor. Un disident anticomunist a fost Vladimir Bukovski, care și-a petrecut doisprezece ani din viața sa în închisori, lagăre și aziluri de psihiatrie, din simplul motiv că a scris despre realitatea dură a vieții cotidiene în Uniunea Sovietică. În una dintre lucrările lui *Vladimir Bukovski*, „Și se întoarce vântul”, roman scris între anii 1976 și 1978, imediat după ce fostul deținut politic a ajuns în Occident, descoperim anecdote care vin în răspăr cu varianta de propagandă⁶. Un banc care vine să ne demonstreze modul în care propaganda idealiza viața în Uniunea Sovietică este următorul:

Educatorea de la o grădiniță de copii poartă o discuție. A atârnat pe perete harta mapamondului și explică: „Iată, copii, aici se află Statele Unite ale Americii. Acolo oamenii trăiesc foarte prost. N-au bani și din cauza aceasta nu le cumpără copiilor bomboane și înghețată, și nu-i duc la cinema. Dar, iată, copii, aici e Uniunea Sovietică. Aici toți oamenii sunt fericiți și trăiesc bine, le cumpără copiilor bomboane, în fiecare zi, și înghețată, și îi duc la cinema.

Deodată, o fetiță începe să plângă. „Ce-i cu tine, de ce plângi, Tania?”, întreabă educatoarea. „Vreau în Uniunea Sovietică”, răspunde ea printre sughituri.”⁷

Bancul explorează mai multe teme importante, printre care propaganda, inocența copilăriei și diferențele ideologice dintre sistemele politice. Educatorea utilizează un limbaj de lemn însușit din presa propagandistică. Tania, prin răspunsul ei, dezvăluie realitatea percepută a vieții cotidiene în Uniunea Sovietică, contractând-o ironic cu imaginea idealizată prezentată de educatoare. Ironia este principalul element stilistic expresiv al bancului. Educatorea încearcă să prezinte Uniunea Sovietică ca un paradis pentru copii, dar Tania, prin dorința ei exprimată, dezvăluie tocmai contrariul. Există un contrast puternic între descrierea vieții în SUA și Uniunea Sovietică, conform propagandei, și realitatea percepută de copii. Răspunsul Taniei reflectă inocența și sinceritatea copilăriei, care poate dezvălui adevăruri ascunse. Limbajul folosit este simplu, accesibil, potrivit pentru a fi înțeles de copii, dar în același timp suficient de bogat pentru a conține subtextul ironic. Cuvintele/substan-

⁵ Claudia Matei, Poezia rezistenței față de regimurile totalitare-coordonate românești și europene, 2013 [online], <https://cultura-postdoc.acad.ro/cursanti/claudia%20matei.pdf> (consultat 09.07.2024)

⁶ Vladimir Bukovski, *Și se întoarce vântul*, traducere din limba rusă și note de Dumitru Bălan, Fundația Academia Civică, 2002 [online], <https://www.memorialsighet.ro/vladimir-bukovski-i-se-intoarce-vantul/> (consultat 10.07.2024).

⁷ *Ibidem*.

tivele precum „bomboane”, „înghețată” și „cinema” sunt asociate cu copilăria și fericirea. Propozițiile sunt scurte și directe, ceea ce contribuie la claritatea și impactul mesajului. Dialogul este redat într-un mod natural și verosimil. Răspunsul Taniei este punctul culminant al bancului. Simplitatea și sinceritatea replicii ei contrastează cu discursul elaborat al educatoarei, subliniind ironia situației.

În textul bancului se observă câteva figuri de stil și anume metafora și antiteza. Prin intermediul metaforei, preluate din arsenalul limbajului propagandistic, „harta mapamondului” se înțelege lumea întregă, planeta pământ, care prezintă două realități politice și economice contrastante. Antiteza constă în descrierea vieții în Statele Unite și cea din Uniunea Sovietică, total opus unei alteia. Această figură de stil este folosită pentru a sublinia diferențele percepute între cele două sisteme politice (ale URSS și SUA).

Bancul politic sus menționat reflectă multiple straturi de ironie și critică socială, care pot fi analizate prin prisma filosofiei. Abordând bancul politic din perspectiva criticii ideologiei, problemă de ordin filosofic, pusă în discuții de către Karl Popper⁸ și Hannah Arendt⁹, deducem că anecdota subliniază ironia propagandei sovietice prin contrastul flagrant între descrierea idealizată a Uniunii Sovietice și realitatea percepută. Aici, ideologia sovietică este prezentată ca o simplificare naivă, destinată să mascheze adevărurile incomode și să manipuleze percepțiile. Aici ideologia totalitară comunistă este privită ca un pericol pentru libertatea și raționalitatea umană.

Din perspectiva existențialismului, bancul poate fi interpretat ca o ilustrare a diferenței dintre „a fi” și „a părea”. Educatoarea prezintă o imagine falsă a unei realități, iar dorința fetiței de a trăi în acea utopie reflectă disperarea umană de a căuta sens și fericire într-un context mincinos¹⁰. Acest banc ilustrează absurditatea și disperarea vieții umane într-un sistem care distorsionează adevărul.

Studiul și analiza documentelor istorice și chiar a bancurilor politice sunt importante pentru a înțelege motivațiile și acțiunile reale ale conducerii sovietice în acea perioadă. Numai prin această analiză detaliată se poate dezvolta o înțelegere mai profundă și mai precisă a istoriei, dezvăluind adevăratele intenții din spatele propagandei. Documentul de arhivă sus menționat și alte documente de acest gen, oferă o perspectivă clară asupra modului în care Stalin, prin intermediul partidului comunist, a manipulat informațiile pentru a-și atinge obiectivele politice și militare, iar bancurile politice apărute în acea vreme reflectă adesea tensiunile și contradicțiile din societate, subliniind absurditatea și ironia situațiilor create de regimul stalinist¹¹.

Întorcându-ne, la o temă menționată mai sus, referitoare la al doilea război mondial și tovarășul Stalin, ne propunem să aducem drept exemplu un alt banc politic apărut în perioada comunismului care recurge la *umorul negru*, în special prezent la liderii politici. Acest banc este tradus din limba rusă și sună în felul următor:

Primele zile ale războiului. În anticamera lui Stalin stau mulți generali. Trecând pe lângă, fără să privească la nimeni, Stalin înclină capul către unul dintre generali și spune: „Împușcați-!” (Расстрелять!) Dar generalul nu este imediat arestat, merge acasă, își i-a

⁸ Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Volum I, The Spell of Plato, United Kingdom: Routledge, 1945, pp. 153-155.

⁹ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Meridian Books, 1962, pp. 341-363.

¹⁰ Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness*, USA: Washington Square Press, 1993, pp. 86-92.

¹¹ Александр Гогун, *Война Сталина. Американский историк – о причинах Второй мировой*, 8 мая 2021. [online], <https://www.svoboda.org/a/31244519.html> (consultat 06.07.2024)

rămas bun de la cei dragi, plânge. Trec zile, nopți, nimeni nu vine după el. În cele din urmă, generalul suferă un infarct. Trec luni, ani. Generalul suferă al doilea infarct. În sfârșit, războiul se termină. Recepție în Kremlin în onoarea Victoriei. Stalin vede acest general, se apropie de el și spune: „Vedeți, nici în cele mai grele vremuri pentru Patria noastră, nu am încetat să glumim.”¹²

Bancul este construit sub forma unei narațiuni scurte, cu o structură clară ce include o introducere, un punct culminant și o concluzie. Introducerea setează scena în timpul războiului, în anticamera lui Stalin. Punctul culminant este momentul în care Stalin dă ordinul de împușcare, iar finalul bancului este un punct de întorsătură neașteptat și ironică. Sunt două personaje principale: Stalin și generalul. Stalin este portretizat ca o figură autoritară și imprevizibilă, în timp ce generalul este un personaj tragic, a cărui viață este marcată de frică și incertitudine. Bancul explorează teme precum frica, puterea absolută, condiția existenței într-o anumită perioadă istorică. Se face simțit în acest text și motivul condiției omului sovietic supus regimului și partidului, predispus de-a trăi o viață tensionată, plină de frici și disperări. Textul conține o critică subtilă a regimului stalinist și a terorii pe care o exercita asupra oamenilor, ilustrând absurdul situației în care o simplă glumă poate distruge viața unei persoane. Elementul central al bancului este ironia. Stalin afirmă că nici în cele mai grele vremuri nu au încetat să glumească, ceea ce subliniază absurditatea și cruzimea regimului. Gluma macabră a lui Stalin este percepută de general ca o sentință la moarte, ceea ce îi provoacă ani de suferință.

Atmosfera bancului este tensionată, cu o notă de umor negru. Acest contrast între tonul grav al situației și ironia finală accentuează mesajul critic. Bancul lasă loc de interpretare, permițând cititorului să reflecteze asupra absurdului și cruzimii situației. Ambiguitatea este folosită pentru a provoca o reacție emoțională puternică și pentru a încuraja gândirea critică.

Hiperbola este un procedeu stilistic care se găsește în text. Reacția generalului, care suferă două infarcturi din cauza fricii și a incertitudinii, este o exagerare care servește la accentuarea stării de teroare și a impactului psihologic devastator al regimului stalinist. Paradoxul este prezent în banc și este menit să sublinieze atitudinea ironică a autorului anonim. Paradoxul central al bancului rezidă în contrastul extrem dintre situația gravă și afirmația finală a lui Stalin. În text este prezentă contradicția dintre amenințare și glumă. La început, Stalin emite o sentință de moarte aparent sumară și nejustificată: „Împușcați-!” Acest lucru este perceput ca o amenințare mortală iminentă de către general, care se pregătește pentru moarte, suferă psihologic și fizic, și trăiește în teroare. La final, Stalin dezvăluie că totul a fost o glumă, spunând: „Vedeți, nici în cele mai grele vremuri pentru Patria noastră, nu am încetat să glumim”. Această afirmație trivializează teroarea și suferința generalului, transformând o situație de viață și de moarte într-o glumă. Acest paradox subliniază absurditatea și natura capricioasă a puterii staliniste, unde viața și moartea sunt tratate cu o frivolitate șocantă, iar umorul negru servește ca un mecanism de distorsionare a realității crunte.

Bancurile politice au fost o formă subtilă de rezistență împotriva regimului comunist, dezvăluind absurditatea propagandei sovietice și oferind o critică socială în vremuri de presiune.

Într-o epocă marcată de dictatură și ocupație sovietică, aceste anecdote reflectau opoziția față de realitatea dureroasă și restrictivă, subliniind absurditățile și contradicțiile regimului, oferind astfel o critică socială prin umor și sarcasm. Aceste anecdote au demascat

¹² Иосиф Раскин, *Энциклопедия хулиганствующего ортодокса*, Москва: издательство Стоок, 1997, p. 390.

contradicțiile regimului și au reflectat tensiunile din societatea sovietică, contribuind la o înțelegere mai profundă a dinamicilor istorice și politice ale acelei perioade. Bancurile politice aduse drept exemple în articol sunt bancuri care au circulat în URSS și pot fi analizate din perspectiva influenței propagandei sovietice în Uniunea Sovietică, în special în RSS Moldovenească. Documentul de arhivă vine să adeverească scopul secției de Propagandă și Agitație și impactul lingvistic pe care l-a avut prin folosirea cuvintelor de manipulare, pentru a influența percepțiile, emoțiile și comportamentul oamenilor sovietici.

SECȚIUNEA:
Promovarea patrimoniului prin turism:
oportunități și perspective /
Promoting heritage through tourism:
opportunities and perspectives

**TOPONIMIA LOCALĂ CA SURSĂ PENTRU CREAREA DE TRASEE
TURISTICE TEMATICE. STUDIU DE CAZ:
SATUL VORNICENI, RAIONUL STRĂȘENI**
*The local toponymy as a source for creating thematic tourist routes.
Case study: Vorniceni village, Strășeni district*

CZU: 908:[338.48+379.85]

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754844>

Viorel MIRON

Doctor în științe economice

Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2954-8753>

E-mail: viorelmiron7@yahoo.com

Marina MIRON

Doctor în istorie

Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9855-8461>

E-mail: marinamiron09.72@gmail.com

Summary. Vorniceni, one of the oldest villages in Moldova, boasts a rich cultural and natural heritage, including national monuments, churches, and archaeological sites. The village developed on the foundations of older settlements, and the 'Vatra Dumeniului' museum highlights the local history. Authorities have strategic plans for tourism development, including tourist routes and unique attractions, such as the Golden Horde archaeological site and various churches. Authentic local cuisine enhances the tourist offering. The local toponymy identified in discussions with elderly residents allows for the creation of a tourist map and unique local routes. The development concept adopted by local authorities for 2022-2024 includes 47 strategic actions with a budget of 8.1 million lei, aiming to promote the village as a tourist destination.

Key words: local toponymy, tourist destination, cultural and natural heritage, tourist route, unique attraction, authentic local cuisine.

Vorniceni, unul dintre cele mai vechi sate din Moldova, deține un bogat patrimoniu cultural și natural, incluzând monumente naționale, biserici și situri arheologice. Satul s-a dezvoltat pe vetrele unor localități mai vechi, iar muzeul „Vatra Dumeniului” valorifică istoria locală. Autoritățile au planuri strategice pentru dezvoltarea turismului, incluzând trasee turistice și atracții unice, precum situl arheologic al Hoardei de Aur și diverse biserici. Gastronomia locală autentică completează oferta turistică. Astfel, toponimia locală identificată în discuțiile cu localnicii în vârstă permite crearea unei hărți turistice și a traseelor locale unice. Totodată, conceptul de dezvoltare asumat de autoritățile locale pentru anii 2022–2024 include 47 de acțiuni strategice, cu un buget de 8,1 milioane lei, vizând promovarea satului ca destinație turistică.

Satul Vorniceni a fost atestat documentar la 25 aprilie 1420. În prezent, potențialul atractiv al s. Vorniceni este reprezentat, în primul rând, de peisajul local, deoarece satul este amplasat pe Podișul Moldovei din centru (Codrii) caracterizat printr-un relief deluros, fragmentat de văile cursurilor de apă. Conform reliefului se poate clasifica ca zonă de silvostepă. Satul are o suprafață de circa, 2,5 km patrați cu un perimetru de 8,61 km. Pe teritoriul satului sunt prezente ravenele. În sudul localității se află Dumenii, este mai ridicată, cu o variație a înălțimii de peste 300 m. Iar în sud-vest sunt Lucenii. Se crede că denumirea acestor locuri provine de la numele boierilor Duma și Luca. În apropiere se află Dealul Țigăncii, unde localnicii presupun că a existat un sat locuit de populația roma.

Suprafața teritoriului cu funcționalitatea turistică a localității contemporane reprezintă cca. 314,63 ha sau 9,7% și se compune din 282,1 ha păduri și 32,53 ha acoperit de ape și râulețe locale. În zonă nu există surse majore de poluare a aerului și solului ceea ce face ca această teritoriu să fie considerat o „zonă ecologică”, acest lucru fiind accentuat și de suprafețele semnificative de pădure din subregiune.

În s. Vorniceni există o arie naturală de importanță națională, angajată în perimetrul format de Râpa «La Chetărăie» (3 ha) aflată la est de sat. La fel s. Vorniceni este parte a rezervației peisajere (de peisaj geografic) „Căpriană – Scoreni” (1762,4 ha) din ocolul silvic Căpriană și administrată de Gospodăria Silvică de Stat Strășeni. Pădurile masive, cât și statutul acestor de zone protejate, reprezintă oportunități pentru dezvoltarea turismului în acest teritoriu, cât și a unor activități economice (ex.: apicultura).

Pădurile aflate în gestiunea primăriei Vorniceni sunt încadrate în categoria pădurilor de protecție a terenurilor și solurilor, precum și de protecție contra factorilor climatici și industriali dăunători. La momentul actual aceste păduri nu sunt suficient explorate atât prin prisma dezvoltării turismului, precum și a industriei forestiere. Insa, poate fi menționat faptul ca pădurea din preajma satului devine mai solicitată în prezent în scopuri de agrement și de vânătoare. Fauna o alcătuiesc speciile tipice de câmpie: vulpea, iepurele, mistrețul, căprioare, bursucul, țistarul, iar dintre păsări: ciocârlia, graurul, pițigoii, cucul, mierla, vrabia, cioara, potârnichea, prepelița, porumbelul de câmp, ciocănitoarea, fazanul, cucostârcul alb, lebăda, rațe sălbatice. Cele mai răspândite specii de pești din lacurile din sat sunt: crapul, carasul, șalăul, știuca, crapul argintiu, plătica etc.

Localitatea este străbătuță de pâraul Băculeț, afluent al r. Bâc ce mărginește satul la est. Vorniceni are mai multe izvoare – „Ciușmeaua lui Planca”, izvorul „de la Vasile Salată”, „izvorul Budului”, etc. Cel mai mare este însă „izvorul lui Chisel”. În partea de sud, a satul se întind dealuri cu peisaje pitorești.

Clima din satul Vorniceni este temperat-continentală, cu ierni reci și veri călduroase și secetoase. Temperatura medie în luna ianuarie e de -8 -10°C în luna iulie +20 +25°C. Vânturile mai frecvente sunt cele de nord-vest și sud-est, cu un calm atmosferic mediu multianual de 28,2% și cu o viteză maximă mai mare de 40 m/s. Cantitatea anuală de precipitații este de aproximativ 500 mm/m2.

Se știe că localitatea s-a dezvoltat pe vetrele unor localități mai vechi (Dumeni, Secăreni, Țigănești, Glăvășeni, Lăvrești, Brățișcani, Luceni). Patrimoniul cultural-istoric este reprezentat de 8 monumente de importanță națională (4 așezări umane străvechi, 2 biserici), inclusiv Biserica locală din lemn cu hramul Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil din 1839, deși se cunoaște că la încă la 1389 pe aceste locuri trăia preotul Toader Costin.

Monumentele din s. Vorniceni înregistrate în Registrul Monumentelor din Republica Moldova¹

Vorniceni	Așezare	Sec. XVI–XVII	Arheol	N
Vorniceni – I	Așezare	Sec. XIV	Arheol	N
Vorniceni – II	Așezare	Sec. XIV	Arheol	N
Vorniceni – III	Așezare	Sec. XIV	Arheol	N
Vorniceni	Biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel	1912	Arhit	N
Vorniceni	Biserica din lemn Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil	1839	Arhit	N
Vorniceni	Monument în memoria consătenilor căzuți în 1941–1945		Ist	N
Vorniceni	Sculptură populară. La cimitir		Ist	N

În prezent este deschis și funcționează muzeul „Vatra Dumeniului”, construit și gestionat de Elena Lazarev, antreprenoare locală. Acesta este locul în care sunt păstrate cultura și tradițiile satului Vorniceni, localitate menționată pentru prima dată în documente în anul 1420 de pe vremea lui Alexandru cel Bun și care ar fi fost întemeiată de un vornic de-al domnitorului. Pe vremuri, în zona în care se află muzeul au fost niște construcții ale cătunului numit „dumești”, de unde a venit și denumirea muzeului, „Vatra Dumeniului”. Acesta este situat într-o zonă reprezentativă a satului, în preajma unei biserici vechi de lemn, care este un monument istoric. Pe lângă faptul că zona are o încărcătură istorică, vizitatorii se pot bucura și de un peisaj de poveste.

Muzeul păstrează stilul rustic al casei țărănești, ușa fiind de la o casă veche demolată. La baza acestui muzeu sunt mai multe lucruri donate de localnici (elemente pentru război de țesut de peste 100 de ani, o cămașă care avea elemente tradiționale locale, rochia de mireasă din 1940, zestrea mirese, colecție de prosoape de nuni mari, perne, covoare tradiționale, veselă din lut etc), care reflectă tradițiile și specificul zonei. La o imprimantă 3D sunt făcute suvenire pentru turiști. Acum, muzeul din Vorniceni este vizitat de turiști din țară și din străinătate, care cumpăra pe lângă traiste și vin din Vorniceni, miere de la producătorii locali din regiunea „Plaiul Codrilor”, prune din Dolna, șervețele croșetate în Lozova etc. Oamenii pot participa și la manifestațiile culturale care sunt organizate aici în amfiteatru de vară în aer liber sau pot vizita locurile din apropiere, inclusiv Mănăstirea Căpriana. Pentru a promova turismul rural, se vor deschide spații de cazare și va funcționa un traseu turistic în localitate și în satele învecinate.

Accesibilitatea destinației turistice Vorniceni, fiind situat la 17 km de Strășeni și la 44 km nord de mun. Chișinău, capitala Republicii Moldova. Distanța până la stația de cale ferată este de 17 km. Satul este traversată de traseul auto R25 (spre Nisporeni) și E58 (Chișinău-Strășeni-Ungheni-Iași). Transportul public este asigurat de patru rute zilnice care fac legătura dintre sat și centrul raional Strășeni și Chișinău, în plus, satul Vorniceni este traversat de rutele Chișinău-Nisporeni, la depărtare de 3 km este traseul Chișinău-Ungheni, iar la 2 km este traseul șoseaua Balcani, existând mai multe opțiuni de deplasare.

Analizând documentele strategice locale², sunt evidențiate mai multe angajamente relevante dezvoltării turismului, cu prevederi clare specificate în viziunea, obiectivele stra-

¹ Registrul monumentelor protejate de stat, aprobat prin Hotărârea Parlamentului nr. 1531 – XII din 22.06.1993

² Strategia de dezvoltare locală a s. Vorniceni (2021–2025)

tegice și acțiunile de implementare într-o perioadă distinctă (2021–2025). Este evidențiat potențialul turistic din s. Vorniceni: zonă forestieră și acvatică, vederi panoramice cu relief deluros, flora și fauna bogată, casa de cultură cu ansambluri și cercuri etnofolclorice, biserică veche de lemn, sit arheologic protejat, obiceiuri și tradiții populare, complexul cultural turistic „Vatra Dumeniului”, antreprenori interesați de dezvoltarea serviciilor turistice etc. Totodată au fost identificate și punctele slabe, inclusive: defrișări neautorizate, eroziunea solului, gestionarea defectuoasă a deșeurilor, casa de cultură necesită reparații, biserica de lemn necesită reconstrucție totală, infrastructură turistică slab dezvoltată, puține afaceri turistice, ruinarea obiectivelor turistice existente, cunoștințe slabe despre inițierea afacerilor de turism etc.

Pentru realizarea strategiei, activitățile și proiectele tuturor factorilor implicați în procesul de dezvoltare locală sunt orientate inclusiv spre atingerea unor obiective specifice legate de turism, patrimoniu local, odihnă și agrement, reflectate sumar în tabelul de mai jos.

#	Direcții de dezvoltare strategică	Obiective specifice
2.	Activitate economică dinamică și competitivă	2.3 Promovarea afacerilor de turism rural
3	Servicii educaționale, sociale și de sănătate accesibile și de calitate	3.4 Promovarea patrimoniului cultural
4	Buna guvernare și participarea cetățenilor	4.4 Îmbunătățirea condițiilor de odihnă și agrement

Strategia de dezvoltare locală a s. Vorniceni (2021–2025)

Planul de acțiuni pentru realizarea acțiunilor relevante sectorului de turism, horeca, recreație și administrarea atracțiilor printre altele conțin, următoarele angajamente:

- Evaluarea potențialului turistic local.
- Elaborarea strategiei de dezvoltare a turismului
- Organizarea evenimentelor și târgurilor sezoniere cu participarea meșterilor populari și a antreprenorilor locali
  - Suport în dezvoltarea complexului turistic „Vatra Dumeniului”
  - Renovarea bisericii de lemn:
  - Crearea AO pentru reconstrucția bisericii.
  - Elaborarea proiectului tehnic.
  - Elaborarea proiectelor tehnice pentru situl arheologic și amenajarea lui.
  - Renovarea casei de cultură (acoperiș, încălzire, termoizolare)
  - Susținerea și promovarea colectivelor artistice
  - Amenajarea și dotarea centrelor/terenurilor destinate activităților sportive și de agrement.

Angajamentul APL Vorniceni pentru susținerea sectorului turistic din localitate în acest document se focusează pe un buget previzionat la cca 3,98 mln lei, în 9 acțiuni grupate pe 3 obiective specifice din 3 direcții strategice de dezvoltare a satului.

În urma unor discuții în grupuri de persoane în vârstă³ au fost evidențiate o bună parte din toponimele locale cu scopul de a determina atracția locurilor deosebite și a clarifica o ofertă unică pentru turism a s. Vorniceni. Astfel, pe teritoriul satului sunt câteva zeci de

³ Acțiuni realizate în 2023 în cadrul proiectului MiDL/PNUD.

locuri și edificii vechi, care reprezintă diferite perioade importante din istoria locală captivantă marcate pe harta turistică a localității.

O analiză a toponimelor locale, identificate la vărsnicii din satul Vorniceni au scos în evidență un număr mare de locuri care au în spate istorii locale diverse, care pot fi valorificate turistic în cadrul traseelor turistice locale. Astfel, în Vorniceni descoperim prin toponime practic vetrele medievale în baza cărora a apărut satul contemporan: Dumeni, Luceni, Țiganca, Secăreni, dar și cătunul dispărut Glăvășeni. În jurul acestor vetre vechi sunt mai multe reperi toponimice locale însemnate care sunt adevărate atracții turistice locale, cum ar fi: Fața satului, Doamna, Coarba, Târnauca, Beșlic, Buda, Treime, Odăile, Bursucărie, Pârlitura, La Ioave, La Diaconu, La cântari, La Haram, La mlajă, La Vulpe, La Bules, La Zăvoară, Răjoc, Hike ș.a.

Relieful de aici este puternic fragmentat de mai multe dealuri (Carului, Buzamete, Odăilor, Cioara, „la Cruce”, Țigăncii sau „pereval”, Târnaucii, Lozovei), culmi („Chiscul Jdanului”, „Țicla lui Cătăcă”, „Țihla lui Plăcintă”, „Țigla lui Satârcă”, „Țigla Scorinca”), denivelări diverse (podis, hârtoape, ponor, ponoare „la maslini”, coasta Poșarului, coasta Țigăncii, coasta la iapă, coasta lui Zanșir, coasta Scorinca, pe șes, săcătura, terase, Carieră de nisip etc.), văi (Stâni, Budeanului, Budei), râpi (Țigăncii, Țiganului, Lucenilor, Pârliturii, „la căcatul lupului”, Gura Țigăncii, Fundul Țigăncii, Fundul Budei, Fundătura etc.).

Fiind o zonă de codru în multe părți ale satului Vorniceni pe lângă rezervația peisajistică numită aici „Pădurea Căprienii” sunt mai multe păduri care au diferite denumiri locale (Voloaca, Volocuța, Lucenilor, Breșcanilor, în Crac, la Gura Țăgăncii, din Coasta luncii, de la Coasta poșarului, la Dumbrava, la capul roș, la stejari în deal) sau sunt numite după arborețul predominant (de coarne, pini, salcâmi sau „Torcalinaia roscea”).

Spre acestea duceau drumurile vechi cunoscute sub denumirile „pe șleah” și „șleahul morilor” (duce spre șoseaua Poltava). La fel a fost identificat locul pe unde trecea calea ferată îngustă spre Huși.

Comunicarea strânsă cu bătrânii locului ne-au permis să evidențiem o serie de toponime ce reprezintă adevărate atracții cultural-istorice, despre care se poate povesti o mulțime de lucruri interesante atât generațiilor noi de săteni, cât și oaspeților veniți în Vorniceni. Astfel, sunt identificate toate edificiile de învățământ din toate timpurile în sat, de la locul presupus al casei preotului în care la 1862 era prima școală parohială, chiliei de lângă biserică („Storojcă”) unde a fost o clasă de studii, fosta școală veche de fete, fosta școală de băieți „la Voiciulis”, școala 2 de băieți în casa lui Constantin Balaur, fosta școală rusă, dar și fostele grădinițe „la Puțiche” și cea din „casa lui Macar” (ridicat în Siberia). La fel se știe unde au fost cele două edificii ale primăriei din perioadele interbelică și respectiv postbelică, poșta veche, fosta cantină muncitorească și baia veche.

De o curiozitate aparte sunt locațiile vechi publice, cum ar fi cele 4 locuri de petrecut horele în deal „La cruce”, „din Plopi”, „la Fântânițe” sau „în Dumeni”. La fel se știe despre locul fostei „Cruci a flăcăilor”.

Satul păstrează un șir de case vechi legate de personalitățile locale remarcabile, ca de exemplu casa lui Ion Incuț (președinte al Sfatului Țării din Basarabia la momentul Unirii cu România), casa muzeu a lui Ion Grosu, casa dinastiei de preoți familiei Frija, casa lui Fudulu (boier ridicat) și alți bătrâni (Nicolai Căuș, Anatol Zestrea, Mămăligă, etc) sau locuri distincte (casa din Dumbravă, casa din Recea). În perioada interbelică în sat era o intensă viață economică, astfel toponimia locală a păstrat locațiile fostelor dughene „la Drobot” și „la Teșu”, celor 2 morii de vânt și o altă moară în valea satului, fostele brutării, prisaca

și mai multe stâne (din Fundătură, lui Bâtcă, lui Cazacu, lui Nicolai Drăcosu, lui Andrei Dodoi).

Din perioada războiului II mondial se mai văd foste tranșee și adăposturi de pe front pe linia de apărare în câteva locații (ex: la șanțuri, la combatanți) dar și un cimitir militar.

O serie de toponime păstrează fidel locațiile fostelor moșii ale boierilor de altă data, sau loturile repartizate localnicilor după reforma agrară din 1923. Astfel pe lângă vechile grădini, descoperim în Vorniceni loturile legate de sătenii de altă data (Grădina pristavului, Moșia lui Constantin Budu sau „Cuhni”, fosta moșie a lui Ion Inculeț, moșia lui Vrabie, moșia lui Fâșlea, Livada lui Oșie, Sălciile lui Ghiorghiuță, Livada lui Mihail Zestrea sau „Bessarbskii sad”, Livada lui Vasile Toader, Pământul la Cârânățaru, La nucii lui Dadu, Puieții lui Samșilă, Livada lui Vuz, Budăul lui Ștefan Tuchel, Imașul lui Puțachi ș.a.), dar și fostele livezi de de meri în Ponoare, livezi de piersici, livadă de prun și peri sau via lepădată. Totodată, din timpurile mai recente la fel sunt păstrate denumirile unor livezi (de peri, meri, prun, Gișinari, Aleia de cireși, la gutui, la chersagi, la feteasca, terasele la cireș sau la prun, lotul școlar) repartizate pe teritoriul satului. La fel din perioada postbelică sau păstrat unele denumiri de inspirație sovietică, cum ar fi: „brigada lui Mosor”, fostele brigăzi agricole, fostele ferme (de porci, rate, găini, găinăria din Luceni), smolăria, „la helicoptere”, „punct 205”, „5 cvartal”, „la period”, „vâșca lui Cosâghin” ș.a.

Sunt foarte interesante hidronimele locale care scot în evidență pe lângă râul Bâc și pâraiele afluenți de dreapta ce se scurg de pe culmile dealurilor un număr mare de izvoare, cișmele, fântâni și iazuri locale. Au fost identificate 13 izvoare importante care fie poartă denumirea unor părți ale satului (Budului, la Oșie, la iapă, la Chelsia, la Racu), fie ale unor localnici (Boboroancă, Ghiorghiuță, Chilcu, Salată, rusului) sau au niște semen distincte locale (cu papură, de la uluc, la plancă). Cele 4 cișmele sunt amenajate și cunoscute sub denumirile cișmeaua veche, șuşumea de la români, cișmeaua lui Corobceanu și cea de la Salată.

În localitate sunt câteva zeci de fântâni vechi care, ca și izvoarele, fie sunt numite după părțile satului sau mahalelor (din Dealul Carului, Clanet, Oșie, Curături, Prisacă, Plancă, Iancu, Iepure), fie poartă numele unor localnici (moș Mihail Condrea, Toader Otavă, Culina Ursu, Ion Gori, Sidor Cucu, Gheorghe Ștefan, Grecu, Baranovschi, Foghin, Pușcașu, Cazacu, Doctorului, Mărioarei, Capuroș, Făluță, Ghiorghinetu, Mitrofan, Mutu, Bordeanu, Topor, Malachi, Bălășica, Bâtcă, Bârsu, Buhuși, Buhai, Chilcu, Cârjică, Chefal, Chișcă, Culachi, Dumitru, Dochița, Hurdulică, Macrina, Michiduță, Pozderică, Tiniță, Țiru, Teșu, Tărfiche, Șoșu, Serbușcă, Uje, Zemschi, Zdubcă), fie au niște semne distincte anume (4 au ciutire sau cumpene, 4 sunt numite vechi, una este la brigade și alta este „fântâna negrilor”).

Localnicii aici au câteva locuri pitorești lângă întinderile de apă, cum ar fi „Iazul lui Dumnezeu”, câteva iazuri în diferite părți a moșiei satului (Doamna „la Prisacă”, „la lacuri”, două în Țiganca, Gura Țigăncii, Târânăjoc, Luceni, Oșie), a unor proprietari locali (Vuz, Salată), un canal marchiază hotarul cu s.Căpriana, iar altul este iazul uscat.

Acest bogat patrimoniu toponimic local a permis selectarea unei liste scurte de atracții turistice de top care ar face parte dintr-un traseu turistic local important pentru localnici și oaspeții acestora. Au fost analizate datele istorice, valoarea intrinsecă a obiectelor, unicitatea unor caracteristici proprii, gradul de conservare, valoarea estetică și accesibilitatea acestora pentru vizitele turistice, astfel încât să poate fi suficient de motivatoare și capabile să se înscrie în trasee și pachete turistice. În s. Vorniceni turiștii pot vizita 10 atracții unice, și anume:

- Situl arheologic din timpul Hoardei de Aur,
- Muzeul „Vatra Dumenuului”,
- Rezervația peisajistică „la Chetrărie”,
- Biserica din lemn cu hramul Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1839),
- Biserica cu hramul Sf. Petru și Pavel (1912),
- Casa lui Ion Inculeț (președintele Sfatului Țării)
- Școala nr. 2 de băieți, legată de Constantin Balaur,
- Vinăria „Vornic”,
- Vinăria „Divus”,
- Movila veche „la Mămâie”.

Harta și traseul turistic create de autori în baza toponimiei locale a satului Vorniceni

Totodată, în discuțiile cu localnicii în vârstă au fost identificate câteva elemente originale de gastronomie locală ce pot fundamenta motivația vizitelor în localitatea Vorniceni. Astfel, au fost documentate două feluri de preparate lichide (*borșul cu hațmațuchi* și *borșul cu urechiușe*) legate de zona de codri unde sunt colectate multe ierburi locale și ciuperci, *răciturii de diverse ciuperci, sarmale sau găluce din frunze de podbal, arțar, sfeclă roșie, fasole, zmeură și împlutură din bulgur, păsat, grâu sau crupă de porumb. Cepușoara* aici se face în post cu multă ceapă, morcov și cartof, prăjite separat apoi amestecate și drese cu făină. Din varietatea de preparate din făină de grâu aici se prepare învârtita frământată cu bostan, *chiroașchi cu diferite împluturi (brânză, vișină, nucă) rotunde lipite „în floare”, ghițmane cu coraslă* (coptură fără împlutură, coaptă în cuptor pe frunză de varză / local „curechi”). O băutură rară se mai găsește aici preparată prin fermentarea tescovinei și merelor după pitrocitul vinului. Acest *must* deosebit este servit oaspeților cu plăcere pe parcursul toamnei.

Structurile de primire a oaspeților în s. Vorniceni sunt fie cele recent deschise (restaurantul „Vatra Dumeniului”, vinăriile „Vornic” și „Divus”, cafeneaua „La plăcinte”) fie unele moștenite din perioada postbelică însă nefuncționale în prezent (tabere estivale pentru copii „Codru” și „Ion Soltăs”, fostele vile uzinei Signal, vile în codri). La fel în sat mai există un sanatoriu pentru copii, casa rurală Bușu, zonele locale de odihnă „La salcâmi” și cea din Luceni.

Toate acestea permit dezvoltarea unui traseu turistic local interesant pentru motivarea localnicilor, oaspeților și turiștilor de a cunoaște mai profund satul Vorniceni cu o vatră medievală dintre cele mai vechi în Moldova.

Totodată, Conceptul de dezvoltare a turismului local în Vorniceni elaborat pentru anii 2022–2024 își propune implementarea mai multor acțiuni ce ținesc atingerii a 5 obiective strategice a dezvoltării destinației turistice Vorniceni: (1) dezvoltarea capacităților instituționale, (2) valorificarea potențialului turistic, (3) dezvoltarea capacităților umane, (4) promovarea s. Vorniceni ca și destinație turistică, (5) îmbunătățirea infrastructurii turistice. Planul de acțiuni pe anii 2022–2024 cuprinde totalitatea acțiunilor orientate spre atingerea obiectivelor specifice, necesarul de resurse, perioada de implementare, responsabilii de înfăptuirea acțiunilor, sursele de finanțare. În planul de acțiuni pentru 3 ani au fost identificate 47 de acțiuni, grupate în funcție de direcția strategică la care se atribuie. Fiecare acțiune are perioada ei de implementare, responsabili și parteneri. Majoritatea acțiunilor vor necesita acoperire financiară. Costul total de implementare al Conceptului a fost estimat la aproximativ 8,1 mln. lei. Astfel pentru *Dezvoltarea capacităților instituționale* sunt prevăzute cca. 1,98% din bugetul total, 0,02% – pentru realizarea OS 2 *Valorificarea potențialului turistic*, cca. 0,54% sunt pentru OS 3 *Dezvoltarea capacităților umane*, iar 2,7% sunt pentru OS 4 *Promovarea s. Vorniceni ca și destinație turistică*. Cea mai mare sumă (cca. 94,8% din costuri) trebuie să fie direcționată pentru acțiunile legate de implementarea OS 5 *Îmbunătățirea infrastructurii turistice*, care presupune investiții din surse publice și private atrase în baza unor planuri investiționale coerente. Conceptul este un document complex, elaborat printr-un larg parteneriat, care se sprijină pe documentele de programare locală (Strategia de dezvoltare locală a s. Vorniceni pentru perioada 2021–2025), Plan strategic de acțiuni al GAL „Paliul Codrilor”, 2019–2022), regională (Strategia de dezvoltare regională Centru (2016–2020 și strategii regionale sectoriale) și națională (Strategia națională de dezvoltare „Moldova 2030”, strategii sectoriale de dezvoltare: Strategia națională de dezvoltare a turismului „Turism 2020” și proiectul nou „Turism 2030”), și internațională (Agenda de Dezvoltare Durabilă 2030).

Concluzii

- Localitatea medievală Vorniceni, fiind una dintre cele mai vechi atestate sate populate continuu în Republica Moldova, deține un bogat patrimoniu cultural și natural reprezentat de 8 monumente de importanță națională (4 așezări umane străvechi, 2 biserici), inclusiv Biserica locală din lemn cu hramul Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil din 1839. Acestea pot fi valorificate turistic la scară națională.
- Localitatea s-a dezvoltat pe vetrele unor localități mai vechi (Dumeni, Secăreni, Țigănești, Glăvășeni, Lăvrești, Brățișcani, Luceni), iar în prezent funcționează muzeul „Vatra Dumeniului”, care pune în valoare trecutul istoric al acestor locuri.
- Autoritățile locale au mai multe angajamente relevante dezvoltării turismului în documentele strategice locale, cu prevederi clare specificate în viziunea, obiectivele strategice și acțiunile de implementare într-o perioadă distinctă.

- Ca urmare a unor discuții în grupuri de persoane în vârstă au fost evidențiate o bună parte din toponimele locale cu scopul de a determina atracția locurilor deosebite și a clarifica o ofertă unicală pentru turism a s. Vorniceni. Astfel, pe teritoriul satului sunt câteva zeci de locuri și edificii vechi, care reprezintă diferite perioade importante din istoria locală captivantă marcate pe harta turistică a localității. Astfel descoperim prin toponime practic vetrele medievale în baza cărora a apărut satul contemporan Vorniceni: Dumeni, Luceni, Țiganca, Secăreni, dar și cătunul dispărut Glăvășeni.

- Acest bogat patrimoniu toponimic local a permis selectarea unei liste scurte de atracții turistice de top care ar face parte dintr-un traseu turistic local important pentru localnici și oaspeții acestora, inclusiv 10 atracții unice și anume: (i) situl arheologic din timpul Hoardei de Aur, (ii) muzeul „Vatra Dumenuului”, (iii) rezervația peisajistică „la Chetrărie”, (iv) biserica din lemn Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1839), (v) biserica Sf. Petru și Pavel (1912), (vi) casa lui Ion Inculeț (președintele Sfatului Țării), (vii) școala nr.2 de băieți, legată de Constantin Balaur, (viii) vinăria „Vornic”, (ix) vinăria „Divus”, (x) movila veche „la Mămâie”.

- În discuțiile cu localnicii în vârstă au fost identificate câteva elemente originale de gastronomie locală ce pot fundamenta motivația vizitelor în localitatea Vorniceni, inclusive *borșul cu hațmațuchi*, *borșul cu urechiușe*, *răciturile de diverse ciuperci*, *cepușoara*, *sarmale sau găluce (din frunze de podbal, arțar, sfeclă roșie, fasole, zmeură) cu împlutură (din bulgur, păsat, grâu sau crupă de porumb)*, *învârtita frământată cu bostan*, *chiroașchi cu diferite împluturi (brânză, vișină, nucă) rotunde lipite „în floare”*, *ghițmane cu coraslă* și o băutură rară preparată prin fermentarea tescovinei și merelor după pitrocitul vinului servit oaspeților cu plăcere pe parcursul toamnei.

- Conceptul de dezvoltare a turismului local în Vorniceni elaborat pentru anii 2022–2024 își propune implementarea mai multor acțiuni ce țin să atingă 5 obiective strategice a dezvoltării destinației turistice Vorniceni, cu un plan din 47 de acțiuni și un cost total de implementare estimat la aproximativ 8,1 mln. lei.

- Toate acestea permit dezvoltarea unui traseu turistic tematic local interesant pentru motivarea localnicilor, oaspeților și turiștilor de a cunoaște mai profund satul Vorniceni cu o vatră medievală dintre cele mai vechi în Moldova.

**MONUMENTELE ISTORICE DIN BUZĂU ȘI INTEGRAREA LOR
ÎN TURISMUL DE MASĂ LA ÎNCEPUTUL ANILOR 1970**
*Historical monuments in Buzău and their integration into mass tourism
in the early 1970s*

CZU: 725.94(498.1-21):379.85

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754828>

Viorel GHEORGHE

Doctor în inginerie aerospațială, CIOR, CRIFST-DIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0418-2991>

E-mail: viorelgheorghe68@gmail.com

Summary. The development of tourism, which was beginning to take shape as a real industry, was also taken into account for the peri-urban area of Buzău. The constant growth of the city's population, in parallel with the increase in the standard of living, allowed the development of tourism at the local level. The most important tourist attraction of the area was the spa resort of Sărata Monteoru, where there were concentrated chlorine-sodium waters, containing chlorine and iodine, sulphurous waters and simple alkaline waters, which were used for various internal and external treatments. Pietroasele had tourist potential, due to the „Dealul Mare” vineyard and the historical monuments found in this area. Magura became important due to the organization of the outdoor sculpture camp. Although it was only at the second edition, this camp was already famous throughout the country. Among the historical monuments that had tourist potential were the old settlements, from the Bronze Age, the Iron Age and the Dacian period, discovered in the area of the communes of Vernești, Vadu-Pășii, Smeeni, Țintești and Pietroasele, the necropolises of the II-III centuries, from the communes of Gherăseni and Costești, the fortresses of Vernești and Costești and the Roman castrum in the commune of Pietroasele. In 1971, there were 41 historical monuments in the peri-urban area of Buzău. Among these are the monasteries of Berca, Rătești, Nifon (which became a sanatorium), Ciolanu, Bradu, Barbu, the Cetățuia hermitage, the Roman castrum of Pietroasele, a series of necropolises and settlements dating from the Bronze Age to the tenth century, the Dacian fortress of Nișcov, the ruins of the fortress built by Mrs. Neaga and numerous churches, important for architecture or interior painting. Some of these monuments needed restoration, because they were in a deplorable state.

Key words: Historical monuments, tourism, Restore, systematization, strategy

Turismul în zona județului Buzău a început să se dezvolte, timid, după Războiul de Independență. Apariția stațiunii balneo-climaterice Sărata Monteoru, datorită viziunii industriașului și omului politic Grigore Constantinescu-Monteoru a reprezentat un moment de mare importanță pentru turismul buzoian. Stațiunea era modernă, cu hotel modern, cu cazinou, parc și bineînțeles stabilimente balneare. Din păcate, a fost singura inițiativă publică sau privată, de mare amploare, care încercat să aducă turiști din toată țara pe meleaguri buzoiene.

După cel de al doilea război mondial, turismul organizat pe meleaguri buzoiene a fost foarte redus. Ghidurile de turism din anii 1960 nu acordau prea mult spațiu obiectivelor turistice buzoiene, dovadă că nu exista un prea mare interes pentru promovarea acestora din partea autorităților. În 1961 a apărut o mică monografie intitulată „Pe scurt despre România”. În capitolul dedicat turismului, nu există nicio referire la Buzău sau Valea Buză-

ului. Niciun monument din zona Carpaților de Curbură nu este amintit în această broșură.¹

Au trebuit să treacă câțiva ani pentru ca, în cărțile de turism să apară informații despre monumentele istorice sau zonele turistice buzoiene. Un exemplu este broșura „1000 de kilometri în jurul arcului carpatic” apărută în 1966. În aproximativ două pagini au fost menționate câte obiective istorice și turistice importante. După autorii acestei broșuri, cel mai important obiectiv istoric al orașului Buzău era „biserica episcopală, care datează de la mijlocul secolului al XVII-lea și al cărei ctitor a fost domnitorul Matei Basarab (1632–1654)”.² Erau amintite localitatea Pietroasa, unde a fost descoperit tezaurul „Cloșca cu puii de aur”, vulcanii noroioși de la Berca, mina de petrol de la Sărata-Monteoru și menționate câteva informații generale despre Valea Buzăului „care oferă turistului atâtea frumuseți ale naturii și atâtea legende încât cu greu se desparte apoi de aceste locuri.”³

Mai multe informații despre Buzău și obiectivele sale istorice găsim într-o altă carte de turism „Cu trenul în vacanță. Circuite feroviare românești”, apărută tot în 1966. „Din gară, cinci străzi drepte se deschid în fața călătorilor care poposesc aici. Dintre ele, bulevardul umbrit de șiruri de castani este artera de pătrundere în oraș; el trece pe lângă fostul lice Hașdeu, clădire cu o arhitectură clasică.” Erau menționate ca obiective importante „Biserica Banu, clădită în 1772, cu acoperiș de țigle smălțuite, policrome, în stilul mănăstirilor din nordul Moldovei”, apoi vechiul Palat Comunal „o construcție în stilul palatelor italiene cu șiruri de loggii și un turn înalt la unul din colțurile clădirii”, clădirea Episcopiei, care era monument de arhitectură dar și cele două monumente funerare din cimitirul Dumbrava, datorate lui Brâncuși (copie) și lui Storck.⁴

În 1967 a apărut un Ghid turistic al României, care oferea câteva date despre orașul Buzău. Cele mai importante monumente erau considerate Biserica Episcopiei și Palatul Comunal „în care predomină elemente decorative ale arhitecturii românești”.⁵

Cele mai multe informații despre obiectivele turistice și istorice buzoiene le găsim în lucrarea „Drumuri turistice la sud-estul Carpaților”. Prezența, printre autori, a istoricului Nicolae Simache, considerat și părintele muzeografiei moderne prahovene și buzoiene a fost benefică. În această lucrare există informații interesante despre istoria localităților dintre Ploiești și Buzău, printre care Mizil, Pietroasele și Sărata-Monteoru, despre tezaurul „Cloșca cu puii de aur” și despre cultura Monteoru. A fost prezentată, pe scurt, istoria orașului Buzău, dar și a târgului Drăgaica. Ca monumente istorice au fost menționate Biserica Banu, Palatul Comunal „o construcție din secolul al XIX-lea ridicată în stil românesc cu multe elemente decorative”. Se precizează că „la prima vedere seamănă cu palatele medievale venețiene (logiile și turnul)”.⁶ După cum se vede, naționalismul comunist începea să se manifeste în zona vechii arhitecturi. Peste ani, Palatul Comunal a fost considerat de influență bizantină, dar mai ales a fost subliniat faptul că are multe în comun cu arhitectura populară de pe Valea Buzăului. În continuare, într-un capitol separat a fost prezentată Valea

¹ *Pe scurt despre România*, București: Meridiane, 1961, pp. 75-104.

² Ion Pleavă-Preda, Gogu Petrescu, *1000 de km în jurul arcului carpatic*, București: Meridiane, 1966, p. 24.

³ *Ibidem*, p. 25.

⁴ Dem. Popescu, *Cu trenul în vacanță. Circuite feroviare românești*, București: Meridiane, 1966, pp. 21-22.

⁵ Șerban Cioculescu, Ion Marin Sadoveanu, Sebastian Bonifaciu, Mircea Grigorescu, Ioana Vasilă, Marin Mihalache, *România. Ghid turistic*, București: Meridiane, 1967, p. 320.

⁶ Mircea Dumitrescu, Dem. Popescu, Marian Sandu, N. Simache, *Drumuri turistice la sud-estul Carpaților*, București: Meridiane, 1968, pp. 101-107.

Buzăului și principalele sale atracții, precum Vulcanii Noroiși, mănăstirea Barbu, schitul Nifon, schitul Cetățuia, mănăstirea Ciolanu, dar și micuța stațiune Băile Siriu, formată din două cabane, un restaurant și un stabiliment de băi calde, care astăzi nu mai există din cauza construirii barajului de la Siriu.⁷

În cele din urmă, schița de sistematizare a municipiului Buzău din 1972 a analizat posibilitățile de dezvoltare a turismului pe meleaguri buzoiene. Acum au fost puse repererele fundamentale ale acestei industrii, care au rămas valabile și astăzi.

Dezvoltarea turismului, care începea să se contureze ca o veritabilă industrie, a fost luat în calcul și pentru zona periurbană a municipiului Buzău. Creșterea constantă a populației orașului, în paralel cu creșterea nivelului de trai, permitea dezvoltarea turismului la nivel local. Cel mai important obiectiv turistic al zonei era stațiunea balneo-climaterică de la Sărata Monteoru, unde se găseau ape cloruro-sodice concentrate, cu conținut de clor și iod, ape sulfuroase și ape alcaline simple, care erau folosite pentru diferite tratamente interne și externe.⁸ Aceste izvoare erau în număr de 14. Clima era una agreabilă, ferită de vânturi, mai ales vara. O altă zonă de mare interes turistic era la Pâclele Mari, unde se găseau vulcanii noroiși care au apărut datorită activității gazelor petroliere din adâncuri. Pietroasele avea potențial turistic, datorită podgoriei „Dealul Mare” și a monumentelor istorice ce se găseau în această zonă. Măgura, devenea importantă datorită organizării taberei de sculptură în aer liber. Deși era abia la a doua ediție, această tabără era deja renumită în toată țara.⁹

Printre monumentele istorice ce aveau potențial turistic erau așezările vechi, din epoca bronzului, fierului și din perioada dacică, descoperite pe raza comunelor Vernești, Vadu-Pășii, Smeeni, Țintești și Pietroasele, necropolele de secol II–III, din comunele Gherăseni și Costești, cetățile de la Vernești și Costești și castrul roman din comuna Pietroasele.¹⁰ Foarte importante erau monumentele istorice și de arhitectură, unde intrau mănăstirile, bisericile, schiturile, cetățile și curțile domnești. Cele mai cunoscute erau mănăstirile de la Ciolanu, Bradu, Barbu și Berca, bisericile de la Căndești, Mălești-Săpoca și Stâlp, schitul Cetățuia, conacul Căndeștilor și zidurile doamnei Neaga, de pe dealul Cucuiata, Tisău.¹¹

În ciuda faptului că în zona periurbană se găseau destule obiective turistice, infrastructura specifică era foarte slab dezvoltată. Nu existau amenajări hoteliere decât în municipiul Buzău sau la gazde particulare, astfel că aceste obiective erau foarte puțin vizitate. Pasionații de vânatoare erau nevoiți să se cazeze la cantoanele silvice, iar pentru cei care foloseau mașina personală singura facilitate cu rol turistic era doar „Popasul Merei” de pe DN 1B. Turismul balnear nu era într-o situație mai strălucită. La Sărata-Monteoru se găsea doar o unitate improvizată care asigura cazarea a 300 de persoane și tratamentul acestora. Tot la Monteoru se găsea și un Preventoriu pentru copiii bolnavi de TBC cu 90 de locuri și spațiu pentru școală. Clădirea era confortabilă, dar insuficientă. La Nifon-Măgura se găsea un sanatoriu pentru recuperarea celor afectați de nevroză, cu 150 de locuri.¹² Pe lângă construirea unor noi spații de cazare era nevoie de amenajarea drumurilor de acces către toate obiectivele turistice.¹³

⁷ *Ibidem*, pp. 110-115.

⁸ Serviciul Județean Buzău al Arhivelor Naționale (S.J.B.Z.A.N.), Fond Consiliul Municipal Buzău. Sistematizare, dosar 30/1972, f.56

⁹ *Ibidem*, f. 57.

¹⁰ *Ibidem*, f. 58.

¹¹ *Ibidem*, f. 59.

¹² *Ibidem*, f. 60.

¹³ *Ibidem*, f. 61.

Dezvoltarea funcțiilor turistice de odihnă și tratament, în cazul unor localități din zona periurbană a reprezentat o provocare, în condițiile în care nu exista o tradiție puternică în acest domeniu. Era necesar pentru locuitorii municipiului Buzău să dispună, în proximitatea orașului de facilități de turism, recreație, odihnă și cură de tratament, în condițiile în care regimul comunist prevedea reducerea săptămânii de lucru. Se considera că această măsură v-a permite oamenilor să dispună de mai mult timp liber, care să fie alocat preocupărilor artistice, culturale, sportive și turistice.¹⁴ Printre altele se dorea asigurarea unor amenajări cât mai diferențiate, cu elemente atractive, cu prețuri atractive care să permită un turism de masă, cu condiții de confort cât mai bune. Trebuiau identificate acele localități care se găseau în zonele de interferență ale 2 sau mai multe zone turistice, pentru a le dezvolta în mod deosebit. Foarte importante erau realizarea majorității obiectivelor turistice permanente, încă din perioada 1975–1980 și a legăturilor rutiere între zonele turistice, pentru a facilita accesul în flux continuu. Exista posibilitatea de a introduce aceste obiective turistice din zona periurbană a municipiului Buzău în circuitul turistic internațional și de aceea anumite hoteluri trebuiau să dispună de un grad ridicat de confort, precum și de un acces rutier facil.¹⁵

Zona subcarpatică buzoiană era considerată foarte valoroasă din punct de vedere climatic urmând să se dezvolte turismul balnear. În zona de câmpie trebuiau dezvoltate unitățile de cazare și servire aflate pe principalele drumuri ce permiteau accesul către zonele cu potențial turistic.

În urma analizelor desfășurate a rezultat că zona turistică a Mănăstirii Ciolanu avea numeroase avantaje. În primul rând, această zonă delimitată de Valea Buzăului, de Valea Nișcovului și Valea Haleșului cuprindea o mare densitate de obiective turistice valoroase, la distanțe relativ reduse. În al doilea rând, accesul turiștilor se realiza atât pe cale rutieră, prin drumul național 10 Buzău-Brașov și prin drumul național 13 (devenit ulterior drumul județean 100 H), cât și feroviară, pe linia Buzău-Nehoiiașu. Al treilea avantaj îl consta în faptul că zona era puternic împădurită.¹⁶ Pentru dezvoltarea acestei zone turistice complexe se impunea modernizarea drumului forestier Măgura-Haleș, realizarea unui complex turistic la cabana de vânătoare Ciolanu, compus din motel, restaurant și ștrand, două campinguri cu restaurant la Măgura și Căndești, transformarea conacului Căndeștilor, care era deținut de IAS Pietroasele, în unitate de cazare turistică, realizarea a 40-45 de locuri de cazare la mănăstirea Ciolanu, ridicarea unei case de creație cu 30 de locuri de cazare, pentru participanții la tabăra de sculptură de la Măgura, amenajarea unui teatru de vară cu circa 500 de locuri, în partea vestică a mănăstirii Ciolanu, amenajarea unei parcări pentru 25 de automobile și 6 autocare, în fața mănăstirii, efectuarea de lucrări edilitare. Foarte importante erau restaurarea a 13 monumente istorice și de arhitectură și punerea lor în valoare, printre care mănăstirile Bradu și Berca.¹⁷

Sărata-Monteoru urma să devină o stațiune de importanță regională, pentru tratamentul balnear și recuperarea forței de muncă. Erau prevăzute construirea de hoteluri, vile, policlinică, baze de tratament, casă de cultură, teatru, club, școli, grădinițe, unități de alimentație publică, de comerț, unitate îmbuteliere ape minerale, zone verzi. În total, în stațiunea Sărata-Monteoru urmau să fie cel puțin 2800 de locuri de cazare. Preventoriul TBC urma să fie mutat într-o zonă montană, iar clădirea acestuia transformată în club sau spațiu de cazare.¹⁸

¹⁴ *Ibidem*, f. 112.

¹⁵ *Ibidem*, f. 113.

¹⁶ *Ibidem*, f. 114.

¹⁷ *Ibidem*, f. 115.

¹⁸ *Ibidem*, f. 116.

În zona de câmpie, care nu avea obiective turistice atractive, era mai greu de dezvoltat industria turistică. Totuși, existența unor păduri impresionante în proximitatea municipiului Buzău, permitea amenajarea unor popasuri turistice pentru odihnă și agrement de scurtă durată. Acestea urmau să fie prevăzute cu parcări, alei, puncte de alimentație publică. Un viitor punct de atracție puteau deveni lacurile de acumulare de pe Valea Buzăului. În acest sens, acumularea de la Dâmboca, în aval de Vadu-Pășii era prevăzută cu debarcader, ștrand, cabină pentru pescarii amatori, motel, iar la coada lacului un camping cu 50 de căsuțe.

Zona viticolă și în special Dealul Istrița, avea șanse reale de a deveni o atracție turistică. Extinderea viilor până la drumul național Buzău-Ploiești permitea amenajarea unor popasuri, unde turiștii să poată degusta producția de vinuri din zonă. În zona înaltă a Dealului Istrița se puteau amenaja puncte turistice de unde să fie admirată superba panoramă a Câmpiei Române.¹⁹

Zona subcarpatică buzoiană avea multe argumente care permiteau dezvoltarea turismului, în perioada 1971–1980. Lipsa infrastructurii nu era un impediment major, pentru că, în urma unor investiții atente se puteau realiza obiective moderne, originale care defineau și mai bine această zonă la nivel național.

În 1971, erau în zona periurbană a municipiului Buzău un număr de 41 de monumente istorice. Printre acestea mănăstirile Berca, Rătești, Nifon (devenită sanatoriu), Ciolanu, Bradu, Barbu, schitul Cetățuia, castrul roman de la Pietroasele, o serie de necropole și așezări datate din epoca bronzului și până în secolul al X-lea, cetățuia dacică de la Nișcov, ruinele cetății ridicată de Doamna Neaga și numeroase biserici, importante pentru arhitectură sau pictura interioară.

Unele dintre aceste monumente aveau nevoie de restaurare, pentru că se găseau într-o stare deplorabilă. Fosta mănăstire Berca era în stare de ruină încă din 1874, când în timpul unei furtuni puternice, clopotnița a fost lovită de trăsnet iar toate acoperișurile smulse. În timpul celui de al doilea război mondial, a fost bombardată și adusă în stare de ruină.²⁰ Biserica Sfinții Voievozi a fostei mănăstiri Berca era de asemenea într-o stare deplorabilă și se impuneau lucrări de consolidare și reparații capitale. Biserica și fosta mănăstire Berca erau monumente deosebit de valoroase și puteau deveni, după restaurare, foarte atractive din punct de vedere turistic. Mănăstirea Barbu se găsea în schimb într-o stare bună, cu ziduri solide și nu necesita lucrări de restaurare. Într-o stare similară era și mănăstirea Bradu, care avea ziduri groase, de aproximativ un metru lățime și contraforturi puternice, specifice construcțiilor de apărare din secolele XV–XVI. Biserica Sfântul Dumitru era și ea într-o stare destul de bună, cu pictura restaurată în anii 1938–1939. În stare de ruină erau doar chiliile și beciurile.²¹

Schitul „Cetățuia” era interesant pentru arhitectura sa, bizantină cu elemente renascentiste și neoclasiche, destul de rară pe meleagurile buzoiene. Se găsea într-o stare bună și nu se impuneau lucrări de restaurare deosebite.²²

Mănăstirea Ciolanu era într-o stare foarte bună, rezistentă și bine îngrijită și putea deveni atracția turistică majoră a acestei zone, atât de bogată în vestigii istorice și arhitectonice.²³

Biserica Buna Vestire din satul Vernești era un alt monument ce necesita intervenția specialiștilor în restaurări. Prezenta fisuri grave în zidăria verticală, pe arce și calote care

¹⁹ *Ibidem*, f. 117.

²⁰ *Ibidem*, f. 213.

²¹ *Ibidem*, f. 223.

²² *Ibidem*, f. 225.

²³ *Ibidem*, f.226

trebuiau consolidate cât mai repede. Într-o situație similară era și biserica Adormirea Maicii Domnului din Cândeștii de Jos, care avea numeroase fisuri.²⁴

Pe baza acestei schițe de sistematizare s-a dezvoltat turismul buzoian și baza sa materială. Obiectivele istorice au început să fie apreciate și pentru valoarea lor turistică, iar unele dintre acestea au intrat în programe de reparații sau chiar de restaurare. Din păcate, după 1989, nu a mai existat nici un program coerent care să traseze drumul turismului buzoian. Deși are lucruri interesante de arătat, turismul buzoian se zbate să reziste concurenței cu județele vecine, Prahova, Brașov și Covasna, care au o experiență mult mai mare în această industrie.

---

²⁴ *Ibidem*, f.227

**PREMIZE PENTRU DEZVOLTAREA ORGANIZAȚIILOR DE MANAGEMENT
AL DESTINAȚIILOR ÎN ZONELE TURISTICE TRANSRIVERANE LA NISTRU
ÎN REPUBLICA MOLDOVA**

*The premises for the development of Destination Management Organizations
in cross-river tourism areas along the Nistru river in the Republic of Moldova*

CZU: 338.486(478)(282.247.314)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754836>

Viorel MIRON

Doctor în științe economice

Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2954-8753>

E-mail: viorelmiron7@yahoo.com

Marina MIRON

Doctor în istorie

Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9855-8461>

E-mail: marinamiron09.72@gmail.com

Summary. The Nistru region in Republic of Moldova has high tourism potential due to its diverse natural landscapes, cultural attractions, and local agriculture. The development of cross-river tourism clusters managed by Destination management organizations can boost ecotourism, cultural tourism and agritourism. Investments in tourism infrastructure, improved accessibility, and support for entrepreneurship are essential for enhancing the region's attractiveness. Diversifying the tourism offering and creating a distinct regional brand can attract visitors and contribute to sustainable economic development through collaboration between authorities, the private sector, and local communities.

Key words: Nistru region, cross-river tourism cluster, Destination Management Organization, ecotourism, cultural tourism, agritourism, regional brand.

Regiunea Nistrului din Republica Moldova are un potențial turistic ridicat, datorită peisajelor naturale diverse, atracțiilor culturale și agriculturii locale. Dezvoltarea unor clustere turistice transriverane administrate de organizații de management al destinațiilor (OMD) poate stimula ecoturismul, turismul cultural și agroturismul. Investițiile în infrastructura turistică, facilitarea accesului și sprijinirea antreprenoriatului sunt esențiale pentru creșterea atractivității regiunii. Diversificarea ofertei turistice și crearea unui brand regional distinct pot atrage vizitatori și pot contribui la dezvoltarea economică sustenabilă, prin colaborarea dintre autorități, sectorul privat și comunități.

Râul Nistru joacă un rol important în dezvoltarea industriei turistice din Republica Moldova, acționând ca un coridor important de transport rutier și fluvial. El facilitează

cooperarea economică între raioanele Moldovei și Ucraina și susține activitățile turistice și recreative pe teritoriul său.

Pe segmentul dintre Naslavcea și Palanca, Nistrul oferă 93 de plaje pentru scăldat¹, fiind o atracție majoră pentru localnici și turiști. Totodată, 58 din cele 309 de arii naturale protejate de stat se află în proximitatea râului, oferind oportunități extinse pentru ecoturism și explorarea peisajelor naturale. De-a lungul râului se găsesc aproximativ 100 de insule, dintre care 65 se află între Naslavcea și Rezina, adăugând o dimensiune unică peisajului.

Însă, construirea Complexului Hidroenergetic de la Novodnestrovsc din Ucraina a dus la răcirea apei Nistrului, afectând negativ turismul pe malurile sale. Această schimbare a determinat mulți antreprenori să își restrângă activitățile sau să abandoneze complet afacerile legate de turism. Infrastructura de agrement pe Nistru este subdezvoltată, cu un număr limitat de nave de agrement. Pe segmentul Naslavcea-Dubăsari operează doar o singură navă („Moscova” – 170 de locuri), în timp ce alte vase sunt active în aval de Dubăsari, deservind turiștii din Vadul lui Vodă și Tiraspol. Vasele de agrement sunt arondate porturilor din Vadul lui Vodă („Legenda” de 120 de locuri, „Sf. Maria” de 50 de locuri, „Sf. Gheorghe” de 50 de locuri) și Tiraspol (3 ambarcațiuni de 100-120 de locuri fiecare).

Capacitatea de cazare și serviciile turistice sunt insuficiente comparativ cu potențialul regiunii. Pe segmentul Naslavcea-Dubăsari, cel mai afectat de răcirea apei, din cele 39 de unități hoteliere înregistrate, doar 5 sunt funcționale. Taberele pentru copii, pensiunile, campingurile, sanatoriile și agențiile de turism sunt, de asemenea, subutilizate, în multe cazuri fiind inactice sau parțial funcționale. Astfel pe această porțiune pe malul Nistrului sunt doar 11 tabere pentru copii (din peste 30 câte funcționau în perioada postbelică), 10 pensiuni la o populație locală de cca. 200 mii pers., din 45 de campinguri înregistrate funcțional este doar unul, din 7 sanatorii funcționează doar două, din 62 de agenții de turism sunt active doar 2, din 101 unități recreative funcționează doar 12 companii etc.

Articolul de față se referă în special la analiza turismului pe dimensiunea segmentului transnistrean doar parțial afectat de răcirea apei. Dezvoltarea turismului pe Nistru rămâne limitată de infrastructura deficitară și de provocările de mediu. Pentru a valorifica potențialul turistic al Nistrului, sunt necesare investiții în infrastructura de cazare și agrement, alături de politici de conservare și dezvoltare durabilă, precum și o mai bună gestionare a resurselor naturale, pentru a asigura conservarea și valorizarea pe termen lung a acestui coridor fluvial unic. Reabilitarea și extinderea facilităților existente ar putea transforma râul Nistru într-o destinație turistică de referință pentru regiune.

De-a lungul râului Nistru există la moment câteva aglomerații economice promițătoare pentru dezvoltarea unor clustere turistice² transriverane pentru o administrare eficientă de către Organizații de management al destinațiilor (OMD).

În perioada noiembrie-decembrie 2023 s-au realizat câteva analize economice pe ambele maluri ale râului Nistru, în care s-au evidențiat performanțele sectorului turism/horeca pentru a vedea potențialul de export al serviciilor turistice rezultate în urma unei colaborări mai strânse între agenții economici de aici. Pentru evaluarea potențialului de dezvoltare și

¹ Viorel Miron, *Efecte negative ale construcțiilor hidrocentralelor din Ucraina asupra turismului și recreației pe teritoriul Republicii Moldova*. Raportul expertului în Proiectul PNUD Moldova, Chișinău 2021, pp. 10-14.

² Viorel Miron, *Dezvoltarea turismului pe segmentul transnistrean al Republicii Moldova*. Raportul expertului în cadrul Grupului de Consultanță și Dezvoltare „Europolis Internațional” și Camera de Comerț și Industrie din regiunea transnistreană, la comanda proiectului PNUD „Dezvoltarea capacităților de export pe malurile Nistrului” (AdTrade), Chișinău 2024, pp. 12-18.

consolidare a relațiilor de cooperare între antreprenorii de pe ambele maluri ale Nistrului, s-au interpretat serii de date obținute din surse deschise, dar și interviuri de grup și individuale cu agenți economici relevanți, ONG-uri sectoriale și experți locali și naționali. Aceste analize ținteau estimarea capacității creșterii competitivității economice a destinațiilor turistice la Nistru, înțelegerea proceselor de business în câmpuri juridice diferite și de sporire a opțiunilor colective de export.

Conflictul nerezolvat în regiunea transnistreană a Republicii Moldova a marcat ani buni politicile publice și dezvoltarea economică la Nistru, care au creat un fundal ce a afectat puternic mobilitatea turistică, inclusiv din considerente de securitate, relațiile dintre agenții economici pe întreg lanțul valoric al turismului și fluxurile financiare din sector. Astfel afacerile sunt afectate, deoarece este impozitat reciproc comerțul cu malul opus al Nistrului (atât la punctele de trecere controlate de structurile de facto din stânga Nistrului cât și vama Republicii Moldova), TVA este achitat doar pe malul drept (doar produsul turistic format din minim 2 servicii este comercializat la cota 0% TVA), sistemul de impozitare este diferit atât a persoanelor juridice (12% impozitul pe venit malul drept, cu excepția 7% pentru gospodării țărănești, și 6,5% diferențiat pentru companii din turism/furnizarea de servicii hoteliere pe malul stâng) cât și fizice (12% pe malul drept și 15% pe malul stâng), dar și contribuțiile la asigurările sociale (24% persoane juridice și 9% persoane fizice pe malul drept sau 25% pentru toți pe malul stâng). Trebuie să remarcăm diferențe majore și în unele aspecte specifice de impozitare în bază de patentă pentru servicii de cazare (300 lei lunar pentru case rurale pe malul drept, contravaloarea de cca. 600 lei pentru afacerea fără angajați și cca. 3000 lei pentru afacerea cu lucrători angajați pe malul stâng). Aceste diferențe nu ajută la formarea traseelor și pachetelor turistice comune pe ambele maluri, achitățile între agenții economici și schimburile de clientelă. Or, una dintre principalele provocări ține de reglementările diferite pentru activitatea agenților economici de pe ambele maluri ale Nistrului, iar armonizarea precară între 2 sisteme legale „de facto” generează bariere pentru dezvoltarea și extinderea afacerilor și complică cooperarea între acestea de-a lungul Nistrului. Aceste circumstanțe afectează climatul de afaceri, dar și descurajează investitorii potențiali să se dezvolte în zona Nistrului.

Costurile de producere a serviciilor turistice sunt marcate de imputuri cu prețuri diferite, ca de exemplu energia electrică (2,57-3,20 MDL/kWh pe malul drept și cca. 1,69 MDL pe malul stâng), gaze naturale (18,07 MDL/m³ pe malul drept și cca 3,50 MDL pe malul stâng) sau apă din sisteme centralizate (10,23-54,83 MDL pe malul drept și cca 8,18 MDL pe malul stâng)³.

Mobilitatea turistică este afectată datorită controalelor personale la puncte de trecere pe malul stâng în baza unui permis cu date personale ale fiecărui turist. Pe malul stâng circulă doar ruble transnistrene nerecunoscute, iar achitățile și transferurile în lei moldovenești sunt interzise.

Totodată trebuie să remarcăm că turismul pe ambele maluri este privilegiate cu anumite ajutoare de la autorități (pe malul drept AIPA alocă anual cca. 1,5 mld MDL pentru afaceri în mediul rural și ODA – cca 30 mln MDL anual pentru variate IMM, inclusiv din turism, iar pe malul stâng autoritățile regionale oferă anual cca 1 mln RUP pentru amenajările unor atracții turistice).

Trebuie să recunoaștem că, în prezent nu există o viziune comună asupra organizării relațiilor de turism dintre malurile Nistrului, precum nu există și o reglementare comună a

³ Viorel Miron, *Dezvoltarea turismului pe segmentul transnistrean al Republicii Moldova*, p. 23.

sistemului comercial. În general, agenții economici de pe ambele maluri ale Nistrului au niște relații economice și complexe, bazate pe legături economice strânse între maluri datorită unor factori istorici, geografici și culturali, dar și contradictorii, în rezultatul existenței unui conflict nesoluționat ce creează bariere uneori insurmontabile pentru cooperarea normală între maluri pe dimensiunea economică și turistică în particular. Astfel, schimburile comerciale au loc între cele două maluri ale Nistrului în lipsa unor acorduri legate de regulile comerțului reciproc. Și drept rezultat în această relație descoperim dubla impunere vamală și fiscală, diverse bariere tarifare și netarifare, iar fiecare parte în baza unor reguli și norme proprii reglementează comerțul între malurile Nistrului. Aceasta bineînțeles produce un nivel ridicat de neîncredere în comerțul reciproc, o instabilitate și diminuare a schimburilor economice și turistice.

Cu toate acestea observăm că sectorul turismului are o dinamică pozitivă pe ambele maluri, inclusiv datorită turiștilor străini, fapt care denotă un potențial de export mare a serviciilor turistice la Nistru⁴.

Râul Nistru pe linia de demarcare a regiunii transnistrene de 411 kilometri are doar 7 poduri rutiere funcționale între maluri și reprezintă o barieră fizică ce separă două maluri, astfel limitând proximitatea geografică a localităților și apropierea fizică a antreprenorilor în contextul dezvoltării unor destinații turistice transriverane. Respectiv, aceste poduri rutiere au o funcție de „noduri de convergență” turistică transriverană între maluri de care trebuie să se țină cont în dezvoltarea turismului la Nistru. Aceste poduri de fapt reprezintă o precondiție obligatorie pentru dezvoltarea unor destinații turistice transriverane încheiate în jurul unor OMD dinamice, care să catalizeze crearea de ecosisteme locale și o creștere economică competitivă.

O scurtă analiză a capacității de convergență a celor 7 poduri rutiere peste râul Nistru, prezintă următoarele:

- Podul între s. Sănătăuca și or. Camenca interconectează raioanele Camenca și Șoldănești, precum și partea vestică a raionului Florești;
- Podul între or. Rezina și or. Râbnița face o legătură între localitățile din raioanele Râbnița, Rezina și partea sudică a raionului Șoldănești;
- Podul între or. Criuleni și or. Dubăsari interconectează însăși părți diferite din raionul Dubăsari cu localități din raioanele Grigoriopol și Criuleni, pe care le leagă direct de capitala Chișinău;
- Podul de la Vadul lui Voda are aceleași funcții ca și precedentul;
- Podul între s. Gura Bâcului și s. Bâcioc interconectează localitățile din raioanele Anenii Noi, Grigoriopol și mun. Tiraspol;
- Podul între or. Bender și s. Parcani face o legătură între raioanele Anenii Noi, Căușeni, Grigoriopol, Slobozia, municipiile Tiraspol și Bender
- Podul de la Răscăieți este mai puțin exploatat, deși leagă raioanele Slobozia, Ștefan Vodă și partea vestică a raionului Căușeni.

Având în vedere unele suprapuneri de teritoriu din diferite raioane, putem vedea proeminența a 5 zone turistice transriverane la Nistru pe segmentul liniei de demarcare cu

⁴ Marina Miron, Viorel Miron, *Nistru – cultura ospitalității. Promovarea în comun a patrimoniului cultural pe ambele maluri ale fluviului. Ghidul turistic*. Realizat în cadrul proiectului Platforma „Cultură” cu sprijinul Programului UE „Măsuri de Promovare a Încrederii” (UE-CBM V), finanțat de Uniunea Europeană și implementat prin Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare. Coordonatori: Comitetul Național ICOM Moldova, în parteneriat cu Agenția pentru Dezvoltare Economică, Socială și Culturală „Paragon”, or. Tighina / Bender. Chișinău: Bons Offices, 2022, pp. 24-30.

regiunea transnistreană în jurul principalelor poduri rutiere pe o rază de cca 25-30 km. Mai jos urmează descrierea unor caracteristici generale legate de potențialul afacerilor de turism din unele zone turistice transriverane la Nistru pe segmentul transnistrean.

Zona turistică „Florești – Șoldănești – Camenca” este amplasată în nordul liniei de demarcare cu regiunea transnistreană. Aici locuiesc cca 111,6 mii persoane (63,2 mii în r-nul Florești, 29,4 mii în r-nul Șoldănești, 19 mii în r-nul Camenca) în 5 localități urbane (Florești, Șoldănești, Camenca, Ghindești, Mărculești) și 126 rurale (71 de sate în r-nul Florești, 32 de sate în r-nul Șoldănești, 23 de sate în r-nul Camenca), forța de muncă reprezintă cca 20 mii persoane (10,6 mii pers în r-nul Florești, 4,4 mii în r-nul Șoldănești, 4,99 mii în r-nul Camenca) angajată la cca. 968 agenți economici (546 în r-nul Florești, 311 în r-nul Șoldănești, 111 în r-nul Camenca) sau instituții publice. Ocupațiile locale de bază țin de agricultură și de industria alimentară (SA „Fabrica de Unt din Florești”, SRL „Rusnac Moldaqua” ș.a.). Unele subdomenii se dezvoltă mai dinamic (ex.: apicultura în Florești) ceea ce crează premise pentru promovarea unor produse locale reprezentative.

Zona turistică este caracterizată de un potențial mare determinat de atracții turistice naturale (rezervații, peisaje, Nistru) și antropice (mănăstire, biserici vechi, situri, muzee etc.) valoroase, însă valorificat de un număr mic de antreprenori, inclusiv:

- R-nul Florești – câteva locuri de cazare pentru pelerini în Mănăstirea Japca, „Vila Dora” și în or. Florești, amplasat departe de Nistru.
- R-nul Șoldănești – câteva locuri de cazare în sector privat în satele de la Nistru și în s. Cotiujenii Mari, plasat departe de Nistru.
- R-nul Camenca – principalul antreprenor este Sanatoriul „Nisru” din or. Camenca (care deservește și clientela din partea dreaptă a Nistrului) și câteva locații satelit (ex.: hotelul „Colloseum” din or. Camenca) de pe malul stâng al Nistrului, care atrag principalele fluxuri de turiști pentru tratamentul balnear.
  - Or. Camenca are statut de localitate balneară (aici activează Sanatoriul „Nisru”).
  - În r-nul Florești există un aeroport cu destinație mixtă (Mărculești), care însă în prezent este inactiv.

Convergența transriverană este dinamică datorită unui flux constant de cliență de pe ambele maluri ale Nistrului spre sanatoriul din or. Camenca.

Totodată, trebuie să remarcăm faptul că în această zonă turistică este resimțit efectul temperaturilor mai joase de normal a apei Nistrului (condiție necesară pentru scăldat) datorită funcționării Complexului Hidroenergetic de la Novodnestrovsk (Ucraina).

Zona turistică „Rezina–Râbnița” este una dintre cele mai cunoscute și potențiale destinații turistice de pe malurile Nistrului, având o importanță strategică atât din punct de vedere economic, cât și social. Această regiune, situată pe malurile opuse ale râului, cuprinde raioanele Rezina și Râbnița, având o populație totală de aproximativ 101,8 mii de locuitori, dintre care 34,8 mii în raionul Rezina și 67 mii în raionul Râbnița. Are 2 localități urbane (Rezina, Râbnița) și 52 rurale (40 de sate în r-nul Rezina, 12 sate în r-nul Râbnița). Forța de muncă a zonei este reprezentată de aproximativ 26,3 mii de persoane (7,1 mii pers în r-nul Rezina, 19,2 mii în r-nul Râbnița), distribuite între cei 1321 agenți economici (311 în r-nul Rezina, 1010 în r-nul Râbnița) și instituții publice din cele două raioane⁵. Această

⁵ Viorel Miron, Marina Miron, *Destinațiile de turism cultural în Moldova. Ghid turistic*. Realizat în cadrul proiectului „Valorificarea și sporirea vizibilității patrimoniului cultural și istoric în cadrul rețelei transfrontaliere de muzee – Centre de Informare Turistică (MuseumInfoTur)”, finanțat de Uniunea Europeană prin Programul Operațional Comun România – Republica Moldova 2014–2020. Chișinău: Bons Offices, 2022, pp. 53-60.

resursă umană este esențială pentru susținerea economiei locale, incluzând și dezvoltarea turismului. Economia zonei are o componentă agricolă semnificativă, cu subdomenii care au înregistrat o creștere dinamică, precum horticultura (producerea merelor). Aceste subdomenii agricole oferă oportunități pentru promovarea unor produse locale distinctive, care ar putea deveni elemente cheie în dezvoltarea turismului gastronomic și agritourismului, creând astfel premise pentru diversificarea ofertei turistice locale.

Zona „Rezina-Râbnița” dispune de un potențial turistic ridicat, datorat atât resurselor naturale, cât și celor antropice. Atracțiile naturale includ rezervațiile, peisajele pitorești și râul Nistru, care oferă oportunități pentru activități recreative și ecoturism. Atracțiile antropice sunt reprezentate de mănăstiri rupestre, biserici vechi, situri arheologice și muzee, care sporesc valoarea culturală și istorică a regiunii.

Deși potențialul turistic al regiunii este considerabil, acesta este valorificat de un număr relativ redus de antreprenori locali. În raionul Rezina, principalele puncte de interes includ orașul Rezina, localitățile Saharna și Țîpova-Lalova, precum și câteva locuri de cazare pentru pelerini la mănăstiri. Printre principalii operatori turistici din zonă se numără două hoteluri în orașul Rezina („Villa Ana” și „B&B Hotel Habitat”), agropensiunea „Hanul lui Hanganu”, pensiunea Muze („Delia Star” SRL) și stațiunea arheo-muzeală Saharna-Țigla. În raionul Râbnița, există două hoteluri active („Jubileu” cu profil sportiv de tip cămin și „Berloga”), însă alte două hoteluri au fost închise în urma pandemiei, subliniind vulnerabilitatea infrastructurii turistice locale.

Zona beneficiază de un potențial de convergență datorită podului care leagă cele două orașe, Rezina și Râbnița, facilitând un flux constant de persoane între cele două maluri. Această conexiune joacă un rol esențial în integrarea socio-economică a regiunii și în susținerea activităților turistice.

Dezvoltarea turistică este însă afectată de condițiile de mediu, în special de temperaturile mai scăzute ale apei Nistrului, cauzate de funcționarea Complexului Hidroenergetic de la Novodnestrovsc din Ucraina. Acest factor influențează negativ posibilitatea scăldatului și limitează astfel potențialul recreativ al râului, determinând adaptarea ofertei turistice și identificarea de noi oportunități de valorificare a resurselor disponibile. Investițiile în modernizarea facilităților turistice și diversificarea ofertelor, alături de promovarea produselor locale, sunt esențiale pentru consolidarea poziției zonei ca destinație turistică de top în Moldova.

Zona turistică între Lacul Dubăsari și Vadul lui Vodă acoperă teritoriul extins al raioanelor Dubăsari (pe ambele maluri ale Nistrului), Criuleni și Grigoriopol.

În zonă locuiesc cca. 151,1 mii persoane (57 mii în r-nul Criuleni, 55,6 mii în r-nul Dubăsari, 38,5 mii în r-nul Grigoriopol) în 3 localități urbane (Criuleni, Dubăsari, Grigoriopol) și 108 rurale (42 de sate în r-nul Criuleni, 36 de sate în r-nul Dubăsari, 30 de sate în r-nul Grigoriopol), forța de muncă reprezintă cca 28 mii persoane (8,5 mii pers în r-nul Criuleni, 11,8 mii în r-nul Dubăsari, 7,7 mii în r-nul Grigoriopol) angajată la cca 1580 agenți economici (688 în r-nul Criuleni, 770 în r-nul Dubăsari, cca 122 în r-nul Grigoriopol) sau instituții publice. Ocupațiile locale de bază țin de agricultură, industria alimentară și hidroenergetică (Hidrocentrala Dubăsari). Unele subdomenii se dezvoltă mai dinamic (horticultura, legumicultura, viticultura, 6 vinării, inclusiv „Buchet Moldovenesc”, podgoria „Kvint” Doibani etc.) ceea ce crează premise pentru promovarea unor produse locale reprezentative⁶.

Raioanele din zona turistică au un potențial turistic determinat de atracții turistice naturale (rezervații, peisaje, Nistru) și antropice (biserici vechi, situri, muzee etc.) valoroase, valorificat bine de un număr suficient de antreprenori, inclusiv:

⁶ Viorel Miron, *Dezvoltarea turismului pe segmentul transnistrean al Republicii Moldova*. p. 12.

- R-nul Criuleni are câteva unități horeca cum ar fi: „Sky Land” (Tirus Group SRL), „EcoVillage” (SRL Pro Katalyst), Pensiunea „La Plopi” (ÎI Guzun Maria), Pensiunea „Trei mușcate” etc.

- Or. Vadul lui Vodă (mun. Chișinău) – cele mai mari unități de turism sunt stațiunea balneară „BUCURIA-SIND” S.R.L., Centrul republican de recuperare a invalizilor și pensionarilor „SPERANȚA” și alte cca 60 baze de odihnă și tabere estivale pentru copii. Nu este analizat în prezentul articol, fiind tema unui articol dedicat.

- R-nul Grigoriopol are câteva atracții turistice locale, câteva restaurante, dar nu sunt unități de cazare.

- R-nul Dubăsari fiind cel mai fragmentat administrativ are 4 sub-zone turistice:

- zona de securitate pe malul stâng sub jurisdicția Republicii Moldova – în domeniul turismului activează cca 20 companii concentrate pe malurile Nistrului (Sanatoriul „Struguraș”, pensiunile „Vila Dorului”, „La Popas”, „Nistru”, „Casa pescarului”, Muzeul Țăranului din Molovata Nouă etc.);

- zona controlată de regimul transnistrean pe malul stâng al Nistrului – câteva unități de cazare („Dnestrovschii Sad”, „Nistru”, „Casa mare Caimacan” în or. Dubăsari) și agropensiunea „Poiata” (s. Goian), cea mai mare podgorie de la Nistru (SA „Kvint”, s. Doibani) și vinăria „Buchet Moldovenesc” (or. Dubăsari), Rezervația științifică „Iagorlâc”, zoome-najeria or. Dubăsari;

- pe malul drept al Nistrului funcționează pentru public ÎS „Pensiunea din Holercani”, pensiunea „NistruM”, „Floare de Colț”, „Casa Sobarului”, ÎS „Bacul Molovata” (transport naval), precum și mai multe case rurale;

- cele 3 sub-zone turistice de mai sus au un proiect comun de creare a clusterului turistic „Riviera Nistrului” asistat de PNUD Moldova/AdTrade pentru reanimarea în comun a turismului într-o destinație balnear-turistică compactă în jurul Lacului Dubăsari și deservirea profesionistă a unui contingent stabil de clienți străini. Acesta se întinde în 10 localități (7 sub jurisdicția Republicii Moldova și 3 sub jurisdicția autorităților autoproclemate de pe malul stâng) cu cca 30 companii care oferă un spectru variat de servicii de cazare, alimentație, balneo-terapie și agrement, inclusiv pe apă. Aceștea angajează cca 300 locuri de muncă permanente și cca 200 sezoniere, realizând vânzări de peste 100 mln lei anual pe piața internă (cca 90%) sau externă. Există mai multe relații transriverane deoarece clientela e comună de pe ambele maluri, în comun se realizează unele business-procese de asigurare cu produse și imputuri, iar accesul e asigurat pe 1 pod auto, 1 acces pietonal pe barajul CHE Dubăsari și 1 bac, doar ultimul fiind fără controale la linia de demarcare. Obiectivele comune sunt: (i) atragerea și deservirea unui contingent sporit și stabil de turiști străini la odihnă; (ii) crearea unui sistem comun de administrare a diferitor servicii turistice pe întreg lanț valoric, bazat pe relații de durată dintre persoanele juridice de pe ambele maluri; (iii) dezvoltarea de produse turistice competitive cu valoare adăugată mare; (iv) marcarea și administrarea în comun a traseelor turistice și excursioniste; (v) realizarea unor conexiuni navale sigure și permanente pe apă pe lacul Dubăsari. Scopul final al clusterizării este dublarea numărului de clienți de turiști străini, atragerea unui număr suplimentar de alte contingente de turiști (excursii, activități navale, turism activ), fidelizarea clientelei locale. Zona din jurul Lacului Dubăsari este una dintre cele mai avantajate pentru dezvoltarea turismului rural și de recreere din Moldova, istoric aici concentrându-se un număr relativ mare de operatori turistici. Cooperarea dintre agenții economici ar aduce o plus valoare substanțială destinației turistice, asigurând existența unor trasee care ar mări competitiv-

tatea și ar atrage un număr mai mare de turiști și vizitatori. Totuși rămâne problema „controalelor vamale” și dificultățile logistice de traversare a liniilor de demarcare cu regiunea transnistreană.

○ În zona platoului Coșnița, cu asistența PNUD Moldova/PRIM în prezent se dezvoltă clusterul turistic „Inima Nistrului”, care deservește anual cca 80 mii vizitatori, în special pentru excursii, participări la evenimente, recreație și cazări în case rurale.

• Între localitățile Molovata (Veche și Nouă) funcționează ÎS „Bacul Molovata”, care asigură traversarea Nistrului pentru populație și turiști (închis când îngheață Nistrul sau condiții de vânt puternic);

• Convergența transriverană este prezentă datorită unui flux mare constant de clienți de pe ambele maluri ale Nistrului pe podurile dintre orașele Chișinău-Dubăsari, trecerea pietonală pe barajul de la Hidrocentrala Dubăsari și bacul la Molovata sau pe podul de la Vadul lui Vodă.

Zona turistică „Anenii Noi-Bender-Tiraspol” este una dintre cele mai dinamice destinații, dar încă nedescoperită la adevarata amploare. Destinația acoperă teritoriul raioanelor Anenii Noi, Căușeni, mun. Bender, mun. Tiraspol, partea de sud a raionului Grigoriopol, precum și partea de nord a raionului Slobozia.

În zonă locuiesc cca. 353 mii persoane (61 mii în r-nul Anenii Noi, 65 mii în r-nul Căușeni, 89 mii în mun. Bender, 138 mii în mun. Tiraspol) în 6 localități urbane (Anenii Noi, Căușeni, Căinari, Bender, Tiraspol, Dnestrovsc) și 93 rurale (44 de sate în r-nul Anenii Noi, 46 de sate în r-nul Căușeni, 2 sate în mun. Bender, 1 sat în mun. Tiraspol), forța de muncă reprezintă cca 100,3 mii persoane (12,4 mii pers în r-nul Anenii Noi, 11,2 mii în r-nul Căușeni, 23,2 mii în mun. Bender, 53,5 mii în mun. Tiraspol) angajată la peste 5,5 mii agenți economici (862 în r-nul Anenii Noi, 638 în r-nul Căușeni, cca 4000 în mun. Tiraspol) sau instituții publice. Ocupațiile locale de bază în mediul rural predominant țin de agricultură și industria alimentară (vinificație, legumicultură și horticultură). Unele subdomenii se dezvoltă mai dinamic (ex: în r-nul Anenii Noi sunt 8 întreprinderi de producere și procesare a cărnii ce asigură până la 50% din toată producția națională, la fel și 6 vinării, inclusiv unele dintre cele mai renumite din Moldova („Castel Mimi”, „Asconi”), iar în r-nul Căușeni sunt alte 4 fabrici de vin importante etc.) ceea ce crează premise pentru promovarea unor produse locale reprezentative, inclusiv la festivaluri dedicate (ex: în r-nul Anenii Noi se organizează anual „VinOpera” și „Festivalul Cărnii” etc).

În mun. Bender atestăm o economie diversificată dominată de industrie (metalurgia, industria agroalimentară, industria ușoară, prelucrarea lemnului, industria chimică, industria constructoare de mașini), iar industria mun. Tiraspol reprezintă 331 de întreprinderi din mai multe sectoare (energetică (Centrala termo-electrică Dnestrovsc – МолдГРЭС), industria agro-alimentară și băuturi, construcție de mașini și echipamente, textile și confecții, produse chimice, prelucrarea metalelor, prelucrarea lemnului).

Raioanele din zona turistică au un potențial turistic determinat de atracții turistice naturale (rezervații, peisaje, Nistru) și antropice (cetatea medievală, biserici vechi, situri, muzee etc) valoroase, valorificat bine de un număr suficient de antreprenori, inclusiv:

• R-nul Anenii Noi are importanți antreprenori de turism cum ar fi Complexul turistic cu producere vitivinicolă „Castel MIMI” (s. Bulboaca), „Daac-Hermes” (Vioparc, Varnița), dar și aqua-parkul „Oasis park”, SRL „Sergiu K”, SRL „Beșleaga ERVA” (s. Varnița), ÎI „Vaicari Dumitru”, SRL „Munteanu Home”, SRL „Olseda com”, Conacul Dragalina etc. 7 localități din r-nul Anenii Noi (Bulboaca, Speia, Varnița, Hârbovăț, Roșcani, Telița, Gura

Bâcului) sunt dispuse să promoveze în comun un cluster turistic la Nistru cu parteneri de pe malul stâng și mun. Bender. Traseul Chișinău – Tiraspol dispune de un mare potențial de atrage vizitatori și turiști, inclusiv din străinătate. Astfel, 10 agenți economici (cu o cifră de afaceri estimată la peste 50 mln lei) specializați în prestare de servicii de cazare și alimentație, degustații de vinuri, organizare evenimente (culturale, mondene, sportive), odihnă și alte activități recreative, au decis o mai strânsă cooperare cu scopul de creare a unui cluster de-a lungul traseelor istorice care veneau la Cetatea Tighina și transformarea acestora în rute turistice competitive. Obiectivele comune sunt: (i) crearea unui sistem comun de administrare a serviciilor turistice, bazat pe relații de durată dintre persoanele juridice de pe ambele maluri ale Nistrului; (ii) realizarea unor trasee istorice/produse turistice comune complexe; reanimarea excursiilor, inclusiv cu trenul turistic sau de ciclism/ATV/caiaking; aplicații digitale și hărți interactive; instruirea unei rețele de prestatori de ospitalitate (CIT, ghizi, pensiune...), inclusiv pe „vechiul drum medieval moldovenesc”; brand comun; dezvoltarea unui resort ecologic și altor atracții istorice; dezvoltarea unor direcții din regiune (turismul vinicol și gastronomic, turismul de wellness și relaxare, tratamente holistice, turismul ecologic și sustenabil, turismul de aventura, turism pescarec, cinegetic și camping, turismul balnear, turismul agricol, turismul cultural științific etc.); (iii) dezvoltarea capacităților membrilor clusterului pentru uniformizarea calității prestației turistice. Totodată, în microregiune funcționează 2 asocieri: GAL „Serpentina Nistrului” și GAL „Drumul vechi moldovenesc” care ar putea consolida antreprenorii în destinația turistică dată. O provocare este caracterul eterogen al agenților economici (e.g. dominantă – „Castelul Mimi” fiind de clasa „premium”, iar ceilalți de clasa „econom”), fiind amplsați la distanțe relativ mari unul de altul, inclusiv cu devieri majore de la traseu. Soluția ar fi distribuția fluxurilor de vizitatori de la Castel Mimi și Cetatea Benderului spre alte locații turistice într-un produs turistic complex, odată cu sporirea consumului turistic mediu și atragerea unui număr mai mare de clientele locală și fidelizarea ei. O problemă rămâne și „controlul vamal” cu dificultățile logistice de traversare a liniilor de demarcare cu regiunea transnistreană.

- Mun. Bender are importanți antreprenori de turism, inclusiv Cetatea Bender, hotelul „Benderul vechi”, hotel restaurantul „Bastionul vechi”, hotelul „Prietenia”, „Kislov craft family winery” (s. Gîsca), dar și în împrejurime Complexul turistic „Dnestrovskie zori” (s. Merenești), Casa-muzeu și pensiunea „Casa Caraman”, pensiunea „Casa Baboi”, Muzeul „Sticla” (s. Târnauca), pensiunea „La Corzun”.

- R-nul Căușeni are câțiva antreprenori de turism (hotel „Căușeni”, tabara de copii „Cârnașeni” etc.);

- mun. Tiraspol are importanți antreprenori de turism cum ar fi: hotel „Russia”, „Park Hotel”, hotel „City Club”, hotel „7 uglov”, hotel „Finish”, hostel „Like Home”, „Red Star Hostel & Camping”, „Old Tiraspol Hostel” etc.

- Convergența transriverană este asigurată datorită unui flux mare constant de clientele de pe ambele maluri ale Nistrului pe podurile Bender-Tiraspol și Gura-Bâcului-Bâcioc, trecerea pietonală Tiraspol și bacul la Tiraspol.

Zona turistică „Nistrul de Jos” se întinde pe raioanele Slobozia, Ștefan Vodă și câteva localități din estul raionului Căușeni, constituind o micro-regiune cu un potențial turistic considerabil⁷. Arealul găzduiește aproximativ 127 mii de locuitori (47 mii în r-nul Ștefan Vodă, 80 mii în r-nul Slobozia), distribuiți în două localități urbane (Ștefan Vodă și Slo-

⁷ Marina Miron, Viorel Miron, *Satele Nistrului de Jos. Aspecte istorice și etnografice*. Chișinău: MasterPrint, 2020, pp. 7-10.

bozia) și 35 de localități rurale, dintre care 22 de sate sunt în raionul Ștefan Vodă și 13 în raionul Slobozia. Forța de muncă locală însumează circa 20,6 mii de persoane, cu 8,1 mii din raionul Ștefan Vodă și 12,5 mii din raionul Slobozia, majoritatea fiind angajată în agricultură și industria alimentară, sectoare fundamentale pentru economia zonei.

Economia zonei este puternic influențată de agricultură, cu un accent deosebit pe legumicultură, producerea vinului și a conservelor. Raionul Ștefan Vodă se remarcă prin cele mai mari livezi de piersici și plantații de struguri de masă din regiune, precum și prin prezența a 11 fabrici de vin, printre care se numără celebrele vinării Purcari și EtCetera. În raionul Slobozia, agricultura este dominată de cultivarea legumelor, care reprezintă aproximativ 90% din producția totală de legume din regiunea transnistreană, incluzând zonele de sere din Ternovca, Vladimirovca și Chițcani. Aceste resurse agricole oferă o oportunitate unică de a promova produse locale distincte și de a atrage turismul gastronomic și enologic în regiune.

Zona „Nistrul de Jos” dispune de un potențial turistic semnificativ, derivat din bogăția resurselor naturale și antropice. Atracțiile naturale includ Parcul Național „Nistrul de Jos”, rezervații naturale și peisaje pitorești de-a lungul râului Nistru, care oferă posibilități variate pentru ecoturism, drumeții și activități recreative pe apă. Atracțiile culturale sunt reprezentate de mănăstiri, biserici vechi, situri istorice și muzee, care adaugă o dimensiune valoroasă patrimoniului local și contribuie la diversificarea ofertei turistice.

- În raionul Ștefan Vodă, activitatea turistică este susținută de câțiva antreprenori importanți, incluzând două hoteluri în orașul Ștefan Vodă, un hotel în cadrul vinăriei Purcari, precum și mai multe pensiuni, cum ar fi cele ale vinăriei EtCetera și locațiile din localitățile Tudora, Palanca și Cioburciu. Zona dispune, de asemenea, de o tabără pentru copii la Talmază, contribuind la oferta de turism familial și educațional.

- În raionul Slobozia, turismul și cazarea turiștilor sunt concentrate în principal în proximitatea lacului Cuciurgan, unde câțiva antreprenori au reușit să valorifice atracțiile naturale ale zonei. Totuși, dezvoltarea turismului este restricționată de caracterul sensibil al regiunii, dat fiind că Slobozia se află în apropierea frontierei cu Ucraina, ceea ce limitează accesul și diversificarea activităților turistice.

Deși zona „Nistrul de Jos” dispune de un potențial turistic ridicat, acesta este subexploatat din cauza unui număr limitat de antreprenori activi și a unor constrângeri specifice regiunii, precum accesul limitat în zonele de frontieră și infrastructura turistică insuficient dezvoltată. Pentru a valorifica pe deplin resursele disponibile, sunt necesare investiții în modernizarea facilităților turistice și în promovarea produselor locale, cum ar fi vinurile de renume și legumele proaspete, care ar putea atrage un segment mai larg de vizitatori.

Zona turistică „Nistrul de Jos” are capacitatea de a atrage turiști interesați de natură, cultură și gastronomie. Cu toate acestea, realizarea acestui potențial depinde de dezvoltarea infrastructurii turistice, diversificarea ofertelor și creșterea vizibilității atracțiilor locale. Măsurile strategice pentru promovarea antreprenoriatului turistic și crearea unor legături între sectorul agricol și cel turistic ar putea transforma această regiune într-o destinație turistică de top, consolidând astfel contribuția sa la economia regională.

Concluzii

În baza analizelor asupra zonelor turistice de pe Nistru, se pot formula următoarele concluzii economice, relevante pentru strategiile de dezvoltare a turismului și pentru îmbunătățirea sustenabilității economice a regiunii:

- De-a lungul râului Nistru există la moment cinci aglomerații economice suficient de încheiate pentru dezvoltarea unor clustere turistice transriverane pentru o administrare eficientă de către Organizații de management al destinațiilor (OMD).

- Toate zonele turistice menționate mai sus se caracterizează printr-un peisaj natural divers și atractiv, incluzând râul Nistru, insulele și plajele, rezervațiile naturale, parcurile naționale și peisajele pitorești. Acestea sunt completate de atracții antropice valoroase, precum mănăstirile rupestre, bisericile vechi, siturile arheologice și vinăriile renumite. Această combinație de resurse naturale și culturale oferă un cadru ideal pentru dezvoltarea ecoturismului, turismului cultural și rural, atrăgând vizitatori interesați de natură, istorie și experiențe autentice.

- Agricultură este un pilon economic major al regiunii, cu sectoare precum legumicultura, vinificația și horticultura având un rol esențial. Valorificarea acestor resurse prin integrarea produselor locale în oferta turistică poate genera un avantaj competitiv semnificativ. Promovarea agroturismului și a experiențelor gastronomice locale poate contribui la creșterea veniturilor și la diversificarea economiei regionale. Această integrare poate fi realizată prin dezvoltarea de rute turistice gastronomice, precum și prin colaborarea directă între fermieri, vinificatori și operatorii turistici.

- Dezvoltarea turismului în zona Nistrului este puternic influențată de nivelul scăzut al investițiilor în infrastructura turistică și de lipsa facilităților moderne de cazare și agrement. Observațiile indică un număr mic de unități de cazare funcționale și un deficit semnificativ de facilități turistice, ceea ce limitează capacitatea de atragere a vizitatorilor. Este necesară o strategie orientată spre investiții în modernizarea și extinderea infrastructurii turistice, inclusiv în domenii precum transportul fluvial, porturile turistice, dezvoltarea pensiunilor și modernizarea hotelurilor. Investițiile publice și private în infrastructura turistică vor contribui la creșterea atractivității regiunii Nistrului și la stimularea economiei locale.

- Dependența regiunii de activitățile agricole și de resursele naturale subutilizate subliniază necesitatea diversificării economiei locale prin dezvoltarea de noi produse și servicii turistice. Segmentarea ofertei turistice pentru a include turismul de aventură, ecoturismul, turismul cultural și wellness poate atrage un public mai diversificat. Diversificarea poate, de asemenea, reduce vulnerabilitatea economică a regiunii la factori externi, precum schimbările climatice sau perturbările geopolitice.

- Un aspect critic observat este impactul negativ al Complexului Hidroenergetic de la Novodnestrovsk asupra temperaturii apei Nistrului, care afectează turismul de agrement și activitățile recreative pe apă. Această situație subliniază importanța evaluării și gestionării impactului de mediu al infrastructurilor energetice asupra turismului și economiei locale. O abordare durabilă implică adoptarea unor măsuri de atenuare, cum ar fi reconfigurarea fluxurilor de apă pentru a menține condițiile optime pentru turism și recreere.

- Accesul limitat la anumite zone, în special în proximitatea frontierelor, împiedică creșterea turismului transfrontalier și reduce oportunitățile economice. Îmbunătățirea infrastructurii de transport și facilitarea accesului la zonele turistice sunt esențiale pentru stimularea vizitelor și pentru dezvoltarea economică regională. Crearea unor conexiuni mai bune între destinațiile turistice, inclusiv prin transport fluvial și modernizarea drumurilor, poate avea un impact pozitiv asupra fluxului turistic și asupra economiei locale.

- Datele indică un număr redus de antreprenori activi în turism, ceea ce sugerează nevoia unor politici publice menite să încurajeze inițiativele antreprenoriale și să sprijine dezvoltarea de noi afaceri în domeniu. Stimulentele financiare, programele de formare

profesională și facilitățile fiscale pentru investitorii în turism ar putea contribui la creșterea numărului de operatori turistici și la diversificarea ofertei. Încurajarea parteneriatelor public-private și sprijinirea startup-urilor în turism sunt măsuri strategice care pot accelera dezvoltarea economică a regiunii Nistrului.

- Regiunea Nistrului deține un potențial neexploatat pentru dezvoltarea unui brand turistic distinct, care să pună în valoare resursele naturale și culturale locale. Crearea unei identități turistice regionale puternice, bazată pe specificul local, poate atrage noi segmente de turiști și poate consolida economia turistică. Campaniile de marketing integrate, participarea la târguri internaționale și colaborarea cu agențiile de turism sunt esențiale pentru creșterea vizibilității destinației pe piețele internaționale.

În final, zona Nistrului din Moldova are un potențial economic semnificativ care poate fi realizat printr-o strategie integrată de dezvoltare turistică, bazată pe investiții în infrastructură, promovarea produselor locale și diversificarea ofertei turistice, coordonarea profesionistă în cadrul unor organizații de management al destinațiilor. O abordare coordonată între autoritățile publice, sectorul privat și comunitățile locale este esențială pentru a transforma această regiune a Nistrului într-o destinație competitivă, sustenabilă și capabilă să contribuie semnificativ la economia națională.

IMPACTUL PATRIMONIULUI TURISTIC LA CONCEPEREA ȘI FORMAREA OFERTEI TURISTICE A ȚĂRII

The impact of tourist heritage in shaping and developing a nation's tourism offer

CZU: 338.486:008(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13764827>

Nicolae PLATON

Doctor habilitat, conferențiar universitar
Academia de Studii Economice din Moldova,
Director al Centrului de Informare și Promovare în Domeniul Turismului
din Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7365-1144>
E-mail: platonanat@yahoo.com, platon.nicolae@ase.md

Elena CABAC

Drd., Academia de Studii Economice din Moldova
E-mail: elena.cabac@undp.org

Felicia ZAPOROJAN

Drd., Academia de Studii Economice din Moldova
E-mail: zaporojanfelicia@gmail.com

Summary. The research of the tourism phenomenon has captured the attention of an impressive volume of researchers, who analyze the tourism phenomenon through the lens of the lens of both natural and human-made tourism potential, as well as the socio-economic impacts of its development. By harnessing the tourist heritage of a country, tourism satisfies both human motivations and economic needs of the country. By leveraging a country's natural and human resources, tourism serves to meet both human desires and the economic needs of the nation. As a result, tourism emerges as one of the most intricate economic sectors globally, encompassing a wide array of activities and engaging society as a whole in its growth.

This article discusses the key and supporting elements of the tourist heritage that form the foundation of the national tourism offer in the Republic of Moldova, aimed at maintaining a consistent flow of visitors to the country's destinations.

Key words: tourism heritage, natural potential, anthropogenic potential, tourist destination, tourist activity, sustainable development

JEL: Z3, Q 56

Actualitatea temei de cercetare

Turismul este una dintre industriile care trebuie să se implice în dezvoltarea durabilă, ca industrie a resurselor, dependentă de potențialul natural și antropoc, de moștenirea culturală a societății. Turismul comercializează aceste resurse ca parte a propriului produs, dar în același timp împarte anumite resurse cu alți utilizatori cum a fi populația țării.

Este esențial ca turismul să fie activ în problemele dezvoltării durabile și să coopereze cu alte industrii în asigurarea calității și longevității resurselor pe care se bazează întreaga activitate turistică. Totodată, trebuie de atras atenția și asupra faptului, că la conceperea ofertei turistice a țării este necesar de luat în calcul elementele patrimoniului turistic și elementele de atractivitate turistică, pentru a forma produsul turistic și fi competitivi pe piața turismului internațional. Elementele de atractivitate a unei destinații turistice includ: poziția geografică, desfășurarea de evenimente, activitățile de agrement și animație, echipamentele turistice, rețeaua de comerț destinată turiștilor.

Deoarece fundamentul pe care se clădește oferta turistică a unei destinații turistice este reprezentată de patrimoniul turistic al țării, consideram oportun de a dezvolta această tematică în articolul respectiv, care în opinia noastră este un subiect actual și de interes public.

Argumentele ce se impun la cercetarea temei respective rezultă din:

- dezvoltarea studiilor de fundamentare a cercetărilor cu privire la patrimoniul turistic al țării;
- exprimarea unor opinii și concluzii argumentate pe subiectul cercetării realizate;
- reliefa observățiilor prin punerea în evidență a variabililor constatate, stabilind prin aceasta, relații de cauzalitate, bazate pe unele teorii ale cercetării;
- scoaterea în evidență a unor propuneri și recomandări, ca consecință a studiului realizat.

Metode științifice aplicate

Metodologia de cercetare științifică aplicată în elaborarea prezentului articol, ne-a servit drept temei pentru aprofundarea studierii și cunoașterii elementelor de bază și a celor secundare a patrimoniului turistic, studiu necesar pentru a înțelege modul de concepere și formare a ofertei turistice naționale. Printre mijloacele esențiale de cercetare utilizate pot fi nominalizate următoarele:

- **cunoașterea științifică** realizată pe parcursul cercetării treptat și gradual, care a permis perceperea și sesizarea esenței fenomenelor, cunoașterea temeinică a legăturilor funcționale dintre elementele patrimoniului turistic și oferta turistică a țării;
- **cercetarea aplicativă** a avut ca sarcină furnizarea de date necesare pentru direcționarea activității practice în vederea creșterii muncii metodice. Rezultatul cercetării aplicative a avut drept scop formularea unor propuneri și recomandări practice privind rolul patrimoniului turistic în dezvoltarea destinației turistice. De asemenea, cercetarea aplicativă a permis găsirea soluțiilor și direcției de studiere a fenomenului investigat, prin care se pot rezolva diverse probleme.
- **cercetarea motivațională** include în sine o gamă de metode și tehnici psiho-sociale, necesare pentru a obține informații primare care facilitează o mai bună înțelegere a motivelor pentru care consumatorii-turiști selectează o destinație turistică nouă. Această cercetare caută să determine și să explice cauzele motivaționale ale comportamentului de cumpărare ale consumatorilor-turiști.

Relevanța articolului

Respectivul articol constituie o contribuție a autorilor la cercetarea problematicii referitoare la modul de valorificare a patrimoniului turistic pentru a fi utilizat la conceperea și formarea ofertei turistice a țării, destinate dezvoltării turismului receptor.

Introducere

Turismul poate fi caracterizat ca coloană vertebrală a economiei pentru multe țări din Uniunea Europeană. Conform datelor EuroStat turismul reprezintă cea de a patra categorie de exporturi ca mărime din Uniunea Europeană și aduce beneficii colaterale economiei europene în ansamblul său. Astfel, un euro din valoarea adăugată generată de turism determină o valoare adăugată suplimentară de 56 de cenți, cu efect indirect asupra altor industrii. Republica Moldova trebuie să se alinieze la aceste performanțe. Dar pentru a se alinia la aceste performanțe este necesar de creat un produs turistic competitiv și atractiv, ca să poată concura cu marile puteri turistice ale Europei.

În aceste condiții, poziționarea Republicii Moldova ca destinație turistică care oferă un vast patrimoniu cu atracții turistice și experiențe de călătorie unice, o destinație cu oameni primitivi și cu servicii comparabile cu cele oferite în țările Europei de Vest, trebuie să devină un imperativ al timpului.

Descrierea tematicii

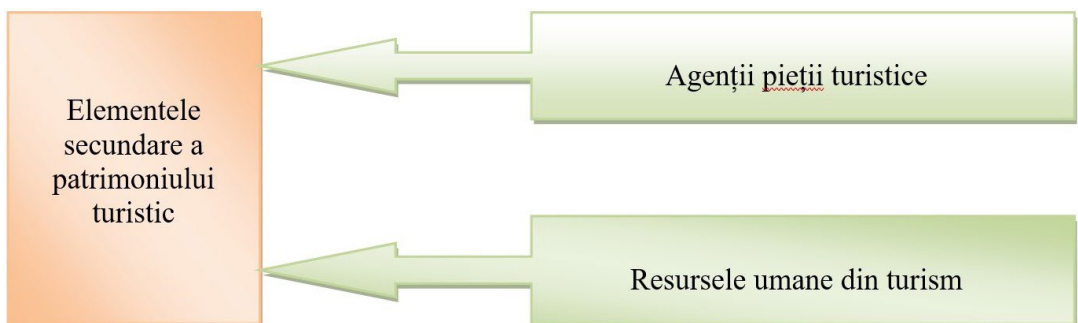
Patrimoniul turistic ca premisă esențială în organizarea turistică a unui spațiu geografic este format din multiplele componente ale mediului natural și antropic, care împreună ne oferă peisaje și obiective turistice deosebit de frumoase și atractive. Acestea reprezintă fundamentul ofertei turistice pentru orice destinație de pe glob.

În opinia autorilor, patrimoniul turistic al unei țări este definit ca totalitatea elementelor de atractivitate turistică, care acționează fie în ansamblu, fie independent, pentru dezvoltarea activităților turistice.

Legea 352/2006 definește patrimoniul turistic ca „ansamblu de elemente ce stau la baza desfășurării activității turistice pe un anumit teritoriu, incluzând resursele turistice naturale și antropice, baza tehnico-materială, infrastructura generală, infrastructura turistică și bunurile destinate consumului turistic”.

În general, patrimoniul turistic natural formează, prin componentele sale, suportul material și mediul ambiental al tuturor activităților turistice, iar prin însușirile educative, cognitive, estetice și curative se constituie în motivații ce declanșează fluxuri turistice.

Din punct de vedere structural patrimoniul turistic al unui spațiu geografic este compus din trei *elemente de bază*, elemente reflectate în **Figura 1**.

Sursa: Elaborată de autori.

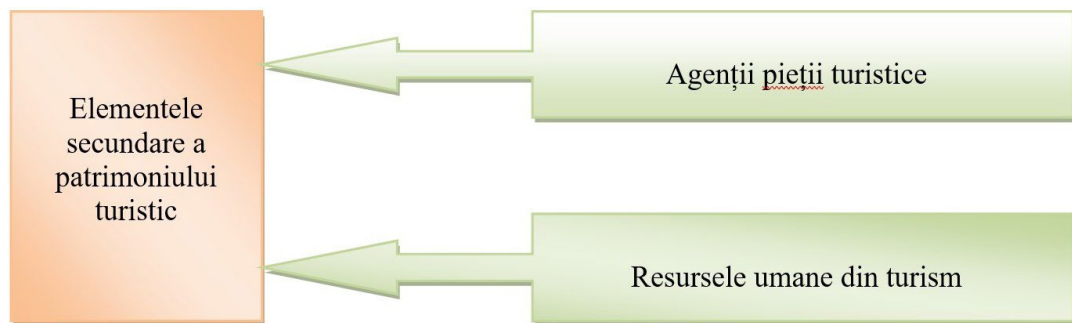
Elementele de bază a patrimoniului turistic pot fi descrise și caracterizate astfel:

1. potențialul turistic natural și antropic include componente naturale sau antropice, care reprezintă materia primă pentru activitățile turistice. Componentele naturale sau antropice sunt privite de către specialiști ca atracții turistice și resurse turistice, termeni al căror conținut diferă. Grupul de autori Nicolae Neacșu, Petre Baron, Vasile Glăvan și Monica Neacșu sunt de părerea „că noțiunea de „atracție turistică” definește mai mult latura afectivă a diferitor componente ale potențialului turistic, pe când termenul de „resursă turistică” este mai complet și redă implicațiile acestuia în activitatea de turism, ca domeniu economic.

2. **infrastructura turistică** include drumurile de acces, telecomunicații, apă și canalizare, energie electrică, alte diverse utilități;

3. **baza tehnico-materială** include structuri de primire turistică cu funcțiuni de cazare, unități de alimentație, structuri de agrement, spații de comercializare a suvenirilor, dotări specifice turismului etc.

La elementele de bază a patrimoniului turistic trebuie adăugate și **elementele secundare**, fără de care prestația turistică este imposibilă. Elementele secundare sunt reflectate în **Figura 2**.

Sursa: Elaborată de autori.

Elementele secundare a patrimoniului turistic pot fi descrise și caracterizate astfel:

1. **agenții pieței turistice**, care sunt implicați în prestația turistică: agențiile de turism detaliate, tur-operatorii, birourile și centrele de informare turistică.

2. **resursele umane**, care sunt formate din: personalul specializat (managerii pe rezervări și vânzări, însoțitorii de grup, ghizi de turism); personalul de deservire (bucătari, barmani, chelneri, recepționiste etc.), personalul tehnic (ingineri, muncitori, derdicătoare, șoferi etc.).

Ca rezultat al celor enunțate, putem deduce, că desfășurarea activității turistice la nivelul exigențelor contemporane ale consumatorilor-turiști și în pas cu schimbările de perspectivă ale volumului și intensității cererii turistice naționale și internaționale pentru o destinație turistică nu se poate de realizat fără existența:

- a) a unui potențial turistic natural și antropic de valoare;
- b) a unei baze tehnico-materiale adecvate;
- c) a unei infrastructuri turistice dezvoltate;
- d) a unor agenți ai pieței turistice flexibili la schimbare;
- e) a unor resurse umane experimentate.

În consecință, „succesul unei destinații turistice este determinat de modul în care aceasta reușește să garanteze și în același timp să asigure vizitatorilor, prin întreaga sa ofertă, o

experiență unică, care să egaleze sau să depășească multiple alte destinații de alternativă”¹. Astfel, în opinia noastră, experiența unică și inedită în cadrul unei destinații turistice poate fi asigurată preponderent de potențialul turistic natural și antropic al acestei destinații.

Potențialul natural cât și cel antropic prezintă diferențe majore de la o țară la alta, de la o regiune la alta, datorită faptului că gradul de înzestrare cu resurse turistice este inegal repartizat. Acest fapt conduce la asigurarea nivelurilor diferite de protecție a patrimoniului existent. De aceea, valorificarea patrimoniului în scopuri turistice trebuie să prevadă formarea unui buget de cheltuieli necesare pentru supraveghere și protecția acestuia.

Conștientizând despre beneficiile oferite de către patrimoniul turistic și ținând cont de faptul că obiectivele privind conservarea acestuia nu pot fi obținute în lipsa implicării active a guvernului, este necesar ca politicile pentru conservarea patrimoniului să fie luate în vizorul Ministerului Culturii, ca organ al administrației centrale de specialitate, iar acțiunile sale trebuie coordonate cu ministerul de resort – Ministrul Mediului. Scopul aceste intervenții ține de asigurarea unei durabilități în valorificarea patrimoniului turistic în scop turistic.

„Durabilitatea turistică trebuie se cuprindă toate formele de turism, care în dezvoltarea și practicarea lor, se bazează pe principii ecologice, adică fără să deranjeze sau să distrugă mediul natural și antropic, moștenirea istorică și culturală, ci, dimpotrivă, să le protejeze, conserve și să le îmbunătățească”².

În aceste condiții, planurile de management ale ministerelor de resort privind valorificarea patrimoniului turistic, trebuie racordate la principiile asumate de Uniunea Europeană privind protecția mediului, elucidate în *Tabelul 1*.

Tabelul 1. Principiile asumate de Uniunea Europeană privind protecția mediului

Nr.	Principiul	Caracteristica
1.	Prevenției	Conservarea naturii se realizează eficient dacă sunt eliminate sau diminuate efectele posibilelor amenințări. Domeniul turismului produce prin saturația amenajărilor și a circulației turistice o serie de provocări negative pentru ramură.
2.	Precauției	Lipsa studiilor științifice complete nu poate fi considerată ca motiv de acceptare a unor activități ce pot avea impact negativ semnificativ asupra naturii.
	Poluatorul plătește	Cel ce cauzează distrugerea naturii și a biodiversității trebuie să plătească costurile de prevenire, reducere a impactului sau reconstrucție ecologică.
	Participării publicului	Publicul trebuie să aibă acces la informațiile de mediu și dreptul de a participa în procesul de luare a deciziilor de valorificare a resurselor naturale și de mediu.
	Bunei guvernări	Acest principiu trebuie să îndeplinească opt caracteristici majore: să fie participativă, măsurabilă, transparentă, responsabilă, eficientă și echitabilă și în acord cu normele legale.

¹ Ana-Maria Nica, *Turism și competitivitate în economiile emergente*. București: Editura ASE, 2015, p. 106.

² N. Platon, F. Zaporojan, E. Cabac, Managementul destinației turistice prin prisma turismului verde, in: *Lucrările Științifice ale Conferinței Științifice Internaționale „Strategii și politici de management în economia contemporană”*, ediția a VIII, din 24-25 martie 2023, ASEM, p. 220.

Integrării sectoriale	Valorificarea naturii și utilizarea durabilă a componentelor sale trebuie luate în considerare în procesul de luare a deciziilor și de stabilire a politicilor sectoriale.
Abordării ecosistemice	Reprezintă o strategie de management integrat, adaptiv, bazat pe aplicarea unor metodologii științifice corespunzătoare care iau în considerare structura și funcțiile ecosistemelor și capacitatea lor de suport.
Rețelelor ecologice	Pentru asigurarea conectivității dintre componentele biodiversității cu cele ale peisajului și ale structurilor sociale, având ca și componente centrale ariile naturale protejate se stabilesc culoare ecologice de legătură.
Subsidiarității	Reglementează exercițiul puterii, deciziile necesitând a fi luate la nivelul cel mai de jos (local, raional, regional, național).
Compensării	În cazul în care există un impact negativ și în lipsa unor soluții de alternativă, pentru obiectivele de interes public major se stabilesc măsuri compensatorii la serviciile și beneficiile conservării naturii și a biodiversității.

Sursa: Preluată și ajustată de autori după sursa³

Ca rezultat a celor menționate, autorii consideră, că valorificarea în condiții optime de durabilitate a patrimoniului turistic al țării, trebuie să reprezinte una din principalele preocupări ale administrației publice centrale de specialitate, fiind totodată și una dintre principalele modalități de stimulare a cererii turistice și de realizare a unui nivel calitativ ridicat de satisfacere a necesităților consumatorilor-turiștilor. În același timp, patrimoniul turistic poate contribui la diversificarea serviciilor turistice, înscriindu-se printre soluțiile de atragere a potențialilor consumatori-turiști, cu influență directă asupra creșterii eficienței și atenuării caracterului sezonier al activității de turism.

Vorbind despre caracterul sezonier al activității turistice din Republica Moldova, apare necesitatea de a identifica soluții eficiente pentru redresarea acestei situații, care în opinia autorilor, nu este deloc simplă pentru ramura turistică a țării. **Soluțiile** propuse de autori sunt următoarele:

- crearea unor produse turistice mai variate, care pot fi consumate în orice anotimp;
- includerea tipurilor de agrement în dependență de anotimp;
- includerea în oferta turistică a acelor forme motivaționale de turism care corespund anotimpului;
- ajustarea programelor excursioniste în dependență de anotimp;
- includerea animației în prestația turistică;
- completarea ofertei cu activități de divertisment;
- organizarea serilor gastronomice tematice.

Nivelul satisfacției rezultate ca consecință a consumului turistic, este dependent, în mare măsură, de soluțiile identificate, care pot corespunde așteptărilor turiștilor, respectiv imaginii pe care și-a făcut-o turistul în privința posibilităților de recreere și odihnă. În cazul în care apar neconcordanțe cu aceste așteptări, se poate atesta o scădere a gradului de atractivitate a ofertei turistice, iar ca consecință are loc diminuarea fluxului turistic.

³ E. Bogan, T. Simon, M. Căndea, *Patrimoniul turistic al României*. București: Editura Universitară, 2021, pp. 36-37; <https://mmediu.ro/articol/conventii-de-mediu/79>

Pentru a nu se ajunge la această situație, în corespundere cu obiectivele managementului turistic modern, diversitatea și nivelul calitativ al serviciilor turistice trebuie să fie concepute astfel, încât să răspundă următoarelor **criterii**:

- ✓ satisfacerea preferințelor și gusturilor pentru activități recreative și de divertisment ale diferitor categorii de turiști: de la turismul de masă până la turiștii individuali, care își pot manifesta doleanțele individualizate cu caracter de unicitate;
- ✓ oferirea posibilității de acumulare a unor experiențe inedite;
- ✓ spectrul de servicii oferite trebuie să cointereneze prin diversitatea sa pe fiecare turist, pentru ca acesta să solicite cât mai multe prestații;
- ✓ oferirea la cererea turistului a posibilității de substituire a unui produs turistic cu alt produs turistic, reieșind din interesele și necesitățile acestuia.

Toate aceste criterii au importanță majoră pentru atragerea segmentelor de vizitatori și de turiști care pot avea preferințe pentru o anumită destinație turistică. Sunt necesare abordări active de marketing pentru a pune în aplicare toate oportunitățile și de a genera plusvaloare ofertei turistice.

Din toate cele prezentate, rezultă faptul, că calitatea deservirii turistice trebuie raportată în totalitate la exigențele consumatorilor-turiști, pentru a nu periclita cererea la produsul turistic autohton.

Concluzie

Industria turistică reprezintă un sector cu identitate proprie aflat în plin proces de evoluție. La nivelul țărilor unde turismul are trend ascendent, acest sector contribuie la crearea locurilor de muncă, sporește venitul național, atrage mijloace valutare în țară, echilibrează balanța comercială de plăți.

Experiența țărilor cu turism dezvoltat trebuie să ne motiveze ca să depunem eforturi considerabile pentru a deveni performanți și competitivi pe piața turismului internațional.

În aceste condiții, viitorul prosper al Republicii Moldova ține și de dezvoltarea durabilă a ramurii turistice a țării. Atât guvernul, cât și mediul de afaceri trebuie să fie conștienți de faptul, că vor trebui să treacă peste un număr impunător de provocări și impedimente pentru a se asigura că ramura turistică se dezvoltă durabil și în direcție corectă, realizează beneficii atât pentru societate în particular, cât și pentru economia țării în ansamblu.

De aceea, pentru a face față acestor provocări este necesar de elaborat un Master-plan de țară care să ne ghideze în realizarea activităților necesare. Lipsa acestei Master-plan poate conduce la degradarea resurselor turistice naturale și antropice cu implicații socio-economice destul de grave. Pentru a preveni această situație, autorii prezentului studiu vin cu anumite **propuneri și recomandări**:

1. Elaborarea și aprobarea Strategiei de Dezvoltare a Turismului „Turism – 2030”;
2. Completarea și modificarea Legii 352/2006 „Cu privire la organizarea și desfășurarea activității turistice în Republica Moldova”;
3. Aprobarea Planului Strategic de Marketing al țării;
4. Organizarea consultărilor publice pe subiectele ce țin de dezvoltarea ramurii turistice;
5. Perfecționarea și reciclarea permanentă a resurselor umane antrenate în activitatea turistică;
6. Implementarea SIA „Registrul turismului”, menit să asigure evidența patrimoniului turistic al țării;

1. Crearea Organizațiilor de Management al Destinației pentru a atrage fonduri europene în vederea dezvoltării ramurii turistice;
2. Dezvoltarea în teritoriu al Centrelor de Informare Turistică;
3. Elaborarea și punerea în aplicarea practică a traseelor turistice mixte cu țările vecine.
4. Organizarea tururilor informaționale pentru tur-operatorii străini interesați de comercializarea Republicii Moldova ca destinație turistică.

Concluzionând asupra celor relatate, menționăm că obiectivul strategic general de dezvoltare a turismului în Republica Moldova îl reprezintă crearea unei destinații turistice competitive și atractive pe plan internațional, unde patrimoniul turistic poate juca rolul central în motivația turistică.

**ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР ОДЕСИ –
ОБ'ЄКТ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО
*The Historic Centre of Odesa – UNESCO World Heritage Site***

UDC: 008:725.94.025(477.74-21)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754862>

Юрій ПИСЬМАК / Yuri PISMAK

Дійсний член Інженерної академії України,

Почесний працівник культури України.

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури,

Одеська державна академія будівництва та архітектури

Full member of the Engineering Academy of Ukraine,

Honorary Worker of Culture of Ukraine

Ukrainian Association of cultural and historical monuments,

Odesa State academy of Civil engineering and architecture (Odesa, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5383-3880>

E-mail: pismakart21@gmail.com

Summary. On the 4th of April 2024, in Odesa with the participation of Audrey Azoulay, Director-General of UNESCO, there took place the official ceremony of the inauguration of the information plaque devoted to the insertion of the “Odesa Historic Centre” to the UNESCO World Heritage list. It was preceded by the decades of intensive work of Odesa investigators – historians of architecture and town-planning, specialists in the field of conservation and restoration of architectural heritage. Particular attention in this respect should be paid to the valuable contribution of academicians Vadym Lisenko and honorary member of Ukrainian Academy of Architecture Natalia Motyrieva. International scientific conferences devoted to this subject were organized and took place. But only the full scale invasion, firing and real threat of destructing valued objects of Odesa architectural heritage due to war actions urged on the UNESCO leaders to agree finally to take over our heritage. The official decision to take over was reached on the 25th of January 2023.

Keywords: cultural influence, historical and architectural reserve, the historic centre of Odesa, UNESCO World Heritage list.

4 квітня 2023 р. в Одесі, за участю Генеральної директорки ЮНЕСКО Одрі Азуле (Audrey Azoulay), відбулася офіційна церемонія відкриття інформаційного знака, присвяченого включенню об'єкта «Історичний центр Одеси» до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Під час офіційної церемонії, пані Одрі Азуле, разом з І-ю заступницею Міністра закордонних справ України Еміне Джапаровою, передали Одеському міському голові Геннадію Труханову Сертифікат про внесення історичного центру міста Одеси до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Напис на меморіальній дошці, яка була урочисто відкрита у цей день, гласить: «The Historic Centre of Odesa was inscribed as a UNESCO World Heritage Site on January 25, 2023, acknowledging its outstanding universal value and the need to protect it for the benefit of all humanity. Plaque inaugurated by Audrey Azoulay, Director-General of UNESCO, on April 4, 2023 • Історичний центр Одеси було внесено до Списку всесвітньої спадщини

ЮНЕСКО 25 січня 2023 року, визначаючи його видатну універсальну цінність та необхідність його захисту на благо всього людства. Меморіальну дошку урочисто відкрито Одрі Азуле, генеральним директором ЮНЕСКО 4 квітня 2023 року» (Рис. 1).

Рис. 1. Меморіальна дошка, відкрита 4 квітня 2023 р. в пам'ять про внесення Історичного центру Одеси до Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО. Світлина В. Богатирьова.

В своїй промові Одрі Азуле сказала: «Хочу зазначити, що включення частини [виділене мною, Ю.П.] центру Одеси до списку Всесвітньої спадщини – це своєрідний меседж солідарності від світової спільноти. Ми хочемо, щоб ви побачили, що у ці важкі часи ми вас підтримуємо, і звичайно ж, вважаємо за необхідність зберегти ваше місто. Бо це важливо як для українців, так і для європейців та всього світу, адже Одеса – це космополітичне місто. Одеса є вагомою для всього світу, бо має унікальну історію, яка формувалася під впливом різних культур, таких як італійська, грецька, молдовська, єврейська, українська, а також французька, австро-угорська, турецька та польська... Тобто місто відкрите для всіх і відкрите для майбутнього!». Від себе додамо, що історико-архітектурна спадщина Одеси з кінця XVIII ст. і до другого десятиліття XX ст. (включно) формувалася також під значним і помітним впливом британської культури. Далі генеральна директорка ЮНЕСКО сказала: «*Я хочу привітати всіх одеситів. Саме ви захищаєте місто, його красу. І мова не лише про те, що було зроблено з початку війни, але й про роки й століття до цього – ту роботу, яку ви робили, аби зберегти красу вашого міста для наступних поколінь. Хай місто буде збережено й надалі*». Під час свого офіційного візиту до Одеси Одрі Азуле оглянула низку визначних місць Одеси. Вона оглянула Потьомкінські сходи, Приморський бульвар, будівлю Одеської міської ради, відвідала Одеський національний академічний театр опери та балету. Пані Азуле відвідала також Одеський національний художній музей та розповіла про нову ініціативу ЮНЕСКО зі збереження колекції Одеського археологічного музею. Офіційно рішення про включення історичного центру Одеси до основного списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО було прийняте 25 січня 2023 р.

Важливим етапом підготовки до цієї дуже важливої історичної події, було проведення в Одесі (2015–2017 рр.) низки Міжнародних наукових конференцій (I–V), під загальною назвою “International scientific-practical conference “Preservation of historic buildings in the central part of Odesa via inscribing in UNESCO World heritage list” (I – 28-29 січня

2015 р., II – 24-26 червня 2015, III – 2-4 грудня 2015 р., IV – 14-16 грудня 2016 р., V – 7-8 грудня 2017 р.). Автор цих рядків брав участь (як доповідач) в усіх п'яти конференціях.

Але, тільки повномасштабне вороже вторгнення, обстріли і реальна загроза фізичного знищення цінних об'єктів історико-архітектурної спадщини Одеси внаслідок військових дій, підштовхнули керівництво ЮНЕСКО нарешті погодитися на прийняття нашої спадщини під свою егіду. З грудня 2023 р. під посиленням захистом ЮНЕСКО знаходяться: будівля Одеського національного академічного театру опери та балету і будівля Одеської обласної філармонії ім. Давида Ойстраха.

Цьому передували десятиліття напруженої роботи одеських дослідників – істориків архітектури і містобудування, фахівців з питань збереження і наукової реставрації цінних об'єктів архітектурної спадщини. Серед них особливої уваги заслуговує внесок академіка Вадима Андрійовича Лісенка і почесного члена Української академії архітектури Наталії Миколаївни Мотиревої.

Голові Правління Одеської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Мотиревій Наталії Миколаївні рішенням загальних зборів Української Академії архітектури (УАА) 30 червня 2023 р. було присвоєне звання Почесний член Української академії архітектури. Відповідний Диплом (№ 127) прибув до Одеси і був вручений 18 вересня 2023 р. Його прикрашає підпис президента Української академії архітектури Олега Семеновича Слєпцова – Народного архітектора України, лауреата Державної премії у галузі архітектури, доктора архітектури, професора. Творча біографія Н.М. Мотиревої пов'язана з Одеською державною академією будівництва та архітектури. Наталія Миколаївна була членом державної екзаменаційної комісії з захисту дипломних проєктів за спеціальністю «Архітектура», а також працювала (за сумісництвом) на посаді доцента на Архітектурному факультеті ОІБІ-ОДАБА. Працюючи на посаді керівниці Одеської філії інституту «Укрпроектреставрація», завжди надавала допомогу і підтримку студентам, аспірантам і викладачам нашої Академії в зборі матеріалів для курсових, дипломних, дисертаційних робіт. Своєю самовідданою багаторічною творчою працею, Н.М. Мотирева ще наприкінці 80-х років минулого ХХ століття заклала основи видатного досягнення сьогодні – включення історичного центру Одеси (у розширеному вигляді) до Основного списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО. Виявила і дослідила тисячі пам'яток архітектури, містобудування та історії в Одесі, Одеській області та інших територіях України і ініціювала їх взяття під охорону державою з присвоєнням відповідного статусу. Є авторкою і керівницею низки архітектурних і архітектурно-реставраційних проєктів, серед яких: проєкт реставрації палацу Вітта (м. Одеса, вул. Ланжеронівська, 1), будівлі Музею «Філікі Етерія» (з розміщенням філії Грецького фонду культури) (м. Одеса, пров. Красний, 16-20) та багатьох інших. Архітекторка була однією з ініціаторів відродження Одеського кафедрального Спасо-Преображенського собору і багато зробила для цього. Н. М. Мотирева у 1990–1993 рр. розробила концепцію і проєкт Історико-архітектурного заповідника Одеси, створеного (затвердженого) Постановою Кабінету Міністрів України № 333 від 23 травня 1994 р. На жаль, цей заповідник проіснував лише 1 рік 4 місяці і 2 дні. Але важко не погодитись з тим, що саме той проєкт заповідника був прообразом і предтечою того, чим пишається Одеса сьогодні – історичним ареалом середмістя Одеси під егідою ЮНЕСКО. Про ті події пише в своїй книзі д. е. н., член-кореспондент Національної академії наук України Валентин

Костянтинович Симоненко¹. «Наталіє Миколаївно, дорога! Щиро вітаю Вас з цією заслуженою нагородою! Ви присвятили справі реставрації, збереження архітектурної спадщини України все своє творче, натхненне життя. Пам'ятки Києва, Чернігова і, особливо, Одеси Ви захищаете самовіддано, з великою любов'ю. Честь Вам і слава!» – привітала свою колегу Олена Миколаївна Титова, к.і.н., Заслужений працівник культури України, членкиня Національного комітету ICOMOS, багаторічна директорка Центру пам'ятокознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. А першим привітав Н. М. Мотиреву з отриманням Диплома Почесного члена УАА голова Наглядової ради ОДАБА Симоненко Валентин Костянтинович – Герой України, заслужений економіст України, член-кореспондент НАН України, д. е. н., Почесний громадянин м. Одеси. Тут доречно пригадати, що коли в Одесі знищували місцеву філію Науково-дослідного та проєктного інституту «Укрпроєктреставрація», а її тодішній керівниці Н. М. Мотиревій (яка сьогодні очолює Одеську обласну організацію Українського товариства охорони пам'яток історії та культури) відірвали рукав, коли виштовхували з приміщень інституту на вулицю. Потім, зі зброєю в руках, захоплювали приміщення Одеської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (вул. Преображенська 21, на розі вул. Пастера), знищували її багатий і дуже цінний для збереження архітектурних перлин минулого архів...

Великий внесок у справу підготовки та обґрунтування необхідності включення архітектурної спадщини Одеси до Основного Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО зробив видатний український вчений – Лісенко Вадим Андрійович (25.12.1937 – 26.01.2016) – доктор технічних наук, професор архітектури і реставрації, академік Інженерної академії України, Академії будівництва України, член-кореспондент Української академії архітектури, Міжнародної інженерної академії, дійсний член ICOMOS, засновник і перший президент Південноукраїнського відділення Національного комітету ICOMOS, завідувач кафедри «Архітектурні конструкції, реставрація і реконструкція будівель, споруд та їх комплексів» Одеської державної академії будівництва та архітектури. Дитиною, під час Другої Світової війни, маленький Вадим переніс жакіття ворожої блокади Ленінграда. З 1945 року до останніх днів, проживав в Одесі (провулок Ляпунова), після призначення його батька, Андрія Онисимовича Лісенка (1907–1970) на посаду першого, після визволення Одеси від загарбників, головного архітектора міста. Відомий архітектор А.О. Лісенко зробив значний внесок у післявоєнні відродження і відбудову Одеси. 1955–1960 рр. Вадим Андрійович навчався в Одеському інженерно-будівельному інституті на факультеті промислового і цивільного будівництва. Після отримання диплома інженера-будівельника, у 1960 р. почав свою трудову діяльність на посаді архітектора в Одеській філії Державного інституту проєктування міст, куди був направлений для реалізації свого дипломного проєкту «Планетарій у м. Одесі». 1963–1967 рр. – аспірант, асистент, старший викладач, доцент ОІБІ. У 1967 р. В.А. Лісенко захистив кандидатську дисертацію «Ремонт і відновлення залізобетонних конструкцій композиційними полімерними матеріалами» і отримав вчений ступінь кандидат технічних наук по спеціальності «Будівельні конструкції і матеріали». 1968–1969 рр. – пройшов курс перекладачів (французька мова) в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка. 1970–1971 рр. працював доцентом у місті

¹ В.К. Симоненко, *Одеський набат. Пошуки об'єднаного творення*. К., 2020, сс. 204-211 / V.K. Symonenko, *Odes'kyu nabat. Poshuky ob'yednavchoho tvorennya*. Kyiv., 2020, ss. 204-211.

Пномпень (Камбоджа). В той час в країнах колишньої французької колонії Індокитай (В'єтнам, Лаос, Камбоджа) тривала війна. Найбільш жорстокі битви, звісно, точилися на теренах В'єтнаму. Але, чи можна назвати безпечною викладацьку роботу в такому буремному регіоні світу у такі часи? Вадим Андрійович досліджував там храмовий комплекс Ангкор-Ват, збудований у XII ст. за часів правління короля Сур'явармана II. З 1963 року і до останніх днів, більш ніж 52 роки, викладав в ОІБІ-ОДАБА. З 1975 р. – завідувач кафедри. Серед 20 авторських проєктів В.А. Лісенка: проєкти реставрації Лютеранської церкви в Одесі (1984 р.), Потьомкіських сходів (1996–2002 рр.), реставрації і реабілітації будівлі Одеського академічного театру опери і балету (1991–1995 рр.). Укладач книги спогадів «Лісенко Андрій Онисимович: есе про архітектуру Одеси» (2005 р.). Творчу і науково-педагогічну діяльність В.А. Лісенко успішно поєднував з громадською роботою. Останні роки він очолював Раду ветеранів ОДАБА. У 1974–1975 рр. він – декан Архітектурного факультету, а з 1975 р. – завідувач кафедри архітектурних конструкцій. У 1990 році В.А. Лісенко захистив докторську дисертацію «Захисно-конструкційні полімер-розчини для реставрації пам'яток архітектури, історії та культури» і отримав вчений ступінь доктор технічних наук. У 1991 р., рішенням ВАК, присвоєне вчене звання професора архітектури і реставрації. В.А. Лісенко постійно працював над підвищенням свого наукового і педагогічного рівня: у 1973–1974 рр. стажувався і працював у CSTB (Міністерстві архітектури і будівництва) в Парижі (Франція) та у 1984 р. – у Вищому інституті архітектури і будівництва в Софії (Болгарія). Брав участь і був організатором низки Міжнародних наукових і практичних конференцій і симпозіумів в Україні і за її межами (Бельгія, Швейцарія, Нідерланди, Австрія, Німеччина, Франція, Монако, Польща, Ізраїль, Грузія, Вірменія та інші країни). Свій багатий досвід В.А. Лісенко передавав студентам, читаючи наступні академічні дисципліни: «Архітектурні конструкції», «Інженерна архітектоніка», «Введення в будівельну справу», «Планування міст», «Реконструкція і реставрація архітектурних об'єктів», «Архітектурно-історичне середовище», «Проблеми реставрації і реконструкції», «Урбаністика», «Комплексне освоєння міських територій» та інші. Керував науковим семінаром «Реставрація, реконструкція, урбоекологія».

Професор В.А. Лісенко активно виступав за розвиток у вищих навчальних закладах архітектурно-будівельного профіля підготовки фахівців з реставрації об'єктів архітектурної спадщини. Був одним з ініціаторів включення архітектурної спадщини історичного ареалу м. Одеси до основного Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО. Організував спільне виконання курсових і дипломних проєктів студентами ОДАБА зі студентами Австрії, Франції, Німеччини, Болгарії, Італії, у тому числі за програмами ТАСИС та ІККРОМ. Він був автором сценаріїв і ведучим серії телевізійних програм з архітектури Одеси, історії архітектури і містобудування (1994–2013). Пропагував відродження і підтримку на державному рівні наукових проєктних реставраційних установ. В.А. Лісенко – автор більш ніж 350 наукових праць, у тому числі – низки книг, присвячених проблемам збереження і реставрації архітектурної спадщини, 5 навчальних посібників, 37 методичних вказівок, 44 звітів про науково-дослідні роботи, 20 проєктів. Він отримав 5 авторських свідоцтв на винаходи. У 2014 р. вийшла у світ фундаментальна монографія В.А. Лісенка «Архітектура. Хроно-еволюція архітектурних форм, конструкцій і матеріалів». Це дослідження отримало визнання вітчизняних і закордонних фахівців. Професор В.А. Лісенко був засновником і головним редактором збірки наукових праць Південноукраїнського відділення НК ICOMOS «Рестав-

рація, реконструкція, урбоекотолія», членом редколелії спеціалізованих фахових наукових видань: «Вісник ОДАБА», «Проблеми теорії та історії архітектури України», «Регіональні проблеми архітектури і містобудування». Проводив велику наукову і громадську роботу: був членом Вченої ради Одеської державної академії будівництва та архітектури (ОДАБА), Вченої ради Архітектурно-художнього інституту, членом спеціалізованої вченої ради з присудження вчених ступенів і вчених звань ОДАБА, членом спеціалізованої Ради з захисту дисертацій, президентом «Альянс Франсез» (Одеса), головою секції «Будівництво, реконструкція, реставрація» Одеського відділення Інженерної академії України, віце-президентом Асоціації європейської культури «Біла акація», а також: членом архітектурно-містобудівної ради при Управлінні містобудування та архітектури Одеської обласної державної адміністрації, експертом Центра міських технологій при виконкомі Одеської міської ради, членом Вченої ради Одеської державної наукової бібліотеки, депутатом Одеської обласної ради (1990–1994).

Створена багато років тому, за ініціативою академіка, д. т. н., професора архітектури і реставрації Вадима Андрійовича Лісенка, перша в Україні кафедра реставрації і реконструкції будівель, споруд та їх комплексів, після його смерті втратила свою «реставраційну» складову і стала лише кафедрою архітектурних конструкцій... Зібраний ним цінний фонд найкращих студентських проєктів, обмірних креслень, який не знищив вогонь, знищила людська байдужість і «прохолодне» ставлення до архітектурної спадщини...

У квітні 2024 р. на офіційному сайті ЮНЕСКО було розміщено мапу з розширеними межами об'єкту всесвітньої спадщини «Історичний центр Одеси».

Гостра полеміка і протиріччя у суспільстві, пов'язана із загрозою демонтажу автентичних пам'ятників ХІХ ст., які до 2024 р. збереглися (переживши і більшовиків, і громадянську, і Другу світову війни) у середмісті Одеси змусили уважно прочитати текст Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3005-ІХ від 21 березня 2023 р. Відповідно до пункту 5 другої частини Статті 5 цього Закону: «Заборона, передбачена частиною першої цієї статті, не поширюється на випадки використання символіки російської імперської політики <...> на об'єктах всесвітньої спадщини [виділене мною, Ю. П.]»² Відповідь на болюче питання міститься у Законі. Унікальні автентичні пам'ятники Одеси, встановлені у ХІХ ст., створені видатними скульпторами і архітекторами на народні кошти мають бути недоторканими і збереженими для майбутніх поколінь. Це дорогоцінна художня, культурна спадщина, яка є надбанням не тільки народу України, але й усього людства. Під час свого візиту до Одеси 9 травня 2022 р., президент Європейської Ради Шарль Мішель написав (у Твіттері): «Я приїхав святкувати День Європи в Одесу, місто, де Пушкін сказав, що «можна відчути Європу». І де сьогодні український народ захищає свої пам'ятники від куль та ракет та свою свободу від російської агресії. Ви не самотні. ЄС з вами»³.

² Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» № 3005-ІХ від 21 березня 2023 р. (режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text) [online] (дата звернення 18.08.2024) / Zakon Ukrayiny “Pro zasudzhennya ta zaboronu propahandy rosiys’koyi impers’koyi polityky v Ukrayini i dekolonizatsiyi toponimiyi” № 3005-ІХ vid 21 bereznya 2023 r.

³ До Одеси прибув президент Європарламу Шарль Мішель. 9 травня 2022 р. (режим доступу: slovoidelo.ua/2022/05/09/novyna/suspilstvo/odesy-prybuv-prezydent-yevrorady-sharl-mishel) [on-

Висновки. Дорогоцінна архітектурно-художня спадщина Одеси, до створення якої протягом більш ніж століття (кінець XVIII – початок XX ст.) долучалися видатні архітектори, скульптори, художники (вихованці різних європейських архітектурних і художніх шкіл) нарешті офіційно визнана об'єктом Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО. Одеса йшла до цього багато років, але лише повномасштабне вороже вторгнення підштовхнуло керівництво ЮНЕСКО до включення історичного центру міста до Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО у січні 2023 р. Пізніше, за ініціативою ЮНЕСКО, межі охоронної зони були значно розширені (близько 600 га). Це велике досягнення, але, одночасно, і велика відповідальність. Важливим є посилення уваги до підготовки фахівців – архітекторів-реставраторів у закладах вищої освіти України і, перш за все, – в Одеській державній академії будівництва та архітектури. Великий внесок наших попередників (видатних фахівців з питань збереження і реставрації архітектурної спадщини) у шляхетну справу підготовки до включення історичного центру Одеси до Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО, заслуговує на вдячність і визнання. На жаль, вже багато пам'яток архітектури в Одесі постраждали внаслідок ворожих обстрілів (Рис. 2). Наприклад, 5 листопада 2023 р., напередодні 124-річчя створення, постраждав Одеський національний художній музей. Від ракетного удару на проїжджій частині вулиці Софіївської, навпроти воріт музею, тоді утворилася величезна вирва. Вибуховою хвилею було пошкоджено стіни будівлі палацу, зведеного на початку XIX ст., вибито вікна і двері, штукатурка обвалилася. Але, сподіваємось на те, що символічна «захисна парасолька» авторитетної міжнародної організації допоможе врятувати культурну спадщину Одеси від знищення.

Рис. 2. Приміщення другого поверху Одеського Будинку вчених з наслідками ворожого обстрілу 23 липня 2023 р.

**ИЗ ИСТОРИИ ЖИВОПИСНОЙ НАСЛАВЧИ –
САМОЙ СЕВЕРНОЙ ТОЧКИ МОЛДОВЫ***From the history of picturesque Naslavcha as the northernmost point of Moldova*

UDC: 908(478-22-17)(091)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754818>**Alla CEASTINA**

Doctor in study of Arts and Culturologie, Institute of Cultural Heritage

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7288-1252>E-mail: chastinalla@gmail.com

Summary. The article presents some pages from the history of the northernmost point of Moldova, namely the picturesque village of Naslavcha, located in the Oknitsa district. Where the Dniester River turns from Ukraine to the east, crossing the Moldovan border, you can see a large picturesque island, resembling a heart in its shape. According to various sources, the history of Naslavcha begins in 1437. Since 1812, this village has been known as a customs and commercial port. In 1859, Naslavcha had 248 households, 712 men and 701 women that lived there. The National Archival Agency has preserved numerous documents on the redemption of the village by peasants in 1881 from the owner, nobleman Fedor Kazimir, on the local consumer society in 1897, on the approval of the estimate and project for the construction of a stone building of the Orthodox Church in 1900–1903 and others. During scientific research conducted in the 1980s of the twentieth century, different historical, architectural and archaeological monuments were discovered on the territory of Naslavcha. But until now, this village, for the natural beauty of which it was called the Small Moldavian Carpathians, hides many unexplored secrets and it is always waiting for its researchers.

Key words: Naslavcha, Blue Lake, Dniester, documents, archaeological and historical monuments.

Наславча Окницкого района – самая северная точка Молдовы, расположенная на правом берегу Днестра. Находится на расстоянии 252 км от столицы республики, города Кишинева. Там, где Днестр поворачивает с территории Украины на восток и пересекает границу с Молдовой, взгляду открывается Большой остров, напоминающий вид сердца, который разделяет русло реки на два рукава. Он покрыт живописным лесом из тополей и ив, и с любой высокой точки села Наславча на него открывается потрясающий вид, которого на территории Молдовы больше нигде не встретишь. По сохранившимся источникам, селение было официально зарегистрировано в 1437 году как земля боярина Михаила из села Дорохой.

С 1812 года сельская местность становится таможенным пунктом на Днестре, также становится известна как торговый порт. Эти обстоятельства привели к развитию местных ремесел таких как: сапожников, гончаров, мельников, ткачей, кузнецов и др. Село, растянулось по дну глубокой долины более чем на 7 километров.

Согласно сохранившимся документам, на 1859 г. в Наславче насчитывалось 248 дворов, проживало 712 мужчин и 701 женщина. Уже тогда в селе была 1 православная церковь, которая согласно архивным документам была построена на 33 десятинах

земли. Об этом архиепископ Дмитрий сообщал в 1841 г. Бессарабскому военному губернатору Павлу Ивановичу Федорову¹.

Интересные документы собраны в архивном деле о выкупе в 1881 г. крестьянами с. Наславчи наделов земли у дворянина Федора Ивановича Казимира, который владел селом, приобретая его в 1876 г. на публичных торгах у военного, штаб-ротмистра Александра Станиславовича Комара². В деле представлено подробное геодезическое описание селения Наславча, расположенного в Атакской волости Сорокского уезда на период 1880 г. (Рис. 1).

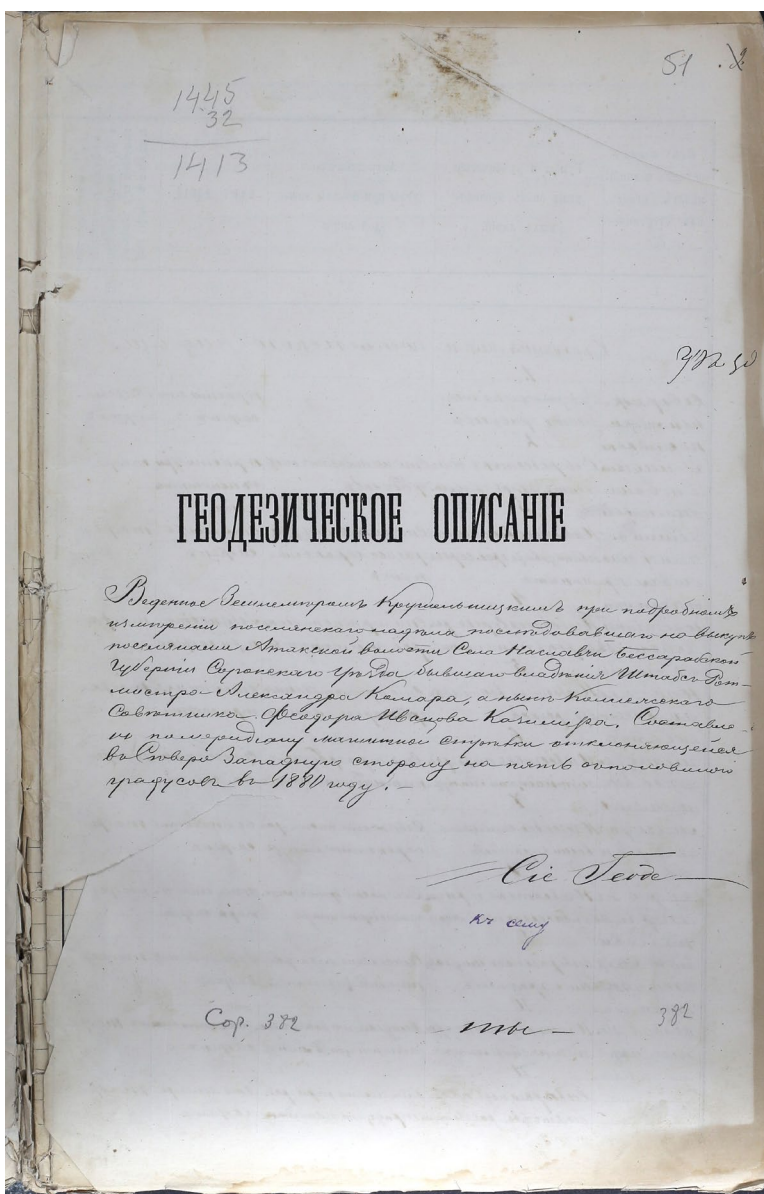

Рис. 1. Геодезическое описание с. Наславча, составленное в 1880 г. (НАА)

¹ НАА, Ф. 2, оп. 1, д. 3655.

² НАА, Ф. 8, оп.1, д. 1469, л. 51.

Долина правого притока Днестра, реки Косэрэу, была признана памятником природы и получила статус пейзажного заповедника под названием «У 33 бродов»³. Прогуливаясь вдоль реки, вы встретите многочисленные броды, мосты, ручьи и источники. Богатый лес покрывает склоны долины: правый берег реки покрыт лиственными, а левый – хвойными деревьями. В этих местах развито пчеловодство, именно благодаря редким видам трав и цветов в этом лесу, мед приобретает особый аромат и обладает целебными свойствами.

Воды реки Косэрэу кристально чистые, а каменистое дно усыпано известняковой крошкой и обломками разноцветного кремня. Кстати, это единственное место в Молдове, где можно найти залежи этого минерала. Местные жители особенно ценят черный кремень. По народным поверьям, он очищает воду и продлевает жизнь. Для того чтобы испытать на себе целительную силу камня, местные жители ссыпают в свои колодцы обломки кремня и даже кладут в банки с домашними соленьями.

На окраине Наславчи, вблизи Днестровской гидроэлектростанции, расположен выработанный и затопленный аргиллитов карьер, который сейчас стал озером с водой удивительно бирюзового цвета (Фото 2).

Фото 2. Голубое озеро в с. Наславча. Фото автора.

Глубину так называемого Голубого озера можно судить по выступающей над водой верхушке стрелы подъемного крана, так и оставшегося в затопленном карьере. Местные жители здесь ловят раков и змей, а на берегу озера можно подобрать кусочки аргиллита различных оттенков. Голубое озеро находится в пограничной зоне, и отдыхать здесь можно, имея разрешение пограничников. Карпов яр⁴ – еще один удивительный памятник природы, который можно посетить в Наславче. Он нахо-

³ <https://locals.md/2015/marshrut-na-vyihodnyie-naslavcha/> (consultat 30.08.2019).

⁴ <https://locals.md/2015/marshrut-na-vyihodnyie-naslavcha/> (consultat 30.08.2019).

Фото 3. Вид на церковь в селе Наславча. Фото автора.

дится примерно в двух километрах от устья реки Косэрэу. Под охрану государства еще взяли еще в 1962 году, так как в нем обнаружены следы флоры и фауны древней эпохи: тут можно увидеть множество отпечатков древних растений и рыб. Благодаря Карпову яру было изучено около 60 видов растений и 10 видов рыб. Длина яра составляет примерно 1000-1200 м, глубина – в среднем, примерно 30 м. По его дну протекает ручей, который впадает затем в реку Косэрэу. Рудый яр примерно в полтора раза короче Карпова яра, его длина – примерно 800 м, а его глубина местами составляет 40-50 м. Этот яр примыкает к Карпову яру и расположен чуть ближе к селу Наславча. Рудый яр⁵ отличается густым подлеском, а правый склон порос хвойным лесом. Тут можно посмотреть на многочисленные остатки орудий труда человека каменного века. С вершины левого склона открывается красивая панорама долины реки Косэрэу и нижней части села. Церковь Успения пресвятой Богородицы непрерывно действует на территории села Наславча уже больше века, с самого первого дня своего открытия. Построена была в начале XX века. Церковь можно увидеть на холме в центре селения. Интересный факт или легенда: во время первой мировой войны ее колокола были переплавлены и использованы для производства пушек. В Национальном Архиве РМ хранится переписка с Кишиневской Духовной Консistorией об утверждении плана и сметы на постройку церкви в с. Наславча Сорокского уезда в 1900–1903 гг.⁶ Первоначально жители села ходатайствовали о постройке деревянной церкви. И в 1900 г. был составлен Мирской приговор так называемого сельского схода⁷, в котором наславчане просили построить новый деревянный храм вместо старого обветшалого.

⁵ <https://locals.md/2015/marshrut-na-vyihodnyie-naslavcha/> (consultat 30.08.2019).

⁶ НАА, Ф. 6, оп. 4, д. 752.

⁷ НАА, Ф. 6, оп. 4, д. 752, л. 5

Фото 4. Вид Лядовского монастыря на берегу реки Днестр. Фото автора.

20 июля 1900 г. Строительное отделение Бессарабского Губернского правления утвердило проект на строительство деревянной церкви. Но губернский инженер Карл Гаскет предложил наславчанам подать ходатайство в Кишиневскую Духовную Консисторию на постройку каменной церкви в селе. Другому архитектору Георгию Купче было поручено принять на себя обязанность за наблюдением сооружения каменной церкви в Наславче, о чем 3 мая 1903 г. он дал подписку⁸. Из другого архивного дела об открытии церкви в с. Наславча⁹, мы узнаем, что «определением Кишиневского Епархиального начальства, от 5 октября 1901 г. разрешено построение каменного здания церкви в с. Наславча Сорокского у.»¹⁰

И 29 декабря 1903 г. сооружение церкви в целом, было окончено (Фото 3). И Яков, епископ Кишиневский и Хотинский 26 января 1904 г. уведомлял исполняющего должность Бессарабского губернатора Ивана Львовича Блока о «беспрепятственном в техническом отношении к открытию такового для богослужения, по окончании отделки»¹¹. Согласно справочной книге Кишиневской Епархии на 1907 г. в Наславче православного населения насчитывалось 1243 мужчин и 1146 женщин, других вероисповеданий 47 человек. В двух километрах от церкви Успения пресвятой Богородицы находятся Нагорянские пещеры. По легендам, эти пещеры в прошлом служили для местных жителей укрытием от нашествия татар. Жители деревни непременно расскажут вам много удивительных историй о самых красивых женщинах, спасенных в

⁸ НАА, Ф. 6, оп. 4, д. 752, л. 26.

⁹ НАА, Ф.6, оп. 4. д. 844.

¹⁰ НАА. Ф.6, оп. 4. д. 844, л. 5.

¹¹ НАА. Ф.6, оп. 4. д. 844, л. 5 об.

Фото 5. Красота природы в с. Наславча. Фото автора.

пещерах, о сокровищах, духах холмов, которые защищают земли Наславчины от бед. А в советское время в одной из пещер на камне неизвестный художник высек портрет Тараса Шевченко. На противоположном берегу Днестра находится невероятно красивый Лядовский монастырь, который находится на территории Украины (Фото 4). Участок обрывистого берега Днестра, расположенный между селами Вережень и Наславча, является заповедной территорией и взят под охрану государства с 1998 года. Его площадь – 153 га.

Кроме обрывистого берега над Днестром, в него входит еще и Вереженское лесное урочище, расположенное в невероятно красивом небольшом ущелье. Общая длина крутого склона побережья Днестра составляет примерно 1 км, а в нижней его части проложена железная дорога, связывающая Молдову с Украиной и Россией. Этот участок берега имеет очень крутой склон, на разных его участках – от 30 до 45 градусов, а местами практически отвесный. Путешествовать вдоль него – довольно нелегкая задача, а местами просто невыполнимая без альпинистского снаряжения.

Жители села говорят, что Наславча не испорчена цивилизацией и туристами, что немаловажно для сохранения его самобытной и нетронутой флоры и фауны (Фото 5).

Неудивительно, что здесь можно встретить множество различных пород мела, сланца и кремня самых причудливых цветовых оттенков. Любители древних эпох имеют возможность увидеть и прикоснуться к черным сланцам с фосфатами, сланцевыми глинами и даже тонкими слоями с отпечатками сарматских рыб и растений. Наславча – это и самое романтическое место, островок между двумя берегами Днестра, напоминающее форму сердца. Ведь не зря местные жители говорят, что это сердце самого Днестра.

Фото 5. Красота природы в с. Наславча. Фото автора.

Предприниматели из Наславчи выращивают редкую для Молдовы форель. Мужчины построили шесть бассейнов и смогли вырастить более 50 тонн форели. Данный вид был привезен из Польши, а рыба питается только экологически чистыми продуктами. «Эта рыба выращивается в промышленных условиях, для продажи. Специальная система обогащает воду кислородом», – рассказал бизнесмен Думитру Бырлэдяну¹². Предприниматели намерены построить и агропансион, чтобы туристам можно было наслаждаться форелью вблизи фермы, на свежем воздухе. А для корма планируется выращивать несколько видов растений экологически чистым способом.

А ведь и раньше в Наславче были очень предприимчивые люди. Об этом свидетельствуют архивные документы. Так в 1897 г. здесь было учреждено общество потребителей с целью «доставления своим членам по возможно дешевой цене или умеренным рыночным ценам предметов потребления и домашнего обихода»¹³, о чем было написано в их Уставе. Возглавлял это общество Федор Иванович Долгий – учитель Народного училища в Наславче. Среди других туристических объектов:

Мельница водяная время строительства неизвестно. Расположена в глубине долины притока Днестра Косэрэу, огибающего село с юга. «Является памятником народной промышленной архитектуры. Прямоугольный в плане корпус мельницы состоит из двух частей: помещения мельницы с помостом, жерновами и трансмиссионным механизмом и млинки – узкого помещения для размещения водяного колеса. Вода подается на верхний уровень водяного колеса через специальный деревянный лоток. Поток воды приводит в движение колесо»¹⁴. В 1913 г. мельницу капитально отремон-

¹² <https://mybusiness.md/ru/novosti-biznesa/item/6645-predprinimateli-iz-naslavchi-vyrashchivayut-redkuyu-dlya-moldovy-forel> (consultat 1.08.2020).

¹³ НАА, Ф. 2, оп. 1, д. 9824

¹⁴ Е. Бызгу, Ист., архит. „Мельница водяная, in: Свод памятников истории и культуры

Фото 5. Красота природы в с. Наславча. Фото автора.

тировали. Добавили еще один вал. «Зубья трансмиссионных шестерен сделаны из дерева твердой породы – кизила. Над трансмиссионным механизмом вдоль западной стены устроен деревянный помост. Сверху на помосте, над жерновами, находится насыпной бункер «кош» с корытцем внизу для равномерного стекания зерна к жернову. Ящик для сбора муки «скриня» расположен на земляном полу рядом с помостом»¹⁵. В 1944 г. внутри, с южной стороны, была пристроена так называемая «хачинька» для мельника – теплое помещение, находящееся между лестницей и входом.

Исторический мемориал революционной и боевой славы расположен недалеко от школы, в центре села. Был открыт в 1972 г. «Состоит из братской могилы советских воинов-освободителей, скульптур советского солдата и ребенка и двух мемориальных стен»¹⁶. В центре мемориала – скульптурная композиция. Установленная на двухступенчатом постаменте и братская могила. За скульптурной композицией находятся мемориальные стены. На правой стороне высечены имена 56 односельчан. Погибших во время подавления Хотинского восстания в январе 1919 г. и мемориальная надпись. На левой стороне – памятный список 62 воинов – односельчан, которые погибли в боях с фашистами. А также 6 жителей Окницы, подпольщиков, расстрелянных здесь на берегу Днестра.

Исторический памятник генералу армии Н.Ф. Ватутину (1901–1944). Установлен был у здания правления колхоза им. Ватутина. Торжественное открытие памятника состоялось в 1974 г. «Его гранитный бюст был установлен на высоком постаменте с информативной надписью»¹⁷.

Молдавской ССР. Северная зона. Макет. Кишинев: Штиинца, 1987, с. 517.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Трибуна (Дондюшаны), 1972. 11 мая, in: Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет. Кишинев, Штиинца, 1987, с. 518.

¹⁷ *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет*, с. 518.

Красота природы в с. Наславча. Фото Олег Канеев.

Археологический курган высотой 0.5 м. диаметром 30 м. выявлен севернее села около урочища Кривой яр¹⁸.

Археологический памятник, могильник Наславча II–IV вв. Находится в овраге Карманов. Обнаружено погребение в 1959 г. Покойный был похоронен вытянуто, со скрещенными ногами. Относится к черняховской культуре¹⁹.

Археологический памятник: селище Наславча VIII–IX в. III–IV вв. расположено на окраине села в местности под названием Крест, на распаханном поле в 1858 г. туристической станцией. Наряду с черняховской гончарной керамикой найдена грубая лепная керамика с волнистым и линейным орнаментом типа Луки Райковецкой²⁰.

Археологический памятник: селище Наславча X–XII вв. Расположено на территории села в огороде жителя С. Бужак. Поселение открыто Т. Пассек в 1949 г. Представлена древнерусская гончарная керамика 10-12 вв. с линейным и волнистым орнаментом. Аналогично керамике древнерусских городищ 10-12 вв. В Днестровско-Прутском междуречье (Алчедар, Екимоуцы, Рудь)²¹.

Археологический памятник: селище Наславча Энеолит. Расположение в 1.5 км от села на правом коренном берегу Днестра, в урочище Капливка, на границе Черновицкой области. Открыто в 1951 г. арх. Экспедицией Т.С. Пассек. Найдено мелкие кремниевые орудия, грубая керамика коричневатых тонов с шероховатой поверхностью, толстостенная керамика с залощенной поверхностью, с углубленным проглаженным орнаментом. Поселение относится к трипольской культуре раннего этапа²².

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона*, сс. 518-519.

²¹ *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона*, с. 519.

²² *Ibidem*

Археологический памятник: селище Наславча 2-4 вв. Находится около села, в урочище Лукач. Открыто Т.С. Пассек в 1951 г. Относится к черняховской культуре²³.

Археологический памятник: селище Наславча. Энеолит. Расположено напротив Могилева-Подольского. Открыто в 1951 г. арх. Экспедицией Т. Пассек. Найдено остатки землянок, а также кремниевые орудия, грубая кухонная и столовая керамика с углубленным проглаженным орнаментом, относящаяся к трипольской культуре раннего этапа. Памятник был затоплен при заполнении Могилев-Подольского водохранилища²⁴.

Красота природы в с. Наславча. Фото Олег Канеев.

Таким образом, этот северный уголок республики в народе не зря называют маленькими молдавскими Карпатами за его сходство с горным селением. Все, кто когда-либо бывал в Наславче, говорят, что каким бы старым, маленьким или заброшенным оно ни было, его природная и бесспорная красота привлекает и заставляет влюбляться в него с первого взгляда. Эта деревня чем-то похожа на горную Швейцарию. Однако пока в ней не так много туристов, она дикая и неисследованная. И, безусловно, этот туристический объект мы советуем посетить каждому, кто любит нашу Молдову.

---

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

**BIBLIOTECA – PROMOTOR AL PATRIMONIULUI ȘI TURISMULUI LOCAL
ÎN RÂNDUL GENERAȚIEI TINERE**
Library – promoter of local heritage and tourism among the younger generation

CZU: [379.85:908(478-22)]:021.4-051

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754856>

Alexandru NISTIRIUC

Lect. univ., dr., Universitatea Tehnică a Moldovei

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0709-2393>

E-mail: alexandru.nistiriuc@an.utm.md

Summary. Both national and international practice shows that libraries or museums in certain regions can become real „tourist offices” or „tourist agencies” that can contribute to the development of all types of tourism, especially rural tourism. They can perfectly attract the population of the locality and young people to various local activities. In this way the locality will become more attractive for tourists and the local people will become „true patriots” of the locality. They will take care of environmental issues in the locality; they will learn what they need to do to make their hometown a tourist attraction. Young people will become ambassadors of the local community and actively promote the cultural heritage of the area. In this way the love of culture, tradition and nature will be passed on from young person to young person.

Key words: Tourism, young people, tourist club, heritage, excursions

În ultimii ani, în special după perioada de COVID-19, sectorul turismului se dezvoltă rapid în Republica Moldova, ceea ce devine nu numai un impuls puternic pentru dezvoltarea socio-economică a țării, dar, cel mai important, formează lumea valorică a unei persoane, gama sa intelectuală și creativă. Bibliotecile locale nu stau deoparte și, alături de alte obiecte de cultură și informație, contribuie la dezvoltarea turismului în general și cel rural și local în special. Resursele moderne și proiectele de informare fac din bibliotecă unul dintre agenții activi ai industriei turismului. Astăzi devin centre de informare turistică, platforme de comunicare, organizează întâlniri cu publicul tânăr, devin organizatori și participanți la evenimente pentru un public larg de cititori.

Merită de remarcat că pe teritoriul Republicii Moldova au fost identificate peste 15000 de monumente istorice și de cultură din diverse perioade istorice.¹ Fiind răspândite neuniform, anume bibliotecile sau muzeele locale trebuie să le ia sub obiectiv, pentru a fi cercetate și promovate ca parte a destinației turistice respective.

Merită de remarcat faptul că din cele 1307 de biblioteci publice teritoriale din Republica Moldova, 1126 dețin calculatoare și 1103 sunt conectate la Internet². Majoritatea dintre ele sunt dotate minim pentru a petrece activități în scop de promovare a patrimoniului național și a turismului.

¹ Vasile Comendant, Valorificarea turismului de către autoritățile publice pentru promovarea patrimoniului cultural național, in: Teoria și practica administrării publice. Materiale ale Conferinței științifico-practice cu participare internațională, 17 mai 2019, Chișinău, 2019, p. 9.

² Bibliotecile din țară – implicate activ în susținerea refugiaților [online], <https://www.mc.gov.md/ro/content/bibliotecile-din-tara-implicate-activ-sustinerea-refugiatilor> (consultat 23.07.2024)

Orientarea spre dezvoltarea turismului rural și promovarea activă a noilor destinații turistice dar și a patrimoniului, este imposibilă fără exemple reușite din experiența locală. Istoria locală le permite oamenilor să cunoască mai îndeaproape țara natală, să înțeleagă mai bine trăsăturile naturii, istoriei și culturii sale, relația lor cu întreaga lume. Multe instituții din sectorul turismului percep biblioteca ca unul dintre principalii parteneri de informare, oferind produse și servicii de calitate și extinzând semnificativ oportunitățile turistice rurale ale unei regiunii sau localități. Activitățile de istorie locală ale bibliotecii, care prezintă interes pentru utilizatori ca bază de informare turistică, pot fi reprezentate printr-o serie de produse și servicii, printre care: formarea resurselor informaționale și bazelor de date specializate care promovează dezvoltarea turismului: informații cartografice, publicitate, broșuri; producție multimedia despre particularitățile regiunii; informații de referință despre obiectele de turism rurale și infrastructură turistică a regiunii; resurse bibliografice, în principal baze de date electronice; produse ale activităților editoriale proprii ale bibliotecii: materiale de informare și promovare despre potențialul turistic și patrimoniul cultural al regiunii; prezentări electronice; rezumate și culegeri de materiale; organizare și desfășurare de expoziții tematice foto, întâlniri cu călători; călătorii interactive în spațiul rural; cluburi de călătorie; concursuri pe diverse teme, excursii etc.

Istoria locală ajută tinerii să-și dezvolte trăsăturile creative, să stăpânească abilitățile de utilizare a metodelor diverselor discipline științifice pentru istoria locală și alte cercetări. Dorința de a învăța cât mai multe despre „orizontul local”, cuiva servește drept o bună motivație pentru a se implica în studiul turismului local, folosind diverse forme – de la cele mai simple descrieri până la lucrări serioase de cercetare cu semnificație socială și valoare practică. Participarea tinerilor cititori la evenimentele de istorie locală vă permite să posede și să dezvolte o varietate de abilități practice: autoorganizare și autogovernare, activitate socială și disciplină, capacitatea de a depăși obstacolele și de a asigura siguranța, ceea ce determină în cele din urmă turismul și istoria și cultura locală drept activități ca formă a unui mijloc cuprinzător de educare și formare a tinerei generații.

Formarea imaginii bibliotecii ca agent activ al industriei turismului este una dintre sarcinile principale ale activităților locale moderne.³ Multe biblioteci au deja această experiență: au fost dezvoltate trasee de excursii locale, se fac excursii, se creează cluburi de călători și tineri turiști. Este important de a deschide largi oportunități bibliotecilor de a coopera cu afacerea turistică care se dezvoltă în republică, dar și face ca activitățile de turism să fie importante și necesare, determină perspectivele dezvoltării unor noi servicii de bibliotecă, în primul rând pentru tineri.

Rolul bibliotecilor în diseminarea oricărei informații, inclusiv despre turismul și istoria locală, este, fără îndoială, mare. Este foarte important ca bibliotecile să se caracterizeze prin disponibilitate generală, iar în al doilea rând, accesul liber la informație, spre deosebire de alte servicii de informare.

În ceea ce privește istoria și particularitățile locale, este o parte integrantă a istoriei noastre. În ultimul deceniu, interesul cititorilor pentru literatura de istorie locală a crescut enorm. Sarcina istoriei locale moderne este de a familiariza cititorii cu istoria localității sau regiunii lor ca parte a istoriei Moldovei.

Activitatea de istorie, patrimoniu, tradiție, locală a bibliotecilor reprezintă un set de procese realizate de bibliotecă pentru identificarea, selectarea, dobândirea, sistematizarea, stocarea documentelor de istorie, tradiție și cultură locală, precum și crearea de informații

³ Catinca Agache, *Biblioteconomie – valori tradiționale și moderne*, vol. 1, Iași, 2007, 232 p.

despre acestea pentru uz public. Bibliotecile devin fondatori de asociații de istorie locală, creatori de indici bibliografici despre localitatea lor natală, publică broșuri, pliante despre locuri memorabile, evenimente istorice, compatrioți celebri etc. Este adevărat faptul că tehnologiile informaționale au modificat imaginea bibliotecii și, mai ales, a bibliotecarului în societate, dar această tendință nu trebuie să însemne neapărat un lucru negativ.⁴

Fiecare cetățean, indiferent de locul de reședință, ar trebui să aibă acces la întreaga cantitate de resurse de istorie locală: sub forma documentelor în sine, informații despre acestea și din acestea, sau cel puțin indicând calea spre deschiderea resurselor documentare sau bibliografice.

În ceea ce privește informațiile despre istoria, potențialul turistic și cultura locală, totul nu este la fel de evident ca în alte zone: există o opinie bine întemeiată că informațiile de istorie și cultură locală „se analizează doar în regiunea corespunzătoare sau printre cei mai apropiați vecini ai săi. Cu toate acestea, există motive să credem că cererea de resurse de istorie locală și turism rural care există în afara regiunii este deja suficient de semnificativă pentru a o lua în considerare în activitatea serviciilor de istorie locală și va continua să crească. Unul dintre argumentele în favoarea unei astfel de propuneri este că sarcinile bibliografiei inițiale au abordat îndeaproape matricele regionale de surse de informații; celălalt este interesul sporit pentru informația retrospectivă de istorie locală în străinătate, a treia este existența cu succes a bibliotecilor electronice comerciale moderne care colectează și procesează presa locală. Înțelegerea amplorii acestei cereri de informații despre istoria locală este esențială atunci când alegeți formele de furnizare a informației

Totodată, este important ca biblioteca să ofere informații despre cultura locală, tradiții, caracteristici naturale, atracții, evenimente atât pentru localnici, cât și pentru publicul larg, care pot asigura atragerea atenției și dezvoltarea activităților turistice – atât reale și virtuale. Astfel, promovarea dezvoltării turismului local ajută la soluționarea problemelor de socializare a tinerilor, incultura, respect pentru natură etc., iar în final, crește competitivitatea bibliotecii ca organizație care activează pe piața informațională și utilizează tehnologii moderne.

Sarcinile bibliotecii includ nu numai colecția de materiale, ci, mai presus de toate, asigurarea prezentării acestuia sub forma unui produs informațional modern la cerere și prezentare către un public cât mai larg. Pentru aceasta, se folosesc o varietate de metode - atât tradiționale în practicarea serviciilor de bibliotecă, cât și altele noi. Unul dintre mijloacele eficiente de diseminare a informațiilor rurale și de istorie este organizarea de activități de excursie.

Totodată, în cadrul direcției de dezvoltare a activităților culturale și turistice, vorbim, în primul rând, despre excursii nu în bibliotecă, ci în localități, raioane și regiune în ansamblu.

În același timp, excursiile sunt considerate ca una dintre varietățile netradiționale ale unei expoziții de bibliotecă, atunci când o carte cu rol de exponat devine un element important în organizarea unei excursii. Activitatea de excursie în sine atrage atenția asupra literaturii de istorie și cultură locală, popularizează cunoștințele acumulate.

Tururile virtuale sunt cele mai promițătoare, la moment, pentru a atrage atenția unei game largi de oameni care nu sunt utilizatori ai bibliotecii. Astfel de excursii înlătură bariera distanței și nu depind de timpul de acces (cu excepția cazului în care excursia se referă la resurse care pot fi accesate doar după înregistrarea la bibliotecă, și nu pe site-ul bibliotecii, dar acum bibliotecile – în special cele centrale – decid această întrebare la organizarea unui

---

⁴ Lilia Canțir, Schimbarea imaginii prin comunicarea eficientă cu utilizatorii, in: Materiale ale Conferinței internaționale științifico-practice: Teoria și practica administrării publice, pp. 447-449.

astfel de serviciu precum înregistrarea online la bibliotecă prin intermediul site-ului acesteia). În același timp, tururile virtuale soluționează simultan un complex de sarcini: creșterea prestigiului bibliotecii, atragerea atenției asupra fondurilor acesteia, popularizarea lecturii, diseminarea informațiilor de istorie și patrimoniu local și facilitarea implementării turismului rural virtual.

Turul virtual este una dintre cele mai spectaculoase și mai accesibile modalități de vizualizare care există astăzi, modalitate utilizată și în cazul pandemiei de Covid-19. Datorită realității virtuale, cititorul bibliotecii face o adevărată călătorie, trecând de la o panoramă la alta. Această formă de lucru va permite să maximizeze acoperirea unui volum mare de informații legate de o anumită persoană și este ideală pentru tururi ale comunelor și muzeelor”.

În plus, tehnologiile informaționale în cadrul excursiilor virtuale fac posibilă reconstruirea monumentelor pierdute sau a „imaginii trecutului” a evenimentelor culturale, introducerea acestora în activitatea diferitelor organizații (în special, astfel de excursii au un potențial de socializare pentru copiii de vârstă școlară primară). În același timp, în turul virtual pot fi implicate hărți interactive, pentru realizarea cărora se folosesc diverse servicii.

Crearea tururilor virtuale este caracteristică muzeelor moderne, dar pentru realitățile Republicii Moldova, dacă e să vorbim despre bibliotecile locale, este un domeniu de perspectivă și o oportunitate sigură de promovare a patrimoniului cultural local.

În calitate de propunere pentru a eficientiza promovarea turismului și patrimoniului local de către bibliotecile din Republica Moldova, propun deschiderea pe lângă muzee și biblioteci a „Cluburilor Turistice”, unde să fie antrenați tinerii din localitate. Anume prin activitățile clubului va fi promovată destinația turistică rurală, tinerii vor cunoaște despre patrimoniul cultural local și național. Propun modalitatea de fondare și de activitate a Clubului Călătorilor „Planeta Tinerilor” pentru a educa tinerii din punct de vedere a dragostei față de orizontul local, patrimoniu, comunitate.

Relevanța creației cluburilor în bibliotecă se datorează faptului că turismul, drumețiile, potențialul patrimoniului, romantismul călătoriilor îndepărtate atrag un număr tot mai mare de tineri dar și de turiștii care vizitează localitatea. Dacă în cadrul unei biblioteci ordinare este fondat un club turistic, atunci obiectivul principal este să trezești interesul pentru turism, diversitatea patrimoniului și istoria locală ca activitate plină de mobilitate, educativă, recreativă și de agrement.⁵ În plus, este necesar de realizat o serie de alte sarcini importante, fără de care munca clubului este imposibilă:

- să ofere cunoștințe, abilități privind bazele activităților de turism rural local (abilități în selectarea echipamentelor personale și de grup, organizarea de popasuri și înnoptări, împachetarea rucsacului, depășirea obstacolelor naturale, orientare etc.);
- a insufla interesul pentru călătorie, istoria locală și diversitatea patrimoniului cultural;
- să poată analiza diversitatea patrimoniului național și promovarea printre tinerii din localitate sau turiștii vizitatori;
- promovează dezvoltarea confortului psihologic, bunăvoinței și asistenței reciproce în grup;
- să dezvolte inițiativa, abilitățile individuale și intelectuale ale tuturor membrilor grupului datorită informațiilor actualizate constant obținute în drumeții și în cadrul întâlnirilor la bibliotecă.

---

⁵ Petru Drumea, Silvia Drumea, *Noi tendințe în didactica geografiei*, Chișinău: CEP USM, 2007. 225 p.

Formarea clubului începe de la recrutarea membrilor clubului, cei care doresc și se pot angaja în turism (publicitatea funcționează bine aici, conversații tematice individuale cu cititorii despre turism, patrimoniu și călătorii, evenimente de divertisment).

Munca clubului este imposibilă fără un program interesant, pentru pregătirea căruia sunt implicați toți membrii clubului. Programul poate include subiecte clasice: despre crearea unui grup turistic, siguranța unei drumeții, descrierea tehnică a traseului, capacitatea de a întocmi cele mai simple trasee pe hartă, locul tradiției și culturii naționale în promovarea patrimoniului. Pe lângă excursii în natură, puteți organiza cursuri chiar la bibliotecă. Ele pot fi practice, cu organizarea de cursuri pentru turiști începători, unde rolul de formator să revină unor călători, istorici locali, ecologiști, oameni de alte profesii; intelectuale și cognitive.

Turismul în general reprezintă un remediu universal pentru plictiseală, timp pierdut, companie proastă și obiceiuri proaste. Diverse excursii, activitățile turismului combină recreerea sănătoasă, cunoașterea și explorarea lumii înconjurătoare, fac din turism una dintre formele active de lucru în bibliotecă cu tinerii. Și cel mai important, turismul este capabil să satisfacă pe deplin nevoia firească a tinerilor de a cunoaște lumea, localitatea lor; tradițiile și obiceiurile locale, pentru a cultiva dragostea activă pentru localitatea natală.⁶

Planul aproximativ al temelor de discuție în cadrul Clubului Turistic „Planeta Tinerilor”

Planul de lucru al clubului turistic include prelegeri și ore practice în interior și la natură. Programul conține informații despre diverse domenii de cunoaștere și se bazează pe material de istorie locală, geografie, biologie, potențial turistic, tradiții și obiceiuri etc. Planul propus este destinat întâlnirilor lunare ale clubului pe tot parcursul anului.

În timpul excursiilor participanții vor putea să-și demonstreze erudiția și să facă o mulțime de descoperiri importante. Competiția are toate șansele să trezească forțele creative ale excursioniștilor, să stimuleze căutarea, cercetarea, autodezvoltarea continuă.⁷

Prima întâlnire **„ABC-UL TURISMULUI ÎN MASĂ”**. Cunoașterea istoriei dezvoltării turismului în țară. Conceptul de turism și turism rural și activități legate de originalitatea destinației turistice. Originea turismului intern. Întocmirea de eseuri de către membrii Clubului „Ce știu despre turism și turiști?”. Forme de lucru: prelegere, dialog conversație, utilizarea materialelor video și cinematografice, fond de carte din bibliotecă despre turism, călătorii, excursii, patrimoniu cultural.

A doua întâlnire **„TIPURI ȘI FORME DE TURISM”**. Cunoașterea tipurilor și formelor de turism. Forme de lucru: conversații, povești ale membrilor Clubului despre tipul lor preferat de turism, întâlniri cu specialiști, iubitori de diferite tipuri de turism, prezentări video, documentare și lungmetraje. Cunoașterea literaturii speciale din colecțiile bibliotecii și internetului.

A treia întâlnire **„TURISM ȘI STUDII LOCALE”**. Cunoașterea istoriei și culturii locale, lucrări de istorie locală din bibliotecă. Colecție de materiale despre istoria și patrimoniul regiunii, orașului sau satului.

Tur pietonal **„Locuri memorabile ale localității noastre”**. Cunoașterea documentelor, materialelor de istorie locală pe diferite subiecte. Definirea obiectelor lucrării de istorie locală. Realizarea unui jurnal de grup de excursii, lecții și cursuri de fotografie cu implicarea

---

⁶ Краеведческо-экскурсионная деятельность библиотек. Сборник методико-библиографических материалов. Автор-составитель Е.С. Бурлакова. Оренбург: РИО ООУНБ им. Н.К. Круппской, 2015. 56 p.

⁷ Aloina Muntean, Rodica Baleanu, *Magazin bibliologic*, Chișinău, nr. 12, 2021, pp. 4-14.

specialiștilor. Forme de lucru: excursie, cursuri practice, întâlniri cu specialiști în istoria și cultura locală. Membrii Clubului fac cunoștință cu tradițiile și obiceiurile caracteristice doar localității natale.

A patra întâlnire „**PRINCIPALELE RUTE TURISTICE DIN LOCALITATE**”. Caracteristicile generale ale tradiției turistice și oportunități locale ale regiunii, orașului, satului pentru selectarea și pregătirea traseelor turistice. Studiu preliminar al traseului, analiza istoriei locale. Forme de lucru: studiul hărților regiunii, orașului, satului. Identificarea de locuri turistice interesante. Discuții cu specialiștii secției de istorie locală a bibliotecii despre istoria locală și oportunitățile turistice ale orașului, satului, regiunii.

A cincea întâlnire. „**EDUCAȚIA ECOLOGICĂ**”. Cunoașterea stării de mediu a regiunii, orașului, satului. Reguli de conduită pentru turiști în natură. Principalele forme de participare a turiștilor la protecția naturii (promoții, publicitate ecologică). Trasee ecologice educaționale: consolidarea cunoștințelor și a regulilor de comportament în natură (cum să stingi un incendiu, să salvezi o pasăre, să ajuți un prieten). Forme de lucru: exerciții practice, implicarea specialiștilor, cunoașterea literaturii bibliotecii referitoare la istoria și ecologia locală, materiale ale Cărții Roșii, realizarea de teste privind cunoașterea diferitelor tipuri de plante, copaci, animale, păsări, exerciții practice în parc sau în pădure.

A șasea întâlnire „**STUDIUL PATRIMONIULUI CULTURAL – OBICEIURI, TRADIȚIE, AUTENTIC**”. Membrii Clubului studiază și analizează obiceiurile și tradițiile locale. Pot întocmi referate despre sărbătorile calendaristice și tradițiile legate de ele. Înscenarea anumitor tradiții și obiceiuri. Analiza obiceiurilor prezente doar în localitatea natală. Studiul metodelor de promovare a patrimoniului național printre generația tânără și turiștii care vizitează localitatea. Identificarea meșterilor populari sau ansamblurilor etno-folclorice din comunitate. Discuții cu specialiștii din domeniu.

A șaptea întâlnire „**ORGANIZAREA UNEI CĂLĂTORII TURISTICE ÎN LOCALITATEA NATALĂ**”. Discuții pe anumite subiecte: securitatea turiștilor, echipament personal, studiu preliminar al obiectelor interesante de pe traseu. Efectuarea unui test de istorie locală în rândul membrilor clubului: „Cunoaște-ți localitatea”. Forme de lucru: cunoașterea literaturii de istorie locală, pregătire pentru un test, studiul literaturii speciale privind asigurarea regulilor vieții în natură, desfășurarea antrenamentelor și competițiilor sportive. Putem realiza o lecție practică despre împachetarea unui rucsac turistic. Tipuri de rucsac, reguli pentru plasarea lucrurilor și obiectelor într-un rucsac. Echipamente personale și de grup. Catering pentru excursie. Popas turistic. Forme de lucru: o lecție practică înainte de o călătorie, pregătire practică: aprinderea focului, pregătirea bucatelor.

A opta întâlnire „**PREGĂTIREA PENTRU O CĂLĂTORIE DE SCURTĂ DURATĂ**”. Bazele topografiei și orientării, harta și scara acesteia, utilizarea busolei. Descrierea reperelor de bază, locuri de cazare pentru noapte. Acordarea primului ajutor de către grup. Forme de lucru: prelegeri susținute de specialiști în cartografie, topografie și orientare. Comunicarea cu un specialist în medicină. Exerciții practice în interior și în aer liber.

A noua întâlnire „**PARTICULARITĂȚILE ȘI ETAPELE UNEI DRUMETII**”. Depășirea obstacolelor naturale. Mișcare pe diverse tipuri de suprafață, versanți, gheață, etc. Depășirea blocajelor, situațiilor de risc. Orientare în condiții dificile de teren. Desfășurarea de mini concursuri sportive. Forme de lucru: exerciții practice cu scopul de a dezvolta abilități de orientare, tehnici de drumeție, colectare de material de istorie locală și cultură.

A zecea întâlnire „**LOCALITATEA NATALĂ – DESTINAȚIE TURISTICĂ DE SUCCES**”. Membrii Clubului realizează chestionare printre locuitorii orașului sau a sa-

tului, pentru a identifica locurile deosebite cu potențial istoric și cultural. Desfășurarea de acțiuni în mediul natural dedicate spre exemplu: „Zilei Mondiale a Turismului”. Forme de lucru: realizare de mape tematice, standuri, expoziții cu caracter de tradiție locală, tipărirea unui ziar turistic de perete, reportaje foto, chestionare, interviuri, cercetare..

A unsprezecea sesiune **„EFECTUAREA UNEI EXCURSII DE DURATĂ. IMPORTANȚA ORIZONTULUI RURAL”**. Însușirea regulilor pentru colectarea și selectarea materialului de interes turistic din localitatea natală. Pregătirea materialului despre obiectivele turistice. Raportul grupului turistic și prezentarea materialului de istorie locală. Descrierea tehnică a traseului. Forme de lucru: pregătirea campaniei școlare: „Protecția și promovarea patrimoniului cultural – responsabilitate a tinerei generații”, concurs foto, concurs de eseuri.

A douăsprezecea întâlnire **„ORIGINALITATEA REPUBLICII MOLDOVA ÎN CALITATE DE DESTINAȚIE TURISTICĂ INTERNAȚIONALĂ”**. Membrii Clubului analizează sub ghidajul reprezentantului bibliotecii potențialul turistic al țării. Vor încerca să identifice, ce anume „caută” turistul internațional în Republica Moldova. Vor înțelege cum patrimoniul național, bucătăria tradițională, peisajele deosebite oferă o plus valoare turismului. Tinerii pot invita un reprezentant al unei agenții turistice să abordeze aceste probleme. Folosind resursele bibliotecii, vor identifica originalitatea țării noastre în calitate de destinație turistică. Vor înțelege ce este un pachet turistic, și cum el este format.

Putem concluziona că participanții activi al clubului din cadrul bibliotecii vor deveni adevărați ambasadori ai localității în care s-au născut, vor promova frumusețea landşaftului local dar și originalitatea și bogăția patrimoniului natal. Vor înțelege cum să transforme localitatea în adevărată destinație turistică. Asemenea cluburi care înlocuiesc cercurile școlare pot da naștere specialiștilor dedicați, viitori ghizi sau reprezentanți ai industriei turismului.

Totuși în unele biblioteci din Republicii Moldova observăm o structură organizatorică subdezvoltată, unde lipsesc politici de marketing care să vizeze promovarea produselor și serviciilor bibliotecii. Observăm implicarea nesatisfăcătoare a unor biblioteci în activitățile anumitor proiecte.

Pentru o promovare mai reușită a turismului local, recomand o colaborare mai strânsă cu alte organizații de profil. Ar fi binevenită organizarea frecventă a evenimentelor turistice în cadrul bibliotecilor cu implicarea populației locale. Pentru popularizarea turismului local și a patrimoniului cultural este nevoie de o colaborare eficientă a bibliotecilor cu agențiile de turism și presa locală. Este binevenită majorarea vizibilității bibliotecilor pe mai multe rețele de socializare, cel mai des folosind facebook. Recomand preluarea experienței internaționale în asigurarea informațională a turismului local de către bibliotecile autohtone.

**TURISMUL ACCESIBIL ÎN REPUBLICA MOLDOVA:
PROVOCĂRI, OPORTUNITĂȚI ȘI STRATEGII PENTRU INTEGRAREA
TURIȘTILOR CU DIZABILITĂȚI**

*Accessible tourism in the Republic of Moldova: challenges, opportunities,
and strategies for integrating tourists with disabilities*

CZU: 338.48:379.85-056.26(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754826>

Elena COJOCARI

Director adjunct Proiecte Culturale și Educative
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Valahia” din Târgoviște”

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5033-9536>

E-mail: elenacojocari1980@gmail.com

Summary. Accessible tourism in the Republic of Moldova is a current topic that explores the challenges faced by tourists with disabilities, such as limited access to infrastructure and specialized services. Although there are efforts to improve the situation, many tourist attractions remain difficult to visit. Promoting inclusive tourism and creating accessible routes contribute to the respect of fundamental rights, attracting a new segment of tourists, and creating a more inclusive society. The development of accessible tourism would align the local infrastructure with international standards, reflecting a strong commitment to social responsibility and improving the country's image internationally. The family, school, and community play an essential role in supporting people with disabilities to spend their free time in a pleasant and constructive way. State organizations have the responsibility to provide accessible spaces and services, and to organize cultural, sports, and social events that are open and adapted to people with disabilities, thus contributing to social inclusion.

Key words: accessible tourism, disabilities, infrastructure, social inclusion, fundamental rights, social responsibility, cultural events.

Subiectul accesibilității turismului în Republica Moldova este puțin abordat, fiindcă nu se pune accent pe necesitatea de a integra persoanele cu dizabilități în circuitul turistic și a le oferi o experiență plăcută și fără obstacole. În mare parte această responsabilitate cade pe umerii familiei persoanei cu dizabilități, fără de care, deplasarea în interiorul țării, dar mai ales în exterior este imposibilă.

În Republica Moldova există sanatorii care oferă servicii de odihnă și reabilitare pe tot parcursul anului, unde timpul poate fi petrecut interactiv, într-o ambianță plăcută, gratuit sau pe cont propriu. Potrivit informației *Casei Naționale de Asigurări Sociale*, există două categorii de cetățeni care au dreptul să primească îndreptare pentru proceduri de reabilitare medicală în sanatorii. Este vorba despre veteranii de muncă, veteranii războiului, combatanți, persoane cu deficiențe locomotorii, care au împlinit vârsta de 18 ani și se află în listele autorităților de securitate socială. Distribuirea foilor de odihnă este efectuată în cadrul *Oficiilor teritoriale de Asigurări Sociale*, conform vizei de reședință. O foaie de reabilitare-medicală se oferă gratuit unei persoane o dată în 3 ani calendaristici, iar invalizilor de război – o dată pe an. A doua categorie de cetățeni sunt persoanele asigurate, anga-

Centrul de reabilitare pentru copii „Ceadâr-Lunga”, Ecaterina Corolenco, Prezentarea sanatoriilor din Republica Moldova: specific, amplasare, prețuri, https://www.semia.md/ro/info/prezentari/sanatare/obzor_sanatoriev/default.aspx

Campionatul la pescuit sportiv a persoanelor cu dizabilități de vedere, <https://www.jurnal.md/ro/news/cf7aa2e1c73f28e8/campionatul-national-de-pescuit-pentru-nevazatori-si-slab-vazatori-a-reunit-la-danceni-pestea-40-de-amatori-video.html>

jate în câmpul muncii, care au posibilitatea de a obține foaia de odihnă în baza cererii și a indicațiilor medicale de la locul de muncă. În acest caz, ei achită 20 % din costul biletului de tratament și odihnă. În afară de aceasta, transportul nu este prevăzut. La fel ca și pentru prima categorie de persoane, există o limită cât privește obținerea foii de odihnă – o dată la trei ani. Excepție fac doar persoanele care au suferit infarct miocardic acut sau recurent. În termen de 6 luni de la externarea din spital, ei au dreptul la un bilet de tratament și odihnă la sanatoriul „Speranța”, fără a-și aștepta rândul, indiferent dacă le-au fost sau nu oferite anterior foi de odihnă¹. Pentru persoanele cu dizabilități de vedere sau de auz nu sunt prevăzute excepții, dar ele pot beneficia de foi de odihnă împreună cu un însoțitor. Despre stațiunile destinate acestor categorii ne vom referi mai jos.

Astfel, în Republica Moldova sunt următoarele sanatorii și centre de odihnă: „Speranța” (adresa: mun. Chișinău, or. Vadul lui Vodă, str. Balneară, 11)²; „Constructorul” (adresa: mun. Chișinău, str. Zelinski, 15)³; „Nistru” (or. Camenca, stânga Nistrului)⁴; „Codru” (adresa: s. Hîrjauca, rn. Călărași)⁵; „Nufărul Alb” (adresa: or. Cahul, str. Nucilor, 1)⁶; „Bucuria-Sind” (adresa: mun. Chișinău, or. Vadul lui Vodă, str. Balneară, 1)⁷; „Struguraș” (adresa: s. Cocieri, rn. Dubăsari)⁸. Trei dintre aceste sanatorii: „Codru”, „Nufărul Alb” și „Bucuria-Sind” oferă servicii inclusiv pentru persoanele cu dizabilități locomotorii⁹. Cea mai mare piedică

¹ Ecaterina Corolenco, Prezentarea sanatoriilor din Republica Moldova: specific, amplasare, prețuri, https://www.semia.md/ro/info/prezentari/sanatare/obzor_sanatoriev/default.aspx (consultat 21.07.24)

² Sanatoriul „Speranța”, <https://sanatoriulsperanta.md/> (consultat 21.07.24)

³ Sanatoriul „Constructorul”, <https://sanatoriul-constructorul.md/home-ro/> (consultat 21.07.24)

⁴ Sanatoriul „Nistru”, <https://www.sicro.md/ro/tratament-balneo/moldova/sanatoriul-nistru> (consultat 21.07.24)

⁵ Sanatoriul „Codru”, <https://balneo.md/moldova/calaras/2817/> (consultat 21.07.24)

⁶ Sanatoriul „Nufărul Alb”, <https://nufarul.md/> (consultat 21.07.24)

⁷ Sanatoriul „Bucuria-Sind”, <https://bucuriasind.md/> (consultat 21.07.24)

⁸ Sanatoriul „Struguraș”, <http://www.struguras.md/?pag=page&id=41&l=ro> (consultat 21.07.24)

⁹ Ecaterina Corolenco, Prezentarea sanatoriilor din Republica Moldova: specific, amplasare, prețuri, https://www.semia.md/ro/info/prezentari/sanatare/obzor_sanatoriev/default.aspx (consultat

pentru asemenea beneficiari constituie infrastructura inadecvată: locurile de tratament sau traseele turistice nu sunt adaptate pentru persoanele cu dizabilități locomotorii, lipsind rampe de acces, lifturi sau toalete accesibile.

Un loc deosebit în cadrul acestor instituții îl ocupă Centrul de Recuperare pentru copii „Ceadâr-Lunga”. Specializarea acestui sanatoriu oferă șanse de recuperare și posibilitatea de a petrece frumos timpul copiilor cu dizabilități, având tratament pentru un spectru mai larg de afecțiuni, precum: tulburări neuromusculare de tip neurologic, traumatic, reumatologic, ortopedic etc. (paralizie cerebrală, patologii ale coloanei vertebrale, scolioză, luxație congenitală de șold etc.), patologii pulmonare în remisiune (bronșite cronice, pneumonii cronice, astm bronșic) și afecțiuni ale aparatului locomotor de origine diferită. Dacă părinții doresc să fie alături de copiii lor în timpul tratamentului, ei achită de sine stătător cazarea și alimentația¹⁰.

Persoanele cu dizabilități de vedere beneficiază de aceleași servicii ca și oamenii obișnuiți. De cele mai multe ori ei călătoresc sau merg la odihnă fiind însoțiți de membrii familiei sau prieteni, de sine stătător deplasarea este mai dificilă, deoarece sunt necesare indicatoare tactile și pavaje cu textură distinctă, care ar ghida persoanele ce utilizează bastonul alb pe trasee sigure. Pentru persoanele slab văzătoare este necesară semnalizarea vizuală contrastantă: marcaje cu contrast puternic pentru a fi mai ușor de identificat. De asemenea sunt necesare panouri informative, meniuri și alte materiale de informare disponibile în alfabetul Braille. În instituțiile culturale: teatre, cinematografe, muzee etc., pentru persoanele cu dizabilități de vedere trebuie prevăzute sisteme audio de ghidare – dispozitive sau aplicații care ar oferi informații audio despre locații și obiective turistice. Din interviul oferit de domnul Ștefan Oprea, administratorul adjunct al Asociației Nevăzătorilor din Moldova, am constatat că membrii asociației beneficiază anual de călătorii în diferite țări precum Italia, Grecia, Bulgaria, Ungaria și mai ales România. Având în dotare un microbuz de douăzeci locuri beneficiarii cu dizabilități de vedere au vizitat orașul Cluj-Napoca, obiectivele turistice Sarmisegetusa și Castelul Corvinilor, având asigurat accesul gratuit. Domnul Oprea a precizat că în România cetățenii cu dizabilități de vedere pot beneficia de 12 călătorii gratuite, împreună cu persoana însoțitoare, tur-retur, în interiorul țării, cu orice tip de transport, în afară de avion. În plus, o dată în an, persoanelor cu dizabilități le este asigurat tratamentul la stațiuni balneare specifice afecțiunii de care suferă¹¹. Anual Asociația Nevăzătorilor din Moldova organizează **Campionatul național de pescuit între nevăzători și slab văzători**, eveniment care în acest an a ajuns la a 10-a ediție. La Campionat au participat 42 persoane din 21 raioane, fiind câte doi reprezentanți și concurând la două categorii: individual și în grup. De cele mai multe ori Campionatele se desfășurau la rezervațiile acvatice din s. Cneazevca, r. Leova sau iazurile din r. Ialoveni. De obicei Campionatul se desfășoară 2-3 zile: prima zi are loc venirea participanților, instalarea corturilor și socializarea. Pescuitul propriu-zis se desfășoară în a doua zi în două runde: dimineața de la orele 6:00 până la 10:00 și după masă, de la orele 16:00 până la 20:00. Se oferă premii și nominalizări pentru fiecare participant la categorii separate. Deseori participă și femei cu dizabilități de vedere, pasionate fiind de pescuitul sportiv. Trofee se oferă pentru cel mai mare pește prins și cei mai mulți pești prinși. Pescarii sunt antrenați activ la pescuit, nu stau

---

21.07.24)

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ștefan Oprea, administratorul adjunct al Asociației Nevăzătorilor din Moldova (interviu 22.08.24)

Călătoria unei persoane în scaun cu roțile, <https://www.ialovenionline.md/persoanele-cu-dizabilitati-locomotorii-din-raionul-ialoveni-au-dreptul-la-compensantii-banesti-pentru-serviciile-de-transport/>

Adaptarea expoziției Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală pentru persoanele cu dizabilitate, <https://mc.gov.md/ro/content/o-expozitie-format-accesibil-pentru-persoanele-cu-dizabilitati-fost-inaugurata-la-mnein>

pe mal așteptând să sune clopoțelul, ci ținând mâna pe fir, ei simt vibrația peștelui prins. Din interviul oferit de domnul Gheorghe Staver, președintele Federației Sportivilor Nevăzători am aflat că trofeul a fost câștigat de membrii Asociației Nevăzătorilor din r. Călărași, pe locul II fiind participanții din r. Hîncești, iar pe locul III participanții din or. Tiraspol¹². Administratorul adjunct al Asociației Nevăzătorilor din Moldova, Ștefan Oprea, a subliniat că inițiativa urmărește reunirea persoanelor nevăzătoare într-un cadru relaxant, care să contribuie nu doar la recreerea lor, ci și la îmbunătățirea stării emoționale. Activitatea de pescuit oferă o experiență unică prin implicarea simțului tactil, iar bucuria resimțită de participanți la capturarea peștelui reflectă impactul pozitiv al acestei experiențe asupra lor. Președintele Federației Sportivilor Nevăzători, Dumitru Scifos, a exprimat satisfacția față de entuziasmul cu care persoanele nevăzătoare participă la acest concurs național. Principalul obiectiv al evenimentului este familiarizarea acestora cu mediul natural. Pentru mulți nevăzători, în special pentru cei cu pierdere totală a vederii, care își petrec cea mai mare parte a timpului în interior, aceste activități în aer liber reprezintă o oportunitate rară de a se bucura de natură și de a participa la egalitate cu persoanele văzătoare¹³.

Sportul și comunicarea activă joacă un rol crucial în viața persoanelor cu dizabilități de vedere, oferindu-le oportunități valoroase de integrare socială, dezvoltare personală și creștere a calității vieții. În Republica Moldova, Federația sportivilor nevăzători include aproximativ 100 de persoane, care practică diverse discipline sportive, cum ar fi înotul, atletismul, tenisul de masă și jocul de dame. Implicarea în astfel de activități nu doar că le oferă acestor sportivi ocazia de a-și dezvolta abilitățile fizice și mentale, dar și de a interacționa activ cu persoane fără dizabilități, promovând astfel incluziunea socială¹⁴.

Practicarea sportului de către persoanele nevăzătoare reprezintă un exemplu clar al capacității acestora de a depăși limitările impuse de dizabilitate și de a concura la nivel

¹² Gheorghe Staver, președintele Asociației Sportivilor Nevăzători (interviu 22.08.24)

¹³ Dibăcie și răbdare: Zeci de pescari nevăzători au participat la un campionat național, 22.08.24, <https://stiri.md/article/social/dibacie-si-rabdare-zeci-de-pescari-nevazatori-au-participat-la-un-campionat-national/>

¹⁴ Corina Malcocean, „Slabi aici nu sunt”. Cum se antrenează campionii nevăzători ai Moldovei la dame și cum obțin rezultate remarcabile, <https://www.youtube.com/watch?v=Px1NAnd-sU6A&t=147s> (consultat 23.07.24)

Forumul sportivilor cu dizabilități de auz, <https://noi.md/md/societate/o-noua-editie-a-forumului-traditional-al-sportivilor-cu-deficiente-de-auz>

internațional. Antrenamentele la jocul de dame, de exemplu, necesită un nivel înalt de concentrare și strategie, demonstrând că sportivii nevăzători pot concura cu succes împotriva celor fără probleme de vedere. Comunicarea activă în timpul antrenamentelor și competițiilor contribuie la dezvoltarea unor relații interpersonale solide și la creșterea încrederii în sine, factori esențiali pentru integrarea eficientă în societate.

Astfel, sportul și comunicarea activă sunt esențiale pentru îmbunătățirea stării de bine și pentru susținerea unui stil de viață echilibrat în rândul persoanelor cu dizabilități de vedere. Aceste activități nu doar că promovează sănătatea fizică și mentală, dar și facilitează crearea unor legături sociale puternice, contribuind la o societate mai inclusivă și echitabilă.

În contextul declarării anului 2024 ca **Anul accesibilității în municipiul Chișinău**, adoptarea unor măsuri concrete pentru îmbunătățirea accesibilității infrastructurii urbane a devenit o prioritate – fapt ce poate contribui și la sporirea numărului de turiști în capitală. Această inițiativă, sprijinită de Consiliul Municipal Chișinău, evidențiază angajamentul autorităților locale de a alinia orașul la standardele internaționale de accesibilitate și siguranță, contribuind astfel la crearea unui mediu urban modern și incluziv. Platforma civică **Chișinăul accesibil pentru toți** a lansat un spot dedicat promovării acestor standarde, demonstrând importanța educării publicului și a factorilor de decizie cu privire la necesitatea adoptării celor mai bune practici în infrastructura pietonală. Acțiunea se desfășoară în cadrul unui proiect mai amplu, susținut de organizații internaționale și locale, care subliniază colaborarea dintre diverse entități pentru a îmbunătăți accesibilitatea și incluziunea socială. Aceste eforturi coordonate au un impact semnificativ asupra dezvoltării turismului accesibil în Republica Moldova, asigurând că orașul Chișinău poate oferi o experiență pozitivă și sigură turiștilor cu dizabilități¹⁵. Astfel, integrând aceste inițiative în strategia națională de turism, Moldova își poate consolida poziția ca destinație accesibilă la nivel internațional, reflectând un angajament clar față de responsabilitatea socială și îmbunătățirea calității vieții pentru toate categoriile de persoane.

Persoanele cu dizabilități de auz de semeni întâmpină mai multe limite decât oportunități, atunci când vorbim despre petrecerea timpului liber, călătorii și agrement. Firmele turistice,

¹⁵ Chișinăul accesibil pentru TOȚI, https://www.chisinau.md/ro/conferinta-2024-anul-accessibilitati-in-municipiul-chisinau-20292_275591.html (consultat 20.07.24)

instituțiile de cultură și centrele de agrement nu dispun de interpreți în limbaj mimico-gestual, fapt ce îngreunează comunicarea. În Republica Moldova membrii Asociației Surzilor pot petrece timpul liber în cadrul **Centrului de reabilitare „Relaxare”** din orașul Vadul lui Vodă¹⁶. În cadrul Asociației Surzilor, beneficiarii se întâlnesc sistematic, în grupuri de interese precum vizionarea filmelor, cu translație mimico-gestuală, ori practicarea unor activități de creație și antrenamentelor sportive. Sportul joacă un rol vital în viața persoanelor cu dizabilități de auz și de vorbire, oferind nu doar beneficii fizice, ci și oportunități esențiale de socializare și integrare în societate. Participarea la activități sportive, cum ar fi campionatul național de **futsal** organizat de Asociația Surzilor din Republica Moldova și Federația Sportivă a Surzilor, reprezintă un exemplu concret al modului în care sportul poate contribui la dezvoltarea personală și socială a acestor persoane. La campionatul desfășurat între 31 octombrie și 7 decembrie 2019, au participat cinci echipe din cadrul diferitor organizații teritoriale din țară, demonstrând nu doar abilități sportive, ci și un puternic spirit de echipă și colaborare. Echipa veteranilor a câștigat competiția, urmată de formația Școlii profesionale nr. 11 pentru persoane cu dizabilități și echipa companiei Interplast, ceea ce subliniază diversitatea și competitivitatea participanților¹⁷.

Prezența liderilor comunității, precum Ruslan Lopatiuc, Gheorghe Calancea, Olga Soltan și reprezentanții Federației Moldovenești de Fotbal, la ceremonia de premiere, a accentuat importanța acestui eveniment pentru comunitatea persoanelor cu deficiențe de auz. Sportul nu doar îmbunătățește starea fizică a participanților, dar și facilitează comunicarea, creând un mediu în care persoanele cu dizabilități de auz și de vorbire pot interacționa, exprima și dezvolta abilități sociale esențiale. Prin urmare, astfel de competiții sportive sunt esențiale pentru promovarea incluziunii sociale, reducerea izolării și oferirea de oportunități de dezvoltare personală și profesională pentru persoanele cu dizabilități de auz și de vorbire. Aceste evenimente demonstrează capacitatea sportului de a uni comunitățile și de a crea un sentiment de apartenență, esențial pentru o viață împlinită și activă.

Recent, Asociația Surzilor din Republica Moldova (ASRM) a organizat forumul tradițional al sportivilor cu deficiențe de auz, intitulat „Starturi Vesele ASRM”, ediția a XI-a, în cadrul căruia s-a marcat deschiderea sezonului estival 2024. Evenimentul s-a desfășurat la Centrul de reabilitare „Relaxare” din orașul Vadul lui Vodă și a reunit aproximativ 150 de participanți din diverse filialele ale asociației, evidențiind astfel coeziunea și unitatea comunității surzilor din Republica Moldova.

Deschiderea forumului a fost realizată de Președintele ASRM, Ruslan Lopatiuc, care a subliniat semnificația acestui eveniment în contextul integrării sociale și promovării activităților sportive în rândul persoanelor cu deficiențe de auz. Prin organizarea competițiilor sportive, ASRM își propune nu doar să stimuleze activitatea fizică, dar și să încurajeze spiritul de echipă și colaborarea între participanți. Participanții au avut ocazia să se implice în diverse jocuri și competiții sportive, care au fost concepute pentru a dezvolta abilități fizice și sociale. Aceste activități au demonstrat importanța sportului ca instrument de integrare socială și de îmbunătățire a stării de bine a persoanelor cu deficiențe de auz. La finalul competițiilor, toate echipele participante au fost recompensate de către ASRM, subliniind astfel recunoașterea eforturilor și a determinării fiecărui participant. Acest gest

¹⁶ Centrul de Odihnă și Reabilitare „Relaxa”, <http://www.itrelax.md/index.php?action=about> (consultat 20.07.24)

¹⁷ Sandu Greco, Campionatul național pentru persoane cu deficiențe de auz, <https://fmf.md/noutate/1015/campionatul-naTional-pentru-persoane-cu-deficienTe-de-auz?lang=ro> (consultat 20.07.24)

a simbolizat nu doar aprecierea pentru performanțele sportive, ci și sprijinul continuu al asociației pentru promovarea incluziunii și a accesibilității în domeniul sportului¹⁸.

Astfel, forumul „Starturi Vesele ASRM” reprezintă un exemplu relevant de mobilizare a comunității surzilor din Moldova, promovând activitatea fizică și valori fundamentale precum unitatea, colaborarea și încrederea în forțele proprii.

Persoanele cu dizabilități se confruntă cu multiple provocări în ceea ce privește accesul la turism, iar aceste obstacole limitează semnificativ participarea lor la experiențele turistice. Un aspect crucial este accesibilitatea și mobilitatea, unde mulți turiști se confruntă cu dificultăți în a accesa facilitățile turistice esențiale, precum hotelurile, restaurantele și atracțiile. De asemenea, protecția efectivă a drepturilor persoanelor cu dizabilități joacă un rol fundamental în contextul turismului. Este esențial ca legislația să asigure nu doar protecția drepturilor acestor indivizi, ci și adaptarea serviciilor turistice la nevoile lor specifice. Discriminarea în acest sector trebuie combătută cu rigurozitate, pentru a permite tuturor turiștilor să beneficieze de aceleași oportunități.

În ceea ce privește ocuparea, persoanele cu dizabilități se confruntă adesea cu dificultăți în găsirea unui loc de muncă în industria turismului. Promovarea incluziunii acestora este vitală, nu doar pentru a asigura o mai bună integrare socială, dar și pentru a aduce o diversitate benefică în acest sector. Pentru a face turismul mai inclusiv și prietenos pentru toți turiștii, este imperativ să se îmbunătățească accesibilitatea, să se promoveze sensibilizarea asupra drepturilor persoanelor cu dizabilități și să se asigure un mediu de muncă care să le permită acestora să contribuie activ în industria turismului. Numai prin aceste eforturi concertate se poate atinge o reală egalitate de oportunitate în domeniul turismului.

Iurii Zama în articolul „Abordări noi și oportunități de promovare a turismului în Republica Moldova” remarcă lipsa de conștientizare a societății față de persoanele cu dizabilități: *există o nevoie de educare a operatorilor turistici și a personalului din turism cu privire la nevoile specifice ale turiștilor cu dizabilități*¹⁹.

Investițiile în infrastructura accesibilă ar aduce numeroase beneficii, atât pentru turiștii cu dizabilități, cât și pentru industria turismului în ansamblu, în primul rând ar crește numărul de turiști: o infrastructură accesibilă ar atrage un segment mai larg de turiști, inclusiv persoanele cu dizabilități și familiile acestora, contribuind astfel la creșterea numărului de vizitatori și la stimularea economiei locale. S-ar îmbunătăți imaginea destinațiilor turistice, în particular și a țării, per ansamblu: destinațiile care vor investi în accesibilitate vor fi percepute ca fiind mai prietenoase și mai incluzive, ceea ce le-ar sporește atractivitatea. O imagine pozitivă poate atrage nu doar turiști cu dizabilități, ci și turiști care apreciază valorile de incluziune și diversitate.

Alt beneficiu ar fi stimularea economiei locale: creșterea numărului de turiști poate conduce la o sporire a veniturilor pentru afacerile locale, inclusiv hoteluri, restaurante și atracții turistice. Aceasta poate crea locuri de muncă și poate contribui la dezvoltarea durabilă a comunităților. În plus, prin crearea unei infrastructuri accesibile, se va contribui la integrarea persoanelor cu dizabilități în comunitate, asigurându-le accesul la activități recreative și culturale. Aceasta poate îmbunătăți calitatea vieții acestora și poate promova un sentiment de apartenență.

¹⁸ O nouă ediție a forumului tradițional al sportivilor cu deficiențe de auz (11 iunie 2024), <https://noi.md/md/societate/o-noua-editie-a-forumului-traditional-al-sportivilor-cu-deficiente-de-auz> (consultat 18.07.24)

¹⁹ Iurii Zama, Abordări noi și oportunități de promovare a turismului în Republica Moldova, in: Center for Studies in European Integration Working Papers Series, Chișinău 2019, pp. 61-73

Infrastructură accesibilă este necesară nu doar persoanelor cu dizabilități, ci îmbunătățește experiența turistică pentru toți vizitatorii: familii cu copii mici în cărucior, vârstnici ce utilizează bastonul, astfel, facilități precum rampe de acces, toalete adaptate și informații în formate accesibile sunt benefice pentru toți turiștii. Investițiile în infrastructura accesibilă ajută la conformarea cu legislația națională și internațională privind drepturile persoanelor cu dizabilități, reducând riscul de litigii și promovând responsabilitatea socială a companiilor¹.

Crearea accesibilităților în domeniul turismului în Republica Moldova ar oferi un nivel de sustenabilitate pe termen lung. O infrastructură accesibilă ar contribui la dezvoltarea durabilă a turismului, asigurându-se că toate persoanele, indiferent de abilitățile fizice, pot beneficia de oportunitățile oferite de turism, atât în prezent, cât și în viitor.

---

¹ Industria turismului din Republica Moldova inițiază „Angajamentul pentru Sustenabilitate”, <https://mc.gov.md/ro/content/industria-turismului-din-republica-moldova-initiaza-angajamentul-pentru-sustenabilitate> (consultat 24.07.24)

**ROLUL ANIMAȚIEI TURISTICE ÎN PROMOVAREA PATRIMONIULUI
CULTURAL DIN CADRUL STRUCTURILOR CU FUNCȚIUNI DE CAZARE
ȘI DE SERVIRE A MESEI**

*The role of tourist animation in the promotion of cultural heritage within structures
with accommodation and catering functions*

CZU: 338.48:79:640.4

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754850>

Alexandru NISTIRIUC

Lect. univ., dr. Universitatea Tehnică a Moldovei

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0709-2393>

E-mail: alexandru.nistiriuc@an.utm.md

Aurica CHIRSANOVA

Conf. univ., dr. Universitatea Tehnică a Moldovei

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1172-9900>

E-mail: aurica.chirsanova@toap.utm.md

Summary. Tourist animation is a form of tourist activity carried out in a tourist enterprise (tourist complex, hotel, restaurant, guesthouse, cruise ship, train, etc.), which involves tourists in active participation in the various activities. An increasingly significant share of the tourism services market is being devoted to cultural tourism and one of its branches - animation. In the modern globalized world, tourist entertainment can become the real „lifebuoy” of national cultural heritage. In addition to tourist agencies and museums, local accommodation establishments actively promote national culture and tradition through animation, organizing various performances that greatly help to raise awareness among tourists of Moldova's culture and originality. Professionals or local amateur ensembles realize performances, exhibitions, MasterClasses, and other activities.

Key words: animation, cultural heritage, custom, tourists, hostel, hotel

Animația turistică la moment în Republica Moldova este folosită pe scară largă, iar programele de animație au devenit o modalitate populară a turiștilor de a petrece timpul liber. Activitatea de animație este un proces complex, care solicită multă creativitate din partea organizatorilor. Un eveniment de animație este o activitate care implică întâlnirea și interacțiunea dintre diferite persoane, limitată în timp și legată de punerea în aplicare a oricăror obiective comune. Sarcina principală este de a angaja și de a distra turiștii în timpul perioadelor de odihnă, pentru a genera noi emoții, cunoștințe și pentru a majora gradul de satisfacție a lor. Astfel, animația devine omniprezentă în asigurarea funcțiilor petrecerii timpului liber, pe perioada activității turistice. Ea contribuie la tot ce ar face un sejur agreabil și interesant.¹

La noi în țară, putem întâlni activități animaționale cu diversă frecvență în cea mai mare parte în structurile cu funcțiuni de cazare și de servire a mesei. Se deosebesc doar

---

¹ Nicolae Platon, Felicia Zaporojan, Elena Cabac, Animația ca element fundamental al ofertei turistice, in: Conferința ICSPM, 2022, pp. 256-263.

după tematică, durată, numărul de persoane etc. Animația turistică este o modalitate în plus de a promova în rândul turiștilor internaționali dar și autohtoni, valorile culturale autentice ale moldovenilor. În dependență de caracterul evenimentului animat, turiștii pot afla despre istoria și cultura țării, pot fi parte a anumitor tradiții și obiceiuri, pot învăța să prepare bucate tradiționale sau să brodeze, să țese, să creeze vase din ceramică. Unii turiști aleg să cunoască țara noastră fără a se implica mult, ascultând o poveste, o legendă sau admirând un concert oferit de ansamblurile populare din localitatea vizitată. Deci, activități animaționale putem observa în unele hoteluri, pensiuni, restaurante, sau chiar sanatorii pentru întremarea sănătății.²

În cele mai dese cazuri evenimente de promovare a culturii sunt organizate în cadrul hotelurilor mari care dispun de infrastructură necesară. Tradițiile și obiceiurile de cele mai dese ori în majoritatea unităților hoteliere sunt promovate în perioada sărbătorilor de iarnă și de primăvară. Există cazuri când hotelurile de mici dimensiuni invită umoriști, interpreți de muzică folk, artiști pentru organizarea diferitor evenimente mici. Unele hoteluri, mai dispun de o mini bibliotecă, care stă la dispoziția oaspeților. Datorită activității animaționale slabe sau inexistente în hotel, turistul optează pentru anumite evenimente din oraș.³

Dotat cu infrastructură pentru evenimente culturale de anvergură este hotelul „Radisson Blu”, situat în inima orașului Chișinău, dispune de 6 săli de întâlnire flexibile cu acces gratuit la internet de mare viteză și cu echipament audiovizual. De asemenea, centrul de convenții, include o sală de bal ce poate găzdui până la 1000 de persoane, pentru o conferință sau o recepție de cocktail. Aici sunt oferite o varietate mare de pachete de servicii, care includ cazare, catering și alte opțiuni de petrecere a timpului. Pentru oaspeții săi, hotelul „Radisson Blu”, organizează programe de animație în restaurantul de la parter și cel de la altitudine, unde sunt invitați artiști sau orchestre. Se organizează seri de muzică clasică, populară și ușoară. În sălile de conferințe, se organizează diferite evenimente pentru clienții corporativi. Cel mai des sunt organizate evenimente pentru turiștii ce vizitează Republica Moldova în scop de afaceri. Tot aici sunt prezente și concerte la care participă oaspeții din hotel. Pentru o ședere și o animație mai bună a oaspeților, administrația hotelului, lunar organizează expoziții a tinerilor pictori în scop de promovare a numelor noi. Împreună cu administrația hotelului, puteți stabili un tur al vinului, tururi de oraș sau alte vizite la obiectivele interesante. Hotelul „Radisson Blu”, este unul din puținele hoteluri, care practică animația. De asemenea aici este prezent un cazino, unde turiștii își pot petrece timpul liber. Merită de menționat că în cadrul evenimentelor de calitate organizate aici, turistul internațional grație animației profesionale nu doar petrece timpul bine dar și află multe despre tradițiile, cultura și istoria Republicii Moldova.

Hotelul „Nobil Luxury Boutique” de asemenea își distrează clienții în restaurantele din dotație ca clienții săi să se odihnească într-o atmosferă liniștită și intimă. Evenimente culturale sunt organizate rar, doar cu o anumită ocazie.

„Vila Verde” este o unitate de cazare, unde de animație se pot bucura grupurile de turiști. Spre exemplu, într-o anumită perioadă de timp, are loc evenimentul „Cavalerii Vinului”, unde hotelul este completat cu participanții acestui eveniment, cărora li se organizează preț de trei zile mai multe evenimente și excursii.

Tradițional, majoritatea hotelurilor dispun de un mic restaurant cel puțin și de săli de conferință, care pot fi folosite pentru a organiza evenimente care să promoveze bogăția cul-

² Aurel Gheorghelș. *Geografia turismului. Metode de analiză în turism*. București: Editura Universitară, 2008, p. 280.

³ Николай Гаранин, Ирина Булыгина, *Менеджмент туристской и гостиничной анимации*. Москва: «Советский спорт», 2006. 127 p.

turală națională. Unii însă aleg să promoveze patrimoniul cultural în mediul rural, apelând la serviciile unui restaurant cu caracter tradițional sau pensiune rustică.

În Republica Moldova, în cadrul pensiunilor turistice, managerii unităților de cazare pe lângă bucătăria gustoasă tradițională, le oferă turiștilor programe de animație bine realizate, unde pe măsură este promovat patrimoniul național. Numărul pensiunilor ce oferă servicii de animație este redus, dar propune programe interesante pentru turiști. În calitate de artiști sau promotori ai patrimoniului național sunt: ansambluri folclorice din localitate, colective de copii, formații de amatori sau profesioniști, meșteri populari, trupe de teatru, artiști profesioniști etc.

Există turiști care vizitează special mediul rural pentru a asculta o poveste sau legendă. Legendele sunt importante pentru oaspeți, turiști întrucât atrag și motivează călătoria. Fiecare vrea să vadă un loc unde s-a născut o legendă. Acestea sunt transmise de băștinași și fac parte din istoriile locale povestite ulterior de vizitatori cu respect față de cultura locului⁴.

Pentru unitățile de cazare rurale din Republica Moldova, este caracteristică o animație tradițională care promovează tradițiile și obiceiurile naționale, sărbătorile calendaristice, arta muzicală și dansul. În cadrul unor pensiuni, remarcăm activități de artă și artisanale în ateliere special amenajate, unde sub îndrumarea unor artiști sau meșteri populari renumiți, turiștii sunt inițiați în artă și tehnici arhaice populare: icoane pe sticlă, pictură, sculptură în lemn și piatră, țesătorie populară, confecții și cusături populare, ceramică. Adesea, se organizează degustări de vinuri la pensiune sau la crama din localitate. Unele pensiuni preferă să exploateze la maximum unele sărbători naționale ca spre exemplu: „Ziua Națională a Vinului” sau „Ziua Națională a Portului Popular”. Aici sunt organizate adevărate show-uri de preparare a vinului cu elemente tradiționale cu antrenarea turiștilor, sau unele expoziții însoțite de ședințe foto pentru turiștii îmbrăcați în straie naționale.

În cadrul pensiunilor se practică foarte des masterclass-uri culinare pentru promovarea gastronomiei naționale și a culturii gastronomice. Asemenea evenimente sunt extrem de populare printre turiștii naționali și internaționali. Aici animatorul explică cu lux de amănunte fiecare mișcare a gospodinelor care prepară o anumită specialitate tradițională. Astfel turistul este antrenat în procesul de producție. Similar este și în cazul atelierului de ceramică sau de covoare. De cele mai dese ori, meșterul popular are și calitatea de animator.

Există situații când la solicitarea oaspeților sunt contractați animatori, care propun spectacole moderne pentru maturi și copii, sunt realizate proiecții de film, jocuri distractive pentru publicul restrâns cazat la pensiune. Unele pensiuni propun la dispoziția turiștilor mini parcuri zoo, plimbări cu ATV-urile, diverse concursuri sportive, concepte tematice și alte activități sportive.

Am analizat cele mai populare pensiuni din Republica Moldova pentru a afla în ce manieră folosesc animația pentru a promova patrimoniul cultural național. Prima în listă este Agropensiunea Eco Resort „Butuceni”, situată în zona Orheiului Vechi, care încearcă să exploateze la maximum potențialul din regiune. Inițial, potrivit tradițiilor și obiceiurilor, oaspeții sunt întâmpinați cu pâine coaptă în sobă, sare și un pahar de vin. În cazul când turiștii își sărbătoresc ziua de naștere, programul de animație este destul de bogat, aici pe lângă meniul consistent, în dependență de dorința turiștilor, li se oferă program muzical constituit din ansambluri etnofolclorice, iar la dorință unitatea de cazare poate pune la dispoziție un

⁴ Viorel Miron, Marina Miron, Legendele locale ca instrument de educație în spiritul promovării patrimoniului cultural imaterial în destinațiile turistice, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de maine”, conferință științifică internațională, Chișinău, 23-24 septembrie 2019, p. 52.

Dj-ei profesionist sau prezentator. La capitolul obiceiuri și tradiții, accentul se pune pe tradițiile sărbătorilor de iarnă și de Paști. În cazul sărbătorilor de iarnă, oaspeții au parte de colinde, cete de urători, tradițională „Sorcova” și chiar Moș Crăciun. Dintre tradițiile Crăciunului remarcăm împodobirea bradului, unde participă copiii și turiștii cazați la pensiune. Dacă manifestă interes, oaspeții, pot merge să colinde în localitate plimbându-se cu sania.

Pentru sezonul de primăvară-vară, Agropensiunea Eco Resort „Butuceni”, organizează diverse programe de animație, concursuri de pescuit, plimbări cu trăsura, iar la capitolul sport, li se propun competiții de tenis de masă. Remarcăm luna martie, unde turiștii fac cunoștință cu legendele Mărțișorului și tradițiile primăverii.

În perioada sărbătorilor de Paști sunt organizate un set larg de activități animaționale, dintre care remarcăm: încondeierea ouălor, master class-uri la pregătirea bucatelor de Paști, cozonacului și tradiționala pasca cu brânză. De asemenea la inițiativa turiștilor, pot vizita bisericile din localitate, pentru a participa la slujbele bisericesti.

Un program de animație deosebit de interesant este organizat de Eco-Resort „Butuceni” de „Ziua Națională a Vinului”, unde oaspeții pensiunii participă la prepararea vinului, începând de la strânsul poamei din gradina pensiunii, strivirea strugurilor cu picioarele goale, dansând sub muzica moldovenească până la plasarea mustului în butoaie. Cu această ocazie se organizează și multe concursuri.

Agropensiunea „Casa de sub stâncă” situată în satul Trebujeni, la 50 km depărtare de Chișinău, este a 11-a casă de la începutul comunei situată chiar sub stâncă, ceea ce trezește și mai mult interesul vizitatorilor. Oferă posibilitate turiștilor din străinătate și celor din țară, să aibă parte de un sejur de neuitat într-o ambianță rustică cu bucate tradiționale și mult autentic. Programele animaționale sunt deosebit de interesante, aici turiștii fac cunoștință cu unele obiceiuri cum ar fi împletitul din pănuși și a coșurilor din lozie, sculptură în lemn, încondeierea ouălor, croșetatul. Turiștii pot participa și asista la spectacole folclorice cu dansuri și muzică populară oferite de către pensiune. Tot aici este realizată întreaga gamă de obiceiuri și tradiții caracteristice sărbătorilor de iarnă și de Paști. Remarcăm plimbarea cu căruța trasă de cai și plimbările cu barca pe râu. Turiștii obișnuiesc să viziteze împrejurimile satului și să practice pescuitul. În mod distractiv se realizează activitățile casnice din gospodărie și se organizează măsurile festive sau zilele de naștere. Prețurile pentru activitățile animaționale se negociază în dependență de numărul de turiști și de preferințele acestora.

Putem remarca „Vila Roz”, care se bucură de programe de animație deosebite. Este situată în partea stângă la intrarea în satul Trebujeni, pe malul râului Răut, în apropierea complexului arheologic „Orheiul Vechi”. Aici turistul poate cunoaște bucătăria națională cât și tradițiile, la capitolul cazare există toate comoditățile, dar la dorință pensiunea poate oferi locuri de cort pentru doritori. Dintre programele animaționale, remarcăm master class-uri de pregătit bucate, unde oaspeții în special participă la pregătirea mâncărilor tradiționale ca spre exemplu coacerea plăcintelor în asortiment, împletirea sarmalelor, prepararea mămăligii, fripturii și altor bucate tradiționale. Excursiile includ vizitarea peșterilor, mănăstirilor, plimbări prin satul Trebujeni cât și prin satul învecinat, Butuceni. Un alt program de animație este: „Descoperă Orheiul vechi pe două roți”, unde iubitorii de sport pot face tururi cu bicicleta prin zonă. Pentru oaspeții pensiunii, sunt disponibile zece biciclete.

Pensiunea „La Gura Cuptorului”, este amplasată într-o locație deosebită, unde tradiționalul se intercalează cu actualul și cu obiceiurile autentice. Pensiunea se află în satul Văleni, la o distanță de 25 km de orașul Cahul și la 200 km de Chișinău. Dintre activități animaționale reamintim excursiile, master class-uri, cursurile de preparat bucate tradiționale, pescuit

și plimbări cu barca. De asemenea turiștii pot beneficia de plimbări cu măgărușul și tururi vinicole de o zi. Tot aici este amplasat „Muzeul pâinii de ritual, tradiții și obiceiuri”, este loc unde turiștii sunt serviți cu ceai de melisă sau mentă rece și miere de albiși, cu cozonac copt și burnăcei pe vatră, având ocazia să participe la jucatul pupezei în compania bunică-i, care bate toba, împreună cu bunelul și nepotul. Tot aici oaspeții pot face cunoștință cu diverse tradiții și obiceiuri legate de anumite evenimente, dar și prezentări culturale oferite de ansamblurile folclorice din zonă.

Pensiunea „Hanul lui Hanganu”, este situată în raionul Rezina, satul Lalova la 100 km de capitală, situată aproape de Saharna și Țâpova, ambianța este tradițională cu covoare țesute și ulcele din lut, de asemenea mai are trei terase, parcare, saună, livadă și vie. Dintre activități animaționale remarcăm: plimbarea cu barca pe Nistru, excursii la mănăstirile și cascadele de la Țipova și Saharna, vizite la livadă, vie și prisacă. Pentru cei împătimiti de vânătoare și pescuit, se oferă toate condițiile. Cei interesați pot să participe la atelierul de încondeiat ouă sau la programul folcloric al ansamblului local.

Pensiunea „Casa Părintească” este situată în satul Palanca, raionul Călărași. Această pensiune este bine plasată pe servicii, aici turiștii pot face cunoștință cu tot spectrul de obiceiuri, datini și tradiții, este prezent un atelier meșteșugăresc, sunt organizate expoziții de țesături tradiționale, în perioada de primăvară aici se organizează diferite evenimente dedicate florilor, datorită prezenței unei grădini impresionante de flori de diferite specii, de asemenea se realizează animații și pentru copii.

În cazul structurilor cu funcțiuni de servire a mesei, animația turistică este practică permanent, dar în diferită manieră. În general restaurantele sunt foarte atente la asemenea măsuri, pentru că și de ele depinde popularitatea localului. Aici, dezvoltarea fiecărui program de animație trece prin anumite etape: generarea de idei, ale căror surse sunt animatorii, regizorii, scenariștii, selectarea ideilor; dezvoltarea, producția și aprobarea programelor de animație în acțiune; analiza programului de animație după un scenariu. În cazul dat se ia în considerare accesibilitatea percepției; atmosfera de percepție; interacțiunea turiștilor cu animatorii; interacțiunea turiștilor în procesul de participare la programul de animație; participarea directă a turiștilor la programul de animație și impactul asupra emoțiilor lor.⁵

Evenimentele animaționale sunt caracteristice restaurantelor moldovenești, ele pot fi diferite tematic pentru a atrage diverse segmente de clientelă: lansare de carte, spectacol teatral, concert, prezentarea anumitor tradiții și obiceiuri, music hall-uri, discoteca anilor 80–90, spectacole de muzică populară sau orășenească, serate a muzicii diferitor state.

Restaurantele cu specific tradițional organizează evenimente culturale, unde turiștii cunosc Republica Moldova prin intermediul bucatelor gustoase tradiționale și a muzicii sau dansului popular care completează atmosfera de autentic. Pentru a crea acea adevărată atmosferă, restaurantele angajează ansambluri populare profesioniste, colaborează cu trupe de teatru, liberi profesioniști etc. Aceste colaborări sunt bine observate în perioada sărbătorilor de iarnă. Degustarea vinurilor și evenimente de lansare a anumitor preparate culinare, au devenit o obișnuință cotidiană pentru restaurantele din Chișinău. În majoritatea cazurilor evenimentele respective paralel promovează și unele aspecte ce țin de cultură și patrimoniu.

Restaurantul „Taifas” reprezintă o adevărată carte de vizită al Republicii Moldova, dacă ne referim la bucătăria tradițională și evenimentele culturale realizate. Aspectul localului este complet rustic, bogat în autentic și tradiție. La intrare sunteți întâmpinat cu un pahar

⁵ Gabriela Stanciulescu, Ion Danut Juganarum, *Animația și animatoru în turism*, București: Editura Uranus, 2006, p. 278.

de vin și pâine cu sare, toți angajații poartă costume populare și sunt gata să vă răspundă la toate întrebările. Potrivit design-ului său original și ambianței tradiționale, restaurantul „Taifas” pare a fi un adevărat muzeu. Aici zilnic turiștii se pot bucura de muzica live, oferită de un taraf profesionist. În dependență de anumite sărbători calendaristice, restaurantul promovează tradiția și cultura românească, există evenimente cu participarea copiilor pline de autentic. În zile special de sărbătoare se organizează evenimente animaționale dedicate. De exemplu: de Duminica Florilor 2023, restaurantul a invitat Ansamblul „Ștefan Vodă” împreună cu cobzarul și starostele Tudor Ungureanu, care au oferit un spectacol de sărbătoare. Potrivit tradiției bărbații din echipă au adunat ramuri de salcie, iar gospodinele au preparat bucate din pește și plăcinte.

Analizând reacțiile oaspeților, restaurantul „Taifas” este preferatul multor turiști grație serviciilor, evenimentelor animaționale de calitate și atitudinii personalului față de fiecare. Un rol important în popularitatea localului îl joacă și amplasarea restaurantului în centrul orașului Chișinău.

În cadrul restaurantului „Butoias” din Chișinău, programele animaționale reprezintă o realitate obișnuită. Aici evenimentele animaționale sunt organizate profesionist cu ocazia anumitor sărbători calendaristice sau chiar și religioase. Predomină evenimente gastronomice și degustări de vinuri. Indiferent de amplasarea localului la periferia orașului, restaurantul este în top-ul turiștilor străini, care revin aici cu plăcere de fiecare data.

Analizând site-urile și paginile mai multor restaurante care promovează bucătăria tradițională, putem afirma că ele sunt mai mult axate pe promovarea specialităților gastronomice autentice, mai puțin au în program activități animaționale. Deseori există un instrumentist sau taraf care interpretează muzică populară, având funcția de fundal. Considerăm că o nouă etapă a dezvoltării structurilor respective ar fi introducerea treptată a programelor animaționale însoțite de promovarea patrimoniului cultural autentic.

Animația turistică poate fi observată și în cadrul vinăriilor din Moldova. Pe lângă degustări de vinuri sunt create adevărate show-uri destinate turiștilor, unde devin martori la diverse obiceiuri sau ritualuri. În cadrul acestor evenimente turistul poate afla care sunt particularitățile culturale distinctive ale zonei vizitate.⁶

În ultimii ani sanatoriile de întremare a sănătății au devenit extrem de populare printre străini. Putem întâlni familii întregi care în perioada estivală preferă tratamente la sanatoriile din Republica Moldova. Aceasta se întâmplă datorită serviciilor calitative prestate și a prețului mic comparativ cu cel european. Sanatoriile sunt preferate de turiștii europeni dar și de mulți reprezentanți ai diasporei. Majoritatea sanatoriilor au programe culturale bogate, unde cu ajutorul artiștilor, meșterilor populari și ai animatorilor promovează patrimoniul cultural. Sunt prezentate programe artistice unde turiștii descoperă obiceiurile și tradițiile autohtone. Dansul popular este prezent în cadrul serilor de dans care se organizează practic în fiecare seară în cadrul sanatoriilor. Aici străinii împreună cu băștinașii se avântă în diverse dansuri populare unde învață tehnica lor pe parcurs.

Unul dintre cele mai populare este sanatoriul „Nufărul Alb”, amplasat în regiunea cea mai pitorească a orașului Cahul. Este amplasat în imediata apropiere de centrul orașului și de autogară, cu acces direct până la destinație. Se află într-o zonă de izvoare bogate cu apă minerale ce conține săruri sulfuroase, iod, crom, natriu, brom, clorură de calciu. Manifestațiile animaționale, sunt formate din seri de dansuri, concerte, spectacole populare, teatru și plimbări prin zonă.

⁶ Наталья Соболева, *Анимация в туризме, учебное пособие*; Сибирский федеральный университет, Институт физической культуры, спорта и туризма, Красноярск: СФУ, 2021, 160 p.

Sanatoriul „Codru” din Călărași, pe lângă procedurile medicale, oferă și unele programe animaționale de calitate. Sanatoriul dispune de terenuri sportive în aer liber. De asemenea turiștii se pot bucura de saună, discotecă, bar și excursii organizate de către administrație. Tot aici, sanatoriul dispune de o bibliotecă bogată. Atât turiștii străini cât și cei autohtoni participă la diferite spectacole în cadrul cărora află multe detalii interesante a obiceiurilor și tradițiilor autohtone, cunosc muzica și specificul artei basarabene.

Situații similare celor mai sus întâlnim și în cadrul altor sanatorii din Republica Moldova, și anume: „Nistru”, „Speranța”, „Struguraș” etc. Anume serviciile de calitate înaltă, prețurile, bucatele gustoase, evenimentele culturale pline de tradiție și autentic, atrag turiști străini pentru a face tratamente și pentru a cunoaște mai bine Republica Moldova.

Animația turistică menită să promoveze patrimoniul național putem observa și în stațiunile turistice, care sunt destinate agrementului și odihnei, mai mult în perioada estivală. Stațiunea Vadul lui Vodă este situată pe malul drept al Nistrului la o distanță de 18 km de Chișinău și reprezintă o zonă balneo-climaterică cu tradiții. La moment, Vadul-lui-Vodă a devenit popular nu numai pentru locuitorii orașului dar și pentru turiștii străini. Valorificarea balneară a zonei Vadul-lui-Vodă, a început încă din 1945. Aici descoperim o varietate de baze de recreere, vile amplasate confortabil de-a lungul malului șerpuit al Nistrului. Anume în zona Vadul lui Vodă este practică pe larg animația și acest lucru îl observăm la taberele de vară pentru copii, care se bucură de serviciile animatorului pe parcursul zilei întregi (dimineața înviorarea), în prima parte a zilei jocuri distractive, după prânz concerte, victorine, seara discotecă.

De asemenea, de animație se bucură și oaspeții bazelor de odihnă, preponderent seara. Copiii care se odihnesc cu familia, dispun de servicii animaționale în cadrul jocului la bazin sau în zone destinate pentru copii. Maturii se pot bucura de anumite concerte, victorine, concursuri, excursii, prezența anumitor jocuri sportive, înot în piscină sau în râul Nistru. Se pot planifica diferite excursii, săritul cu parașuta sau anumite tipuri de sport pe râul Nistru. Atât oaspeții naționali cât și cei internaționali, pot beneficia de serviciile din zonă, discoteci, restaurante, atracționale pentru copii. Sunt special amenajate terase pentru grătar, tenis de masă, biliard. În dependență de local, turistul poate să-și aleagă o bază turistică gălăgioasă sau liniștită. Aici, deseori se organizează conferințe și întruniri ale oamenilor de afaceri, prezentări de vinuri, evenimente gastronomice.

Dintre cele mai cunoscute baze de odihnă, reamintim: „Astoria”, „Odiseu”, „Green Park”, „Vacanța”, „Trei Stejari”, „Nick House”, „Sirius”, „Romanița”. O particularitate a odihnei la Vadul-lui-Vodă, sunt plimbările cu ATV-urile și Skijetul, iar unii turiști pot să-și încerce norocul la pescuit. În perioada de vară, la Vadul-lui-Vodă, sunt organizate mai multe evenimente, care adună un număr mare de turiști străini, în cadrul cărora fac cunoștință cu unele aspecte ale tradiționalului autohton.

În concluzie putem afirma că animația turistică în unitățile de cazare și serviri a mesei, joacă un rol foarte important în crearea unui climat psihologic favorabil, generând astfel premisele pentru revenirea oaspeților, care contribuie în mod semnificativ la imaginea și veniturile obținute de structurile date. În condițiile Republicii Moldova programele animaționale în cadrul unităților de cazare sunt dezvoltate relativ, în dependență de specificul întreprinderii. Datorită specialiștilor din artă, teatru, regie, organizări de evenimente, animatori pentru copii, artiști de circ, există șanse reale ca animația să devină un fenomen larg întâlnit în industria turistică națională.

Animația turistică participă la educația turistului, aici el află despre cultura și patrimoniul țării sau a unei localități concrete, indiferent că este străin sau autohton.

În urma analizei situației existente pe piața turistică națională, recomand ca obiectul „Animația turistică” să fie introdus în curricula universitară. Merită de preluat experiența altor state în realizarea programelor animaționale. Este evidentă legătura dintre animația turistică și promovarea patrimoniului Republicii Moldova. În acest scop sunt necesare programe animaționale atât pentru tineri cât și pentru alte categorii de vârstă. Astfel pe parcursul călătoriei, turiștilor indiferent de vârstă și interese, automat li se creează acea stare de bine și altfel percep informația despre unele aspecte ale patrimoniului nostru cultural.

Considerăm că animația turistică este un domeniu de succes și de viitor pentru turismul Republicii Moldova. Grație specificului natural deosebit, tradițiilor și obiceiurilor noastre, oamenilor primitivi și frumoși la chip și suflet, putem deveni țara preferată a multor turiști internaționali.

**CARACTERISTICI DISTINCTIVE ALE CRAMELOR DIN REPUBLICA
MOLDOVA ÎNCADRATE ÎN CIRCUITUL TURISTIC**
*Distinctive characteristics of the wineries of the Republic of Moldova included
in the tourist network*

CZU: [725.42:663.2]:338.48(478)
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754886>

Aurelia TRIFAN

Doctor în arhitectură, Institutul Patrimoniului Cultural

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9738-3842>

E-mail: trifanaurelia@mail.ru

Summary. The formation of the modern architectural aspect of wineries is closely related to the initiation of a new direction of their development by being included in the tourist network. The promotion of wine tourism becomes the lever of an effective policy for wineries in the Republic of Moldova from the beginning of the XXI century, which allows them to maintain their economic position. The winery complex tends to apply the logic of market demand, placing the consumer at the center of the production and distribution process. As a result, the wineries, which for centuries were only samples of industrial architecture, become objectives of the tourism industry, which receive more attention from the agents who organize excursions, rest and relaxation stays. At the same time, an architecturally treated interaction space appears.

Key words: winery complex, wine tourism, winescape, winery-visitor relationship, additional functions.

Ultimul deceniu al secolului al XX-lea a constituit pentru Republica Moldova o perioadă de confruntare cu probleme majore în vederea depășirii crizei economice. Declinul masiv al producției, susținut de un proces de dezindustrializare, a lăsat în urmă o mulțime de întreprinderi abandonate, printre care și fabrici de vinuri, unele, până în prezent, gășindu-se într-o continuă degradare și devalorificare. Gradul înalt de integrare a economiei Moldovei în complexul economic al fostei Uniuni Sovietice a predeterminat, în cea mai mare măsură, profunzimea fenomenului.

Situația critică în sectorul vitivinicol este remarcată spre sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea. În perioada 1986–2001, se înregistrează un regres considerabil în raport cu anii 1980–1985: suprafața terenurilor cultivate cu viță-de-vie s-a diminuat de cca 2,0 ori, iar recolta globală de struguri – de 2,3 ori¹, ca rezultat al diferitor cauze cu caracter obiectiv și subiectiv, principala fiind realizarea prevederilor Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS cu privire la combaterea alcoolismului. În afară de aceasta, companiile vinicole din Republica Moldova, simțindu-se favorizate pe piața Federației Ruse, care crea prea puține stimulente pentru sectorul respectiv, nu și-au revizuit strategiile în concordanță cu tendințele pe plan mondial, unde exista o competiție acerbă. În consecință, odată cu instituirea embargoului din partea Federației Ruse (2006), întreprinderile vitivinicole din țară s-au ales cu pierderi directe de circa 185 milioane, rezultate din creanțele ce nu vor mai putea fi recu-

¹ Gh. Nicolaescu, V. Cebotari, D. Bratco, A. Nicolaescu, Complexul vitivinicol al Republicii Moldova – prezent și viitor, in: Viticultura și Vinificația, 2010, p. 3.

perate vreodată, iar producția de vin a scăzut cu circa 63% în 2006 față de anul precedent², fără a lua în considerație pierderile indirecte, de imagine și de poziție în cadrul pieței.

În ramura viticolă, la sfârșitul primului deceniu, erau înregistrate 191 de întreprinderi, care activau în diferite domenii ale vinificației. Prelucrarea strugurilor se efectua la 124 fabrici de vinuri, iar capacitatea totală a întreprinderilor de vinificație primară era de circa 2,0 mln. tone de struguri, nivelul mediu de utilizare a capacităților de producție limitându-se la 20-25% din capacitatea proiectată³. Problema cea mai importantă pentru întreprinderile de vinificație primară era starea tehnică depășită a utilajului folosit pentru prelucrarea strugurilor. Aceste întreprinderi în majoritate erau dotate cu utilaj tehnologic fabricat în anii '60–'70 ai secolului trecut⁴.

În pofida multiplelor situații critice suportate, etapa de după anul 2000 urma să aducă modificări majore în structura întreprinderii vitivinicole, începând un moment de ruptură în care se dezvoltă o nouă viziune inevitabil legată de reorientarea și diversificarea exportului și investirea din ce în ce a mai multor mijloace în branding-ul și promovarea vinurilor. În cazul Republicii Moldova, această fază a transformărilor nu coincide cu cea din principalele țări producătoare de vinuri din lume, fiind în întârziere, întrucât din diferite motive tehnologice, economice și politice, pe parcursul anilor '80–'90 ai secolului al XX-lea, se menține gestionarea managerială inefficientă la majoritatea întreprinderilor din țară. Schimbările se repercutează asupra întreprinderilor vitivinicole odată cu desfășurarea inițiativelor din partea statului și a unor proprietari ai întreprinderilor private.

O influență pozitivă asupra stopării declinului în ramura vitivinicolă a țării noastre au avut hotărârile Guvernului Republicii Moldova din 2002, prin aprobarea „Programului de restabilire și dezvoltare a viticulturii și vinificației în anii 2002–2020”⁵, și din 2004, prin aprobarea Programului de dezvoltare a complexului „Combinatul de Vinuri „Cricova” – S.A.” în anii 2004–2013⁶ și a Programului Național în domeniul turismului Drumul Vinului în Moldova⁷.

În tendința de a crea noi oportunități de promovare a producției vitivinicole autohtone, Guvernul Republicii Moldova propune în anul 2005 conceperea „Orașului Vinului” ca un centru complex de nivel european de activitate antreprenorială, turism, demonstrare a realizărilor, de organizare a concursurilor naționale și internaționale ale vinului și a diferitor manifestări, inclusiv sărbători naționale, în special, a „Zilei Naționale a Vinului”⁸. „Orașul

² I. Tornea, Industria viticolă pe „piața” gajurilor, in: *Politici Publice*, nr. 7, 2010, p. 6.

³ N. Taran, Istoria, situația actuală și perspectivele ramurii vitivinicole în Republica Moldova, in: *Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul*, 2010, nr. 2(4), p. 27.

⁴ N. Taran, *Op. cit.*, p. 28.

⁵ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1313 din 07.10.2002, Cu privire la aprobarea Programului de restabilire și dezvoltare a viticulturii și vinificației în anii 2002–2020, in: *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, nr. 142, 17.02.2002.

⁶ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 513 din 18 mai 2004, Cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a complexului „Combinatul de Vinuri „Cricova” – S.A.” în anii 2004–2013, in: *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, nr. 083, 28.05.2004.

⁷ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 554 din 24.05.2004, Cu privire la aprobarea Programului Național în domeniul turismului Drumul Vinului în Moldova, in: *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, nr. 88, 90, 04.06.2004.

⁸ Nota de argumentare la proiectul Hotărârii Guvernului „Privind fondarea complexului „Orașul Vinului” [online] <http://www.vinmoldova.md/ro/reviews/proekt-o-sozdanii-kompleksa-orasul-vinu->

Vinului” urma să se extindă pe o suprafață de cca 14 ha, fiind amplasat pe terenurile adiacente ale Institutului Național al Viei și Vinului, dintre care opt hectare trebuiau să fie rezervate nemijlocit pentru realizarea edificiilor companiilor viticole, complexurilor hoteliere și expoziționale, zonelor de recreere și pieței pentru manifestări. Acest ambițios proiect a fost adus doar până la etapa de concurs, la care au participat mai mulți arhitecți: Victor Vieru, Vasile Stratu, Valeriu Lupașcu ș.a. Principalul obiectiv al concursului a fost găsirea unei imagini adecvate și a unei organizări spațiale funcționale pentru diferite zone ale „orașului” (zona întreprinderilor vitivinicole, expozițională, comercială, administrativă, hotelieră și de agrement), care urma să se afirme ca punct strategic de atracție turistică, fiind inclus și în Programul Național de dezvoltare a turismului.

Primul deceniu al secolului al XXI-lea constituie un punct de referință în luarea deciziilor de promovare a turismului vitivinicol, semnificând stabilirea unor strategii care puteau viza dezvoltarea durabilă a complexurilor vitivinicole din țară. Datorită complexității și contextului său cultural, turismul vitivinicol oferea mijloace valoroase în revigorarea întreprinderilor vitivinicole. În perioada respectivă sunt inițiate proiecte de remodelare a acestora cu integrare în circuitul turistic, care devine și o sursă de dezvoltare ponderabilă⁹. Complexul vitivinicol tinde să se înscrie într-o logică a cererii pieței, plasând consumatorul în centrul procesului de producție și distribuție. În consecință, întreprinderile de vinificație, care secole la rând au fost doar mostre ale arhitecturii industriale, devin obiective ale industriei turistice, asupra cărora se îndreaptă tot mai mult atenția agențiilor ce organizează excursii, odihnă și destindere. Menținerea tradițiilor multisekulare ale acestei industrii, în îmbinare cu noile direcții de dezvoltare a imaginii vinărilor, devine un imperativ al dezvoltării economice. Importanța prezentării întreprinderilor acestui complex unitar de colectare, producere, depozitare, etalare, monitorizare, cazare, tratament etc. printr-un interior și exterior corespunzător noilor cerințe se face evidentă.

Astfel, se realizează proiecte, care iau în considerare nu numai corelația tehnologică firească a clădirilor reconstruite sau a celor noi proiectate cu mediul ambiant și implementarea noilor tehnologii în prepararea vinului, ci și condițiile prezentării vinului influențate în mare măsură de amploarea dezvoltării turismului vitivinicol, care în mod inevitabil a condus la modificări ale aspectului arhitectural al complexului vitivinicol, adăugându-i, în unele cazuri, funcțiile de primire și cazare a turiștilor, de alimentare și agrement.

Printre obiectivele vitivinicole renovate se disting galeriile subterane din zona de centru a Republicii Moldova (Cricova, Mileștii Mici și Brănești), Castel Mimi (Bulboaca), Vinăria Purcari (Purcari) ș.a. Printre cele apărute recent pot fi enumerate galeriile subterane de la Ciorescu, Château Vartely (Orhei), Vinăria Poiana (Ulmu), Crama Mircești (Mircești), Chateau Cristi (Bozieni) etc. La amenajarea acestor întreprinderi au contribuit arhitecții Mihai Eremciuc, Igor Apostolov, Valeriu Zasenco, Leonid Dumitrașcu, Vasile Stratu, Sergiu Cîrja, Sergiu Mîrza ș.a., precum și arhitecți de peste hotare – designerul italian Arnaldo Tranti.

Specificul acestui proces constă în implementarea conceptului de „ospitalitate”, respectiv furnizarea de servicii vizitatorilor – principiu fundamental în evoluarea întreprinderii vitivinicole moderne. Putem constata crearea unei culturi aparte de o mare flexibilitate, care rezultă din centralitatea poziției vizitatorului în organizarea structurii complexului vitivinicol. Se stabilește o cultură pozitivă participativă, care pune accent pe comunicare:

---

lui-gorod-vina/ (consultat 22.07.2017).

⁹ T. Darii, V. Sverdlic., Concepte și modele ale traseelor turistice viticole, in: Meridian Ingineresc, 2010, nr. 2, pp. 84-87.

vizitatorul devine martor al unui proces regizat, unde este evidențiată tradiția în viticultură și vinificație a poporului.

Reconstrucția Vinăriei Purcari (arh. Mihai Eremciuc, 2003–2004)¹⁰ a necesitat integrarea în structura inițială a complexului a unui restaurant și hotel pentru vizitatori, amenajarea teritoriului adiacent, precum și reconstrucția fațadelor. Accentuarea arhitecturii complexului printr-un turn cu galerie de vizionare a permis vizitatorilor să se bucure de priveliștea uluitoare din jur. Paradigma acestui tip de dezvoltare a peisajului ține de diversitate, văzută atât în ceea ce constituie peisajul natural păstrat, având în vedere lunca râului Nistru, cât și în soluțiile specifice, precum crearea iazurilor în apropierea complexului cu instalarea foișoarelor, a unei plantații de viță-de-vie sau a unui teritoriu amenajat cu plante decorative unite printr-o scară largă de complex. În așa mod autorul proiectului implementează conceptul de trecere de la spații de producție în exclusivitate la cele mixte, preponderent publice, întregit și de amenajarea teritoriului adiacent.

Aceeași idee este promovată de arhitectul Leonid Dumitrașcu în proiectul vinăriei Château Vartely (2006–2007)¹¹, unde clădirea restaurantului constituie centrul compozițional al complexului, iar casele, prevăzute într-un stil tradițional, dispun de spații hoteliere confortabile, astfel fiind aplicată ideea centralității poziției vizitatorului, care devine motto-ul conceptului de dezvoltare modernă a vinăriilor din țară. Totodată, proiectul acordă importanță integrării complexului în relief: obiectele complexului fiind amplasate în pantă, permit soluționarea intrărilor atât la nivelul superior, cât și la cel inferior de la nivelul solului, în așa mod facilitând desfășurarea unor procese tehnologice în cramă și oferind accesul în pivnițele amplasate sub restaurant.

Trebuie subliniat și faptul că ambele proiecte promovează ideea importanței peisajului și stabilesc multiple relații cu proximitatea imediată și peisajul înconjurător. Autorii lor optează pentru integrarea construitului în natural, printr-o intervenție minimă și discretă și, de asemenea, pentru utilizarea formelor și materialelor de construcție caracteristice sitului.

În anii 2006–2007, după o perioadă de aproape 30 de ani, au fost efectuate lucrări de renovare a galeriilor de la Cricova în baza unui nou proiect de amploare, corelat de arhitectul șef al ISP „Ruralproiect” Igor Apostolov, care a inclus proiectul de reconstrucție a sălilor de degustare executat de compania „Design-Lux”¹², autor Valeriu Zasenco. Cadrul subteran existent a fost supus schimbărilor printr-un design interior întemeiat pe principii scenografice, fiind definit și de multiple lucrări de pictură, sculptură, mozaicuri, generând un proces de hibridizare culturală a întreprinderilor vitivinicole. Proiectul inițiat a avut scopul de a consolida imaginea reprezentativă a galeriilor prin introducerea decorului tradițional și crearea unui aspect național al complexului în întregime, în același timp influențând și alt proiect, și anume porțile monumentale de acces pe teritoriul podgoriilor de la Cricova, care, deși se găsesc la o distanță considerabilă de la galerii, sunt parte integrantă a lor. Proiectul *Arcului de intrare*¹³ a fost elaborat în 2007 de arhitectul Igor Apostolov după schița propusă de Semion Șoihet, arhitect emerit al Republicii Moldova. Prin acest proiect este transmisă o invitație vizitatorilor complexului, iar repertoriile stilistice ale ordinului moldovenesc,

¹⁰ Proiectul reconstrucției Vinăriei Purcari. Arhiva personală a arh. M. Eremciuc.

¹¹ Proiectul complexului turistic Château Vartely. Planul general. Arhiva personală a arh. L. Dumitrașcu.

¹² Proiectul reconstrucției complexului sălilor de degustare ale combinatului de vinuri „Cricova” SA. Arhiva „Design-Lux”.

¹³ Proiectul Arcului de intrare, obiectul 13556 – 1, 2-A. Arhiva ISP „Ruralproiect”.

reluete și repetate cu pietate în această construcție, demonstrează o arhitectură simbolică, o arhitectură a decorației aplicate.

Proiectul propus de compania „Art Decor Group” în 2010 a continuat procesul de transformare a unor porțiuni ale galeriilor de la Cricova în spații publice prin integrarea sălilor de restaurant și a unui spațiu muzeistic, ca rezultat fiind obținut un spațiu valorificat la maxim, cu ambianță interioară destinată și un minim necesar de elemente care îl definesc.

Schimbări în arhitectura exterioară a galeriilor de la Cricova a adus și proiectul din 2015, semnat de arhitectul Sergiu Cîrja¹⁴, care utilizează ideea replicării turnului existent, încadrând o vinoteca și un magazin de suvenir, cu organizarea unei platforme de observație.

Inițiativa de a integra noi săli de degustare în complexul de la Mileștii Mici, situat în galerii subterane, a fost reflectată în concursul studenților de la Facultatea Urbanism și Arhitectură a UTM încă din 2007. Concursul a urmărit să evidențieze noi idei, să contureze concepte originale și provocatoare, pentru a promova exemple de bună calitate în arhitectura interioară a spațiilor de degustare, fapt absolut necesar, deoarece nu toate întreprinderile posedă săli de degustare cu o arhitectură adecvată unui mod profesionist de abordare. Cele mai reușite soluții arhitecturale, fiind selectate, au servit la elaborarea proiectului-schiță de INCP „Urbanproiect”, arhitect șef de proiect Iurie Hangan¹⁵.

Printre proiectele din ultimii ani este important de menționat unul impunător prin proporțiile sale, inițiat prin proiectul de reconstrucție a cramei de la Bulboaca (edificiu industrial de la începutul secolului al XX-lea de pe moșia lui Constantin Mimi) din anul 2011¹⁶, autorul căruia, arhitectul Leonid Dumitrașcu, a avut ca scop revelarea obiectului de arhitectură prin integrarea activă a lui într-o structură, care avea să fie reorganizată pe parcursul următorilor ani printr-un proiect de intervenții impuse de evoluția exigențelor în arhitectura vitivinicolă – conformării fenomenului turistic. La implementarea proiectului s-a atras atenție la câteva poziții-cheie care permiteau apropierea imaginii cramei de cea originală – recăpătarea volumului în limitele inițiale, păstrarea sistemului constructiv pentru nivelurile inferioare, refacerea paramentului și a unor elemente definitorii importante ale fațadelor etc. Proiectul care a urmat a fost executat de designerul italian Arnaldo Tranti¹⁷. Transformările formale și funcționale au tins spre inovarea structurii și spațiilor interioare ale complexului atât prin conversie, cât și prin realizarea unor obiecte arhitecturale noi și includeau reconstrucția altor două blocuri succesive, realizarea spațiului hotelier în una din clădirile reconstruite și construirea a câtorva bungalowuri pentru oaspeți în zona hotelieră, a unui wine spa, cât și amenajarea unui teritoriu pentru festivități. Designerului italian îi aparține și proiectul interioarelor sălilor restaurantului din incinta cramei refăcute.

Proiectul Vinăriei Poiana (arh. Vasile Stratu, 2012–2014)¹⁸ s-a încadrat în tendințele noi de dezvoltare a vinăriilor de pe mapamond, ilustrate prin crearea unui volum arhitectural unic. Autorul se conformează atât la exigențele actuale referitoare la acest aspect, cât și la inserarea în peisaj, la baza proiectului fiind o idee deconcertant de simplă: folosirea potențialului pe care îl oferă arealul. Vinăria, găsindu-se în centrul unui masiv deluros înconjurat de pădure, în vecinătatea colinelor plantate cu viță-de-vie și a două iazuri, dispune

¹⁴ Proiectul terasei de vară și vinotecii. Arhiva „ARCO PARTENERI” SRL.

¹⁵ Proiectul-schiță al complexului de degustare al ÎS CVC „Mileștii Mici”. Arhiva INCP „Urbanproiect”.

¹⁶ Proiectul de restaurare a cramei de la Bulboaca. Arhiva personală a arh. L. Dumitrașcu.

¹⁷ http://www.trantidesign.it/case-Castel_Mimi.html (consultat 14.09.2017).

¹⁸ Proiectul Vinăria Poiana. Arhiva „Arhistrat-Deco” SRL.

de o poziționare avantajoasă și o bună vizibilitate. Clădirea servește drept exemplu al unui obiect de arhitectură separat, înscris într-un mediu natural, fără conturarea precisă a teritoriului prin îngrădiri, ce de asemenea devine o caracteristică distinctivă a vinărilor contemporane și deschide noi perspective în proiectarea lor.

Proiectele de arhitectură de la începutul secolului al XXI-lea consemnează o schimbare a imaginii complexului vitivinicol din Republica Moldova ca structură coerentă, supusă și altor imperative decât celor de natură strict tehnică sau tehnologică, în scopul de a atrage interesul public, precum și de a genera spații publice definite pe baze noi ale relației dintre complex și vizitatori.

Valorificarea peisajului vitivinicol ca strategie a vinărilor orientate către vizitator permite gestionarea cramei nu doar ca loc de producție, ci și ca loc turistic, aducând și noi surse de venit pentru vinăriile-gază. Mai mult decât atât, peisajul vitivinicol este folosit pentru a influența asupra gradului de conștientizare și diferențiere a mărcii vinurilor produse, constituind acea pârgie, care permite construirea unui brand unic conceput ca un sistem de atribute precum teritoriul (amenajarea peisagistică, peisajul vitivinicol); produsul (caracteristicile distinctivă, designul sticlei și etichetei, denumirea) și crama (arhitectura clădirii și spațiilor de producție/de depozitare). Acești trei factori de atracție a vizitatorilor constituie baza unei politici eficiente de branding și permit atingerea unui caracter distinctiv prin abordări de marketing experiențial¹⁹. Relația crama–vizitator se construiește pe valori experiențiale: sociale, emoționale, simbolice, referitoare la produs și loc. Vizitatorii participă la activitatea cramei, asistând la procesul de producție, urmărind peisajul din puncte privilegiate de observație și putând beneficia de hotel, SPA, restaurant, urmând degustarea ghidată. Dintr-un loc de producție „ascuns” și aproape inospitalier, crama devine „transparentă”, legând zonele de producție, maturare și stocare cu peisajul exterior. Este o relație nouă între crama și consumator, iar teritoriul devine elementul de legătură.

---

¹⁹ E. Virtuani, A. Zucchella, New leverages in customer/place oriented wine branding strategies. The case of wine architecture in experiential approaches to wine marketing, in: The materials of the 4th International Conference of the Academy of Wine Business Research, Siena, 2008, pp. 2-17.

WATER PROTECTION AREAS AND RIPARIAN BUFFERS WITHIN THE CAMENCA AND CUBOLTA RIVER BASINS

Zone de protecție a apei și tamponare ripariale din Camenca și Cubolta

UDC: 504.455:341:221.2(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754832>

Ana JELEAPOV

Doctor in geonomics

Institute of Ecology and Geography, Moldova State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2210-7621>

E-mail: anajeapov@gmail.com

Summary. Present study is a first attempt to perform a digital delineation of the protection areas and riparian buffer strips for the rivers and reservoirs for the Camenca and Cubolta rivers and their tributaries. Also, a special attention was paid to estimation of main land cover types in the limits of riparian buffer strips. Delineation of protection areas and riparian buffer strips was done using recommendations from national legislation, Water Law, and geoinformational techniques in semiautomat way. Land cover was evaluated by using actual satellite images from Google Earth tool. Main river types considered are streams, 2,5-10 km, very small streams, 10-50 km, small rivers, 50-100 km, medium rivers, 100-200 km. As a result, 267,4 km² and 334 km² of water protection areas were delimited in the Cubolta river and the Camenca river basins. These areas are divided between medium and very small rivers, with a share of 30-39% and 57-66% respectively. 29 km² and 36,5 km² of riparian buffer strips were delineated for the two study areas. The share of these areas, in both basins, is divided approximately equal between streams, very small rivers and medium rivers. In the Cubolta and the Camenca river, no small rivers, with the length between 50-100 km, were identified. The areas along medium, very small rivers as well as streams are mainly covered by grassland, by 60-84%, forests are practically absent, of about 2-9%. Rural and arable areas are not high of 2-13%, being lower in Camenca basin and higher in Cubolta basin.

Key words: riparian buffers strips, land cover, small rivers

INTRODUCTION

One of the important measures in order to protect water bodies is enlargement of areas requiring special protection – protection areas. From this category, two environmental areas represent an important interest: water protection areas and riparian buffer strips. Both are areas situated in close proximity of the banks of rivers and water accumulations. Both types of areas have the aim to prevent effects of human activities on waters, being considered regions with special water protection. In both areas, a special regime of economic activity is installed. Many researches¹ focus on importance of riparian buffer strips for protection both rivers as

---

¹ *Buffer strips and hedges*, In: NWRM, 2013 <http://nwrn.eu/measure/buffer-strips-and-hedges>, http://nwrn.eu/sites/default/files/nwrn_ressources/a2_-_buffer_strips_and_hedges.pdf (accessed on 20.04.2023); *Establishment and restoration of riparian buffers*, 2023 <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/adaptation-options/establishment-and-restoration-of-riparian-buffer-s> (accessed on 14.01.2023); Cole L. J., Stockan J., Helliwell R. *Managing riparian buffer strips to optimise ecosystem services: A review*, In: Agriculture, Ecosystems & Environment, Volume 296, 106891, 2020.

well as ecosystems and soils. Riparian buffer strips represent green barriers between waters and areas used for different economic needs, especially for agriculture. Multifunctionality of these environmental areas is evident: prevention of biodiversity loss, surface status deterioration, protection of ecosystems and increase of ecosystem services, reduce flood risk, increase the sustainability of agriculture, filtration of chemicals and nutrients use in agriculture (nitrates, phosphorus etc.), reduction of erosion and sediments, regulation of microclimate by cooling ensuring, drought mitigation etc.². Many studies mention that riparian buffer strips are effective in different pollutants reductions: herbicide transport reduction by 27%³, removal up to 92% of nitrate⁴, diminution of nitrate nitrogen by 33% in surface runoff and by 70% in groundwater⁵ etc. Another significant role of riparian buffer strips is their shape, being natural corridors for distribution of species of the animal and plant kingdom. Longitudinal connectivity is particularly important for dispersal of species across temperature gradients, while lateral connectivity allows heterogeneous microclimates that help species cope with fluctuating weather⁶. Even if riparian buffer strips have evident benefits, there are also risks regarding them. Thus, under high nutrient loadings, these can become saturated and act as a source of pollutants, limiting their long-term effectiveness⁷. In these conditions, sustainable management and in time monitoring are important to be implemented in order to protect waters by applying this measure.

---

65 p. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2020.106891> (accessed on 20.04.2023).

² *Buffer strips and hedges*, In: NWRM, 2013 <http://nwrn.eu/measure/buffer-strips-and-hedges>, http://nwrn.eu/sites/default/files/nwrn_ressources/a2_-_buffer_strips_and_hedges.pdf (accessed on 20.04.2023); *Establishment and restoration of riparian buffers*, 2023 <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/adaptation-options/establishment-and-restoration-of-riparian-buffer-s> (accessed on 14.01.2023); Cole L. J., Stockan J., Helliwell R. *Managing riparian buffer strips to optimise ecosystem services: A review*, In: Agriculture, Ecosystems & Environment, Volume 296, 106891, 2020. 65 p. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2020.106891> (accessed on 20.04.2023); Englund O., Börjesson P., Mola-Yudego B. et al. *Strategic deployment of riparian buffers and windbreaks in Europe can co-deliver biomass and environmental benefits*. In: Commun Earth Environ, 2021, 176 <https://doi.org/10.1038/s43247-021-00247-y> (accessed on 14.01.2023); Stutter M., Kronvang B., Huallacháin D. and Rozemeijer J. *Current Insights into the Effectiveness of Riparian Management, Attainment of Multiple Benefits, and Potential Technical Enhancements*. In: J. Environ. Qual., 48, 2019 236-247. <https://doi.org/10.2134/jeq2019.01.0020> (accessed on 14.01.2023); Haddaway N.R., Brown C., Eales J. et al. *The multifunctional roles of vegetated strips around and within agricultural fields*. In: Environ Evid 7, 2018, 14 <https://doi.org/10.1186/s13750-018-0126-2> (accessed on 14.01.2023).

³ Krutz L.J., Senseman S.A., Zablotowicz R.M., Matcocha M.A., *Reducing herbicide runoff from agricultural fields with vegetative filter strips: a review*. In: Weed Sci., 53(3), 2005, 353-367.

⁴ Cavallito M. *Riparian buffer strips reduce water pollution while protecting soil health, study says*, 2022. <https://resoilfoundation.org/en/environment/riparian-buffer-strips-water/> (accessed on 14.01.2023);

⁵ Valkama E., Usva K., Saarinen M., Uusi-Kämpä, J. 2019 A Meta-Analysis on Nitrogen Retention by Buffer Zones. J. Environ. Qual., 48: 270-279. <https://doi.org/10.2134/jeq2018.03.0120> (accessed on 14.01.2023).

⁶ *Establishment and restoration of riparian buffers*, 2023 <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/adaptation-options/establishment-and-restoration-of-riparian-buffer-s> (accessed on 14.01.2023);

⁷ Cole L. J., Stockan J., Helliwell R. *Managing riparian buffer strips to optimise ecosystem services: A review*, In: Agriculture, Ecosystems & Environment, Volume 296, 106891, 2020. 65 p. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2020.106891> (accessed on 20.04.2023);

Riparian buffer strips are formed usually from wooded and grassy vegetation. Comparing these two types of vegetation, both have different impact of protection management. Wooded buffers are more efficient at reducing nitrate-nitrogen in shallow ground water but less efficient at reducing phosphates⁸, these can contribute to natural water and flood management, slowing the flow of water from the land into receiving water bodies by increasing infiltration, reducing flow velocity and providing temporary water storage⁹. Also, when compared to vegetated buffers, wooded buffers support more native plant species¹⁰, and provide undisturbed habitats favouring woodland beetles¹¹ and insectivorous mammals¹². From the other hand, grassy buffers are more effective at slowing the flow of water, increasing their ability to intercept sediments, nutrients and other contaminants¹³. The differential uptake and retention of contaminants by forested and vegetated buffers indicates that zoned buffer strips, consisting of a strip of trees and a strip of grassy or herbaceous vegetation, are likely to be best at mitigating diffuse pollution¹⁴.

⁸ Osborne L., Kovacic D., *Riparian vegetated buffer strips in water-quality restoration and stream management*. In: *Freshwater Biol.*, 29, 1993, 243–258 doi:10.1016/0006-3207(95)90078-0 (accessed on 14.01.2023);

⁹ Dixon S., Sear D.A., Sykes T., Odoni N., *The effects of floodplain forest restoration and log-jams on flood risk and flood hydrology*, In: EGU General Assembly Conference Abstracts (Vol. 17). 2015. doi:10.1002/esp.3919 (accessed on 14.01.2023); Tabacchi E., Lambs L., Guilloy H., Planty-Tabacchi A.M., Muller E., Décamps H., *Impacts of riparian vegetation on hydrological processes*. In: *Hydrol. Process.*, 14(16–17), 2000, 2959–2976. doi:10.1002/1099-1085200011/12)14 (accessed on 14.01.2023).

¹⁰ Paine L.K., Ribic C.A. 2002. *Comparison of riparian plant communities under four land management systems in southwestern Wisconsin*. In: *Agr. Ecosyst. Environ* 92(491), 93–105.

¹¹ Stockan J.A., Baird J., Langan S.J., Young M.R., Iason G.R. *Effects of riparian buffer strips on ground beetles (Coleoptera, Carabidae) within an agricultural landscape*. In: *Insect Conserv. Diver.*, 7(2), 2014, 172–184. doi:10.1111/icad.12043 (accessed on 14.01.2023).

¹² Maisonneuve C., Rioux S., *Importance of riparian habitats for small mammal and herpetofaunal communities in agricultural landscapes of southern Québec*. In: *Agr. Ecosyst. Environ.*, 83(1–2), 2001, 165–175. doi:10.1016/S0167-8809(00)00259-0 (accessed on 14.01.2023);

¹³ Osborne L., Kovacic D., *Riparian vegetated buffer strips in water-quality restoration and stream management*. In: *Freshwater Biol.*, 29, 1993. 243–258 doi:10.1016/0006-3207(95)90078-0 (accessed on 14.01.2023); Erktan A., Cécillon L., Roose E., Lacoste F., N., Rey, F., *Morphological diversity of plant barriers does not increase sediment retention in eroded marly gullies under ecological restoration*. In: *Plant Soil*, 370(1-2), 2013, 653-669; Knight K.W., Schultz R.C., Mabry C.M., Isenhardt T.M. *Ability of remnant riparian forests, with and without grass filters, to buffer concentrated surface runoff*. In: *J. Am. Water Resour. Assoc.*, 46(2), 2010, 311–322. doi:10.1111/j.1752-1688.2010.00422.x (accessed on 14.01.2023); Lin C.H., Lerch R.N., Goyne K.W., Garrett H.E., *Reducing herbicides and veterinary antibiotics losses from agroecosystems using vegetative buffers*. In: *J. Environ. Qual.*, 40(3), 2011, 791-799.

¹⁴ Cole L. J., Stockan J., Helliwell R. *Managing riparian buffer strips to optimise ecosystem services: A review*, In: *Agriculture, Ecosystems & Environment*, Volume 296, 106891, 2020. 65 p. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2020.106891> (accessed on 20.04.2023); Valkama E., Usva K., Saarinen M., Uusi-Kämpää, J. *A Meta-Analysis on Nitrogen Retention by Buffer Zones*. *J. Environ. Qual.*, 48, 2019, 270-279. <https://doi.org/10.2134/jeq2018.03.0120> (accessed on 14.01.2023); Knight K.W., Schultz R.C., Mabry C.M., Isenhardt T.M. *Ability of remnant riparian forests, with and without grass filters, to buffer concentrated surface runoff*. In: *J. Am. Water Resour. Assoc.*, 46(2), 2010, 311–322. doi:10.1111/j.1752-1688.2010.00422.x (accessed on 14.01.2023).

In the Republic of Moldova, delimitation of *rivers protection area of rivers* as well as *riparian buffer strips* as a measure to protect water bodies is included in the two national river basin management plans¹⁵. In this context, the aim of the study is delimitation of this type of areas using geoinformation technologies, as well as evaluation of land cover in the established limits. Main objectives are i) definition of dimensions of water protection areas and riparian buffer strips ii) calculation and mapping of surfaces of these environmental areas iii) estimation of land cover types within the limits of the water protection areas and riparian buffer strips.

STUDY AREA

Present research focuses on two study areas: Cubolta river basin and Camenca river basin. Both basins are situated in the northern part of the Republic of Moldova. Cubolta river is positioned in the limits of the Dniester basin, being one of the main tributaries of Raut river. The river network is of 590 km, from which the Cubolta river has a length of 109 km or 18,5% of total, rivers of 2-10km - 318,6 km or 54%, rivers of 10-20 km - 161,6 km or 27.4%. There are no rivers with length between 20 km and 100 km. Density of river network is 0.63 km/km². The area of river basin is about 939 km², the shape is prolonged, left and right part of the basin being approximately equal (fig. 1).

The Camenca river is one of the main tributaries of the Prut river. Main tributaries of Camenca river are *Șovățul Mic*, *Căldărușa*, *Glodeanca*, *Șovățul Mare*, *Camencuța*, which length is between 20 and 50 km. River network is about 737,5 km from which, the Camenca is about 113 km or 15.3%, rivers of 2-10km - 389,5 km or 52,8%, rivers of 10-50 km - 234,9 km or 31.85%. There are no rivers with length between 50 km and 100 km. Density of river network is 0.60 km/km². The area of river basin is about 1239 km², the shape is prolonged, however left part of the basin is much bigger than the right part (fig. 2).

In both basins, main land use is agriculture covering over 60% of the basin. Other land cover types are settlements, forests, grassland which cover up to 10-20% of the basin.

The Cubolta river discharge is about 1.65 m³/s, volume of 53 mil.m³. The Camenca river discharge is of 1,30 m³/s, with a volume of 41 mil.m³. Main water resources of both rivers are formed during spring and pluvial floods in spring and summer, low flows are specific for summer-autumn and winter seasons.

METHODS AND MATERIALS

In the Republic of Moldova, main law that refers to river protection area and buffer strips is *Water Law No. 272 of 23.12.2011*¹⁶ Main concepts refer to:

- *protection area of rivers and water accumulations* – the territory related to water body with established dimensions, intended for the protection of surface waters against pollution, depletion and siltation;

¹⁵ Hotărârea de Guvern al Republicii Moldova nr. 444 din 29.06.2022 cu privire la aprobarea Programului de gestionare a districtului bazinului hidrografic Dunarea-Prut si Marea Neagra https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=132734&lang=ro; Hotărârea de Guvern al Republicii Moldova nr. 814 din 17.10.2017 cu privire la aprobarea Planul de gestionare a districtului bazinului hidrografic Nistru, <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=371992>

¹⁶ Parlamentul Republicii Moldova, Lege apelor nr. 272 din 23.12.2011 cu https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=141217&lang=ro# (accessed on 26.01.2024);

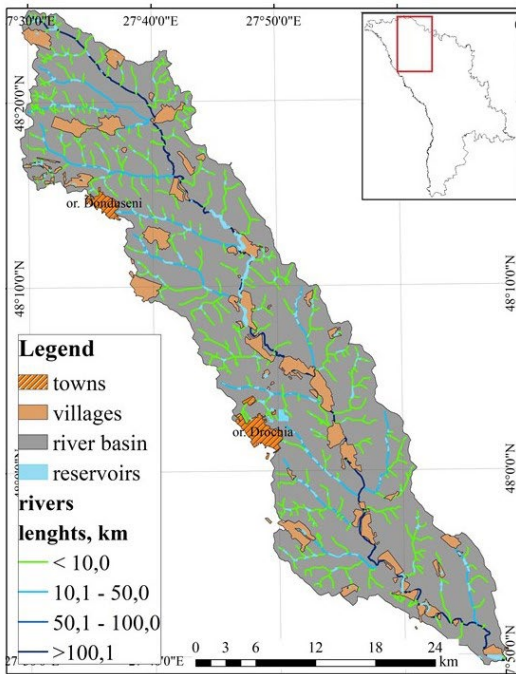

Figure 1. Cubolta river basin

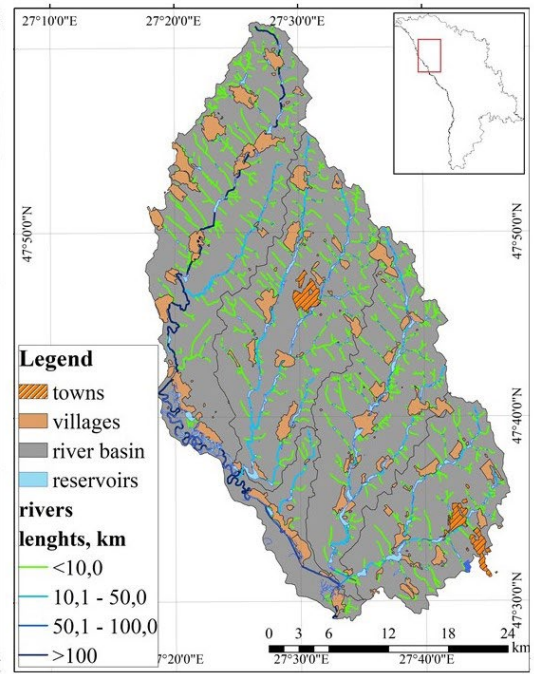

Figure 2. Camenca river basin

- *riparian buffer strips* – the territory with established dimensions within protection areas intended for development of forest or grassland;
- *forest curtain for bank protection* – the forest curtain along the banks of the water bodies intended for their protection against erosion and landslides.

Also, the *Water Law No. 272 of 23.12.2011* clearly regulates dimensions of *riparian buffer strips* and *forest curtains for bank protection*.

Table 1. Dimensions of environmental areas

Type of river	River length, km	Width of, m		
		Protection area	Buffer strip	Forest curtain for bank protection
Streams	2,5 - 10	15	5	15 - convex and straight banks 20 - concave banks
Very small rivers	10 – 50	500	20	15 - convex and straight banks 20 - concave banks
Small rivers	50 – 100	500	20	20 - convex and straight banks 30 - concave banks
Medium rivers	100 – 200	500	50	30 - convex and straight banks 50 - concave banks

Large rivers	Prut, Dni- ester	1000	100	40 - convex and straight banks 70 - concave banks
--------------	---------------------	------	-----	--

Source: Water Law nr. 272 of 23.12.2011

In order to delimitate water protection areas and riparian buffer strips, Quantum GIS¹⁷ was utilized. Main river network was extracted from National geospatial data fund, geoport.md¹⁸, land cover types from the limits of considered environmental areas were digitized from satellite images from Google Earth 7.3.6¹⁹ and classified in the following classes: urban and rural settlements, grassland, shrubs, forest, arable area, vineyards, orchards and wetlands.

RESULTS AND DISCUSSION

Water protection areas and riparian buffer strips limits

Delimitation of water protection areas and riparian buffer strips limits was done for rivers as well as for reservoirs situated on their courses. As a result, 267,4 km² and 334 km² of water protection areas were delimitated in the Cubolta river and the Camenca river basins.

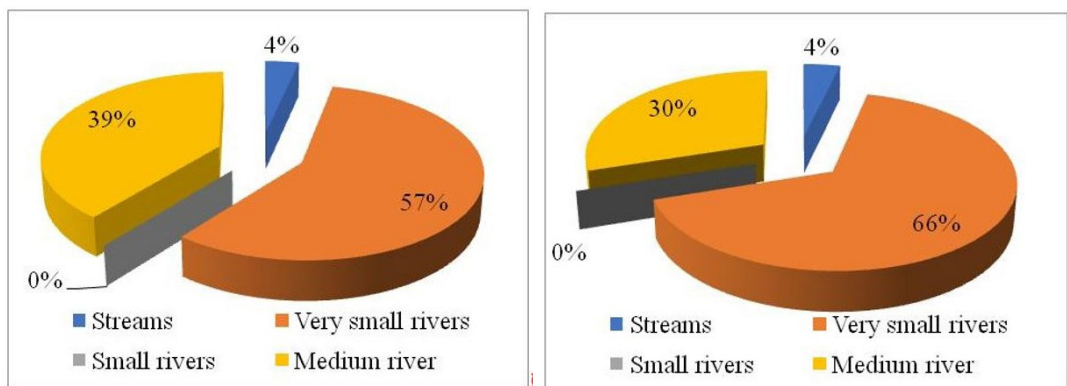

Figure 3. Distribution of water protection areas according to the river types in the Cubolta river basin (left) and the Camenca river basin (right)

In the Cubolta river, from total area of protection areas, 39% of the area was delineated along Cubolta river – as a medium river, 57% – along very small rivers, and only 4% – along streams (fig. 3, tab. 2.).

In the Camenca river basin, the share of water protection areas distributed by river type is similar to the one from the Cubolta basin. From the total area, 30% of the area was delineated along Camenca river – as a medium river, 66% – along very small rivers, and only 4% – along streams. In the basins of Camenca tributaries: the Căldărușa, the Șovățul Mare and the Șovățul Mic, delineated areas are 88,6 km², 43,8 km², 65,3 km². Overall, about 96% of the area was evaluated for very small rivers, and 4% for streams (fig. 3, tab. 2.).

¹⁷ Quantum GIS 3.30, 2023, <https://www.qgis.org/en/site/forusers/download.html> (accessed on 14.01.2023);

¹⁸ National geospatial data fund, geoport.md, 2023 (NGDF) www.geoport.md. (accessed on 14.01.2023);

¹⁹ Google Earth 7.3.6. (2020). *North Development Region of the Republic of Moldova*. 47°56'58.19" N, 27°54'12.27" E, Landsat / Copernicus, CNES / Airbus, <https://www.google.com/earth/versions/> (accessed on 2.01.2023)

Table 2. The results of delimitation of water protection areas and riparian buffer strips

River basins	Dimension of protection areas, km ²					Dimension of riparian buffer strips, km ²				
	Streams	Very small rivers	Small rivers	Medium river	Total	Streams	Very small rivers	Small rivers	Medium river	Total
Cubolta	9,24	153,4	0	105	267,4	11,2	6,69	0	11,2	29,0
Căldărușa*	3,82	84,9	0	0	88,6	2,89	3,93	0	0	6,78
Sovățul Mare*	1,49	42,3	0	0	43,8	2,4	1,88	0	0	4,3
Sovățul Mic*	2,69	62,6	0	0	65,3	2,6	2,93	0	0	5,56
Camenca, total	12,4	221	0	100	334	12,5	10,2	0	13,8	36,5

* tributaries of the Camenca river

Taking into account the fact that the limits of the riparian buffer strips and forest curtain for bank protection differ insignificantly (tab. 1), the delimitation was carried out by combining the dimensions as follows: streams and very small streams – 20 m., small rivers – 30 m., medium rivers – 50 m. As a result, 29 km² and 36,5 km² of riparian buffer strips were estimated for the two basins (the Cubolta and the Camenca basins).

In the Cubolta river, from total area of riparian buffer strips, 39% of the area was delineated along Cubolta river – as a medium river, 23% – along very small rivers, and 38% – along streams (fig. 4, tab. 2.).

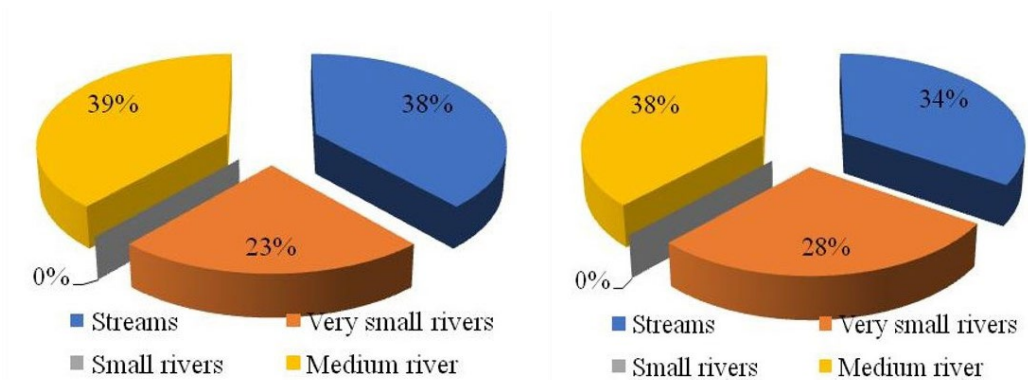

Figure 4. Distribution of the areas of riparian buffer strips according to the river types in the Cubolta river basin (left) and the Camenca river basin (right)

In the Camenca river basin, the share of riparian buffer strips areas distributed by river type is also similar to the one from the Cubolta basin. From the total area, 38% of the area was delineated along Camenca river – as a medium river, 28% – along very small rivers, and

only 34% – along streams. In the Căldărușa, the Șovățul Mare basins and the Șovățul Mic, riparian buffer strips areas are 6,78 km², 4,3 km², 5,56 km². Overall, about 44-58% of the area was evaluated for very small rivers, and 43-56% for streams (fig. 4, tab. 2.).

Land cover in the limits of riparian buffer strips

Riparian buffer strips are considered to be covered by natural vegetation. In order to evaluate the real situation of the land cover in the limits of these areas, actual satellites images were analyzed, land cover was extracted and generalized.

Distribution of land cover types in the limits of riparian buffers of the rivers and water accumulation from the Camenca and Cubolta rivers basins are shown in the figures 5, 6, the share being presented in the figures 7-9.

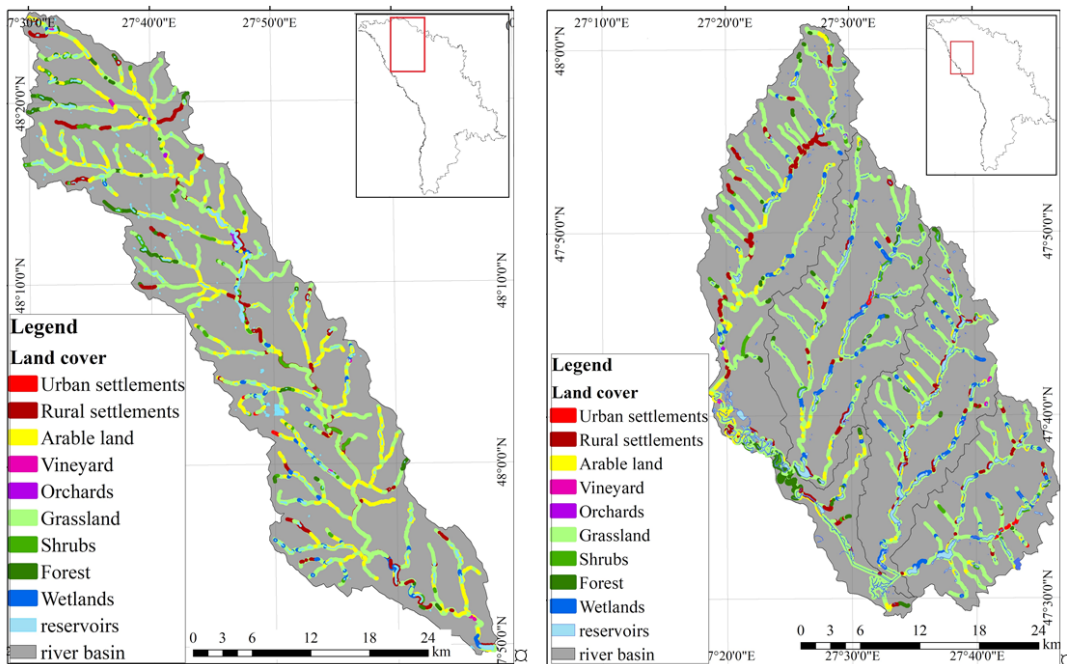

Figure 5. Land cover types of riparian buffer strips in the Cubolta basin

Figure 6. Land cover types of riparian buffer strips in the Camenca basin

As it can be observed from the figures 7-9, the largest territories are covered by grassland all types of rivers in both basins. The Cubolta river and its reservoirs are surrounded by grassland with a share of 63%, shrubs and forest cover only 4% and 2%, rural area and agriculture are 13% and 11%. The share of grassland increases by 10% in the limits of riparian buffer strips of very small rivers and their reservoirs, reaching 70% of the total. However, shrubs and forests area are also higher as in case of Cubolta, being 5% and 8%. Rural and arable lands are lower, equal to 5% and 9%. Main land cover along the streams is grassland of about 80%. Shrubs, forest, arable and rural lands occupy small territories, about 3-6%. Overall, at basinal level, riparian buffer strips are formed by 71% grassland, 4% shrubs, forests, wetlands each, 9% rural and 8% arable area.

In the Camenca river basin, situation with the land cover in the limits of the riparian buffer strips is the same as in the Cubolta river, over 78% of the area being grasslands, 2-5%

are covered by shrubs and forests, 4-5% – by rural and arable area, and 6% – by wetlands. Along the Camenca river, the riparian buffer strips area is covered by grassland 70%, other categories being forest, 9%, shrubs, 1%, rural and arable area 8% each. In case of very small rivers the share of grassland is higher, being 79%, which is followed by wetlands, by 10%, mainly due to degradation of the big number of reservoirs situated on the courses. Other land cover types are of 2-4%. The highest share of grassland is observed in the limits of streams from Camenca basin, by 84%. Very few territories are occupied by forests, shrubs, wetlands, rural and arable area.

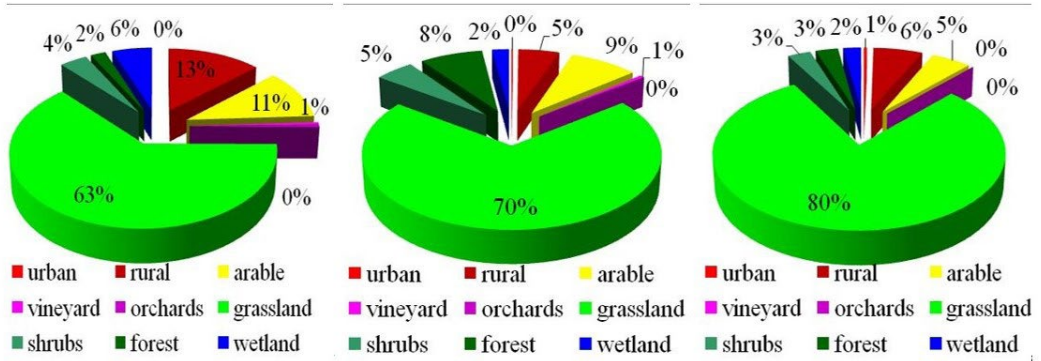

Figure 7. Land cover types in the limits of riparian buffer strips of the Cubolta river, very small rivers and streams, Cubolta basin

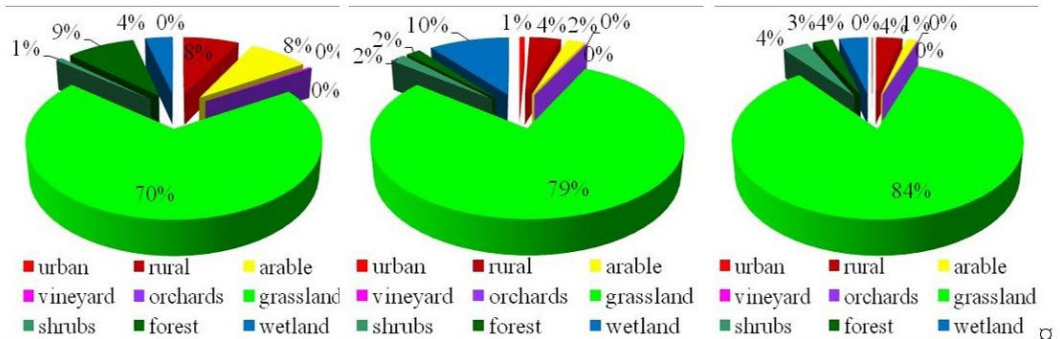

Figure 8. Land cover types in the limits of riparian buffer strips of the Camenca river, very small rivers and stream, Camenca basin

CONCLUSION

Present study is a first attempt to perform a digital delineation of the protection areas and riparian buffer strips for the rivers and reservoirs for the Camenca and Cubolta rivers and their tributaries. As a result, 267,4 km² and 334 km² of water protection areas were delimited in the Cubolta river and the Camenca river basins. These areas are divided between medium and very small rivers, with a share of 30-39% and 57-66% respectively. Limits for the riparian buffer strips and forest curtain for bank protection were considered the same due to the fact that national legislation does not provide big differences between these areas. Thus, 29 km² and 36,5 km² of riparian buffer strips were delineated for the two study areas. The share of these areas in both basins is divided approximately equal between

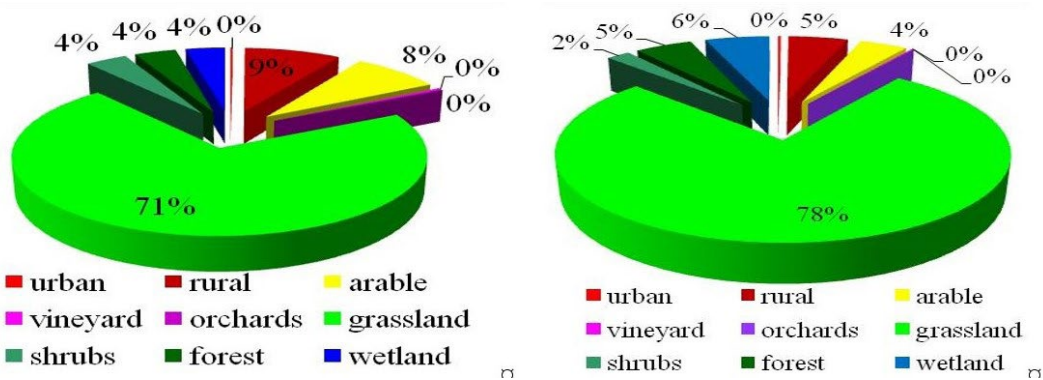

Figure 9. Land cover types in the limits of riparian buffer strips of the Cubolta basin (left) and the Camenca river basin (right)

streams, very small rivers and medium rivers. In the Cubolta and the Camenca river, no small rivers, with the length between 50-100 km, were identified.

Of a high interest is evaluation of land cover in the limits of riparian buffer strips. The areas along medium, very small rivers as well as streams are mainly covered by grassland, by 60-84%, forests are practically absent, of about 2-9%. Rural and arable areas are not high of 2-13%, being lower in the Camenca basin and higher in the Cubolta basin.

As zoned riparian buffer formed by rows of grassland and forest represent the best management practices in order to reduce human impact and improve environmental status, it is important to increase the area covered by forests in the limits of riparian buffers. The species to be planted on bank of rivers and water accumulations, in order to increase forest areas, are: basic: *Quercus* (different types), *Robinia pseudoacacia*, *Gleditsia triacanthos*, *Sophora japonica* L., *Ulmus pumila*, *Pinus nigra*, *Juglans regia*; mixed species: *Acer platanoides*, *Tilia* (different species), *Acer campestre*, *Malus Sylvestris*, *Prunus serotina*, *Elaeagnus angustifolia*, *Acer tataricum*, *Prunus mahaleb*, *Prunus avium*, *Pyrus pyraister*, *Prunus divaricate*, *Acer saccharum*, *Sorbus aucuparia*, *Sorbus domestica*, *Armeniaca vulgaris*; shrubs: *Sambucus nigra*, *Maclura pomifera*, *Crataegus monogyna*, *Ligustrum vulgare*, *Viburnum lantana*, *Corylus avellane*, *Cotinus coggygria*, *Syringa vulgaris*, etc.¹

* **FUNDING.** Present research was developed within the project 20.80009.7007.11 “Evaluation of the stability of urban and rural ecosystems in order to ensure sustainable development” („Evaluarea stabilității ecosistemelor urbane și rurale în scopul asigurării dezvoltării durabile”), executed by Institute of Ecology and Geography, Moldova State university, The Republic of Moldova.

¹ Galupa D. Înființarea perdelelor forestiere de protecție în calitate de măsură de adaptare la schimbările climatice: Ghid practic pentru producătorii agricoli. Chișinău: Tipogr. „Bons Offices”, 2021. 60 p.

SECȚIUNEA:
Abordări contemporane în educație /
Contemporary approaches in education

RANKING WEB OF UNIVERSITIES

20th

2001-2021
ANNIVERSARY

Repositories

Hospitals

Business Schools

Research Centers

SEARCH

HOME
NORTH AMERICA
LATIN AMERICA
EUROPE
ASIA
AFRICA
ARAB WORLD
OCEANIA
RANKING BY AREAS

Consejo Superior de Investigaciones Cientificas

[Home](#) » [Europe](#) » Moldova, Republic of

Current edition

Universities July 2024
Edition 2024.2.1 beta

About Us

- [About Us](#)
- [Contact Us](#)

About the Ranking

- [Methodology](#)
- [Objectives](#)
- [FAQs](#)
- [Notes \(Q 1.2.3.4\)](#)
- [Previous editions](#)

Moldova, Republic of

ranking	World Rank	University	Det.	Impact Rank*	Openness Rank*	Excellence Rank*
1	3665	Nicolae Testemițanu State University of Medicine and Pharmacy / Universitatea de Stat de Medicina și Farmacie	🟡	7248	2357	4057
2	4228	Technical University of Moldova / Universitatea Tehnică a Moldovei	🟡	5808	2363	5331
3	4334	State University of Moldova / Universitatea de Stat din Moldova	🟡	5723	1808	5595
4	6793	Balti State University Alecu Russo / Universitatea de Stat Alecu Russo din Bălți	🟡	5010	5162	7502
5	7783	Academy of Economic Studies from Moldova / Academia de Studii Economice din Moldova	🟡	7871	5387	7502

CONSTRUIREA ÎNVĂȚĂRII PRIN STRATEGIA P2P: SURSĂ DE DEZVOLTARE A VALORILOR SOCIOCULTURALE LA STUDENȚI *Building learning through the P2P strategy: source of development of socio-cultural values in students*

CZU: 316.61:303.4

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754868>

Victoria DANILA (COJOCARI)

Drd., Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-8999>

E-mail: victoriavasiledanila@gmail.com

Larisa SADOVEI

Conf. univ. dr., Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1739-3766>

E-mail: sadovei.larisa@upsc.md

Summary. Undeniably, one of the roles of the university teaching staff is to integrate students into alternative study activities, so that they generate high-level knowledge to solve problems, actively contribute to the development of new knowledge and, through this, propose innovative solutions. In the context of the development and promotion of sociocultural values in education, a study visit was made to the National Library of the Republic of Moldova, the Book Museum section, which included the documentation activity based on specialized magazines in the field of Interior Design, resulting in the development of a portfolio. In fact, the basic purpose of the activity was to highlight the methods applied in the strategy called P2P (teacher to participant) in the formation and promotion of sociocultural values during learning.

Key words: educational strategies, promotion, values, students

Introducere

Strategia didactică¹ selectată adecvat contextului de învățare este cea mai eficientă modalitate prin care profesorul îi ajută pe studenți să accedă la cunoaștere și să-și dezvolte capacitățile intelectuale, priceperile, deprinderile, aptitudinile, sentimentele și emoțiile. Strategia didactică se constituie dintr-un ansamblu complex și circular de metode, tehnici, mijloace de învățământ și forme de organizare a activității, complementare, pe baza cărora cadrul didactic elaborează un plan de lucru cu studenții, în vederea realizării cu eficiență a învățării.

Integrarea tehnologiilor inovative în procesul de studii universitare deschide pentru tineri noi posibilități să se formeze ca personalități într-o societate cu exigențele

¹ De Graaff E., Christensen P.H., Theme issue on active learning in engineering education. In Editorial European Journal of Engineering Education, 2004, Vol. 29, N° 4, p. 461; Fenner R.A.; Ainger, C.M.; Cruickshank Guthrie P.M. Embedding Sustainable Development at Cambridge University Engineering Department. In: International Conference on Engineering Education in Sustainable Development. EESD 2004. Barcelona; Lobera P.; Toharia; Álvarez, X., Technology through: A proposal for a dialogical and Interconnectivity based Pedagogy. In : Engineering Education. EESD 2006 conference. Lyon; Perdan S.; Azapagic Clift, R. Teaching sustainable development tom engineering students. In: International Journal of Sustainability in Higher education, 2000. Vol. 1, pp. 267-279.

contemporaneității și să fie competitivi pe piața muncii. Prin intermediul unei educații durabile are loc formarea unei gândiri interdisciplinare, abilități de inovare, reziliența și mindset-ul antreprenorial sunt doar câteva exemple dintre atuuri care vor ajuta studenții să dezvolte o carieră de succes. Succesul personal și profesional se bazează pe o mentalitate deschisă provocărilor, asumarea responsabilității, depășirea dificultăților și angajamentul față de mediul social. În conținutul care urmează, ne vom referi la *strategia P2P*, din engleză Peer-to-Peer, definite și la nivel de paradigmă, cu referire la un model de interacțiune sau de organizare în care participanții se conectează direct între ei, fără un intermediar. În funcție de context, strategia P2P poate avea mai multe aplicații și semnificații:

1. *în tehnologia informației* rețelele P2P permit utilizatorilor să partajeze diverse resurse direct între ei (de exemplu, fișiere, mesaje, procesări etc.);
2. *în afaceri* strategia P2P se poate referi la tranzacții directe ca de exemplu B2B sau între clienți (B2C), fără a implica intermediari;
3. *în dezvoltare comunitară* strategiile P2P pot include inițiative de sprijin și schimb de resurse la nivel local, în care membrii comunității colaborează fără a implica administrația;
4. *în educație* strategia P2P poate implica învățarea colaborativă, unde studenții își împărtășesc cunoștințele și resursele între ei, construind un mediu mai dinamic și interactiv.

Metodologie

În scopul de a demonstra utilitatea și eficiența învățării prin strategia P2P a fost realizat un studiu experimental, în care au fost antrenați studenți de la specialitatea design interior din cadrul UTM, Facultatea Urbanism și Arhitectură, Departamentul Design Urban, urmărind *implicarea și găsirea unor soluții de amenajare, ornamentare a edificiilor publice*.

Studiul realizat a avut ca scop aplicarea metodei de învățare, ca parte componentă a strategiei P2P, la formarea valorilor socioculturale ce vor contribui la formarea viitorilor specialiști ca personalități integre. Pentru acesta s-a utilizat activitatea de documentare în baza revistelor de specialitate la Design interior, ca metodă de cercetare, rezultând elaborarea unui portofoliu, ca metodă de evaluare.

În studiu Au fost utilizate metode de cercetare cu ajutorul revistelor de specialitate, drept surse de inspirație pentru documentare asupra subiectului și dezvoltarea încrederii studenților în propria lor creativitate din crearea și propunerea de soluții noi, argumentate de sursele consultate. Studenții au avut la dispoziție 2 luni pentru a realiza un portofoliu de artă. Rezultatele au fost prezentate și susținute în fața colegilor. Acest studiu demonstrează cum utilizarea strategiilor educaționale² prin aplicarea metodelor didactice și de cercetare, influențează modul de însușire și valorificare a valorilor socioculturale.

Acest studiu prezintă un exemplu al modului în care sunt utilizate metodelor de colectare ale *surselor de inspirație*, ca tehnică de cercetare constituind o resursă sigură, creativă și reflexivă care sprijină evaluarea formativă a învățării.

Ca surse de documentare pot fi menționate:

- publicații în domeniu de specialitate;
- articole din reviste din domeniul designului;

² Sterling S. Sustainable Education. Re-visioning Learning and Change. Schumacher Briefings, 2004, Green Books. Bristol; Wals A.E.J. Corcoran P.B. Sustainability as an outcome of transformative learning. Drivers and Barriers for Implementing Sustainable Development in Higher Education. Education for Sustainable Development in Action, 2005, Technical paper 3.

- publicații de modă, tendințe;
- video-uri, filme și altele;
- reviste de artă, cultură și stil.

În continuare sunt prezentate câteva tehnici ca surse principale de cercetare în design, acestea constituind surse relevante de inspirație în creațiile noi:

a) Muzeu și arte plastice - artele frumoase contemporane pot exercita o influență puternică în ceea ce privește tendințele cromatice și cele de stil.

b) Costumul istoric și etnic – vestimentația istorică este o sursă de inspirație de neprețuit în design. Un designer poate folosi reviste vechi, cărți de referință unde poate să se inspire din cultura anilor trecuți.

c) Colaje – designerii pot să-și creeze anumite obiceiuri de a acumula informații din diverse ziare, pliante pe care le stochează într-un pliant, care ulterior poate fi utilizat ca sursă de inspirație la crearea unor produse combinate cu un nou stil și creativitate.

d) Caietul de schițe – este un alt instrument sau tehnică de lucru prin care designerul își notează ideile fiind ca puncte de referințe la crearea unor noi produse sau a unei noi colecții. Dezvoltarea acestui obicei reprezintă un exercițiu zilnic care dezvoltă imaginația, creativitatea și perseverența.

e) Mostre de materiale textile – materialele textile sunt colectate și sunt utilizate ca mostre pentru a dezvolta simțul tactil și imaginația.

f) Cercetarea activității altor designeri – tendințele inovative oferă cele mai bune chei privind ceea ce va urma, parcurgerea ziarelor, magazinelor de tendințe și a reportajelor, oferă designerului o privire de ansamblu.

Începerea colectării materialelor de cercetare conduce la concentrarea gândirii și atenției la furnizarea unui suport de generare a ideilor. Se impune colectarea de scheme, de schițe, materiale, bucăți de textură, fotografii, elemente decorative, mostre de materiale, desene mai vechi etc. Pot fi colectate și fotografii, casete video, clipuri, muzică și grafică, astfel se poate construi o carte digitală. De remarcat faptul că orice idee generează o idee nouă. De unde vin ideile, soluțiile? Ideile și soluțiile pot veni de oriunde ele pot fi originale și sunt în conexiune cu designerul, sau pot fi influențate de spiritul timpului, din tendințele curente.

Sursele de documentare, ce pot fi o inspirație, pot fi legate de experiențele personală a designerului; ele pot fi inspirate de la muzeu, pete de cerneală, de la internet, fotografii de familie. Unele din cele mai cunoscute surse de inspirație sunt:

- cărți și reviste de cultură, modă;
- artă, care poate inspira prin însăși capacitatea sa de a fi șocantă, frumoasă, spirituală, nouă, conceptuală sau provocatoare;
- grafică și fotografie: acestea oferă o bogată sursă de inspirație, atât pentru designer cât și pentru ilustrație;
- seturi de materiale: mostre de materiale textile cu palete de culoare și diverse texturi;
- expoziții: orice expoziție poate fi ca o sursă de inspirație;
- călătoriile: culturile alternative sau arii tradiționale de inspirație. Anumite țări sau orașe au devenit surse de inspirație datorită schimbărilor sociale, mișcărilor artistice avangardiste sau cultura acestora.
- arhitectura, mobilierul, designul de interior: acestea au impact pe termen lung asupra ideilor în design contemporan.

Vizita de studiu realizată împreună cu studenții de la specialitatea 581.4 Design interior din cadrul UTM, Facultatea Urbanism și Arhitectură constă în faptul de a împărtăși experiența promovării valorilor socioculturale, a avut ca scop implicarea și găsierea unor soluții de amenajare, ornamentare a edificiilor publice. În scopul identificării și dezvoltării soluțiilor noi, o valoare socioculturală investită în construcția învățării de către studenți este *cooperarea inovativă*, generatoare de perspective pentru a crea valoare adăugată și a aborda provocări complexe într-un mod creativ și eficient a schimbul de cunoștințe. În colaborare, studenții au reușit să combine forțele și resursele pentru a crea sinergii care duc la rezultate mai eficiente și mai inovatoare decât cele realizabile individual. Abordarea problemelor din multiple unghiuri și găsierea unor soluții inovatoare au completat șirul valorilor socioculturale ale studenților cu *responsabilitate, toleranță, flexibilitate*, și nu mai puțin, *integritate profesională și respect reciproc unul față de altul și de ideile originale dezbătute intens pentru ideea finală acceptată de comun acord*. Flexibilitatea în abordări, precum și capacitatea de a se adapta rapid la noi informații și schimbări de idei, a implicat din partea studenților experimentare, testare și învățare continuă în colaborare.

Pentru dezvoltarea încrederii studenților în propria lor creativitate de a crea și a propune soluții prin intermediul învățării prin experimente au fost utilizate reviste de specialitate, avantajele cărora sunt menționate în continuare:

- utilizarea revistelor de specialitate în original, care oferă posibilitatea studenților de a percepe informația și în mod tactil pentru susținerea aspectului senzorial al educației;
- documentarea în ce privește materialul informativ a sarcinilor de lucru prin utilizarea desenelor pregătitoare, experimentarea cu surse media, fotografii și texte;
- familiarizarea studenților cu metoda de generare a ideilor în procesul creativ prin intermediul revistelor de specialitate;
- posibilitatea de a elabora noi produse prin intermediul surselor de inspirație.

Studenții au fost încurajați să examineze și să studieze revistele de specialitate *în colaborare*, dar să-și personalizeze portofoliul *individual*, pentru a reflecta propria lor călătorie de învățare din punct de vedere artistic și educațional. În acest context, cadrul didactic, depășind bariera strategiei P2P, a fost prezent și a intervenit la anumite situații de incertitudine a studenților.

Strategia educațională P2P, cu aplicarea metodei prin experimente cu utilizarea revistelor de specialitate a fost o provocare pentru studenți. Studenții care au format deja simțul artistic, au fost mai productivi și mai repede s-au organizat pentru a realiza sarcina de lucru, însă studenții mai puțin artistici au avut nevoie de mai mult timp și muncă pentru a avea un rezultat frumos. *Portofoliile digitale* sunt actualmente utilizate cel mai mult, însă perceperea senzorială a texturilor, a culorilor nu este atât de bine simțită ca atunci când este realizat un portofoliu fizic pe hârtie. A fost acceptată propunerea de către studenți ca schițele, graficele și alte materiale necesare să fie realizate în programe grafice. Însă ce ține de designul produsului, conceptului, cu privire la culoare, formă finală să fie realizat prin intermediul experimentului, au fost încurajați studenții să experimenteze, să nu le fie frică de eșec. La final cadrul didactic împreună cu studentul au vizualizat portofoliul de artă, după care s-au discutat despre tehnici, conținuturi și posibilități viitoare. Acest fapt a ajutat studenții să aibă mai multă încredere, să creeze și să se implice în soluționarea unor probleme de ordin sociocultural.

Portofoliile de artă pot oferi studenților o modalitate de învățare creative, acest lucru este menționat și de câteva citate ale studenților: „Pregătirea unui portofoliu de artă m-a făcut să fiu concentrate mai mult ca să fac ceva diferit, să experimentez, simt o libertate în acțiuni și îmi place ce fac”.

Acordarea unui feedback pe parcursul procesului de studiu este foarte important, acesta implică o modalitate eficientă de a vedea unde mai este de lucrat sau unde s-a lucrat foarte bine.

Etapele procesului de elaborare a portofoliului de artă sunt următoarele:

- recunoașterea problemei (precizarea problemei, conceperea ideilor, generarea soluțiilor);
- definirea problemei (obiectivele, resursele, limitele);
- examinarea problemei (căutarea informațiilor, presupuneri, strategii educaționale aplicate);
- căutări alternative (experiență, cerințe propuneri);
- evaluarea și luarea deciziilor (factori externi, posibilitatea de realizare, evaluarea);
- precizarea soluției (analiza, propunerea optimă);
- comunicarea soluției (comunicare verbală, vizualizare, aprobare).

Urmărirea atentă a etapelor menționate și a soluțiilor propuse, după anumite criterii specifice designului, conduce, inevitabil, la succesul produsului pe piață.

Rezultate

În continuare vom prezenta un exemplu de portofoliu de artă a unei studente de la specialitatea Design interior. Sarcina lucrării a avut ca scop explorarea importanței integrării lucrărilor de artă în designul interior de-a lungul timpului și modul în care acestea influențează estetica și funcționalitatea spațiilor contemporane.

Semnificația lucrării reprezintă evidențierea unor recomandări cu privire la utilizarea lucrărilor de artă în proiectarea spațiilor interioare contemporane.

Soluțiile prezentate au fost următoarele:

- Integrarea lucrărilor de artă în instituțiile de învățământ (figura 1):

Figura 1. Integrarea lucrărilor de artă în instituțiile de învățământ

- Integrarea lucrărilor de artă în grădinițe cu utilizarea unor imagini colorate (figura 2).

Figura 2. Integrarea lucrărilor de artă în grădinițe

- Integrarea lucrărilor de artă în spații de agrement (figura 3)

Figura 3. Integrarea lucrărilor de artă în localuri de agrement

- Integrarea lucrărilor de artă în spațiile hoteliere (figura 4)

Figura 4. Integrarea lucrărilor de artă în hoteluri

Integrarea pieselor de artă în spații de interior ar putea soluționa un șir de probleme, printre care:

- definirea zonelor funcționale – lucrările de artă pot fi folosite pentru a separa spațiul și pentru a evidenția zone funcționale, precum o zonă de lucru sau o zonă de odihnă.
- crearea unei atmosfere emoționale – alegerea unor opere de artă specifice culorilor și temelor poate crea o anumită atmosferă în încăperea.
- evidențierea individualității și caracterului – amplasarea operelor personale sau a colecțiilor poate reflecta caracterul și gustul proprietarului spațiului.
- folosirea artei ca element decorativ – imaginile pot servi unei funcții decorative, completând designul general al interiorului și conferindu-i unicitate.
- evidențierea stilului și temei interioare – utilizarea picturilor, sculpturilor sau a altor opere de artă care se potrivesc temei sau stilului general al interiorului poate evidenția estetica spațiului.

Recomandările propuse de către studentă la amenajarea spațiului de interior pentru următoarele localuri:

- Restaurante, cafenele – plasarea corespunzătoare a operelor (figura 5)

Figura 5. Integrarea lucrărilor de artă în restaurante, cafenele

- Spații locative – alegerea potrivită a obiectelor de artă, se alege locația corectă dimensiunea și proporția (figura 6)

Figura 6. Integrarea lucrărilor de artă în spații locative

La amenajarea și expunerea lucrărilor de artă o atenție deosebită se acordă cerințelor cum ar fi: iluminare, manipulare profesională și protecție împotriva prafului și poluării. Acestea sunt importante pentru conservarea operei de artă și pentru oferirea unei experiențe optime publicului. Integrarea artei în colecții private, instituții de stat și spații de agrement implică abordări personalizate, se ia în considerare selecția atentă a operei, fiecare mediu trebuie să reflecte un cadru coerent și o integrare armonioasă. În spațiile locative, integrarea artei în designul interior poate transforma un spațiu obișnuit într-un mediu unic și captivant.

Pentru a trece la integrarea lucrărilor de artă în spațiile interioare mai întâi de toate are loc o analiză minuțioasă a istoriei artei, semnificației și evoluției artei. Relația dintre artă și spațiu s-a dezvoltat și diversificat semnificativ de-a lungul timpului. Lucrărilor de artă sunt diverse de la pictură și sculptură la arta digitală și instalații inter-actieve, au adus un șir de expresii artistice în amenajarea interioarelor. Actualmente, soluțiile pentru integrarea lucrărilor de artă în designul interior reflectă o abordare eclectică și inovatoare, sunt explorate noi tehnologii, materiale și concepte pentru a aduce arta în viețile cotidiene ale oamenilor. În acest context, soluțiile actuale de integrare a lucrărilor de artă în designul interior sunt privite nu doar sub aspect estetic, ci și ca funcționalitate și impactul emoțional pe care-l aduc. Colaborarea multidisciplinară, impactul social al artei, experiențele interactive și tehnologia redefiniște modul în care interacționăm cu arta în spațiile de interior. Prin urmare, integrarea artei în spațiile interioare devine o chestiune mai amplă decât doar decor, este de fapt modalitate complexă ce îmbină armonios trecutul, prezentul și viitorul într-o experiență estetică și culturală profundă.

Anumite recomandări privind implementarea strategiei educaționale P2P sunt prezente în continuare, constituind un suport didactic eficient pentru dezvoltarea implicită a valorilor socioculturale.

- Începeți planificarea din timp, arătând exemple anterioare de reviste, subliniind abordările individuale.

- Explicați ce așteptări aveți de la studenți, interacționați cu ei.

- Oferiți o schiță sau un ghid care să includă exemple de întrebări pentru a ajuta la reflecție, de ex.: Cum a fost pentru dvs. lucrul în grup? Cum vă va informa această experiență?

- Cereți studenților să folosească caiete pentru notițe, oferiți-le câteva oportunități de a face în sală reflecție/colégi/autoevaluare.

- Specificați tipul de caiet (A4, cotor lung, caiet de schițe cu spirală) care permite colajele etc.

- Efectuați o analiză de trei săptămâni, timp în care studenții schimbă portofoliile și evaluează colegii. Anunțați studenții în săptămâna a doua că în săptămâna următoare veți verifica pentru a vă asigura că înțeleg natura reflecției, aceasta trebuie făcută săptămânal. Acest lucru îi face să se concentreze pe reflecția săptămânală și pe imprimarea imaginilor lor.

- Folosiți portofoliile de artă în sală pentru a lua notițe din prelegeri/prezentări de dia pozitive (aceasta vă oferă feedback despre ceea ce le rămâne în minte). Utilizați portofoliul ca spațiu pentru autoevaluarea/evaluarea de la egal la clasă.

Concluzii:

Considerăm că strategia P2P, prezentată drept sursă de dezvoltare a valorilor socioculturale la studenți, va deveni un cadru aplicativ sigur și eficient să internalizeze conceptele de

artă de bază, să dezvolte o identitate artistică unică și să provoace o abordare experimentală și bazată pe procesul creației de artă. Strategia aplicată oferă studenților un artefact tangibil, având competențe în acest domeniu.

În educație se formează mecanismele care sunt destinate activităților din diverse moduri de viață, socializare, formarea în cultura modernă, aceasta este o modalitate de aculturație și inculturație a personalității, și creează omului o cultură nouă a viitorului. Educația se construiește pe o bază științifică și este o pârgie importantă pentru transmiterea cunoștințelor științifice noilor generații de profesioniști. Rolul unic în dezvoltarea educației științifice îl are specificul său ca un sistem al activității umane în producerea de cunoștințe în diverse domenii, ca o forță direct productivă, ca o parte organică a culturii materiale și spirituale.

EDUCAȚIA – INSTRUMENT ÎN PROMOVAREA INTERCULTURALITĂȚII *Education – instrument in promoting interculturality*

CZU: 37:374.7

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754894>**Ludmila MOKAN-VOZIAN**doctor în pedagogie, conferențiar universitar,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din ChișinăuORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5350-4921>E-mail: mokan-vozian.ludmila@upsc.md

Summary. In an increasingly globalized world, education plays an essential role in promoting interculturality and building a more inclusive society. In this sense, education is not only limited to theoretical knowledge, but also to the development of the necessary skills to interact effectively with people from other cultures. These skills include communication skills, empathy, tolerance, critical thinking and conflict resolution, etc.

Intercultural education has a long-term impact on society, it promotes universal values, fundamental to building a fair society and developing a better world. Generations educated in the spirit of interculturality will be better prepared to face the challenges of a globalized world and contribute to building more united and harmonious communities. In addition, these generations will be more open to innovation and international collaboration, essential aspects for the progress of a society.

Key words: interculturality, education, educational institutions, competence, values.

Interculturalitatea se referă la interacțiunea și schimbul de idei, valori și tradiții între diferite culturi, promovând respectul reciproc și acceptarea diversității. În formula lui S.Roșca, ”interculturalitatea este termenul ce denumește contactul dintre culturi, existența unui dialog între acestea și nu în ultimul rând interacțiunea și influența pe care o primesc reciproc”.¹ Drept rezumare a acestor definiții, observăm că promovarea interculturalității se prezintă ca o directivă a societății de astăzi. În același timp, V.Panico susține că ”educația ca proces practic reprezintă o activitate bio – psiho – socială care vizează formarea și dezvoltarea personalității în vederea integrării sale în societate, menținând trăsăturile formate sub/ prin schimbări de adaptare și readaptare la modificările permanente sociale [...]”².

Instituțiile de educație sunt printre instituțiile nodale capabile să promoveze interculturalitatea, deoarece în cadrul acestora se realizează fundamentele creării de noi expresii culturale. Acestea sunt matricea relațiilor interpersonale în care se structurează și se afirmă personalitatea copilului/ adolescentului/ tânărului etc. Instituțiile de educație nu pot fi sepa-

¹ Simion Roșca, Interculturalitatea – element important al educației, în: Cunoașterea – suport al integrării sociale: Materialele Mesei rotunde „Cunoașterea – suport al integrării sociale”, Chișinău: Print-Caro SRL, 2020, p. 47.

² Vasile Panico, Conceptul și structura educației. Interrelația practicii și științelor pedagogice, în: Reconceptualizarea formării inițiale și continue a cadrelor didactice din perspectiva interconexiunii învățământului modern general și universitar: Materialele conferinței științifice internaționale ”Reconceptualizarea formării inițiale și continue a cadrelor didactice din perspectiva interconexiunii învățământului modern general și universitar”: [în vol.]/ coord. șt.: Eduard Corobceanu, Chișinău, 2017 (Universitatea de Stat din Tiraspol), vol. 1, p. 78.

rate de viață socială și regulile care implică adaptarea și relaționarea într-un mediu social dinamic și adesea, contradictoriu. Anume din acest motiv, abordarea interculturală nu trebuie să se concentreze pe diferențe, ci necesită luarea în considerare a asemănarilor dintre culturi.

Cei ce educă, deseori insistă asupra diferențelor dintre oameni, prin sacralizarea culturilor, identităților culturale în școli, atrăgând diferențele și stigmatizându-le, dar, de facto, trebuie pus accent pe egalitate, pentru a realiza echilibrul optim dintre problemele interne și externe cu care se confruntă. Instituția de educație nu trebuie să fie cea care proiectează identitatea elevilor și nici să aleagă o identitate pentru ei. Este important să li se ofere mijloacele pentru diversificare.

Dar, pentru urmarea acestei directive, sunt necesare competențe multi- și interculturale.

De altfel, putem fi experți în cunoașterea intelectuală a unei culturi și, în același timp, să simțim o antipatie mai mult sau mai puțin puternică față de grupurile și indivizii care fac parte din ea. Individul nu are capacitatea de a obiecta singur în grupul său de apartenență sau de referință și să reflecteze asupra gesturilor, alegerilor și comportamentelor sale. Această abilitate trebuie dezvoltată comunicând cu „alții” și pentru a comunica cu „alții”. Pentru ca acest lucru să fie posibil, avem nevoie de dezvoltarea și educarea competenței culturale, multiculturale și interculturale. Odată dobândite, suntem capabili să înțelegem propriile tradiții culturale și modurile de a le exprima și afirma.

Aceste atitudini și abilități specifice de relaționare cu diversitatea sunt cumulative, denumite de A.Nedelcu competență multiculturală sau capacitate de interculturalitate și definite de autoare prin următoarele elemente:

- *Atitudini*: curiozitate culturală, deschidere către ceilalți, tendință spre combaterea vederilor stereotipe despre alte grupuri și despre sine;
- *Cunoștințe despre*: diverse grupuri culturale, „produse” și practici ale culturii lor sau altora, procesele generale de interacțiune socială la nivel de macro și micro societate;
- *Capacitate de interpretare și relaționare*: interpretarea echilibrată a unui eveniment aparținând unei culturi, explicarea adecvată și corelarea unor astfel de elemente cu cele ale culturii proprii;
- *Abilități de interacțiune și descoperire*: capacitatea de a primi informații noi și practici specifice altor culturi, de a opera cu cunoștințe, atitudini, abilități în comunicare și interacțiune;
- *Abilități de reflecție și evaluare critică* bazate pe criterii, perspective, practici și produse ale culturii și alterității lor.³

Or, instituția de educație/ învățământ nu este doar un loc de formare, de dobândire a cunoștințelor, este și un spațiu pentru viață și experiență, de solidaritate și de acceptare reciprocă. Un astfel de climat nu poate fi realizat de la sine. Este necesar ca profesorii înșiși să trăiască comunicarea (interculturală) și aceasta este reală și pozitivă în cadrul instituției, deoarece elevii sunt la fel de receptivi la ceea ce trăiesc profesorii lor, cât și la ceea ce spun sau predau.

Astfel, instituțiile de învățământ, ca focare magistrale de educație, joacă un rol crucial în promovarea interculturalității, contribuind la formarea unor generații deschise și tolerante. Prin intermediul educației, elevii sunt expuși nemijlocit la diversitatea culturală, învățând să aprecieze și să respecte diferențele dintre oameni, întrucât:

---

³ Anca Nedelcu, *Intercultural learnig guide for teachers*. Bucharest: Humanitas Publishing House, 2003, p. 16.

- Instituțiile de educație (școlile, universitățile etc.) implementează programe educaționale care includ studii despre diverse culturi, tradiții și limbi. Aceste programe ajută la dezvoltarea unei înțelegeri profunde și a respectului pentru diversitatea culturală;

- Prin educație, instituțiile de învățământ contribuie la reducerea prejudecăților și stereotipurilor. Elevii sunt încurajați să-și dezvolte gândirea critică și să-și formeze opinii bazate pe cunoștințe și experiențe directe, nu pe stereotipuri;

- Prin educație se promovează un mediu incluziv, unde toți subiecții se simt acceptați și valorizați, indiferent de originea lor culturală. Acest mediu favorizează dezvoltarea personală și academică a fiecărui elev/ student;

- Instituțiile de educație organizează evenimente culturale, cum ar fi festivaluri, expoziții și spectacole, care celebrează diversitatea culturală. Aceste evenimente oferă elevilor/ studenților oportunitatea de a-și împărtăși cultura și de a învăța despre altele.

- Instituțiile de educație creează oportunități pentru dialog și colaborare între elevi/ studenți din diferite medii culturale. Prin activități de grup, proiecte comune și evenimente interculturale, elevii învață să lucreze împreună și să aprecieze perspective diferite. Aceștia învață să comunice eficient și să colaboreze cu persoane din diferite culturi, abilități esențiale într-o lume globalizată.

Urmând gândul, menționăm că există mai multe strategii eficiente pentru a încuraja colaborarea între elevi din culturi diferite, de exemplu:

- Organizarea de proiecte în care elevii din diferite culturi trebuie să colaboreze pentru a atinge un obiectiv comun. Aceste proiecte pot include teme legate de diversitatea culturală, istorie, artă sau știință.

- Desfășurarea activităților extracurriculare oferă oportunități excelente pentru elevi de a interacționa și de a colabora cu colegi din diverse medii culturale.

- Organizarea de festivaluri, zile internaționale și alte evenimente culturale în școală. Aceste evenimente permit elevilor să-și prezinte cultura și să învețe despre altele într-un mod interactiv și distractiv.

- Implementarea programelor de mobilitate, unde elevii au ocazia să studieze într-o altă țară sau regiune pentru o perioadă de timp. Aceste experiențe directe sunt foarte valoroase pentru înțelegerea și aprecierea diversității culturale.

- Integrarea educației interculturale în curriculum, astfel încât elevii să învețe despre diferite culturi, tradiții și limbi. Acest lucru poate include studii de caz, lecturi, discuții, vizionarea de filme artistice sau documentare etc.

- Formarea cadrelor didactice pentru o predare interculturală, pentru discuții și activități care promovează colaborarea și respectul reciproc.

- Utilizarea tehnologiei pentru a conecta elevii din diferite părți ale lumii. Platformele online pot facilita colaborarea la proiecte comune, schimbul de idei și comunicarea interculturală.

- Implementarea de jocuri și activități interactive care necesită colaborare și comunicare între elevi. Aceste activități pot fi adaptate pentru a include elemente culturale diverse.

Prin aplicarea acestor strategii, instituțiile de învățământ/ educație pot crea un mediu de învățare incluziv și colaborativ, unde elevii din diferite culturi se simt valorizați și respectați. Acest lucru nu doar îmbogățește experiența educațională, dar și contribuie la formarea unor cetățeni globali empatici și responsabili.

Evaluarea eficacității acestor strategii poate fi realizată prin mai multe metode:

Aplicarea de chestionare și sondaje elevilor, profesorilor și părinților pentru a colecta feedback despre experiențele și percepțiile acestora legate de colaborarea interculturală. Aceste instrumente pot oferi informații valoroase despre impactul strategiilor implementate.

Observarea directă în timpul activităților de grup, proiectelor și evenimentelor culturale. Observațiile pot ajuta la identificarea comportamentelor pozitive și a eventualelor provocări.

Integrarea evaluărilor formative și sumative care includ componente interculturale. De exemplu, proiectele de grup pot fi evaluate nu doar pe baza conținutului academic, ci și pe colaborarea și comunicarea interculturală.

Realizarea de interviuri și focus grupuri cu elevii și profesorii pentru a discuta despre experiențele lor și pentru a obține perspective detaliate despre eficacitatea strategiilor. Aceste discuții pot dezvălui aspecte care nu sunt evidente prin alte metode de evaluare.

Monitorizarea performanțelor academice ale elevilor pentru a vedea dacă există îmbunătățiri în rezultatele școlare ca urmare a implementării strategiilor interculturale. De asemenea, se poate analiza dacă elevii din diverse medii culturale au performanțe similare.

Evaluarea nivelului de participare și implicare a elevilor în activitățile interculturale. Un nivel ridicat de participare poate indica faptul că strategiile sunt atractive și relevante pentru elevi.

Realizarea de studii longitudinale pentru a urmări progresul elevilor pe termen lung. Aceste studii pot oferi informații despre efectele durabile ale strategiilor interculturale asupra dezvoltării personale și academice a elevilor.

Prin utilizarea acestor metode de evaluare, instituțiile de învățământ pot obține o imagine clară a eficacității strategiilor de promovare a colaborării interculturale și pot face ajustări pentru a îmbunătăți continuu aceste practici.

Cu toate cele menționate, implementarea strategiilor de promovare a colaborării interculturale poate întâmpina diverse provocări. Încercăm să prezentăm câteva dintre ele, completate de *modalități de depășire* a acestora:

Rezistența la schimbări

Provocare: Unii elevi, părinți sau chiar cadre didactice pot fi reticenți la schimbările aduse de noile strategii interculturale.

Soluție: Organizarea de sesiuni de informare și ateliere pentru a explica beneficiile educației interculturale. Implicarea comunității în procesul de implementare poate ajuta la reducerea rezistenței.

Lipsa de resurse

Provocare: Implementarea unor strategii eficiente poate necesita resurse suplimentare, cum ar fi materiale didactice, formare pentru profesori sau finanțare pentru evenimente culturale.

Soluție: Căutarea de parteneriate cu organizații culturale, ONG-uri și sponsori locali pentru a obține resursele necesare. De asemenea, utilizarea tehnologiei și a resurselor online gratuite poate fi o soluție eficientă.

Bariere lingvistice

Provocare: Elevii din medii culturale diferite pot avea dificultăți în comunicare din cauza barierelor lingvistice.

Soluție: Implementarea de programe de sprijin lingvistic, cum ar fi cursuri de limbi străine sau ateliere de comunicare interculturală. Încurajarea utilizării limbajului vizual și non-verbal poate, de asemenea, facilita comunicarea.

Stereotipuri și prejudecăți

Provocare: Stereotipurile și prejudecățile pot afecta relațiile dintre elevi și pot crea un mediu de învățare ostil.

Soluție: Educația interculturală trebuie să includă activități care să combată stereotipurile și să promoveze empatia și respectul reciproc. Discuțiile deschise și activitățile de grup pot ajuta la depășirea acestor bariere.

Diferențe culturale în stilurile de învățare

Provocare: Elevii din diferite culturi pot avea stiluri de învățare diferite, ceea ce poate crea dificultăți în colaborare.

Soluție: Profesorii trebuie să fie conștienți de aceste diferențe și să adapteze metodele de predare pentru a răspunde nevoilor diverse ale elevilor. Utilizarea unei varietăți de metode didactice poate ajuta la acomodarea diferitelor stiluri de învățare.

Lipsa de formare a cadrelor didactice

Provocare: Profesorii pot să nu aibă pregătirea necesară pentru a gestiona diversitatea culturală în clasă.

Soluție: Organizarea de programe de formare continuă pentru cadrele didactice, axate pe educația interculturală și gestionarea diversității. Crearea unei rețele de suport între profesori pentru schimbul de bune practici poate fi, de asemenea, benefică.

Evaluarea eficacității

Provocare: Poate fi dificil să se măsoare impactul strategiilor interculturale asupra elevilor.

Soluție: Utilizarea unei combinații de metode de evaluare, cum ar fi chestionare, observații directe, interviuri și analize ale performanțelor academice, pentru a obține o imagine completă a eficacității strategiilor implementate.

Prin abordarea acestor provocări cu soluții bine gândite și adaptate contextului specific al fiecărei instituții, poate fi creat un mediu educațional mai incluziv și colaborativ, care să valorizeze diversitatea culturală.

Or, educația interculturală aduce numeroase *beneficii* elevilor pe termen lung, contribuind la dezvoltarea lor personală, academică și profesională:

- Elevii învață să comunice eficient și să colaboreze cu persoane din diverse culturi, dezvoltându-și abilitățile sociale și emoționale. Aceste competențe sunt esențiale pentru relațiile interpersonale și pentru succesul în viața profesională.

- Educația interculturală stimulează gândirea critică și deschiderea mentală, ajutând elevii să-și formeze opinii bazate pe cunoștințe și experiențe diverse. Aceasta îi pregătește să fie persoane informate și responsabile.

- Prin înțelegerea și aprecierea diversității culturale, elevii dezvoltă empatie și toleranță față de ceilalți. Aceste calități sunt esențiale pentru construirea unor comunități armonioase și pentru reducerea conflictelor interculturale.

- Elevii care sunt expuși la diverse culturi devin mai adaptabili și flexibili, fiind capabili să se descurce în medii variate și să facă față schimbărilor. Aceste abilități sunt valoroase în contextul unei lumi globalizate și în continuă schimbare.

- Studiile arată că elevii care beneficiază de educație interculturală au performanțe academice mai bune. Diversitatea perspectivelor și a metodelor de învățare contribuie la o înțelegere mai profundă a materiilor studiate.

- Într-o economie globalizată, angajatorii caută persoane care pot lucra eficient în echipe diverse și care au competențe interculturale. Educația interculturală pregătește elevii pentru a avea succes pe piața muncii internaționale.

- Interacțiunea cu diverse culturi stimulează creativitatea și inovația. Elevii învață să gândească „outside the box” și să găsească soluții inovatoare la probleme complexe.

- Educația interculturală ajută elevii să devină conștienți de problemele globale și să se implice activ în soluționarea acestora. Aceasta îi motivează să contribuie la dezvoltarea durabilă și la promovarea păcii și justiției sociale.

În concluzie, „educația ca fenomen socio-uman reprezintă viața societății umane sau sistemul modalităților de organizare și realizare a activităților și atitudinilor de viață a personalității”.⁴ În aceeași ordine de idei, conchidem că educația interculturală oferă elevilor un set de competențe și valori care îi pregătesc pentru a trăi și a lucra într-o lume diversă și interconectată. Aceste beneficii pe termen lung contribuie la formarea unor indivizi empatici, responsabili și inovatori, capabili să facă față provocărilor globale.

---

⁴ Vasile Panico, Conceptul și structura educației. Interrelația practicii și științelor pedagogice, in: Reconceptualizarea formării inițiale și continue a cadrelor didactice din perspectiva interconexiunii învățământului modern general și universitar: Materialele conferinței științifice internaționale ”Reconceptualizarea formării inițiale și continue a cadrelor didactice din perspectiva interconexiunii învățământului modern general și universitar”: [în vol.] coord. șt.: Eduard Corobceanu, Chișinău, 2017 (Universitatea de Stat din Tiraspol), vol. 1, p. 80

SECȚIUNEA:
Tradiție și evoluții în știința juridică națională /
Tradition and developments in national legal science

**ASPIRAȚII DE MODELARE ECLECTICĂ A ECHITĂȚII SOCIALE
ȘI A STATULUI SOCIAL ÎN SPAȚIUL CONSTITUȚIONAL**
*Aspirations of eclectic modeling of social equity and the social state
in the constitutional space*

CZU: 342:316.3

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756359>

Ion GUCEAC

Academician, dr. hab., profesor universitar, USM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9497-4628>

E-mail: guceacion@gmail.com

Summary. The present study is an endeavor determined not only by the difficulty but also by the duality of interpreting the notion of social equity. On the other hand, one of the reasons for the scientific interest in social equity is that, during the last few years, several painful phenomena have accumulated in society, felt by broad strata of the population. In the context of a plethora of concepts used to describe social equity, the science of constitutional law is obliged to sort out the legal categories used by the legislative authority. Genuine social equity can only be ensured in the conditions of a genuine social state. The building of such a state requires the formation of a developed, socially-oriented market economy; the strengthening of the rule of law; the creation of a civil society capable of defending the rights and freedoms of every individual. This requires enshrining the concept of the welfare state in national legislation, developing, adopting and implementing a robust social policy, expanding social programs and encouraging charitable activities. This will enable the Republic of Moldova to become a state of the majority and for the majority, guaranteeing and respecting the rights and freedoms of every individual.

Key words: social equity, social justice, market economy, rule of law, social state.

Ranforsarea stratificării sociale pe baza venitului real a fost recunoscut nu doar ca un factor admisibil și justificat, dar și necesar pentru stimularea factorului uman, consolidarea principiului echității sociale (depășirea deformărilor egalitare din trecut). Respectiv, dificultatea prezentului demers de cercetare poate fi provocată de ambiguitatea interpretării noțiunii de echitate socială, aceasta fiind înțeleasă, uneori ca o categorie egalizatoare, alteori ca una diferențiată. Respectiva inconveniență generează mai multe întrebări: Dacă există criterii obiective pentru ceea ce este considerat echitabil din punct de vedere social sau dacă conceptul aparține domeniului percepției subiective? Se schimbă acest concept în funcție de specificul societății și etapele istorice ale dezvoltării sale? Aceste îndoieli ies în evidență deoarece echitatea este, adesea, interpretată ca o cerință de conformitate între ceea ce indivizii și straturile sociale consideră că li se cuvine (ceea ce cred că ar trebui să fie) și realitatea. Cerințele unei astfel de conformități sunt impuse în raport cu diferite aspecte ale vieții, fie că este vorba de drepturi și îndatoriri, muncă și remunerarea acesteia, acțiuni utile din punct de vedere social și aprecierea lor, crime și pedepse etc. Incoerența dintre aceste relații este apreciată drept nedreptate. Din aceste considerente, echitatea este considerată un element constitutiv al idealului de justiție, acest termen înfățișând „aprecierea justă, din punct de

vedere juridic, al fiecărui caz individual”, aceasta (echitatea) aflându-se la „începutul și la sfârșitul dreptului”.¹

Dar este clar că imaginea despre echitate și inechitate poate varia de la o persoană la alta, astfel încât aceleași relații pot fi considerate echitabile sau inechitabile de către anumite grupuri, straturi sociale. Înseamnă oare aceasta că este imposibil să evaluăm realitatea socială mai mult sau mai puțin verosimil din punctul de vedere al echității? Un răspuns pozitiv la această întrebare ar strămuta tema spre percepții subiective și nu ne-ar permite să vorbim despre un anumit grad al echității sociale ca obiect al politicii sociale a statului. Un răspuns negativ la această întrebare ar avea nevoie de evidențierea unor criterii care să permită evaluarea stării societății ca fiind mai mult (mai puțin) echitabilă.

Având în vedere aspectul practic, un interes incontestabil constituie întrebarea dacă măsurile în domeniul politic, economic și în alte sfere ale vieții sociale pot fi percepute în mod egal de către toate segmentele populației ca fiind echitabile din punct de vedere social? Dacă nu, care ar trebui să fie pilonii de bază ale unor astfel de politici? Concentrarea pe interesele majorității? Dar atunci pot apărea probleme cu reformarea structurilor sociale. Dacă interesele principalelor straturi ale populației nu vor fi luate în calcul, atunci politica promovată de guvern nu va fi percepută ca fiind echitabilă din punct de vedere societal și nu se va bucura de sprijin la nivel de societate. Desigur, această problemă este complexă, atașat mai mult de mecanismul social al reformelor dictate de etapa de tranziție. Totuși, unele aspecte ale acesteia ar trebui luate în considerare din punctul de vedere al echității sociale.

Unul dintre motivele interesului crescut pentru echitatea socială este că, pe parcursul ultimilor ani, în sferile politice și morale ale societății s-au acumulat mai multe fenomene terebrante, resimțite puternic de straturi largi ale populației. De aceea, cel mai sigur mod de a insufla încrederea, activismul social și creativitatea oamenilor este efortul real, nu doar verbal, împotriva tuturor manifestărilor de neechitate socială.

În sine conceptul de „echitate socială” este intemporal, aplicabil diferitelor epoci și, prin urmare, destul de abstract. Deseori echitatea socială este identificată, de exemplu, cu egalitatea straturilor și a grupurilor sociale, dar o astfel de înțelegere a acesteia nu este în concordanță cu realitatea de azi. Pentru societatea noastră, problema constă nu în egalizarea nivelului de consum al tuturor categoriilor, ci, în primul rând, în crearea oportunităților de auto-dezvoltare și, în al doilea rând, a nivelului de remunerare pentru o muncă de calitate egală.

În raport cu noțiunea de „echitate socială” se mai cere o precizare. Uneori acest termen este substituit prin cel de „justiție socială”.² Deși termenul „justiție socială” este admis în limbajul juridic, există opinia potrivit căreia acest concept „nu are nici un înțeles” deoarece pune în lumină un „miraj amăgitor pe care orice om cu gândirea limpede ar trebui să-l evite”.³

O seamă de doctrinari constată că „justiția” este considerată „uneori ca sinonim sau echivalent al dreptului, iar alteori ca un element distinct de acesta și superior”. În opinia acestora justiția, sub un anumit aspect constă în „conformarea la o lege” ori aceasta este „un principiu, care ... nu depinde în nici un fel de dreptul pozitiv ... nici de o ordine social

¹ D. Baltag, *Idealul social de justiție*, în: *Edificarea statului de drept. Materialele conferinței internaționale științifico-practice*. Chișinău, 26-27 septembrie 2003. Chișinău: Tipografia „Bons Offices”, 2023, p. 113.

² Curtea Constituțională a României. Decizia nr. 1594/2011 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii asistenței sociale, în ansamblul său, precum și, în special, ale art. 14, art. 31 alin. (1), art. 56 alin. (1), art. 60 alin. (1) și art. 81 alin. (1)-(3) din lege. Monitorul Oficial, Partea I, nr. 909 din 21 decembrie 2011.

³ *Filosofia socială a lui Hayek*. Coordonat de Iliescu A.-P. Iași: Polirom, 2001, p. 29.

concretă.⁴ Într-o altă opinie, justiția este apreciată ca un ideal care presupune „egalitatea rațională a unor persoane libere, limitate în activitățile lor numai prin drepturi și datorii”, incluzând și „posibilitatea generalizării și ... egalitatea tuturor persoanelor fără nicio favoare special pentru nici una ...”.⁵

Se recomandă ca pentru definirea justiției să fie stabilită direcția formală a acțiunii acesteia, care constă în cristalizarea unei ordini sociale, al cărui scop constă în „realizarea umanului”.⁶

În opinia noastră, suprapunerea acestor două noțiuni nu este reușită, justiția costând în „conformarea la o lege”, ori „elementul constitutiv al binelui comun”.⁷

Certitudinea existenței unei idei a binelui este apreciată ca fiind „temelia unei societăți bine ordonate”. Prin prisma sensului politic un astfel de „bine” comportă două sensuri:⁸

- un bine individual, deoarece exercitarea celor două puteri morale a individului (capacitatea de a avea un simț al dreptății și capacitatea de a avea o concepție a binelui), acesta fiind trăit ca o experiență a binelui, în sensul capacității indivizilor de a se manifesta ca participant la relațiile de cooperare social echitabile;

- un bine al dreptății asigurat de societatea politică precum și bazele sociale ale respectului de sine și ale respectului reciproc.

Și aici, cel puțin în viziunea noastră, apare necesitatea clarificării conținutului noțiunii „dreptate”, care după cum am văzut, este foarte aproape de termenul „justiție”. În opinia lui Hayek punctele esențiale ale „dreptății” sunt următoarele:

- dreptatea poate fi atribuită doar acțiunii umane;
- regulile dreptății dispun de prohibiții, nedreptatea fiind conceptul primar, scopul regulilor de conduită corectă urmărind îngrădirea acțiunii injuste;
- injustiția care urmează să fie îngrădită exprimă violarea domeniului protejat al semenului, care trebuie să fie asigurat prin intermediul „normelor de dreptate”;
- aceste reguli de conduită corectă pot fi dezvoltate prin aplicarea consecventă a unui test care reprezintă „auto-coerența acțiunilor pe care aceste reguli le permit ...”.⁹

Polemizând despre dreptatea socială, Hayek consideră că aceasta este un „miraj”, „nimic mai mult decât o expresie fără conținut”, care este întrebuițată convențional pentru a afirma că o „anume revendicare este justificată, în absența oricărui temei”.¹⁰

Pornind de la conceptele monocrație și teleocrație, Hayek polemizează și despre „binele public” sau „buna-stare generală”.¹¹ De pe poziția nomocrației despre „binele public” sau „buna-stare generală”, acestea constau exclusiv în conservarea unei ordini abstracte și independente față de scopuri, care este asigurată de respectarea unor reguli abstracte de comportament, interesul public fiind „corectitudinea comună tuturor și dreptatea ce exclude ... interesele particulare”. Prin prisma teleocrației acest „bine public” reprezintă suma inte-

⁴ I. Dogaru, D. C. Dănișor, Gh. Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, București: Editura Științifică, 1999, p. 63.

⁵ D. Baltag, *Idealul social de justiție*, p. 112.

⁶ I. Dogaru, D. C. Dănișor, Gh. Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, p. 63.

⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁸ *Filosofia dreptului. Marele curente*. Pop N., Dogaru I., Dănișor Gh. Dănișor D. C. Ed. a 3-a, rev. București: Editura C. H. Beck, 2010, p. 506.

⁹ *Filosofia socială a lui Hayek*. Iași: Polirom, 2001, p. 15.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 42-43.

¹¹ *Ibidem*, pp. 72-73.

reselor particulare, adică „suma rezultatelor concrete previzibile afectând anumiți oameni sau anumite grupuri”.

În contextul acestui florilegiu de noțiuni, științei dreptului constitutional îi revine sarcina de a argumenta aplicabilitatea acestora, inclusive, în perspectiva ordonării categoriilor juridice folosite de legiuitor, mai ales că dreptul constitutional, așa cum remarcă profesorul Dănișor, are drept scop „construirea societății” pentru ca aceasta să existe ca una „justă”.¹² În consecință, dreptul constitutional este angajat să determine oamenii să construiască o anumită societate și nu alta. În acest sens această ramură fundamental de drept, respectiv doctrina constituțională, este „constrânsă” de factualitatea care implică motivația indivizilor în conceptul pe care aceștia îl acceptă și îl dezvoltă pentru a justifica „forma societății lor”.

Se pare că atât politicienii, deputații, miniștrii, funcționarii publici, reprezentanții societății civile înțeleg acest lucru. Totuși, luând act de realitatea din Republica Moldova apreciem drept premisă majoră construirea în țara noastră a unui stat social autentic, pentru ce este nevoie să asigurăm soluționarea sincronică a următoarelor sarcini:

Sub aspect strategic:

1. Formarea unei economii de piață dezvoltate, orientate social.
2. Edificarea statului de drept, care să asigure, cu adevărat, adoptarea și implementarea unor legi corecte, lupta împotriva birocrăției, intoleranța față de corupție și alte relații social-economice nocive.
3. Formarea unei societăți civile în stare să apere drepturile și libertățile oricărei persoane.
4. Depășirea nihilismului juridic și a inculturii juridice a cetățenilor.

Sub aspect tactic:

1. Consacrarea conceptului de stat social în legislația națională.
2. Elaborarea, adoptarea și implementarea unei politici sociale robuste.
3. Crearea unui Consiliu pentru politica socială pe lângă Guvernul Republicii Moldova.
4. Extinderea programelor sociale și încurajarea activităților caritabile.
5. Demonstrarea voinței politice și organizaționale la implementarea proiectelor naționale cu extindere ulterioară a reperoriului acestora.

Formarea statului social în Republica Moldova este doar la etapa incipientă, foarte timpurie. Această stare de lucruri se înregistrează atât la nivelul științific cât și la cel normativ. Aspectul practic al implementării principiilor statului social ar trebui dezvoltat prin intermediul unor proiecte naționale prioritare.

În perspectiva elaborării unei Concepții a statului social în calitate de prioritate a Republicii Moldova ar putea fi invocate următoarele direcții:

1) În domeniul dezvoltării demografice. Amenințarea crescândă de scădere a numărului populației țării din cauza reducerii speranței de viață și scăderea natalității ridică problemele legate de reproducere, migrația populației și protecția împotriva expansiunii demografice externe, care ar trebui incluse în categoria celor mai relevante și importante. Prin urmare, se configurează o serie de priorități cum ar fi: revizuirea legislației în domeniul demografiei și punerea în aplicare a unei politici care să vizeze reducerea și stoparea ulterioară a depopulării țării, reducerea mortalității (în special în rândul copiilor și a celor apti de muncă) și prelungirea duratei de viață.

¹² D. Cl. Dănișor, Idei-tipul, contextualizarea, juridicizarea și compararea sistemelor constituționale, in: Reflecții periodice de studii, sinteze, eseuri, teze/antiteze de doctrină și jurisprudență ale membrilor ASJR și ale altor personalități ale științelor juridice. Anul I/Nr. 1, p. 86.

2) În sfera economică – punerea în aplicare a unei politici naționale și regionale, interbugetară și investițională orientate social și a altor forme de politici economice avansate.

3) În domeniul relațiilor de muncă, al ocupării forței de muncă, asistenței șomerilor și a parteneriatului social, aceasta fiind o garanție legislativă a oportunității de a munci în condițiile unei angajări liber alese și productive. Printre principalele priorități în acest sens putem menționa:

(a) în ceea ce privește protecția drepturilor salariaților: stabilirea unei duratei maxime a zilei de muncă, potrivit Constituției; acordarea zilelor libere săptămânale, zilelor de sărbătoare, pre-sărbătoare; acordarea concediului anual plătit; stabilirea unui program de lucru mai scurt pentru profesii complexe și munci grele; încurajarea sindicalizării; acordarea unor drepturi largi la grevă în calitate de mijloc de afirmare a drepturilor slariaților.

b) în ceea ce privește plata pentru muncă: stabilirea salariului minim oficial la un nivel care să nu fie inferior minimului de subzistență; reglementarea raportului salarial între sectorul bugetar și extrabugetar al economiei; stabilirea unei grile de salarizare pentru angajații din sectorul public; realizare prin negocieri tripartite a unor raporturi salariale raționale intersectoriale, asigurarea unui echilibru just între salarii și veniturile de capital și de proprietate în produsul intern brut al țării, utilizarea acestui raport ca cel mai important standard pentru dezvoltarea economică pe termen mediu a țării;

c) în ceea ce privește securitatea muncii: fortificarea normelor de securitate a muncii; asigurarea activității inspecției muncii; elaborarea și implementarea programelor de îmbunătățire a securității muncii; aplicarea sancțiunilor angajatorilor care nu asigură protecția muncii angajaților; asigurarea obligatorie a riscurilor sociale asociate cu activitățile profesionale ale cetățenilor;

d) în ceea ce privește ocuparea forței de muncă: elaborarea și implementarea politicilor pentru crearea de noi locuri de muncă, finanțarea acestor politici și asigurarea implementării lor din contul statului; elaborarea și adoptarea programelor de recalificare a angajaților și cetățenilor recunoscuți ca șomeri, în conformitate cu procedura stabilită, în profesii noi, asigurarea activității serviciilor de ocupare a forței de muncă, colectarea și furnizarea gratuită tuturor cetățenilor și organizațiilor interesate a informației privind locurile de muncă vacante;

e) în ceea ce privește asistența șomerilor: stabilirea unui quantum rezonabil a primei de asigurare în caz de șomaj; stabilirea quantumului rezonabil al indemnizației de șomaj; asigurarea recalificării șomerilor în noi specialități și profesii; stabilirea quantumului asistenței materiale și de altă natură acordată membrilor de familie ai șomerilor;

f) În domeniul parteneriatului social: asigurarea activității nestingherite a comisiilor tripartite ale Guvernului, asociațiilor patronale și sindicatelor; asigurarea elaborării și încheierii unui acord general tripartit, a unor acorduri sectoriale și teritoriale tripartite între autoritățile statului, asociațiile patronale și sindicate; asigurarea încheierii contractelor colective de muncă.

4) În domeniul creării unui sistem echitabil din punct de vedere social și mai eficient pentru distribuirea valorii nou create. Principalele priorități ale legislației în acest domeniu ar trebui considerate: asigurarea unor raporturi sociale justificate între veniturile diferitelor straturi sociale; crearea condițiilor economice pentru a asigura o alimentație adecvată pentru cetățenii cu venituri mici; elaborarea și aprobarea pachetului minim de consum.

5) În sfera asigurării calității vieții populației: sporirea accesului la locuințe, monitorizarea calității și confortului acestora; excluderea monopolului asupra furnizării servi-

ciilor sociale; dezvoltarea utilităților publice, transporturilor și comunicațiilor din contul finanțării bugetare și a mijloacelor aparținând populației pe fondul creșterii veniturilor; crearea condițiilor avansate de viață în toate localitățile. Principalele aspecte de îmbunătățire a legislației în domeniul asigurării cu locuințe se referă la stabilirea standardelor minime pentru asigurarea cu spațiului locativ a categoriilor sociale vulnerabile, asigurarea disponibilității serviciilor de utilitate publică pentru persoanele cu venituri mici; crearea infrastructurii necesare în toate localitățile din țară.

6) În domeniul serviciilor sociale, principalele priorități ar trebui considerate: furnizarea de servicii de deservire socială, medicale, psihologice, pedagogice, juridice și asistență materială de înaltă calitate; crearea condițiilor de adaptare și reabilitare a cetățenilor aflați în dificultate; dezvoltarea subsistemelor stimulative angajate în acordarea de împrumuturi persoanelor care doresc să-și rezolve problemele locative prin construcții individuale sau achiziționări de locuințe, educație, recreere etc.

7) În domeniul protecției sociale a populației – consolidarea legislativă și implementarea programelor pentru depășirea sărăciei, crearea unui sistem eficient de protecție a populației împotriva riscurilor sociale, în primul rând asigurarea cetățenilor și a familiilor acestora în cazul riscurilor clasice și a cazurilor forțate (boală, vârstă, șomaj, accident etc.); reformarea sistemului de asigurări sociale, de asistență socială și caritate, asistență pentru familii sărace, numeroase și monoparentale, victime ale dezastrelor naturale; implementarea protecției sociale a familiilor cu venituri reduse, precum și a persoanelor cu dizabilități, vârstnici și a altor categorii vulnerabile de persoane. O atenție sporită trebuie acordată obligației statului de a institui instrumente juridice mai eficiente și mai consistente pentru protecția socială a copiilor. Nu întâmplător Curtea Constituțională a României recunoaște că indemnizația pentru creșterea copilului este o prestație de asistență socială care derivă din principiul solidarității sociale, fiind „o expresie a statului social”, care exprimă obligația statului de a interveni prin măsuri adecvate pentru susținerea cetățenilor care, din motive obiective, se află în situații defavorabile, de natură să afecteze dreptul acestora la un nivel de trai decent.¹³

8) În domeniul asistenței medicale, formele de protecție juridică socială prioritare ar trebui considerate: acordarea gratuită a asistenței medicale de urgență, precum și tratamentul bolilor infecțioase și cronice; servicii medicale gratuite pentru copii, elevi și studenți din familii cu venituri mici; consolidarea sistemului obligatoriu de asigurare în sănătate; disponibilitatea medicamentelor pentru cetățenii cu venituri mici; furnizarea preferențială sau gratuită de medicamente copiilor sub 5 ani din familii cu venituri mici; furnizarea preferențială sau gratuită medicamente pentru pacienții cu boli infecțioase și cronice.

9) În domeniul perfecționării mediului social-cultural, principalele priorități sunt: creșterea calității învățământului general, profesional și universitar, susținerea de către stat a sistemului educațional și a instituțiilor culturale.

10) În domeniul culturii fizice, sportului și turismului, principalele priorități și direcții de îmbunătățire a legislației sociale și pe baza acesteia, a politicilor publice sunt: finanțarea, bazată pe criterii stabilite de Guvernul Republicii Moldova, a organizațiilor de cultură fizică, sport și turism care oferă servicii cetățenilor cu venituri mici, precum și copiilor și tinerilor; sprijin de stat pentru organizațiile comerciale care oferă servicii în domeniul culturii

¹³ Decizie nr. 788 din 27 septembrie 2012 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii nr. 239/2009 pentru modificarea art. 2 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 148/2005 privind susținerea familiei în vederea creșterii copilului. Monitorul Oficial nr. 786 din 22 noiembrie 2012.

fizice, sportului și turismului la prețuri accesibile pentru cetățenii cu venituri mici; formarea specialiștilor în domeniul culturii fizice, sportului și turismului din contul bugetului național și al autorităților administrației publice locale.

11) În domeniul asigurărilor sociale obligatorii, principalele priorități ar putea fi considerate: extinderea listei tipurilor de asigurări sociale obligatorii; stabilirea tarifelor asigurării sociale obligatorii; stabilirea cuantumului plăților de asigurare pentru asigurările sociale obligatorii. Principalele forme de asistență socială pot fi: sprijinul social pentru veterani sub formă de pensii majorate, beneficii, subvenții, compensații și servicii sociale; asistență socială pentru persoanele în vârstă sub formă de servicii sociale, prestații, subvenții și compensații; asistența socială acordată persoanelor cu dizabilități sub forma unui sistem de măsuri economice și sociale garantate de stat, care ar oferi acestor persoane condiții pentru depășirea, (compensarea) dizabilităților și crearea de șanse egale pentru participarea acestora la viața socială de rând cu alți cetățeni.

12) În domeniul protecției mediului – asigurarea unei calități decente a vieții și sănătății populației, cu condiția păstrării sistemelor naturale, menținerea integrității lor și a funcțiilor de susținere a vieții pentru dezvoltarea durabilă a societății, asigurarea siguranței mediului.

13) În domeniul științei, principalele priorități sunt: stabilirea procedurii și standardelor de finanțare a instituțiilor de cercetare, perfecționarea procedurii de acordare a granturilor instituțiilor de cercetare, echipelor și cercetătorilor.

14) În domeniul culturii – îmbunătățirea procedurii de finanțare a instituțiilor culturale din bugetele centrale și locale în vederea conservării și multiplicării valorilor culturale naționale, determinarea categoriilor de populație care utilizează serviciile gratuite (preferențiale) acordate de instituțiile de cultură.

Astfel, Republica Moldova ca stat social va îmbrăca trăsături specific statului social. În același timp, ținând cont de experiența construirii unui astfel de stat în țările din Occident, tradițiile istorice și mentalitatea poporului nostru, poziția geopolitică, condițiile naturale și climatice specific țării noastre, trebuie să prezentăm principiile și prioritățile statului social într-o interpretare „locală”. În orice caz, se recomandă ca conceptul de „stat social” să fie aplicat nu în sensul restrâns, ci în sensul larg al cuvântului. Din această perspectivă „statul social” va desemna nu numai sarcinile acestuia de a rezolva probleme pur sociale, ci și predetermină orientarea socială, scopul, obiectivele și funcțiile activităților sale în toate sferele vieții societății, inclusive natura relațiilor sale cu cetățenii. Ca stat social Republica Moldova trebuie să devină un stat al majorității și pentru majoritate, garantând și respectând drepturile, libertățile și interesele legitime ale fiecărui om și cetățean.

REINVIGORATIONG LAW TEACHING METHODS IN THE DIGITAL AGE *Revigorarea metodelor de predare a dreptului în era digitală*

UDC: 34.04:681.32

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13754935>

Elena ARAMA

Habilitation Doctor of Law, University Professor

Moldova State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6406-3743>E-mail: aramaelena@gmail.com

Natalia CRECIUN

PhD, University Lecturer

Moldova State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1936-9137>E-mail: natalia.creciun@gmail.com

Summary. Currently, teaching law means teaching students traditional reasoning, but also helping them to build, to invent reasoning. Legal education is the channel through which methodological and epistemological concerns flow. Among the tools that generate legal solutions, logic and legal concepts are usually the preferred ones. However, the concepts are perceived not as simple definitions, but as a comprehensive systematization of the legal matter. The development of artificial intelligence seems to put pressure on the ability of human intelligence to provide the best legal solutions, to make the best choices, generalizations, conclusions. In such circumstances, the representatives of legal professions and, in particular, of university legal education, feel the need to make additional efforts, in order to adapt, through resilience, to new realities and to preserve, to the same extent, the foundations of logical thinking in the digital age. The paper is developed in the context of realization of the ‘Strengthening socio-economic and legal mechanisms to ensure the well-being and security of the citizens’ Project (CONSEJ 01.05.02).

Key words: didactic process, legal professions, methodology, artificial intelligence, human intelligence.

Introduction

How should law be taught at the contemporary stage so that the teaching-learning-evaluating process is adapted to the demands of the digital age? What are the dilemmas facing academia? To what extent does the development of artificial intelligence (AI) influence this process? And how do we adapt to these changes? There are several questions that we try to find answers to in this research.

Purpose and objectives of the study. The purpose of the study is to argue the need to adapt the legal academic environment to the new trends of social development, including in the digital sphere, by revitalizing the methods of teaching law, diversified according to the subject of the course, addressees, curricular objectives and expected learning outcomes.

In order to achieve the purpose, several research objectives are proposed: 1) synthesizing the specifics of the traditional methods of teaching law at the contemporary stage; 2) evaluation of the dilemmas faced by the university community in the process of teaching-

learning-evaluation of law, through the lens of the effectiveness of teaching methods; 3) setting up benchmarks for adapting the methods of teaching law to social development trends, including in the digital area.

Research hypotheses. In developing the study, we start from two research hypotheses.

Firstly, the unprecedented development of information technologies and the massive digitization of processes dictates the indispensability of making qualitative changes in the traditional way of viewing the world of law and training legal professionals capable of adapting to new realities. An academic community neglecting the impact of the digital age on the nature of the skills of legal professionals (and, respectively, future legal professionals) may negatively affect the quality of university legal studies and the degree of integration of graduates into the labour market.

Secondly, limiting the process of teaching law to the tools offered by information technologies, including the use of AI, could negatively affect the level of training of legal professionals, from the point of view of the ability to analyse, interpret, argue, develop solutions through the power of human intelligence. Such skills are able to increase the resilience of jurists in conditions of permanent change and the ability to discern between truthful and untruthful, rational and irrational, current and obsolete. To the same extent, the encouragement of thinking, as a natural process of the evolution of civilization, places the legal professional in the contextual area of human existence, interpreting laws and making individualized decisions regarding human destinies.

Therefore, the mission of law schools today should be based on the multidimensional training of future lawyers, through the balanced approach of traditional and innovative methodologies of teaching-learning-evaluation of law. We opt for a revival of law teaching methods, by adapting to contexts and realities, with the acceptance of AI as a facilitator of this process and not as a substitute for human intelligence. However, in their daily activity, legal professionals have a direct connection with the area of human rights, their legitimate interests, social welfare and citizens' security; and the individual needs human treatment, through operations of human intelligence, including at the level of emotional intelligence. The digital age should be perceived as a field of possibilities for automating processes, assisting human activity and thus improving legal professions.

Achievement of objectives.

How is law taught at universities?

Currently, the curricula at law faculties are developed based on objectives and learning outcomes adapted to the requirements of the labour market. Teachers have the freedom to select the appropriate teaching methods, so that they correspond to the curricular milestones and contribute to the formation and consolidation of skills necessary for integration in a distinct professional area. There is no hierarchy of teaching methodologies. Each discipline has its own specifics and teaching-learning-assessment methods vary according to these specifics.

Law is an objective historical reality, an expanding measure of freedom and justice in the life of society¹, whose usefulness results from the need for the general reconciliation

---

¹ Ion Guceac, Dreptul în mecanismul de reglementare a relațiilor sociale [Law in the mechanism of regulation of social relations], in: Criza dreptului între aspirații democratice și repere axiologice [in]existente [The crisis of law between democratic aspirations and [non-]existent axiological benchmarks], Chisinau: Cartea Juridica, Lexon Prim, 2023, p. 22.

of the requirements, values and representations of each of the other spheres (economic, sanitary, religious, technological, etc.).² Law encompasses a vast and complex field, both from the perspective of the theoretical-applicative substance, and from the perspective of alignment with a wide spectrum of professional profiles. In the event of the proliferation of tensions between political factors and the professional environment, the imperious nature of the need for the right to remain faithful to its social mission and to find itself as a constant quality of actions is imposed³. For these reasons, the teaching of law is focused on the development of logical thinking, critical thinking, which determines the valorisation of some methods of teaching law that contribute to the formation and consolidation of this kind of skills in students, future lawyers. In this sense, traditional methods are often used, such as: *the lecture*, as a classic method for theoretical courses, intended for a large number of students, coming from several academic groups; *the Socratic method*, based on a dialogue between the teacher and the students, in which challenging questions are launched, so that the students arrive, in a guided manner, at certain logical answers; *brainstorming* or *brainwriting*, as a variety of the first method, which proves its usefulness in enlivening the audience and launching a multitude of ideas, which can later be systematized, exemplified, analysed, assessed; *the case study*, which allows the application of normative-legal regulations to a concrete case, usually taken from reality and adapted according to the study cycle (bachelor's degree, master's degree); *problematization*, which has been trending in recent years, because it stimulates creativity and inventiveness in solving current problems for the legal sphere; *the project method*, included as mandatory in the II cycle, master, to encourage work in interdisciplinary teams, with the aim of identifying a concrete issue in the legal professional environment and designing viable solutions to prevent and overcome it, through consistent steps and concrete mechanisms, etc. Many other methods and techniques are used at different phases of the didactic act, with greater or lesser frequency (Venn diagram, guided discussion, panel discussion, etc.), of great importance being to achieve continuity between cycles of higher education by capitalizing on didactic methods⁴.

Starting from the specifics of law as a science and discipline, the teaching methods also have certain particularities. If, for example, an audience were to learn how to build a fence, surely several methods of learning could be used: reading the rules in a textbook; listening to a lecture about these rules; viewing consecutive images or a video that reflects the process; watching a fence being built online in real time; direct participation in building the fence. Each of these methods could be useful. It is certain, however, that those who will directly participate in the construction of the fence, accompanied by relevant theoretical

---

² François Ost, cited by Dierickx Gauthier, Fr. Ost. Nouveaux contes juridiques, Paris, Dalloz, 2021, 200 p, in: *Révue interdisciplinaire d'études juridiques*; 2022/1, vol.88, pp. 253-258. DOI 10.3917/riej.088.0253. [online] <https://www.cairn.info/revue-interdisciplinaire-d-etudes-juridiques-2022-1-page-253.html#pa6> (consulted 15.08.2024).

³ Rodica Ciobanu, *Integritatea – rațiunea de „a fi” și necesitate de modernizare* [Integrity – the reason 'to be' and the need for modernisation], in: *Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe Sociale)*, 2023, n. 8(168), p. 55. [online] DOI: [https://doi.org/10.59295/sum8\(168\)2023_08](https://doi.org/10.59295/sum8(168)2023_08) (consulted 15.08.2024).

⁴ Vladimir Guțu, *Metodele didactice – mijloc de realizare a continuității și interacțiunii între cicluri de învățământ superior* [Teaching methods – means of achieving continuity and interaction between higher education cycles], in: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2019, n. 9(129), p. 62. [online] https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/09.%20p.57-62.pdf (consulted 15.08.2024).

explanations, will benefit from the most effective methodology: in this case, the teaching method seems to be in direct accordance with the objective and the learning outcome.

A similar approach is needed in relation to the design of law courses. For these reasons, the teaching of law is also done through the interpretation of concrete legal norms; analysis of international and national jurisprudence; presenting arguments; drafting legal acts (petitions, requests, references, court decisions, summaries of court decisions).

Interactive methods, which combine learning, in the sense of knowledge accumulation, with the development of other level skills (analysis, application, evaluation, argumentation, design, forecasting), including the skills conventionally accepted under the name of soft skills (communication, teamwork, adaptability, managing conflicts, emotions, etc.) enjoy increased attractiveness. In this sense, activities such as legal clinics, moot court competitions; debates on certain legal issues; memo writing contests and pleading contests gain ascendancy.

A substantial role in strengthening practical skills is attributed to practical trainings, by specialty. Basically, opportunities to be initiated in a legal career are highly valued by law schools globally (we mean internships and externships); however, the way they are organized and carried out is conceptually different in each jurisdiction; at the present time there is a need to (re-)think such opportunities, institutionalized, for future law professionals at the national level.

What dilemmas does the university community face in the process of teaching-learning-evaluation of law, in terms of the effectiveness of teaching methods?

The digital age has offered both advantages and disadvantages, including risks, which led the academic environment to change their vision of the teaching process and adapt to new realities. 'Failing to recognize changes in students, from one generation to the other (particularly changes in the way they process information) represents a major part of the problem in legal education'⁵. The advantages of advanced technologies are known and accepted by the society. Access to the internet basically equates to unlimited access to information, social and professional communication networks, online work, digitization of processes, etc.

On the other hand, in the educational process AI is increasingly exploited by students in carrying out teaching tasks. At the moment, the chatbot has become quite popular, thanks to its ability to do complex legal analysis, exemplification, synthesis, restructuring and even drafting legal content. Law students also use conversational interfaces to give answers to assessment tests, to write legal arguments, to summarize generalized interpretations of jurisprudence, to give legal solutions, to create contents, etc. In such circumstances, the teacher is practically forced by the situation to rethink both teaching and evaluation methods, so that the university's mission regarding the training of professionals for the labour market in the legal field is achieved.

The use of AI generates dilemmas for the entire academic environment. On the one hand, teachers must assimilate the opportunities that cutting-edge technologies can offer to the teaching process. Teaching methodologies could be supplemented with methods involving the direct use of computers and AI to increase the attractiveness of the process from the student's perspective. On the other hand, 'the technology seems incapable to solve real-world problems', requiring both a technical and a humanistic approach, or through the prism of a

⁵ Benjamin V. Madison, The Elephant in law school classrooms: overuse of the Socratic method as an obstacle to teaching modern law students, in: University of Detroit Mercy Law Review, 2008, vol.85:293, p. 295. [online] <https://www.ialsnet.org/wp-content/uploads/2015/10/Benjamin-Madison.pdf> (consulted 15.08.2024).

‘technical aesthetics of law’⁶. Practice proves that the use of AI still requires a certain training, knowledge of certain rules. The information compiled or analysed by a chatbot may not be truthful. It needs to be checked. Frequently enough, using the chatbot to complete academic tasks, students provided erroneous data as an answer. In such circumstances, the role of the teacher is crucial. The errors are explained to the student, to make him or her understand the risks to which he or she can be exposed when abandoning the logical approach to the legal issue, by using the power of thinking. And, if in the didactic process the error may not be a substantial or decisive one, in the legal area practice the error may be fatal.

In other legal systems there are high-profile cases where lawyers have faced serious problems as a result of using ChatGPT. In Canada, in 2023, a lawyer was investigated in connection with the presentation in court of documents, citing solutions offered by ChatGPT, developed by Open AI. More precisely, in a case of child custody, she referred to some non-existent jurisprudence cases, a fact which was objected to by the opposing party’s lawyer⁷. Similarly, in the U.S. there were situations when the lawyers invoked in the documents presented to the court, in support of their position, non-existent jurisprudence cases. Some of them were fined (including the law firm of which the lawyers were part)⁸, others were referred to disciplinary boards for appropriate investigations⁹ or even suspended from office for a certain period of time¹⁰. In the United States the increasing use of ChatGPT by lawyers for drafting legal acts has led some judges to issue ‘a certification requirement about artificial intelligence that all attorneys must complete’, referring to the fact that the document presented to the court does not contain fragments of text created by AI or that would not have been verified by a human being.¹¹

It is useful to discuss these things with students, even within the course hours, by analysing the risks of providing, when solving a legal issue, untrue data, created by LLMs (Large Language Models). Also, to support the young generation’s major temptation towards new technologies, they can be involved in the teaching methodology. Essential aspects for the area of law, connected to digital processes, are also the issues of securing data, protecting private life, ethical communication, etc. ‘[G]enerative AI models may [...]

⁶ Annelise Riles, *A New Agenda for the Cultural Study of Law: Taking on the Technicalities*, in: Cornell Law Faculty Publications, 2005, paper 782, pp. 976, 977. [online] <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/782> (consulted 15.08.2024).

⁷ Canada lawyer under fier for submitting fake cases created by AI chatbot. Ching Ke, from Vancouver, under investigation after allegedly using ChatGPT to cite case law – bu those did not exist, in: *The Guardian*, 29 February 2024. [online] <https://www.theguardian.com/world/2024/feb/29/canada-lawyer-chatgpt-fake-cases-ai> (consulted 15.08.2024).

⁸ The two lawyers fined for submitting fake court citations from ChatGPT. Law firm also penalised after chatbot invented six legal cases that were then used in an aviation injury claim, in: *The Guardian*, 23 June 2023. [online], <https://www.theguardian.com/technology/2023/jun/23/two-us-lawyers-fined-submitting-fake-court-citations-chatgpt> (consulted 15.08.2024).

⁹ *Park v. Kim*, 22-2057, United States Court of Appeals for the Second Circuit, August term 2023. [online] <https://fingfx.thomsonreuters.com/gfx/legaldocs/egvbaanybpq/2nd%20Circuit%20Decision.pdf> (consulted 15.08.2024).

¹⁰ Colorado Atty suspended for using ‘sham’ ChatGPT case law. Defender Services Office. Training Division. 28 November 2023. [online] <https://www.fd.org/news/colorado-atty-suspended-using-sham-chatgpt-case-law> (consulted 15.08.2024).

¹¹ Joseph Anderson, *AI and the legal puzzle: filling gaps, but missing pieces*, in: *Mercer Law Review*, 2024, vol.75, no.5 Companion Edition, art.8, pp. 1543-1544. [online] https://digitalcommons.law.mercer.edu/jour_mlr/vol75/iss5/8 (consulted 15.08.2024).

make mistakes in citation, not understand the distinction between precedential and binding authority [...]’¹². Ultimately, regardless of the method selected to create legal content, build legal arguments, make legal decisions, the responsibility for the accuracy of the substance rests with the author – the human being. So, ‘[i]f AI tools are used, AI should be used to complement human judgment’¹³.

What would be the benchmarks for adapting the methods of teaching law to social development trends, including in the digital area?

Law teaching methods are to be adapted to digital innovations gradually, consistently and stably, the multiple advantages of these innovations being difficult to dispute. However, it is necessary to be guided by certain guidelines, of an ethical and legal nature, so that the use of AI does not generate critical consequences for people. It is unrealistic to prohibit the use of AI tools by law students and legal professionals. ‘Law schools should prioritize allowing law students access to AI tools and the ability to practice using them in a guided classroom setting [...], should create clear guidelines and update their university policies to include permitted and prohibited uses of generative AI for both staff and students’¹⁴.

It is imperative to establish some rules, principles for using the data created in this way. The information provided by the AI must be verified, subjected to an exercise of additional analysis, through the prism of the knowledge ordinarily accumulated in the study process. The sources to which the LLM refers, for instance, must be verified; or, in the case of presenting a product of legal writing, either official or of a doctrinal nature, it is necessary to refer to the original, truthful source, both for reasons of legality, soundness, and ethics. For example, if reference is made to a legal norm, to jurisprudence, the risk that these are non-existent or inapplicable to the case, or misinterpreted, may irreparably affect the solution proposed by the jurist and, consequently, his career or the fate of the litigant concerned. Similarly, a lawyer invoking a normative-legal regulation, or a case of non-existent jurisprudence can be assessed as having bad faith conduct. An author of a scientific paper making inappropriate use of AI can be accused of plagiarism.

In doctrine, although not in the format of unique and unanimously accepted definitions, there is the term of *hallucinations* to denote erroneous information or non-existent data about certain phenomena, events, provided by AI as if they could be real. ‘[H]allucination refers to instances where non-existent objects are erroneously detected or incorrectly localized at their anticipated positions’¹⁵. And ‘challenges presented by legal hallucinations are not only empirical, but also normative’¹⁶. Adapting the contemporary methods of teaching law to the

¹² S. Sean Tu, Amy Cyphert & Samuel J. Perl, Artificial Intelligence: Legal Reasoning, Legal Research and Legal Writing, in: Minnesota Journal of Law, Science & Technology, 2024, vol.25, issue 2, art.11, pp. 112. [online] <https://scholarship.law.umn.edu/mjlst/vol25/iss2/11> (consulted 15.08.2024).

¹³ Hon. Xavier Rodriguez, Artificial Intelligence (AI) and the practice of law, in: The Sedona Conference Journal, forthcoming 2023, vol.24, 783, p. 817. [online] <https://texasbarsections.com/wp-content/uploads/2023/11/Rodriguez-Paper.pdf> (consulted 15.08.2024).

¹⁴ Hon. Xavier Rodriguez, Artificial Intelligence (AI) and the practice of law, in: The Sedona Conference Journal, forthcoming 2023, vol.24, 783, p. 821. [online] <https://texasbarsections.com/wp-content/uploads/2023/11/Rodriguez-Paper.pdf> (consulted 15.08.2024).

¹⁵ Negar Maleki, Balaji Padmanabhan, Dutta Kaushik, AI hallucinations: a misnomer worth clarifying, in: 2024 IEEE Conference on Artificial Intelligence (CAI), Singapore, 2024, p. 133. [online] doi: 10.1109/CAI59869.2024.00033 (consulted 15.08.2024).

¹⁶ Matthew Dahl, Varun Magesh, Mirac Suzgun, Daniel E., Ho Large legal fictions: profiling

innovations of information technologies also means learning how to detect and treat these hallucinations in the legal sphere. Filtering data through the human mind remains the most reliable mechanism for creating and interpreting data and making decisions in legal matters. ‘AI tools for legal research have not eliminated hallucinations. Users of these tools must continue to verify that key propositions are accurately supported by citations’¹⁷. ‘Critically, no lawyer should submit autonomously generated product to a court without first checking the accuracy of the product and that the attorney is not violating any local rules in using artificial intelligence’¹⁸. In such circumstances, the total abandonment of traditional and modern methods of teaching law would make the act of learning law and the act of justice itself vulnerable and arbitrary. Replacing human intelligence with AI ‘may bring a culture of incompetence’¹⁹. ‘Lawyers play an important role in helping ensure that law evolves and develops in ways that benefit and mirror society’ and the overuse of LLM ‘could cause stagnation in the development of law’²⁰. ‘AI cannot be creative because it necessarily relies on the information that was fed into its algorithm. Overreliance on AI for creating legal arguments could result in a legal framework that fails to adapt to changing societal values. Instead, the law might become entrenched in the societal snapshot present at the time of the algorithm’s creation’²¹.

On the other hand, the researcher can propose a new interpretation of a known subject or an original interpretation of an unknown, new subject, by integrating in the scientific approach not only the practice of law, but also social experience²²; law cannot be confused with laws and judicial practice, although it is directly related to them²³. The scientific approach of the researcher – human being – is also correlated with a certain level of legal culture, which is intrinsic to the process of individual and social development and is based

---

legal hallucinations in large language models, in: *Journal of Legal Analysis* (forthcoming), p. 36. [online] <https://doi.org/10.48550/arXiv.2401.01301>. <https://arxiv.org/pdf/2401.01301> (consulted 15.08.2024).

¹⁷ Varun Magesh, Faiz Surani, Matthew Dahl, Mirac Suzgun, Cristopher D. Manning, Daniel E. Ho, Hallucination-free? Assessing the reliability of leading AI reasearch tools, p. 23. [online] <https://doi.org/10.48550/arXiv.2405.20362><https://arxiv.org/abs/2405.20362> (consulted 15.08.2024)

¹⁸ Joseph Anderson, AI and the legal puzzle: filling gaps, but missing pieces, in: *Mercer Law Review*, 2024, vol.75, no.5 Companion Edition, art. 8, p. 1542. [online] https://digitalcommons.law.mercer.edu/jour_mlr/vol75/iss5/8 (consulted 15.08.2024).

¹⁹ Joseph Anderson, AI and the legal puzzle: filling gaps, but missing pieces, in: *Mercer Law Review*, 2024, vol.75, no.5 Companion Edition, art. 8, p. 1552. [online] https://digitalcommons.law.mercer.edu/jour_mlr/vol75/iss5/8 (consulted 15.08.2024).

²⁰ Amy Cyphert, Samuel J. Perl, Sean JD Tu S., AI cannibalism and the law, in: *Colorado Technology Law Journal*, 2024, vol.22.2, 301, p. 316. [online] https://ctlj.colorado.edu/wp-content/uploads/2024/07/FINAL_05.25.24_CPT_AI-Cannibalism-and-the-Law.pdf (consulted 15.08.2024).

²¹ S. Sean Tu, Amy Cyphert & Samuel J. Perl, Artificial Intelligence: legal reasoning, legal research and legal writing, in: *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, 2024, vol.25, issue 2, art.11, p. 121. [online] <https://scholarship.law.umn.edu/mjlst/vol25/iss2/11> (consulted 15.08.2024).

²² Elena Aramă, Unele reflecții metodologice despre cercetarea juridică la etapa doctoratului, in: *Studia Universitatis Moldaviae (Seria Științe Sociale)*, 2023, n. 3(163), p. 18. [online] DOI: [https://doi.org/10.59295/sum3\(163\)2023_02](https://doi.org/10.59295/sum3(163)2023_02) (consulted 15.08.2024).

²³ Elena Arama, O privire retrospectivă asupra crizei dreptului [A retrospective look at the crisis of law,], in: *Criza dreptului între aspirații democratice și repere axiologice [in]existente [The crisis of law between democratic aspirations and [non-]existent axiological benchmarks]*, Chisinau: Cartea Juridică, Lexon Prim, 2023, p. 84.

equally on *knowledge* and *behaviour*²⁴, as inseparable defining dimensions. In the same way, interdisciplinarity is an indispensable way for approaching law. For instance, Annelise Riles emphasizes the close connection between law and anthropology; starting from this postulate, Lucy Welsh concludes that '[p]ure legal process has the potential to reduce multi-layered issues to single conclusion, and could mean that important aspects of particular problems are relegated to the past without ever being fully addressed'²⁵. But AI, in any context, should be 'human-centered'²⁶.

Conclusions. Following the analysis of the subject proposed for examination, we can conclude that the didactic, scientific and ethical area of the process of teaching legal subjects in the university setting is currently at the intersection of the great problems of humanity, including human rights, dignity, as well as solidarity in relationships between people, but also in relationships between the individual and the society in the age of digital technologies. Are current teaching methods able to advance or not to the benefit of preserving the main results of the evolution of human civilization?

The epistemological aspect of the teaching-learning process is greatly facilitated with the implementation of new technological resources, which can serve as a starting point, but not as a final result of university studies in law. Much more serious problems are posed to this process by the slightly frivolous attitude of some people as unconscious consumers of technological products. Students should be warned about this tendency, who, due to their young age, may be inclined to follow less orthodox paths in their career. Emphasis must be placed on the independent, critical thinking of students, which will develop their innovative and creative spirit.

Our academic community faces new challenges, to which it must respond, therefore the initiation of methodological discussions on these topics can be of real benefit to both teachers and students, given the common expectations related to the future of legal professions, the role of preserving the best traditional methods of teaching legal subjects, combined with procedures, techniques made available by AI. But the major warning for future professionals must be inserted in the deontological, ethical framework of the profession of law, so that the lawyer is only helped by the new technologies, but not subordinated to them, because in that unfortunate case (of subordination) he or she can lose control not only over his or her career, but also on his or her own life and the lives of other people.

The paper is developed in the context of realization of the „Strengthening socio-economic and legal mechanisms to ensure the well-being and security of the citizens” Project (CONSEJ 01.05.02).

---

²⁴ Rodica Ciobanu, *Cultura juridică [ne] ajunsă la maturitate. O necesitate de revalorizare?* [The legal culture (non)reaching maturity. A need for revaluation?] in: 100 de ani de la adoptarea constituției României de la 1923. Evoluții context și perspective europene în România și Republica Moldova [100 years since the adoption of the Romanian constitution of 1923. Contextual developments and European perspectives in Romania and the Republic of Moldova], 24 March 2023, Chisinau: CEP USM, 2023, p. 45. [online] DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8412697> (consulted 15.08.2024).

²⁵ Lucy Welsh, *The role of law in temporal reasoning: an interview of Annelise Riles*, in: *Feminist Legal Studies*, 2017, 25, p. 129. [online] <https://doi.org/10.1007/s10691-017-9340-5> (consulted 15.08.2024).

²⁶ Matthew Dahl, Varun Magesh, Mirac Suzgun, Daniel E. Ho, *Large legal fictions: profiling legal hallucinations in large language models*, in: *Journal of Legal Analysis*, (forthcoming), p. 37. [online] <https://doi.org/10.48550/arXiv.2401.01301>. <https://arxiv.org/pdf/2401.01301> (consulted 15.08.2024).

**EXECUTAREA ORDINULUI SAU DISPOZIȚIEI SUPERIORULUI –
CAUZĂ CE ÎNLĂTURĂ RĂSPUNDEREA CONTRAVENȚIONALĂ**
*The execution of a superior's order or directive –
a cause that exempts from contraventional liability*

CZU: 340.114:340.130.5

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756366>

Rodica NICHITA

doctor în drept, lector universitar, Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0623-5578>

E-mail: r.nichita2012@yandex.com,

**Contravenționalitatea-instituție
a dreptului contravențional a Republicii Moldova**

Summary. The article represents an examination of one of the forms of legal responsibility specific to contravention law – contraventional liability. Contraventional liability can only be applied if all the constitutive elements of the contraventional legal composition are met (object, objective aspect, subject, subjective aspect). However, there are situations where, although the act seems to meet the characteristics of a contravention, certain specific circumstances at the time of its commission lead to the conclusion that, in reality, the author's conduct is not illicit. The article substantiates the relevance and significance of the cause that excludes the contraventional nature of the act – the execution of an order or directive from a superior as provided in Article 25' of the Contraventional Code of the Republic of Moldova.

Key words: contraventional liability, order, disposition, honor and human dignity, contravention, cause that removes the contraventional character, execution.

Scopul acestui articol constă în reconceptualizarea cauzei ce înlătură caracterul contravențional al faptei – executarea ordinului sau dispoziției superiorului, în doctrina autohtonă modernă prin intermediul experienței legislative și doctrinare din sistemul de drept național al Republicii Moldova. Pentru obținerea acestui scop ne propunem următoarele obiective: definirea noțiunii de cauză ce înlătură caracterul contravențional al faptei – executarea ordinului sau dispoziției superiorului, identificarea și interpretarea diferitor abordări privind executarea ordinului sau dispoziției superiorului, compararea diferitor concepte ale științei contravenționale substanțiale în materia cauzelor ce înlătură caracterul contravențional al faptei, extrapolarea prevederilor conceptuale ale teoriilor cu privire la executarea ordinului sau dispoziției superiorului în procesul de legiferare.

Pe parcursul cercetării am apelat la prevederile legii contravenționale naționale precum și a legislației contravenționale din alte state. Scopul principal al legii contravenționale constă în interzicerea conduitei ce reprezintă o faptă prejudiciabilă îndreptată împotriva unei alte persoane sau împotriva valorilor sociale fundamentale. La fel, legea contravențională recunoaște că anumite fapte nu vor fi urmărite contravențional sau în cel mai rău caz, nu vor conduce la sancționarea persoanei, deoarece există anumite reglementări care permit aces-

teia să o apere de la faptele prejudiciabile și ilicite săvârșite de către alte persoane apărute din cauza anumitor împrejurări (art. 19 cod Contravențional al Republicii Moldova)¹.

Problematica privind răspunderea juridică contravențională a fost și rămâne în vizorul cercetătorilor juriști, fiind definită ca o parte integrantă a răspunderii juridice, ce întrunește complexul drepturilor și obligațiilor conexe care potrivit legii se nasc ca urmare a săvârșirii unei fapte ilicite – contravenția, și care constituie cadrul de realizare a constrângerii de stat, prin aplicarea sancțiunilor juridice contravenționale în scopul asigurării stabilității raporturilor juridice și al îndrumărilor membrilor societății în spiritul respectării ordinii de drept și a legii contravenționale.

Răspunderea contravențională este o formă a răspunderii juridice, reglementată de normele dreptului contravențional și care survine în urma comiterii unei fapte ilicite care aduc atingere valorilor ocrotite de legea contravențională.

De aici rezultă că răspunderea contravențională este concepută numai în cadrul unui raport juridic, unde se stabilește fapta ilicită – contravenția, vinovăția făptuitorului și sancțiunile contravenționale corespunzătoare.

Problema apare în cazul în care sunt întrunite în aparență toate aceste caracteristici însă fapta ilicită a fost realizată pentru a preveni un pericol social de proporții mult mai mari comparativ cu cel al faptei însăși. Astfel de cauze care înlătură caracterul contravențional al faptei sunt prevăzute în legislația contravențională a tuturor statelor, diferența fiind doar în numărul și conținutul a astfel de cauze prevăzute de la stat la stat.

Conform prevederilor art. 19 Cod Contravențional al Republicii Moldova, cauzele care înlătură caracterul contravențional al faptei sunt:

- legitima apărare;
- starea de extremă necesitate;
- constrângerea fizică și/sau psihică;
- riscul întemeiat;
- cazul fortuit.
- executarea ordinului sau dispoziției superiorului

Caracterul contravențional al faptei, este o însușire sintetică care exprimă specificul acestor categorii de fapte ilicite în raport cu alte fapte antisociale. Deci fără acest caracter contravențional, o faptă concretă nu poate fi calificată drept contravenție, iar fără contravenție nu poate exista nici răspundere contravențională.

Cauzele care înlătură caracterul contravențional al faptei, pot fi denumite și cauze care exclud existența contravenției. Ele însă nu trebuie confundate cu cauzele care exclud răspunderea contravențională, a făptuitorului, caz în care fapta este contravenție, înlăturându-se doar consecința ei – răspunderea juridică a făptuitorului.

Cu regret, secolul XXI, cu toate progresele sale tehnico-științifice și nivelul de evoluție al civilizației, reprezintă un record în creșterea numărului de contravenții. În acest context devine iminentă necesitatea modificării și completării permanente a legislației contravenționale.

Determinarea conceptului general al cauzelor care înlătură caracterul contravențional al faptei are o importanță atât practică cât și teoretică, iar rolul principal al acestui concept constă în redarea circumstanțelor obiective ce caracterizează aceste cauze. Din aceste considerente temeinice, în Codul Contravențional al Republicii Moldova a fost lărgit spectrul

---

¹ Codul Contravențional al Republicii Moldova din 24.10.2008, publicat la 16.01.2009 în Monitorul Oficial nr. 3-6 art. 15, în vigoare din 31.05.2009.

cauzelor care înlătură caracterul contravențional al faptei prin completarea cu articolul 25' – executarea ordinului sau dispoziției superiorului.

Introducerea executării ordinului sau dispoziției superiorului în calitate de cauză care înlătură caracterul contravențional al faptei în legislația contravențională contribuie efectiv la consolidarea disciplinei în orice sferă a vieții. Cauza dată de înlăturare a caracterului contravențional al faptei instituie un garant veritabil al funcționării legale a tuturor organelor și instituțiilor, crește autoritatea superiorului și legitimitatea ordinilor sau dispozițiilor sale, dar și conferă o siguranță executanților acestora.

Pe parcursul ultimelor două secole, în mai multe state se observă o tendință generală spre recunoașterea dreptului și obligației persoanei de a nu se supune unui ordin cu caracter vădit ilegal. Știința juridică națională și internațională abordează executarea ordinului sau dispoziției superiorului ca o cauză ce înlătură în anumite condiții, caracterul contravențional al faptei. Astfel, un șir de surse din literatura juridică stabilesc că răspunderea pentru executarea ordinului sau dispoziției vădit ilegale a superiorului este una dintre cele mai dificile și complexe probleme în dreptul contravențional. Această situație survine prin contrapunerea evidentă a doi factori, și anume responsabilitatea pentru respectarea disciplinei de serviciu și imposibilitatea cauzării unei daune care poartă un caracter contravențional. În acest context, statutul Tribunalului de la Nuernberg din 11.12.1946 adoptat prin Rezoluția ONU nr. 95, care confirmă principiile dreptului internațional și unde recunoaște această cauză în calitate de circumstanță atenuantă: „Faptul că o anumită persoană a acționat în direcția executării ordinului guvernului sau a superiorului său nu o eliberează de răspundere conform dreptului internațional în cazul în care alegerea conștientă a fost posibilă și reală pentru ea” (principiul IV)².

Articolul 29 din Declarația Universală a Drepturilor Omului prevede: „În exercitarea drepturilor și libertăților sale, fiecare persoană va fi supusă numai restricțiilor care sunt stabilite de lege numai în scopul recunoașterii și respectării corespunzătoare a drepturilor și libertăților celorlalți și a satisfacerii cerințelor corecte de moralitate, ordine publică și bunăstare publică într-o societate democratică”³ (3). Orice formă a răspunderii juridice în mod obligatoriu trebuie să se bazeze anume pe aceste principii. Răspunderea contravențională este o formă a răspunderii juridice și se exprimă prin impunerea unei sancțiuni în cazul săvârșirii contravențiilor prevăzute în partea specială Drept Material al Codului Contravențional al Republicii Moldova.

Articolul 25' din Codul Contravențional al Republicii Moldova modificat prin LP209 din 15.07.22, MO246-250/05.08.22 art.480; în vigoare 05.08.23 prevede: „(1) Nu constituie contravenție fapta prevăzută de legea contravențională, săvârșită de persoană în vederea executării unui ordin sau dispoziții a superiorului care sunt obligatorii pentru aceasta, dacă ordinul sau dispoziția nu sunt vădit ilegale și dacă persoana care le-a executat nu a știut că ordinul sau dispoziția sunt ilegale. Răspunderii contravenționale pentru fapta săvârșită este supusă persoana care a emis ordinul sau dispoziția ilegală. (2) Persoana care a comis intenționat contravenția în vederea executării ordinului sau dispoziției vădit ilegale a superiorului răspunde contravențional în temeieri generale. (3) Neexecutarea ordinului sau dispoziției vădit ilegale exclude răspunderea contravențională pentru neexecutare și/sau

² Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal. Disponibil: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/95\(I\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/95(I)) (consultat 17.08.2024)

³ https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115540&lang=ro (consultat 17.08.2024)

producere de daune în legătură cu aceasta. (4) Dispozițiile prezentului articol se aplică tuturor subiecților răspunderii contravenționale.”

Introducerea acestei cauze care înlătură caracterul contravențional al faptei ajută la consolidarea disciplinei, care este cheia funcționării normale a tuturor organizațiilor și instituțiilor, sporește autoritatea conducătorilor și ordinelor acestora, precum și siguranța performanțelor, ceea ce, din punct de vedere social, este, desigur, social util. Executarea unui ordin sau instrucțiuni obligatorii este o condiție importantă a activității normale în toate domeniile de activitate, în special în transport, în domeniul serviciilor publice, serviciilor militare și de poliție etc. Condiția de excludere a răspunderii executorului pentru pagubele cauzate de executarea ilegală, adică date cu încălcarea oricărei condiții, ordine sau dispoziția este că acesta din urmă nu și-a dat seama de natură sa ilegală. Executarea de către o persoană a unui ordin sau a unei instrucțiuni ilegal în mod deliberat care a adus prejudicii intereselor protejate de dreptul contravențional atrage răspundere în temeiuri generale. Un ordin este declarat ilegal dacă există cel puțin una dintre următoarele condiții⁴:

- este dat de o persoană necorespunzătoare;
- este în afara competenței celui care a emis-o;
- nu îndeplinește cerințele legii în ceea ce privește conținutul sau formă;
- prescrie comiterea oricărei acțiuni ilegale.

În teoria dreptului contravențional, părerile referitoare la executarea ordinului sau dispoziției superiorului sunt diferite, unii autori consideră că această cauză exclude caracterul socialmente periculos, alții consideră că exclude numai ilegalitatea actelor comise, iar a treia categorie de autori exclude atât caracterul socialmente periculos cât și ilegalitatea în aceeași măsură.

Prevederile articolului 25' a Codului Contravențional al Republicii Moldova identifică că la baza înlăturării caracterului contravențional al faptei se află ordinul sau dispoziția dată de către superior subalternului său. Literatura de specialitate juridică indică condițiile de legalitate a ordinului sau dispoziției, și anume: să fie date de către persoanele împuternicite și în limitele competențelor, să nu contravină legislației în vigoare, să nu fie legate de încălcarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

După natura sa, ordinul sau dispoziția superiorului reprezintă acea măsură sau hotărâre luată de un organ ierarhic superior și obligatorie pentru organul în subordine în formă scrisă sau verbală emisă de o autoritate sau de o persoană oficială pentru a fi executată întocmai. Această cauză care exclude caracterul contravențional al faptei este cea mai recent introdusă în legislația contravențională națională și după natura sa este considerată o faptă noncontravențională pentru că lipsește vinovăția celui ce execută ordinul sau dispoziția. Deși constituie o faptă cauzatoare de prejudicii, ea nu atrage după sine răspunderea contravențională a făptuitorului pentru că acesta nu conștientizează caracterul ilegal al ordinului, ci dimpotrivă consideră că execută o faptă legală și necesară în împrejurările concrete ale cauzei. Astfel, obligația executării ordinului sau a dispoziției reiese nemijlocit din raporturile de serviciu dintre un superior și un subaltern, precum și din cerințele disciplinei de muncă care stă la baza funcționării normale a organizațiilor și instituțiilor.

Caracterul legal și obligatoriu al ordinului sau al dispoziției se prezumă în sensul că subalternul nu poate pune la îndoială necesitatea executării acestora, dacă emană de la supe-

---

⁴ I. Travinskaia & N. Chiriac, The causes of exoneration from disciplinary liability. DOAJ (DOAJ: Directory of Open Access Journals). 2020, <https://doi.org/10.5281/zenodo.3971991> (consultat 17.08.2024)

riorul său și dacă nu este vădit ilegal. În timp ce legalitatea/ilegalitatea constituie o cerință generică, moralitatea/imoralitatea se impune să fie reglementată expres spre a putea să opereze în materia răspunderii contravenționale. În cazul funcționarilor publici normele legale detaliază această problemă în modul următor: în situația în care funcționarul public apreciază că dispoziția scrisă sau verbală primite de la conducător este ilegală, acesta are dreptul să refuze, în scris și motivat, îndeplinirea acestor dispoziții. Dispoziția se consideră ilegală dacă aceasta este în contradicție cu actele legislative și normative în vigoare, depășește competența autorității publice sau necesită acțiuni pe care destinatarul dispoziției nu are dreptul să le îndeplinească.

Dacă funcționarul public are dubii cu privire la legalitatea unei dispoziții, acesta este obligat să comunice în scris autorului dispoziției dubiile sale, precum și să aducă la cunoștință conducătorului ierarhic superior al acestuia astfel de situații. Astfel funcționarul public nu poate fi sancționat sau prejudiciat pentru sesizarea cu bună credință cu privire la dispozițiile ilegale ale conducătorului.

Conform prevederilor articolului 25' a Codului Contravențional al Republicii Moldova sunt evidențiate două condiții obligatorii pentru excluderea caracterului contravențional al faptei: ordinul sau dispoziția să nu fie vădit ilegală și persoana care le-a executat să nu cunoască despre caracterul ilegal al lor.

Altfel, persoana care a comis intenționat contravenția în vederea executării ordinului sau dispoziției vădit ilegale a superiorului răspunde contravențional în temeuri generale. Condițiile obligativității și legitimității ordinului sau dispoziției superiorului le regăsim în doctrina rusă juridică, și care presupune următoarele:

- să fie dat subalternului de către persoana legal împuternicită;
- să fie dat în limitele competențelor superiorului;
- să respecte forma prescrisă de lege;
- să nu poarte un caracter vădit ilegal.

Potrivit Codului Contravențional, răspunderii contravenționale pentru fapta săvârșită este supusă persoana care a emis ordinul sau dispoziția iar subalternul apare ca un mijloc de comitere a contravenției. Persoana care execută ordinul nu trebuie să conștientizeze caracterul ilegal al acestuia și caracterul ilegal al faptei sale. Ceea ce ține de latura subiectivă, forma de vinovăție cu care acționează subalternul este imprudența sau fapta este comisă fără vinovăție.

Conform alineatului 2 a articolului 25' a Codului Contravențional al Republicii Moldova, persoana care a comis intenționat o contravenție în vederea executării ordinului sau dispoziției vădit ilegale ale superiorului răspunde contravențional în temeuri generale. Ordinul care este vădit ilegal nu urmează a fi executat. Se consideră vădit ilegale ordinele sau dispozițiile contrare ordinii publice, securității publice și care încalcă vădit și nejustificat drepturile și libertățile fundamentale ale omului, interesele protejate de lege. Pentru a fi tras la răspundere contravențională, subalternul trebuie să cunoască caracterul ilegal al ordinului sau dispoziției. Caracterul ilegal poate fi dedus din incompetența persoanei care emite ordinul sau dispoziția sau dacă nu respectă forma ordinului sau dispoziției ori dacă aduce anumite prejudicii care sunt inadmisibile⁵. Concomitent, subalternul cunoaște nu doar caracterul ilegal al ordinului sau dispoziției, dar conștientizează că săvârșește o contravenție și

⁵ Daniel Martin, Executarea ordinului sau a dispoziției superiorului – cauză care înlătură caracterul penal al faptei, in: Integrare prin cercetare și inovare: Științe juridice. Științe economice, 26-28 septembrie 2013, Chișinău. Republica Moldova: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2013, R, SJ, SE, pp. 121-123, https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/105146

dorește sau admite survenirea consecințelor, atunci va fi tras la răspundere contravențională. Neexecutarea ordinului sau dispoziției vădit ilegale duce la excluderea răspunderii juridice contravenționale.

Cercetând și analizând doctrina de specialitate, am ajuns la concluzia că executarea ordinului sau dispoziției superiorului este prezentă în legislațiile contravenționale din majoritatea țărilor lumii, fiind prevăzută sub diferite denumiri, iar elementul esențial a acestei cauze ce înlătură caracterul contravențional al faptei este că persoana poartă răspundere doar pentru executarea intenționată a unui ordin ilegal.

Din cele menționate supra cât și din diversitatea, multitudinea aspectelor reflectate în literatura de specialitate, am constatat că introducerea executării ordinului sau dispoziției superiorului în calitate de cauză care înlătură caracterul contravențional al faptei în legislația contravențională a Republicii Moldova, contribuie efectiv la consolidarea disciplinei în orice sferă a vieții cât și instituie un garant veritabil al funcționării legale a tuturor organelor și instituțiilor prin creșterea autorității superiorului și legitimitatea ordinelor și dispozițiilor sale, ce oferă o siguranță executanților acestor ordine și dispoziții.

CARACTERISTICILE LATURII OBIECTIVE ALE CONTRAVENȚIEI DE VIOLENȚĂ ÎN FAMILIE

Characteristics of the objective side of the offense of domestic violence

CZU: 343.5(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756347>

Violeta GHERASIMENCO

Doctorand, Școala doctorală Științe juridice,

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3972-325X>

E-mail: gherasimenco.violeta79@mail.ru

Summary. Domestic violence is one of the most serious problems facing contemporary societies, a problem that has existed in all times, in all countries and civilizations. Domestic violence is different from other forms of violence because it takes place between family members. On the other hand, there are numerous characteristics that contribute to a greater or lesser extent to defining family violence as a misdemeanor. Family violence is a profound phenomenon that is often associated with consequences of a different nature, being considered insignificant in the view of the aggressor, but which are actually quite hard for the victim. And society, through the authority of the contraventional law, draws the individual's attention to the fact that committing acts of violence against a family member is contrary to humanity, no matter how insignificant the physical or any other consequences may be. Therefore, the main purpose of the research is based on identifying the characteristics of the objective side of family violence, which would allow the correct qualification of violent actions committed by a family member as a misdemeanor.

Key words: violență, violența fizică, violență în familie, contravenție, faptă prejudiciabilă, maltratare, vătămare corporală, *vătămare neînsemnată a integrității corporale*.

Articolul este dedicat unei probleme de actualitate în societatea de azi – violența în familie. Aceasta a marcat multe societăți din trecut, dar și în prezent. În fiecare zi aflăm despre situații grave de violență în familie. Unele apar public, iar altele sunt tănuite, deoarece pentru unii încă mai țin de domeniul privat. Totuși, de-a lungul timpului, atitudinea societății și a statului față de violența în familie s-a schimbat, având o evaluare negativă. În acest sens, pornim de la prevederile constituționale și anume art. 24 dreptul la viață și la integritate fizică și psihică, ce presupune dreptul de a trăi fără teamă și brutalitate fizică și psihică¹.

Violența în familie constituie o amenințare directă asupra valorilor fundamentale ale persoanei, interzisă prin legislație la nivel internațional și național. Astăzi, actorii implicați în contracararea sau altfel spus, prevenirea și combaterea violenței în familie sunt obligați prin diferite prevederi legale să soluționeze cazurile de violență în familie. Aceste eforturi pot fi zădarnice, datorită înțelegerii greșite a violenței în familie. De aceea, în ultimii ani s-au căutat soluții legislative optime privind răspunderea pentru astfel de fapte comise împotriva membrilor de familie. În acest sens, trebuie de remarcat progrese importante în special, perfecționarea continuă a cadrului normativ național privind violența în familie.

¹ Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994, in: Monitorul Oficial nr. 1 din 12.08.1994.

De fapt, armonizarea sau modificarea legislației naționale care reglementează atragerea la răspundere juridică pentru actele de violență în familie sunt bilaterale. Acest moment se explică prin reglementarea răspunderii juridice pentru infracțiunea prevăzută de art. 201¹ Cod Penal al Republicii Moldova și contravenția de violență în familie, art. 78¹ Cod Contravențional al Republicii Moldova. În ambele cazuri de comportament ilegal al persoanei, legiuitorul pentru acțiunile violente ale agresorului familial manifestă o formă de constrângere, care constă în aplicarea față de aceasta a sancțiunilor juridice corespunzătoare, în ordinea stabilită de legislația penală sau contravențională. Totodată, legea contravențională constituie un instrument de intervenție mai rapidă a autorităților statului cu măsuri coercitive în privința făptașului actelor de violență în familie, în comparație cu legea penală.

Prin legea nr.196 din 28 iulie 2016 privind modificarea și completarea unor acte legislative² în domeniul prevenirii și combaterii violenței în familie s-a încercat o altfel de abordare a violenței în familie, dar scopul era de a pedepsi agresorul familial la fel ca în cazul oricărei agresiuni.

Cu toate că, în acest sens unii ignoră caracterul juridic-contravențional al violenței în familie, prin *caracterul* său latent, trebuie să menționăm că Republica Moldova nu este unica țară care încadrează faptele agresorului atât ca infracțiune, cât și contravenție. În acest sens menționăm și atitudinea deputaților Dumei de Sta a Federației Ruse privind dezincredințarea violenței domestice din 2017, prin care bătaia sau săvârșirea altor acte violente care au cauzat dureri fizice, dar nu au implicat consecințele prevăzute la articolul 115 Codul penal al Federației Ruse, dacă aceste acțiuni nu conțin o infracțiune, atunci persoana este supusă răspunderii sub forma unei amenzi administrative în valoare de 5 până la 30 de mii de ruble, sau arest administrativ pentru 10 până la 15 zile sau muncă obligatorie pentru o perioadă de 60 până la 120 ore³.

Prin dispoziția art. 78¹ Codul Contravențional al Republicii Moldova, *violența în familie reprezintă maltratarea sau alte acțiuni violente, comise de un membru al familiei în privința altui membru al familiei, care au provocat vătămare neînsemnată a integrității corporale se sancționează cu muncă neremunerată în folosul comunității de la 40 la 60 de ore sau cu arest contravențional de la 7 la 15 zile*⁴.

În acest sens, o atenție deosebită ar trebui să atribuim calificării juridice corecte a faptei antisociale comise de către făptuitor. Prin urmare, a califica o faptă antisocială ca pe o contravenție sau drept abatere disciplinară, civilă, sau infracțiune înseamnă a alege acea normă juridică materială, care prevede anume fapta dată, deci, a încadra fapta concretă în norma juridică corespunzătoare⁵. Elementul principal privind calificarea violenței în familie drept infracțiune sau contravenție este gravitatea faptei, cât și vătămarea integrității corporale. Acest lucru ar presupune, de fapt explicarea unor caracteristici, de aceea în continuare, voi expune câteva caracteristici definitorii ale principalilor termeni utilizați în cadrul cercetării.

² Legea Republicii Moldova nr. 196 din 28.07.2016 pentru modificarea și completarea unor acte legislative, in: Monitorul Oficial nr. 306-313 din 16.09.2016, art. IX, pct. 5.

³ Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 N 195-ФЗ. [online] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/ (consultat 27.07.2024).

⁴ Codul contravențional al Republicii Moldova din 24.10.2008, in: Monitorul Oficial al Republicii Moldova 2009, nr. 3-6/15, republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 78-84.

⁵ Victor Gutuleac, Unele aspect teoretice și aplicative privind conținutul contravenției, in: *Legea și viața*, 2012, nr.1, p. 4. [online] <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2012/1-md/1.pdf> (consultat 17.07.2024).

Pornind de la noțiunea de contravenție, aceasta este concepută drept o activitate umană ce încalcă ordinea socială, evidențiindu-se fapta și personalitatea făptuitorului și promovându-se ideea lărgirii și individualizării sancțiunilor juridice⁶. Iar, în sensul art. 10 Codul Contravențional, prin *contravenție* se înțelege: fapta (acțiunea sau inacțiunea) ilicită, cu un grad de pericol social mai redus decât infracțiunea, săvârșită cu vinovăție, care atentează la valorile sociale ocrotite de lege, este prevăzută de Codul Contravențional și este pasibilă de sancțiune contravențională⁷.

În această ordine de idei, trebuie de menționat că, elementele constitutive obligatorii ale contravenției sunt: obiectul, latura obiectivă, subiectul, latura subiectivă. Astfel, pentru ca anumite fapte să fie recunoscute contravenție în baza art. 78¹, este necesar mai întâi de toate să fie prezente cumulativ aceste elemente.

Unul dintre aceste elemente este *latura obiectivă*, care reprezintă conținutul și modalitatea atentării subiectului asupra valorilor sociale protejate de norma legală. Fiecare element constitutiv al contravenției este format, la rândul său, dintr-un sistem de trăsături caracteristice prevăzute în normele de drept contravențional. Astfel, trăsăturile obligatorii ale laturii obiective sunt următoarele:

1) fapta (acțiunea sau inacțiunea) prejudiciabilă,

Prin faptă juridică se înțelege atât acțiunea sau inacțiunea cât și rezultatul produs de activitatea ilicită. Iar caracterul și gradul pericolului social al faptei impun prevederea faptei în legea contravențională sau altfel spus, odată ce faptele sunt prevăzute în legea contravențională, acestea sunt recunoscute contravenții, ceea ce presupune că acestea sunt periculoase.

2) urmările prejudiciabile,

3) legătura de cauzalitate dintre fapta prejudiciabilă și urmările prejudiciabile⁸.

Violenței în familie prevăzută în Legea Nr. 45 Cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie, constituie acte de violență fizică, sexuală, psihologică, spirituală sau economică, cu excepția acțiunilor de autoapărare sau de apărare ale altei persoane, inclusiv amenințarea cu asemenea acte, comise de către un membru de familie în privința altui membru al aceleiași familii, prin care s-a cauzat victimei prejudiciu material sau moral⁹. Aici observăm de fapt, că intenția legiuitorului nostru a fost de a cuprinde un spectru larg de acte de violență între membrii unei familii, nelimitând dispoziția normei de violență în familie la contextul strict al unei forme de agresiune. Ceea ce presupune că, violența în familie se manifestă în diferite feluri: abuz, fizic, psihologic, sexual și economic.

Cu alte cuvinte, înțelegerea fenomenului violenței în familie, dar mai cu seamă a contravenției de violență în familie necesită analiza mai multor concepte. Deci, în această cercetare ce privește violența în familie, ar fi esențial să pornească în a dezvolta sensul conceptului de violență. Astfel, de-a lungul timpului atât cercetătorii cât și practicienii au propus mai multe definiții ale violenței, iar deocamdată nu există o definiție universal acceptată. În acest sens, propunem definiția Organizației Mondiale a Sănătății care definește

⁶ Oleg Pantea, Albert Antoci, *Drept contravențional. Suport de curs*, Chișinău: Centrul editorial-poligrafic al USM, 2020, p. 58

⁷ Codul contravențional al Republicii Moldova din 24.10.2008, in: Monitorul Oficial al Republicii Moldova 2009, nr. 3-6/15, republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 78-84.

⁸ Vladimir Rusu, *Curs drept contravențional*, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Bălți, 2014, p. 70.

⁹ Legea Republicii Moldova nr. 45 din 01.03.2007 cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie, in: Monitorul Oficial nr. 55-56 din data de 8.09.2008.

violența drept folosirea intenționată a forței sau puterii, reală sau sub formă de amenințări, împotriva propriei persoane, împotriva unei alte persoane sau împotriva unui grup sau unei comunități care rezultă sau are o probabilitate ridicată de a rezulta în rănirea, moartea, afectarea psihologică, afectarea dezvoltării sau deprivare¹⁰. În altă ordine de idei, Gerbner G. definește violența drept expresia populară a forței fizice folosită împotriva altora, împotriva propriei persoane sau acțiunea cuiva față de altcineva cu intenția de a-l răni sau ucide¹¹. O altă definiție care a atras atenția este din perspectivă juridică, în care violența implică vătămarea integrității unei persoane¹².

Prin urmare, am putea deduce că violența în familie se manifestă prin violență fizică și ar presupune folosirea intenționată a forței sau puterii împotriva unei alte persoane, având o probabilitate ridicată de a rezulta în rănire. Inevitabil violența în familie are legătură cu puterea, iar cel care deține puterea îl abuzează pe cel mai slab.

Utilizarea uneori a mai multor explicații a unui termen induce o anumită stare de incertitudine asupra semnificației lor, motiv pentru care se cer anumite clarificări de ordin conceptual. De aceea, în ceea ce privește contravenția *violența în familie*, aceasta reprezintă *maltratarea sau alte acțiuni violente, comise de un membru al familiei în privința altui membru al familiei, care au provocat vătămare neînsemnată a integrității corporale*¹³. Totuși, violența în familie se deosebește de celelalte fapte ilegale, datorită faptului că această suferință care provoacă durere vine de la un membru al familiei și aceasta se materializează prin agresiune.

Revenind la latura obiectivă a contravenției, aceasta este caracterizată de fapta prejudiciabilă, care poate fi o acțiune sau inacțiune. În cazul contravenției de violență în familie, fapta prejudiciabilă reprezintă maltratarea sau alte acte de violență.

Conform DEX, termenul *a maltrata* înseamnă: a bate, a lovi, a trata pe cineva cu violență, a chinui, a brutaliza¹⁴. Ținând cont că primii termeni sunt cunoscuți, vom explica termenul a chinui – „a produce sau a îndura suferințe fizice sau morale intense. Doar că dispoziția normei contravenționale prevede că acțiunile de maltratare provoacă vătămarea integrității corporale. Iar cea din urmă expresie conform DEX, corporal „fizic, trupesc” îngustează semnificația cuvântului „maltratare” exclusiv la acțiuni cu impact fizic – „a bate, a lovi” care produc schimbări de natură fizică asupra corpului victimei¹⁵. Totodată, *maltratarea* presupune acțiunea de a bate, a lovi, a trata pe cineva cu violență, alte acțiuni violente ce pot fi cele descrise prin noțiunea de violență fizică expusă, precum și alte acțiuni cu efect similar¹⁶.

¹⁰ Organizația Mondială a Sănătății. [online] <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> (consultat 10.07.2024).

¹¹ Valentina Marinescu, *Mediatizarea violenței domestice – o analiză comparativă*, București: Editura Ars Docendi, 2009, p. 20.

¹² Sorin M. Rădulescu, *Sociologia devianței și a problemelor sociale*, București: Editura Lumina-Lex, 2010, p. 437.

¹³ Codul contravențional al Republicii Moldova din 24.10.2008, în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova 2009, nr. 3-6/15, republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 78-84.

¹⁴ Dicționar explicativ al limbii române. [online] <https://dexonline.ro/> (consultat 07.07.2024).

¹⁵ Iurie Perevoznic, *Monitorizarea proceselor de judecată pe cauze de violență în familie, violență sexuală și trafic de ființe umane*, p. 57. [online] https://cdf.md/wp-content/uploads/2021/11/CDF_Monitorizare_web_RO.pdf (consultat 15.07.2024).

¹⁶ Andrei Pădure, Arina Țurcan-Donțu, *Violența în familie și în bază de gen: (suport de curs)*, Centrul de Drept al Femeilor, PNUD Moldova, Chișinău: S.n., 2022 (Bons Offices), p. 71. [online]

Astfel, violența în familie în sensul contravenției ar fi mai mult cea fizică, care de fapt în cifre constituie 33%, ceea ce este mult peste media Uniunii Europene¹⁷. Iar, în acest sens, *violența fizică* presupune vătămarea intenționată a integrității corporale ori a sănătății prin lovire, îmbrâncire, trântire, tragere de păr, înțepare, tăiere, ardere, strangulare, mușcare, în orice formă și de orice intensitate, prin otrăvire, intoxicare, alte acțiuni cu efect similar¹⁸. Totodată, studiile arată că cele mai frecvente forme ale violenței fizice sunt: împingerea sau îmbrâncirea, pălmuirea¹⁹.

Prin urmare, în sens juridico-penal, termenul *maltratare* înseamnă o faptă infracțională (acțiune, inacțiune) săvârșită cu intenție, exprimată în influența fizică asupra organismului unei alte persoane; în lăsarea acestei persoane împotriva voinței sale în condiții primejdioase pentru viața și sănătatea ei și îndreptată spre cauzarea prejudiciului vieții, sănătății, inviolabilității fizice a acesteia; exprimată în cauzarea suferințelor fizice sau psihice, în restricționarea libertății fizice sau în constrângerea victimei la săvârșirea unor acțiuni (inacțiuni) indezirabile²⁰. În cele din urmă, violența este tratată ca pe o boală, deoarece provoacă leziuni intenționate altor persoane.

De asemenea, legiuitorul aliniaza acțiunilor de maltratare și *alte acțiuni violente*, care presupun toate manifestările brutale, constrângerile fizice de orice natură, precum și orice contact fizic nedorit care ar putea cauza vătămare ușoară a integrității corporale sau a sănătății, manifestându-se mai des prin aplicare de lovituri și mai rar prin alte forme²¹.

Astfel, se pune întrebarea, dacă violența familială trebuie să înglobeze toate actele de violență sau numai pe cele serioase și continue, sau dacă cuprinde numai violența fizică care cauzează vătămări serioase sau poate include și alte feluri de comportamente?

Pe de altă parte, alte acte de violență cuprind toate manifestările brutale și constrângerile de orice natură (de exemplu, pișcarea; bătaia cu nuiua, biciul, cureaua sau cu alte asemenea obiecte; legarea mâinilor sau picioarelor; târârea; punerea unei piedici urmată de cădere; răsucirea mâinilor; mușcarea; tragerea de păr sau de ureche; smulgerea părului; strivirea sau prinderea unor sau altor părți ale corpului victimei cu ajutorul unor dispozitive; introducerea unor obiecte ascuțite sub unghii; stingerea țigaretei de corpul victimei; provocarea arsurilor cu ajutorul lămpii de sudat, al fierului de călcat sau al altor asemenea obiecte; privarea de somn, mâncare sau apă; deținerea într-o încăpere friguroasă etc.²² Totodată unii cercetători atribuie la acțiunile date și cele indirecte, cum ar fi: folosirea unor obiecte, a unui animal, sau chiar prin propria faptă a victimei constrânsă să se accidenteze²³. După cum observăm, fapta prejudiciabilă în cazul violenței în familie cuprinde acțiuni cu caracter divers. Iar,

---

https://cdf.md/wp-content/uploads/2022/03/Suport-de-curs_romana.pdf (consultat 15.07.2024).

¹⁷ Studiul „Bunătatea și siguranța femeilor”, OSCE, Chișinău, 2019, p. 101. [online] https://www.osce.org/files/f/documents/e/f/425867_0.pdf (consultat 08.07.2024).

¹⁸ Legea Nr. 45 din 01.03.2007 cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie, publicată la 18.03.2008 în Monitorul Oficial Nr. 55-56 art. 178, art. 2

¹⁹ Studiul „Bunătatea și siguranța femeilor”, OSCE, Chișinău, 2019, p. 26 [online] https://www.osce.org/files/f/documents/e/f/425867_0.pdf (consultat 09.07.2024).

²⁰ Nicolae Corcea, Chișinău. *Violența în familie*, Chișinău: CEP USM, 2015, pp. 53-57.

²¹ *Ibidem*, pp. 53-57.

²² Sergiu Furdui, *Drept contravențional*, Chișinău, Cartier Juridic, 2005, p. 135.

²³ Vitalie Ionașcu, Analiza juridică a contravenției de violență în familie, in: *Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova*, p. 90. [online] https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/88-93_10.pdf (consultat 18.07.2024).

acestea reprezintă nu numai violența fizică, dar și cea psihică care are consecințe asupra stării de sănătate a victimei, astfel ea atinge integritatea fizică a persoanei.

În concluzie, violența în familie reprezintă întotdeauna o manifestare realizată a abuzului de putere din partea agresorului. În cazul constatării comportamentului violent al agresorului, exprimat printr-o serie de acțiuni fizice care au provocat vătămare corporală a integrității corporale, suferințe fizice, faptele urmează a fi examinate prin prisma contravenției de violență în familie.

Ținem să mai menționăm că în viziunea Băcu Adelina violența domestică poate fi, la rândul ei: fizică activă, atunci când unui membru al familiei i se cauzează o serie de vătămări; fizică pasivă – victima este izolată²⁴. Prin aceasta observăm încă o dată că violența în familie mai mult este o acțiune de ordin fizic, care poate avea caracter activ sau pasiv, pentru că nu putem exclude faptul că și prin acțiuni fizice pasive se pot produce careva consecințe fizice.

De fapt, acțiunile periculoase în cazul violenței în familie sunt numeroase și variate, acestea reprezintă acțiuni dăunătoare, cauzatoare de prejudicii, care se referă la integritatea corporală a persoanei. Aceste acțiuni fizice se manifestă prin loviri cu diferite obiecte, cu pumnul, piciorul și care produc durere. În cazul nostru, violența în familie este descrisă ca o acțiunea intenționată, manifestată fizic care provoacă vătămări corporale neînsemnate.

Prin urmare, în conținutul normei legale contravenționale, actele de violență în familie provoacă urmări prejudiciabile care se exprimă sub formă de vătămare neînsemnată a integrității corporale. De asemenea, efectele fizice ale violenței în familie pot fi variate: răni, fracturi, contuzii, oase rupte, răni la cap, hemoragii interne, dureri pelviene cronice, complicații abdominale și gastro-intestinale, infecții ale vaginului și ale tractului urinar, boli cu transmitere sexuală și HIV/SIDA. Victimele se confruntă, de asemenea, cu probleme legate de graviditate²⁵.

Violența fizică este ușor de depistat și demonstrate, astfel că, victima prezintă urme specifice produse de către agresor cu scopul vădit de a-i provoca suferințe. Iar, urmările prejudiciabile în cazul violenței în familie sunt exprimate sub formă de vătămare neînsemnată a integrității corporale, ceea ce presupune dereglarea integrității anatomice a organelor și țesuturilor sau a funcțiilor acestora, provocate de acțiunea diferiților agenți externi: mecanici, fizici, chimici, biologici, psihici. Prin urmare, consecințele enumerate apar ca urmare a acțiunilor săvârșite de către agresorul familial. Durerea și suferința fizică reprezintă consecințele faptelor periculoase ale unui membru în familie, care determină calificarea acestora drept contravenție sau infracțiune.

Cu toate acestea, ar trebui să menționăm că, există cazuri când aceste fapte periculoase se comit, dar din careva circumstanțe (ex.: distanța dintre persoane a fost prea mare și obiectul aruncat nu a putut să lovească persoana sau a reușit să se ferească, aruncarea asupra persoanei cu obiecte de orice fel sau orice fel de substanțe lacrimogene) aceste consecințe nu au survenit sau consecințele pot surveni în timp, de aici reiese că faptele agresorului nu vor fi pedepsite, fiindcă nu sunt careva urmări. Totuși, aceste acțiuni la fel ar trebui să fie reglementate în cadrul contravenției, și nu numai, în cazul acțiunilor repetate acestea ar tre-

---

²⁴ Adelina Băcu, *Asigurarea juridică a protecției femeii contra agresiunii*. Teză de doctor în drept, Chișinău, 2005, p. 42.

²⁵ Simona Ștefănescu, *Mediatizarea vioaraței în familie: noi perspective asupra neutralității de moral și responsabilității sociale în journalism*, in: *Revista Română de Sociologie*, 2005, nr. 3-4, p. 369. [online] <https://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.3-4-2005/Simona%20Stefanescu.pdf> (consultat 15.07.2024).

bui considerate circumstanțe agravante și pedepsite cu sancțiuni mai grave în cadrul acestei norme contravenționale.

Prin prisma analizei laturii obiective, putem enumera următoarele caracteristici ale laturii obiective a contravenției violența în familie:

- este un model de comportament al unui membru de familie;
- acest comportament este exprimat printr-o faptă periculoasă, maltratarea sau alte acțiuni violente;
- faptele, de cele mai multe ori, pot fi reprezentate prin acțiuni fizice, dar și de altă natură;
- acestea provoacă consecințe de ordin fizic neînsemnate;
- faptele violente care provoacă vătămarea integrității corporale sunt interzise prin legea contravențională, art. 78¹ CCRM.

Astfel, incriminarea separată a faptelor agresorului familial de contravenție ne demonstrează o dată în plus complexitatea fenomenului violenței în familie. Contravenția violența în familie are caracteristici care o face diferită de alte tipuri de violență, ce afectează integritatea fizică a persoanei, ceea ce este primordial de a fi protejate și nicidecum tolerate. Frecvența cu care sunt ele întâlnite, pericolul lor social sporit determină necesitatea de a efectua un studiu complex al acestei probleme.

**PROTEJAREA DREPTULUI LA MEMORIA ISTORICĂ ÎN CADRUL
LEGISLAȚIEI NAȚIONALE A REPUBLICII MOLDOVA**
*The protection of the right to historical memory within the national
legislation of the Republic of Moldova*

CZU: 347.637:340.15:342.52(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756316>

Veronica CHEPTENE

Cercetător științific stagiar, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0762-5049>

E-mail: veronicapozneacova@gmail.com

Summary. This article explores the concept of the right historical memory as a part of national culture and authentic identity. The right to historical memory is crucial for social cohesion and the formation of national identity. In this study, we analyze the legal framework that safeguards the right to historical memory in Republic of Moldova through the prism of the right to protection of cultural heritage, right to education, right to free access to information and the liberty of expression. The analysis focuses on how Moldovan legislation protects the right to historical memory through the prism of other rights, emphasizing the role of regulations, cultural policies, and educational programs in ensuring that the past is remembered and honored. This research highlights the necessity of the elaboration of the comprehensive policy of historical memory adapted to the political and social realities of current epoch.

Key words: historical memory, legal framework, national legislation, cultural heritage, collective memory, cultural policies.

Introducere

Raportorul special al ONU în domeniul drepturilor culturale remarcă faptul că relatarea despre evenimentele istorice reprezintă un element al patrimoniului cultural, jucând un rol crucial în formarea identității colective, care se manifestă prin tendința oamenilor de a-și cunoaște trecutul, de a primi recunoașterea acestui din partea altora și de a contesta interpretarea evenimentelor istorice. Modalitatea de studiere a trecutului și volumul de cunoștințe pe care le posedăm poate fortifica pacea și stima pentru drepturile omului sau poate determina tensiunile și divizarea grupurilor sociale¹.

Consiliul Europei menționa: Societatea trebuie să-și „memoreze” propria istorie pentru a învăța din trecut și pentru a nu repeta greșelile sau crimele pentru care ar fi putut fi responsabilă. Amintirea, atunci când este făcută corect, poate servi ca un semnal de alarmă: ne poate arăta că acțiunea sau inacțiunea umană, intoleranța, rasismul și alte atitudini relativ comune sunt inacceptabile în sine; și că pot conduce, în anumite circumstanțe, la evenimente cu adevărat teribile².

---

¹ Специальный докладчик в области культурных прав История и сохранение памяти: толкование прошлого через призму культурных прав. История и сохранение памяти: толкование прошлого через призму культурных прав | OHCHR (consultat 20.08.2024).

² Ellie Keen Edited by Rui Gomes Right to Remember A Handbook for Education with Young

În acest context, o semnificație aparte capătă dreptul la memoria istorică, ca unul din drepturile naturale ale omului. Dreptul la memoria istorică reprezintă un drept derivat din alte drepturi fundamentale, precum dreptul de acces la informație, dreptul la educație, libertate de exprimare, protecția patrimoniului cultural, care se referă la dreptul persoanelor și comunităților de a-și cunoaște trecutul și de a păstra vie memoria evenimentelor istorice, care le-au marcat existența. Acest concept are legătură cu recunoașterea, comemorarea și protejarea memoriei colective despre unele evenimente semnificative din istorie, cum ar fi războaie, genocide, persecuții politice sau alte tragedii care au afectat un grup de oameni. În cadrul articolului de față ne-am pus drept scop definirea dreptului la memorie istorică ca un drept fundamental al omului, determinarea altor drepturi prin intermediul cărora este protejat dreptul la memorie istorică, examinarea importanței dreptului la protecția patrimoniului cultural, dreptului la educație, dreptul de acces la informație și a libertății de exprimare în realizarea dreptului la memorie istorică.

Conceptul dreptului la memorie istorică

În analiza dreptului la memorie istorică este crucială formularea conceptului de memorie. Cercetătorul portughez Dantas menționa: „memoria reprezintă capacitatea umană de a reține și de a evoca experiențe, permițând conștientizarea trecerii timpului, precum și conferind persoanei și colectivității un trecut unic în felul lui, care caracterizează această comunitate”³. În acest context, dreptul la memorie este unul fundamental și corespunde necesității individuale și colective de autoafirmare și cunoaștere a trecutului. De asemenea, dreptul la memorie poate fi conceput ca o parte importantă a dreptului fundamental la moștenire⁴.

Dreptul la memorie reprezintă un drept colectiv, care implică în sine dreptul de a participa la elaborarea politicilor publice de conservare a patrimoniului cultural și de utilizare a bunurilor publice, care îl constituie. Acest drept face parte din a patra generație de drepturi, incluzând ca subiecți colectivități și generațiile viitoare, care sunt legate prin solidaritate⁵. În acest context, declararea, reglementarea, protejarea și realizarea eficientă a dreptului la memorie contribuie la formarea identității naționale, menținerea legăturii între generații, protecția și conservarea patrimoniului cultural.

Memoria, în acest sens, conectează trecutul și prezentul pentru a construi viitorul, învățând lecțiile trecutului pentru a contribui la formarea unei societăți mai prospere. În acest context, considerăm oportun să menționăm că însăși conceptul de „umanitate” este legat de capacitatea specifică a omului de a învăța, memora și transmite cunoștințe prin intermediul „patrimoniului cultural”⁶. Transmiterea memoriei istorice în acest context reprezintă o axa, pe care se bazează dezvoltarea socială a unei comunități, reprezentând o legătură între trecutul, prezentul și viitorul.

Cercetătorul Jelin afirmă că memoria colectivă înglobează în sine diferite idealuri individuale exprimate într-un eveniment sau o persoană cunoscută de toți. Pentru autor, conceptul memoriei colective este legat de „reperle sociale”, care reprezintă expresii în timp ale unor fapte relevante și accentuează amintirile tuturor persoanelor dintr-o comunitate, conducând la o reflecție comună⁷. Prin urmare, memorie colectiv înglobează în sine experiențele de

People on the Roma Genocide Second edition 2017 168070309f (coe.int)

³ F.S. Dantas, *O direito fundamental à memória*, Recife: Universidade Federal de Pernambuco, 2008, p. 15.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁵ *Ibidem*, p. 8.

⁶ *Ibidem*, p. 58.

⁷ E. Jelin, *Los trabajos de la Memoria*, Texas: Siglo XXI de España Editores, 2002, 146 p.

viață a oamenilor, care trăiesc într-o comunitate ce se referă la unele evenimente istorice ce le-au marcat existența. Experiențele trăite devin comune pentru persoanele din comunitatea respectivă, transformându-se treptat în idei, care devin definitorii pentru acești oameni.

Depășind nivelul pur statal, memoria colectivă este prezentă și în alte organizații sociale, cum ar fi familia, religia și altele. În același timp, dreptul la memorie include în sine aspectele culturale ale fiecărei localități, după cum observă cercetătorul Huyssen⁸: „Răspândirea geografică a culturii memoriei este la fel de largă pe cât de variată este utilizarea politică a memoriei, de la mobilizarea trecutului mitic până la susținerea explicită a politicilor șovine sau fundamentaliste.” Legătura între dreptul la memoria și istorie locală, potrivit lui Jelin⁹, arată că memoria este strâns legată de identitatea unui popor și că nucleul esențial al existenței fiecărui popor este legat de sentimentul de permanență și de apărare a „universului său local”. Pentru autor, actul/faptul de a-și aminti și comemora este ceea ce asigură menținerea identității naționale. Istoria, politica și relațiile sociale au importanță numai atunci când sunt legate de o identitate comună.

Memorie colectivă este un element constitutiv al identității naționale, care reprezintă un fir roșu, ce reunește oamenii în cadrul unei comunități, iar dreptul la memorie istorică reprezintă un drept fundamental, care garantează dreptul fiecărei comunități de a-și cunoaște trecutul, a transmite cunoștințe generațiilor viitoare și a-și conserva patrimoniul cultural.

Dreptul la memorie este strâns legat de noțiune de justiție, fiind prezentă o legătură între amintirea despre evenimentele în cadrul cărora a suferit semnificativ o comunitate de oameni pentru ca în prezent sau în viitor apropiat aceste fapte să fie compensate. Istoricul Almeida¹⁰ menționa: A face dreptate înseamnă deci a actualiza uitarea, a o face prezentă și a o dezactiva, a împiedica faptul ca o rană să rămână deschisă și să fie blocată în timp. Justiția nu se ocupă doar de infracțiuni, ci și de răni. Justiția încearcă să se ocupe de ceea ce trecerea timpului a lăsat deschis, nevindecat și nereparat. Justiția este o privire, care denunță și critică: a face dreptate înseamnă a închide cursul timpului, a face dreptate în timp, cu timpul și din timp. Justiția, așadar, este amintire. Și, spre deosebire de memorie, uitarea, potrivit autorului, este un instrument generalizat, care subminează acest drept fundamental la memorie¹¹. Prin urmare, rolul justiției este condamnarea crimelor, deportărilor și genocidelor, care au avut loc în istoria contemporană, pentru a oferi o protecție victimelor acestor evenimente tragice. În acest context, statul este obligat să-și asume responsabilitatea pentru a face dreptatea victimelor unor evenimente istorice recente prin intermediul justiției.

Protecția dreptului la memorie istorică în legislația națională

În legislația națională dreptul la memorie istorică este protejat prin intermediul altor drepturi, precum: dreptul la protecția patrimoniului cultural, dreptul la educație, dreptul de acces la informație, libertate de exprimare.

Patrimoniul cultural, fie el material (clădiri istorice, monumente, artefacte) sau imaterial (tradiții, obiceiuri, limba), joacă un rol crucial în păstrarea și transmiterea memoriei istorice. Prin protecția patrimoniului cultural, comunitățile pot asigura conservarea acestor elemente esențiale, care reflectă experiențele, valorile și identitatea lor istorică. Protecția patrimoniului cultural ca realizare a dreptului la memorie istorică implică păstrarea acelor

⁸ A. Huyssen, *Sedu zidos pela memória: arquitetura, monumentos, mídia*. Aeroplano: Universidade Cândido Mendes, 2004, p. 16.

⁹ E. Jelin, *Los trabajos de la Memoria*, 146 p.

¹⁰ B.R. Almeida, Culpa, ressentimento e memória: traços problemáticos de um pensar transicional da justiça, in: Revista da Faculdade de Direito, 34(2), 2013, p. 99.

¹¹ *Ibidem*, p. 99.

elemente, care constituie mărturiile ale trecutului, fiind un instrument prin care societățile își mențin și își reafirmă continuitatea istorică.

Legislația Republicii Moldova, care reglementează protecția patrimoniului cultural include: Legea cu privire la ocrotirea monumentelor¹² nr.1530-XII/1993, Legea privind protejarea patrimoniului arheologic Nr. 218/2010¹³, Legea muzeelor¹⁴ Nr. 262/2017. Aceste acte normative menționează o serie de aspecte cu privire la patrimoniul cultural și natural. Legea cu privire la ocrotirea monumentelor a fost adoptată cu scopul clasificării monumentelor, introducerii registrului monumentelor, reglementării stricte a competenței organelor de stat în domeniul protecției monumentelor, ocrotirii, evidenței, studierii, punerii în valoare, conservării, restaurării monumentelor, cât și repararea prejudiciului adus monumentelor.

Legea Nr. 218/2010 privind protejarea patrimoniului arheologic¹⁵ contribuie la protejarea dreptului la memorie prin definirea conceptului patrimoniul arheologic ca fiind un element esențial, care definește vechimea și originalitatea culturii, a istoriei și a tradițiilor fiecărui popor, stat sau a unui spațiu cultural în raport cu alte popoare, state sau spații etno-culturale¹⁶. În acest context, prin protejarea patrimoniului arheologic de acordă o protecție a aspectelor definitorii a culturii naționale prin care memorie istorică se transmite tinerilor generații. Prin urmare, patrimoniul arheologic devine un instrument esențial material în păstrarea și transmiterea memoriei istorice și permite cunoașterea trecutului prin studierea obiectelor materiale.

Mai mult ca atât, legea definește importanța protejării patrimoniului arheologic, menționând: „Fiecare popor are obligația de a-și păstra bunurile culturale și de a le valorifica în beneficiul întregii umanități. Patrimoniul arheologic al Republicii Moldova – componentă de bază a patrimoniului cultural național, supus unor grave amenințări de degradare, atât ca urmare a intensificării procesului de realizare a proiectelor majore de amenajare complexă, de noi construcții și de exploatare a terenurilor, cât și din cauza riscurilor naturale, săpăturilor clandestine sau insuficienței de informare a publicului – necesită a fi protejat, integrând organic politica de protejare a patrimoniului arheologic în politicile culturale, educaționale, de mediu, de dezvoltare urbanistică și de amenajare a teritoriului, de administrare a terenurilor agricole, a solurilor și a pădurilor”.

Legea Nr. 218/2010 definește riscurile principale, care pot afecta patrimoniul arheologic, precum modernizarea infrastructurii și dezvoltarea urbanistică, prezența unor riscuri naturale, săpăturilor clandestine, cât și a informării insuficiente a publicului privind

---

¹² LEGE Nr. 1530 din 22-06-1993 privind ocrotirea monumentelor*, Publicat: 21-10-2022 în Monitorul Oficial Nr. 326-333 art. 624. MODIFICAT LP132 din 26.05.23, MO186-189/08.06.23 art.319; în vigoare 08.06.23. Online: LP1530/1993 (legis.md)

¹³ LEGE Nr. 218 din 17-09-2010 privind protejarea patrimoniului arheologic, Publicat: 03-12-2010 în Monitorul Oficial Nr. 235-240 art. 738. MODIFICAT LP144 din 13.06.24, MO282-285/03.07.24 art. 421; în vigoare 03.07.24. Online: LP218/2010 (legis.md)

¹⁴ LEGE Nr. 262 din 07-12-2017 muzeelor. Publicat: 12-01-2018 în Monitorul Oficial Nr. 7-17 art. 42. MODIFICAT LP156 din 09.06.22, MO194-200/01.07.22 art.358; în vigoare 01.07.22. Online: LP262/2017 (legis.md)

¹⁵ LEGE Nr. 218 din 17-09-2010 privind protejarea patrimoniului arheologic. Publicat: 03-12-2010 în Monitorul Oficial Nr. 235-240 art. 738. MODIFICAT LP144 din 13.06.24, MO282-285/03.07.24 art. 421; în vigoare 03.07.24. Online: LP218/2010 (legis.md)

¹⁶ LEGE Nr. 218 din 17-09-2010 privind protejarea patrimoniului arheologic. Publicat: 03-12-2010 în Monitorul Oficial Nr. 235-240 art. 738. MODIFICAT LP144 din 13.06.24, MO282-285/03.07.24 art. 421; în vigoare 03.07.24. Online: LP218/2010 (legis.md)

necesitatea protejării patrimoniului cultural. În special, modernizarea infrastructurii poate avea un impact negativ asupra siturilor arheologice dacă nu sunt implementate măsuri adecvate de protecție. Excavările și construcțiile pot distruge situri arheologice valoroase înainte ca acestea să fie studiate sau conservate, ceea ce duce la pierderea ireversibilă a unor părți importante din istoria națională. Fenomene naturale precum eroziunea, inundațiile sau cutremurele pot deteriora sau distruge siturile arheologice. De asemenea, schimbările climatice pot intensifica aceste riscuri, afectând stabilitatea și conservarea acestor locuri. În același timp, săpăturile ilegale reprezintă o amenințare majoră pentru patrimoniul arheologic. Aceste activități sunt deseori motivate de dorința de a obține profit prin vânzarea pe piața neagră a artefactelor, dar duc la distrugerea contextului arheologic și la pierderea de informații științifice esențiale. Potențialul de realizare a acestor riscuri este agravat prin lipsa de educație și conștientizare în rândul populației despre importanța patrimoniului arheologic. Atunci când comunitățile locale nu înțeleg valoarea siturilor arheologice, acestea sunt mai puțin dispuse să le protejeze sau să se opună activităților care le pun în pericol.

Pentru a preveni materializarea acestor riscuri este necesară includerea protecției patrimoniului arheologic în direcții prioritare a politicilor naționale. Legea Nr. 218/2010 stabilește necesitatea includerii patrimoniului arheologic ca fiind o prioritate în politicile culturale naționale, încorporarea subiectelor legate de patrimoniul arheologic în curriculumul școlar și organizarea de activități extracurriculare, protejarea siturilor arheologice prin măsuri de mediu pentru a preveni degradarea lor naturală, elaborarea unui plan urbanistic, ținând cont de prezența siturilor arheologice și evaluarea impactului arheologic înainte de aprobare a proiectului de construcție, cât și elaborarea politicilor de administrare a terenurilor ținând cont de necesitatea protejării siturilor arheologice.

Implementarea măsurilor practice pentru protejarea patrimoniului arheologic național va contribui la păstrarea memoriei istorice prin aducerea la cunoștința publicului larg, inclusiv în cadrul proiectelor educaționale, despre semnificația artefactelor descoperite și importanța acestora în cunoașterea trecutului.

Legea muzeelor¹⁷ Nr. 262/2017 a fost adoptată cu scopul lege reglementării modalității de organizare, funcționare și finanțare a muzeelor și colecțiilor publice, care sunt esențiale pentru protejarea și valorificarea patrimoniului cultural. Legea stabilește cadrul pentru administrarea colecțiilor muzeale și pentru protecția bunurilor culturale aflate în muzee.

Muzeele joacă un rol central în protejarea și promovarea dreptului la memorie istorică. Prin colecțiile lor, expozițiile și activitățile educaționale, ele asigură conservarea și transmiterea istoriei colective, contribuind astfel la împlinirea acestui drept esențial. Muzeele adună, conservă și expun artefacte, documente și alte obiecte de valoare istorică, care sunt esențiale pentru păstrarea memoriei colective. Prin aceste colecții, muzeele protejează istoria de uitare și de degradare, asigurându-se că generațiile viitoare vor avea acces la mărturii autentice ale trecutului. Ele joacă un rol crucial în prevenirea falsificării sau manipulării istoriei, oferind o sursă de informații credibile și verificate.

Mai mult ca atât, muzeele contribuie la educația istorică prin organizarea de expoziții permanente și temporare, care explorează diferite aspecte ale istoriei naționale și internaționale. Aceste expoziții ajută publicul să înțeleagă complexitatea evenimentelor istorice și să reflecteze asupra lecțiilor trecutului. Prin programe educative, ateliere și ghidaje,

---

¹⁷ LEGE Nr. 262 din 07-12-2017 muzeelor. Publicat: 12-01-2018 în Monitorul Oficial Nr. 7-17 art. 42. MODIFICAT LP156 din 09.06.22, MO194-200/01.07.22 art.358; în vigoare 01.07.22 Online: LP262/2017 (legis.md)

muzele ajută la formarea unei conștiințe istorice în rândul tinerelor generații, asigurându-se că acestea înțeleg și respectă dreptul la memorie istorică.

Un alt rol important, pe care îl joacă muzele ca fiind o modalitate de realizare a dreptului la memorie istorică este recunoașterea oficială a injustițiilor din trecut și construirea unei memorii colective bazate pe adevăr. Muzele joacă un rol important în procesul de reconciliere națională și de vindecare socială, în special în contextul unor evenimente istorice controversate sau traumatice. Ele oferă un spațiu în care victimele, supraviețuitorii și comunitățile afectate pot găsi recunoaștere și respect pentru experiențele lor. În același timp, muzele reprezintă platforme pentru dialog intercultural, unde istoria diferitelor grupuri etnice, religioase și culturale poate fi explorată și înțeleasă în contextul general al istoriei umane. Aceste instituții ajută la promovarea respectului pentru diversitatea culturală și la înțelegerea contribuțiilor fiecărei comunități la istoria colectivă. Prin evidențierea diversității istorice, muzele contribuie la o memorie istorică incluzivă, care recunoaște și respectă toate perspectivele și experiențele.

Muzele sunt esențiale în realizarea dreptului la memorie istorică, deoarece asigură păstrarea, interpretarea și transmiterea istoriei colective. Prin activitățile lor, ele contribuie la educația istorică, reconcilierea socială, promovarea diversității și accesibilitatea la informațiile istorice. Într-o lume în care istoria poate fi uitată sau distorsionată, muzele rămân gardieni fideli ai memoriei colective, asigurând că dreptul la cunoașterea și înțelegerea trecutului este respectat și protejat pentru toate generațiile.

Legea Nr. 58/2012 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial¹⁸ a fost adoptată cu scopul definirii patrimoniului cultural imaterial și determinării măsurilor pentru identificarea, documentarea, cercetarea, protejarea, promovarea și revitalizarea acestuia. Legea subliniază rolul comunităților locale în protejarea patrimoniului imaterial și prevede mecanisme pentru sprijinirea transmiterii acestuia între generații. Prin intermediul Legii Nr. 58/2012 se asigură realizarea dreptului la memorie istorică, fiindcă patrimoniul cultural imaterial contribuie la transmiterea cunoștințelor istorice, a valorilor și a tradițiilor de la o generație la alta. Prin intermediul poveștilor, cântecelor, dansurilor și altor forme de expresie culturală, comunitățile își păstrează amintirile și experiențele colective, contribuind astfel la menținerea vie a memoriei istorice. Aceste forme de patrimoniu nu doar că păstrează informații despre evenimente istorice, dar și despre modul în care aceste evenimente au fost percepute și trăite de comunități, oferind astfel o perspectivă unică și autentică asupra trecutului. Patrimoniul cultural imaterial joacă un rol esențial în consolidarea identității culturale a comunităților. El oferă un sentiment de continuitate și apartenență, care este vital pentru coeziunea socială și pentru rezistența culturală în fața schimbărilor externe. Prin menținerea acestor tradiții, comunitățile își protejează memoria istorică și se asigură că aceasta nu este erodată de globalizare sau de alte forțe care ar putea amenința identitatea lor culturală, dezvoltarea patrimoniului cultural imaterial fiind o modalitate practică de realizare a dreptului la memorie istorică.

Mai mult ca atât, tradițiile orale și alte forme de patrimoniu imaterial joacă un rol crucial în conservarea memoriei colective, în special în comunitățile unde resursele scrise sunt limitate. Aceste tradiții permit păstrarea vie a amintirilor istorice, asigurându-se că acestea sunt transmise într-o formă autentică și personalizată. Patrimoniul imaterial completează și îmbogățește patrimoniul material, oferind context și semnificație artefactelor și monumente-

¹⁸ LEGE Nr. 58 din 29-03-2012 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial. Publicat: 20-04-2012 în Monitorul Oficial Nr. 76-80 art. 255. MODIFICAT LP52 din 16.03.23, MO97-99/24.03.23 art.150; în vigoare 24.03.23. Online LP58/2012 (legis.md)

lor istorice, și contribuind astfel la o înțelegere mai profundă a trecutului. Patrimoniul cultural imaterial reprezintă o resursă educațională valoroasă, care poate fi folosită pentru a sensibiliza tinerii cu privire la importanța memoriei istorice. Prin participarea la festivaluri, ritualuri și alte practici tradiționale, tinerii pot învăța despre istoria comunității lor într-un mod direct și personal. Acest tip de educație contribuie la formarea unei conștiințe istorice și culturale puternice, care este esențială pentru protejarea și promovarea dreptului la memorie istorică.

În legislația națională dreptul la memorie istorică mai este protejat prin intermediul dreptului la educație garantat prin prevederile art. 35 din Constituția Republicii Moldova¹⁹. Cadru juridic al raporturilor privind proiectarea, organizarea, funcționarea și dezvoltarea sistemului de educație din Republica Moldova este stabilit prin Codul educației²⁰. Educația joacă un rol crucial în protejarea și realizarea dreptului la memorie istorică. Prin intermediul educației, cunoștințele despre trecut sunt transmise generațiilor viitoare, contribuind la formarea conștiinței istorice și la prevenirea uitării sau manipulării istoriei. Educația asigură accesul la informații veridice și bine documentate despre evenimentele istorice, oferind elevilor și studenților o înțelegere corectă și echilibrată a trecutului. Prin includerea istoriei naționale și internaționale în programele școlare, se protejează memoria istorică și se previne distorsionarea ei.

Educația contribuie la consolidarea identității culturale prin promovarea cunoașterii și respectului față de patrimoniul cultural, tradițiile și istoria unei comunități. Aceasta este esențială pentru menținerea coeziunii sociale și pentru protejarea diversității culturale. Cunoștințele istorice oferite în școli și universități ajută tinerii să înțeleagă și să aprecieze moștenirea culturală a comunității lor, ceea ce contribuie la protejarea acestei moșteniri pentru generațiile viitoare. Educația poate juca un rol important în procesele de reconciliere socială, în special în contextul unor evenimente istorice traumatice sau controversate. Prin studiul istoriei, tinerii pot învăța despre nedreptățile din trecut și despre importanța recunoașterii și reparării acestor nedreptăți. Educația promovează dialogul și înțelegerea reciprocă între diferite grupuri sociale și culturale, contribuind astfel la construirea unei societăți mai tolerante și mai incluzive.

Un sistem educațional solid este unul dintre cele mai eficiente mijloace de a preveni uitarea și manipularea istoriei. Prin educația istorică, se pot combate dezinformarea și revizionismul istoric, care pot duce la distorsionarea memoriei colective și la perpetuarea conflictelor. Educația ajută la formarea unei conștiințe istorice critice, care permite elevilor și studenților să recunoască și să respingă încercările de manipulare a istoriei. Educația joacă un rol esențial în promovarea și protejarea drepturilor omului, inclusiv dreptul la memorie istorică. Prin educația despre drepturile omului, tinerii învață despre importanța recunoașterii și respectării demnității umane, precum și despre rolul istoriei în înțelegerea și protejarea acestor drepturi.

Dreptul de acces la informație proclamat prin art. 34 din Constituție și reglementat prin Lege Nr. 982/2000 privind accesul la informație²¹ reprezintă dreptul indivizilor de a

¹⁹ CONSTITUȚIA Nr. 1 din 29-07-1994 CONSTITUȚIA REPUBLICII MOLDOVA*. Publicat: 29-03-2016 în Monitorul Oficial Nr. 78 art. 140. MODIFICAT HCC8 din 11.03.24, MO104-107/21.03.24 art.42; în vigoare 11.03.24. Online CRM1/1994 (legis.md)

²⁰ COD Nr. 152 din 17-07-2014. CODUL EDUCAȚIEI AL REPUBLICII MOLDOVA. Publicat: 24-10-2014 în Monitorul Oficial Nr. 319-324 art. 634. MODIFICAT LP108 din 15.05.24, MO213-215/17.05.24 art.312; în vigoare 17.06.24. Online CP152/2014 (legis.md)

²¹ LEGE Nr. 982 din 11-05-2000 privind accesul la informație. Publicat: 28-07-2000 în Monitorul Oficial Nr. 88-90 art. 664. MODIFICAT LP143 din 19.07.18, MO309-320/17.08.18 art. 482. Online:

căuta, primi și partaja informații deținute de autoritățile publice. Acest drept asigură realizarea practică a dreptului la memorie istorică prin faptul că garantează cetățenilor dreptul să consulte documente și arhive istorice, inclusiv cele care au fost clasificate sau păstrate în instituții de stat. Aceste documente pot include dosare guvernamentale, rapoarte oficiale, documente juridice, mărturii și alte surse primare esențiale pentru înțelegerea istoriei. Accesul la astfel de informații este crucial pentru cercetători, istorici, jurnaliști și membrii publicului care doresc să înțeleagă și să documenteze evenimentele din trecut, contribuind astfel la protejarea memoriei istorice.

Prin accesul la informații oficiale, inclusiv la cele de natură sensibilă sau controversată, dreptul de acces la informație facilitează reconstituirea precisă a evenimentelor istorice. Acest lucru este esențial pentru a înțelege corect cauzele și consecințele unor evenimente semnificative, precum conflictele armate, revoluțiile sau represiunea politică. Acest drept permite, de asemenea, identificarea și corectarea erorilor istorice sau a omisiunilor deliberate, asigurând astfel o memorie istorică mai completă și mai exactă. Accesul la informații contribuie la transparență și la responsabilitatea guvernelor și a altor instituții în raport cu trecutul. Prin deschiderea arhivelor și a documentelor oficiale, se previne ascunderea sau manipularea informațiilor, ceea ce ajută la combaterea revizionismului istoric. Transparența asigurată prin accesul la informație descurajează tentativele de rescriere a istoriei în scopuri politice și protejează integritatea memoriei colective.

Mai mult ca atât, dreptul de acces la informație permite descoperirea și documentarea faptelor legate de nedreptățile istorice, cum ar fi crimele împotriva umanității, încălcările drepturilor omului, abuzurile de putere sau discriminarea sistemică. Aceste informații sunt esențiale pentru recunoașterea oficială a acestor nedreptăți și pentru implementarea măsurilor de reparație și reconciliere. În multe cazuri, accesul la informații poate constitui o dovadă esențială în procesele judiciare, asigurând că dreptatea este făcută și că memoria victimelor este respectată.

Dreptul de acces la informație este strâns legat de libertate de exprimare declarată prin art. 32 din Constituție și asigurat prin Legea Nr. 64/2010 cu privire la libertatea de exprimare²². Libertatea de exprimare permite dezbateră publică și interpretarea diversă a evenimentelor istorice. Aceasta este esențială pentru o înțelegere cuprinzătoare a trecutului, deoarece permite ca multiple perspective și interpretări să fie aduse în discuție. Prin dezbateri libere și deschise, societatea poate ajunge la o înțelegere mai nuanțată și mai completă a evenimentelor istorice, prevenind monopolizarea narativului istoric de către anumite grupuri sau instituții. Libertatea de exprimare permite indivizilor, inclusiv victimelor și martorilor, să denunțe nedreptățile și să facă cunoscute adevărurile istorice, care ar putea fi ascunse sau marginalizate. În multe cazuri, adevărul istoric a ieșit la iveală datorită curajului celor care au vorbit public despre nedreptățile suferite.

Libertatea de exprimare permite exprimarea publică a memoriei colective, prin organizarea de evenimente comemorative, publicarea de cărți și articole, producerea de documentare și alte forme de artă. Aceste manifestări contribuie la menținerea vie a memoriei istorice și la transmiterea ei către generațiile viitoare. Cultura memoriei, susținută de libertatea de exprimare, ajută la păstrarea identității colective și la onorarea victimelor evenimen-

---

LP982/2000 (legis.md)

²² LEGE Nr. 64 din 23-04-2010 cu privire la libertatea de exprimare. Publicat: 09-07-2010 în Monitorul Oficial Nr. 117-118 art. 355. MODIFICAT LP95 din 14.05.15, MO139-143/05.06.15 art.261. Online LP64/2010 (legis.md)

telor tragice din trecut. În același timp, libertatea de exprimare rămâne a fi un instrument crucial pentru combaterea cenzurii și a revizionismului istoric. În absența acestei libertăți, autoritățile sau alte grupuri ar putea suprima informațiile incomode sau ar putea rescrie istoria în scopuri propagandistice. Prin protejarea libertății de exprimare, se asigură că toate perspectivele istorice pot fi auzite și că nu există încercări reușite de a distorsiona sau șterge părți din istoria colectivă.

Cercetătorii, jurnaliștii și scriitorii se bazează pe libertatea de exprimare pentru a publica lucrări critice, studii și investigații despre evenimentele istorice. Aceste contribuții sunt esențiale pentru înțelegerea și documentarea trecutului. Publicarea de materiale istorice, articole, cărți și cercetări permite diseminarea largă a informațiilor istorice, sprijinind astfel educația publicului și protejând memoria istorică.

Concluzii

Dreptul la memorie istorică este crucial în formarea identității naționale, exprimând dreptul unui popor de a-și cunoaște originile, obiceiurile, tradițiile, cât și ororile, cărora acesta a devenit victima. Dreptul la memorie istorică exprimă legătura indisolubilă între strămoși și urmași, cât și garantează posibilitatea celor din urmă de a descoperi trecutul autentic, fără a fi afectați de dezinformare și manipulare. Memorie despre trecutul istoric definește un popor și îl deosebește de la popoarele vecinice contribuind la formarea identității naționale împărtășite de toți locuitorii țării. Trecutul comun reprezintă unul dintre elementele definitorii a poporului și reprezintă o ață roșie, care unește națiune.

În prezent, legislația Republicii Moldova nu reglementează dreptul la memorie ca un drept fundamental al omului. Cu toate acestea, dreptul la memorie este protejat prin intermediul altor drepturi, precum dreptul la protecția patrimoniului cultural, dreptul la educație, dreptul la acces liber la informație, cât și libertatea de exprimare. Legislația actuală asigură o protecție parțială a dreptului la memorie istorică. Cu toate acestea, prevederile în vigoare nu reglementează dreptul la memorie istorică în toată plenitudinea lui, nefiind capabile să reziste provocărilor existente în epoca contemporană.

În contextul geopolitic actual importanța dreptului la memorie istorică nu poate fi supraestimată. În societatea amneziei, memoria capătă importanță atunci când este văzută ca memorare, adică atunci când este asociată cu capacitatea de a stoca informații și de a le revendica ori de câte ori acest lucru este oportun²³, iar fără protejarea memoriei istorice societatea va cădea în groapa plină de multe singurătăți: cei care nu vorbesc, nu raportează și care vor rămâne lipsiți de un sentiment de participare și de legitimitate istorică și morală; și cei care vor rămâne lipsiți de apartenență la o memorie, care este și a lor și le va permite să reflecteze despre punctele sensibile din trecut, prezent și viitor²⁴.

Prin urmare, este necesară elaborarea unei politici a memoriei naționale, axate pe următoarele direcții: elaborarea conceptului politicii memoriei naționale, dezvoltarea programelor naționale, care prezintă evenimentele majore din istoria națională, inclusiv prin prisma amintirilor participanților și a memoriei colective, acordarea unei atenții sporite evenimentelor tragice din istoria națională, organizarea unor evenimente interactive îndreptate spre stabilirea dialogului între generații și atragerea tineretului spre cunoașterea istoriei

---

²³ B.R. Almeida, *Culpa, ressentimento e memória: traços problemáticos de um pensar transicional da justiça*, in: *Revista da Faculdade de Direito*, 34(2), 2013, p. 106.

²⁴ S. Khan, *A pós-memória como coragem cívica: Palavra de ordem: resistir, resistir, resistir*, in: *Comunicação e Sociedade*, nr. 29, 2016, p. 362.

naționale, dezvoltarea segmentului istoriei locale prin valorificarea mărturiilor despre modul de viață, obiceiuri și tradiții specifice pentru diferite localități, integrarea conceptului memoriei naționale în cadrul curriculumului educațional. Fără implementarea măsurilor consecvente este imposibilă garantarea realizării dreptului la memorie istorică și formarea identității naționale în contextul geopolitic actual.

* Articolul este publicat în cadrul proiectului 01.05.02 Consolidarea mecanismelor socio-economice și juridice de asigurare a bunăstării și securității cetățenilor (CONSEJ), Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice Universitatea de Stat din Moldova

**THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA BETWEEN
THE PAST AND THE FUTURE:
SEARCHING FOR A PATH TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT**
*Sistemul juridic al Republicii Moldova între trecut și viitor:
căutarea unei căi către dezvoltarea durabilă*

UDC: 34.028:340.1(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756337>

Anna CHUVALNIKOVA

Doctor of Law, Institute of Legal, Political and Sociological Studies
of the State University of Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5368-6697>

E-mail: assolas88@gmail.com

Summary. The article examines the potential paths of development of the legal system of Moldova in line with the most influential regional trends. Used a comprehensive analysis of sociological data on the republic, the author bases his research on the thesis about the key role of the „social demand” of the population of Moldova in determining the current model of development of the legal system of the country, which allows establishing „sustainable development” as such a model. At the same time, the article substantiates the author’s approach to understanding this term, which distinguishes it from other interpretations that have become widespread in science. Analyzing the potential paths of „sustainable development” of the legal system of Moldova, associated with the images of „stable Soviet past” and „stable European future” popular in public legal consciousness, the author tries to give a theoretically sound assessment of the „development potential” inherent in these paths.

Key words: legal system, sustainable development, regional trends, Republic of Moldova.

The modern history of the development of the legal system of the Republic of Moldova begins with the collapse of the Soviet Union and Moldova’s acquisition of the legal status of a sovereign state. The country’s Soviet past lasted for several decades of the 20th century, during which a fairly influential regional trend in the development of legal systems in the post-Soviet space managed to form. This trend manifested itself in the post-Soviet period as an attempt to some extent and in one form or another to „reanimate” the close legal ties of the former Soviet republics and to support within the country those legal and political institutions that would contribute to the development of its legal system due to the potential that the maintenance of such ties could provide. However, the Soviet past of Moldova, like that of other former Soviet republics, was never unambiguous and at its core had such a specific type of society and state that in recent years it has found itself in a deep crisis and in the three decades since the collapse of the USSR, the changes that have occurred in the legal system of Moldova have not been able to completely overcome this crisis, despite the fact that the social demand of society for the „development” of the country’s legal system and other spheres of society’s life has continued to remain the „loudest” all this time.

It is precisely the „development” of the legal, political, economic, social and cultural spheres within the country that has become Moldova’s most pressing need since it gained independence. However, along with this need, another need gradually formed, which be-

came no less important. The fact is that the transition period, which all states are forced to enter when they begin a new stage in their history, always breaks previous ties and institutions. For this reason, such states inevitably enter a period of extreme instability in all spheres of society, which is why the population of these states develops a second acute need – the need for stability.

In such conditions, a rather paradoxical situation arises. On the one hand, from the point of view of philosophical analysis, „stability” and „development” are almost opposite states. While stability is always associated with the „fixation” of a state at some previously achieved level and an obvious „slowing down” of any changes, development, on the contrary, is always associated with the „stimulation” of necessary changes, since development is „change” and „movement” towards something new. But, on the other hand, no matter how paradoxical the combination of the need for „development” with the need for „stability” may seem, both of these needs equally „voice” the most pressing social demands of society within the Republic of Moldova and within other post-Soviet states, and, despite the decades that have passed since the collapse of the USSR, these needs can still be called some of the most pressing¹.

The combination of the need for „development” with the need for „stability” allows us to define the social model most desired in the eyes of the population of Moldova as „sustainable development”, which extends to all legal, political, economic and other institutions of society affected by instability, decline, stagnation, disorganization and other „social diseases”. However, when trying to constructively approach the analysis of possible ways for these institutions to enter the „sustainable development route” in Moldova, one cannot always „look in the mirror of the past,” just as one cannot limit the entire past of the country and its legal system to the Soviet period, since it was preceded by an incomparably longer path of development of the country’s legal institutions in line with the traditions of continental law.

Analyzing what the path of sustainable development of the legal system of the Republic of Moldova can be at the present stage, we can discover two leading regional trends in the development of post-Soviet legal systems of the European region, which are capable of exerting a quite serious influence on the legal system of modern Moldova. They can be conditionally described as „nostalgia for a stable Soviet past” and „aspiration for a stable European future”. We have chosen such conventional names taking into account the public assessment by the country’s population of the leading connotations with which various age groups of the population associate „stability” in the country and its regional affiliation in the recent past and near future, on the basis of which citizens’ ideas about the directions of the country’s further development are formed.²

¹ This conclusion can be made on the basis of a comprehensive analysis of sociological data presented in the „Report on the theme of „Social consolidation with human capital valuation: a regional and national perspective in the context of the development of the Republic of Moldova at the European Union (a report developed on the basis of sociological qualitative research)”, prepared by the Institute of Legal, Political and Sociological Studies of the State University of Moldova [online]: <https://icjp.asm.md/content/raport-%E2%80%9Econsolidarea-rezilien%C8%9Bei-sociale-prin-valorificarea-capitalului-uman-perspective> (accessed: 19.08.2024).

² See for example the data of the annual public opinion survey in Moldova, conducted by the EU-funded EU Neighbours East programme in February 2023 [online]: <https://euneighbourseast.eu/ru/news/publications/ezhegodnyj-opros-2023-goda-moldova/> (accessed: 19.08.2024), as well as the analytical material summarizing the data of sociological surveys of 2011 „Moldova: on the road to Europe with an eye on the USSR” on the official website of the Deutsche Welle Media Company

However, before proceeding to a direct analysis of the impact of the two identified regional trends on the legal system of the Republic of Moldova, it is necessary to clarify some of the terms used in this article. First of all, the term „sustainable development” that we use needs clarification, since since the second half of the 20th century, this term has been associated with a rather specific content in science, due to the fact that by the middle of the 20th century, the world community realized the seriousness of the global environmental, economic and social problems facing current and future generations of humanity, having received scientifically based mathematical models describing the possible prospects of human civilization³. The term „sustainable development” was coined by the authors of the 1987 report of the United Nations World Commission on Environment and Development, published under the title „Our Common Future”⁴, where this term was used to designate the vector of human development that, by following, can overcome or, in any case, „postpone” the ecological, economic and social catastrophe threatening humanity by reducing the level of consumption, developing alternative energy from renewable energy sources, reducing the level of environmental pollution and other similar measures. In this context, which has, however, been significantly expanded in recent decades, the term „sustainable development” is also used in the 2030 Agenda for Sustainable Development adopted by the United Nations in 2015⁵.

In contrast to the scientific approach to interpreting the term „sustainable development” described above, in this article we use the term to denote the most desirable (from the point of view of the population of the Republic of Moldova and other post-Soviet republics) social model, expressing the two most pressing social demands in the post-Soviet space. We can assume only a partial coincidence of the term we use with the approach to its interpretation described above, which has become widespread both in the scientific community and in legal documents of various levels. However, we note that the content of the concept of „sustainable development” introduced several decades ago has significantly expanded over the past years and will probably continue to expand in the future.

Moving on to a direct analysis of the features of the two above-mentioned paths of „sustainable development” of the legal system of the Republic of Moldova, which are conditioned by the most influential regional trends of social development, it seems necessary to pay special attention to the features of the legal system of socialist law, since it was to this type that the legal system of the Republic of Moldova belonged for most of its history in the twentieth century and since many of its inherent features have been preserved in the legal culture and the peculiarities of the functioning of the legal and political institutions of the country.

[online]: <https://www.dw.com> (accessed: 19.08.2024).

³ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens III, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books, 1972. 205 p.

⁴ Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future* [online]: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (accessed: 19.08.2024).

⁵ United Nations. *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, adopted at 25.09.2015. [online]: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/291/89/pdf/n1529189.pdf?token=ApaxPuS7YoipeS9wAj&fe=true> (accessed: 19.08.2024)

The legal system of socialist law, as it was called in the famous work of the french comparativist René David „Major Legal Systems in the World today”⁶, is one of the legal phenomena of the twentieth century. This type of legal system was formed as a result of revolutionary changes in the legal systems of a number of European, Eastern and Latin American countries, where either a continental type of law already existed, or a process of Europeanization of the legal life of society was observed according to the type of processes most characteristic of legal systems of continental law (the Civil Law Tradition)⁷. In this regard, a logical question arises: how are the legal system of socialist law and continental law related? Finding an answer to this question seems very important also because at the present stage of its history, the legal system of the Republic of Moldova is strongly influenced by these types of legal systems and the two above-mentioned paths of „sustainable development” of the legal system of Moldova are most directly related to them. In our opinion, a prerequisite for answering the question posed is the establishment of the laws of the historical process of formation of the legal system of socialist law. Studying the history of the formation of socialist-type legal systems leads to the understanding that this was not a path of building a legal system „from scratch”, it was a path of „dividing” continental law, which led to the formation of a „quasi-continental model” of a legal system „in a truncated form”. By the way, this was not the only model of a legal system that was initiated by continental law, but socialist law, unlike all other types of legal systems, was the result not of a „cultural division” (that is, it was not the result of a cultural process, as, for example, was the case with the division of continental law into Roman and Germanic branches), but the result of a purely political process. At the same time, not having its own cultural basis (the place of which was taken by certain ideological attitudes), socialist law did not create legal institutions and procedures „anew”, but in fact only „adjusted” the model of functioning of continental law to the conditions of a totalitarian or authoritarian political regime and the corresponding social system, „sacrificing”, first of all, the leading principles of European law (respect for human rights, inadmissibility of humiliation of human dignity, fair trial, presumption of innocence, inadmissibility of objective imputation, freedom of enterprise, inviolability of private life, inviolability of private property, etc.), eliminating the principle of separation of powers and setting specific „political priorities” in the system of legal institutions implementing law-making, administrative and judicial activities, as well as depriving civil society institutions of the opportunity to implement decentralized legal regulation, including through the destruction of these institutions and the actual liquidation of those segments of the population that served as the social basis for the self-organization of such institutions.

However, analyzing the history of the collapse of the USSR and the modern development of those legal systems that are commonly referred to in the scientific community as belonging to the legal family of socialist law, one can conclude that at the present time there is little of genuine „socialism” in the legal systems of the socialist legal family and it is rare to find it anywhere, with the exception of a specific type of political culture and political system corresponding to this legal family that has been preserved with some modifications (including under other „ideological slogans”).

---

⁶ Rene David & John E.C. Brierley, *Major Legal Systems in the World today: An introduction to the Comparative Study of Law* (3rd ed.), London: Stevens & Sons Ltd., 1985. 624 p.

⁷ John Quigley, *Socialist Law and the Civil Law Tradition*, in: *The American Journal of Comparative Law*, 1989, Vol. 37, n. 4, pp. 781-808.

In this regard, from the point of view of the accuracy of scientific classification, it seems more justified to base the definition of the specific features of the legal system of socialist law not on the peculiarities of the ideological principles of socialism and communism (which over time the corresponding legal systems either completely abandoned or significantly modified the content of these principles), but on the recognition of the corresponding legal systems as a „limited” or „truncated” form of continental law: truncated in human rights, truncated in legal principles, truncated in the rule of law and diversity of sources of law, truncated in the application of a decentralized method of legal regulation (even in the sphere of regulation of private relations). In this regard, we believe that the use of the term „quasi-Western law”⁸ proposed by the American researcher Christopher Osakwe is a sufficiently justified approach to examining the legal system of socialist law, since such a designation of the „generic affiliation” of the legal system of socialist law also emphasizes the absence of this type of legal system of its own unique cultural roots, which inevitably suggests the limited historical perspective of such a model of a legal system, the basis for the formation of which is a purely political factor.

An important point for understanding the characteristics of socialist law as a specific type of legal system is a clear idea of the role that its ideological foundations played in the process of forming this legal system. Having made a significant contribution to scientific thought, the ideas of K. Marx and F. Engels turned out to be to a certain extent „hostages” of the role assigned to them in the process of revolutionary transformations that engulfed a number of European, Eastern and Latin American countries. This role turned out to be limited by the „scenario” of the revolutionary rejection by these states of the previously existing law and the justification of the above-described „truncation” of the continental law model and the implementation of this truncated model into life. At the same time, the utopian idea of the abolition of the state and law as social institutions under communism had a significant influence on the formation of a disdainful attitude towards the law and the right in general, typical of the legal culture of countries with a socialist legal system (both at the level of everyday legal consciousness and at the level of legal thinking of representatives of state power, for whom corporate documents of the leading political party often turned out to be above the law and could change or actually cancel the provisions of the law).

So, what could be the path of „sustainable development” of the legal system of the Republic of Moldova, oriented towards the approach inherent in the legal system of socialist law to ensuring stability through the influence of the political factor? Based on the established features of the historical process of formation of this legal system, it should be recognized that this is a way to stabilize the state of the legal system through limiting the action of a whole complex of legal principles, traditional not only for continental law, but also for most other modern legal systems. This is a way to stabilize the state of the legal system through limiting extremely necessary human rights not only in the political, but also in the economic, spiritual sphere, as well as in the sphere of private life. Moreover, as history shows, this path of „sustainable development” of the legal system can create the conditions for the legal transformations necessary for society only by „turning on” the mechanisms of coercion, which are capable of providing only a limited growth potential with a quite obvious „horizon”. At the same time, an equally important point in understanding the path of „sustainable development” proposed by the socialist model of the legal system is the short-term perspective, confirmed by the „historical fate” of the Soviet legal system, for which such a development model is designed, which turned out to

---

⁸ Christopher Osakwe, *Comparative Law in Diagrams: General and Special Parts*, Moscow: DELO, 2002, p. 57.

be incapable of ensuring stability and progressive legal transformations in the long term. Taking into account the objective interconnection of all spheres of society's life (law, economics, politics, culture, social and spiritual spheres), it should be understood that a „stop in development” of such a legal system may not occur due to the exhaustion of its internal development potential by legal institutions themselves, but due to a „failure” or „exhaustion of resources” in the development of institutions in other spheres of society's life. For example, if we talk about the collapse of the legal system of the USSR, there are many facts indicating the exhaustion of the development of the economic institutions of the Soviet state and „failures” in the work of its political institutions, although in the development of the institutions of the legal system of the USSR itself such a failure and stop in development had not yet occurred, and in the last years of the existence of the USSR, the introduction of individual democratic legal institutions was observed (for example, the institution of people's assessors in criminal proceedings, containing elements of a similar western institution of jurors).

Our study of the path of „sustainable development” of the legal system of the state proposed by socialist law leads us to the conclusion that a socialist-type legal system is, ultimately, a legal system limited by a number of objective reasons during its existence, which can be conditionally defined as a „mobilization-type” legal system capable of more or less effectively solving only some temporary problems, but revealing the limitations of its „development potential” when attempting to solve some problems in the long term. Therefore, the path of „sustainable development” of the legal system of the socialist type is a path that is not actually „development”, but the result of a gradual „expansion” of significantly „truncated” (at the very beginning of creation of a socialist system) human rights, legal principles and various legal institutions and procedures, which, if it can be called „development”, is only a „catch-up type” development.

Our analysis of the historical process of the formation of the socialist law and the approach to ensuring the „sustainable development” of the legal system formed in this process also leads us to the conclusion about the natural character of the „acute” social demand for „development” that has formed among the population of Moldova and the population of other sovereign states of the post-Soviet political and legal space. The formation of this social demand was conditioned by the fact that the „development” of legal and other institutions of society in the Soviet period, due to the above-described „truncation” of legal principles, human rights, legal procedures and institutions, was „curtailed” for many years, and therefore the legal system and all other spheres of life in society in the post-Soviet space needed not just „further” (oriented toward ideas about the future) development, slowed down by the transitional post-Soviet period. They also needed „catch-up” development.

What alternative path for the legal system of Moldova can constructively satisfy the social demand of the country's population for the „sustainable development” of its legal institutions? Our research allows us to conclude that any changes that orient the legal system toward real development can produce a sustainable effect calculated for the long term only if they are based on the corresponding cultural foundations, which at any historical stage of development of the legal system are concentrated in the system of legal education and legal science as full-fledged social institutions, on the qualitative level of development of which the chance of any legal system to reach its own pace and route of „sustainable development” directly depends.

* The article was prepared within the framework of the research subprogram 01.05.01 – National security of the Republic of Moldova in the context of accession to the European Union: legal, political and sociological approaches.

JURISPRUDENȚA CTEDO PRIVIND EGALITATEA DE GEN *Gender equality jurisprudence of the ecthr*

CZU: 340.143:342.722.1

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756325>

Lilia CHIRTOACĂ

Doctor în drept, Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5003-647X>

E-mail: chirtoacal@gmail.com

Summary. The ECtHR has extensive jurisprudence on issues regarding equality and non-discrimination, which includes ensuring gender equality and excluding discriminatory practices.

Through judicial precedents in the field of discrimination, the ECtHR jurisprudence provides relevant practical aspects, offering practitioners the possibility to invoke, where appropriate, the instruments of non-discrimination and the pertinent jurisprudence before national courts and authorities.

In this sense, we note the potential for strengthening protection and excluding discriminatory practices through the application of comparative strategies and the method of solving cases regarding gender equality. Thus, effective legal solutions in relation to a form of discrimination can be applied to combat other forms of discrimination, being of great value in establishing judicial precedents.

Key words: the ECtHR, non-discrimination, gender, equality, value, precedents.

Tratamentul discriminatoriu

Tratamentul discriminatoriu presupune deosebiri, excluderile, restricțiile sau preferințele care au ca scop sau efect afectarea egalității de drepturi. Contrar legii este nu numai tratamentul discriminatoriu, care presupune intenția de a discrimina, dar și impactul discriminatoriu, care presupune o atitudine neutră, dar cu consecințe discriminatorii. Curtea Europeană de Justiție (CEJ), cazul Rinner-Khn, Nr.171/88 a decis că o diferență de remunerare între munca cu orar întreg și cea cu timp parțial, dacă majoritatea angajaților cu timp parțial sunt femei, constituie o violare a art. 119 din Tratatul de la Roma, fiind o măsură cu impact discriminatoriu.

Totodată, nu toate diferențele de tratament pot constitui discriminare interzisă, dar distincția trebuie să fie justificată în mod obiectiv și rezonabil, astfel încât să urmărească un scop legitim și să fie un raport rezonabil între scop și mijloacele folosite pentru realizarea acestuia.

Stereotipuri și prejudecăți

Stereotipurile și prejudecățile reprezintă elemente importante în formarea atitudinilor, acțiunilor discriminatorii, ce conduc la diminuarea egalității de șanse și se exprimă în diferite tipuri de discriminare. Stereotipurile constituie un proces ce se realizează unilateral, fără nicio verificare, deaceea pot influența negativ deciziile. În aceste cazuri există riscul de a fi influențat în luarea unor decizii și de unele generalizări, presupuneri despre oameni care operează la nivel inconștient. Astfel, atât stereotipurile, cât și prejudecățile sunt contrare principiului potrivit căruia nimănui nu îi este permis să pună o persoană într-o situație inferioară doar pentru că este femeie sau bărbat.

Discriminarea directă

Discriminarea directă presupune actele și faptele de preferință, restricție, excludere sau deosebire care au ca scop și ulterior ca efect neacordarea, restrângerea exercitării drepturilor prevăzute de legislație. Discriminarea directă este în cazul în care o persoană este tratată mai puțin favorabil pe criteriu de gen sau orice alt criteriu, decât este, a fost sau ar fi tratată altă persoană într-o situație asemănătoare și comparabilă¹. Discriminarea directă este prin definiție intenționată, astfel încât nu este necesară dovada de intenție.

Analizând discriminarea directă trebuie de ținut cont de tratamentul nefavorabil, termenul de comparație și criteriul protejat. Prin urmare, esența oricărei forme de discriminare directe o constituie diferența de tratament care se aplică unei persoane. Primul aspect ce trebuie realizat este dovada tratamentului nefavorabil, care poate fi ușor de identificat în comparație cu discriminarea indirectă. În general, acest tip de discriminare este comis de către autoritățile publice prin diverse decizii privind alocațiile bugetare, privind numirile în funcții publice, sau de către angajatori sau organizații private, cum ar fi prin plata diferențiată, limitarea nejustificată la facilitățile publice, interzicerea practicării unei anumite profesii, acte de violență, vârsta de pensionare mai mare sau mai mică.

La constatarea discriminării tratamentul nefavorabil este relevant doar prin comparație cu tratamentul aplicat unei persoane care se află într-o situație similară. Practica judiciară dovedește faptul, că asigurarea unui termen de comparație constituie o problemă, iar uneori nici părțile în litigiu, nici instanța nu discută termenul de comparație în mod explicit, cu titlu de exemplu, în cazul unei plângeri privind salariul „mic”, dacă nu se va demonstra că salariul este mai mic decât cel al unei alte persoane angajate pentru îndeplinirea unei activități asemănătoare de către același angajator, nu va fi considerate o plângere pe discriminare.

Dar o excepție de la obligația de a găsi un „termen de comparație” adecvat, potrivit practicii europene privind încadrarea în muncă, o constituie situația în care discriminarea se datorează stării de graviditate. Această excepție este confirmată de jurisprudența Curtea Europeană de Justiție, potrivit căreia în situația în care prejudiciul suferit de o persoană se datorează faptului că este însărcinată, aceasta va fi clasificată ca discriminare directă pe criteriu de gen, astfel încât, nu este necesar de a avea un termen de comparație². Criteriul protejat presupune legătura causală între tratamentul nefavorabil și criteriul protejat. Prin urmare, este esențial ca practicienii să analizeze temeiul tratamentului nefavorabil, prezentând dovezi că persoană a fost tratată mai puțin favorabil pe criteriul de gen în mod subiectiv și nejustificat.

Discriminarea indirectă

Discriminarea indirectă inițial nu a fost prevăzută în legislația comunitară, dar mai târziu acest concept s-a impus datorită jurisprudenței Curții Europene de Justiție. Treptat au fost elaborate bune practici privind modul în care discriminarea indirectă poate fi pusă în aplicare eficient.

Un aspect practic important este că discriminarea indirectă este mai dificil de identificat, deoarece este mai puțin evidentă ca fiind incorectă decât discriminarea directă. Discriminarea indirectă presupune situația în care un criteriu sau o practică aparent neutră ar

¹ Art. 2 alin. (1) lit. a) din Directiva privind punerea în aplicare a principiului egalității de șanse și al egalității de tratament între bărbați și femei în materie de încadrare în muncă și de muncă (reformată), Directiva 2006/54/CE, în: Jurnalul Oficial L 204 din 26.7.2006 (reformată).

² Curtea Europeană de Justiție, Dekker/Stichting Vormingscentrum voor JongVolwassenen (VJV-Centrum), cauza C-177/88, 1990, RJ I-3941, 8 noiembrie 1990, în mod similar și alte cauze.

exclde sau limita accesul unor persoane la drepturi sau orice beneficii legale, cu excepția cazului în care această practică este justificată obiectiv în toate circumstanțele prezentate de un scop legitim, iar mijloacele de atingere a acestui scop sunt necesare³. Totodată trebuie de menționat cazurile practice, diferite circumstanțe, treptat au determinat extinderea motivelor de justificare.

În această ordine de idei menționăm, că CtEDO a recunoscut în mod expres, că o acțiune care are efecte disproporționate prejudicioase asupra unui anumit grup poate fi apreciată ca discriminare indirectă care nu necesită neapărat o intenție discriminatorie. Astfel, pentru constatarea discriminării indirecte, în cele mai multe jurisdicții, intenția este irelevantă, dar sub aspect comparativ, spre exemplu în practica judecătorească a SUA pentru a constitui o discriminare interzisă trebuie să se demonstreze că a existat o „intenție discriminatorie” pentru acțiuni aparent neutre cu efect discriminatoriu.

Inversarea sarcinii probei în cazurile de discriminare pe criteriu de gen.

Practica judecătorească a determinat necesitatea schimbării sistemului de acumulare a probelor în cazurile de discriminare indirectă, din cauza obstacolelor întâlnite, în special la locul de muncă. Prin urmare, în aceste cazuri sarcina probei îi revine persoanei împotriva căreia a fost formulată cererea de chemare în judecată.

Discriminarea pe criteriu de gen.

Discriminarea pe criteriu de gen este interzisă de instrumentele internaționale și europene privind drepturile omului. Potrivit jurisprudenței CtEDO se interzice discriminarea, sub rezerva unor motive foarte limitate de excepție, considerate derogări de la principiul egalității de tratament. În această ordine de idei, potrivit jurisprudenței europene nu sunt admise justificări ale unui tratament discriminatoriu pe criteriul de sex, cu excepția cazului în care poate fi justificată obiectiv de un scop legitim, adică când sexul angajatului constituie un factor determinant, a cărei necesitate poate fi dovedită, spre exemplu, angajarea unui actor de un anumit sex pentru a juca un anumit personaj în scopul păstrării autenticității rolului. În acest sens Curtea de Justiție a decis că pentru a dovedi că o măsură este obiectiv justificată angajatorul trebuie să demonstreze că acțiunile sale corespund unei „reale necesități a întreprinderii”, sunt adecvate pentru obținerea obiectivului urmărit de întreprindere și sunt necesare pentru realizarea scopului.

Astfel, la soluționarea cauzelor nu trebuie să se accepte justificări ale unui tratament discriminatoriu pe criteriu de gen, care se bazează doar pe considerente financiare sau de management al angajatorilor.

Practici discriminatorii în cadrul raporturilor de muncă.

Dintre practicile discriminatorii în cadrul raporturilor de muncă menționăm, discriminări salariale, de remunerare, segregarea profesională de gen pe piața forței de muncă, pe sectoare de activitate, concedieri abuzive și alte cazuri.

Practici discriminatorii în sistemul de asigurări sociale.

Potrivit jurisprudenței CtEDO diferențierea în procentajul pensiei de urmaș între văduve și văduvi, s-a constatat o încălcare a drepturilor omului, deoarece nu a existat nicio jus-

---

³ Art. 2 alin. (2) Directiva Consiliului 2000/43/EC revizuită privind tratamentul egal între persoane indiferent de originea etnică sau rasială.

tificare obiectivă pentru tratamentul diferit al văduvelor și al văduvilor, în ceea ce privește dreptul la pensie de urmași, existând o încălcare a articolului 1 din Protocolul nr.1 coroborat cu articolul 14 CEDO.

Discriminarea multiplă

Discriminarea multiplă constituie situații particulare discriminatorii, în care mai multe criterii de discriminare se regăsesc, care creează o „povară”, spre exemplu, potrivit studiilor, cele mai frecvente cazuri de discriminare multiplă sunt în cadrul raporturilor de muncă.

Discriminarea pozitivă

Conceptul de discriminare pozitivă se regăsește și în jurisprudența Curții europene, potrivit căreia deși măsurile pozitive constituie o formă de discriminare, acestea nu sunt incompatibile cu art.14 din Convenția europeană, deoarece „anumite inegalități juridice tind numai de a corecta inegalitățile factuale”. Printre exemplele de măsuri de discriminare pozitivă menționăm introducerea cotelor de reprezentare a femeilor pe o perioadă determinată în diferite domenii, pentru poziții de decizie, obiectivul fiind asigurarea reprezentativității, în politică; îmbunătățirea capacității de a concura pe piața muncii și alte domenii.

Protocolul 12 la Convenția europeană, principiul nediscriminării nu împiedică statele să ia măsuri pentru a promova egalitatea deplină și efectivă, cu condiția că există o justificare obiectivă și rezonabilă pentru aceste măsuri. Adaptarea rezonabilă este o formă de acțiune pozitivă, deoarece presupune un tratament preferential pentru a combate discriminarea pe anumite criterii.

Totodată, discriminarea pozitivă nu poate fi justificată exclusiv prin particularități fiziologice, de gen, de exemplu nu au fost apreciate drept măsuri inițiate de legiuitori în spiritul egalității, interzicerea prestării de ore suplimentare sau a muncii de noapte de către femei.

În cauza CEJ, Kalanke, la bază fiind plîngerea depusă de un candidat de sex masculin, potrivit căreia ar fi fost discriminat pe criteriu de gen. Curtea a constatat, că regula care garantează „femeilor prioritate absolută și necondiționată pentru numire la un post sau promovare” era de fapt disproporționată în raport cu scopul de excludere a inegalității, respectiv, în acest caz tratamentul preferențial nu s-a justificat.

În concluzie, menționăm că practica judecătorească are o contribuție însemnată la schimbarea tiparelor de discriminare nejustificată și respingerea răspunsurilor stereotipice, contrare valorilor democratice. Prin urmare, este esențial ca instanțele judecătorești naționale să examineze cauzele, ținând cont de toate circumstanțele relevante, precum situația reclamanților în cadrul comunității, natura și scopul practicii discriminatorii, iar în cazurile justificate în mod obiectiv, să determine situațiile permise de discriminare, care se dovedesc a fi relații rezonabile de proporționalitate între mijloacele folosite și scopurile urmărite.

**DREPTUL LA SATISFAȚIE ECHITABILĂ ÎN LUMINA CONVENȚIEI
EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI: ANALIZA REGLEMENTĂRIILOR
AMIABILE ȘI DECLARAȚIILOR UNILATERALE**

*The right to fair satisfaction in light of the european convention on human rights:
an analysis of amicable settlements and unilateral declarations*

CZU: 341.231.14

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756376>

Irina PUNGA

Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-6004-9338>

E-mail: iri.punga@gmail.com

Iordanca-Rodica IORDANOV

Doctor în drept, conferențiar universitar

Universitatea de Stat din Moldova, Ministrul Mediului (2022–2024)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-041X>

E-mail: rodica.iordanov.usm@gmail.com

Summary. This article examines how the European Court of Human Rights facilitates amicable settlements and utilizes unilateral declarations to address violations of fundamental rights. This process allows the Court to support the resolution of disputes in a manner that respects fundamental rights, ensuring that amicable agreements are consistent with human rights principles. The article also explores how, in situations where amicable settlements are not feasible, unilateral declarations enable states to acknowledge violations and provide compensation, emphasizing the importance of transparency and public procedures. By analyzing various case studies from the Court's jurisprudence, the article highlights the effectiveness and limitations of these mechanisms in addressing both individual and systemic issues related to the protection of fundamental rights.

Key words: The European Court of Human Rights, amicable settlements, unilateral declarations, fundamental rights, compensation, confidential procedures, transparency, jurisprudence.

Introducere

Într-o lume tot mai interconectată, respectarea drepturilor fundamentale ale individului a devenit o prioritate globală. Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) reprezintă un pilon central în protecția acestor drepturi, oferind un cadru juridic și procedural pentru rezolvarea contestațiilor împotriva încălcării drepturilor fundamentale de către state. Printre mecanismele instituite de CEDO pentru a asigura respectarea drepturilor omului se numără și procedura de reglementare amiabilă, care permite părților implicate într-un litigiu să ajungă la o soluție fără a trece printr-o procedură contencioasă completă.

Această procedură este reglementată prin articole specifice ale Convenției și ale regulamentelor Curții Europene a Drepturilor Omului, care stabilesc cadrul în care părțile pot negocia și ajunge la un acord amiabil. Procesul de reglementare amiabilă nu doar că facilitează soluționarea eficientă a litigiilor, dar asigură și protecția drepturilor fundamentale prin

impunerea unor norme de confidențialitate și imparțialitate. Totodată, există întrebări complexe privind echitatea compensațiilor și rolul Curții în verificarea conformității acordurilor amiabile cu standardele drepturilor omului.

În acest context, examinarea modului în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului gestionează reglementarea amiabilă a litigiilor ne oferă o perspectivă asupra echilibrului între eficiența procedurală și protecția drepturilor fundamentale, evidențiind importanța respectării principiilor de imparțialitate și justiție în procesul de soluționare a disputelor.

Rezultate

Conform art. 39, alin. (1) din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului are posibilitatea de a facilita soluționarea amiabilă a litigiilor în orice fază a procedurii, asigurând respectarea drepturilor fundamentale stipulate de Convenție și Protocoalele sale. După ce cererea a fost acceptată, grefierul, conform indicațiilor Camerei sau ale Președintelui acesteia, contactează părțile implicate pentru a facilita o soluție amiabilă, conform articolului 39 § 1 (b). Camera este responsabilă pentru implementarea tuturor măsurilor necesare pentru a sprijini procesul de reglementare amiabilă a litigiului.

Conform prevederilor art. 39 § 2 al Convenției, negocierile purtate în vederea ajungerii la o reglementare amiabilă a litigiului sunt confidențiale și nu trebuie să influențeze observațiile făcute de părți în cadrul procedurii contencioase. Nici o comunicare scrisă sau orală, precum și nici o ofertă de reglementare intervenită în cadrul acestor negocieri nu va putea fi menționată sau invocată în procedura contencioasă.¹ Mai mult ca atât, nici hotărârile emise de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu dezvăluie careva detalii sau informații privind procedura de negociere.

În cazul în care Camera este înștiințată de Grefier că părțile acceptă reglementarea amiabilă a litigiului și după ce va verifica dacă această reglementare se bazează pe respectarea drepturilor omului recunoscute de Convenție și de Protocoalele la aceasta, ea radiază cererea de pe rol, conform dispozițiilor art. 43 § 3 al Regulamentului Curții Europene a Drepturilor Omului. Prin urmare, CtEDO verifică doar ca procesul de negociere să nu fie unul viciat de violarea drepturilor consfințite în Convenția Europeană a Drepturilor Omului, fără a pune în discuție clauzele acordului de negociere sau condițiile stabilite de către părți privind repararea prejudiciului pricinuit reclamantului de către statul pârât. Aceasta rămâne imparțială chiar și în cazurile în care clauzele acordului de reglementare amiabilă sunt inconvenabile pentru reclamant. Deci, îndată ce Curtea este convinsă că reglementarea amiabilă s-a întemeiat pe respectarea drepturilor omului garantate de Convenție și de Protocoalele sale și nu constată vreun motiv care ar justifica examinarea în continuare a cererii (articolul 37 § 1 din Convenție și Regula 62 din Regulamentul Curții) aceasta nu are decât să constate încheierea acordului de reglementare amiabilă.²

Apare întrebarea *cum rămâne cu dreptul la o satisfacție echitabilă în cazul procesului de reglementare a litigiului pe cale amiabilă și cum se determină dacă reclamantul a fost despăgubit într-un mod echitabil?* Luând în considerație faptul că satisfacția echitabilă acordată în temeiul art. 41 CEDO de către Curte este de a oferi repararea prejudiciilor exclu-

---

¹ Helen Keller, Magdalena Forowicz, Lorenz Engi, *Friendly Settlements Before the European Court of Human Rights: Theory and Practice*, 2010, p. 58.

² Cauza Lungu c. Moldovei (cererea nr. 17911/08) hotărîre (satisfacție echitabilă – reglementare amiabilă) Strasbourg 6 aprilie 2010.

sive care nu pot fi remediate altfel decât prin acordarea unei anumite sume de bani, atunci s-ar părea inadmisibil ca Curtea să nu exercite un control asupra condițiilor de remediere stabilite în acordul de negociere, astfel încât să fie redusă la maxim orice posibilitate de abuz din partea statului pârât.³ Însă, implicarea directă a Curții în procesul de negociere dintre părți încalcă grav principiul imparțialității potrivit căruia, Curtea joacă un rol diriguitor în procesul de judecată. Mai mult ca atât, părțile sunt libere de a accepta sau de a respinge condițiile acordului de negociere precum și de a renunța la remedierea litigiului pe cale amiabilă în cazul în care acestea nu pot ajunge la un compromis. Dat fiind faptul că satisfacția echitabilă prevăzută de CEDO, presupune că prejudiciul este compensat doar la cerere și în limita pretențiilor formulate este logic ca atunci când în urma unei negocieri reclamantul cade de acord cu privire la suma acordată de către statul pârât drept compensație pentru prejudiciul cauzat, atunci Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu are decât să constate acest fapt și să radieze cererea de pe rol.

Spre exemplu în cauza *Cicala c. Moldovei*, reclamantul Ion Cicala s-a plâns în fața Curții în baza art. 3, 5, 6 și 8 CEDO de încălcarea dreptului său de a nu fi supus torturii, dreptul la libertate, dreptul al un proces echitabil și dreptul la respectul domiciliului său. La 19 ianuarie 2012 și 2 martie 2012 Curtea a primit declarațiile de reglementare amiabilă semnate de părți prin care reclamantul a fost de acord să primească din partea Guvernului Moldovei suma de 10,000 EUR cu titlu de orice prejudiciu. Curtea a luat act de acordul de reglementare amiabilă la care au ajuns părțile și a decis să scoată cererea de pe rolul său.

Sumele compensatorii acordate în procesul de soluționare a litigiului pe cale amiabilă depind de la caz la caz în dependență de gravitatea încălcării a drepturilor omului consfințite în CEDO și de cultura și situația economică a statelor pârâte. În general sumele de bani acordate de către statul pârât reclamantului în cazul reglementărilor amiabile sunt de regulă modeste, iar în cele mai multe cazuri, reclamanții nu sunt conștienți de acest fapt.⁴ Reclamanții care se adresează la CtEDO, cu un caz standard cum ar fi proceduri tergiversate, sau neexecutarea hotărârilor definitive și mizează că prin intermediul rezolvării litigiului pe cale amiabilă vor obține într-un termen limitat o compensație bănească pe seama căreia se vor „îmbogăți peste noapte” se înșeală pe sine înșiși. Practica CtEDO relevă că cele mai mari compensații financiare acordate de către guvernele pârâte în contextul reglementărilor amiabile au fost acordate în cazul violării art. 2, 4 și art. 6 CEDO precum și art.1 Protocolul 1. Iată și câteva exemple: *Cojocararu c. România, cererea nr. 32104/06*, Decizia din 18 octombrie 2007: 40 000 EUR pentru violarea art. 6 (1) CEDO și art. 1 Protocolul nr. 1; *Dănilă c. România, cererea nr. 53897/00*, Decizia din 23 octombrie 2007: 75 000 EUR pentru violarea art. 6 (1) CEDO și art. 1 Protocolul nr. 1; *Rudeanu c. România, cererea nr. 21428/03*, Decizia din 2 septembrie 2008: 225 000 EUR pentru violarea art. 3, 6(1) și art. 17 CEDO).

Dacă e să analizăm compensațiile acordate de către guvernul Republicii Moldova reclamanților, în cazul soluționării litigiului pe cale amiabilă, ajungem la concluzia că sumele nu sunt la fel de generoase precum cele acordate de către CtEDO pentru litigii similare variind de la 200 EUR-30 000 EUR. Una dintre cele mai semnificative compensații a fost oferită în cauza *Petru Livadari Și Vasile Livadari împotriva Republicii Moldova (Cererea nr. 47619/10)*, Guvernul s-a angajat să achite fiecărui din reclamanți o suma de 14 000 (pai-

³ Wouter Vandenhoele, "Protocol No. 14 and the Reform of the European Court of Human Rights", 2005, pp. 90-93.

⁴ Asociația de studii în drept Constituțional și Drepturile Omului „Raport – Reparația Echitabilă stabilită de CEDO”, 2012.

sprezece mii) euro și reclamanții să renunțe la orice altă pretenție împotriva Republicii Moldova cu privire la circumstanțele care stau la originea cererii lor. (Art. 3 CEDO –maltratarea, investigarea inadecvată a maltratării, detenția în condiții proaste, lipsa unui recurs efectiv).⁵ În cauza *Plate c. Moldovei* (cererea nr. 56608/08), Curtea a primit declarații de reglementare amiabilă semnate de părți. Potrivit acestora Guvernul s-a angajat să achite reclamantei suma de 10,700 EURO cu titlu de orice prejudiciu pentru violarea art. 3 CEDO.

Cele mai multe acorduri de reglementare amiabilă a litigiilor dintre statele pârâte și reclamanți se încheie în cazurile relativ simple și repetitive, care nu vizează probleme fundamentale de drept. Nu toate reglementările amiabile se referă la astfel de cazuri simple. Practica Curții demonstrează că și în cazul încălcării dreptului la viață (art. 2 CEDO) sau interzicerea torturii (art. 3 CEDO) se purcede la soluționarea pe cale amiabilă a litigiului. În această ordine de idei ținem să scoatem în evidență cazul *Yacar împotriva Turciei*, în care deși autoritățile din Turcia erau vinovate de moartea fiului reclamantului, acest fapt nu a constituit un impediment pentru reclamant de a încheia cu Turcia un acord de soluționare amiabilă.⁶ Curtea Europeană a Drepturilor Omului, limitându-se la funcția de gardian al drepturilor omului, nu a avut niciun motiv pentru a formula obiecții împotriva încheierii reglementării amiabile.

Un aspect deosebit de important constă în faptul că decizia Curții cu privire la constatarea încheierii acordului de reglementare amiabilă dintre părți, are un caracter definitiv deoarece în procesul de negociere ambele părți se angajează că, după pronunțarea hotărârii Curții, nu vor cere reexaminarea cauzei de către Curte, în conformitate cu dispozițiile art. 43 § 1 din Convenție. Astfel, odată cu constatarea încheierii acordului de remediere dintre părți, Curtea nu va admite examinarea cauzei în privința unor capete sau chestiuni de ordin financiar, chiar și în cazul în care aceasta o va solicita reclamantul. Aceasta o deducem în special din cauza *BOXAN c. MOLDOVEI* (cererea nr. 10722/02) – în care reclamantul, printr-o scrisoare, a informat Curtea despre acordul de reglementare amiabilă semnat de el cu consiliul local și confirmat la aceeași dată de către o instanță judecătorească. În baza acestui acord reclamantul a primit suma de USD 55,000. După ce a primit suma prevăzută în acord, prin scrisoare, reclamantul și-a retras pretențiile sale privind repararea prejudiciului material. Totuși, el a pretins că acordul nu se referea la repararea prejudiciului moral sau la costuri și cheltuieli, chestiuni care trebuiau să fie decise de Curte. Curtea a considerat că acordul, care a făcut expres referire la procedura din fața Curții, este suficient de clar pentru a fi considerat ca incluzând o reglementare definitivă și integrală a cauzei. Mai mult, reclamantul a fost reprezentat de către avocatul său și era pe deplin conștient de consecințele semnării acordului de reglementare amiabilă. Prin urmare Curtea a scos cererea de pe rolul său.

Hotărârea Curții privitoare la reglementarea amiabilă a litigiului este transmisă Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei, care trebuie să vegheze la respectarea angajamentelor asumate de către statul în cauză.

Potrivit Legii Nr. 151/2015 cu privire la Agentul guvernamental, art.18 alin. (3), sumele acordate prin hotărârile și deciziile Curții Europene se achită necondiționat de către Ministerul Finanțelor, indiferent de faptul dacă sînt sau nu prevăzute mijloace pentru acest scop în legea bugetului de stat pentru anul în curs. Plata se efectuează în termenul prevăzut de hotărârea sau de decizia Curții Europene ori de acordul de reglementare amiabilă, ori de

⁵ Petru Livadari și Vasile Livadari împotriva Republicii Moldova (Cererea nr. 47619/10), Decizie din 17 septembrie 2013.

⁶ Cauza *Yakar v. Turciei*, Cererea nr. 36189/97, hotărârea de reglementare amiabilă din 26 noiembrie 2002.

declarația unilaterală. În cazul în care un astfel de termen nu este prevăzut, plata se efectuează în termen de 3 luni din ziua în care hotărârea sau decizia Curții Europene a devenit definitivă. Hotărârea Curții, cu referință la suma de reparare echitabilă a prejudiciului și de compensare a celorlalte cheltuieli, precum și acordul de soluționare pe cale amiabilă a cauzei, semnat de părți, constituie titlu executoriu. Conform art. 27 al legii menționate mai sus, Statul are dreptul de regres împotriva persoanelor ale căror acțiuni sau inacțiuni au dus la una dintre următoarele consecințe:

a) constatarea de către Curtea Europeană, prin hotărâre, a încălcării drepturilor sau libertăților fundamentale ale unei persoane și dispunerea achitării unor sume în beneficiul acesteia;

b) pronunțarea unei hotărâri de către o instanță judecătorească națională, ca urmare a condamnării statului de către Curtea Europeană, prin care s-a dispus achitarea unor sume din contul statului.

Sumele stabilite prin hotărârea sau decizia Curții Europene, prin acordul de soluționare amiabilă a cauzei aflate pe rolul Curții Europene sau prin declarația unilaterală se restituie în baza unei hotărâri judecătorești, proporțional vinovăției stabilite.⁷

Aspectul negativ al reglementărilor amiabile constă în faptul că acestea au un caracter pur individual, astfel încât ele pot satisface solicitările unui individ în parte, dar nu soluționează problemele sistematice cu care se confruntă Republica Moldova. Deci, reglementările amiabile nu influențează nici într-un mod situația privind protecția drepturilor omului la nivel de țară.

Declarațiile unilaterale

În cazul în care o procedură de soluționare amiabilă nu se soldează cu succes, Guvernul pârât poate face o declarație recunoscând încălcarea Convenției Europene a Drepturilor Omului și să își ia angajamentul de a oferi solicitantului o readresare adecvată. Acest fapt este cunoscut ca o declarație unilaterală și este în prezent reglementat de art. 62A a Regulamentului Curții. Spre deosebire de negocierile confidențiale în procedurile de reglementare amiabilă, depunerea unei declarații trebuie să fie făcută în cadrul unei proceduri publice și contradictorii. În cazul în care solicitantul este mulțumit cu termenii declarației unilaterale, cauza la fel precum și în cazul reglementării amiabile este radiată de pe rolul Curții, iar executarea acesteia va fi supravegheată de către Comitetul de Miniștri.

Situația diferă atunci când reclamantul nu este de acord cu declarațiile unilaterale din partea Guvernului pârât. Astfel, solicitantul este invitat să își prezinte observațiile, în special să ofere explicații și să justifice de ce Curtea ar trebui să refuze să accepte declarația unilaterală și să purceadă la soluționare nemijlocită a litigiului. Un exemplu elocvent în acest sens îl poate servi cazul *Megadat.com SRL v. Moldova*.⁸ Astfel, după eșuarea reglementării amiabile inițiată cu societatea reclamantă, Guvernul a informat Curtea despre formularea unei declarații unilaterale în vederea soluționării aspectului de satisfacție echitabilă. Guvernul și-a asumat angajamentul să achite companiei reclamante 120,000 EUR în vederea compensării oricărui prejudiciu, precum și 10.000 euro cu titlu de costuri și cheltuieli. De asemenea Guvernul a solicitat Curții să radieze cererea în conformitate cu articolul 37 din Convenție. Reprezentantul companiei reclamante a declarat că suma indicată în declarația Guvernului ar fi inacceptabil de redusă și din aceste motive, a solicitat Curții să respingă propunerea Guvernului.

⁷ Legea nr. 151/2015 cu privire la Agentul guvernamental Publicat: 21.08.2015 în Monitorul Oficial Nr. 224-233

⁸ *Megadat.com SRL împotriva Moldovei*, cererea nr. 21151/04, hotărârea din 17 mai 2014.

Potrivit articolului 37 din Convenție există trei situații în care Curtea poate în orice etapă a procedurii, să decidă radierea de pe rol a unei cereri:

- a) reclamantul nu dorește să o mai mențină; sau
- b) litigiul a fost soluționat; sau
- c) din orice alt motiv constatat de Curte, continuarea examinării cererii nu se mai justifică.

La baza analizei de către Curte a declarației unilaterale privind acceptarea sau negarea acesteia există un șir de criterii neexhaustive, dintre care menționăm:

- Recunoașterea clară a unei încălcări a Convenției în privința reclamantului – cu indicarea explicită a naturii încălcării.
- Curtea refuză declarația unilaterală și dispune examinarea în continuare a cererii dacă respectarea drepturilor omului garantate prin Convenție și Protocoalele sale o cere.⁹
- Depunerea unei declarații trebuie să fie făcută în cadrul unei proceduri publice și contradictorii

Deci, în temeiul art. 37 (c) CEDO, chiar și în cazul în care reclamantul dorește continuarea examinării cauzei, însă Curtea constată că continuarea examinării cererii nu se mai justifică., aceasta poate radia de pe rol cererea respectivă, sau o parte a plîngerilor, în temeiul unei declarații unilaterale formulată de Guvernul pârât.

Spre exemplu în cauza *Sirbu c. Moldovei*, reclamantul Victor Sirbu a fost condamnat în anul 1998 la 24 ani de închisoare. În perioada 1998 până la înaintarea cererii în fața Curții reclamantul a fost deținut în Penitenciarele nr. 3, 5, 6, 9, 12, 13, 16, 15 și 17. Aparent, la momentul reclamantul nu se mai află în detenție. Potrivit reclamantului condițiile de detenție în toate penitenciarele erau inumane și degradante, în particular, hrana neadecvată, lipsa condițiilor de igienă, prezența paraziților, lipsa asistenței medicale etc. În fața Curții reclamantul s-a plâns în baza art. 6 CEDO de refuzul procurorului de a iniția urmărirea penală împotriva ofițerilor de poliție care presupus l-au maltratat. De asemenea, el s-a plâns în baza art. 8 CEDO coroborat cu art. 13 CEDO de refuzul la cererea sa de a fi examinat de un psihiatru și despre violarea dreptului său de a fi vizitat de familia sa. În continuare el s-a plâns în baza art. 10 CEDO despre lipsa ziarelor în penitenciar, iar în baza art. 14 CEDO că procurorii îl numeau criminal. În final, el s-a plâns în baza art. 3 CEDO de condițiile proaste de detenție. La 28 septembrie 2011 Guvernul Moldovei a propus să facă o declarație unilaterală prin care a recunoscut că a existat o violare a art. 3 CEDO din cauza condițiilor inumane și degradante în care reclamantul era deținut. Astfel, Guvernul a acordat reclamantului suma de 3,000 EURO cu titlu de orice prejudiciu. Deși, reclamantul a informat Curtea că nu este de acord cu suma propusă de Guvern, care, în opinia sa ar fi trebuit să-i achite suma de 65,000 EURO cu titlu de orice prejudiciu, Curtea a considerat că suma propusă de Guvern este adecvată și a decis radierea cererii pe acest capăt. Restul pretențiilor reclamantului au fost declarate inadmisibile ca nefondate.

În cauza *Megadat.com SRL v. Moldova* Curtea a statuat că nimic nu împiedică un Stat reclamat să depună o declarație unilaterală, la fel ca și în prezenta cauză, cu referire la procedura rezervată potrivit articolului 41.¹⁰ În acest scop, Curtea a examinat cu atenție de-

⁹ Există situații că deși cauza a fost reglementată sau reclamantul nu mai dorește să mențină cererea, Curtea poate continua examinarea cererii „dacă respectarea drepturilor omului garantate de Convenție o cere”. Un exemplu ar putea fi dezvoltarea jurisprudenței Curții, hotărârea *Karner c. Austriei*, 24 iulie 2003.

¹⁰ Compania reclamantă a declarat că, deoarece documentele sale au fost ridicate de către Centrul pentru Combaterea Crimelor Economice și Corupției, ea nu a putut să prezinte observații cu privire

clarația unilaterală a Guvernului pârât precum și a pretențiilor invocate de către compania reclamantă cu titlu de prejudiciu moral, material și costuri și cheltuieli și le-a considerat excesive în lumina jurisprudenței sale (*Oferta Plus SRL c. Moldovei*).¹¹ Ținând cont de constatările Curții și de quantumul despăgubirilor propuse de Guvern, care au fost considerate echitabile în prezenta cauză, Curtea a decis că nu mai este justificată continuarea examinării cauzei (articolul 37 § 1 (c)).¹²

Concluzii: În concluzie, procesul de soluționare amiabilă a litigiilor la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CtEDO) reprezintă un mecanism esențial pentru remedierea încălcărilor drepturilor fundamentale, având ca scop facilitarea unui acord între părți care să respecte standardele stabilite de Convenție și Protocoalele sale.

Este de remarcat că negocierea în cadrul soluționării amiabile este confidențială, iar observațiile și comunicările realizate în această etapă nu influențează procedura contencioasă ulterioară. CtEDO verifică dacă acordul respectă drepturile garantate de Convenție, fără a interveni în detaliile specifice ale acordului sau în condițiile stabilite de părți pentru compensație. Acest principiu de imparțialitate subliniază că CtEDO nu devine parte activă în negocieri și nu evaluează clauzele acordului decât din perspectiva respectării drepturilor fundamentale. În ceea ce privește satisfacția echitabilă, este evident că CtEDO nu poate interveni direct în condițiile acordului amiabil, dar se asigură că acordul respectă drepturile omului prevăzute de Convenție. Totuși, există o preocupare privind echitatea compensațiilor, în contextul în care sumele oferite în reglementările amiabile pot varia semnificativ și nu întotdeauna reflectă în mod adecvat gravitatea încălcărilor.

Analiza practicii CtEDO sugerează că reglementările amiabile sunt adesea utilizate pentru cazuri mai simple și repetitive, iar în cazurile de încălcare gravă a drepturilor fundamentale, soluționarea pe cale amiabilă poate fi de asemenea o opțiune. De asemenea, declarațiile unilaterale reprezintă un alt mecanism prin care guvernele pot recunoaște încălcarea și se angajează să ofere compensații, fiind reglementate de articolul 62A al Regulamentului Curții. Aceste declarații sunt examinate public și contradictoriu, iar acceptarea lor de către CtEDO depinde de satisfacția reclamantului și de adecvarea propunerii.

În final, deși reglementările amiabile și declarațiile unilaterale oferă soluții importante pentru remedierea încălcărilor drepturilor omului, ele nu abordează întotdeauna problemele sistemice și nu garantează o protecție completă a drepturilor fundamentale la nivel național. Aceste instrumente sunt, totuși, esențiale pentru promovarea unui sistem eficient de protecție a drepturilor omului și pentru asigurarea responsabilității statelor pârâte în fața CtEDO.

---

la prejudiciul material cauzat. Prin urmare, ea a cerut Curții rezervarea chestiunii cu privire la satisfacția echitabilă. Ținând cont de faptul că subiectul aplicării articolului 41 din Convenție nu a fost finalizat pentru luarea unei decizii, Curtea a rezervat acest aspect și a invitat Guvernul și compania reclamantă să prezinte, în termen de trei luni, observațiile lor scrise în acest sens și, în particular, să notifice Curtea referitor la orice acord la care ar putea ajunge.

¹¹ *Oferta Plus SRL c. Moldovei*, cererea nr. 14385/04, 12 februarie 2008, și *Dacia SRL c. Moldovei*, nr 3052/04, 24 februarie 2009).

¹² *Cauza Racu împotriva Moldovei (satisfacție echitabilă – de radiere)*, cererea nr. 13136/07, 20 aprilie 2010).

DOMENIUL DE APLICARE A MECANISMULUI DE EVALUARE A BIODIVERSITĂȚII

The scope of the biodiversity assessment mechanism

CZU: 57.02:502

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756368>

Irina PUNGA

Drd., Universitatea de Stat din Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6004-9338>

E-mail: iri.punga@gmail.com

Summary. In an era of constant change and adaptation to environmental challenges, biodiversity conservation is becoming a global priority. The globally implemented biodiversity assessment mechanism plays a crucial role in this fight. Aware of the importance of preserving natural diversity, Moldova has adopted the biodiversity assessment mechanism as an integral part of its international environmental commitments. This initiative, which has been incorporated into national legislation, reflects a growing global concern to maintain ecological balance and conserve natural resources for the benefit of future generations. In order to identify and manage potential threats to biodiversity and to focus assessment efforts on activities that pose a significant risk to biodiversity, we propose an analysis of the scope of the biodiversity assessment mechanism.

Key words: biodiversity assessment, Habitats Directive, Emerald Network, Natura 2000, sustainable development, environmental protection.

Introducere

Unul din pilonii legislativi orientați către conservarea remarcabilă a biodiversității și a habitatelor din întreaga Europă, impunând un set de cerințe specifice privind gestionarea cu strictețe a zonelor desemnate ca situri Natura 2000 este Directiva Habitate (92/43/CEE)¹. Acest instrument normativ, conceput pentru a atinge în mod consecvent și durabil obiectivele fundamentale ale protecției mediului, se materializează în principal în prevederile sale cheie, cu precădere art. 6 (3) al Directivei Habitate, prin care se instituie mecanismul legal de evaluare de mediu cunoscut pe plan internațional ca ”appropriate assessment” (evaluarea adecvată).

Raționamentul creării mecanismului de evaluare adecvată în cadrul Directivei Habitate reflectă preocuparea și responsabilitatea față de conservarea biodiversității și a ecosistemelor naturale. Principiile ce stau la baza acestui mecanism sunt orientate către garantarea unei dezvoltări durabile, care să echilibreze necesitățile umane cu protecția mediului și a speciilor sălbatice.

Obiectivele principale ale mecanismului de evaluare adecvată sunt:

1. *Protecția biodiversității:* recunoașterea importanței biodiversității și a habitatelor naturale pentru menținerea echilibrului ecologic. Într-un context global de schimbări cli-

¹ Directiva nr. 92/43/CEE a Consiliului din 21 mai 1992 privind conservarea habitatelor naturale și a speciilor de faună și floră sălbatică, in: Jurnalul Oficial al Uniunii Europene nr. L 206 din 22 iulie 1992.

matice și de pierdere accelerată a biodiversității, protecția acestora devine esențială pentru conservarea resurselor naturale și a funcțiilor ecosistemelor.

2. *Prevenirea impactului negativ*: anticiparea și prevenirea impactului negativ al proiectelor umane asupra siturilor Natura 2000. Evaluarea oferă o abordare proactivă, identificând potențialele riscuri și propunând măsuri de mitigare înainte ca daunele să devină ireversibile.

3. *Asigurarea transparenței decizionale*: luarea deciziilor informate bazate pe date științifice și expertiză. Mecanismul de evaluare adecvată furnizează informații esențiale autorităților competente, societății civile și factorilor de decizie, contribuind la transparență și responsabilitate în procesul decizional.

4. *Promovarea dezvoltării durabile*: utilizarea durabilă a resurselor naturale și menținerea echilibrului ecologic, inclusiv asigurarea echilibrului între progresul economic și respectarea limitelor resurselor naturale.

Prin urmare, mecanismul de evaluare adecvată reprezintă un instrument esențial în eforturile Uniunii Europene de a îndeplini angajamentele sale față de conservarea biodiversității și asigurarea unui viitor durabil pentru ecosistemele naturale și comunitățile umane.

În contextul global al conservării biodiversității, siturile naturale protejate reprezintă piloni esențiali în eforturile de menținere a echilibrului fragil al ecosistemelor. În timp ce țările membre ale Uniunii Europene au implementat cu succes rețeaua Natura 2000 pentru a proteja habitatele și speciile sălbatice, statele non-UE au identificat în rețeaua Emerald o continuitate a acestor eforturi cruciale de conservare.

Confirmarea acestui fapt se regăsește în art. 2 al Legii nr. 94/2007 privind rețeaua ecologică², conform căruia Rețeaua Emerald este o rețea ecologică compusă din zone speciale de conservare, făcând parte din rețeaua ecologică națională și reprezentând extinderea în țările ne-membre ale Uniunii Europene a rețelei ecologice europene coerente de zone speciale de conservare „NATURA 2000”. Prin urmare, rețeaua Emerald rămâne un element vital în efortul global de conservare a biodiversității, constituind o punte între statele membre UE și cele non-UE pentru promovarea sustenabilității și îngrijirea diversității naturale a planetei.

În Republica Moldova, punerea în aplicare a unui mecanism de evaluare adecvată, sau așa cum este prevăzut în legislația națională: ”evaluarea biodiversității”, a reprezentat o inițiativă legislativă deosebit de semnificativă. Acest mecanism a fost oficial instituit la nivel național la sfârșitul anului 2022 și a devenit funcțional în octombrie 2023, prin transpunerea prevederilor art. 6 alin. (3) și (4) ale Directivei Habitare în cadrul legislației naționale și anume:

- Legea nr. 94/2007 cu privire la rețeaua ecologică;
- Legea nr. 86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului;³
- Legea nr. 11/2017 privind evaluarea strategică de mediu⁴.

Potrivit Legii nr. 94/2007, *evaluarea biodiversității* este definită drept evaluarea potențialului impact semnificativ al implementării unui document de politici și planificare și al activității planificate asupra siturilor Emerald.

² Legea nr. 94/2007 cu privire la rețeaua ecologică, în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2007, nr. 90–93, art. 395. În vigoare din 29.06.2008.

³ Legea nr.86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului, în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2014, nr. 174-177 art. 393. În vigoare din 04.01.2015.

⁴ Legea nr.11/2017 privind evaluarea strategică de mediu, în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr. 109-118 art. 155. În vigoare din 07.04.2018.

Rezultate:

Pentru a pătrunde în inima mecanismului de evaluare a biodiversității, este imperativ să disecăm în detaliu domeniul său de aplicare. Acesta se conturează în lumina prevederilor art. 6 (3) al Directivei Habitate, care furnizează cadrul esențial pentru identificarea și evaluarea planurilor sau proiectelor susceptibile de a afecta semnificativ siturile Natura 2000. Conform acestui articol: orice plan (document de politici și planificare) sau proiect (activitate planificată) care nu are o legătură directă cu sau nu este necesar pentru gestionarea sitului, dar care ar putea afecta în mod semnificativ aria, per se sau în combinație cu alte planuri sau proiecte, trebuie supus unei evaluări adecvate a efectelor potențiale asupra sitului, în funcție de obiectivele de conservare ale acestuia din urmă [...].

Una dintre condiționalitățile esențiale stipulate de Directiva Habitate, reglementată de art. 6, alin. (3), prevede că: „În funcție de concluziile evaluării respective și în conformitate cu dispozițiile alineatului (4), autoritățile naționale competente aprobă planul sau proiectul doar după ce au constatat că nu are efecte negative asupra **integrității** sitului respectiv și, după caz, după ce au consultat opinia publică.”

Deși termenul „integritatea sitului” nu este definit în mod explicit de Directiva Habitate, acesta trebuie interpretat în sensul prezenței și funcționalității structurii ecologice a sitului, în conexiune cu funcțiile sale ecologice referitoare la obiectele de conservare ale sitului - tipurile de habitate și/sau speciile pentru care situl a fost desemnat. Prin urmare, în contextul comun al Uniunii Europene, se consideră că menținerea integrității sitului impune excluderea completă a probabilității unui impact semnificativ advers al unui plan sau proiect specific. Dacă există măcar o probabilitate ca una dintre obiectele de conservare ale sitului să fie afectată în mod negativ de planul sau proiectul respectiv (chiar și în absența unui impact asupra altui obiect de conservare în cadrul aceluși sit), se consideră că integritatea sitului ar fi afectată semnificativ advers, iar planul sau proiectul respectiv nu ar trebui autorizat (cu excepția cazului în care procedura din art. 6 (4) este aplicabilă).

Amplerea evaluării adecvate în conformitate cu Directiva Habitate impune evaluarea efectelor unui plan sau proiect asupra tuturor siturilor teoretic susceptibile de a fi afectate, indiferent de locația activităților planificate (inclusiv dacă acestea se află în interiorul, în apropiere sau la distanță de un sit Natura 2000). Acest proces trebuie să acopere atât efectele directe, cât și cele indirecte ale planului sau proiectului în orice etapă a implementării acestuia.

Din această perspectivă practică, evaluarea adecvată este realizată pentru orice sit Natura 2000 care teoretic ar putea fi afectat de un plan sau proiect, iar în cadrul acestor situri, evaluarea se realizează separat pentru fiecare obiect de conservare al sitului.

Aceeași abordare europeană a fost integrată în legislația națională. Astfel, potrivit art. 12⁶ al Legii nr. 94/2007 cu privire la rețeaua ecologică, obiectul mecanismului de evaluare a biodiversității este multiplu și cuprinde:

(1) Orice document de politici și planificare, precum și modificările aduse unor astfel de documente care, fie individual, fie în combinație, pot avea un impact semnificativ asupra siturilor Emerald și care nu au o legătură directă cu gestionarea obiectivelor de conservare a siturilor Emerald sau nu sunt necesare pentru gestionarea respectivă sunt supuse evaluării biodiversității, în conformitate cu prevederile Legii nr. 11/2017 privind evaluarea strategică de mediu.

(2) Orice activitate planificată, fie individual, fie în combinație cu alte activități, care poate avea un impact semnificativ asupra siturilor Emerald și care nu are o legătură directă

cu gestionarea obiectivelor de conservare a siturilor Emerald sau nu este necesară pentru gestionarea respectivă este supusă evaluării biodiversității, în conformitate cu prevederile Legii nr. 86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului.

Atât din prevederile Directivei Habitare cât și din prevederile naționale desprindem de asemenea, că documentul de politici și planificare sau activitatea planificată trebuie să fie evaluat împreună cu orice alt document de politici și planificare sau activitatea planificată care ar putea avea efecte cumulative asupra siturilor Emerald. Această cerință reprezintă una dintre aspectele cele mai complexe ale evaluării biodiversității, deoarece datele privind astfel de documente de politici și planificare sau activități planificate lipsesc adesea sau sunt dificil de obținut (este de remarcat că efectele cumulative pot rezulta și din documente de politici și planificare sau activități planificate complet diferite de cele analizate). În plus, în multe situri ale căror condiții nu au fost favorabile de la momentul desemnării lor, este necesar să se ia în considerare fenomenul cunoscut sub denumirea de «preîncărcare», reprezentând efectele activităților anterioare sau actuale, precum agricultura regulată și fertilizarea, care nu necesită aprobare.

În ceea ce privește activitățile planificate ce pot face obiectul evaluării biodiversității, constatăm faptul că domeniul de aplicare a evaluării biodiversității este mai larg ca cel al evaluării impactului asupra mediului reglementat de Legea nr. 86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului. Astfel, activitățile enumerate în anexele nr.1 și 2 la Legea nr. 86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului trebuie să fie întotdeauna evaluate în ceea ce privește potențialul impact semnificativ asupra siturilor Emerald. Cu toate acestea, **orice altă activitate planificată** care nu este specificată în Legea nr. 86/2014 privind evaluarea impactului asupra mediului trebuie să facă, de asemenea, obiectul evaluării biodiversității, dacă nu poate fi exclusă cu certitudine existența unui impact negativ asupra oricărui sit Emerald. Singura excepție de la această regulă o reprezintă activitățile planificate care au o legătură cu, sau sunt necesare pentru gestionarea siturilor Emerald.

Scopul evaluării biodiversității este de a identifica și de a exclude de la implementare **orice activitate planificată** care poate avea un impact semnificativ asupra sitului Emerald. Necesitatea efectuării evaluării biodiversității se determină în baza principiului precauției. Aceasta înseamnă că Agenția de Mediu, în calitate de autoritate competentă, trebuie să fie absolut sigură că activitatea planificată în cauză va avea sau nu un impact semnificativ asupra oricărui sit Emerald. Prin urmare, inițiatorii trebuie să furnizeze în cererea lor cât mai multe date și informații posibile, în special, în cazul în care sunt convinși că impactul activității planificate asupra siturilor Emerald este nesemnificativ sau chiar lipsește în totalitate. Atâta timp cât nu se poate exclude, cu certitudine, pe baza unor elemente obiective, că activitatea planificată afectează situl în cauză în mod semnificativ, fie separat, fie în combinație cu alte activități existente și/sau aprobate, Agenția de Mediu este obligată să dispună efectuarea evaluării biodiversității.

În contrast cu proiectele și planurile care intră în domeniul de aplicare a acestei evaluări, există și acele proiecte și planuri care sunt exceptate de la evaluarea biodiversității. Aceste proiecte și planuri reies din prevederile art. 6 (1) al Directivei Habitare, care statuează necesitatea stabilirii unor măsuri adecvate pentru gestionarea siturilor Natura 2000, subliniind esența acestora pentru atingerea obiectivelor de conservare. Astfel, în această perspectivă, proiectele și planurile exceptate de la evaluarea biodiversității sunt cele care:

a) servesc direct gestionării siturilor și reprezintă inițiative menite să amelioreze starea de conservare a speciilor și habitatelor din interiorul acestora;

b) sunt strâns legate de gestionare și deși nu au ca scop primar administrarea directă a siturilor Natura 2000, au un impact semnificativ asupra acestora.

În conformitate cu prevederile articolului 6 (1) al Directivei Habitate, gestionarea eficientă a siturilor Natura 2000 impune stabilirea de măsuri adecvate pentru fiecare dintre acestea. Aceste măsuri reprezintă un element esențial pentru atingerea obiectivelor de conservare stabilite pentru fiecare sit în parte.

Este crucial să subliniem că procesul de stabilire a măsurilor de gestionare devine complex sau chiar imposibil în absența unor obiective de conservare bine definite pentru sit. Deși, Directiva Habitate a omis să impună explicit această obligație de stabilire a obiectivelor, Comisia Europeană a insistat asupra necesității stabilirii obligatorii a obiectivelor de conservare și măsurilor pentru toate siturile Natura 2000 din Uniunea Europeană⁵.

În majoritatea statelor membre ale UE, obiectivele și măsurile corespunzătoare sunt incluse în cadrul planurilor de gestionare a sitului, indiferent de denumirea acestora în țările respective. Aceste documente, elaborate pe termen mediu (de obicei pentru 10 ani), au rolul de a stabili obiectivele și măsurile necesare pentru menținerea pe termen lung a obiectelor de conservare, adică a tipurilor de habitate și specii enumerate în Directivele Habitate și Păsări.⁶ Statele membre ale Uniunii Europene au libertatea de a adopta obiective de conservare mai ambițioase, fie în privința extinderii ariei/populației, fie în ceea ce privește calitatea (gradul de conservare) a anumitor tipuri de habitate și specii. Această abordare devine frecventă în situațiile în care obiectul de conservare se află într-o stare precară la momentul desemnării sitului, și pentru asigurarea menținerii sale pe termen lung, se impune o intervenție de restaurare sau îmbunătățire specifică.

Procesul de stabilire a obiectivelor de conservare în termeni de „menținere” sau „îmbunătățire și restaurare” (alături de o cuantificare adecvată) are implicații semnificative asupra procedurii de evaluare a biodiversității. Astfel, planurile de gestionare a sitului care cuprind atât obiective clar definite, cât și măsuri relevante devin documente esențiale pentru gestionarea directă a sitului Natura 2000. Având în vedere că aceste planuri beneficiază de susținerea solidă a datelor științifice și a expertizei specializate, ele exclud necesitatea unei evaluări adecvate suplimentare.

Planurile de gestionare, în special pentru zonele protejate la scară mare, conțin nu doar măsuri care servesc direct gestionării sitului din punctul de vedere al conservării, ci și (multe) alte aspecte adiacente. Adesea, astfel de planuri conțin activități care nu sunt direct necesare pentru gestionarea sitului și uneori au chiar caracter comercial (de obicei exploatarea forestieră în zonele tampon pentru a obține resurse pentru administrația acestor zone protejate sau gestionarea vizitatorilor). Dacă acesta este cazul, acele măsuri ale planului de gestionare care nu servesc direct gestionării conservării a sitului ar trebui să fie supuse evaluării biodiversității, deoarece pot pune în pericol obiectivele de conservare ale sitului.

Totodată, reieșind din faptul că planurile de gestionare a siturilor sunt adoptate pe o perioadă mai lungă, ele nu pot anticipa evenimente naturale precum furtuni, alunecări de teren, incendii etc. Dacă un astfel de eveniment are loc, este nevoie să se re-

⁵ Comunicarea Comisiei. Evaluarea planurilor și proiectelor în raport cu siturile Natura 2000 Orientări metodologice privind dispozițiile articolului 6 alineatele (3) și (4) din Directiva 92/43/CEE privind habitatele. (2021/C 437/01). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52021XC1028\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52021XC1028(02)).

⁶ Directiva 79/409/CEE a Consiliului din 2 aprilie 1979 privind conservarea păsărilor sălbatice, publicată în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene L103 din 25 aprilie 1979.

medieze consecințele acestor dezastre și să se ia măsuri neplanificate în planul de gestionare, dar necesare pentru menținerea sitului și a obiectelor sale de conservare. Aceasta este a doua categorie de măsuri menționată în prima propoziție a art. 6 (3) din Directiva Habitate, care este, de asemenea, scutită de evaluarea biodiversității. Există două abordări distincte în conservarea siturilor Natura 2000/Emerald, conform prevederilor din art. 6 (1) și 6 (2) ale Directivei Habitate. Aceste dispoziții impun o responsabilitate activă în ceea ce privește aceste situri, cu scopul de a preveni deteriorarea obiectivelor de conservare și de a le menține pe termen lung. Așa cum se specifică în art. 6 (1), gestionarea adecvată a siturilor este esențială pentru atingerea obiectivelor de conservare. În paralel, acestea trebuie să fie protejate împotriva intervențiilor care ar putea afecta negativ integritatea lor, conform art. 6 (2).

Este crucial să subliniem că interpretarea obișnuită a art. 6 (2) ca o obligație de a preveni schimbările naturale în situri, cum ar fi cele rezultate din succesia naturală, de fapt, reprezintă o „dispoziție de tranziție” către o altă responsabilitate, și anume cea reactivă, stipulată în art. 6 (3) și 6 (4) ale Directivei Habitate. Aceasta constă în evaluarea și prevenirea impactului negativ al planurilor sau proiectelor asupra siturilor, asigurând astfel că intervențiile umane nu compromit integritatea ecologică a acestor zone protejate.

Teoretic, există probabilitatea ca anumite documente de politici și planificare și activități planificate să aibă consecințe semnificativ pozitive pentru un sit. Cu toate acestea, în practică, astfel de cazuri sunt rare, deoarece măsurile propuse pentru restaurarea sau îmbunătățirea siturilor sunt de obicei integrate în planurile de gestionare a sitului Emerald. Este dificil de conceput un document de politici și planificare sau activitate planificată care să nu facă parte din gestionarea sitului și, în același timp, să aducă o îmbunătățire semnificativă sitului. Prin urmare, în practică, procedura de evaluare a biodiversității devine crucială pentru documentele de politici și planificare și activitățile planificate care pot afecta negativ biodiversitatea siturilor Emerald, iar acest proces contribuie la identificarea și gestionarea riscurilor asociate implementării acestora. Activitățile planificate precum extinderea infrastructurii, dezvoltarea urbană sau exploatarea resurselor naturale necesită o atenție specială în cadrul evaluării biodiversității pentru a asigura compatibilitatea lor cu obiectivele de conservare ale siturilor Emerald.

Concluzii

Abordarea diferențiată între documentele de politici și planificare și activitățile planificate exceptate de la evaluarea biodiversității și cele care fac obiectul acestei evaluări reflectă complexitatea și diversitatea implicațiilor asupra biodiversității. Menținerea echilibrului între facilitarea implementării măsurilor de conservare și protecția siturilor Emerald de impactul negativ al unor documente de politici și planificare și activități planificate reprezintă o provocare esențială pentru gestionarea durabilă a acestor situri. Prin evaluarea biodiversității a documentelor de politici și planificare și activităților planificate, se asigură că intervențiile umane în aceste ecosisteme sensibile sunt în concordanță cu principiile durabilității și conservării pe termen lung.

**ФЕНОМЕН «ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ» В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА:
РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**
*The phenomenon of «the law-governed state» in the Republic of Moldova:
realities, problems, perspectives*

UDC: 342(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756355>**Юліана ГЕРМАН**

Докторант, Державний педагогічний університет

імені Іона Крянге; Магістр права

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8717-7092>E-mail: julianagerman777@gmail.com

Summary. Analysis of the phenomenon of the law-governed state in the Republic of Moldova, in the current period (in the conditions of turbulence and unstable geopolitics), and research of this phenomenon in the ensemble, allow us to talk about the high degree of relevance and scientific novelty of the study in the complex. We mention, that the law-governed state is often associated with the concept of separation of powers, which are independent and limit each other in the interest of citizens and justice. In 1748, the study “On the spirit of the laws” was published by Ch. Montesquieu, which transformed people’s consciousness. Over the centuries, in Europe this theory was supported by several followers, but with certain modifications and interventions for improvement. In Kant’s studies, as in the works of other scientists, jurists, philosophers who preceded him, the issue of the rule of law is addressed and analyzed. I. Kant contrasted the ideal of the state of the law-governed state (Rechtstaat) with the paternalistic state (imperium paternale). Thus, the idea of constitution of law appeared long before. At the turn of the 1980s–1990s, in the Republic of Moldova this idea received constitutional recognition later (article 1 from the Constitution of the Republic of Moldova, 1994). At the national level, the sustainability of the state of law depends on the perception of legality as a cultural value. A number of jurists believe that the law-governed state implies not only responsibility citizens to the state, but also the responsibility of the authorities to the population and its subordination to the interests of society. Among the most important principles, jurists usually highlight the law-governed state, equality, the feasibility of legal requirements and the protection civil rights and liberties. At the same time, the implementation of this ideal (standard) in each state had many individual characteristics, premises, due to historical customs and traditions. However, currently in the Republic of Moldova, the arbitrariness of officials, criminality and the violation of the rights and freedoms of citizens are widespread.

Key words: law-governed state, principles, human rights, rule of law, categorical imperative, moral law, project of eternal peace.

Вступ

Проблема правової держави залишається актуальною і на сьогоднішній день не лише на рівні науки, а й у практичній діяльності всіх сучасних держав¹. Зазначимо, що теорія правової держави – це не застигла догма, тому що явище правової держа-

¹ Iuliana Gherman, Fenomenul statului de drept în Republica Moldova: realități, probleme, perspective, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ed. 8, 8-9 februarie 2024, Chișinău. Iași – Chișinău-Lviv: 2024, Ediția 9, p. 177.

ви постійно еволюціонує, розвивається, переосмислюється та наповнюється новим змістом у міру появи моральних законів, традицій та накопичення досвіду у сфері політичної життєдіяльності.

В основі сучасних концепцій правової держави лежать ідеї відомих мислителів античності (Аристотель, Платон, Сократ, Демокріт, Цицерон та ін.) та європейських просвітителів, філософів та правознавців –XIX століть (Гроцій, Спіноза, Локк, Дідро, Руссо, Монтеск'є, Кант та ін.). Як висновок, виходячи з філософії І. Канта (а саме це знайдено в «Метафізичних засадах вчення про право») ми спробували сформулювати наступний імператив права: «Вчиняй зовні так, щоб вільний прояв твого свавілля був сумісний зі свободою кожного, відповідно до загального закону» [переклад автора]. Організація зовнішньої свободи громадян передбачає те, що Кант називає правовою державою. Кант називає свій моральний закон – категоричним імперативом. Це пов'язано з тим, що сам закон походить з розуму. За Кантом зміст категоричного імперативу полягає в одній простій фразі – «повинен, тому що повинен (мусить)» [переклад автора].

Концепція Вічний мир – відома утопічна ідея Епохи Просвітництва. У XVIII столітті висуваються унікальні проекти вічного миру Канта («До вічного миру», 1795), але й зустрічаються в роботах Адама Сміта, Лессінга, Гердера, Бенґама та ін. В даний час згадані концептуальні основи Вічного миру у правовій державі як ніколи актуальні, на фоні воєнних дій в Україні в результаті довготривалої російської агресії (специперації у вигляді справжньої страшної війни). Як бачимо, мир та спокій громадянам в українській правовій державі не може забезпечити ніхто, ані президент, ані міжнародні організації, не дивлячись на положення Конституції України² (1996) [цитовання із тексту Конституції]:

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

З прийняттям Конституції Республіки Молдова³ (1994), забезпечення права і свободи людини, громадянський мир і злагоду було визнано пріоритетними РМ як правової держави. Такий зміст преамбули та ст. 1, ст. 4, ст. 6-7 (а також розділу II «Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale»).

Лейтмотив конституційних норм – визнання людини та її прав і свобод найвищою цінністю. Встановлено: визнання, дотримання та захист прав і свобод людини – це обов'язок правової держави, вони є безпосередньо діючими та визначають зміст та застосування законів, діяльність усіх державних органів та забезпечуються правосуддям. Такий основний конституційний імператив.

² Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 17.08.2024).

³ Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994./ Monitor Oficial al Republicii Moldova Nr. 1 от 12.08.1994. Chișinău: FarmecLux, 2018 (F.E.-P. „Tipografia Centrală”). 80 p.

Розумінню цього імперативу та характеристики гарантій прав і свобод людини присвячено останніми роками багато книг та наукових статей, проведено сотні конференцій та семінарів.

Підкреслимо, що правова держава покликана піклуватися не лише про права і свободи в їхньому суто індивідуалістичному аспекті. Велике значення та колективні права – права на національне самовизначення, забезпечення прав представників усіх меншин, націй. Виправдано і необхідність забезпечення права кожного на якісну освіту та сприятливе екологічне середовище тощо. Визнаємо, що зміни у руслі демократії у свідомості та поведінці громадян Республіки Молдова (далі – РМ) відбуваються дуже повільно. Потрібно, щоб закон був справедливим до всіх однаково. Ще один аспект проблеми — посилення обов'язку держави у сфері забезпечення прав та свобод людини та гарантія безпеки кожної особи. З юридичної точки зору слід відзначити важливість законів про доступ до інформації, діяльності державних та муніципальних органів, про вибори, державну та муніципальну службу та ін.

Потрібно усвідомити наступне, незважаючи на відомі правові доктрини, судження та теорії філософів, існує універсальний закон, який застосовується в сформованій правовій державі – «Моє право починає закінчуватися саме там, де воно починає зазіхати на права інших». Зазначимо, що, на думку Г. Костаки, Конституція РМ є основою безпеки особистості в правовій державі. Водночас невід'ємною для сучасної демократичної конституції є її правозахисна функція. Звернемося детальніше до ідеї правової держави І. Канта.

Іммануїл Кант (1724–1804) – професор Кенігсберзького університету, засновник німецької класичної філософії, правовий мислитель епохи Просвітництва. Іммануїл Кант, прихильник договірної теорії походження держави, бачив мету держави не «у досягненні щастя кожним громадянином суспільства», як Аристотель, а у формуванні стану найбільшої відповідності державного устрою правовим розпорядженням. Кант став основоположником ціннісного підходу до права. Поняття права трактується мислителем виключно як поєднання примусу зі свободою особи: право – це сукупність умов, у яких свавілля однієї особи сумісне із свавіллям іншого з погляду загального закону свободи. Отже, право Канта зводиться до системи законів, тобто, до права об'єктивного. У цьому природне право називається мислителем правом приватним, а право позитивне – публічним правом⁴. На правові та політичні погляди Канта вплинули теорії та ідеї французьких просвітителів – Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та ін. Кант спирався й на праці раціоналістів (таких як – Б. Спіноза, Р. Декарт) та представників емпіризму (Дж. Берклі, Д. Юм, Дж. Локк). Канту вдалося вивести філософію з глухого кута, в який вона зайшла в суперечці між раціоналістами та емпіриками. Серед основних робіт І. Канта назвемо такі праці: «Критика чистого розуму» (1781); «Критика практичного розуму» (1788); «Критика можливості судження» (1790); «До вічного миру» (1795 р.); «Метафізика вдач» (1797 р.); «Про приказку “Може це й правильно теоретично, але не годиться для практики» (1793 р.).

І. Кант велике значення надавав моралі, моральним законам, тому його ще називають «філософом моралі». У зв'язку з цим Кант запровадив поняття категоричного імперативу – правила належної поведінки, яке пов'язане з досягненням конкретної мети. Значення категоричного імперативу полягає в обов'язковості «боргу перед люд-

⁴ О.М. Беляева, Политико-правовые воззрения И. Канта, in: Вестник Пермского университета. Выпуск 1 (23) 2014. <http://www.jurvestnik.psu.ru> (дата звернення: 03.04.2024).

ством», неухильності виконання і підпорядкування зобов'язань⁵. Категоричний імператив І. Кант називав «законом моральної свободи» та вживав ці поняття як синоніми. Категоричному імперативу Кантом був протиставлений гіпотетичний імператив – це «правило, яке людина встановлює для того, щоб досягти конкретної мети». І. Кант запропонував кілька формулювань категоричного імперативу (тобто морального закону):

– роби тільки згідно з такою максимою, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала всесвітнім законом;

- роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своєму обличчі, і в особі всякого іншого так само, як до мети, і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу⁶.

У «Критиці практичного розуму» І. Кант запроваджує поняття моральності та легальності вчинку. Водночас Кант чітко усвідомлював недостатність категоричного імперативу як регулятора людської поведінки та вихід бачив у праві.

Таким чином, у своїх працях Кант, як і його попередники, піднімає та аналізує феномен правової держави. Мислитель протиставив ідеал правової держави – *Rechtsstaat* – патерналістській державі – *Imperium paternale*. Згідно з І. Кантом, метою держави є не благо (не щастя) кожного підданого. Поняття «загальне благо» або «спільне добро» [переклад автора], з погляду Канта, перестало бути правовим принципом, оскільки може бути реалізовано повсюдно і розуміється кожним громадянином по-своєму. Отже, правова держава має гарантувати підданам громадянську свободу, а не дбати про добробут окремих громадян.

І. Кант розвивав антиетатистську традицію⁷ в інтерпретації держави як «нічного сторожа», обмеживши сферу державного регулювання, насамперед, функцією правового захисту інтересів приватного власника та вивівши з переліку функцій держави виховну, соціальну та інші функції. Ідеальними формами правління Кант називав парламентську республіку та конституційну монархію з поділом влади. Потрібно наголосити, що принцип поділу влади Кант трактував не в контексті ідеї «контролю та балансу», так званої системи стримувань і противаг, а функціонально⁸. Тобто три гілки влади доповнюють одна одну «для досконалості» і жодна з гілок влади не може прийняти на себе функції іншої. Теорія поділу влади може бути представлена як судження в силіогізмі: «велика посилка, що містить закон загальним чином об'єднаної волі; менша посилка, що містить у собі веління надходити, тобто принцип поведінки під цю волю, і висновок, що містить у собі судові рішення (вирок) щодо того, що в даному випадку відповідає праву»⁹.

Прагнення людства заборонити війни і пропагувати повсюдний світ перегукується з давнину. Ідея вічного миру займала мислителів як античності і середньовіччя, а й користувалася величезною популярністю серед вчених і державних діячів під час буржуазних революцій. Проблемі встановлення миру Кант також присвятив окрему роботу – «До вічного миру» (1795), яка мала великий успіх у сучасників. І. Кант виділив

⁵ *История политических и правовых учений* / под ред. О.Э. Лейста и В.А. Томсинова. М.: Зерцало, 2009, с. 348.

⁶ М.Н. Марченко, И.Ф. Мачин, *История политических и правовых учений*. М.: ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2007, с. 204.

⁷ Система поглядів, проти концепції держави.

⁸ Р.Т. Мухаев, *История политических и правовых учений*. М.: Приор-издат, 2004, с. 305.

⁹ *История государственно-правовых учений: хрестоматия* / авт.-сост. С.В. Липень; под общ. ред. В.В. Лазарева. М.: Спарк, 2006, с. 309.

шість попередніх (прелімінарних) умов та чотири основні (дефінітивні) умови, необхідні для встановлення вічного миру. Серед прелімінарних було названо такі умови:

1) при укладанні мирного договору не повинні зберігатися таємні підстави для розпалювання війни, а саме, не можна включати до тексту договору ті положення, які можуть поновити воєнні дії між сторонами;

2) не можна дарувати, успадковувати, передавати як посаг і т.д. територію чи частину території держави (а тепер подивимося на ситуацію з Кримом, Донбасом та іншими територіями України, та звичайно, ситуація в Придністров'ї);

3) постійні армії мають бути розпущені (напевно, про розпущення армій та припинення виготовлення зброї, у тому числі ядерної, ми можемо тільки мріяти);

4) забороняються державні позики, взяті на фінансування та проведення військових дій;

5) неприпустиме втручання однієї держави у внутрішню політику іншої держави;

б) військові дії не повинні вестися такими засобами, які б підривали довіру сторін у майбутньому. Наприклад, засилання таємних убивць, отруйників, порушення умов капітуляції, підбурювання до зради у державі ворога та інших.

Вчення Канта про право і державу та його вплив на подальшу політико-правову думку у світі є найвищим ступенем у розвитку західноєвропейської політико-правової думки XVIII століття¹⁰. Варто зазначити, що перелічені умови, сформульовані мислителем, не втрачають і не повинні втратити своєї величезної значущості для Молдови, України та інших країн й досі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблеми становлення правової держави Республіки Молдова були досліджені до цього часу багатьма авторитетними молдовськими вченими: Андрей Негру, Георге Костакі, Іон Гучак, Борис Негру, Борис Сосна, Александру Сосна, Віталіє Гамурарі, Александру Арсені, Георге Аворнік, Кароліна Будуріна-Горячі, Світлана Чеботарь, Аліна Цуркану та ін. Зрозуміло, за нашими спостереженнями і цілого ряду молдовських вчених (Г. Костакі, Б. Негру, В. Гамурарі та ін.) не кожна держава, яка називає себе або проголошує себе «правовою», насправді є такою і досягає своєї мети.

Існування справжньої демократичної держави залежить від виконання певних умов та вимог на належному рівні, які не можна нехтувати при розгляді проблем становлення правової держави. Воно не повинно приймати довільне вираження волі будь-якої певної гілки влади, сили чи групи, осіб. Закон повинен являти собою синтез інтересів всього народу та вираження загальної волі. Закон, який закріплює несправедливість, є зловживання і немає нічого спільного з верховенством права та змістом правової держави, суперечачи безпосередньо з самим поняттям права.

Беручи до уваги формальне визнання, можна зробити висновок, що Республіка Молдова взяла на себе зобов'язання щодо встановлення правової держави, прямо погодившись із вищезгаданими конституційними нормами. У той самий час слід пам'ятати, що завдяки існуванню конституційних текстів, що закріплюють елементи верховенства права, воно себе не створить. Аналіз процесу встановлення верховенства права у різних суспільствах демонструє його складність й виникнення низки труднощів.

¹⁰ О.М. Беляева, Политико-правовые воззрения И. Канта, в: Вестник Пермского университета. Выпуск 1 (23) 2014. <http://www.jurvestnik.psu.ru> (дата звернення: 03.04.2024).

Правова держава може і має бути побудована саме для того, щоб дати людям мир і безпеку, на які вони заслуговують, дати людям можливість зростати і розвиватися, надати можливість здійснювати свої права та громадянські свободи. Побудові такої держави в Республіці Молдові заважає передусім те, що потрібна консолідація нашої державності.

Ми як єдина молода держава з'явилися на карті світу через розпад СРСР. Із самого початку ми зіштовхнулися із сепаратизмом та іншими серйозними проблемами, незважаючи на невелику територію. Восени 1990 року територію Республіки Молдова було розчленовано, утвердившись у регіоні ліворуч – Придністров'я сепаратистський режим шляхом утворення так званої Молдовсько-Придністровської республіки зі столицею у місті Тираспіль. Придністровська проблема продовжує турбувати молдавський політичний клас Молдови й з'являється день у день на порядку денному у низці міжнародних форумів, зауважує молдовський юрист Борис Негру¹¹.

1. Тому першою умовою становлення правової держави в Республіці Молдова є зміцнення території та державності. Очевидно, що процес становлення правової держави в Республіці Молдова буде зосереджений на засадах сучасного функціонування держави, а саме:

1. принцип поділу та взаємодії влади;
2. принцип політичного та ідеологічного плюралізму;
3. принцип демократії;
4. принцип законності, науковий принцип та ін.

2. Друга умова, це збереження миру та захист громадян. Одним із найважливіших демократичних досягнень, зумовлених реформами в Республіці Молдова та реалізацією концепції судово-правової реформи, є створення Конституційного суду як єдиного органу національного конституційного правосуддя.

Але наявність всіх ознак чи більшої частини ще означає, що правова держава РМ побудовано.

У демократичному суспільстві для належного функціонування системи усі громадяни повинні брати участь у процесі ухвалення рішень. Однак у більшості випадків всі найважливіші рішення приймаються лише людьми, які мають більшу владу впливу або державну владу, у яких на першому місці свої інтереси, користь та вигода.

У квітні 2024 року автором було проведено опитування учнів та студентів деяких груп із коледжу та університету Міжнародного Незалежного університету Молдови. Ми підраховали результати відповідей однієї з груп коледжу при цьому університеті та відобразили їх, чим були здивовані.

Чим пояснити низьку залученість громадян до прийняття рішень, які становлять суспільний інтерес? Які засоби ми можемо запропонувати для зниження громадянської апатії та зміцнення громадянської позиції?

Фрагмент узятий з програми Фонду Східної Європи про довіру громадян до влади.

«...Існує причинно-наслідковий зв'язок між рівнем довіри та рівнем благополуччя у суспільстві. Однак чим більше населення довіряє владі, це відображає той факт, що влада краще реагує на потреби та проблеми, з якими стикаються спільноти, та забезпечують кращий перерозподіл ресурсів, які існують у співтоваристві, в державі.

---

¹¹ Boris Negru, Problemele constituirii statului de drept în Republica Moldova, in: Teoria și practica administrării publice, 22 mai 2012, Chișinău: Academia de Administrare Publică, 2011, pp. 116-118.

Потрібні значні зусилля для просування справжньої державної політики, яка боротиметься з корупцією та забезпечуватиме довіру до інститутів...».

«Апатія – одна з останніх чеснот вмираючого суспільства», – стверджував Аристотель. І справді, якщо пошукати коріння апатії та нігілізму громадян у сучасній правовій державі, то розуміємо, що джерелом апатії може бути почуття безпорадності більшості населення у боротьбі з несправедливістю та анархізмом у суспільстві¹².

Результати проведеного опитування насторожують нас щодо оцінок демократичного процесу та встановлення правової держави в Республіці Молдова. Як ми бачимо, з отриманих відповідей учнів, першочерговою проблемою є трактування/знання громадянами визначень і принципів правової держави як ідеалу держави.

Ми досі не знаємо і не досліджували досконально, що громадяни та особливо молодь розуміють під назвою «правова держава», під верховенством права/закону, цінностями демократії та ознаками правової держави. Наскільки добре володіють сучасні громадяни Молдови знаннями про феномен правової держави Республіки Молдова та демократичні процедури, що можуть запропонувати для вирішення проблем? Ці та багато інших питань залишаються відкритими.

Дуже важливим моментом у цьому дослідженні є згадка про гучну справу «крадіжка мільярда», як найбільшу банківську аферу в історії Молдови. Слідство має визначити, хто стояв за реалізацією не лише цих рішень, а й дорожньої карти, виявити не лише виконавців, а й сценаристів, організаторів наймасштабнішого фінансового злочину в історії Молдови¹³.

Ми знаємо, що в усіх судах судові засідання є публічними. Судові засідання закриті допускаються лише у випадках стабільності згідно із законом, з дотриманням усіх процесуальних правил. Але, на жаль, авторитет судової системи та правосуддя у Молдові знизився через поширений феномен корупції та закритих справ. Можна говорити про недосконалість системи та недостатній досвід суддів і прокурорів, часте порушення прав людини, слабкий професійний юридичний захист громадян¹⁴.

Сучасні автори (*І. Деляну, Г. Костаки*¹⁵ та ін.) констатують, що злодії продовжують пересуватися на дорогих «джипах», а простий громадянин із звичайним доходом не може забезпечити себе послугами адвоката та не довіряє суду. У мене є приклади, окремі випадки та докази з життя, і я досліджувала з авторитетними молдавськими правознавцями цю тему¹⁶. Проблема існує і щодо професійної та деонтологічної компетентності педагогів та юристів (зокрема, вражає байдужість та запродаство деяких адвокатів та поліцейських) у сучасному освітньому й соціальному просторі Молдови¹⁷.

¹² <https://educatieonline.md/details?3452ae96559a437cacf27afb6df20a0e> (дата звернення: 08.04.2024).

¹³ <https://noi.md/ru/analitika/krazha-veka-kakova-rolu-nacionalinogo-banka> (дата звернення: 28.05.2024).

¹⁴ Союз адвокатов Республики Молдова бьет тревогу: нарушения прав человека принимают системный характер. 2016. Режим доступа: http://uam.md/media/files/files/scrisoarea__instituti_go-ru_3285112.pdf (дата звернення: 22.04.2024.).

¹⁵ Gheorghe Costachi, Ion Guceac, *Fenomenul constitutionalismului in evolutia Republicii Moldova spre statul de drept*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003, 344 p.

¹⁶ Александр Сосна, Юліана Герман, Обеспечение прав собственности в Республике Молдова, Украине, Европейском Союзе. Сравнительно-правовой аспект, in: *Supremația Dreptului*, 2022, nr. 1, pp. 73-86.

¹⁷ Юліана Герман. Развитие профессиональной и деонтологической компетентности педа-

Також ми не можемо з упевненістю стверджувати про незалежність і бездоганний стан судової системи правової держави у Молдові, і це безліч разів підкреслюється опозицією в Парламенті Республіки Молдова та членами Союзу Юристів Республіки Молдова. Ми всі сподіваємося, що Молдова має майбутнє, але воно не пов'язане наперед, з удосконаленням судової системи.

Відповідно до наших спостережень та результатів проведених опитувань громадян, ми дійшли висновку, що Республіка Молдова, котра є державою-членом Ради Європи (далі – РЄ) – обіцяна 30 років тому правова держава, але за фактом – неіснуюча. У зв'язку з цим питання постають гостро – Які ж перспективи у Республіки Молдова та/або як подолати «глухий кут»?

Зазначимо, що 19 квітня 2021 р. у Страсбурзі було офіційно запущено третій План дій РЄ для Республіки Молдова (на 2021–2024 роки).

З 90-х молдовська влада обіцяє реформувати правосуддя, ліквідувати корупцію, побудувати правову державу та ще багато іншого, але, насправді, все інакше і влада навіть скомпрометувала самих себе. На думку Олександра Тенасе, колишнього голови Конституційного суду РМ, окрім традиційного списку проблем (реформа юстиції, боротьба з корупцією), починаючи з 90-х років, існують і зовсім інші проблеми та навіть безвихідь на шляху становлення правової держави РМ. До головних проблем відносимо: 1) нерозвинений ринок праці; 2) відсутність інвестицій у технології та розвиток різних галузей, як наслідок; 3) незначний прибуток; 4) постаріле населення республіки, міграція молодого населення, загалом; 5) демографічна катастрофа; 6) російська військова окупація на території Молдови та спецоперація в Україні, наплив біженців у Молдову; 7) відсутність повної захищеності та гарантії безпеки як для окремої особи, так і для всього населення країни у контексті нинішніх подій у сусідньому регіоні; 8) лінгвістична проблема, загострення відносин між меншинами, відсутність міжкультурного діалогу; 9) втрата ідентичності та самобутності нації як фундаментальна проблема¹⁸.

Таким чином, окрім проблеми свавілля чиновників, повсюдної корупції та недосконалої судової влади, крім проблеми нерозвиненої правової культури та правового нігілізму в суспільстві, дискримінації громадян, порушення прав і свобод людини, втрати довіри населення РМ до інститутів влади, до демократії, існує ще низка інших проблем, що гальмують розвиток та становлення правової держави.

Інша глобальна проблема всього людства на шляху до щасливого життя і побудови здорового суспільства в правовій державі полягає в різних загрозах правовій державі¹⁹.

Сьогодні частота появи терміна «Нова холодна війна» збільшується, а загроза міжнародному миру та безпеці зростає. Виникає питання – Як можна побудувати правову державу у низці країн, коли ніхто не може гарантувати населенню і всьому світу безпеку як всередині країни, так і на міжнародному рівні?

Після Холодної війни завжди існували відкрите суперництво та глибока нерівність між великими державами. Ми виявили, що ці держави поведуться досить безгогов и юристов в современном образовательном пространстве, in: *Inovații pedagogice în sfera digitală*, Ed. Ediția a 9-a, 27 noiembrie 2021, Chișinău. Chișinău: Policolor SRL, 2021, Ediția a IX-a, pp. 199-205.

¹⁸ <https://www.zdg.md/ru/?p=61262> (дата звернення: 08.04.2024).

¹⁹ D. Dragoman, *Capital social și valori democratice în România: Importanța factorilor culturali pentru susținerea democrației*. / Dragoș Dragoman – Iași: Institutul European, 2010, pp. 25-88.

розсудно та агресивно, коли справа стосується їхніх інтересів, ігноруючи Раду Безпеки Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН), як це було під час вторгнення до Іраку США та їхніх союзників у 2003 році без санкції ООН. Те саме стосується і вторгнення Росії в Україну на східні території в 2014 році і пізніше у вигляді «спецоперації зі звільнення росіян» у 2022 році. Лігу Націй було створено як неминуче в результаті закінчення Першої світової війни, і ООН було створено як неминучий результат закінчення Другої світової війни.

Найбільші держави розглядають міжнародні інституції як механізми контролю над державами, які відіграють важливу роль у примусі держав до співпраці та повній відмові від війни та ядерної зброї. В даний час джерела загроз міжнародному миру та безпеці більше не обмежуються війнами між країнами, але до них додалося безліч інших джерел, таких як громадянські війни, екологічні небезпеки, пандемії, бідність, зростання злочинності, збройний конфлікт в Україні²⁰ та ін.

Висновки

Ми зазначаємо, що громадянська апатія, а також нерозвинена демократична та правова культура громадян – це відчутне гальмо прогресу суспільства та його членів, це блок для розвитку правової держави. Апатію громадян можна зменшити, зміцнивши цінності демократії та повагу до принципів верховенства закону. Не менш важливим є те, що громадяни повинні проявляти більше активності, відповідальності та залучення до процесу прийняття рішень на національному рівні.

У сучасних умовах становлення правової держави РМ принцип поділу влади має особливо важливе та вирішальне значення. Він покликаний забезпечити раціоналізацію та оптимізацію діяльності всіх державних структур.

Як показує досвід, успішний розвиток країни може бути забезпечений лише у реалізації елементів правової держави, включаючи економічну сферу. Нинішня система управління в Республіці Молдова є неефективною. Сьогодні потрібно реформувати систему управління, персоніфікувати владу, тобто, щоб перша категорія винних осіб понесла відповідальність за нездатність керувати, інша – за нездатність справедливо судити, і третя – за скоєні фінансові злочини, скоєні шляхом зловживання службовим становищем, відмивання грошей та різних схем шахрайства (наприклад, гучна справа століття у Молдові «крадіжка мільярда» з величезними наслідками для всього населення країни).

Для РМ актуальне створення механізму юридичного прогнозування та покращення підходів до законотворчості. Цей аспект проблеми зумовлює подальші дослідження, розгляд та аналіз національного законодавства. Принципи правової держави, справжні загальнолюдські цінності, політичний й культурний плюралізм, демократія, незалежне правосуддя, свобода, рівність, справедливість в Республіці Молдова декларуються тільки в Конституції, на жаль, вони поки що існують тільки на папері. Феномен демократії та правової держави в Молдові не повною мірою виявив свої переваги.

Таким чином, незважаючи на всі спроби наблизити нашу державу до правової, досі відчуваються серйозні прогалини, труднощі та проблеми. Це відбувається, на наш погляд, через низку серйозних причин: корупція, зростання злочинності, недо-

²⁰ Foudi Mostafa Kamel, Agari Salem. The New Cold War and The Threatening of International Peace and Security, in: Russian Law Journal Volume XII (2024) Issue 1./ Юридичний Журнал. Том XII (2024) Випуск 1, сс. 761-771.

сконалість судової системи, низька правова культура суспільства й молоді, незнання як небажання громадян брати участь у політичному житті країни, незнання законів, політична, енергетична та економічна криза, придністровська проблема, озброєні конфлікти у сусідніх регіонах, торгівля людьми, міграція молодого населення країни та ін.

Рекомендації

1) Пропонується перегляд існуючих законів з метою забезпечення їх відповідності Конвенціям Організації Об'єднаних Націй, Загальній Декларації прав людини (1948), Європейській конвенції про захист прав людини (1950), Міжнародному пакту про цивільні та політичні права (1966), Конвенції про права дитини (1989), Заключним зауваженням Комітету з прав дитини (2017), Хартії Ради Європи з освіти в галузі демократичної громадянськості та освіти в галузі прав людини (2016/2018), Заключної Декларації 25-ї сесії Постійної Конференції міністрів освіти у складі Ради Європи (16), Рамковому Положенню компетенцій у галузі демократичної культури (Рада Європи, 2018), Конвенції ООН проти корупції та інших актів. Зазначимо, що всі держави та навіть окремі громадяни можуть звертатися до ЄСПЛ у випадках явного порушення їхніх прав.

2) Звернути особливу увагу до способів підвищення якості закону з погляду його інформаційного забезпечення, обґрунтованості визначення правових цілей та засобів їх досягнення, статусів учасників, балансу норм матеріального та процесуального права, дотримання вимог юридичної техніки.

3) На сучасному етапі розвитку суспільства, у перехідному періоді до побудови правової держави та соціально орієнтованої ринкової економіки, держава РМ на прикладі розвинених країн світу має посилити свою економічну функцію, враховуючи антикризову спрямованість дій, узгоджуючи інтереси виробників і споживачів. Водночас із важливою економічною функцією тісно пов'язана й масштабна за обсягом державної діяльності – соціальна функція держави. Тому що головне її призначення – усунути та/або пом'якшити поле напруженості в соціумі та державі, постаратися вирівняти соціальне становище громадян, зупинити демографічну проблему, забезпечити безпеку громадян та захист їх прав і свобод, врівноважити міжкультурні та мовні відмінності, розвивати всі сфери – охорону, здоров'я, юстицію, освіту, мистецтво, науку та культуру.

POLUAREA FONICĂ ȘI MECANISME DE PROTECTIE. CAZUL REPUBLICII MOLDOVA

Noise pollution and protection mechanisms. The case of the Republic of Moldova

CZU: 331.432.6:534.83(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756386>

Irina SÎLI

Doctor în drept, lector, Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1664-0526>

E-mail: irasili.usm@gmail.com

Summary. Noise pollution is one of the biggest problems facing humanity today, along with air pollution and waste management. Noise accompanies a person everywhere: on the street, in transport, at work and, unfortunately, even at home influencing several factors of the quality of life. In the Republic of Moldova, several institutions responsible for noise pollution directly or indirectly should be involved, including the National Agency for Public Health, the Ministry of the Environment, local public authorities, ONG, civil society and the business environment etc... although, it is considered that we have a normative basis regarding the permitted levels and measurement of noise in the ambient environment and not only, progress in the application of these provisions is felt more in the business environment when performing instrumental and laboratory investigations for the estimation of physical factors, among which we also have noise for the purpose assessment of health and safety requirements at work. Combating noise pollution must be a prerogative for each of us, state policies must be oriented towards reducing it and ensuring a healthy society.

Key words: noise pollution, noise, acoustic pressure, ambient environment, intermittent noise, admissible levels, society.

Întrucât în legislația Republicii Moldova nu găsim o definiție a poluării fonice, deși tot mai mult acest tip de poluare prezintă interes, sau o dată cu industrializarea și dezvoltarea vieții de megapolis tot mai mulți dintre noi necesită să le fie protejată și respectată liniștea atât acasă cât și în stradă sau la serviciu. Poluarea fonică mai cunoscută și sub numele de poluare sonoră sau acustică, reprezintă un tip de poluare a mediului înconjurător ce implică expunerea la sunete de nivele deranjante, stresante sau dăunătoare¹.

Poluarea fonică este una dintre cele mai mari probleme cu care se confruntă umanitatea la ora actuală, alături de poluarea atmosferică și managementul deșeurilor. Zgomotul însoțește o persoană peste tot: pe stradă, în transport, la serviciu și, din păcate, chiar și acasă influențând mai mulți factori ai calității vieții. În Republica Moldova responsabili de poluarea fonică direct sau indirect ar trebui să fie implicați mai mulți actori printre care Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Ministerul Mediului, Autoritățile publice locale, ONG, societatea civilă și mediul de afaceri ect deși, se consideră că dispunem de bază normativă privind nivelurile admise și de măsurare a zgomotului din mediul ambiant și nu doar, în realitate avem doar prevederi aplicabile la activitatea comercială pentru mediul de afaceri,

¹ DIRECTIVA 2002/49/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 25 iunie 2002 privind evaluarea și gestiunea zgomotului ambiant, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002L0049:20081211:RO:PDF>. (consultat 18.01.2024).

când se realizează investigațiile instrumentale și de laborator pentru estimarea factorilor fizici printre care avem și zgomotul (sau vibrațiile provocate de acesta) în scopul evaluării respectării cerințelor de sănătate și securitate la locul de muncă, cât și niște normative stabilite în domeniul construcțiilor.

Cert este faptul că suntem înconjurați de zgomote, unele ce nu pot fi și poate nici nu e cazul să fie stopate, însă este absolut important ca zgomotul admis și cel ce poate fi controlat, să aibă o limită acceptabilă de siguranță pentru societate sau admisibil locație respective. În Republica Moldova totuși, nu avem aprobate careva norme privind stabilirea valorilor admisibile de zgomot stabilite în timpul zilei, sau a nopții în mediul ambiant, întrucât sursele de zgomot sunt diverse cum ar fi: sunetele provocate de mijloacele de transport, de terenurile de joacă, de instituțiile publice și private, instituții de învățământ, cultele religioase, animalele de companie, sistemele de protecție, sistemele de urgență, evenimente culturale și altele. Baza normativă privind stabilirea circumstanțelor poluării fonetice este doar pentru anumite sectoare cum ar fi mediul de afaceri, stabilirea unor norme la construcții, la acest subiect avem următoarele obligații și norme stabilite în Regulamentul sanitar privind normativile admisibile ale zgomotului și a vibrației la desfășurarea activităților de comerț interior (aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 181/2019)², ce specifică nivelurile maxime admise de zgomot ce variază în funcție de tipul activității comerciale și de momentul zilei, astfel:

1. Zgomotul în timpul zilei (între orele 7:00 și 22:00):
  - Pentru spațiile comerciale situate în blocuri de locuințe, nivelul maxim admis de zgomot este de 55 dB(A) (decibeli) în timpul zilei.
  - Pentru spațiile comerciale situate în alte zone, nivelul maxim admis de zgomot este de 65 dB(A) în timpul zilei.
2. Zgomotul în timpul nopții (între orele 22:00 și 7:00):
  - Pentru spațiile comerciale situate în blocuri de locuințe, nivelul maxim admis de zgomot este de 45 dB(A) în timpul nopții.
  - Pentru spațiile comerciale situate în alte zone, nivelul maxim admis de zgomot este de 55 dB(A) în timpul nopții.

Legea 1515/1993 la art. 57 lit.d) unde se menționează obligația agenților economici activitatea cărora este legată de surse de poluare fixe sau mobile să asigure măsuri de izolare a generatoarelor de zgomote și vibrații, cât și să nu admită depășirea limitelor admise³.

Normativul în construcții Protecția contra Zgomotului NCM E.04.02-2014 (MCH 22.05- 2014) aprobat prin ordinul Ministerului Dezvoltării Regionale și Construcțiilor al Republicii Moldova nr. 199/2014 la pct. 1 stabilește *condițiile obligatorii care trebuie îndeplinite la proiectarea, construirea și exploatarea clădirilor cu diferită destinație, la sistematizarea și construcția centrelor populate scopul protecției contra zgomotului și asigurării parametrilor normați ai mediului acustic în clădirile de locuit, publice și de producere și pe teritoriul zonei populate*⁴. Cerințe aplicabile ca standard la realizarea diverselor tipuri

² Regulamentul sanitar privind normativile admise de emiterie a zgomotului și a vibrației la desfășurarea activităților de comerț interior aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 181/2019, Publicat: 22-03-2019 în Monitorul Oficial Nr. 101-107 art. 209, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113062&lang=ro# (consultat la 28.11.2023).

³ Legea nr.1515 din 16.06.1993 privind protecția mediului înconjurător, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=141043&lang=ro# (consultat 16.12.2023).

⁴ Normativul în construcții Protecția contra Zgomotului NCM E.04.02-2014 (MCH 22.05-2014) aprobat prin ordinul Ministerului Dezvoltării Regionale și Construcțiilor al Republicii Moldova nr. 199/2014, <https://ednc.gov.md/ncm-e-04-022014/> (consultat 24.12.2023).

de construcții, dar cu părere de rău practic omise sau nerespectate luând în calcul blocurile locative realizate în ultimii ani în care sunetul și ecoul sunetului este resimțit de locatari și creează un deranj major, afectând calitatea vieții.

Lipsa unui cadru normativ în stabilirea unor norme privind zgomotul admis în timpul zilei a fost și concluzia la care au ajuns membrii Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurării egalității prin Decizia din 31 decembrie 2020 la cauza nr. 233/20⁵ în care au examinat plângerea petiționarei deranjată de sunetul emis de difuzorul instalat pe turla bisericii din localitate, fapt necoordonat cu locuitorii satului, dar care deranjează prin intermediul unui sunet destul de puternic atât în zilele lucrătoare cât și în zilele de odihnă. Petiționara în cele menționate mai specifică că sunetele emise de difuzor sunt puternice și tulbură liniștea publică, locuința ei fiind la o distanță de 200 – 300 metri de biserică îi este insuportabil să asculte aceste sunete și în acest mod îi este și încălcat dreptul la religie iar biserica din localitate își impune în așa mod propria poziție. Analizând cauza, *membrii Consiliului nu au identificat careva reglementări ce ar stabili normele de zgomot admisibile în timpul zilei*, astfel au venit cu o recomandare adresată Agenției Naționale pentru Sănătate Publică să inițieze propuneri de modificare și completare a cadrului normativ privind stabilirea nivelului maxim admisibil al sunetului în timpul zilei.

Ulterior, la data de 10.11.2021 Avocatul Poporului s-a adresat Prim Ministrului Republicii Moldova⁶ cu solicitarea de a institui un grup de lucru format din autoritățile competente printre care menționează și Agenția Națională în Sănătate Publică pentru inițierea procedurii de perfecționare a cadrului normativ care ar reglementa normativele admisibile de emiterea zgomotului produs în timpul zilei și sancționarea în caz de nerespectare a acestor normative. În argumentarea poziției în adresare Avocatul Poporului face trimitere la două Decizii ale Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității unde petiționarii într-un caz sunt deranjați de zgomotul produs de atelierul de prelucrare a lemnului nelegalizat al vecinului (Decizia din 30 septembrie 2021 Cauza 16/21); iar în alt caz petiționara invocă inconveniențe în desfășurarea orelor online de către copiii săi minori din cauza zgomotului produs permanent de către vecinii săi din bloc, manifestat prin interpretarea la diferite instrumente muzicale (Decizia din 25 octombrie 2021 Cauza nr. 76/21). De asemenea, în adresare Ombudsmanul menționează că apreciază poluarea fonică ca o problemă importantă care afectează sănătatea umană, acesata devenind tot mai pronunțată în perioada pandemiei. Ombudsmanul atenționează că deja Republica Moldova a fost condamnată la CtEDO Cauza Roman v. Republica Moldova unde s-a constatat nu a luat măsuri adecvate pentru a pune capăt poluării fonice, fiind astfel încălcat art. 8 al Convenției respectarea vieții sale private și de familie, a domiciliului său ect., la fel Curtea a stabilit că evaluarea nivelului minim de poluare fonică este în esență relativă și depinde de mai multe circumstanțe printre care efectul produs asupra fizicului și psihicului.

Zgomotul și vibrația influențează asupra întregului organism uman, afectând sistemului nervos central, cardiovascular, imunitar, digestiv și cauzează oboseală, incapacitatea de a se concentra, iritabilitate, depresii. Expunerea excesivă și prelungită la zgomot și vibrații poate

---

⁵ Decizia Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurării egalității din 31 decembrie 2020 cauza nr. 223/20, https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_223_2020_semnare.pdf (consultat 10.01.2024).

⁶ Propunere de perfecționare a legislației în temeiul art. 27 lit. a) din Legea nr. 52/2014 cu privire la Avocatul Poporului, <https://ombudsman.md/wp-content/uploads/2022/02/ZGpropunere-Guvernul-RM.pdf> (consultat la 10.01.2024).

duce la tulburări și boli mintale, îndeosebi când acestea perturbază sau întrerup somnul. Se consideră că dereglarea somnului este cel mai grav prejudiciu pe care zgomotul și vibrația îl aduc sănătății umane. Acesta este unul dintre principalii indicatori incluși în programul de acțiuni elaborat de către Centrul European al Organizației Mondiale a Sănătății privind protecția mediului ambiant⁷.

Organizația mondială a sănătății menționează că expunerea la sunet excesiv determină anual 12.000 de decese premature și contribuie la 48.000 de noi cazuri de boli cardiace ischemice (cauzate de îngustarea arterelor inimii) în Europa în fiecare an. Suplimentar, se estimează că 22 de milioane de persoane se confruntă cu un disconfort cronic semnificativ, iar 6,5 milioane suferă de tulburări cronice severe de somn. Costul anual al poluării fonice în Europa a fost evaluat la 52 de miliarde de dolari. Combaterea poluării fonice trebuie să fie o prerogativă pentru fiecare dintre noi, politicile de stat e necesar să fie orientate spre diminuarea acesteia și asigurarea unei societăți sănătoase.

În scopul reducerii poluării fonice în Republica Moldova, autoritățile și societatea civilă pot implementa următoarele măsuri:

1. Reglementări și aplicarea legilor. Este important să se dezvolte și să se actualizeze legislația pentru a aborda normele admisibile de poluarea fonica conform Directivelor Uniunii Europene și să pună în aplicare normele existente privind nivelurile admise de zgomot cu sancționarea încălcărilor.

2. Planificarea, replanificarea urbană acolo unde este posibil. Dezvoltarea urbană ar trebui să țină cont de aspecte legate de zgomot, cum ar fi amplasarea corectă a zonelor rezidențiale, comerciale și industriale. Zonele sensibile, cum ar fi școlile și spitalele, ar trebui să fie protejate de sursele de zgomot.

3. Transportul public și individual. Promovarea transportului public și a mijloacelor de transport nepoluante poate reduce traficul și, implicit, poluarea fonica. De asemenea, ar trebui să se ia în considerare utilizarea mașinilor electrice sau hibride prietenoase mediului.

4. Izolarea acustică. Stabilirea unor norme stricte în construcția de clădiri, se poate investi în materiale și tehnologii care reduc transferul de zgomot între încăperi, la fel contribuie la reducerea zgomotului din exterior. Important ar fi să nu se admită darea în exploatare a spațiilor locative fără expertiză fonică.

5. Informarea și educarea societății. Educația și conștientizarea publicului sunt esențiale. Oamenii ar trebui să înțeleagă impactul poluării fonice asupra sănătății și să ia măsuri pentru a reduce zgomotul în viața de zi cu zi.

6. Monitorizarea și evaluarea. Este important să se monitorizeze nivelurile de zgomot în diferite zone și să se evalueze eficacitatea măsurilor luate. Acest lucru poate ajuta la ajustarea strategiilor și la identificarea noilor probleme.

7. Susținerea prin politici de stat pentru utilizarea și promovarea tehnologiilor silențioase. În industrie și construcții, se pot promova tehnologii și echipamente care generează mai puțin zgomot. De exemplu, utilaje de producere și utilajele de construcție silențioase pot reduce impactul asupra mediului înconjurător.

Incontestabil este faptul că autoritățile statului Republica Moldova trebuie să își revadă și actualizeze legislația, un prim pas ar fi transpunerea în legislația națională a Di-

---

⁷ Analiza impactului de reglementare (AIR) a proiectului Hotărârii Guvernului pentru aprobarea Regulamentului sanitar privind normativele de emiterie a zgomotului și vibrației la desfășurarea activităților de comerț interior din 20.02.2018, https://particip.gov.md/ru/download_attachment/8484 (consultat la 10.11.2023).

rectivelor Uniunii Europene din domeniu respectiv printre care și Directiva 2002/49/Ce a Parlamentului European și a Consiliului din 25 iunie 2002 privind evaluarea și gestiunea zgomotului ambiental. Directiva privind zgomotul ambiental (cunoscută și sub denumirea de ****Environmental Noise Directive – END****) are drept scop oferirea unei baze comune pentru combaterea efectelor nocive ale expunerii la zgomotul ambiental în întreaga Uniune Europeană. Aceasta introduce treptat măsuri pentru evaluarea și gestionarea zgomotului, având în vedere sănătatea publică și mediul înconjurător⁸.

Un bun exemplu în acest sens este pentru noi experiența României care în 2019 a aprobat Legea nr. 121/2019 privind evaluarea și gestionarea zgomotului ambiental ce a fost adoptată de Parlamentul României și este în vigoare din 26 iulie 2019⁹, lege ce abordează unitar la nivel național evitarea, prevenirea sau reducerea efectelor dăunătoare, inclusiv a disconfortului, cauzate de expunerea populației la zgomotul ambiental. Obiectul și domeniul de aplicare fiind determinarea expunerii la zgomotul ambiental prin realizarea cartării zgomotului, asigurarea accesului publicului la informații despre zgomotul ambiental și efectele sale, adoptarea planurilor de acțiune pentru prevenirea și reducerea zgomotului ambiental, în special acolo unde nivelurile de expunere pot afecta sănătatea umană, aplicate pentru zonele construite, parcurile, grădinile publice și alte zone liniștite din aglomerări, spitalele și alte clădiri și zone sensibile la zgomot. Legea mai prevede și indicatori specifici pentru evaluarea și monitorizarea zgomotului, printre care: L_zi (Nivelul de zgomot de zi) ce indică nivelul de zgomot măsurat în timpul zilei, valorile-limită pentru acesta diferă în funcție de tipul zgomotului ambiental (trafic rutier, feroviar, aeroportuar, industrial etc.) și de sensibilitatea populației la zgomot. Un alt indicator ar fi: L_noapte (Nivelul de zgomot de noapte), acesta indică nivelul de zgomot măsurat în timpul nopții (în general, între orele 22:00 și 7:00), valorile-limită pentru L_noapte sunt stabilite pentru a proteja sănătatea populației și variază în funcție de mediul ambiental și sensibilitatea la zgomot. Iar indicatorul: L_seară (Nivelul de zgomot de seară) este indicator asociat disconfortului din perioada de seară și reprezintă nivelul de zgomot măsurat în timpul serii (între orele 19:00 și 22:00). Un indicator de zgomot general ar fi: L_zsn (Nivelul de zgomot pentru zi-seară-noapte) asociat disconfortului general. Legea mai prevede *obligația până la 30 iunie 2022 elaborarea hărților strategice de zgomot cât și datele aferente ale acestora cu situația anului calendaristic precedent, pentru toate aglomerările, drumurile principale, căile ferate principale și aeroporturile principale, și urmează a fi revizuite la fiecare 5 ani în caz de necesitate, acestea. La fel în lege ca măsură la art. 24 este prevăzut că *pian la data de 18 iulie 2023 se elaborează planurile de acțiune destinate gestionării zgomotului și a efectelor acestuia, incluzând măsuri de reducere a zgomotului, dacă este necesar, iar aceste planuri de acțiune se reevaluează și, dacă este cazul, se revizuiesc, atunci când se produc modificări importante care afectează situația existentă privind nivelul zgomotului, și cel puțin la fiecare 5 ani de la această dată, pentru toate aglomerările, drumurile principale, căile ferate principale și aeropor-**

⁸ DIRECTIVA 2002/49/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 25 iunie 2002 privind evaluarea și gestiunea zgomotului ambiental, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002L0049:20081211:RO:PDF>. (consultat la 18.01.2024).

⁹ Legea nr. 121/2019 privind evaluarea și gestionarea zgomotului ambiental a fost adoptată de Parlamentul României din 26 iulie 2019, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/216510> (consultat la 05.02.2024).

*turile principale*¹⁰. Sarcina de realizare a hărților strategice și planurilor de acțiune revine autoritățile administrației publice locale și operatorilor economici care au în responsabilitate de realizarea acestora cu consultarea publicului de a transmite către agențiile județene pentru protecția mediului și Agenției Naționale pentru Protecția Mediului.

Fiecare țară adoptă strategii specifice pentru a combate poluarea fonica, iar Republica Moldova poate să se inspire pentru a îmbunătăți calitatea vieții cetățenilor săi. După cum ne dăm seama procesul de implementare a unor norme funcționale și ce ar corespunde Directivelor Uniunii Europene în domeniul poluării fonice este unul costisitor și de lungă durată, totuși necesitatea existenței unor prevederi legale ce ar stabili normele admisibile în domeniul poluării mediului ambiant prin zgomot și ar contribui la reducerea acestuia cât și a efectelor nocive provocate este absolut necesară și desigur că spre acest scop autoritățile statului ar trebui deja să realizeze niște pași concreți prin formarea grupurilor de lucru și elaborarea normelor legale. Țările Uniunii Europene au ca scopul principal reducerea semnificativă a poluării fonice până în 2020 și apropierea de nivelurile recomandate de Organizația Mondială a Sănătății, sigur că ar fi important ca și Republica Moldova în procesul de aderare la Comunitatea Europeană să se alinieze acestui scop și să întreprindă acțiuni necesare pentru elaborarea și adoptarea cadrului normativ în acest sens.

---

¹⁰ Legea nr. 121/2019 privind evaluarea și gestionarea zgomotului ambiant a fost adoptată de Parlamentul României din 26 iulie 2019, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/216510> (consultat la 05.02.2024).

**ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR NEGUVERNAMENTALE
ÎN CONTEXTUL INTEGRĂRI EUROPENE A REPUBLICII MOLDOVA**
*The activity of non-governmental organizations in the context of european integration
of the Republic of Moldova*

CZU: 061.2:339.924(478)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756304>

Constantin BUSUIOC

Doctorand, Școala Doctorală de Științe Umaniste și ale Educației, USM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0006-3741>

E-mail: busuiocconstantin19@gmail.com

Summary. Most non-governmental organizations sincerely and well argue for European integration as a strategic perspective for the development of the Republic of Moldova. That is why civil society has used all available legal mechanisms to promote the country's European course and to assist, to the best of its ability, any government available to implement modernization and structural reforms in line with European norms and standards. The role of civil society in the further development of the Republic of Moldova, especially since a development project of the Republic of Moldova in a united and prosperous Europe, also means the development of the associative sector according to European standards and practices. The development of NGOs following the European model has become a national priority reflected in official state programming documents, especially after 2010.

Key words: development, Non-governmental Organizations, Civil Society, Republic of Moldova, European integration.

Republica Moldova a cunoscut mai târziu apariția societății civile, liberalizarea regimului asociativ provocând anumite reticențe din partea guvernărilor. Pe parcursul ultimilor ani societatea civilă autohtonă nu doar că a supraviețuit condițiilor acerbe ale tranziției, dar a și reușit, în multe cazuri, să se impună ca un veritabil gardian al valorilor democratice¹. Cu atât mai mult, sunt salutarele progresele care s-au realizat prin apariția mai multor organizații neguvernamentale profesioniste, dar și prin adoptarea legislației relevante, prin perfecționarea continuă a acesteia².

Societatea civilă devine actuală în Republica Moldova odată cu suveranitatea și independența, se dezvoltă concomitent cu sectorul public și sectorul privat, crește în importanță pe măsura modernizării și reformelor structurale pe care societatea moldovenească și le-a asumat³. Dar mai important este rolul societății civile în dezvoltarea de mai departe a Re-

¹ Ion Valer Xenofontov, Istoria recentă a Republicii Moldova, in: Revista Militară. Studii de securitate și apărare, Chișinău, 2018, nr. 2 (20), pp. 69-109.

² Carolina Budurina-Goreacii, Cadrul legal și instituțional al societății civile din Republica Moldova, in: Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale, nr. 1 (35), 2015, pp. 78-86.

³ Ion Valer Xenofontov, Dezbaterile proiectului Declarației de Suveranitate în Sovietul Suprem al RSS Moldova, in: Suveranitatea Republicii Moldova: concept și realitate: conferință științifică interuniversitară: Materialele Conferinței științifice interuniversitare „30 de ani de la proclamarea Suveranității RSS Moldova”; 23 iunie 2020 /Concept și coordonare: Anatol Petrencu, Ion Negrei, Chișinău: Tipogr. „Balacron”, 2020, pp. 171-178.

publicii Moldova, mai ales că un proiect de dezvoltare al Republicii Moldova într-o Europă unită și prosperă, înseamnă și dezvoltarea sectorului asociativ conform standardelor și practicilor europene. În tot cazul, discuțiile legate de perspectivele sectorului asociativ într-un context mai larg de dezvoltare a Republicii Moldova sunt tot mai relevante pe măsură ce integrarea europeană înseamnă însușirea noii paradigme⁴.

Majoritatea organizațiilor neguvernamentale susțin sincer și bine argumentat integrarea europeană ca perspectivă strategică de dezvoltare a Republicii Moldova. Motiv pentru care, societatea civilă a utilizat timp de două decenii toate mecanismele legale disponibile pentru a promova parcursul european al țării și pentru a asista, în măsura capacităților, orice guvernare disponibilă să implementeze modernizarea și reformele structurale conform normelor și standardelor europene. După ce în iulie 1992 Comisia Europeană propune semnarea acordurilor de parteneriat și cooperare cu noile state independente, apărute în urma destrămării URSS, iar în iunie 1993 Uniunea Europeană formulează la Copenhaga agenda de reforme pentru statele Europei centrale și de est, organizațiile neguvernamentale se angajează să promoveze reformele structurale sustenabile, conform criteriilor politic, economic și juridic. Spre exemplu, Fundația „Viitorul”, desfășoară, pe parcursul anilor 1993–1994, o campanie în mass-media națională pe tematica integrării europene, promovând în cadrul societății moldovenești demersul strategic de conectare la proiectul integraționist european.

Demersurile relevante procesului de integrare europeană, au devenit mai consistente în activitatea organizațiilor neguvernamentale odată cu instituționalizarea dialogului politic dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, prin semnarea Acordului de Parteneriat și Cooperare (APC), și au evoluat în timp pe măsura evoluției relațiilor moldo-europene. De altfel, este un raport de reciprocitate în toată această ecuație euro-integraționistă, pentru că etapa consolidării societății civile moldovenești se datorează în mare măsură și angajamentelor europene ale Republicii Moldova. Centrele analitice, asocierile profesionale sau platformele naționale ale ONG-urilor au promovat normele și valorile europene, în timp ce zeci de organizații neguvernamentale prestau servicii sociale de calitate europeană. Mare parte a proiectelor implementate, multe dintre activitățile desfășurate și zeci de studii elaborate în cadrul organizațiilor neguvernamentale au avut ca obiectiv pe termen mediu și lung consolidarea democrației și economiei de piață în Republica Moldova după modelul democrațiilor europene.

Dinamizarea relațiilor moldo-europene odată cu semnarea în anul 2005 a Planului de Acțiuni Uniunea Europeană – Republica Moldova (PAUERM), din cadrul politicii Europene de Vecinătate, a însemnat și un angajament sporit al societății civile în parcursul european al Republicii Moldova. Guvernul este și el mai interesat în expertiza societății civile în implementarea documentelor semnate cu Uniunea Europeană, iar Comisia Europeană stimulează această participare civică. Un reprezentant al societății civile participă la lucrările Comisiei Naționale pentru Integrare Europeană, creată anterior alături de alte instituții de coordonare a integrării europene.

În cadrul unui proiect coordonat de către Institutul de Politici Publice și Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene, cca 30 de experți naționali elaborează și fac publică, în aprilie 2005, Strategia Europeană a Republicii Moldova, practic prima analiză sectorială exhaustivă a integrării europene care formulează priorități pe termen scurt și mediu pentru fiecare domeniu.

---

⁴ Eduard Țugui, *Organizațiile neguvernamentale din Republica Moldova: evoluție, activități și perspectivele dezvoltării*, Chișinău: IDIS „Viitorul”, 2013, p. 4.

Dialogul instituționalizat cu statul devine posibil doar la etapa consolidării societății civile. Democrația și societatea civilă au devenit actuale pentru Republica Moldova pe măsura consolidării relațiilor cu Uniunea Europeană, după lansarea Politicii Europene de Vecinătate și reorientarea strategică a întregii clase politice moldovenești imediat după alegerile parlamentare din primăvara anului 2005⁵. După care statul simte tot mai mult nevoia expertizei societății civile într-un proces complex de integrare europeană. Astfel, în decembrie 2005, Parlamentul Republicii Moldova a deschis perspectiva cooperării instituționalizate cu societatea civilă prin adoptarea Concepției privind cooperarea dintre Parlament și societatea civilă. Documentul a prevăzut un mecanism complex de cooperare dintre Parlament și societatea civilă: consilii de experți pe lângă Comisiile permanente ale Parlamentului; consultarea permanentă; întruniri ad-hoc; audieri publice și conferințe anuale⁶.

Totodată, în implementarea Planul Individual de Acțiuni UE–Republica Moldova și reformelor conexe, toate ministerele implicate au deschis perspectiva cooperării cu organizațiile societății civile, iar Ministerul Justiției și Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene au reușit să confere un caracter permanent acestei cooperări. Parteneriatul dintre Ministerul Justiției și societatea civilă acoperă un spectru larg de activități, elaborarea actelor legislative și normative sau instruirea funcționarilor publici în domeniul racordării legislației naționale la cea europeană⁷. Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene este desemnat să monitorizeze implementarea Strategiei de comunicare cu privire la integrarea europeană a Republicii Moldova, adoptată prin Hotărârea Guvernului în decembrie 2007, ce avea scopul de a informa societatea despre Uniunea Europeană și de a oferi posibilități cetățenilor Republicii Moldova pentru a participa mai activ la procesul de integrare europeană⁸.

Un alt aspect important privind integrarea asociațiilor negurvernamentale din Republica Moldova la structurile UE l-a constituit semnarea Planul individual de Acțiuni UE–Republica Moldova, un document politic semnat între UE și Republica Moldova și care stabilește programul, obiectivele strategice și prioritățile părților pentru anii 2005–2007. Deși Planul de Acțiuni (PA) este un acord politic bilateral dintre autoritățile Republicii Moldova și UE, obiectivele prevăzute în PA nu pot fi realizate plenar fără participarea societății civile la implementarea și monitorizarea acestuia. PA este parte a obiectivului strategic al RM de integrare europeană, iar realizarea acestuia nu poate fi doar preocuparea sau sarcina autorităților, ci presupune o mobilizare a întregii societăți. Integrarea europeană constituie un proces complex, de lungă durată și care afectează toate sferele vieții sociale și fiecare cetățean în parte.

Premisa unei participări calitative și de substanță a organizațiilor societății civile la realizarea PA este stabilirea unui parteneriat eficient dintre acestea și autorități. Merită a fi menționat că, reprezentanții societății civile participă la instituțiile și activitățile de integrare europeană. De exemplu, un reprezentant al societății civile participă la Comisia Națională

⁵ Vezi spre exemplu: *Declarația Parlamentului Republicii Moldova cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene*. Disponibil la: <http://old.parlament.md/news/25.03.2005/>; *Programul de activitate al Guvernului pe anii 2005–2009* „Modernizarea țării–bunăstarea poporului”. Disponibil la: <http://www.gov.md/doc.php?l=ro&idc=445&id=2688> (consultat 24.04.2020).

⁶ *Concepție privind cooperarea dintre Parlament și societatea civilă*. Disponibil la: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=314906> (consultat 24.04.2020).

⁷ D. Cenușa, *Consolidarea societății civile din Republica Moldova*, Chișinău: Bons Offices, 2007, p. 28.

⁸ *Strategia de comunicare cu privire la integrarea europeană a Republicii Moldova*. Disponibil la: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326654&l> (consultat 24.04.2020).

pentru Integrare Europeană; proiectul Strategiei de Integrare Europeană a fost elaborat de reprezentanți ai societății civile împreună cu reprezentanți ai autorităților⁹. În noiembrie 2005, Parlamentul Republicii Moldova, a lansat o inițiativă cu privire la adoptarea concepției de conlucrare dintre legislativ și societatea civilă în contextul eforturilor de integrare europeană a Republicii Moldova etc. Această conlucrare și-a demonstrat eficiența și trebuie continuată și intensificată.

Astfel, conform concepției de conlucrare, instituțiilor societății civile – organizații ne-guvernamentale, asociații obștești, grupuri de inițiativă etc. – le revin următoarele sarcini principale în procesul de realizare a PA:

a) promovarea obiectivelor prevăzute în PA în rândul societății prin sensibilizarea opiniei publice, informarea cetățenilor, realizarea unor programe educaționale cu privire la procesul de integrare europeană și Uniunea Europeană. Aceste activități ar avea drept finalitate mobilizarea sprijinului cetățenilor pentru acțiunile întreprinse în cadrul PA și participarea nemijlocită a cetățenilor la realizarea acestora, o mai bună înțelegere de către cetățeni a beneficiilor și costurilor procesului de integrare europeană și o mai mare transparență a actului guvernamental în general.

b) Conlucrarea și dialogul constructiv dintre organizațiile societății civile și autoritățile centrale și locale ar permite participarea nemijlocită a primelor la realizarea obiectivelor PA, în particular la consolidarea instituțiilor democratice, promovarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, lupta cu corupția, promovarea dezvoltării durabile, reforma legislativă. În prezent, în Republica Moldova există o serie de organizații neguvernamentale cu o bogată experiență și expertiză în domeniile lor de activitate care ar putea fi de mare folos pentru procesul de realizare a PA. În plus, organizațiile societății civile pot transmite către autorități capacități și cunoștințe în domenii tehnice, de exemplu, elaborarea și managementul proiectelor, monitorizarea și evaluarea proiectelor, tehnici eficiente de comunicare cu cetățenii etc.

c) Organizațiile societății civile trebuie să își îndeplinească rolul tradițional de „câine de pază” a societății, adică să monitorizeze îndeaproape acțiunile întreprinse de autorități în vederea realizării obiectivelor PA și să publice cu regularitate și cât mai larg rapoarte alternative de evaluare („shadow reports”). Acest proces de monitorizare ar avea drept scop identificarea succeselor și insucceselor, precum și formularea unor recomandări în vederea ajustării și îmbunătățirii politicilor guvernamentale de realizare a PA. Deoarece PA face referință la alte programe și strategii naționale ca SCERS, Planul de Acțiuni cu privire la Drepturile Omului etc., se impune monitorizarea în paralel și a procesului de implementare a acestora. Valoarea adăugată a acestor rapoarte și recomandări va depinde de gradul de constructivism, atitudinea pro-activă a autorilor, măsura în care vor reflecta interesele și necesitățile cetățenilor. În același timp, autoritățile trebuie să fie deschise și receptive față de aceste opinii alternative și chiar să le încurajeze.

d) Inițierea unor dezbateri publice cu privire la realizările, problemele și perspectivele procesului de integrare europeană a Republicii Moldova, rolul acestuia în democratizarea societății și dezvoltarea socio-economică; elaborarea unor studii de impact al procesului de integrare europeană asupra diverselor aspecte ale politicii interne și externe a Republicii Moldova.

---

⁹ Textul integral al proiectului Strategiei Europene vezi pe: www.ipp.md. (consultat 12.02.2024).

e) Organizarea unor activități de lobby pe lângă autorități, dar și, după posibilități, pe lângă instituțiile și oficialii europeni cu privire la perspectivele integrării europene ale Republicii Moldova¹⁰.

Pentru îndeplinirea acestor sarcini, organizațiile societății civile trebuie să realizeze următoarele ajustări în activitatea lor curentă: revizuirea activității și obiectivelor statutare și ajustarea acestora la obiectivul strategic de integrare europeană; consolidarea capacităților, durabilității, transparenței și reprezentativității ONG; consolidarea sectorului neguvernamental prin crearea unor rețele – coaliții – forumuri după principiile sectorial și geografic; aderarea la mișcările neguvernamentale europene, stabilirea legăturilor de colaborare cu ONG din statele UE și statele candidate în vederea preluării bunelor practici de participare a societății civile la procesul de integrare europeană; atragerea resurselor suplimentare interne și externe pentru realizarea obiectivelor PA etc.¹¹.

Societatea civilă a fost prezentă în procesul de monitorizare a implementării PAUEM prin consorțiul Asociației ADEPT și Centrului Analitic EXPERT-GRUP, care a elaborat rapoarte trimestriale cunoscute sub denumirea de „Euromonitor”¹².

Pentru perioada februarie 2005 – decembrie 2007, consorțiul ADEPT– EXPERTGRUP a lansat nouă numere ale acestui raport, care acoperă zece domenii prioritare de acțiune identificate de PAUEM. Publicația în cauză realizează, între altele, și o sinteză a rapoartelor „Euromonitor” (Cap. III).

Alte două rapoarte pe marginea implementării PAUEM au fost realizate sub egida Programului Inițiative Europene (PIE) al Fundației Soros-Moldova. Primul dintre acestea a reflectat realizarea PAUEM în perioada februarie 2005 – mai 2006 într-un șir variat de domenii, având drept scop evaluarea progresului, dar și formularea de recomandări pentru factorii decisivi implicați în procesul de integrare europeană a Republicii Moldova¹³.

Cel de-al doilea raport a fost elaborat pe platforma Consorțiului Euroforum de către 13 ONG-uri, în urma lansării de către Comisia Europeană, pe 4 decembrie 2006, a Raportului de progres al Moldovei. Raportul ONG-urilor s-a referit la primii doi ani de implementare a PAUEM și și-a dorit să exprime un punct de vedere alternativ Comisiei Europene¹⁴.

Societatea civilă participă la o serie de alte expertizări tematice. Este și cazul analizelor și propunerilor furnizate de către IDIS „Viitorul” și alte organizații neguvernamentale, departamentului specializat de monitorizarea implementării PAUEM din cadrul MAEIE, în primăvara anului 2006, care au contribuit la elaborarea Raportului anual prezentat Uniunii Europene de către Guvernul Republicii Moldova. De asemenea, ADEPT și Centrul Analitic Expert-Grup realizează un util program de monitorizare a implementării Planului de Acțiuni UE- Republica Moldova și ulterior a angajamentelor legate de asocierea politică, integrarea economică și liberalizarea regimului de vize, inclusiv prin Rapoartele – Euromonitor, în

¹⁰ *Planul de Acțiuni Uniunea Europeană–Republica Moldova. Ghid*, Chișinău: Adept, 2006, pp. 33-51.

¹¹ *Ibidem*, pp. 41-42

¹² Rapoartele „Euromonitor”. Disponibile: www.e-democracy.md și www.expert-grup.org. (consultat 12.02.2024).

¹³ I. Cernov, O Kovali (ed.), *De la implementarea PAUEM la elaborarea de politici*. Ediția I, Chișinău: Cartier, 2006.

¹⁴ Consorțiu Euroforum. Raportul independent al celor treisprezece reprezentanți ai societății civile din Republica Moldova (În contextul Raportului Comisiei Europene din 4 decembrie 2006 și al împlinirii a doi ani de la semnarea PAUEM). Disponibil la: http://www.europa.md/upload/File/boxedreapta/raport_independent.doc (consultat 12.02.2024).

timp ce Asociația pentru Politică Externă (APE) organizează dezbateri europene cu participarea societății civile, autorităților publice și oficialilor europeni implicați în negocierile de integrare europeană.

Parcursul european al Republicii Moldova, deși într-o evoluție ciclică, și stabilirea unui cadru național privind ODM, au suscitat în continuare sprijinul partenerilor externi de dezvoltare, implicit sprijinul pentru consolidarea societății civile moldovenești. Programul USAID „Consolidarea Societății Civile în Moldova”, Proiectul PNUD „Dezvoltarea durabilității financiare a organizațiilor societății civile în Republica Moldova” sau „Programul de susținere a organizațiilor umbrelor și rețelelor de organizații ale societății civile” al Fundației Est-Europene, toate susțin în continuare dezvoltarea sectorului asociativ în Republica Moldova. Pentru a nu aminti de asistența financiară „sectorială” pe care o acordă donatorii externi ONG-urilor moldovenești. Această colaborare mult mai largă a dus și la anumite rezultate foarte mari precum: s-au dezvoltat „think tank”-uri a căror expertiză este solicitată și în afara Republicii Moldova, au apărut organizații profesionale de protecția drepturilor omului sau persoanelor cu dizabilități și a crescut calitatea serviciilor sociale prestate de către ONG-uri¹⁵.

Schimbarea guvernării în 2009 și dinamizarea relațiilor Republicii Moldova cu Uniunea Europeană în cadrul Parteneriatului Estic, au generat și schimbări în relația statului cu societatea civilă. Guvernul Republicii Moldova, a început implementarea unor reforme coordonate cu Comisia Europeană, instituționalizează relațiile cu societatea civilă prin crearea Consiliului Național pentru Participare. Consiliul are drept scop dezvoltarea și promovarea parteneriatului strategic între autoritățile publice, societatea civilă și sectorul privat în vederea consolidării democrației participative în Republica Moldova și contribuie la adoptarea deciziilor de politici publice care să răspundă intereselor societății¹⁶.

Lansarea Parteneriatului Estic în anul 2009 și demararea negocierilor moldo-europene pe cele trei mari platforme – asocierea politică, integrarea economică și conectarea la piața energetică paneuropeană, liberalizarea regimului de vize – a însemnat o nouă realitate (geo) politică regională și națională în care rolul societății civile din Republica Moldova este la fel de important. Într-un cadru mai larg de participare la reformele realizate de către Guvernul Republicii Moldova, inclusiv în cadrul CNP, organizațiile neguvernamentale au stimulat debaterile publice privind beneficiile integrării europene în raport cu integrarea euro-asiatică, după care au abordat tematici sectoriale în proiecte, conferințe și studii. Proiectul „Convenția Națională pentru Integrarea Europeană”, implementat de Institutul pentru Dezvoltare și Inițiative Sociale „Viitorul”, Asociația pentru Politică Externă și Centrul Analitic Independent „Expert-Grup”, reprezintă un bun exemplu de conjugare a eforturilor. Organizațiile neguvernamentale din Republica Moldova au devenit active și în cadrul unor rețele sau platforme, dezvoltând proiecte împreună cu colegii din toată Europa. Forumul Societății Civile (FSC) a Parteneriatului Estic, structură lansată în 2009 pentru a asigura o participare mai activă a societății civile în parcursul european al statelor Parteneriatului Estic, este una dintre platformele regionale de discuție în care este prezentă societatea civilă moldovenească.

Dezvoltarea ONG-urilor după model european a devenit o prioritate națională reflectată în documente oficiale de programare ale statului în special după 2010, aspect evidențiat în cadrul Strategiei de Dezvoltare a societății civile pentru perioada 2012–2015 și Planul

¹⁵ *Ibidem*, p. 19.

¹⁶ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 11 din 19.01.2010 cu privire la crearea Consiliului Național pentru Participare. Disponibil la: <http://www.cnp.md/images/stories/doc/hotarare%20de%20guvern%20privind%20crearea%20cnp.pdf>. (consultat 19.04.2020).

de acțiuni pentru implementarea Strategiei. Strategia, elaborată în parteneriat cu Consiliul Național al ONG-urilor din Moldova, reprezintă un cadru comun pentru toate eforturile de dezvoltare a societății civile în Republica. Astfel, documentul prevede trei priorități pentru dezvoltarea societății civile moldovenești în contextul integrării europene până în anul 2015 și anume: consolidarea cadrului de participare a societății civile la elaborarea și monitorizarea implementării politicilor publice; promovarea și consolidarea durabilității financiare a societății civile; dezvoltarea spiritului civic activ și a voluntariatului¹⁷.

În martie 2010 a fost constituită Platforma Națională în cadrul FSC, mecanism care a reunit OSC doritoare de a contribui la parcursul european al țării, în timp ce al cincilea FSC, s-a desfășurat pe 4–5 octombrie la Chișinău, pentru prima dată într-o țară din Parteneriatul Estic. Contextul determinat de parcursul european, face și mai actuală pentru societatea civilă moldovenească legătura dintre integrarea europeană și integritatea teritorială, după ce soluționarea conflictului transnistrean a însemnat „marea absență” pentru organizațiile neguvernamentale¹⁸.

În ultimul deceniu, societatea civilă a preluat rolul crucial în informarea și educarea cetățenilor privind procesul de integrare europeană. Reprezentanții societății civile se bucură de cunoștințe profunde în ce privește procesul de integrare europeană, dar și de o credibilitate relativ înaltă în societate. Astfel, ei sunt cei mai buni și mai credibili emisari ai demersului pro-european în teritoriu, în localitățile Republica Moldova, la întâlniri cu studenții, elevii, primarii, sătenii etc.

Actualmente constatăm activitatea a câtorva platforme naționale foarte cunoscute în țară ale organizațiilor societății civile: *Platforma Națională a Forumului Societății Civile din Cadrul Parteneriatului Estic*; *Consiliul Național de Participare*, *Convenția Națională pentru Integrare Europeană a Republicii Moldova*.

Platforma Națională a Forumului Societății Civile din Cadrul Parteneriatului Estic coordonează mai multe sesiuni de informare privind UE care au loc în cadrul oricăror evenimente organizate de ONG-urile membre în teritoriu; organizează dezbateri publice tematice în centrele universitare și școlare cu participarea reprezentanților instituțiilor guvernamentale precum și ai societății civile, corpului diplomatic; susține elaborarea și difuzarea emisiunilor specializate de informare privind aspectele de integrare europeană la postul de radio „Vocea Basarabiei”. La fel, Platforma organizează întâlniri a Delegației Comisiei Europene la Chișinău cu reprezentanții Societății Civile.

Consiliul Național de Participare nu are acțiuni de informare și comunicare cu cetățenii privind procesul de integrare europeană. Aceasta denotă lipsa de valorificare la maximum a acestei platformei menită să promoveze parteneriatul strategic între autoritățile publice, societatea civilă și sectorul privat pentru a răspunde mai eficient intereselor societății. Pe lângă consultarea Guvernului în elaborarea politicilor publice, CNP trebuie să se implice și în promovarea ideii naționale de integrare europeană.

Convenția Națională pentru Integrare Europeană, proiect implementat de IDIS „Viitorul”. Aceasta are drept grup țintă: structurile guvernamentale (ministerele, agențiile etc.), organizațiile neguvernamentale, autoritățile publice locale, asociațiile profesionale, biserica

¹⁷ Legea nr. 205 pentru aprobarea Strategiei de dezvoltare a societății civile pentru perioada 2012–2015 și a Planului de acțiuni pentru implementarea Strategiei, în: Monitorul Oficial, nr. 1-5, 04.01.2013.

¹⁸ Marian Cepoi, *Informarea societății moldovenești privind procesul de integrare europeană: între acțiuni întârziate și manipulare*, Chișinău: Biblioteca IDIS „Viitorul”, 2014, pp. 20-23.

etc. Platforma oferă expertiză actorilor enumerați mai sus, dar și vizite în raioane unde se întâlnesc cu fermieri, agricultori, întreprinzători, ONG-uri locale, studenți și profesori de la universitățile din localitatea dată¹⁹. În sesiunea 2011–2012 a Convenției, din 16 ședințe ale grupurilor de lucru, au fost organizate în raioane, iar sesiunea 2013–2014 din șase grupuri de lucru, doi au fost în teritoriu. Aceste platforme, și cele mai active ONG-uri componente se implică însă prea puțin în combaterea discursului manipulator al forțelor politice care promovează aderarea la Uniunea Vamală (UV) și denigrează UE. Acestea nu reacționează deocamdată provocărilor venite din tabăra pro-UV, fapt datorat caracterului excesiv de tehnic al acestor structuri, destinate mai curând discuțiilor dintre experți și nu confruntărilor politice. În același timp, se degajă lipsa unei dispoziții combative care ar impune intrarea în polemică cu adversarii integrării, fapt demonstrat de Conferința organizată de Adunarea Cetățenească Helsinki, menționată mai sus, de la care au lipsit atât politicienii din Coaliția de guvernare (deși au fost invitați), cât și reprezentanții societății civile proeuropene.

În 2015, reprezentanții societății civile au semnat Declarația de susținere a parcursului european al Republicii Moldova și au creat o Platformă deschisă „Pentru Europa” pentru toți cei care împărtășesc valorile și idealurile europene, în total au semnat 50 de ONG-uri din Republica Moldova. Platforma „Pentru Europa” a fost creată pentru consolidarea opțiunii de integrare europeană și de dezvoltare democratică a Republicii Moldova și contribuie la promovarea valorilor europene, a beneficiilor economice, sociale, democratice și politice ale parcursului european al țării²⁰.

În concluzie: integrarea europeană și reformele conexe sau angajamentele naționale privind Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului, sunt finanțate în Republica Moldova cu suportul donatorilor externi, după cum și existența organizațiilor neguvernamentale se datorează în mare parte acestei asistențe financiare externe. Sectorul asociativ se dezvoltă etapizat în Republica Moldova, extinzându-și agenda de preocupări pe măsura evoluției societății și consolidării relațiilor cu Uniunea Europeană. Sustenabilitatea organizațiilor neguvernamentale din Republica Moldova este în evoluție, conform Indexului USAID, sectorul cunoscând o schimbare calitativă prin importante reforme legislative și de consolidare a bazei tehnico-materiale.

---

¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

²⁰ Disponibil la: <https://gov.md/europa/ro/content/50-de-ong-uri-au-semnat-declara%C8%9Bia-de-sus%C8%9Binere-parcursului-european-al-moldovei> (consultat 04.04.2020).

DERIVATE ALE CONVERGENȚEI CRIZĂ-SECURITATE

Derivatives of the crisis-security convergence

CZU: 575.834:341.213.14

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756892>**Rodica CIOBANU**

Doctor habilitat în drept, USM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6071-8178>E-mail: rodica.ciobanu@usm.md

Summary. This article discusses the interconnection between crisis and security by examining how the war in Ukraine has impacted the national security space of the Republic of Moldova, combining socio-political, economic, and legal aspects. Through the lens of the Ukraine war, the convergence between security and crisis is addressed and explained through the interdependence and reciprocal influence of economic, legal, and humanitarian factors. The war has demonstrated how a local crisis can have widespread and interconnected effects on a regional and global scale, emphasizing the need for an integrated approach to managing current challenges and ensuring security at local, regional, and global levels.

Key words: security, human rights, crises, regulation, responsibility.

Apecte preliminare

Mediul național și global a devenit tot mai mult ancorat în eforturi constante de a răspunde provocărilor și crizelor, care au bulversat umanitatea și au conjugat eforturile pentru a menține în vizor sectorul de securitate. Practic, criza și securitatea au devenit componente indispensabile și permanente preocupări pentru autoritățile statelor, dar și pentru persoane individuale. Dacă anterior atenția major a fost canalizată spre asigurarea protecției drepturilor omului în cheia celor mai înalte standarde internaționale, care au fost inserate în politicile juridice naționale a statelor, acum practic nu se mai poate disocia între drepturile omului, criză și securitate. În același timp, ca rezultat al crizei pandemice și a conflictelor armate din diferite zone ale lumii, în particular, războiul din Ucraina se înregistrează profetizarea sectorului de securitate, din necesitatea stringentă de creștere a rezilienței statelor la crizele tot mai frecvente.

Conștientizarea faptului că convergența criză – securitate reprezintă un spațiu de analiză complexă care evidențiază legătura strânsă dintre crizele globale și amenințările la adresa securității la nivel regional și național, direcționează atenția spre derivatele acestei convergențe. Ca rezultat, atât privirea de ansamblu cât și analiza particularităților acestei convergențe generează o serie de derivate care influențează echilibrul social și incită spiritele în definirea factorilor cu impact direct asupra societăților și persoanelor, configurând politicile de securitate națională și internațională.

Pentru a dezvolta subiectul anunțat, se va realiza analiza derivatelor prin centrarea atenției asupra analizei mai multor aspecte interconectate, care s-au manifesta în perioada crizei pandemice, dar sau accentuat și aprofundat în contextul războiului din vecinătate. Prin prisma războiului din Ucraina, convergența între securitate și criză poate fi explicată prin interdependența și influența reciprocă a unor aspecte de natură economică, juridică și

umanitară. Războiul a demonstrat cum o criză locală poate avea efecte extinse și interconectate pe plan regional și global, subliniind necesitatea unei abordări integrative pentru gestionarea provocărilor actuale.

Războiul din Ucraina a dus la o schimbare semnificativă în arhitectura de securitate regională și globală. Războiul a demonstrat vulnerabilitatea și instabilitatea în regiuni considerabile și a condus la reorientarea politicilor de apărare ale țărilor din Europa și nu numai. Țările vecine Ucrainei, este și cazul Republicii Moldova, dar și alte state au început să-și reanalizeze și să-și întărească strategiile de securitate, inclusiv prin documente de politici de securitate și prin creșterea consolidării colaborărilor internaționale.

De la criza refugiaților spre resetarea priorităților de securitate și identificarea oportunităților

Odată cu începerea războiului ordinea și securitatea în regiune a devenit precară, iar țările aflate în imediata apropiere vulnerabile provocărilor de securitate și influențelor externe. Această îngrijorare este identificată și de către profesorul Radu Carp¹, care în radiografia făcută asupra parcursului războiului din Ucraina, menționează că „problema care a deranjat din primul moment autoritățile și cetățenii RM – riscurile de securitate a țării în contextul eventualei extinderi a acțiunilor armatei rusești”. Inclusiv în cadrul intervențiilor publice, președintele RM susține această vulnerabilitate a țării. „Acest război la hotarul Republicii Moldova reprezintă un risc pentru toți, în special pentru regiunea noastră și mai ales pentru Republica Moldova care este cea mai fragilă, cea mai vulnerabilă. Așa cum s-a menționat și în alte contexte, nu vedem riscuri imediate, iminente la adresa securității statului nostru, dar aceste riscuri există și situația depinde de ce se va întâmpla în continuare în Ucraina.”²

Ca stat independent RM a fost marcată constant de amestecul Rusiei, imixtiunile fiind intensificate periodic prin provocări în regiunea separatistă Transnistria în est și regiunea autonomă a Găgăuziei în sudul țării, prin intermediul unor partide politice pro-ruse, și a oligarhilor fugari. În aceeași perspectivă este abordată situația și în *Raportul de Securitate de la München*. Potrivit raportului, prezentat la Conferința de Securitate de la München, intitulat *Lose – lose?*, Federația Rusă este considerată de opinia publică din diferite țări cel mai mare risc de securitate sau în orice caz într-un top trei riscuri, în același timp „țările blocate în „zona gri” sunt într-un loc periculos. Ucrainenii plătesc deja cel mai mare preț pentru ambițiile imperiale ale Rusiei. Georgia, Moldova și Balcanii de Vest resimt, de asemenea, impactul coerciției rusești.”³

În acest context, războiul a plasat în vizor probleme prioritare cu privire la necesitatea intensificării măsurilor de securitate națională, consolidarea eforturilor în vederea depășirii crizelor persistente și evitarea aprofundării acestora, pentru a nu ajunge în situații iremediabile și a asigura ordinea în societate.

De asemenea, a fost necesară o revizuire a priorităților de moment în vederea realocării de resurse (umane, materiale, informaționale etc.), necesare pentru a face față crizei refugiaților. Or, primul impuls al ucrainenilor din momentul atacului Rusiei a fost să fugă

¹ Radu Carp. *Cât de uzat a devenit războiul de uzură din ucraina*. Publicat la 21.02.2024. Disponibil. <https://www.contributors.ro/cat-de-uzat-a-devenit-razboiul-de-uzura-din-ucraina/>

² *Declarații ale președintei RM*. Disponibil: <https://www.studio-l.online/clarificam/razboiul-din-ucraina-vs-republica-moldova-situatii-atitudini-si-solutii-foto/>

³ *Munich Security Report 2024*. p. 52. Disponibil: https://securityconference.org/assets/01_Bilder_Inhalte/03_Medien/02_Publikationen/2024/MSR_2024/MSC_Report_2024_190x250mm_EN_final_240507_DIGITAL.pdf

din calea războiului. Astfel, Republica Moldova a fost cea mai expusă fluxului de refugiați din prima zi de război. Moldova a primit un număr semnificativ de refugiați ucraineni, ceea ce a pus presiune pe resursele economice și sociale ale țării. Autoritățile au trebuit să gestioneze rapid criza umanitară generată de acest aflux de persoane, dar și să mențină stabilitatea politică și economică, securitatea și ordinea.

Făcând abstracție, pentru moment, de problemele sale interne, autoritățile moldovenești s-au angajat plenipotențiar în asigurarea protecției cetățenilor ucraineni (vârstnici, copii singuri, mame) cu ori fără acte de identitate, care au fost forțate să-și părăsească țara de origine din cauza războiului și au traversat frontiera pentru a găsi siguranță. Cifrele prezentate cu privire la numărul persoanelor refugiate ce au tranzitat frontiera RM oscilează între 1 și 1,5 milioane persoane. Cel mai mare flux de refugiați a fost înregistrat în prima perioadă a războiului, atât pe segmentul intrării, cât și ieșirii din țară.

Cei mai vulnerabil refugiați sunt cei care până la moment se află pe teritoriul RM. La ziua de astăzi în RM se mai află peste 110 mii de refugiați ucraineni, jumătate dintre aceștia fiind copii. Printre cei care au optat să rămână în Republica Moldova se regăsesc și persoane care își trag rădăcinile din Moldova și au rude, care le-au oferit spații de locuit, ori au revenit la casele părintești. În spatele acestor cifre se află oameni, care au nevoi urgente (cazare, loc de muncă, sănătate, etc.), oameni cu speranțe, drepturi și libertăți, fapt ce solicită un efort consolidat în vederea acordării sprijinului moral și material, a asistenței juridice și protecție.

Aționând în conformitate cu instrumente juridice relevante, precum Convenția ONU, Directiva 2011/95/UE și alte reglementări, autoritățile moldovenești au urmărit să asigure protecția drepturilor persoanelor refugiate: protecția împotriva returnării (art. 21), accesul la informații (art. 22), accesul la un loc de muncă (art. 26), accesul la educație (art. 27), tratament egal și asistență socială (art. 29), accesul la servicii de sănătate (art. 30)⁴ etc. Însă, pentru a face față situației Guvernul RM necesită consolidarea capacităților tehnice și financiare pentru a răspunde nevoilor refugiaților, dar și a moldovenilor. Sigur că au fost înregistrate carențe instituționale evidente și insuficiență de resurse umane la nivel național. Ceea ce a necesitat consolidarea instrumentelor de coordonare și gestionare a situației de către autoritățile statului, pentru a evita reacții ad hoc. Or, „Sosirile în masă ale persoanelor strămutate din Ucraina care au fost nevoite să caute refugiu și protecție în țările din regiune, pentru prima dată în istoria Republicii Moldova a generat o creștere considerabilă a cererilor de azil. Acest fapt a pus o presiune enormă pe sistemul național de azil într-un timp foarte restrâns. Cel mai eficient mecanism de legalizare a șederii pe teritoriul Republicii Moldova a persoanelor strămutate din Ucraina din cauza conflictului armat și de acordare a accesului la un spectru larg de drepturi este solicitarea protecției temporare, formă de protecție prevăzută de Legea nr. 270/2008 privind azilul în Republica Moldova.”⁵

În acest context, măsurile adoptate de RM din punct de vedere structural, funcțional și legal au ținut realizarea în termeni proximi a angajamentelor sale legale și morale, ceea ce a facilitat și reorganizarea unor instituții. Astfel prin Hotărârea Guvernului nr. 16 din 11.01.2023 Biroul migrație și azil a fost reorganizat în Inspectoratul General pentru Migrație (IGM), care „are misiunea implementării politicilor statului în domeniile migrației, azilului, apatridiei, readmisiei și integrării străinilor, respectării drepturilor fundamentale ale omului

⁴ Directiva 2011/95/UE. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex%3A32011L0095>

⁵ *Capacitatea sistemului național de azil în Republica Moldova*. Studiu. Chișinău, 2024, p. 67. Disponibil: <https://cda.md/wp-content/uploads/2024/03/CoE-book-Study-on-Asylum-FINAL.pdf>

și garantării ordinii și securității publice a statului.”⁶ Nota informativă⁷ însoțitoare a proiectului hotărârii de Guvern, indică necesitatea de reorganizare structurală și funcțională și creșterea de capacități pentru realizare eficientă a misiunii și atribuțiilor, de creștere a calității răspunsului la provocările regionale și internaționale, dar și de exigențele UE în domeniu. Prin desconcentrare (a fost creată Direcția azil și apatridie și trei subdiviziuni teritoriale ale IGM: Direcția regională Nord, Direcția regională Sud și Direcția regională Centru) s-a reușit de a răspunde fluxurilor de migranți, dar și de a diminua riscurile interne și externe pentru asigurarea ordinii și securității. Reorganizarea a fost necesară pentru a crește eficiența răspunsului la situații precum cea în care se află pe parcursul războiului din vecinătate.

Fiind necesară o abordare structurată a situației, cât și pentru gestionarea eficientă a crizei, chiar de la începutul războiului, prin *Hotărârea parlamentului nr. 41 din 24 februarie 2022* a fost instituită *Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova, care și-a asumat un șir de decizii importante, care au dispus sau autorizat traversarea frontierei, acordarea de asistență medicală, acordarea dreptului de a munci ș.m.a.*, iar de la data de 28 februarie 2022 a devenit operațional *Centrul Unic de Gestionare a Crizei*, structură care și-a asumat coordonarea efortului de asistență efectuat de Guvern, organizații internaționale, inițiativele private și a voluntarilor. Astfel, autoritățile Republicii Moldova, susținute de cetățenii săi, dar și de comunitatea internațională au acționat, dovedind solidaritate, atașament și angajament moral față de cetățenii ucraineni, și un grad de responsabilitate ridicat în raport cu fiecare persoană ce a ajuns pe teritoriul său.

Din perspectiva cadrului normativ național aplicat, care în mare parte a fost, în timp, ajustat reglementărilor internaționale, au fost adoptate măsuri care au creat sinergii interinstituționale funcționale și adaptabile contextului și evenimentelor, dar și nevoilor persoanelor refugiate. În conformitate cu prevederile Convenției ONU din 1951 privind statutul refugiaților, ratificată de Republica Moldova și Protocolul din 1967 privind statutul refugiaților, autoritățile au acționat încercând să valorifice toate instrumentele legale capabile de a asigura echilibrul între drepturi și obligații pentru persoanele ce aveau nevoie de protecție. „Convenția vizează acordarea protecției juridice internaționale refugiaților și asigurarea exercitării de către aceștia a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Protocolul din 1967 a extins domeniul de aplicare a Convenției din 1951 care se limita doar la refugiații europeni în perioada de după cel de-al doilea război mondial și a eliminat restricțiile sale geografice și temporale, transformând Convenția într-un instrument universal care protejează toate persoanele care fug de conflicte și persecuții”⁸.

Convenția prevede obligația statelor de a coopera cu UNHCR în exercitarea funcțiilor sale. În context, s-a identificat o colaborare strânsă și eficientă dintre UNHCR cu Guvernul Republicii Moldova și cu alte organizații internaționale și naționale pentru a promova și proteja drepturile refugiaților, inclusiv dreptul acestora de a nu fi returnați într-o țară sau teritoriu unde viața, integritatea și/sau libertatea lor sunt în pericol. Forumul de Coordonare pentru Refugiați (RCF), co-prezidat de Guvern și UNHCR, dar și alte agenții ONU

⁶ *Regulamentul cu privire la organizarea și funcționarea IGM*. Anexa 1 a Hotărârii Guvernului nr16/2023. Disponibil: <https://igm.gov.md/wp-content/uploads/2024/04/135089.pdf>

⁷ Nota informativă la proiectul hotărârii Guvernului „Cu privire la organizarea și funcționarea Inspectoratului General pentru Migrație al Ministerului Afacerilor Interne”. Disponibil: <https://particip.gov.md/ro/document/stages/proiectul-hotararii-guvernuluicu-privire-la-organizarea-si-functionarea-inspectoratului-general-pentru-migratie-al-ministerului-afacerilor-interne/9913>

⁸ *Capacitatea sistemului național de azil în Republica Moldova*. Studiul. Chișinău 2024, p.13. Disponibil: <https://cda.md/wp-content/uploads/2024/03/CoE-book-Study-on-Asylum-FINAL.pdf>

și parteneri umanitari, în 2022, circa 42 de parteneri guvernamentali și umanitari și-au unit eforturile pentru a oferi refugiaților ucraineni servicii de protecție și sprijin umanitar în toate sectoarele. Acțiunile coordonate de răspuns au fost incluse în planul regional de răspuns la situația refugiaților (PRR), lansat la începutul lunii martie 2022, revizuit la 25 aprilie 2022 și „recalibrat” în luna octombrie 2022⁹. *Planul de răspuns pentru situația refugiaților pentru anul 2024*¹⁰ se axează pe priorități-cheie și este un document care vizează atât refugiații, cât și localnicii. Planul urmărește ca scop susținerea persoanelor în exercițiul de obținere a statutului legal, în special a protecției temporare care oferă sprijin vital persoanelor vulnerabile și determină îmbunătățirea incluziunii socio-economice a acestora. Un aspect important al acestuia se referă la accentul pus pe coeziunea socială între refugiați și comunitățile gazdă.

Împreună cu organizațiile partenere, UNHCR constant s-a orienta spre acordarea de suport și servicii pentru refugiați, solicitanții de azil și apatrizii din Moldova (acces la informații, asistență juridică, cazare, transport umanitar, suport psihoemoțional, asistență pentru acoperirea necesităților de bază), contribuind substanțial la integrarea acestora. Autoritățile, la rândul său, nu au neglijat necesitatea de extindere a măsurile în vederea asigurării eficienței mecanismelor de protecție a drepturilor și libertăților persoanelor refugiate și integrării acestora în realitățile naționale (socio-cultural și economic).

În contextul fluxului mare de persoane refugiate, Uniunea Europeană, prin Decizia de punere în aplicare din 4 martie 2022, nr. 2022/382 a Consiliului, a decis să acorde protecție temporară persoanelor care sosesc din Ucraina, declanșând aplicarea Directivei de protecție temporară nr. 2001/55/CE. La nivel de țară, în temeiul art. 21 a *Legii privind azilul în Republica Moldova*, nr. 270/2008, prin Hotărârea Guvernului nr. 21 din 18.01.2023¹¹ privind acordarea protecției temporare persoanelor strămutate din Ucraina, au fost aprobate condițiile de acordare a protecției temporare persoanelor strămutate din Ucraina și planul de acțiuni privind acordarea protecției temporare. Hotărârea Guvernului nr. 21/2023 transpune art. 4 (1), art. 6, art. 8 (1), art. 9, 10, 12, 13, art. 14 (1) din Directiva 2001/55/CE, precum și Decizia de punere în aplicare (UE) 2022/382. La fel, prin aceeași hotărâre de Guvern a fost aprobat *Planul interinstituțional de măsuri privind acordarea protecției temporare persoanelor strămutate din Ucraina*, care își propune realizarea obiectivelor generale de: asigurare adecvată a procesului de informare privind acordarea protecției temporare; stabilirea statutului juridic – reglementarea șederii persoanelor strămutate din Ucraina; stabilirea măsurilor de protecție în scopul asigurării realizării drepturilor persoanelor strămutate din Ucraina; stabilirea măsurilor de prevenire în scopul asigurării ordinii publice și securității naționale. Măsurile țintite spre gestionarea crizei refugiaților, asigurarea protecției acestora au fost apreciate ca eficiente, bine intenționate și cu impact.

La o distanță temporală nu prea extinsă, evaluarea mecanismului de obținere a protecției temporare a scos în evidență anumite dificultăți, care împiedică punerea în aplicare eficientă a acestuia (cum ar fi dovada adresei de domiciliu/reședinței temporare în RM spre exemplu) **fapt ce a contribuit la simplificarea, în septembrie 2023, a procedurii de obținere a protecției**

⁹ *Planul de răspuns al RM pentru situația refugiaților 2024: solidaritate internațională și realizări comune*. Disponibil: <https://www.unhcr.org/md/19681-240215.html>

¹⁰ *Regional refugee response plan*. Disponibil: <http://www.aidrom.ro/wp-content/uploads/2024/02/Ukraine-Situation-2024-RRP-.pdf>

¹¹ *Hotărârea Guvernului nr. 21 din 18.01.2023 privind acordarea protecției temporare persoanelor strămutate din Ucraina*. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135260&lang=ro

temporare. De asemeni, la un an distanță, luând în considerație situația incertă și instabilă în care se află în continuare Ucraina, s-a constatat necesitatea prelungirii perioadei de aplicare a mecanismului de protecție temporară.

Nu mai puțin relevant este și faptul că Legea 274/2011 privind integrarea străinilor în Republica Moldova, care transpune parțial Directiva 2011/95/UE, a oferit fundamentul necesar de răspuns nevoilor individuale ale refugiaților, creându-le condiții de participare activă la viața economică, socială și culturală din RM. De asemeni, Hotărârea Guvernului nr. 808 din 23.11.2022 prin aprobare *Programului privind gestionarea fluxului migrațional, azilului și integrării străinilor pentru anii 2022-2025*¹², a fost inițiată consolidarea și implementarea mecanismului de integrare a străinilor, care a adus după sine abordarea holistică și intersectorială a răspunsului la necesități. În document se indică că „criza migrațională provocată de războiul dintre Rusia și Ucraina a scos în evidență lacune instituționale și insuficiența de resurse umane (...). [De aceea] (...) Republica Moldova urmează să-și consolideze capacitatea pentru a putea gestiona un aflus sporit de migranți la hotarele țării, de a analiza situația și a pregăti un plan de contingență, de a dota cu tehnică corespunzătoare autoritățile implicate în proces pentru gestionarea aflusului masiv de străini.”¹³

În această perioadă dificilă, care a bulversat state și societăți, Republica Moldova a urmărit apărarea drepturilor omului și a democrației. În ciuda agravării crizelor care afectează țara, autoritățile moldovenești în spiritul solidarității și compasiunii, nici pentru un moment nu au neglijat faptul că *drepturile refugiaților sunt drepturi ale omului*. În cheia asigurării drepturilor chiar de la începutul fluxului de refugiați erau necesare acțiuni de baza care să asigure dreptul la educație a copiilor, accesul la servicii de protecție socială și de sănătate.

Deciziile adoptate au asigurat accesul refugiaților la o gamă largă de servicii și drepturi, inclusiv dreptul la muncă, accesul la educație și la asistență medicală primară și de urgență, precum și un anumit nivel de acces la protecție socială. Potrivit studiului *Implementarea protecției temporare acordate pe teritoriul RM persoanelor strămutate din Ucraina: situația după 6 luni*, realizat de Centrul de Drept al Avocaților¹⁴, acțiunile autorităților trebuie apreciate după mai multe categorii de drepturi: accesul liber la justiție, dreptul la libera circulație, dreptul la muncă, dreptul la învățătură, dreptul la asistență și protecție socială, dreptul la ocrotirea sănătății. Aceștia realizează analiza fiecărei dimensiuni și a modului în care se conjugă datele statistice, acțiunile autorităților și soluțiile la probleme iscate. Potrivit acestora, dar și a altor date la care avem acces, numărul mare de copii strămutați din Ucraina, aflați pe teritoriul Republicii Moldova, aproximativ 50 %, a impus adoptarea unor măsuri urgente pentru a le asigura accesul la sistemul de învățământ. Acțiuni importante au fost adoptate de către Ministerul Educației și Cercetării care a urmărit asigurarea dreptului copiilor la educație. Astfel au fost emise instrucțiuni simplificate privind procedura de înscriere a copiilor ucraineni în școlile din Moldova. Pe de altă parte, instituțiile educaționale din subordinea Ministerului Educației și Cercetării s-au implicat substanțial în susținerea autorităților în gestionarea crizei refugiaților, prin alocarea de spații pentru cazarea acestora

¹² Hotărârea Guvernului nr. 808 din 23.11.2022. Publicat: 19-01-2023 în Monitorul Oficial Nr. 10-12 art. 21, https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135082&lang=ro

¹³ *Programului privind gestionarea fluxului migrațional, azilului și integrării străinilor pentru anii 2022-2025*. Disponibil: <https://mai.gov.md/sites/default/files/document/migra%C8%9Bie.pdf>

¹⁴ *Implementarea protecției temporare acordate pe teritoriul RM persoanelor stramutate din Ucraina: situația dupa șase luni*. Chișinău 2023. Disponibil: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-10/final_final_studiu_pt_infografice_20.11.2023.pdf

și asigurarea necesităților de bază, prin încadrarea în universități a studenților ucraineni refugiați, prin implicarea corpului didactico-științific în oferirea ajutorului umanitar.

Pentru facilitarea accesului la educație a copiilor și tinerilor din Ucraina, Ministerul Educației și Cercetării a plasat pe pagina sa web și actualizează permanent informațiile despre procedura de înscriere a copiilor în instituțiile de învățământ, în limbile ucraineană și rusă; a făcut publică lista instituțiilor de învățământ general identificate pentru încadrarea copiilor din familiile refugiate din Ucraina, în anul de studii 2023–2024; a asigurat accesibilitatea manualelor în format PDF elaborate de minister, precum și accesul la biblioteca online (www.educațieonline.md). Pentru instruirea la distanță a elevilor, solicitanți de a urma studiile online conform programului de studii din Ucraina, dar și pentru cei care vor să-și continue studiile în instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova, de asemenea, a fost făcută publică o serie de informații utile.¹⁵ Similare, au fost abordările și în raport cu accesul la servicii medicale¹⁶, asistență socială, dreptul la muncă etc.

Această succintă radiografiere a modului în care RM a reacționat și a răspuns provocărilor la care a fost și continuă a fi expusă, nu doar în contextul fluxului de refugiați, generat de războiul din Ucraina, dar și a altor presiuni și provocări de securitate se consolidează într-o perspectivă a viziunii de viitor al statului cu privire la prioritățile și preferințele sale geopolitice și a modului în care este profetizată securitatea națională. Or, așa cum se constată și în raportul de la *München*¹⁷ „războiul Rusiei a obligat UE să privească extinderea ca pe un instrument geostrategic pentru a scoate țările din zona gri (...) esențial pentru modul în care securitatea poate fi asigurată în regiune.”

Răspunsul Republicii Moldova pentru situația refugiaților, în opinia comunității internaționale, este un model de urmat, un model care a dovedit eficiență datorită angajamentului, conducerii eficiente și umane a guvernului Republicii Moldova, solidarității moldovenilor și sprijinului internațional continuu.

Concluzii

În afară de cele mai evidente aspecte relevate totuși trebuie să atragem atenția la derivatele convergenței criză-securitate, care înregistrează aspecte distincte de analiză și reconceptualizare în contextul necesității de tranziție la normalitate ori în eventualitatea agravării amenințărilor la adresa securității, datorită crizelor tot mai frecvente și provocărilor unui secol tehnologizat, digitizat și controversat.

Printre derivatele necesare a fi ținute în vizor și tratate cu atenție sunt problemele înregistrate la nivel global cu impact la nivel local. Cele care sunt destul de evidente în prezent se referă la faptul că:

1) Convergența criză – securitate a dus la o redefinire a conceptului de securitate, care nu se mai limitează doar la amenințările militare, ci include o gamă largă de probleme, cum ar fi schimbările climatice, pandemicele, crizele economice și inegalitatea social etc.

¹⁵ <https://mec.gov.md/ro/content/v-podderzhku-detey-i-molodezhi-ukrainy>

¹⁶ *Accesul la servicii medicale pentru Refugiații din Ucraina. Raport anual 2023.* Disponibil: https://moldova.iom.int/sites/g/files/tmzbd11626/files/documents/2024-06/iom_ro_mda_needsintentions_health_annual_2023.pdf

¹⁷ Munich Security Report 2024, p. 52. Disponibil: https://securityconference.org/assets/01_Bilder_Inhalte/03_Medien/02_Publikationen/2024/MSR_2024/MSC_Report_2024_190x250mm_EN_final_240507_DIGITAL.pdf

2) Convergența criză-securitate subliniază necesitatea unor mecanisme de guvernare globală mai eficiente, capabile să răspundă rapid și eficient la crizele globale și amenințările la adresa securității.

3) Caracterul complex, multifacial al sectorului de securitate impune soluții transnaționale, dat fiind faptul că amenințările la adresa securității necesită eforturi consolidate și cooperare internațională, o abordare multilaterală, coordonată și în interes comun;

4) Crizele pot afecta capacitatea statelor de a-și îndeplini funcțiile sale tradiționale esențiale, cum ar fi asigurarea securității și bunăstării cetățenilor, fapt ce poate crea spații facile pentru instabilitate și determina erodarea ordinii mondiale, provoacă fragilitatea statelor;

5) Pentru a face față crizelor globale și amenințările la adresa securității, statele și organizațiile internaționale trebuie să dezvolte capacitatea de reziliență. Aceasta implică dezvoltarea unor sisteme de avertizare timpurie, investiții în infrastructură critică, consolidarea instituțiilor democratice și promovarea coeziunii sociale.

6) Schimbările climatice, crizele sanitare, crizele economice etc. pot crea un teren fertil pentru amenințări la adresa securității prin intensificarea conflictelor existente, ori chiar pot genera instabilitate politică și socială;

În concluzie, convergența criză-securitate reprezintă un fenomen complex cu implicații semnificative pentru securitatea națională și globală. Această tendință necesită o reevaluare a conceptului de securitate, o consolidare a cooperării internaționale și o prioritizare a rezilienței pentru a face față provocărilor actuale și viitoare. În această perspectivă, s-a constatat că pașii importanți realizați în vederea gestionării crizei refugiaților au adus beneficii directe Republicii Moldova. Cel mai mare beneficiu este recunoașterea RM la nivel internațional, aprecierea și conjunctura internațională deosebit de benefică pentru resetarea la standarde internaționale și conectarea la procese democratice. În prezent, continuă să persiste multiple riscuri, dar și cu oportunități inexistente până la 2020, ceea ce trebuie să redefinească acțiuni cu privire la mecanismele de asigurare a securității naționale.

CONOTAȚII ISTORICE, SOCIOLOGICE ȘI JURIDICE ASUPRA ORDINII ȘI SECURITĂȚII PUBLICE

Historical, sociological and legal connotations on public order and security

CZU: 351.74/.76:341.213.14

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13756898>

Ianuș ERHAN

Doctor în drept, conferențiar universitar, cercetător științific superior,

Universitatea de Stat din Moldova,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4110-8133>

E-mail: ianuserhan@yahoo.com

Summary. In any age, in any community, the development of humanity cannot be achieved without ensuring human security. This condition in which people can exercise their options in safety and freedom, without fear that their opportunities will be lost or withdrawn, guarantees confidence, creativity and, in general, evolution. Security means that the benefits people have achieved in expanding their opportunities and improving their capabilities are protected by current social, economic and political arrangements. For this purpose, laws are developed, structures are established and society is educated in the spiritual respect for the law.

Throughout the history of mankind, there have always been certain norms of conduct in society that regulated the behaviour of individuals in multiple situations. The set of norms evolved over time, depending either on political regimes and ideologies, conflicts and wars or revolutions, thus forming laws. It is well known that laws guarantee public order and security in a society as long as they are respected by citizens.

In addition to the legal side, public order and security can also be studied from a historical, sociological, psychological perspective. More recently, public order and security are part of the policies adopted and implemented by a state of law to more easily manage the domestic political situation.

Public order and security, by general definition, is based on three pillars: the legal aspect, the social aspect and the political aspect. Of course, we do not forget to consider the historical context, which can determine the collective position of a group or even nations, as well as their public discourse or reaction.

In turn, from a legal point of view, public order and security is made up of all the legal provisions, assigned powers, established mechanisms and procedures, but also mutual responsibilities between opponents and opponents in order to guarantee and respect it.

Key words: state, humanity, personal safety, public order and security, state of legality, legal security.

Introducere. Adesea stăm și ne întrebăm: când cetățenii vor da dovadă de responsabilitate juridică și când ne vom simți în siguranță? De ce este nevoie de pedepse mai aspre pentru a reduce rata criminalității? Când se va găsi echilibrul dintre intervențiile statului pentru a asigura un nivel înalt de securitate, cât și garanta drepturile și libertățile omului? Care sunt „lecțiile învățate” ale omenirii referitoare la ordinea și securitatea publică?

Importanța de a fi considerați în „siguranță publică” este evidentă din partea noastră practică. Din timpuri imemorabile și până în prezent, siguranța publică a fost înțeleasă ca „protecție”, având funcția de protejare a oamenilor și bunurilor acestora de acțiunile vio-

lente ce pot fi cauzate de terți.¹ Este uimitor modul în care întreaga existență a omenirii balancează între organizare perfectă și distrugere. Fiecare dintre noi este format din particule minuscule care de la apariția vieții până în prezent și-au păstrat funcția principală – cea de a crea și susține viața pe acest pământ. Însă pe cealaltă parte a monedei avem caracterul distructiv al fiecărei societăți.

Așa cum „Imperiile sunt create pentru a fi distruse”, ordinea și securitate publică mereu este supusă unor riscuri sociale, politice, istorice. Arnold Toynbee, în mod special, sublinia patru faze ale oricărei civilizații: nașterea, creșterea, declinul și căderea. Un factor distinctiv pentru fiecare perioadă istorică este valoarea și siguranța vieții umane.²

Este curios cum pentru a obține siguranță este nevoie de o răscoală. Astfel, pentru bunurile și drepturile pe care le avem acum a fost nevoie să trecem prin câteva revoluții: cognitivă, agricolă, științifică și la scurt timp – industrială. Totodată, bunurile și drepturile de care putem beneficia acum, nu înseamnă neapărat și siguranța vieții omenești.

Ordinea și securitatea publică, prin definiție generală, se bazează pe trei piloni: aspectul juridic, aspectul social și cel politic. Desigur, nu uităm să luăm în considerare contextul istoric, cum a apărut și evoluat odată cu omenirea acest concept.

Pentru a avea o societate sănătoasă este nevoie ca toți acești piloni să funcționeze într-o armonie absolută și aici avem un exemplu simplu. Un cadrul legal perfect structurat nu poate asigura ordinea și securitatea unei societăți care discriminează, instigă la ură și violență. De aceea trebuie să educăm o societate care să respecte normele legale, înțelegând că libertatea fiecărui dintre noi se termină exact unde începe libertatea altuia.

Astăzi, ordinea publică este definită ca o stare de legalitate, de echilibru și pace socială, prin care se asigură securitatea publică și a persoanei, a colectivităților și a bunurilor, sănătatea și morala publică și care permite exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, precum și funcționarea eficace a instituțiilor în statul de drept.

La rândul său, securitatea este privită în general, este un serviciu public, furnizat prin politici și practici transparente, comprehensive și incluzive, respectând statul de drept, drepturile omului și egalitatea de gen, sensibile la nevoile de securitate ale întregii populații și fiind supuse unor mecanisme de control democratic.³

Ce ține de legalitate, definită în complexitate „ca principiu, și ca metodă, și ca regim politic” înseamnă respectarea riguroasă și necondiționată a legii (în sens larg și Constituția) de către toți subiecții de drept.⁴

Legalitatea este opozabilă nu doar subiectului activ, adică statului, în calitatea sa de ordonator, dar și tuturor persoanelor care contribuie prin comportamentul său la menținerea și asigurarea acestei stări.⁵

Starea de legalitate își trage „originea din morala care este constituită din regulile pe care societatea îi îndeamnă pe membrii săi să le respecte (așa cum legile sunt regulile prin care îi obligă pe aceștia) pentru a avea o purtare conformă cu ordinea, siguranța și dezvolta-

¹ Barry Friedman, What is public safety? Boston University Law Review, vol. 102, p. 730.

² Arnold J. Toynbee, *Studiu asupra istoriei*, vol. I, București: Humanitas, 1997.

³ Henri Myrtilinen, Guvernanța sectorului de securitate, Reforma sectorului de securitate și dimensiunea de gen, în: Setul de instrumente privind aspectele de gen și securitatea. Geneva: DCAF, OSCE/ODIHR, UN Women, 2019, p. 14

⁴ Ion Draghici. Referatul tezei de doctor „Conceptul de ordine publică și reflectarea lui în legislația actuală”, București: Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 3.

⁵ Ianuș Erhan, *Drepturile și libertățile omului în contextul ordinii și securității publice*, Chișinău: Lexon-Prim, 2023, pag. 68

rea sa”.⁶ Așa cum Will și Ariel Durant consideră că „libertatea părții depinde de securitatea întregului”,⁷ fiind un „bun comun” la fel și David Rothkopf în căutarea unui model pentru viitor, inclusiv, prin prisma actului guvernării, face constatarea că „ne așteptăm ca viitorul să semene cu trecutul”, lucru „absolut firesc în cazul când nu sesizăm și anticipăm schimbările care se întâmplă în jurul nostru”, dar lumea este într-o evoluție continuă”.⁸

Aceste schimbări se reflectă și asupra ordinii și securității publice, iar, în orice epocă, în orice comunitate, dezvoltarea umanității nu poate fi realizată fără asigurarea securității umane. Această condiție în care oamenii își pot exercita opțiunile în siguranță și libertate, fără teamă că oportunitățile lor vor fi pierdute sau retrase, garantează încrederea, creativitatea și în general, evoluția.

Securitatea înseamnă că beneficiile pe care le-au atins oamenii în extinderea oportunităților lor și perfecționarea capabilităților să fie protejate de aranjamentele curente sociale, economice și politice. În acest scop sunt elaborate legi, instituite structuri și educată societatea în spiritual respectării legii.

Cine și cum poate spori educarea și dezvoltarea unei astfel de societăți?

Rezultatele investigației. De-a lungul istoriei omenirii, mereu au existat anumite norme de conduită în societate care reglementau comportamentul indivizilor în multiple situații. Ansamblul de norme a evoluat în timp, în dependență fie de regimuri politice și ideologii, conflicte și războaie sau revoluții, formând astfel legi. Este cunoscut faptul că legile garantează ordinea și securitatea publică într-o societate atât timp cât sunt respectate de către cetățeni.

Nevoia de securitate poate fi creată și asigurată doar printr-o entitate organizațională. Istoric s-a stabilit și demonstrat că statul democratic, care plasează în prim plan – omul cu drepturile și libertățile sale poate garanta cel mai bine siguranța cetățenilor săi.

Pe de altă parte, „statele noastre, fiind o multiplicare a propriului eu, sunt ceea ce suntem noi; ne exprimă natura mai pregnant și fac binele și răul pe care îl facem noi la scară exponențială.”⁹

Societatea occidentală europeană a reușit să dezvolte în timp, instituții juridice puternice și independente, care au stat la baza unor sisteme de justiție eficiente, facilitând astfel apariția unor instituții politice inclusive, favorabile liberei inițiative și dezvoltării economice și sociale.”¹⁰

Ce ține de istoria organizării politice formele de organizare au fost numeroase: orașe, orașe-stat, state naționale, uniuni multinaționale și imperii, variind de la cele comerciale, indirecte, la cele teritoriale, directe. Formele de guvernământ au fost monarhii sau republici, dictaturi sau democrații etc.

Până acum câțiva ani, presupunerea predominantă era că vom trăi într-o lume egalitară, fără granițe și că statele ar urma să fie lipsite de putere. Astăzi însă, observăm o realitate complet diferită. Naționalismul a revenit, oamenii vor granițe bine protejate, cheltuielile militare sunt în creștere, iar guvernele intervin neconținut în afacerile economice.¹¹

⁶ Will & Ariel Duran, *Lecțiile istoriei*. București: Litera, 2020, p. 43

⁷ *Ibidem*, p. 49.

⁸ David Rothkopf, *Întrebările de mâine*. București: Black Button Books, 2021, p. 23

⁹ Will & Ariel Durant, *op. cit.*, p. 18

¹⁰ Daron Acemoglu, James A. Robinson, *De ce eșuează națiunile. Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei?*, p. 2.

¹¹ Jonathan Holslag, *O istorie politică a lumii. Trei mii de ani de război și pace*. București: Litera, 2021, p. 19

În aceste condiții apare întrebarea – de ce este important aspectul istoric? Anume pentru soluții care o vor scrie și vor schimba parcursul acesteia. Nu poți construi o casă rezistentă pe o temelie care se destramă sau nu poți prevedea când va începe să se destrame, dacă nu cunoști nimic despre temelia acesteia.

Civilizația umană a manifestat preocupare pentru ordine și securitate încă în timpurile cele mai vechi. În epoca prestatălității antice, aceste prerogative erau atribuite căpeteniilor de trib și persoanele care îi ajutau să împartă vânatul sau loturile. Apariția statului (cca 3400 a.Chr.), aduce după sine și primele structuri administrative responsabile pentru ordine în spațiul granițelor politice.

În Egiptul antic, ordinea publică era asigurată de norme religioase din credința politeistă zoomorfă, care îl determina pe individ să trăiască în frică și constrângere. Statutul idolatrizat al faraonului, structurile de forță și armatele destinate jafului și extinderii teritoriale, stabileau ordinea și disciplina socială. Prin evoluție, surplusul de recolte au facilitat dezvoltarea unui surplus de populație care a contribuit la dezvoltarea socială și culturală. Resursele alimentare bogate au putut susține exploatarea mineralelor din jurul văii Nilului, dezvoltarea unui sistem de scriere timpuriu, dezvoltarea construcțiilor și proiectelor agricole, dezvoltarea comerțului și dezvoltarea forțelor militare necesare pentru apărare, dar și pentru campaniile militare care au dus la afirmarea dominației civilizației egiptene în regiune.

Elada a oferit istoriei elementele democrației. Treptat se mizează pe mentalitate, conștiință, dar și pe responsabilitatea civică. În Adunarea Generală (Ekklesia) fiecare cetățean putea pune întrebări și în limitele constituționale putea face orice propunere, sau putea fi tras la răspundere. Toți cetățenii bărbați cu peste 20 de ani erau membrii de drept ai Ekklesiei. Pentru a se lua o hotărâre mai importantă era nevoie de un minimum de 6000 de votanți (din totalul de cca 40 000).

Constituția lui Clistene înlătura rămășițele orânduirii gentilice și încheie, în linii mari, procesul de cristalizare a democrației ateniene. Acest model de responsabilitate civică s-a extins în toată lumea antică, inclusiv la dacii din zona pontică și italienii din sudul peninsulei.

În Roma Antică, ordinea și securitatea publică era asigurată de legi scrise și organe instituite atât în etapa Republicii cât și a Imperiului. Senatul, constituit practic odată cu fondarea Romei în secolul VIII a.Chr., controla activitatea adunărilor prin legi, iar în situații de criză, acesta numea un dictator, care avea prerogative absolute timp de 6 luni și nu răspundea ulterior pentru acțiunile sale. Ordinea era asigurată de asemenea de un organ extrem de important, Adunările populare, deciziile căreia erau obligatorii pentru plebei și patricieni. Roma Antică a oferit istoriei inițiativa procedurii de plebiscit (referendum), ca pe o garanție a exercitării dreptului la opinie, iar legionarii, pretorienii, au rămas exponenți ai elitei militare a tuturor timpurilor.

În perioada îndelungată a evului mediu, dominația creștinismului și a instituției bisericii au diminuat securitatea omului și ordinea publică. Oamenii erau persecutați după principii religioase, iar monarhul nu avea nicio limită. Totuși, recunoaștem faptul că, în spațiul românesc Decalogul asigura ordinea și siguranța cetățenilor. Oamenii, prin frica față de păcat, au garantat echilibrul social și impresionează faptul că în condițiile lipsei unor legi scrise, infrațiunile practic lipsesc. Către secolul XVI–XVII, voievozii basarabi și mușatini au instituit organe de asigurare a ordinii publice, în general de esență militară.

Totuși, care este geneza conceptului de ordine publică și ce definește? În accepțiunea modernă acest concept a fost elucidat în perioada iluminismului (sec. al XVIII-lea), în spațiul

vest-european (în țări precum Sfântul Imperiu Roman, Franța, Anglia). Fiind formulat în spirit iluminist, a avut la bază crearea unui stat de drept, lichidarea reminiscentelor feudale și ale Vechiului Regim (absolutist), cât și garantarea libertăților fundamentale ale omului.

Ar fi dificil totuși să vorbim despre menținerea ordinii publice în această perioadă, deoarece militanții pentru această practică recurgeau la violență și era clar perturbată liniștea și securitatea națiunii.

Ca exemplu elocvent servește Revoluția Franceză (1789–1799), un eveniment sângeros în istoria poporului francez. În ciuda faptului că erau revendicate și scandate lozinci ca „Liberte, Egalite, Fraternite” (trad. din franceză – „Libertate, Egalitate, Fraternitate), în Paris au avut loc proteste și greve violente îndreptate împotriva autorității regelui Ludovic al XVI-lea (executat apoi prin ghilotinare).

În aceeași ordine de idei, este complicat să menționăm utilizarea acestui concept, formulat în cheie iluministă, în cadrul Revoluțiilor de la începutul sec. al XIX-lea. Cu o asemenea problemă s-a confruntat poporul polonez (suprimat de către habsburgi, prusaci și Imperiu Rus în rezultatul celor 3 divizări ale Poloniei, supranumite în istorie ca „Tortul Regal”), care luptând pentru liberate, încetarea ocupației străine și consolidarea identității naționale, această mișcare a fost înăbușită sângeros de către autoritățile țariste în anul 1831 cu scopul de a „garanta ordinea și securitatea publică”.

Astfel, epoca modernă aduce conceptul de securitate a cetățenilor ca o consecință directă a mișcărilor sociale și a actelor elaborate pe parcursul secolelor XVIII-XIX. Bazat pe o doctrină liberală, apare în al zecelea articol al Declarației drepturilor omului și cetățeanului din 1789, document fundamental al Revoluției Franceze: „Nimeni nu poate fi deranjat de opiniile lor, chiar și de cele religioase, atâta timp cât manifestarea lor nu modifică ordinea publică stabilită prin lege.” Codurile lui Napoleon Bonaparte din 1804, 1808 și 1811 au influențat toate statele europene, implicit România lui A.I. Cuza, trecută prin reforme în anul 1864. Se naștea o nouă mentalitate, descătușată de restricții monahale.

Securitatea umană s-a aflat întotdeauna în atenția opiniei internaționale începând cu Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948): „Orice om are dreptul la viață, la libertate, și la securitate personală”(Art.3); „Orice persoană, în calitatea sa de membru al societății, are dreptul la securitatea socială; ea este îndreptată ca prin efortul național și colaborare internațională, ținându-se seama de organizarea și resursele fiecărei țări, să obțină realizarea drepturilor economice, sociale și culturale indispensabile pentru demnitatea sa și libera dezvoltare a personalității sale” (Art. 22).

Constituțiile scrise în secolul XX au inclus elemente de securitate publică și ordine. Este organizată poliția după principiile moderne și democratice. Legile scrise sunt scrise și impuse tuturor cetățenilor, iar lumea se schimbă și devine cu adevărat modernă.

Europa în secolul XX a trecut prin evenimente marcante care au lăsat sechele majore în psihologia popoarelor, cât și indivizilor. S-au instaurat și perindat mai multe regimuri totalitare/autoritare care au „bătut constant” în drepturile și libertățile omului ca și concept generalizat, cât și private individual, iar viața persoanei nu conta prea mult pentru aparatul de stat.

Mesajul Majestății Sale regele Mihai către Țară, Crăciun 1989 (mesaj difuzat de Radio Europa Liberă): A sosit, deci, momentul ca țările democratice care au denunțat această tiranie distrugătoare să afirme realitatea și unitatea Europei în jurul drepturilor individului și ale națiilor, tocmai în anul în care comemorează cea de-a patruzecoa aniversare a proclamării „Drepturilor Omului”. Este urgent să se treacă la fapte.¹²

¹² Stelian Tănase, *Conversații cu Regele Mihai*, București: Corint Books, 2018, p. 260

Situația actuală în care se află omenirea, impune necesitatea de a se căuta un nou model de dezvoltare, precum și noi obiective referitoare la securitate. Savanții de azi, în lucrările lor ne propun să realizăm noi imperative adresate secolului al XXI-lea. Primul îl constituie Imperativul intelectual, esența căruia constă în avansarea calitativă a intelectului social. Un alt concept îl reprezintă idea conform căreia, consolidarea securității trebuie să se bazeze pe două elemente principale: a întări sentimentul de încredere între oameni, ca urmare a conexiunilor informaționale în interiorul statului și de a desfășura colaborarea între state.

După David Rothkopf „Cine suntem?” e o întrebare chiar mai importantă decât „Cine sunt?” suntem animale sociale; ne trăim viața unul lângă celălalt, depindem unul de celălalt, trebuie să concurăm cu ceilalți. Pentru a facilita toate aceste lucruri, în momentul în care am lăsat în urmă ceea ce filozofi precum Thomas Hobbes și Jean-Jacques Rousseau au descris drept starea naturală, înaintașii noștri au acceptat angajamentele unui contract social. Prin acest contract social am căzut de acord că ne este mai bine împreună, însă compromisul a fost că trebuia să respectăm anumite reguli: să nu furăm atunci când ne dorim ceva, să nu ucidem când suntem furioși. Pe scurt, termenii contractului social ne cer să ne subordonăm nevoile individuale nevoilor comunității. Chiar dacă mulți dintre noi nu petrecem prea mult timp gândindu-ne la acei termeni, ei stabilesc cadrul esențial al existenței noastre. Pentru a fi eficienți, termenii trebuie să evolueze în pas cu civilizația, adaptându-se noilor realități, recunoscând noile provocări. Pe măsură ce adaptăm acest contract social, trebuie să ne întoarcem la întrebările de bază, pe care rareori le formulăm, deși ar trebui.¹³

Astăzi ordinea și securitatea publică fac parte din politicile adoptate și implementate de către un stat de drept pentru a gestiona mai ușor situația politică internă.

Orice lider și conducător statal își va pune întrebarea: Cum îmi pot menține statutul și poporul meu să îmi fie loial? Exact, doar prin menținerea ordinii publice, care nu atentează la integritatea teritorială, suveranitatea și autoritatea țării. Precum a afirmat și înțeleptul Socrate: „Niciodată nu va fi ordine într-un stat atât timp cât nu există frică de pedeapsă”.

În subconștientul uman există această frică când sunt impuse sancțiuni dure, în rezultat fiind prevenite comportamentele de natură antisocială. În ziua de astăzi, națiunile încearcă să disciplineze cetățenii și să depună eforturi comune pentru a preveni destabilizări și manifestări în masă împotriva regimului și nu doar. De exemplu, Republica Populară Chineză, care până în prezent aplică pedeapsa cu moartea ca forma supremă de pedeapsă, se bucură de un respect deosebit pentru lege din partea cetățenilor.

Din aspect psihologic, un om, ce își iubește țara va prefera mai mult să trăiască într-o dictatură puternică decât într-o democrație slabă sau într-un stat marionetă. Unde domină cenzura, cultul personalității și educația patriotică există ordine, dar cu ce „preț” este garantată această ordine.

O asemenea societate ajunge să fie reeducată după un proiect ideologic, ținta fiind rațiunea umană. Gândirea critică ajunge a fi un concept nul. În asemenea cazuri, ordinea publică se rezumă la cetățeni pașnici, de cele mai multe ori împăcați cu actuala guvernare și care nu încalcă legile statului.

Așa s-a încercat și în Libia, în timpul dictatorului Muammar al-Gaddafi. Era una din cele mai prospere țări de pe continentul african și chiar din lume, un stat al bunăstării generale. Cetățenii dispuneau de toate facilitățile, salarii înalte aveau, rata șomajului era joasă. Muammar al-Gaddafi devenise părintele spiritual al acestei națiuni, fiind elogiât și idolatrizat. În viziunea acestui dictator, regimul său era să fie veșnic, iar cetățenii să nu se opună sub

¹³ David Rothkopf, *Op. cit.*, p. 55

nicio formă tiraniei. Nu a fost să fie, deoarece în rezultatul „Primăverii Arabe” din 2011, în Libia a fost declanșat un război civil dintre forțele lui al-Gaddafi și rebeli. S-au implicat și alte forțe externe, ce aveau interese strategice și geopolitice în regiunea Africii de Nord. Al-Gaddafi a fost executat și Libia transformată în ruine. De la o țară bogată, în care era respectat conceptul de ordine și securitate publică alături de garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului (cum este stipulat și în Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948), s-a transformat în unul din cele mai periculoase locuri din lume.

Aici ajungem la concluzia că în timpul unui regim dictatorial era un respect înalt pentru legile statului.

La rândul său „o democrație autentică depinde de sprijinul cetățenilor. Participarea acestora la viața politică și cooperarea lor cu instituțiile politice constituie un factor determinant pentru buna funcționare a instituțiilor democratice în statul de drept.”¹⁴

După cum consideră Francis Fukuyama „democrațiile liberale reale nu pot niciodată ajunge la propriile standarde de libertate și egalitate. Drepturile sunt adesea încălcate, legea nu se aplică la fel pentru săraci și bogați, puternici și slabi; cetățenii, deși li se oferă oportunitatea de a participa, adesea nu o fac. Mai mult, există conflicte intrinseci între idealurile de libertate și egalitate: eforturile de a reduce inegalitățile pot leza libertatea, iar mai multă libertate înseamnă adeseori creșterea inegalității”.¹⁵

La rândul său, Will și Ariel Durant consideră că „Democrația este cea mai dificilă dintre toate formele de guvernare, deoarece necesită cea mai mare răspândire a inteligenței, iar noi am uitat să ne creștem inteligența când ne-am făcut suverani.”¹⁶

Filosofii au propus multe definiții ale libertății. Însă, așa cum a recunoscut Locke, la un nivel fundamental, libertatea înseamnă că oamenii nu sunt supuși violenței, intimidării sau altor acte înjositoare. Ei trebuie să poată face alegeri libere cu privire la viața lor și să aibă mijloacele necesare pentru a le aduce la îndeplinire fără a fi amenințați cu pedepse absurde sau cu sancțiuni sociale draconice.¹⁷

De vreme ce oamenii iubesc libertatea, iar libertatea indivizilor în societate necesită o oarecare reglementare a conduitei, prima condiție a libertății este limitarea ei; dacă libertatea devine absolută dispăre în haos. Deci prima sarcină a guvernului este de a stabili ordinea; forța centrală organizată este unica alternativă la forța incalculabilă și distructivă din cadrul privat.¹⁸

Steven J. Heyman este de părerea că „siguranța publică” este „prima îndatorire a guvernului. Așa s-a spus, cel puțin de la iluminism încoace, de către mulți dintre cei mai mari gânditori ai istoriei, printre ei fiind și fondatorii republicii americane”.¹⁹

Jeremy Bentham a numit securitatea „într-adevăr obiectivul primordialul al guvernului și principalul obiectiv al sistemului de drept”.²⁰

¹⁴ Gheorghe Costachi, *Fundamentul științific al statului de drept*, vol. III, Chișinău: Print-Caro, 2023, p. 57

¹⁵ Francis Fukuyama, *Identitate: nevoia de demnitate și politica resentimentului / Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. București: Humanitas, 2022, pp. 66-67.

¹⁶ Will & Ariel Durant, *Op. cit.*, p. 95

¹⁷ Daron Acemoglu, James A. Robinson, *Coridorul îngust. State, societăți și soarta libertății*. București: Publica, 2020, p. 9.

¹⁸ Will & Ariel Durant, *Op. cit.*, p. 83.

¹⁹ Steven J. Heyman, *The First Duty of Government: Protection, Liberty and the Fourteenth Amendment*, 41 *Duke Law Journal*, (1991), pp. 507-571

²⁰ Jeremy Bentham, *Bentham's theory of legislation* (Charles Milner Atkinson ed., trans., Oxford

William Blackstone a afirmat că un stat este pur și simplu „un corp colectiv, compus dintr-o multitudine de indivizi, uniți pentru comoditatea și siguranța lor”.²¹

La rândul său, Ben A. McJunkin consideră că „din punct de vedere constituțional, siguranța publică este invocată, în primul rând, pentru a autoriza guvernul să-și controleze cetățenii, iar când se evaluează legislația, siguranța publică este o justificare principală pentru „puterea polițienească” extinsă a guvernului”.²²

Când a mărit impozitele Dioclițian a explicat că barbarii erau la porți, iar libertatea individuală trebuia să fie pusă pe planul al doilea până când libertatea colectivă va fi în siguranță.²³

După cum se cunoaște, în unele state și în anumite condiții, această paradigmă este și acum actuală. În acest sens, apare întrebarea mereu actuală care este „costul” acestei siguranțe colective.

La fel, răspunsul la întrebarea „ce este siguranța publică?” poate părea simplu, evident chiar, dar nu este așa. În același timp, evenimentele recente – o pandemie și frământările economice pe care le-a declanșat, creșterea ratei omuciderilor în marile orașe și proteste larg răspândite împotriva violenței poliției, însoțite de apelurile la reducerea finanțării poliției – toate subliniază importanța de a găsi răspunsul corect la această întrebare.²⁴

Creșterea ratei criminalității pe plan mondial a determinat apariția de noi strategii politice, penale și juridice, orientarea către aplicarea și utilizarea unor măsuri cu caracter social anticipativ, implicarea comunității în mod esențial în efortul de prevenire a criminalității.

Noam Chomsky vorbind despre situația criminogenă din SUA care se confruntă cu o rata crescândă a criminalității, precum și alte semne de dezintegrarea socială consideră că „Cea mai mare parte a actelor de violență sunt comise de oameni săraci care se atacă unul pe celălalt, deși întâlnim acte de violență și la nivelul păturilor privilegiate ale populației. Oamenii sunt foarte îngrijorați – și pe bună dreptate pentru că societatea devine din ce în ce mai periculoasă. Singurul răspuns la care guvernul poate recurge în aceste condiții este reprezentat de apelul la măsuri punitive extrem de severe, pentru a liniști oamenii, atacarea libertăților civile și încercarea de a-i control, în esență prin forță, pe cei săraci.”²⁵

Dacă politicienii se întrebă adesea retoric, „În ce fel de societate ne-am dori să trăim?”, întrebarea mai importantă, care datează încă din vremea originilor contractului social, este: „De ce trăim în societate?”. Este o întrebare pe care, în multe feluri, am pierdut-o din vedere. Într-adevăr înțelegând semnificația profundă a întrebării „Cine suntem?”, vom ajunge la preocupări conexe: „Care ne sunt drepturile?” sau „Cum ar trebui să ne guvernăm, date fiind noile tehnologii pe care le avem la dispoziție și felul în care acestea au modificat întotdeauna natura formei de guvernământ?”.²⁶

Univ. Press 1914) (1802) (translated and edited from Étienne Dumont's 1802 French publication), p. 124

²¹ William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England in Four Books*. Notes selected from the editions of Archibold, Christian, Coleridge, Chitty, Stewart, Kerr, and others, Barron Field's Analysis, and Additional Notes, and a Life of the Author by George Sharswood. In Two Volumes. (Philadelphia: J.B. Lippincott Co., 1893). Vol. 1, p. 52.

²² Ben A. McJunkin, *Responses ensuring as public safety*. American criminal law review, vol. 59, p. 1652.

²³ Will & Ariel Durant, *Op. cit.*, 2020, p. 74

²⁴ Barry Friedman, *Op. cit.*, p. 728.

²⁵ Noam Chomsky. *Cum merge lumea*. București: Curtea Veche Publishing, 2020, p. 226

²⁶ David Rothkopf, *Op. cit.*, p. 56.

În **concluzie** putem menționa că istoria ne învață și ne oferă modele demne de urmat, cât și greșeli pe care omenirea nu ar trebui să le repete. Ordinea și securitatea publică apare odată cu primele formațiuni statale, fiind decisă conviețuirea în comun a indivizilor, or, starea dată trebuia garantată și asigurată, altfel necesitatea acestei conviețuiri comune ar fi fost compromisă din start.

Pe tot parcursul istoriei ordinea și securitatea publică au evoluat, fiind astăzi aspecte indispensabile ale umanității alături de statul de drept, democrația, drepturile și libertățile omului. Pe de altă parte, provocările la adresa acestora sunt în continuă creștere și într-o diversitate fără precedent.

Răspunsul și reacția statelor ar trebui să fie pe măsură și în anticipare, altfel „viitorul luminos și fără griji” va rămâne doar o iluzie spre care umanitatea va „alerga” mereu și nu o va atinge niciodată.

Beneficiarul de bază, cetățeanul este cel care are așteptări ca să se poate bucura din plin de drepturile și libertățile sale, însă care odată încălcate, mai ales într-o consecutivitate continuă, poate duce la reacții negative în cascadă din partea întregii societăți, până la o negare totală a autorității statului.

SECȚIUNEA

Sănătate: condiție primordială a dezvoltării durabile a societății / *Health: a fundamental condition for the sustainable development of society*

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de master
Management în sănătate publică

2 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
Medicină

6 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de master
*Intervenție timpurie
în copilărie*

2 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de master
Nursing avansat

2 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
Farmacie

5 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
Asistență medicală generală

4 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de master
Tehnologii moleculare în sănătate

2 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
Stomatologie

5 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
*Tehnologii în radiologie și
imagistică*

3 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
Optometrie

3 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de master
Nutriție umană

2 ani

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ
ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Accreditat de
wfme
WORLD FEDERATION FOR
MEDICAL EDUCATION

Programul de studii
Sănătate publică

3 ani

INSIGHTS ON HYPERGLYCEMIA'S IMPACT ON THE METABOLIC PATHWAYS ASSOCIATED WITH DIABETIC RETINOPATHY: A LITERATURE REVIEW

Perspective asupra impactului hiperglicemiei asupra căilor metabolice asociate cu retinopatia diabetică: o revizuire a literaturii de specialitate

UDC: 617.735-002-02:616.379-008.64

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761685>

Ecaterina PAVLOVSKI

Dr. șt. med., conf. univ., Catedra de biochimie și biochimie clinică,
USMF „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0385-4805>

E-mail: ecaterina.pavlovschi@usmf.md

Olga TAGADIUC

Dr. hab. șt. med., prof. univ., șef al Catedrei de biochimie și biochimie clinică,
USMF „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5503-8052>

E-mail: olga.tagadiuc@usmf.md

Summary. Diabetic retinopathy (DR) is a leading cause of vision impairment and blindness in diabetics. This review examines how hyperglycemia affects the metabolomic profile of retinal tissues, contributing to DR. Hyperglycemia disrupts retinal metabolism, causing the production of harmful metabolites and induction of oxidative stress. Key findings highlight alterations in glucose metabolism, increased polyol pathway flux, accumulation of sorbitol and fructose, and dysregulation of lipid metabolism. Additionally, hyperglycemia-driven changes in inflammatory pathways contribute to retinal cell damage and vascular dysfunction. The review underscores the significance of metabolomics in understanding the molecular mechanisms underlying DR and identifies potential biomarkers and therapeutic targets for early detection and intervention. Understanding these metabolic changes lays the groundwork for developing targeted therapies to slow the progression of DR and preserve vision in diabetic patients.

Key words: diabetic retinopathy, hyperglycemia, metabolomics, retinal tissue, metabolic profiling, biomarkers.

Introduction

Diabetic retinopathy (DR) is one of the most known and affecting microvascular complication of diabetes mellitus (DM), characterized by progressive retinal damage, that can induce vision loss¹.

Hyperglycemia is the primary driver of DR, promoting the cascade of metabolic and biochemical alterations within retinal tissues. Metabolomics and proteomics, the compre-

---

¹ N. Cheung, P. Mitchell, T.Y. Wong, Diabetic retinopathy, in: LANCET, 2010, vol. 376, n.9735, pp. 124–136. doi: 10.1016/S0140-6736(09)62124-3

hensive analysis of small molecules, metabolites and proteins within biological samples, provides critical insights into these changes².

Even with tight glycemc and blood pressure control, some diabetic patients develop DR due to metabolic memory, where cells exposed to long-term hyperglycemia retain the adverse effects of the earlier high blood sugar environment, increasing vulnerability to complications³.

This review synthesizes current research on the impact of hyperglycemia on the proteomic/metabolomic profile of retinal tissues and elucidates its role in the pathogenesis of diabetic retinopathy.

Materials and Methods

A comprehensive search was conducted in PubMed, Scopus, and Web of Science databases using the keywords “diabetic retinopathy”, “hyperglycemia”, “proteomics”, “metabolomics”, “retinal tissue” and “metabolic profiling.” Mainly, articles published from 2000 to 2024 were included to capture relevant advancements in the field. The exception was several studies used for historical data. Studies were included if they investigated the proteomic/metabolomic profile of retinal tissues in diabetic models or patients, explored the biochemical pathways affected by hyperglycemia in the context of DR, and at the same time provided insights into the role of altered metabolites in DR pathogenesis. Studies focusing solely on systemic metabolomics without specific analysis of retinal tissues or those lacking robust methodological details were excluded.

Results

It is known that the pathogenesis of DR is very intricate, encompassing various pathways, which are instigated by prolonged hyperglycemia. Also, the length of time a person has had diabetes is generally recognized as a crucial factor in the development and progression of DR. According to an 8-year prospective cohort study, variations in blood glucose levels are associated with the onset of DR⁴.

As it was mentioned, chronic hyperglycemia is the primary pathogenic factor in DR. Most metanalyses emphasize that the duration of diabetes and the level of glycemia, as reflected by HbA1c, are the most significant risk factors for the onset and progression of the disease⁵. The study of Kapna et al. (2020) supports this statement. They demonstrated that HbA1C is a significant predictor for early depiction of DR cases. Moreover, it was shown that the prevalence and severity of DR enhanced with increasing levels of HbA1C⁶. Another study

---

² X.W. Hou, Y. Wang, C.W Pan, Metabolomics in Diabetic Retinopathy: A Systematic Review, in: INVEST OPHTHALMOL VIS SCI, 2021, vol. 62, n.10, pp. 4. doi:10.1167/iovs.62.10.4

³ L. Zhang, B. Chen, L. Tang, *Metabolic memory: mechanisms and implications for diabetic retinopathy*, in: DIABETES RES CLIN PRAC, 2012, vol. 96, n.3, pp. 286–293. doi: 10.1016/j.diabres.2011.12.006

⁴ Y.T Hsieh, M.C. Hsieh, Fasting Plasma Glucose Variability Is an Independent Risk Factor for Diabetic Retinopathy and Diabetic Macular Oedema in Type 2 Diabetes: An 8-Year Prospective Cohort Study, in: CLINICAL & EXPERIMENTAL OPHTHALMOLOGY, 2020, vol. 48, pp. 470-476, <https://doi.org/10.1111/ceo.13728>

⁵ B. Hemmingsen, S.S. Lund, C. Gluud, et al. Targeting intensive glycaemic control versus targeting conventional glycaemic control for type 2 diabetes mellitus., in: Cochrane Database Syst Rev, 2013, Issue 11, Art. no.: CD008143, doi: 10.1002/14651858.CD008143.pub3

⁶ J. Kapna, D. Suman, B. Poonam, M. Lakshita, K. Dinesh, Association of glycosylated hemoglobin (HbA1C) level with diabetic retinopathy in type 2 diabetes patients at tertiary care hospital,

of Zhang et al. (2023), sustained the topic by demonstrating that glycated albumin (GA)/HbA1c ratio can serve as an independent predictor for the onset and progression of DR⁷.

More or less, the entire pathological process of DR involves increased oxidative stress (OS), leading to microvascular and mitochondrial dysfunction, and chronic inflammation, resulting in inflammatory infiltration and cell necrosis³.

Starting with the first studies of Kuwabara and Cogan in 1963, retina pericytes have been identified as key initiators of vascular damage in the diabetic retina. It is known that pericytes play a crucial role in regulating blood flow, vessel permeability, and tissue perfusion, thus maintaining vascular function. This delicate balance is disrupted by hyperglycemia, which initiates events that severely impair pericyte function⁸.

The developing retina relies heavily on pericytes, and their loss is a hallmark of early DR. Factors involved in pericyte recruitment include angiopoietin-1 with its receptor Tie-2, VEGF-A with its receptor flk-1, and the PDGF-B/PDGF- β system. The exact mechanisms by which DM induces apoptosis in the retinal microvasculature remain unclear, although OS, advanced glycation end products (AGEs), upregulation of protein kinase C, increased polyol pathway flux, and focal leukostasis are likely significant contributors⁹.

Inflammation, driven by persistent hyperglycemia, induces phenotypic changes in pericytes, compromising their ability to regulate vascular tone and permeability. Meanwhile, AGEs further disrupt the communication between pericytes and endothelial cells, inducing systemic vascular dysfunction OS, that results in the overproduction of reactive oxygen species (ROS) undermines pericyte support for vascular balance. In conclusion, OS, inflammation, and AGEs collectively impair pericyte function, disrupting vascular stability and contributing to the progression of diabetic complications¹⁰.

However, the reasons why pericytes are particularly susceptible to hyperglycemic injury, compared to other cell types in the neurovascular unit, remain unclear.

Alongside advancements in diagnostics and therapeutics, the role of glycemia and reactive metabolites in causing cellular stress and biochemical abnormalities are continuously re-evaluated, inclusively as treatment targets⁸.

The ‘unifying hypothesis’ proposed by Giacco et al. (2010) suggests that hyperglycemia damages the retina by overactivating several biochemical pathways in diabetes, all stemming from one common issue mentioned earlier: mitochondrial overproduction of ROS due to excess intracellular glucose flux¹¹. This hypothesis proposes that the forma-

---

in: INTERNATIONAL JOURNAL OF OPHTHALMOLOGY SCIENCES, 2020, vol. 2(1), pp. 9-12. <https://doi.org/10.33545/26648520.2020.v2.i1a.10>

⁷ T. Zhang, X. Zheng, Association of GA/HbA1c Ratio with Diabetic Retinopathy, in: INTERNATIONAL JOURNAL OF CLINICAL MEDICINE, vol. 14, pp. 357-365. doi: 10.4236/ijcm.2023.148031

⁸ H.P. Hammes, Diabetic retinopathy: hyperglycaemia, oxidative stress and beyond, in: DIABETOLOGIA, 2018, vol.61, pp. 29-38. <https://doi.org/10.1007/s00125-017-4435-8>

⁹ S. Ejaz, I. Chekarova, A. Ejaz, A. Sohail, C.W. Lim, Importance of pericytes and mechanisms of pericyte loss during diabetes retinopathy, in: DIABETES OBES METAB, 2008, vol. 10, n.1, pp. 53-63. doi: 10.1111/j.1463-1326.2007.00795.x

¹⁰ R. Chilton, E.I. Iranpour, Z. Bloomgarden. Deciphering the connection: Diabetes, pericyte dysfunction, and their impact on cardiovascular health. in: J DIABETES, 2024, vol. 16, n.2, e13539. doi:10.1111/1753-0407.13539

¹¹ F. Giacco, M. Brownlee, Oxidative stress and diabetic complications. in: CIRC RES, 2012, vol. 107, pp. 1058–1070. doi:10.1161/CIRCRESAHA.110.223545

tion of AGEs accounts for the hyperglycemic memory of tissue damage, whereby vascular damage developed during periods of poor glycemic control persists even during cycles of euglycemia. Conversely, findings from the DCCT/EDIC study indicate that there is also a delay in worsening when transitioning to less stringent control after periods of stringent control. Therefore, persistent damage through AGEs involves permanent modifications of matrix macromolecules, intracellular components like proteins and DNA, altered protein transcription, and changed cellular functions through receptor-mediated mechanisms. Excess AGE formation and overactivation of the hexosamine pathway induce angiotensin-2 transcription by inhibiting a transcriptional co-repressor complex from binding and silencing the angiotensin-2 promoter.

In conclusion, the unifying hypothesis also highlights the crucial role of ROS and AGEs in sustaining vascular damage in diabetes, emphasizing the need for stringent glycemic control to prevent long-term complications¹¹.

Numerous studies are still reporting significant changes in the metabolomic profiles of retinal tissues under hyperglycemic conditions, that encompass various metabolic pathways, including glycolysis, polyol pathway, etc. This further leads to multiple alterations including the thickening of the basement membrane of retinal capillaries, increased permeability of retinal vasculature, tissue ischemia, and the generation of various vasoactive agents.

Glycolysis, the most conserved metabolic pathway in biology, is tightly regulated to maintain steady-state concentrations of glycolytic intermediates. This regulation, known as regulated glycolysis, ensures metabolic balance. However, an abnormal enhancement in glycolytic flux can produce excessive intermediate metabolites, which are diverted into harmful pathways such as the polyol pathway, hexosamine pathway, diacylglycerol-dependent protein kinase C pathway, and the formation of Amadori/AGEs¹².

Moreover, the disruption between glycolysis and oxidative phosphorylation causes other biochemical and molecular changes, seen in DR. These changes include miscommunication between the endoplasmic reticulum and mitochondria, and dysregulation of mitophagy. Understanding these mechanisms highlights the importance of maintaining metabolic balance to prevent and manage DR. Effective targeting of these pathways could lead to novel therapeutic interventions¹².

Lactate dehydrogenase (LDH), a glycolytic enzyme, significantly impacts metabolic OS, and it is considered to play a critical role in the pathophysiology of DR, as the overproduction of ROS can damage tissues surrounding retinal blood vessels¹³. The release of LDH is minimal under normal conditions but increases substantially with enhanced cell membrane permeability, correlating with the number of damaged cells. Research indicates that unstable hyperglycemia can activate protein kinase C and trigger an OS response, while elevated glucose levels and hypoxia increase LDH levels in retinal cells¹⁴.

---

¹² T. Yumnamcha, M. Guerra, L.P. Singh, A.S Ibrahim. Metabolic Dysregulation and Neurovascular Dysfunction in Diabetic Retinopathy, in: ANTIOXIDANTS (BASEL), 2020, vol. 9, n. 12, pp. 1244. doi:10.3390/antiox9121244

¹³ Q. Kang, C. Yang, Oxidative stress and diabetic retinopathy: molecular mechanisms, pathogenic role and therapeutic implications, in: REDOX BIOL, 2020, vol. 37, pp. 101799. doi: 10.1016/j.redox.2020.101799

¹⁴ J.P. De La Cruz, JA. González-Correa, A. Guerrero, F.S. de la Cuesta, Pharmacological approach to diabetic retinopathy, in: DIABETES METAB RES REV, 2004, vol. 20, nr. 2, pp. 91-113. doi: 10.1002/dmrr.432

In time, several animal studies have demonstrated the contribution of OS to the progression of DR. Some researchers suggest that LDH can serve as a biochemical marker of OS to predict the onset of DR. Additionally, studies by Yu-Shan Hsieh et al. (2022) have shown that elevated LDH levels are associated with increased glycated albumin and insulin antibody levels, further linking LDH to the pathophysiology of DR¹⁵. The study of Yang P. et al. (2024) showed that an enhanced level of LDH positively correlated with an elevated incidence of DR¹⁶. But these studies are still inconclusive, few and controversial.

While reviewing potential studies to support our purpose, we found a notable article from 1995 by M.K. Van den Enden¹⁷. The study proved that elevated glucose levels have significant effects on retinal glycolysis and sorbitol pathway metabolism. When retinas from normal male Sprague-Dawley rats were incubated with increasing concentrations of glucose, several metabolic changes were observed: – increased levels of sorbitol and triose phosphates: indicative of enhanced activity in the sorbitol pathway and glycolysis; – diminished sn-glycerol-3-phosphate levels: suggesting alterations in glycerolipid metabolism; – enhanced production of lactate and fructose: reflecting a shift towards anaerobic glycolysis and enhanced sorbitol pathway flux and finally an increased retinal lactate-pyruvate ratio: indicative of a hypoxia-like redox imbalance, or “pseudohypoxia,” caused by an increased cytosolic NADH/NAD⁺ ratio. Potentially triggering was the use of an aldose reductase inhibitor (AL 4114) that further normalized the levels of sorbitol, fructose, triose phosphates, and the lactate-pyruvate ratio, without affecting lactate production or sn-glycerol-3-phosphate levels. These findings suggest that increased retinal glucose levels caused a redox imbalance similar to hypoxia, primarily due to boosted oxidation of sorbitol to fructose. This imbalance further impaired the regulation of retinal blood flow, even in the absence of vascular structural changes, and preceded and contributed to the development of hypoxic and ischemic retinopathy in diabetes¹⁷.

Looking further, were found studies exploring the polyol pathway, a critical component of glucose metabolism, that becomes highly active in DM, disrupting the NADH/NAD⁺ balance and causing oxidative damage to DNA and proteins, which contributes to DR¹⁸.

Retinal endothelial cells participate in aldose reductase activity by expressing the aldose reductase enzyme. This enzyme catalyzes the reduction of glucose to sorbitol, the first step in the polyol pathway. Certain promoter region polymorphisms in the aldose reductase gene are linked to susceptibility and progression of DR¹⁹.

¹⁵ Y.S. Hsieh, M.C. Yeh, Y.Y. Lin, et al, Is the level of serum lactate dehydrogenase a potential biomarker for glucose monitoring with type 2 diabetes mellitus? in: FRONT ENDOCRINOL., 2022, vol. 13, pp. 1099805. doi: 10.3389/fendo.2022.1099805

¹⁶ P. Yang, W. Xu, L. Liu, G. Yang, Association of lactate dehydrogenase and diabetic retinopathy in US adults with diabetes mellitus, in: J DIABETES, 2024, vol. 16, n.1, pp. e13476. doi:10.1111/1753-0407.13476

¹⁷ MK Van den Enden, J.R. Nyengaard, E. Ostrow, J.H. Burgan, J.R. Williamson, Elevated glucose levels increase retinal glycolysis and sorbitol pathway metabolism. Implications for diabetic retinopathy. in: INVEST OPHTHALMOL VIS SCI, 1995, vol. 36, n. 8, pp. 1675-85. PMID: 7601647

¹⁸ M. Zhang, M. Zhou, X. Cai, et al. VEGF promotes diabetic retinopathy by upregulating the PKC/ET/NF-kB/ICAM-1 signaling pathway. in: EUR J HISTOCHEM, 2022, vol. 66, n. 4, pp. 3522. doi:10.4081/ejh.2022.3522

¹⁹ S.S. Garg, J. Gupta. Polyol pathway and redox balance in diabetes. in: PHARMACOL RES, 2022, vol. 182, pp. 106326. doi: 10.1016/j.phrs.2022.106326

Overexpression of aldose reductase is suggested to be a molecular mechanism in human DR by regulating the polyol (sorbitol) pathway for glucose metabolism²⁰. Specific polymorphisms in polyol pathway genes were found, with ALR2 rs759853 and SDH rs2055858 being associated with varying levels of DR risk²¹. The polyol pathway's contribution to DR pathogenesis involves modulation of OS, inflammatory responses, and homeostasis²².

The hexosamine pathway is crucial for protein maturation and cellular communication, mediating glucose metabolism and stress responses²³. This pathway contributes to metabolic diseases, including DM, and DR²⁴. The progression of DR involves excessive ROS release, inflammatory stress, and cell death²⁵.

These findings highlight the complex interplay between metabolic pathways and their role in the pathogenesis of diabetic complications, emphasizing the importance of targeting these pathways for therapeutic interventions.

Conclusion

The proteomic/metabolomic profiling of retinal tissues under hyperglycemic conditions reveals extensive metabolic reprogramming that underpins the pathogenesis of diabetic retinopathy. Key metabolic pathways, including glycolysis, polyol pathway, etc. are significantly disrupted, contributing to oxidative stress, inflammation, and retinal cell dysfunction.

These findings provide a comprehensive biochemical framework for understanding DR and highlight potential biomarkers and therapeutic targets. Future research should focus on longitudinal studies to track metabolic changes over the course of DR progression and evaluate the efficacy of interventions aimed at restoring metabolic homeostasis.

---

²⁰ N. Niimi, H. Yako, S. Takaku, et al. Aldose reductase and the polyol pathway in Schwann cells: Old and new problems. in: INT J MOL SCI, 2021, vol. 22, n. 3, pp. 1031. doi: 10.3390/ijms22031031

²¹ W. Li, S. Chen, Z. Mei, et al, Polymorphisms in sorbitol-aldose reductase (polyol) pathway genes and their influence on risk of diabetic retinopathy among Han Chinese. in: MED SCI MONIT, 2019, vol. 25, pp. 7073-78. doi:10.12659/MSM.917011

²² I.G. Obrosova, P.F. Kador. Aldose reductase/polyol inhibitors for diabetic retinopathy. in: CURR PHARM BIOTECHNOL, 2011, vol. 12, n.3, pp. 373-85. doi: 10.2174/138920111794480642

²³ M.S. Denzel, A. Antebi, Hexosamine pathway and (ER) protein quality control. in: CURR OPIN CELL BIOL, 2015, vol. 33, pp. 14-18. doi: 10.1016/j.ceb.2014.10.001

²⁴ M.Y. Wu, G.T. Yiang, T.T. Lai, C.J. Li, The oxidative stress and mitochondrial dysfunction during the pathogenesis of diabetic retinopathy, in: OXID MED CELL LONGEV, 2018, vol. 2018, pp. 3420187. doi: 10.1155/2018/3420187

²⁵ R.A. Kowluru, A. Kowluru, M. Mishra, B. Kumar. Oxidative stress and epigenetic modifications in the pathogenesis of diabetic retinopathy, in: PROG RETINEYE RES, 2015, vol. 48, pp. 40-61. <https://doi.org/10.1016/j.bbadis.2015.08.001>

SPRIJIN MEDICAL AUTORITĂȚILOR CIVILE ÎN SITUAȚII DE CRIZĂ *Medical support to civil authorities in crisis situations*

CZU: [355.1+614.2]:614.8

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761595>

Sergiu CÎRLAN

Doctor în medicină, asistent universitar, colonel medic, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova;
Marele Stat Major al Armatei Naționale, Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0110-6487>
E-mail: sergiu.cirlan@usmf.md

Andrei MARFIN

Colonel medic, Centrul consultativ-diagnostic al Ministerului Apărării, Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2504-8916>
E-mail: andrei.marfin@army.md

Anatolie BULGAC

Doctor în medicină, conferențiar universitar, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-682X>
E-mail: anatolie.bulgac@usmf.md

Vasile DUMITRAȘ

Doctor în medicină, conferențiar universitar, colonel medic (r), Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9444-706X>
E-mail: vasile.dumitras@usmf.md

Summary. According to the military strategy adopted in October 2018, one of the missions of the National Army of the Republic of Moldova is to provide support to civilian authorities in crises, including the management of medical consequences.

The medical treatment facility of the infantry brigade can function as an advanced medical point in campaign conditions, providing support to authorities in crises. The three aforementioned medical points can be deployed in the North, Center, and South zones.

The necessity of developing a joint order of the Ministry of Defense and the Ministry of Health to support medical assistance.

The necessity of adjusting the Support Plan with civilian authorities in crises and coordinating with civilian hospitals to supplement the advanced medical point with a paediatrician.

Key words: medical support, advanced medical treatment facility, civilian authorities.

În perioadele de criză, fie că ne referim la dezastre naturale, pandemii sau alte situații de urgență, rolul armatei devine indispensabil în oferirea de sprijin medical populației afectate¹. Această analiză se concentrează pe contribuțiile esențiale ale forțelor armate în fur-

---

¹ V. Dumitras, S. Cirlan, A. Marfin, C. Croitoru, E. Ciobanu, Medical and social aspects of floods

nizarea de asistență medicală și gestionarea eficientă a situațiilor excepționale. Conform strategiei militare adoptate în octombrie 2018, una dintre misiunile fundamentale ale Armatei Naționale a Republicii Moldova este sprijinirea autorităților civile în timpul crizelor, inclusiv prin atenuarea consecințelor medicale². Relevanța acestui suport a fost reconfirmată în diverse situații recente, evidențiind necesitatea integrării continue a resurselor militare în gestionarea crizelor pentru a proteja sănătatea și siguranța publică.

În astfel de situații, armata devine un partener indispensabil datorită capacității sale de mobilizare rapidă și a resurselor substanțiale pe care le poate pune la dispoziție. Răspunsul prompt și bine coordonat în situații de urgență este esențial pentru minimizarea pierderilor de vieți omenești și reducerea suferinței celor afectați. De la furnizarea de echipamente medicale și personal specializat, până la stabilirea unor puncte de tratament avansate, armata îndeplinește multiple roluri în gestionarea crizelor.

Experiența recentă în sprijinul medical în diverse conflicte și situații de urgență a evidențiat diferențele semnificative dintre modul de organizare a asistenței medicale în context militar și cel în situații excepționale non-belice. În timp ce în conflictele armate asistența medicală este adesea centrată pe tratarea rănilor de război și a traumei acute, în situațiile de urgență civile, cum ar fi dezastrele naturale sau pandemiile, focusul este pe gestionarea unor afecțiuni medicale diverse și pe asigurarea continuității serviciilor medicale pentru întreaga populație afectată³.

Pentru a răspunde eficient în astfel de situații, materialele și documentele de referință analizate au fost clasificate în trei categorii principale:

1. *Baza legislativă a Republicii Moldova cu privire la Forțele Armate*⁴: Aceasta include Constituția, Legea cu privire la apărarea națională⁵, Legea privind regimul stării de urgență, de asediu și de război⁶ și Strategia militară.

2. *Materiale care reglementează sprijinul medical în desfășurarea operațiilor militare*: Acestea sunt documente care stipulează modul de organizare și furnizare a asistenței medicale în timpul operațiilor militare⁷.

---

and their medical risk management, in: *One Health & Risk Management*, 1(1), 2020, pp. 72-79. doi: 10.5281/zenodo.3701200

² Strategia Națională de Apărare, aprobată prin Hotărârea Parlamentului nr. 134/2018 Monitorul Oficial al RM nr. 294-314, Chișinău, 2018.

³ N. Șteiner, D. Mănăstireanu, *Managementul medical al dezastrelor*. București, 2003.

⁴ Legea nr.1192/2002 privind pregătirea de mobilizare și mobilizare. Monitorul Oficial al RM nr. 124-125, Chișinău, 2002; Legea nr. 162/2005 cu privire la statutul militarilor Monitorul Oficial al RM nr. 200-203/775/2003, Chișinău, 2003.

⁵ Legea nr.345/2003 cu privire la apărarea națională. Monitorul Oficial al RM nr. 200-203, Chișinău, 2003.

⁶ Legea nr.212/2004 privind regimul stării de urgență, de asediu și de război. Monitorul Oficial al RM nr. 132-137, Chișinău, 2004.

⁷ Ordinul Ministrului apărării nr. 619/2019 a Manualului privind sprijinul medical în operație, Chișinău, 2019; Ordinul Ministrului sănătății RM nr. 133/2008 cu privire la aprobarea Nomenclatorului Instituțiilor medico-sanitare spitalicești, Chișinău, 2008; Ordinul Ministrului sănătății RM nr. 451/2008 cu privire la modul de comunicare cu Serviciul Operativ al Ministerului, Chișinău, 2008; Ordinul Ministrului sănătății RM nr. 928/2011 cu privire la coordonarea măsurilor de pregătire, răspuns și lichidare a consecințelor medicale ale situațiilor excepționale și urgențelor de sănătate public, Chișinău, 2011.

3. *Documente de conducere din sistemul de sănătate național*: Acestea reglementează acțiunile de răspuns în situații excepționale non-belice și includ directivele și protocoalele medicale naționale⁸.

Armata Națională are un avantaj distinct în gestionarea crizelor datorită capacității sale de a mobiliza rapid un număr semnificativ de resurse umane și materiale. Aceste resurse includ personal medical specializat, echipamente, transport medical, precum și facilități mobile care pot fi amplasate rapid în zonele afectate.

1. *Mobilizarea rapidă a personalului medical*: Armata dispune de echipe medicale formate din medici, asistenți medicali instruiți pentru a acționa eficient în condiții de stres și pericol. Aceste echipe pot fi desfășurate rapid pentru a oferi îngrijiri medicale de urgență în zonele greu accesibile sau unde infrastructura locală este distrusă sau supraîncărcată.

2. *Echipamente și logistică*: Armata Națională poate furniza echipamente medicale esențiale, cum ar fi ventilatoare, aparate de monitorizare, truse de prim ajutor avansate și echipamente de protecție personală. De asemenea, armata are capacitatea de a construi formațiuni medicale pentru activitate în condiții de campanie în timp rapid, asigurând astfel un flux continuu de asistență medicală.

Furnizarea asistenței medicale în astfel de situații este împărțită convențional în două etape principale: etapa prespitalicească și etapa spitalicească. Prima etapă include asistența medicală oferită la locul dezastrului și pe parcursul evacuării către instituțiile medicale, unde victimele primesc îngrijiri suplimentare. A doua etapă presupune asistența medicală oferită în unitățile spitalicești, care primesc și tratează victimele evacuate.

Etapa Prespitalicească

În cadrul etapei prespitalicești, asistența medicală se desfășoară în mod organizat, implicând multiple niveluri de intervenție și coordonare între diverse echipe de salvare și de asistență medicală.

1. *Intervenția echipelor de salvatori*: În primele momente după un dezastru, echipele de salvatori sunt printre primele care ajung la locul evenimentului. Aceste echipe au un rol crucial în localizarea și extragerea victimelor din zonele periculoase sau greu accesibile. Prin echipamentele și abilitățile lor specializate, salvatorii asigură că victimele sunt scoase rapid din zonele afectate și transportate în siguranță către punctele de concentrare a lezaților (PCL).

2. *Contribuția echipelor sanitare și a personalului medical local*: În paralel cu acțiunile de salvare, echipele sanitare și personalul medical local se mobilizează pentru a acorda primul ajutor la locul dezastrului. Aceștia oferă îngrijiri medicale de bază, cum ar fi aplicarea pansamentului, stabilizarea fracturilor și gestionarea șocului, prevenind astfel agravarea stării de sănătate a victimelor înainte de a fi evacuate. Aceste echipe lucrează în condiții adesea dificile, unde resursele pot fi limitate, iar infrastructura medicală poate fi afectată sau inexistentă.

3. *Organizarea punctelor de concentrare a lezaților (PCL)*: După ce victimele sunt extrase și au primit primul ajutor, acestea sunt direcționate către punctele de concentrare a lezaților. Aceste PCL-uri servesc ca locații temporare de triere și stabilizare, unde echipele de asistență medicală de urgență (AMU) preiau controlul. În aceste puncte, victimele sunt evaluate în funcție de gravitatea rănilor și a nevoilor medicale, ceea ce permite prioritizarea celor care necesită îngrijiri imediate.

4. *Formarea echipelor de asistență medicală de urgență (AMU) și a formațiunilor medico-sanitare*: Echipele de asistență medicală de urgență, sunt mobilizate pentru a asigura

---

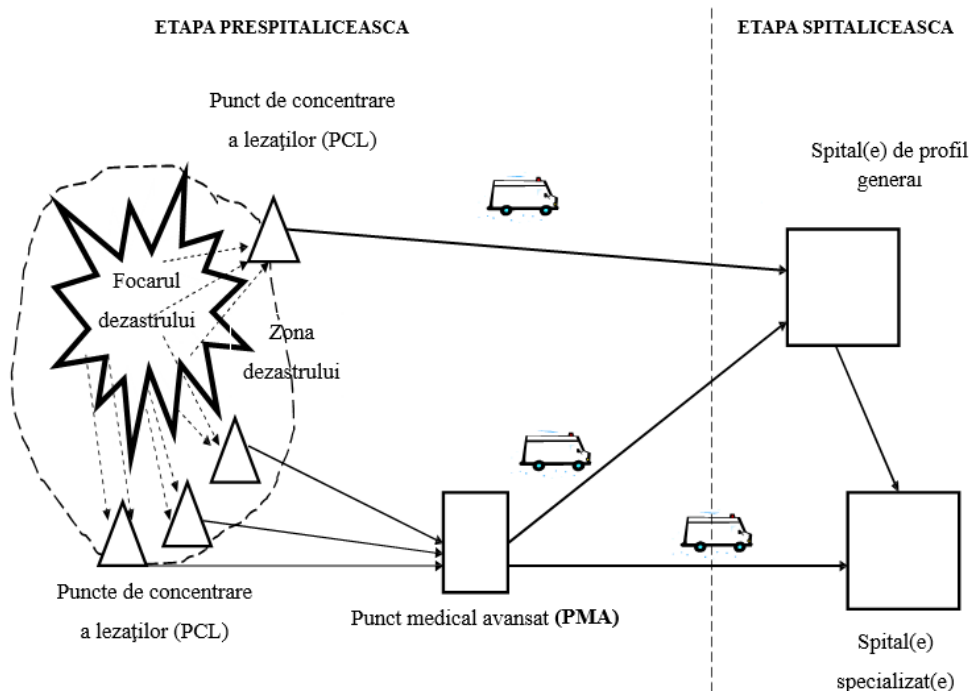
⁸ Ordinul Ministrului sănătății RM nr. 133/2008 cu privire la aprobarea Nomenclatorului Instituțiilor medico-sanitare spitalicești, Chișinău, 2008.

evacuarea rapidă și sigură a victimelor către facilități medicale avansate. În cazurile în care numărul victimelor este mare sau când distanța până la cel mai apropiat spital este considerabilă, aceste echipe colaborează cu formațiunile medico-sanitare pentru a oferi îngrijiri suplimentare pe parcursul evacuării.

5. *Organizarea punctelor medicale avansate (PMA)*: În situații de criză majoră, unde există un număr mare de victime sau când distanța până la cel mai apropiat spital este mare, se organizează puncte medicale avansate (PMA) de-a lungul rutelor de evacuare. Aceste PMA sunt echipate pentru a oferi îngrijiri medicale intermediare și pentru a efectua trierea pacienților înainte de a ajunge la spital. Scopul principal al acestor puncte este de a preveni supraaglomerarea spitalelor de destinație, asigurând că doar cazurile critice sunt trimise direct către unitățile medicale, în timp ce pacienții cu afecțiuni mai puțin grave primesc îngrijirile necesare la PMA⁹.

Prin aceste structuri și procese bine organizate, etapa prespitalicească asigură o intervenție rapidă și eficientă, reducând astfel riscul de complicații și îmbunătățind șansele de supraviețuire ale victimelor în situații de criză. Rolul armatei în acest context, alături de personalul medical civil, este esențial pentru succesul intervenției și salvarea vieților.

Figura 1. Schema principală a managementului medical al dezastrului (incidentului soldat cu victime multiple) *Etapa Spitalicească*

În unitățile medicale, victimele primesc tratamente avansate și îngrijiri de specialitate. Aceste unități sunt dotate cu echipamente necesare pentru intervenții chirurgicale, tratamente intensive și alte proceduri medicale complexe necesare pentru stabilizarea și recuperarea pacienților.

⁹ Ordinul Ministrului sănătății nr. 249/2010 cu privire la aprobarea Ghidului național privind triajul medical în incidente soldate cu victime multiple și dezastre, Chișinău, 2010.

Planificarea Sprijinului Medical

În procesul de planificare a sprijinului medical, Armata Națională utilizează un „interval optim” cunoscut sub denumirea de „10-30-1-2”. Acest concept este structurat astfel:

- În primele 10 minute de la incident, se asigură controlul căilor respiratorii și hemostaza provizorie, realizate prin autoajutor și ajutor reciproc.
- În primele 30 de minute, se administrează analgezice și se realizează abordul venos periferic la punctul de colectare a răniților.
- În prima oră, victimele sunt evacuate către unități medicale capabile de resuscitare și stabilizare.
- În primele 2 ore, victimele sunt evacuate către unități care oferă asistență chirurgicală de urgență.

În urma analizei modului de organizare a sprijinului medical, a factorilor fizico-geografici și medico-geografici din Republica Moldova, se propune acordarea asistenței autorităților civile în situații de criză conform unui modul specific.

În focarul dezastrului, primul ajutor va fi acordat de către militarii implicați în activitatea de salvare, utilizând mijloacele medico-sanitare din dotare: truse medicale individuale și a sanitarului. Scoaterea victimelor la punctul de adunare a lezaților va fi efectuată de către echipe de brancardieri, formate la sosirea în zona focarului.

Pentru a asigura o coordonare eficientă și un răspuns prompt în situații de criză, echipele formate din forțele și mijloacele medico-sanitare ale batalionului de infanterie sunt esențiale. Aceste echipe, compuse dintr-un medic și 2-3 felceri, sunt capabile să acționeze independent la punctele de concentrare a lezaților, oferind asistență medicală de urgență imediată celor afectați.

În funcție de amploarea și gravitatea situației, aceste echipe pot fi completate și susținute de personalul medical suplimentar din cadrul sistemului de ocrotire a sănătății. La solicitare, felcerii din cadrul companiei de infanterie se alătură eforturilor de organizare și funcționare a unor puncte de concentrare a lezaților suplimentare, în colaborare cu formațiunile medicale civile.

Următorul element al sistemului de eșalonare a sprijinului medical este punctul medical avansat, care reprezintă un centru de triaj amplasat pe căile de evacuare principale. Formarea unui punct medical avansat (PMA) este un proces complex care implică colaborarea strânsă între forțele armate și autoritățile civile pentru a asigura un răspuns eficient în situații de criză. În mod obișnuit, formarea unui PMA se desfășoară în următorii pași:

1. *Evaluarea situației și identificarea necesităților.* Autoritățile locale, în coordonare cu structurile militare, evaluează situația și identifică necesitatea stabilirii unui PMA în funcție de numărul de victime, natura incidentului și resursele disponibile. Se determină locația optimă pentru amplasarea PMA, luând în considerare accesibilitatea căilor de evacuare, securitatea zonei și proximitatea față de zona afectată.

2. *Activarea brigăzii de infanterie și pregătirea echipamentului.* Punct medical avansat pot fi desfășurate în trei regiuni principale: Nord, Centru și Sud ale republicii. La solicitarea autorităților civile, brigada de infanterie din regiunea respectivă activează pentru a furniza echipamentul necesar. Acesta poate include corturi pentru instalarea PMA, bunurile materiale medico-sanitare și personalului, generatoare electrice pentru asigurarea energiei în condiții de campanie precum și mijloace de comunicație. Personalul medical din brigada de infanterie, incluzând medici și asistenți medicali, este pregătit pentru a interveni.

3. *Coordonarea cu sistemul de ocrotire a sănătății.* Formațiunile medicale din cadrul sistemului de ocrotire a sănătății, fie la nivel local sau național, sunt notificate și se implică în procesul de formare a PMA. Acestea detașează personal medical specializat, cum ar fi medici și asistente medicale, care colaborează cu echipele militare pentru gestionarea situației medicale. În funcție de situația specifică, personalul civil și militar este integrat într-o structură unitară, fiecare având roluri bine definite în cadrul PMA.

4. *Desfășurarea punctului medical avansat.* Echipele medicale militare și civile colaborează pentru a amplasa echipamentele și a organiza secțiunile PMA, inclusiv zonele de triaj, tratament de urgență, stabilizare și evacuare. Se asigură comunicarea eficientă între PMA și alte formațiuni medicale, facilitând astfel coordonarea evacuarea victimelor și distribuirea resurselor medicale.

5. *Operaționalizarea și managementul punctului medical avansat.* Odată PMA este operaționalizat, echipele militare și civile lucrează împreună pentru a gestiona fluxul de pacienți, a asigura tratamentul inițial și a coordona evacuarea celor grav răniți către unități medicale de nivel superior. Se efectuează triajul și clasificarea pacienților în funcție de gravitatea afecțiunilor lor, pentru a se asigura că cei mai critici primesc tratamentul necesar cât mai rapid.

6. *Monitorizarea și evaluarea continuă.* Pe parcursul operațiunilor, se monitorizează constant eficiența PMA și se ajustează planurile în funcție de evoluția situației, resursele disponibile și nevoile medicale ale populației afectate. Colaborarea între militari și civili continuă până când situația este stabilizată, și PMA poate fi demobilizat sau integrat în alte structuri de răspuns pe termen lung.

Un alt aspect esențial este pregătirea personalului medical și militar pentru a face față provocărilor specifice întâlnite în situații de criză. Acest lucru include instruirea în tehnici de prim ajutor, triaj, stabilizare a pacienților și utilizarea echipamentelor medicale în condiții de campanie.

De asemenea, este importantă desfășurarea exercițiilor comune între Armata Națională și autoritățile civile, care să simuleze situații de criză și să permită identificarea și corectarea deficiențelor în planificare și execuție.

Coordonarea eficientă între Armata Națională și autoritățile civile este crucială pentru succesul operațiunilor de sprijin medical. Acest lucru implică stabilirea unor canale de comunicare clare și eficiente, care să permită schimbul rapid de informații privind nevoile medicale, locația victimelor și progresul operațiunilor de salvare și evacuare.

Centru comun de comandă și control, precum și celula de coordonare a evacuării a victimelor, din cadrul punctului medical avansat, unde reprezentanții armatei și ai autorităților civile pot lucra împreună pentru a planifica și executa răspunsul la criză, ar putea asigura o mai bună sincronizare a eforturilor și utilizarea optimă a resurselor disponibile.

Planurile de sprijin medical trebuie să fie revizuite și actualizate periodic pentru a reflecta schimbările în capacitățile de răspuns și în infrastructura medicală, precum și pentru a încorpora lecțiile învățate din exerciții și situații reale de criză. Acest proces de actualizare ar trebui să implice atât Armata Națională, cât și autoritățile civile și medicale, asigurându-se astfel o abordare integrată și coerentă.

Pentru a asigura o colaborare eficientă între Armata Națională și autoritățile civile, este esențial să existe un cadru legislativ clar care să definească responsabilitățile, drepturile și obligațiile fiecărei părți în timpul situațiilor de criză. Acest cadru ar trebui să includă proce-

duri standardizate pentru mobilizarea resurselor, coordonarea intervențiilor și gestionarea logisticii, facilitând astfel un răspuns rapid și organizat.

Prin abordarea acestor aspecte și implementarea unui model specific de asistență medicală în colaborare cu autoritățile civile și medicale, Armata Națională din Republica Moldova pot contribui semnificativ la reducerea impactului crizelor asupra populației. Capacitatea lor de a mobiliza rapid resurse, de a organiza infrastructura necesară și de a colabora eficient cu alte instituții face ca armata să fie un pilon esențial în gestionarea situațiilor de urgență, asigurând astfel protecția și salvarea vieților în perioade critice.

**SĂNĂTATEA ȘI EDUCAȚIA PENTRU SĂNĂTATE
ÎNTR-UN CLIMAT ÎN SCHIMBARE**
Health and health education in a changing climate

CZU: [614+613]:551.583

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761586>

Mihaela BUMBU

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9651-5947>

E-mail: bumbu564@gmail.com

Carolina TVERDOHLEB

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2447-5884>

E-mail: carolinatverdohlebl999@gmail.com

Cătălina CROITORU

dr. șt. med., conf. univ.,

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7411-2393>

E-mail: catalina.croitoru@usmf.md

Summary. The phenomenon of climate change is an uncertain one, and its causes are diverse. The effects of rising temperatures are numerous both on nature and ecosystems, and on human health. Climate change directly affects human health, primarily through the effect of heat stress and its associated disorders. High temperatures have harmful effects on human health and directly affect the mortality rate.

In order to suspend the acceleration of the phenomenon of climate change and stop the involvement of the anthropogenic factor in its development, it is necessary to inform the population, as accessible and as detailed as possible. The information must include all aspects of the given phenomenon: the causes of its provocation, the level of involvement of people in its development, the effects highlighted in figures and concrete statistical data, so that people can more easily remember the degree of seriousness of the danger of the consequences.

Key words: climate change, human health, health education, target groups at risk.

Schimbările climatice sunt acum recunoscute pe scară largă ca fiind cel mai mare pericol global al secolului XXI¹, prin natura lor, sunt o problemă de echitate, atât în cadrul generației actuale, cât și între generații.

Sănătatea omului a fost mereu influențat de climă și vreme. Schimbările climatice și variabilitatea climei, în special a condițiilor meteorologice, afectează mediul care ne oferă aer curat, hrană, apă, adăpost și securitate. Totodată schimbările climatice împreună cu

---

¹ Antonio Gasparrini et al., Projections of temperature-related excess mortality under climate change scenarios, in: *The Lancet Planetary Health*, 2017, n. 9, pp. 360-367, doi:10.1016/S2542-5196(17)30156-0.

alți factori de stres afectează sănătatea și bunăstarea umană în numeroase moduri. Având în vedere că impactul schimbărilor climatice asupra organismului uman este prevăzut să crească în următorul secol, este necesară înțelegerea modului în care se schimbă climatul, vulnerabilitatea populației la aceste schimbări, impactul lor asupra stării de sănătate cât și necesitatea de implementare a metodelor de adaptare².

Schimbările climatice reprezintă o amenințare cu potențial urgent și posibil ireversibil pentru societate la nivel global.

Se estimează că activitatea umană în urma căreia au rezultat emisii de gaze cu efect de seră, determină o încălzire globală de aproximativ 1,0°C peste nivelurile preindustriale cu un interval probabil de la 0,8°C la 1,2°C. Prognozele indică o încălzire globală cu 1,5°C între 2030 și 2052, dacă emisiile continuă să crească în ritmul de astăzi³.

Cercetările arată că schimbările climatice vor continua să se accelereze în următoarele decenii, cu excepția cazului în care vor fi puse în aplicare eforturi substanțiale de intervenție. Se estimează că până în anul 2100, va exista o creștere a temperaturii medii anuale cu 3 până la 6°C și va exista un număr semnificativ mai mare anual de zile foarte fierbinți (adică valuri de căldură, definite ca temperatura maximă zilnică $\geq 33,0^{\circ}\text{C}$). Cu toate acestea, este posibil ca aceste proiecții să subestimeze consecințele reale⁴.

Schimbările climatice globale au probabilitatea de a fi însoțite de creșterea frecvenței și intensității valurilor de căldură. Pe termen lung, datorită schimbărilor climatice, populația probabil va fi mai puțin sensibilă la temperaturile extreme din cauza îmbunătățirii sănătății, procesului de adaptării la condițiile **climei noi**. În același timp populația îmbătrânește, iar numărul persoanelor în vârstă susceptibile la temperaturi extreme va crește⁵.

Unul din cele mai cumplite valuri de căldură pe teritoriul Republicii Moldova a fost în perioada 15-21 iulie 2024, când *temperatura medie săptămânală a aerului* a constituit +25,8..+29,6°C, depășind valorile normei cu 5,5-7,7°C și se atestă în medie o dată la 40 ani. *Temperatura maximă a aerului*, pe 16-17 iulie a urcat pe cea mai mare parte a teritoriului țării până la +39,5..+40,9°C. Asemenea temperaturi ridicate în perioada de vară s-au semnalat doar în anii 2007 și 2012⁶.

Extinderi observate ale frecvenței și intensității evenimentelor de caniculă, împreună cu accelerarea proiectată a acestor evenimente la nivel mondial, au condus la o expansiune

---

² John Balbus et al., Chapter 1. Introduction: Climate change and human health, in: The Impacts of Climate Change on Human Health in the United States: A Scientific Assessment. U.S., Washington: Global Cha, 2016, pp. 25-42.

³ Nick Watts et al., The 2019 Report of The Lancet Countdown on health and climate change: ensuring that the health of a child born today is not defined by a changing climate, in: The Lancet, 2019, n. 394(10211), pp. 1836-1878, doi:10.1016/S0140-6736(19)32596-6.

⁴ Stephen T. Odonkor and Anthony M. Sallar, An assessment of public knowledge and potential health impacts of global warming in Ghana, in: BioMed Research International, 2020, doi:10.1155/2020/7804692.

⁵ Cristina Humă, Consecințe și riscuri asupra calității vieții asociate schimbărilor climatice, in: Calitatea vieții, 2017, n. 2, pp. 117-138, doi: 10.1300/J123v53n01_15.

⁶ METEO: Caracterizarea condițiilor meteorologic din anul 2024, Serviciul Hidrometeorologic de Stat, 2024, [online] <http://www.meteo.md/index.php/meteo/caracterizari-ale-vremii/sptmana-precident/> consultat 19.07.2024).

rapidă a cercetărilor privind impactul căldurii extreme asupra sănătății⁷, inclusiv și pentru cercetătorii din Republica Moldova⁸.

Căldura excesivă afectează starea de sănătate a muncitorilor ce realizează activități în aer liber și se constată micșorarea productivității muncii. Productivitatea muncii încetinește deja la temperaturi de peste 24-26°C. La 33-34°C cu o intensitate de muncă moderată, performanța lucrătorilor scade cu 50%⁹.

Un studiu de modelare care utilizează date din 451 de locații din 23 de țări a arătat că, în absența unei adaptări eficiente, creșterile nete ale deceselor în exces legate de temperatură sunt proiectate la nivel mondial în cadrul scenariilor cu emisii ridicate. Creșteri nete semnificative ale mortalității în exces ar putea apărea între deceniul 2090-2099 în scenariul cu cea mai mare emisie, variind, în medie, de la 3% la peste 12% în regiunile mai calde, ar fi părțile centrale și sudice ale Statelor Unite sau Ale Europei, și în special Asia de Sud-Est (cu date inadecvate din Africa)¹⁰.

Cel mai grav tip de daune pentru sănătate sunt cauzate de valurile de căldură. Ele pot fi împărțite în 2 categorii.

Prima categorie – cauzate direct de expunerea la temperaturi ambientale ridicate, și sunt căi majore prin care schimbările climatice dăunează sănătății¹¹:

✓ *efectele mediate prin sisteme naturale* – boli transmise prin vectori;

⁷ Michael R Rossiello și Anthony Szema, Health effects of climate change-induced wildfires and heatwaves, in: *Cureus* 11, 2019, n. 5, pp. 3-7, doi: 10.7759/cureus.4771; Marina Romanello et al., The 2021 report of the Lancet Countdown on health and climate change: code red for a healthy future, in: *The Lancet*, 2021, n. 398(10311), pp. 1619-1662; Joan Ballester et al., Heat-related mortality in Europe during the summer of 2022, in: *Nature Medicine*, 2023, n. 29, pp. 1857-1866, <https://doi.org/10.1038/s41591-023-02419-z>; Rhea J. Rocque et al., Health effects of climate change: An overview of systematic reviews, in: *BMJ Open*, 2021, n. 6(11), pp. 1-14, doi:10.1136/bmjopen-2020-046333; Yash Desai, Haitham Khraishah, și Barrak Alahmad, Heat and the Heart, in: *Yale Journal of Biology and Medicine*, 2023, n. 96(2), pp. 197-203, doi:10.59249/HGAL4894.

⁸ Crizantema Sîrbu, Implicarea sistemului de sănătate în povara încălzirii globale, in: Conferința națională cu participare internațională „Abordarea O singură sănătate–realizări și provocări ” Ediția a II-a, 2023, p. 44; Maria Sorocean, Medici de familie – sursa-cheie de promovare a cunoștințelor despre încălzirea globală, in: Conferința națională cu participare internațională „Tendențe actuale și provocări în medicina preventivă” organizată în cadrul celei de-a XXXVII-a ediție a Săptămânii Medicale Balcanice. One Health & Risk Management, Ediție specială: noiembrie, 2023, p. 58; Vasile Dumitras et al., Medical and social aspects of floods and their medical risk management, in: *One Health & Risk Management*, 2020, n. 1, pp. 72-79, doi:10.5281/ZENODO.3701200; Ala Overcenco și Cătălina Croitoru, Temperaturile ridicate și decesele zilnice prin maladiile sistemului circulator înregistrate în municipiul Chișinău, in: *Arta Medica*, 2020, n. 77(4), pp. 27-30, doi:10.5281/zenodo.4173537; Cătălina Croitoru, Elena Ciobanu, și Ala Overcenco, L'influence des températures extrêmement élevées provoquées par le changement climatique sur la santé humaine, in: *Communication, environnement et développement durable. Études de cas* (Marinescu V., Rovența-Frumușani D.), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2020, pp. 84-100.

⁹ Miranda ID Dally et al., The impact of heat and impaired kidney function on productivity of Guatemalan sugarcane workers, in: *PLOS ONE*, 2018, doi:10.1371/journal.pone.0205181.

¹⁰ Gasparrini et al., Projections of temperature-related excess mortality under climate change scenarios, in: *Lancet Planet Health*, 2017, n. 1, pp. e360-e367.

¹¹ Andy Haines și Kristie Ebi, The Imperative for Climate Action to Protect Health, in: *New England Journal of Medicine*, 2019, n. 1(3803), pp. 263-273, doi:10.1056/NEJMra1807873.1,2 and

✓ *efectele mediate prin sisteme socioeconomice* – consecințele asupra sănătății pe contul sărăciei.

A doua categorie de daune pentru sănătate cauzate de valurile de căldură includ cazurile în care o boală subiacentă este exacerbată de efectele indirecte ale temperaturilor ridicate. Acest tip de daune este cel mai frecvent estimat prin calcularea mortalității excesive care poate fi atribuită valurilor de căldură care au avut loc în timpul perioadei de caniculă. În Regatul Unit și Franța, numărul deceselor în exces este utilizat pentru a evalua impactul global al unui val de căldură. Această valoare poate fi estimată numai după finalizarea colectării datelor referitoare la numărul de decese în rândul populației¹².

În Republica Moldova în anul 2015 au fost raportate 604 cazuri de probleme respiratorii la 1.000 de copii în toată țara – o creștere de la 553 de cazuri față de anul precedent, incidența problemelor respiratorii continuând să crească. Această tendință poate avea loc din cauza unei concentrații mai mari de dioxid de carbon în aer. Doctorul Maria Neamțu de la Direcția Pediatrie a Spitalului din Bălți a declarat că: „Această tendință a crescut în ultimii zece ani și îi împiedică pe copiii să frecventeze școala și să practice activități sportive și creative. Este o situație tristă”¹³.

Încălzirea globală duce la anotimpuri mai lungi de polenizare și furtuni mai dese, furtuni de nisip și alte condiții meteorologice extreme. Temperaturile în creștere, o concentrație mai mare de dioxid de carbon în atmosferă, precipitații mai grele și umiditate mai mare induc o proliferare mai rapidă a polenului, mucegaiurilor și ciupercilor. Acest lucru generează aerosoli biologici atmosferici care transportă alergeni și a provocat epidemii de boli alergice în multe țări¹⁴.

Furtunile de nisip sau furtunile de praf sunt fenomene meteorologice care apar mai frecvent în timpul încălzirii globale, moment în care particulele mici de mai puțin de 100 μm pot rămâne în aer timp de câteva zile plutind pe sute de mile, declanșând astm, pneumonie, rinoconjunctivită alergică, boli cardiovasculare și cerebrovasculare.

Creșterea temperaturilor declanșează precipitații abundente, furtuni frecvente și creșterea progresivă a nivelului mării, determinând frecvența și durata crescute a inundațiilor. Acestea pot induce o creștere mai rapidă a igrasiei în mediul interior. Există o relație doză-răspuns puternică și consistentă între umiditatea la domiciliu și simptomele respiratorii, inclusiv astmul bronșic, care sugerează o relație cauzală. Acarienii și gândacii preferă mediile calde și umede. Sensibilizarea la acarianul prafului este mai răspândită în regiunile temperate și tropicale ale lumii și este asociată cu rinită alergică, conjunctivită alergică, astmul și eczemele. Alergia la gândaci este, de asemenea, un cofactor important pentru rinita alergică, astm și eczeme, cu un model variabil de sensibilizare în aceleași zone climatice¹⁵.

Studiile epidemiologice au indicat o strânsă corelație între încălzirea globală, poluarea aerului și bolile alergice¹⁶. Procesul de industrializare, creșterea volumului de gaze de

¹² Do Woo Kim et al., Characteristics of heat waves from a disaster perspective, in: Journal of Preventive Medicine and Public Health, 2020, n. 1(53), pp. 26-28, doi:10.3961/jpmph.19.315.

¹³ UNICEF, Evaluarea vulnerabilității climatice, 2017, 126 p.

¹⁴ Gennaro D'Amato et al., Climate change and air pollution: effects on respiratory allergy, in: Allergy, Asthma & Immunology Research, 2016, n. 5(8), pp 391-395, doi:10.4168/aaair.2016.8.5.391.

¹⁵ Shi Zhou Deng et al., Climate change, air pollution, and allergic respiratory diseases: a call to action for health professionals, in: Chinese Medical Journal, 2020, n. 133(13), pp.1552-1560, doi:10.1097/CM9.0000000000000861.

¹⁶ Alson WM. Chan et al., The effects of global warming on allergic diseases, in: Hong Kong Medical Journal, 2018, n. 3(24), pp. 277-284, doi:10.12809/hkmj177046.

eșapament și stilul de viață occidentalizat sunt principalii factori care contribuie la poluarea aerului. Poluanții atmosferici, cum ar fi dioxidul nitric, ozonul și particulele în suspensie, sunt cunoscuți ca fiind puternic asociați cu bolile respiratorii alergice¹⁷.

Condițiile climatice extreme încurajează o mai mare utilizare a energiei, prin utilizarea încălzirii sau a aerului condiționat. Acest lucru duce la creșteri secundare ale arderii combustibililor fosili, la agravarea poluanților atmosferici și la acumularea ozonului troposferic și a particulelor în suspensie. Încălzirea globală crește, de asemenea, evaporarea apei și producția naturală de poluanți, ar fi nisipul deșertului, sarea de mare, incendiile de vegetație, promovând creșterea polenului, sporilor de mucegai și răspândirea cenușii vulcanice înainte ca acestea să se răcească, toate acestea contribuind la creșterea nivelului particulelor din aer. Poluanții atmosferici afectează plămânii și căile respiratorii direct prin atenuarea activității ciliare a celulelor epiteliale și creșterea permeabilității epitelului respirator. Aceste efecte favorizează un răspuns inflamator în epitelul respirator și parenchimul pulmonar¹⁸.

Din cauza poluării aerului, în mediul urban, în fiecare an, pe glob se înregistrează aproximativ 1,2 milioane de decese. Mai mult, în timpul caniculei crește nivelul conținutului de polen și alți aeroalergenii. Aceștia pot declanșa astmul, care actualmente afectează în lume cca 300 milioane de oameni. Este de așteptat că creșterea continuă a temperaturii va contribui la sporirea poverii acestora. Din cauza căldurii în aer crește nivelul de ozon și de alți poluanți, care agravează bolile cardiovasculare și respiratorii¹⁹.

S-a demonstrat că internările în spitale legate de astm sunt asociate cu condiții meteorologice extreme. O serie cronologică recentă a arătat o creștere a spitalizării legate de astm în condiții meteorologice extreme, cum ar fi vremea cu temperatură ridicată cu umiditate ridicată, vremea cu temperatură scăzută cu umiditate scăzută și în perioadele cu niveluri ridicate de ozon. S-a dovedit că vizitele la clinicile ambulatorii pentru conjunctivită alergică sunt corelate semnificativ cu niveluri mai ridicate de oxid de azot, ozon și temperatură mai ridicată²⁰.

Una dintre consecințele majore pentru sănătate ale căldurii extreme este insolația, care rezultă atunci când nu se poate controla în mod adecvat temperatura corpului, rezultând hipertermie (de obicei definită ca o temperatură mai mare de 40,6°C care poate duce la delir, comă, convulsii și eșecul multiorganic)²¹. Acțiunea directă a soarelui pentru o perioadă lungă de timp poate duce la stres termic, poate provoca inflamația meningelor sau chiar la edem cerebral, dacă nu este acoperit capul²². Insolația trebuie văzută ca un efect localizat și nu este direct cauzată de o creștere semnificativă a temperaturii corpului. În funcție de seve-

¹⁷ Karin Moelling și Felix Broecker, Air Microbiome and Pollution: Composition and Potential Effects on Human Health, including SARS Coronavirus Infection, in: Journal of Environmental and Public Health, 2020, pp. 1-14, doi:10.1155/2020/1646943.

¹⁸ Anna Grzywa-Celińska, Adam Krusiński, și Janusz Milanowski, 'Smoging kills' – Effects of air pollution on human respiratory system, in: Annals of Agricultural and Environmental Medicine, 2020, n. 27(1), pp. 1-5, doi:10.26444/aaem/110477.

¹⁹ WHO, Protecting health from climate change. Global research priorities, 2009.

²⁰ Chan et al., The effects of global warming on allergic diseases, in: Hong Kong Medical Journal, 2018, n. 24(3), pp. 277-284, doi: 10.12809/hkmj177046.

²¹ Dieter Leyk, Health Risks and Interventions in Exertional Heat Stress, in: Deutsches Ärzteblatt international, 2019, n. 116, pp. 537-544, doi.org/10.3238/arztebl.2019.0537

²² Jianjun Xiang et al., Health impacts of workplace heat exposure: An epidemiological review, in: Industrial Health, 2014, 52(2), pp. 91-101, doi:10.2486/indhealth.2012-0145.

ritate, simptomele variază de la supraîncălzirea capului cu dureri de cap, amețeli, neliniște, greață până la alterarea conștiinței și convulsii cerebrale²³.

Expunerea profesională la stresul termic este legată de rate mai mari de incidență a bolilor renale²⁴.

Atât atacul clasic de căldură, cât și cel de efort pot fi severe, caz în care se caracterizează prin confuzie sau delir, adesea asociate cu insuficiență hepatică și renală acută. În timp ce leziunile renale acute pot însoți manifestările severe cu comă și insuficiență hepatică, formele mai ușoare de insolație pot fi asociate numai cu febră și leziuni renale acute. Aparent există 2 tipuri de leziuni renale acute. O formă pare a fi rabdomioliza clasică (de obicei cu niveluri de creatin-fosfokinază >1.000 μ/L), adesea asociată cu hiperuricemie și semne de deshidratare. Această formă poate fi mai frecventă în cazul atacului de căldură de efort. Cealaltă formă este asociată cu niveluri normale sau doar ușor crescute de creatin-fosfokinază și este mai frecventă în insolația epidemică. Într-adevăr, spre deosebire de rabdomioliză, în care leziunea apare mai degrabă ca o leziune tubulară acută, a doua formă de leziune renală acută se manifestă clinic mai mult ca o nefrită interstițială acută, cu leucocitoză urinară și hematurie și cu o biopsie renală care prezintă nefrită tubulo-interstițială acută. Se crede că această afecțiune rezultă din ischemie, stres oxidativ indus de temperatură și scăderea rezervelor de energie intracelulară²⁵.

Unele persoane (10-30%) cu leziuni renale acute asociate cu insolația necesită dializă. Dacă pacientul supraviețuiește bolii acute, funcția renală revine de obicei la normal. Creșterea prevalenței nefrolitiazii se asociază cu creșterea temperaturilor asociate schimbărilor climatice. Stresul termic și deshidratarea predispun la concentrație urinară și la volume mici de urină care cresc riscul apariției calculilor. Studiile experimentale arată că substanța primară a pietrei la rinichi asociată cu stresul termic este acidul uric, datorită formării sale în urma deteriorării musculare provocate de efort și a acidificării urinare care are loc în timpul procesului de concentrare²⁶.

În întreaga lume, relația dintre microbi și ființele umane se schimbă ca răspuns la mulți factori: sociali, demografici, de mediu și economici. O parte din schimbare reflectă creșterea temperaturilor medii și se manifestă prin rate de incidență modificate, sezonabilitate și aria geografică a unui număr de boli infecțioase. De exemplu, malaria, o boală care aduce o contribuție enormă la povara mondială a bolii, își poate schimba modelul de transmitere – parțial ca răspuns la încălzirea globală – inclusiv extinderea acesteia la altitudini mai mari din Africa de Est și de Sud²⁷.

²³ Tom K.R. Matthews, Robert L. Wilby, și Conor Murphy, Communicating the deadly consequences of global warming for human heat stress, in: Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2017, n. 15, pp. 3861-3866, doi:10.1073/pnas.1617526114.

²⁴ Richard J. Johnson et al., Climate change and the kidney, in: Annals of Nutrition and Metabolism, 2019, nr. 74, Suppl 3, pp. 38-44, doi:10.1159/000500344.

²⁵ Dally et al., The impact of heat and impaired kidney function on productivity of Guatemalan sugarcane workers, PLoS One, 2018, nr. 13(10), pp. e0205181.

²⁶ Johnson et al., Climate change and the kidney dehydration, and blood hyperosmolality. Heat-stroke (both clinical and subclinical whole-body hyperthermia, in: JAMA, 2014, n. 312(15), 1565-1580, doi: 10.1001/jama.2014.13186.

²⁷ M Pascual et al., Malaria resurgence in the East African highlands: Temperature trends revisited, 2006.

Alte exemple de modificare a distribuției bolilor infecțioase includ encefalita transmisă de căpușe în Suedia, și gastroenterită din cauza *Campylobacter*²⁸.

În Australia, o boală considerată a fi deosebit de sensibilă la schimbările climatice este febra Dengue, care este dificil de tratat și poate fi fatală. Epidemiologii australieni au modelat răspândirea potențială a mai multor boli infecțioase transmise de țânțari, dintre care majoritatea sunt de obicei limitate la nordul Australiei²⁹.

Actualmente, când încălzirea globală devine fapt indiscutabil, se cere o estimare a tuturor consecințelor manifestărilor acestui fenomen și definirea vulnerabilității populației la stresul termic cauzat de valurile de căldura ce își intensifică frecvența și durata.

Pentru a suspenda accelerarea fenomenului schimbărilor climatice și a stopa implicarea factorului antropogen în dezvoltarea acestuia este necesar de a informa populația, cât mai accesibil și cât mai detaliat. Informarea trebuie să cuprindă toate aspectele fenomenului dat: cauzele provocării acestuia, nivelul de implicare al oamenilor în dezvoltarea lui (care este unul foarte semnificativ), dar și efectele, reliefate în cifre și date statistice concrete, pentru ca oamenii să rețină mai ușor gradul de seriozitate al pericolului consecințelor. De asemenea, este necesar de a promova cunoștințele despre încălzirea globală într-un mod cât mai accesibil, concis și coerent, cu utilizarea surselor demne de încredere.

Medicii pot fi niște surse convingătoare pentru comunicarea despre totalitatea proceselor și fenomenelor ce țin de încălzirea globală, mai ales în contextul afectării sănătății și multiplelor consecințe negative ce posedă temperaturile ridicate pentru organismul uman. Aceștia ar putea juca un rol important în eforturile de atenuare și adaptare la efectele asupra sănătății ale schimbărilor globale de mediu. Discuțiile cu pacienții referitor la efectele dramatice asupra sănătății ale temperaturilor globale și distribuirea de către aceștia a materialelor informative ar avea un efect crucial în informarea populației în acest sens. Totodată, informarea oamenilor va duce și la conștientizarea de către aceștia a seriozității problemei în cauză³⁰.

Pentru diferite grupuri-țintă se pot utiliza diverse metode și posibilități de promovare a cunoștințelor. Este important faptul ca modul de comunicare să fie unul explicit, clar și concis, iar sursele emițătoare să fie demne de încredere.

Promovarea cunoștințelor despre fenomenul de încălzire globală este extrem de importantă, deoarece doar informarea oamenilor despre acest proces și despre efectele sale colosale asupra vieții pe Pământ poate duce la stoparea evoluției acestuia.

Grupurile-țintă în contextul informării despre fenomenul încălzirii globale sunt reprezentate de grupurile de risc, în special, în ceea ce privește afectarea de către temperaturile ridicate din cadrul acestui fenomen. Astfel, acestea sunt:

- ✓ vârstnicii (persoanele peste 60 de ani);
- ✓ persoanele care trăiesc în izolare socială sau sărăcie;

---

²⁸ Elisabet Lindgren și Rolf Gustafson, Tick-borne encephalitis in Sweden and climate change, in: *Lancet*, 2001, nr. 358 (9275), pp. 16-18, doi:10.1016/S0140-6736(00)05250-8.

²⁹ Anthony J. McMichael, Rosalie E. Woodruff, și Simon Hales, Climate change and human health: Present and future risks, in: *Lancet*, 2006, nr. 367 (9513), pp. 859-869, doi:10.1016/S0140-6736(06)68079-3.

³⁰ Alanya C Boer den, Arianne Teherani, și Evelien de Hoop, Discussing climate change and other forms of global environmental change during the clinical encounter: exploring US physicians' perspectives, in: *The Journal of Climate Change and Health*, 2021, n. 4, 100058, doi:10.1016/j.joclim.2021.100058; Jonathan A. Patz et al., Climate change: Challenges and opportunities for global health, *JAMA - Journal of the American Medical Association* 2014, n. 312 (15), pp. 1565-1580, doi:10.1001/jama.2014.13186.

- ✓ oamenii care au boli cronice (hipertensiune arterială, boli cardio-vasculare, bolnavii cu diabet zaharat și cei care suferă de obezitate);
- ✓ persoanele cu boli psihice subiacente;
- ✓ gravidele;
- ✓ lăuzele;
- ✓ copiii și adolescenții până la 18 ani.

Aceste persoane fac parte din grupurile-țintă pentru informarea obligatorie despre efectele nocive ale fenomenului în cauză, dar și despre modalitățile posibile de prevenție ale consecințelor³¹.

Promovarea cunoștințelor în rândurile acestor oameni se poate face prin diferite metode: individuale, în grup, în conformitate cu specificul de interese caracteristice și modalitățile de informare al acestuia.

Conform datelor Barometrul Opiniei Publice (BOP) din iunie 2021, prezentate în subcapitolul precedent, televiziunea reprezintă sursa principală de informare pentru 70,6% în cazul persoanelor de peste 60 de ani. Astfel, spoturile informative din cadrul publicității reprezintă sursa potrivită de informare pentru acest grup-țintă³².

În cazul persoanelor ce trăiesc în sărăcie sau se află în izolare socială, sursa convenită ar fi asistentul social, deoarece acești oameni pot avea dificultăți în achitarea serviciilor de asistență medicală sau pur și simplu evită vizitele regulate la medic, chiar și în caz de necesitate. Conform raportului de activitate al Agenția Națională de Asistență Socială (ANAS) din 2020–2021, agenția dată asigură suport prin acordarea de pachet minim de servicii sociale familiilor/persoanelor defavorizate, familiilor cu mulți copii, persoanelor cu dizabilități. De asemenea, persoanele cu dizabilități de pe urma războiului din Afganistan și familiile acestora, persoanele cu dizabilități de pe urma acțiunilor de luptă pentru apărarea integrității teritoriale și independenței, participanții la cel de-al Doilea Război Mondial, soții supraviețuitori ai participanților la război, victimele reabilite după repercusiunile politice din 1917–1990, sunt beneficiari ale sumelor între 251 și 14.656 lei, anual. Ca și medicul, asistentul social poate promova cunoștințele în rândul acestui grup-țintă prin distribuirea de pliante informative referitor la acest fenomen³³.

De asemenea, conform statisticilor oferite de BOP, oamenii cu statutul socio-economic aflat sub pragul sărăciei se informează cel mai mult din sursele televizate, și anume 65,3%; internetul este disponibil în cazul acestui grup-țintă doar în 10%. O altă sursă de informare sunt prietenii, vecinii, care constituie însă doar 3,2%³⁴.

Oamenii ce suferă de boli cronice, dar și cei cu boli psihice subiacente preferă să se adreseze la medici cu o frecvență mai înaltă decât restul categoriilor de persoane. Respectiv, pliantele informative despre încălzirea globală pot fi sursa potrivită pentru informare în cazul lor, dar sunt importante și discuțiile cu medicul.

Gravidele sunt o altă categorie de populație care necesită control frecvent la medicul specialist (ginecolog) sau de familie. Pliantele sunt o sursă de informare în cazul lor, da nu una singulară. De asemenea, în virtutea stilului de viață temporar sedentar, femeile însărci-

³¹ Antonella Rossati, Global warming and its health impact, in: *International Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 2017, n. 1(8), pp. 7-20.

³² Institutul de Politici Publice. *Barometrul opiniei publice Republica Moldova*. 2021. 21 p.

³³ Agenția Națională de Asistență Socială. Raport de activitate al Agenției Naționale Asistență Socială. 2021, 53 p.

³⁴ Institutul de Politici Publice. *Barometrul opiniei publice Republica Moldova*. 2021. 21 p.

nate tind să petreacă mult timp pe internet, dar și pe rețelele sociale. Femeile gravide sunt, evident, de vârstă fertilă, deci, de regulă, fac parte din grupul de vârstă 18-29 de ani sau 30-44 de ani. Respectiv, conform datelor statistice, 40,1% din tinerii între 18 și 29 ani susțin că se informează din internet și se clasează pe primul loc în ceea ce privește informarea din această sursă; cei cu vârsta cuprinsă între 30 și 44 ani constituie 27,1% din persoanele ce preferă această sursă și se clasează pe locul secund. Rețelele de socializare reprezintă sursa primară de informare pentru 13,1% la persoanele între 18 și 29 de ani și 9,1% în cazul celor cu vârsta cuprinsă între 30 și 44 de ani. Astfel, explorarea site-urilor și a mini-posterelor publicate pe rețelele sociale poate fi o altă variantă eficientă de informare în rândurile acestui grup-țintă³⁵.

Lăuzele, sau femeile care se află în primele 6-8 săptămâni după naștere, la fel ca și gravidele, sunt predispuse să petreacă mai mult timp acasă sau să aibă vizite frecvente la medic. Respectiv, acest grup-țintă ar avea nevoie de metode similare de promovare a cunoștințelor ca și în grupul anterior, adică al gravidelor.

Copiii și adolescenții de până la 18 ani, sunt predispuși să petreacă mult timp în fața calculatorului cu explorarea diferitor site-uri și articole. O abordare corectă și eficientă a acestei categorii de vârstă ce ar stârni interesul lor asupra fenomenului de încălzire globală și recomandarea site-urilor și articolelor cuvenite pentru studierea acestui fenomen, ar fi metoda cea mai potrivită în cazul lor. Rețelele sociale și comunicarea cu prietenii, familia, la fel sunt niște surse importante de informare și influențare în cazul minorilor, iar promovarea prin acest sens poate fi o alternativă în promovarea cunoștințelor necesare în cazul lor.

Promovarea cunoștințelor despre fenomenul schimbărilor climatice este extrem de importantă, deoarece doar informarea oamenilor despre acest proces și despre efectele sale colosale asupra vieții pe Pământ poate duce la stoparea evoluției acestuia.

---

³⁵ *Ibidem.*

ROLUL FACTORILOR MODIFICABILI ÎN OSTEOPOROZĂ

The role of modifiable factors in osteoporosis

CZU: 616.71-007.234

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761575>**Victoria BOLOGAN**

Studentă doctorandă, Disciplina de igienă, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2518-3847>,E-mail viktoriahirjau@gmail.com

Summary. As in many other pathologies, the etiology of osteoporosis can be attributed to 2 large groups of risk factors. The first group includes non-modifiable risk factors such as age, female gender, family history of osteoporosis, previous fractures, menopause/hysterectomy, long-term glucocorticoid therapy, rheumatoid arthritis, and primary/secondary hypogonadism in men. The second group includes the modifiable risk factors: alcohol, smoking, weight, poor nutrition, vitamin D deficiency, eating disorders, insufficient physical exercise, low intake of calcium in the diet, and consumption of demineralized water. Non-modifiable factors cannot be influenced in any way, whereas modifiable factors can be influenced and shaped. Therefore, optimizing lifestyle factors known to influence peak bone mass and strength is an important strategy aimed at reducing the risk of osteoporosis. This article attempts to further address the influence and mechanism by which modifiable factors operate.

Key words: osteoporosis, risk factors, calcium, vitamin D, drinking water, menopause

Osteoporoza este o boală metabolică osoasă multifactorială, caracterizată prin scăderea masei osoase și deteriorarea micro arhitecturii țesutului osos, cu diminuarea rezistenței și creșterea fragilității osoase, crescând astfel riscul de fractură¹. Definiția după OMS, osteoporoza se stabilește, când densitatea minerală osoasă (DMO) la pacient(a) este de -2,5 DS sau mai jos de la nivelul mediu al DMO la femeii tinere sănătoase de rasa caucaziană². Ca și la multe alte patologii, în etiologia osteoporozei se atestă 2 grupe mari de factori de risc. Prima grupă include factorii de risc nemodificabili, așa ca: vârsta, sexul feminin, istoricul familial de osteoporoza, fracturile anterioare, menopauza/histerectomia, terapia cu glucocorticoizi pe termen lung, artrita reumatoidă, hipogonadismul primar/secundar la bărbați. Cea de-a 2 grupă include factorii de risc modificabili: alcoolul, fumatul, greutatea, nutriția deficitară, deficitul de vitamina D, tulburări alimentare, exerciții fizice insuficiente, aport redus de calciu în alimentație, consumul apei demineralizate, stresul³. Asupra facto-

¹ NIH Consensus Development Panel on Osteoporosis Prevention, Diagnosis, and Therapy. Osteoporosis prevention, diagnosis, and therapy, in: JAMA, 285(6), 2001, pp. 785–795. <https://doi.org/10.1001/jama.285.6.785>

² Protocolul Clinic Național „Osteoporoza la adult PCN-85”, 2018. Disponibil la: <https://msm-sp.gov.md/wp-content/uploads/2020/07/15573-PCN-8520Osteoporoza20la20adult.pdf> (consultat 14.08.2024).

³ Poursmaeili F., Kamalidehghan B., Kamarehei M., Goh YM. A comprehensive overview on osteoporosis and its risk factors, in: Ther Clin Risk Manag. 14: 2018, pp. 2029-2049. <https://doi:10.2147/TCRM.S138000>; Zhu J., March L. Treating osteoporosis: risks and management, in:

rilor nemodificabili nu putem influența sub nicio formă, pe când factorii modificabili pot fi influențați și modelați.

Consumul de alcool afectează sănătatea corpului, inclusiv sănătatea oaselor. Consumul prelungit și excesiv de alcool poate cauza și osteoporoză, deoarece duce la o rarefiere osoasă și respectiv la un risc crescut de fracturi. Centrul național de resurse pentru osteoporoză și bolile osoase conexe de la Institutul Național de Sănătate (NIH) constată că consumul excesiv de alcool a fost legat de cel mai mare risc de fracturi, inclusiv cel mai grav, care este fractura șoldului. De asemenea, este indicat faptul că fracturile vertebrale sunt mai frecvente la consumatorii cronici. Există mai multe moduri în care excesul de alcool afectează sănătatea oaselor. Alcoolul interferează cu producția de vitamina D, vitamină necesară pentru absorbția calciului. Consumul de alcool poate afecta și producția de hormoni care sunt implicați în procesul de remodelare osoasă, cum ar fi testosteronul, estrogenul și cortizolul. NIH explică faptul că bărbații cu alcoolism produc mai puțin testosteron, care este legat de producerea de osteoblaste, celule care participă în formarea osoasă. Abuzul de alcool la femei reduce nivelul de estrogen și respectiv crește riscul de osteoporoză. La bărbații și femeile cu alcoolism, se atestă niveluri de cortisol crescute, ceea ce contribuie la o absorbție osoasă mai avansată. În cele din urmă, consumul de alcool afectează echilibrul, orientarea în spațiu și provoacă dificultăți la mers, ceea ce face ca persoana să fie predispusă la mai multe căderi decât o persoană lucidă. Alcoolul nu este singurul lucru care poate slăbi oasele. Există, de asemenea, alte băuturi care pot reduce absorbția calciului și pot determina rarefierea osoasă mai mult decât ar trebui, un exemplu ar fi consumul frecvent și excesiv de băuturi carbogazoase dulci⁴.

A fost demonstrat și confirmat că fumatul ca un factor de risc are impact negativ major asupra sistemului respirator și circulator. Cu toate acestea aprofundarea cunoștințelor în ceea ce privește influența acestui viciu la nivel de organism a continuat luând diferite direcții. Rezultatele studiilor care examinează asocierea dintre densitatea osoasă și fumatul în timpul adolescenței sunt mixte. Unii cercetători găsesc deficite semnificative în masa osoasă sau în densitatea minerală osoasă la un singur nivel sau în mai multe locuri ale scheletului, variind de la -1,8 la -6,5% în urma osteodensitometriei DEXA scorul T, în timp ce alții nu au găsit nicio diferență în structura osului în funcție de expunerea la fumat. În studiul prospectiv al femeilor adolescente (cu vârste între 13-19 ani) efectul fumatului asupra densității osoase a devenit mai pronunțat pe măsură ce fetele îmbătrâneau. Date convingătoare care demonstrează efectele dăunătoare ale fumatului asupra oaselor provin din studiile recruților militari. Printre recruții militari de sex masculin (cu vârsta cuprinsă între 18 și 22 de ani), s-a descoperit că fumatul ≥ 1 țigară/zi (în medie 9/zi) pentru o medie de 4 ani a fost asociat cu densitate minerală osoasă mai scăzută, variind de la -1,8 până la -5,0%, în funcție de locul scheletului. Grosimea corticală măsurată prin tomografie computerizată a fost cu -2,9 până la -4,0% mai mică la fumători. De asemenea s-a constatat că densitatea minerală osoasă la nivelul șoldului a fost cu -4,7% mai mică în rândul fumătorilor actuali, comparativ cu cei care nu au fumat niciodată. În schimb, autorii au descoperit că foștii fumători aveau o circumferință periostală mai mică (-4,3 până la -5,0%) măsurată prin RMN în comparație cu cei care nu au fumat niciodată, dar nu au existat diferențe în dimensiunile osoase între fumătorii actuali și cei care nu au fumat niciodată. Într-un studiu asupra recruților de sex

Aust Prescr. 45:150-7. 2022, <https://doi:10.18773/austprescr.2022.054>

⁴ Efectele consumului excesiv de alcool asupra oaselor. Disponibil la: <https://lapsihiatru.ro/2021/05/06/efectele-consumului-excesiv-de-alcool-asupra-oaselor/> (consultat 14.08.2024).

feminin, s-a descoperit că antecedentele de fumat au fost asociate cu un risc crescut (OR, 1,34; 95% CI, 1,05, 1,71) de fractură de stres pe parcursul a 8 săptămâni de antrenament de bază. Într-un al doilea studiu asupra recruților de sex feminin, istoricul de fumat a fost asociat în mod similar (OR, 1,32; IC 95%, 0,99, 1,75) cu riscul de fractură de stres, chiar și luând în considerare starea de fitness (viteza de alergare) și anii de exercițiu anterior. Prin urmare fumatul are un impact negativ asupra densității minerale osoase și grosimii osoase⁵.

Greutatea este un alt factor de risc modificabil, și este influențată în cea mai mare parte de sindromul metabolic și dezechilibrele hormonale apărute după menopauză care afectează corpul femeii la diferite niveluri. Hormonul estradiol secretat de ovare, după menopauză atestă o bruscă scădere ceea ce poate afecta sistemul nervos central, determinând o creștere a aportului alimentar. Scăderile și absența estrogenului din cauza tranziției la menopauză determină scăderi ale metabolismului bazal care cresc greutatea corporală și masa de grăsime viscerală, ducând la obezitate la femei ceea ce se răsfrânge asupra scăderii rezistenței osoase și sporirea riscului de fractură. Consumul crescut de energie determină o eliberare crescută a factorilor locali de creștere care pot determina creșterea producției de radicali liberi prin inducerea activității metabolice în exces și a consumului de oxigen. Acești radicali liberi se pot acumula în țesutul adipos, provocând daune structurale așa ca creșterea producției de molecule pro inflamatorii, provocând inflamație sistemică de grad scăzut. În urma acestor modificări mediatorii inflamației acționează negativ asupra maturizării osteoblastelor. Nivelurile scăzute de estradiol cresc, de asemenea rezistența la insulină în mușchii scheletici prin urmare aceștia își pierd funcția de susținere și mobilitate a sistemului osos⁶. Pierderea osoasă se accelerează substanțial în premenopauză târzie și continuă într-un ritm similar în primii ani de postmenopauză. Densitatea minerală osoasă începe să scadă treptat atât la bărbații în vârstă, cât și la femei, dar pierderea osoasă crește foarte mult la femei după menopauză. Rarefierea masei osoase este rezultatul schimbărilor în mecanismele hormonale care guvernează remodelarea osoasă – orice întrerupere a menstruației pentru o perioadă îndelungată duce la pierderea osoasă. Osteoporoza cu deficit de estrogeni și androgeni apare la femei în câțiva ani de la menopauză din cauza încetării producției ovariene de estrogeni. Estrogenul promovează absorbția calciului prin creșterea producției de 1,25-dihidroxitamina D și, de asemenea, având efecte directe asupra intestinului. Prin urmare, scăderea nivelului de estrogen duce la scăderea absorbției intestinale a calciului după menopauză. Pierderea osoasă tipică la femeile în vârstă se ridică la aproximativ 300 mg de calciu pe zi, care se pierde atât prin urină, cât și prin transpirații. Pentru a menține echilibrul de calciu, această cantitate trebuie înlocuită cu calciu absorbit din dietă în fiecare zi. Absorbția calciului depinde în mare măsură și de accesul la vitamina D⁷. În dezechilibrele hormonale legate

⁵ Weaver C.M., Gordon C.M., Janz K.F. et al. The National Osteoporosis Foundation's position statement on peak bone mass development and lifestyle factors: a systematic review and implementation recommendations. *Osteoporos Int* 27, 2016, pp 1281-1386. <https://doi.org/10.1007/s00198-015-3440-3>

⁶ Szulinska M, Łoniewski I, van Hemert S, Sobieska M, Bogdański P. Dose-dependent effects of multispecies probiotic supplementation on the lipopolysaccharide (LPS) level and cardiometabolic profile in obese postmenopausal women: A 12-week randomized clinical trial, in: *Nutrients*. 2018, 10: p. 773.

⁷ Khan S. Role of Nutrition in Menopausal Women. *IntechOpen*. 2024, <https://doi.org/10.5772/intechopen.114896>; Siris E.S., Miller P.D., Barrett-Connor E., Faulkner K.G., Wehren L.E., Abbott T.A., Berger M.L., Santora A.C. & Sherwood L.M. Identification and fracture outcomes of undiagnosed low bone mineral density in postmenopausal women: results from the National Osteoporosis Risk

de menopauză suferă și hormonul paratiroidian (PTH), care afectează în mod direct oasele. Afectează indirect intestinele prin efectele vitaminei D. PTH operează într-o buclă de feedback negativ fiziologic reglată de nivelul de calciu din sânge. Când scade nivelul calciului, scade afinitatea receptorilor sensibili la calciu din glanda paratiroidă. Acest lucru duce la creșterea secreției de PTH pentru a crește nivelul de calciu. PTH afectează indirect osteoclastele, care reglează activitatea resorbției osoase și duce la eliberarea de calciu mai mult în sânge. În schimb, nivelurile ridicate de calciu din sânge se leagă de receptori în glanda paratiroidă și inhibă eliberarea de PTH. Celulele C din glanda tiroidă eliberează hormonul calcitonină, care ajută la creșterea nivelului de calciu din organism. Calcitonina se leagă de receptorii de calcitonină de pe osteoclaste pentru a preveni resorbția osoasă. Hormonii de stimulare tiroidiană, tiroxina (T4) și triiodotironina (T3) stimulează activitatea osteoblastică și alungirea osoasă în placa epifizară a oaselor lungi prin proliferarea celulelor cartilajului. Rata turnover-ului osos se datorează efectului T3 și T4 asupra numărului și nivelului de activitate al osteoblastelor și osteoclastelor. Chiar și cele mai mici modificări hormonale la nivelul glandei tiroide și paratiroide perturbă metabolismul calciu și au în consecință tulburări în procesul de remodelare osoasă⁸.

Menopauza, care marchează o treime din viața unei femei, este o perioadă semnificativă de îmbătrânire, de un lanț de modificări la nivelul mai multor sisteme⁹. Anume în această perioadă se provoacă dezechilibre hormonale, prin urmare ele duc la dezvoltarea unor tulburări metabolice și inflamatorii. Toate aceste tulburări nu necesită doar asistență medicală, ci și un proces de îngrijire nutrițională. Evaluarea nutrițională este un pas important în procesul de îngrijire a stării de sănătate. Pe baza evaluării nutriționale, este necesară modificarea dietei, nu doar în ceea ce privește kaloriile, proteinele și grăsimile, ci este necesară modificarea stilului de viață și creșterea activității fizice. Intervenția nutrițională timpurie și modificarea stilului de viață sunt utile nu numai în prevenirea tulburărilor, ci și în îmbunătățirea calității vieții și prelungirea duratei de viață a femeilor. Alegerile stilului de viață influențează 20-40% din masa osoasă maximă a adulților. Prin urmare, optimizarea factorilor stilului de viață despre care se știe că influențează vârful de masă osoasă și rezistența este o strategie importantă care vizează reducerea riscului de osteoporoză¹⁰. O dietă adecvată asigură ca oasele să primească suficiente vitamine, minerale și energie pentru a rămâne sănătoase, ceea ce le ajută să evite, să se confrunte cu boala. Evaluarea dietei poate ajuta dacă o persoană are osteoporoză sau riscă să o facă, este în faza de osteopenie. În special, persoana trebuie să se asigure că primește suficient calciu și vitamina D. Calciul este un element substanțial pentru construirea multor părți ale corpului uman, în special oase. În oase, calciul există în principal în $\text{Ca}_5(\text{PO}_4)_3(\text{OH})$ adesea scris $\text{Ca}_{10}(\text{PO}_4)_6(\text{OH})_2$, numit hidroxiapatită. Majoritatea oamenilor pot obține cantitatea recomandată prin dieta lor. Cu toate acestea, unele suplimente de calciu pot fi utilizate¹¹. Este important să obținem suficient calciu din alimentele pe care le consu-

Assessment, in: JAMA, 286(22), 2001, pp. 2815–2822. <https://doi.org/10.1001/jama.286.22.2815>

⁸ Foroutan B. Osteoporosis Etiology, Epidemiology, Diagnosis, Diet, and Treatment: A Narrative Review, in: OBM Geriatrics. 8(2): 2024, p. 277. <https://doi.org/10.21926/obm.geriatr.2402277>

⁹ World Health Organization. Research on Menopause in the 1990s Technical Report Scr866. Geneva: Switzerland; 1996.

¹⁰ Weaver C.M., Gordon C.M., Janz K.F. et al. The National Osteoporosis Foundation's position statement on peak bone mass development and lifestyle factors: a systematic review and implementation recommendations, in: Osteoporos Int 27, 2016, pp. 1281-1386. <https://doi.org/10.1007/s00198-015-3440-3>

¹¹ Khan S. Role of Nutrition in Menopausal Women. IntechOpen, 2024. <https://doi.org/10.5772/in->

măm. Deoarece organismul nu își poate produce propriul calciu. Fundația Națională pentru Osteoporoză explică faptul că în fiecare zi pierdem calciu prin piele, unghii, păr, transpirație, urină și fecale. Problema este că atunci când nu obținem calciul de care are nevoie corpul nostru, acesta este extras din rezerva osoasă¹². Pacienții pot avea nevoie de 1000-1200 mg pe zi, în funcție de sex. Asigurarea unui calciu adecvat în dietă este un factor important în sănătatea oaselor. Deși o persoană poate consuma mult calciu, consumul regulat de peste 2.500 mg de calciu în timpul zilei poate cauza alte probleme de sănătate, de asemenea poate afecta absorbția magneziului și a fierului. Vitamina D este importantă deoarece ajută organismul în procesul de absorbție al calciului. Vitamina D: ergocalciferol (vitamina D2) sau colecalciferol (vitamina D3). Ergocalciferolul este produs de origine vegetală, din ciuperci sau drojzii. Vitamina D3 se formează în piele și se găsește în mod natural în peștii grași precum somonul sau macroul. Vitaminele D2 și D3 ar putea fi folosite pentru a fortifica alimentele; cu toate acestea, numai vitamina D3 ar putea fi produsă endogen în piele. Expunerea pielii umane la radiațiile UVB în intervalul de lungimi de undă de la 290 la 315 nm transformă 7-dehidrocolesterolul în pre vitamina D3, care ulterior izomerizează pentru a forma vitamina D3. Cantitatea totală de vitamina D3 produsă în pielea umană poate fi afectată de culoarea pielii, vârsta și utilizarea produselor de protecție solară a unui individ, împreună cu ora din zi, sezonul și latitudinea. Expunerea pe termen scurt la lumina soarelui fără protecție solară (aproximativ 10 minute) atunci când soarele strălucește, nu satisface pe deplin nevoile habituale, respectiv crește necesitatea administrării suplimentare a acesteia. Calciul și vitamina D sunt esențiale pentru oase, dar nu sunt singurii nutrienți importanți pentru sănătatea oaselor. Urmele minerale precum zincul, borul, cuprul, stronțitul și manganul sunt, de asemenea, esențiale, deoarece sunt ca niște inele care țin un lanț împreună. De asemenea, vitamina K este necesară pentru a obține o mineralizare osoasă adecvată. Alimentele funcționale bogate în antioxidanți și calciu ar trebui să fie întotdeauna programate în planurile de dietă pentru vârstnici pentru a reduce riscul și a controla boala. Principalele substanțe antioxidante sunt vitaminele C și E, polifenolii și licopenul. Aportul și absorbția de calciu sunt de asemenea importante și s-a raportat că pulberea de coajă de ou de pui are un conținut bogat de calciu și poate fi consumată zilnic prin aplicarea sa în produse alimentare. Adăugarea de vitamina D, prebiotice, probiotice poate ajuta la creșterea absorbției calciului¹³. A fost raportat beneficiul fibrelor prebiotice asupra creșterii masei osoase totale la copii atât de sex feminin cât și masculin de peste un an¹⁴. Ultimele studii sugerează că suplimentarea cu probiotice ameliorează influența factorilor de risc metabolici la vârstnici¹⁵. Scăderea nivelului de estrogen în meno-

---

techopen.114896; Foroutan B. Osteoporosis Etiology, Epidemiology, Diagnosis, Diet, and Treatment: A Narrative Review, in: *OBM Geriatrics*. 8(2): 2024, p. 277. <https://doi.org/10.21926/obm.geriatr.2402277>

¹² Efectele consumului excesiv de alcool asupra oaselor. Disponibil la: <https://lapsihiatru.ro/2021/05/06/efectele-consumului-excesiv-de-alcool-asupra-oaselor/> (consultat 14.08.2024).

¹³ Szulińska M., Łoniewski I., van Hemert S., Sobieska M., & Bogdański P. Dose-Dependent Effects of Multispecies Probiotic Supplementation on the Lipopolysaccharide (LPS) Level and Cardiometabolic Profile in Obese Postmenopausal Women: A 12-Week Randomized Clinical Trial, in: *Nutrients*, 10(6), 2018, p. 773. <https://doi.org/10.3390/nu10060773>

¹⁴ Weaver C.M., Gordon C.M., Janz K.F. et al. The National Osteoporosis Foundation's position statement on peak bone mass development and lifestyle factors: a systematic review and implementation recommendations, in: *Osteoporos Int* 27, 2016, pp. 1281-1386. <https://doi.org/10.1007/s00198-015-3440-3>

¹⁵ Szulińska M., Łoniewski I., van Hemert S., Sobieska M. & Bogdański P. Dose-Dependent

pauză poate afecta microbiota intestinală, provocând disbioză și tulburări gastro-intestinale, malabsorbție. În urma acestor tulburări se reduce drastic absorbția tuturor nutrienților și micro-elementelor, printre care: calciul, fosforul, vitamina D, vitamina C, colagenul care au un rol crucial în procesul de remodelare osoasă, în patogeneza osteoporozei. Astfel, suplimentele prebiotice și probiotice capătă o deosebită valoare și sunt recomandate femeilor aflate la menopauză. Pe lângă administrarea acestor suplimente, menținerea unui biom intestinal sănătos printr-o dietă echilibrată în funcție de nevoile femeilor aflate la menopauză ar putea ajuta la prevenirea disbiozei.

Consumul de proteine este necesar și pentru sănătatea oaselor. Aproximativ jumătate din volumul osos și o treime din masa osoasă sunt proteine. Un consum alimentar de proteine de 1,0-1,2 g/kg greutate corporală zilnic, cu cel puțin 20-25 g de proteine de înaltă calitate la fiecare masă principală, a fost recomandat de Societatea Europeană pentru Aspecte Clinice și Economice ale Osteoporozei și Osteoartritei¹⁶. În plus, proteinele sunt benefice în reducerea pierderii osoase legate de vârstă și a riscului de fractură de șold în geriatric¹⁷. Combinația de proteine și calciu în produsele lactate afectează pozitiv hormonii dependenți de calciu. În consecință se poate produce o scădere a markerilor de resorbție osoasă și o îmbunătățire a DMO¹⁸.

În ceea ce privește nutrienții necesari pentru oase puternice, fructele și legumele conțin carotenoizi, acid folic, magneziu, potasiu, vitamina C și vitamina K. Vitamina C, cu proprietăți antioxidante, suprimă activitatea osteoclastelor¹⁹, funcționează ca un cofactor pentru diferențierea osteoblastelor și participă la construcția colagenului. Este un marker al unui design alimentar bine bogat în fructe și legume. Potrivit unei revizuirii sistematice și a rezultatelor meta-analizei care au compilat studii observaționale, un aport alimentar mai mare de vitamina C a arătat o relație directă cu DMO la nivelul colului femural și al coloanei lombare. O meta-analiză mai recentă susține ipoteza că creșterea aportului alimentar de vitamina C ar putea reduce riscul fracturilor de șold la ambele sexe²⁰. Deși aceste beneficii

Effects of Multispecies Probiotic Supplementation on the Lipopolysaccharide (LPS) Level and Cardiometabolic Profile in Obese Postmenopausal Women: A 12-Week Randomized Clinical Trial, in: *Nutrients*, 10(6), 2018, p. 773. <https://doi.org/10.3390/nu10060773>

¹⁶ Rizzoli R., Stevenson J.C., Bauer J.M., van Loon L.J., Walrand S., Kanis J.A., Cooper C., Brandi M.L., Diez-Perez A., Reginster J.Y. & ESCEO Task Force, The role of dietary protein and vitamin D in maintaining musculoskeletal health in postmenopausal women: a consensus statement from the European Society for Clinical and Economic Aspects of Osteoporosis and Osteoarthritis (ESCEO), in: *Maturitas*, 79(1), 2014, pp. 122-132. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2014.07.005>

¹⁷ Groenendijk I., den Boeft L., van Loon L.J. C. & de Groot, L.C. P. G. M. High Versus low Dietary Protein Intake and Bone Health in Older Adults: a Systematic Review and Meta-Analysis, in: *Computational and structural biotechnology journal*, 17, 2019, pp. 1101-1112. <https://doi.org/10.1016/j.csbj.2019.07.005>

¹⁸ Foroutan B. Osteoporosis Etiology, Epidemiology, Diagnosis, Diet, and Treatment: A Narrative Review, in: *OBM Geriatrics*. 8(2): 2024, p. 277. <https://doi.org/10.21926/obm.geriatri.2402277>

¹⁹ Finck H., Hart A.R., Jennings A. & Welch A.A. Is there a role for vitamin C in preventing osteoporosis and fractures? A review of the potential underlying mechanisms and current epidemiological evidence, in: *Nutrition research reviews*, 27(2), 2014, pp. 268-283. <https://doi.org/10.1017/S0954422414000195>

²⁰ Sun, Y., Liu, C., Bo, Y., You, J., Zhu, Y., Duan, D., Cui, H., & Lu, Q. Dietary vitamin C intake and the risk of hip fracture: a dose-response meta-analysis, in: *Osteoporosis international* : a journal established as result of cooperation between the European Foundation for Osteoporosis and the National Osteoporosis Foundation of the USA, 29(1), 2018, pp. 79-87. <https://doi.org/10.1007>

sunt semnificative, în ghidurile de practică clinică există puține informații cu privire la recomandările de consum de vitamina C, astfel încât cantitatea de vitamina C ar trebui inclusă în mod corespunzător în ghidurile clinice. Vitamina K2 este o vitamina liposolubilă, produsă în general în intestin de bacterii și se găsește mai rar în alimente. Vitamina K este importantă în menținerea rezistenței osoase și în prevenirea degradării osoase. Deficitul de vitamina K2 este asociat cu un risc crescut de fracturi osoase și cu scăderea densității osoase. Noi studii au arătat că suplimentele de calciu singure fără vitamina K2 provoacă depuneri de calciu în țesuturile moi și vene. Vitamina K2 activează proteina formatoare osoasă (osteocalcina) și provoacă absorbția și plasarea calciului în țesuturile osoase. În plus, odată cu activarea osteocalcinei de către vitamina K2, distrugerea osului este prevenită de celulele care resorb oasele (osteoclaste). În cazul lipsei vitaminei K2, această proteină nu este activată, iar oasele nu absorb calciul, deci rămâne în sânge. În plus, vitamina K2 poate activa proteinele care elimină calciul din țesuturile moi, cum ar fi arterele, venele și, ca urmare poate reduce riscul de boli cardiovasculare și accident vascular cerebral²¹. Folații și vitamina B12 ar putea influența, de asemenea, starea osului prin reducerea concentrațiilor de homocisteină. Homocisteina este corelată cu o DMO mai scăzută și de un risc mai mare de fractură²². O meta-analiză a 4 investigații prospective a concluzionat un risc de fractură cu 4% mai mic pentru fiecare creștere cu 50 pmol/l a concentrației de vitamina B12²³.

Alimentele funcționale din dieta vârstnicilor le pot îmbunătăți calitatea vieții și pot reduce riscul de apariție sau de a întârzia debutul bolii. De obicei, o sugestie alimentară pentru vârstnici nu este mult diferită de cea pentru adulții mai tineri, dar modificările fiziologice legate de îmbătrânire ridică dificultăți suplimentare. Aceste modificări pot afecta capacitatea de a mânca și de a digera alimentele. Reducerea se întâmplă posibil în secreția de salivă, sucurile stomacale și pancreatice, insulină și bilă. Aceste dificultăți pot duce la o absorbție insuficientă a nutrienților. Simpla adăugare a mărimii porției sau a frecvenței meselor, de obicei, nu funcționează eficient la vârstnici din cauza acestor probleme fiziologice legate de alimentație și cu o dorință redusă de a mânca. Prin urmare, mai multe studii au sugerat multe tipuri de alimente funcționale care pot ajuta persoanele în vârstă să-și îmbunătățească starea nutrițională și să prevină deficiențele. Modelele alimentare care favorizează o masă osoasă mai mare și o masă de grăsime mai mică presupun cantități mai mari de legume de culoare verde închis și galben închis și cantități mai mici de alimente prăjite²⁴.

s00198-017-4284-9

²¹ Foroutan B. Osteoporosis Etiology, Epidemiology, Diagnosis, Diet, and Treatment: A Narrative Review, in: *OBM Geriatrics*. 8(2): 2024, p. 277. <https://doi.org/10.21926/obm.geriatr.2402277>

²² Fratoni V. & Brandi M.L. B vitamins, homocysteine and bone health, in: *Nutrients*, 7(4), 2015, pp. 2176-2192. <https://doi.org/10.3390/nu7042176>

²³ van Wijngaarden, J. P., Doets, E. L., Szczecińska, A., Souverein, O. W., Duffy, M. E., Dullemeijer, C., Cavelaars, A. E., Pietruszka, B., Van't Veer, P., Brzozowska, A., Dhonukshe-Rutten, R. A., & de Groot, C. P. Vitamin B12, folate, homocysteine, and bone health in adults and elderly people: a systematic review with meta-analyses, in: *Journal of nutrition and metabolism*, 2013, p. 486186. <https://doi.org/10.1155/2013/486186>

²⁴ Weaver C.M., Gordon C.M., Janz K.F. et al. The National Osteoporosis Foundation's position statement on peak bone mass development and lifestyle factors: a systematic review and implementation recommendations, in: *Osteoporos Int* 27, 2016, pp. 1281-1386. <https://doi.org/10.1007/s00198-015-3440-3>; Khan S. Role of Nutrition in Menopausal Women. *IntechOpen*. 2024, <https://doi.org/10.5772/intechopen.114896>

Sunt descrise anumite alimente interzise. Consumul ridicat de clorură de sodiu poate fi un parametru facilitator care produce calciurie și rarefiază structura osoasă în timp. Cu toate acestea, efectele sării asupra metabolismului calciului și posibilul impact asupra sănătății oaselor la femeile aflate în postmenopauză nu au fost pe deplin caracterizate. Băuturile carbogazoase care conțin acid fosforic pot crește excreția de calciu în timpul urinării, ceea ce poate fi o problemă dacă aportul zilnic de calciu este scăzut. Trebuie limitat consumul de băuturi carbogazoase în schimbul apei și sucurilor de fructe. Deși cofeina nu este la fel de dăunătoare ca sarea, ea are un efect negativ asupra densității osoase. Aportul de cofeină datorită efectului său diuretic ar trebui limitat la 300 mg pe zi pentru a se asigura că organismul primește suficient calciu. Acidul fitic care se găsește în coaja semințelor și cerealelor afectează capacitatea organismului de a absorbi calciul. Prin urmare, dacă au fost luate suplimente de calciu, nu trebuie luate în 2 până la 3 ore de la consumul de semințe și cereale.

Dieta, alimentația și activitatea fizică sunt principalii factori modificabili asociați cu sănătatea oaselor. Pentru vârstnici cât și pentru femeile aflate în postmenopauză, activitatea fizică regulată poate crește puterea musculară, îmbunătăți mobilitatea articulară, fortifica susținerea scheletului ceea ce va reduce riscul de fracturi osoase. Persoanele care practică o activitate fizică regulată de la o vârstă mai fragedă atestă un nivel mai redus al osteoporozei, mai simplu spus modificările osoase stagnează în faza de osteopenie²⁵.

Factorul hidric, reprezintă o altă componentă ce este lăsată în umbră. Calitatea apei potabile reprezintă un pilon constant de cercetare. Odată cu creșterea poluării apelor din cauza rapidă a industrializării și a urbanizării, se observă o scădere accentuată a apei potabile, ceea ce duce la o amenințare globală serioasă atât pentru generațiile prezente, cât mai cu seamă pentru cele viitoare. Apa potabilă reprezintă o resursă vitală în alimentația publică iar asigurarea calității superioare a acesteia este o preocupare continuă în întreaga lume. Înainte de a se aborda aspectele legate de situația apelor potabile, s-a recurs la o analiză macro a nivelului existent al apei pe Globul Pământesc. Rezerva mondială de apă este de 1.386 milioane km³ de apă, peste 96% fiind apă sărată. Mai mult decât atât, din totalul de apă dulce, peste 68% este blocată în gheață și ghețari, iar 30% din apa dulce sunt prezente în subteran²⁶. Apa în general, și apa potabilă în special, este factorul mediului de viață cu cel mai mare impact asupra sănătății omului. Organizația Mondială a Sănătății consideră că 80% dintre toate maladiile de pe Terra sunt cauzate de apa poluată sau de lipsa condițiilor elementare de

²⁵ Pan, M., Pan, X., Zhou, J., Wang, J., Qi, Q., & Wang, L. Update on hormone therapy for the management of postmenopausal women, in: Bioscience trends, 16(1), 2022, pp. 46-57. <https://doi.org/10.5582/bst.2021.01418>; Siris, E. S., Miller, P. D., Barrett-Connor, E., Faulkner, K. G., Wahlen, L. E., Abbott, T. A., Berger, M. L., Santora, A. C., & Sherwood, L. M. Identification and fracture outcomes of undiagnosed low bone mineral density in postmenopausal women: results from the National Osteoporosis Risk Assessment, in: JAMA, 286(22), 2001, pp. 2815-2822. <https://doi.org/10.1001/jama.286.22.2815>

²⁶ Horea-George Crișan, Oana-Adriana Crișan, Corina Birleanu, Marius Pustan, *Testarea sistemelor filtrante actuale și dezvoltarea unei soluții ecoinovative cu scopul creșterii calității apei potabile*. Monografie de specialitate. UTPRESS Cluj-Napoca, 2024. 107 p.; Elena Ciobanu, Compoziția chimică a apei în contextul bolilor osteoarticulare, in: Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină. 2(29): 2009, pp. 23-26; Elena Ciobanu, Le risque chimique de l'eau potable dans la République Moldova, in: Analele Științifice ale USMF „N. Testemițanu”. 2(11): 2010, p. 76; Elena Ciobanu, Lucia Mazur-Nicorici, Gheorghe Ostrofeț, Minodora Mazur, Factorii de risc în etiologia morbidității prin maladii osteoarticulare, in: Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină. 1(36): 2011, pp. 13-17.

existență²⁷. Apa este totodată, elementul esențial pentru desfășurarea tuturor proceselor fiziologice: absorbție, difuziune, excreție. Totodată, ea contribuie la întreținerea homeostaziei corpului, adică la menținerea constantelor de bază ale organismului: menținerea echilibrată a presiunii osmotice, proprietatea organismului de a-și menține temperatura internă constantă, echilibrul acido-bazic, metabolism, detoxifiere²⁸. În organismul uman raportul dintre ingestia și eliminarea apei poartă numele de bilanț hidric. El poate fi compensat sau normal, atunci când aport este egal cu pierderile, pozitiv – atunci când aportul prevalează asupra pierderilor și negativ când prevalează pierderile. Reglarea volumului de apă din organism se face atât pe cale nervoasă prin intermediul hipotalamusului, cât și pe cale hormonală hipofizo-suprarenală. Pierderile de apă zilnice ale organismului se realizează prin urină (1500 ml), fecale (150 ml), tegumente (500 ml), plămâni (350 ml). În condiții de efort fizic deosebit, stres sau într-o ambianță termică ridicată, pierderile de apă prin tegumente și plămâni pot fi crescute, atunci și aportul de apă trebuie să fie crescut²⁹. Sodiul, calciul și magneziul din apa potabilă ar putea afecta sănătatea oaselor prin mecanismul de diminuare a resorbției osoase. S-au raportat date că densitatea minerală a coloanei vertebrale a fost semnificativ mai mare la femeile cu vârsta cuprinsă între 30-70 de ani (Sangemini, Italia), care au băut apă locală bogată în calciu (318 mg/l), comparativ cu femeile din aceeași regiune care au băut apă cu conținut scăzut de calciu (<60 mg/l). Diferența estimată a aportului de calciu dintr-o evaluare a dietei și a apei a fost în medie de 258 mg/zi. Într-o evaluare a calciului ingerat din apă și densitatea minerală osoasă a șoldului la femeile franceze cu vârsta de 75 de ani sau mai mult s-a descoperit că o creștere a calciului de 100 mg/zi din apa de băut este asociată cu o creștere cu 0,5% a densității osoase femurale³⁰.

---

²⁷ Serghei Cebanu, Ion Șalaru, Vasile Bejenari, Iurie Pînzaru, Vladimir Bernic, Grigore Friptuleac, Apa și problemele de sănătate, in: *One Health and Risk Management*. 3(2): 2022, pp. 23-27.

²⁸ Elena Ciobanu, Gheorghe Ostrofeț, Lilia Groza, Aliona Tihon, Cătălina Croitoru, Apa și sărurile minerale, in: *Analele Științifice ale USMF „N. Testemițanu”*. 2(9): 2008, pp. 84-87.

²⁹ Delia Cintează, Constantin Munteanu, Diana Munteanu, Daniela Poenaru, *Ape carbogazoase: rol terapeutic*. București: Editura Balneară, 2012. 200 p.

³⁰ Elena Ciobanu, Gheorghe Ostrofeț, Lilia Groza, Aliona Tihon, Cătălina Croitoru, Apa și sărurile minerale, in: *Analele Științifice ale USMF „N. Testemițanu”*. 2(9): 2008, pp. 84-87; Elena Ciobanu, Compoziția chimică a apei în contextul bolilor osteoarticulare, in: *Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină*. 2(29): 2009, pp. 23-26; Elena Ciobanu, Le risque chimique de l'eau potable dans la République Moldova, in: *Analele Științifice ale USMF „N. Testemițanu”*. 2(11): 2010, p. 76; Elena Ciobanu, Lucia Mazur-Nicorici, Gheorghe Ostrofeț, Minodora Mazur, Factorii de risc în etiologia morbidității prin maladii osteoarticulare, in: *Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină*. 1(36): 2011, pp. 13-17; Victoria Bologan, Rolul compoziției chimice a apei potabile în dezvoltarea osteoporozei, in: *One Health and Risk Management*. 3(2): 2023, p. 59.

IMPORTANȚA APEI POTABILE ÎNTR-O SOCIETATE ÎN DEZVOLTARE *The importance of drinking water in a developing society*

CZU: 613.31:628.1.033

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761636>

Maria CURTEANU

Student doctorand, Disciplina de igienă, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2631-6971>

E-mail: uglea.maria@gmail.com

Summary. In developing countries, the availability of drinking water directly influences public health, economic growth and social stability, representing a central pillar of progress and well-being. Clean drinking water prevents the spread of communicable diseases such as cholera and diarrhea, which are common in regions where access to safe water sources is limited. By reducing the incidence of these diseases, communities can save significant resources that would otherwise have been allocated to medical treatment and redirect these savings to other development projects. In addition to health benefits, drinking water supports economic activities such as agriculture, industry and tourism. These problems require innovative and sustainable solutions, such as advanced purification technologies, conservation policies and effective management of water resources.

Key words: drinking water, public health, economic development, developing societies, infrastructure, sustainable solutions.

Atât în țara noastră, cât și în multe țări aflate în dezvoltare, lipsa infrastructurii adecvate pentru aprovizionarea cu apă curată reprezintă o problemă majoră. Acest lucru duce la răspândirea unor boli grave, cum ar fi holera, diareea și hepatita A, care pot fi prevenite prin accesul la apă curată. Copiii sunt de asemenea grav afectați, atât pe termen scurt cât și pe termen lung, atunci când infrastructura de apă și canalizare este degradată. Când drepturile lor umane la apă potabilă și igienizarea sunt neglijate, copiii pot suporta consecințe pentru tot restul vieții lor. Dacă nu sunt disponibile alternative sigure de acces la apă, impactul asupra sănătății copiilor, sub formă de focare de boală, poate apărea în câteva zile. Daune pe termen lung cauzate de repetate întreruperi sau servicii de calitate inferioară duce la diverse efecte, cum ar fi efecte grave asupra sănătății și reduce sau chiar întreruperea accesului la școală și la unitățile sanitare. De asemenea poate fi influențată negativ prosperitate gospodăriei și a comunității ceea ce poate duce la migrarea masivă a populației. Pentru copiii mici, consecințele acestor perturbări pot fi mortale: boala diareică este a doua principala cauza de deces la copiii sub 5 ani. Copiii sub 5 ani sunt de peste 20 de ori mai predispuși să moară din cauza bolilor diareice legate de apă nesigură și insalubritate. În plus, lipsa apei potabile afectează în mod direct productivitatea și dezvoltarea economică, deoarece comunitățile sunt forțate să dedice timp și resurse pentru a obține apă, în loc să se concentreze pe activități economice și educație¹.

¹ United Nations Children's Fund, Water Under Fire Volume 3: Attacks on water and sanitation services in armed conflict and the impacts on children, UNICEF, New York, 2021. Disponibil la: https://unicef.at/fileadmin/media/Infos_und_Medien/Info-Material/Wasser/UNICEF-bericht-wa-

O parte substanțială a populației lumii nu are acces rapid la apă sigură. Mai mult decât atât, obținerea apei poate implica mari cheltuieli de timp și energie pentru cei care nu au surse de apă în apropierea casei. Dintr-o perspectivă istorică, odată cu inventarea apei din conducte, aducerea apei a devenit doar recent în mare măsură irelevantă în multe locuri. În plus, în cele mai multe cazuri, fântânile și apa curată de suprafață erau atât de aproape, încât aducerea nu era considerată o problemă. Cu toate acestea, creșterea numărului populației, fluctuațiile meteorologice și tulburările sociale au făcut ca sarcina zilnică de a transporta apă să fie extrem de problematică și o problemă de sănătate publică de mare amploare pentru mulți, în special pentru femei, din regiunile și clasele sărace ale lumii. Femeile și copiii sunt cei mai obișnuiți purtători de apă și petrec mult timp (multe călătorii durează mai mult de o oră) furnizând apă gospodăriilor lor. Trebuie luate în considerare cheltuielile calorice, în special în timpul secetei, și alte măsuri care afectează sănătatea și calitatea vieții. Costurile totale ale aducerii apei trebuie luate în considerare atunci când se măsoară progresul către două Obiective de Dezvoltare ale Mileniului – creșterea accesului la apă potabilă sigură și încercarea de a pune capăt sărăciei².

Soluțiile pentru asigurarea accesului la apă potabilă includ investiții în infrastructură, promovarea tehnologiilor de purificare a apei, educarea populației cu privire la igienă și conservarea resurselor de apă. Este esențial ca toate părțile interesate să colaboreze pentru a găsi soluții durabile care să asigure accesul universal la apă potabilă.

O situație asemănătoare țării noastre suferă și alte regiuni de pe glob, cum ar fi Marocul care este o țară cu deficit ridicat de apă, cu prognoze care prevăd un volum de apă pe cap de locuitor mai mic decât nivelul „deficitului absolut de apă” al Națiunilor Unite, în special în regiunile centrale și sudice. Deficitul de apă se datorează în principal impactului negativ al schimbărilor climatice și creșterii cererii legate de creșterea populației, urbanizare, îmbunătățirea condițiilor de viață și implicațiilor, expansiunea economică. Regiunea Souss-Massa este una dintre zonele marocane grav afectate de schimbările climatice și de activitățile umane, punând o presiune mai mare asupra apelor de suprafață și a resurselor de apă subterană pentru nevoile sociale și economice. Astfel, agricultura, industria, turismul și utilizările casnice în creștere duc la supraexploatarea acviferelor. Indicatorii deficitului de apă din regiune amenință sustenabilitatea multor activități agricole și mijloacele de trai ale fermierilor, în special în zonele rurale sărace și îndepărtate, stârnind îngrijorări cu privire la disponibilitatea apei în zonă în următorii ani. Pentru a face față deficitului de apă, au fost stabilite multe măsuri pentru realizarea securității apei. Acestea includ creșterea aprovizionării cu resurse convenționale și neconvenționale, creșterea prețurilor apei în consultare cu utilizatorii de apă, economia și conservarea apei, precum și reutilizarea apelor uzate tratate și desalinizarea apei de mare în scopuri de irigare. Cu toate acestea, măsurile și reglementările singure pot să nu fie eficiente pentru o mai bună gestionare și utilizare a apei. Prin urmare, există un interes tot mai mare pentru abordarea educațională utilizată pentru a face față problemelor și provocărilor majore de mediu și durabilitate, inclusiv gestionarea și securitatea apei. Prin educație, poate fi posibil să se ofere cunoștințe și abilități, să se crească gradul de conștientizare, să se dezvolte atitudini pozitive și să se schimbe comportamentele.

---

ter-under-fire-volume-3-angriffe-wasserversorgung-bewaffnete-konflikte.pdf (consultat 18.08.2024).

² Sorenson, S.B., Morssink, C., & Campos, P.A. Safe access to safe water in low income countries: water fetching in current times, in: Social science & medicine (1982), 72(9), 2011, pp. 1522-1526. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.03.010>

Subiectele de educație privind apa și problemele legate de apă pot fi abordate prin diferite cadre. În cadrul ciclului hidrologic, apa este interpretată predominant ca o resursă naturală. Accentul este pus pe apă ca compus chimic și pe proprietățile acestui compus, separat de interacțiunile și relațiile sociale. În schimb, perspectiva ciclului hidrosocial sugerează că problemele legate de apă nu pot fi abordate doar din expertiza științifică și tehnică. Această perspectivă oferă capacitatea de a evalua și înțelege aspectele sociale, politice, economice și culturale ale problemelor legate de apă care reflectă preocupările locale și globale. Studiile asupra programelor școlare au raportat o perspectivă hidrologică predominant bazată pe știință a problemelor legate de educația în domeniul apei, cu puțin accent pe influențele societale.

În ciuda crizei apei cu care s-a confruntat, comportamentele de consum și conservare a apei sunt încă negative în cadrul comunității. Acest lucru este deosebit de relevant în rândul tinerilor de vârstă școlară, după cum arată sondajele efectuate în propriile școli cu privire la impactul pe care activitățile de viață școlară îl pot avea asupra creșterii gradului de conștientizare a elevilor și asupra stabilirii unor atitudini și comportamente pozitive cu privire la resursele de apă din zonă. Rezultatele și observațiile sondajului au dezvăluit comportamente de risipă de apă în școli, sugerând o înțelegere greșită a elevilor cu privire la rolul pe care îl pot juca ca cetățeni în ceea ce privește problemele legate de apă. Aceste investigații indică întrebarea potențialului pe care programele școlare le pot avea în educația în domeniul apei și îmbunătățirea obiceiurilor zilnice de utilizare a apei. Acest lucru a ridicat ipoteza că programele școlare nu includ standarde cuprinzătoare pentru a promova educația și cultura apei în rândul elevilor³.

Intensificarea constrângerilor legate de apă amenință securitatea alimentară și nutriția. Prin urmare, sunt necesare acțiuni urgente pentru ca utilizarea apei în agricultură să devină mai durabilă și mai echitabilă. Agricultură irigată rămâne de departe cel mai mare utilizator de apă dulce, dar deficitul de apă dulce este o problemă din ce în ce mai mare din cauza creșterii cererii și a concurenței pentru resursele de apă dulce. În același timp, agricultura alimentată cu precipitații se confruntă cu o variabilitate tot mai mare a precipitațiilor, determinată de schimbările climatice. Aceste tendințe vor exacerba disputele dintre utilizatorii de apă și inegalitatea în ceea ce privește accesul la apă, în special pentru micii fermieri, săracii din mediul rural și alte populații vulnerabile⁴.

Agricultura este esențială pentru dezvoltare – majoritatea celor mai săraci și înfomețați oameni din lume depind de ea pentru a-și asigura existența. Agricultură, la rândul său, depinde de resursele naturale de bază: biodiversitate, sol și apă. La nivel global, există așteptări mari cu privire la potențialul îmbunătățirii gestionării apei, de a stimula creșterea agricolă și reducerea sărăciei. Milioanele de oameni cu mijloace de trai și starea nutrițională depind de aceste sisteme agricole. Numai în Africa există peste 33 de milioane de gospodării de fermieri la scară mică în care gestionarea durabilă și productivă a apei ar putea contribui la transformarea solurilor și peisajelor degradate în agroecosisteme sănătoase, capabile să sporească securitatea alimentară, să îmbunătățească mijloacele de trai și să sporească rezistența la schimbările climatice. Mai simplu spus, o bună gestionare a apei agricole înseamnă utili-

³ Khiri, F., Benbrahim, M., Kaid Rassou, K., Amahmid, O., Rakibi, Y., El Guamri, Y., ... El Badri, A. Water education and water culture in curricula for Primary, Middle and upper Secondary school levels. *Australian Journal of Environmental Education*, 39(1), 2023, pp. 37-54. doi:10.1017/aee.2022.9

⁴ FAO. 2020. *The State of Food and Agriculture 2020. Overcoming water challenges in agriculture*. Rome. <https://doi.org/10.4060/cb1447en>

zarea apei într-un mod care oferă culturilor și animalelor cantitatea de apă de care au nevoie, sporește productivitatea și conservă resursele naturale în beneficiul utilizatorilor din aval și al serviciilor ecosistemice⁵.

Raportul „Starea alimentației și agriculturii 2020 din RM” prezintă noi estimări privind omniprezența deficitului de apă în agricultura irigată și a deficitului de apă în agricultura, precum și privind numărul de persoane afectate⁶.

În Republica Moldova s-a raportat începând cu anul 2019 că accesul populației la sursele de apă a crescut treptat cu 9%, până la 82,1% la sfârșitul anului 2018. Proporția populației rurale care beneficiază de acces la surse de alimentare cu apă a crescut de la 56,9% în 2014 la 71,2% în 2018. Țara a raportat, de asemenea, că accesul la salubritate a crescut într-un ritm mai lent decât accesul la alimentarea cu apă, până când a crescut cu 6,2% între 2017 și 2018, în principal datorită extinderii sistemului de canalizare în zonele urbane. Republica Moldova a raportat că se confruntă cu unele provocări în creșterea calității mediului. Acestea s-au confruntat cu obstacole în ceea ce privește investițiile insuficiente în gestionarea apelor uzate, deșeurilor și substanțelor chimice, precum și cu o serie de provocări în gestionarea resurselor de apă din cauza finanțării insuficiente și a necesității de a finaliza reforma instituției responsabile de acest sector. Republica Moldova a raportat că nevoia de reformă și investiții este evidentă, deoarece 54% din probele de apă potabilă nu îndeplinesc normele sanitare și chimice pentru calitatea apei potabile⁷.

Din perspectiva dezvoltării economice locale sau/și globale, apa potabilă este vitală pentru diverse sectoare economice, inclusiv agricultură, industrie și turism. Agricultură depinde în mod direct de irigații, iar o apă de calitate superioară poate crește productivitatea culturilor și poate susține economii locale. Majoritatea activităților agricole depind în mod crucial de disponibilitatea apei pentru irigații. Apa de calitate superioară nu doar că asigură sănătatea culturilor, dar și maximizează randamentul acestora per unitate de suprafață. Prin utilizarea eficientă a resurselor de apă, fermierii pot cultiva mai eficient, pot introduce culturi mai valoroase și pot avea mai multe cicluri de producție pe an. De exemplu, implementarea sistemelor de irigații picurare poate crește productivitatea cu până la 90% comparativ cu metodele tradiționale. Multe ramuri industriale, de la manufactură până la producția de energie, necesită cantități substanțiale de apă. Calitatea apei afectează direct procesele industriale și eficiența acestora. Apa potabilă este crucială pentru industria alimentară și cea farmaceutică, unde puritatea ingredientelor este esențială pentru calitatea produsului final.

Sectorul turistic se bazează și el pe disponibilitatea apei curate, atât pentru consum, cât și pentru activități recreative precum înotul, pescuitul și sporturile nautice. Apa este una dintre liniile cheie de lucru în orice politică de expansiune a turismului, așa cum explică Xavier Torras, directorul Fundației „We Are Water”. Oferirea unui mediu curat și atractiv turistic este vitală pentru atragerea și menținerea unui flux constant de turiști, ceea ce contribuie semnificativ la economia locală. Turismul furnizează peste 10% din PIB-ul mondial și

⁵ Agricultural Water Management. Disponibil la: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00KQ4S.pdf (consultat 18.08.2024).

⁶ Raportul Ministerului Agriculturii Și Industriei Alimentare privind realizările aferente implementării PAG 2021–2022 în perioada anului 2022 și prioritățile setate pentru 2023. Disponibil la: https://maia.gov.md/sites/default/files/Documente%20atasate%20Advance%20Pagines/Raport%20activitate%20MAIA%20_2022.pdf (consultat 17.08.2024).

⁷ Republic Of Moldova Voluntary National Review Progress Report 2020. Disponibil la: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26344VNR_2020_Moldova_Report_English.pdf (consultat 17.08.2024).

generează aproximativ 115 milioane de locuri de muncă. Este o industrie în creștere la scară globală, cu 1,133 miliarde de sosiri internaționale înregistrate de Organizația Mondială a Turismului (OMT) în 2014, cu o estimare de 1,8 miliarde de sosiri până în 2030. În prezent, turismul absoarbe 1% din consumul global de apă. Aceasta este o cantitate care pare de mică importanță dacă o comparăm cu sectorul agricol, care consumă aproape 70% din apa furnizată în lume, sau cu industria, care ajunge la 19%. Cu toate acestea, în unele țări emergente, în care turismul este o piatră de temelie a dezvoltării lor, consumul depășește 7%, iar în unele insule, cum ar fi cele din Caraibe sau din Polinezia, sectorul turismului este principalul consumator de apă. Consumul mediu de apă al turiștilor din lume este foarte mare. Datele colectate în Spania, o putere mondială a turismului (11% din PIB și aproape 13% din ocuparea forței de muncă) confirmă acest lucru: în timp ce un cetățean mediu consumă 127 de litri pe zi, consumul unui turist variază între 450 și 800 de litri, în funcție de sezon și de zonă. Aceste cifre sunt calculate pe baza cheltuielilor hoteliere și restaurantelor (bucătărie, spălătorie, toalete, piscine, irigații), precum și a activităților precum golful, saunele, parcurile tematice și cheltuielile municipale în servicii de igienă. Acest consum tinde să crească și poate ajunge la 2000 de litri pe zi în zonele situate în centura tropicală, și în termeni hotelieri, poate ajunge la 3423 litri pe zi per cameră, potrivit datelor UNWTO⁸.

Pe teritoriul Republicii Moldova aprovizionarea sigură pentru toți utilizatorii de apă va fi amenințată de schimbările climatice ale resurselor de apă. Regiunea sudică este printre cele mai expuse lipsei de apă. Sistemele de transfer de apă pe distanțe medii și lungi sunt aproape inexistente în sud. Mai mult, resursele locale de apă de suprafață din sud (și, mai rar, din partea centrală a țării) sunt expuse deja astăzi la epuizare în anii de secetă. Impactul preconizat al scăderii resurselor de apă care ar putea avea loc în viitorul apropiat va depinde de activitatea umană și economică din regiunile afectate. În zonele tradițional deficitare de apă, schimbările climatice vor pune presiune asupra activității economice actuale, dar deficitul de apă nu va fi un fenomen nou pentru zonă și locuitorii săi. Zonele cu populații vulnerabile, în principal rurale, în special regiunea sudică a Transnistriei, se confruntă deja cu deficit de apă, precum și cu scăderea adâncimii pânzei freatice în acviferele nelimitate din cauza supraexploatării. Centrul Moldovei este expus impactului complex al probabilei scăderi a resurselor de apă asupra populației rurale și urbane⁹.

Gestionarea eficientă a resurselor de apă potabilă este esențială pentru a asigura durabilitatea acestora pe termen lung. Tehnologiile de purificare a apei și practicile de conservare pot ajuta la protejarea mediului și la asigurarea unui viitor sustenabil pentru toți locuitorii. Tehnologiile moderne de purificare, cum ar fi osmoza inversă, filtrarea prin membrană, și distilarea solară, pot transforma sursele de apă nepotabilă în apă sigură pentru consum. Aceste tehnologii permit utilizarea mai eficientă a resurselor de apă, reducând dependența de sursele naturale limitate și minimizând impactul asupra ecosistemelor locale. Strategii precum irigații de precizie în agricultură, reciclarea apei gri (uzată dar relativ curată) și promovarea consumului responsabil în gospodării și industrii contribuie semnificativ la reducerea consumului de apă. Aceste practici ajută la menținerea echilibrului hidrologic și la prevenirea epuizării resurselor de apă dulce. Prin reducerea extracției excesive de apă din

---

⁸ Tourism and water, a difficult relationship that should be exemplary. Disponibil la: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26344VNR_2020_Moldova_Report_English.pdf (consultat 19.08.2024).

⁹ Fresh water resources. Disponibil la: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26344VNR_2020_Moldova_Report_English.pdf (consultat 18.08.2024).

râuri, lacuri și acvifere, se protejează habitatele acvatice și se menține biodiversitatea. De asemenea, tratamentul adecvat al apelor uzate înainte de deversarea în mediul natural previne poluarea și protejează sănătatea ecosistemelor. O gestionare eficientă și responsabilă a resurselor de apă nu numai că susține nevoile curente, dar asigură și că resursele rămân disponibile și pentru viitor. Aceasta implică o planificare atentă și adoptarea de politici de dezvoltare durabilă care să integreze nevoile umane cu cele ale mediului.

În concluzie, investițiile în infrastructura de apă potabilă și în tehnologiile de purificare nu doar că îmbunătățesc sănătatea și educația, dar stimulează și creșterea economică, contribuind semnificativ la dezvoltarea globală a societăților în curs de dezvoltare întrucât deficitul de apă, exacerbat de schimbările climatice, ar putea costa unele regiuni până la 6% din PIB-ul lor, stimulând migrația și declanșând conflicte. Efectele combinate ale creșterii populației, creșterii veniturilor și extinderii orașelor vor face ca cererea de apă să crească exponențial, în timp ce oferta devine mai neregulată și mai incertă. Totodată dacă nu se iau măsuri în curând, apa va deveni rară în regiunile în care este în prezent abundentă – cum ar fi Africa Centrală și Asia de Est – iar deficitul se va agrava foarte mult în regiunile în care apa este deja insuficientă – cum ar fi Orientul Mijlociu și Sahel în Africa. Aceste regiuni ar putea vedea ratele lor de creștere scăzând cu până la 6% din PIB până în 2050 din cauza impactului legat de apă asupra agriculturii, sănătății și veniturilor. Insecuritatea apei ar putea multiplica riscul de conflict. Creșterea prețurilor la alimente cauzată de secetă poate inflama conflictele latente și poate stimula migrația. În cazul în care creșterea economică este afectată de precipitații, episoadele de secetă și inundații au generat valuri de migrație și creșteri ale violenței în interiorul țărilor. Impactul negativ al schimbărilor climatice asupra apei ar putea fi neutralizat prin decizii politice mai bune, unele regiuni urmând să-și îmbunătățească ratele de creștere cu până la 6% printr-o mai bună gestionare a resurselor de apă. O mai bună gestionare a apei plătește dividende economice mari. Când guvernele răspund la deficitul de apă prin creșterea eficienței și alocarea chiar și a 25% din apă pentru utilizări mai apreciate, cum ar fi practicile agricole mai eficiente, pierderile scad dramatic și pentru unele regiuni pot chiar să dispară. În regiunile extrem de uscate ale lumii, sunt necesare politici mai ample pentru a evita utilizarea ineficientă a apei. Sunt necesare politici și reforme mai puternice pentru a face față tensiunilor climatice din ce în ce mai profunde. Politicile și investițiile care pot ajuta țările să atingă economii mai sigure și mai rezistente la schimbările climatice includ: mai bună planificare a alocării resurselor de apă; adoptarea de stimulente pentru creșterea eficienței apei și investiții în infrastructură pentru o aprovizionare și o disponibilitate mai sigură a apei¹⁰.

---

¹⁰ High and Dry: Climate Change, Water, and the Economy. Disponibil la: <https://www.worldbank.org/en/topic/water/publication/high-and-dry-climate-change-water-and-the-economy> (consultat 19.08.2024).

STRESUL LA LOCUL DE MUNCĂ *Workplace stress*

CZU: 331.442+159.944

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761729>

Ana VÎLCOVA

Student doctorand, Disciplina de igienă, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9739-6378>

E-mail: ana.vilcova1@gmail.com

Summary. Workplace stress is a harmful response of the body to job demands that exceed the employee's capacities and resources, with the potential to cause serious physical and mental health issues. Unlike challenges, which stimulate and motivate, chronic stress can lead to biological wear and tear and increased risks of cardiovascular diseases, musculoskeletal disorders, and burnout. Factors such as increased work pace, self-fulfilment expectations, and job insecurity contribute to occupational stress. Effective prevention of occupational diseases and stress management requires an integrated approach that involves risk assessment, continuous education, workplace condition improvements, and psychological support for employees. Collaboration between employers and employees is essential to creating a healthy and productive work environment.

Key words: workplace stress, chronic stress, occupational health, burnout, workplace conditions, stress management

Stresul la locul de muncă poate fi definit ca răspunsuri fizice și emoționale nocive care apar atunci când cerințele jobului nu se potrivesc cu capacitățile, resursele sau nevoile lucrătorului. Stresul la locul de muncă poate duce la probleme de sănătate precare și chiar la rănire. Conceptul de stres la locul de muncă este adesea confundat cu provocarea, dar aceste concepte nu sunt identice. Provocarea ne energizează psihologic și fizic și ne motivează să învățăm noi abilități și să ne stăpânim joburile. Când o provocare este depășită, apare sentimentul de relaxare și satisfacție. Astfel, provocarea este un ingredient important pentru o muncă sănătoasă și productivă. Importanța provocării în mediul profesional este probabil ceea ce oamenii înțeleg atunci când spun că „un pic de stres este benefic pentru tine”¹.

Stresul declanșează un semnal de alarmă în creier, care răspunde prin pregătirea corpului pentru acțiune defensivă. Sistemul nervos este stimulat, iar hormonii sunt eliberați pentru a îmbunătăți simțurile, accelera pulsul, adânci respirația și tensiona mușchii. Această reacție (uneori numită răspunsul luptă sau fugă) este importantă deoarece ne ajută să ne apărăm împotriva situațiilor amenințătoare. Răspunsul este preprogramat biologic. Toată lumea răspunde în mare parte în același mod, indiferent dacă situația stresantă este la locul de muncă sau acasă. Episoadele scurte sau rare de stres nu prezintă un mare pericol. Dar atunci când situațiile stresante rămân nerezolvate, corpul este menținut într-o stare constantă de activare, ceea ce crește ritmul de uzură a sistemelor biologice. În cele din urmă, apare

---

¹ STRESS...At Work. Disponibil la: <https://www.cdc.gov/niosh/docs/99-101/default.html> (consultat 14.08.2024).

oboseala sau daunele, iar capacitatea corpului de a se repara și apăra poate deveni grav compromisă. Ca rezultat, crește riscul de rănire sau boală².

Locurile de muncă contemporane sunt caracterizate prin creșterea ritmului de lucru, creșterea așteptărilor de autorealizare, creșterea dependenței de coordonarea interpersonală în executarea sarcinilor de muncă, creșterea ritmului schimbării și creșterea insecurității în joburi. În acest context, influența condițiilor psihosociale de lucru asupra sănătății mentale, dar și asupra tulburărilor cardiovasculare și musculoscheletice este în discuție³.

Creșterea ritmului de lucru și așteptările ridicate de autorealizare pot amplifica presiunea și stresul, ceea ce poate duce la probleme de sănătate mentală, precum anxietatea, depresia și epuizarea profesională. În plus, dependența tot mai mare de coordonarea interpersonală poate genera conflicte și stres suplimentar, iar ritmul accelerat al schimbărilor în organizații poate contribui la instabilitate și insecuritate în locul de muncă.

Aceste condiții contribuie la dezvoltarea unor probleme de sănătate complexe. Pe de o parte, stresul cronic poate favoriza apariția tulburărilor cardiovasculare, cum ar fi hipertensiunea arterială, boli de inimă și accidente vasculare cerebrale. De asemenea, stresul emoțional și mental poate duce la tulburări musculoscheletale, cum ar fi durerile de spate, problemele cu articulațiile și alte afecțiuni cauzate de posturile vicioase și solicitările fizice continue.

Încordarea muncii este o caracteristică a procesului de muncă care reflectă preponderentul impact asupra sistemului nervos central, organelor de simț și sferei emoționale a angajatului. Indicatorii care caracterizează încordarea muncii sunt sarcinile intelectuale, senzoriale și emoționale, gradul de monotonie al sarcinilor, precum și regimul de muncă⁴.

Sănătatea poate fi influențată de factori ce țin de activitățile zilnice, în special de cele desfășurate la locul de muncă. În acest context, este important să fie luat în considerare impactul bolilor profesionale asupra stării de sănătate.

Boala profesională este afecțiunea care se produce ca urmare a exercitării unei meserii sau profesii. Factorii determinanți sunt agenții nocivi fizici, chimici, biologici ori psihosociale caracteristici locului de muncă, precum și suprasolicitarea diferitelor organe sau sisteme ale organismului în procesul de muncă, indiferent de tipul de contract de muncă existent între angajator și angajat. Sunt considerate de asemenea boli profesionale afecțiunile produse în condițiile enunțate mai sus, afecțiuni suferite de elevi, studenți, ucenici, în timpul efectuării practicii⁵.

Deși boli profesionale clasice, precum intoxicația cu plumb și antraxul, au scăzut în incidență în țările industrializate, niciuna nu a fost eradicată. În plus, noi boli continuă să apară ca urmare a progreselor tehnologice. Razele X au fost descoperite în 1895, iar 20 de ani mai târziu, aproape 100 de radiologi erau estimați să fi murit din cauza expunerii ocupaționale. Boala legată de azbest a fost raportată pentru prima dată în prima jumătate a secolului XX, iar în 1974 a fost descoperit hemangiosarcomul, un tumor malign rar al ficatului, printre lucrăto-

² NIOSH. STRESS...At Work. Disponibil la: <https://www.cdc.gov/niosh/docs/99-101/pdfs/99-101.pdf?id=10.26616/NIOSH99101> (consultat 14.08.2024).

³ Andel R., Crowe M., Kåreholt I., Wastesson J. & Parker M.G., Indicators of job strain at midlife and cognitive functioning in advanced old age, in: The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences, 66(3), 2011, pp. 287-291. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbq105>

⁴ Н. Ф. Измеров, В.Ф. Кириллов, Гигиена труда [Электронный ресурс]: учебник, 2-е изд., перераб. и доп. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2016. 480 p. Disponibil la: <http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN9785970436912.html> (consultat 15.08.2024).

⁵ Medicina muncii. Bolile profesionale. Disponibil la: <https://www.medicinamuncii-oanarusu.ro/ro/content/medicina-muncii-bolile-profesionale> (consultat 14.08.2024).

rii implicații în polimerizarea monomerului de clorură de vinil. Alte boli profesionale legate de introducerea de procese și materiale industriale pot fi recunoscute în viitor⁶.

În conformitate cu Cadrul strategic al UE privind sănătatea și securitatea în muncă 2021–2027, una dintre prioritățile EU OSHA este să identifice provocările cheie și obiectivele strategice pentru sănătatea și securitatea la locul de muncă, oferind acțiuni și instrumente pentru a le aborda în următorii ani. Acest cadru răspunde nevoilor în schimbare ale protecției lucrătorilor, determinate de tranzițiile digitale și ecologice, de noile forme de muncă și de impactul pandemiei COVID-19. Obiectivele includ anticiparea și gestionarea schimbărilor în noua lume a muncii, îmbunătățirea prevenirii bolilor și accidentelor legate de muncă, precum și creșterea gradului de pregătire pentru eventualele amenințări viitoare la adresa sănătății⁷.

Stresul la locul de muncă este definit de Organizația Mondială a Sănătății ca fiind „răspunsul pe care oamenii îl pot avea atunci când sunt confrunțați cu cerințe și presiuni de muncă care nu corespund cunoștințelor și abilităților lor și care le pun la încercare capacitatea de a face față”. Aceasta a elaborat că stresul la locul de muncă poate fi cauzat „de o organizare deficitară a muncii (modul în care sunt proiectate locurile de muncă și sistemele de muncă, și modul cum sunt gestionate), de un design deficitar al muncii (de exemplu, lipsa controlului asupra proceselor de muncă), de o gestionare deficitară, de condiții de muncă nesatisfăcătoare și de lipsa de suport din partea colegilor și a supervisorilor”⁸.

În mod special, profesiile cu cerințe fizice și mentale intense, cum ar fi chirurgia, sunt expuse riscurilor semnificative de stres și probleme de sănătate. Activitatea chirurgicală este într-adevăr un element esențial al muncii medicilor chirurghi. În timpul operațiilor chirurgicale, aceștia aplică abilitățile și cunoștințele lor pentru a trata pacienții, ceea ce îi diferențiază de alți specialiști medicali. Totuși, specificitatea muncii lor, care include perioade îndelungate petrecute în picioare, sarcini fizice și stres, poate conduce la diverse probleme de sănătate. Acestea pot include probleme cu coloana vertebrală, articulațiile, precum tulburări și epuizare profesională. Aceste probleme de sănătate sunt frecvent întâlnite în rândul medicilor chirurghi și pot afecta semnificativ calitatea vieții lor atât profesională, cât și personală.

Petrecerea unui timp îndelungat într-o poziție statică sau într-o poziție incomodă poate duce la dureri cronice ale spatelui și probleme cu articulațiile. De asemenea, mișcările repetate și manipularea instrumentelor pot contribui la afecțiuni musculo-scheletice. Este esențial ca chirurgii să adopte măsuri de prevenire, cum ar fi tehnici corecte de poziționare și utilizarea echipamentelor ergonomice.

Stresul constant asociat cu responsabilitatea vieții pacienților, luarea deciziilor critice în timpul operațiilor și presiunea de a performa la cele mai înalte standarde pot duce la sindromul burnout. Acest sindrom poate afecta negativ sănătatea mentală și fizică, provocând simptome de anxietate, depresie, și epuizare. Abordarea acestui aspect necesită atât suport profesional, cât și strategii personale de gestionare a stresului, cum ar fi tehnici de relaxare și participarea la sesiuni de consiliere.

Chirurgii trebuie să rămână concentrați și atenți pe parcursul întregii proceduri chirurgicale, dar oboseala acumulată în timpul operațiilor lungi poate duce la scăderea performanței

⁶ G. Kazantzis, *Occupational disease*. *Encyclopedia Britannica*. 2022, December 29, <https://www.britannica.com/science/occupational-disease> (consultat 15.08.2024).

⁷ Employment, Social Affairs & Inclusion. Disponibil la: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=151> (consultat 14.08.2024).

⁸ World Health Organization. Occupational Health. Stress at the workplace. Disponibil la: http://www.who.int/occupational_health/topics/stressatwp/en (consultat 10.08.2024).

și a atenției. Implementarea unor perioade regulate de odihnă și înlocuirea chirurgicală în echipe pot ajuta la menținerea eficienței și siguranței în timpul intervențiilor chirurgicale.

Lucrul într-un mediu cu iluminare intensă și detalii fine poate pune o presiune considerabilă asupra ochilor. Este important ca medicii chirurghi să efectueze controale oftalmologice regulate și să ia pauze pentru a preveni oboseala oculară.

Conform cercetărilor realizate cu privire la asistenții medicali din Lituania, intensitatea stresului și volumul mare de muncă sunt exprimate de către aceștia ca reprezentând epuizarea profesională⁹. Mai mult, într-un studiu comparativ realizat în mai multe departamente din diferite spitale, nu a existat nicio diferență statistică la personalul ce lucra în secțiile terapeutice comparativ cu cei care lucrau în unitățile de chirurgie, în ceea ce privește epuizarea profesională și burnout-ul cauzat de către pacienți. Satisfacția la locul de muncă pare a fi un factor predictiv pentru nivelurile epuizării profesionale în contrast cu volumul de muncă sau statusul familial¹⁰. „Moartea în sine și procesul de a muri”, „conflictul cu doctoreii”, „pacienții și familiile acestora” reprezintă cele mai stresante situații raportate de către asistenții medicali în centrele publice de îngrijire din Lituania. Într-un studiu descriptiv realizat de către 28 de echipe în 18 centre de îngrijire, a fost măsurat nivelul stresului individual și de echipă. Volumul de muncă tinde să cauzeze mai mult stres în echipe mai mari. Factorii determinanți care nu sunt evidenți au corelat foarte puțin cu subcategoriile stresului în echipe mai mari. Factorii de subsol a echipelor au corelat slab cu subcategoriile stresului¹¹. Salariul slab, volumul de muncă, orele de muncă, comentariile negative cu privire la rezultatele muncii, schimbările condițiilor de muncă, management-ul documentelor sunt corelate cu epuizarea emoțională în cazul asistenților medicali din secțiile de chirurgie și terapie. Mai mult, depersonalizarea asistenților medicali și comentariile negative din partea colegilor corelează între ele¹². Într-un alt studiu realizat pe 230 de cadre medicale, starea mentală a asistenților medicali a avut cea mai negativă atitudine spre cererea ajutorului psihologic comparat cu alte specializări¹³.

Bolile profesionale sunt în esență prevenibile și pot fi atribuite condițiilor de muncă defectuoase. Controlul riscurilor de sănătate ocupaționale reduce incidența bolilor și accidentelor legate de muncă și îmbunătățește sănătatea și moralul forței de muncă, ducând la scăderea absenteismului și la creșterea eficienței lucrătorilor. În cele mai multe cazuri, be-

---

⁹ Vainauskas S., Venckienė R., Krisiulevičienė D., Chomentauskas A., Januškevičius V. & Vasilavičius P. Trends in the incidence of occupational diseases in Lithuania between 1999 and 2008, in: *International journal of occupational medicine and environmental health*, 23(4), 2010, pp. 317-322. <https://doi.org/10.2478/v10001-010-0027-2>

¹⁰ Žutautienė R., Radišauskas R., Kaliniene G. & Ustinaviciene R. The Prevalence of Burnout and Its Associations with Psychosocial Work Environment among Kaunas Region (Lithuania) Hospitals' Physicians, in: *International journal of environmental research and public health*, 17(10), 2020, p. 3739. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103739>

¹¹ N. Galdikiene, Experienced stress among nursing teams in primary health care. 2016; 4(1):81-90.

¹² Žutautienė R., Radišauskas R., Kaliniene G. & Ustinaviciene R. The Prevalence of Burnout and Its Associations with Psychosocial Work Environment among Kaunas Region (Lithuania) Hospitals' Physicians, in: *International journal of environmental research and public health*, 17(10), 2020, p. 3739. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103739>

¹³ Endriulaitienė A., Matulaitiene K.Z. & Marksaityte A.R. Burnout and Stigma of Seeking Help in Lithuanian Mental Health Care Professionals. 2016

neficiile morale și economice depășesc cu mult costurile eliminării riscurilor ocupaționale¹⁴.

Pilonul european al drepturilor sociale, proclamat în noiembrie 2017, își propune să ofere cetățenilor drepturi noi și mai eficiente, concentrându-se pe trei categorii principale: egalitatea de șanse și accesul la piața muncii, condiții de muncă echitabile, și protecție socială și incluziune. Acest pilon se bazează pe 20 de principii fundamentale, structurate în jurul acestor domenii. În ceea ce privește condițiile de muncă echitabile, principiul 10 garantează că fiecare lucrător din UE are dreptul la un mediu de muncă sănătos, sigur și bine adaptat¹⁵.

O abordare eficientă a acestei probleme necesită o înțelegere profundă a factorilor de risc și implementarea unor măsuri adecvate pentru protejarea sănătății lucrătorilor.

Pentru a preveni bolile profesionale, este esențial să se adopte măsuri care abordează atât factorii de risc fizici, cât și cei psihologici. Evaluarea riscurilor la locul de muncă este primul pas important. Realizarea de evaluări periodice ale riscurilor permite identificarea și evaluarea condițiilor potențial periculoase, facilitând implementarea măsurilor de prevenire și control adecvate. Îmbunătățirea condițiilor de muncă poate include modificări în infrastructura și procesele de lucru pentru a reduce expunerea la riscuri, cum ar fi ventilarea corespunzătoare a spațiilor, instalarea de echipamente de protecție și adaptarea posturilor de muncă. Utilizarea echipamentului de protecție personală adecvat, precum măști, mănuși și ochelari de protecție, este esențială, iar angajații trebuie să fie instruiți corespunzător în utilizarea acestora.

Educația și instruirea continuă a angajaților sunt cruciale pentru prevenirea bolilor profesionale. Angajații trebuie să fie conștienți de riscurile la care sunt expuși și de măsurile de protecție care trebuie luate. Formarea regulată ajută lucrătorii să recunoască semnele precoce ale afecțiunilor și să adopte comportamente de muncă sigure. Promovarea bunăstării angajaților prin programe de gestionare a stresului, consiliere psihologică și facilități pentru relaxare și recuperare contribuie la prevenirea problemelor de sănătate mintală și fizică.

În plus, monitorizarea sănătății angajaților prin controale medicale periodice permite detectarea din timp a posibilelor afecțiuni cauzate de muncă. Acest lucru permite intervenția timpurie și ajustarea măsurilor de protecție pentru a preveni agravarea problemelor.

Bolile profesionale sunt în mod clar prevenibile, iar prevenția eficientă se bazează pe condiții de muncă optime și măsuri proactive de protecție. Angajatorii și angajații trebuie să colaboreze pentru a identifica riscurile și a implementa soluții care protejează sănătatea lucrătorilor. Printr-o abordare proactivă și o atenție constantă la îmbunătățirea condițiilor de muncă, este posibil să se reducă semnificativ incidența bolilor profesionale și să se asigure un mediu de muncă sigur și sănătos pentru toți angajații.

Este îndeosebi important de a optimiza condițiile la locul de muncă și organiza munca pentru a preveni problemele legate de stresul la locul de muncă. Există un șir de contramăsuri practice pentru astfel de probleme, care includ optimizarea sarcinilor exterioare (factorii de stres) în muncă, acasă și în comunitate, sporirea abilității angajaților de a se adapta și consolidarea sistemelor de sprijin pentru angajați¹⁶.

¹⁴ Kazantzis G. *Occupational disease*. *Encyclopedia Britannica*. 2022, December 29, <https://www.britannica.com/science/occupational-disease> (consultat 15.08.2024).

¹⁵ Employment, Social Affairs & Inclusion. Disponibil la: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=151> (consultat 14.08.2024).

¹⁶ Prevenirea stresului în muncă. Listă de verificare. Disponibil la: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_549422.pdf (consultat 14.08.2024).

Concluzia generală privind stresul la locul de muncă și bolile profesionale subliniază importanța unei abordări integrate și proactive pentru a proteja sănătatea și bunăstarea angajaților. Stresul la locul de muncă, adesea cauzat de cerințe excesive, control redus asupra proceselor de muncă și suport inadecvat, poate avea consecințe grave asupra sănătății fizice și mentale a lucrătorilor. Acest fenomen nu trebuie confundat cu provocările constructive care stimulează creșterea profesională și personală. În schimb, stresul cronic și necontrolat duce la uzura sistemelor biologice și la un risc crescut de boli și accidente.

Bolile profesionale, fie ele de natură fizică, chimică sau psihosocială, rămân o problemă majoră de sănătate publică, în ciuda progreselor tehnologice și a eforturilor de reglementare. Aceste afecțiuni, de la cele clasice, precum intoxicațiile și expunerile la agenți nocivi, până la cele emergente asociate cu noile tehnologii, sunt în mare parte prevenibile prin evaluarea riguroasă a riscurilor și implementarea unor măsuri adecvate de protecție.

Un aspect important al prevenirii este educația continuă a angajaților și angajatorilor, pentru a crește conștientizarea riscurilor și a promova comportamente de muncă sigure. Suplimentar, îmbunătățirea condițiilor de muncă și asigurarea unui mediu sănătos și sigur, atât din punct de vedere fizic, cât și psihologic, sunt esențiale pentru reducerea incidenței bolilor profesionale și a stresului.

Colaborarea dintre angajatori și angajați este vitală pentru a identifica riscurile la locul de muncă și a implementa soluții eficiente. Aceasta include nu doar adaptarea infrastructurii și proceselor de lucru, ci și dezvoltarea unor strategii pentru gestionarea stresului, sprijinul psihologic și promovarea bunăstării generale a angajaților. Printr-o abordare integrată și concentrată pe prevenție, se poate crea un mediu de muncă care nu doar să protejeze sănătatea lucrătorilor, ci și să le permită să prospere din punct de vedere profesional și personal.

IMPACTUL DISPOZITIVELOR ELECTRONICE ASUPRA CALITĂȚII SOMNULUI ÎN RÂNDUL TINERILOR

The impact of electronic devices on the quality of sleep among young people

CZU: 613.79:621.3

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761737>

Ana-Maria ZAVTONI

Disciplina de igienă, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie

„Nicolae Testemițanu”, Chișinău, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1365-3806>

E-mail: zavtoni2002@gmail.com

Cristina DUMITRAȘ

Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București, România

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6794-3387>

E-mail: cristina.dumitras0921@stud.umfcd.ro

Mihai MUNTEANU

Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București, România

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6167-2419>

E-mail: mihai.munteanu2022@stud.umfcd.ro

Elena CIOBANU

Doctor în științe medicale, conferențiar universitar, Disciplina de igienă, Universitatea de

Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Chișinău, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8969-922X>

E-mail: elena.ciobanu@usmf.md

Summary. Sleep is essential for brain and body health, influencing both physical and mental well-being. In adults, 7-8 hours of sleep are necessary for optimal functioning, and insufficient sleep can lead to fatigue and cognitive problems. Sleep is divided into two stages: REM and non-REM, with REM sleep responsible for memory regeneration and consolidation. Melatonin plays an important role in the circadian rhythm. Exposure to artificial light, especially electronic devices, affects the circadian rhythm, which disrupts sleep quality and contributes to long-term health problems. Excessive use of digital technology before bed can reduce sleep quality, leading to cognitive and emotional problems. In the Republic of Moldova, the impact of electronic devices on sleep patterns is not different from the global scenario, especially since the younger generation is more prone to sleep disorders due to the excessive use of mobile devices.

Key words: sleep, melatonin, technology, insomnia, circadian rhythm, quality of sleep, electronic devices.

„Fiecare zi pe care un tânăr a petrecut-o fără dispozitive digitale este un timp câștigat.”
Manfred Spitzer, psihiatru și specialist în neuroștiințe

Somnul este la fel de vital ca setea și foamea, ajutând la menținerea sănătății creierului. În general, acesta contribuie la îmbunătățirea și protejarea sănătății fizice și psihice, influențând pozitiv asupra calității vieții¹.

Pentru a putea supraviețui, organismul uman are nevoie de somn, proces fiziologic esențial pentru a ajuta creierul și sistemele să funcționeze bine, la copii și adolescenții fiind important în procesul de creștere. În medie, o persoană adultă are nevoie de 7-8 ore de somn pentru a putea fi productiv pe parcursul zilei. Deci, dacă o persoană se trezește obosită și pe parcursul zilei simte necesitatea de a dormi, acest fapt demonstrează o insuficiență de somn.

Există două tipuri de somn: REM (rapid eye movement) și non-REM (non-rapid eye movement), unde somnul non-REM constituie 75-80%, iar somnul REM 20-25%².

Somnul REM este profund, în această perioadă având loc majoritatea viselor, tonusul muscular și reflexele sunt scăzute cu mișcări rapide ale ochilor³. Această perioadă a somnului este importantă pentru regenerarea țesuturilor, consolidarea memoriei, restabilirea funcțiilor cognitive, reglarea emoțiilor, repararea țesuturilor și a sistemului imunitar⁴.

În timpul somnului se produce relaxarea musculaturii cu scăderea sensibilității, încetinirea funcțiilor vitale (scade ritmul respirator, frecvența cardiacă, tensiunea arterială, temperatura corpului, funcția secretorie, încetinirea metabolismului). Pe parcursul somnului, crește procesul de sinteză celulară cu refacerea tisulară. La nivelul sistemului endocrin, crește nivelul de hormon de creștere, de hormoni tiroidieni și a melatoninei.

Melatonina (hormonul întunericului), secretată de glanda pineală, modulează ritmul circadian și sezonier, participă în generarea ciclului somn – veghe⁵. La întuneric, se secretă mai multa melatonină, ceea ce produce o stare de somnolență, iar când este lumină, această

¹ Insomnia: cum se manifestă, ce o cauzează și cum o putem combate. Sfaturi esențiale pentru un somn odihnitor. Disponibil la: <https://www.euronews.ro/articole/insomnia-cum-se-manifesta-cauze-sfaturi-somn-odihnitor> (consultat 14.08.2024).

² Igiena somnului. Disponibil la: https://www.cdt--babes-ro.cdn.ampproject.org/v/s/www.cdt-babes.ro/amp/igiena-somnului.html?amp_gsa=1&amp_js_v=a9&usqp=mq331AQIUAKwASCAAgM%3D#amp_tf=De%20la%20%251%24s&aoh=17222686535072&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&ampshare=https%3A%2F%2Fwww.cdt-babes.ro%2Farticol%2Figiena-somnului.php (consultat 14.08.2024); Tipuri de somn. Disponibil la: <https://doctorgeorgianatache.ro/tipuri-de-somn/> (consultat 14.08.2024).

³ Influența dispozitivelor mobile asupra calității somnului. Disponibil la: <https://esensis.ro/blog/sanatare/influenta-dispozitivelor-mobile-asupra-calitatii-somnului/> (consultat 14.08.2024).

⁴ Ce este somnul REM. Rolul esențial pe care îl joacă în refacerea organismului. Disponibil la: https://adevarul-ro.cdn.ampproject.org/v/s/adevarul.ro/amp/stil-de-viata/viata-sanatoasa/ce-este-somnul-rem-rolul-esential-pe-care-il-2306641.html?amp_gsa=1&amp_js_v=a9&usqp=mq331AQIUAKwASCAAgM%3D#amp_tf=De%20la%20%251%24s&aoh=17223200850716&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&ampshare=https%3A%2F%2Fadevarul.ro%2Fstil-de-viata%2Fviata-sanatoasa%2Fce-este-somnul-rem-rolul-esential-pe-care-il-2306641.html (consultat 14.08.2024).

⁵ Ce este somnul? Disponibil la: <https://doctorgeorgianatache.ro/ce-este-somnul/> (consultat 14.08.2024).

secreție se diminuează, ceea ce instaurează starea de alertă. Astfel, lumina puternică a unui ecran TV, calculator poate suprima producția de melatonină.

Experții în somnologie vorbesc despre ceasul biologic ce este operat de o formațiune numită „nucleul suprachiasmatic”. El crează ritmul circadian, care odată cu apropierea serii și a oboselii, crește nevoia de odihnă.

Cel de-al doilea factor care influențează somnul este „presiunea pentru somn”, declanșată de hormonul numit adenzină. Aceasta începe să se adune în creier, din primele momente ale dimineții, când ne trezim, iar la aproximativ 16 ore de veghe, atinge punctul culminant. Creșterea concentrației de adenzină scade progresiv activitatea regiunilor cerebrale care mențin starea de veghe, permițând, alături de melatonina, instalarea naturală a stării de somn. Aceasta poate fi relativ amânată sau întârziată prin substanțe inhibitorii ale somnului și excitante fizice și psihice, așa cum este cafeina, al cărei timp de înjumătățire este de 6-7 ore și care are efect chiar și după zece ore de la consumare.

Specialiștii vorbesc despre „profilul secreției de melatonină”, care, prin intermediul glandei pineale, transmite trupului și creierului semnalele apropierei nopții, începând cu venirea asfințitului. Melatonina transmite, mai întâi prin intermediul ochilor, mesajul biologic al venirii întinericului și, în consecință, al inițierii perioadei de somn. Împreună cu adenzina, melatonina provoacă o stare de lentoare fizică și psihică, sinonimă cu instalarea sau debutul somnului. Din acest moment, secreția de melatonină începe să scadă pe măsură ce se apropie răsăritul și ajunge la niveluri nedetectabile dimineața, ceea ce anunță trezirea⁶

Studiile au demonstrat că un somn calitativ îmbunătățește procesul de învățare, pe când deficitul de somn îngreunează luarea deciziilor, gestionarea emoțiilor și comportamentul, apar probleme în relațiile cu cei din jur, la fel este afectată și capacitatea de a face față schimbărilor. Persoana devine nervoasă și impulsivă, are modificări ale dispoziției și e lipsită de motivație.

Metaanalizele și studiile recente arată că omul modern doarme mai prost, se simte mai obosit, productivitatea îi este mai scăzută, stările afective au caracter fluctuant, și drept consecință, starea generală este proastă⁷.

Într-o lucrare documentată asupra somnului, Matthew Walker constata că „în ultima sută de ani, s-a redus semnificativ perioada de somn, în mod deosebit, în țările puternic industrializate, ceea ce face din aceasta o adevărată epidemie, cu efecte grave asupra sănătății fizice și psihice a omului, iar din alegerea deliberată a scurtării perioadei de somn, o adevărată tehnică de inginerie genetică, ale cărei rezultate sunt dramatice, un act de autoeutanasiere”⁸.

Cantitatea și calitatea somnului sunt influențate de mai mulți factori, printre care se numără și impactul dispozitivelor electronice.

Stresul zilnic, stilul de viață dezorganizat, stimularea excesivă a sistemului nervos cu privitul nocturn la televizor, calculator sau navigarea în telefon sunt cauzele tulburărilor de adormire și de menținere a somnului. În consecință, apare somnolența diurnă, ineficiența pe parcursul zilei, probleme de concentrare, memorie și luare de decizii, tulburări de dispoziție

⁶ Chinoy E.D., Duffy J.F. & Czeisler C.A. Unrestricted evening use of light-emitting tablet computers delays self-selected bedtime and disrupts circadian timing and alertness, in: *Physiological reports*, 6(10), e13692. 2018 <https://doi.org/10.14814/phy2.13692>

⁷ Efectele tehnologiei digitale asupra somnului. Disponibil la: https://doxologia.ro/efectele-tehnologiei-digitale-asupra-somnului#_ftnref2 (consultat 14.08.2024).

⁸ Spitzer Manfred, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*. Editura HUMANITAS, București, 2020, p. 228; Walker Matthew, *Despre somn. De ce este vital să dormim și să visăm*. Editura Vellant, București, 2018. 440 p.

și anxietate, predispunerea spre a face mai multe greșeli, suntem mai puțini creativi și ne îmbolnăvim mult mai repede.

Tehnologiile acționează asupra bioritmului organismului afectând obiceiurile de somn. Numărul de ore petrecute utilizând internetul, telefonul, TV-ul a crescut foarte mult, ceea ce duce la dependență. Aceste tehnologii sunt utilizate până noaptea târziu, în timpul nopții și chiar și atunci când suntem oboșiți. Timpul petrecut în fața televizorului sau utilizând alte dispozitive electronice, este un timp petrecut în defavoarea activităților fizice, al activităților în aer liber și atrage după el o mulțime de consecințe negative de ordin medical și psihologic, promovând astfel un stil de viață sedentar.

Insomnia este un factor important de risc pentru hipertensiune arterială, probleme mentale și de memorie, pentru că lipsa de somn degradează atât sistemul cardiovascular cât și creierul.

În zilele noastre, majoritatea copiilor și aproape toți adolescenții au cel puțin un astfel de dispozitiv în mediul în care dorm, majoritatea folosindu-l în apropierea momentului culcării.

În Republica Moldova, impactul dispozitivelor electronice asupra tiparelor de somn nu este diferit de scenariul global, în special generația mai tânără este mai predispusă la tulburări de somn din cauza utilizării excesive a dispozitivelor mobile.

Observând faptul că omul de astăzi doarme, în medie, cu o oră mai puțin decât se dormea acum jumătate de veac, alți autori au arătat că pe „parcursul ultimilor cincizeci de ani, numărul orelor dormite pe noapte a scăzut, precum și calitatea somnului, unul dintre factori fiind atribuit faptului că 90% dintre oameni își folosesc telefoanele mobile în ora dinainte de culcare, cel puțin câteva nopți pe săptămână. Un studiu a mai mult de 2.000 de copii între clasele a patra și a șaptea a arătat că cei care dormeau lângă un dispozitiv cu ecran mic dormeau cu douăzeci și unu de minute mai puțin decât cei care nu-și făceau somnul în imediata apropiere a telefonului sau a tabletei. La cei care dormeau într-o odaie cu televizor, s-au raportat cu optsprezece minute de somn mai puțin. S-a constatat că minutele totale de interacțiuni cu ecranul în timpul nopții se leagă în mod semnificativ de tulburările de somn⁹.

Peste 17.000 de rapoarte medicale și articole științifice, publicate pretutindeni în lume, arată că un somn de calitate îl ajută pe om să trăiască mai mult și cu o calitate a vieții superioară, îmbunătățește memoria și creativitatea, diminuează pofta de mâncare și păstrează o formă fizică optimă, protejează de demență, diabet și cancer, de atacuri cerebrale și de infarct, de anxietate, depresie și un întreg cortegiu de afecțiuni psihice, numărul general al tulburărilor pe care le produce lipsa somnului sau un somn de calitate proastă fiind de peste 100 de afecțiuni.

Astfel, lipsa sau diminarea timpului, calității somnului afectează fiecare celulă a corpului și creierului, ajungând până la alterarea ADN-ului.

Impactul tehnologiei asupra vieților noastre este evident și nu poate fi ignorat, mulți dintre adolescenți petrecând o perioadă îndelungată în fața dispozitivelor digitale, în consecință perturbându-se perioada necesară somnului și odihnei. Astfel, este important să știm faptul că lipsa sau scurtarea somnului are efecte devastatoare asupra creierului și asupra tuturor funcțiilor sale, logice, raționale, dar și emoționale. Dispozitivele digitale folosite în exces pot duce la grave tulburări de atenție¹⁰.

⁹ Gazzaley Adam, D. Rosen D. Larry, *Mintea distrată. Creiere vechi într-o lume puternic tehnologizată*. Editura TREI, București, 2019. 211 p.

¹⁰ Palladino LucyJo. *Copiii în epoca dependenței de tehnologie. Noile dispozitive digitale și ris-*

Tinerii au tendința să petreacă mai mult timp în prezența dispozitivelor digitale decât să doarmă, în prezent privarea de somn considerându-se o adevărată maladie a vremurilor moderne, ce afectează aproape două treimi din populația adultă a planetei¹¹.

Cercetările afirmă că utilizarea rețelelor de socializare înainte de culcare îți poate afecta serios somnul. Un studiu realizat de Școala de Medicină a Universității din Pittsburgh a constatat că adulții tineri care folosesc frecvent social media pe parcursul zilei sunt mai predispuși să sufere de tulburări de somn decât cei care le folosesc mai rar¹².

Un alt studiu publicat în Nature Research a constatat că expunerea la lumina albastră înainte de culcare a scăzut semnificativ atât cantitatea, cât și calitatea somnului pe care participanții l-au avut în fiecare noapte. Pentru o odihnă mai bună, este esențial să se reducă timpul petrecut în fața ecranelor înainte de culcare.

Expunerea la lumina albastră emisă de dispozitivele electronice suprimă producția de melatonină, astfel, adormirea devine mai dificilă, iar calitatea somnului este compromisă¹³.

Influența dispozitivelor mobile asupra calității somnului: valoarea SAR (Specific Absorption Rate sau Rata Specifică de Absorbție) este o măsură a cantității de radiații electromagnetice care este absorbită de țesutul uman când un telefon este ținut în apropiere. Valoarea SAR este de aproximativ nouă ori mai mare atunci când vorbim, decât atunci când ascultăm pe altcineva vorbind¹⁴.

În lucrarea sa, intitulată *Irezistibil*. Dependența de tehnologie și afacerile din spatele ei, Adam Alter, arăta că „există o maladie a vremurilor moderne, care afectează două treimi din întreaga populație adultă¹⁵. Iar efectele acesteia sunt dintre cele mai grave, precum boli de inimă, afecțiuni pulmonare, lipsa apetitului, un slab control al greutății corporale, o imunitate scăzută, boli renale, o rezistență diminuată față de boală, o sensibilitate mai acută în fața durerii, timpi mai lenți de reacție în activitățile desfășurate, o dispoziție abătută, sau schimbătoare, moleșeală și funcționare mai înceată a creierului, depresie, obezitate¹⁶, diabet și anumite forme de cancer¹⁷.

Cercetătorii efectelor folosirii adictive a tehnologiei digitale asupra tinerilor vorbesc, în legătură cu ultimii douăzeci de ani, de o scădere cu 40% a capacității de concentrare și curile utilizării lor excesive. Iași: Editura POLIROM, 2015, pp. 180-272.

¹¹ Efectele tehnologiei digitale asupra somnului. Disponibil la: https://doxologia.ro/efectele-tehnologiei-digitale-asupra-somnului#_ftnref2 (consultat 14.08.2024); Alter Adam, *Irezistibil. Dependența de tehnologie și afacerile din spatele ei*. București: Editura Publica, 2017, p. 80.

¹² Cum influențează social media somnul? Disponibil la: <https://www.cibdolcbd.ro/blog/1236-cum-afecteaza-social-media-somnul> (consultat 14.08.2024).

¹³ Impactul dispozitivelor mobile asupra tiparelor de somn. Disponibil la: <https://www.smart.md/ro/the-impact-of-mobile-devices-on-sleep-patterns-optimizing-rest-and-recovery> (consultat 14.08.2024).

¹⁴ Influența dispozitivelor mobile asupra calității somnului. Disponibil la: <https://esensis.ro/blog/sanatare/influenta-dispozitivelor-mobile-asupra-calitatii-somnului/> (consultat 14.08.2024); Danker-Hopfe H, Dorn H, Bolz T, Peter A, Hansen ML, Eggert T, Sauter C. Effects of mobile phone exposure (GSM 900 and WCDMA/UMTS) on polysomnography based sleep quality: An intra- and inter-individual perspective. *Environ Res.* 145: 2016, pp. 50-60.

¹⁵ Alter Adam. *Irezistibil. Dependența de tehnologie și afacerile din spatele ei*. București: Editura Publica, 2017. p.80.

¹⁶ Valkenburg Patti M., Taylor Piotrowski Jessica. *Generația digitală și dependența de media*. București: Editura Niculescu, 2018. p.164.

¹⁷ Efectele tehnologiei digitale asupra somnului. Disponibil la: https://doxologia.ro/efectele-tehnologiei-digitale-asupra-somnului#_ftnref2 (consultat 14.08.2024).

cu un procent similar de 40% a abilităților de empatizare, lucruri petrecute începând cu intruziunea tehnologiei digitale.

Un test făcut la copiii de clasele IV-VI, timp de trei nopți, a arătat că diminuarea cu o oră a programului lor de somn, pe parcursul celor trei nopți, echivala cu pierderea a doi ani de maturizare intelectuală și afectivă, în sensul că elevii din clasa a VI-a privați de acea oră de somn, au pierdut, din punctul de vedere al capacității de memorare, atenție și concentrație, au avut rezultatele corespunzătoare copiilor de clasa a IV-a. De asemenea, un studiu care a avut ca respondenți 3.000 de elevi de liceu a arătat că cei care aveau notele de 5, 6 și 7 dormeau în medie cu 25-30 de minute mai puțin decât elevii care aveau notele de 8, 9 și 10¹⁸.

Un alt studiu, în mod similar, la două grupuri de elevi de aceeași vârstă li s-au dat, spre memorare, unele noțiuni, ce urmau să fie verificate la 12 ore distanță de momentul învățării lor. Inițial, toți elevii, din ambele grupuri, dovediseră că le reținuseră cu exactitate. Unii dintre ei au fost verificați după 12 ore, în cursul după-amiezii aceleiași zile. Alții, care le memoraseră seara, au fost verificați a doua zi, după o noapte de somn. Autorii experimentului au constatat că elevii verificați după ce au dormit au înregistrat un progres de 20% în ceea ce privea viteza de reamintire și de 35% în privința preciziei amintirii informațiilor. Copiii verificați seara, fără a se fi odihnit, nu au înregistrat nici un progres în privința performanței activității desfășurate, multora dintre ei mintea jucându-le feste în a-și aminti noțiunile învățate¹⁹. Per total, absența somnului a dus la un deficit de 40% în reamintirea și reproducerea cunoștințelor învățate.

De remarcă, cei care stau în fața dispozitivelor digitale cu două ore înainte de ora la care intenționează să se culce, își amână voluntar, uneori inconștient sau iresponsabil, momentul adormirii. Efectul îl constituia o adevărată „mahmureală digitală”. În primul rând, amânarea somnului a provocat pierderea mai multor sesiuni de somn REM, cu vise. Pe de altă parte, s-a observat că lectura digitală sau petrecerea timpului de dinaintea culcării în compania tehnologiei digitale, fie chiar și numai câteva minute, îi făcea pe consumatorii ei să fie a doua zi ca un fel de „zombie”, mai agitați și somnolenți.

Chiar și după renunțarea la lectura pe iPad, subiecții din această categorie a cercetării menționate au suferit o întârziere de 90 de minute a creșterii nivelului de melatonină, pentru mai multe zile. Întrebarea zilei este, atunci, ce efecte are consumul de tehnologie digitală, nu doar pentru câteva zile, ci luni și ani întregi, așa cum o fac „nativii digitali”, ajunși astăzi la „Generația K”²⁰.

Insistând, prin investigații realizate cu aparatura de rezonanță magnetică funcțională, cercetătorii au constatat un lucru interesant, legat de activitatea hipocampului, aria cerebrală responsabilă de achiziția de noi date și informații și structurarea lor. La cei care dormiseră noaptea, hipocampul avea o activitate bogată, ceea ce arăta că „învață”, acumulează cunoștințe noi. La cei care nu dormiseră, era ca și blocat, ca și cum absența somnului închisesse zona de recepție a memoriei și toate informațiile erau blocate.

¹⁸ Palladino LucyJo. *Copiii în epoca dependenței de tehnologie. Noile dispozitive digitale și riscurile utilizării lor excesive*. Iași: Editura POLIROM, 2015, pp. 180-272.

¹⁹ Walker Matthew. *Despre somn. Ce este vital să dormim și să visăm*. București: Editura Vellant, 2018. 440 p.

²⁰ Hertz Noreena. *Aceasta este generația celor ale căror vieți au fost immortalizate pe camere, încă de la naștere. Secolul singurătății. O pledoarie pentru relațiile interumane*. București: Editura HUMANITAS, 2021. 151 p.

Abuzul de tehnologie digitală, însă, nu afectează doar performanțele intelectuale, ci și viața emoțională, echilibrul dintre rațiune și sentiment, dintre logică și afectivitate²¹.

În lucrarea sa, „Irezistibil. Dependența de tehnologie și afacerile din spatele ei”, Adam Alter arăta că, potrivit studiilor făcute, 95% dintre oameni folosesc un dispozitiv electronic, ce produce lumină, cu mai puțin de o oră înainte de a merge la culcare. 66% dintre persoanele cu vârste cuprinse între 18 și 64 ani își țin telefoanele lângă ei când dorm, iar ca urmare 50% dintre adulți susțin că nu dorm bine și nu reușesc să se odihnească, pentru că sunt conectați la tehnologie²².

Tehnologia digitală, prin „albastrul digital”, perturbă somnul, fiind o „minciună fiziologică”, întrucât păcălește creierul că se apropie nu asfințitul și noaptea, ale căror culori sunt galben, roșu și negru, ci dimineța sau zorile, cu albastrul lor senin²³.

Implicarea excesivă online în orele târzii duce la excitare cognitivă ceea ce afectează ritmurile circadiene normale. Creierul rămâne activ, cauzând dificultăți în a adormi și în a menține ciclurile REM profunde, esențiale pentru recuperarea fizică și mentală²⁴.

Expunerea la lumină artificială s-a demonstrat experimental că produce efecte de alertă, suprimă melatonina și defazează ceasul biologic.

Participanții care citeau o carte electronică a avut nevoie de mai mult timp pentru a adormi și au avut somnolență de seară redusă, secreție redusă de melatonină, cronometrare mai târziu a ceasului lor circadian și vigilență redusă în dimineța următoare decât atunci când citeau o carte tipărită²⁵.

Se consideră orele de cea mai bună calitate pentru somn cu 2-3 ore înainte de miezul nopții, care ajută corpul și mintea să se relaxeze și să se odihnească.

Conform studiilor efectuate la acest capitol, o persoană din patru alege să doarmă mai puțin pentru a sta pe dispozitive electronice²⁶.

Deosebim neocortexul sau „creierul rațional” legat de cortexul prefrontal și creierul emoțional – concentrat în sistemul limbic și amigdală. Specialiștii au observat că o noapte cu un somn odihnitor, reface aceste regiuni ale creierului. Scurtarea și privarea de somn, suprapotentează amigdala, inhibând gândirea logică, rațională, echilibrul în luarea deciziilor, conducând la reacții emoționale necontrolate, impulsive. Diminuarea perioadei de somn îi face pe oameni agitați, iritabili și iraționali, de parcă au consumat băuturi alcoolice. Acest efect s-a constatat indiferent că era vorba doar despre o noapte „pierdută” sau despre

²¹ Danker-Hopfe H, Dorn H, Bolz T, Peter A, Hansen ML, Eggert T, Sauter C. Effects of mobile phone exposure (GSM 900 and WCDMA/UMTS) on polysomnography based sleep quality: An intra- and inter-individual perspective, in: Environ Res. 145: 2016, pp. 50-60.

²² Alter Adam, *Irezistibil. Dependența de tehnologie și afacerile din spatele ei*. București: Editura Publica, 2017. p.81.

²³ Goleman Daniel, *Inteligența emoțională*. Ediția a III-a, București: Curtea Veche, 2008. 440 p.; Goleman Daniel, *Inteligența socială. Noua știință a relațiilor umane*. București: Curtea Veche, 2007. 496 p.

²⁴ Cum influențează social media somnul? Disponibil la: <https://www.cibdolcbd.ro/blog/1236-cum-afecteaza-social-media-somnul> (consultat 14.08.2024).

²⁵ Chang A.M., Aeschbach D., Duffy J.F. & Czeisler C.A. Evening use of light-emitting eReaders negatively affects sleep, circadian timing, and next-morning alertness, in: Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 112(4), 2015, pp. 1232-1237. <https://doi.org/10.1073/pnas.1418490112>

²⁶ Spitzer Manfred, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*. București: Editura HUMANITAS, 2020, p. 228.

perioade îndelungate de reducere a somnului²⁷. Diminuarea cantității sau calității somnului provoacă scurtarea speranței de viață, scurtarea telomerilor, ceea ce instalează, în timp, apoptoza sau moartea celulară²⁸.

În urma utilizării dispozitivelor electronice pot să apară și consecințe fizice, apărând dureri la nivelul degetelor și încheieturilor mâinilor, vasele de sânge de la nivelul ochilor se îngustează, dureri la nivelul gâtului și spatelui, din cauza că petrec prea multe ore aplecați – și fără să se miște – deasupra ecranelor²⁹.

Există soluții pentru minimizarea accesului la aceste dispozitive ca interzicerea utilizării lor la masă, instituirea unor perioade de pauză de la media, dezvoltarea abilităților raționale față de ele, excluderea ecranelor dispozitivelor electronice din dormitoare și respectarea cu strictețe a unui program de opt ore de somn³⁰.

Așa dar, utilizarea excesivă a rețelelor sociale înainte de culcare poate afecta negativ calitatea și durata somnului, ducând la întreruperi ale tiparelor de somn, timp prelungit petrecut în fața ecranului și perturbări ale ritmului circadian.

Pentru a promova o utilizare sănătoasă a tehnologiei înainte de culcare, se recomandă de urmat o rutină relaxantă de noapte, de respectat un program regulat și de deconectat dispozitivele înainte de a se retrage la culcare.

---

²⁷ Walker Matthew, *Despre somn. Ce este vital să dormim și să visăm*. București: Editura Vellant, 2018. 440 p.

²⁸ Danker-Hopfe H, Dorn H, Bolz T, Peter A, Hansen ML, Eggert T, Sauter C. Effects of mobile phone exposure (GSM 900 and WCDMA/UMTS) on polysomnography based sleep quality: An intra- and inter-individual perspective, in: *Environ Res.* 145: 2016, pp. 50-60.

²⁹ Efectele dăunătoare pe care le are asupra copiilor dependența de dispozitivele digitale. Disponibil la: <https://www.descopera.ro/dnews/14690590-efectele-daunatoare-pe-care-le-are-asupra-copiilor-dependenta-de-dispozitivele-digitale> (consultat 14.08.2024).

³⁰ Efectele tehnologiei digitale asupra somnului. Disponibil la: https://doxologia.ro/efectele-tehnologiei-digitale-asupra-somnului#_ftnref2 (consultat 14.08.2024).

PERFEȚIONAREA BAZELOR METODOLOGICE PENTRU SISTEMELE DE CONTROL MICROBIOLOGIC AL CALITĂȚII MEDICAMENTELOR
Improving the methodological bases for the microbiological control systems of drugs quality

CZU: 615.2/3.076

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761697>

Nicolae PUȘCAȘ

Asistent universitar, Departamentul Medicină Preventivă, Disciplina de microbiologie și imunologie, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4634-7231>

E-mail: nicolae.puscas@usmf.md

Summary. Microbiological quality control of drugs is an essential aspect for ensuring their safety and efficacy. The methodological bases of this control are constantly evolving, along with technological advances and the emergence of new challenges. At the current stage of development of the pharmaceutical industry and with the introduction of good manufacturing practices (GMP) and laboratory practices (GLP), approaches to the quality control of medicinal products (MD) and active substances are in a permanent dynamic change. The need to control the quality of drugs is also justified by the importance of ensuring their safety and effectiveness, with the reduction of the risks of adverse reactions when used by the consumer. “Quality must be benchmarked in the medicinal product” (Bracht K. 2004, Pharmaceutical cGMP 2002). Thus, starting with the development of new pharmaceutical products, at all stages from production to the consumer, it is necessary to assess the probability of the risk of releasing products of unconditional quality and to improve the control system to ensure their quality.

Key words: methodological bases, microbiological control systems, drug quality, exploration, improvement.

INTRODUCERE

Controlul microbiologic al medicamentului este una din misiunile esențiale întru realizarea supravegherii calității medicamentelor de uz uman, în limitele prevăzute de normative oficiale și prevederile Farmacopeelor naționale și internaționale¹. La momentul actual, industria farmaceutică oferă toate mecanismele de menținere a standardelor ridicate de asigurare a calității la etapele de fabricație și control al medicamentului. Managementul autorizat al organelor competente face posibilă evaluarea tuturor medicamentelor pentru a dovedi conformitatea cu cerințele legislative actuale privind calitatea, siguranța și eficacitatea².

Determinarea grupului de microorganisme inadmisibile în medicamente este o etapă crucială a unui sistem de control microbiologic al calității, întru a respecta siguranța, ca-

¹ European Pharmacopeia (11th Edn.), Microbiological examination of nonsterile products: microbial enumeration tests and Examination of non-sterile products: test for specified microorganisms. Available online: <https://www.edqm.eu/en/european-pharmacopoeia> [Accessed on 06 Aug.2024].

² Blagojevic, B., Nesbakken, T., Alvseike, O., Vågsholm, I., Antic, D., Johler, S., Houf, K., Memken, D., Nastasijevic, I., Vieira Pinto, M., Antunovic, B., Georgiev, M., & Alban, L. (2021). Drivers, opportunities, and challenges of the European risk-based meat safety assurance system. *Food Control*, 124, 107870. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2021.107870>

litatea și eficacitatea produselor farmaceutice. Farmacopeea Europeană este un singur studiu de referință pentru controlul calității medicamentelor. Standardele oficiale publicate în acesta oferă o bază legală și științifică pentru controlul calității în procesele de dezvoltare, producție și comercializare a medicamentelor. Însă, experiența îndelungată și multitudinea de studii, au demonstrat că formele medicamentoase reprezintă sisteme disperse instabile și pot urma diverse modificări manifeste ori nemanifeste, cu apariția incompatibilităților medicamentoase³. Odată cu transformările fizico-chimice, pot surveni transformări microbiologice cu contaminarea produsului final cu germeni patogeni, condiționat patogeni sau chiar saprofiți, îndeosebi medicamentele care nu se supun sterilizării finale sau nu sunt preparate aseptice. Contaminarea microbiană a medicamentului poate constitui un indicator al condițiilor de producere, poate determina instabilitatea produsului prin descompunerea microbiană a substanțelor auxiliare, modificarea sau anularea definitivă a efectului terapeutic al substanțelor active, apariția de metaboliți cu proprietăți toxice, îndeosebi acele fracțiuni de endotoxine de pe perețele celular al bacteriilor gram-negative cu dezvoltarea substanțelor alergene, pirogene și inducerea pericolului de infecții locale ori generale⁴.

Prin acest studiu ne propunem să explorăm direcțiile de perfecționare a bazelor metodologice pentru sistemele de control microbiologic al calității medicamentelor, cu accent pe următoarele aspecte:

- **Metode de indicare și identificare a microorganismelor:** Dezvoltarea și implementarea unor metode mai rapide, mai sensibile și mai specifice pentru detecția și identificarea microorganismelor, inclusiv a celor emergente și rezistente la antibiotice⁵.

- **Metode de cuantificare a microorganismelor:** Optimizarea metodelor de cuantificare a microorganismelor, pentru a obține rezultate mai precise și mai reproductibile⁶.

- **Metode de control al contaminării:** Dezvoltarea unor metode mai eficiente de control al contaminării microbiene în procesul de producție a medicamentelor⁷.

- **Metode de validare a sistemului de control microbiologic:** Implementarea unor metode de validare riguroase pentru a asigura acuratețea și fiabilitatea rezultatelor obținute⁸.

³ Rogers Van Katwyk, S., Hoffman, S. J., Mendelson, M., Taljaard, M., & Grimshaw, J. M. (2020). Strengthening the science of addressing antimicrobial resistance: a framework for planning, conducting and disseminating antimicrobial resistance intervention research. *Health Research Policy and Systems*, 18(1), 60. <https://doi.org/10.1186/s12961-020-00549-1>

⁴ Destro, F., & Barolo, M. (2022). A review on the modernization of pharmaceutical development and manufacturing – Trends, perspectives, and the role of mathematical modeling. *International Journal of Pharmaceutics*, 620, 121715. <https://doi.org/10.1016/j.ijpharm.2022.121715>

⁵ Lim, C., Ashley, E. A., Hamers, R. L., Turner, P., Kesteman, T., Akech, S., Corso, A., Mayxay, M., Okeke, I. N., Limmathurotsakul, D., & van Doorn, H. R. (2021). Surveillance strategies using routine microbiology for antimicrobial resistance in low- and middle-income countries. *Clinical Microbiology and Infection*, 27(10), 1391–1399. <https://doi.org/10.1016/j.cmi.2021.05.037>

⁶ Jones, S. L., Ricke, S. C., Keith Roper, D., & Gibson, K. E. (2020). Swabbing the surface: critical factors in environmental monitoring and a path towards standardization and improvement. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 60(2), 225–243. <https://doi.org/10.1080/10408398.2018.1521369>

⁷ dos Santos Ramos, M. A., de Toledo, L. G., Spósito, L., Marena, G. D., de Lima, L. C., Fortunato, G. C., Araújo, V. H. S., Bauab, T. M., & Chorilli, M. (2021). Nanotechnology-based lipid systems applied to resistant bacterial control: A review of their use in the past two decades. *International Journal of Pharmaceutics*, 603, 120706. <https://doi.org/10.1016/j.ijpharm.2021.120706>

⁸ Ghosh, V., & Lonhare, A. (2024). Response Surface Methodology. In: *Industrial and Manufacturing Designs* (pp. 139–171). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781394212668.ch5>

- **Automatizarea și digitalizarea proceselor de control microbiologic:** Utilizarea tehnologiilor de automatizare și digitalizare pentru a îmbunătăți eficiența și acuratețea controlului microbiologic⁹.

MATERIALE ȘI METODE

A fost realizat un studiu descriptiv de sinteză narativă a literaturii. Pentru a identifica studiile de cercetare legate de sistemele de control microbiologic al calității medicamentelor, grupul microorganisme inadmisibile în materia primă și produse medicamentoase, managementul de calitate al medicamentului și metodele contemporane de determinare a microorganismelor, a fost efectuată o căutare în bazele de date SCOPUS, PubMed, Google Scholar utilizând cuvintele-cheie și operatorii BOOLEAN: „AND”, „OR” și „NOT”. Căutarea a returnat 534 lucrări științifice. După aplicarea criteriilor de includere/excludere, 35 de lucrări au fost incluse în etapa finală a studiului. Lista utilizată a fost elaborată cu ajutorul instrumentului specializat de gestionare a referințelor bibliografice - *Mendeley*.

DIRECȚII DE EXPLORARE

Pentru perfecționarea bazelor metodologice ale sistemelor de control microbiologic al calității medicamentelor, aș sugera următoarele direcții principale: standardizarea și armonizarea metodelor de testare, cu adoptarea unor protocoale uniforme la nivel internațional pentru testele microbiologice; stabilirea unor criterii clare de acceptare/respingere a loturilor; și, elaborarea unor ghiduri detaliate pentru interpretarea rezultatelor¹⁰.

Direcția de implementare a tehnologiilor moderne, prevede: utilizarea metodelor rapide de detecție microbiană (ex. PCR în timp real, citometrie în flux); automatizarea proceselor de testare pentru valorificarea productivității; integrarea sistemelor informatice pentru gestionarea datelor.

Perfecționarea controlului calității include direcțiile de implementare a programelor de control al calității intern și extern; validarea periodică a metodelor și echipamentelor și instruirea continuă a personalului.

O altă direcție este abordarea riscurilor emergente pentru monitorizarea apariției de noi agenți patogeni sau tulpini rezistente; adaptarea metodelor pentru detectarea contaminanților neconvenționali (ex. biofilme) și evaluarea impactului noilor tehnologii de producție asupra profilului microbiologic.

Pentru optimizarea strategiilor de eșantionare sunt prevăzute planurile de eșantionare, bazate pe analiza riscurilor, cu implementarea tehnicilor statistice avansate pentru interpretarea rezultatelor și corelarea datelor de eșantionare cu informațiile din procesul de producție.

Pentru sistemele de control microbiologic, o direcție inovativă este integrarea conceptului de calitate prin design, cu implementarea principiilor QbD (Quality by Design) în dezvoltarea metodelor de testare, definirea spațiului de design pentru parametrii critici ai metodelor și utilizarea instrumentelor PAT (Process Analytical Technology).

⁹ Muyumba, N. W., Mutombo, S. C., Sheridan, H., Nachtergaeel, A., & Duez, P. (2021). Quality control of herbal drugs and preparations: The methods of analysis, their relevance and applications. *Talanta Open*, 4, 100070. <https://doi.org/10.1016/j.talo.2021.100070>

¹⁰ Blagojevic, B., Nesbakken, T., Alvseike, O., Vågsholm, I., Antic, D., Johler, S., Houf, K., Memken, D., Nastasijevic, I., Vieira Pinto, M., Antunovic, B., Georgiev, M., & Alban, L. (2021). Drivers, opportunities, and challenges of the European risk-based meat safety assurance system. *Food Control*, 124, 107870. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2021.107870>

Abordarea holistică a controlului microbiologic este o direcție, care ajută la corelarea rezultatelor testelor cu datele de stabilitate și eficacitate, la evaluarea impactului condițiilor de transport și depozitare asupra calității microbiologice și la integrarea controlului microbiologic în sistemul general de management al calității.

Și, în final, direcția de dezvoltare a metodelor predictive, pentru a utiliza modelarea matematică în predicția contaminării microbiene, cu implementarea sistemelor de avertizare timpurie, bazate pe analiza tendințelor și dezvoltarea algoritmilor de inteligență artificială pentru interpretarea datelor complexe. Aceste direcții ar putea contribui semnificativ la îmbunătățirea sistemelor de control microbiologic, asigurând o calitate și siguranță sporită a medicamentelor.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

O caracteristică a controlului calității microbiologice este specificul obiectului de studiu - un microorganism viu cu proprietăți individuale. Cele mai semnificative caracteristici ale medicamentului care afectează rezultatele studiilor includ următoarele:

- prezența acțiunii antimicrobiene a medicamentelor în sine sau a componentelor acestora, precum și prezența în unele dintre ele a conservanților care împiedică detectarea microorganismelor;
- multiplicarea rapidă a microflorei asociate, ceea ce face dificilă identificarea microorganismelor contaminante;
- posibilitatea prezenței microorganismelor în probele analitice în stare „stresată” sub influența condițiilor procesului tehnologic de producere a medicamentelor și distribuția neuniformă a contaminanților în probe.

Având în vedere dependența directă a indicatorilor microbiologici de siguranța medicamentelor, rezultatele testelor produselor trebuie să fie cât mai precise și fiabile posibil¹¹.

Principali factori care influențează variabilitatea rezultatelor studiilor microbiologice sunt: specificul probei (proprietățile fizico-chimice ale formelor medicamentoase nesterile și caracteristicile biologice ale populației izolate de microorganisme), competența personalului și condițiile de lucru ale acestuia, prelevarea și pregătirea probelor, condiții de incubare, caracteristici ale mediilor nutritive utilizate. Ultimii trei factori sunt supuși standardizării obligatorii (ISO 13843:2000) și validării, ceea ce este confirmat de tendința generală de îmbunătățire a metodelor de control conform farmacopeelor naționale și internaționale¹². Aceste impedimente au avut la bază o serie de dificultăți obiective:

- pregătirea profesională postuniversitară și formarea avansată a specialiștilor s-a efectuat în cadrul standardului educațional de stat în specialitatea „bacteriologie” pentru angajații care au absolvit numai universitățile de medicină;

- nu s-a realizat o armonizare adecvată cu materialele de bază și prevederile Farmacopeei Europene privind clasificarea medicamentelor, ținând cont de originea și modul de utilizare a acestora;

¹¹ Brookman, B., Bélavári, C., Butler, O., Corbí, R. M., Horsky, M., Jordan, H., Laurent, C., Patriarca, M., Tiikkainen, U., van Putten, K., Robouch, P., Sárkány, E., & Sorbo, A. (2024). Proficiency testing in analytical chemistry, microbiology and laboratory medicine: discussions on current practice and future directions. *Accreditation and Quality Assurance*. <https://doi.org/10.1007/s00769-024-01588-9>

¹² European Pharmacopoeia (11th Edn.), Microbiological examination of nonsterile products: microbial enumeration tests and Examination of non-sterile products: test for specified microorganisms. Available online: <https://www.edqm.eu/en/european-pharmacopoeia> [Accessed on 06 Aug.2024].

- nu a fost elaborat un algoritm sistematic și universal pentru controlul microbiologic al diferitelor categorii de medicamente, substanțe farmaceutice și excipienți;
- nu au existat metode și scheme de determinare a calității produselor farmaceutice adaptate scopurilor studiului conform indicatorului „Puritatea microbiologică”;
- puținele publicații interne despre starea actuală a SMCM (Sistemului de management al calității medicamentului) au rămas dispersate și variate în informații. Rezultatele prezentate în acestea, datorită abordărilor metodologice diferite și a echipamentelor de laborator ale autorilor, au fost adesea incomparabile;
- lipsa evaluării științifice și practice a componenței formelor micelare de microorganisme care contaminatează medicamentele¹³.

Analiza și numărul impresionant ale acestor prevederi, determină relevanța problemei și semnificația practică a subiectului explorat în a forma baze teoretice și dezvoltarea abordări metodologice moderne pentru controlul calității microbiologice a medicamentelor, substanțelor farmaceutice și excipienților¹⁴.

Dezvoltarea unei formulări noi este ghidată și strict definită de existența unor metode de analiză a testelor de formulare realizate în laborator. Metodele de analiză compendiale sunt restrânse, dar permit evaluarea calității pentru foarte multe forme farmaceutice, respectiv substanțe medicamentoase. Pentru perfecționarea sistemului de control microbiologic al calității medicamentelor, substanțelor farmaceutice și excipienților e nevoie de dezvoltarea structurii conceptului de funcționare rațională, studiul unui număr de medicamente, inclusiv fitopreparate necontrolate anterior, substanțe farmaceutice și excipienți conform indicatorului principal de siguranță „Puritate microbiologică”, determinarea componenței microflorei formelor dozate și identificarea definitivă a formelor micelare de microorganisme, armonizarea normelor de contaminare microbiană admisibilă a medicamentelor cu Farmacopeea Europeană; elaborarea cerințelor privind calitatea produselor farmaceutice, substanțelor farmaceutice și substanțelor auxiliare conform indicatorului „Puritatea microbiologică”, perfectarea metodele de determinare a efectului antimicrobian al medicamentelor și studiul antimicrobian al medicamentelor de diferite forme de dozare și grupe farmacoterapeutice, justificarea și introducerea în practica cercetării microbiologice în controlul calității medicamentelor metode extrem de eficiente pentru determinarea cantitativă a microorganismelor, precum și metode de izolare și identificare a anumitor tipuri de bacterii contaminanți în medicamente, studierea și compararea caracteristicile de bază ale metodelor tradiționale și moderne de control al calității medicamentelor¹⁵.

Dezvoltarea și implementarea unor metode mai rapide, mai sensibile și mai specifice pentru indicarea și identificarea microorganismelor, inclusiv a celor emergente și rezistente la antibiotice, reprezintă o prioritate majoră în domeniul microbiologiei și al sănătății publice. Aceste metode avansate sunt esențiale pentru a face față provocărilor actuale și viitoare în domeniul sănătății, cum ar fi apariția și răspândirea infecțiilor cu bacterii rezistente la

¹³ Fernandes, T., Osório, C., Sousa, M. J., & Franco-Duarte, R. (2023). Contributions of Adaptive Laboratory Evolution towards the Enhancement of the Biotechnological Potential of Non-Conventional Yeast Species. *Journal of Fungi*, 9(2), 186. <https://doi.org/10.3390/jof9020186>

¹⁴ Ferone, M., Gowen, A., Fanning, S., & Scannell, A. G. M. (2020). Microbial detection and identification methods: Bench top assays to omics approaches. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 19(6), 3106–3129. <https://doi.org/10.1111/1541-4337.12618>

¹⁵ Khan, A., Naquvi, K. J., Haider, M. F., & Khan, M. A. (2024). Quality by design- newer technique for pharmaceutical product development. *Intelligent Pharmacy*, 2(1), 122–129. <https://doi.org/10.1016/j.ipha.2023.10.004>

antibiotice, inclusiv prin intermediul medicamentelor prescrise. Sistemele de control microbiologic sunt concepute pentru a asigura un nivel înalt de calitate și siguranță a medicamentelor, fiind în continuă evoluție pentru a răspunde noilor provocări și a integra cele mai recente dezvoltări științifice și tehnologice. Există mai multe tehnologii și metode care sunt dezvoltate sau îmbunătățite pentru a atinge acest obiectiv, inclusiv: metode ce permit detectarea rapidă și specifică a ADN-ului microorganismelor, inclusiv a celor care sunt rezistente la antibiotice în timp real, ce poate oferi rezultate într-un timp relativ scurt, ceea ce este crucial pentru controlul microbiologic al calității; tehnici de secvențiere a genomului, cum ar fi secvențierea genomului întreg (WGS), ce permite identificarea definitivă a microorganismelor, inclusiv a genelor care codifică rezistența la antibiotice, informația fiind utilizată pentru a ghida tratamentul și pentru a urmări răspândirea microorganismelor rezistente; tehnici de spectrometrie în masă, cum ar fi MALDI-TOF (Time of Flight), ce permite identificarea rapidă a microorganismelor pe baza spectrelor de masă unice ale proteinelor lor, fiind foarte sensibilă, ce permite identificarea microorganismelor într-un timp scurt; dezvoltarea de senzori și dispozitive bazate pe nanotehnologie care pot detecta microorganisme specifice sau produsele lor metabolice; și, la momentul actual, foarte activ este utilizată bioinformatica și inteligența artificială (IA, AI) pentru analizarea datelor generate de metodele de detecție și identificare, ce poate îmbunătăți semnificativ capacitatea de a detecta și de a răspunde la apariția microorganismelor emergente și rezistente la antibiotice. Implementarea acestor metode avansate necesită o colaborare strânsă între cercetători, clinicieni, agenții de sănătate publică și industrie pentru a asigura că tehnologiile dezvoltate sunt practice, accesibile și integrate în mod eficient în practica clinică și în strategiile de sănătate publică¹⁶.

Pentru cuantificarea microorganismelor există o varietate de metode, fiecare cu avantajele și dezavantajele sale. Alegerea metodei depinde de mai mulți factori, inclusiv tipul de microorganism, scopul studiului și resursele disponibile. Metodele tradiționale de numărare a coloniilor sunt încă utilizate pe scară largă, dar pot fi consumatoare de timp și pot prezenta o variabilitate semnificativă, metodele de citometrie în flux permite cuantificarea rapidă și precisă a microorganismelor, bazată pe analiza caracteristicilor lor optice, metodele moleculare cantitative permit cuantificarea precisă a ADN-ului microbial, oferind o estimare a numărului de microorganisme prezente în produsul analizat¹⁷.

Controlul contaminării microbiologice este esențial în sistemele de management al calității medicamentelor, cum ar fi utilizarea corectă a metodelor de sterilizare și dezinfecție, cu dezvoltarea unor metode mai eficiente de sterilizare și dezinfecție pentru a elimina contaminarea microbială din materiile prime, echipamentele și mediul de producție; metodele de control al mediului cu implementarea unor sisteme eficiente pentru a preveni contaminarea cu microorganisme din aer, apă sau suprafețe; implementarea restricțiilor de acces pentru a limita intrarea persoanelor și materialelor contaminate, utilizarea de uniforme curate și protectoare; colectarea de probe pentru a monitoriza nivelul de contaminare cu analiza microbiologică a probelor pentru a identifica tipurile de microorganisme prezente; mana-

¹⁶ Govender, K. N., Street, T. L., Sanderson, N. D., & Eyre, D. W. (2021). Metagenomic Sequencing as a Pathogen-Agnostic Clinical Diagnostic Tool for Infectious Diseases: a Systematic Review and Meta-analysis of Diagnostic Test Accuracy Studies. *Journal of Clinical Microbiology*, 59(9). <https://doi.org/10.1128/JCM.02916-20>

¹⁷ Reyes, S. J., Durocher, Y., Pham, P. L., & Henry, O. (2022). Modern Sensor Tools and Techniques for Monitoring, Controlling, and Improving Cell Culture Processes. *Processes*, 10(2), 189. <https://doi.org/10.3390/pr10020189>

gementul identificării și evaluării riscurilor de contaminare cu implementarea măsurilor de control în a reduce aceste riscuri, și, monitorizarea și actualizarea planului de management al riscurilor de contaminare¹⁸.

Un alt aspect al sistemului de management al calității medicamentelor este validarea metodelor de control microbiologic, ce este un proces esențial pentru a asigura acuratețea și fiabilitatea rezultatelor, cu implicarea evaluării și confirmării metodei de determinare, identificare și/sau cuantificare a microorganismelor într-un mod care corespunde standardelor de calitate și siguranță. Iată câteva metode și pași cheie pentru validarea metodelor de control microbiologic:

- **Selectarea metodei:** Alegerea unei metode adecvate pentru tipul de probă și microorganismul vizat.
  - **Caracterizarea metodei:** Determinarea parametrilor critici ai metodei, cum ar fi timpul de incubare, temperatura, mediul de cultură și alți factori care pot afecta rezultatele.
  - **Evaluarea specificității:** Verificarea capacității metodei de a distinge microorganismul țintă de alte microorganisme sau contaminanți.
  - **Evaluarea sensibilității:** Determinarea minimului de microorganisme detectabile (limita de detecție) și a minimului de microorganisme cuantificabile (limita de cuantificare).
  - **Evaluarea repetabilității și reproductibilității:** Testarea metodei pentru a asigura că rezultatele sunt consistente atunci când metoda este repetată de către diferiți operatori, în diferite laboratoare sau în condiții diferite.
  - **Evaluarea robusteții:** Verificarea capacității metodei de a rămâne stabilă și precisă în condiții variate sau ușor modificate.
  - **Compararea cu metode standard:** Confruntarea metodei propuse cu metodele de referință sau standard pentru a valida performanța acesteia.
  - **Validarea pe termen lung:** Monitorizarea și evaluarea continuă a metodei pentru a asigura că rămâne validă pe parcursul utilizării sale.
  - **Documentarea:** Înregistrarea tuturor aspectelor legate de validare, inclusiv protocoalele de testare, rezultatele obținute și orice ajustări sau modificări aduse metodei.
  - **Certificarea:** Obținerea certificării de la organizații sau autorități competente, dacă este necesar, pentru a confirma validitatea metodei.

Validarea metodelor de control microbiologic este crucială pentru a asigura că medicamentele sunt sigure pentru consum și respectă reglementările și standardele aplicabile¹⁹.

Aspectul automatizării și digitalizării proceselor de control microbiologic reprezintă o tendință în creștere în industria farmaceutică, cosmetică și în alte domenii unde controlul microbiologic este esențial. Aceste tehnologii ajută la îmbunătățirea eficienței, preciziei și securității analizelor microbiologice. Iată câteva aspecte cheie ale automatizării și digitalizării în controlul microbiologic:

- **Sisteme de eșantionare automatizate:** Utilizarea robotizată a echipamentelor pentru a colecta și prelucra probele, reducând astfel riscul de contaminare și erorile umane.

¹⁸ de Oliveira Mota, J., Boué, G., Prévost, H., Maillet, A., Jaffres, E., Maignien, T., Arnich, N., Sanaa, M., & Federighi, M. (2021). Environmental monitoring program to support food microbiological safety and quality in food industries: A scoping review of the research and guidelines. *Food Control*, 130, 108283. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2021.108283>

¹⁹ Vandenberg, O., Durand, G., Hallin, M., Diefenbach, A., Gant, V., Murray, P., Kozlakidis, Z., & van Belkum, A. (2020). Consolidation of Clinical Microbiology Laboratories and Introduction of Transformative Technologies. *Clinical Microbiology Reviews*, 33(2). <https://doi.org/10.1128/CMR.00057-19>

- **Citirea automată a plăcilor de cultură:** Utilizarea scannerelor și sistemelor de imagistică pentru a citi și analiza plăcile de cultură, în locul evaluării vizuale umane.
- **Sisteme de gestionare a datelor:** Implementarea software-ului pentru a colecta, stoca, analiza și raporta datele microbiologice, facilitând monitorizarea și controlul proceselor.
- **Analize bioinformatică:** Aplicarea tehnologiilor de bioinformatică pentru a interpreta și gestiona datele complexe obținute din analizele microbiologice.
- **Sisteme de cultură în flux continuu:** Utilizarea tehnologiilor de cultură în flux continuu pentru a monitoriza creșterea microorganismelor în timp real.
- **Identificarea automată a microorganismelor:** Utilizarea tehnologiilor de secvențiere a ADN-ului și a microarray-urilor pentru a identifica rapid și precis microorganismele.
- **Controlul și optimizarea condițiilor de incubare:** Utilizarea senzorilor și a sistemelor de control automat pentru a monitoriza și ajusta parametrii de incubare, cum ar fi temperatura, umiditatea și oxigenul.
- **Machine Learning și AI:** Aplicarea algoritmilor de învățare automată și inteligenței artificiale pentru a analiza datele microbiologice și a prezice rezultate sau a identifica modele.
- **Realizarea de rapoarte și documentare digitală:** Generarea automată a rapoartelor și documentației, simplificând procesul de audit și conformitate.
- **Accesibilizarea datelor:** Permite accesului la datele microbiologice prin intermediul platformelor cloud, facilitând colaborarea și partajarea informațiilor între diferite părți interesate.

Automatizarea și digitalizarea proceselor de control microbiologic pot contribui la reducerea costurilor, creșterea vitezei de analiză și îmbunătățirea calității și siguranței produselor. Cu toate acestea, implementarea acestor tehnologii necesită investiții inițiale considerabile și poate necesita formare și adaptare din partea personalului de laborator²⁰.

În dezvoltarea tehnologică are loc simultan și etapa de dezvoltare analitică pornind de la nevoia de control calitativ al procesului în primul rând, apoi al produselor intermediare, respectiv finite. Metodele de analiză trebuie să furnizeze suficiente dovezi privind:

- sensibilitatea unui proces la diferite variații tehnologice,
- informații privind capabilitatea unui proces tehnologic și limitările specifice echipament– proces – substanță(e),
- repetabilitatea,
- impactul parametrilor critici de proces și posibilitatea identificării intervalelor de lucru cu scopul obținerii de produse finite în acord cu așteptările/cerințele de calitate, eficacitate și siguranță.

Pentru a satisface nevoia pacienților și specialiștilor din domeniul sănătății publice este necesară furnizarea unor produse sigure, eficiente și de calitate. Măsurarea/determinarea calității unor produse medicamentoase este posibilă doar cu ajutorul unor metode de control într-un sistem de management al calității integrat la fiecare nivel. Existența unor metode compendiale are tendința de a ușura activitatea de dezvoltare tehnologică de noi formulări

---

²⁰ Rosch, T. M., Tenhaef, J., Stoltmann, T., Redeker, T., Kösters, D., Hollmann, N., Krumbach, K., Wiechert, W., Bott, M., Matamouros, S., Marienhagen, J., & Noack, S. (2024). AutoBioTech—A Versatile Biofoundry for Automated Strain Engineering. *ACS Synthetic Biology*, 13(7), 2227–2237. <https://doi.org/10.1021/acssynbio.4c00298>

cu cedare modificată, respectiv de uniformizare a testelor de control cu o aplicare extinsă în industria farmaceutică. Înregistrarea metodelor pentru controlul de calitate ca fiind compendiale necesită timp îndelungat, fiind un proces coordonat prin grupuri de lucru alcătuite din specialiști în cadrul agențiilor guvernamentale. Metodele compendiale sunt în număr restâns, dar preferate de industria farmaceutică din punct de vedere al siguranței aplicării și ușurinței de integrare într-un sistem de calitate. În momentul de față numărul metodelor compendiale pentru testarea formelor farmaceutice cu cedare modificată este cu mult redus comparativ cu cel al formelor farmaceutice tradiționale²¹.

Sistemul de control microbiologic al medicamentelor în Uniunea Europeană este reglementat de o serie de legi și regulamente care vizează asigurarea siguranței și calității medicamentelor. Acesta este un aspect crucial al politicii de sănătate publică și de protecție a consumatorilor. În continuare, vom prezenta cadrul legislativ principal care guvernează controlul microbiologic al medicamentelor în UE.

- Regulamentul (CE) nr. 726/2004

Acest regulament stabilește cadrul pentru evaluarea, autorizarea și supravegherea medicamentelor în UE. El include dispoziții privind controlul microbiologic, cerințele pentru laboratoarele de testare și procedurile de evaluare a siguranței și eficacității medicamentelor.

- Regulamentul (CE) nr. 1907/2006 (REACH)

REACH (Regulation on Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals) este un regulament care reglementează utilizarea și comercializarea substanțelor chimice în UE. Deși inițial conceput pentru substanțele chimice, REACH a fost extins și la medicamente, inclusiv la aspectele microbiologice, prin cerințele de evaluare a riscurilor și de autorizare a utilizării substanțelor chimice.

- Regulamentul (UE) nr. 2017/745 (MDR)

Regulamentul privind dispozitivele medicale (MDR) stabilește cerințele pentru dispozitivele medicale, inclusiv cele care pot afecta controlul microbiologic al medicamentelor. Acesta include dispoziții privind siguranța, calitatea și evaluarea riscurilor asociate dispozitivelor medicale.

- Regulamentul (UE) nr. 2019/6 (IVDR)

Regulamentul privind dispozitivele medicale de diagnostic (IVDR) reglementează dispozitivele medicale de diagnostic, inclusiv cele care pot afecta controlul microbiologic al medicamentelor. Acesta include cerințe privind siguranța, calitatea și evaluarea riscurilor asociate dispozitivelor medicale de diagnostic²².

- Regulamentul (UE) nr. 2021/1119

Acest regulament modifică Regulamentul (CE) nr. 726/2004 și Regulamentul (UE) nr. 2017/745, inclusiv în ceea ce privește controlul microbiologic al medicamentelor. El introduce noi cerințe și proceduri pentru evaluarea și autorizarea medicamentelor, inclusiv în ceea ce privește aspectele microbiologice.

- Directiva 2001/83/CE privind medicamentele de uz uman.
- Regulamentul (UE) nr. 536/2014 privind studiile clinice.

---

²¹ Schmutz, M., Borges, O., Jesus, S., Borchard, G., Perale, G., Zinn, M., Sips, A. A. J. A. M., Soeteman-Hernandez, L. G., Wick, P., & Som, C. (2020). A Methodological Safe-by-Design Approach for the Development of Nanomedicines. *Frontiers in Bioengineering and Biotechnology*, 8. <https://doi.org/10.3389/fbioe.2020.00258>

²² ESIP_28-11-2023_MD WG (europa.eu); Regulation - 2017/746 - EN - Medical Device Regulation - EUR-Lex (europa.eu)

- Ghidurile EudraLex, în special volumul 4 privind Buna Practică de Fabricație (GMP)

Autorități de reglementare:

- Agenția Europeană a Medicamentului (EMA).
- Autoritățile naționale competente din fiecare stat membru.

Standarde și farmacopei:

- Farmacopeea Europeană.
- Ghidurile ICH (International Council for Harmonisation).

Principalele teste microbiologice:

- Testul de sterilitate.
- Enumerarea microorganismelor aerobe totale.
- Enumerarea drojdiilor și mucegaiurilor.
- Detectarea microorganismelor specifice (ex. *E. coli*, *Salmonella spp*, *P. aeruginosa*)

Sisteme de management al calității:

- Implementarea GMP (Good Manufacturing Practice).
- Sisteme de asigurare a calității conform ISO 9001.
- Sisteme de management al riscului.

Monitorizare și control:

- Controlul mediului de producție (aer, apă, suprafețe).
- Validarea proceselor de fabricație.
- Monitorizarea continuă a parametrilor critici.

Inspecții și audituri:

- Inspecții regulate efectuate de autoritățile competente.
- Audituri interne și externe.

Trasabilitate și documentație:

- Sisteme de trasabilitate a loturilor.
- Păstrarea înregistrărilor și documentației complete.

Gestionarea neconformităților:

- Proceduri de investigare a devierilor.
- Acțiuni corective și preventive (CAPA).

Tendințe și inovații:

- Implementarea tehnologiilor rapide de testare microbiologică.
- Utilizarea sistemelor informatice pentru gestionarea datelor.
- Abordări bazate pe risc pentru controlul microbiologic.

Formarea personalului:

- Programe de instruire continuă pentru personalul implicat în controlul microbiologic.

- Certificări și calificări specifice.

Colaborare și armonizare:

- Schimb de informații între autoritățile naționale prin sistemul EudraGMDP.
- Participarea la programe internaționale de armonizare (ex. PIC/S)²³.

Cerințe specifice pentru diferite forme farmaceutice:

- Produse sterile (injectabile, oftalmice).
- Produse nesterile (comprimate, capsule, unguente.)
- Produse biologice și biotehnologice.

²³ Regulation - 2017/746 - EN - Medical Device Regulation - EUR-Lex (europa.eu)

Validarea metodelor:

- Validarea metodelor de testare microbiologică conform ghidurilor ICH.
- Verificarea periodică a performanței metodelor.

Controlul materiilor prime și materialelor de ambalare:

- Testarea microbiologică a ingredientelor active și excipienților.
- Controlul calității microbiologice a materialelor de ambalare primară.

Sistemele de control microbiologic din UE sunt concepute pentru a asigura un nivel înalt de calitate și siguranță a medicamentelor, fiind în continuă evoluție pentru a răspunde noilor provocări și a integra cele mai recente dezvoltări științifice și tehnologice.

Perfecționarea bazelor metodologice ale sistemului de control microbiologic al medicamentelor este o necesitate continuă pentru a asigura siguranța și calitatea medicamentelor. În urma analizei și evaluării bazelor metodologice ale sistemului de control microbiologic al medicamentelor, se pot trasa următoarele concluzii și recomandări pentru perfecționarea acestui sistem:

- **Actualizarea standardelor și ghidurilor:** Este necesară actualizarea standardelor și ghidurilor internaționale și naționale privind controlul microbiologic al medicamentelor, pentru a reflecta cele mai recente cunoștințe și tehnologii în domeniu.

- **Evaluarea și îmbunătățirea procedurilor de control microbiologic:** Trebuie efectuată o evaluare riguroasă a procedurilor de control microbiologic utilizate în industria farmaceutică, pentru a identifica punctele slabe și a implementa măsuri de îmbunătățire.

- **Dezvoltarea de metode de control microbiologic mai sensibile și mai rapide:** Este necesară dezvoltarea de metode de control microbiologic mai sensibile și mai rapide, care să permită detectarea și identificarea microorganismelor într-un timp mai scurt și cu o precizie mai mare²⁴.

- **Îmbunătățirea calității materialelor și echipamentelor utilizate:** Trebuie să se asigure calitatea materialelor și echipamentelor utilizate în procesele de control microbiologic, pentru a preveni contaminarea și a asigura rezultate precise.

- **Educație și formare a personalului:** Este necesară oferirea de educație și formare continuă a personalului implicat în controlul microbiologic, pentru a asigura că aceștia au cunoștințele și abilitățile necesare pentru a efectua procedurile de control microbiologic în mod corect și eficient.

- **Implementarea sistemelor de control microbiologic integrate:** Trebuie să se implementeze sisteme de control microbiologic integrate, care să includă toate etapele de control, de la producție până la distribuție, pentru a asigura o protecție maximă a sănătății publicului²⁵.

- **Tehnologii noi și inovative:** Dezvoltarea de tehnologii noi și inovative, cum ar fi tehnologiile de biotehnologie, de identificare și de caracterizare a microorganismelor, poate contribui la îmbunătățirea eficienței și a preciziei testelor microbiologice.

---

²⁴ Rosch, T. M., Tenhaef, J., Stoltmann, T., Redeker, T., Kösters, D., Hollmann, N., Krumbach, K., Wiechert, W., Bott, M., Matamouros, S., Marienhagen, J., & Noack, S. (2024). AutoBioTech—A Versatile Biofoundry for Automated Strain Engineering. *ACS Synthetic Biology*, 13(7), 2227–2237. <https://doi.org/10.1021/acssynbio.4c00298>

²⁵ Salam, Md. A., Al-Amin, Md. Y., Pawar, J. S., Akhter, N., & Lucy, I. B. (2023). Conventional methods and future trends in antimicrobial susceptibility testing. *Saudi Journal of Biological Sciences*, 30(3), 103582. <https://doi.org/10.1016/j.sjbs.2023.103582>

- **Aplicarea tehnologiilor digitale:** Integrarea tehnologiilor digitale, cum ar fi analiza de date și inteligența artificială, poate ajuta la optimizarea proceselor de control microbiologic și la identificarea tendințelor și riscurilor²⁶.

- **Armonizarea procedurilor:** Armonizarea procedurilor de control microbiologic la nivel european și internațional poate asigura o mai bună comparație a rezultatelor și o mai bună protecție a consumatorilor.

- **Sensibilizarea publicului:** Sensibilizarea publicului asupra importanței controlului microbiologic al medicamentelor poate contribui la creșterea conștientizării și la protecția consumatorilor.

- **Parteneriate internaționale:** Dezvoltarea de parteneriate internaționale în domeniul controlului microbiologic al medicamentelor poate contribui la împărtășirea cunoștințelor și a experiențelor, precum și la dezvoltarea de standarde și proceduri comune.

- **Cooperare între autorități:** Cooperarea strânsă între autoritățile responsabile la nivel european și național poate asigura o aplicare coerentă a legislației și a standardelor în domeniul controlului microbiologic al medicamentelor.

- **Investiții în cercetare:** Investițiile în cercetare și dezvoltare în domeniul controlului microbiologic al medicamentelor pot contribui la dezvoltarea de noi tehnologii și proceduri mai eficiente și mai sigure.

- **Dezvoltarea de noi tehnologii:** Dezvoltarea de noi tehnologii și proceduri de control microbiologic poate contribui la îmbunătățirea siguranței și calității medicamentelor.

Prin implementarea acestor recomandări, se poate asigura o protecție maximă a sănătății publice și se poate îmbunătăți calitatea medicamentelor (figura 1).

CONCLUZII

1. Necesitatea unei abordări sistemice a problemei, cuprinzând analiza factorilor de risc, stabilirea criteriilor de control microbiologic și implementarea unor măsuri de control eficiente.

2. Importanța colaborării dintre specialiști din microbiologie, farmacologie și farmacotehnologie.

3. Actualizarea periodică a bazei de date microbiologice cu noi date și criterii de identificare a microorganismelor patogene.

4. Necesitatea unei categorizări precise a microorganismelor în funcție de riscul lor.

5. Optimizarea procedurilor de testare microbiologice pentru a îmbunătăți sensibilitatea și specificitatea.

6. Utilizarea de tehnologii moderne de identificare a microorganismelor.

7. Utilizarea unor metode de screening mai eficiente pentru identificarea microorganismelor patogene.

8. Integrarea controlului microbiologic cu controlul calității.

9. Dezvoltarea unor protocoale de control microbiologic personalizate pentru diferite tipuri de medicamente.

10. Necesitatea educației și formarea personalului responsabil de controlul microbiologic.

---

²⁶ Rosch, T. M., Tenhaef, J., Stoltmann, T., Redeker, T., Kösters, D., Hollmann, N., Krumbach, K., Wiechert, W., Bott, M., Matamouros, S., Marienhagen, J., & Noack, S. (2024). AutoBioTech—A Versatile Biofoundry for Automated Strain Engineering. *ACS Synthetic Biology*, 13(7), 2227–2237. <https://doi.org/10.1021/acssynbio.4c00298>

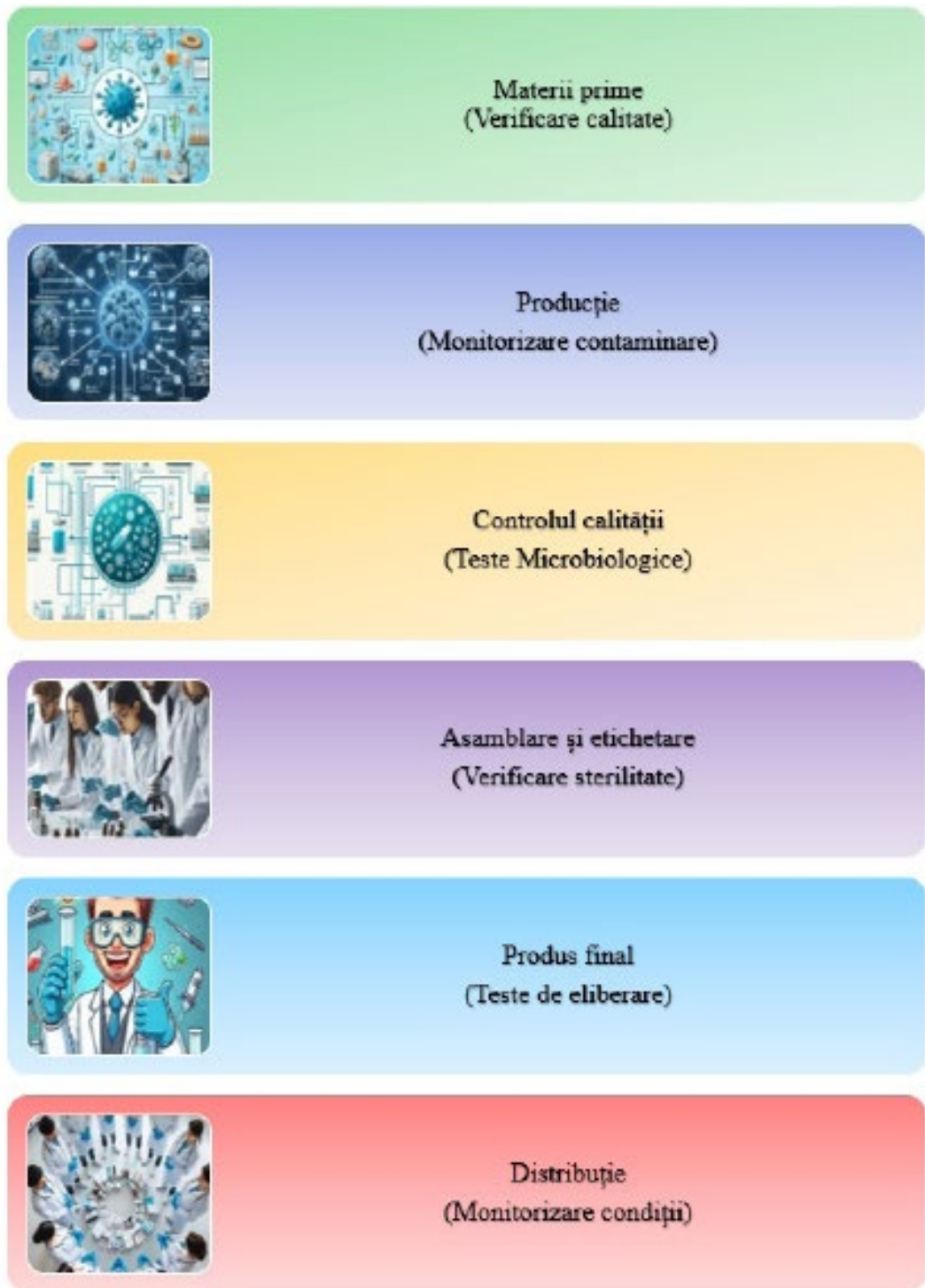

Figura 1. Schema managementului de control al calității medicamentului

11. Dezvoltarea unor programe de formare continue pentru a menține competența personalului.
12. Stabilirea unor politici și protocoale clare de control microbiologic.
13. Implementarea unor sisteme de management integrat al calității.
14. Monitorizarea și evaluarea eficacității măsurilor de control microbiologic.
15. Cercetarea continuă a microorganismelor patogene asociate medicamentului.
16. Dezvoltarea unor noi metode de control microbiologic mai eficiente.
17. Optimizarea procesului de aprobare a medicamentului.

ASPECTELE STUDIILOR DE EVALUARE A CUNOȘTINȚELOR, ATITUDINI-LOR ȘI PRACTICILOR PRIVIND REZISTENȚA LA ANTIMICROBIENE
Aspects of studies assessing knowledge, attitudes and practices regarding antimicrobial resistance

CZU: 615.33.015.8

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761724>

Livia ȚAPU

Student doctorand, cercetător științific, Catedra de medicină socială și management „Nicolae Testemițanu”, USMF „Nicolae Testemițanu”, Chișinău;
Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Chișinău.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4424-3501>
E-mail: liviatapu@gmail.com

Summary. Understanding and combating antimicrobial resistance is a complex process that requires a comprehensive approach. For this purpose, it is important to increase the level of understanding of the issue among the population. This study involved the development of the questionnaire based on a literature review and pre-testing. The questionnaire was developed according to the KAP (Knowledge, Attitudes, Practices) and consists of 56 questions that address the population's knowledge, attitudes, and practices concerning antibiotics. The tool was tested based on the participation of 767 respondents in the survey. The results from using this questionnaire can strengthen efforts to raise awareness of the issue and promote adoption of good antibiotic practices.

Key words: knowledge, attitudes, practices, antimicrobial resistance

Rezistența la antimicrobiene reprezintă o amenințare în expansiune pentru sănătate, manifestându-se într-o varietate de forme. Infecțiile cu microbi rezistenți cresc morbiditatea, mortalitatea, durata spitalizării și costurile tratamentului.¹ Factorii sociali și comportamentali ai utilizării inadecvate a antibioticelor contribuie la rezistența la preparatele antimicrobiene.² Utilizarea abuzivă a antibioticelor este principala cauză a apariției bacteriilor rezistente. Identificarea lacunelor în cunoștințele populației și planificarea intervențiilor de utilizare rațională a antibioticelor sunt decisive pentru reducerea acestui fenomen.³ Măsurile

¹ Ferdohleb, Alina; Ciobanu, Elena; Croitoru, Cătălina; Spinei, Larisa; Raevschi, Elena; Macari, Doina; Todiraș, Mihail; Scutari, Corina; Bologan, Victoria; Curteanu, Maria; Galben, Lucia; Bălan, Greta; Lazăr, Cornelia; Tagadiuc, Olga. Rezistența La Antimicrobiene: Amenințare Globală Pentru Sănătatea Publică. Chișinău: [S. n.], 2023 (PrintCaro). 144 p. <https://repository.usmf.md/handle/20.500.12710/26682>

² Hawkins O, Scott AM, Montgomery A, Nicholas B, Mullan J, van Oijen A, Degeling C. Comparing public attitudes, knowledge, beliefs and behaviours towards antibiotics and antimicrobial resistance in Australia, United Kingdom, and Sweden (2010-2021): A systematic review, meta-analysis, and comparative policy analysis. PLoS One. 2022 Jan 14;17(1):e0261917. doi: 10.1371/journal.pone.0261917. PMID: 35030191; PMCID: PMC8759643.

³ Țapu, L., Ferdohleb A., Spinei L., Borrego C. Knowledge, Attitudes and Practices Regarding Antimicrobial Resistance in Low- And Middle-Income Countries: Narrative Synthesis. Special edition 2024; supliment 1, pp. 47-53. <https://journal.ohrm.bba.md/index.php/journal-ohrm-bba-md/article/view/771>; Spinei, L., Ciobanu, E., Balan, G., Croitoru, C., Tapu, L., Ferdohleb, A. (2023) “The

adecvate de prevenire și control al infecțiilor (inclusiv practicile de bază, cum ar fi spălarea mâinilor, prescrierea justificată a antibioticelor pe baza identificării culturii etc.) nu sunt suficiente, este importantă sensibilizarea și ridicarea nivelului de conștientizare a problemei în rândul populației. Chestionarele privind cunoștințele, atitudinile și practicile ale populației (CAP) fac parte din cadrul de monitorizare și evaluare propus de Planul global de acțiune al OMS privind rezistența la antimicrobiene.⁴

Scopul studiului a fost aplicarea unui instrument sub formă de chestionar pentru a evalua cunoștințele, atitudinile și practicile populației cu privire la fenomenul rezistenței la antimicrobiene pentru creșterea conștientizării și schimbarea comportamentelor în abordarea RAM. Dezvoltarea chestionarului: La baza noului instrument de lucru elaborat a stat chestionarul elaborat de către Vallin M. et. al.⁵ Chestionarul nou dezvoltat „Cunoștințe, Atitudini și Practici privind rezistența la antimicrobiene” a fost ajustat pentru țările cu venituri mici și mijlocii (LMIC) din Europa de Est. Chestionarul conține 56 de întrebări și subîntrebări ce țin de cunoștințele, atitudinile și practicile populației cu privire la antibiotice. Capitolul patru a inclus informații generale despre respondenți. Chestionarul a fost completat cu întrebări privind calitatea chestionarului pentru o validare ulterioară: 1) *Ce întrebări au fost confuze sau dificil de înțeles?* 2) *Ce întrebări au fost ușor de înțeles?* 3) *Vă rugăm să sugerați modalități de îmbunătățire a acestui chestionar.* Astfel de întrebări au fost necesare pentru îmbunătățirea chestionarului prin ajustarea întrebărilor și opțiunilor de răspuns.⁶ În rezultatul evaluării acestor întrebări, unele puncte au fost șterse și reformulate. Aprobarea etică: Protocolul cercetării a fost avizat pozitiv de către Comitetul de Etică a Cercetării al Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” nr. 11 din 28.12.2021; nr. 7 din 09.01.2022 și Comitetul Național de Expertiză Etică a Studiului Clinic al Ministerului Sănătății nr. 1245 din 26.01.2022. Pre-testarea și validarea chestionarului: Studiul primar descriptiv (nr. 767 respondenți) s-a realizat în perioada octombrie 2022 – mai 2023, în baza chestionarului elaborat pentru populație generală. Completarea chestionarului a fost on-line (Google Forms), anonimă și s-au respectat condițiile de confidențialitate cu respectarea prevederilor legale. Studiul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare „Phage treatment and wetland technology as intervention strategy to prevent dissemination of antibiotic resistance in surface waters (PhageLand)” cifrul 22.80013.8007.1M.

phenomenon of antibiotic resistance and people’s knowledge”, *One Health & Risk Management*, p. 43. <https://journal.ohrm.bba.md/index.php/journal-ohrm-bba-md/article/view/495>

⁴ Rahbi FA, Salmi IA, Khamis F, Balushi ZA, Pandak N, Petersen E, Hannawi S. Physicians’ attitudes, knowledge, and practices regarding antibiotic prescriptions. *J Glob Antimicrob Resist*. 2023 Mar;32:58-65. doi: 10.1016/j.jgar.2022.12.005. Epub 2022 Dec 28. PMID: 36584969; Naing S, van Wijk M, Vila J, Ballesté-Delpierre C. Understanding Antimicrobial Resistance from the Perspective of Public Policy: A Multinational Knowledge, Attitude, and Perception Survey to Determine Global Awareness. *Antibiotics (Basel)*. 2021 Dec 4;10(12):1486. doi: 10.3390/antibiotics10121486. PMID: 34943698; PMCID: PMC8698787.

⁵ Vallin M, Polyzoi M, Marrone G, Rosales-Klinton S, Tegmark Wisell K, Stålsby Lundborg C. Knowledge and Attitudes towards Antibiotic Use and Resistance – A Latent Class Analysis of a Swedish Population-Based Sample. *PLoS One*. 2016 Apr 20;11(4):e0152160. doi: 10.1371/journal.pone.0152160. PMID: 27096751; PMCID: PMC4838333.

⁶ Croitoru Cătălina, Ciobanu Elena, Ferdohleb Alina, Validarea chestionarului: cunoștințe, atitudini și practici privind fenomenul de antibierezistență la medici. In: *Arta Medica*, 2022, nr. 3(84), pp. 4-15. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7305448>

Chestionarul este alcătuit din 56 de întrebări și subîntrebări, care urmăresc cunoștințele, atitudinile și practicile populației cu privire la preparatele antimicrobiene. Capitolul patru a inclus informații generale despre respondenți. Studiul primar descriptiv (nr. 767 de respondenți) s-a realizat în perioada octombrie 2022 – mai 2023, în baza chestionarului elaborat pentru populație generală. Chestionarul a cuprins 56 de întrebări, repartizate în trei compartimente: (1) cunoștințe, (2) atitudini și (3) practici. În urma analizei statistice s-a determinat valoarea coeficientului Cronbach alfa, care a fost de $-0,87$. Analiza de consistență și fidelitate pe capitole: capitolul Cunoștințe – $0,73$, capitolul Atitudini – $0,80$, capitolul Practici – $0,79$.

În urma testării chestionarului, s-a evidențiat faptul că peste 99% din respondenți au urmat măcar odată un tratament cu antibiotice, dintre care $74,75\%$ în ultimul an. Cunoștințele respondenților sunt joase, acest lucru poate fi concluzionat din răspunsurile la următoarele întrebări: „Utilizarea inutilă a antibioticelor duce la scăderea eficienței acestora?”, unde doar $47,6\%$ au fost de acord cu această informație; „Antibioticele sunt eficiente împotriva infecțiilor respiratorii sezoniere”, unde nu au fost de acord doar $10,1\%$ din respondenți; „Antibioticele ajută la recuperarea mai rapidă în timpul răcelii?”, de asemenea un procent foarte mic a fost dezacord – $17,1\%$. „Administrarea antibioticelor este necesară pentru dureri în gât (din cauza răcelii sezoniere)?”, iarși răspunsurile sunt îngrijorătoare – dezacord – $9,7\%$; „Cu cât sunt utilizate mai frecvent antibioticele, cu atât este mai mare riscul de creștere a rezistenței bacteriilor la antibiotice?”, această întrebare având un procent mai mare de răspuns corect – $58,5\%$; „Din momentul când, starea pacientului s-a ameliorat (se simte „bine”), tratamentul cu antibiotice trebuie întrerupt imediat?” întrebarea la fel având răspunsuri sub așteptare Dezacord (24%).

În ceea ce privește atitudinea respondenților față de fenomenul RAM, la întrebarea dacă „*pacientul trebuie să fie încrezut în decizia medicului de a prescrie antibiotice?*”, au fost de acord mai mult de jumătate din respondenți ($55,3\%$), iar la întrebarea dacă „*medicul care nu prescrie antibiotice, atunci când pacientul consideră că este necesar, este considerat specialist „bun”?*” nu au fost de acord $16,3\%$. Aceste rezultate demonstrează niște atitudini neutre spre negative în ceea ce privește folosirea antibioticelor.

Practicile respondenților sunt de asemenea necorespunzătoare, aceștia având tendința spre automedicație. Astfel la întrebarea „*A fost făcut un test de însămânțare pentru a determina bacteriile care v-au provocat boala?*”, au răspuns pozitiv doar puțin peste jumătate ($51,8\%$).

Mai mult de jumătate ($60,0\%$) din respondenți „*au avut experiența să procurați antibiotice de la farmacie fără recomandarea medicului?*”, iar $39,1\%$ consideră că „*este o practică bună împrumutarea sau primirea antibioticelor de la rude /cunoscuți, pentru că scutește de vizită la medic?*”

Studiul realizat subliniază că chestionarul de tip CAP se dovedește a fi un instrument de o valoare indiscutabilă pentru evaluarea nivelului de cunoștințe, atitudinilor și practicilor corecte sau incorecte ale populației generale în ceea ce privește utilizarea antibioticelor.⁷ Rezultatele obținute pot servi drept dovezi pentru stakeholderi în scopul creșterii

⁷ Ciobanu, Elena, Croitoru, Cătălina, Ferdohleb, Alina. Fenomenul de rezistență la antibiotice în țările cu venituri mici și mijlocii: prin prisma instrumentului „cunoștințe, atitudini și practici ale medicilor”, in: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ed. 7, 9-10 februarie 2023, Chișinău. Iași – Chișinău-Lviv: 2023, Ediția 7, pp. 190-191; Spinei, L., Ciobanu, E., Balan, G., Croitoru. C., Tapu L., Ferdohleb, A. Fenomenul rezistenței antibiotice și cunoașterea oamenilor. In: Materialele Conferinței naționale cu participare internațională „Tendințe

conștientizării populației despre rezistența la antimicrobiene, cu scopul de a schimba atitudinile și, treptat, comportamentele, contribuind astfel la reducerea acestui fenomen grav.

Avantajele studiilor CAP sunt documentate în literatură, însă există și anumite limitări. Este necesar să se calculeze corect un eșantion corect și să se țină cont de distribuția pe sexe și mediu de trai. Factorii medico-sociali, cum ar fi accesibilitatea la serviciile medicale, venitul și nivelul de educație, pot influența nivelul de cunoștințe, atitudini și practici ale populației.⁸ Informațiile colectate sunt auto-raportate și bazate pe amintirile respondenților, ceea ce le face subiective, astfel, rezultatele pot fi fie subestimate, fie supraestimate.⁹

Pentru a combate fenomenul rezistenței la antimicrobiene, intervențiile trebuie să abordeze diverse aspecte sociale, economice, politice și culturale specifice fiecărei regiuni sau țări. Educația, atât pentru publicul general, cât și pentru personalul medical, este crucială pentru a reduce utilizarea nejustificată a antibioticelor și pentru a limita dezvoltarea rezistenței. Studiile CAP evidențiază necesitatea dezvoltării și implementării unor programe educaționale, a unor ghiduri pentru utilizarea responsabilă a antibioticelor de către furnizorii de servicii medicale. Cercetările viitoare ar fi binevenit se axeze pe analiza atitudinilor și practicilor legate de antibiotice în rândul furnizorilor de asistență medicală comunitară, pentru a obține dovezi ce pot ghida administrarea antibioticelor și programele de educație pentru pacienți.¹⁰

---

actuale și provocări în medicina preventivă” organizată în cadrul celei de-a XXXVII-a ediție a Săptămânii Medicale Balcanice „Perspective ale Medicinii Balcanice în era post COVID-19”, 8-9 iunie 2023. One Health & Risk Management. Chișinău, 2023, p. 43; Ferdohleb, A., Bălan, G., Ciobanu, E., Croitoru, C., Țapu, L., Spinei, L. Cunoștințe, atitudini și practici ale populației cu privire la rezistența la antimicrobiene, in: Conferința Științifică Anuală „Cercetarea în biomedicină și sănătate: calitate, excelență și performanță”, 18-20 octombrie 2023. Chișinău, 2023, p. 107.

⁸ Sitotaw, Baye & Philipos, Workneh. (2023). Knowledge, Attitude, and Practices (KAP) on Antibiotic Use and Disposal Ways in Sidama Region, Ethiopia: A Community-Based Cross-Sectional Survey. *The Scientific World Journal*. 2023. 1-15. 10.1155/2023/8774634; Voidăzan S, Moldovan G, Voidăzan L, Zazgyva A, Moldovan H. Knowledge, Attitudes and Practices Regarding the Use Of Antibiotics. Study on The General Population Of Mureș County, Romania. *Infect Drug Resist*. 2019 Oct 31;12:3385-3396. doi: 10.2147/IDR.S214574. PMID: 31802918; PMCID: PMC6827501.

⁹ Sindato C, Mboera LEG, Katala BZ, Frumence G, Kimera S, Clark TG, Legido-Quigley H, Mshana SE, Rweyemamu MM, Matee M. Knowledge, attitudes and practices regarding antimicrobial use and resistance among communities of Ilala, Kilosa and Kibaha districts of Tanzania. *Antimicrob Resist Infect Control*. 2020 Dec 7;9(1):194. doi: 10.1186/s13756-020-00862-y. PMID: 33287878; PMCID: PMC7720393.

¹⁰ Rijal KR, Banjara MR, Dhungel B, Kafle S, Gautam K, Ghimire B, Ghimire P, Dhungel S, Adhikari N, Shrestha UT, Sunuwar DR, Adhikari B, Ghimire P. Use of antimicrobials and antimicrobial resistance in Nepal: a nationwide survey. *Sci Rep*. 2021 Jun 2;11(1):11554. doi: 10.1038/s41598-021-90812-4. PMID: 34078956; PMCID: PMC8172831; Zyoud SH, Abu Taha A, Araj KF, Abahri IA, Sawalha AF, Sweileh WM, Awang R, Al-Jabi SW. Parental knowledge, attitudes and practices regarding antibiotic use for acute upper respiratory tract infections in children: a cross-sectional study in Palestine. *BMC Pediatr*. 2015 Nov 11;15:176. doi: 10.1186/s12887-015-0494-5. PMID: 26561029; PMCID: PMC4642624; Lim JM, Chhoun P, Tuot S, Om C, Krang S, Ly S, Hsu LY, Yi S, Tam CC. Public knowledge, attitudes and practices surrounding antibiotic use and resistance in Cambodia. *JAC Antimicrob Resist*. 2021 Feb 3;3(1):dlaa115. doi: 10.1093/jacamr/dlaa115. PMID: 34223067; PMCID: PMC8210153; Waseem H, Ali J, Sarwar F, Khan A, Rehman HSU, Choudri M, Arif N, Subhan M, Saleem AR, Jamal A, Ali MI. Assessment of knowledge and attitude trends towards antimicrobial resistance (AMR) among the community members, pharmacists/pharmacy own-

În concluzie, combaterea eficientă a rezistenței la antibiotice reprezintă o provocare complexă care necesită implicarea mai multor stakeholderi. Studiile privind cunoștințele, atitudinile și practicile populației în legătură cu rezistența la antimicrobiene sunt necesare, în special atunci când sunt integrate în programele de sănătate publică, pentru dezvoltarea măsurilor de reducere a rezistenței. Aceste studii necesită instrumente adaptate specificului sistemelor de sănătate și eșantionarea adecvată pentru a asigura reprezentativitatea datelor. Validarea și testarea chestionarului de cercetare sunt esențiale pentru obținerea unor date comparabile.

SENSIBILITATEA LA ANTIBIOTICE A TULPINILOR DE KLEBSIELLA PNEUMONIAE IZOALE DIN DIVERSE BIOSUBSTRATE CLINICE
Antibiotic sensitivity of klebsiella pneumoniae strains isolated from various clinical biosubstrates

CZU: 615.33.015.8:579.842.16

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761844>

Laura LOZAN

Student, Disciplina de microbiologie și imunologie, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4028-952>

E-mail: laura.lozan.98@mail.ru

Ariana LUCA

Student, Disciplina de microbiologie și imunologie, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3685-9178>

E-mail: luka.ariana1@gmail.com

Carolina LOZAN-TÎRȘU

Doctor în științe medicale, conf. univ., Disciplina de microbiologie și imunologie, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3831-2758>

E-mail: carolina.lozan@usmf.md

Summary. The resistance of *Klebsiella pneumoniae* to antimicrobial treatment poses a significant global public health concern. Antibiotic resistance in this bacterium is associated with a variety of factors, including uncontrolled antibiotic use and the transfer of resistant genes between bacteria. Strains of *Klebsiella pneumoniae* isolated from different clinical biosubstrates often show high levels of resistance to different classes of antibiotics, making it difficult to choose adequate therapy and increasing the risk of treatment failure. A comprehensive study of the antibiotic susceptibility of such strains makes it possible to determine the most effective methods of treatment and develop strategies to contain the spread of resistant infections. These studies highlight the need for a systematic approach to the control and prevention of antimicrobial resistance to improve treatment outcomes and reduce morbidity.

Key words: *Klebsiella pneumoniae*, clinical biosubstrates, antibiotic resistance, public health, antimicrobial treatment, resistant infections.

Rezistența la antibiotice (RA) reprezintă una dintre cele mai grave amenințări pentru sănătatea globală în secolul 21. Potrivit Organizației Mondiale a Sănătății (OMS), în 2019, rezistența la antibiotice a dus la 1,27 milioane de decese și a avut un impact asupra a 4,95 milioane de decese la nivel mondial.¹ Dintre acestea, aproximativ 800.000 de decese au

---

¹ World Health Organization, Antimicrobial resistance, WHO, 2023. Disponibil la: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/antimicrobial-resistance> (consultat 24.08.2024).

fost asociate cu infecții cauzate de *Klebsiella pneumoniae*², o bacterie care a devenit un agent patogen major de îngrijorare din cauza creșterii numărului de tulpini hipervirulente și tulpini rezistente la carbapeneme. *Klebsiella pneumoniae* este o bacterie gram-negativă, încapsulată, imobilă, facultativ anaerobă, capabilă să infecteze diferite sisteme de organe, inclusiv sistemul respirator (plămâni), sistemul urinar, tractul gastro-intestinal și poate provoca, de asemenea, infecții ale sângelui, ale sistemului nervos central (inclusiv creierul) și în plăgi postoperatorii, în special la persoanele cu boli preexistente și imunitate redusă.³

În ultimele două decenii, rezistența antimicrobiană a *Klebsiella pneumoniae* a crescut rapid la nivel mondial, ceea ce a dus la o frecvență ridicată a tulpinilor multiple rezistente (MDR). Din acest motiv, *Klebsiella pneumoniae* a fost inclusă în grupul de agenți patogeni ESKAPE, care include *Enterococcus faecium*, *Staphylococcus aureus*, *Acinetobacter baumannii*, *Pseudomonas aeruginosa* și *Enterobacter spp.* Aceste microorganisme joacă un rol principal în dezvoltarea infecțiilor nosocomiale, adesea rezistente la tratamentul cu antibiotice standard. În 2017, Organizația Mondială a Sănătății (OMS) a inclus tulpini de *Klebsiella pneumoniae* rezistente la carbapenem și producătoare de ESBL în lista agenților patogeni prioritari pentru dezvoltarea de noi medicamente antimicrobiene. Acest grup de agenți patogeni a fost desemnat ca fiind de importanță critică, împreună cu alte enterobacterii rezistente la carbapenem, cum ar fi *Escherichia coli*, *Serratia spp.* și *Proteus spp.*, precum și cu tulpini rezistente la carbapen de *Acinetobacter baumannii* și *Pseudomonas aeruginosa*.⁴

O preocupare deosebită este faptul că *Klebsiella pneumoniae* nu numai că a dobândit rezistență la mai multe medicamente (MDR), dar a devenit și hipervirulentă, ceea ce complică semnificativ tratamentul infecțiilor cauzate de acest agent patogen. *Klebsiella pneumoniae* este împărțită în două fenotipuri principale prin virulență: clasică (cKp) și hipervirulentă (HvKP). CKp este mai frecventă și provoacă infecții la persoanele cu sistem imunitar slăbit, având capacitatea de a dobândi gene de rezistență la antibiotice. În același timp, HvKP cu un fenotip hipermoviscid devine un agent patogen clinic semnificativ capabil să provoace infecții invazive severe atât la persoanele imunocompromise, cât și la cele sănătoase. Aproximativ jumătate din infecțiile cu HvKP se găsesc la tineri sănătoși, ceea ce o face deosebit de periculoasă. Tulpinile hipervirulente de *Klebsiella pneumoniae* (HvKP) pot dobândi rezistență și proprietăți hipervirulente prin schimbul de plasmide care conțin gene responsabile pentru ambele trăsături. În special, acest lucru se datorează transferului orizontal de gene între tulpini. Unele tulpini clasice (cKp) dobândesc plasmide hipervirulente, transformându-se în HvKP, în timp ce HvKP poate capta plasmide multirezistente (MDR). Acest lucru duce la apariția tulpinilor cu rezistență ridicată și virulență.⁵

² Song H.-W., Wan T.-E., Fu B.-H., Yang G.-H., Jiang M.-T., Pan J.-S. Global burden of *Klebsiella pneumoniae* infections and antimicrobial resistance in 2019. doi: 10.21203/rs.3.rs-4057357/v1. Disponibil la: <https://www.researchsquare.com/article/rs-4057357/v1> (consultat 24.08.2024).

³ Chang D., Sharma L., Dela Cruz C. S., Zhang D. Clinical Epidemiology, Risk Factors, and Control Strategies of *Klebsiella pneumoniae* Infection. In: *Frontiers in Microbiology*. 2021, vol. 12, no. 750662. doi: 10.3389/fmicb.2021.750662. Disponibil la: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34992583/> (consultat 27.08.2024).

⁴ Cireșă A., Tălăpan D., Vasile C.-C., Popescu C., Popescu G.-A. Evolution of Antimicrobial Resistance in *Klebsiella pneumoniae* over 3 Years (2019–2021) in a Tertiary Hospital in Bucharest, Romania. In: *Antibiotics*. 2024, vol. 13, no. 5, 431. doi: 10.3390/antibiotics13050431. Disponibil la: <https://www.mdpi.com/2079-6382/13/5/431> (consultat 27.08.2024).

⁵ Ali M. R., Yang Y., Dai Y., Lu H., He Z., Li Y., Sun B. Prevalence of multidrug-resistant hypervirulent *Klebsiella pneumoniae* without defined hypervirulent biomarkers in Anhui, China: a new

Factorii care contribuie la răspândirea tulpinilor bacteriene rezistente sunt diverse și complexe. Utilizarea excesivă și nejustificată a antibioticelor atât în practica medicală, cât și în agricultură a devenit un catalizator pentru evoluția tulpinilor rezistente de *K. pneumoniae*. Este deosebit de alarmant faptul că mulți oameni au început să prescrie antibiotice pe cont propriu fără a consulta un medic, ceea ce exacerbează problema rezistenței. Automedicația, adesea bazată pe informații insuficiente, duce la o alegere incorectă a dozei și a cursului tratamentului. Acest lucru duce la dezvoltarea mecanismelor de rezistență ale bacteriilor, cum ar fi mutațiile și transferul orizontal de gene, care le fac rezistente la multe clase de antibiotice.⁶

Principalul mecanism de rezistență este inactivarea enzimatică și modificarea antibioticelor. *K. pneumoniae* produce lactamaze, care hidrolizează și distrug inelul de antibiotice lactamice. Dintre beta-lactamaze, se disting beta-lactamaze cu spectru extins (ESBL), AMPc și carbapenemaze, care oferă bacteriilor rezistență la antibiotice cum ar fi penicilinele, cefalosporinele și carbapenemele. Un alt mecanism important este modificarea țintelor antibiotice. *K. pneumoniae* poate provoca rezistență prin mutații ale genelor țintă sau metilarea anumitor baze, ceea ce împiedică legarea antibioticului de ținta din celula bacteriană. Acest mecanism este cel mai adesea observat în rezistența la fluorochinolone și aminoglicozide. Pierderea porinei și mutațiile joacă, de asemenea, un rol important în dezvoltarea rezistenței. Proteinele porinice ale membranei exterioare a bacteriilor sunt responsabile pentru transportul antibioticelor în celulă. Mutațiile sau pierderea acestor proteine duc la scăderea permeabilității membranei la antibiotice, făcându-le ineficiente.⁷

Creșterea expresiei pompelor de eflux este un alt mecanism cheie. Pompele de eflux elimină antimicrobienele din celulă, reducând concentrațiile lor intracelulare și, în consecință, eficacitatea tratamentului. Acest lucru duce la rezistență la mai multe medicamente, deoarece o singură pompă poate elimina mai multe clase de antibiotice simultan. În cele din urmă, formarea biofilmelor permite bacteriilor să creeze o barieră de protecție care reduce penetrarea antibioticelor și crește rezistența. Biofilmele sunt structuri cu mai multe straturi care protejează bacteriile de acțiunea agenților antimicrobieni și a sistemului imunitar al gazdei.⁸

Aceste mecanisme de rezistență, cum ar fi inactivarea enzimatică a antibioticelor, modificarea țintelor, pierderea porinelor, creșterea expresiei pompelor de eflux și formarea biofilmelor, fac *Klebsiella pneumoniae* deosebit de periculoasă. Ele îngreunează semnificativ tratamentul infecțiilor și pot avea consecințe grave dacă nu se iau măsuri stricte de control al utilizării antibioticelor. Pentru a evita răspândirea tulpinilor rezistente, este extrem de

---

dimension of hypervirulence. In: *Frontiers in Microbiology*. 2023, vol. 14, no. 1247091. Disponibil la: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fmicb.2023.1247091/full> (consultat 27.08.2024).

⁶ Lin Z., Yuan T., Zhou L., Cheng S., Qu X., Lu P. Impact factors of the accumulation, migration and spread of antibiotic resistance in the environment. In: *Environmental Geochemistry and Health*. 2021, vol. 43, pp. 1741–1758. Disponibil la: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10653-020-00759-0> (consultat 27.08.2024).

⁷ Li Y., Kumar S., Zhang L., Wu H. Characteristics of antibiotic resistance mechanisms and genes of *Klebsiella pneumoniae*. In: *Open Medicine (Wars)*. 2023, vol. 18, no. 1, 20230707. doi: 10.1515/med-2023-0707. Disponibil la: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10183727/> (consultat 27.08.2024).

⁸ Li Y., Nico M. Regulation of biofilm formation in *Klebsiella pneumoniae*. In: *Frontiers in Microbiology*. 2023, vol. 14, no. 1238482. doi: 10.3389/fmicb.2023.1238482. PMID: 37744914. Disponibil la: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10513181/> (consultat 27.08.2024).

important să se efectueze un monitorizare de calitate a sensibilității și rezistenței la pacienți. Înainte de a începe terapia cu antibiotice, este necesar să se efectueze un test de sensibilitate la antibiotice fiecărui pacient pentru a determina la ce medicamente tulpinile de *Klebsiella pneumoniae* sunt sensibile sau rezistente. Acest lucru va ajuta la selectarea celui mai eficient tratament și la prevenirea dezvoltării ulterioare a rezistenței bacteriene.

Pentru evaluarea sensibilității *Klebsiella pneumoniae* la antibiotice se folosesc diverse metode, cum ar fi metoda difuzimetrică și sistemele automatizate precum VITEK 2. Aceste metode permit determinarea precisă și rapidă a sensibilității bacteriilor la diferite antibiotice. Interpretarea rezultatelor se realizează în conformitate cu standardele clinice stabilite de organizația EUCAST, care permite medicului să aleagă cel mai eficient tratament pentru pacient.⁹

Numeroase studii au arătat că sensibilitatea *Klebsiella pneumoniae* la diferite clase de antibiotice poate varia semnificativ în funcție de biosubstratul din care au fost izolate tulpinile. Acest lucru se datorează faptului că anumite serotipuri de *Klebsiella pneumoniae* tind să afecteze sisteme specifice de organe, iar unele dintre ele prezintă o virulență mai mare. În cadrul unui studiu desfășurat în Taiwan pe parcursul a 24 de ani, în perioada 1999–2022, pentru analiză au fost selectate aleatoriu tulpini de *K. pneumoniae* izolate de la pacienți cu bacteriemie și infecții ale tractului urinar (ITU), pentru comparație. Rezultatele au arătat că majoritatea tulpinilor erau sensibile la amikacină, imipenem, meropenem, ertapenem, tigeciclină și colistină. Cu toate acestea, s-a observat că izolatele din urină au prezentat o rezistență mai mare la majoritatea antibioticelor testate comparativ cu izolatele din sânge. De asemenea, studiul a stabilit că 44,1% dintre izolatele din sânge au fost clasificate ca MDR (rezistență multiplă la medicamente), iar 1,3% ca XDR (rezistență extremă la medicamente). În același timp, în rândul izolatelor din urină, aceste procente au fost de 63,2% și, respectiv, 3,1%.¹⁰

O altă cercetare efectuată în Catalonia, Spania, a analizat 127 de tulpini de *Klebsiella pneumoniae* izolate din diferite biosubstrate, inclusiv urină, tract respirator și sânge. Cea mai mare rezistență la antibiotice a fost demonstrată de tulpini izolate din urină, cu un indice de 64,91%. Pentru comparație, tulpinile izolate din sânge au prezentat rezistență la nivelul de 63,64%, iar din tractul respirator – 51,35%. De asemenea, tulpinile din urină au demonstrat cea mai mare producție de ESBL și cea mai mare capacitate de a forma biofilme (46%), ceea ce face ca tratamentul infecțiilor cauzate de aceste tulpini să fie deosebit de dificil.¹¹

⁹ Hattab S., Ma A. H., Tariq Z., Vega Prado I., Drobish I., Lee R., Yee R. Rapid Phenotypic and Genotypic Antimicrobial Susceptibility Testing Approaches for Use in the Clinical Laboratory. In: Antibiotics. 2024, vol. 13, no. 8, 786. doi: 10.3390/antibiotics13080786. Disponibil la: <https://www.mdpi.com/2079-6382/13/8/786> (consultat 28.08.2024).

¹⁰ Kao C.-Y., Zhang Y.-Z., Bregente C.J.B., Kuo P.-Y., Chen P.K., Chao J.-Y., Duong T.T.T., Wang M.-C., Thuy T.T.D., Hidrosollo J.H., Tsai P.-F., Li Y.-C., Lin W.-H. A 24-year longitudinal study of *Klebsiella pneumoniae* isolated from patients with bacteraemia and urinary tract infections reveals the association between capsular serotypes, antibiotic resistance, and virulence gene distribution. In: Epidemiology and Infection. 2023, vol. 151, pp. 1-10. doi: 10.1017/S0950268823001486. Disponibil la: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37675569/> (consultat 28.08.2024).

¹¹ Ballen V., Gabasa Y., Ratia C., Ortega R., Tejero M., Soto S. Antibiotic Resistance and Virulence Profiles of *Klebsiella pneumoniae* Strains Isolated From Different Clinical Sources. In: Frontiers in Cellular and Infection Microbiology. 2021, vol. 11, pp. 1-15. doi: 10.3389/fcimb.2021.738223. Disponibil la: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34540722/> (consultat 28.08.2024).

Într-o revizuire sistematică efectuată în Etiopia, care acoperă perioada 2009–2019 au fost analizate 35 de studii privind stabilitatea tulpinilor de *Klebsiella pneumoniae* la diferite antibiotice. Rezultatele au arătat că cea mai mare rezistență a fost înregistrată la ampicilină și amoxicilină-clavulanat, ceea ce nu este surprinzător, având în vedere utilizarea lor pe scară largă și rezistența rezultată. În schimb, tulpinile au prezentat o rezistență semnificativ mai mică la antibiotice precum imipenem și meropenem, care sunt adesea utilizate ca medicamente de rezervă pentru tratarea infecțiilor grave cauzate de bacterii multirezistente.¹²

În condițiile unei rezistențe crescânde la un spectru larg de antibiotice, inclusiv carbapeneme și cefalosporine, tratamentul infecțiilor cauzate de acest patogen devine din ce în ce mai dificil. Pentru a preveni răspândirea tulpinilor rezistente de *Klebsiella pneumoniae*, este necesar, în primul rând, să se studieze în mod regulat sensibilitatea acestor tulpini la diferite antibiotice. Acest lucru va permite identificarea la timp a schimbărilor în rezistență și adaptarea schemelor de tratament pentru a atinge eficiența maximă. De asemenea, este important să se controleze strict utilizarea antibioticelor atât în practica clinică, cât și în agricultură, pentru a evita utilizarea necontrolată, ceea ce contribuie la dezvoltarea rezistenței bacteriene. Măsurile stricte de control al infecțiilor, cum ar fi igiena mâinilor, utilizarea echipamentului individual de protecție și izolarea pacienților cu tulpini multirezistente, trebuie implementate și menținute în instituțiile medicale. În plus, este important să se desfășoare programe educaționale pentru personalul medical și publicul care vizează utilizarea rațională a antibioticelor și prevenirea infecțiilor. În cele din urmă, este necesar să se continue cercetările privind dezvoltarea de noi medicamente antibacteriene și studiul mecanismelor de acțiune, care vor face posibilă combaterea mai operativă a tulpinilor rezistente de *Klebsiella pneumoniae*. Doar prin eforturi coordonate se poate spera la o luptă eficientă împotriva acestei amenințări grave pentru sănătatea publică.¹³

---

¹² Gebremeskel L., Teklu T., Kasahun G.G., Tuem K.B. Antimicrobial resistance pattern of *Klebsiella* isolated from various clinical samples in Ethiopia: a systematic review and meta-analysis. In: BMC Infectious Diseases. 2023, vol. 23, no. 643. doi: 10.1186/s12879-023-08383-y. Disponibil la: <https://bmcinfctdis.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12879-023-08633-x> (consultat 28.08.2024).

¹³ Huy T. X. N. Overcoming *Klebsiella pneumoniae* antibiotic resistance: new insights into mechanisms and drug discovery. In: Beni-Suef University Journal of Basic and Applied Sciences. 2024, no. 13. Disponibil la: <https://bjbas.springeropen.com/articles/10.1186/s43088-024-00470-4> (consultat 28.08.2024).

**UNELE ASPECTE DE UTILIZARE A TEHNOLOGIILOR METAGENOMICE:
DIAGNOSTICUL INFECȚIILOR ȘI SUPRAVEGHEREA REZISTENȚEI
LA ANTIMICROBIENE**

Some aspects of using metagenomic technologies: infection diagnosis and antimicrobial resistance surveillance

CZU: 615.33.015.8:579.25

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761721>

Livia ȚAPU

Student doctorand, cercetător științific, Catedra de medicină socială și management „Nicolae Testemițanu”, USMF „Nicolae Testemițanu”, Chișinău, Republica Moldova;
Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Chișinău, Republica Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4424-3501>

E-mail: livia.tapu@ansp.gov.md

Svetlana COLAC

Student doctorandă, cercetător științific stagiar,
Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Republica Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4505-9948>

E-mail: colac.svetlana@ansp.gov.md

Maria ANTON

Student doctorand, cercetător științific stagiar,
Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Republica Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4804-7137>,

E-mail: maria.bivol9@gmail.com

Marina LUPU

Doctor în științe medicale, cercetător științific superior,
Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Republica Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1161-633X>

E-mail: marinalupu17@gmail.com

Olga BURDUNIUC

Doctor habilitat în științe medicale, conferențiar cercetător, șef direcție, cercetător științific
coordonator, Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Republica Moldova;
Disciplina de microbiologie și imunologie, USMF „Nicolae Testemițanu”,
Republica Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6944-0800>

E-mail: olga.burduniuc@ansp.gov.md

Victoria BUCOV

Doctor habilitat în științe medicale, profesor cercetător, Șef laborator științific,
Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Republica Moldova.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1042-5947>

E-mail: v.e.bucova@gmail.com

Summary. Antimicrobial resistance (AMR) is an escalating global thread. The prevalence of antibiotic-resistant bacteria (ARB) and antibiotic resistance genes (ARGs) poses a major public health challenge. Advances in molecular biology, metagenomic sequencing, are essential for identifying ARG diversity and uncovering factors contributing to AMR. This study reviews over 135 recent articles on AMR and metagenomic technology from PubMed, published last five years. While culture methods identify ARBs, metagenomic profiling detects ARGs within and outside bacterial genomes. Whole Genome Sequencing provides insights into resistance and virulence, but metagenomics allows comprehensive analysis of microbial communities. Metagenomic sequencing is increasingly used for AMR surveillance and diagnostics, offering detailed microbial insights and improving pathogen detection in clinical and environmental samples.

Key words: antimicrobial resistance, metagenomics, sequencing

Rezistența la antimicrobiene (RAM) este o amenințare din ce în ce mai mare pentru sănătatea umană, animală și de mediu, care a fost în mare parte determinată de utilizarea excesivă a antimicrobienelelor.¹

Prevalența bacteriilor rezistente la antibiotice (BRA) și a genelor de rezistență la antibiotice (GRA) transferate vertical sau orizontal în microbiom devine o problemă majoră de sănătate publică.² Diseminarea BRA și GRA în cadrul uman (orașe și spitale) și în mediu (stații de tratare a apelor uzate) poate duce la acumularea acestora în apă, sol și aer.³ Provoacarea în supravegherea RAM a condus la dezvoltarea de noi tehnologii de biologie moleculară (secvențierea metagenomică) pentru identificarea diversității de GRA, complexitatea transferului lor și factorii care contribuie la dezvoltarea RAM.⁴

¹ Cave R, Cole J, Mkrtychyan HV. Surveillance and prevalence of antimicrobial resistant bacteria from public settings within urban built environments: Challenges and opportunities for hygiene and infection control. *Environ Int.* 2021 Dec;157:106836. doi: 10.1016/j.envint.2021.106836. Epub 2021 Aug 31. PMID: 34479136; PMCID: PMC8443212.

² Lal Gupta C, Kumar Tiwari R, Cytryn E. Platforms for elucidating antibiotic resistance in single genomes and complex metagenomes. *Environ Int.* 2020 May;138:105667. doi: 10.1016/j.envint.2020.105667. Epub 2020 Mar 29. PMID: 32234679; Zhuang M, Achmon Y, Cao Y, Liang X, Chen L, Wang H, Siame BA, Leung KY. Distribution of antibiotic resistance genes in the environment. *Environ Pollut.* 2021 Sep 15;285:117402. doi: 10.1016/j.envpol.2021.117402. Epub 2021 May 19. PMID: 34051569; Crits-Christoph A, Hollowell HA, Koutouvalis K, Suez J. Good microbes, bad genes? The dissemination of antimicrobial resistance in the human microbiome. *Gut Microbes.* 2022 Jan-Dec;14(1):2055944. doi: 10.1080/19490976.2022.2055944. PMID: 35332832; PMCID: PMC8959533.

³ Nguyen AQ, Vu HP, Nguyen LN, Wang Q, Djordjevic SP, Donner E, Yin H, Nghiem LD. Monitoring antibiotic resistance genes in wastewater treatment: Current strategies and future challenges. *Sci Total Environ.* 2021 Aug 20;783:146964. doi: 10.1016/j.scitotenv.2021.146964. Epub 2021 Apr 7. PMID: 33866168.

⁴ de Abreu VAC, Perdigo J, Almeida S. Metagenomic Approaches to Analyze Antimicrobial Resistance: An Overview. *Front Genet.* 2021 Jan 18;11:575592. doi: 10.3389/fgene.2020.575592.

Prezenta cercetare include un studiu descriptiv privind caracteristica generală a surselor bibliografice pe tema RAM. Reviul narativ a fost efectuat prin selectarea informațiilor esențiale, folosind articole full-text de pe site-ul PubMed. Au fost analizate peste 135 articolele de tip reviu narativ, reviu sistematic și metaanaliză, publicate recent între anii 2019 și 2024, cu referire la rezistența la antimicrobiene și tehnologia metagenomică pentru analiza probelor umane. Articolul a fost realizat în cadrul subprogramului de cercetare Supravegherea rezistenței la antimicrobiene prin utilizarea tehnologiei de secvențiere metagenomică, codul 130103, din cadrul Programului instituțional de cercetare al Agenției Naționale pentru Sănătate Publică.

Procedeele actuale de identificare a bacteriilor rezistente la antibiotice includ metodologia bacteriologică bazată pe izolarea culturii, însă unii determinanți ai rezistenței, ADN-ul liber al genelor de rezistență, se află în afara genomului bacterian și poate fi transferat la expunerea la antibiotice.⁵

Abordările metagenomice de profilare a rezistenței la antimicrobiene oferă mai multe avantaje. Aceste metodologii sporesc probabilitatea de detectare a genelor de rezistență în interiorul și în afara genomului bacterian și de a identifica noi gene de rezistență.

Perfecționările recente ale tehnologiilor de secvențiere rapide și accesibile de ultima generație, împreună cu platformele bioinformatiche sofisticate au potențialul de a revoluționa metode de diagnostic și supravegherea microbială. Cu toate acestea, diferitele platforme pot varia semnificativ și, prin urmare, este esențială alegerea instrumentelor care sunt cele mai potrivite pentru analiza specifică efectuată.

Secvențierea întregului genom oferă cea mai înaltă rezoluție pentru identificarea speciilor bazată pe genom și poate oferi o perspectivă privind rezistența antimicrobială și potențialul de virulență al unui singur izolat (de origine umană sau din mediu) în timpul procesului de testare și poate identifica elementele genetice responsabile de RAM.⁶

Cu toate acestea, un dezavantaj principal al acestei tehnici este că oferă doar informații despre un izolat bacterian și este dificil de utilizat pentru analiza comunității.⁷

Metagenomica permite obținerea unor informații genomice detaliate și o identificare mai precisă a speciilor microbiene decât PCR, prin secvențierea tuturor genomilor microbiali dintr-o probă. Secvențierea metagenomică permite analiza segmentelor de ADN de la mai multe microorganisme dintr-o comunitate concomitent, fie folosind o abordare bazată pe amplicon, fie shotgun. Această abordare este utilă, deoarece permite accesul la datele ge-

---

PMID: 33537056; PMCID: PMC7848172; Waskito LA, Rezkitha YAA, Vilaichone RK, Wibawa IDN, Mustika S, Sugihartono T, Miftahussurur M. Antimicrobial Resistance Profile by Metagenomic and Metatranscriptomic Approach in Clinical Practice: Opportunity and Challenge. *Antibiotics* (Basel). 2022 May 13;11(5):654. doi: 10.3390/antibiotics11050654. PMID: 35625299; PMCID: PMC9137939.

⁵ Nogueira T, Botelho A. Metagenomics and Other Omics Approaches to Bacterial Communities and Antimicrobial Resistance Assessment in Aquacultures. *Antibiotics* (Basel). 2021 Jun 28;10(7):787. doi: 10.3390/antibiotics10070787. PMID: 34203511; PMCID: PMC8300701.

⁶ Shi Y, Wang G, Lau HC, Yu J. Metagenomic Sequencing for Microbial DNA in Human Samples: Emerging Technological Advances. *Int J Mol Sci*. 2022 Feb 16;23(4):2181. doi: 10.3390/ijms23042181. PMID: 35216302; PMCID: PMC8877284.

⁷ Franklin AM, Brinkman NE, Jahne MA, Keely SP. Twenty-first century molecular methods for analyzing antimicrobial resistance in surface waters to support One Health assessments. *J Microbiol Methods*. 2021 May;184:106174. doi: 10.1016/j.mimet.2021.106174. Epub 2021 Mar 24. PMID: 33774111; PMCID: PMC8159016.

nomice dintr-o probă umană sau de mediu fără a fi necesară izolarea și cultivarea microorganismelor înainte de analiză.⁸ Secvențierea întregului genom și metagenomică a agenților patogeni rezistenți la antimicrobiene este din ce în ce mai utilizată pentru supravegherea rezistenței la antimicrobiene, în deosebi în țările cu venituri mari. Inovațiile în tehnologiile de secvențiere și analiza genomului promit să revoluționeze supravegherea și epidemiologia AMR; dar totuși, adoptarea de rutină a acestor tehnologii este o provocare, în special în țările cu venituri mici și medii.⁹ Pe lângă scopul de supraveghere a RAM, tehnologia metagenomică începe a fi utilizată tot mai des în scop diagnostic. Detectarea exactă a agenților patogeni este importantă în diagnosticul și tratamentul bolilor infecțioase.¹⁰

Cercetarea patologiilor umane constă în prelevarea probelor ne invazive prin colectarea de ex. maselor fecale sau urină și minim invaziv prin recoltarea de sânge sau lichid cefalorahidian. Caracteristicile microbiene sunt, de obicei, fie evaluate prin predicții din analiza sa metagenomică, fie chiar deduse doar din analiza filogenetică sau sunt concluzionate la modificările fiziologiei umane.¹¹

Astfel, din literatura studiată reiese, că metagenomica poate fi aplicată pentru probe umane precum: fluide biologice (LCR, sange, urină, spută), probe de țesut și tampoane.¹² Performanța secvențierii metagenomice de ultima generație este evaluată și comparată cu cea a testării culturii convenționale la pacienții cu sepsis. Astfel procentul de probe pozitive a fost semnificativ mai mare decât la pacienții la care s-au depistat prin metode bacteriologice bacterii Gram-negative sau Gram-pozitive.¹³

---

⁸ Purushothaman S, Meola M, Egli A. Combination of Whole Genome Sequencing and Metagenomics for Microbiological Diagnostics. *Int J Mol Sci.* 2022 Aug 30;23(17):9834. doi: 10.3390/ijms23179834. PMID: 36077231; PMCID: PMC9456280.

⁹ Wheeler NE, Price V, Cunningham-Oakes E, Tsang KK, Nunn JG, Midega JT, Anjum MF, Wade MJ, Feasey NA, Peacock SJ, Jauneikaite E, Baker KS; SEDRIC Genomics Surveillance Working Group. Innovations in genomic antimicrobial resistance surveillance. *Lancet Microbe.* 2023 Dec;4(12):e1063-e1070. doi: 10.1016/S2666-5247(23)00285-9. Epub 2023 Nov 14. PMID: 37977163.

¹⁰ Han SY. Clinical value of metagenomic next-generation sequencing in complicated infectious diseases. *Zhongguo Dang Dai Er Ke Za Zhi.* 2022 Feb 15;24(2):210-215. English, Chinese. doi: 10.7499/j.issn.1008-8830.2110064. PMID: 35209988; PMCID: PMC8884048; Liu Y, Ma Y. Clinical applications of metagenomics next-generation sequencing in infectious diseases. *J Zhejiang Univ Sci B.* 2024 May 17;25(6):471-484. doi: 10.1631/jzus.B2300029. PMID: 38910493; PMCID: PMC11199093.

¹¹ Kolmeder CA, de Vos WM. Roadmap to functional characterization of the human intestinal microbiota in its interaction with the host. *J Pharm Biomed Anal.* 2021 Feb 5;194:113751. doi: 10.1016/j.jpba.2020.113751. Epub 2020 Nov 22. PMID: 33328144.

¹² Gu W, Deng X, Lee M, Sucu YD, Arevalo S, Stryke D, Federman S, Gopez A, Reyes K, Zorn K, Sample H, Yu G, Ishpuniani G, Briggs B, Chow ED, Berger A, Wilson MR, Wang C, Hsu E, Miller S, DeRisi JL, Chiu CY. Rapid pathogen detection by metagenomic next-generation sequencing of infected body fluids. *Nat Med.* 2021 Jan;27(1):115-124. doi: 10.1038/s41591-020-1105-z. Epub 2020 Nov 9. PMID: 33169017; PMCID: PMC9020267; Han D, Li R, Shi J, Tan P, Zhang R, Li J. Liquid biopsy for infectious diseases: a focus on microbial cell-free DNA sequencing. *Theranostics.* 2020 Apr 7;10(12):5501-5513. doi: 10.7150/thno.45554. PMID: 32373224; PMCID: PMC7196304.

¹³ Chien JY, Yu CJ, Hsueh PR. Utility of Metagenomic Next-Generation Sequencing for Etiological Diagnosis of Patients with Sepsis in Intensive Care Units. *Microbiol Spectr.* 2022 Aug 31;10(4):e0074622. doi: 10.1128/spectrum.00746-22. Epub 2022 Jul 21. PMID: 35861525; PMCID: PMC9430677.

De menționat, că comparativ cu sângele, plasma este mai potrivită pentru detectarea infecțiilor de fluxul sanguin folosind metode de secvențiere și este mai puțin afectată de ADN-ul gazdei.¹⁴

Secvențierea metagenomică de ultima generație schimbă și modalitatea de diagnostic al infecțiilor tractului respirator inferior. Tehnica permite obținerea rapidă și eficientă a informațiilor despre ADN din probele de testare, se poate de analizat agenții patogeni și se poate ghida diagnosticul și tratamentul clinic a acestor infecții. Testele molecular biologice actuale pentru diagnosticalele infecțiilor de tractul respirator inferior sunt de obicei specifice agentului patogen, în schimb, tehnologia metagenomică poate oferi o imagine cuprinzătoare a tuturor patogenilor dintr-o probă.¹⁵

Există evidențe despre studiul urobiomului prin tehnologia metagenomică, descoperirile recente arată că tractul urinar sănătos conține o mulțime de microorganisme, creând un microbiom urinar, iar cercetările ulterioare privind diferențele dintre microbiomul sănătos și cel bolnav și efectul microbiomului urinar asupra sănătății generale vor fi importante în dezvoltarea unei înțelegeri cuprinzătoare a microbiomului urinar și a relației sale cu corpul uman.¹⁶

Unul din cele mai studiate microbiomuri umane este microbiomul intestinal. Mai multe cercetări recente au aplicat și au combinat diferite tehnologii metagenomice pentru a avansa înțelegerea tractului intestinal uman în stare de sănătate și patologie.

Există de asemenea studii care arată corelația dintre microbiomul intestinal și metaboliții din sânge, demonstrând astfel importanța microbiomului în starea de sănătate umană.¹⁷

Secvențierea metagenomică a început să câștige popularitate ca metodă pentru analiza microbiomului uman, având aplicații importante în diagnosticarea bolilor infecțioase și controlul acestora. Tehnologiile de secvențiere metagenomică permit examinarea comunităților microbiene până la nivelul tulpinilor individuale, facilitează analiza unui număr mare din diverse tipuri de probe, atât din materialele biologice umane, cât și din mediu, oferind informații clinice valoroase despre corelația dintre microbiom și patologie.

---

¹⁴ Yu J, Zhang L, Gao D, Wang J, Li Y, Sun N. Comparison of metagenomic next-generation sequencing and blood culture for diagnosis of bloodstream infections. *Front Cell Infect Microbiol.* 2024 Jan 24;14:1338861. doi: 10.3389/fcimb.2024.1338861. PMID: 38328669; PMCID: PMC10847245.

¹⁵ Diao Z, Han D, Zhang R, Li J. Metagenomics next-generation sequencing tests take the stage in the diagnosis of lower respiratory tract infections. *J Adv Res.* 2021 Sep 29;38:201-212. doi: 10.1016/j.jare.2021.09.012. PMID: 35572406; PMCID: PMC9091713.

¹⁶ Shoemaker R, Kim J. Urobiome: An outlook on the metagenome of urological diseases. *Investig Clin Urol.* 2021 Nov;62(6):611-622. doi: 10.4111/icu.20210312. PMID: 34729961; PMCID: PMC8566783.

¹⁷ Liu X, Tong X, Zou Y, Lin X, Zhao H, Tian L, Jie Z, Wang Q, Zhang Z, Lu H, Xiao L, Qiu X, Zi J, Wang R, Xu X, Yang H, Wang J, Zong Y, Liu W, Hou Y, Zhu S, Jia H, Zhang T. Mendelian randomization analyses support causal relationships between blood metabolites and the gut microbiome. *Nat Genet.* 2022 Jan;54(1):52-61. doi: 10.1038/s41588-021-00968-y. Epub 2022 Jan 3. PMID: 34980918.

ETAPELE EVALUĂRII A CUNOȘTIINȚELOR, ATITUDINILOR ȘI PRACTICILOR POPULAȚIEI GENERALE PRIVIND REZISTENȚA LA ANTIMICROBIENE ÎN ȚĂRILE CU VENITURI MICI ȘI MEDII DIN EUROPA

Steps to assessment of population knowledge, attitudes and practices on antimicrobial resistance in low- and middle-income countries in europe

CZU: 615.33.015.8:338(4)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761666>

Oana-Simina IACONI

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3139-7004>

E-mail: oanasimina.iaconi@usmf.md

Alina FERDOHLEB

Doctor în științe medicale, conf. univ., USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova
coordonator național al proiectului multilateral „PhageLand”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1344-5466>

E-mail: alina.ferdohleb@usmf.md

Elena CIOBANU

Doctor în științe medicale, conf.univ., USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8969-922X>

E-mail: elena.ciobanu@usmf.md

Cătălina CROITORU

Doctor în științe medicale, conf.univ., USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7411-2393>

E-mail: catalina.croitoru@usmf.md

Greta BĂLAN

Dr. hab. în științe medicale, conf. univ., USMF „Nicolae Testemițanu”,
Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3704-3584>

E-mail: greta.balan@usmf.md

Livia ȚAPU

Doctorand, USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4424-3501>

E-mail: livia.tapu@ansp.gov.md

Larisa SPINEI

Prof. univ., USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5370-9801>

E-mail: larisa.spinei@usmf.md

Mihail TODIRAȘ

Dr. hab. în științe medicale, USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9373-4753>

E-mail: mihail.todiras@usmf.md

Summary. Antimicrobial resistance is a major public health problem affecting all social classes globally. However, low- and middle-income countries are the most affected, due to the high incidence and prevalence of antimicrobial resistance and the exorbitant cost of treating cases, of course, relative to the income of the population. Studies have shown that one of the determinants of the epidemiologic indices is the low level of literacy of the population on this medical phenomenon that determines the health-related quality of life. Because there were no conclusive data on the level of knowledge of the general population in the Republic of Moldova, the national team of the multilateral transnational project „Phage treatment and wetland technology as intervention strategy to prevent dissemination of antibiotic resistance in insurface waters” (PhageLand) developed the „Questionnaire for the assessment of knowledge, attitudes and practices of the population on antimicrobial resistance in low and middle income countries in Europe”. This article describes the methodology applied to develop the questionnaire.

Key words: antimicrobial resistance, public health, health-related quality of life, KAP questionnaire, low and middle income countries.

În urmă cu 96 de ani, în Scoția, Alexander Fleming făcea descoperirea secolului XX, medicamentul care va revoluționa medicina și sistemul medical la nivel mondial – penicilina¹. Pe parcursul următoarelor 6 decenii au fost descoperite și sintetizate o multitudine de antimicrobiene care au salvat milioane de vieți în întreaga lume². Pentru că la început se cunoșteau puține despre bacterii și evoluția acestora, deja în 1947 a fost înregistrat primul eșec terapeutic cauzat de o bacterie rezistentă la peniciline. Treptat, rezistența la antimicrobiene a devenit un fenomen omniprezent care a pus în dificultate sistemele medicale și economia mondială, afectând calitatea vieții populației legate de sănătate³. Studii internaționale și naționale au demonstrat că rezistența la antimicrobiene este o problemă acută pentru țările cu venituri mici și medii, bugetul cărora suferă pierderi enorme din cauza costurilor suplimentare de management a unui caz medical cauzat sau complicat de o infecție cu bacterii rezistente la antimicrobiene de ultimă generație⁴.

Organizația Mondială a Sănătății a decretat rezistența la antimicrobiene ca o problemă majoră de sănătate publică, deși poate fi ușor mutată în categoria fenomenelor cu eticheta de „pandemie globală”, având în vedere că în următoarele 2 decenii va provoca anual decesul a 5 milioane de pacienți la nivel global, ceea ce este egal cu 14,2% din numărul total de decese cauzate de HIV/SIDA în 7 ani sau 2,5% din numărul total de decese cauzate de

¹ Aminov R. I. (2010). A brief history of the antibiotic era: lessons learned and challenges for the future. *Frontiers in microbiology*, 1, 134. <https://doi.org/10.3389/fmicb.2010.00134>

² Hutchings, M. I., Truman, A. W., & Wilkinson, B. (2019). Antibiotics: past, present and future. *Current opinion in microbiology*, 51, 72–80. <https://doi.org/10.1016/j.mib.2019.10.008>

³ Ferdohleb A., Ciobanu E., Croitoru, C., Spinei, L., Raevschi, E. et al., Rezistența la antimicrobiene: amenințare globală pentru Sănătatea Publică. În: Print-Caro. Chișinău, 2023, 144 p.

⁴ Ferdohleb A., Iaconi O-S, Balan G., Galben L., Dziewit L., Borrego M. C. Public Health problem of resistant bacteria in low and middle in-come countries, following the example of Moldova. In: *One Health and Risk Management*. 2023; (5), pp. 36-42.

pesta bubonică în pandemia din 1346–1353⁵. De-a lungul anilor, cercetătorii și instituțiile internaționale ce supraveghează sănătatea publică s-au axat pe cercetarea factorilor bacterieni ce induc apariția rezistenței la antimicrobiene (RAM): mutații, interacțiuni inter și intra-gen, însă unele studii au demonstrat că acest fenomen nu depinde doar de microorganism, ci și de mediu, dar mai ales de pacient și societate. Collignon P. et al. s-au expus în lucrările lor asupra faptului că una din cauzele majore ale indicilor epidemiologici ridicați pentru RAM este de fapt nivelul scăzut de educație a populației generale cu privire la acest fenomen medical⁶. Cercetătorii care au studiat aceste aspecte au evidențiat că popoarele din țările cu venituri mici și medii prezintă un risc cu cel puțin 10% mai crescut de repercusiuni fatale ale RAM, cheltuieli majorate chiar și cu 300% și un nivel extrem de scăzut de cunoștințe veridice și bune practici pentru consumul de antibiotice, comparativ cu țările dezvoltate⁷.

Pe parcursul ultimului deceniu, cu suportul Centrului European pentru Controlul Bolilor (ECDC) au fost elaborate chestionare complexe care pot evalua gradul de cunoștințe, atitudini și practici a diverselor clase sociale, aplicate atât la nivel global cât și la nivel național de către diverse țări⁸. Gualano MR et al., Hawkins O et al. și Naing S. et al. sunt doar câțiva din cercetătorii care au realizat un sondaj la nivel global privind cunoștințele, atitudinile și practicile publicului larg privind antibioretistența. Alți autori au realizat studii locale și naționale în țări cu venituri mici precum Cambogia, India, Tanzania, China etc.⁹

⁵ Cassini, A., Högberg, L. D., Plachouras, D., Quattrocchi, A., Hoxha, A., Simonsen, G. S., Colomb-Cotinat, M., Kretzschmar, M. E., Devleeschauwer, B., Cecchini, M., Ouakrim, D. A., Oliveira, T. C., Struelens, M. J., Suetens, C., Monnet, D. L., & Burden of AMR Collaborative Group (2019). Attributable deaths and disability-adjusted life-years caused by infections with antibiotic-resistant bacteria in the EU and the European Economic Area in 2015: a population-level modelling analysis. *The Lancet. Infectious diseases*, 19(1), 56–66; Sampath, S., Khedr, A., Qamar, S., Tekin, A., Singh, R., Green, R., & Kashyap, R. (2021). Pandemics Throughout the History. *Cureus*, 13(9), e18136.

⁶ Collignon, P., Beggs, J. J., Walsh, T. R., Gandra, S., & Laxminarayan, R. (2018). Anthropological and socioeconomic factors contributing to global antimicrobial resistance: a univariate and multivariable analysis. *The Lancet. Planetary health*, 2(9), e398–e405.

⁷ Sulis, G., Sayood, S., & Gandra, S. (2022). Antimicrobial resistance in low- and middle-income countries: current status and future directions. *Expert review of anti-infective therapy*, 20(2), 147–160. <https://doi.org/10.1080/14787210.2021.1951705>; Antimicrobial Resistance Collaborators (2022). Global burden of bacterial antimicrobial resistance in 2019: a systematic analysis. *Lancet (London, England)*, 399(10325), 629–655. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)02724-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)02724-0)

⁸ European Center for Disease Prevention and Control. Survey of healthcare workers' knowledge, attitudes and behaviours on antibiotics, antibiotics use in the UE/EEA. Stockholm. 2019 doi:10.2900.099807 <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/survey-of-healthcare-workers-knowledge-attitudes-behaviours-on-antibiotics.pdf>

⁹ Gualano MR, Gili R, Scaioli G, et al. General population's knowledge and attitudes about antibiotics: A systematic review and metaanalysis. *Pharmacoepidemiol Drug Saf* 2015; 24:2-10; Hawkins O, Scott AM, Montgomery A, et al. Comparing public attitudes, knowledge, beliefs and behaviours towards antibiotics and antimicrobial resistance in Australia, United Kingdom, and Sweden (2010-2021): A systematic review, meta-analysis, and comparative policy analysis. *PLoS One*. 2022;17(1):e0261917. doi:10.1371/journal.pone.0261917; Naing S, van Wijk M, Vila J, Ball-esté-Delpierre C. Understanding Antimicrobial Resistance from the Perspective of Public Policy: A Multinational Knowledge, Attitude, and Perception Survey to Determine Global Awareness. *Antibiotics*. 2021; 10(12):1486. doi:10.3390/antibiotics10121486; Lim JM, Chhoun P, Tuot S, et al. Public knowledge, attitudes and practices surrounding antibiotic use and resistance in Cambodia. *JAC Antimicrob Resist*. 2021;3(1):dlaa115. doi:10.1093/jacamr/dlaa115; Khelgi A, Huchchannavar

Totuși, niciun studiu nu a reflectat situația în țările cu venituri mici și medii din spațiul european, iar chestionarul diseminat de ECDC nu reflectă specificul societății și legislației Republicii Moldova – țară cu venituri medii conform datelor Băncii Mondiale¹⁰.

Astfel, echipa națională a proiectului multilateral, transnațional „Phage treatment and wetland technology as intervention strategy to prevent dissemination of antibiotic resistance in surface waters (PhageLand)” a elaborat „Chestionarul de evaluare a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor populației privind rezistența la antimicrobiene în țările cu venituri mici și medii din Europa”, conform principiilor CAP (Cunoștințe, Atitudini și Practici) care să reprezinte fidel realitatea privind nivelul de educație al populației generale (fără studii medicale) privind antimicrobienele, rezistența la antimicrobiene și alte subiecte conexe. Aici descriem metodologia aplicată.

Pentru a elabora acest instrument de colectare a datelor în domeniul sănătății publice, autorii au urmat câteva etape ce reprezintă în sine metodologia aplicată pentru întocmirea chestionarului. Astfel, în procesul de lucru s-au evidențiat 8 pași: (a) Cercetarea literaturii de specialitate la subiectul abordat; (b) Selectarea și analiza chestionarelor naționale și internaționale existente pe această temă; (c) Elaborarea și adaptarea itemilor; (d) Obținerea avizului pozitiv din partea comitetelor de etică a instituției (Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” și Ministerul Sănătății al RM); (e) Realizarea unui studiu-pilot cu aplicarea chestionarului aprobat; (f) Modificarea și ajustarea itemilor după studiul pilot; (g) Testarea validității interne a chestionarului; (h) Analiza propunerilor respondenților cu privire la unii itemi, care, în opinia lor, au fost dificili sau confuzi. Reformularea și ajustarea acestor itemi pentru obținerea variantei finale a produsului. La prima etapă de lucru, autorii au lucrat cu peste 2700 de publicații din diverse baze de date pentru a evidenția spre final 14 articole care să constituie baza științifică ce confirmă necesitatea instrumentului la nivel național. Rezultatele acestei cercetări au fost încheiate într-un studiu de analiză narativă, care descrie pe lung metodologia aplicată și analizează rezultatele obținute. Trebuie menționat că etapele I și II ale studiului descris în această lucrare s-au desfășurat concomitent. Astfel, echipa a analizat nu doar relevanța datelor obținute după aplicarea diverselor chestionare CAP, dar și conținutul acestora. Astfel, instrumentul pregătit de echipa proiectului PhageLand a fost realizat după analiza detaliată a chestionarelor similare aplicate în state precum: Palestina, Camerun, Nepal, China, India și Tanzania etc. – toate fiind țări cu venituri mici și medii din diverse regiuni geografice și cu niveluri distincte de alfabetizare a populației¹¹.

R, Mathew MM, Anan dam S. Knowledge, attitude and practice regarding antibiotic use and antimicrobial resistance among the rural public in Mangaluru, India. *Journal of Preventive Epidemiology*. doi:10.34172/jpe.2022.26162; Sindato C, Mboera LEG, Katala BZ, et al. Knowledge, attitudes and practices regarding antimicrobial use and resistance among communities of Ilala, Kilosa and Kibaha districts of Tanzania. *Antimicrob Resist Infect Control*. 2020;9(1):194. doi:10.1186/s13756-020-00862-y; Yu Wang, Fuyu Guo, Jia Weib, Yu Zhang, Zechen Liu, Yangmu Huang. Knowledge, attitudes and practices in relation to antimicrobial resistance amongst Chinese public health undergraduates. *Journal of Global Antimicrobial Resistance*. 2020, 23: 9-15. DOI: 10.1016/j.jgar.2020.07.023

¹⁰ The World Bank in Moldova: Development news, research ..., available at <https://www.world-bank.org/en/country/moldova/overview>, accesat la 19 august 2024

¹¹ Țapu, L., Ferdohleb A., Spinei L., Borrego C. Knowledge, Attitudes and Practices Regarding Antimicrobial Resistance in Low- And Middle-Income Countries: Narrative Synthesis. Special edition 2024; supliment 1, pp. 47-53; Zyoud, S. H., Abu Taha, A., Araj, K. F., Abahri, I. A., Sawalha, A. F., Sweileh, W. M., Awang, R., & Al-Jabi, S. W. (2015). Parental knowledge, attitudes and practices

După examinarea instrumentelor utilizate pe mapamond, evidențierea punctelor forte și slabe ale fiecăruia și luarea deciziei asupra blocurilor de date relevante pentru Republica Moldova, studiul a trecut la etapa a III-a: Elaborarea și adaptarea itemilor. La această etapă au fost aprobate structura și întrebările la care să răspundă persoanele intervievate. Chestionarul cuprinde 56 de întrebări grupate în 4 capitole, care să ofere date despre *Consumul de antibiotice, Practici în utilizarea antimicrobienele, Atitudinile respondenților cu privire la fenomenul de rezistență la antibiotice* și un capitol suplimentar în care respondenții să acorde informații generale despre sine (*gen, vârstă, loc de trai, statut civil, domeniu de activitate și statut socio-economic*). Capitolul „Consumul de antibiotice” a cuprins 8 întrebări principale și altele 3 secundare (dependente de răspunsul la întrebările precedente), care s-au axat pe analiza practicilor recente ale persoanelor intervievate privind antimicrobienele, unele întrebări sunt prezentate în tabelul 1 (însoțite de scara metodologică CAP pentru a arăta care compartiment este evaluat prin întrebarea adresată).

Tabelul 1. Exemple de întrebări incluse în capitolul 1 al Chestionarului.

Nr./cr.	Întrebări	Răspunsuri	Scala metodologică CAP
1.1.	Ați urmat vreodată tratament cu antibiotice ?	da nu nu știu	P
1.1.1.	Dacă „DA”. În ultimele 12 luni de câte ori ați urmat tratament cu antibiotice?	o data/an 2-4 ori/an mai mult de 5 ori/an	P
1.2.	În ultimele 12 luni, de câte ori membrii familiei Dvs. au urmat tratament cu antibiotice?	nici o data o data/an 2-4 ori/an mai mult de 5 ori/an	P
1.3.	A fost făcut un test de însămânțare pentru a determina bacteriile care v-au provocat boala (înainte sau în perioada tratamentului cu antibiotice)?	da nu nu știu	P
1.4.	Cu toate că ați știut cum trebuie de administrat antibioticul, medicul v-a oferit informații despre utilizarea acestuia?	da nu refuz să răspund	P
1.5.	Dvs. ați avut experiența să procurați antibiotice de la farmacie fără recomandarea medicului?	da nu refuz să răspund	P
1.5.1.	Dacă „DA”, ați avut experiența să procurați antibiotice de la farmacie fără rețetă?	da nu refuz să răspund	P

Notă: C – cunoștințe, A – atitudini, P – practici

regarding antibiotic use for acute upper respiratory tract infections in children: a cross-sectional study in Palestine. BMC pediatrics, 15, 176; Elong Ekambi, G. A., Okalla Ebongue, C., Penda, I. C., Nnanga Nga, E., Mpondo Mpondo, E., & Eboumbou Moukoko, C. E. (2019). Knowledge, practices and attitudes on antibiotics use in Cameroon: Self-medication and prescription survey among children, adolescents and adults in private pharmacies. PloS one, 14(2), e0212875; Rijal, K. R., Banjara, M. R., Dhungel, B., Kafle, S., Gautam, K., Ghimire, B., Ghimire, P., Dhungel, S., Adhikari, N., Shrestha, U. T., Sunuwar, D. R., Adhikari, B., & Ghimire, P. (2021). Use of antimicrobials and antimicrobial resistance in Nepal: a nationwide survey. Scientific reports, 11(1), 11554.

Întrebările incluse în capitolul 2 al chestionarului a fost divizat în 4 blocuri și au presupus colectarea datelor cu privire la cunoștințele, practicile și atitudinile cetățenilor cu privire la următoarele subiecte: *Accesibilitatea antibioticelor, Utilizarea antimicrobieneleor, Efectele adverse și rezistența la antibiotice* și, nu în ultimul rând, *Relațiile medic-pacient* (ce se formează în raport cu subiectul RAM). La acest segment, respondenții au fost rugați să își exprime acordul /dezacordul cu privire la afirmațiile expuse, un total de 37 întrebări (unele exemple de întrebări sunt expuse în figura 1).

În capitolul 3, respondenților li s-a propus autoevaluarea atitudinilor cu privire la fenomenul de antibioretistență, utilizând o scară de 5 puncte, unde 1 reprezintă un nivel scăzut de complianță, iar 5 – unul ridicat, prin răspunsul la 8 întrebări.

2. Practici în utilizarea antibioticelor				
2.1. Accesibilitatea antibioticelor				
Vă rog să confirmați declarațiile	Acord	Parțial de acord	Dezacord	Scala metodologică CAP
2.1.1. Antibioticele rămase după tratament pot fi păstrate pentru utilizarea ulterioară sau pentru a le oferi altor persoane?				C
2.1.2. Antibioticele rămase după tratament trebuie returnate la farmacie?				C
2.1.3. Antibioticele trebuie procurate în farmacia doar cu rețetă?				C
2.1.4. Este o practică bună procurarea antibioticelor online, pentru că vă scutește de vizită la medic?				P
2.1.5. Este o practică bună împrumutarea sau primirea antibioticelor de la rude /cunoscuți, pentru că vă scutește de vizită la medic?				P

2.2. Utilizarea antibioticelor				
Vă rog să confirmați declarațiile	Acord	Parțial de acord	Dezacord	Scala metodologică CAP
2.2.1. Antibioticele sunt eficiente împotriva bacteriilor?				C
2.2.2. Antibioticele sunt eficiente împotriva infecțiilor respiratorii sezoniere?				C
2.2.3. Antibioticele sunt eficiente împotriva infecțiilor micotice?				C
2.2.4. Antibioticele ajută la recuperarea mai rapidă în timpul răcelii?				C
2.2.5. Infecțiile bacteriene pot fi tratate fără antibiotice?				C
2.2.6. Administrarea antibioticelor este necesară pentru dăruirea în gât (din cauza răcelii sezoniere)?				C

2.3. Efectele adverse și rezistența la antibiotice				
Vă rog să confirmați declarațiile	Acord	Parțial de acord	Dezacord	Scala metodologică CAP
2.3.1. Antibioticele provoacă deseori efecte negative asupra florei bacteriene a organismului?				C
2.3.2. Din momentul când starea pacientului s-a ameliorat (se simte „bine”), tratamentul cu antibiotice trebuie întrerupt imediat?				C
2.3.4. Cu cât sunt utilizate mai frecvent antibioticele, cu atât este mai mare riscul de creștere a rezistenței bacteriilor la antibiotice?				C
2.3.5. Bacteriile pot deveni rezistente la antibiotice?				C
2.3.6. Oamenii pot deveni rezistenți la antibiotice?				C

2.4. Relațiile pacient-medice				
Vă rog să confirmați declarațiile	Acord	Parțial de acord	Dezacord	Scala metodologică CAP
2.4.1. Înainte de a prescrie tratament cu antibiotice, medicul trebuie să examineze minuțios pacientul?				C
2.4.2. Medicul trebuie să prescrie antibiotice la solicitarea pacientului?				C
2.4.3. Înainte de consultația medicală, pacientul trebuie să cunoască că este necesară prescrierea antibioticelor în cazul lui de boală?				C
2.4.4. Pacientul trebuie să fie încrezut în decizia medicului de a prescrie antibiotice?				A
2.4.5. Medicul care nu prescrie antibiotice, atunci când pacientul consideră că este necesar, este considerat specialist „bun”?				A

Notă: C – cunoștințe, A – atitudini, P - practici

Figura 1. Conținutul capitolului 2 din Chestionarul elaborat

Acest instrument poate fi utilizat fără restricții de sex, vârstă, zonă geografică, etnie, apartenență religioasă etc. Acesta este aplicabil în țările cu venituri mici și medii din Europa. Acest fapt a permis obținerea avizului pozitiv din partea a două comitete de etică: 1) CNEESC al Ministerului Sănătății al Republicii Moldova (1245/26.01.2022) și 2) CEC al USMF „Nicolae Testemițanu” (7/09.01.2022). Avizarea chestionarului de către aceste organe regulatorii au permis trecerea la etapa V a procesului – aplicarea chestionarului pe un eșantion de 767 de persoane. Răspunsurile obținute (analiza cărora este subiectul altei publicații) au permis îmbunătățirea acestui instrument prin modificarea minoră a unor itemi după analiza propunerilor înaintate de respondenți și, validarea chestionarului în forma finală. Propunerile din partea indivizilor incluși în studiu au fost colectate sub formă de răspuns la următoarele întrebări: (1) Ce întrebări au fost confuze sau dificil de înțeles? (2) Ce întrebări au fost ușor de înțeles? Și (3) Vă rugăm să sugerați modalități de îmbunătățire a

acestui chestionar. Ca urmare a sugestiilor survenite de la subiecți, au fost modificate 4 itemi din capitolul „Cunoștințe” și anume: 1) Bacteriile rezistente la antibiotice pot fi transmise de la animale la oameni? 2) Bacteriile rezistente la antibiotice pot fi transmise de la om la om? 3) Contribuie călătorii la răspândirea bacteriilor rezistente la antibiotice? 4) Vaccinarea împotriva gripei sezoniere reduce rezistența la antibiotice?

Totodată, în secțiunea „practici”, au fost excluse 2 întrebări: 1) În ultimii 5 ani, a fost cineva din familia dumneavoastră tratat cu antibiotice? 2) Dacă „DA”, care a fost motivul? , iar o întrebare a fost reformulată: 1) Ați avut experiența obținerii de antibiotice de la farmacie fără recomandarea unui medic?. Compartimentul „Atitudini” nu a suferit modificări.

În ceea ce privește validarea chestionarului în cauză, trebuie menționat că a fost utilizat coeficientul Alfa Cronbach, aceeași metodologie aplicată anterior pentru un instrument statistic similar care are ca scop evaluarea cunoștințelor, atitudinilor și practicilor privind fenomenul de antibioerezistență în rândul medicilor, dezvoltat anterior de 3 membri ai echipei PhageLand din Republica Moldova¹². Pentru „Chestionarul de evaluare a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor populației privind rezistența la antimicrobiene în țările cu venituri mici și medii din Europa” au fost obținute următoarele valori ale coeficientului Cronbach: capitolul *Cunoștințe* – 0,73, capitolul *Atitudini* – 0,80, capitolul *Practici* – 0,79. Astfel, scorul mediu per instrument a fost – 0,87. Conform tabelului de conversie valoare-consistență, instrumentul a obținut calificativul „Bună”.

Complexitatea chestionarului, alimentată de lipsa unor obiecte de proprietate intelectuală cel puțin similare cu instrumentul elaborat, lipsa restricțiilor de aplicare pentru diverse pături sociale și posibilitatea de aplicare a chestionarului atât în persoană, cât și on-line prin intermediul instrumentului Google Forms cu respectarea anonimatului respondenților și respectarea regulilor etice privind obținerea consimțământului informat premergător anchetării au permis autorilor să obțină Certificatul de inovator cu nr. 5998 pentru inovația cu titlul „Metodă de evaluare a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor populației cu privire la rezistența la preparate antimicrobiene în țările din Europa cu venituri mici și medii”, înregistrată la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova, în data de 28 februarie 2023 (figura 2). Ulterior, acest chestionar a fost inclus în volumul „Instrumente de cercetare în Sănătatea Publică: (culegere de chestionare)” elaborat mai târziu de echipa PhageLand. Chestionarul a fost deja aplicat pe un eșantion reprezentativ, iar rezultatele preliminare obținute sunt prezentate în alte publicații care nu sunt subiectul acestui articol.

Echipa din Republica Moldova a proiectului multilateral PhageLand a dezvoltat acest instrument cu scopul de a contribui activ și semnificativ la îmbunătățirea calității datelor privind nivelul de alfabetizare al populației cu privire la rezistența la antimicrobiene. În perspectivă, credem că acest chestionar și informațiile colectate cu ajutorul său vor fi o dovadă statistică și științifică a necesității implementării campaniilor de informare, conștientizare și educare a populației din țările cu venituri mici și mijlocii, în speranța că indicii epidemi-

¹² Croitoru C, Ciobanu E, Ferdohleb A. Validarea chestionarului: Cunoștințe, Atitudini și Practici privind fenomenul de antibioerezistență la medici [Validation of questionnaire: Knowledge, Attitudes and Practices regarding the antibioeresistance phenomenon to doctors]. *Arta Medica*. 2022;84(3):4-15; Ferdohleb, Alina. Instrumente de cercetare în Sănătatea Publică: (culegere de chestionare) / Alina Ferdohleb, Cătălina Croitoru, Elena Ciobanu; Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova. Chișinău : [s. n.], 2023. 140 p. Bibliogr.: pp. 133-140.

ologici precum incidența, rata mortalității cauzate de RAM și indicatorii de incapacitate de muncă se vor reduce semnificativ în viitorul apropiat, printr-un efort comun al cercetătorilor științifici, comunității academice și instituțiilor guvernamentale.

Figura 2. Certificatul de Inovator obținut în baza instrumentului

PATIENTS OPINIONS ABOUT THE PLACEBO / NOCEBO EFFECT IN THE DOCTOR – PATIENT THERAPEUTIC RELATIONSHIP

Opinia pacienților despre efectul placebo / nocebo în relația terapeutică medic-pacient

UDC: 614.253:615.039

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761591>

Mariana CERNIȚANU

Dr. în psihologie, conf. univ., Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie

„Nicolae Testemițanu”, RM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6746-414X>,E-mail: mariana.cernitanu@usmf.md

Alina FERDOHLEB

Dr. în șt. med., conf. univ., Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie

„Nicolae Testemițanu”, RM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1344-5466>,E-mail: alina.ferdohleb@usmf.md

Rezumat. Medicina contemporană promovează ideea că modul în care medicul prescrie medicamentul este mult mai important decât medicamentul în sine, din motiv că complexitatea factorilor subiectivi ai relației terapeutice poate influența acțiunea medicamentului, perturbând efectul farmacodinamic al acestuia. În lucrare a fost aplicat chestionarul standardizat din 2 secțiuni: 1) opinii privind administrarea preparatelor placebo și 2) opinii despre rolul efectului placebo/nocebo al medicului în relația terapeutică. O treime din respondenți au perceput placebo ca o soluție pentru a obține rezultate terapeutice mai bune. Atitudinea pacienților față de administrarea medicamentului neutru în locul terapiei de bază a fost pozitivă în 78% de cazuri (în cazul când, consideră relația lor cu medicul drept una satisfăcătoare). Dar, 1/5 dintre pacienți au demonstrat o atitudine negativă față de preparatele placebo. Opiniile pacienților despre efectul placebo/nocebo în relația terapeutică pot influența și modela atât relația cu medicul, cât și tratamentul în sine.

Cuvinte-cheie: efect placebo; efect nocebo, relație terapeutică, medic-pacient.

The therapeutic relationship between the doctor and the patient is the established connection during the interactions between them in order to collaborate to solve the patient's health problems. The psychological component of the therapeutic relationship has an important role in increasing or decreasing the effectiveness of drug therapy. The placebo/nocebo effect in the therapeutic relationship must be highlighted by every health practitioner, because as the studies in the field report: "trust in the doctor is sometimes more valuable than the action of the medicine"¹. The therapeutic relationship is based on communication, and placebo or nocebo phenomena – as products of the patient's influence and suggestibility, have a well-defined place in the doctor-patient relationship. Through the given research we aimed to identify patients' views of the placebo/nocebo effect in the therapeutic relation-

¹ Chavarría, V., Vian, J., Pereira, C., Data-Franco, J., Fernandes, B.S., Berk, M., & Dodd, S. (2017). The Placebo and Nocebo Phenomena: Their Clinical Management and Impact on Treatment Outcomes. *Clinical therapeutics*, 39(3), 477–486. <https://doi.org/10.1016/j.clinthera.2017.01.031>

ship and the contributing psychological factors, as thoughts, feelings, and other cognitive characteristics that affect human attitude, behaviour, and mind functions. These factors can influence the way a person thinks and subsequently practises his decisions and relationships in his daily life.

Placebo therapies have proven effective in about 30% of cases, being used by doctors for centuries². Some researchers believe that the placebo effect is simply a psychological response to illness, and the act of administering a placebo drug instils a feeling of well-being. Other theories try to explain the placebo effect through the patient's expectations of the drug and the doctor³.

According to the synthesis made regarding the placebo/nocebo effect concepts, for the given research, we operate with the following working definitions:

- *The Placebo Effect* - the positive effect obtained only through the power of trust in the preparation⁴, without it necessarily incorporating an active substance⁵ (eg: "miracle" weight loss pills or heart-shaped pills will have a much better effect than "classic" shaped ones)⁶.

- *The Nocebo Effect* - attracting negative effects, by not trusting the preparation⁷, or believing that it will harm them (eg: if a drug has a list of side effects and the person taking the drug daily knows these reactions, it is possible to generate and amplify them with the help of their own brain)⁸.

Studies in the field show that regardless of the targeted nosologically entity, there is a whole series of psychological phenomena related to the effects of drug therapy, which can be used to the advantage or detriment of the patient. The thorough knowledge of psychological factors by the medical staff plays a primary role in determining the response of the sick body to the administration of some drugs, even those neutral from the pharmacodynamic point of view. Thus, if these details are not fully known by the doctor, the effectiveness of the prescribed therapy can be undermined or lead to the occurrence of unwanted effects⁹. That is why it is considered that the gold standard of the therapeutic relationship is the com-

² Benedetti, F., & Piedimonte, A. (2019). The neurobiological underpinnings of placebo and nocebo effects. *Seminars in arthritis and rheumatism*, 49(3S), S18–S21. <https://doi.org/10.1016/j.semarthrit.2019.09.015>

³ Bittar, C., & Nascimento, O. J. (2015). Placebo and nocebo effects in the neurological practice. *Arquivos de neuro-psiquiatria*, 73(1), 58–63. <https://doi.org/10.1590/0004-282X20140180>

⁴ Colloca L. Placebo, nocebo, and learning mechanisms. *Handb Exp Pharmacol*. 2014; 225:17-35.

⁵ Evers, A. W. M., Colloca, L., Blease, C., Annoni, M., Atlas, L. Y., Benedetti, F., Bingel, U., Büchel, C., Carvalho, C., Colagiuri, B., Crum, A. J., Enck, P., Gaab, J., Geers, A. L., Howick, J., Jensen, K. B., Kirsch, I., Meissner, K., Napadow, V., Peerdeman, K. J., ... Kelley, J. M. (2018). Implications of Placebo and Nocebo Effects for Clinical Practice: Expert Consensus. *Psychotherapy and psychosomatics*, 87(4), 204–210. <https://doi.org/10.1159/000490354>

⁶ Enck, P., & Klosterhalfen, S. (2019). Placebos and the Placebo Effect in Drug Trials. *Handbook of experimental pharmacology*, 260, 399–431. https://doi.org/10.1007/164_2019_269

⁷ Flaten, M. A., Aslaksen, P. M., Lyby, P. S., & Bjørkedal, E. (2011). The relation of emotions to placebo responses. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 366(1572), 1818–1827. <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0407>

⁸ Psihologia Interventiei Terapeutice. (2024). <https://www.rasfoiesc.com/educatie/psihologie/PSIHOLOGIA-INTERVENTIEI-TERAPE71.php>

⁹ Jakovljevic M. (2014). The placebo-nocebo response: controversies and challenges from clinical and research perspective. *European neuropsychopharmacology : the journal of the European College of Neuropsychopharmacology*, 24(3), 333–341. <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2013.11.014>

combination of both approaches in the treatment, namely the provision of appropriate emotional support plus the necessary pharmacological medication¹⁰.

Among the factors that determine the effect of neutral medication, according to Sprite and Simon, there are (I) the disease, (II) the patient, (III) the placebo itself, and (IV) the doctor¹¹.

a) The disease as a factor in the effects of neutral medication depends on the etiological substrate of the illness. In conditions with a higher degree of subjectivity, placebo substances achieve better results, while conditions with a clearer organicity prove to be more resistant. The disease duration also has an influence because more recent diseases with a shorter evolution are more sensitive to neutral medication, giving a positive effect, similarly, diseases with slow evolution with indicators of chronicity have a negative connotation on the patient's trust in the received medication.

b) The patient as a factor of the placebo effect is distinguished by the structure of his personality and the degree of suggestibility he demonstrates. However, it cannot be generalized that there is a certain type of personality, which would respond to a certain extent to the administration of a neutral drug, because, in addition to the patient's personality, there is also his age, gender, past experiences, etc. The variability of the response to the administration of the neutral substance is largely influenced by the patient's expectations, which are themselves determined by the doctor's attitude and his actions toward the patient.

c) The drug is a component of the therapeutic effects, even in the case when it comes to the neutral medication. The novelty especially determines the placebo effects: *i.e.* the more recently a medicine has appeared, with a new name or with intense promotion, the more it cultivates trust; preferentially with intravenous administration; pleasant, sophisticated appearance; the taste of the medicine must be pleasant, with the strong smell of medicine or herbs; colour: in anxious states – green, in depressive states – yellow, in states of irritability – blue and green. Rectal and intramuscular administration rise the probability of the nocebo effects, in addition with trivial or uncomfortable appearance; lack of smell; unpleasant taste, white or grey colour etc.

d) The doctor's characteristics related to the placebo effect are the prestige, which results from the training and the titles held by him, the administrative-medical functions, for example a patient would have more trust in a doctor who is head of department, university professor etc. In the same way, the past experiences determine his trust in an actual therapeutic relationship. Last but not least are the doctor's relational qualities, such as the friendly attitude towards the patient, human warmth, empathy, self-giving, the power of persuasion, the ability to influence through clear and reasoned messages, accompanied by examples that highlights the positive effects of the prescribed preparation.

Joe Dispenza, known for his self-healing experience that he describes in the book *You are a placebo*, mentions the fundamental idea that man, through the power of his thoughts, is the possessor of an unimaginable power – to determine down to the molecular level the biochemical processes that take place in his body. Systematizing what has been exposed, in order to get from thoughts to organic manifestations, it is necessary to follow the path:

¹⁰ Meissner K. (2022). Placebo, nocebo: Believing in the field of medicine. *Frontiers in pain research* (Lausanne, Switzerland), 3, 972169. <https://doi.org/10.3389/fpain.2022.972169>

¹¹ Mostafaei, H., Jilch, S., Carlin, G. L., Mori, K., Quhal, F., Pradere, B., Laukhtina, E., Schuettfort, V. M., Aydh, A., Sari Motlagh, R., Roehrborn, C. G., Shariat, S. F., & Hajebrahimi, S. (2022). The placebo and nocebo effects in functional urology. *Nature reviews. Urology*, 19(3), 171–189. <https://doi.org/10.1038/s41585-021-00545-2>

thought – neural network – neurotransmitters – epigenetic signal to the cell – activation of gene expression – protein synthesis – expression of life. Depending on the thoughts we have, different types of neural networks are activated.

Thus, if a patient creates a correct level of thinking, with clear intentions and positive emotions, the correct type of signal for DNA expression arrives at the cellular level. The received message causes the production of healthy proteins for the optimal functioning of the body and stimulates the repair of existing structural defects, the activation of pluripotent undifferentiated stem cells, which can replace damaged cells from the skin, blood, reproductive system, liver, bone system, even from the nervous system. This, as Joe Dispenza mentions, is the placebo phenomenon, which is a healing enigma of many pathologies. When a patient experiences emotion such as joy, fulfilment, delight, hope, satisfaction, a neuropeptide – oxytocin is released in his brain, which blocks the receptors for fear and anxiety. Thus, many organs contain receptors for oxytocin, and its synthesis after experiencing positive emotions has a healing effect, such as increasing the number of vessels in the heart, stimulating the immune function, increasing gastric motility, normalizing the level of glucose in the blood¹².

Based on studies demonstrating the placebo/nocebo effect, the idea emerges that the human brain acts as a real laboratory, producing its own drugs. This mysterious engineering determines the dynamics of the state of health and according to *Benedetti F.*: “the process works not because of some pill magic, but because the human body is its own best pharmacist and because the best prescriptions are filled by the body itself”.

The research was elaborated within medical university departments in collaboration with medical institution from Chisinau. Two research methods were applied: the interview and the self-administrated questionnaire. Patients were asked to respond orally to some general questions about placebo/nocebo effect in the doctor-patient therapeutic relationship, as: What the placebo/nocebo is in your opinion? What do you know about the placebo/nocebo effect? Do you believe the physician become like a placebo or nocebo for a patient?

The questionnaire was made up of two sections: the first section (10 questions) elucidated the patients' opinion about the administration of placebo preparations and the second section (10 questions) provided the patients' opinions about the role of the doctor's placebo/nocebo effect in the therapeutic relationship¹³. Before to invite patients to a questioning, they were informed about our research goal. Additionally, they were asked about agreement to use their (anonymous) responses for a statistical data analysis.

We collected data from 101 patients aged between 26 and 77 years, from the inpatient ward of a medical institution in Chisinau. The statistical self-administrated questionnaire was elaborated as an investigation tool, with the help of which, the opinions of 101 patients were collected, (50 men and 51 women), of which: 50 patients from the urology department; 20 – from the oncology and 31 from the internal medicine department from a medical institution from Chisinau. Age of respondents between 26-77 years. Educational level of patients: 13.86%(CI₉₅: 9.91-17.80) patients with graduated middle school, 23.76%(CI₉₅:19.81-27.71) patients with secondary education and 62.38%(CI₉₅:58.43-66.33) with

¹² Dispenza, Joe (2014). You are the placebo: making your mind matter. Carlsbad, California: Hay House.

¹³ Ferdohleb, Alina. Instrumente de cercetare în Sănătatea Publică: (culegere de chestionare) / Alina Ferdohleb, Cătălina Croitoru, Elena Ciobanu ; Agenția Națională pentru Sănătate Publică, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițeanu” din Republica Moldova. Chișinău: [s. n.], 2023. 140 p. Bibliogr.: p. 133-140.

higher education. Living environment of the patients: 59.41%(CI₉₅:55.46-63.35) of the questioned patients are urban residents and 40.59%(CI₉₅:36.64-44.54) representatives from the rural area. Filter questions were used to determine the degree of knowledge of the problem under discussion, closed questions regarding the patients' attitude towards the problem addressed, questions with coded multiple answers related to the same problem, dichotomous questions: true/false. The questionnaire was applied within the hospital, in face-to-face conversation with the patient. For the beginning, each patient was given clear and understandable information about the placebo/nocebo effect, later they were asked about the level of familiarity with these two notions, after, situations, in which the patients would have requested the application of the placebo therapy, were proposed to them.

Since the neutral therapy model remains a controversial topic, patients were first asked about their familiarity with the addressed topic. The obtained results show that a good part of the sampled patients knows about the placebo effect, they have encountered it during their life or heard about this term in different contexts. We suppose that this result is determined by the fact that most of the patients were with a higher educational level, suffering from chronic diseases, which led them to be interested in existing alternative treatment methods for their pathology.

As for the concept of nocebo, patients are less familiar with this term compared to the previous one. We assume that this is because a wide variety of practical studies refer to the placebo effect. The emergence of new drugs involves thorough studies with research on the results obtained after the administration of the placebo and the administration of the preparation itself. As well as much information about placebo is publicized. Studies on nocebo have been left in the shadows in recent years, as the aim is to respect the principle of non-harm to the patient and no research aims to bring harm to the patients participating in the study.

Since placebo remains a controversial subject, based on which many studies have been done over time and various experts have had different opinions about its effectiveness, finally, we would like to find out in this study as well which would be situations, in which patients would agree to use the neutral therapy model. Different circumstances have been proposed, in which patients would consent to placebo therapy.

The respondents' answers to the question "Situations or conditions in which patients accept the application of neutral therapy" structured: 1) "At your own request" – 11.88%(CI₉₅: 19.81-27.71); 2) "To achieve better therapeutic results" – 33.66%(CI₉₅: 29.71-37.61); 3) "As a treatment option, in the case of a disease with unknown therapy" – 13.86%(CI₉₅: 9.91-17.81); 4) "As a substitute when standard treatments cannot be used (e.g. allergies, adverse reactions)" – 9.98%(CI₉₅: 5.95-13.85); 5) "To strengthen the body" – 9.98%(CI₉₅: 5.95-13.85); 6) "If the accusations and the results of the investigations cannot be attributed to a specific disease" – 7.92%(CI₉₅: 3.98-11.87); 7) "To avoid drugs addiction" – 15.84%(CI₉₅: 11.89-19.79) of case.

According to the obtained results, we infer the idea that a third of patients 33.66%(CI₉₅: 29.71-37.61), see placebo, as a solution to obtain better therapeutic results, Less, for them, placebo would be a method of strengthening the body or an alternative when we cannot attribute a patient's symptoms to a concrete disease. Also, placebo remains useful in cases of avoiding drug addiction. In the case of the first option of using a placebo at one's own request, 11.88%(CI₉₅: 8.03-15.93) of the patients believe that this would be an optimal method. But this opinion raises the question: does the placebo work when a person knows

about it or not? Around 9.90%(CI₉₅: 5.95-13.85) of patients, consider, that placebo administration remains useful even when standard therapy cannot be used. This is the case when patients do not tolerate the treatment and manifest various side effects.

After discussion about when to administrate placebo, we also need to consider how we do it. To form an image of this subject, patients were offered 4 methods, used in the practice of doctors. Thus, to the question: "In which of the following cases do you think placebo drug therapy would have more effect?" patients could select the following response options.

The "Patients' opinion about the situations in which drug therapy with placebo would have more effect was structured by: 1) "Placebo administration without notice" – 43.56%(CI₉₅: 39.61-47.51); 2) "Placebo administration plus direct information" – 7.92%(CI₉₅: 3.97-11.87); 3) "Placebo administration by a doctor with authority in the field" – 23.76%(CI₉₅: 19.81-27.71); 4) "Placebo administration by any doctor provided that the patient believes in the effects of the preparation" – 23.76%(CI₉₅: 19.81-27.71) of case.

Following the above mentioned, we conclude that most patients believe that it is more effective to administer a placebo without notice. To an equal extent, patients believe that neutral medication must be administered either by a doctor with authority in the given field, or by a patient who believes in the miraculous power of these preparations. Thus, the patient's expectations from the treatment are important, if he believes that this is an effective one, which will radically change his state of health for the better, the medication will have this similar result, but if the patient, believes that he will have negative effects on his body, whether they will cause adverse reactions or complications, these thoughts will bring with them the nocebo phenomenon.

As a control question, for a concrete attitude of the patients about the administration of the neutral preparations, the situation was presented to the patients in which they were "informed" that they had received placebo medicines for a certain period, for example homeopathic preparations, pills with pictures or special forms, neutral mixtures, prepared by the best specialists in the field.

Thus, the patients' attitude after they were "informed" about the administration of neutral medication instead of basic therapy, was divided into negative, neutral, satisfactory and good, with the preponderance of the satisfactory and good attitude (78% of responses). We suppose that one of the explanations would be the readiness of the patients to trust in the power of the medicine and that of the doctor.

At the same time, the Attitude of patients after learning about the administration of neutral medication was structured by: 1) "negative attitude - I don't believe in empty medicines" – 7.92%(CI₉₅: 3.97-11.87); 2) "neutral attitude - I did not feel their effect at all" – 13.86%(CI₉₅: 9.91-17.81); 3) "satisfactory attitude - some of them helped me some didn't" – 41.58%(CI₉₅: 37.63-45.53); 4) "good - I felt that they helped me" – 35.64%(CI₉₅: 31.69-39.59) of case.

The data obtained outline the idea that patients have trust in placebo preparations and believe that this would bring beneficial health results. In order, to confirm this idea, patients were asked to express their agreement about the neutral medication using in a future medical practice. They scored their agreement on a scale from 1 to 10 (fig. 1).

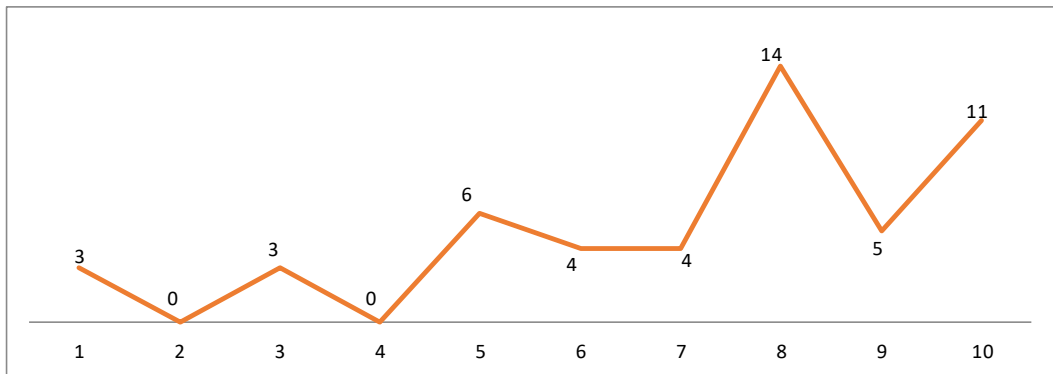

Figure 1. Patients' agreement regarding doctors' application of neutral medication (placebo type).

From the illustrated graph we can see that patients demonstrate a certain confidence for the neutral therapy. From the 50 patients, 38 scored between 6 and 10 points. We assume that these opinions are since patients consider the therapeutic relationship important, which must be the basis of the medical act, also the way the patient perceives his illness, the way the patient reacts to the concrete pill or medication.

In order to analyse the affective particularities of the therapeutic relationship, with a potential placebo effect, the sampled group was proposed some questions with true or false response. These questions illustrate an integrative view of the entire placebo/nocebo subjects, as it highlights the fact that the brain changes the internal condition of the body. In other words, through the power of thought, those connections are formed in the body, which would lead to the complete remission or cure of a disease and, conversely, to the worsening of the patients' health, with the appearance of the nocebo phenomenon (tab.1).

Table 1. Patients' core beliefs about the placebo-nocebo effect.

Your thoughts can affect your health	True / 95	False/ 6
Positive expectations can improve health status	True / 95	False/ 6
Trust in the doctor and the prescribed treatment can add to placebo effects	True / 91	False/ 10
The placebo/nocebo effect is only visible in stress-induced illnesses	True / 41	False/ 60
The placebo/nocebo effect is only described in scientific research, not in real life	True / 20	False/ 61
A drug's appearance, shape, color, smell can contribute to the placebo effect	True / 65	False/ 36
Nocebo can cause structural changes in the body	True / 49	False/ 52
Placebo medication can cause side effects	True / 42	False/ 58
Not being notified about the administration of a medicine can result without effects	True/ 55	False/ 46
Placebo stops working when a patient knows about it	True / 75	False/ 26

From the obtained results, we deduce that patients are aware of the power of their thoughts and are disposed to apply the neutral medication if it will help them. The sick man believes that positive thoughts can improve his state of health, that his state of health will depend on the level of trust he has in the doctor and in the treatment he has prescribed. It is important for the patient the form in which the medicine is prescribed, the smell, the colour, but also the way in which the doctor recommends this medicine. The sampled patients believe that placebo is present in real life, even if the doctors do not inform them about it, they believe that the placebo/nocebo effect is present in all diseases, not only those related to stress or mental health.

Patients' attitudes and opinions about the role and placebo/nocebo effect in the therapeutic relationship can influence and shape both the relationship with the doctor and the treatment itself. The doctor, through his behaviour and professional competence, contributes directly and indirectly to the patient's response to treatment and to his confidence in the indicated medication. Otherwise, the image of the medicine is closely related to the image of the doctor, to the place he has in the hierarchy of the patient's representations. Depending on the degree of the patient's trust in the drug's effect, placebo therapy would lead to the remission or cure of the symptoms of some diseases, and, conversely, the adverse response - the nocebo phenomenon, with the worsening of the patients' health condition - may occur. The factors that determine the effectiveness of neutral medication can be divided into 2 groups: drug dependent and relational factors. Among the drug-dependent factors are shape, colour, smell, taste, form of delivery. Relational factors concern both the doctor (his authority) and the patient (his suggestibility).

The patient's belief in the beneficial or harmful effect of the drug directly influences the medical act and will shape the subsequent therapeutic results. The proportion in which placebo effects are registered in the population increases or decreases depending on the age of the population (young people are less placebo-responders, compared to the elderly), as well as the number of administrations and the duration of administration. If the patient's trust in the doctor and medicine is optimal, the somatic and psychological effects of the inactive substance with the appearance of medicine reach the highest values. Therefore, the therapeutic miracle comes from the patient's self, from his own pharmaceutical engineering, represented by trust, strength, goodwill and positivism, and is stimulated by a constructive relationship with the doctor.

FACTORII SOCIO-ECONOMICI ASOCIAȚI RISCULUI ȘI INCIDENȚEI CARIEI DENTARE

Socio-economic factors associated with the risk and incidence of dental caries

CZU: 616.314-002-036.22

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761810>

Elena STEPICO

Dr. șt. med., conf. univ., Catedra de chirurgie oro-maxilo-facială pediatrică și pedodontie

„Ion Lupan”, USMF „Nicolae Testemițanu” RM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8167-1997>

E-mail: elena.stepico@usmf.md

Maria DULGHER

Master în Sănătate Publică, Policlinica Stomatologică Republicană

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9066-2270>

E-mail: maria.dulgher@gmail.com

Olga BĂLTEANU

Asis. univ., USMF „Nicolae Testemițanu”, RM

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9070-1412>

E-mail: olga.baltenu@usmf.md

Alina FERDOHLEB

Dr. șt. med., conf. univ., Catedra medicină socială și management,

USMF „Nicolae Testemițanu” RM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1344-5466>

E-mail: alina.ferdohleb@usmf.md

Maria PATRANAC

USMF „Nicolae Testemițanu”, RM

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7031-2886>

E-mail: maria.patranac@gmail.com

Summary. The aim of the present research was to evaluate the current caries experience of schoolchildren in the Republic of Moldova. The research included quantitative analysis through the application of questionnaires and qualitative analysis through the clinical examination of children to calculate the incidence and severity of dental caries. The 455 parents from the rural areas of the Republic of Moldova with children aged 3-16 years were interviewed regarding socioeconomic factors and the level of knowledge, attitudes and practices towards oral hygiene. The statistical analysis of the quantitative material was interpreted in Microsoft Excel and with the statistical software IBM SPSS. The population of developing countries are affected by the most common dental diseases: dental caries and periodontal disease, but the values reach worrying numbers. Resources for oral health care, preventive strategies and community-oriented programs, with special emphasis on rural children, need to be identified.

Key words: dental caries, oral hygiene, risk factors, schoolchildren, toothbrushing.

Cele mai dominante afecțiuni la nivel global au fost și continuă să rămână afecțiunile orale, cel puțin, începând din anul 1990 – primul an de când datele statistice despre afecțiunile orale sunt disponibile în baza de date GBD (*Global Burden of Disease*). Dintre afecțiunile orale cu impact major, cele mai răspândite sunt cariile netratate ale dinților permanenți, cu aproximativ 2 miliarde de cazuri, urmează boala parodontală severă cu aproximativ 1 miliard de cazuri, apoi cariile netratate ale dinților temporari cu aproximativ 510 milioane de cazuri și edentațiile cu 350 de milioane de cazuri. La nivel global, numărul total al cazurilor de afecțiuni orale este mai mare cu aproximativ 1 miliard decât suma tuturor cazurilor celor cinci boli nontransmisibile principale - tulburările mintale, bolile cardiovasculare, diabetul zaharat, bolile respiratorii cronice și procesele tumorale¹. În anul 2019, conform datelor Raportului Global Burden Disease (GBD), bolile orale afectau aproximativ 3,5 miliarde de oameni din întreaga lume, plasându-se astfel pe primul loc în topul celor mai răspândite boli la nivel global, dintre cele peste 300 de boli și afecțiuni care afectează în prezent umanitatea². Fiecare dintre aceste afecțiuni reprezintă o problemă majoră de sănătate publică la nivel global, regional și național, compromițând puternic sănătatea indivizilor și plasând o povară de neegalat pe economia oricărui individ în parte, dar și a oricărui stat, indiferent de nivelul de dezvoltare economică a țării³. Caria dentară este una dintre cele mai răspândite boli cronice ale umanității, oriunde în lume, indivizii sunt susceptibili la această boală pe tot parcursul vieții. Astfel, ea poate debuta în copilăria fragedă, manifestându-se ca o formă foarte agresivă de carie dentară, așa numita *Caria precoce a copilăriei*, care în lipsa tratamentului poate duce rapid la pierderea dinților⁴. Caria precoce a copilăriei este cea mai frecventă afecțiune orală la copii de vârstă fragedă, cu o prevalență în unele țări de peste 90% la copiii de 3-5 ani⁵. Caria dentară este o boală mediată de biofilmul oral, dar nu este o simplă boală infecțioasă, ci una influențată de mai mulți factori atât la nivel individual, cum ar fi dieta și igiena orală; cât și la nivel populațional: statutul socio-economic, accesul la servicii medicale, etnia, cunoștințele și atitudinile privind sănătatea orală etc. Implicațiile majore ale factorilor comportamentali, în special consumul carbohidraților fermentabili, sau zahărul „liber” sunt considerați ca factor etiologic determinant în dezvoltarea cariei dentare⁶. Consumul frecvent de zahăr între mesele principale, permite bacteriilor cariogene să prospere datorită scăderii pH-ului și creșterii glicanilor extracelulari, creând o schimbare ecologică în microbiomul biofilmului cu o creștere semnificativă a microorganism-

¹ Global oral health status report. Towards universal health coverage for oral health by 2030. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240061484>

² Frencken, J.E., Peters, M.C., Manton, D.J., Leal, S.C., Gordan, V.V., & Eden, E. (2012). Minimal intervention dentistry for managing dental caries – a review: report of a FDI task group. *International dental journal*, 62(5), 223–243. <https://doi.org/10.1111/idj.12007>

³ Seitz, M.W., Listl, S., Bartols, A., Schubert, I., Blaschke, K., Haux, C., & Van Der Zande, M. M. (2019). Current Knowledge on Correlations Between Highly Prevalent Dental Conditions and Chronic Diseases: An Umbrella Review. *Preventing chronic disease*, 16, E132. <https://doi.org/10.5888/pcd16.180641>

⁴ Selwitz, R.H., Ismail, A.I., & Pitts, N.B. (2007). Dental caries. *Lancet (London, England)*, 369(9555), 51–59. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60031-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60031-2)

⁵ WHO. World Health Organization; Geneva: 2017. Expert consultation on public health intervention against early childhood caries: report of a meeting, Bangkok, Thailand, 26–28 January 2016. ((WHO/NMH/PND/17.1). Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO)

⁶ Manton DJ Child Dental Caries – O problemă globală a inegalității. *eClinicalMedicine*. 2018; 1 :3–4. doi: 10.1016/j.eclinm.2018.06.006.

melor cariogene⁷. Riscul pentru cariile dentare mai include factorii fizici, biologici, fluxul salivar redus, expunerea insuficientă la fluor, metodele inadecvate de alimentare a sugarilor etc⁸. În prezent, comunitatea stomatologică din întreaga lume se confruntă cu o sarcină enormă, cea de a gestiona povara consecințelor cariei dentare în rândul populației. În ultimele decenii, s-au depus eforturi considerabile în încercarea de a se îndepărta de abordarea „tratamentului chirurgical” al cariei dentare și să se concentreze pe deplin pe abordarea minim invazivă. Șansele ca terapia minim invazivă a cariei dentare să aibă succes crește enorm dacă caria dentară nu este considerată o boală infecțioasă, ci în schimb o boală comportamentală cu o componentă bacteriană. Controlul celor două comportamente principale legate de dezvoltarea leziunilor carioase, iar anume reducerea cantității și frecvenței consumului de carbohidrați fermentabili până la cel mult cinci ori pe zi, îndepărtarea plăcii dentare de pe toate suprafețele dentare folosind o pastă de dinți fluorurată de două ori pe zi și ața dentară zilnic, sunt acțiuni simple, ușor de realizat, pentru reducerea poverii cariilor dentare în multe comunități din lume. Prin urmare, politica FDI (*World Dental Federation*) este de a reduce nevoia de terapie restaurativă, punând accent mai mare pe prevenirea cariilor decât se realizează în prezent. Abordarea prevenției primare a cariei dentare ar trebui să se bazeze preponderent pe factori de risc comuni. Prevenția secundară și tratamentul ar trebui să se concentreze pe managementul procesului carios, în timp, pentru pacienți individual cu o abordare minim invazivă de conservare a țesuturilor dure dentare. Incidența și severitatea cariei dentare în copilărie și adolescență, aproape în fiecare țară a lumii⁹, sunt asociate, îndeosebi, cu disparitățile socioeconomice și rasiale¹⁰. Cercetările privind inegalitățile sociale în domeniul sănătății au avut tendința de a se concentra întotdeauna pe statutul socioeconomic jos al individului în viața adultă, însă rezultatele studiilor recente în acest domeniu demonstrează că experiența copiilor sau a adolescenților dezavantajați în plan socioeconomic este puternic asociată cu o gamă largă de factori de risc pentru sănătate în viața adultă¹¹. Protejarea copiilor împotriva efectelor inegalităților socioeconomice ar putea reduce semnificativ povara bolilor cu care se confruntă adulții. Aceste constatări oferă un impuls puternic pentru factorii de decizie a practicienilor și cercetătorilor pentru a direcționa atenția și resursele de îmbunătățirea și menținerea sănătății copiilor din primele zile de viață ca o modalitate de îmbunătățire a sănătății populației la vârsta adultă. Un raport publicat recent de Comisia OMS (Organizația Mondială a Sănătății) privind determinanții sociali ai sănătății demonstrează în mod clar disparitățile socio-economice și rasiale la nivel mondial, în ceea ce privește bolile fizice și mentale, solicitând lichidarea decalajelor sociale în materie de

⁷ Kilian, M., Chapple, I.L., Hannig, M., Marsh, P.D., Meuric, V., Pedersen, A.M., Tonetti, M.S., Wade, W.G., & Zaura, E. (2016). The oral microbiome - an update for oral healthcare professionals. *British dental journal*, 221(10), 657–666. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.2016.865>

⁸ Fejerskov O. (2004). Changing paradigms in concepts on dental caries: consequences for oral health care. *Caries research*, 38(3), 182–191. <https://doi.org/10.1159/000077753>

⁹ Hobdell, M.H., Oliveira, E.R., Bautista, R., Myburgh, N.G., Lalloo, R., Narendran, S., & Johnson, N. W. (2003). Oral diseases and socio-economic status (SES). *British dental journal*, 194(2), 91–88. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.4809882>

¹⁰ Edelstein, B. Pandemia de carii dentare și problema disparităților. *BMC Oral Health* 6 (Supplement 1), S2 (2006). <https://doi.org/10.1186/1472-6831-6-S1-S2>

¹¹ Poulton, R., Caspi, A., Milne, B.J., Thomson, W.M., Taylor, A., Sears, M.R., & Moffitt, T.E. (2002). Association between children's experience of socioeconomic disadvantage and adult health: a life-course study. *Lancet* (London, England), 360(9346), 1640–1645. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11602-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11602-3)

sănătate, în special sănătatea copiilor, într-o generație. Odată cu recunoașterea pandemiei globale a cariei dentare în copilărie¹², mecanismele cauzale prin care statutul socio-economic este legat de sănătatea orală au fost în centrul interesului studiilor noi. Achiziția timpurie a bacteriilor cariogene orale¹³, un aport mai mare de carbohidrați din dietă¹⁴, perturbarea procesului de calcificare a smalțului¹⁵, lipsa fluorului în apa potabilă¹⁶, și inaccesibilitatea îngrijirii dentare¹⁷, au fost toate explorate ca posibile surse ale incidenței excesive a cariilor precoce găsite în rândul copiilor în familii cu venituri mici¹⁸. Totodată, ratele disproporționate ale cariei dentare găsite în rândul copiilor săraci și minoritari afectează atât sănătatea orală concomitentă, cât și viitoare, traiectoriile cariilor timpurii ajungând la viața adultă¹⁹. Rezultatele unui studiu național prezentate în cadrul atelierului „Sănătatea orală a copiilor din țările din Europa Centrală și de Est”²⁰ indică faptul că scorul mediu național DMFT pentru copiii de 12 ani este 3,6±0,3, iar pentru copiii de 15 ani este de 4,3±0,3²¹. Un al studiu realizat ulterior a demonstrat că nivelurile cariilor pentru copiii de 12 ani și 15 ani au fost mai scăzute (*scoruri DMFT de 2,7 și, respectiv, 3,7*). Chiar dacă există o îmbunătățire a sănătății dentare, comparativ cu datele precedentului studiu, un procent mare de copii de 12 și 15 ani încă suferă de carie. Dintre acești subiecți, 55% prezintă un scor mediu DMFT - de trei sau mai mulți dinți, mai mult de 75% au cel puțin un dinte netratat cu carii (*D*) și mai mult de 44,4% au trei sau mai mulți dinți netratați cu carii. De remarcat, doar 22,5%, respectiv 13,8% dintre copiii de 12 și 15 ani erau lipsiți de carii. Asocierea dintre experiența cariilor dentare și statutul socio-economic, reprezentat prin venitul familiei și nivelul de educație al părinților, este reflectată în multe studii. Necâtând la toate dovezile care optează pentru as-

¹² Petersen P.E. (2005). Sociobehavioural risk factors in dental caries - international perspectives. *Community dentistry and oral epidemiology*, 33(4), 274–279. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0528.2005.00235.x>

¹³ Angulo, M., Pivel, L., Zinemanas, E., Jorysz, E., & Krasse, B. (1994). Dental caries and microbial and salivary conditions in Uruguayan children from two different socioeconomic areas. *Acta odontologica Scandinavica*, 52(6), 377–383. <https://doi.org/10.3109/00016359409029035>

¹⁴ Touger-Decker, R., & van Loveren, C. (2003). Sugars and dental caries. *The American journal of clinical nutrition*, 78(4), 881S–892S. <https://doi.org/10.1093/ajcn/78.4.881S>

¹⁵ Seow W. K. (1998). Biological mechanisms of early childhood caries. *Community dentistry and oral epidemiology*, 26(1 Suppl), 8–27. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0528.1998.tb02090.x>

¹⁶ Populations Receiving Optimally Fluoridated Public Drinking Water --- United States, 1992--2006. (n.d.). [www.cdc.gov](https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5727a1.htm). <https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5727a1.htm>

¹⁷ Stepco, E., Ferdohleb, A., Ciobanu, E., & Patranac, M. (n.d.). Poluarea apei cu fluor în Republica Moldova și impactul acesteia asupra sănătății bucale. <https://doi.org/10.53530/1857-1328.24.1.25>

¹⁸ Seale, N.S., & Casamassimo, P.S. (2003). Access to dental care for children in the United States: a survey of general practitioners. *Journal of the American Dental Association* (1939), 134(12), 1630–1640. <https://doi.org/10.14219/jada.archive.2003.0110>

¹⁹ Broadbent, J. M., Thomson, W. M., & Poulton, R. (2008). Trajectory patterns of dental caries experience in the permanent dentition to the fourth decade of life. *Journal of dental research*, 87(1), 69–72. <https://doi.org/10.1177/154405910808700112>

²⁰ Bilder, L., Stepco, E., Uncuta, D., Aizenbud, D., Machtei, E., Bilder, A., & Sgan-Cohen, H. D. (2018). The pathfinder study among schoolchildren in the Republic of Moldova: dental caries experience. *International dental journal*, 68(5), 344–347

²¹ Hysi, D., Eaton, K. A., Tsakos, G., Vassallo, P., Amariei, C., & DPH Group (2016). Erratum to: Proceedings of a workshop, held in Constanta, Romania on 22 May 2014, on Oral Health of Children in the Central and Eastern European Countries in the context of the current economic crisis. *BMC oral health*, 16(1), 96. <https://doi.org/10.1186/s12903-016-0269-x>

pectele multifactoriale în împărțirea socială a cariei precoce a copilăriei, o presupunere pe larg răspândită este că părinții cu statut socio-economic scăzut, migrații etc., care sunt preocupați de grijile cotidiene ale familiilor lor, sunt mai puțin atenți la igiena dentară a copiilor lor²², iar disparitățile în sănătatea dentară sunt în principal atribuite neglijării sau nesupravegherii practicilor de igienă orală a copiilor de către părinți. Există totuși dovezi limitate că neatenția părinților față de igiena dentară joacă un rol causal în inegalitățile din sănătatea orală²³. În plus, stresul și adversitățile – factorii care ar putea influența și sănătatea orală prin activarea sistemelor neuroendocrine care răspund la stres și care reglează imunitatea, sunt, de asemenea, prezenți în mod disproporționat în viața familiilor cu venituri mici²⁴. Deși există un acord că factorii sociali, economici și de mediu sunt determinanți cheie ai afecțiunilor dentare, puține studii au analizat acest fenomen. Cu toate acestea, în pofida dezavantajului socio-economic, unii indivizi au o sănătate orală bună.

Scopul acestei lucrări a fost de a explora factorii socio-economici care influențează experiența carioasă la un grup de copii de 3-16 ani din Republica Moldova. Cercetarea a inclus analiza cantitativă prin aplicarea unui chestionar și calitativă prin realizarea examenului clinic al copiilor pentru calcularea incidenței și severității cariei dentare. Au fost intervievați în profunzime 455 de părinți din mediul rural al Republicii Moldova cu copiii de 3-16 ani cu privire la factorii socio-economici și nivelul de cunoștințe, atitudini și practici față de igiena orală. Cercetarea calitativă a inclus evaluarea incidenței și severității cariei dentare a copiilor respondenților din prezentul studiu și predictibilitatea cariei dentare în funcție de factorii socio-economici. Astfel, copiii au fost divizați în 3 grupe. În I-a grupă au fost incluși 126 copii cu vârste de 3-6 ani cu dentiție temporară, a II-a grupă – 214 copii cu vârste de 7-12 ani cu dentiție mixtă și în a III-a grupă au fost incluși 115 de adolescenți de 13-16 ani cu dentiție permanentă. Copiii au fost examinați vizual și tactil, folosind oglinda și sonda stomatologică, fiind evaluați indicii cod, cos, cod+COAD, cos+COAS, COAD, COAS. A fost examinată distribuția cariei dentare și calculați coeficienții de corelație Pearson pentru a evalua asociațiile univariate și bivariate.

Grupul de cercetare a fost constituit din 455 de părinți din mediul rural, acoperind toate zonele economico-geografice ale Republicii Moldova. Este de remarcat faptul că majoritatea respondenților sunt locuitori ai zonei de Centru cu 59,6% (271), urmați de zona de Nord cu 23,3% (106), și zona de Sud cu 17,1% (78). Au fost evaluate 7 variabile independente (*vârsta, nivelul de studii al părinților, numărul de copii în familie, statutul profesional al părinților, venitul lunar al părinților, nivelul de asigurare medicală a părinților, frecvența adresărilor la medicul stomatolog pe parcursul ultimului an*). Structura eșantionului pe grupe de vârstă este în proporție majoritară reprezentat de grupele de vârstă 36-45 de ani - 38% ($\hat{I}_{95}:30,79-45,26$) și 26-35 de ani - 36,3% ($\hat{I}_{95}:28,93-43,60$), urmate de persoanele de 46 de ani – 17,6% ($\hat{I}_{95}:9,24-25,92$) și 18-25 de ani 8,1% ($\hat{I}_{95}:0,68-16,94$). Respondenții

²² Skeie, M.S., Riordan, P.J., Klock, K.S., & Espelid, I. (2006). Parental risk attitudes and caries-related behaviours among immigrant and western native children in Oslo. *Community dentistry and oral epidemiology*, 34(2), 103–113.

²³ Milgrom, P., Riedy, C.A., Weinstein, P., Tanner, A.C., Manibusan, L., & Bruss, J. (2000). Dental caries and its relationship to bacterial infection, hypoplasia, diet, and oral hygiene in 6- to 36-month-old children. *Community dentistry and oral epidemiology*, 28(4), 295–306. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0528.2000.280408.x>

²⁴ Evans, G.W., Gonnella, C., Marcynyszyn, L.A., Gentile, L., & Salpekar, N. (2005). The role of chaos in poverty and children's socioemotional adjustment. *Psychological science*, 16(7), 560–565. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.01575.x>

cu studii medii de specialitate (colegiu, școală tehnică) au reprezentat 36% ($\hat{I}_{95}$:28,70-43,39) de persoane din numărul total de participanți, iar 34,1% ($\hat{I}_{95}$:26,60-41,53) – persoane cu studii universitare, urmează 25,3% ($\hat{I}_{95}$:17,33-33,22) persoanele cu studii medii și 4,6% ($\hat{I}_{95}$:4,36-13,59) persoane cu studii post-universitare. Majoritatea respondenților au raportat că sunt părinți de 1 copil (65,3%), iar de 2 copii (29,9%). Referindu-ne la statutul profesional, 73,2% ($\hat{I}_{95}$:68,43-77,94) persoane au raportat că sunt angajați, 4,4% ($\hat{I}_{95}$:4,59-13,38) activează în calitate de antreprenor individual, 4% ($\hat{I}_{95}$:5,05-12,96) – studenți, 1,8% ($\hat{I}_{95}$:7,35-10,87) – pensionari, iar 1,8% ($\hat{I}_{95}$:8,32-25,09) au menționat că nu sunt angajați în câmpul muncii. Majoritatea respondenților au comunicat prin chestionar venitul familiei lunar, inclusiv toate tipurile de venit însumate. Astfel, 35% dintre respondenți au menționat un venit de 5000 -10000 lei, 23,7% – un venit de 10000-15000 lei, 19,1% – un venit de < sub 5000 lei, 9,5% – un venit mai mare de 15000 lei, iar 13% – nu au răspuns la această întrebare. Cu privire la tipul principal de asigurare medicală specificat de respondenți, remarcăm o imagine variată a modului în care persoanele își asigură accesul la serviciile medicale, evidențiind diversele opțiuni și preferințe în ceea ce privește asigurarea obligatorie de asistență medicală (AOAM). Majoritatea respondenților (65,3%) au precizat că beneficiază de asigurare obligatorie de asistență medicală prin plata cotizației din salariu, ceea ce indică faptul că o proporție semnificativă a populației este asigurată prin AOAM. Un procent mai mic, 11,2% beneficiază de asigurare obligatorie de asistență medicală oferită de Guvernul Republicii Moldova, acordată anumitor categorii de persoane, cum ar fi gravidele, pensionarii sau persoanele cu dizabilități. Totodată, 11% dintre respondenți au declarat că nu dispun de asigurare medicală, acest lucru scoțând în evidență o vulnerabilitate în accesul la serviciile medicale pentru această categorie de persoane și poate reflecta diferite motive, cum ar fi, dificultăți financiare sau lipsa unui loc de muncă permanent. Din totalul respondenților, 8,8% – au menționat că își cumpără singuri polița de asigurare obligatorie de asistență medicală, iar 3,7% – dispun de o poliță de asigurare medicală privată, fiind achiziționată de la companii de asigurare private. Răspunsul respondenților cu privire la faptul dacă cunosc ce servicii medicale stomatologice destinate copiilor sunt prevăzute în Programul Unic al AOAM a scos în evidență că marea majoritate 64,4%, ($\hat{I}_{95}$:58,91-69,88) nu dețin această informație. Cel mai mare procent dintre respondenți, de 37,6% ($\hat{I}_{95}$:30,32-44,84) s-au adresat pentru tratamentul stomatologic o singură dată în ultimul an, pe când 21,5% ($\hat{I}_{95}$:13,40-29,68) nu s-au adresat deloc pentru tratamentul stomatologic în ultimul an, din motive variate, fie din lipsa accesului la serviciile stomatologice, fie din cauza fricii față de tratamentele stomatologice sau neglijența față de sănătatea orală. Aproximativ 20,4% ($\hat{I}_{95}$:12,24-28,64) s-au adresat de două ori, 9,5% ($\hat{I}_{95}$:0,71-18,19) s-au adresat de trei ori, iar 11,0% ($\hat{I}_{95}$:2,32-19,66) au avut mai mult de patru vizite în ultimul an. Aproximativ jumătate dintre respondenți 45,6% ($\hat{I}_{95}$:38,94-52,48) au declarat că nu au amânat adresarea la medicul stomatolog în ultimul an, iar 24,8% ($\hat{I}_{95}$:16,87-32,80) au amânat adresarea deoarece au considerat că problema lor va trece de la sine, fără a conștientiza importanța îngrijirii dentare sau a gravității problemei. O proporție semnificativă de 15,6% ($\hat{I}_{95}$:7,16-24,05) au recurs la autotratament în loc să se adreseze la medicul stomatolog, pe când 10,8% ($\hat{I}_{95}$:2,09-19,45) au declarat că nu pot spune de ce nu s-au adresat la medicul stomatolog. Doar 3,2% au indicat lipsa transportului pentru deplasare ca motiv pentru care nu s-au adresat la medicul stomatolog.

În toate trei grupe de studiu, frecvența cariei dentare a atins valorile nivelului înalt al frecvenței cariei dentare: în I-a grupă a fost de 79,3%, în a II-a 70,09%, și în a III-a 86,95%.

Intensitatea cariei dentare în I-a gupă a fost de 4,2, în a II-a 3,8 și în a III-a 4,5, ceea ce demonstrează că intensitatea procesului carios este foarte înaltă. Astfel, cei mai puternici trei predictorii sociodemografici ai cariei dentare pentru subiecții din prezentul studiu au fost: frecvența adresărilor la medic pe parcursul ultimului an, venitul lunar al părinților și numărul de copii în familie. Valoarea predictibilității a scăzut în ordinea aritmetică după cum urmează: nivelul de asigurare medicală a părinților, statutul profesional al părinților, nivelul de studii al părinților, vârsta respondenților. Cei mai puternici predictorii bivariați ai cariei dentare au fost frecvența adresărilor la medicul stomatolog pe parcursul ultimului an și venitul lunar al familiei.

Populația, în general, dar și copiii, în special, din țările în curs de dezvoltare sunt afectați de cele mai frecvente boli stomatologice, caria dentară și boala parodontală, iar valorile ating cifre îngrijorătoare. Aceste boli sunt agravate de factorii socioeconomi, precum sărăcia, condițiile precare de viață, cultura sanitară joasă a populației etc. În țările în curs de dezvoltare, unde există multe probleme la acest capitol, este important ca măsurile de prevenție pre-primară și primară să fie concepute și implementate de urgență, iar eficiența lor să fie monitorizată și analizată științific.

SINDROMUL MIRIZZI: SINTEZA NARATIVĂ

Mirizzi syndrome: narrative synthesis

CZU: 616.366-003.7-072.1-089

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761796>

Ivan CUCU

Student doctorand, USMF „Nicolae Testemițanu” RM

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1086-8746>

E-mail: ivan.cucu@usmf.md

Alexandru FERDOHLEB

Dr. hab șt. med., conf. univ., USMF „Nicolae Testemițanu” RM

Vice-director Medical IMSP Spitalul Clinic Republican „Timofei Moșneaga”

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3290-8139>

E-mail: alexandru.ferdohleb@gmail.com

Adrian HOTINEANU

Dr. hab șt. med., prof. univ., Șef Catedra chirurgie nr. 2,

USMF „Nicolae Testemițanu” RM

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8791-0810>

E-mail: adrian.hotineanu@usmf.md

Summary. Mirizzi syndrome is an evolutionary and late complication of gallstones, morphologically having the following characteristics: compression of the common hepatic duct or common bile duct by the gallstone embedded in the cystic duct or infundibulum of the gallbladder, with stricture formation at this level or fistula between the cholecyst and bile ducts. This scientific work presents a detailed analysis of the current literature and documented clinical cases, taking into account the diagnostic and treatment methods used in Mirizzi syndrome. Sources were selected through major medical databases, such as PubMed, Scopus, and Google Scholar, using relevant keywords: „Mirizzi syndrome,” „gallstones,” „biliary obstruction,” and „cholangiography.” Data were extracted and synthesized to provide a complete and up-to-date overview of the surgical management of this condition. Imaging techniques, endoscopic procedures, and surgical options are reviewed, including laparoscopic and open approaches.

Key words: Mirizzi syndrome, biliary fistulas, endoscopic lithotripsy, surgical treatment.

Sindromul Mirizzi (SM) este o patologie rară, dar semnificativă, asociată evolutiv litiazei biliare, care poate duce la complicații severe dacă nu este diagnosticată și tratată în timp util. Managementul acestui sindrom a evoluat semnificativ în ultimul deceniu, spre un accent crescut pe abordări minim invazive, în special laparoscopice și endoscopice¹. Tratatamentul laparoscopic a devenit un „gold standard”, datorită avantajelor sale, cum ar fi recuperarea mai rapidă și durerea postoperatorie redusă. Cu toate acestea, sindromul Mi-

¹ Shirah, B.H., Shirah, H.A., & Albeladi, K.B. (2017). Mirizzi syndrome: necessity for safe approach in dealing with diagnostic and treatment challenges. *Annals of hepato-biliary-pancreatic surgery*, 21(3), 122–130. <https://doi.org/10.14701/ahbps.2017.21.3.12>

rizzi poate prezenta provocări semnificative pentru chirurgia biliară, datorită riscului de complicații, cum ar fi leziuni ale căilor biliare. Prin urmare, tehnici avansate, inclusiv utilizarea roboticii și combinarea procedurilor laparoscopice cu endoscopice, sunt încurajate în centrele chirurgicale de referință². Tendințele actuale se îndreaptă către standardizarea procedurilor și creșterea accesului la tehnici minim invazive prin formarea adecvată a chirurgilor și utilizarea centrelor specializate.

Denumirea sindromului provine de la chirurgul argentinian *Pablo Luis Mirizzi*, care a descris pentru prima dată această nosologie în 1948. Mirizzi a observat că obstrucția parțială a căii biliare principale (CBP), cauzată de un calcul biliar inclavat în ductul cistic sau infundibulul veziculei biliare, poate duce la inflamație cronică și la formarea unei fistule biliare, deci morfologic acest sindrom are următoarele caracteristici: compresia ductului hepatic comun sau coledoc de către calculul biliar inclavat în ductul cistic sau infundibulul veziculei biliare, cu formare de strictură la acest nivel sau fistulă dintre colecist și căile biliare. Pe măsură ce tehnicile imagistice au avansat, în special cu introducerea ecografiei, tomografiei computerizate (CT) și imagisticii prin rezonanță magnetică (RMN), capacitatea de a detecta și de a înțelege mai bine sindromul Mirizzi a crescut. Constatăm o creștere pe parcursul anilor a **ponderii stabilirii diagnosticului de SM preoperator**, fapt ce permite evitarea complicațiilor intra și postoperatorii majore și ajustarea optimă a tehnicii chirurgicale aplicate. În plus, dezvoltarea și rafinarea colangiopancreatografiei endoscopice retrograde (ERCP) au permis o vizualizare și un tratament mai direct al obstrucției biliare³.

Tratamentul Sindromului Mirizzi a evoluat semnificativ, incluzând abordări minim invazive precum chirurgia laparoscopică, robotică și tratamentul combinat endoscopic. Studiile recente au demonstrat succesul acestor metode în rezolvarea cazurilor complicate de SM, oferind rezultate pozitive atât pe termen scurt, cât și pe termen lung⁴. De asemenea, abordarea robotică, care oferă o vizualizare îmbunătățită și o precizie mai mare, a demonstrat succes în tratamentul SM. Un studiu specific a raportat utilizarea sistemului robotic „da Vinci” pentru efectuarea unei colecistectomii subtotală robotizate, cu succes în eliminarea calculilor biliari și restaurarea funcției biliare. Raportările de caz indică un succes semnificativ al abordărilor minim invazive în tratamentul SM, cu rate scăzute de complicații și o recuperare rapidă. Metodele laparoscopice, robotice și combinate continuă să evolueze, îmbunătățind prognosticul și calitatea vieții pacienților. Aceste tehnici oferă o alternativă eficientă la metodele chirurgicale tradiționale și sunt deosebit de utile în cazurile complexe sau avansate de SM. Cu toate acestea, alegerea metodei de tratament depinde de numeroși factori, inclusiv severitatea bolii, prezența complicațiilor și starea generală a pacientului.

În aceasta lucrarea, vom explora detaliat epidemiologia, patofiziologia, manifestările clinice, diagnosticul, tratamentul și provocările managementului sindromului Mirizzi, bazându-ne pe literatura medicală contemporană și cazurile clinice documentate. Sursele au fost selectate prin intermediul bazelor de date medicale majore, precum PubMed, Scopus și

² Chen, H., Siwo, E.A., Khu, M., & Tian, Y. (2018). Current trends in the management of Mirizzi Syndrome: A review of literature. *Medicine*, 97(4), e9691. <https://doi.org/10.1097/MD.0000000000000961>

³ Cui, Y., Liu, Y., Li, Z., Zhao, E., Zhang, H., & Cui, N. (2012). Appraisal of diagnosis and surgical approach for Mirizzi syndrome. *ANZ journal of surgery*, 82(10), 708–713. <https://doi.org/10.1111/j.1445-2197.2012.06149.x>

⁴ Nassar, A.H. M., Nassar, M.K., Gil, I.C., Ng, H.J., & Yehia, A.M. (2021). One-session laparoscopic management of Mirizzi syndrome: feasible and safe in specialist units. *Surgical endoscopy*, 35(7), 3286–3295. <https://doi.org/10.1007/s00464-020-07765-4>

Google Scholar, folosind cuvinte cheie relevante: „Mirizzi syndrome”, „gallstones”, „biliary obstruction”, și „cholangiography”. Au fost studiate: epidemiologia, patofiziologia, diagnosticarea, tratamentul și prognosticul sindromului Mirizzi. Datele au fost extrase și sintetizate pentru a oferi o analiză completă și actualizată a managementului acestei afecțiuni polimorfe.

Sindromul Mirizzi este o afecțiune rară, cu o incidență variabilă în literatura de specialitate, estimată la aproximativ 0,3% până la 1,4% din cazurile de litiază biliară⁵. Această variație largă se datorează în mare parte diferitelor definiții și clasificări ale sindromului, precum și dificultăților în diagnosticarea acestuia⁶. *Sindromul Mirizzi este întâlnit mai frecvent în populațiile cu o prevalență ridicată a litiazei biliare, cum ar fi în regiunile cu diete bogate în grăsimi și în cazul persoanelor vârstnice*. Dar, există o ușoară predominanță a cazurilor la femei, ceea ce reflectă prevalență mai mare a calculilor biliari în rândul acestui grup demografic. Un factor de risc major pentru dezvoltarea sindromului Mirizzi este prezența calculilor biliari mari, care au o probabilitate crescută de a se inclava în ductul cistic sau în infundibulul veziculei biliare. Alte condiții predispozante includ colecistita cronică și prezența unor anomalii anatomice ale căilor biliare, cum ar fi chisturile de colangiocarcinom sau stricturile biliare. Incidența sindromului Mirizzi poate fi subestimată datorită dificultăților de diagnostic, întrucât simptomele sale se suprapun adesea cu alte afecțiuni biliare, cum ar fi colecistita acută, litiaza coledociană, cholangiocarcinoma, boli hepatice. Diagnosticul definitiv este adesea realizat intraoperator sau prin imagistică avansată, cum ar fi ERCP, care poate vizualiza direct obstrucția și complicațiile asociate. Studiile epidemiologice sugerează că incidența sindromului Mirizzi poate fi mai mare în anumite grupuri etnice sau geografice, dar datele sunt limitate și inconsistente, cu o subraportare în literatură. De exemplu, unele studii au raportat o incidență mai mare în populațiile latino-americane, posibil datorită prevalenței ridicate a litiazei biliare în aceste regiuni. Totuși, aceste observații necesită confirmări suplimentare prin cercetări mai ample și bine controlate⁷.

Este important de menționat că sindromul Mirizzi este adesea subdiagnosticat, în mare parte din cauza cunoașterii insuficiente a afecțiunii și a suprapunerii simptomelor cu alte boli biliare. Acest lucru subliniază necesitatea de a crește conștientizarea și educația medicală în ceea ce privește sindromul Mirizzi, pentru a îmbunătăți diagnosticul precoce și gestionarea eficientă a pacienților afectați.

Premisele pentru dezvoltarea sindromului Mirizzi apar atunci când pacientul prezintă o anamneză de litiază biliară de lungă durată cu manifestări periodice a acceselor de colică biliară, cu un calcul ce se inclavează în ductul cistic sau infundibulul veziculei biliare, determinând compresia CBP. Această compresie poate duce la inflamație cronică, cu formarea unui proces de fibroză infundibulară și în cazuri severe, la eroziunea peretelui ductului biliar⁸. Sindromul poate fi clasificat în cinci tipuri principale, în funcție de severitatea și ex-

⁵ Acquafresca, P., Palermo, M., Blanco, L., García, R., & Tarsitano, F. (2014). Síndrome de Mirizzi: Prevalencia, diagnóstico y tratamiento [Mirizzi Syndrome: Prevalence, diagnosis, and treatment]. *Acta gastroenterologica Latinoamericana*, 44(4), 323–328

⁶ Cucu, I., Hotineanu, A., Ferdohleb, A. Sindromul Mirizzi - particularități de diagnostic și opțiuni de tratament chirurgical. In: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științe Medicale*, 2022, nr. 3(74), pp. 156-159. DOI: <https://doi.org/10.52692/1857-0011.2022.3-74.29>

⁷ Seah, W. M., Koh, Y. X., Cheow, P. C., Chow, P. K. H., Chan, C. Y., Lee, S. Y., Ooi, L. L. P. J., Chung, A. Y. F., & Goh, B. K. P. (2018). A Retrospective Review of the Diagnostic and Management Challenges of Mirizzi Syndrome at the Singapore General Hospital. *Digestive surgery*, 35(6), 491–497. <https://doi.org/10.1159/000484256>

⁸ Dumonceau, J.M., Delhaye, M., Charette, N., & Farina, A. (2020). Challenging biliary stric-

tinderea leziunilor, variind de la compresiune extrinsecă simplă până la formarea de fistule colecisto-biliare sau colecisto-enterice.

Manifestările clinice ale sindromului Mirizzi includ icter obstructiv, durere abdominală în cadranul superior drept și simptome nespecifice, cum ar fi febra și greața, agiocolită, hepatita colestatică. Icterul este rezultatul obstrucției biliare, care poate fi intermitent sau progresiv, în funcție de mobilitatea calculului și severitatea compresiunii ductului biliar. Diagnosticul este adesea întârziat din cauza simptomatologiei variate și a suprapunerii cu alte afecțiuni hepatobiliare, cum ar fi colangiocarcinomul, litiaza coledociană, hepatite cronice, stricturi biliare, colangită sclerozantă. Manifestările paraclinice ale sindromului Mirizzi sunt esențiale pentru stabilirea diagnosticului corect. Acestea includ o gamă largă de teste de laborator și tehnici imagistice, care sunt utilizate pentru a evalua obstrucția biliară, inflamația și posibilele complicații.

Teste de laborator: În cazurile de sindrom Mirizzi, pacienții prezintă adesea valori crescute ale bilirubinei serice (în special bilirubina conjugată), fosfatazei alcaline și transaminazelor hepatice. Aceste anomalii sunt indicative ale obstrucției biliare și disfuncției hepatice asociată. În prezența colangitei, poate apărea leucocitoză și creșterea markerilor inflamatori, cum ar fi proteina C reactivă⁹.

Ecografia abdominală: Este adesea primul pas în evaluarea pacienților cu icter sau dureri abdominale. Ecografia poate identifica dilatarea căilor biliare, prezența calculilor în vezicula biliară deasemenea schimbările morfologice veziculei biliare (colecist scleroatropic). Sensibilitatea examinării cu ultrasunete variază de la 8 la 57%, cu o acuratețe diagnostică raportată de 29%. Inflamația regională și pneumatoza intestinală pot limita și mai mult sensibilitatea studiului¹⁰.

Tomografia computerizată cu contrast: CT-ul poate furniza imagini detaliate ale structurilor biliare și ale organelor adiacente, ajutând la identificarea calculilor biliari, a dilatării căilor biliare și a posibilelor complicații, cum ar fi colangita sau abcesele. CT este util în excluderea afecțiunilor maligne hepatice sau tractului biliar sau alte etiologii de obstrucție biliară; și se raportează că CT are o sensibilitate de 31–50%¹¹.

Colangiopancreatografia prin rezonanță magnetică (MRCP): este modalitatea imagistică preferată pentru a evalua anatomia biliară și prezența calculilor biliari. Această tehnică este utilă pentru a obține imagini detaliate ale sistemului biliar, este deosebit de utilă pentru vizualizarea căilor biliare și pentru identificarea stricturilor sau obstrucțiilor. MRCP poate exclude și alte cauze ale obstrucției căilor biliare, cum ar fi coledocolitiaza, sau poate fi utilizată pentru a evalua inflamația din jurul veziculei biliare. Este considerată modalitatea

---

tures: pathophysiological features, differential diagnosis, diagnostic algorithms, and new clinically relevant biomarkers - part 1. Therapeutic advances in gastroenterology, 13, 1756284820927292. <https://doi.org/10.1177/1756284820927292>

⁹ Davlatov, S.; Rakhmanov, K.; Qurbonov, N.; Vafayeva, I.; Abduraxmanov, D. Current State of the Problem Treatment of Mirizzi Syndrome (Literature Review). *Int. J. Pharm. Res.* 2020, 12, 1931–1939

¹⁰ Valderrama-Treviño AI, Granados-Romero JJ, Espejel-Deloiza M., Chernitzky-Camaño J., Barrera Mera B., Estrada-Mata AG, Ceballos-Villalva JC, Acuña Campos J., Argüero-Sánchez R. Actualizări în Sindromul Mirizzi. *Chirurgie hepatobiliară. Nutr.* 2017; 6 :170–178. doi: 10.21037/hbsn.2016.11.01.

¹¹ Alemi, F., Seiser, N., & Ayloo, S. (2019). Gallstone Disease: Cholecystitis, Mirizzi Syndrome, Bouveret Syndrome, Gallstone Ileus. *The Surgical clinics of North America*, 99(2), 231–244. <https://doi.org/10.1016/j.suc.2018.12.006>

imagistică neinvazivă preferată pentru diagnosticul sindromului Mirizzi, are o sensibilitate de 77,8–100%¹².

Colangiopancreatografia endoscopică retrogradă (ERCP): este o procedură invazivă, dar oferă avantajul diagnosticării și tratamentului simultan. Prin această tehnică, se poate vizualiza direct ductul biliar, se poate confirma prezența unei obstrucții și se pot realiza intervenții terapeutice, cum ar fi extragerea calculului sau drenajul nazo-biliar. În ciuda naturii sale invazive, ERCP este încă standardul de aur pentru diagnosticul sindromului Mirizzi, având o sensibilitate de 50–100%, cu o acuratețe diagnostică de 55–90%.

Particularități de diagnostic sindromului Mirizzi prezintă numeroase provocări datorită prezentării sale clinice nespecifice și similitudinilor cu alte afecțiuni biliare. Diagnosticul preoperator este dificil și adesea neconcludent, cu o rată de diagnostic preoperator variind între 8% și 62% în funcție de literatură și de tehnologiile imagistice disponibile. Majoritatea cazurilor sunt identificate intraoperator, când sunt descoperite obstrucția căii biliare principale și aderențele inflamatorii extinse.

Factorii care contribuie la rată scăzută de diagnostic preoperator includ: 1) *Simptome nespecifice:* Durerile abdominale și icterul pot fi atribuite altor afecțiuni mai comune, cum ar fi colecistita acută sau litiaza coledociană; 2) *Limitările tehnicilor imagistice:* Chiar și cu progresul în imagistica medicală, nu toate cazurile de sindrom Mirizzi pot fi identificate preoperator. În special, ecografia poate avea dificultăți în vizualizarea clară a CBP în prezența pneumatozei intestinale sau a obezitității pacientului; 3) *Complexitatea anatomiei biliare:* Variantele anatomice ale căilor biliare și prezența aderențelor inflamatorii pot masca sau confunda imagistica.

Diagnostic diferențial sindromului Mirizzi necesită excluderea altor cauze de icter obstructiv, precum colangiocarcinomul, stricturile biliare benigne, litiaza coledociană, boli hepatice. O anamneză detaliată, asociată cu imagistica și testele de laborator, ajută la diferențierea sindromului Mirizzi de aceste condiții.

Pregătirea preoperatorie. Pregătirea preoperatorie este esențială pentru reducerea riscurilor asociate intervenției chirurgicale. Aceasta include stabilizarea statusului medical al pacientului, managementul complicațiilor infecțioase prin antibioterapie și optimizarea funcției hepatice. Evaluarea preoperatorie poate include teste de coagulare, evaluarea funcției renale și ecografia cardiacă, în special la pacienții cu comorbidități semnificative.

Tratamentul chirurgical sindromului Mirizzi este în principal chirurgical și variază în funcție de tipul și severitatea afecțiunii, precum și de prezența complicațiilor. În funcție de tipul SM prezentat tratamentul trebuie adaptat pentru a aborda aceste variații anatomice și patologice.

Tratamentul chirurgical clasic

Colecistectomie deschisă: Tradițional, sindromul Mirizzi a fost tratat prin colecistectomie deschisă, mai ales în cazurile complexe cu inflamație extinsă sau când este prezentă o fistulă colecisto-biliară. Această abordare permite o expunere mai bună a structurilor biliare și posibilitatea de a rezolva complicațiile intraoperatorii. În timpul intervenției, este esențială identificarea și protejarea CBP și a arterei hepatice, pentru a preveni lezarea acestora¹³.

¹² Xu, X. Q., Hong, T., Li, B. L., Liu, W., He, X. D., & Zheng, C. J. (2013). Mirizzi syndrome: our experience with 27 cases in PUMC Hospital. Chinese medical sciences journal = Chung-kuo i hsueh k'o hsueh tsa chih, 28(3), 172–177. [https://doi.org/10.1016/s1001-9294\(13\)60044-9](https://doi.org/10.1016/s1001-9294(13)60044-9)

¹³ Testini, M., Sgaramella, L.I., De Luca, G.M., Pasculli, A., Gurrado, A., Biondi, A., & Piccinni, G. (2017). Management of Mirizzi Syndrome in Emergency. Journal of laparoendoscopic & ad-

Repararea fistulelor: În cazurile în care există o fistulă colecisto-biliară, poate fi necesară repararea acesteia, fie prin sutura directă a defectului cu o porțiune de coleret din vezicula biliară, fie prin utilizarea unui plasture de peritoneu sau omentum pentru a acoperi defectul cu o eventuală drenare a căii biliare. În cazurile severe, cu distrugerea extensivă a CBP, poate fi necesară o hepaticojejunostomie, care implică o reconstrucție bilio-digestivă pe o ansă jejunală se preferă pa ansa „Y a la Roux”.

Tratamentul laparoscopic

Chirurgia laparoscopică a devenit abordarea preferată pentru multe cazuri de sindrom Mirizzi, datorită avantajelor sale în ceea ce privește recuperarea mai rapidă, durerea postoperatorie redusă și cicatricile minime. Cu toate acestea, sindromul Mirizzi poate reprezenta o provocare pentru chirurgia laparoscopică, în special în prezența aderențelor extinse, procesului inflamator și sclerozant unde se mai adaugă și o anatomie complexă¹⁴.

Colecistectomie laparoscopică: În cazurile mai puțin complicate (de exemplu, sindrom Mirizzi tip I), o colecistectomie laparoscopică poate fi efectuată în siguranță. Procedura implică identificarea și disecția ductului cistic și a arterei cistice, urmate de îndepărtarea vezicii biliare. În unele cazuri, este posibilă abordarea laparoscopică a fistulelor colecisto-biliare, deși această procedură necesită o experiență chirurgicală considerabilă.

Conversia la chirurgia deschisă: În situațiile în care vizualizarea adecvată nu poate fi obținută laparoscopic sau dacă apar complicații, conversia la o abordare deschisă este indicată pentru a preveni lezarea canalelor biliare sau a altor structuri importante.

Tratamentul endoscopic poate fi utilizat atât în diagnosticarea, cât și în tratamentul sindromului Mirizzi, în special pentru pacienții cu risc crescut pentru intervenții chirurgicale majore.

Colangiopancreatografia endoscopică retrogradă (ERCP): este un instrument util pentru diagnosticul și tratamentul obstrucțiilor biliare. Procedura permite identificarea obstrucției și plasarea stenturilor pentru a facilita drenajul biliar. În cazurile cu fistule colecisto-biliare sau stricturi biliare, ERCP poate oferi o soluție temporară sau definitivă prin plasarea de stenturi pentru a menține permeabilitatea ductului biliar.

Litotriție endoscopică: recent, litotriția endoscopică a devenit o opțiune de tratament pentru calculii mari sau inclavați care cauzează obstrucția biliară. Această procedură implică utilizarea unor unde de șoc sau a unui laser pentru a fragmenta calculii în fragmente mai mici, care pot fi apoi îndepărtate sau eliminate prin ductul biliar. Litotriția endoscopică poate fi o opțiune eficientă și minim invazivă, în special în cazul pacienților care nu sunt candidați buni pentru intervenții chirurgicale complexe.

Sindromul Mirizzi rămâne o provocare complexă în practica medicală, datorită prezentării sale clinice variabile și dificultăților în diagnosticarea preoperatorie. Discuțiile din literatură și experiențele clinice sugerează câteva puncte importante de considerat în gestionarea acestei afecțiuni:

Complexitatea diagnosticului: Diagnosticul sindromului Mirizzi este adesea întârziat sau ratat, deoarece simptomele pot imita alte afecțiuni biliare, cum ar fi colecistita acută sau colangiocarcinomul. Tehnicile imagistice avansate, cum ar fi RMN și ERCP, au îmbunătățit

---

vanced surgical techniques. Part A, 27(1), 28–32. <https://doi.org/10.1089/lap.2016.0315>

¹⁴ Yeh, C. N., Wang, S. Y., Liu, K. H., Yeh, T. S., Tsai, C. Y., Tseng, J. H., Wu, C. H., Liu, N. J., Chu, Y. Y., & Jan, Y. Y. (2021). Surgical outcome of Mirizzi syndrome: Value of endoscopic retrograde cholangiopancreatography and laparoscopic procedures. *Journal of hepato-biliary-pancreatic sciences*, 28(9), 760–769. <https://doi.org/10.1002/jhbp.1016>

capacitatea de diagnosticare, dar nu sunt disponibile în toate centrele medicale, iar interpretarea rezultatelor necesită o expertiză specializată. Rata scăzută de diagnostic preoperator evidențiază nevoia de a dezvolta criterii mai clare și algoritmi diagnostici specifici pentru sindromul Mirizzi.

Abordări chirurgicale și miniminvasive: În literatura de specialitate există o dezbatere continuă privind cea mai bună abordare chirurgicală pentru sindromul Mirizzi. În timp ce chirurgia laparoscopică oferă avantaje evidente în ceea ce privește recuperarea postoperatorie și riscurile reduse, aceasta nu este întotdeauna posibilă din cauza inflamației severe sau a anatomiei complexe. În cazuri complicate, conversia la chirurgia deschisă este adesea necesară. Recent, procedurile endoscopice, cum ar fi litotriția, au câștigat popularitate ca opțiuni mai puțin invazive, dar acestea nu sunt aplicabile în toate cazurile și necesită echipamente și medici calificați¹⁵.

Managementul complicațiilor: Una dintre cele mai mari provocări în gestionarea sindromului Mirizzi este prevenirea și tratarea complicațiilor, cum ar fi fistulele colecisto-biliare sau colangita. Aceste complicații pot duce la intervenții chirurgicale mai complexe și la o recuperare mai lungă. Alegerea timpului optim pentru intervenția chirurgicală este crucială, deoarece intervențiile prea precoce sau prea tardive pot agrava prognosticul¹⁶.

Literatura controversată și limitările studiilor: Există un număr limitat de studii mari și randomizate privind sindromul Mirizzi, ceea ce limitează generalizarea rezultatelor și recomandărilor. Majoritatea literaturii constă în rapoarte de caz și serii mici de pacienți, care nu pot oferi o bază solidă pentru ghiduri clinice universale acceptate. Acest lucru subliniază necesitatea unor cercetări mai extinse și bine proiectate pentru a stabili standarde clare de diagnostic și tratament.

Educația și conștientizarea: Deși sindromul Mirizzi este o afecțiune rară, conștientizarea și educația în rândul medicilor sunt esențiale pentru îmbunătățirea ratei de diagnostic și a managementului. Programele de formare continuă și includerea acestei patologii în curricula de educație medicală pot contribui la o mai bună recunoaștere și tratament al sindromului¹⁷.

Sindromul Mirizzi reprezintă o provocare diagnostică și terapeutică. Diagnosticul precoce și tratamentul adecvat sunt esențiale pentru a preveni complicațiile severe. O abordare multidisciplinară care implică chirurghi, gastroenterologi și radiologi este esențială pentru gestionarea optimă a acestor pacienți. Alegerea tehnicii chirurgicale trebuie personalizată în funcție de severitatea bolii și starea generală a pacientului, iar tratamentul endoscopic poate juca un rol adjuvant în managementul selectiv al cazurilor.

¹⁵ Gómez, D., Pedraza, M., Cabrera, L. F., Mendoza Zuchini, A., Arrieta G, M., Aparicio, B. S., & Pulido, J. (2022). Minimally invasive management of Mirizzi syndrome Va: Case series and narrative review of the literature. *Cirugia espanola*, 100(7), 404–409. <https://doi.org/10.1016/j.cir-eng.2022.04.024>

¹⁶ Koo, J. G. A., Chan, Y.H., & Shelat, V.G. (2021). Laparoscopic subtotal cholecystectomy: comparison of reconstituting and fenestrating techniques. *Surgical endoscopy*, 35(3), 1014–1024. <https://doi.org/10.1007/s00464-020-08096-0>

¹⁷ Zhao, J., Fan, Y., & Wu, S. (2020). Safety and feasibility of laparoscopic approaches for the management of Mirizzi syndrome: a systematic review. *Surgical endoscopy*, 34(11), 4717–4726. <https://doi.org/10.1007/s00464-020-07785-0>

STUDIUL PRIVIND IMPACTUL FOLOSIRII DISPOZITIVELOR ELECTROMAGNETICE ASUPRA DEZVOLTĂRII ANTEPREȘCOLARILOR (1-3 ANI)
Study on the impact of the use of electromagnetic devices on the development of pre-school children (1-3 years)

CZU: 613.954:537.8:621.3

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761563>

Teofana BIBIRE

Student

Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr.T. Popa”, Iași, România

E-mail: teofanabibire@yahoo.com

Summary. Electromagnetic radiation is the propagation of electric and magnetic waves through space that appear in various forms and are generated by devices and things that involve electricity and voltage. In some cases, electromagnetic fields are unwanted side effects of high voltage cables, transformers or large motors in factories. Other times, electromagnetic waves are voluntarily generated to create wireless connections such as 5G, 4G, WIFI, TV, radio, radar, wireless networks.

Analysis of the association between exposure to electromagnetic fields of non-ionizing radiation (EMF) and health in preschool children is hampered by limited data availability, mainly due to difficulties encountered in exposure assessment¹. In the study on the impact of non-ionizing radiation emitted by electromagnetic devices operating near preschool children, we can classify them by application, depending on the complexity and diversity of the devices in a modern household. Basically, most electronic and electrical equipment around us involves the use of electromagnetic principles in one way or another.

Key words: electromagnetic radiation, electromagnetic fields, electronic equipment, pre-schoolers

Introducere

Standardele pentru evaluarea radiațiilor de la numeroase dispozitive fără fir au fost stabilite pentru prima dată în 1996 pentru a evita încălzirea țesuturilor și rămân neschimbate de atunci în SUA și în multe alte țări².

Câmpurile electromagnetice neionizante (EMF) sunt forme de energie care se propagă prin spațiu sub formă de unde electromagnetice, dar care nu au suficientă energie pentru a ioniza atomii și moleculele din mediu. Aceste câmpuri electromagnetice sunt create de diverse surse (dispozitive), care utilizează proprietățile electromagnetice ale materiei pentru a realiza diverse funcții.

Câmpurile naturale de înaltă frecvență sunt de origine cosmică sau sunt generate în timpul furtunilor. Fondul natural electromagnetic este format din câmpuri electrice și mag-

¹ Sage C., Burgio E., Electromagnetic Fields, Pulsed Radiofrequency Radiation, and Epigenetics: How Wireless Technologies May Affect Childhood Development, (The title for this Special Section is Contemporary Mobile Technology and Child and Adolescent Development, edited by Zheng Yan and Lennart Hardell), Child Development, Volume 00, Number 0, Pages 1–8, xxxx 2017.

² Davis D., Birnbaum L., Ben-Ishai P., Taylor H., Sears M., Butler T., Scarato T., Wireless technologies, non-ionizing electromagnetic fields and children: Identifying and reducing health risks, Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care, 53(2):101374, 2023.

netice statice generate de Pământ și câmpuri de joasă frecvență generate de fenomene din atmosferă și magnetosferă.

În domeniul de joasă frecvență sursele principale sunt liniile de înaltă tensiune, stațiile de transformare, instalațiile electrice, aparatura electrocasnică (orice aparat conectat la priză). Un aparat electrocasnic produce câmp magnetic doar atunci când este pornit; în schimb, câmpul electric este prezent și în cazul în care aparatul este închis, dar este conectat la priză. Orice acțiune de pornire/oprire a unei instalații /dispozitiv electric determină apariția unor câmpuri tranzitorii caracterizate de o variație foarte rapidă în timp.

Radiația electromagnetică de radiofrecvență emisă de dispozitivele Wi-Fi este radiație neionizantă. Frecvențele utilizate în tehnologia fără fir sunt similare cu cele aplicate în telefonie mobilă. Deoarece emiterea de radiații neionizante este mult mai redusă în cazul dispozitivelor care utilizează Wi-Fi comparativ cu telefoanele mobile, gradul de expunere la radiații este, de asemenea, mai mic³.

Clasificarea dispozitivelor electromagnetice

Dispozitivele electromagnetice ce emit radiații neionizante și funcționează în apropierea copiilor din categoria antepreșcolari se pot clasifica după aplicație, în funcție de complexitatea și diversitatea dispozitivelor dintr-o gospodărie modernă. Practic, majoritatea echipamentelor electronice și electrice din jurul nostru implică într-un fel sau altul utilizarea principiilor electromagnetice.

A. Dispozitive de comunicație și divertisment

1. *Computere, tablete, telefoane mobile, emițătoare radio și televizoare, routerele Wi-Fi, dispozitivele Bluetooth* generează câmpuri electromagnetice (acestea conțin procesoare, memorie și alte componente electronice și cele mai multe funcționează folosind rețele wireless).

2. *Boxe și sisteme audio.*

B. Dispozitive de securitate și control al accesului

Sisteme de alarmă și supraveghere video (acestea pot utiliza electromagneți pentru a activa sau dezactiva blocarea ușilor sau a ferestrelor).

În categoria dispozitivelor secundare care pot emite radiații neionizante ne semnificative intră electrocasnicele mari și mici de tipul: mașinile de spălat (folosesc motoare electrice și electromagneți pentru a acționa tamburul și alte componente); frigiderele și congelatoarele, aparatele de aer condiționat și de încălzire centrală, uscătorul de păr, placă de îndreptat părul, fierul de călcat, aspiratorul, robotul de bucătărie, hota, cuptorul cu microunde, aparatul de cafea etc.

Impactul folosirii dispozitivelor electromagnetice asupra ntepreșcolarilor (1-3 ani)

Copiii de astăzi trăiesc într-o mare de radiații neionizante, care nu existau în trecut. De obicei, părinții oferă copiilor lor antepreșcolari și chiar bebelușilor o tabletă sau un telefon inteligent pentru a se juca. Deoarece o mare parte din case au WiFi, mulți copii sunt expuși la EMF non-stop. Folosirea dispozitivelor electromagnetice, cum ar fi telefoanele mobile, tabletele, televizoare și alte dispozitive electronice, poate avea un impact semnificativ asu-

³ Magiera A., Solecka J., Radiofrequency electromagnetic radiation from wi-fi and its effects on human health, in particular children and adolescents, *Rocz Panstw Zakl Hig*;71(3):251-259, 2020.

pra copiilor în vârstă de 1-3 ani, mai ales dacă expunerea este excesivă sau necontrolată. În continuare, conform datelor identificate în literatura de specialitate, se va atrage atenția asupra unor efecte pe care utilizarea acestor dispozitive le poate avea asupra copiilor de această vârstă.

1. Încetinirea dezvoltării cognitive și a limbajului: prin expunerea excesivă la ecrane se poate încetini dezvoltarea limbajului și a abilităților cognitive la copiii mici. Aceștia petrec prea mult timp pasiv în fața ecranelor în loc să interacționeze cu adulții și să participe la activități care îi stimulează intelectual⁴.

2. Tulburări de somn: lumina albastră emisă de ecranele dispozitivelor electronice poate afecta ritmurile circadiene ale copiilor mici, perturbând somnul și conducând la tulburări de somn și la o calitate scăzută a somnului⁵.

3. Impactul asupra abilităților sociale și emoționale: prea mult timp petrecut în fața ecranelor poate limita interacțiunile sociale și potențialul de a dezvolta abilități sociale și emoționale importante, cum ar fi empatia și capacitatea de a citi emoțiile altor persoane.

4. Risc crescut de obezitate și probleme de sănătate: utilizarea prelungită a dispozitivelor electronice poate duce la un stil de viață sedentar, ceea ce crește riscul de obezitate și apariția unor probleme de sănătate asociate.

5. Riscuri pentru sănătatea oculară: privitul excesiv în ecrane poate duce la oboseală oculară, disconfort și chiar la afectarea sănătății ochilor la copiii antepreșcolari, care încă își dezvoltă în această perioadă sistemul vizual.

6. Dependența de ecrane: expunerea constantă și prelungită la dispozitivele electronice poate crea dependență la copiii mici, ceea ce poate fi dificil de gestionat și poate afecta capacitatea lor de a se angaja în alte activități importante de dezvoltare⁶.

Multe dintre modificările comportamentale și caracteristicile biologice observate la copiii antepreșcolari cu autism și ADHD sunt similare sau identice cu cele produse de expunerile zilnice la radiațiile produse de telefonul mobil, tablete wireless, monitoare, Wi-Fi și alte surse de radiații electromagnetice⁷.

MOBI-Kids este cel mai mare studiu caz-control privind impactul dispozitivelor fără fir în dezvoltarea tumorilor cerebrale neuroepiteliale (G. Castano-Vinyals et.al.). În acest studiu se atrage atenția asupra existenței la grupa de vârstă cea mai tânără a unui posibil risc crescut de apariție a acestor tumori în lobul temporal în raport cu timpul de la care a început

⁴ Gallastegiv M., Guxens M., Jiménez-Zabala A., Calvente I., Fernández M., Birks L., Struchen B., Vrijheid M., Estarlich M., Fernández MF., Torrent M., Ballester F., Aurrekoetxea J.J., Ibarluzea J., Guerra D., González J., Rössli M., Santa-Marina L., Characterisation of exposure to nonionising electromagnetic fields in the Spanish INMA birth cohort: study protocol, Gallastegi et al., BMC Public Health, 16:167, 2016.

⁵ Davis D., Birnbaum L., Ben-Ishai P., Taylor H., Sears M., Butler T., Scarato T., Wireless technologies, non-ionizing electromagnetic fields and children: Identifying and reducing health risks, Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care, 53(2):101374, 2023.

⁶ Sage C., Burgio E., Electromagnetic Fields, Pulsed Radiofrequency Radiation, and Epigenetics: How Wireless Technologies May Affect Childhood Development, (The title for this Special Section is Contemporary Mobile Technology and Child and Adolescent Development, edited by Zheng Yan and Lennart Hardell), Child Development, Volume 00, Number 0, Pages 1–8, xxxx 2017.

⁷ Davis D., Birnbaum L., Ben-Ishai P., Taylor H., Sears M., Butler T., Scarato T., Wireless technologies, non-ionizing electromagnetic fields and children: Identifying and reducing health risks, Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care, 53(2):101374, 2023.

utilizarea telefonului, pe baza unui număr mic de cazuri, fapt care este un semnal de alarmă pentru copiii din categoria antepreșcolară⁸.

Agenția Internațională pentru Cercetarea Cancerului (IARC) clasifică radițiile electromagnetice neionizante drept „posibil cancerigene pentru oameni” (Grupul 2B)⁹.

Pentru a minimiza impactul negativ al utilizării dispozitivelor electromagnetice asupra copiilor de vârstă mică (antepreșcolari), este recomandat să se limiteze timpul petrecut în fața ecranelor și să se ofere alternative sănătoase și interactive de joacă și învățat. De asemenea, este important să se stabilească limite clare privind utilizarea dispozitivelor electronice și să se ofere supervizare și orientare adecvată.

Grupurile de experți care consiliază guvernele la nivel mondial în această problemă nu au reușit să se pună de acord cu privire la cele mai bune abordări care ar trebui impuse în ceea ce privește utilizarea dispozitivelor electromagnetice în raport cu copiii din categoria antepreșcolariilor. Academia Americană de Pediatrie recomandă timp limitat pe ecran pentru copiii cu vârsta sub doi ani, dar mai mult de jumătate dintre toți copiii mici au în mod regulat contact cu ecranele, adesea fără implicarea părinților. Copiii antepreșcolari, ai căror părinți folosesc frecvent dispozitivele care produc radiații neionizante ca o formă de suplینire a prezenței lor, pot experimenta întârzieri în dobândirea vorbirii și în stabilirea unei conexiuni directe între ei și copil. Același efect îl produce și neglijarea copilului din cauza tehnologiei. Copiii care încep să folosească dispozitive devreme în viață pot deveni dependenți social, psihologic și fizic de tehnologie¹⁰.

Concluzii

Este important să se țină cont de cercetările științifice actuale și de recomandările autorităților de sănătate pentru a lua decizii informate cu privire la expunerea copiilor antepreșcolari la EMF și pentru a promova un mediu sănătos și sigur pentru dezvoltarea lor. Cu toate acestea, sunt necesare mai multe studii pentru a putea determina cu certitudine riscurile asociate cu expunerea la EMF și pentru a dezvolta ghiduri și reglementări adecvate pentru protecția copiilor antepreșcolari.

---

⁸ Castano-Vinyals G., Sadetzki S., Vermeulen R. Momoli F., Kundi M., Merletti F., Maslanyj M., Calderon C., Wiart J., Lee A.-K., Taki M., Sim M., Armstrong B., Benke G., Schattner R., Hutter H.-P., Krewski D., Mohipp C., Ritvo P., Spinelli J., Lacour B., Remen T., Radon K., Weinmann T., Petridou E.Th., Moschovi M., Pourtsidis A., Oikonomou K., Kanavidis P., Bouka E., Dikshit R., Nagrani R., Chetrit A., Bruchim R., Maule M., Migliore E., G.Filippini, Miligi L., Mattioli S., Kojimahara N., Yamaguchi N., Ha M., Choi K., Kromhout H., Goedhart G., Mannetje A., Eng A., Langer C.E., Alguacil J., Aragonés N., Morales-Suarez-Varela M., Badia F., Albert A., Carretero G., Cardis E., Wireless phone use in childhood and adolescence and neuroepithelial brain tumours: Results from the international MOBI-Kids study, *Environment International* 160, 2022.

⁹ Schuermann D., Ziemann C., Barekati Z., Capstick M., Oertel A., Focke F., Murbach M., Kuster N., Dasenbrock C., Schär P., Assessment of Genotoxicity in Human Cells Exposed to Modulated Electromagnetic Fields of Wireless Communication Devices, *Genes*, 11, 347, 2020.

¹⁰ Davis D., Birnbaum L., Ben-Ishai P., Taylor H., Sears M., Butler T., Scarato T., Wireless technologies, non-ionizing electromagnetic fields and children: Identifying and reducing health risks, *Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care*, 53(2):101374, 2023

ROLUL BACTERIOFAGILOR ÎN REDUCEREA MOBILITĂȚII CAUZATE DE MICROORGANISME REZISTENTE

The role of bacteriophages in reducing morbidity caused by resistant microorganisms

CZU: 578.81+615.33.015.8

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761647>

Lucia GALBEN

Student doctorand, USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3154-7193>

E-mail: luciagaben15@gmail.com

Greta BĂLAN

Dr. hab., conf. univ., USMF „Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3704-3584>

E-mail: greta.balan@usmf.md

Summary. Bacteriophages are viruses of bacteria. Since the discovery of bacteriophages, their practical application in the prevention and treatment of infections has faced challenges that have made antibiotics more suitable for combating infectious pathology. Thanks to new sequencing technologies that provide new insight into the nature of bacteriophages, their application has a second chance to be used. Bacteriophages play an important role in the modern era of biotechnology and antibiotic-resistant microorganisms. The rapid increase in bacterial resistance to antimicrobials, leading to high levels of morbidity, mortality and economic costs, initiated the renaissance of phage therapy that began a century ago.

Key words: bacteriophages, phage therapy, resistant microorganisms.

Rezistența la antimicrobiene a devenit o problemă cronică de sănătate publică la nivel mondial, cu o previziune de 10 milioane de decese pe an până în 2050. Cauza predominantă care contribuie la criza actuală rămâne a fi utilizarea excesivă și abuzivă a antimicrobieneilor, în special utilizarea necorespunzătoare, ceea ce sporește povara globală a rezistenței la antimicrobiene. În anul 2024 a fost publicată lista actualizată a agenților patogeni bacterieni prioritari (eng. Bacterial Priority Pathogens List), care cuprinde 15 familii de bacterii rezistente la antibiotice grupate în categorii critice, înalte și medii pentru prioritizare. Lista oferă îndrumări privind dezvoltarea de tratamente noi și necesare pentru a opri răspândirea rezistenței la antimicrobiene.¹ Terapia cu bacteriofagi este una dintre alternativele de tratare a infecțiilor cauzate atât de bacterii sensibile, cât și de bacterii rezistente la antibiotice, cu toxicitate scăzută sau nulă pentru pacienți. Creșterea rapidă a rezistenței bacteriilor la antimicrobiene, care a dus la niveluri ridicate de morbiditate, mortalitate și cheltuieli economice, a inițiat renașterea terapiei cu fagi, care a început cu un secol în urmă.

¹ WHO updates Bacterial Priority Pathogens List to combat antimicrobial resistance. 2024. [accessed on 04.08.2024]. Available online: <https://www.news-medical.net/news/20240520/WHO-updates-Bacterial-Priority-Pathogens-List-to-combat-antimicrobial-resistance.aspx>

Bacteriofagii, descoperiți în 1915, sunt cele mai numeroase entități de pe Pământ și se găsesc în diverse medii extreme, precum în apă, sol și corpul uman.² Fagii se reproduc folosind sistemul de replicare al gazdei bacteriene, distrug celulă gazdă (ciclul litic) sau rezidă în genomul bacterian (starea lizogena). Pentru a-și iniția ciclul biologic de infecție, fagii se atașează de receptorii bacterieni specifici, fiecare bacteriofag fiind specific unui taxon bacterian. După atașare, bacteriofagul își injectează genomul în celulă și solicită mașinile de replicare bacteriană pentru a produce genomi și proteine fagice. Acestea se adaugă în interiorul celulei gazdă. Deoarece fagii sunt mult mai mici decât celulă gazdă, o celulă bacteriană poate produce sute până la mii de noi fagi.³ Bacteriofagii nou produși lizează celulă gazdă și sunt eliberați în mediul extracelular.

Utilizarea bacteriofagilor în tratamentul și profilaxia infecțiilor bacteriene a încetat odată cu apariția antibioticelor. Ulterior, puține studii au evaluat capacitatea bacteriofagilor de a controla infecțiile bacteriene, bacteriofagii fiind utilizați doar în studii moleculare și genetice.⁴ Secvențierea genomului bacteriofagilor a condus la realizarea importanței lor ecologice, iar apariția bacteriilor multirezistente a făcut ca bacteriofagii să fie utilizați în controlul infecțiilor bacteriene.

Spre deosebire de antibiotice, bacteriofagii se reproduc la locul infecției atâta timp cât sunt prezente bacteriile sensibile. Auto-replicarea bacteriofagilor nu numai că tratează infecția prezentă, ci și previne infecția ulterioară cu bacterii patogene.⁵

Utilizarea bacteriofagilor ca agenți terapeutici în infecțiile bacteriene la animale și la oameni se numește terapie cu fagi. Această practică a început experimental pe animale de laborator unde se utilizează monofagii. Terapia monofagică a fost folosită pentru a demonstra conceptul de terapie cu fagi în timpul dezvoltării fagilor experimental. Studiile clinice de terapie cu monofagi iau în considerare în principal bacteriofagii cu intervale largi de gazdă și fagi cu capacitatea de a infecta agenți patogeni rezistenți la mai multe antimicrobiene. Jeon și colab.⁶ au demonstrat experimental pe șoareci că utilizarea bacteriofagilor care infectează *Acinetobacter baumannii* rezistent la carbapeneme a redus eficient infecția pulmonară. Un obstacol major în calea terapiei cu monofagi este dezvoltarea rapidă a bacteriilor rezistente la fagi. Pe măsură ce fagul și gazda co-evoluază în mod natural, aplicarea monofagilor poate fi insuficientă pentru a controla infecțiile cronice. Prin urmare, utilizarea unei combinații de fagi (terapia poli-fagică) este mai binevenită. Schmerer și colab.⁷ au demonstrat că la utilizarea combinată a doi fagi au fost lizate mai multe bacterii în comparație cu aplicarea unui singur fag. Un cocktail ce conține multipli bacteriofagi litici nu numai că

² Balcázar, J.L. (2020). Implications of Bacteriophages on the Acquisition and Spread of Antibiotic Resistance in the Environment. *Int. Microbiol.* 23:475–479. doi: 10.1007/s10123-020-00121-5.

³ McCallin, S., Sacher, J.C., Zheng, J., Chan, B.K. (2019). Current State of Compassionate Phage Therapy. *Viruses*, 11:343. doi: 10.3390/v11040343.

⁴ Principi N., Silvestri E., Esposito S. Advantages and Limitations of Bacteriophages for the Treatment of Bacterial Infections. *Front. Pharmacol.* 2019;10:513. doi: 10.3389/fphar.2019.00513.

⁵ Hoyle N., Kutter E. *Practical Handbook of Microbiology*. 4th ed. CRC Press; Boca Raton, FL, USA: 2021. Phage Therapy: Bacteriophages as Natural, Self-Replicating Antimicrobials; pp. 801–824.

⁶ Jeon J., Park J.H., Yong D. Efficacy of Bacteriophage Treatment against Carbapenem-Resistant *Acinetobacter baumannii* in *Galleria Mellonella* Larvae and a Mouse Model of Acute Pneumonia. *BMC Microbiol.* 2019;19:70. doi: 10.1186/s12866-019-1443-5.

⁷ Schmerer M., Molineux I.J., Bull J.J. Synergy as a Rationale for Phage Therapy Using Phage Cocktails. *PeerJ.* 2014;2:e590. doi: 10.7717/peerj.590.

îmbunătățește terapia cu fagi, dar pe măsură ce noile bacterii dezvoltă rezistență la un fag, alți bacteriofagi continuă să acționeze. Cu toate acestea, prepararea și purificarea bacteriofagilor sub formă de cocktail este mai dificilă și mai complexă. Aplicarea fagilor în mod continuu și nu concomitent reduce populația de bacterii și dacă apar noi bacterii rezistente, fagii pot fi înlocuiți cu alți fagi infecțioși. Tratatamentul pe termen lung cu fagi poate menține populația bacteriană la un nivel scăzut, permițând să acționeze sistemul imunitar. De exemplu, utilizarea continuă a fagilor împotriva *P. aeruginosa* a avut mai mult succes decât aplicarea concomitentă a acestora.⁸

Prima terapie cu fagi folosită la om a fost terapia împotriva infecției pneumococice, difteriei, infecțiilor de plagă și a altor infecții externe. În 2009 a fost efectuat primul studiu care a analizat terapia cu fagi împotriva *S. aureus* și *P. aeruginosa*.⁹ Wright și colab. au demonstrat că administrarea de fagi în cel puțin două faze a îmbunătățit starea a 24 de pacienți cu otită cronică.¹⁰ Un studiu efectuat timp de doi ani, în care s-a evaluat eficacitatea unui cocktail de fagi împotriva *P. aeruginosa* la persoanele cu combustii, a demonstrat o reducere a agenților patogeni în plăgi.¹¹ Aceste studii și studiile privind aplicarea orală și intravenoasă a fagilor indică faptul că terapia cu fagi poate fi o strategie de încredere.¹²

Folosirea excesivă a antibioticelor în creșterea animalelor și în acvacultură a dus la creșteri marcate ale agenților patogeni rezistenți din carnea destinată consumului uman. Bacteriile rezistente la antibiotice ce provoacă boli la animale pot afecta oamenii.¹³ Este important de menționat că terapia cu fagi nu se limitează la oameni, ci a fost propusă și pentru combaterea bacteriilor patogene la animale. Silva și colab. au arătat că bacteriofagii pot preveni infecțiile cu *Vibrio anguillarum* la larvele de pește.¹⁴ Un alt studiu a demonstrat tratarea cu fagi timp de 5 zile a puilor infectați experimental cu *Campylobacter* spp., deși durata tratamentului poate depinde de concentrațiile de fagi care au fost utilizate și de

---

⁸ Hall A.R., de Vos D., Friman V.P., Pirnay J.P., Buckling A. Effects of Sequential and Simultaneous Applications of Bacteriophages on Populations of *Pseudomonas aeruginosa* in Vitro and in Wax Moth Larvae. *Appl. Environ. Microbiol.* 2012;78:5646–5652. doi: 10.1128/AEM.00757-12.

⁹ Abedon S.T., Kuhl S.J., Blasdel B.G., Kutter E.M. Phage Treatment of Human Infections. *Bacteriophage.* 2011;1:66. doi: 10.4161/bact.1.2.15845.

¹⁰ Wright A., Hawkins C.H., Änggård E.E., Harper D.R. A Controlled Clinical Trial of a Therapeutic Bacteriophage Preparation in Chronic Otitis Due to Antibiotic-Resistant *Pseudomonas aeruginosa*; A Preliminary Report of Efficacy. *Clin. Otolaryngol.* 2009;34:349–357. doi: 10.1111/j.1749-4486.2009.01973.x.

¹¹ Jault P., Leclerc T., Jennes S., Pirnay J.P., Que Y.A., Resch G., Rousseau A.F., Ravat F., Carsin H., Le Floch R., et al. Efficacy and Tolerability of a Cocktail of Bacteriophages to Treat Burn Wounds Infected by *Pseudomonas aeruginosa* (PhagoBurn): A Randomised, Controlled, Double-Blind Phase 1/2 Trial. *Lancet Infect. Dis.* 2019;19:35–45. doi: 10.1016/S1473-3099(18)30482-1.

¹² Chopra S., Harjai K., Chhibber S. Potential of Combination Therapy of Endolysin MR-10 and Minocycline in Treating MRSA Induced Systemic and Localized Burn Wound Infections in Mice. *Int. J. Med. Microbiol.* 2016;306:707–716. doi: 10.1016/j.ijmm.2016.08.003.

¹³ Bolocan A.S., Upadrasta A., De Almeida Bettio P.H., Clooney A.G., Draper L.A., Ross R.P., Hill C. Evaluation of Phage Therapy in the Context of *Enterococcus faecalis* and Its Associated Diseases. *Viruses.* 2019;11:366. doi: 10.3390/v11040366.

¹⁴ Silva Y.J., Costa L., Pereira C., Mateus C., Cunha Â., Calado R., Gomes N.C.M., Pardo M.A., Hernandez I., Almeida A. Phage Therapy as an Approach to Prevent *Vibrio anguillarum* Infections in Fish Larvae Production. *PLoS ONE.* 2014;9:e114197. doi: 10.1371/journal.pone.0114197.

agentul patogen implicat.¹⁵ Acestea și alte studii de tratament cu fagi susțin utilizarea fagilor în diverse domenii.

Majoritatea bacteriilor implicate în procesele patologice au capacitatea de a forma biofilme. Un biofilm nu numai că ajută bacteriile să se ascundă de sistemul imunitar, dar facilitează și transferul orizontal al genelor între bacterii. Formarea biofilmelor susține supraviețuirea bacteriilor în prezența antibioticelor și a biocidelor.¹⁶ Acest fenomen este mediat de pătrunderea lentă a antibioticelor, răspunsul adaptiv la stres sau promovarea mutațiilor care conferă rezistență la antibiotice.¹⁷ Cu toate acestea, bacteriofagii pot interacționa cu bacteriile patogene chiar și în biofilme. Bacteriofagii pătrund în biofilme, se reproduc în celulele bacteriene și produc enzime care distrug substanțele polimerice extracelulare.¹⁸ Bacteriofagii care posedă enzime de suprafață, degradează polizaharidele bacteriene produse atât de bacteriile Gram-negative, cât și de Gram-pozitive, producând o placă de tip halo, care indică degradarea lipopolizaharidelor și o asociere mică de bacterii care mai menține biofilmul.¹⁹ Un grup de cercetători au demonstrat că bacteriofagul CT-PA reduce dramatic numărul de celule *Pseudomonas aeruginosa* multi-rezistente în biofilme timp de 24-48 de ore.²⁰ Acest lucru se datorează dimensiunilor mici a bacteriofagilor și unei game largi de gazde, care permit fagilor să pătrundă în biofilme.²¹ Fagii pot parcurge biofilmele bacteriene, pentru a-și atinge ținta și a se propaga, prin două moduri. În primul mod, bacteriofagii sunt inițial implicați în uciderea bacteriilor gazdă, după care, din cauza numărului mare de bacterii în comparație cu fagii dintr-un biofilm, bacteriofagii se răspândesc și reduc populația bacteriană, așa-numita „penetrare activă”. Alternativ, bacteriofagii interacționează cu biofilmele folosind enzime pentru a hidroliza substanțele polimerice extracelulare, pentru a distruge capsula celulei bacteriene și a interacționa și liza peretele celular bacterian.²²

¹⁵ Carrillo C.L., Atterbury R.J., El-Shibiny A., Connerton P.L., Dillon E., Scott A., Connerton I.F. Bacteriophage Therapy to Reduce *Campylobacter* Jejuni Colonization of Broiler Chickens. *Appl. Environ. Microbiol.* 2005;71:6554–6563. doi: 10.1128/AEM.71.11.6554-6563.2005.

¹⁶ Balan, G. (2019). The bacterial strains isolated from trophic ulcers and their persistence factors. *The Moldovan Medical Journal*, 62(4), 36-38. Doi: 10.5281/zenodo.3556490; Balan, G., Burduniuc, O. (2020). Antimicrobial susceptibility and biofilm production among *Staphylococcus* and *Candida* species (2020). *The Moldovan Medical Journal*, 63(1), 1-7. Doi: 10.5281/zenodo.3685641.

¹⁷ Sharma, D., Misba, L., Khan, A. (2019). Antibiotics versus Biofilm: An Emerging Battleground in Microbial Communities. *Antimicrob. Resist. Infect. Control*, 8:1–10. doi: 10.1186/s13756-019-0533-3.

¹⁸ Loc-Carrillo, C., Abedon, S. (2011). Pros and Cons of Phage Therapy. *Bacteriophage*, 1:111–114. doi: 10.4161/bact.1.2.14590.

¹⁹ Cornelissen, A., Ceysens, P.J., T'Syen, J., van Praet, H., Noben, J.P., Shaburova, O.V., Krylov, V.N., Volckaert, G., Lavigne, R. (2011). The T7-Related *Pseudomonas putida* Phage Φ15 Displays Virion-Associated Biofilm Degradation Properties. *PLoS ONE*, 6:e18597. doi: 10.1371/journal.pone.0018597.

²⁰ Knezevic P., Obrecht D., Curcin S., Petrusic M., Aleksic V., Kostanjsek R., Petrovic O. Phages of *Pseudomonas aeruginosa*: Response to Environmental Factors and in Vitro Ability to Inhibit Bacterial Growth and Biofilm Formation. *J. Appl. Microbiol.* 2011;111:245–254. doi: 10.1111/j.1365-2672.2011.05043.x.

²¹ Ciofu O., Johansen H.K., Aanaes K., Wassermann T., Alhede M., von Buchwald C., Høiby N.P. *Pseudomonas aeruginosa* in the Paranasal Sinuses and Transplanted Lungs Have Similar Adaptive Mutations as Isolates from Chronically Infected CF Lungs. *J. Cyst. Fibros.* 2013;12:729–736. doi: 10.1016/j.jcf.2013.02.004.

²² Ferriol-González C., Domingo-Calap P. Phages for Biofilm Removal. *Antibiotics*. 2020;9:268.

Apariția bacteriilor rezistente la antimicrobiene au promovat diverse strategii de bio-control pentru combaterea patologiei infecțioase. Se prevede că aplicarea fagilor nu va fi singura strategie posibilă, strategiile de control combinate, cum ar fi terapiile fag-antibiotice vor fi dezvoltate și utilizate în viitor.

INFECȚIILE DE SITUS CHIRURGICAL CAUZATE DE MICROORGANISME REZISTENTE

Surgical site infections caused by resistant microorganisms

CZU: 617-022.7:615.33.015.8

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761658>

Vasilii GALBEN

Student doctorand, Disciplina de epidemiologie, Departamentul medicină preventivă,
USMF „Nicolae Testemițanu”, Chișinău, Republica Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7420-8803>

E-mail: galbenvasilii66@gmail.com

Summary. Multi-drug resistant organisms (MDR) are emerging and significant cause of surgical site infections (SSI), but clinical outcomes and risk factors associated to MDR organisms SSI (MDR-Os-SSI) have been poorly investigated in general surgery. Aims were to investigate risk factors, clinical outcomes and costs of care of MDR-Os-SSI in general surgery. From January 2018 to December 2019, all the consecutive, unselected patients affected by MDR-Os-SSI were prospectively evaluated. Among 3494 patients operated, 47 presented an MDR-Os-SSI. Two control groups of 47 patients with non-MDR-Os-SSI and without SSI were identified. MDR-Os-SSI were caused in most cases by Gram negative bacilli. MDR-Os-SSI were related to major postoperative complications. Iterative surgery, open abdomen, intensive care, hospital stay, and use of aggressive and expensive therapies were associated to MDR-Os-SSI. At multivariate analysis, only iterative surgery and the need of total parenteral and immune-nutrition were significantly associated to MDR-Os-SSI. The extra-cost of MDR-Os-SSI treatment was 150% in comparison to uncomplicated patients. MDR-Os-SSI seems to be associated with major postoperative complications and reoperative surgery, they are demanding in terms of clinical workload and costs of care, they are rare but increasing, and difficult to prevent with current strategies.

Key words: Surgery, Complications, Surgical site infections, Multi-drug resistance, Risk factors, Cost of care

Infecțiile de situs chirurgical (SSI) sunt cele mai frecvente infecții asociate asistenței medicale și reprezintă o problemă majoră de sănătate publică. Infecțiile de situs chirurgical provoacă morbiditate și mortalitate semnificativă în rândul pacienților supuși intervențiilor chirurgicale.¹ Centrul pentru Controlul și Prevenirea Bolilor (CDC) a raportat în SUA, între

---

¹ Weiner, L.M., Webb, A.K., Limbago, B., Dudeck, M.A., Patel, J., Kallen, A.J., Edwards, J.R., & Sievert, D.M. (2016). Antimicrobial-Resistant Pathogens Associated With Healthcare-Associated Infections: Summary of Data Reported to the National Healthcare Safety Network at the Centers for Disease Control and Prevention, 2011-2014. *Infection control and hospital epidemiology*, 37(11), 1288–1301. <https://doi.org/10.1017/ice.2016.174>; ECDC (2014) Annual epidemiological report. Antibiotic resistance and healthcare-associated infections. <http://www.ecdc.europa.eu>; Weiner, L.M., Fridkin, S.K., Aponte-Torres, Z., Avery, L., Coffin, N., Dudeck, M.A., Edwards, J.R., Jernigan, J.A., Konnor, R., Soe, M.M., Peterson, K., & McDonald, L.C. (2016). Vital Signs: Preventing Antibiotic-Resistant Infections in Hospitals - United States, 2014. *MMWR. Morbidity and mortality weekly report*, 65(9), 235–241. <https://doi.org/10.15585/mmwr.mm6509e1>; Cassini, A., Högberg, L.D., Plachouras, D., Quattrocchi, A., Hoxha, A., Simonsen, G.S., Colomb-Cotinat, M., Kretzschmar,

2011 și 2014, 365.490 de SSI cauzate de infecții ale fluxului sanguin asociate cateterizării centrale (CLABSI) [23,5%], infecții ale tractului urinar asociat cateterului (CAUTI) [37,8%], pneumonie asociată ventilației mecanice (VAP) [2,2%] și infecțiile de situs chirurgical (SSI) [36,4%]. Aproximativ 50% din SSI au fost legate de chirurgia abdominală, cu prevalență în funcție de tipul de operație. Centrul European pentru Controlul și Prevenirea Bolilor (ECDC) a raportat o prevalență a SSI în Europa de până la 3,4%, cu 4,2 milioane de SSI în 2013. Chiar dacă SSI a scăzut în ultimul deceniu, s-a observat o evoluție a microorganismelor rezistente la preparate antimicrobiene, rezultând un prognostic negativ pentru pacienți, și costuri crescute pentru sistemele de sănătate.² *Staphylococcus aureus* și *Escherichia coli* sunt bacteriile cel mai frecvent izolate de la pacienții cu SSI, cu o pondere de rezistență variind de la 42,7 la 44,7% pentru *S. aureus* și de la 13,3% până la 15,3% pentru *E. coli*.

Spitalizarea prealabilă, tratamentele anterioare cu antibiotice și infecțiile preoperatorii sunt factori de risc care provoacă rezistență la antibiotice.³ După cum a propus ECDC, bacteriile trebuie clasificate ca microorganisme rezistente la mai multe antimicrobiene (MDR), cu rezistență extinsă la antimicrobiene (XDR) și microorganisme rezistente la toate antimicrobienele (PDR), atunci când au dezvoltat rezistență la unul sau două, trei sau mai multe sau, respectiv, la toate antibioticele cunoscute.⁴

Din ianuarie 2017 până în decembrie 2019, în urma indicației Programului autorităților naționale de sănătate împotriva rezistenței la antibiotice (PNCAR)⁵ a fost efectuată prospec-

---

M.E., Devleeschauwer, B., Cecchini, M., Ouakrim, D.A., Oliveira, T.C., Struelens, M.J., Suetens, C., Monnet, D.L., & Burden of AMR Collaborative Group (2019). Attributable deaths and disability-adjusted life-years caused by infections with antibiotic-resistant bacteria in the EU and the European Economic Area in 2015: a population-level modelling analysis. *The Lancet. Infectious diseases*, 19(1), 56–66. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(18\)30605-4](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(18)30605-4)

² CDC (2015) The five “W”s of the targeted assessment for prevention (TAP) strategy, Atlanta, GA: US Department of Health and Human Services. CDC. <http://www.cdc.gov/hai/prevent/tap.html>; Cosgrove, S. E., & Carmeli, Y. (2003). The impact of antimicrobial resistance on health and economic outcomes. *Clinical infectious diseases : an official publication of the Infectious Diseases Society of America*, 36(11), 1433–1437. <https://doi.org/10.1086/375081>

³ Wright G. D. (2007). The antibiotic resistome: the nexus of chemical and genetic diversity. *Nature reviews. Microbiology*, 5(3), 175–186. <https://doi.org/10.1038/nrmicro1614>; Nseir, S., Grailles, G., Soury-Lavergne, A., Minacori, F., Alves, I., & Durocher, A. (2010). Accuracy of American Thoracic Society/Infectious Diseases Society of America criteria in predicting infection or colonization with multidrug-resistant bacteria at intensive-care unit admission. *Clinical microbiology and infection : the official publication of the European Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases*, 16(7), 902–908. <https://doi.org/10.1111/j.1469-0691.2009.03027.x>; Sun, L., Liu, S., Wang, J., & Wang, L. (2019). Analysis of Risk Factors for Multiantibiotic-Resistant Infections Among Surgical Patients at a Children’s Hospital. *Microbial drug resistance (Larchmont, N.Y.)*, 25(2), 297–303. <https://doi.org/10.1089/mdr.2018.0279>

⁴ Magiorakos, A.P., Srinivasan, A., Carey, R.B., Carmeli, Y., Falagas, M.E., Giske, C.G., Harbarth, S., Hindler, J.F., Kahlmeter, G., Olsson-Liljequist, B., Paterson, D.L., Rice, L. B., Stelling, J., Struelens, M.J., Vatopoulos, A., Weber, J.T., & Monnet, D.L. (2012). Multidrug-resistant, extensively drug-resistant and pandrug-resistant bacteria: an international expert proposal for interim standard definitions for acquired resistance. *Clinical microbiology and infection : the official publication of the European Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases*, 18(3), 268–281. <https://doi.org/10.1111/j.1469-0691.2011.03570.x>

⁵ PNCAR. National Action Plan on Antimicrobial Resistance 2017–20 (2017). <http://www.salte.gov.it/images/PNCAR>. Accessed 1 Aug 2024.

tiv o investigație microbiologică sistematică a tuturor pacienților afectați de SSI, pentru a evalua incidența, factorii de risc, impactul asupra evoluției clinice și costurile de asistență medicală ale infecțiilor legate de microorganisme MDR la pacienții operați. SSI a fost definită ca orice infecție apărută în decurs de 30 de zile de la operație și clasificată drept superficială, profundă sau în limita organului conform Culver.⁶ Supravegherea a inclus o vizită în ambulatoriu în termen de 30 de zile de la externarea din spital. Studiul a fost înaintat și aprobat de către Comitetul de etică al Spitalului L. Sacco și a fost obținut un consimțământ informat de la toți pacienții. Studiul a fost realizat conform standardelor etice ale Declarației de la Helsinki (versiunea 2013) și raportat conform ghidurilor Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology [STROBE].⁷

Scopul studiului a fost de a evalua efectele infecției cu microorganisme MDR asupra evoluției clinice a pacienților supuși intervenției chirurgicale generale. Obiectivele principale au fost studierea morbidității și mortalității, clasificate în funcție de Clavien-Dindo. Gradurile 1 și 2 au fost considerate complicații minore, complicații majore de gradul 3–4, iar gradul 5 corespunde decesului pacientului.⁸ Conform studiului complicațiile majore au fost foarte frecvente la pacienții afectați de SSI cu microorganisme MDR (> 50%) și foarte rare la pacienții cu SSI - non-MDR (< 10%) sau fără SSI ($\approx$ 1%). Obiectivele secundare au fost identificarea factorilor de risc pentru infecția cu microorganisme MDR și determinarea costurilor suplimentare cauzate de infecțiile cu microorganisme MDR.

Factori de risc preoperatori au fost luați în considerare pentru analiză: spitalizare preabilă în decurs de 12 luni; terapie anterioară cu antibiotice sau imunosupresoare (steroizi, azatioprină, mercaptopurină sau infliximab și analogi) în decurs de 3 luni; spitalizare preoperatorie (zile); indicele de masă corporală (IMC [greutate kg/înălțime m²]); pierdere în greutate > 5% în ultimele 3 luni sau > 10% fără limite de timp; diabet zaharat tip 2 (glucoza plasmatică bazală > 120 mg/dl și hemoglobina glicată > 6,5%). Datele chirurgicale perioperatorii luate în considerare în studiu au fost: indicația de intervenție chirurgicală; intervenție programată sau de urgență; intervenție de tip deschis sau laparoscopic; infecții preexistente; clasificarea plăgii chirurgicale (curat, curat-contaminat, contaminat, murdar-infectat, con-

⁶ Culver, D.H., Horan, T.C., Gaynes, R.P., Martone, W.J., Jarvis, W.R., Emori, T.G., Banerjee, S.N., Edwards, J.R., Tolson, J.S., & Henderson, T.S. (1991). Surgical wound infection rates by wound class, operative procedure, and patient risk index. National Nosocomial Infection Surveillance System. *The American journal of medicine*, 91(3B), 152S–157S. [https://doi.org/10.1016/0002-9343\(91\)90361-z](https://doi.org/10.1016/0002-9343(91)90361-z)

⁷ von Elm, E., Altman, D.G., Egger, M., Pocock, S.J., Gøtzsche, P.C., Vandenbroucke, J.P., & STROBE Initiative (2007). The Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology (STROBE) statement: guidelines for reporting observational studies. *Lancet* (London, England), 370(9596), 1453–1457. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)61602-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61602-X); World Medical Association (2013). World Medical Association Declaration of Helsinki: ethical principles for medical research involving human subjects. *JAMA*, 310(20), 2191–2194. <https://doi.org/10.1001/jama.2013.281053>

⁸ Dindo, D., Demartines, N., & Clavien, P.A. (2004). Classification of surgical complications: a new proposal with evaluation in a cohort of 6336 patients and results of a survey. *Annals of surgery*, 240(2), 205–213. <https://doi.org/10.1097/01.sla.0000133083.54934.ae>

form lui Mangram⁹); durata intervenției chirurgicale (min); inserarea drenajului abdominal; tratament abdomen deschis; număr de intervenții repetate. Pentru evaluarea evoluției clinice a pacienților afectați de microorganisme MDR au fost înregistrați următorii parametri post-operatori: durata spitalizării postoperatorii (zile); spitalizare totală (zile); rata complicațiilor chirurgicale (ISS, dehiscență, fistulă, hemoragie, ocluzie) și nechirurgicale (cardio-vasculare și respiratorii); rata complicațiilor non-SSI (cazurile CLABSI, CAUTI și VAP au fost înregistrate dacă s-au obținut culturi microbiologice pozitive); tipul, dozologia și durata tratamentului cu antibiotice; internarea în Unitatea de Terapie Intensivă și durata acesteia (zile); nutriție parenterală și/sau enterală; transfuzie de sânge; sondă nazo-gastrică; cateter venos central; cateter urinar mai mult de 3 zile. Evoluția de la infecție la sepsis, șoc septic și insuficiență de organ a fost înregistrată conform definițiilor Third International Consensus pentru sepsis și șoc septic (Sepsis-3), utilizând scorul de evaluare rapidă a insuficienței de organ secvențiale (qSOFA) > 2 ca criterii de prag. Toți pacienții au primit profilaxie cu antibiotice cu spectru larg, cu excepția pacienților cu infecție în momentul intervenției chirurgicale, care au avut terapie empirică cu antibiotice până când au fost disponibile culturile și concentrația minimă de inhibiție a antibioticelor (MIC). Pacienții cu SSI au fost investigați la cultură din plagă infectată, sânge, urină, lavaj bronhoalveolar și dispozitive invazive atunci când a fost indicat. Culturile semi-cantitative și calitative au fost placcate în mediu microbiologic standard și incubate timp de 48 de ore atât aerob cât și anaerob. Sensibilitatea antimicrobiană a fost determinată prin metoda disc-difuzimetrică. În cazuri selectate, testul cu bandă de gradient MIC (Etest, bioMérieux, Franța) a fost efectuat urmând recomandările Comitetului European pentru Testarea Antimicrobiene (EUCAST)¹⁰ Principalele categorii de rezistență au fost: *Staphylococcus aureus* rezistent la meticilină (MRSA), *Enterococcus faecium* rezistent la vancomicină (VRE), *Escherichia coli* și *Klebsiella* spp. producătoare de beta-lactamaze cu spectru extins (ESBL), speciile *Pseudomonas aeruginosa* și *Acinetobacter* spp. rezistente la cefalosporine de generația a III-a și carbapeneme; Enterobacteriaceae rezistente la carbapenem (CRE).

Privind factorii chirurgicali asociați cu SSI cauzate de microorganisme MDR, este întotdeauna dificil să se facă distincția între cauzele și efectele infecției. Se cunoaște că riscul de SSI este mai mare după intervențiile efectuate în condițiile plăgilor infectate¹¹, în caz de urgență¹¹ și după laparotomie deschisă.¹² În selectarea pacienților pentru grupul de control, s-au selectat acești factori și s-a constatat că SSI cauzate de microorganisme MDR au fost asociate cu complicații chirurgicale majore (conform Clavien-Dindo clasa III-V), dehiscență de sutură și SSI în limita organului, cu utilizarea mai mare a resurselor financiare și rata crescută de intervenții repetate. Microbiologia pacienților infectați a demonstrat o frecvență ridicată a cocilor Gram-pozitivi (39% vs 29%) și o frecvență scăzută a enterobacteriilor Gram-negative (48,6% vs 61%) în SSI cauzate de microorganisme MDR în

⁹ Foschi, D., Yakushkina, A., Cammarata, F., Lamperti, G., Colombo, F., Rimoldi, S., Antinori, S., & Sampietro, G. M. (2022). Surgical site infections caused by multi-drug resistant organisms: a case-control study in general surgery. *Updates in surgery*, 74(5), 1763–1771. <https://doi.org/10.1007/s13304-022-01243-3>

¹⁰ EUCAST Recommendations (2024). <http://www.eucast.org/clinical-breakpoints/>. Accessed 1 Aug 2024

¹¹ Seguin, P., Fédun, Y., Laviolle, B., Nessler, N., Donnio, P. Y., & Mallédant, Y. (2010). Risk factors for multidrug-resistant bacteria in patients with post-operative peritonitis requiring intensive care. *The Journal of antimicrobial chemotherapy*, 65(2), 342–346. <https://doi.org/10.1093/jac/dkp439>

comparație cu non-MDR. Rezistența la β -lactamaze cu spectru extins a fost observată mai frecvent (31,5%) decât rezistența la meticilină la *Staphylococcus* spp. (27,6%), rezistența la carbapeneme la Enterobacteriaceae (18,4%) și rezistența la vancomicină a *Enterococcus* spp. În primul deceniu al secolului al XXI-lea, MRSA a fost cea mai frecventă bacterie izolată, rezistentă la mai multe grupe de antimicrobiene.¹², dar în ultimii 10 ani au existat mai multe¹³ SSI cauzate de bacterii MDR Gram negative, care au mecanisme de rezistență variate: ESBL, VRE și CRE. Conform clasificării lui Majorakos, majoritatea bacteriilor rezistente la antibiotice au fost MDR (90%) și doar 10% au fost XDR sau PDR (un pacient), dar acest profil de rezistență ar putea fi suficient pentru a reduce eficacitatea profilaxiei cu antibiotice standard pe termen scurt¹⁴, și a terapiei empirice înainte de rezultatele culturilor microbiologice. Takahashi¹⁵ a demonstrat că SSI cauzate de microorganisme MDR au fost mai frecvente atunci când hepatectomia a fost combinată cu rezecția tractului biliar (39,1% față de 15,8%), datorită riscului asociat anastomozei bilio-intestinale.

¹² Teillant, A., Gandra, S., Barter, D., Morgan, D. J., & Laxminarayan, R. (2015). Potential burden of antibiotic resistance on surgery and cancer chemotherapy antibiotic prophylaxis in the USA: a literature review and modelling study. *The Lancet. Infectious diseases*, 15(12), 1429–1437. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(15\)00270-4](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(15)00270-4); Singer, M., Deutschman, C.S., Seymour, C.W., Shankar-Hari, M., Annane, D., Bauer, M., Bellomo, R., Bernard, G.R., Chiche, J.D., Coopersmith, C.M., Hotchkiss, R.S., Levy, M.M., Marshall, J.C., Martin, G.S., Opal, S.M., Rubenfeld, G.D., van der Poll, T., Vincent, J.L., & Angus, D.C. (2016). The Third International Consensus Definitions for Sepsis and Septic Shock (Sepsis-3). *JAMA*, 315(8), 801–810. <https://doi.org/10.1001/jama.2016.0287>

¹³ Golzarri, M. F., Silva-Sánchez, J., Cornejo-Juárez, P., Barrios-Camacho, H., Chora-Hernández, L. D., Velázquez-Acosta, C., & Vilar-Compte, D. (2019). Colonization by fecal extended-spectrum β -lactamase-producing Enterobacteriaceae and surgical site infections in patients with cancer undergoing gastrointestinal and gynecologic surgery. *American journal of infection control*, 47(8), 916–921. <https://doi.org/10.1016/j.ajic.2019.01.020>; Hernaiz-Leonardo, J. C., Golzarri, M. F., Cornejo-Juárez, P., Volkow, P., Velázquez, C., Ostrosky-Frid, M., & Vilar-Compte, D. (2017). Microbiology of surgical site infections in patients with cancer: A 7-year review. *American journal of infection control*, 45(7), 761–766. <https://doi.org/10.1016/j.ajic.2017.02.023>; Augustin, P., Kermarrec, N., Muller-Serieys, C., Lasocki, S., Chosidow, D., Marmuse, J. P., Valin, N., Desmonts, J. M., & Montravers, P. (2010). Risk factors for multidrug resistant bacteria and optimization of empirical antibiotic therapy in postoperative peritonitis. *Critical care (London, England)*, 14(1), R20. <https://doi.org/10.1186/cc8877>; Di Carlo, P., Gulotta, G., Casuccio, A., Pantuso, G., Raineri, M., Farulla, C. A., Bonventre, S., Guadagnino, G., Ingrassia, D., Cocorullo, G., Mamma, C., & Giarratano, A. (2013). KPC - 3 *Klebsiella pneumoniae* ST258 clone infection in postoperative abdominal surgery patients in an intensive care setting: analysis of a case series of 30 patients. *BMC anesthesiology*, 13(1), 13. <https://doi.org/10.1186/1471-2253-13-13>; Montravers, P., Dufour, G., Guglielminotti, J., Desmard, M., Muller, C., Houissa, H., Allou, N., Marmuse, J. P., & Augustin, P. (2015). Dynamic changes of microbial flora and therapeutic consequences in persistent peritonitis. *Critical care (London, England)*, 19(1), 70. <https://doi.org/10.1186/s13054-015-0789-9>

¹⁴ Sano, S., Sugiura, T., Kawamura, I., Okamura, Y., Ito, T., Yamamoto, Y., Ashida, R., Ohgi, K., Kurai, H., & Uesaka, K. (2019). Third-generation cephalosporin for antimicrobial prophylaxis in pancreatoduodenectomy in patients with internal preoperative biliary drainage. *Surgery*, 165(3), 559–564. <https://doi.org/10.1016/j.surg.2018.09.011>

¹⁵ Takahashi, Y., Takesue, Y., Fujiwara, M., Tatsumi, S., Ichiki, K., Fujimoto, J., & Kimura, T. (2018). Risk factors for surgical site infection after major hepatobiliary and pancreatic surgery. *Journal of infection and chemotherapy: official journal of the Japan Society of Chemotherapy*, 24(9), 739–743. <https://doi.org/10.1016/j.jiac.2018.05.007>

În cele din urmă, tratamentul pacienților cu infecții cauzate de microorganisme MDR a avut costuri ridicate în ceea ce privește durata spitalizării, terapia cu antibiotice și îngrijirea postoperatorie. Costurile de spitalizare au crescut cu 36% la pacienții cu SSI cu microorganisme non-MDR și cu 150,6% la pacienții cu SSI cu MDR. Creșterea costurilor pentru terapia cu antibiotice a fost de 0,07% la pacienții fără SSI, 1,59% la SSI cu non-MDR și 10,88% la SSI cu MDR. Costurile, au fost calculate pe baza programului de rambursare a Sistemului Național de Sănătate Italian, dar ar putea fi luate în considerare și în alte țări cu programe diferite.

În concluzie, SSI-urile cu microorganisme MDR sunt în creștere, sunt asociate cu complicații majore postoperatorii, tratamente suplimentare, internări prelungite și intervenții chirurgicale repetate care sunt greu de prevenit. Crește volumul de muncă clinic și costurile de îngrijire și este nevoie de un program chirurgical corespunzător.

SCHIMBAREA CULTURALĂ ÎN MANAGEMENTUL INSTITUȚIEI MEDICALE *Cultural change in the management of the medical institution*

CZU: 614.21:331.1

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13761643>

Nina GLOBA

Dr. șt. med., asist. univ., Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu” RM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4709-1961>

E-mail: nina.globa@usmf.md

Ludmila GOMA

Dr. economie, conf. univ., Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu” RM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3865-0909>

E-mail: ludmila.goma@usmf.md

Summary. The idea of culture change in health systems is based on the belief that culture is linked to organizational performance. Issues of cultural change in a highly mobile national and international environment become issues of survival. Cultures of healthcare institutions, which emphasize group affiliation, teamwork, and coordination have been associated with better implementation of continuous quality improvement practices. The component of management that is focused on organizational culture is very important in the medical institution, as it can influence organization results.

Key words: organizational culture, procedures, change, change management, performance, organizational culture, change management

Managementul culturii organizationale este din ce în ce mai mult privit, ca o parte necesară a reformei sistemului de sănătate. Din experiența altor țări, reformele realizate în domeniul sănătății se bazează pe premisa, că pentru a primi performanțele dorite, schimbarea culturală a organizației trebuie să fie realizată prin transformări structurale și procedurale¹. Din punct de vedere a gândirii politice, schimbarea culturală se consideră ca element cheie al reformării sistemului de sănătate, și există dovezi care sugerează că multe alte țări ale OCDE (*Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică*) se concentrează asupra reînnoirii culturale, ca o pârghie potențială pentru îmbunătățirea asistenței medicale².

Există puțin consens între savanți cu privire la sensul precis al culturii organizaționale. Există afirmații contradictorii cu privire la faptul dacă culturile organizaționale sunt capabile să fie modelate de manipularea externă pentru a avea un efect benefic. Au fost dezvoltate o serie de modele de schimbare a culturii. Pot fi identificați o serie de factori care atenuează în mod obișnuit programele de schimbare a culturii. Factorii cheie care par să împiedice

¹ Tanase, I.A. (2015) Change within Organizational Culture. Junior Scientific Researcher, Vol. 1 (1), pp. 27-32.

² Tim Scott, Russell Mannion, Huw T. O. Davies, Martin N. Marshall, Implementing culture change in health care: theory and practice, International Journal for Quality in Health Care, Volume 15, Issue 2, March 2003, Pages 111–118, <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzg021>

schimbarea culturii într-o serie de sectoare includ: conducerea inadecvată sau inadecvată; constrângerile impuse de părțile interesate externe și loialitățile profesionale; lipsa percepție de proprietate; diversitatea subculturală în cadrul organizațiilor și sistemelor de sănătate.

Ideia de schimbarea culturii în sistemele de sănătate se bazează pe convingerea că cultura este legată de performanța organizațională. Unele studii au sugerat că cultura ar putea fi un factor important asociat cu eficacitatea multor organizații, inclusiv instituția medicală. De exemplu, culturile instituțiilor medicale, care subliniază afilierea în grup, munca în echipă, și coordonarea au fost asociate cu o mai bună implementare a practicilor de îmbunătățire continuă a calității și o stare de sănătate funcțională mai mare la pacienții. În schimb, culturile organizaționale care pun accentul pe structurile formale, reglementările și relațiile de raportare par a fi asociate negativ cu activitatea de îmbunătățire a calității. Cu toate acestea, majoritatea studiilor care sugerează o legătură între cultură și performanță sunt slabe din punct de vedere metodologic, iar constatările lor ar trebui interpretate cu prudență. În cadrul organizațiilor și sistemelor de sănătate.

Fiind un domeniu foarte complex – sistemul spitalicesc, dar în special reformele sale constituie o problemă foarte dificil de rezolvat. Conform OMS, spitalul reprezintă o instituție medicală de staționar, echipată pentru a acorda în continuu servicii medicale de îngrijire, diagnosticare, tratare și reabilitare a bolnavilor și răniților... în legătură cu starea sănătății sau necesitatea intervențiilor chirurgicale și dotată cu personal medical pregătit...”³.

Complexitatea activităților realizate de spitale este indiscutabilă. Schimbările din sectorul spitalicesc sunt continue, deoarece există o presiune permanentă asupra instituțiilor din partea factorilor atât interni, cât și externi. Transformarea sistemului spitalicesc, deseori, nu este acceptată la nivel local și, respectiv, are loc utilizarea inefficientă a resurselor financiare, iar calitatea serviciilor prestate este redusă. Reorganizarea spitalelor pe niveluri de competență, care să includă criteriile pentru îngrijirea integrată a pacientului critic și a cazurilor complexe în spitale regionale cu nivel înalt de performanță, cu personal, infrastructură și finanțare adecvate, este în întârziere. În acest context, cultura organizațională, descrisă ca un factor care poate genera, susține sau chiar împiedica o schimbare organizațională, poate constitui o componentă importantă în soluționarea problemelor existente⁴.

Sa constatat faptul, că deși de cele mai multe ori cultura unei companii are o prezență invizibilă, rămâne una dintre cele mai importante părți, care influențează activitatea organizației. Cultura, în cazul în care este gestionată corect, ar putea fi folosită pentru a îmbunătăți acțiunile angajaților întreprinse în cadrul unei companii, creând un avantaj competitiv, diferențiind astfel companiile una de alta. În prezent, ținând cont de aceste aspecte, înțelegerea și utilizarea conceptului de cultură organizațională, drept un instrument în cadrul unei companii, a devenit impetuos necesar în cazul în care o companie vizează o poziție de top în clasamentul domeniului în care activează. În acest scop este necesar ca managerii să fie preocupați în permanență de problema fundamentării și implementării unei culturi care să reflecte misiunea organizației, iar procesul de formare a culturii să devină sistematizat și organizat⁵.

³ Makin, P., Cox, C. *Schimbarea în organizații: optimizarea comportamentului organizațiilor*. Iași: POLIROM, 2006. 319 p.

⁴ Rusu, C. *Managementul schimbării*. București: Economică, 2003. 456 p.

⁵ Zelenschi A. *Cultura organizațională și rolul ei în managementul modern*, teză de doctor în științe filosofice, Chișinău, 2004.

În condițiile de schimbări rapide care au loc în mediul extern al instituției medicale, capacitatea de adaptare a ei este o condiție obligatorie. Problemele schimbării culturale într-un mediu național și internațional extrem de mobil devin probleme ale supraviețuirii⁶. În acest context, cultura organizațională poate deveni un factor care să faciliteze sau din contra să împiedice procesul de adaptare, reformare. Iată de ce, evaluarea periodică și schimbarea culturii organizaționale devine un subiect de cercetare actuală.

Rolul și influența culturii organizatorice în realizarea unui management performant, în sporirea eficienței și calității activității sunt expuse în numeroase surse literare⁷. Pe plan mondial, preocupările pentru identificarea culturii organizaționale, a locului și rolului ei în succesul sau eșecul ce marchează evoluția organizației au debutat în 1957, odată cu abordarea organizației ca organism social de către specialistul american *Th. Szelnic*. Dar domeniul culturii organizaționale a atras atenția cercetătorilor, în deosebi, după apariția lucrării renumiților *Peters P. și Waterman R. „In Search of Excellence”*. În 1989 acești autori au făcut analiza mai multor industrii americane care au obținut eficiență maximă, în ciuda crizei economice de la sfârșitul anilor 1970. Ei susțin două motive ale acestui succes: eficacitatea managerilor și dezvoltarea unui complex de valori împărtășite de cei care aparțineau acestor organizații⁸.

Astfel, „studierea culturii organizaționale și raportarea sa la obiectivele strategice ale organizației și la performanțele ei reprezintă preocupări ce se întâlnesc pe o scară tot mai largă atât la nivelul teoreticienilor, cât și al practicienilor”. Aceasta se produce deoarece cultura organizațională asigură: „modele comune de percepție și interpretări care arată salariaților cum să acționeze și să gândească; un sens emoțional pentru implicarea și atașamentul de valori și codul moral al organizației; definirea și menținerea granițelor care permit diverselor grupuri să se individualizeze, să-și mențină și să-și transmită identitatea; o serie de răspunsuri la problemele cu care s-a confruntat și se confruntă organizația; un sistem de control, informal, care stimulează sau împiedică manifestarea unor atitudini, comportamente” etc⁹. În acest context și autoarea *Androniceanu A.* a dovedit printr-un studiu efectuat în perioada 1994–2002 că o cauză majoră care explică nivelul mediu sau redus de performanță al unor instituții publice este tocmai cultura organizațională. Pentru a explica interdependențele dintre cultura organizațională și eficiența organizațională *A. Androniceanu* propune 3 categorii de elemente: categoria I: valori, istorioare, simboluri, eroi, ritualuri, ceremonii; categoria II: misiunea și viziunea, abilitățile de leadership, comunicarea, motivarea, sistemul de management; categoria III: satisfacția în muncă, gradul de implicare, performanța individuală, creativitatea/inovarea, realizarea misiunii, productivitatea etc. Prima categorie o reprezintă înseși elementele culturii, a două le include pe cele de suport al culturii organizaționale, iar ultimele sunt rezultatele acțiunilor integrante al primelor două. Astfel, pentru a avea o performanță și eficiență organizațională înaltă, toate trei categorii de elemente trebuie să se afle în atenția permanentă a managerilor. În plus la cele expuse,

⁶ Burduș E., Căprărescu Gh., Androniceanu A., Miles M. *Managementul schimbării organizaționale*. București: Editura Economică, 2003. 573 p.

⁷ Dygert, C., Jacobs, R. *Managementul culturii organizaționale: pași spre succes*. Iași: POLIROM, 2006. 180 p.

⁸ Globa, N. Unele aspecte ale culturii organizaționale în instituțiile medicale din Republica Moldova, in: Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină. Chișinău, 2005, nr. 2(9), pp. 4-7.

⁹ Spinei, L., Ferdohleb, A., Globa, N., Nicov, I. Managementul pandemiei COVID-19 la nivel mondial – strategii ale Organizației Mondiale a Sănătății și ale unor țări: sinteză narativă, in: Revista de Științe ale Sănătății din Moldova, 2020, nr. 1(23), pp. 158-175.

necesitatea studiului este confirmată și de rezultatele unui studiu efectuat de noi în anul 2004, în care managerii de nivel superior și mediu din instituțiile medicale din republică au fost intervievați privitor la unele aspecte legate de CO. Menționăm că 92% din manageri nu studiaseră anterior despre cultura organizațională și toți și-au exprimat convingerea că aceste cunoștințe le sunt necesare, deoarece din cauza insuficienței lor, deseori în activitate acest aspect important este neglijat. Interdependențele dintre manager, stilul managerial și CO sunt tratate diferit în literatura de specialitate. Managerul poate fi influențat de CO dar în cea mai mare măsură, el este cel ce o determină.

Cultura organizațională influențează gradul de satisfacție al angajaților, nivelul și calitatea performanței lor. Între sistemul de recompense și cultură sa există o legătură puternică. Angajații învață despre cultura organizației lor prin sistemul de recompense pe care aceasta îl aplică. Recompensele și penalitățile aferente diferitor comportamente ale angajaților transmit valorile și prioritățile organizaționale prin intermediul managerilor. Totodată, valorile de bază ale culturii orientează activitatea zilnică a angajaților, determină modul în care oamenii comunică între ei, care comportamente sunt acceptabile și care NU. În acest mod CO contribuie la integrarea internă prin aderarea întregului personal la obiectivele strategice ale organizației, coeziunea grupurilor de muncă fiind vitală pentru funcționarea eficientă a organizației, din acest considerent, modul de percepere a CO de către angajați reprezintă o importanță deosebită. Autorii Hellriegel, Slocum și Woodman (1998) rezumă efectele CO asupra comportamentului angajaților și performanțelor acestora la câteva idei cheie: cunoașterea culturii unei organizații permite angajaților ei să înțeleagă istoria ei, iar aceasta oferă îndrumări cu privire la comportamentele așteptate în viitor; CO poate stimula angajamentul față de filosofia și valorile organizației, ceea ce generează atașament puternic față de activitatea în comun; CO prin normele sale servește drept un mecanism de control și canalizează comportamentul spre cel dorit sau așteptat; unele modele de CO pot fi legate direct de o eficiență și productivitate sporită, în comparație cu altele¹⁰.

În același timp, cultura organizațională influențează și gradul de satisfacție a pacienților, el fiind un criteriu de calitate foarte important pentru fiecare instituție medicală. Un studiu realizat de cercetătorii americani în 2015 pe un eșantion de 226 asistente medicale șefe demonstrează că o cultură organizațională flexibilă influențează adoptarea unui leadership autentic, managementul participativ, îmbunătățirea calității și sporirea satisfacției pacienților¹¹. În același context, constatările unui alt studiu realizat pe un eșantion de 162 manageri și 768 membrii ai echipelor de reabilitare din Spitalele Administrației Veteranilor din SUA sugerează că cultura poate influența eficacitatea echipei și, prin urmare, rezultatele reabilitării pacientului și modul în care aceste constatări ar putea fi utilizate în dezvoltarea organizațională¹².

„Tratând cultura ca o rezultată a comportamentului membrilor instituției, literatura de specialitate atrage atenția asupra importanței acesteia în activitatea de zi cu zi și a funcției sale integratoare dar sesizează și faptul că, indiferent de cât este de puternică, evidentă și acceptată de membrii unei instituții, cultura organizațională se lasă descifrată, analizată și apoi

---

¹⁰ Barry, J., Chandler, J., Clark, H., Johnston, R., Needle, D. *Organization and Management: A Critical Text*. London: Business Press, 2000. 245 p.

¹¹ Androniceanu, A. *Noutăți în managementul public*. București: ASE, 2003. 396 p.

¹² Hellriegel, D., Slocum, J.W., Woodman, R.W. *Organizational Behavior, light edition*. Ohio: Southwestern College Publishing, 1998. 635p

modelată cu destulă greutate”¹³. Majoritatea autorilor, care au studiat CO, sunt de părerea „că o schimbare organizațională trebuie să înceapă în mod logic cu schimbări importante în cultura organizațională iar pentru a realiza cu succes schimbări, trebuie inițiată educația indivizilor pentru deprinderea de noi valori, norme și atitudini”¹⁴.

Callen J., Braithwaite J., Westbrook J.L., demonstrează în cadrul unui studiu transversal, realizat în Australia, că identificarea și gestionarea caracteristicilor culturale ale diferitelor grupuri de profesioniști din domeniul sănătății poate facilita schimbarea, implementarea și utilizarea cu succes a diferitor tehnologii, în special a sistemelor informaționale clinice¹⁵.

Cercetătorii au ajuns la concluzia că segmentul de management care face referire la cultura organizațională este de mare importanță în structura unei companii, deoarece poate influența rezultatele acesteia. Membrii unei organizații, care se bazează pe o cultură solidă, pot fi influențați în a lucra spre beneficiul reciproc. Un sistem de cultură puternică poate ajuta membrii să se adapteze la cerințele mediului extern, oferindu-le posibilitatea de a răspunde într-o perioadă scurtă de timp provocărilor.

---

¹³ Tate, K., et al. Authentic leadership, organizational culture, and the effects of hospital quality management practices on quality of care and patient satisfaction. *Journal of advanced nursing*. 2023, nr. 00, pp 1-13

¹⁴ Marian, L., Gabor M.R. *Elemente de cultură organizațională: Universitatea de medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgul Mureș*. Târgul Mureș: University Press, 2021. 216 p

¹⁵ Callen, J., Braithwaite, J., Westbrook, J.I. The importance of medical and nursing sub-cultures in the implementation of clinical information systems, in: *Methods of information in medicine*, journal. 2009; vol. 48, nr.2, pp. 196 – 202.

Sumar

SECȚIUNEA	
Patrimoniul etnologic: de la necunoaștere la valorizare culturală / <i>Ethnological heritage: from ignorance to cultural valorization; Народне декоративно-ужиткове мистецтво: проблеми дослідження, репрезентації та обліку автентичних артефактів / <i>Arta populară decorativă aplicată: probleme de cercetare, reprezentare și valorificare a artefactelor autentice / Folk decorative and applied art: problems of research, repre-sentation and accounting of authentic artifacts</i></i>	
Valentin ARAPU Îngrijirea și întreținerea fântânilor: între tradiție și reguli sanitare (aspecte istorice, medicale, bisericesti și etnoculturale)	18
Alina TOCARCIUC Tradițiile și inovațiile în arta textilă prin prisma cercetărilor istoricilor și etnologilor	27
Sergiu SUVAC Locuința și gospodăria tradițională reflectată în manualele de istorie din Republica Moldova (ciclul gimnazial)	41
Marina CERCAȘIN Ansamblul vestimentar nupțial din Basarabia și RSS Moldovenească ca obiect al cercetărilor științifice	50
Ana ISCHIMJI, Liliana CONDRATICOVA Meșteșugurile de prelucrare a pieilor și blănurilor în Chișinăul interbelic	58
Віктор КОЖУХАР, Катерина КОЖУХАР Постать Митрополита Петра Могили в соціокультурному просторі Республіки Молдова	63
Олена ФЕДОРЧУК / Olena FEDORCHUK Національна символіка у композиціях українських котильонів першої половини ХХ століття	70
Романа МОТИЛЬ / Romana MOTYL Традиції виготовлення неполив'яної кераміки в Україні (на прикладі гончарного осередку села гавареччина)	82
Галина ІВАШКІВ Керамічні предмети з антропоморфними формами в інтер'єрі приміщень	92
Ana ISCHIMJI Meșteșugurile tradiționale de prelucrare a pieilor și blănurilor ajunse în atenția cercetătorilor	101
Ecaterina PIHUROV Cercetarea etnografică de teren a locuinței tradiționale moldovenești din spațiul Pruto-Nistrean: trecut și prezent	109
Катерина ЦУРКАН Комп'ютерна графіка як засіб проектування мистецьких творів	117
	135

Marina MIRON Între prezența și dispariția textilelor tradiționale bulgare din s. Stoianovca, Republica Moldova – proiect de cercetare, implementat cu suportul financiar al programului de cunoștințe materiale pe cale de dispariție (EMKP)	125
Alina FELEA Șerbet, mied, ceai. Din istoria consumului băuturii în Țara Moldovei (sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea)	135
SECȚIUNEA Probleme de lingvistică și literatură. Provocări actuale / <i>Problems of linguistics and literature. Current challenges</i>	
Aliona GRATI Imaginea trecutului în romanul românesc	141
Iraida CONDREA Manipulare prin transgresarea normei literare	151
Carmen-Maria BOLOCAN Vasile Voiculescu, mărturisitor autentic în proza scurtă	158
Natalia STRĂJESCU Emilia Apostoae și nostalgia incorigibilă după comunism	167
Diana DEMENTIEVA Metamorfozele scriitorului și omului A.E. Baconsky în regimul totalitar din România	173
Rodica GOTCA Literatura interbelică din Basarabia în noul context politic	182
Carmen-Maria BOLOCAN Aspazia Oțel Petrescu – om de litere și model de mărturisitor în temnițele comuniste	191
Ancuța-Maria SMADU (PAVEL) Proza scurtă a Gabrielei Adameșteanu – exercițiul de rescriere	201
Victoria BARCARU Unele considerații privind fenomenul subiectivității. Disensiuni. Apreciativul	207
Eugenia CIUMAȘU Imaginea femeii în scrierile epistolare ale lui Leonid Dimov	212
Daniela GALAȚANU Vasile Coroban – teme și direcțiile studiului literar	219
Daniela MOLDOVAN Adrian Păunescu – personalitate polivalentă	227
Marta SEVERIN Poezia modernistă a lui Gheorghe Grigurcu: interferențe și influențe	236
Magdalina BANTEA Cognitive dimension of the intercultural somatic symbol (based on french, english, italian and romanian languages)	245

Ecaterina BRĂGUȚĂ Clasa nomina agentis în textul religios: aspecte semantice și funcționale	256
Ecaterina CORNEA Intelectualitatea din Basarabia interbelică	263
Ana Maria RUSNAC Bancul politic ca formă literară de rezistență față de regimul comunist	271
SECȚIUNEA Promovarea patrimoniului prin turism: oportunități și perspective / <i>Promoting heritage through tourism: opportunities and perspectives</i>	
Viorel MIRON, Marina MIRON Toponimia locală ca sursă pentru crearea de trasee turistice tematice. Studiu de caz: satul Vorniceni, raionul Strășeni	278
Viorel GHEORGHE Monumentele istorice din Buzău și integrarea lor în turismul de masă la începutul anilor 1970	287
Viorel MIRON, Marina MIRON Premize pentru dezvoltarea organizațiilor de management al destinațiilor în zonele turistice transriverane la Nistru în Republica Moldova	293
Nicolae PLATON, Elena CABAC, Felicia ZAPOROJAN Impactul patrimoniului turistic la conceperea și formarea ofertei turistice a țării	305
Юрій ПИСЬМАК / Yuri PISMAK Історичний центр Одеси – об’єкт всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	313
Alla CEASTINA Из истории живописной Наславчи – самой северной точки Молдовы	320
Alexandru NISTIRIUC Biblioteca – promotor al patrimoniului și turismului local în rândul generației tinere	330
Elena COJOCARI Turismul accesibil în Republica Moldova: provocări, oportunități și strategii pentru integrarea turiștilor cu dizabilități	337
Alexandru NISTIRIUC, Aurica CHIRSANOVA Rolul animației turistice în promovarea patrimoniului cultural din cadrul structurilor cu funcțiuni de cazare și de servire a mesei	345
Aurelia TRIFAN Caracteristici distinctive ale cramelor din Republica Moldova încadrate în circuitul turistic	353
Ana JELEAPOV Water protection areas and riparian buffers within the Camenca and Cubolta river basins	359

SECȚIUNEA Abordări contemporane în educație / <i>Contemporary approaches in education</i>	
Victoria DANILA (COJOCARI), Larisa SADOVEI Construirea învățării prin strategia P2P: sursă de dezvoltare a valorilor socioculturale la studenți	371
Ludmila MOKAN-VOZIAN Educația – instrument în promovarea interculturalității	380
SECȚIUNEA Tradiție și evoluții în știința juridică națională / <i>Tradition and developments in national legal science</i>	
Ion GUCEAC Aspirații de modelare eclectică a echității sociale și a statului social în spațiul constituțional	387
Elena ARAMA, Natalia CRECIUN Reinvigorating law teaching methods in the digital age	394
Rodica NICHITA Executarea ordinului sau dispoziției superiorului – cauză ce înlătură răspunderea contravențională	402
Violeta GHERASIMENCO Caracteristicile laturii obiective ale contravenției de violență în familie	408
Veronica CHEPTENE Protejarea dreptului la memoria istorică în cadrul legislației naționale a Republicii Moldova	415
Anna CHUVALNIKOVA The legal system of the Republic of Moldova between the past and the future: searching for a path to sustainable development	425
Lilia CHIRTOACĂ Jurisprudența CTEDO privind egalitatea de gen	431
Irina PUNGA, Iordanca-Rodica IORDANOV Dreptul la satisfacție echitabilă în lumina convenției europene a drepturilor omului: analiza reglementărilor amiabile și declarațiilor unilaterale	435
Irina PUNGA Domeniul de aplicare a mecanismului de evaluare a biodiversității	442
Юліана ГЕРМАН Феномен «правової держави» в Республіці Молдова: реалії, проблеми, перспективи	448
Irina ȘÎLI Poluarea fonică și mecanisme de protecție. Cazul Republicii Moldova	458
Constantin BUSUIOC Activitatea organizațiilor neguvernamentale în contextul integrării europene a Republicii Moldova	464

Rodica CIOBANU Derivate ale convergenței criză – securitate	472
Ianuș ERHAN Conotații istorice, sociologice și juridice asupra ordinii și securității publice	480

SECȚIUNEA	
SĂNĂTATE: Condiție primordială a dezvoltării durabile a societății / <i>Health: a fundamental condition for the sustainable development of society</i>	
Ecaterina PAVLOVSKI, Olga TAGADIUC Nsights on hyperglycemia's impact on the metabolic pathways associated with diabetic retinopathy: a literature review	490
Sergiu CÎRLAN, Andrei MARFIN, Anatolie BULGAC, Vasile DUMITRAȘ Sprijin medical autorităților civile în situații de criză	496
Mihaela BUMBU, Carolina TVERDOHLEB, Cătălina CROITORU Sănătatea și educația pentru sănătate într-un climat în schimbare	503
Victoria BOLOGAN Rolul factorilor modificabili în osteoporoză	512
Maria CURTEANU Importanța apei potabile într-o societate în dezvoltare	521
Ana VÎLCOVA Stresul la locul de muncă	527
Ana-Maria ZAVTONI, Cristina DUMITRAȘ, Mihai MUNTEANU, Elena CIOBANU Impactul dispozitivelor electronice asupra calității somnului în rândul tinerilor	533
Nicolae PUȘCAȘ Perfecționarea bazelor metodologice pentru sistemele de control microbiologic al calității medicamentelor	541
Livia ȚAPU Aspectele studiilor de evaluare a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor privind rezistența la antimicrobiene	555
Laura LOZAN, Ariana LUCA, Carolina LOZAN-TÎRȘU Sensibilitatea la antibiotice a tulpinilor de klebsiella pneumoniae izoale din diverse biosubstrate clinice	560
Livia ȚAPU, Svetlana COLAC, Maria ANTON, Marina LUPU, Olga BURDUNIUC, Victoria BUCOV Unele aspecte de utilizare a tehnologiilor metagenomice: diagnosticul infecțiilor și supravegherea rezistenței la antimicrobiene	565
Oana-Simina IACONI, Alina FERDOHLEB, Elena CIOBANU, Cătălina CROITORU, Greta BĂLAN, Livia ȚAPU, Larisa SPINEI, Mihail TODIRĂȘ Etaple evaluării a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor populației generale privind rezistența la antimicrobiene în țările cu venituri mici și medii din Europa	570

Mariana CERNIȚANU, Alina FERDOHLEB Patients opinions about the placebo / nocebo effect in the doctor – patient therapeutic relationship	578
Elena STEPICO, Maria DULGHER, Olga BĂLTEANU, Alina FERDOHLEB, Maria PATRANAC Factorii socio-economici asociați riscului și incidenței cariei dentare	586
Ivan CUCU, Alexandru FERDOHLEB, Adrian HOTINEANU Sindromul Mirizzi: sinteza narativă	593
Teofana BIBIRE Studiu privind impactul folosirii dispozitivelor electromagnetice asupra dezvoltării antepreșcolarelor (1-3 ani)	600
Lucia GALBEN, Greta BĂLAN Rolul bacteriofagilor în reducerea mobilității cauzate de microorganisme rezistente	604
Vasilii GALBEN Infecțiile de situs chirurgical cauzate de microorganisme rezistente	609
Nina GLOBA, Ludmila GOMA Schimbarea culturală în managementul instituției medicale	615

